TITI LIVII PATAVINI
HISTORIÆ ROMANÆ PRINCIPIS
LIBRI OMNES SVPERSTITES:
POST ALIORVM OMNIVM EMENDATIONES nunc præterea castigati.

AD FIDEM VETVSTISS. MANV exaratorum Codicum
BIBLIOTHECÆ PALATINÆ,
à
IANO GRVTERO.
Accessit INDEX rerum & verborum copiosissimus,
Editio tertia, & melior.

FRANCOFVRTI
Typis Caspari Rôtelij, Sumptibus Hæredum
IACOBI FISCHERI.
M. DC. XXXIV.

ILLVSTRISSIMO DOMINO

DN. FRIDERICO IVNIORI, DVCI BAVARIÆ, COMITI PALATINO AD Rhenum, &c.

PRINCIPI IVVENTVTIS.

B. R. N.

T hactenus minime migraui, aut officium, aut decorum; dum quotidianis votis quà priuatim, quà publice, teneriori huic Tuæ ætati fausta omnia animitus opto voueoque: obtestatus diuinam Prouidentiam pro amabilissimæ pueritiæ Tuæ, ea incolumitate, eo incremento, vt mox passim, instar benignissimi sideris, exoriare magno Europæ, maiore Germaniæ, maximo Palatinatus bono: ita neque nunc quidem transiliam verecundiæ limites, si peregrè posito apud propinquum, Principem belli pacisq; artibus nemini secundum, sarcinas tuas tibi contractiores augeo historiæ Latinæ principe Tito Liuio. Quum enim à me ante triennium haud paucis locis melior factus fuerit ad obrussam membranaceo-

)?(2 tum

rum codicum, qui in Bibliotheca vestra Palatina; isque modò encheiridij formâ, vulgo publicetur; cuius nomen potius præferret, tutelaris instar Numinis, quam vnius tuum? de quo, nulla non fere die, huc ad nos recentibus Famæ alis permittuntur, & Domesticorum tuorum, & Peregrinorum adclamationes & plausus, clare indicantium, quam non supra annos modò tuos, sed etiam supra seculum istud, inflammato rapiaris desiderio ad optima quæque, & maxima; inprimis vero rerum præteritarum memorias. Macte hac mente, hoc spiritu, hoc successu, imo & secessu, ô Iuuentutis tuæ verè Princeps! Nam, quamuis ea sit familiæ vestræ vbertas, in proferendis viris togâ sagoque eminentissimis, vt eorum æmulatione facile nobis præstes absolutissimum perfecti Principis exemplar; neque adeo opus habeas imitari ingenium pictoris, qui Junonem effigiaturus è pluribus Agrigentinorum virgunculis, seligebat quod erat in quaque potissimum; sufficiente tibi omnia vel vnico Friderico IV. parente tuo, nostroque omnium publico, vel Ludouico Auo, vel Friderico Abauo, vel Joanne Atauo, vel tot alijs alijsque Maioribus tuis, non meo tantum, sed & cuiusuis præconio maioribus: at haut absurde tamen vitam tuam præterea formas dirigisque ad alia quoque non vnius æui, non vnius gentis, lumina, ac columina; ita in libris passim memorabilibus viuo expressa colore, vt ea tantum non videre, alloqui, amplecti liceat; tibique adeo vel ex vnico Liuio adsciscere queas, siue custodes ac pædago-

dagogos, siue mauis spectatores approbatoresque dictorum tuorum factorumque omnium; non solum Camillos, Curios, Decios, Fabios, Scipiones, Paullos, Catones, sed alios plures; omnes interim non minus Virtutum fautores quam Vitiorum vindices. Macte Friderice! macte Princeps exoptatissime! ac quamuis iam deinceps, ne si cupias quidem, desciscere queas ab egregio hoc tuo proposito; nunc potissimum tamen, quò propius abes à lubrico pueritiæ atque adolescentiæ confinio; ostende, cum bono Deo; ostende, non dico Doctis ac Probis, iam passim haud flosculos modò cœlestis tuæ indolis, sed deformatos fructus tacita veneratione exosculantibus; sed ostende Pluto, ostende Licentiæ, ostende indiuiduæ vtriusque pedisequæ Adulationi, quæ triga vt latera tua prius eminus, ita mox etiam cominus circumsidebit: ostende, inquam, ipsis, grassari te in hanc vsque horam, regia illa Virtutis atque Honoris via, ad immortale Famæ ac Gloriæ sacrarium, ferrique plane indefesso impetu ad cognitionem diuinarum iuxta atque humanarum rerum, ductu magis auspicioque diuinæ tuæ naturę, spontaneæq; propensionis, quam auctoritatibus virorum circa te, nobilitate ac virtute primariorum. Ostendes id autem & manifeste & compendiose, si, quo deinceps liberior obtigerit viuendi copia, hoc enixius alacriusque perstiteris in orbita hactenus tibi tam feliciter trita: plane persuasus animo ac mente, literarum exercitia non dubie censenda virtutum omnium aut fundamenta, aut firmamenta; omnisque

adeo industriæ ac laudis nutrices, imo matres. Talem certe eis ab omni habitam æuo existimationem, vel inter barbaros; etiamnum satis adhuc confirmant, quamuis nudo nomine; Magi Persarum, Gymnosophistæ Ægyptiorũ, Brachmanes Indorum, Druydæ Gallorũ; summo olim in honore pretioq;. Et quid quæso aliud sibi vult epistola regis semibarbari, sic ad sese inuitantis Xenonem? Ἐγὼ τύχῃ μὲν καὶ δόξῃ νομίζω προτερεῖν τοῦ σοῦ βίου, λόγου δὲ καὶ παιδείας καθυστερεῖν, καὶ τῆς τελείας εὐδαιμονίας, ἣν σὺ κέκτησαι. διόπερ ἔκρινα προσφωνῆσαί σοι παραγενέσθαι πρὸς ἐμέ, πεπεισμένος σε μὴ ἀντερεῖν πρὸς τὸ ἀξιούμενον. σὺ οὖν πειράθητι ἐκ παντὸς τρόπου συμμῖξαί μοι, διειληφὼς τοῦτο, διότι οὐχ ἑνὸς ἐμοῦ παιδευτὴς ἔσῃ, πάντων δὲ Μακεδόνων συλλήβδην. ὁ γὰρ τὸν τῆς Μακεδονίας ἄρχοντα καὶ παιδεύων καὶ ἄγων ἐπὶ τὰ κατ᾽ ἀρετήν, φανερός ἐστι καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους παρασκευάζων πρὸς εὐανδρίαν. οἷος γὰρ ἂν ὁ ἡγούμενος ᾖ, τοιούτους εἰκὸς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ γίγνεσθαι καὶ τοὺς ὑποτεταγμένους: *Ego fortuna me quidem & gloria vitam tuam anteire existimo: cæterum disciplinis studiisq; liberalibus & perfecta felicitate, quam tu possides; longe abs te præcelli sentio. Quocirca te orare statui, vti ad me proficiscaris: id mihi persuadens, te preces meas minime irritas fieri passurum. Tu igitur modis omnibus enitere vt tuo contubernio fruamur: certo sciens, nõ mei tantum, sed omnium simul Macedonum præceptorem fore. Nam qui Macedoniæ regem erudit, atq; in virtutem imbuit: eum & subditos quoq; instruere ad fortitudinem & probitatem, certum est. Cuiusmodi enim fuerit dux, tales vt plurimum subditos fieri, necesse est. Vale.* Certe, nihilo deterius sensisse de erudita omni literatura Philippum Macedonem, suadent & istæ eius ad Aristotelem literæ: Ἴσθι μοι γεγονότα υἱόν. πολλὴν οὖν τοῖς θεοῖς χάριν ἔχω, οὐχ οὕτως ἐπὶ τῇ γενέσει τοῦ παιδός, ὡς ἐπὶ τῷ κατὰ τὴν σὴν ἡλικίαν αὐτὸν γεγονέναι. ἐλπίζω γάρ, αὐτὸν ὑπὸ σοῦ τραφέντα καὶ παιδευθέντα ἄξιον ἔσεσθαι καὶ ἡμῶν, καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διαδοχῆς: *Scito mihi filium natum esse. Maximam igitur Diis gratiam habeo, non tam ob natiui-*

natiuitatem filij, quam quod in tuam ætatem eius nascendi tempus incidit. In spem enim venio, cum tua educatione atq; institutione, dignum nobis & regni successione euasurum. Quorum verborum mentem, quamuis satis alioquin apertam, nihil tamen prohibet, quin adhuc hauriamus ex oratione Dionis Chrysostomi: Τῶν γὰρ πεπαιδευμένων, ἐν τοῖς μεγίστοις δέονται συμβούλοις σφίσι γενέσθαι. καὶ τοῖς ἄλλοις προστάττοντες, αὐτοὶ παρ' ἐκείνων προστάγματα λαμβάνουσιν ἃ δεῖ πράττειν, καὶ τίνων ἀπέχεσθαι. ὥσπερ τὸν Ἀγαμέμνονα Ὅμηρος φησὶν ἀεὶ προσδεῖσθαι τῇ γνώμῃ τοῦ Νέστορος. καὶ ὁσάκις αὐτῷ συμβουλεύοντι μὴ ἐπείσθη ὀδύρεσθαι, καὶ παραχρῆμα μετανοεῖν. Φίλιππος δὲ ὃς δοκεῖ δεινότατος γενέσθαι τῶν βασιλέων, Ἀριστοτέλην ἐπηγάγετο τῷ υἱεῖ Ἀλεξάνδρῳ διδάσκαλον καὶ ἄρχοντα. ὡς αὐτὸς ὢν οὐχ ἱκανὸς παιδεῦσαι τὴν βασιλικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων Μακεδόνων καὶ Θρᾳκῶν καὶ Ἰλλυριῶν, καὶ τῶν Ἑλλήνων ἁπάντων ἠξίου ἄρχειν. Τὸν δὲ υἱὸν, ἑτέρῳ παρεδίδου ἀχθησόμενον· καὶ τοσαύταις μυριάσι προστάττων, ἑνὶ ἐκείνῳ συντάττειν οὐχ ὑπέμενεν. οὐ γὰρ ἴσον ἡγεῖτο κίνδυνον εἶναι αὐτῷ, εἰ περὶ τοὺς ἄλλους ἐξαμαρτάνοι, ἢ εἴ τις περὶ τὸν υἱόν. καὶ τὸ πρότερον αὐτὸς ἐν Θήβαις ὁμηρεύων, Πελοπίδᾳ τε συνῆν, ἀνδρὶ πεπαιδευμένῳ· ὥστε καὶ ἐραστὴν ἔφασαν αὐτοῦ τὸν Πελοπίδαν γενέσθαι· καὶ Ἐπαμεινώνδου πάντα ἔργα ἑώρα, καὶ τῶν λόγων δὲ ἤκουσεν, ὡς οὐκ ἀπὸ ταὐτομάτου, τοσοῦτον ἴσχυσεν ἐν τοῖς Ἕλλησι, καὶ τοσαύτην τὴν μεταβολὴν ἐποίησεν, ὥστε καταλῦσαι Λακεδαιμονίους τοσοῦτον χρόνον ἄρχοντας. ἀλλὰ Λύσιδι ὁμιλήσας τῷ Πυθαγόρου μαθητῇ. ὅθεν, οἶμαι, πολὺ διήνεγκεν ὁ Φίλιππος, τῶν πρότερον ἐν Μακεδονίᾳ βασιλευσάντων. ἀλλ' ὅμως τοιαύτης παιδείας ἐπιτυχὼν, οὐκ ἐθάρρει τὸν Ἀλέξανδρον αὐτὸς διδάσκειν. *Eruditis enim opus habent reges maximis in rebus, vt sibi sint à consilijs: quumque alijs mandata dent, ipsi ab illis mandata accipiunt, quæ facere & à quibus abstinere conueniat. Quemadmodum Homerus Agamemnonem ait indiguisse Nestoris consilio, & quoties illi consulenti non obtemperauit, lamentasse, confestimque pœnituisse. Philippus autem qui videtur callidissimus fuisse regum, Aristotelem adsciuit filio Alexandro magistrum & principem, eo quod ipse ad docendam regiam artem idoneus non esset; sed aliis quidem, Macedonibus, & Thracibus & Illyriis, omnibusque Græcis volebat imperare; filium autem alterius tradidit imperio erudiendum: & quum tot hominum millibus*

mandata daret, ſoli illi mandata dare non ſuſtinuit. Neque enim æquale ſibi diſcrimen putauit eſſe, ſi circa alios delinqueret, atque ſi quis circa filium. Et ipſe quidem antea, Thebis quum eſſet obſes, verſatus erat apud Pelopidam, hominem eruditum, ita vt & illius amatorẽ fuiſſe Pelopidam dicant: & Epaminondæ facta viderat, audieratq; ſermones: vnde & intellexit eum non abſq; cauſa tãtum valuiſſe inter Græcos, tantamq; rerum feciſſe mutationem, vt Lacedæmoniorum deſtrueret imperium, quod tanto tempore durauerat: ſed cum Lyſide conſuetudinem habuiſſe, Pythagoræ diſcipulo. Vnde opinor, multum præſtitit Philippus prioribus in Macedonia Regibus. Attamen talem nactus eruditionem, non auſus fuit Alexandrum ipſe docere. Sic os illud iure ſuo aureum. At Alexander quid? alia omnia ſenſit quam pater? imo eadem. Refert enim Plutarchus: Ἀριστοτέλη δὲ θαυμάζων καὶ ἀγαπῶν οὐχ ἧττον (ὡς αὐτὸς ἔλεγεν) τοῦ πατρὸς, ὡς δι' ἐκεῖνον μὲν ζῶν, διὰ τοῦτον δὲ καλῶς ζῶν: *Ariſtotelem ſuſpexit & carum habuit, non ſecus (vt ipſemet dictabat) quam parentem: quod huius beneficio viueret, illius honeſte viueret.* Sed & de eodem Plinius lib. 7. cap. 29. *Inter ſpolia Darij Perſarum regis vnguentorum ſcrinio capto, quod erat auro gemmiſq; ac margaritis pretioſum, varios eius vſus amicis demonſtrantibus (quando tædebat vnguenti bellatorem, & militiæ ſordidum) imo Hercule, inquit, librorum Homeri cuſtodiæ detur: vt pretioſiſſimum humani animi opus, quam maxime diuiti opere ſeruaretur. Idem Pindari vatis familiæ penatibuſq; juſſit parci, quum Thebas caperet.* Quid iam enumerem, celeberrimos quoſq; Ducum Regumque, quos non conſtat abhorruiſſe tantum à literarum ſtudiis, ſed præterea aliqua eruditionis fama conſpicuos, aut indiuiſo ſecum fouiſſe contu-

bernio:

bernio: aut eosdem sæpius inuidendis ad se euocatos præmijs, summo prosecutos esse amore ac reuerentia, aut adeo ipsosmet vltro ædes eorum frequentare dignatos? Plane in Lysandri comitatu perpetuo hæsisse Chærillum atque Antilochum: Panætium vero ac Polybium domi militiæque adfuisse Scipioni Africano: Annibaliq; adeo illi Pœno conuixisse in castris Philenium & Sosilum; pauci sunt qui nesciant. Quàm autem fuerint in amoribus, & delicijs, Agamemnoni Nestor, Crœso Solon, Periandro Thales, Hipparcho atque Polycrati Anacreon, Hieroni Pindarus, Æschylus, Simonides: Pausaniæ, necnon Archelao, Euripides: Pericli Anaxagoras, Nicocli Isocrates, Agesilao Xenophon, Eumeni Hieronymus Cardianus, Dionysio Philoxenus ac Plato, Menander Ægypti ac Macedoniæ regibus, ad quos *classe & per legatos petitus*, haud tamen venit: denique (ne paginas integras nudis impleam nominibus) quam carum fuerit Ptolomæo Philadelpho, quicquid vel à limine salutarat Phœbum aut Musas: decantatissimum est elogijs Græcorum Latinorumque: à quibus eo etiam celebratur nomine Caius Iulius Cæsar, quod æque frequentare solitus fuerit auditorium Aristonis, quam pater eius Strabo, collegium Poetarum. Nam de genero Cæsaris, audiendus iterum Plinius: *Cneus Pompeius confecto Mithridatico bello, intraturus Posidonij sapientia professione clari domum, fores percuti de more à lictore vetuit: & fasces lictorios ianuæ submisit is, cui se Oriens Occidensque submiserat.* Quid autem referam M. Antoninum

Philoſophum, iam vel ipſa canicie venerabilem, aulæ ſuæ molem ſæpe permutare ſolitum ſcholaſticis ſubſellijs Sexti & Hermogenis? quum tota fere Cæſarum ſeries, ab vltima vſque origine, non ipſa ſolum, omnibus liberalibus diſciplinis fuerit excultiſſima, ſed & Palatium ſuum referſerit collegijs eruditorum. Pronuntiat ſane ſacri ordinis vir Sidonius, mentione facta Arbogaſti: *Par*, inquit, *ducibus antiquis, linguâ, manuque; quorum dextera ſolebat non minus ſtylum tractare, quam gladium.* Adſeueratque inſuper inferioris adhuc ſæculi ſcriptor minime contemnendus: *Romanos Imperatores aut Duces, dum eorum Reſpublica viguit, illiteratos extitiſſe non memini.* Quid mirum? verba ſunt Themiſtij ad Valentem Imperatorem: Φιλοσοφίαν τοίνυν, ὦ βασιλεῦ, ἅπαντες μὲν ᾐδέσθησαν, ὥσπερ τι πάτριον ἱερόν, οἱ σὺν νόμῳ τὰς βασιλείας διαδεξάμενοι. πολλοὶ δὲ καὶ συμπαρέλαβον ἐπιστεύσαν, καὶ τοῦ εἶναι σφῶν προεστήσαντο· οἷς ἐκτίνυει τὰ γενόμενα χαριστήρια, ἀνεξάλειπτον αὐτῶν τὴν ἀγαθὴν μνήμην τῷ παντὶ χρόνῳ συμπαραπέμπουσα. καὶ γὰρ ὅστις ἔδοξεν οὐ περὶ πολλοῦ περιέρξαι ἀδικουμένην, οὐκ αὐτός τι κακὸν ἐργασάμενος, ἀλλ' οὐκ προσήκατο μόνον καὶ περιεῖδεν, ὅμως οὐκ ἀντικαταφέρει τῇ λοιπῇ δόξῃ πρὸς ταύτην μόνην τὴν δυσφημίαν. *Philoſophiam igitur, optime ô Imperator, velut numen quoddam patrium & proauitum omnes reueriti ſunt, qui legitime regna ſuſcepere: multi etiam eandem vt vitæ magiſtram morumque gubernatricem amplexi ſunt: quibus illa hanc retulit gratiam, vt eorum memoriam indelebilem cum laude ad ſeros commendet nepotes: quam ſi quis, dum illi nil mali faciat, iniuria non affici putet, negligat vero, eamque non curet; is hoc perſuaſum habeat, ſe quam aliunde quærit, eâ nominis celebritate hanc non compenſaturum infamiam.* Quæ quum ita ſe haberent, factum eſt, vt ſi

quis

quis alibi existeret liberalium artium scientia excultus, nec is etiam statim ingenij sui monumenta Principibus ipsis inscriberet, hos indelebili proscidisse videretur conuitio, tanquam traductos hac præteritione, velut auersos ab ingenijs melioribus, & boni alterius, suique immemores. Hinc Diophanes Deiotaro dedicauit agriculturæ libros; Vitruuius Augusto Architecturam; Germanico Fastos Ouidius; Pharsaliam Lucanus Neroni; Plinius Vespasiano naturalē historiam; Oppianus Antonino versus de Piscibus; Pollux Commodo Onomasticon; alij alia. Iudiciose scriptum est Æliano lib. 7. variæ Historiæ: Ἡνίκα τῆς θαλάσσης ἦρχον Μιτυληναῖοι, τοῖς ἀφισταμένοις τῶν συμμάχων τιμωρίαν ἐκείνην ἐπήρτησαν, γράμματα μὴ μανθάνειν τοὺς παῖδας αὐτῶν, μηδὲ μουσικὴν διδάσκεσθαι: πασῶν κολάσεων ἡγησάμενοι βαρυτάτην εἶναι ταύτην, ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀμουσίᾳ καταβιῶναι. *Quum maris imperium tenerent Mitylenenses, sociis qui desciscebant, hanc pœnam imposuerunt, vt liberos suos non docerent literas; neque artes liberales, omnium suppliciorum hoc grauissimum iudicantes, in inscitia & ignorantia artium liberalium vitam transigere.* Aristodemum quoque eodem vsum astu, ad eneruandam liberam Iuuentutem Cumanorum, proditum est Dionysio Halicarnassæo libro Antiquitatum 7. Idemque reuocauit suo principatu Iulianus ille Apostata; vt serio conqueruntur primitiuæ Ecclesiæ Antistites; notauitque etiam, quamuis Ethnicus, Ammianus Marcellinus libr. 25. *Iura condidit non molesta; absolutè quadam iubentia fieri vel arcentia; præter pauca: inter quæ erat inclemēs, quod docere vetuit magistros Rhetoricos & Grammaticos, Christianos; ni transissent ad*

Numi-

Numinum cultum. Nimirum credebatur ipsis trisum illud:

> Δισσῶς ὁρῶσιν οἱ μαθόντες γράμματα.
> *Alterum tantum vident docti literas.*

Quæ literæ si cuiquam mortalium necessariæ; sunt certè viris Principibus. Argutè Vegetius: *Neque quemquam magis decet vel meliora scire, vel plura, quam Principem, cuius doctrina omnibus potest prodesse subiectis.* Quod ipsum multis retrò sæculis & Euagoræ regi inculcarat his verbis Isocrates: ὡς ἅπασι μὲν προσήκει περὶ πολλοῦ ποιεῖσθαι τὴν φρόνησιν: μάλιστα δ' ὑμῖν τοῖς πλείστων κυρίοις οὖσι; *Nam quum omnibus conuenit magnifacere sapientiam, tum vobis, qui in multos habetis imperium, in primis.* Philosophiam quidem ad eos ita proprie pertinere, vt sine ipsa viuere nec possint, nec debeant, grandi argumentorum cumulo, cuidam Syriæ regi, qui adipsum visendum venerat, egregiè probat Musonius: quæ pluribus paginis legere est apud Stobæum. Sed & eisdem Potestatibus conuenire cognitionem Historiarum, docuit dudum lib. 3. Polybius, verbis vbique pingi dignissimis: Ἐγὼ δ' εἰ μὲν τις ὑπείληφε πρὸς πᾶσαν περίστασιν αὐτάρκης ὑπάρχειν, καλὴν μὲν, οὐκ ἀναγκαίαν δ' ἴσως φήσαιμ' ἂν εἶναι τὴν τῶν προγεγονότων ἐπιστήμην. εἰ δὲ μηδεὶς ἂν, μήτε περὶ τῶν κατ' ἰδίαν, μήτε περὶ τῶν κοινῶν τολμήσαι τοῦτ' εἰπεῖν ἄνθρωπος ὤν, διὰ τὸ, κἂν κατὰ τὸ παρὸν εὐτυχῇ, τήν γε περὶ τοῦ μέλλοντος ἐλπίδα, μηδένα τῶν νῦν ποτ' ἂν εὐλόγως βεβαιώσασθαι. μηδένα τῶν νοῦν ἐχόντων, οὐ μόνον καλὴν, ἔτι δὲ μᾶλλον ἀναγκαίαν εἶναί φημι διὰ ταῦτα τὴν τῶν παρεληλυθότων ἐπίγνωσιν. πῶς γὰρ ἂν εἴτε αὐτὸς ἀδικούμενός τις ἢ τῆς πατρίδος ἀδικουμένης, βοηθοὺς εὕροι ἢ συμμάχους, εἴτε κτήσασθαί τι καὶ προκατάρξασθαι σπουδάζων, τοὺς συνεργήσοντας αὐτῷ παρορμῆσαι πρὸς τὰς ἐπιβολάς. πῶς δ' ἂν εὐδοκούμενος τοῖς ὑποκειμένοις, τοὺς βεβαιώσοντας τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν καὶ διαφυλάξοντας τὴν κατάστασιν παροξῦναι δικαίως, εἰ μηδὲν εἰδείη τῆς τῶν προγεγονότων περὶ ἑκάστους ὑπομνήσεως, πρὸς μὲν γὰρ τὸ παρὸν ἀεὶ πῶς ἁρμοζόμενοι καὶ συνυποκρινόμενοι τοιαῦτα καὶ λέγουσι καὶ πράττουσι πάντες, ὥστε δυσθεώρητον εἶναι τὴν ἑκάστου προαίρεσιν, καὶ λίαν ἐν πολλοῖς ἐπισκοτεῖσθαι τὴν ἀλήθειαν, τὰ δὲ παρεληλυθότα τῶν ἔργων, ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων λαμβάνοντα τὴν δοκιμα-

δοκιμασίαν, ἀληθινῶς ἐμφαίνει τὰς ἑκάστων αἱρέσεις καὶ διαλήψεις, καὶ δηλοῖ τίσιν μὲν χάριν, εὐεργεσίαν, βοήθειαν ἡμῖν ὑπάρχουσαν, παρ' οἷς δὲ τἀναντία τούτων. ἐξ ὧν καὶ τὸν ἐλεήσοντα καὶ τὸν συνοργιζόμενον, ἔτι δὲ τὸν δικαιώσοντα πολλάκις καὶ ἐκ πολλῶν εὑρεῖν ἐστιν; ἅπερ ἔχει μεγίστας ἐπικουρίας καὶ κοινῇ καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον βίον. *Ego vero ita ſentio: ſi quis omnibus neceſſariis ita inſtructus ſit, vt nulla re extrinſecus egeat, huic iucundam quidem, non tamen fortaſſis neceſſariam fore præteritarum rerum cognitionem. Si quis autem id, neque in priuatis, neque in publicis rebus affirmare auſit, quum homo ſit, ac præſentem felicitatem, vt ſunt res humanæ fluxæ atque inſtabiles, labi poſſe intelligat, non modo iucundam, verum etiam neceſſariam rerum geſtarum peritiam dixerim. Etenim quo pacto quiſpiam vel illatâ ſibi, aut patriæ iniuriâ, ſocios atque adiutores ad eam propulſandam inuenerit? vel nouis rebus ſtudens, alios in ſententiam ſuam traxerit? vel proſpere cedentibus cunctis, ſuorum animos recte confirmauerit? niſi vt ſingula quæque à maioribus noſtris geſta ſint, cognitum, perſpectumque habuerit? ita enim in rebus præſentibus paratus ſemper atque inſtructus ea loqui atque agere poterit, quibus & conſilia cunctorum intelligantur, & veritas omnibus pateſiat. Præteritæ quippe res optima gerendarum rerum documenta ſunt, facileque nobis oſtendunt vniuſcuiuſque rationes, conſilia, machinas; quid nobis gratiam, opem, beneficium parere poſſit, quid quemquam aduerſus nos mouere, quid ad miſericordiam, quid ad indignationem, quid ad iuſtitiam atque æquitatem impellere, quæ omnia & publice & priuatim plurimum in vita mortalium momenti habent.* Sunt in promptu multa multorum, quibus hanc opinionem firmem, quaſi clauis adamantinis; ſed quum iam nunc pedibus animiſque in eandem quoq; conceſſeris ſententiam, Princeps clementiſſime,

tissime, contentus ero repræsentare encomium historiæ vnicum: Τοῖς τὰς κοινὰς ἱστορίας πραγματευσαμένοις μεγάλας χάριτας ἀπονέμειν δίκαιον πάντας ἀνθρώπους, ὅτι τοῖς ἰδίοις πόνοις ὠφελῆσαι τὸν κοινὸν βίον ἐφιλοτιμήθησαν. ἀκίνδυνον γὰρ διδασκαλίαν τοῦ συμφέροντος εἰσηγησάμενοι, καλλίστην ἐμπειρίαν διὰ τῆς πραγματείας ταύτης περιποιοῦσι τοῖς ἀναγινώσκουσιν. ἡ μὲν γὰρ ἐκ τῆς πείρας ἑκάστου μάθησις μετὰ πολλῶν πόνων καὶ κινδύνων ποιεῖ τῶν χρησίμων ἕκαστα διαγινώσκειν (καὶ διὰ τοῦτο τῶν ἡρώων ὁ πολυπειρότατος μετὰ μεγάλων ἀτυχημάτων, πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω) ἡ δὲ διὰ τῆς ἱστορίας περιγινομένη σύνεσις τῶν ἀλλοτρίων ἀποτευγμάτων τε καὶ κατορθωμάτων, ἀπείρατον κακῶν ἔχει διδασκαλίαν. ἔπειτα πάντας ἀνθρώπους μετέχοντας μὲν τῆς πρὸς ἀλλήλους συγγενείας, τόποις δὲ καὶ χρόνοις διεστηκότας, ἐφιλοτιμήθησαν ὑπὸ μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σύνταξιν ἀγαγεῖν, ὥσπερ τινὲς ὑπουργοὶ τῆς θείας προνοίας γενηθέντες. ἐκείνη τε γὰρ τὴν τῶν ὁρωμένων ἄστρων διακόσμησιν καὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων φύσεις εἰς κοινὴν ἀναλογίαν συνθεῖσα, κυκλεῖ συνεχῶς ἅπαντα τὸν αἰῶνα, τὸ ἐπιβάλλον ἑκάστοις ἐκ τῆς πεπρωμένης μερίζουσα· οἵ τε τὰς κοινὰς τῆς οἰκουμένης πράξεις, καθάπερ μιᾶς πόλεως, ἀναγράψαντες, ἕνα λόγον καὶ κοινὸν χρηματιστήριον τῶν συντετελεσμένων ἀπέδειξαν τὰς ἑαυτῶν πραγματείας. καλὸν γὰρ τὸ δύνασθαι τοῖς τῶν ἄλλων ἀγνοήμασι πρὸς διόρθωσιν χρῆσθαι παραδείγμασι, καὶ πρὸς τὰ συγκυροῦντα ποικίλως κατὰ τὸν βίον ἔχειν μὴ ζήτησιν τῶν πρασσομένων, ἀλλὰ μίμησιν τῶν ἐπιτετευγμένων· καὶ γὰρ τοὺς πρεσβυτάτους ταῖς ἡλικίαις ἅπαντες τῶν νεωτέρων προκρίνουσιν ἐν ταῖς συμβουλίαις, διὰ τὴν ἐκ τοῦ χρόνου περιγεγενημένην αὐτοῖς ἐμπειρίαν. ἧς τοσοῦτον ὑπερέχειν συμβέβηκε τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν, ὅσον καὶ τῷ πλήθει τῶν πραγμάτων προτεροῦσαν αὐτὴν ἐπεγνώκαμεν. διὸ καὶ πρὸς ἁπάσας τὰς τοῦ βίου περιστάσεις χρησιμωτάτην ἄν τις εἶναι νομίσειε τὴν ταύτης ἀνάληψιν. τοῖς μὲν γὰρ νεωτέροις τὴν τῶν γεγηρακότων περιποιεῖ σύνεσιν, τοῖς δὲ πρεσβυτέροις πολλαπλασιάζει τὴν ὑπάρχουσαν ἐμπειρίαν· καὶ τοὺς μὲν ἰδιώτας ἀξίους ἡγεμονίας κατασκευάζει, τοὺς δ᾽ ἡγεμόνας τῷ διὰ τῆς δόξης ἀθανατισμῷ προτρέπεται τοῖς καλλίστοις τῶν ἔργων ἐπιχειρεῖν. χωρὶς δὲ τούτων, τοὺς μὲν στρατιώτας τοῖς μετὰ τὴν τελευτὴν ἐπαίνοις ἑτοιμοτέρους κατασκευάζει πρὸς τοὺς ὑπὲρ τῆς πατρίδος κινδύνους, τοὺς δὲ πονηροὺς τῶν ἀνθρώπων ταῖς αἰωνίαις βλασφημίαις ἀποτρέπει τῆς ἐπὶ τὴν κακίαν ὁρμῆς. καθόλου δὲ διὰ τὴν ἐκ ταύτης ἐπ᾽ ἀγαθῷ μνήμην, οἱ μὲν, κτίσται πόλεων γενέσθαι προεκλήθησαν, οἱ δὲ νόμους εἰσηγήσασθαι περιέχοντας τῷ κοινῷ βίῳ τὴν ἀσφάλειαν, πολλοὶ δ᾽ ἐπιστήμας καὶ τέχνας ἐξευρεῖν ἐφιλοτιμήθησαν πρὸς εὐεργεσίαν τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. ἐξ ἁπάντων δὲ συμπληρουμένης τῆς εὐδαιμονίας, ἀποδοτέον τῶν ἐπαίνων πρωτεῖον τῇ τούτων μάλιστ᾽ αἰτίᾳ ἱστορίᾳ. ἡγητέον γὰρ εἶναι ταύτην φύλακα μὲν τῆς τῶν ἀξιολόγων ἀρετῆς, μάρτυρα δὲ τῆς τῶν φαύλων κακίας, εὐεργέτιν δὲ τοῦ κοινοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων. εἰ γὰρ ἡ τῶν ἐν ᾅδου μυθολογία, τὴν ὑπόθεσιν πεπλασμένην ἔχουσα, πολλὰ συμβάλλεται τοῖς ἀνθρώποις πρὸς εὐσέβειαν καὶ δικαιοσύνην, πόσῳ μᾶλλον ὑποληπτέον τὴν προφῆτιν τῆς ἀληθείας ἱστορίαν, τῆς ὅλης φιλοσοφίας οἱονεὶ μητρόπολιν οὖσαν, ἐπισκευάσαι δύνασθαι τὰ ἤθη μᾶλλον πρὸς καλοκαγαθίαν: πάντες γὰρ ἄνθρωποι διὰ τὴν τῆς φύσεως ἀσθένειαν βιοῦσι μὲν ἀκαριαῖόν τι μέρος τοῦ παντὸς αἰῶνος, τετελευτήκασι δὲ πάντα τὸν ὕστερον χρόνον. καὶ τοῖς μὲν ἐν τῷ ζῆν μηδὲν ἀξιόλογον πράξασιν, ἅμα ταῖς τῶν σωμάτων τελευταῖς συναπο-

θνήσκει

θνητοὶ καὶ τὰ ἄλλα πάντα τὰ καλὰ τὸν βίον. τοῖς δ' ἐπ' ἀρετῇ περιποιησαμένοις δόξαν, ἀπεργάζεις ἅπαντα τὸν αἰῶνα μνημονεύονται, διαβοώμεναι τῷ θειοτάτῳ τῆς ἱστορίας στόματι. καλὸν δ' οἶμαι τοῖς εὖ φρονοῦσι θνητῶν πόνων ἀντικαταλλάξασθαι τὴν ἀθάνατον εὐφημίαν. Ἡρακλῆς μὲν γὰρ ὁμολογεῖται πάντα τὸν γενόμενον αὐτῷ κατὰ ἀνθρώπους χρόνον ὑπομεῖναι μεγάλους καὶ συνεχεῖς πόνους καὶ κινδύνους ἑκουσίως, ἵνα τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων εὐεργετήσας, τύχῃ τῆς ἀθανασίας. τῶν δ' ἄλλων ἀγαθῶν ἀνδρῶν οἱ μὲν ἡρωικῶν, οἱ δ' ἰσοθέων τιμῶν ἔτυχον. πάντες δὲ μεγάλων ἐπαίνων ἠξιώθησαν, τὰς ἀρετὰς αὐτῶν τῆς ἱστορίας ἀπαθανατιζούσης. τὰ μὲν γὰρ ἄλλα μνημεῖα διαμένει χρόνον ὀλίγον, ὑπὸ πολλῶν ἀναιρούμενα περιστάσεων· ἡ δὲ τῆς ἱστορίας δύναμις ἐπὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην διήκουσα, τὸν πάντα τἄλλα λυμαινόμενον χρόνον ἔχει φύλακα τῆς αἰωνίου παραδόσεως τοῖς ἐπιγινομένοις. συμβάλλεται δ' αὕτη καὶ πρὸς λόγου δύναμιν, οὗ κάλλιον ἕτερον οὐκ ἄν τις ῥᾳδίως εὕροι, τούτῳ γὰρ οἱ μὲν Ἕλληνες τῶν βαρβάρων, οἱ δὲ πεπαιδευμένοι τῶν ἀπαιδεύτων προέχουσι. πρὸς δὲ τούτοις, διὰ μόνου τούτου δυνατόν ἐστιν ἕνα τῶν πολλῶν περιγενέσθαι. καθόλου δὲ φαίνεται πᾶν τὸ προτεθὲν, τοιοῦτον ὁποῖον ἂν ἡ τοῦ λέγοντος δύναμις παραστήσῃ. καὶ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἀξίους λόγου προσαγορεύομεν, ὡς τὸ τοῖς τὸ πρωτεῖον τῆς ἀρετῆς περιπεποιημένους. εἰς πλείω δὲ μέρη τούτου διῃρημένου, συμβαίνει τὴν μὲν ποιητικὴν τερπνὴν μᾶλλον ἢ πρὸς ὠφελεῖν, τὴν δὲ νομοθεσίαν κολάζειν, οὐ διδάσκειν. παραπλησίως δὲ καὶ τἄλλα μέρη, τὰ μὲν μηδὲν συμβάλλεσθαι πρὸς εὐδαιμονίαν, τὰ δὲ μεμιγμένην ἔχειν τῷ συμφέροντι τὴν βλάβην. ἔνια δὲ κατεψεῦσθαι τῆς ἀληθείας, μόνην δὲ τὴν ἱστορίαν, συμφωνούντων ἐν αὐτῇ τῶν λόγων τοῖς ἔργοις, ἅπαντα τἄλλα χρήσιμα τῇ γραφῇ περιειληφέναι. ὁρᾶσθαι γὰρ αὐτὴν προτρεπομένην ἐπὶ δικαιοσύνην, κατηγοροῦσαν τῶν φαύλων, ἐγκωμιάζουσαν τοὺς ἀγαθοὺς, τὸ σύνολον ἐμπειρίαν μεγίστην περιποιοῦσαν τοῖς ἐντυγχάνουσι: *Auctoribus qui vniuersales historias contexuerunt, magnam cuncti mortales vt gratiam referant, par est: quod suis laboribus communis vitæ societatem iuuare honestissima contentione studere. Cum enim docendi quid expediat genus, periculis haud obnoxium introduxerint, pulcerrimam hac tractationis suæ opera lectoribus peritiam conciliant. Nam in vniuscuiusque experientia versans discendi ratio: id quidem efficit, vt multis cum laboribus & periculis quæ conducant singula, dignoscas: (ideoque Heroum experientissimus, inter multos aduersæ fortunæ casus,* multorum mentes hominum cognouit & vrbes*) At comparata historiæ beneficio prudentia, aliorum perperam recteque facta intelligens, va-*

cuam

cuam à malorum experimentis doctrinam habet. Præterea vt homines vniuersos, mutua quidem cognatione inter se deinctos, sed locorum & temporum interuallis distantes, ad vnius communitatem ordinis vt redigerent, enixè operam dederunt: ac si diuinæ prouidentiæ administri exstiterint. Nam illa postquam ornatissimam siderum, quæ videntur, dispositionem, hominumque naturas in communem analogiam coagmentauit, sic omne continenter æuum velut in orbem circumagit, vt singulis competentem à fato sortem impertiatur. Hi communes terræ habitabilis actiones, literarum monumentis tradendo, vnam rationem & commune rerum peractarum thesaurarium operâ suâ esse, demonstrarunt. Nam aliorum erratis ad rectam vitæ institutionem pro exemplis vti, & ad varios in vita euentus, non quod gerendum sit quærere; sed quod rectè factum est, imitari, scitum atque pulcrum est. Enimuero in consiliis, ætate prouectos iunioribus, ob comparatam longo rerum vsu prudentiam, omnes anteponunt. Hanc vero tantis historiæ disciplina interuallis antecedit, quantum rerum multitudine præstare ipsam nouimus. Ideoque ad omnes vitæ casus vtilissimam esse huius applicationem meritò quis statuerit. Adolescentibus enim senum prudentiam adiungit; senibus experientiam iam adeptam multiplicat. Priuatos principatu dignos efficit: Principes gloriæ immortalitate ad res pulcerrimas suscipiendum excitat. Et præter hæc omnia, milites laudationibus à morte habitis, ad discrimina pro patria alacriores facit. Improbos autem infamiæ perpetuitate à scelerum libidine & conatu auertit. Quid? quod propter virtutis memoriam, per historias propagandam, incitati sunt alij, vt vrbes conderent: alij vt leges, quibus vitæ com-

munis tutela ac salus continetur, promulgarent: multi quoque ut scientias & artes ad benemerendum de genere mortalium inuenirent, impendio laborarunt. Cumque ex omnibus beatitudo compleatur, historia certe, ut laudum harum auctori, palma vindicanda est. Sic enim statuendum, viris laude dignis hanc virtutis custodem; at nequam hominibus improbitatis, ignauiaeque testem & toti mortalium generi benefactricem esse. Si enim fabula de inferis, argumento ficto constans, multum ad pietatem & iustitiam hominibus confert; quanto magis historiam veritatis antistitam atque vatem, & totius quasi Philosophiae metropolim, mores ad honestatem informare posse, iudicemus? cuncti enim mortales, ob naturae imbecillitatem, vix ad exiguum momentum totius aeternitatis viuunt, per omne deinde tempus exstincti. Et his sane, quibus nihil in vita praeclari actum, cum defunctis corporibus omnia vitae adiuncta simul intereunt. At qui virtute sibi gloriam compararunt, diuinissimo historiae ore per omne aeuum celebrantur. Cum mortalibus ergo laboribus immortalem famae celebritatem commutare, honestum prudentibus esse, censeo. De Hercule, in confesso est, quod ingentes & assiduos labores ac pericula, quoad inter homines vitam egit, sponte sustinuerit, vt benigne hominum generi faciendo immortalitatis praemium referret. De aliis viris bonis, pars ad heroicos, pars ad diuinos plane honores sunt euecti, qui tamen omnes historiae beneficio, virtutes ipsorum ad immortalitatem transmittentis laudibus ita magnis sunt affecti. Alia enim monumenta exiguum durant tempus, & casibus abolentur variis. At historiae vis & efficacitas per totum penetrans orbem, tempus ipsum, caetera corrumpens, aeternae ad posteros traditionis custodem

 habet.

habet. Quid? quod etiam ad sermonis facultatem hæc conducit; quo non aliud quippiam pulcrius quis inuenerit. hoc enim Græci Barbaris, docti indoctis, præstant. Adde, quod hoc solo fieri potest, vt vnus multis superior existat. Quicquid denique actum est, tantum apparet quantum id dicentis facultas exhibet. Quin etiam viros bonos ἀξίους λόγου, *hoc est, sermone dignos appellitamus, vt qui hoc ipso virtutis primatum sint adepti. Quumque in plures hic partes diuidatur vsu venit, vt poetica magis delectet quàm prosit, legum sanctio coerceat, non doceat: ita cætera quoque partes, aut nihil ad beatitudinem contribuant, aut mixtum vtili noxium habeant: nonnullæ etiam veritatem mendaciis oppugnent, sola interim historia, in qua verba rebus consonant, quicquid pulcrum est & conducibile, scriptione complectitur. Adhortari enim ad iustitiam, accusare improbos, prædicare bonos, & maximam denique legentibus peritiam addere quis eam non cernit?* Sic Diodorus Bibliothecæ suæ frontispicio; si non Laconice, at neutiquam tamen prolixe, dummodo rebus non literis, æstimemus longitudinem. quæ omnia non inepte obsignabuntur gemma hac Isocratæa: τοὺς μὲν γὰρ ἰδιώτας ἐστὶ πολλὰ τὰ παιδεύοντα, καὶ μάλιστα μὲν τὸ μὴ τρυφᾶν, ἀλλ' ἀναγκάζεσθαι περὶ τοῦ βίου καθ' ἑκάστην ἀγωνίζεσθαι τὴν ἡμέραν. ἔπειθ' οἱ νόμοι καθ' οὓς ἕκαστοι πολιτευόμενοι τυγχάνουσιν, ἔτι δ' ἡ παρρησία, καὶ τὸ φανερῶς ἐξεῖναι τοῖς τε φίλοις ἐπιπλῆξαι, καὶ τοῖς ἐχθροῖς ἐπιθέσθαι τῶν ἀλλήλων ἁμαρτίας. πρὸς δὲ τούτοις, τινὲς καὶ τῶν ποιητῶν, τῶν προγεγενημένων, ὑποθήκας, ὡς χρὴ ζῆν, καταλελοίπασιν. ὥστ' ἐξ ἁπάντων τούτων εἰκὸς αὐτοὺς βελτίους γίνεσθαι. τοῖς δὲ τυράννοις οὐδὲν ὑπάρχει τοιοῦτον: ἀλλ' οὓς μᾶλλον ἔδει τῶν ἄλλων παιδεύεσθαι, ἐπειδὰν εἰς τὴν ἀρχὴν καταστῶσιν, ἀνουθέτητοι διατελοῦσιν. οἱ μὲν γὰρ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων αὐτοῖς οὐ πλησιάζουσιν; οἱ δὲ συνόντες, πρὸς χάριν ὁμιλοῦσιν: *Nam priuatos quidem homines permulta sunt quæ erudiant; atque in primis vita expers delitiarum, & quotidiana de parando victu quasi dimicandi necessitas. deinde leges,*

quibus

quibus in ſuis quique ciuitatibus reguntur: præterea libertas illa, qua palam & amicis obiurgare inuicem, & inimicis exagitare delicta licet: denique Poetæ quidam veteres præcepta de viuendi ratione reliquerunt. quibus rebus omnibus conſentaneum eſt, eos fieri meliores. Principibus autem nihil eiuſmodi contingit, ſed quos omnium maxime inſtitui conueniebat, hi mox ſuſcepto principatu, ſine vllis monitoribus ætatem exigunt. Perpaucis enim ad eos patet aditus: qui vero familiariter cum eis viuunt, hi ad gratiam & dicunt & faciunt omnia. Ec câ profecto de causâ: Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς Πτολεμαίῳ τῷ βασιλεῖ παρῄνει, τὰ περὶ βασιλείας καὶ ἡγεμονίας βιβλία κτᾶσθαι καὶ ἀναγινώσκειν. ἃ γὰρ οἱ φίλοι τοῖς βασιλεῦσιν οὐ θαρροῦσι παραινεῖν, ταῦτα ἐν τοῖς βιβλίοις γέγραπται. *Demetrius Phalereus Ptolemæum regem hortabatur, vt libros de regno ſcriptos emeret ac legeret. nam de quibus amici reges admonere non auderent, ea in libris eſſe ſcripta.* Plane plurima eſſe, de quibus minus libere ſuam ſibi proferant ſententiam Senatores regij. prolixe ſatis oſtendi Diſſertatiunculis poſterioribus ad Tacitum. quales tamen vt etiam bona quadam fortuna, non nanciſcatis; at quam multa interim ſunt, in quibus iidem falli poſſunt tanquam homines? quàm multa? Sed hæc nimirum ea ipſa ſunt, quæ ætate mox prouectiore & leges, & audies, quotidie. Quare reuertor ad Liuium meum, fauſtiſſima illuſtriſſimi tui nominis præſcriptione luculenter inſignitum. quem vt contubernij honore adaugeas, ne peto quidem; naturæ tuæ bonitati ſatis confiſus auctoriſq; ſuadæ? illud potius rogo quæſoque, vt qua hactenus literas literatoſque complecti ſoles, eodem & me proſequi digneris, iam triluſtrem & amplius, familię veſtrę clientem ſtrictiſſima cuiuſcunque ſa-

cramenti religione obligatiorem. quo ipse tamen nexu, tantum abest, vt laxari optem, nedum exolui sperem; vt voueam contra ac suspirem, eo tibi etiam obligari, vel vltra Soldariorum formulam; si modo tale quid, non effectus vllus, non facultas vlla (vnde enim hæc aut ille vel mediocris, in semper-exule, semper-funesto:) sed adfectus, sed voluntas, summi amoris summæque deuotionis sustentata tibicinibus, mereri posse videatur. Interim Deum Opt. Max. supplex veneror, vt Tibi Spiritu suo sancto perpetuo adesse velit, studiaque omnia ita porrò dirigere, quei reducem sentiamus, censeamusque, vt aliarum rerum altissimo isto gradu dignarum; sic & studiorum liberaliumque disciplinarum verè Principem; hoc est, Apollinem prorsus Palatinum.

Celsitud. Væ

deuotissimus

IANUS GRUTERUS.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA DECADIS PRIMÆ LIBER PRIMVS.

L. FLORI IN EVNDEM EPITOME.

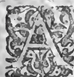

DVENTVS Æneæ in Italiam, & res ab eo gesta, Ascanij regnum Albæ, & Siluij Æneæ, ac deinceps Siluiorum regum primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa, nati Romulus & Remus: Amulius obtruncatus. Vrbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Ioui Feretrio lata. In Centurias populus diuisus. Fidenates & Vetentes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Iano templum constituit: eiusq; portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Ægeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthac Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Metij Suffetij supplicium: Alba diruta: Albani in ciuitatem recepti. Sabinis bellum indictum: Ad postremũ fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cæremonias à Numa institutas renouauit: Latinis victis, & ad ciuitatem ascitis, montem Auentinum assignauit: Politorium vrbẽ Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occupauerant, diruit: pontem Sublicium in Tiberim fecit: Ianiculũ collem vrbi addidit: fines imperij protulit. Ostiam condidit. Regnauit annos XXXIIII. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthij filius à Tarquiniis, Etruriæ ciuitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinij nomẽ ferre cœpit, & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, patrum numerum auxit: Latinos subegit, Circum designauit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliauit. Tentandæ scientiæ causa Attij Nauij auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respõdisset: iussisse eum nouacula cotẽ præcidere, idque protinus ab Attio factum: Sabinos præterea acie vicit: vrbem muro circumdedit: cloacas fecit: occisus est ab Anci filiis quum regnasset annos XXXVIII. Successit ei Ser. Tullius, natus captiua nobili Corniculana, cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est, Veientes atq; Etruscos prælio fudit. Cẽsum primus omnium egit. Lustrũ condidit, quo censa LXXXM. esse dicuntur. Classes centuriasq; descripsit. Pomœrium protulit: Colles vrbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumq; adiecit. Templum Dianæ cum Latinis in Auentino fecit. Interfectus est à Tarquinio Prisci filio, cõsilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset,

annos XXXIV. Post hunc L. Tarquinius Superbus neque patrum, neque populi iussu regnum inuasit: quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellū cum Volscis gessit. & ex eorum præda templum Ioui in Capitolio fecit. Terminus & Iuuentus non addixere: quorum ara moueri non potuerunt, Filij Sexti Tarquinij dolo Gabios in potestatem suam redegit. Huius filius Delphos profectus, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ? dictum est, eum regnaturum, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum cū ipsi aliter interpretarentur: Iunius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulauit, & terram osculatus est, idq; factum eius euentum rei comprobauit: nam quum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset: ad vltimum, propter expugnatam nocturna vi à Sexto filio eius Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors eius esset, cultro se interemit: Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos XXV. Tunc consules primum creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

PRÆFATIO.

FACTVRVS ne operæ precium sim, si à primordio vrbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio: nec si sciam, dicere ausim, quippe qui quum veterē rum vulgaram esse rem videam, dum noui semper scriptores, aut in reb. certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudē vetustatē superaturos credūt. Vtcunq; erit, iuuabit tū rerum gestarum memoriæ principis terrarū populi, pro virili parte & meipsum consuluisse. etsi in tanta scriptorū turba, mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorū, qui nomini officient meo, me cōsoler. Res est præterea & immensi operis, vt quæ supra septingentesimū annū repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis, eo creuerit, vt iam magnitudine laboret sua: & legētium plerisq; haud dubito, quin primæ origines, proximaq; originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantib. ad hæc noua, quib. iam pridem præualentis populi vires se ipsæ conficiūt. Ego cōtra hoc quoq; laboris præmium petā, vti me à conspectu malorū, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe, dū prisca illa tota mēte repeto, auertā, omnis expers curæ, quæ scribentis animū, etsi nō flectere à vero, solicitum tū efficere possit. Quæ ante conditā condendamve vrbem, poeticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerum gestarum monumētis traduntur ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, vt miscendo humana diuinis, primordia vrbiū augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, & ad Deos referre auctores:

Vrbium primordia cur ad Deos referantur.

ca

ea belli gloria est populo Romano, vt quum suum, conditorisq; sui parentem Martem potissimum ferat: tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, vtcunque animaduersa, aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisq; acriter intendat animum; quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo: deinde vt magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites; donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, peruentum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotij suscepti fallit, aut nulla vnquam respublica nec maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam sere auaritia luxuriaque immigrauerint: nec vbi tantus, ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo quāto rerum minus: tanto minus cupiditatis erat. Nuper diuitiæ auaritiam, & abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia inuexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certe tantæ oriundæ rei absint: cum bonis potius ominibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si vt poëtis nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, vt orsis tantum operis successus prosperos darent.

Vtilitas historiæ. Romanæ Reipubl. laus.

LIBER PRIMVS.

1 AM primum omnium satis constat, Troia capta in cæteros sæuitum esse Troianos duobus, Ænea Antenoreque, & vetusti iure hospitij, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores, fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Troiam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque qui inter mare, alpesque incolebant pulsis, Henetos, Troianosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur; pagoque inde Troiano nomen est: gens vniuersa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad maiora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe Lau-

Antenor. Venetis Æneas.

rentem agrum tenuisse. Troia & huic loco nomen est: ibi egressi Troiani, vt quibus ab immenso prope errore nihil præter arma & naues superesset, quum prædã ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesq;, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim aduenarum armati ex vrbe atq; agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde affinitatem iunxisse tradunt. alii quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque aduenarum euocasse ad colloquium: percunctatum deinde, *qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent*: Postquam audierit, *multitudinem Troianos esse: ducem Æneam, filium Anchisæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, sedem, condendæque vrbi locum quærere*, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello, vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adiunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res vtique Troianis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas ab nomine vxoris Lauinium appellat. breui, stirps quoque virilis ex nouo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomen. Bello deinde

Lauinium conditur.

Aborigines Troianique simul petiti. Turnus rex Rutulo- II.

Turnus.

rum, cui pacta Lauinia ante aduentum Æneæ fuerat, prælatum sibi aduenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, Mezentiumque eorum regem confugiunt, qui Cære opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime lætus nouæ origine vrbis, & tum nimio plus quam satis tutum esset accolis rem Troianam crescere ratus, haud grauatim socia arma Rutulis iunxit. Æneas aduersus tanti belli terrorem, vt animos Aboriginum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine omnes essent; Latinos vtramque gentem appellauit. nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Æneam cessere, fretusque his animis coalescentium indies magis duorum populorum Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, vt iam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset: tamen quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium Latinis, Æneæ etiam vltimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcunque cum.

Latini.

eum dici ius fasque est, super Numicium flumen: *Iouem indigetem* appellant. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat, tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit, *Ascanius, Iulus.*
III. tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lauinia erat) res Latina & regnum auitum, paternumq; puero stetit. Haud nihil ambigam (quis n. rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an maior quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Iulia gēs auctorē nominis sui nuncupat. is Ascanius, vbicunq; & quacunq; matre genitus (certe natū Ænea constat) abundante Lauinii multitudine, florentem iam (vt tum res erant) atque opulentā vrbem matri, seu nouercæ reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condidit. quæ ab situ porrectæ in dorso vrbis Lōga Alba appellata. Inter Lauinium & Albam Longā coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creuerant, maxime fusis Etruscis, vt ne morte quidē Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primū puerilis regni mouere arma, aut Mezentius, Etrusciq;, aut vlli alii accolæ ausi sint. Pax ita conuenerat, vt Etruscis Latinisq; fluuius Albula, quē nunc Tiberim vocant, finis esset. Siluius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodā in siluis natus. is Æneam Siluium creat; is deinde Latinum Siluium. ab eo coloniæ aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. mansit Siluiū postea omnib. cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Aty Capys, Capy Capetus, Capeto Tiberinus q in traiectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomē flumini dedit: Agrippa inde Tiberini filius, post Agrippā Romulus Siluius à patre accepto imperio regnat. Auentino fulmine ipse ictus, regnū per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nūc est pars Romanæ vrbis, cognomē colli fecit. Proca deinde regnat. is Numitorē atque Amuliū procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnū vetustū Siluiæ gētis legat. plus tamē vis potuit, quam voluntas patris, aut verecūdia ætatis. pulso fra-
IV. tre, Amulius regnat. addit sceleri scelus, stirpē fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Siluiæ per speciē honoris, cum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spē partus adimit. Sed debebatur (vt opinor) fatis tantæ origo vrbis, maximeque secundū Deorum opes imperii principium. vi compressa Vestalis, quum geminū partū edidisset (seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat) Martē incertæ stirpis patrē nūcupat. sed nec Dii, nec homines aut ipsā aut stirpē à crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur, pueros in profluentem aquam mitti iubet. Forte quadā diuinitus super ripas Tiberis effusus lenib. stagnis, nec adiri vsquam ad iusti cursum poterat amnis, & posse quāuis languida mergi aqua infantes, spē ferentibus dabat,

Alba longa condita.

ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluuie, vbi nunc vicusRuminalis est(Romularem vocatã ferunt)pueros exponunt. vastæ tum in iis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alueum, quo expositi erãt pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupã sitientẽ ex montib. qui circa sunt ad puerilẽ vagitũ cursum flexisse:eam summissas infantib.adeo mitem prębuisse mammas, vt lingua lambentẽ pueros magister regij pecoris inuenerit (Faustulo fuisse nomẽ ferũt) ab eo ad stabula Laurẽtiæ vxori educandos datos. Sunt, qui Laurentiam vulgato corpore *lupam* inter pastores vocatã putẽt:inde locũ fabulæ ac miraculo datũ. Ita geniti, ita educati. quum primũ adoleuit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venãdo peragrare circa saltus hinc robore corporib. animisq; sumto, iam nõ feras tantũ subsistere, sed in latrones prǽda onustos impetũ facere, pastoribusq; rapta diuidere:& cum his crescente indies grege iuuenum, seria ac iocos celebrare. Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palanteo vrbe Arcadica Palatium, deinde Palatinum montem appellatum. ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempestatib. ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, vt nudi iuuenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atq; lasciuiã currerent. quẽ Romani deinde vocarũt Inuum. huic deditis ludicro, quum solenne notũ esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones, quũ Romulus vi se defendisset, Remũ cepisse:captum regi Amulio tradidisse, vltro accusantes. crimini maxime dabant, *in Numitoris agros ab his impetum fieri; inde eos collecta iuuenũ manu hostilem in modum prædas agere.* sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiã stirpẽ apud se educari: nam & expositos iussu regis infantes sciebat & tẽpus, quo ipse eos sustulisset, ad idipsum cõgruere;sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quũ in custodia Remũ haberet, audissetq; *geminos esse fratres,* cõparando eorum ætatem, & ipsam minime seruilẽ indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitãdoque eodẽ peruenit, vt haud procul esset, quin Remum agnosceret. ita vndiq; regi dolus nectitur. Romulus nõ cũ globo iuuenum(nec n. erat ad vim apertam par)sed alus alio itinere iussis certo tẽpore ad regiam venire pastoribus, ad regẽ impetũ facit; & à domo Numitoris alia cõparata manu adiuuat Remus. ita regẽ obtruncant. Numitor inter primum tumultum *hostes inuasisse vrbem, atq; adortos regiam* dictitans, quũ pubẽ Albanã in arcẽ præsidio armisque obtinendam aduocasset:posteaquam iuuenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit; extemplo aduocato cõcilio, scelera in se fratris, originem nepotum, vt geniti, vt educati, vt cognoti essent, cędẽ deinceps tyranni, seq; eius aucto-

Lupa præbet mammas infantibus.

V.

Euander.

Remus capitur.

Romulus fratrem liberat.

VI.

rem ostendit. Iuuenes per mediam concionē agmine ingressi, cū auum regem salutassent, secuta ex omni multitudine cōsentiens vox, ratū nomen, imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulū Remumque cupido cepit, in iis locis vbi expositi, vbiq; educati erant, vrbis condendæ: & superetat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id pastores quoq; accesserant, qui omnes facile spem facerent, paruam Albam, paruum Lauinium, præ ea vrbe quæ cōdetetur, fore. Interuenit deinde his cogitationib. auitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio: quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, vt Dij, in quorū tutela ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen nouæ vrbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatinum Romulus, Remus Auentinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; iamq; nunciato augurio, quū duplex numerus Romulo se ostendisset, vtrumque regem sua multitudo consalutauerat tempore illi præcepto, at hi numero auium regnū trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est. ludibrio fratris Remū nouos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quū verbis quoq; increpitans adiecisset: *Sic deinde quicunq; alius trāsiliet mœnia mea*) interfectū. Ita solus potit' imperio Romulus; condita vrbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus, muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, vt ab Euandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca Geryone interemto boues mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluuium, qua præ se armentū agens, nando traiecerat, loco herbido, vt quiete & pabulo læto reficeret boues, ipsum fessum via procubuisse. ibi quū eum cibo vinoq; grauatū sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boū, quū auertere eā prædā vellet; quia, si agendo armentū in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentē dominū eo deductura erant; auersos boues eximiū quēq; pulchritudine caudis in speluncā traxit. Hercules ad primā aurorā somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncā, si forte eo vestigia ferrent, quę vbi omnia foras versa vidit, nec in partē aliam ferre: confusus atq; incertus animi, ex loco infesto agere porro armentū occepit. Inde quū actæ boues quædā ad desideriū (vt fit) relictarū mugissent, reddita inclusarū ex speluca boum vox Herculē conuertit. quē quum vadentē ad speluncam Cacus prohibere conatus esset; ictus claua, fidē pastorū nequicq̄ inuocans morte occubuit. Euander tū ea, profugus ex Pelopōneso, auctoritate magis q̄ imperio regebat loca: venerabil. vir miraculo

Marginal notes: *Dissidium inter Romulum & Remum.* (beside "positi, vbiq; educati erant…"); VII (left margin, beside "conditam imperio regeret…"); *Auguria.*; *Remus occiditur.*; *Hercules.*; *Cacus.*; *Euander.*

literarum rei nouæ inter rudes artium homines, venerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam aduentum, miratæ hæ gentes fuerant: is tum Euander concursu pastorum trepidantium circa aduenā manifestæ reum cædis excitus, postquam facinus facinorisque caussam audiuit: habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremq; humana intuens, rogitat qui vir esset, vbi nomen patremque ac patriā accepit; *Ioue nate, Hercules, salue*, inquit, *te mihi mater veridica interpres Deum aucturum cœlestiū numerum cecinit: tibiq; aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturumq; fata, ara condita atque dicata*, ait. Ibi tum primum boue eximia capta de grege, sacrum (adhibitis ad ministerium dapemq; Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclytæ ea loca incolebant factum. Forte ita euenit, vt Potitii ad tempus præsto essent, iisq; exta apponerentur. Pinarii extis adesis ad cæteram veniret dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur. Potitii ab Euandro edocti, antistites sacri eius per multas ætates fuerunt. donec tradito seruis publicis solēni familię ministerio, genus omne Potitiorū interiit. Hæc tū sacra Romul⁹ vna ex omnib. peregrina suscepit, iam tū immortalitatis virtute partæ, ad quā eum sua fata ducebant, fautor rebus diuinis rite perpetratis, vocataq; ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi vnius corpus nulla re, præterquā legib. poterat, iura dedit, quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipse venerabile insignib. imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorē, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero auium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœniteat eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis (vnde sella curulis, vnde toga prętexta sumpta est) numerum quoq; ipsum ductum placet. & ita habuisse Etruscos, quod ex duodecim populis cōmuniter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim vrbs munitionibus, quū alia atque alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominū erat, munirent. deinde, ne vana vrbis magnitudo esset, adiiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentiū vrbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, *natam è terra sibi prolem* ementiebatur; locum qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est Asylum aperit. eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber an seruus esset, auida nouarum rerum perfugit. idq; primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum iam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat

Potitij & Pinarij.

Iura dat Romulus. VIII.

Asylum.

creat ſenatores, ſiue quia is numerus ſatis erat; ſiue quia ſoli centum erant, qui creari patres poſſent. *Patres* certe ab honore, *patri-* *Patres & Patricii.*
IX. *ciiq́;* progenies eorum appellati. Iam res Romana adeo erat valida, vt cuilibet finitimarum ciuitatum bello par eſſet; ſed penuria mulierum, hominis ætatē duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi ſpes prolis, nec cū finitimis connubia eſſent. Tum ex conſilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes miſit, qui ſocietatem connubiumq; populo peterent. *Vrbes quoq́;, vt cetera, ex infimo naſci: deinde quas ſua virtus ac Dij iuuēt, magnas opes ſibi magnumq́; nomē facere, ſatis ſcire, origini Romanæ & Deos affuiſſe, & non defuturā virtutē. proinde ne grauarentur homines cū hominib. ſanguinē & genus miſcere:* Nuſquā benigne legatio audita eſt: adeo ſimul ſpernebant, ſimul tantā in medio creſcentem molem ſibi ac poſteris ſuis metuebāt: à pleriſq; rogitantib. dimiſſi, *ecquod fœminis quoq; aſylum aperuiſſent? id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes paſſa, & haud dubie ad vim ſpectare res cœpit. cui tempus locumque aptum vt daret Romulus, ægritudinē animi diſſimulans, ludos ex induſtria parat Neptuno equeſtri ſolenneis: Conſualia vocat. Indici deinde finitimis ſpectaculum *Cōſualia.* iubet, quantoq; apparatu tū ſciebant aut poterant, concelebrant: vt rem claram ſpectatamq; facerent. Multi mortales conuenere, ſtudio etiā videndæ nouæ vrbis, maxime proximi quique, Cæninenſes, Cruſtumini, Antemnates. Iam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac coniugibus venit. inuitati hoſpitaliter per domos, quum ſitum mœniaq; & frequentē tectis vrbē vidiſſent, mirantur tam breui remRomanā creuiſſe. Vbi ſpectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex compoſito orta vis: ſignoque dato, iuuentus Romana ad rapiendas virgines *Rapiūtur* diſcurrit. magna pars forte, vt in quem quæque inciderat, raptæ, *Sabinæ.* quaſdam forma excellentes primoribus patrū deſtinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Vnā longe ante alias ſpecie ac pulchritudine inſignē à globo Thalaſſij cuiuſdam raptam ferunt. multiſq; ſciſcitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, *Thalaſſio ferri* clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metū ludicro, mœſti parentes virginum profugiunt, incuſantes violati hoſpitii fœdus, Deumq; inuocantes, cuius ad ſolenne ludoſq;, per fas ac fidem decepti, veniſſent. Nec raptis aut ſpes de ſe melior, aut indignatio minor. ſed ipſe Romulus circuibat docebatq;: *patrum id* *Romulus raptas cōſolatur.* *ſuperbia factum, qui connubium finitimis negaſſent: illas tamen in matrimonio, in ſocietate fortunarum omnium ciuitatiſq́;, (& quo nihil carius humano generi ſit) liberum fore. mollirent modo iras; & quibus ſors corpora dediſſet, darent animos. ſæpe ex iniuria poſtmodū gratiā ortam: eoq́; melioribus. vſuras viris, quod annixurus pro ſe quiſq́; ſit, vt quū ſua*

vice functus officio sit, parentum etiam patriaq; expleat desiderium. accedebant blandiciæ virorum factum purgantium cupiditate atq; amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt. Iam admodum mitigati animi raptis erant. ad raptarum parentes X. tum maxime sordida veste, lacrymisque & querelis ciuitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed cõgregabantur vndique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conueniebant. Cæninenses, Crustuminique & Antemnates erant, ad quos eius iniuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabiniq; visi sunt. Ipsi inter se tres populi cõmuniter bellum parant. Nec Crustumini quidẽ atque Antemnates, pro ardore iraq; Cæninensiũ satis se impigre mouent. ita per se ipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. sed effusè vastantibus fit obuius cum exercitu Romulus, leuiq; certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitũ fundit, fugatque: fusum persequitur: regem in prælio obtruncat, & spoliat. duce hostium occiso, vrbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse quum factis vir magnificus; tum factorũ ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascendit: ibique ea quum ad quercũ pastoribus sacrã deposuisset, simul cum dono designauit templo Iouis fines, cognomenq; addidit Deo: *Iupiter Feretri,* inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumq; iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico: sedem opimis spoliis: quæ regibus ducibusq; hostium cæsis me auctorem sequentes posteri ferent.* Hęc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupauit: nec multitudine compotũ, eius doni vulgari laudẽ. bina postea intra tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara ei[9] fortuna decoris fuit. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occasionẽ ac solitudinem XI. hostiliter in fines Romanos incursionem facit: Raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppressit, fusi igitur primo impetu & clamore hostes: oppidum captum, duplicique victoria ouantem Romulum Hersilia coniunx precibus raptarum fatigata, orat, *vt parentibus earum det veniam, & in ciuitatem accipiat, ita rem coalescere concordia posse;* facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes; ibi minus etiam (quod iam alienis cladibus ceciderant animi) certaminis fuit vtroq; coloniæ missæ. plures inuenti, qui propter vbertatem terræ in Crustuminium nomina darent. & Romam inde frequenter migratũ est à parentibus maxime ac propinquis raptarum. Nouissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim

Cæninenses vincuntur.

Iupiter Feretrius.

Hersiliæ petitio.

Sabinum bellum.

per

per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. huius filiam virginem auro corrumpit Tatius, vt armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. accepti obrutam armis necauere: seu vt vi capta potius arx videretur, seu prodẽdi exempli causa, ne quid vsquam fidum proditori esset. additur fabulæ quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio læuo, gemmatosq; magna specie annulos habuerint, pepigisse eã, *quod in sinistris manib. haberent*, eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manib. esset, decreto arma petisse dicant: & fraude visam agere, sua ipsam peremptam mercede. *Proditio.*

XII. Tenuere tamen arcẽ Sabini: atque inde postera die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitoliumque collem campi est, complesset: non prius descenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in aduersum Romani subiere. Principes vtrinq; pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atq; audacia sustinebat. Vt Hostius cecidit, confestim Romana inclinatur acies, fusaque est ad veterẽ portam palatij. Romulus & ipse turba fugientiũ actus, arma ad cœlum tollens: *Iupiter tuis*, inquit, *iussus auibus hic in Palatino prima vrbi fundamenta ieci, arcem iam scelere emptã Sabini habẽt: inde huc armati superata media valle tendunt, at tu pater Deûm hominumq; hinc saltem arce hostes: deme terrorem Romanis fugamq; fœdã siste. hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentũ sit posteris, tua præsenti ope seruatam vrbem esse, voueo.* Hęc precatus, veluti sensisset auditas preces: *Hinc*, inquit, *Romani, Iupiter optimus maximus resistere atq; iterare pugnam iubet.* Resistere Romani, tanquam cœlesti voce iussi. ipse ad primores Romulus prouolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spacium est. nec procul iam a porta Palatij erat, clamitans: *Vicimus perfidos hospites, imbelles hostes. iã sciunt longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantẽ cum globo ferocissimorũ iuuenum Romulus impetũ facit. ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit pulsum Romani persequuntur. & alia Romana acies audacia regis accensa, fundit Sabinos. Metius in paludẽ sese, strepitu sequentium trepidante equo, coniecit: auerteratq; ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentib. ac vocantibus suis, fauore multorũ addito animo, euadit. Romani Sabiniq; in media conualle duorũ montiũ redintegrant prælium, sed res Romana erat superior.

Iupiter Stator.

Sabini funduntur.

XIII Tum Sabinæ mulieres, quarũ ex iniuria bellũ ortũ erat, crinibus passis, scissaque veste, victo malis muliebri

liebri pauore ausæ se inter tela volantia inferre, ex transuerso impetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne se sanguine nefando soceri generique respargerent: ne parricidio macularent partus suos, nepotum illi, liberûm hi progeniē. si affinitatis inter vos, si connubij piget, in nos vertite iras. nos causa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parentibus sumus melius peribimus, quam sine alteris vestrûm viduæ, aut orbæ, viuemus.* Mouet res tum multitudinem, tum duces. silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & ciuitatem vnam ex duabus faciunt, regnum consociant, imperium omne conferunt Romam. Ita geminata vrbe, vt Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monumentū eius pugnæ, vbi primū ex profunda emersus palude equum Curtius in vado statuit, Curtium lacum appellarunt. Ex bello tam tristi læta repente pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaq; quum populum in curias triginta diuideret, nomina earum curijs imposuit. id nō traditur, (quum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatib. suis virorumue, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt; Ramnenses ab Romulo; ab Tito Tatio Titienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. inde non modo commune, sed concors etiam regnum duob. regib. fuit. Post XIV. aliquot annos, propinqui regis Tatij legatos Laurentiū pulsant. quumq; Laurentes iure gentiū agerent apud Tatium gratia suorum, & preces plus poterant. igitur illorū pœnā in se vertit: nam Lauinii, quum ad solēne sacrificium eo venisset, concursu facto, interficitur. eam rem minus ęgre quam dignū erat, tulisse Romulum ferūt, seu ob infidam societatem regni, seu quia haud iniuria cæsum credebat. itaque bello quidē abstinuit: vt tamē expiarentur legatorum iniuriæ, regisq; cædes, fœdus inter Romam Lauiniumque vrbes renouatum est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se conualescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurū apparebat, occupant bellum facere. iuuētute armata immissa, vastatur agri quod inter vrbem ac Fidenas est: Inde ad lęuam versi, quia dextra Tiberis arcebat, cū magna trepidatione agrestium populātur: tumultusq; repens ex agris in vrbē illatus, pro nuncio fuit. excitus Romulus (neq; enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuū locat. ibi modico præsidio relicto, egressus cum omnibus copiis; partem militū locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit. cum parte maiore atq; omni equitatu profectus, id quod quærebat,

Pax inter Romanos & Sabinos.

Quirites unde dicti.

Curiæ 30. de raptarum nominibus appellatæ.

Centuriæ 3. equitum.

Tatius interficitur.

Fidenates bellum Romanis inferunt.

bat, tumultuoso & minaci genere pugnæ obequitãdo ipsis prope portis hostem exciuit, fugæ quoq; quæ simulanda erat eadem equestris pugna causam minus mirabilẽ dedit, & quum velut inter pugnæ fugæq; consilium trepidante equitatu, pedes quoq; referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsa Romana acie, studio instandi sequendiq;, trahuntur ad locum insidiarum, inde subito exorti Romani, transuersam inuadũt hostium aciem; addunt pauorem mota è castris signa eorum, quæ in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quiq; cum eo equites erant, circũ agerent frenis equos, terga vertunt: multoq; effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant, oppidũ repetebant. non tamen eripuere se hosti, hærẽs in terga Romanus, prius quam fores portarum obiicerentur, velut agmine vno irrumpit. *Fidenates vincũtur.*

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & cõsanguinitate, (nam Fidenates quoq; Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis quam iusti more belli. Itaq; non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædã portantes, Veios rediere: Romanus contra, postquã hostem in agris non inuenit, dimicationi vltimæ instructus intẽtusq; Tiberim transit, quem postquam castra ponere, & ad vrbem accessurum Veientes audiuere; obuiam egressi, vt potius acie decernerent, quã inclusi, de tectis mœnibusq; dimicarent, ibi virib. nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusq; fusos ad mœnia hostes, vrbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediẽs vastat vlciscendi magis, quã prædæ studio, eaq; clade haud minus quã aduersa pugna subacti Veientes, pacem petitũ oratores Romam mittunt, agri parte mulctatis, in centũ annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante, domi militiæq; gesta, quorum nil absonum fidei diuinæ originis, diuinitatisq; post mortẽ creditæ fuit, non animus in regno auito recuperãdo, non condendæ vrbis cõsilium, non bello ac pace firmãdæ, ab illo n. profectu viribus datis tantum valuit, vt in quadraginta deinde annos tutã pacem haberet, multitudini tamen gratior fuit quam patrib. longe ante alios acceptissimus militũ animis, trecentosq; armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellauit, non in bello solũ, sed ẽt in pace habuit. *Veientes in fines Romanos excurrunt.* *Celeres.*

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque, tam denso regem operuit nimbo, vt conspectum eius concioni abstulerit, nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes sedato tandem pauore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla

quilla lux rediit, vbi vacuam sedem regiam vidit; etsi satis credebat patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella: tamen velut orbitatis metu icta, mœstum aliquandiu silentium obtinuit. deinde à paucis initio facto: *Deum Deo natum, regem parentemq; vrbis Romanæ saluere vniuersi Romulum iubent: pacem precibus exposcunt, vti volens propitius suam semper sospitet progeniem.* Fuisse credo tum quoq; aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent: manauit n. hæc quoque, sed per obscura fama. Illam alteram admiratio viri & pauor præsens nobilitauit. consilio etiam vnius hominis addita rei dicitur fides. namq; Proculus Iulius solicita ciuitate desiderio regis, & infensa patribus, grauis, vt traditur, quamuis magnæ rei auctor, in cōcionem prodit. *Romulus,* inquit, *Quirites, parens vrbis huius, prima hodierna luce cælo repēte delapsus se mihi obuium dedit. quum perfusus horrore venerabundusq; astitissem, petens precibus, vt cōtra intueri fas esset. Abi, nuncia,* inquit, *Romanis, cælestes ita velle, vt mea Roma caput orbis terrarum sit. proinde rem militarem colant: sciantq; & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse hæc,* inquit, *locutus, sublimis abijt.* Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quamq; desiderium Romuli apud plebem exercitumq;, facta fide immortalitatis, lenitum sit. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dū à singulis, quia nemo magnopere eminebat in nouo populo, peruenerāt factiones. inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatij mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperij amitterent, sui corporis creari regem volebant Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. in varijs voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde patres incessit, ne ciuitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circa ciuitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri cōcedere in animum inducebat. itaq; rem inter se centum patres, decem decuriis factis, singulisq; in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, vnus cum insignib. imperij & lictorib. erat. quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumq; interuallum regni fuit, id ab re, quod nunc quoq; tenet nomen, Interregnum appellatum. Fremere deinde plebs; *multiplicatam seruitutem, cētum pro vno dominos factos:* nec vltra, nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Quū sensissent eā moueri patres, offerēdū vltro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, vt nō plus darent juris quā detinerent. decreuerunt enim, *vt cum populus regem iussisset, id sic ratum esset si patres auctores fierēt,* hodieq; in legibus magistratibusq; rogandis vsurpatur idem ius,

Romulus Deus creditur.

Patrum de rege creando dissidium.

XVII

vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum
comitiorum euentum patres auctores fiunt. Tum interrex con-
cione aduocata: *Quod bonũ, faustum, felixque sit,* inquit, *Quirites,*
regem create; ita patrib. visum est patres deinde, si dignum qui secundus
ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient. Adeo id gratum plebi
fuit, vt ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent, iube-
XVIII rẽtq; *vt senatus decerneret, qui Romæ regnaret.* Inclyta iustitia reli-
gioq; ea tẽpestate Numæ Pompilij erat. Curibus Sabinis habita- *Numa Pō-*
bat consultissimus vir, vt in illa quisquã ætate esse poterat, omnis *pilius.*
diuini atq; humani iuris. Auctorem doctrinæ eius, quia non ex-
tat alius, falso Samium Pythagoram edunt: quem Seruio Tullio *Pythago-*
regnãte Romæ, centum amplius post annos, in vltima Italiæ ora *ras quo tẽ-*
circa Metapontum Heracleamq; & Crotonem iuuenum æmulã- *pore.*
tium studia cœtus habuisse constat. ex quibus locis, etsi eiusdem
ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio
quenquã ad cupiditatẽ discendi exciuisset? quoue præsidio vnus
per tot gentes dissonas sermone, moribusq; peruenisset? Suopte
igitur ingenio temperatum animũ virtutib. fuisse opinor magis;
instructumq; non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetri-
ca ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quõdam in-
corruptius fuit. Audito nomine Numæ patres Romani, quanquã
inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur: tamen
neq; se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique patrum
aut ciuium quenquã præferre illi viro ausi, ad vnum omnes *Nu-* *Numæ re-*
mæ Pompilio regnum deferendum decernũt. Accitus, sicut Romulus, *gnum de-*
augurato vrbe condenda, regnum adeptus est; de se quoq; Deos *fertur.*
cõsuli iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris gratia, publicum
id perpetuumq; sacerdotium fuit) deductus in arcẽ, in lapide ad
meridiem versus consedit. Augur ad læuam eius, capite velato *Augurij*
sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, *ritus.*
quẽ Lituum appellauerunt. inde vbi prospectu in vrbẽ agrumq;
capto, Deos precatus, regiones ab oriẽte ad occasum determina-
uit; dextras ad meridiem partes, læuasque ad septentrionem esse
dixit: signũ contra quod longissime conspectum oculi ferebant,
animo finiuit: tum lituo in læuã manum translato, dextra in ca-
pite Numæ imposita, precatus est ita: *Iupiter pater, si est fas hunc*
Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romæ esse, vt tua si-
gna nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci. Tũ peregit verbis
auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de
XIX templo descẽdit. Qui regno ita potitus, vrbem nouam conditam
vi & armis, iure eam legibusq; ac moribus de integro cõdere pa-
rat. quibus quum inter bella assuescere videret nõ posse (quippe
efferatis militia animis) mitigandum ferocẽ populum armorum
desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argiletum indicem pacis
belli-

belliquefecit: apertus, vt in armis esse ciuitatem: clausus, pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio cõsule, post Punicum primũ perfectum bellum: iterũ, quod nostræ ætati Dij dederunt vt videremus, post bellum Actiacũ, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra mariq; parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorũ societate ac fœderib. iunxisset animos positis externorũ periculorũ curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaq; militaris continuerat: omnium primum rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum iniiciendũ ratus est, qui quum descendere ad animos sine aliquo cõmento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Ægeria congressus nocturnos esse: eius se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere: sacerdotes suos cuiq; Deorũ præficere. *Ægeria Dea.* Atq; omnium primũ ad cursum lunæ in duodecim mẽses describit annũ. quẽ (quia tricenos dies singulis mensib. luna non explet, desuntq; dies solido anno, qui solstitiali circũ agitur orbe) intercalares mensib. interponendo ita dispẽsauit, vt vigesimo anno ad metam eandem Solis vnde orsi essent, plenis annorum omnium spaciis dies congruerẽt. *Annus describitur.* Item nefastos dies fastosq; fecit, quia aliquando nihil cum populo agi vtile futurum erat. xx. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit: quanquam ipse plurima sacra obibat, ea maxime quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. *Flamines creantur.* sed quia in ciuitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, ituros q; ipsos ad bella: ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit: insigniq; eum veste, & curuli regia sella adornauit. huic duos flamines adiecit: Marti vnum, alterum Quirino. Virginesq; Vestæ legit: *Vestales virgines.* Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, vt assiduæ templi antistites essent, stipẽdium de publico statuit: virginitate alijsq; ceremonijs venerabiles ac sanctas fecit. Salios itẽ duodecim Marti Gradiuo legit, *Salij.* tunicæq; pictæ insigne dedit, & super tunicã æneum pectori tegumẽ, cœlestiaq; arma, quę ancilia appellantur, ferre; ac per vrbem ire canentes carmina cum tripudijs solenniq; saltatu iussit. Pontificem deinde Numã Marcium Marci filium ex patrib. legit, *Pontifex & eius auctoritas.* eiq; sacra omnia exscripta exsignataq; attribuit; quibus hostijs, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierẽt; atq; vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoque omnia publica priuataq; sacra Pontificis scitis subiecit. vt esset quo consultum plebs veniret: ne quid diuini iuris negligendo patrios ritus, peregrinosq; asciscendo turbaretur. Nec cœlestes modo cærimonias, sed iusta quoq; funebria, placandosque Manes, vt idem Pontifex edoceret: quæq; prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur atq; curarentur: ad ea elicienda ex men-

ex mẽtibus diuinis, Ioui Elicio aram in Auentino dicauit: Deum *Iupiter Elicius.*
XXI que consuluit auguriis, quæ suscipienda essent. Ad hæc cõsultanda procurandaq; multitudine omnia vi & armis conuersa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorũ assidua insidens cura, quũ interesse rebus humanis cœleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat; vt fides ac iusiurãdum, proximo legum ac pœnarum metu, ciuitatem regerent. & quum ipsi se homines in regis, velut vnici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non vrbem, positam in medio, ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, vt ciuitatẽ totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat quem medium ex opaco specu fons perẽni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris velut ad congressum Deæ inferebat, Camœnis eum lucum sacrauit, quod earum sibi concilia cum coniuge sua Ægeria essent. Et soli Fidei solenne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi iussit, manuq; ad digitos vsq; inuoluta rem diuinam facere: significantes fidem tutandam, sedemq; eius etiam in dextris sacratã esse. Multa alia sacrificia, locaq; sacris faciendis, quæ *Argeos* pontifices vocant, dedicauit. Omnium tamen maximum *Fidei solẽne institutum.*
I. eius operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, ciuitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnauit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum tempera-
XXII ta & belli & pacis artib. erat ciuitas. Numæ morte ad interregnũ res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilij, cuius in infima arce clara pugna aduersus Sabinos fuerat regẽ populus iussit. patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas viresq;, tum auita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur ciuitatem otio ratus, vndiq; materiam excitandi belli quærebat. Forte euenit, vt agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas inuicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. vtrinq; legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi: Tullus præceperat suis, ne quid cum Albano prius, quam mandata agerent. satis sciebar, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis conuiuium celebrant. tantisper Romani & res repetierant priores: & negan ti Albano, bellum in trigesimũ diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, qui petentes venerint, facit, illi omnium ignari, primum purgãdo terunt tempus: *Se inuitos quicquã, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddãtur, bellũ indicere iussos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate,* inquit, *regi vestro:* *Tullus Hostilius Rex.* *Semina belli inter Romanos & Albanos.*

regem Romanum Deos facere testes, vter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, vt in eum omnes expetant huiusce clades belli. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum vtrinq; summa opera parabatur, ciuili simillimũ bello, prope inter parentes natosque: Troianam vtramque prolem, quum Lauinium ab Troia, ab Lauinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent. Euentus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est, & tectis modo dirutis alterius vrbis, duo populi in vnum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanũ impetum fecere. castra ab vrbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circundant *fossa Cluilia* ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate aboleuit. in his castris Cluilius Albanus rex moritur. dictatorem Albani Metium Suffetium creant. Interim Tullus ferox præcipue morte regis, *magnumq; Deorum numen ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium* dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab statiuis exciuit Metium. is ducit quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo iubet, priusquam dimicẽt, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilominus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant. haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Postquam instructi vtrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi infit Albanus: *Iniurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sunt: & ego regem nostrum Cluilium causam huiusce esse belli audisse videor: nec te dubito Tulle eadem præ te ferre: sed si vera potius quã dictu speciosa dicẽda sunt, cupido imperij duos cognatos vicinosq; populos ad arma stimulat, neq; recte, an perperam, interpretor: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit me Albani gerendo bello ducẽ creauere. Illud te Tulle monitum velim: Etrusca res, quãta circa nos teq; maxime sit quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimũ mari pollẽt. memor esto, iam quum signum pugnæ dabis, has duas acies spectaculo fore; vt fessos confectosq; simul, victorem ac victum aggrediantur. Itaq; si nos Dij amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperij seruitijq; aleam imus, ineamus aliquam viam, qua vtri vtris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine vtriusque populi decerni possit.* Haud displicet res Tullo, quãquam tum indole animi, tum spe victoriæ ferocior erat. Quærẽtibus vtrinq; ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam. Forte in duob. tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosq; fuisse, satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, vtrius

Metius Suffetius dictator.

Metij oratio.

Horatij & Curiatij trigemini fratres.

XXIII.

XXIV.

vtrius populi Horatij, vtrius Curiatij fuerint auctores vtroque trahunt: plures tamen inuenio, qui Romanos Horatios vocent. hos vt sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, vt pro sua quisq; patria dimicent ferro. ibi imperium fore, vnde victoria fuerit. nihil recusatur, tempus & locus conuenit; priusquã dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, *vt cuius populi ciues eo certamine vicissent, is alteri populo cũ bona pace imperitaret.* Fœdera alia aliis legibus, cæterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec vllius vetustior fœderis memoria est. Fetialis regem Tullum ita rogauit: *Iubesne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* iubẽte rege, *Sagmina,* inquit, *te, rex, posco. rex ait, Puram tollito.* Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: postea regẽ ita rogauit. *Rex, facisne me tu regium nũcium populi Romani Quiritiũ? vasa, comitesq; meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea, populiq; Romani Quiritium fiat, facio.* Fetialis erat M. Valerius, is patrem patratum Sp. Fusium fecit verbena caput capillosq; tangens (pater patratus ad iusiurandum patrandum, id est, sanciendum fit) fœdus, multisq; id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi,* inquit, *Iupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, vt illa palã prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt, sine dolo malo, vtiq; ea hic hodie rectissime intellecta sunt: illis legibus populus Romanus prior non deficiet, si prior defecit publico cõsilio, dolo malo, tu illo die Iupiter populũ Romanum sic ferito, vt ego hunc porcũ hodie feriam: tantoq; magis ferito, quanto magis potes pollesq;.* Id vbi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina
XXV Albani, suumq; iusiurandum per suum Dictatorem, suosq; sacerdotes peregerunt. Fœdere icto, trigemini, sicut conuenerat, arma capiunt. Quum sui vtrosq; adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid ciuium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus:* feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Cõsederant vtrinq; pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quam curæ expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atq; fortuna positum. Itaq; ergo erecti suspensiq; in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni iuuenes magnorum exercituum animos gerentes, concurrũt: nec his nec illis periculum suum: publicum imperium seruitiumque obuersatur animo futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Vt primo statim concursu increpuere arma, micantesq; fulsere gladij, horror ingens spectãtes perstringit: & neutro inclinata spe, torpebat vox, spiritusque. Consertis deinde manibus, quum iam non motus tantum corporum, agitatioq; anceps telorum armorumque,

Fœdu[...] itur i[...] ter R[...] nos & [...] banos

Fetia[...] Pater [...] tratu[...]

Tergem[...] norum [...] gna de[...] perio.

ſed vulnera quoq; & ſanguis ſpectaculo eſſent: duo Romani, ſuper alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerũt. ad quorum caſum quum cõclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iam ſpes tota, nondum tamẽ cura deſeruerat, exanimes vice vnius, quem tres Curiatij circumſteterant. Forte is integer fuit, vt vniuerſis ſolus nequaquam par, ſic aduerſus ſingulos ferox. ergo, vt ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, vt quemque vulnere affectum corpus ſineret. Iam aliquantum ſpacij ex eo loco, vbi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis interuallis ſequentes, vnum haud procul ab ſeſe abeſſe: in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, vt opem ferant fratri, iam Horatius cęſo hoſte victor ſecundam pugnam petebat. tum clamore qualis ex inſperato fauentium ſolet, Romani adiuuant militem ſuum: & ille defungi prælio feſtinat. Prius itaque quam alter qui nec procul aberat, conſequi poſſet, & alterum Curiatium conficit. Iamque ęquato Marte ſinguli ſupererant, ſed nec ſpe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamen tertium dabant: alter feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victuſq; fratrum ante ſe ſtrage, victori obijcitur hoſti. nec illud prælium fuit. Romanus exultans: *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi, tertium, cauſam belli huiuſce, vt Romanus Albano imperet, dabo.* Male ſuſtinẽti arma, gladium ſuperne iugulo defigit: iacentem ſpoliat. Romani ouantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo maiore cum gaudio, quo propius metũ res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam parib. animis vertũtur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quiſq; loco cecidit. duo Romana vno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus, ſed diſtantia locis, &
pugnatum eſt. Priuſquam inde digrederentur, roganti Metio ex XXVI
fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, vti iuuentutem in armis habeat: vſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Veientib. foret. ita exercitus inde domos adducti. princeps Horatius ibat, tergemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa vni ex Curiatiis fuerat, obuia, ante portam Capenam fuit: cognitoq; ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſoluit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum appellat. Mouet feroci iuueni animũ comploratio ſororis in victoria ſua, tãtoq; gaudio publico. ſtricto itaq; gladio, ſimul verbis increpãs, transfigit puellam: *Ab hinc cũ immaturo amore ad ſponſum*, inquit, *oblita fratrum mortuorum viuiq;, oblita patriæ. Sic eat, quæcunq; Romana lugebit hoſtẽ.* Atrox viſum id facinus patrib. plebiq;: ſed recẽs meritum facto obſtabat: tamen raptus in ius ad regem. Rex, ne ipſe tam triſtis ingratiq; ad vulgus iudicij, ac ſecundum iudicium ſuppli-

Horatius ſororem gladio transfigit.

supplicij auctor esset: concilio populi aduocato, *Duumuiros,* inquit, *qui Horatio perduellionẽ iudicent secundum legẽ, facio,* lex horrẽdi carminis erat; *Duumuiri perduellionẽ iudicent. si à Duumuiris prouocarit: prouocatione certato: si vincẽt, caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœriũ, vel extra pomœriũ.* Hac lege Duumuiri creati, qui se absoluere non rebantur ea lege ne in- *Hor.*
noxium quidẽ posse, quum condemnassent: tum alter ex his: *P. prou*
Horati, tibi perduellionẽ iudico, inquit: *I, lictor, colliga manus.* Acces- *ad p*
serat lictor, injiciebatque laqueum. tum Horatius, auctore Tullo clemente legis interprete, *Prouoco,* inquit. ita de prouocatione certatũ ad populũ est. Moti homines sunt in eo iudicio, maxime P. Horatio patre proclamante, *se filiã iure cæsam iudicare. ni ita esset, patrio iure in filium animaduersurum fuisse.* orabat deinde, *ne se, quẽ paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbum liberũ facerent.* inter hæc senex iuuenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco qui nunc *Pila Horatia* appellatur, ostentans: *Hunccine,* aiebat, *quẽ modo decoratum ouantemq́; victoria incedẽtem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctũ inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorũ oculi tam deforme spectaculũ ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperiũ populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris vrbis huius: arbori infelici suspende: verbera vel intra pomœriũ, modo inter illa pila, & spolia hostium: vel extra pomœrium, modo intra sepulchra Curiatiorum. quo n. ducere hunc iuuenẽ potestis, vbi non sua decora eum à tãta fœditate supplicij vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrymas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolueruntque admiratione magis virtutis, quam iure causæ. Itaq. vt cædes manifesta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatum patri, filiũ expiaret pecunia publica. is quibusdam piacular. sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto, velut sub iugum misit iuuenem id hodie quoq; publice semper refectum
XX- manet: *Sororium tigillum* vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco *Alba*
VII. corruerat icta, cõstructum est saxo quadrato. Nec diu pax Alba- *bello c*
na mansit. inuidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica *tant.*
commissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; & quoniã recta consilia haud bene euenerant, prauis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, vt prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ ciuitati animorum plusquam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios cõcitat populos, suis per speciem societatis proditionem reseruat. Fidenates colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, *Fiden*
pacto transitionis Albanorum, ad bellum atque arma incitantur. *desciss*
Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus Metio, exercituque eius *à Rom*
ab Alba accito contra hostes ducit. vbi Anienem transiit, ad con- *nis.*

fluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Veientium exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius montes consistunt.

Albani exercitus proditio. Tullus aduersus Veientem hostem dirigit suos. Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano nō plus animi erat quam fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde vbi satis subisse sese ratus est, erigit totā aciem: fluctuansque animo vt tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis, qui proximi steterant, vt nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vouit Salios, fanaque Pallori ac Pauori. equitem clara increpans voce, vt hostes exaudirent, redire in prœliū iubet: *Nihil trepidatione opus esse: suo iussu circumduci Albanum exercitum, vt Fidenatium nuda terga inuadat.* idem imperat, vt hastas equites erigere iubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit. & audiuerant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, vt qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus,

Funduntur Fidenates & Veientes, fusoque Fidenatium cornu in Veientem alieno pauore perculsum ferocior redit. nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumē obiectum à tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinauit, alij arma fœde iactantes in aquam cæci ruebant: alii, dū cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque consiliū oppressi. non alia ante Romana pugna atrocior fuit. Tū Albanus exercit' spectator certaminis deductus in cāpos. Metius Tullo deuictos hostes gratulatur. contra Tullus Metium benigne alloquitur. *quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet*: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Vbi illuxit, paratis omnibus, vt assolet, vocari ad concionē vtrumque exercitum iubet. præcones ab extremo orsi primos exciuere Albanos hi nouitate ētē rei moti, vt regē Romanum concionantem audirent, proximi cōstitêre. ex composito armata circumdatur Romana legio: centurionib. datū negotium erat, vt sine mora imperia exequerentur. Tum ita Tullus

XXVIII

Tulli concio. infit: *Romani, si vnquā ante alias vllo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti; hesternum id prælium fuit. dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam (quæ dimicatio maior ac periculosior est) cum proditione ac perfidia sociorum. nā, ne vos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium, & imperij simulatio fuit, vt nec vobis ignorantib. deseri vos, auerteretur à certamine animus*

nimus

ximus, & hostibus circumueniri se à tergo ratis terror ac fuga inijceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est, ducem secuti sunt. vt & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris huius, Metius idem huius machinator belli, Metius fœderis Romani Albaniq; ruptor. audeat deinde alia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalib. dedero. Centuriones armati circumsistunt. rex cætera, vt orsus erat, peragit. *Quod bonum faustum, felixq; sit populo Romano, ac mihi vobisq; Albani, populum omnem Albanum Romam traducere in animo est: ciuitatem dare plebi, primores in patres legere; vnam vrbem, vnam Remp. facere: vt ex vno quondã in duos populos diuisa Albana res est, sic nunc in vnum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis septa in variis voluntatib. communi tamen metu cogente, silentium tenet. tum Tullus. *Meti Suffeti, inquit, si ipse discere posses fidẽ ac fœdera seruare, viuo tibi ea disciplina à me adhibita esset. nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. vt igitur paulo ante animũ inter Fidenatẽ Romanamq; rem ancipitẽ gessisti, ita iam corpus passim distrahendum dabis.* Exinde duab. admotis quadrigis, in currus earũ distentũ illigat Metium, deinde in diuersum iter equi cõcitati, lacerũ in vtroq; curru corpus. qua inhæserant vinculis membra, portantes. auertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum vltimumq, illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legũ humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentiũ mitiores placuisse pœnas. *Metius quadrigis laceratur.*

XXIX Inter hæc iam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam: legiones deinde ductæ ad diruendam vrbem, quæ, vbi intrauêre portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pauor, qualis captarũ esse vrbiũ solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per vrbẽ armatorũ omnia ferro, flammaq; miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, vt præ metu obliti quid relinquerent, quid secũ ferrent, deficiente cõsilio, rogitãtesq; alij alios, nũc in liminib. starent, nunc errabundi domos suas, vltimũ illas visuri, peruagarentur. Vt vero iã equitũ clamor exire iubentium instabat; iam fragor tectorum quæ diruebantur. vltimis vrbis partibus audiebatur; puluisq; ex distantib. locis ortus, velut nube inducta omnia impleuerat: raptim quibus quisq; poterat elatis, quũ larẽ ac penates, tectaq; in quib. natus quisque educatusque esset, relinquentes exirẽt: iam cõtinens agmen migrantiũ impleuerat vias: & conspectus aliorũ mutua miseratione integrabat lacrymas: vocesq; etiã miserabiles exaudiebãtur, mulierũ præcipue, quũ obsessa ab armatis tẽpla augusta præterirent, ac velut captos relinquerẽt deos. Egressis vrbẽ Albanis, Roman⁹ passim publica priuataq; omnia tecta adæquat solo, vnaque hora *Albani ciues Romã traducuntur. Alba diruitur. Templis Deûm tẽperatur.*

quadringentorum annorum opus quib. Alba steterat, excidio ac ruinis dedit templis tamen Deum (ita n. edictum ab rege fuerat) temperatum est. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur ciuium numerus. Cęlius additur vrbi mons, &,quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullius regiæ capit, ibiq; deinde habitauit. Principes Albanorũ in patres, vt ea quoque pars Reip. cresceret, legit: Tullios, Seruilios, Quintios, Gegaeos, Curiatios, Cloelios: templumq; ordini ab se aucto curiã fecit, quę *Hostilia* vsque ad patrum nostrorum ætatẽ appellata est & vt omnium ordinum viribus aliquid ex nouo populo adijceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. legiones & veteres eodem supplemento expleuit, & nouas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellũ indicit, genti ea tẽpestate secundum Etruscos opulentissimę viris armisque vtrinque iniuriæ factæ, ac res nequiequam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur. Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes inde ob residuas bellorum iras maxime solicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quosdam ex inopi plebe ẽt merces valuit. publico auxilio nullo adiuti sunt. valuitque apud Vejentes (nam de cęteris minus mirũ est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bellum vtrimq; summa ope pararetur, vertiq; in eo res videretur, vtri prius arma inferrẽt, occupat Tullus in agrum Sabinum transire, pugna atrox ad syluam Maliciosam fuit; vbi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. ab equitib. repente inuectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cęde potuit. Deuictis Sabinis quum in magna gloria, magnisque opib. regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatũ regi patribusq; est, *in monte Albano lapidib. pluisse*: quod quũ credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in cõspectu haud aliter, quã quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. visi etiam audire vocẽ ingentem ex summi cacuminis luco, *vt patrio ritu sacra Albani facerent*; quæ velut Dijs quoque simul cum patria relictis, obliuioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (vt fit) obirati cultũ reliquerant Deûm. Romanis quoque ab eodẽ prodigio nouendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe solenne, vt quandocunque idem prodigium nunciaretur, feriæ

Belli Sabini causa.

Sabini superantur.

XXX.

XXXI.

feriæ per nouem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratū est. vnde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege: salubriora etiam credēre militiæ quam domi iuuenum corpora esse, donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, vt qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis, paruisque superstitionib. obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo iam homines (eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat, requirentes) vnam opem ægris corporibus relictam. si pax veniaque ab Dijs impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, voluentem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Ioui Elicio facta inuenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed ira Iouis solicitati praua religione fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnauit annos duos & triginta. Mortuo Tullo, res, vt institutum iam inde ab initio erat, ad patres redierat; hique interregē nominauerant: quo comitia habente, Ancum Martium regem populus creauit: patres fuere auctores. Numæ Pompilij regis nepos, filia ortus, Ancus Martius erat. qui vt regnare cœpit, & auitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab vna parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut praue cultis longeque antiquissimum ratus sacra publica, vt ab Numa instituta erant, facere: omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico iubet. inde & ciuibus ocij cupidis, & finitimis ciuitatibus facta spes, in aui mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod aui regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in nouo tum feroci populo; etiam quod illi cōtigisset ociū sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaq; esse Tullo regi aptiora, quā Numæ: vt tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ cæremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu: ius ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc Feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, vbi ad fines eorum venit, vnde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen est) *Audi Iupiter*, inquit, *audite fines* (*cuiuscunque*

Pestilētia.

XXXII. *Tullus fulmine cōflagrat.*

Ancus Martius rex.

Bellicas caremonias Ancus instituit.

iuscunque gentis sunt, nominat) audiat fas, ego sum publicus nuncius populi Romani, iuste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit. Pergit deinde postulata. Inde Iouem testem facit: Si ego iniuste impieque illos homines, illasq; res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse. Hæc quum fines suprascandit; hæc, quicunque ei primus vir obuius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendoq; iurisiurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Iupiter, & tu Iuno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vosq; terrestres, vosq; inferni audite. Ego quos testor, populum illum,* (quicunq; est, nominat) *iniustum esse, neque ius persoluere, sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur.* quum his nuncius Romã ad consulendũ redit. Confestim rex his ferme verbis patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum, hominibusq; priscis Latinis, quas res dari, fieri, solui oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec soluerunt, dic,* inquit ei, quẽ primũ sententiã rogabat, *quid censes?* tum ille: *Puro pioq; duello quærendas censeo; itaque consentio consciscoque.* Inde alij rogabantur. quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; vt fetialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, consciuit, vt bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum, hominibusque priscis Latinis bellum indico facioq;,* id vbi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusq; aliis, exercitu nouo conscripto, profectus XXXIII.
Politorium vrbem Latinorum vi cepit. secutusque morem regũ priorum, qui rem Romanã auxerant, hostib. in ciuitatem accipiendis, multitudinẽ omnem Romã traduxit. & quũ circa Palatiũ sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atq; arcem, Cœlium mõtem Albani impleßent. Auentinum nouæ multitudini datum. additi eidẽ haud ita multo post, Tellenis Ficanaq; captis, noui ciues. Politoriũ inde rursus bello repetitũ, quod vacuum occupauerãt prisci Latini, eaq; causa diruendæ vrbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliam compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria

Belli indicendi ritus.

Augetur res Romana hostib. in ciuitatem acceptis.

victoria pugnatum est; nam & vrbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad vltimum omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit: tum quoque multis millib. Latinorum in ciuitatem acceptis; quibus vt iungerentur Palatio Auentinum, ad Murciæ datæ sedes. Ianiculum quoq; adiectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, pōte sublicio, tum primum in Tiberi facto, coniungi vrbi placuit. Quiritium quoq; fossa, haud paruum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscētis audaciæ media vrbe, imminens foro, ædificatur. nec vrbs tantum hoc rege creuit, sed etiam ager finesque: silua Mæsia Veientib. adempta; vsq; ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Hostia vrbs cōdita: salinæ circa factæ, egregieq; rebus bello gestis, ædes Iouis Feretrij amplificata. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac diuitiis potens Romā commigrauit, cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoq; peregrina stirpe oriundus erat) facultas nō fuerat. Damarati Corinthij filius erat. qui ob seditiones domo profugus quū Tarquinijs forte consedisset, vxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo, atq; Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorū omniū hæres: Aruns prior q̄ pater moritur, vxore grauida relicta. nec diu manet superstes filio pater: qui quū, ignorās nurū ventrē ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post aui mortē in nullā sortē bonorū nato, ab inopia *Egerio* inditū nomen. Lucumoni cōtra omniū hæredi bonorū quum diuitiæ iā animos facerent, auxit, ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora sineret. ea quum innupsisset, spernentib. Etruscis Lucumonem exule aduena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaq; ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virū honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquinijs cepit. Roma est ad id potissimum visa in nouo populo, vbi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum; accersitum in regnum Numam à Curibus & Ancū Sabina matre ortū, nobilemq; vna imagine Numæ esse: facile persuadet, vt cupido bonorum, & cui Tarquinij materna tantum patria esset. Sublatis itaq; rebus, cōmigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum vxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum

XXXIV. [margin, beside "Anco regnante"]

cum magno clangore volitans, rursus velut ministerio diuinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abijt. accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, vt vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier: excelsa & alta sperare complexa virum iubet. *eam alitem ea regione cœli & eius Dei nunciam venisse, circa summum culmen hominis auspicium fecisse, leuasse humano superpositum capiti decus, vt diuinitus eidem redderet.* Has spes cogitationesque secum portantes, vrbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Iam & Romanis conspicuum eum nouitas diuitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam benigno alloquio, comitate inuitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adiuuabat. donec in regiam quoque de eo fama perlata est; notitiamque eam breui, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat iura, vt publicis pariter ac priuatis consiliis, bello domique interesset. & per omnia expertus, posttremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur. Regnauit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli patisque & artibus & gloria par. Iam filij prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinius instare, vt quam primum comitia regi creando fierent. quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegauit. isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *quum se non rem nouam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirariue posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste regem factum. & Numam ignarum vrbis, non petentem, in regnum vltro accitum. se ex quo sui potens fuerit, Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: maiorem partem ætatis eius, qua ciuilibus officiis fungantur homines, Romæ se quam in vetere patria vixisse. domi militiaque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Romanos ritus didicisse. obsequio & obseruantia in regẽ cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Hæc cum haud falsa memorantem ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo virum cætera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendæ Reipublicæ memor, centum in patres legit, qui deinde *minorum gentium* sunt appellati: factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cœpit: prædaque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, reuecta, ludos opulentius instructiusque quam priores reges fecit. Tum primum circo qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca diuisa patribus, equitibusque, vbi spectacula sibi quisque facerent; fori appel-

Auguriũ. *Tarquinius regnum affectat.* *Patres 100. leguntur.* XXXV.

appellati. Spectauêre, furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentib. pedes. ludicrum fuit, equi pugilesq; ex Etruria ma-
XXXVI. xime acciti. solennes deinde annui mansere ludi, *Romani magni*, varie appellati. ab eodem rege & circa forum priuatis ædificanda diuisa sunt loca: porticus, tabernæq; factæ. Muro quoque lapideo circumdare vrbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis interuenit, adeoq; ea subita res fuit, vt prius Anienem transirent hostes, quam obuiam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset. itaque trepidatum Romæ est. & primo dubia victoria magna vtrimque cæde pugnatum est. reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spacio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnenses, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoq; insignes relinquere nomine. id quia inaugurato Rŏmulus fecerat, negare Accius Nauius inclytus ea tempestate augur, neq; mutari, neq; nouum constitui, nisi aues addixissent, posse. ex eo ira regi mota, eludensque artem (vt ferunt) *Agedum* inquit, *diuine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset, *Atqui hac animo agitaui*, inquit, *te nouacula cotem discissurum, cape hac, & perage quod aues tuæ fieri posse portendunt*. tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Accij posita capite velato, quo in loco res acta est, in comitio in gradibus ipsis ad læuam curiæ fuit: cotem quoq; eodem loco sitã fuisse memorant, vt esset ad posteros miraculi eius monumentum. auguriis certe sacerdotioq; augurum tantus honos accessit, vt nihil belli domique postea, nisi auspicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, vbi aues non admisissent, dirimerentur. Neq; tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutauit, numero alterum tantum adiecit, vt mille & tre-
XXXVII. centi equites in tribus centuriis essent. posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. sed præterquam quod viribus creuerat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, qui magnam vim lignorum in Anienis ripa iacentem, ardentem in flumen coniicerent: ventoque iuuante accensa ligna, & pleraque in ratibus impacta subliciis quum hærerent, pontem succendunt. ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugam impedijt; multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periêre: quorum fluitantia arma ad vrbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. vtrinque ab cornibus positos, quum iam pelleretur media

dia peditum ſuorum acies, ita incurriſſe ab laterib. ferunt, vt non
ſiſterent modo Sabinas legiones ferociter inſtantes cedentibus,
Sabini ſed ſubito in fugam verterent. montes effuſo curſu Sabini pete-
vincun- bant, & pauci tenuêre. maxima pars, vt ante dictũ eſt, ab equitib.
tur. in flumen acti ſunt. Tarquinius inſtandũ perterritis ratus, præda
captiuiſq; Romã miſſis, ſpoliis hoſtium (votum id Vulcano erat)
ingenti cumulo accenſis, pergit porro in agrũ Sabinum exercitũ
inducere: & quanquã male geſta res erat, nec geſturos melius ſpe-
rare poterant, tñ quia cõſulendi res nõ dabat ſpacium, iere obuiã
Sabini tumultuario milite, iterũq; ibi fuſi, perditis iã prope rebus
pacẽ petiêre. Collatia, & quicquid circa Collatiã agri erat, Sabi-
nis ademptũ. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in pr-
ſidio relictus. deditoſq; Collatinos ita accipio, eamq; deditionis
Deditionis formulã eſſe. Rex interrogauit, *Eſtiſne vos legati oratoreſque miſſi à*
formula. *populo Collatino, vt vos populumq; Collatinũ dederitis? Sumus. Eſtne*
populus Collatinus in ſua poteſtate? Eſt. Deditiſne vos populum Collati-
num, vrbem, agros, aquã, terminos, delubra, vteſilia, diuina humana-
que omnia, in meam populiq; Romani ditionem? Dedimus. At ego reci- XXX-
pio. Sabino bello perfecto Tarquinius triumphans Romã rediit. VIII
inde priſcis Latinis bellum fecit. vbi nuſquam ad vniuerſæ rei di-
micationem ventum eſt, ad ſingula oppida circumferendo arma,
nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus Ca-
meria, Cruſtumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de
priſcis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax
Muro la- deinde facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quam
pideo vrbs quanta mole geſſerat bella: vt non quietior populus domi eſſet,
cingitur. quam militiæ fuiſſet nam & muro lapideo, cuius exordium ope-
ris Sabino bello turbatum erat, vrbem, qua nondum munierat,
cingere parat: & infima vrbis loca circa forum, aliaſq; interiectas
collibus conualles, quia ex planis locis haud facile euehebant a-
quas, cloacis è faſtigio in Tiberim ductis ſiccat: & aream ad æ-
dem in Capitolio Iouis, quam vouerat bello Sabino, iam præſa-
giente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat funda-
Prodigiũ. mentis. Eo tempore in regia prodigium viſu euentuq; mirabile XXX-
fuit. puero dormienti, cui Seruio Tullio nomen fuit, caput arſiſſe IX
ferunt multorum in conſpectu. plurimo igitur clamore inde ad
tantæ rei miraculũ orto, excitum regẽ. & quum quidam familia-
rium aquam ad reſtinguendum ferret, ab regina retentum ſeda-
toq; iam tumultu, moueri vetuiſſe puerũ, donec ſua ſpõte exper-
rectus eſſet. mox cum ſomno & flammam abiiſſe. Tum abducto
in ſecretum viro Tanaquil: *Videſne tu puerum hunc,* inquit, *quem*
tam humili cultu educamus? ſcire licet hunc lumen quondam rebus no-
ſtris dubiis futurum, præſidiumq; regiæ afflictæ. proinde materiem in-
gẽtis publice priuatimque decoris omni indulgentia noſtra nutriamus.
inde

inde puerum liberûm loco cœptũ haberi, eruditiq; artibus, quib. ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Euenit facile, quod Diis cordi esset. iuuenis euasit vere indolis regiæ. nec quũ quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ iuuentutis vlla arte conferri potuit, filiamq; ei suam rex despondit. hic quacunq; de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet serua natum eum, paruumq; ipsum seruisse. eorum magis sententiæ sum, qui Corniculo capto Seruij Tullij, qui princeps in illa vrbe fuerat, grauidam viro occiso vxorem, quum inter reliquas captiuas cognita esset, ob vnicam nobilitatẽ ab regina Romana prohibitam ferunt seruitio, partum Romæ edidisse, in Prisci Tarquinij domo. inde tanto beneficio, & inter mulieres familiaritatẽ auctam, & puerum vt in domo à paruo eductum, in charitate atq; honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus

XL. venerit, vt serua natus crederetur fecisse. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, nõ apud regem modo, sed apud patres plebemq; longe maximo honore Seruius Tullius erat. Tum Anci filij duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerãt, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ aduenam, non modo vicinæ, sed ne Italicæ quidem stirpis: tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidẽ ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad seruitia caderet: vt in eadem ciuitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id seruus serua natus possideat tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salua, non modo aduenis, sed seruis etiam regnum Romæ pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & iniuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Seruium eos stimulabat: & quia grauior vltor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam priuatus: tum Seruio occiso, quemcunq; alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastorib. duo ferocissimi delecti ad facinus, quib. cõsueti erant vteroq; agrestib. ferramentis, in vestibulo regiæ quam potuêre tumultuosissime, specie rixæ in se omnes apparitores regios conuertunt, inde quum ambo regẽ appellarent, clamorq; eorum penitus in regiam peruenisset, vocari ad regẽ pergunt. primo vterq; vociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coerciti ab lictore, & iussi inuicem dicere, tandem obloqui desistunt. vnus rem ex cõposito ordirur. dum intentus in eum se rex totus auerteret, alter elatam securim in caput deiecit; relictoq; in vulnere telo, ambo se foras eiiciunt. *Ta-* Tarquinium moribundum quum qui circa erant excepissent, il- *nu-* los fugientes lictores comprehendunt. clamor inde, concursusq; *fer.*

populi,

populi, mirantium quid rei esset, Tanaquil inter tumultum clau- XLI
di regiam iubet, arbitros eiicit: simul quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul si destituat spes, alia præsidia molitur. Seruio propere accito, quum pene exanguem virum ostendisset, dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est,* inquit, *Serui, si vires, regnum: non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput diuino quondam circumfuso igni portenderunt, nunc te illa cœlestis excitet flamma. nunc expergiscere vere. & nos peregrini regnauimus: qui sis, non vnde natus sis, reputa. si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in nouam viam versas (habitabat enim rex ad Iouis Statoris) populum Tanaquil alloquitur, *iubet bono animo esse, sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse. iam ad se redisse: inspectum vulnus absterso cruore, omnia salubria esse confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Seruio Tullio iubere populum dicto audientem esse: eum iura redditurum, obiturumque alia regis munia.* Seruius cum trabea & lictoribus prodit: ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquot dies, quum iam expirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis, suas opes firmauit: tum demum palam facta ex comploratione in regia orta, Seruius præsidio firmo munitus, primus iniussu populi, voluntate patrum regnauit. Anci liberi iam tunc comprehẽsis sceleris ministris, vt viuere regem, & tantas esse opes Seruij nunciatũ est, Suessam Pometiam exulatum ierant. Nec iam publicis magis consiliis Seruius quam priuatis munire opes, & ne qualis Anci liberûm animus aduersus Tarquinium fuerat, talis aduersus se Tarquinij liberûm esset, duas filias iuuenib. regiis, Lucio atque Arunci Tarquiniis, iungit nec rupit tñ fati necessitatem humanis consiliis, quin inuidia regni etiam inter domesticos infida omnia atq; infesta faceret. Per opportune ad præsentis quietem status bellum cum Veientibus (iam n. induciæ exierant) aliisq; Etruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullij. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit, aggrediturque inde pacis longe maximum opus: vt quemadmodum Numa diuini auctor iuris fuisset, ita Seruium conditorem omnis in ciuitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteri fama ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli, pacisque munia non viritim, vt ante, sed pro habitu pecuniarum fierent.

Seruius Rex à patribus creatur.

XLII (beside: "Seruius quam priuatis munire opes")

Census institutio.

fierent. tum classes, centuriasque, & hunc ordinem ex censu de-
XLIII scripsit, vel paci decorum, vel bello. Ex ijs, qui * centum millium *Val. coron.
æris, aut maiorem censum haberent, LXXX confecit centurias,
quadragenas seniorum ac iuniorum. prima classis omnes appel-
lati. seniores, ad vrbis custodiam vt præsto essent: iuuenes, vt fo-
ris bella gererent arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lotica,
omnia ex ære, hæc vt tegumenta corporis essent: tela in hostem,
hastaq; & gladius. additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ, quæ
sine armis stipendia facerent. datum munus, vt machinas in bel-
lo ferrent. Secunda classis intra * censum vsque ad quinque & *Val. coron.
septuaginta millium cēsum instituta. & ex his senioribus, iunio-
ribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum
pro clypeo, & præter loticam omnia eadem. Tertiæ classis in * *Val. corn.
quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ &
hæ, eodemq; discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam
mutatum, ocreæ tantū ademptæ. In quarta classe census * quin- *Val. coron.
que & viginti millium, totidem centuriæ factæ, arma mutata, ni-
hil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, cētu-
riæ triginta factæ: fundas, lapidesque missiles hi secum gerebant,
in his accensi, cornicines, tibicinesque in tres centurias distribu-
ti. * vndecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census *Val. coron.
reliquam multitudinem habuit. inde vna centuria facta est im-
munis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoq;, equitum
ex primoribus ciuitatis XII. scripsit centurias. sex item alias cen-
turias, tribus ab Romulo institutis, sub ijsdem, quibus inaugura-
tæ erant nominib. fecit. ad equos emendos * dena millia æris ex *Val. coron.
publico data. & quibus equos alerēt, viduæ attributæ, quæ * bina *Val. coron.
millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à
pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim
(vt ab Romulo traditum, ceteri seruauerant Reges) viritim suf-
fragium eadem vi, eodemque iure promiscue omnibus datum
est: sed gradus facti, vt neque exclusus quisquam suffragio vide-
retur, & vis omnis penes primores ciuitatis esset. equites enim
vocabantur primi: LXXX. inde primæ classis cēturię. ibi si variaret,
quod raro incidebat, vt secundæ classis vocarentur: nec fere vn-
quam infra ita descenderent, vt ad infimos peruenirent. Nec mi-
rari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quin-
que & triginta tribus, duplicato earum numero, centurijs iu-
niorum seniorumque, ad institutam ab Seruio Tullio summam
non conuenire. quadrifariam enim vrbe diuisa regionibus, col- *Tribus unde appellatæ.*
libusque quæ habitabantur, partes, Tribus eas appellauit: vt ego
arbitror, ab tributo: nam eius quoque æqualiter ex censu con-
ferendi ab eodem inita ratio est. neque hæ tribus ad centuria-
XLIV rum distributionem numerumque quicquam pertinere. Cen-

ſu perfecto, quem maturauerat metu legis de incenſis latæ, cum vinculorum minis mortiſque edixit, vt omnes ciues Romani, equites pediteſque, in ſuis quiſque centurijs in campo Martio prima luce adeſſent. ibi inſtructum exercitum omnem ſue, oue, taurilibus luſtrauit. idque *conditum luſtrum* appellatum, quia in cenſendo finis factus eſt. Millia LXXX. eo luſtro ciuium cenſa dicuntur. Adijcit ſcriptorum antiquiſſimus Fabius Pictor, eorum qui ferre arma poſſent, eum numerum fuiſſe. Ad eam multitudinem vrbs quoque amplificanda viſa eſt. addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Eſquilias: ibique ipſe, vt loco dignitas fieret, habitat aggere & foſſis & muro circumdat vrbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim ſolam intuentes, *poſtmœrium* interpretantur eſſe. eſt autem magis circa murum locus; quem in condendis vrbibus quondam Etruſci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato conſecrabant: vt neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam coniungunt; & extrinſecus puri aliquid ab humano cultu pateret ſoli. Hoc ſpacium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod poſt murum eſſet, quam quod murus poſt id, *pomœrium* Romani appellarunt. & in vrbis incremento ſemper, quantum mœnia proceſſura erant, tantum termini hi conſecrati proferebantur. Aucta ciuitate magnitudine vrbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis vſus, ne ſemper armis opes acquirerentur, conſilio augere imperium conatus eſt, ſimul & aliquod addere vrbi decus. Iam tum erat inclytum XLV Dianæ Epheſiæ fanum: id communiter à ciuitatibus Aſiæ factum fama ferebat. Quum conſenſum Deoſque conſociatos laudaret mire Seruius inter proceres Latinorum, cum quibus publice priuatimque hoſpitia amicitiaſque de induſtria iunxerat, ſæpe iterando eadem, perpulit tandem, vt Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. ea erat confeſſio, caput rerum Romam eſſe; de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omiſſum iam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; vni ſe ex Sabinis fors dare viſa eſt priuato conſilio imperij recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac ſpecie. fixa per multas ætates cornua in veſtibulo templi Dianæ, monumentum ei fuère miraculo habita, vt erat, res prodigij loco eſt: & cecinere vates, *cuius ciuitatis eam ciuis Dianæ immolaſſet, ibi fore imperium.* idque carmen peruenerat ad antiſtitem fani Dianæ. Sabinus, vt primum apta dies ſacrificio viſa eſt, bouem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram ſtatuit. Ibi antiſtes Romanus quum eum magnitudo

Vrbs ampliatur.

Pomœrium cur ita vocatum.

Dianæ Epheſiæ fanum.

De boue viſendæ magnitudinis prodigium.

gnitudo victimæ celebrata fama mouisset, memor responsi, Sa-
binum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras?* inquit, *inceste sa-
crificium Dianæ facere? quin tu ante viuo perfunderis flumine? infima
valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, vt pro-
digio responderet euentus, cuperet rite facta, extemplo descēdit
ad Tiberim. interea Romanus immolat Dianæ bouem, id mire
XLVI gratum regi, atque ciuitati fuit. Seruius, quamquam iam vsu Ser.
haud dubie regnum possederat, tamen quia interdum iactari pleb
voces à iuuene Tarquinio audiebat, *se iniussu populi regnare*, con- sens
ciliata prius voluntate plebis agro capto ex hostibus viritim decl
diuiso, ausus est ferre ad populum, *vellent iuberentne se regnare?* tur.
tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante rex est
declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni mi-
nuit: imo eo impensius, quia de agro plebis aduersum patrum
voluntatem senserat agi, criminandi Seruij apud patres, crescen-
dique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse iuuenis
ardentis animi, & domi vxore Tullia inquietum animum sti-
mulante. tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum,
vt tædio regum maturior veniret libertas; vltimumque regnum
esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci
Tarquinij regis filius nepósne fuerit, parum liquet: pluribus ta-
men auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem
Tarquinium, mitis ingenij iuuenem. His duobus, vt ante dictum
est, duæ Tulliæ regis filiæ nupserant, & ipsæ longe dispares mo-
ribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimo-
nio iungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diutur-
nius Seruij regnum esset, constituique ciuitatis mores pos-
sent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque
ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum
versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac re-
gio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta
muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos,
vt fere fit, malum malo aptissimum. sed initium turbandi
omnia à fœmina ortum est. ea secretis viri alieni assuefa-
cta sermonibus, nullis verborum contumelijs parcere, de viro
ad fratrem, de sorore ad virum, *& se rectius viduam, & illum cæ-
libem futurum fuisse* contendere, *quam cum impari iungi, vt elan-
guescendum aliena ignauia esset, si sibi eum, quo digna esset, Dij dedis-
sent virum: domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud pa-
trem videat.* celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns
XLVII Tarquinius, & Tullia minor pro continuatis funeribus quum
domos vacuas nouo matrimonio fecissent, iunguntur nuptijs,
magis non prohibente Seruio quā approbante. Tum vero indies
infestior Tullij senectus, infestius cœpit regnum esse. iam enim

ab ſcelere aliud ſpectare mulier ſcelus: nec nocte, nec interdiu
virum conquieſcere pari, ne gratuita præterita parricidia eſ-
ſent. *Non ſibi defuiſſe cui nupta diceretur, nec cum quo tacita ſer-
uiret: defuiſſe qui ſe regno dignum putaret, qui meminiſſet, ſe eſſe
Priſci Tarquinij filium, qui habere, quam ſperare regnum mallet:*
Tullia ſceleſti conſilia. *ſi tu is es, cui nuptam eſſe me arbitror, & virum, & regem appello: ſin
minus, eo nunc peius mutata eſt res, quod iſthic cum ignauia eſt ſce-
lus. quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, vt pa-
tri tuo, peregrina regna moliri neceſſe eſt. Dij te penates, patrijque
& patris imago, & domus regia, & in domo regale ſolium, & no-
men Tarquinium creat, vocatque regem. aut ſi ad hæc parum eſt
animi, quid fruſtraris ciuitatem? quid te vt regium iuuenem conſpi-
ci ſinis? faceſſe hinc Tarquinios, aut Corinthum: deuoluere retro ad
ſtirpem, fratri ſimilior, quam patri.* His alijſque increpando iuue-
nem inſtigat, nec conquieſcere ipſa poteſt: ſi, quum Tanaquil
peregrina mulier tantum moliri potuiſſet animo, vt duo con-
tinua regna, viro, ac deinceps genero, dediſſet; ipſa regio ſemi-
ne orta, nullum momentum in dando adimendoque regno fa-
Tarquinius vi regnum affectat. ceret. His muliebribus inſtinctus furijs Tarquinius, circumire
& prehenſare minorum maxime gentium patres, admonere pa-
terni beneficij; ac pro eo gratiam repetere: allicere donis iuue-
nes: tum de ſe ingentia pollicendo, tum regis criminibus omni-
bus locis creſcere. Poſtremo, vt iam agendæ rei tempus viſum
eſt, ſtipatus agmine armatorum in forum irrupit: inde omni-
bus perculſis pauore, in regia ſede pro curia ſedens, patres in cu-
riam per præconem ad regem Tarquinium citari iuſſit. Con-
uenere extemplo, alij iam ante ad hoc præparati, alij metu, ne
non veniſſe, fraudi eſſet: nouitate ac miraculo attoniti, etiam
de Seruio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab ſtirpe vlti-
ma orſus; *Seruum, ſeruaque natum poſt mortem indignam parentis
ſui, non interregno, vt antea inito, non comitiis habitis, non per ſuffra-
gium populi, non auctoribus patribus, muliebri dono regnum occu-
paſſe. ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominũ,
ex quo ipſe ſit, odio alienæ honeſtatis ereptum primoribus agrum ſor-
didiſſimo cuique diuiſiſſe: omnia onera, quæ communia quondam
fuerint, inclinaſſe in primores ciuitatis: inſtituiſſe cenſum, vt inſignis
ad inuidiam locupletiorum fortuna eſſet, & parata, vbi vellet, egen-
tiſſimis largiretur.* Huic orationi Seruius quum interueniſſet, XL-
trepido nuncio excitatus, extemplo à veſtibulo curiæ magna vo- VIII
ce: *Quid hoc,* inquit, *Tarquini rei eſt? qua tu audacia me viuo vo-
care auſus es patres? aut in ſede conſidere mea?* Quum ille ferociter
ad hæc, *Se patris ſui tenere ſedem, multo quam ſeruum potiorẽ filium
regis regni heredem: ſatis illum diu per licentiam eludentem inſul-
taſſe dominis*; clamor ab vtriuſque fautoribus oritur & concur-
ſus po-

sus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius necessitate iam etiam ipsa cogente vltima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Seruium: elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus deijcit. inde ad cogendum Senatum in curiam redit. fit fuga regis apparitorum, atque comitũ. ipse prope exanguis quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, peruenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia nõ abhorret à cetero scelere, admonitu Tulliæ id factũ. carpento certe (id quod satis constat) in forum inuecta, nec reuerita cœtum virorum, euocauit virum è curia: regemque prima appellauit. à quo facessere iussa ex tanto tumultu, quum se domũ reciperet, peruenissetque ad summũ Cyprium vicum, vbi Dianium nuper fuit: flectente carpentum dextra in Virbium cliuum, vt in collem Esquiliarium eueheretur, restitit pauidus, atque inhibuit frenos is qui iumenta agebat, iacentemque dominæ Seruium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: *Sceleratum vicum* vocant, quo amens agitantibus furiis sororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur. partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Seruius Tullius regnauit annos quatuor & quadraginta, ita vt bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Cæterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen quia vnius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt, nisi scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti interuenisset.

XLIX Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui *Superbo* cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primoresque patrum, quos Seruii rebus fauisse credebat, interfecit. conscius deinde male quærendi regni ab seipso aduersus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad ius regni quicquam præter vim habebat: vt qui neque populi iussu, neque auctoribus patribus regnaret. eo accedebat, vt in caritate ciuium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem vt pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis mulctare poterat; non suspectos modo aut inuisos, sed vnde nihil aliud quam prædam sperare posset. Ita patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in patres legere, quo contemptior paucitate ipsa

ordo esset: minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatum consulendi soluit. domesticis consilijs Rempub. administrauit. bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, iniussu populi ac Senatus fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, vt peregrinis quoque opibus tutior inter ciues esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque iungebat. Octauio Mamilio Tusculano, is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus ab Vlysse Deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat: perq; eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat. Iam magna Tarquinij auctoritas inter Latinorum proceres erat, quũ in diem certam vt ad Lucum Ferentinæ conueniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conueniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem seruauit, sed paulo antequam sol occideret, venit. multa ibi tota die in concilio variis iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat inuectus; *Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cognomen* (iam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen eum appellabant) *an quicquam superbius esse quam ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit non adesse. tentari profecto patientiam, vt si iugum acceperint, obnoxios premat. cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint ciues, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos: quanquam ne sic quidem alienigenæ deberent. sin suos eius pœniteat (quippe qui alij super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant) quid spei meliores Latinis portendi? si se audiant, domum suam quenq; inde abituros: neque magis obseruaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, obseruet.* Hæc atq; alia eodẽ pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artib. opes domi nactus, quum maxime dissereret, interuenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Auersi omnes ad Tarquinium salutandum. qui silentio facto, monitus à proximis vt purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorẽ ait se sumptum inter patrem & filium: cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse. & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *nullam breuiorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium. paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.* Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abijt. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur, vt eundem terrorem, quo ciuium animos domi oppresserat, Latinis inijceret. & quia pro imperio palam

Turnus Herdonius in Tarquinium inuehitur.

inter-

interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit, per aduersæ factionis quosdam Aricinos, seruum Turni auro corrupit, in diuersorium eius vim magnam gladiorum inferri clam fineret. ea quum vna nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re noua perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam prouidentia illatam, ait saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, vt Latinorum solus imperium teneat. aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilij abfuerit, quem maxime peteret; inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, vbi ventum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu armatusque venturus sit. dici gladiorum ingentem numerum esse ad eum conuectum. id vanum necne sit, extemplo scire posse. rogare eos, vt inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinij; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. vbi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes; comprehensisque seruis, qui caritate domini vim parabant, quum gladij abditi ex omnibus locis diuerticuli protraherentur: enimuero manifesta res visa, iniectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu aduocatur. ibi tam atrox inuidia orta est, gladiis in medio positis, vt indicta causa, nouo genere lethi, deiectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne iniecta, saxisque congestis, mergeretur. Reuocatis

LII deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum nouantem res pro manifesto patricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto iure agere, quod quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium: ceterum se vtilitatis id magis omnium causa censere, vt renouetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani, vt participes Latini fruantur, quam vrbium excidia, vastationesque agrorum, quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis: quamquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum & capita nominis Latini stare, ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si aduersatus esset, recens erat documentum. Ita renouatum fœdus, indictumque iunioribus Latinorum, *vt ex fœdere die certa ad lucum*

cum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui vbi ad edictum Romani regis ex omnibus populis conuenêre: ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, vt ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis, centuriones imposuit. Nec vt iniustus in pace rex, ita dux belli prauus fuit. qui in ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratũ in aliis, huic quoque decori offecisset. Is primus Volsceis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouit: Suessamque Pometiam ex his vi cepit. vbi quum diuendita præda XL talenta argenti aurique recepisset: concepit animo eam amplitudinem Iouis templi, quæ digna Deûm hominumq; rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestati esset. captiuam pecuniam in ædificationem eius templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam vrbem nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque vrbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo aggressus est, nam quum velut posito bello fundamentis templi iaciendis, aliisque vrbanis operibus intentum se esse simularet: Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sæuitiam intolerabilem conquerens; *Iam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque eum frequentia tædere, vt quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quã stirpem, ne quem heredem regni relinquat. se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil vsquã sib: tutum, nisi apud hostes L. Tarquinij credidisse. nam ne errarent, mouere his bellum, quod positum simuletur: & per occasionem eum incautos inuasurum. Quod si apud eos supplicib. locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde, Volscos & Æquos, & Hernicos petiturum; donec ad eos perueniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant, forsitam etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se aduersus superbissimum regem ac ferocissimum populum inuenturum.* Quum si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, *si qualis in ciues, qualis in socios, talis ad vltimum in liberos esset: in seipsum postremo sæuiturum, si alia desint. sibi vero gratum aduentum eius esse: futurumque credere breui, vt illo adiuuante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.* Inde in concilia publica adhiberi. vbi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, *in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quòd vtriusque populi vires nosset, sciretque inuisam profecto superbiam regiam ciuibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent.* Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis iuuenum prædatum,

atque

Tarquinius Volscis bellum mouit. LIII.

Tarquinij filius Gabios dolo transfugit.

LIV

atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad vltimum belli legitur. ibi quũ, inscia multitudine quid ageretur, prælia parua inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset: tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducẽ credere. apud milites vero obeundo pericula ad labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, vt non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis vnum sciscitatũ Romam ad patrem mittit, *quidnam se facere vellet? quandoquidem vt omnia vnus Gabiis posset, ei Dij dedissent.* Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filij; ibi inambulans tacitus, summa papauerum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, vt re imperfecta, redit Gabios, quæ dixerit ipse, quęque viderit, refert. *seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse.* Sexto vbi quid vellet parens, quidve præciperet, tacitis ambagibus, patuit: primores ciuitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsis inuidia opportunos interemit. multi palam: quidam, in quib. minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentib. fuga, aut in exilium acti sunt. absentiumq; bona iuxta atq; interemptorũ diuisa fuere. Largitionis inde prædæq; & priuati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine vlla dimicatione in manum traditur.

LV Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit. fœdus cum Thuscis renouauit. Inde ad negotia vrbana animum cõuertit. quorum erat primum, vt Iouis templum in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisq; relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrẽ vouisse, filium perfecisse. Et vt libera à ceteris religionibus area esset tota Iouis, templique eius quod inædificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine aduersus Romulum pugnæ, vota, consecrata, inaugurataq; postea fuerant. Inter principia condendi huius operis, mouisse numen ad indicandã tanti imperij molem traditur Deos: nam quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aues in Termini fano non addixêre. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, vnumque eum Deorum nõ euocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est. caput humanum integra facie aperientibus funda-

fundamenta templi dicitur apparuisse, quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperij caputq; rerum fore portēdebat. idque ita cecinēre vates, quiq; in vrbe erant, quosq; ad eam rē consultandam ex Etruria acciuerant. Augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditauēre. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim XL. ea sola talenta fuisse; quam Pisoni, qui XL. millia pondo argenti seposita in eam rem scribit: quam summam pecuniæ, neque ex vnius tum vrbis præda sperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam. Intentus per- LVI ficiendo templo, fabris vndiq; ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est vsus, sed operis etiam ex plebe, qui quum haud paruus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs grauabatur, sed tēpla Deûm exædificare manib. suis: quæ post hac & ad alia, vt specie minora, sic laboris aliquanto maioris, traducebatur opera: foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum vrbis sub terram agendam: quibus duobus operibus vix noua hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & vrbi multitudinem vbi vsus non esset, oneri rebatur esse: & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat: Signiam Circeiosq; colonos misit: præsidia vrbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamq; in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pauore perculit pectus, quam anxiis impleuit curis. Itaq; quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc, velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclytum in terris oraculum mittere statuit. neq; responsa sortium vlli alij committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria in Græciā misit. Titus & Atuns profecti. comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia sorore regis nat⁹, iuuenis longe alius ingenio quam cuius simulationem induerat. Is quū primores ciuitatis (in quibus fratrem suum) ab auunculo interfectum audisset; neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit: contemptu tutus esse, vbi in iure parum præsidij esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quū se suaq; prædæ esse regi sineret, Bruti quoq; haud abnuit cognomen: vt sub eius obtentu cognominis, liberator ille populi Romani, animus latens aperiretur tempore suo. Is tū ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quā comes, aureū baculū inclusum corneo cauato ad id baculo tulisse donū Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenij sui. Quo postquam ventum est, perfectis patris mandatis,

Portentū.

Iunii Bruti ingenium.

cupido

cupido incessit animos iuuenum, sciscitandi *ad quē eorum regnū Romanum esset venturum.* ex infimo specu vocem redditā ferunt: *Imperiū summum Romæ habebit, qui vestrūm primus, ô iuuenes, osculum matri tulerit.* Tarquinij, vt Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, expersque imperii esset, rem summa ope taceri iubent; ipsi inter se vter prior quum Rōmam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo cōtigit: scilicet quod ea cōmunis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, vbi aduersus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII Ardeā Rutuli habebant, gens vt in ea regione atq; in ea ætate, diuitiis præpollens. eaq; ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus, tū ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorū operum, tum prædæ delinire popularium animos studebat, præter aliā superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac seruili tādiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. vbi id parum processit, obsidione munitionibusq; cœpti premi hostes. In iis statiuis, vt fit lōgo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primorib. tamē magis, quam militibus. regii quidem iuuenes interdum otium conuiuiis commessationibusq; inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarq. vbi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerij filius, incidit de vxorib. mētio: suam quisq; laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat *verbu opus esse; paucis id quidē horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. quin si vigor iuuentæ inest, cōscendimus equos? inuisimusq; præsentes nostrarum ingenia? Id cuiq; spectatissimū sit, quod nec opinato viri aduentu occurrerit oculis.* incaluerant vino, age sane; omnes citatis equis aduolant Romā. quo quū primis se intendentib. tenebris peruenissent, pergunt inde Collatiam: vbi Lucretiā haud quaquā vt regias nurus, quas in conuiuio luxuque cum æqualib. viderant tempus terentes, sed nocte sera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inueniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adueniens vir Tarquiniique excepti benigne. victor maritus comiter inuitat regios iuuenes. ibi Sex. Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat: & tum quidē ab nocturno iuuenili ludo in castra redeunt. *Bellum aduers. Rutul.*

L-VIII Paucis interiectis diebus, Sex. Tarquinius insciō Collatino cum comite vno Collatiam venit, vbi exceptus benigne ab ignaris consilij, quum post cœnam in hospitale cubiculū deductus esset: amore ardēs, postquā satis omnia tuta circa, sopitiq; omnes videbantur, stricto gladio ad dormientē Lucretiā venit, sinistraq; manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia,* inquit, *Sex. Tar. sum, ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.* *Sextus Tarqui-nius Lucretiæ vim affert.*

Cum

Cum pauida è somno mulier, nullam opem, prope mortem im-
minentem videret, tum Tarquinius fateri amorem; orare, mi-
scere precib. minas: versare in omnes partes muliebrem animum.
vbi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, ad-
dit ad metum dedecus, *cum mortua iugulatum seruum nudum posi-
turum* ait, *vt in sordido adulterio necata dicatur.* Quo terrore quum
vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusq;
inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucre-
tia mœsta tanto malo nuncium Romam eundem ad patrem, At-
deamq; ad virum mittit, *vt cum singulis fidelibus amicis veniant: ita
facto maturatoque opus esse: rem atrocem incidisse.* Sp. Lucretius cum
P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit; cum
quo forte Romam rediens, ab nuncio vxoris erat conuentus. Lu-
cretiam sedentem mœstam in cubiculo inueniunt, aduentu suo-
rum lacrymæ obortæ quærentique viro, *satin' salue? minime.* in-
quit, *quid enim salui est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni
Collatine in lecto sunt tuo, ceterum corpus est tantum violatum, ani-
mus insons: mors testis erit. sed date dextras fidemque, haud impune ad-
ultero fore. Sex. est Tarquinius hostis pro hospite priore nocte vi ar-
matus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.*
Dant ordine omnes fidem: consolantur ægram animi, auertendo
noxam ab coacta in auctorem delicti. *mentem peccare, non corpus:
& vnde consilium abfuerit, culpam abisse. Vos,* inquit, *videritis, quid
illi debeatur: ego me, etsi peccato absoluo, supplicio non libero, nec vlla
deinde impudica Lucretia exemplo viuet.* cultrum, quem sub veste
abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus,
moribunda cecidit. conclamant vir paterque. Brutus illis luctu LIX
occupatis cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem
cruore præ se tenens, *Per hunc,* inquit, *castissimum, ante regiam
iniuriam, sanguinem iuro, vosque Dij, testes facio, me L. Tarquinium
Superbum cum scelerata coniuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni,
quacunque de hinc vi possim, exequuturum: nec illos, nec alium quem-
quam regnare Romæ passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit,
inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, vnde no-
uum in Bruti pectore ingenium. vt præceptum erat, iurant: to-
tique ab luctu versi in iram, Brutum iam inde ad expugnandum
regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ
corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, vt fit, rei no-
uæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regium ac
vim queruntur. mouet tum patris mœstitia: tum Brutus castiga-
tor lacrymarum atque inertium querelarum, auctorq; quod vi-
ros, quod Romanos deceret: arma capienda aduersus hostilia au-
sos. Ferocissimus quisq; iuuenum cum armis voluntarius adest:
sequitur & cetera iuuentus. inde pari præsidio relicto Collatiæ ad
portas,

Lucretia sibi mortē consciscit.

Brutus auctor est arma capiendi aduersus Tyrannos.

portas, custodibusq; datis, ne quis eum motum regibus nunciaret ceteri armati duce Bruto Romam profecti. vbi eo ventum est, quacunque incedit armata multitudo, pauorem ac tumultum facit. rursus vbi anteire primores ciuitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis vrbis in forum curritur. quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populũ aduocauit. Ibi oratio habita, nequaquam eius pectoris ingeniiq; quod simulatum ad eam diem fuerat, *de vi ac libidine Sex. Tarquinij, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset: addita superbia ipsius regis, miseriaque & labores plebis in fossas cloacasq; exhauriendas demersæ. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Seruij Tullij regis memorata cædes, & inuecta corpori patris nefando vehiculo filia: inuocatiq; vltores parẽtum Dij.* His atrocioribusq; credo, alijs, quæ præsens rerum indignitas haud quaquam relatu scriptoribus facilia subijcit memoratis, incensam multitudinem perpulit, vt imperium regi abrogaret, exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. ipse iunioribus qui vltro nomina dabant lectis armatisque, ad concitandum inde aduersus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in vrbe Lucretio, præfecto vrbis iam ante ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunque incedebat inuocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

Brutus exerciti benigne excipit

XX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re noua trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim aduentum) ne obuius fieret; eodemque fere tempore diuersis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem vrbis, læta castra accepere; exactique inde liberi regis; duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius Gabios tanquam in suum regnum profectus, ab vltoribus veterum simultarum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciuerat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnauit annos v. & xx. Regnatum Romæ ab condita vrbe ad liberatam annos CCXLIV. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto vrbis ex commentariis Seruij Tullij creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

Primi C sules cre ti.

EPI-

EPITOME LIBRI II.

BRVTVS iureiurando populum astrinxit, neminem regnare Romæ passurum Tarquiniorũ, Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniorũ suspectum, coegit consulatu se abdicare, & ciuitate cedere. bona regum diripi iussit: agrũ Marti consecrauit: qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & sororis filios, quia coniurauerant de recipiendis regibus, securi percussit. seruo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta est appellata. Quum aduersus reges, qui contractu Veientium, & Tarquiniorum copiis bellum intulerant, exercitũ duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de prouocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Ianiculũ venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatij prohibitus est. qui dum alij pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit: & ponte rupto, armatus se in flumen misit: & ad suos tranauit. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitque tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis cõditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo vna Clœlia deceptis custodib. per Tiberim ad suos tranauit: & quum reddita esset, à Porsena honorifice remissa, equestriq; statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, vt essent triginta vna. Aduersus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnauit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenij Agrippæ seditione reuocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Carioli captum est virtute & opera Cn Marcij, qui ob hoc Coriolanus vocatus est, T. Latinus vir de plebe, quum in visu admonitus esset, vt de quibusdam religionibus ad Senatum proferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad Senatum lectica, eadem illa indicauerat, vsu pedum recepto, domum reuersus est. Quum Cn Marcius Coriolanus, qui in exilium pulsus dux Volscorum factus, exercitũ hostium vrbi primo admouisset, & missi ad eum primum legati: postea sacerdotes frustra deprecati essent: ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia vxor impetrauerunt ab eo, vt recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viua defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis quã graues essent, familia Fabiorum

biorum id bellum gerendum depoposcit: misitque in id trecentos sex armatos: qui ad Cremeram ad vnum ab hostibus cæsi sunt: vno impubere domi relicto. Appius Claudius consul, quum aduersus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemq; militum fuste percussit. Res præterea aduersum Volscos, & Æquos & Veientes, & seditiones inter Patres, plebemque continet.

1 LIBERI iam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora quam hominum peragam. quæ libertas vt lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores regnarunt, vt haud immerito omnes deinceps conditores partium cœptæ vrbis, quas nouas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum conuenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inuiolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adepta soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis? & in aliena vrbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora, coniugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res nondum adultæ discordia forent; quas fouit tranquilla moderatio imperij, eoque nutriendo perduxit, vt bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre possent. libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. omnia iura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum auidum nouæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, iureiurando adegit *neminem Romæ passuros regnare.* deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam expleuit. traditumque inde fertur, *vt in senatū vocarentur, qui patres, quiq; conscripti essent.* conscriptos videlicet in nouum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam ciuitatis, iungendosque patribus plebis animos. Rerum deinde diuinarum habita cura. & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant, id sacerdotium Pontifici subiecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. ac nescio an nimis

Iureiur docauti nemine Romæ gnaturi

Rex sac ficulus.

vndique

vndique eam minimis quoq; rebus muniendo, modum exceſſe-
rint; conſulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen
inuiſum ciuitati fuit. *Nimium Tarquinios regno aſſueſſe, initium*

Tarquiniorum etiam nomẽ populo inuiſum.

*à Priſco factum. regnaſſe deinde Seruium Tullium. ne interuallo qui-
dem facto oblitum tãquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut
hæreditatem gẽtis ſcelere ac vi repetiſſe. pulſo Superbo, penes Collatinum
imperium eſſe: neſcire Tarquinios priuatos viuere. non placere nomen,
periculoſum libertati eſſe.* Hic primo ſenſim tentantium animos
ſermo per totam ciuitatem eſt datus, ſolicitamque ſuſpicione
plebem Brutus ad concionem vocat; ibi omnium primum iuſiu-
randum populi recitat. *neminem regnare paſſuros, nec eſſe Romæ vn-
de periculum libertati foret id ſumma ope tuendum eſſe: neque vllam
rem quæ eo pertineat, contemnendam. inuitum ſe dicere hominis cauſa:
nec dicturum fuiſſe, ni caritas Reipubl. vinceret. non credere populum
Romanum, ſolidam libertatem recuperatam eſſe regium genus, regium
nomen non ſolum in ciuitate, ſed etiam in imperio eſſe: id officere, id ob-
ſtare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate L. Tarquini remoue me-
tum meminimus, fatemur, eiecisti reges. abſolue beneficium tuum, au-
fer hinc regium nomen. res tuas tibi non ſolum reddent ciues tui, aucto-
re me: ſed ſi quid eſt, munifice augebunt. amicus abi, exonera ciuita-
tem vano forſitan metu. ita perſuaſum eſt animis, cũ gente Tarquinia
regnum hinc abiturum.* Conſuli primo tam nouæ rei ac ſubitæ
admiratio incluſerat vocem: dicere deinde incipientem primo-
res ciuitatis circumſiſtunt, eadem multis precibus orant. & ce-
teri quidem mouebant minus: poſtquam Sp. Lucretius maior
ætate ac dignitate, ſocer præterea ipſius, agere varie, rogando
alternis ſuadendoque cœpit, *vt vinci ſe conſenſu ciuitatis patere-
tur:* timens couſul, ne poſtmodum priuato ſibi eadem illa cum
bonorum amiſſione, additaque alia inſuper ignominia, accide-
rent, abdicauit ſe conſulatu: rebuſque ſuis omnibus Lauinium
translatis ciuitate ceſſit. Brutus ex Senatuſconſulto ad popu-
lum tulit, *vt omnes Tarquiniæ gentis exules eſſent.* collegam ſibi co-
mitiis centuriatis creauit P. Valerium, quo adiutore reges eie-
cerat. Quum haud cuiquam in dubio eſſet, bellum ab Tarqui- III.
niis imminere, id quidem ſpe omnium ſerius fuit. ceterum id
quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas a-
miſſa eſt. Erant in Romana iuuentute adoleſcentes aliquot, nec
ij tenui loco orti, quorum in regno libido ſolutior fuerat, æquales
ſodaleſque adoleſcentium Tarquiniorum, aſſueti more regio vi-
uere. eam tum æquato iure omnium licentiam quærentes, liber-
tatem aliorum in ſuam vertiſſe ſeruitutem inter ſe conquerebã-
tur. *Regem hominem eſſe, à quo impetres vbi ius, vbi iniuria opus ſit: eſſe*

Rex. Leges.

*gratiæ locum, eſſe beneficio; & iraſci & ignoſcere poſſe: inter amicum
atque inimicum diſcrimen noſſe. leges rem ſurdam, inexorabilem eſſe,*

ſalu-

salubriorem melioremq. inopi quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis errorib. sola innocentia viuere. Ita, iam sua sponte ægris animis, legati ab regib. superueniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita belli causa, reddita belli materia & adiumentum essent. Interim legati alij alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placide oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in
IV vrbem regibus colloquuntur. Vitelliis Aquiliisq; fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat, iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoq; in societatem consilij auunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscij assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quũ in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona: eamq; ipsam causam moræ in vrbe haberent legati, quod spacium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res: omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt: euincuntq; instando, *vt nobilium literæ sibi ad Tarquinios darentur, nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datæ literæ vt pignus fidei essent, manifestum facinus fecerũt. nam quum, pridie quã legati ad Tarquinios proficiscerentur & cœnatum forte apud Vitellios esset, coniuratiq; ibi, remotis arbitris, multa inter se, de nouo, vt fit, consilio egissent, sermonem eorum ex seruis vnus excepit, qui iam antea id senserat agi: sed eam occasioné, vt literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rẽ coarguere possent, expectabat. postquã datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos coniuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressêre: literarũ in primis habita cura, ne interciderent proditorib. extemplo in vincula coniectis, de legatis paululum addubitatum est: & quãquam visi sunt cõmisisse, vt hostium
II. V loco essent, ius tamen gentium valuit. De bonis regiis, quæ reddenda ante censuerant, res integra refertur ad patres. illi victi ira vetuêre reddi, vetuêre in publicũ redigi. diripienda plebi sunt data, vt contacta regia præda spẽ in perpetuum cum his pacis amitterent. ager Tarquiniorum, qui inter vrbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum, quia religiosum erat consumere, desectã cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudêre in Tiberim tenui fluentem aqua, vt mediis caloribus solet, ita in vadis hæsitantis

Coniuratio adolescentum

Martius campus.

frumenti aceruos sedisse illitos limo: insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temere flumen eodem inuectis, factam. postea credo additas moles, manuq; adiutum, vt tam eminens area, firmaque templis quoq; ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumq; supplicium conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: & qui spectator erat amouendus, eum ipsum fortuna exactorem supplicij dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuuenes. sed à cæteris velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se auerterant oculos. miserabatq; non pœnæ magis homines quã sceleris, quo pœnam meriti essent, *illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, patres, plebem, quicquid Deorum hominumq; Romanorum esset, induxisse in animum, vt Superbo quondam regi, tũ infesto exuli proderent.* Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendũ supplicium, nudatos virgis cædunt, securiq; feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusq; & os eius, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnã nocentium vt in vtramq; partẽ arcendis scelerib. exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & ciuitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus, quidã vindictæ quoq; nomen tractũ ab illo putant: Vindicio ipsi nomen fuisse; post illũ obseruatum, vt qui ita liberati essent, in ciuitatẽ accepti viderentur. His sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquã dolo viam obseptam vidit, bellũ aperte moliendũ ratus circumire supplex Etruriæ vrbes; orare maxime Veientes Tarquinienseśq;, *ne se ortum eiusdem sanguinis extorrem, egentem ex tanto modo regno cum liberis adolescentib. ante oculos suos perire sinerẽt. alios peregrè in regnum Romam accitos: se regem augentẽ bello Romanũ imperium, à proximis scelerata coniuratione pulsũ. eos inter se, quia nemo vnus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. patriam se regnumq; suum repetere, & persequi ingratos ciues velle, ferrent opẽ, adiuuarent: suas quoq; veteres iniurias vltum irent, toties cæsas legiones, agrũ ademptum.* Hæc mouerunt Veientes, ac pro se quisq; Romano saltem duce ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio mouet. pulchrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum ciuitatum exercitus ad repetendum regnum, belloq; persequendos Romanos secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obuiam hosti cõsules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis

Brutus Consul de suis liberis pœnas publicas sumpsit.

VI

gminis fuit: præerat Aruns Tarquinius filius regis. rex ipſe cum legionib. ſequebatur. Aruns, vbi ex lictorib. procul conſulem eſſe: deinde iam propius, ac certius facie quoq; Brutum cognouit, inflammatus ira: *Ille eſt vir*, inquit, *qui nos extorres expulit patria. ipſe en ille noſtris decoratus inſignibus, magnifice incedit. Dij regum vltores adeſte.* concitat calcarib. equum, atq; in ipſum infeſtus cõſulem dirigit. ſenſit in ſe iri Brutus. decorum erat tum ipſis capeſſere pugnam ducibus. auidè itaq; ſe certamini offert. adeoq; infeſtis animis concurrerũt, neuter, dum hoſtẽ vulneraret, ſui protegẽdi corporis memor, vt contrario ictu per parmam vterq; transfixus, duab. hærentes haſtis moribundi ex equis lapſi ſint. ſimul & cetera equeſtris pugna cœpit, neq; ita multo poſt & pedites ſuperueniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatũ eſt. dextera vtrinq; cornua vicere, læua ſuperata. Veiẽtes vinci ab Romano milite aſſueti, fuſi fugatiq; ſunt. Tarquinienſis nouus hoſtis

Tarquinius & Brutus mutuis vulneribus cadunt.

VII non ſtetit ſolũ, ſed ẽt ab ſua parte Romanum pepulit. Ita quũ pugnatum eſſet, tantus terror Tarquinium atq; Etruſcos inceſſit, vt omiſſa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquinienſiſque ſuas quiſq; abirẽt domos. Adiiciunt miracula huic pugnæ; ſilẽtio proximæ noctis ex ſilua Arſia ingentẽ editã vocem: Siluani vocẽ eã creditã; hęc dicta, *Vno plus Etruſcorũ cecidiſſe in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiêre Romani vt victores, Etruſci pro victis. Nam poſtquam illuxit, nec quiſquam hoſtium in conſpectu erat, P. Valerius Conſul ſpolia legit: triumphanſque inde Romam redit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. ſed multo maius morti decus publica fuit mœſtitia, eo ante omnia inſignis, quia matronæ annum, vt parentem eum luxerunt, quod tam acer vltor violatæ pudicitiæ fuiſſet. Cõſuli deinde qui ſuperfuerat, vt ſunt mutabiles vulgi animi, ex fauore non inuidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine orta. regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam ſubrogauerat in locum Bruti, & ædificabat in ſumma Velia. Ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque, quum indignitate augerent conſulis animum, vocato ad cõcilium populo, ſummiſſis faſcib. in concionem aſcendit. Gratum id multitudini ſpectaculum fuit; ſummiſſa ſibi eſſe imperij inſignia: confeſſionemq; factam, populi quam conſulis maieſtatem vimque maiorem eſſe. Vbi audire iuſſi, conſul laudare fortunam collegæ; *quod liberata patria in ſummo honore pro Republica dimicans, matura gloria, necdum ſe vertente in inuidiam, mortem occubuiſſet. ſe ſuperſtitem gloriæ ſuæ ad crimen atque inuidiam ſupereſſe: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitellioſq; recidiſſe.* Nunquam ne ergo, inquit, *vlla adeo à vobis ſpectata virtus erit, vt ſuſpicione violari nequeat? ego me illũ acerrimum regum hoſtem, ipſum cupiditatis regni crimen ſubiturũ*

Affectati regni in ſuſpicionẽ venit Valerius Coſ.

timerem? ego si in ipsa arce Capitolioq; habitarē, metus me crederē posse à ciuibus meis? tam leui momēto mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leuiter fides, vt vbi sim, quā qui sim, magis referat: Nō obstabūt P. Valerij ædes libertati vestræ, Quirites. tuta erit vobis Velia. deferam non in planū modo ædes, sed colli etiam subijciam: vt vos supra suspectum me ciuem habitetis. in Velia ædificent: quib. melius quā P. Valerio creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliā: & vbi nunc Vicepotæ est, domus in infimo cliuo ædificata. Latæ deinde leges non solum, quæ regni suspicione consulem ab- VIII
soluerent, sed quæ adeo in contrarium verterent, vt popularem etiam facerent. inde cognomen factum *Publicola* est. Ante omnes de prouocatione aduersus magistratus ad populum, sacrandoq; cum bonis capite eius, qui regni occupandi consilia inisset. Gratæ in vulgus leges fuere, quas quum solus pertulisset, vt sua vnius in his gratia esset, tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul qui magno natu, non sufficientib. iam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretij locum M. Horatius Puluillus. Apud quosdā veteres auctores non inuenio Lucretium consulem. Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondū dedicata erat in Capitolio Iouis ædes. Valerius Horatiusq; Coss. sortiti vter dedicaret, Horatio sorte euenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat tulēre Valerij necessarij, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant; postem iam tenenti consuli fœdū interpretationem Deûm nuncium incutiunt: *mortuum eius filium esse. funestaq; familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec tradidit certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuncium à proposito auersus, quam *vt cadauer efferri* iuberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius Coss facti.

Valerius Cos. Publicola dictus.

Tarquinij ad Porsenam perfugiunt.

Iam Tarquinij ad Lartem Porsenam Clusinum regem perfuge- IX
rant. ibi miscendo consilium precesq;, nunc orabant, *ne se oriundos ex Etruscis, eiusdem sanguinis nominisque, egentes exulare paterentur:* nunc monebat etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret, satis libertatem ipsam habere dulcedinis, ni quanta vi ciuitates eam expetant, tanta regna reges defendant: æquari summa infimis, nihil excelsum, nihil quod supra cætera emineat, in ciuitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus. Romam infesto exercitu venit. Non vnquā alias ante

tantus

tantus terror senatum inuasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumq; Porsenæ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi ciues, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in vrbem regibus, vel cum seruitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ inprimis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alij Cumas. salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum priuatis: portoriis quoq; & tributo plebe liberata, vt diuites conferrent, qui oneri ferendo essent, *pauperes satis stipendij pendere, si liberos educarent.* Itaq. hæc indulgentia patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem ciuitatem tenuit, vt regium nomen non summi magis quam infimi horrerent: nec quisquam vnus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando vniuersus senatus fuit. quum hostes adessent, pro se quisq; in vrbem ex agris demigrant: vrbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi obiecto videbantur tuta. pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni vnus vir fuisset, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna vrbis Romanæ habuit) qui positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Ianiculum, atq; inde citatos decurrere hostes vidisset: trepidamque turbã suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm & hominum fidem, testabatur: nequicquam deserto præsidio eos fugere, si transitum pontem à tergo reliquissent: iam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Ianiculo fore. Itaque monere, præcipere, *vt pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant: se impetum hostium, quantum corpore vno posset obsisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obuersis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes, duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Larcium ac T. Herminium ambos claros genere factisque. cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos exigua parte pontis relicta, reuocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorum; nunc singulos prouocare; nunc increpare omnes: *seruitia regum superborũ, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquandiu sunt, dum alius alium, vt prælium incipiant, circumspectant. pudor deinde commouit aciem, & clamore sublato vndique in vnum hostem tela coniiciunt. quæ quum in obiecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; iam impetu conabantur detrudere virum, quum si-

Horatij Coclitis virtus.

mul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorũ alacritate perfecti operis sublatus, pauore subito impetũ sustinuit. Tũ Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hac arma & hunc militem propitio flumine accipias*. ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisq; super incidentib. telis incolumis ad suos tranauit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantã virtutem ciuitas fuit. statua in comitio posita: agri quantum vno die circumarauit, datum. priuata quoq; inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis vnusquisq; ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit. Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda vrbe ad obsidendam versis, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: nauibus vndique accitis, & ad custodiam positis, ne quid Romam frumenti subuehi sineret: & vt prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis traiicerent. breuiq; adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, vt non cetera solũ ex agris, sed pecus quoq; omne in vrbem compelleretur, neq; quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non metu magis quàm consilio concessum. namq; Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriundi, in paruis rebus negligens vltor, grauem se ad maiora vindicem seruabat. itaq; vt eliceret prædatores, edicit suis, *postero die frequẽtes porta Esquilina, quæ auersissima ab hoste erat, expellerent pecus*: scitũros id hostes ratus, quod in obsidione & fame seruitia infida trãsfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, vt in spem vniuersæ prædæ, flumen traiiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundũ lapidem Gabina via occultũ considere iubet: Sp. Lartium, cum expedita iuuentute, ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se obiicere ne sit ad flumen reditus. consulum alter T. Lucretius porta Næuia cum aliquot manipulis militum egressus; ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius vbi tumultum sensit, concurrit ex insidiis: versisq; in Lucretiũ Etruscis, terga cædit dextra læuaque, hinc à porta Collina, illinc ab Næuia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit. Obsidio erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia: sedendoque expugnaturum se vrbem, spem Porsena habebat. quum C. Mucius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum seruientem, cum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus vllis obsessum esse, liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum

Porsena Romam obsidet. XI

C. Mucius de interficiendo Porsena cogitat. XII

rum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum iniussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur vt transfuga, fortuna tum vrbis crimen affirmante, senatum adijt: *Transire Tiberim*, inquit, *patres, & intrare, si possim, castra hostium volo, non prædo, nec populationum inuicem vltor. maius, si Dij iuuant, in animo est facinus.* Approbant patres. abdito intra vestem ferro proficiscitur. vbi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi quum stipendium forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret, eum milites vulgo adirent: timens sciscitari *vter Porsena esset*, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum concursu ad clamorem facto, comprehensum regij satellites retraxissent ante tribunal regis: destitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quam metuens: *Romanus sum*, inquit, *ciuis: C. Mucium vocant, hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem: & facere & pati fortia, Romanum est. nec vnus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen, si iuuat, accingere: vt in singulas horas capite dimices tuo: ferrum hostemque in vestibulo habeas regia. hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellum, nullam aciem, nullum prælium timueris, vni tibi, & cum singulis res erit.* Quum rex simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus iuberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret: *En tibi*, inquit, *vt sentias quam vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident*, dextramque accenso ad sacrificium foculo inijcit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo: prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amouerique ab altaribus iuuenem iussisset: *Tu vero abi*, inquit, *in te magis quam in me hostilia ausus. iuberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. nunc iure belli liberum te, intactum inuiolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius quasi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *est apud te virtuti honos, vt beneficia tuleris à me, quod minis nequisti: trecenti coniurauimus principes iuuentutis Romanæ, vt in te hac via grassaremur. mea prima sors fuit, cæteri, vt cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt.*

Mucius incenso foculo dextram inijcit.

XIII Mucium dimissum, cui postea *Scæuola* à clade dextræ manu cogno-

Scæuola cognominatus.

cognomentum inditum legati à Porsena Romam secuti sunt. adeo mouerat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset; & subeunda dimicatio toties quot coniurati superessent: vt pacis conditiones vltro ferret Romanis. Iactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiuerit Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. de agro Veientibus restituendo impetratum; expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus composita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quę postea sunt Mucia prata appellata. Ergo ira honorata virtute, fœminæ quoq; ad publica decora excitatę. Clœlia virgo, vna ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranauit: sospitesque omnes Romam ad propinquos restituit. Quod vbi regi nunciatum est, primo incensus ira, oratores Romam misit ad Clœliam obsidem deposcendam, alias haud magni facere. deinde in admirationem versus, supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse, & præ se ferre, *quemadmodum, si non dedatur obses pro rupto se fœdus habiturum: sic deditã, inuiolatam ad suos remissurum.* Vtrinque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solum, sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem *parte obsidum se donare* dixit; *ipsa quos vellet, legeret*, productis omnibus elegisse impuberes dicitur; quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat: eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna iniuriæ esset. Pace redintegrata, Romani nouam in fœmina virtutem nouo genere honoris, statua equestri donauere. in summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo. Huic tam pacatæ profectioni ab vrbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, vsque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet; bonis vendendis, *bona Porsenæ regis vendendi.* cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace: aut mitiore creuisse principio, quam hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. proximum vero est ex iis quæ traduntur: Porsenam descendentem ab Ianiculo, castra opulenta, conuecto ex propinquis ac fertilib. Etruriæ aruis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi tum vrbe ab longinqua obsidione ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, *venisse bona, quæ Porsenæ appellata*, gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset. Omisso Romano

Clœliæ virginis virtus.

XIV

bello

bello Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur,
cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mit- *Porsena*
tit. Primo Aricinos res nec opinata perculerat. accersita deinde *Ariciam*
auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, vt a- *oppugna-*
cie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu se *tum mit-*
intulerant Etrusci, vt funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ *tit.*
cohortes arte aduersus vim vsæ, declinauere paululum: effusque
prælatos hostes conuersis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in me-
dio prope iam victores cæsi Etrusci: pars perexigua duce amisso,
quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortu-
na & specie supplicum delati sunt. ibi benigne excepti, diuisique
in hospitia. Curatis vulneribus alij profecti domos, nuncij hospi-
talium beneficiorum: multos Romæ hospitum vrbisque caritas
tenuit. his locus ad habitandum datus. quem deinde *Tuscum vi-*
xv *cum* appellarunt. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola terti-
um consules facti. Eo anno postremum legati à Porsena de redu-
cendo in regnum Tarquinio venerunt, quibus quum responsum
esset, *missurum ad regem senatum legatos:* missi confestim honora-
tissimus quisque ex patribus, *non quin breuiter reddi responsum po-*
tuerit, non recipi reges ideo potius delectos patrum ad eum missos, quam
legatis eius Romæ daretur responsum: sed vt in perpetuum mentio eius
rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis inuicem animi solicitaren-
tur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset: &
Remani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil
negatum vellent. Nō in regno populum Romanum, sed in libertate esse.
ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus portas patefacé-
re, eam esse voluntatem omnium vt qui libertati erit in illa vrbe finis,
idem vrbi sit: proinde si saluam esse vellet Romam, vt pateatur liberam
esse, orare. Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obstina-*
tum est, inquit, *neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agen-*
do: nec Tarquinios spe auxilij, quod nullum in me est, frustrabor. a-
lium hinc, seu bello opus est, seu quiete exilio quærant locum, ne quid
meam vobiscum pacem distineat. Dictis facta amiciora adiecit. ob-
sidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Veientem, fœdere
ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius spe omni
reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octauium Tu-
xvi sculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit. Consu-
les deinde M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugna-
tum cum Sabinis, consules triumpharunt. Maiore inde mole
Sabini bellum parabant. aduersus eos, & ne quid simul ab Tu-
sculo, vnde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,
repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius
iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auctores orta
in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos.

 nam-

Ap. Clausus Sabinus Romã transfugit.

namque Ap. Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His ciuitas data, agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea nouis tribulib. qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter patres lectus haud ita multo post in principum dignationem peruenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prælio afflixissent opes hostiũ, vt diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romã redierunt. P. Valerius omniũ consensu princeps belli pacisq; artibus, anno post, Agrippa Menenio P. Postumio Coss. moritur, gloria ingẽti, copiis familiarib. adeo exiguis, vt funeri sumptus deesset. de publico est elatus. Luxere matronę, vt Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum. fusoq; ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quam in prælio cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant quam capti, & captos passim trucidauerunt. nec ab obsidibus quidem, qui c c c. accepti numero erant, ita belli abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum. Secuti consules Opiter Virginius. & Sp. Cassius Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnauerunt. in quos Aurunci magis iam inexpiabili odio, quam spe aliqua, aut occasione coorti, cum plures igni quam ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum (sed verum nomen auctores non adijciunt) graui vulnere ex equo deiectum prope interfecerunt. Romam inde male gesta re redirum, inter multos saucios consul spe incerta vitę relictus. Interiecto deinde haud magno spatio, quod vulnerib. curandis supplendoque exercitui satis esset: tum ira maiore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & quum vineis refectis, aliaque mole belli iam in eo esset, vt in muros euaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilominus fœde dedita vrbe quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alij; oppidum dirutum, ager venijt. Consules magis ob iras grauiter vltas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium Coss. habuit. Eo anno Romæ quum per ludos ab Sabinorum iuuentute per lasciuiam scorta raperentur, cõcursu hominum rixa ac prope prælium fuit: paruaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta iam coniurasse populos concitante Octauio Mamilio satis cõstabat.

ſtabat. In hac tantarum exſpectatione rerum ſolicita ciuitate, di-
ctatoris primum creandi mentio orta, ſed nec quo anno, nec qui-
bus conſulibus, quia ex factione Tarquinia eſſent (id quoq; enim
traditur) parum creditum ſit: nec quis primũ dictator creatus ſit,
ſatis conſtat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium Dicta-
torem primum, Sp. Caſſium magiſtrum equitum, creatos inue-
nio. conſulares legere, ita lex iubebat, de dictatore creando lata.
eo magis adducor, vt credam Lartium, qui conſularis erat, potius
quam M. Valerium, M. filium, Voleſi nepotem, qui nondum con-
ſul fuerat, moderatorem & magiſtrum conſulibus appoſitum. qui
ſi maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrẽ multo po-
tius M. Valerium ſpectatæ virtutis & cõſularem virum legiſſent.
Creato dictatore primum Romæ, poſtquam præferri ſecures vi-
derũt, magnus plebem metus inceſſit, vt intentiores eſſent ad di-
cto parendum; neque enim vt in conſulibus, qui pari poteſtate eſ-
ſent, alterius auxilium, neq; prouocatio erat: neq; vllum vſquam
niſi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam, creatus Romę dicta-
tor, eo magis, quod propter ſe creatum crediderant, metum in-
cuſſit. itaq; legatos de pace mittunt. quib. orantibus dictatorem
ſenatumq;, *vt veniam erroris hominib. adoleſcentib. darent*: reſpon-
ſum, *ignoſci adoleſcentib. poſſe, ſenib. non poſſe, qui bella ex bellu ſererẽt.* *Sabini legatos de pace mittunt.*
actum tamen eſt de pace: impetrataq; foret, ſi quod impenſæ fa-
ctum in bellum erat, præſtare Sabini (id enim poſtulatum erat) in
animum induxiſſent. bellum indictum tacitæ induciæ quietum
XIX annum tenuere. Conſules Seruius Sulpitius, M. Manlius Tullus.
nihil dignum memoria actum. T. Ebutius deinde & C. Vetuſius.
His conſulibus Fidenæ obſeſſæ, Cruſtumeria capta, Præneſte ab
Latinis ad Romanos deſciuit. nec vltra bellum Latinum, gliſcens
iam per aliquot annos, dilatum. A Poſtumius dictator. T. Ebu- *Bellum Latinum.*
tius magiſter equitum magnis copiis peditum equitumque pro-
profecti ad lacum Regillum in agro Tuſculano agmini hoſtium
occurrerunt. & quia Tarquinios eſſe in exercitu Latinorum au-
ditum eſt, ſuſtineri ira non potuit, quin extemplo conflige-
rent. ergo etiam prælium aliquanto quam cetera grauius atque
atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo conſilio rem
affuere, ſed ſuiſmetipſis corporibus dimicantes miſcuere certa-
mina. nec quiſquam procerum ferme hac aut illac ex acie ſine
vulnere, præter dictatorem Romanum, exceſſit. In Poſtumi-
um, prima in acie ſuos adhortantem inſtruentemque, Tarqui-
nius Superbus, quamquam iam ætate & viribus erat grauior, e-
quum infeſtus admiſit: ictuſque ab latere, concurſu ſuorum, re-
ceptus in tutum eſt. Et ad alterum cornu Ebutius magiſter equi-
tum in Octauiũ Mamilium impetũ dederat: nec fefellit veniens
Tuſculanum ducem: contra quem & ille concitat equum tan-
taque

taque vis infestis venientium hastis fuit, vt brachium Eburio traiectum sit, Mamilio pectus percussum. hunc quidē in secundam aciem Latini recepere. Eburius quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœliū cier. & quia suos perculsos videbat, accersit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinij filius præerat. ea quo maiore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper restituit. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem iuuenem Tarquinium ostentantem se in prima exulum acie, domestica etiam gloria accensus, vt cuius familię decus eiecti reges erant, eiusdem interfecti forent: subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti Valerium remere inuectum in exulum aciem ex transuerso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus super corpus armis ad terram defluxit. Dictator Postumius postquam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine inuehi, suos perculsos cedere, animaduertit: cohorti suæ, quam de electa manu præsidij causa circa se habebat, dat signum, vt quem suorū fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prælium inijt. integris corporibus animisque, fessos adorti exules, cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. imperator Latinus vbi cohortem exulum à dictatore Romano prope circumuentam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primā aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi maiore, quam paulo ante magister equitum cum hostium duce prœlium inijt, vt & vno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quū victor in castra esset relatus inter primam curationem exspirauerit. Tum ad equites dictator aduolat obtestans, vt fesso iam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant. dicto paruere: desiliunt ex equis, prouolant in primum, & pro antesignanis parmas obijciunt. recipit extemplo animum pedestris acies, postquam iuuentutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinauit acies. equitibus admoti equi, vt persequi hostem possent. secuti & pedestris acies. Ibi nihil nec diuinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Castori vouisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. tantusque ardor fuit, vt eodē impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent.

Romani hostium castra capiunt.

Hoc

Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magi-
XXI ster equitum triumphantes in vrbem rediêre. Triennio deinde
nec certa pax nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius.
Inde A. Sempronius & M. Minutius. his consulib. ædes Saturno *Saturnalia instituta.*
dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius &
T. Virginius Coss. facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum
pugnatum, apud quosdam inuenio. A. Postumium, quia collega
dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde fa-
ctum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios or-
dinatis magistratibus, vt nec qui consules secundum quosdam,
nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum
modo, sed etiam auctorum digerere possis. Ap. Claudius deinde
& P. Seruilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tar- *Tarquinij mors.*
quinij mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Lati-
norum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti
patres, erecta plebs, sed patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia.
plebi, cui ad eam diem summa ope inseruitum erat, iniuriç à pri-
moribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex
Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum de-
ducta est. Romæ tribus vna & xxx. factæ. Ædes Mercurij dedica- *Tribus Romæ 31. factæ.*
XXII ta est idibus Maijs. Cum Volscorum gente Latino bello neque
pax, neque bellum fuerat; nam & Volsci comparauerant auxilia,
quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano es-
set: & maturauit Romanus, ne prælio vno cum Latino Volscoq;
contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxe- *Volscorum perfidia.*
re. Volscos consilij pœnam non metuentes, nec opinata res per-
culit. armorum immemores obsides dant ccc. principum à Co-
ra atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legio-
nes. Nec ita multo post Volscis leuatis metu, suum rediit inge-
nium. rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem
armorum assumptis. legatos quoq; ad solicitandum Latium pas-
sim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta clades La-
tinos ira odioque eius, quicumque arma suaderet, ne ab legatis
quidem violandis abstinuit. comprehensos Volscos Romam du-
xere ibi traditi consulibus, indicatumque est, Volscos Hernicos-
que parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeo fuit
gratum patribus, vt & captiuorum sex millia Latinis remitterēt:
& de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad
nouos magistratus reijcerent. Enimuero tum Latini gaudere fa-
cto, pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Ioui
donum in Capitolium mittunt. cum legatis, donoque qui capti-
uorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo
venit. pergunt domos eorum apud quem quisq; seruierant: gra-
tias agunt liberaliter habiti, cultique in calamitate sua, inde
hospitia

Ciuilis discordia.

hospitia iungunt. Numquam alias ante publicè priuatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit. Sed & bellum Volscum imminebat, & ciuitas secum ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. XXIII Fremebat, *se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à ciuibus captos & oppressos esse: tutioremq; in bello quam in pace, inter hostes quam inter ciues libertatem plebis esse:* inuidiamq; eam sua sponte gliscentem insignis vnius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium maiorum suorum insignibus se in forum proiecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. ad hoc promissa barba & capilli efferauerant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaq; militiæ decora vulgo miserantes eum iactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices aduerso pectore ostentabat. Sciscitantibus vnde ille habitus? vnde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; *Sabino bello*, ait: *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse, id cumulatum vsuris primo se agro paterno auitoque exuisse, deinde fortunis alijs, postremo velut tabem peruenisse ad corpus, ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum & carnificinam esse. inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigijs verberum.* Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam vrbem peruadit. nexu vincti, solutique se vndique in publicum proripiunt, implorant *Quiritium fidem.* nullo loco deest seditionis voluntarius comes multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni propere consules P. Seruilius, & Ap Claudius ad comprimendam seditionem interueniessent.

Consules seditionem comprimunt.

At in eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam *hac se meritos* dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, vt senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilij circumsistunt. Pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: cæteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare: *& patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse & consules ipsos tergiuersari, nec dubie ludibrio esse miserias suas.* Iam prope erat, vt ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum; quum incerti morando, an ve-

niendo

niendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt. frequentique randem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conueniebat. Appius vehementis ingenij vir, *imperio consulari rem agendam*, censebat: *uno aut altero arrepto, quieturos alios.* Seruilius lenibus remedijs aptior, *concitatos animos flecti, quam frangi* putabat *cum tutius, tum facilius esse.*

XX. Inter hæc maior alius terror. Latini equites cùm tumultuoso *Tumultuosus nuncius.*
IV aduolant nuncio: Volscos infesto exercitu ad vrbem oppugnandam venire. quę audita (adeo duas ex vna ciuitate discordia fecerat) longe aliter patres ac plebem affecere. exultare gaudio plebes, *vltores superbiæ patrum adesse* dicere *Deos.* alius alium confirmare, ne nomina darent: *cum omnibus potius, quam solos perituros. patres milit arent, patres arma caperent, vt penes eosdem pericula belli, penes quos præmia essent.* At vero curia mœsta ac trepida ancipiri metu, & ab ciue, & ab hoste, Seruilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, *vt tantis circumuentam terroribus expediret Rempublicam.* Tum consul misso senatu in concionem prodit, ibi curæ esse patribus ostendit, vt consulatur plebi. *caterum deliberationi de maxima quidē illa, sed tamen parte ciuitatis metum pro vniuersa Repub. interuenisse. nec posse, quū hostes prope ad portas essent, bello præuertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse: neque patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodum voluntate afflictis ciuium suorum fortunis consuluisse.* Concioni *Populare* deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis ciuem Romanum vinctum aut clausum teneret. quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotes vè eius moraretur.* Hoc *consulis edictum.* proposito edicto, & qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & vndique ex tota vrbe proripientium se ex priuato, quum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, vt sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. paruo dirimente interuallo castra ponit.

XXV. Proxima inde nocte Volsci discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis vtrinq; quieti datum. postero die prima luce Volsci fossis repletis, vallum inuadunt. Iamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul quamquam cuncti vndique & nexi ante omnes vt signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandē ad erūpendum signo, militem auidum certaminis emittit.

primo

primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus quoad insequi pedes potuit, terga cæsa eques vsq; ad castra pauidos egit. mox, ipsa castra legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pauor expulisset, capta direptaque Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati rebus suis timentes, post Pometiam captam, adeunt. His ex Senatusconsulto data pax, ager ademptus. Confestim & Sabini Romanos territauere. tumultus enim fuit verius quam bellum. nocte in vrbe nunciatum est, *exercitum Sabinum prædabundum ad Antenem amnem peruenisse: ibi passim diripi atque incendi villas.* Missus extemplo eo cum omnibus copijs equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat secutus consul Seruilius cum delecta peditum manu, plerosque palantes eques circumuenit. nec aduenienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi tum itinere tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte vna audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna iam spe vndique partæ pacis legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama haud procul iam ab Aricia visi, tanto tumultu conciuit Romanos, vt nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioque vno debellatum est. Fusis Auruncis victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis, fidemque senatus expectabat: quum Appius & insita superbia animo, & vt collegæ vanã faceret fidem, quam asperrime poterat, ius de creditis pecunijs dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditorib. tradebantur & nectebantur alij. Quod vbi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Seruilium fiebat: *illius promissa iactabant, illi exprobrabant sua quisq; belli merita, cicatricesq; acceptas postulabant, vt referret ad senatum, aut vt auxilio esset consul ciuibus suis, imperator militibus.* Mouebant consulem hæc, sed tergiuersari res cogebat. adeo in alteram causam non collega solum præceps erat, sed omnis factio nobilium. ita medium se gerendo, nec plebis vitauit odium, nec apud patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs, fallacem. breuiq; apparuit, æquasse cum Appij odium. Certamen consulibus inciderat, vter dedicaret Mercurij ædem. senatus à se rem ad populum reiecit. *vtri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum præesse*

Volscorum exercitus funditur.

XXVI

Vincuntur Sabini.

De Auruncis victoria.

XXVII

Appij Cos. iniquitas.

*esse annonæ, mercatorum collegium instituere, solennia pro pontifice ius-
sit suscipere.* populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili
centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem eius, cui
curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum
ignominiam. Sæuire inde vtique consulum alter; patresque, sed
plebi creuerant animi; & longe alia quam primo instituerant via *Seditio.*
grassabantur. desperato n. consulū senatusq; auxilio, quum in ius
duci debitorem vidissent, vndiq; conuolabant: neque decretum
exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neq; quum de-
creuisset, quisquam obtemperabat. vi agebatur, metusque omnis
& periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à plu-
ribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc
timor incessit Sabini belli: delectuq; decreto, nemo nomē dedit,
furente Appio, & insectante ambitionem collegæ: *qui populari si-
lentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia ius non
dixisset, adijceret, vt ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet:
non esse tamen desertam omnino rempublicam; neque proiectum consu-
lare imperium. se vnum & suæ & patrum maiestatis vindicem fore:*
Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa; ar-
ripi vnum insignem ducem seditionum iussit. ille quum à licto-
ribus iam traheretur, prouocauit, nec cessisset prouocationi cōsul;
quia non dubium erat populi iudicium, nisi ægre victa pertina-
cia foret, consilio magis & auctoritate principum, quam populi
clamore. adeo supererant animi ad sustinendā inuidiam. Cresce-
re inde malū indies non clamorib. modo apertis, sed quod multo
perniciosius erat, secessione occultisq; colloquiis. Tandem in-
XXVIII uisi plebi consules magistratu abeunt. Seruilius neutris, Appius
patrib. mire gratus. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum
ineunt. Tum vero plebs incerta quales habitura consules esset;
cœtus nocturnos pars in Esquilinis, pars in Auentino facere, ne
in foro subitis trepidaret consilijs, & omnia temere ac fortuito
ageret. Eam rem consules rati, vt erat, perniciosam, ad patres de-
ferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuo-
se excepta est clamoribus vndique, & indignatione patrum; si
quod imperio consulari exsequendum esset, inuidiam eius con-
sules ad senatum reijcerent. *Profecto si essent in republica magistra-
tus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum cōcilium: nunc in mil-
le curias, concionesq;, quū alia in Esquilijs, alia in Auentino fiant con-
cilia, dispersam & dissipatam esse rempublicam. vnū Hercule virū (id
enim plus esse quā consulē) qualis Appius Claudius fuerit, momento tē-
poris discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti cōsules, quum quid er- *Consulib.*
go se facere vellent (nihil n. segnius molliusve, quam patrib. pla- *non paret*
ceat, acturos) percunctarentur: decernunt; *vt delectum quàm a-* *populus.*
trocissimum habeant; otio lasciuire plebem. Dimisso senatu consules

 in tri-

in tribunal ascendunt, citant nominatim iuniores. quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, *negare vltra decipi plebem posse. nunquam vnum militem habituros, ni praestaretur fides publica, libertatē vnicuique prius reddēdam esse, quā arma danda, vt pro patria ciuibusque non pro dominis pugnent.* Consules quid mandatū esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse inuidiæ suæ participem. & apparebat atrox cum plebe certamen. prius itaque, quā vltima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum vero ad sellas consulum properè conuolauere minimus quisque natu patrum. *abdicare consulatu iubentes, & deponere imperium, ad quod tuendū animus deesset.* Vtraq; re satis experta; tū demū consules: *Ne prædictū negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. postulamus, vt ij qui maxime ignauiam increpant, adsint nobis habentibus delectum. acerrimi cuiusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal, citari nominatim vnum ex iis qui in conspectu erant, dedita opera iubent. quum staret tacitus, & circa cum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero indignum facinus esse clamitantes, qui patrum consulibus aderant, deuolant de tribunali, vt lictori auxilio essent. sed ab lictore nihil aliud quā prehendere prohibito, quum conuersus in patres impetus esset, cōsulum intercessu rixa sedata est, in qua tamen sine lapide, sine telo plus clamoris atq; irarum, quam iniuriæ fuerat. Senatus tumultuosè vocatus, tumultosius consulitur, quæstionem postulantibus iis qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sentētiis magis, quam clamore & strepitu. tandem quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, *nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse,* ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat. *de ijs tantum, qui fidem secuti P. Seruilij consulis, Volsco, Aurunco Sabinoq; militassent bello, agendum censebat.* T. Largius *non id tempus esse, vt merita tantummodo exsoluerentur, totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc patrum laudibus, *non miseriis,* ait, *sed licentia tantū concitum turbarum: & lasciuire magis plebem, quam sæuire. id adeo malum ex prouocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium, vbi ad eos, qui vna peccauerint, prouocare liceat. Agendum,* inquit, *dictatorem, à quo prouocatio non est, creemus iam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. pulset tum mihi lictorem, qui sciet ius de tergo vitaque sua penes vnum illum esse, cuius maiestatem violauit.* Multis, vt erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia: rursus Virginii Largiique exemplo haud salubres:

Margin notes: *Mira seditio.* (beside "ctore nihil aliud…"); *Varia de sedando tumultu sententia.* (beside "Tres fuere sententiæ…"); XXII (right margin, beside "Vtraq; re satis experta"); XXX (right margin, beside "Multis, vt erat…")

salubres: vtique Largij putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maxime, & moderatum vtroq; consilium Virginij habebatur, sed factione respectuq; rerum priuatarum, quæ semper offecêre officientque publicis consilijs, Appius vicit: ac prope fuit, vt dictator ille idem crearetur. quæ res vtiq; alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquiq; & Sabini forte vna omnes in armis essent. sed curæ fuit consulib. & senioribus patrum, vt imperium suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebs etsi aduersus se creatū dictatorē videbat, tamē quum prouocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictum deinde à dictatore propositum confirmauit animos, Seruilij fere consulis edicto cōueniens. sed & homini & potestati meliꝰ rati credi, omisso certamine nomina dedêre. quātus numquā ante exercitus, legiones decē effectæ. terne inde datæ consulib. quatuor dictator vsus. Nec poterat iā bellum differri. Æqui Latinum agrum inuaserant. Oratores Latinorum à Senatu petebant, vt aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium causa capere armā sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationib fuit. Cessere Æqui campis: locoq; magis quam armis freti summis se iugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus; vastādis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie exciuit. medio inter castra campo ante suum quisq; vallum infestis signis constitere. multitudine aliquantum Volsci superabant. itaq; effusi, & contemptim pugnā iniere. Cōsul Romanus nec promouit aciem; nec clamorem reddi passus; defixis pilis stare suos iussit; vbi ad manum venisset hostis: tū cōortos tota vi gladijs rē gerere. Volsci cursu & clamore fessi, quum se velut stupentib. metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex aduerso factam, & ante oculos micate gladios, haud secus quam si insidias incidissent, turbati vertunt terga & ne ad fugam quidē satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos, & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostē Velitras persecuti, vno agmine victores cum victis in vrbem irrupêre. plusq; ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione factum. pacis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, vbi longe plurimum belli fuerat, fundit fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbauerat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmauerant. turbatos

Volsci in fugā versi.

xxi

pedes innasit.eodem impetu castra capta,debellatumq; est. Post pugnam ad Regillū lacum non alia illis annis pugna clarior fuit: dictator triumphans vrbem inuehitur, super solitos honores locus in circo ipsi,posterisq; ad spectaculum datus,sella in eo loco curulis posita Volscis deuictis Veliternus ager adeptus; Velitras coloni ab vrbe missi & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatū est, inuito quidē consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes, sed milites extrahi rem criminantes, *vt dictator,priusquam ipsi redirent in vrbem,magistratu abiret:irritaq; sicut ante consulu,promissa eius caderent,* perpulēre, vt forte temere in aduersos montes agmen erigerēt. id male commissum ignauia hostium in bonum vertit, qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis,in aduersas valles desiluēre. vbi satis prædæ & victoria incruenta fuit.Ita trifariam re bello bene gesta,de domesticarum rerum euentu nec patribus, nec plebi cura decesserat. tanta quum gratia, tum arte præparauerant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namq; Valerius post Vetusij consulis reditum omnium actionum in Senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ quum reiecta relatio

Dictatoris oratio. esset. *Non placeo,* inquit, *concordia auctor. optabitis Medius fidius propediem, vt mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neq; frustrabor vltra ciues meos, neq; ipse frustra dictator ero. discordia intestina bellū externum, fecēre, vt hoc magistratu egeret Respublica: pax foris parta est, domi impeditur: priuatus potius, quā dictator seditioni interero.* ita curia egressus dictatura se abdicauit. apparuit causa plebi,suā vicē indignantē magistratu abisse.Itaq; velut persoluta fide, quoniā per eū nō stetisset quin præstaretur, decedentē domū cū fauore ac laudib. prosecuti sunt. Timor inde pa- XXXI
tres incessit, ne si dimissus exercitus foret: rursus cœtus occulti II
coniurationesq; fierent. itaq; quamquam per dictatorē delectus habitus esset,tamen, quia in consulū verba iurassent, sacramento teneri militem rati,per causam renouati ab Æquis belli,educi ex vrbe legiones iussere, quo facto maturata est seditio.& primo agitatū dicitur de consulū cæde, vt soluerērur sacramento.doctos

In sacrum montem plebs secessit. deinde *nullā scelere religionē exolui,* Sicinio quodā auctore iniussu consulū in sacrū montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab vrbe millia passuum. ea frequentior fama est, quā, cuius Piso auctor est,in Auentinū secessionem factam esse. Ibi sine vllo duce vallo fossaq; cōmunitis castris,quieti,rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo,per aliquot dies neq; lacessiti, neque lacessentes sese renuēre.pauor ingens in vrbe,metuq; mutuo suspensa erant omnia, timere relicta ab suis plebes violentiam pa-

tium,

trum, timere patres residem in vrbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent. *quamdiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profectò, nisi in concordia ciuium, spem reliquam ducere: eam per æqua, per iniqua reconciliandã ciuitati esse.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, & quod inde oriundus erat plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quam hoc narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, vt nunc, omnia in vnum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum nihil aliud, quam datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa vna membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse. inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo viuimus vigemusque, diuisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in patres, flexisse mentes hominum. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, *vt plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxiliatio aduersus consules esset; neve cui patrum capere eum magistratum liceret.* ita tribuni plebeij creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. Hi tres collegas sibi creauerunt. in his Sicinium fuisse seditionis auctorem, de duobus qui fuerint, minus conuenit. Sunt qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum ineunt: his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur, inde protinus Mucamirem Volscorum cepit, tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores iuuenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine vllo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio inuasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. is cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima vrbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro

Menenij Agrippæ oratio.

XXX-III

Fœdus cum Latinis populis.

Marcij Coriolani virtus.

muro ædificiis iniecit: clamor inde oppidanorum mistus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, vt solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbauit Volscos: vtpote capta vrbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, vt, nisi fœdus cum Latinis columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio vno, quia collega abfuerat, ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ ciuium, legato patrum ad plebem, reductori plebis Romæ in vrbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita. Consules deinde T. Geganius, P. Minutius facti. XXXIV Eo anno, quum & foris quieta omnia bella essent, & domi sanata discordia, aliud multo grauius malum ciuitatem inuasit, caritas primum annonæ ex incultis per secessionem plebis agris: fames deinde, qualis clausis solet: ventumque ad interitum seruitiorum vtique & plebis esset, ni consules prouidissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Hostia littoribus, læuoque per Volscos mari vsque ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentũ Cumis quum coemptum esset, naues, pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit. periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Etruscis frumentum Tiberi venit. eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos iam mouentes arma, pestilentia ingens inuasisset. ea clade conterritis hostium animis, vt etiam vbi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani & Norbæ in montes nouam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia aduecta: agitatumque in Senatu, *quanti plebi daretur.* Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique iura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent. In primis Marcius Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis. *Si annonam*, inquit, *veterem volunt, ius pristinum reddant patribus: cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem pollentemque video sub iugum missus, tamquam à latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, auocet plebem, patet via in sacrum*

Corioli oppidum capitur.

Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis.

trum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, vtantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam vt armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est: faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, vt conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia inuitis iura imposita patres demerent sibi. Et Senatui nimis atrox visa sententia est, & ira plebem
xxxv
prope armauit. *Fame iam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satis fiat: cum sibi, carnificem nouum exortum, qui aut mori, aut seruire iubeat.* In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportune Tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se iudicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilij, non pœnæ ius datum illi potestati: plebisque, non patrum tribunos esse.* sed adeò coorta erat infensa plebs, vt vnius pœna defungendum esset patribus. Restiterunt tamen aduersa inuidia, vsique sunt quà suis quisque, quà totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si dispositis clientibus absterrendo singulos à coitionibus, conciliisque, disiicere rem possent. Vniuersi deinde processêre (quicquid erat patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: *vnum sibi ciuem, vnum Senatorem, si innocentem absoluere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseueratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque iam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere: benignius indies colebant, quo maior ira in suos eminebat crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. *In exilium mittitur Coriolanus.* Hospitio vtebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. Ita cum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam impelli posse, vt toties infeliciter tentata arma caperent, multis sæpè bellis, pestilentia postremo amissa iuuentute, fractos spiritus esse, arte agendum in exoleto iam vetustate odio, vt recenti aliqua ira exacerbarentur animi. Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandis hæc causa fuerat ludis. Manè seruum quidam paterfamiliæ nondum commisso spectaculo sub furca cæsum medio egerat circo. cœpit inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. haud ita multo post, T. Latinio de plebe homini somnium fuit. Visus Iupiter dicere, *sibi ludis præsulta-* *T. Latinij somnium.*

sultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculũ vrbi fore. iret, ea consulibus nunciaret. Quanquam haud sane liber erat religione animus; verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit, ne in ore hominum pro ludibrio abiret. magno illi ea cunctatio stetit. filium namque intra paucos dies amisit, cuius repentinæ cladis, ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obuersata species, visa est rogitare, *satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat propere ac nunciet consulibus.* Iam præsentior res erat: cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tum enimuero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obuersatum toties somno Iouem minas irasque cœlestes repræsentatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa quum patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est. *Ludi quam amplissimi vt fierent,* senatus decernit. Ad eos ludos auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. priusquam committerentur ludi. Tullus, vt domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secreto agere de Republ. velit. arbitris remotis, *Inuitus.* inquit, *quod sequius sit, de meis ciuibus loquor: non tamen admissum quicquam ab ijs, criminatim venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia: multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus magna hic nunc Volscorum multitudo est, ludi sunt, spectaculo intenta ciuitas erit. memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum iuuentute in hac vrbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. hac, nostra vestraq; causa, prius dicenda vobis consules ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire. in animo est, ne cuius facti dictiue contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules quum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis (vt fit) quam res ad præcauendum vel ex superuacuo mouit. factoque senatusconsulto, *vt vrbem excederent Volsci,* præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pauor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta. *se vt conscelerator contaminatosque ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque abactos esse.* Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, vt quisque veniret, primores eorum

Attij Tulli ad Coss. oratio.

XXXVII

rum

rum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subiectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus: *Veteres populi Romani iniurias, cladesq; gentis Volscorum, vt omnia*, inquit, *obliuiscamini alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere. an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus ciuibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? vestras coniuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audivêre vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obuij, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque meritur; ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. quid deinde, illud non succurrit? viuere nos, quod maturauimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est? & hanc vrbem vos non hostium ducitis, vbi si vnum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo, qui indixêre, si viri estis.* Tulli ad suos ciues oratio.

Ita & sua sponte irarũ pleni, & incitati domos inde digressi sunt, XXXIX. instigandoq; suos quisque populos effecêre, vt omne Volscum nomen deficeret. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum, quam spem nequaquam fefellit, vt facile appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos, inde Romanos expulit: liberamque eam vrbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam transuersis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, nouella hæc Romanis oppida ademit, inde Lauinium recepit, tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. postremum ad vrbem à Pedo ducit, & ad fossas Cluilias quinque ab vrbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum: custodibus inter populatores missis, qui patritiorum agros intactos seruarent: siue infensus plebi magis, siue vt discordia inde inter patres plebemq; oriretur. Quæ profecto orta esset, adeo tribuni iam ferocem per se plebem criminando in primores ciuitatis instigabant: sed externus timor maximum concordiæ vinculum, quamuis suspectos, infensosque inter se iungebat animos. Id modo non conueniebat, quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis ponebant: plebs omnia quam bellum malebat. Sp. Nautius iam, & Sext. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaq; in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit Oppida Romanis erepta duce Coriolano.

 gie

Mittuntur legati de pace ad Coriolanum.

git. Acceperunt relationem patres: postquam apparuit labare plebis animos, missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si prada belli per otium frui velint, memorem se & ciuium iniuria, & hospitum beneficij, adnisurum, vt appareat exilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra. sacerdotes quoque suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse animum. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamq; vxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, XL an muliebris timor fuerit, parum inuenio. peruicere certe, vt & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos paruos ex Marcio ferens filios secum in castra hostium irent: & quam armis viri defendere vrbem non possent, mulieres precibus lacrymisque defenderent. Vbi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, *adesse ingens mulierum agmen*: primo, vt qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoque religione motus esset: multo obstinatior aduersus lacrymas muliebres erat. dein familiarium quidam qui insignem mœstitia inter cæteras cognouerat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem: *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi coniunxque & liberi adsunt.* Coriolanus prope vt amens, consternatus ab sede sua, quum ferret matri obuiæ complexum: mulier in iram ex precibus versa, *Sine priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiua, mater ve in castris tuis sim, in hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, vt exulem te, deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? non tibi, quamuis infesto animo & minaci perueneras, ingredienti fines ira cecidit? non quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac pœnates mei sunt? mater, coniunx liberiq;? Ergo ego nisi peperissem, Roma nō oppugnaretur: nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem? Sed ego nihil iam pati nec tibi turpius, quā mihi miserius possum: nec vt sim miserrima, diu futura sum. de his videris: quos si pergis, aut immatura mors, aut lōga seruitus manet.* Vxor deinde ac liberi amplexi, fletusq; ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregēre tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse retro ab vrbe castra mouit. Abductis deinde legionib. ex agro Romano, inuidia rei oppressū perisse tradunt, alij alio leto. apud Fabium longe antiquissimum auctorem, vsq; ad senectutem vixisse eundē inuenio. refert certe hanc sæpe eum exacta ætate vsurpasse vocem, *Multo miserius seni exilium esse.* Non inuiderunt laudes suas mulierib. viri Romani, adeo sine obtrectatione gloriæ alienæ viuebatur. monumento quoq; quod esset, tēplum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque

Veturia ad Coriolanum filium oratio.

Coriolanus muliebri fletu placatur.

tumq; est. Rediêre deinde Volsci adiunctis Æquis in agrum Ro-
manum; sed Æqui Acciũ Tullium haud vltra tulere ducem. Hinc
ex certamine Volsci, Æquine imperatorem coniuncto exercitui
darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi
Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso quam
pertinaci certamine confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aqui-
lius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ij quoque in armis
XLI erant) prouincia euenit, eo anno Hernici deuicti: cum Volscis
æquo Marte discessum est. Sp. Cassius, deinde & Proculus Virgi-
nius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ *Hernici deuicti.*
ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi diuisurus con-
sul Cassius erat. adijciebat huic muneri agri aliquantum, quem
publicum possideri à priuatis criminabatur. Id multos quidem
patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed &
publica patribus solicitudo inerat, largitione consulem pericu-
losas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulga-
ta est, nunquam deinde vsque ad hanc memoriam sine maximis
motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, aucto-
ribus patribus, nec omni plebe aduersante: quæ primo cœperat *Lex agra-*
fastidire, munus vulgatum à ciuibus isse in socios: sæpe deinde *ria pri-*
& Virginium consulem in concionibus, velut vaticinantem, au- *mum pro-*
diebat: *pestilẽs collegæ munus esse; agros illos seruitutem iis qui accepe-* *mulgata.*
rint laturos: regno viam fieri quid ita enim assumi socios, & nomen
Latinum? quid attinuisse, Hernicis paulo ante hostibus capti agri ter-
tiam partem reddi? nisi vt hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habe-
ant? Popularis iam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœ-
perat: vterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius
dicere, *passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi ciui Romano assi-*
gnentur: Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios,
eoq; ciuibus vilior erat; vt alio munere sibi reconciliaret ciuium
animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptã retribui
populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni a-
spernata plebs; adeo propter suspicionẽ insitam regni, velut ab-
undarent omnia, munera eius in animis hominum respueban-
tur. quem vbi primum magistratu abiit, damnatum, necatumque
constat. Sunt qui patrem auctorem eius supplicii ferant; eum
cognita domi causa verberasse ac necasse: peculiumq; filij Cere-
ri consecrauisse: signum inde factum esse, & inscriptum, EX CAS- *Cassij Cos.*
SIA FAMILIA DATVM. Inuenio apud quosdam, idque propius fi- *mors.*
dem est, à quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio diem dictam
perduellionis: damnatumq; populi iudicio, dirutas publice ędes.
ea est area ante Telluris ædem. Cæterum siue illud domesticum,
siue publicum fuit iudiciũ, damnatur Ser. Cornelio, Q Fabio cō-
XLII sulibus. Haud diuturna ira populi in Cassiũ fuit. dulcedo agrariæ
legis

legis ipsa per se dempto auctore subibat animos. accensaque ea cupiditas est maliguitate patrum, qui deuictis eo anno Volscis Æquisq; militem præda fraudauere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. inuisum erat Fabium nomen plebi, propter nouissimũ consulem: tenuere tamen patres, vt cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. eo infestior facta plebs seditione domestica bellum externum exciuit: bello deinde ciuiles discordiæ intermissæ. vno animo patres ac plebs rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicere. plus tamen hostium fuga, quam prælium absumpsit. adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idib. Quintil. dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius eius duumuir ad id ipsum creatus dedicauit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. tribuni plebis popularem potestatem legi populari celebrant. patres satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisq; inuitamenta horrebant, acerrimi patribus duces ad resistendum consules fuere; ea igitur pars Reip. vicit. nec in præsens modo, sed in venientem etiam annum M. Fabiũ Cæsonis fratrem, & magis inuisum alterũ plebi accusatione Sp. Cassij, L. Valerium consulem dedit. Certatum eo quoq; anno cum tribunis est. vana lex, vaniq; legis auctores, iactando irritũ munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, vnoque velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus habitum. itaque vt bene locatus mansit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volsci rebellarunt. sed ad bella externa prope supererant vires, abutebantur iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras iam omnium gentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in vrbe agrisq; ostentantia minas. moriq; ira numinis, causam nullam aliam vates canebant, publice priuatimq; nunc extis, nunc per aues consulti, quam haud rite sacra fieri. qui terrores tamen eo euasere, vt Oppia virgo Vestalis damnata incesti pœnas dedit. XLIII. Q. Fabius inde, & C. Tullius consules facti. Eo anno non segniot discordia domi, & bellũ foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius, & Sp. Furius cõsules fiunt. Ortanam Latinam vrbem Æqui oppugnabant. Veientes pleni iam populationum Romam ipsam se oppugnaturos minitabantur, qui terrores, quũ compescere deberent, auxere insuper animos plebis; redibatque non sua sponte plebi mos detractandi militiam; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus, per vltimam necessitatem legis agrariæ patribus iniungendæ, susceperat rem militarem impediendam, cæterum tota inuidia

Volsci & Æqui vincuntur.

Prodigia.

Vestalis damnata incesti.

dia tribunitiæ potestatis versa in auctorem est, nec in eum consu- les acrius, quam ipsius eius collegæ coorti sunt. auxilioq; eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribi- tur. ducendus Fabio in Veientes, in Æquos Furio datur. & in Æ- quis quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotij cum ciuibus, quam cum hostibus fuit. vnus ille vir i- pse consul Rempubl. sustinuit, quã exercitus odio consulis, quã- tum in se fuit, prodebat. nam quum consul præter cæteras impera- torias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, vt solo equitatu emisso exercitũ hostium fun- deret, insequi fusos pedes noluit. nec illos, & si non adhortatio inuisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia de- decus, postmodo periculũ, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. iniussu si- gna referunt, mœstiq; (crederes victos) execrantes nunc impera- torem, nunc nauatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia vlla ab imperatore quæsita sunt, adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars; qua ciuem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam irritato exacerbatoq; in se militum odio. Obtinuere tamen patres, vt in Fabia gente consulatus ma- neret. M. Fabium Consulem creant, Fabio collega Cn. Manlius

XL. datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit:

IV Tib. Pontificius fuit, is eandem viam, velut processisset Sp. Lici- nio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum patribus Ap. Claudius *victam tribunitiam potestatem* dicere *priore anno in præsentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inuentum sit, suis ipsam viribus dissolui. neq; enim vnquam defuturum, qui ex colle- ga victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæsitã: & plures, si plurib. opus sit, tribunos ad auxilium cõsulum paratos fore, & vnum vel aduersus omnes satis esse. darent modo & consules, & pri- mores patrum operam, vt si minus omnes, aliquos tamẽ ex tribunis Rei- publ. ac senatui conciliarent.* Præceptis Appij moniti patres, & vni- uersi comiter ac benigne tribunos appellare: & consulares, vt cuique eorum priuatim aliquid iuris aduersus singulos erat, par- tim gratia, partim auctoritate obtinuere: vt tribunitiæ potesta- tis vires salubres vellent Reipubl. esse: quatuorque tribunorum aduersus vnum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Veiens bellum profecti, quo vndique ex Etruria auxilia conuenerant, non tam Veientium gratia con- citata, quam quod in spem ventum erat; discordia intestina dissolui rem Romanam posse: principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æternas opes esse Romanas, nisi in- ter semetipsos seditionib. sæuiant. id vnum venenum, eam labem ciui- tatibus*

Seditio labes est ciuitatum. *tatibus opulentis repertam, vt magna imperia mortalia essent diu sustentatum id malum, partim patrum consiliis, partim patientia plebis, iam ad extrema venisse: duas ciuitates ex vna factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. primùm in delectibus sauire solitos, eosdē in bello tamen paruisse ducibus. qualicunq; vrbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse: iam non parendi magistratibus morem, in castra quoque Romanum militem sequi: proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam vltro victoriam victis Æquis: signa deserta: imperatorem in acie relictum, iniussu in castra reditum. profecto si instetur, suo milite vinci Romam posse. nihil aliud opus esse, quam indici ostendique bellum; cætera sua sponte fata & Deos gesturos.*

Hæc spes Etruscos armauerant, multis inuicem casibus victos victoresque. Coss. quoque Romani nihil præterea aliud; quam suas vires, sua arma horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebantur, ne rem committerent eo, vbi duæ simul acies timendæ essent, itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo auersi: diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere agere: lacessere ad pugnam primo obequitando castris, prouocandoque: postremo vt nihil mouebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: *simulationem intestinæ discordiæ remedium timoris inuentum: & consules magis non cōfidere, quam non credere suis militibus. nouum seditionis genus, silentium otiumq; inter armatos.* ad hæc in nouitatem generis, originisq; qua falsa, qua vera iacere. Hæc quū sub ipso vallo portisq; streperent, haud ægre consules pati. ac imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora versare, & ab intestinis auertere malis, nolle inultos hostes, nolle successum, non patribus, non consulibus externa & domestica odia certare in animis. tandem superāt externa, adeo superbe insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conueniunt, poscunt pugnam, postulant vt signum

Consulum cunctatio. detur. Consules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant, sed retro reuocāda, & agenda cupiditas erat, vt aduersando remorandoq; incitato semel militi adderent impetum, Redditur responsum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent* edicunt inde; *vt abstineant pugna: si quis iniussu pugnauerit, vt in hostem animaduersuros.* ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferocius multo, vt statuisse nō pugnare consules cognitū est. *quippe impune se insultaturos: nō credi militi arma. rem ad vltimum seditionis erupturam, finemq; venisse Romano imperio.* His freti concursant portis, ingerunt probra, ægre abstinent, quin castra oppugnent. Enimuero non vltra contumeliam pati Romanus posse. totis castris vndiq; ad consules curritur, non

iam

iam sensim, vt ante, per centurionum principes postulãt, sed passim omnes clamorib. agũt. Matura res erat, tergiuersantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum, iã metu seditionis collega concedente, cũ silentium classico fecisset: *Ego istos Cn. Manli posse vincere scio, velle ne scirem, ipsi fecerunt. itaq; certum atq; decretũ est, non dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna iurẽt, consulem Romanum miles semel in acie fefellit, Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flauoleius, inter primores pugnæ flagitator, *Victor*, inquit, *M. Fabi reuertar ex acie si fallat, Iouem patrem, Gradiuumq; Martem, aliosq; iratos inuocat Deos.* Idem deinceps omnis exercitus in se quisq; iurat. Iuratis datur signum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum speiq; pleni. nunc iubent. *Etruscos probra iacere, nunc armatus sibi quisq; lingua promptum hostem offerri.* Omnium illo die, qua plebis, qua patrum eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit: multis ciuilibus certaminibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt. instruitur a-

XLVI cies. Nec Veiens hostes Etruscæque legiones detrectant. prope certa spes erat, non magis secum pugnaturos, quam pugnauerint cum Æquis. maius quoq; aliquod in tam irritatis animis, & occasione ancipiti, haud desperandum esse facinus: res aliter longe euenit. nam non alio ante bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc consules mora exacerbauerant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum pilis inter primam trepidationem abiectis temere magis quam emissis, pugna iam ad manus, iam ad gladios, vbi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque ciuibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit vtraque acies vnius viri casum cedebatq; inde Romanus: quum M. Fabius consul transiliit iacentis corpus, obiectaq; parma. *Hoc iurastis*, inquit, *milites? fugientes vos in castra redituros? adeo ignauissimos hostes magis timetis, quam Iouem, Martemq; per quos iurastis? at ego iniuratus aut victor reuertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadã.* consuli tũ Cæso Fabius prioris anni cõsul, *Verbisne istu frater, vt pugnẽt te impetraturum credis? Dij impetrabunt, per quos iurauere. & nos, vt decet proceres, & Fabio nomine est dignum, pugnando potius, quam adhortando accendamus militum animos.* Sic in primum infestis hastis prouolant duo Fabij, totamq; mouerunt secũ aciem. Prælio ex parte vna restituto, nihilo segnius in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat. vbi prope similis fortuna est versata. nam vt altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium iam velut fusos agen-

Consulis ad milites hortatio.

XLVII

agentem hostes, & impigre milites secuti sunt: & vt ille graui vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere: cessissentq; loco, ni consul alter eum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo aduectus, *viuere* clamitans collegam, *se victorem fuso altero cornu adesse*, rem inclinatam instituisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram offert duorum consulum cognita ora accendūt militum animos. simul & vanior iam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti; subtracta subsidia, mittunt ad castra oppugnanda. in qu . haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quā pugnæ memores tererent tempus: triarij Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nuncijs quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte prælium ipsi renouant: & Manlius consul reuectus in castra ad omnes portas milite opposito hostibus viam clauserat. ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit. nam quum incursantes quacunq; exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetuissent: globus iuuenum vnus in ipsum consulem insignem armis inuadit, prima excepta à circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati rapto cōsulis corpore patefecissent vna porta hostibus viam. ea erumpunt, consternatoq; agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregie parta, tristis tamen duobus ..m claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*, respondit: *se familia funesta Q. Fabij fratris morte, Republ. ex parte orba consule altero amisso, publico priuatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo, deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in vtroq; laudator, quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos diuidit patribus: Fabiis plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti, inde populares iam esse Fabij: nec hoc vlla, nisi salubri Reipubl. arte Igitur non patrum magis quam plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neq; delectus, neq; vllam aliam priorem curam agere, quam vt iam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoq; tempore cum patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, *priusquam quisquam agraria legis auctor tribunus existeret, occuparent patres ipsi suum munus*

Triarij Romani.

Fundũtur hostes.

XI. VIII

facere

facere: captiuum agrum plebi quam maxime æqualiter darent, æquum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. aspernari patres sunt: questi quoq; quidã, *nimia gloria luxuriare & euanescere viuidum quondam illud Cæsonis ingenium*, nullæ deinde vrbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulabundum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant. eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoste clade accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore, neque pax, neque bellum cum Veientibus fuit. res proxime formam latrocinij venerat. legionibus Romanis cedebant in vrbem: vbi abductas senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem bello inuicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat, & alia bella aut præsentia instabant, vt ab Æquis Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos. Etruriamque omnem. sed Veiens hostis assiduus magis quam grauis; contumeliis sæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut auerti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quam magno præsidio, vt scitis, patres cõscripti, bellum Veiens eget, vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. nostrũ id nobis velut familiare bellum priuato sumptu gerere in animo est. Resp. & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit. iussi armari postero die ad limen consulis adesse; domos inde discedunt.

Fabia gens bellum in Veientes sibi deposcit.

XLIX Manat tota vrbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt, *familiam vnam subiisse ciuitatis onus: Veiens bellum in priuatam curã, in priuata arma versum, si sint duæ roboris eiusdem in vrbe gentes: deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse.* Fabij postera die arma capiunt: quo iussi erant, conueniunt. Consul paludatus egrediens in vestibulo, gentem omnem suam instructo agmine videt; acceptus in medium, signa ferri iubet: nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior fama & admiratione hominum per vrbem incessit. Sex, & ccc. milites, omnes patricij, omnes vnius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus: ibant vnius familiæ viribus, Veienti populo pestem minitantes. sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium; nec spem, nec curam; sed immensa omnia voluentium animo: alia

publica folicitudine excitata, fauore & admiratione stupens; *ire fortes, ire felices iubent: inceptis euentus pares reddere: cōsulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *vt illud agmen faustum atque felix mittant: sospites breui in patriam ad parētes restituant.* Incassum missæ preces. infelici via à dextro Iano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perueniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde, & C. Seruilius Coss. facti. & donec nil aliud quam in populationibus res fuit: nō ad præsidium modo tutandū Fabii satis erant, sed tota regione qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per vtrumque finē fecere. Interuallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes accito ex Etruria exercitu præsidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ legiones ab L. Æmilio Cos. adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie. quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit. adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, inuecta subito ab latere Romana equitū ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. ita fusi retro ad saxa Rubra (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cuius impetratæ, ab insita animis leuitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium pœnituit. rursus cum Fabiis erat Veienti populo sine vllo maioris belli apparatu certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo cāpo collatisque signis certatum: gens que vna populi Romani sæpe ex opulentissima, vt tum res erant, Etrusca ciuitate victoriam tulit. Id primo acerbū indignumque Veientibus visum: inde consilium ex re natum, insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam multo successu Fabiis audaciam crescere. itaque & pecora prædantibus aliquoties velut casu incidissent, obuiam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri: & subsidia armatorum ad arcendas populationes missa, sæpius simulato quam vero pauore refugerunt. Iamque Fabii adeo contempserant hostem, vt sua inuicta arma neque loco, neque tempore vllo crederent sustineri posse. hæc spes prouexit, vt ad conspecta procul à Cremera magno campi interuallo pecora, quanquam rara hostium apparebant arma, decurrerent. & quum improuidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palarique passim vaga, vt fit pauore iniecto, raperēt pecora, subito ex insidiis consurgitur, & aduersi & vndique hostes erāt primo clamor circumlat⁹ exterruit, dein tela ab omni parte accidebant, cocuntibusque Etruscis, iam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat, cogebantur breuiore spatio & ipsi

Fusi Etrusci, pacem supplices petunt.

Nimia Fabiorum fiducia.

ipsi orbem colligere, quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. tum omissa pugna quam in omnes partes parem intenderant, in vnum locum se omnes inclinant. eo, nisi corporibus armisque, rupêre cuneo viam. duxit via in editum leniter collem: inde primo restitere. mox vt respirandi superior locus spatium dedit, recipiendiq; à pauore tanto animum; pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens in verticem collis euasisset. ita superior rursus hostis factus: Fabij cæsi ad vnum omnes præsidiumque expugnatum. *Fabij cæsi ad vnum omnes.* cccvi. perisse satis conuenit. vnum prope puberem ætate relictũ stirpem genti Fabiæ dubiisque rebus populi Romani sæpe domi belliq; vel maximum futurum auxilium. Quum hęc accepta cla-

XI des esset, iam C. Horatius & T. Menenius Coss. erant. Menenius aduersus Tuscos victoria elatos confestim missus: tum quoque male pugnatum est, & Ianiculum hostes occupauere: obsessaque vrbs foret, super bellum annona premẽte, transierant enim Etrusci Tiberim) ni Horatius Coss. ex Volscis esset reuocatus: adeoq; id bellum ipsis institit mœnibus, vt primo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. ibi quanquam paruo momento superior Romana res fuit. meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Seruilius Cos. fiunt, post acceptam proximam pugnę cladem Veientes abstinuere acie. populationes erant, & velut ab arce Ianiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non vsquam pecora tuta, non agrestes erant. capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitauere in insidias quo plures erant, maior cædes fuit. ex hac clade atrox ira maioris cladis causa atque initium fuit. traiecto enim nocte Tiberi, castra Seruilij Cos. adorti sunt oppugnare inde fusi magna cæde, in Ianiculum se ægre receperant. Confestim consul & ipse transit Tiberim, castra sub Ianiculo communit. postero die luce orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnę ferox: magis tamen, quod inopia frumenti, quamuis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia: temere aduerso Ianiculo ad castra hostium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus quam pridie pepulerat, interuentu collegæ ipse exercitusq; est seruatus. inter duas acies Etrusci, quum inuicem his atq; illis terga darent, occidione occisi. Ita oppressum teme-

XII ritate Fabij Veiens bellum. Vrbi cum pace laxior etiam annona rediit, & aduecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lasciuire rursus animi: & pristina mala postquam foris deerant, domi quærere, tribuni plebem agitare

suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare patres, nec in vniuersos modo, sed in singulos. Q. Considius & Genutius auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. inuidia erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde statiua consul habuisset. Eum oppressere: quum & patres haud minus quam pro Coriolano annixi essent; & patris Agrippæ fauor haud dum exoleuisset. in mulcta temperarunt tribuni: cum capitis acquisissent, duo millia æris damnato mulctam edixerunt. ea in caput vertit. negant tulisse ignominiam ægritudinemq;: inde morbo absumptum esse. Alius deinde reus Sp. Seruilius, vt consulatu abijt, C. Naurio & P. Valerio Coss. initio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non vt Menenius precibus suis aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque tribunitios impetus tulit. & huic prælium cum Tuscis ad Ianiculum erat crimini. sed feruidi animi vir, vt in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenij damnationem mortemque (cuius patris munere restituta quondam plebs; eos ipsos quibus tum sæuiret magistratus, eas leges haberet) periculum audacia discussit. iuuit & Virginius collega testis productus participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutauerant animum) profuit

Veiens bellum.

iudicium. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius Cos. accitis Latinorũ Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem iniecit, vt dum dispersi alij alia manipularim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primum intulerat, caperetur. intra vallũ deinde cædes magis quam prælium esse. tumultus è castris & in vrbem penetrat, tanquam Veiis captis, ita pauidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. paulisper auersi turbatique sunt. deinde & ipsi vtroq; versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademq; hora duo exercitus, duæque potentissimæ & maximæ finitimæ gentes, superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatiq; fines erant. eos per se ipsi Latini assumptis Hernicis sine Romano aut duce, aut auxilio castris exuerunt. ingenti præda præter suas recuperatas res potiti sunt, missus tamẽ ab Roma cõsul in Volscos C. Nautius. mos credo non placebat, sine Romano duce exercituq; sociis propriis viribus consilijsque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæq; non editum in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, vt acie dimicarent. L. Furius inde & C. Manlius Coss. Manlio Veientis prouincia euenit. nõ tamen bella-

LIII

LIV

bellatum. induciæ in annos XL. petentib. datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. consules nihil Menenij damnatione, nihil periculo deterriti Seruilij, summa vi resistunt abeuntes magistratu consules Genutius tribunus plebis arripuit L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium in quibusdam pro Virginio annalibus consulem inuenio. Hoc anno quoscunq; consules habuit, rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis quam iuniores patrum. suadent monentque *honoribus & administratione Reip. abstineant, consulares vero fasces, prætextam, curulemq; sellam, nihil aliud quam pompam funeris putent claris insignibus velut infulis velatos ad mortē destinari, quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita animum inducāt: consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse. cōsuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. si se commouerit, si respexerit patres, si aliud quam plebem esse in Rep. crediderit: exilium Cn. Marcij, Menenij damnationem & mortē, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus patres, consilia inde non publica, sed in priuato, seductaq; à plurium conscientia habuere. vbi quum id modo constaret, iure an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamuis audaci facinori deerat. Igitur iudicij die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo quod non descenderet tribunus: deinde quū iam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. tandem qui obuersati vestibulo tribuni fuerant, nunciant domi mortuum esse inuentum, quod vbi in totam concionem pertulit rumor: sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alij alio. præcipuus pauor tribunos inuaserat: quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec patres satis moderate ferre lætitiam adeoque neminem noxæ pœnitebat, vt etiam insontes fe-

Furius & Manlius, rei ad populum.

Tribunus domi suæ occiditur.

LX cisse videri vellent, palamq; ferrent, *malo domandam tribunitiam potestatem.* Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur, pauentibusq; tribunis sine intercessione vlla consules rem peragūt. Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam consulum imperio: & dicere *actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum, cum Genutio vna mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agendum, ac cogitandum quomodo resistatur patribus, id autem vnum consilium esse, vt se ipsa plebs, quādo aliud nihil auxilii habeat, defendat. quatuor & viginti lictores apparere consulib. & eos ipsos plebis homines: nihil contemptius, neq; infirmius, si sint qui contemnant sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alij alios quum incitassent, ad Voleronem Publium de plebe hominem,

Plebis indignatio & tumultus.

quia quod ordines duxisset, negaret se militē fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volcro appellat tribunos. quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri iubent. *Prouoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni ciuem Romanum in cōspectu suo virgis cædi malunt, quā ipsi in lecto suo à vobis trucidari*. quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero & præualens ipse, & adiuuantibus aduocatis repulso lictore, vbi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans: *Prouoco, & fidē plebis imploro. adeste ciues, adeste cōmilitones: nihil est quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est*. Concitati homines, veluti ad prælium se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse, nihil cuiquam sanctum non publici fore, non priuati iuris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam maiestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis è foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum senatum vocari iussissent, queruntur iniurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus ira patrum aduersus temeritatem plebis certari non placuit. Voleronem amplexa fauore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Coss. habuit. contraq; omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam priuato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populū; *vt plebeij magistratus tributis comitiis fierent*. Haud parua res, sub titulo prima specie minime atroci, ferebatur, sed quę patriciis omnem potestatem per clientū suffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratissimæ plebi, quū summa vi resisterent patres: nec, quæ vna vis ad resistendum erat, vt intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulū, aut principum adduci posset: res tamen suo ipsa molimine grauis, magnis certaminibus in annum extrahitur: Plebs Volerone tribunum reficit. patres ad vltimum dimicationis ratı rem venturam, Ap. Claudium Appij filium, iam inde à paternis certaminibus inuisum infestumque plebi, consulem faciunt. collega ei T. Quintius datur. Principio statim anni nihil priusquam de lege agebatur. sed vt inuentor legis Volero, sic Lætorius collega eius, auctor quū recentior, tū acrior erat. ferocē faciebat belli gloria ingens, quod ętatis eius haud quisquā manu promptior erat. is cum Volero nihil pręterquam de lege loqueretur, insectatione abstinens Cos. ipse in accusationem Appij familiæque superbissimæ, ac crudelissimæ in plebem Roman. exorsus, quū a patribus non Coss. sed carnificem LVI

ad ve-

ad vexandam & lacerandam plebem creatum esse, contenderet, rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. itaq; deficiente oratione, *Quandoquidem nõ tam facile loquor,* inquit, *Quirites, quam quod locutus sum præsto: crastino die adeste. ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferã legem.* Occupant tribuni tẽplum postero die. consules nobilitasq; ad impediendã legem in concione consistunt. submoueri Lætorius iubet, præterquam qui suffragium ineant. adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori. tũ ex his prehendi quosdã Lætorius iubet. Consul Appius negare, *ius esse tribuno in quenquam, nisi in plebeiũ: non n. populi, sed plebis eum magistratũ esse: nec illũ ipsum submouere pro imperio posse more maiorũ, quia ita dicatur: Si vobis videtur, discedite Quirites.* Facile & contemptim de iure disserendo perturbare Lætoriũ poterat. ardens igitur ira tribunus, viatorẽ mittit ad consulẽ: consul lictorẽ ad tribunum, *priuatum esse* clamitans, *sine imperio, sine magistratu.* violatusq; esset tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in consulẽ esset. & cõcursus hominũ in forum ex tota vrbe concitatæ multitudinis fieret, sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quintius Cos. alter consularibus negotio dato, vt collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sæuientem precibus leniisset: nunc orasset tribunos, *vt concilium dimitterent: darent iræ spatium, non vim suam illis tempus adempturum, sed consilium viribus additurum: & patres in populi, & consulem in patrum fore potestate.* Contentio inter Cos. & Tribunum.

LVII Ægre sedata ab Quintio plebs, multo ægrius consul alter a patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatũ consules habent. vbi quum timor atq; ira inuicem sententias variassent, quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum aduocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo vt *Quintio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset.* Ab Appio petitur, *vt tantam consularem maiestatem esse vellet, quanta in concordi ciuitate esse posset, dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum esse virium in medio. distractam laceratamq; Remp. per magistratus: magis quorum in manu sit, quam vt incolumis sit, quæri.* Appius contra *testari Deos atque homines. Remp. prodi per metum ac deseri. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse: grauiores accipi leges, quã in Sacro monte acceptæ sint.* victus tamen patrũ consensu quieuit lex silẽtio perfertur. Tũ

LVIII primum tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piso auctor est. nominat quoq; tribunos, Cn. Siccium, L. Numitorium, M. Duellium, Sp. Icilium, L. Mecilium, Volsci tum Æquiq; inter seditionem Romanam & bellum coortum, vastauerant agros, vt si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus,

In Volscos & Æquos mittuntur Coss.

Appij Cos. saeuitia.

castra retro mouere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quintio Æqui prouincia euenit. Eadem in militia saeuitia Appij, quae domi esse, eo liberior, quod sine tribunitiis vinculis erat. odisse plebem plus quam paterno odio, quod se victum videbat ab ea: &, *se unico consule electo aduersus tribunitiam potestatem, perlatã legem esse, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum spe, priores impedierint consules.* Haec ita indignatioque ferocem animum ad vexandum saeuo imperio exercitum stimulabat. nec vlla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercebat, si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere. si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam. praesenti vultus demittere, tacite praetereuntem execrari: vt inuictus ille odio plebeio animus, interdum moueretur. omni nequiquam acerbitate prompta, nihil iam cum militibus agere; *à centurionib. corruptum exercitum* dicere: *tribunos plebei,* cauillans interdum, & *Volerones* vocare. Nihil eorum Volsci XIX nesciebant: instabantque eo magis, sperantes idem certamen

Appianus exercitus odio ducis vinci voluit.

animorum aduersus Appium habiturum exercitum Romanum, quod aduersus Fabium Cos. habuisset. caeterum multo Appio quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, vt Fabianus exercitus. sed vinci voluit. productus in aciem, turpi fuga petit castra, nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, foedamque extremi agminis caedem, tum expressa vis ad pugnandum, vt victor iam à vallo submoueretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse: alij gaudere sua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper saeuire vellet concionemque aduocaret: concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, *ne vtique experiri vellet imperium, cuius vis omnis in consensu obedientium esset. negare vulgò milites se ad concionem ituros passimque exaudiri voces postulantium, vt castra ex Volsco agro moueantur: hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse, ingentisq; mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obuersari ante oculos.* Victus tandem (quandoquidem nihil praeter tempus noxae lucrarentur) remissa concione iter in sequentem diem pronunciari quum iussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen è castris explicaretur, Volsci, vt eodem signo excitati, nouissimos adoriuntur. à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pauore signaque & ordines turbauit, vt neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. ne-

Appius consul animad-

mo vllius nisi fugae memor; ita effuso agmine per stragem corporum armorumque euasere, vt prius hostis desisteret sequi, quã Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul

cōſul quum reuocando nequiquā ſuos perſecutus eſſet, in paca- *uertit in exercitū.*
to agro caſtra poſuit. aduocataq; cōcione, inuectus haud falſo *in*
proditorē exercitū militaris diſciplinæ, deſertorē ſignorū; vbi ſigna, vbi
arma eſſent, ſingulos rogitans, inermes milites, ſigno amiſſo ſigni-
feros, ad hoc centuriones duplicarioſq; qui reliquerant ordines,
virgis cæſos ſecuri pcuſſit. cætera multitudo ſorte decimꝰ quiſq;
LX ad ſuppliciū lecti. Cōtra ea in Æquis inter conſulē ac militē co- *Mite*
mitate ac beneficiis certatū eſt. & natura Quintius erat lenior, & *Quintij*
ſæuitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio ſuo, effe- *Coſſ. inge-*
cerat. Huic tātæ cōcordiæ ducis exercituſq; nō auſi offerre ſe Æ- *nium.*
qui, vagari populabundū hoſtē per agros paſſi. nec vllo ante bello
latius inde actæ prędæ. ea omnis militi data eſt. addebātur & lau-
des, quib. haud minus quam præmio gaudent militū animi. Tum
duci, tū propter ducē patrib. quoq; placatior exercitus rediit: *ſibi*
parentē, alteri exercitui dominum datum ab ſenatu memorans. Varia
fortuna belli, atroci diſcordia, domi foriſq; annū exactū, inſignē
maxime comitia tributa efficiunt, res maior victoria ſuſcepti cer-
taminis q̄ vſu. plus n. dignitatis comitiis ipſis detractū eſt, patri-
bus ex cōcilio ſubmouendis, q̄ virium aut plebi additū, aut dem-
LXI ptum patrib. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æ-
milio Coſſ. tū propter certamina ordinū de lege agraria: tum pro-
pter iudiciū Ap Claudij, cui acerrimo aduerſario legis, cauſamq; *Appio dies*
poſſeſſorum publici agri, tanquam tertio conſuli, ſuſtinenti, M. *dicitur.*
Duellius & Cn. Siccius diem dixēre. Nunquam ante tam inui-
ſus plebi reus ad iudicium vocatus populi eſt, plenus ſuarum,
plenus paternarū irarum. patres quoq; non temere pro vllo æque
annixi ſunt: *propugnatorē ſenatus, maieſtatiſq; vindicē ſuæ ad omnes*
tribunitios, plebeioſq; oppoſitū tumultus, modum duntaxat in certami-
ne egreſſum, obijci iratæ plebi. Vnus è patribus ipſe Ap. Claudius, &
tribunos & plebē & ſuum iudicium pro nihilo habebat. illum nō
minæ plebis, nō ſenatus preces perpellere vnquam potuēre, non
modo vt veſtem mutaret, aut ſupplex prenſaret homines, ſed ne
vt ex conſueta quidē aſperitate orationis, quum ad populum a-
genda cauſa eſſet, aliquid leniret atq; ſubmitteret. idem habitus
oris, eadē contumacia in vultu, idē in oratione ſpiritus erat: ad-
eo vt magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam
conſulem timuerat. ſemel cauſam dixit quo ſemper agere omnia
ſolitus erat accuſatorio ſpiritu: adeoque conſtantia ſua & tribu-
nos obſtupefecit & plebem, vt idem ipſi ſua voluntate produce-
rent: trahi deinde rem ſinerent, haud ita multū interim temporis
fuit: ante tamen quam prædicta dies veniret, morbo moritur. cu-
ius laudationem cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs
fraudari ſolenni honore ſupremum diem tanti viri noluit: & lau-
dationem tam æquis auribus mortui audiuit, quam viui accuſa-

tionem audierat, & exequias frequens celebrauit. Eodem anno Valerius Cos. cum exercitu in Æquos profectus, quum hostē ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo deiecta, admirationem deinde auxit, signo receptui dato, tranquilla serenitas reddita; vt velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prælio digressi postero die retulere castra in tutiora loca. id satis cōsuli visum, cum pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello. Inter hæc bella manēre discordia domi, T. Numitius Priscus, A. Virginius Coss facti. Non vltra videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis vltimaq; vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugaq; agrestiū cognitum est. ea res maturam iam seditionem, ac prope erumpentem repressit. Consules coacti extemplo ab senatu ad bellum: educta ex vrbe iuuentute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. Et hostes quidem nihil aliud, quam perfusis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium aduersus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est, fusi primo prælio hostes, fugaque in vrbem Antium, vt tum res erant, opulentissimam acti. quā consul oppugnare nō ausus, Cenonē aliud oppidum nequaquam tam opulentum ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini vsque ad portas vrbis populantes incessere. deinde ipsi paucis post diebus à duobus exercitibus, vtroq; per iram consule ingresso in fines, plus cladium quā intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed vt semper alias, solicitæ certamine patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. per patres clientesque patrum consules creati, T. Quintius & Q. Seruilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini Crustuminos campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta prope Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumq; egēre. quos Seruilius Cos. infesto exercitu insecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit: populationem adeo effuse fecit, vt nihil bello intactum relinqueret, multiplicig; capta præda rediret. Et in Volscis res egregia gesta tum ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis collatis

Margin notes: *Prodigiū.* — *Volscorum irruptio.* — *Sabini ad portas vrbis vsque grassantur.*

Margin numbers: LXII (at "Eodem anno"), LXIII (at "T. Numitius"), LXIV (at "semper")

latis pugnatum ingenti cæde vtrinque plurimo sanguine. Et Romani, quia pauciras damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul *fugere hostes* ab cornu altero clamitans concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renouaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis vtrinque quiete sumpta: per quos ingens vis hominũ ex omnibus Volscis, Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius sedato tumultu, quẽ terror subitus exciuerat, quum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortẽ in stationem educit: cornicines tubicinesque in equis impositos, canere ante vallũ iubet, soliciturumque hostem ad lucem tenere. reliquũ noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, vt somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorũ peditum, quos & plures esse & Romanos putabant: fremitus hinnitusque equorũ, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæuiebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit. Vbi illuxit, Romanus integer satiatusq; somno, productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quanquã cessere magis, quã pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant cliui, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul vbi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare & poscere, *vt perculsis instare liceat.* ferocius agunt equites circumfusi ducibus: vociferantur *se ante signa ituros.* Dum cunctatur consul virtute militum fretus, loco parum fidens: conclamant se ituros. clamoremque res est secuta. fixis in terram pilis, quo leuiores in ardua euaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa obiacentia pedib. ingerit in subeuntes: turbatosque ictibus crebris vrget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum, consul increpando simul temeritatem, simul ignauiam, pudore metum excussisset. restituêre primo obstinatis animis: deinde, vt in obtinentes locum vires ferebant, audent vltro gradum inferre; & clamore renouato commouent aciem: tum rursus impetu capto enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. iam prope erat vt in summum cliui iugum euaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine vno fugientes sequentesque castris incidere. in eo pauore castra capiuntur qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur: nulla oppugnantium noua vi: sed quod iam inde ab infœlici pugna, castrisque amissis, ceciderant animi.

Cum Volscis fœliciter pugnatum.

Quintij consulis stratagema.

LXV

EPITO.

EPITOME LIBRI III.

EDITIONES de agrariis legibus facta. Capitolium ab exulibus & seruis occupatum: cæsis iis receptum est. Census bis actus, priore lustro censa ciuium capita centum quatuor & viginti millia, CCXIV. prater orbos, orbasq́: sequenti, CXXXI. millia CCCCIX. Quum aduersus Æquos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus est. Is victos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est: vt essent decem, XXXVI. anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas, proponendasq́ decemuiri pro consulib. sine vllis aliis magistratib. creati: altero & trecentesimo anno, quam Roma condita erat: & vt à regibus ad consules, ita à consulib. ad decemuiros translatum imperium. Ij decē tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent: & ob id in alterum quoq́ annum eundē esse magistratum placuisset, quū complura impotenter fecissent, magistratū noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec inuicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudij: qui quum in amorē virginis incidisset, submisso, qui eā in seruitutem peteret: necessitatem patri eius Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, vt filiā interimeret, cum aliter eā tueri nōn posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. hoc tam magna luxuria exemplo plebs incitata, montem Auentinum occupauit: coegitq́ decemuiros abdicare se magistratu, ex quibus Appius, & vnus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem cōiecti, cæteri in exilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet: & parum honestum populi Romani iudicium: qui iudex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrū de quo ambigebatur, sibi adiudicauit.

De re Agraria certamen.

ANTIO capto T. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt, hic erat Fabius qui vnus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu eius & agrarij se in spem legis erexerant, & tribuni, rem contra consules sæpe rentatam, adiutore vtique consule obtineri posse rati, suscipiunt: & consul manebat in sententia sua. possessores & magna pars patrum; *tribunitiis se iactare actionib. principem ciuitatis, & largiendo de alieno popularem fieri* querentes, totius inuidiam rei à tribunis in consulem auerterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quintij ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse, Antium propinquam, opportunam, & maritimam vrbem, coloniam deduci posse: Ita sine querelis possessorem plebem in agros ituram, ciuitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. 1

Trium-

Triumuiros agro dando erat T. Quintium, A. Virginum P. Furium iussi nomina date, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (vt fit) fastidium copia: adeoq; pauci nomina dedere, vt ad explendum numerum coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere; irritamq; eam i-
II psi subita incursione in agrum Latinum fecere. Q. Seruilius insequenti anno, is n. cum Sp. Postumio Cos. fuit: in Æquos missus, in Latino agro statiua habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio Coss. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea prouincia data, qui haud dubia spe profectus famam nominis sui pacatutam Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare iussit: *Q. Fabium Cos. dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellũ afferre, eadem dextra armata, quam pacatam illis antea dederat. quorũ id perfidia & periurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore vltores. se tamẽ, vtcumq; sit, etiã nunc, pœnitere sua sponte Æquos, quã pati hostilia, malle. si pœniteat, tutũ receptũ ad expertã clemẽtiam fore: sin periurio gaudeant, Diis magis iratis quam hostib. gesturos bellum.* Hæc dicta adeo nihil mouerũt quemquã, vt legati prope violati sint, exercitusq; in Algidum aduersus Romanos missus. Quæ vbi Romã sunt nũciata, indignitas rei magis quam periculum consulem alterum ab vrbe exciuit. ita duo consulares exercitus ad hostẽ accessere acie instructa, vt confestim dimicarent. Sed quum forte haud multũ diei superesset, vnus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum, in noctẽ imminentem aciem instruitis. lõgiore luce ad id certamẽ quod instat, nobis opus est. crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocib. irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo somnoq; curant. vbi illuxit postero die, prior aliquanto cõstitit Romana acies, tandem & Æqui processere. prælium fuit vtrinq; vehemens. quod & Romanus miles ira odioq; pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, vltima audere & experiri cogebat. non tñ sustinuere aciem Romanã Æqui: pulsique, quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatiorib. ad pacem animis ferox multitudo increpare duces, *quod in aciem qua pugnãdi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationib. incursionibusq; meliores esse: & multas passim manus, quã magnam molem vnius exercitus, rectius*
III *bella gerere.* Relicto itaq; castris præsidio, egressi tanto cũ tumultu inuasere fines Romanos, vt ad vrbem quoq; terrorem pertulerint. nec opinata ẽt res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam

In Æquos Q. Fabius consul mittitur.

quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis memor popu-larionis esset, timeri poterat. agrestesq; pauidi incidentes portis non populationem, nec prædonum paruas manus, sed omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine tuere ad vrbem clamabant. ab his proximi audita incerta, eoq; vaniora ferre ad alios: cursus clamorq; vocantium ad arma haud multum à pauore capta vrbis abesse. Forte ab Algido Quintus Cos. redierat Romam: id remedium timori fuit: tumultuque sedato, *victos timeri* increpans *hostes*, præsidia portis imposuit. vocato deinde senatu, quum ex auctoritate patrum iustitio indicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Seruilio præfecto vrbis relicto, hostē in agro non inuenit. Ab altero consule res gesta egregie est. qui quia venturum hostem sciebat, grauem præda, eoq; impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium euasere ex insidiis, præda omnis recepta est. sic finem iustitio quod quatriduum fuit, reditus Quintij Cos. in vrbem fecit. Census deinde actus, & conditum à Quintio lustrum. censa ciuium capita cētum quatuor & xx. millia ccxiv. dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum: in oppida sua se recepere. vri sua populariq; passi. Consul quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaq; Romam rediit. Cōsules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furius Fusios scripsere quidam; id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æquis ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato (adeo ciuitates hæ perpetuo in Romanos odio certauere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranū ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isq; miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienauit. Nec dum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, *vt principib. coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset*, qui quum haud grauate venissent, introducti a consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, vt magis suspecti quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea prouincia euenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem inuenit: ignarusq; multitudinis, quia nusquam vniuersa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. primo concursu

Æqui graues præda intercipiuntur.

IV

Bellum Æquicū.

concursu pulsus se in castra recepit, neq; is finis periculi fuit, nãque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atq; oppugnata, vt ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciauerunt: tantumque terrorem incussere patribus, vt (quæ forma senatusconsulti vltimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulũ negotium daretur, *videret ne quid Resp. detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimũ visum est: proconsulẽ T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explẽdum Latini Hernicique, & colonia Antium dare Quinto subitarios milites* (ita tũ repentina auxilia appellabãt) *iussi.* Multi per eos dies motus, multiq; impetus hinc atq; illinc facti, quia superãte multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, vt non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa; vrbemq; ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium vrbis relictus, consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab vlla parte curæ aut laboris. vigiliæ in vrbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita: & quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies seruatum. Interim in castris Furius Cos. quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: & quum persequi posset, metu subsistit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) lõgius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, vt viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans, cecidit. Et consul nuncio circumuenti fratris conuersus ad pugnam, dum se temere magis quam caute in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantib. ereptus, & suorum animos turbauit, & ferociores hostes fecit. qui cæde legati, & consulis vulnere accensi nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subuenisset. is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptionẽ facta, magnam vim hostium circumuenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos prædam agentes Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit: ii vagi dissipato agmine fugientes in Quintium victorem cum saucio consule reuertentem incidere.

Tum

Exercitus Romanus ab Æquis obsidetur.

Ob tumultum indicitur iustitium.

Tum consularis exercitus egregia pugna cõsulis vulnus, legati & cohortium vltus est cædẽ, magnæ clades vltro citroq; illis dieb. & illatæ & acceptæ. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnauerint, cecideritve, exacto affirmare numero: audet tñ Antius Valerius cõcipere summas, Romanos cecidisse in Hernico agro v. millia ac ccc. Ex prædatorib. Æquorum, qui populabundi in finib. Romanis vagabantur, ab A. Postumio Coss. duo millia cccc. cæsos: cæteram multitudinẽ prædam agentẽ quæ inciderit in Quintium, nequaquã pari defunctam esse cæde: interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerũ cc. ait & xxx. Inde Romam reditum est: iustitium remissum. Cœlũ visum est ardere plurimo igni, portentaq; alia aut obuersata oculis; aut vanas exterritis ostentauere species. His auertendis terroribus in triduũ feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacẽ Deûm exposcentium virorum, mulierumq; turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæq; ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis remissæ domos. Antiates mille milites, qui serum auxilium post prælium venerat, prope cum ignominia dimissi. Comitia inde habita: creati consules L. Ebutius, P. Seruilius, calẽdis Sextilibus, vt tunc principium anni agebatur, consulatũ ineunt. VI

Prodigia.

Pestilens Annus.

Graue tempus, & forte annus pestilens erat, vrbi agrisq;, nec hominib. magis quam pecori. & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agrestibusq; in vrbem acceptis. ea colluuio mistorum omnis generis animantium, & odore insolito vrbanos, & agrestem cõfertum in arcta tecta æstu ac vigilijs angebat, ministeriaq; inuicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosq; coniunctis copiis castra posuisse, inde ingenti exercitu fines suos depopulari. præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis afflictam ciuitatem pestilentia esse: mœstum etiam responsum tulere, *vt per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur: vrbem Romanam subita Deûm ira morbo populari. si qua eius mali quies veniat, vt anno ante, vt semper alias, sociis opem laturos.* Discessere socij, pro tristi nũcio tristiorem domum referentes: quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli iniuria vastatos. Vbi quum obuius nemo ne inermis quidem fieret, perq; omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; peruenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Ebutius erat Romanus consul. collega eius Seruilius exigua in spe trahebat animam: affecti plerique principum, patrum maior pars, militaris fere ætas omnis, vt non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat,

Æqui Volscique agrum Hernicum depopulãtur.

bat, sed vix ad quietas stationes virib. sufficerent. munus vigiliarum senatores, qui per ætatē ac valetudinem poterant, per se ipsi
VII obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat: ad eos summa rerum ac maiestas consularis imperij venerat. Deserta omnia sine capite, sine viribus Dij præsides ac fortuna orbis tutata est; quæ Volscis Æquisq; prædonū potius mētem quā hostium dedit. adeo n. nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul visa atq; imminentes tumuli auertere mentes eorū: vt totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabē pecorū hominūque, desides sine præda tempus tererēt, quū integra loca Tusculanum agrum opimū copiis petere possent*: signa repente conuellerent: transuersisq; itinerib. per Lauicanos agros in Tusculanos colles transitere. eo vis omnis tempestasq; belli conuersa est. Interim Hernici Latiniq; pudore ēt. non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communib. hostibus, infesto agmine Romanam vrbē petentibus, nec opem vllam obsessis socijs ferrent, coniuncto exercitu Romā pergunt. vbi quū hostes non inuenissent, secuti famā ac vestigia obuij fiunt descendentib. à Tusculano in Albanā vallē. ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum est. fidesque suā sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ sit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. consul qui vnus supererat, moritur. mortui & alij clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus augures; Ser. Sulpitius, Curio Maximus; & per ignota capita latè euagata est vis morbi: inopsq; senatus auxilij humani, ad Deos populum ac vota vertit. iussi *cum coniugib. ac liberis supplicatum ire, pacemq; exposcere Deûm.* ad id quod sua quemq; mala cogebant, auctoritate publica euocati, omnia delubra implēt. stratæ passim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœ-
VIII lestium finemq; pesti exposcunt. Inde paulatim seu pace Deûm impetrata, seu grauiore tempore anni iam circumacto defuncta morbis corpora salubriora esse incipere: versisq; animis iam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent. P. Valerius Publicola tertio die quam interregnum inierat, consules creat: L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, siue ille Vetusius fuit. Ante diem III. Idus Sextiles consulatum ineunt; iam satis valida ciuitate, vt non solum arcere bellum, sed vltro ēt inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, *in fines suos transcendisse hostes.* Impigre promissum auxilium, duo consulares exercitus scripti. Vetutius missus in Volscos ad bellum vltro inferendum. Tricipitinus populationib. arcendis sociorum agro oppositus, non vltra quām in Hernicos procedit. Vetutius primo prœlio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum,

In Tusculanum agrum conuertitur hostilis exercitus.

Veturius Consul Volscos fudit.

inde dimissum in campos, vastauere agros. Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. vrbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quod ad arcendam vim parum viriũ esset. Q. Fabius præerat vrbi is armata iuuẽtute, dispositisque præsidiis tuta omnia ac trãquilla fecit. Itaque hostes præda ex proximis locis rapta appropinquare vrbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab vrbe hostium ascederẽt, eo solutiore cura in Lucretium incidunt consulem, iam ante exploratis itineribus suis instructum, & ad certamen intentum. Igitur præparatis animis repentino pauore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantque, & compulsos in cauas valles, quum exitus haud in facili esset, circumueniunt. ibi Volscum nomẽ propè deletum est. XIII. millia CCCCCCCXX cecidisse in acie ac fuga, MCCL. viuos captos, signa XXVII militaria relata, in quibusdam annalibus inuenio, vbi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certè cædes fuit. Victor consul ingenti præda potitus eadem in statiua rediit. tunc consules castra coniungunt. & Volsci Æquique afflictas vires suas in vnum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit fusis hostibus etiam castra capta. Sic res IX Romana in antiquum statum rediit: secundæque belli res extemplo vrbanos motus excitauerunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is consulibus absentibus ratus locum tribunitiis actionib. datum. per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ ciuitati inuehebatur. *nomine n. tãtum minus inuidiosum, re ipsa prope atrocius quàm regium esse. quippe duos pro vno dominos acceptos immoderata, infinita potestate, qui soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum, omniaque supplicia verterent in plebẽ: quæ ne æterna illis licẽtia sit, legem se promulgaturum, vt quinque viri creentur legib. de imperio consulari scribendis. quod populus in se ius dederit, eo consulem vsurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, cum timerent patres, ne absentib. consulibus iugum acciperent, senatus à præfecto vrbis Q. Fabio vocatur, qui adeò atrociter in rogationem latoremque ipsum est inuectus, vt nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. *insidiatum eum, & tempore capto adortum Rempublicam. si quẽ similem eius priore anno inter morbum, bellumque irati Dij tribunũ dedissent, non potuisse sisti mortuis duobus consulibus, iacente ægra ciuitate in colluuione omnium rerum, ad tollendum è Republ. consulare imperium laturum leges fuisse, ducem Volscis Æquisque ad oppugnãdam vrbẽ futurum. Quid tãdem illi nõ licere? si quid consules superbè in aliquem ciuium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem*

Volscorum ingens clades.

Secundæ res bellicæ vrbanos motus excitant.

quę sæuitum sit, non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem inuisam, intolerandamq; facere: quam pacatam reconciliatamq; patrib. de integro in antiqua redigi mala neq; illũ se deprecari, quo minus pergat vt cœperit. Vos, inquit Fabi⁹ *cæteri tribuni oramus, vt primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem vniuersorum cõparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes patribus. nobis miserum, inuidiosum vobis est, desertã Remp. inuadi: nõ ius vestrũ, sed inuidiam minueritis. ag. te cum collega, vt rẽ integram in aduẽtum consulũ differat ne Æqui quidem ac Volsci morbo absumpti priore anno consulibus, crudeli superboq; nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni, dilataq; in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo accersit. Lucretius cum ingẽti præda, maiore multo gloria rediit. & auget gloriam aduenientis, exposita omni in cãpo Martio prẹda, vt suum quisq; per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente id antiquius consuli fuit, iactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad vltimum maiestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituiq; honos suus redditus. Triumphauit de Volscis Æquisq; triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, vt ouans sine militib. vrbem iniret. Anno deinde sequenti lex Terentilla ab toto relata collegio, nouos aggressa consules est. erãt consules P. Volumnius, Ser. Sulpitius. eo anno cœlum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. bouem locutã. cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit, quem imbrẽ ingẽs numerus auium interuolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita iacuisse per aliquod dies, vt nihil odor mutaret. Libri per duumuiros sacrorum aditi. pericula à conuentu alienigenarum prædicta, *ne qui in loca summa vrbis impetus cædesq; inde fierent.* inter cætera monitum, *vt seditionib. abstineretur.* Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensq; aderat certamẽ. Ecce (vt idem in singulos annos orbis volueretur) Hernici nunciant, *Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus. Antij summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere: id caput, eas vires belli esse.* Vt hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur. consules belli administrationẽ inter se dispartiri iussi: alteri vt Volsci, alteri vt Æqui prouincia esset. Tribuni corã in foro persona, *fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos iam ne virtute quidẽ premi libertatẽ populi Rom. sed arte eludi: quia occidione prope occisos Volscos, & Æquos mouere sua spõte arma posse, iã fides abierit nouos hostes quæri. coloniã fidã propinquã infamẽ fieri, bellũ innoxiis Antiatib. indici, geri cũ plebe Rom. quã oneratã armis ex vrbe præcipiti agmine acturi essent, exilio & relegatione*

De Volscis & Æquis triumphus.

Tribunorũ aduersus Senatũ contentio.

ciuium vlciscentes tribunos sic ne quid aliud actũ putẽs, victam legem esse: nisi dum integra res sit, dum domi, dũ togati sint, caueant. ne possessione vrbe pellantur, ne iugum accipiant si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullũ terrorem externum, nullũ periculum esse. cauisse Deos, priore anno, vt tuto libertas defendi posset. Hęc tribuni. At ex parte altera cõsules in conspectu eorũ, positis sellis, XI delectũ habebãt. eo decurrunt tribuni, concionemq; secum trahunt. citati pauci, veluti rei experiundæ causa, & statim vis coorta. quemcũq; lictor iussu cõsulis prehendisset, tribunus mitti iubebat. neq; suum cuiq; ius modũ faciebat: sed virium spe & manu obtinẽdum erat quod intenderes. quẽadmodum se tribuni gessissent in prohibẽdo delectu: sic patres in lege quę per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebãt. Initium erat rixæ, quũ discedere populum iussissent tribuni, quod patres se summoueri haud sinebant. nec fere seniores rei intererant: quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæq; esset: multũ & consules se abstinebant, ne cui in colluuione rerum maiestatẽ suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius ferox iuuenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine ac viribus. ac ea munera data a Diis, & ipse addiderat multa belli decora, facundiamq; in foro, vt nemo non lingua, non manu promptior in ciuitate haberetur. Hic quum in medio patrũ agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusq; gerens in voce ac viribus suis, vnus impetus tribunitios popularesque procellas sustinebat. hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est: qui obuius fuerat, mulctatus nudatusq; abibat: vt satis appareret, si sic agi liceret, victã legem esse. Tum prope iã perculsis alijs tribunis, A. Virginius ex collegio vnus Cæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium accenderat eo facto magis, quã cõterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. accusator pati reum ruere, inuidiæque flammam, ac materiam criminib. suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab iuuentute inconsulte dicta factaq;, in vnius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid,* inquit, *sentitis iam vos Quirites, Cæsonem simul ciuem & legem quã cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. exspectate dum cõsul aut dictator fiat, quem priuatim virib. & audacia regnãtem videtis.* Assentiebãtur multi pulsatos sequerentes, & tribunum ad rem peragendam vltro incitabant. Iam aderat iudicio dies, apparebatq; vulgo XII homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur

Cæso capitis accersitur.

bantur necessarii, principes ciuitatis. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat, *neq; in Quintia gente, neq; in ciuitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis vnquā extitisse. suum primum militem fuisse, se sæpe vidēre pugnasse in hostem.* Sp. Furius; *missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. neminem vnū esse, cuius magis opera putet Rempublicam restitutam.* L. Lucretius Cos. anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cū Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie, suadere & monere *iuuenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius ciuitatis, in quamcunq; venisset, suum quàm alienum mallent ciuem esse. quod offendat in eo, feruorem & audaciā, ætatem quotidie auferre. quod desideretur consilium, id indies crescere. senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in ciuitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet inuidiam, sed veniā errori, atq; adolescentiæ petendo, *sibi, qui non dicto, non facto quemquā offendisset, vt cōdonarent filium, orabat.* Sed alii auersabātur preces, aut verecundia, aut metu: alii se suosque mulctatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant. Premebat reū, præter vulgatam inuidiam, crimen vnum: quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis extiterat, *se haud multo post quam pestilentia in vrbe fuerat, in iuuentutem grassantē in Subura incidisse: ibi rixam natam esse, fratremq; suū maiorem natu, nec dum ex morbo satis validū, pugno ictum à Cæsone cecidisse semianimem: inter manus domum ablatum, mortuumq; inde arbitrari. nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorū licuisse.* Hæc Volscio clamitante adeo cōcitati homines sunt, vt haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi iubet hominem & in vincula duci. patritii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat; *cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediē iudicium, eum indemnatū indicta causa non debere violari.* Tribunus supplicium *negat sumpturum se de indemnato. seruaturum tamen in vinculis esse ad iudicij diem, vt qui hominem necauerit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: *in vincula coniici vetant. sisti reū, pecuniamq; nisi sistatur, populo promitti, placere* pronunciant. *summam pecuniæ, quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum reiicitur.* reus dum consulerentur patres, retentus in publico est. vades dare placuit. vnum vadem III. millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimissus è foro, nocte proxima, in-

Principes ciuitatis Cæsonem defendūt.

XIII

De vi in ciuem illata Cæso accusatur.

sciis consulibus, in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exilij causa, nihilominus, Virginio comitia habente collegæ appellati, dimisere conciliũ: pecunia à patre exacta crudeliter, vt diuenditis omnib. bonis, aliquandiu trãs Tiberim veluti relegatus in vili quodã tugurio viueret. Hoc iudicium, & promulgata lex exercuit ciuitatem. ab externis armis XIV otium fuit quũ velut victores tribuni, perculsis patrib. Cæsonis exilio prope perlatam esse crederent legem, & quod ad seniores patrum pertineret, cessissent possessione Reipublicæ: iuniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos, sed ibi plurimum profectum est, quod modo quidã temperauere impetus suos. Cum primo post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientiũ exercitu, sic tribunos, vbi primum summouentes præbuere causam, adorti sunt, vt nemo vnus inde præcipuum quicquam gloriæ domum inuidiæve ferret, *mille pro vno Cæsones extitisse* plebs quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat, benigne salutare, alioqui plebis homines, domum inuitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati, sine interpellatione concilia habere, nunquã vlli neq; publicè, neque priuatim truces esse, nisi cum de lege agi cœptum esset. alibi popularis iuuentus erat. Nec cetera modo tribuni trãquille peregere, sed refecti quoq; in insequentem annum, ne voce quidẽ incommoda, nedum vt vlla vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoq; mansuefecerant plebem. His per totum annũ artib. lex elusa est. Accipiunt ciuitatem placidiorem consules C. Claudius Appij filius, & P. Valerius Publicola. Nihil noui nouus XV annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura ciuitatem tenebat. Quantum iuniores patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contra tribuni tendebant, vt plebi suspectos eos criminando facerent. *coniurationem factam. Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum trucidandæ plebis consilia inita. id negotii datũ ab senioribus patrũ, vt iuuentus tribunitiam potestatem è Republica tolleret, formaq; eadem ciuitatis esset, qua ante Sacrum montẽ occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum iam ac prope solenne in singulos annos bellum timebatur, propiusq; aliud nouum malum, nec opinató exortum. Exules, seruiq; ad quatuor millia hominũ, & quingenti duce Ap. Herdonio Sabino nocte Capitolium atque arcem occupauere. cõtestim in arce facta cædes eorũ, qui cõiurare & simul capere arma noluerant. alij inter tumultum præcipites pauore in forum deuolant. alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in vrbe sunt*, audiebantur consules & arma plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab odio plebis, an ab seruili fraude vrbem inuasisset.

Exules & serui Capitolium occupant.

seda-

sedabant tumultus sedando interdum mouebant, nec enim poterat pauida & consternata multitudo regi imperio. dant tamen arma, non vulgo, tantum vt in incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset, soliciti reliquum noctis, incertique qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnia vrbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. seruos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat. *se miserrimi cuiusq; suscepisse causam, vt exules iniuria*
XVI *pulsos in patriam reduceret, & seruitutis graue iugum demeret, id malle populo Romano auctore fieri: si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum.* Dilucere res magis patribus atque consulibus, prærerea tamē quæ denuntiabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere & quum tantum in vrbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populabundos, vt ante, fines, sed ad vrbem, vt ex parte captam venirent. Multi & varii timores. inter ceteros imminebat terror seruilis, ne suus cuique domi hostis esset, cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutū. vixq; concordia sisti videbatur posse. tantum superantib. aliis ab emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, & per aliorum quietem maloru̅ semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope vnum maxime inclinatis rebus, incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, *vt non bellum, sed vanam imaginem belli ad auertendos ab legis cura plebis animos Capitolium insedisse* contenderent: *patritiorum hospites clientesque si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore quam venerint silentio abituros.* Concilium inde legi perferendæ habere, auocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se maiore tribunis metu ostendente, quā quem
XVII nocturnus hostis intulerat. Postquā arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit. *Quid hoc rei est,* inquit, *tribuni? Ap. Herdonij ductu & auspicio Rom. euersuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui seruitia vestra non commouit auctor? quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri places?* Inde ad multitudinē oratione versa: *Si vos vrbis Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini Deos patrios ab hostib. captos. Iupiter optimus maximus, Iuno regina, & Minerua, alij Dij Deæque obsidentur, castra seruorū publicos vestros penates tenēt, hæc vobis forma sanæ ciuitatis videtur? tantū hostium non solū intra muros est, sed in arce supra forū, curiaque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est: velut quū otium superat, senator sentētiā dicit, alij Quirites suffragium ineunt, nō quicquid patrū, plebisq; est, cōsules, tribunos, Deos*

hominesq; omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimã illam domum Iouis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdẽ Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ, iube hanc ingredi viam, quã tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul quãtum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Vltimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, iam se cõsularis imperij, iam tribunitiæ potestatis, sacrarumq; legum oblitum, quisquis ille sit, vbicunq; sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim vltimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium cõsul potuit: nox certamina cœpta oppressit, tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, vt viderent in quod discrimen Rempub. adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse: sed simul patres, plebemque arcem vrbis, templa Deorum, penates publicos priuatosque hostib. dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causa aguntur, consules interim, ne Sabinus, ne Veiens hostis moueretur, circa portas murosq; discesserant. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioq; occupato, & alio turbatæ vrbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim conuocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, *ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculũ ipsum, discrimenq; ac sociales Deos, fidemq; fœderum id poscere. demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam ciuitatem, nunquam parem occasionem daturos.* Placet ferri auxilium, iuuentus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce venientes procul speciem hostium præbuere. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde vbi vanus terror abiit, accepti in vrbem agmine in forum descendunt. ibi iam P. Valerius relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. auctoritas viri mouerat, affirmantis *Capitolio recuperato, & vrbe pacata, si se doceri siuissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur, memorẽ se maiorum suorum, memorem cognominis, quod populi colẽdi velut hæreditaria cura sibi à maiorib. tradita esset, concilium plebis nõ impediturum.* hunc ducem secuti, nequicquã reclamantib. tribunis, in cliuum Capitolinũ erigunt aciem. adiungitur & Tusculana legio. certare socij ciuesq;, vtri recuperatæ arcis suũ decus facerẽt. dux vterq; suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec vlli satis rei, præterquam loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Iam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius inter

Tusculani Romanis vltro suppetias ferunt. XVIII.

Primo-

Primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is dato negotio suis, vt corpus obtegerent, ipse in locum vicemq; consulis prouolat. præ ardore impetuq; tantæ rei sensus non peruenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdauere templum, multi viui capti, Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captiuis vt quisque liber aut seruus esset, suæ fortunæ à quoq; sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ. Capitolium purgatum atq; lustratum. In cõsulis domum plebes quadrantes, vt funere ampliore efferretur, iactasse fertur. Pace parta, instare, tũ tribuni patrib. vt P. Valerii fidẽ exsoluerent; instare Claudio, *vt collegæ manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequã collegam sibi subrogasset*, negare *passurum agi de lege.* hæc tenuere contentiones vsq; ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo patrũ studio L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem fauore patrum, virtute sua tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi; consilium & modum adhibendo, vbi res posceret, priores erant. Is vt magistratum inijt: assiduis concionib. pro tribunali nõ in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit. *cuius ordinis languore, perpetui iam tribuni plebis, non vt in Republica populi Romani, sed vt in perdita domo, lingua, criminibusq́; regnarent cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia iuuentutis belli domiq́; decora pulsa ex vrbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum atque tertium tribunos pessimis artibus regia licentia viuere. Aulus,* inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit minus supplicii, quam Ap. Herdonius meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud hostem se fatendo prope denunciauit, vt arma caperetis, hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque seruis vestris & exulibus obiecit. & vos (C. Claudij pace, & P. Valerii mortui loquor) prius in cliuum Capitolinum signa intulistis, quã hos hostes de foro tolleretis? pudet Deorum hominumq́, quum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum & seruorum dux profanatis omnib. in cella Iouis optimi maximi habitaret, Tusculi ante quam Romæ sumpta sunt arma, in dubio fuit, vtrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent, & qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus: nunc nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxiliũ plebi ferre? inermẽ eam hosti trucidandã obiicere? scilicet si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam à cetero populo vestrã patriam peculiaremq; Remp. fecistis: si quis ex his domum suã obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium puta-*

Valerius interficitur.

Capitoliũ recuperatur.

XIX

De agraria lege contentio.

Quintii in Tribunos oratio.

putaretis. Iupiter optimus maximus, exulum atq; seruorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, ut sacrosancti habeantur? quib. ipsi Dij neq; sacri, neq; sancti sunt. at n. diuini humaniq; obruti sceleribus legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die quo ego cõsul sum creatus, male gesta Resp. est, peius multo quam quum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Iam primum omnium, inquit, *Quirites, in Volscos & Æquos mihi atq; collegæ legiones ducere in animo est, nescio quo fato magis bellantes, quã pacati propitios habemus Deos. quãtum periculum ab illis populus fuerit, si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius.* Mouerat plebem oratio consulis, erecti patres restitutam credebant Remp. consul alter, comes animosior quam auctor, suscepisse collegam priorem actionẽ tam grauis rei facile passus, in peragendis cõsiliis consularis officii partem ad se vendicabat. Tũ tribuni eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo, *quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero,* inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiundum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba iurauerint, conuenturos se iussu consulis, nec iniussu abituros, edicimus itaq;, omnes qui in verba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cauillati tũ tribuni, *& populum exoluere religione velle: priuatum eo tempore Quintium fuisse, quum sacramento adacti sint.* sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque iusiurandũ, & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, vt impediendæ rei nulla spes erat, de proferẽdo exercitu agere; eo magis quod *& augures iussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat: *locumq; inaugurari. vbi auspicato cum populo agi posset; vt quicquid Romæ vi tribunitia rogatũ esset, id comitiis ibi abrogaretur. omnes id iussuros, quo consules vellent, neq; n. prouocationem esse longius ab vrbe mille passuum: & tribunos, si eo veniant in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc sed ille maximus terror animos agitabat: quod sæpius Quintius dictabat *se consulum comitia nõ habiturum nõ ita ciuitatem ægrã esse, vt consuetis remediis sisti possit, dictatore opus esse Reip. vt qui se mouerit ad solicitandum statum ciuitatis, sentiat sine prouocatione dictaturam esse.* XX Senatus in Capitolio erat, eo tribuni cũ perturbata plebe veniunt multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem implorant. nec ante mouerunt de sententia consulẽ, quam tribuni se in auctoritate patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatuscõsulta fiunt: *neq; tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab vrbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, iudicare Senatum contra Remp. esse,* consules fecere in XXI

Tribunorum & consulis disceptatio.

Maiorum religio.

pattum

patrum potestate. tribuni reclamantibus consulibus refecti; patres quoq; ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio cõsulis fuit. *Miror, inquit, si vana vestra, patres conscripti, ad plebẽ auctoritas est? vos elevatis eam, quippe quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratib. soluit, ipsi quoq; solutũ vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquã id sit plus posse in civitate, plus levitatis, ac licentiæ habere: levius n. vaniusq; profecto est, sua decreta & consulta tollere, quam aliorum imitamini patres conscripti turbam inconsultam: qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alii vestro recte faciant, dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra SCtum consulem renunciari patiar. Te vero C. Claudi adhortor, vt & ipse populũ Rom. hac licẽtia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturũ, vt nõ honorẽ meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, invidiamq; quæ ex cõtinuato eo impenderet, levatam putem.* Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium cõsulem faceret, si quis fecisset, se id* XXII *suffragiũ non observaturos.* Cõsules creati Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno, lustrũ propter Capitolium captũ, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. instigabant plebẽ tribuni. bellum ingens à Volscis & Æquis Latini atq; Hernici nunciabant. Iam Antij Volscorum legiones esse, & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam, ægreq; impetratũ à tribunis, vt bellũ præverti sinerẽt. Consules inde partiti provincias. Fabio vt Antium legiones duceret, datum: Cornelio vt Romæ præsidio esset, ne qua pars hostiũ, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini iussi milites dare ex fœdere, duæq; partes sociorũ in exercitu, tertia civiũ fuit. Postquã ad diem præstitutũ venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido, stativisque hostiũ consedit. Vbi quũ Volsci, quia nondũ ab Æquis venisset exercitus, dimicare nõ ausi quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararẽt; postero die Fabius non permistam vnam sociorũ civiumq;, sed triũ populorũ tres separatim acies circa vall. hostiũ instruxit, ipse erat medius cum legionibus Romanis: inde signum observare iussit, vt pariter & socii rem inciperẽt, referrentq; pedẽ, si receptui cecinisset: equites item suæ cuiq; parti post principia collocat. Ita trifariã adortus castra circumvenit: & quum vndiq; instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat: transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem vnam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quũ ad id spectator pugnæ astitisset, libero cãpo adept⁹, partẽ victoriæ fruitur. territos cædẽdo. Magna & in castris & extra munimen-

Quintius non patitur se consulem contra senatusconsultum creari.

Volsci vincuntur.

nimenta cædes fugientium fuit: sed præda maior, quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusq; exercitus foret, nisi fugientes siluæ texissent. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui robore iuuentutis præmisso, arcē Tusculanam improuiso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, vt distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, mouent Romanos haud secus, quam si Capitolium captū nunciaretur. adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi, reposcere datū auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus; prædam ex castris raptim Antium conuehit. ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculū rapit, nihil præter arma & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subuehit. Aliquot menses Tusculi bellatū. parte exercitus cōsul castra Æquorum oppugnabat, partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. vi nunquā eo subire potuit. fames postremo inde detraxit hostem, quo postquam ventum ad extremū est inermes nudiq; omnes sub iugum ab Tusculanis missi hos ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad vnum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto, castra locat. Et alter consul postquā mœnibus Romanis iam pulso hoste periculū esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosq; auctores inuenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumq; cepisse; certū affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores eius rei mentio est, non ausim. Hoc bello perfecto tribunitium domi bellum patres territat. Clamāt *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eā legis tollendæ esse, se nihilominus rem susceptā peracturos* Obtinuit tamen P. Lucretius præfectus vrbis, vt actiones tribunitiæ in aduentū consulum differrentur. Erat & noua exorta causa motus. A. Cornelius, & Q. Seruilius quæstores M. Volscio, quod falsus haud dubio testis in Cæsonē extitisset, diem dixerant. multis enim emanabat indiciis, neq; fratrē Volscij ex quo semel fuerit æger, vnquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidē ex morbo multorumq; tabe mensiū mortuū: nec his temporibus, in quæ testis crimen coniecisset, Cæsonē Romæ visum: affirmantibus, qui vna meruerāt, secū eum tū frequentē ad signa sine vllo commeatu fuisse. *ni ita esset, multi priuatim ferebāt Volscio iudicem.* quum ad iudiciū ire non auderet, omnes eæ res in vnum cōgruentes, haud magis dubiam damnationē Volscij, quā Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. in mora tribuni erant, qui *comitia quæstores habere de reo, nisi pri⁹ habita de lege esset,* passuros negabāt. ita ex-

XXII

Arx Tusculana capitur ab Æquis.

Æqui sub iugum missi.

XXIV

Tribunorum cum patribus certamen.

ita extracta vtraq; res in consulũ aduentũ est. Qui vbi triumphãtes victore cũ exercitu vrbẽ inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebãt tribunos, at illi (etenim extremũ anni iam erat) quartũ affectantes tribunatũ, in comitiorũ disceptationẽ ab lege certamẽ auerterãt. & quũ consules nihilominus aduersus cõtinuationẽ tribunatus, quã si lex minuendæ suæ maiestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idq; lustrũ ab origine vrbis decimũ conditũ. Fuerunt censa ciuiũ capita, centũ triginta duo millia, ccccix. Consulũ magna domi belliq; eo anno gloria fuit: quod & foris pacẽ peperêre: & domi, etsi nõ concors,
XXV minus tamen quã alias infesta ciuitas fuit. L. Minucius inde, & L. Nautius consules facti, duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodẽ modo consules legẽ, tribuni iudiciũ de Volscio impediebant: sed in quæstorib. nouis maior vis, maior auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerij filio, Volesi nepote quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, is quoniam neque Quintiæ familiæ Cæso, neque Reip. maximus iuuenum restitui posset, falsum testem, qui dicendæ causæ innoxio potestatẽ ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Quũ Virginius maxime è tribunis de lege ageret, duûm mẽsium spatium consulib. datum est ad inspiciendam legem: vt, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragiũ inire. hoc interualli datũ, res tranquillas in vrbe fecit. Nec diuturnã quietem Æqui dederunt, qui rupto fœdere, quod ictũ erat priore anno cũ Romanis, imperium ad Gracchum Cluilium deferunt. is tũ longe princeps in Æquis erat. Graccho duce in Lanuuinum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, pleniq; prædę in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati, ab Roma venerunt questum iniurias, & ex fœdere res repetitũ. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere, se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cuius vmbra opaca sedes erat. Tũ ex legatis vnus abiens *& hæc,* inquit, *sacrata quercus, & quicquid Deorum est, audiant fœdus à vobis ruptũ: nostrisq; & nunc querelis adsint, & mox armis, quum Deorum hominumq; simul violata iura exsequemur.* Romam vt rediêre legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitũ ducere: alteri populationem finium Æquorũ prouinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, & forsitan ad vltimum impe-
XX- dissent, sed nouus subito additus terror est. Vis Sabinorum in-
VI gens prope ad mœnia vrbis infesta populatione venit. fœdati a- *Sabini Romanos fi-*
gri, terror iniectus vrbi est. tum plebs benigne arma cepit: recla-
manti-

et populantur. mantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti, alterum Naurius contra Sabinos duxit. castrisq; ad Eretum positis, per expeditiones paruas plerumq; nocturnis incursionibus tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, vt comparati ad eam prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta castris se pauidus tenebat. Quod vbi senserunt hostes, creuit ex metu alieno (vt fit) audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. Quæ priusquam vndiq; vallo obiecto clauderent exitus, quinq; equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulêre, *consulem, exercitumq; obsideri.* Nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit. itaq; tantus pauor, tantaq; trepidatio fuit, quanta, si vrbem, non castra hostes obsiderent. Naurium consulem accersunt, in quo quum parum præsidij videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret: L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ diuitijs humana spernunt, neq; honori magno locum, neq; virtuti putant esse, nisi vbi effuse affluant opes: Spes vnica imperij populi Romani. L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, vbi nunc naualia sunt, quatuor iugerũ colebat agrum, quæ *prata Quintia* vocantur. Ibi ab legatis seu fossam fodiens bipalio innixus, seu quum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data inuicem, redditaque, rogatus vt quod bene verteret ipsi, reiq; publicæ) rogatus mandata senatus audiret. admiratus, rogitansque, *satin' salua essent omnia?* togam propere è tugurio proferre vxorem Raciliam iubet. qua simul absterso puluere ac sudore velatus processit: dictatorẽ eum gratulantes consalutant: in vrbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Nauis Quintio publice parata fuit, transuectumq; tres obuiam egressi filij excipiunt. inde alij propinqui atq; amici, tum patrum maior pars ea frequentia stipatus, antecedentibus lictorib. deductus est domũ, & plebis concursus ingẽs fuit: sed ea nequaquã tam læta Quintium vidit, & imperij nimiũ, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidẽ nocte nihil, prẹterquam vigilatũ est in vrbe. Postero die dictator, quum XXVII ante lucẽ in forum venisset, magistrum equitũ dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui quum stipendia pedib. propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romanæ iuuentutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iustitium edicit, claudi tabernas tota vrbe iubet, vetat quemquam priuatæ quicquã rei agere. Tum *quicunq; ætate militari essent, armati cum cibarijs in dies quinque coctis, valluq; duodenis ante solis occasum*

L. Quint. ab opere agresti ad Dictaturã accersitur.

tasum

casum Martio in campo adessent. quibus ætas ad militandum grauior esset, vicino militi, dũ is arma pararet, vallumq; peteret, cibaria coquere iussit. Sic iuuentus discurrit ad vallum petẽdum, sumpsere; vnde cuiq; proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreq; omnes ad edicta dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine non itineri magis apto, quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In vtroq; agmine quas tempus ipsum poscebat adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, vt nocte ad hostem peruenire possent. consulem exercitumq; Romanum obsideri. tertium diem iam clausos esse: quid quæq; nox aut dies ferat, incertum esse:* puncto sæpe temporis *maximarum rerum momẽta verti. Accelera signifer, sequere miles*, inter se quoq; gratificantes ducibus clamabant, media nocte in Algidũ perueniunt: & vt sensere iam prope hostes esse, signa cõstituunt.

XX- Ibi dictator quãtum nocte prospici poterat, equo circumuectus,

VIII contemplatusq; qui tractus castrorum, quæq; forma esset, tribunis militum imperauit, vt sarcinas in vnum conijci iubeant, militem cum armis valloq; redire in ordines suos. facta, quæ imperauit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, & vbi signum datum sit, clamorem omnes tollere iubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & iacere vallum. Edito imperio, signum secutum est; iussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pauorem, alibi gaudium ingens facit Romani, *ciuilem esse clamorem, atq; auxilium adesse* inter se gratulantes, vltro ex stationibus ac vigilijs territant hostem. Consul differendum negat. *illo clamore non aduentum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni iã exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaq; arma suos capere, & se subsequi* iubet. Nocte initum prœlium est, legionibus dictatoris clamore significantibus, ab ea quoq; parte rem in discrimine esse. Iam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedêre, pugnatumque cum consule ad lucem est: luce prima iam circumuallati ab dictatore erant, & vix aduersus vnum exercitum pugnam sustinebant, tum à Quintiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma redijt, inuaditur vallum. hic instabat noua pugna, illa nihil remiserat prior. tum ancipiti malo vrgente à prœlio ad preces versi hinc dictatorem, hinc consulem orare, *ne in occidione victoriam ponerent, vt inermes se inde abire finerent.* Ab consule ad dictatorem ire iussis, ignominiam infensus addidit. *Gracchum Cluilium ducem, principesque alios vinctos adduci* iubet, *oppido*

Æquos circumuallat dictator.

pido Corbione decedi: sanguinis se Æquorum non egere: licere abire. sed vt exprimatur tandē confessio, subactam domitamq; esse gentē, sub iugū abituros. Tribus hastis iugum fit,)humi fixis duabus, superq; eas transuersa vna deligata. sub hoc iugo dictator Æquos misit. Castris hostium receptis plenis omnium rerum(nudos n. emiserat) prædā omnem suo tantū militi dedit consularē exercitū, ipsumq; consulem increpās, *Carebis, inquit, prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope præda fuisti. & tu L. Minuci, donec consularē animū incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, iussusq; ad exercitū manet. Sed adeo tum imperio meliori animus māsuete obediens erat; vt beneficij magis, quā ignominię hic exercitus memor, & coronā auream dictatori * libræ pondo decreuerit, & proficiscentē eum *patronū* salutauerit. Romæ à Q. Fabio præfecto vrbis senatus habitus triumphantem Quintium, quo veniebat agmine, vrbē ingredi iussit. ducti ante currum hostium duces; militaria signa prælata; secutus exercitus prędа onustus. epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulātesq; cum carmine triumphali, & solennibus iocis cōmessantium modo currū secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano approbantibus cunctis ciuitas data est. Cōfestimq; se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscij falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius dānatus Lanuuium exulatum abijt. Quintius xvi. die dictatura in sex menses accepta se abdicauit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cū Sabinis egregie pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Q. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenuēre. plebes vicit, vt quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos: ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta. Sequuntur consules, Q. Minucius, M Horatius Puluillus. Cuius initio anni quū foris ocium esset; domi seditiones ijdem tribuni, eadem lex faciebat, vlteriusque ventum foret, adeo exarserant animis, ni velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium, nunciatū esset. Senatum consules vocant, iubētur subitarium scribere exercitum, atq; in Algidum ducere. Inde posito legis certamine; noua de delectu contentio exorta. vincebaturque consulare imperium tribunitio auxilio, quum alius additur terror: *Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad vrbem venire.* is metus perculit, vt scribi militem tribuni finerent. non sine pactione tamen, *vt, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, paruumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur.* Expressit hoc necessitas patribus; id modo excepere, *ne post-*

Marginal notes: XXI (beside "Castris"), XX (beside "stris hostium"); *Val. Cor. 108 aut circiter.* (beside "hic exercitus memor"); *Portitum.* (beside "plebes vicit"); XXX (beside "Sequuntur consules"); *Contentio inter Coss. & tribunos.* (beside "rium scribere exercitum")

ne postea eosdem tribunos iuberent. Tribunitia comitia, ne id quoq;
post bellum, vt cętera vanum esset, extemplo habita. Tricesimo- *Decem*
sexto anno à primis tribunis plebis decem creari sunt. bini ex sin- *tribuni*
gulis classibus, itaq; cautū est vt postea crearentur. Delectu de- *plebis.*
inde habito, Minucius cōtra Sabinos profectus: non inuenit ho-
stem. Horatius, quū iam Æqui Corbione interfecto præsidio Or-
tonam et cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit;
fugat hostem non ex Algido modo, sed à Corbione Ortonaque.
xxxi Corbionē etiam diruit propter proditum præsidium. Deinde M.
Valerius, Sp. Virginius cōsules facti. Domi forisq; otium fuit. an-
nona propter aquarū intemperiem laboratum est. De Auentino
publicando lata lex est. Tribuni plebis ijdem refecti. Hi sequente
anno T. Romilio, & C. Veturio consulib. legem omnibus cōcio-
nibus suis celebrant. *Pudere se numeri sui nequiquam aucti, si ea res*
aque suo biennio taceret, ac toto superiore lustro tacuisset. Quū maxi-
me hæc agerent, trepidi nuncij ab Tusculo veniunt, Æquos in
agro Tusculano esse. Fecit pudorē recens eius populi meritū mō-
randi auxilij: ambo cōsules cū exercitu missi hostē in sua sede iū *Æquorū*
Algido inueniunt. Ibi pugnatū. supra septē millia hostium cæsa: *clades.*
alij fugati. præda parta ingēs. eam propter inopiam ærarij consu-
les vendiderunt. inuidiæ tamen res ad exercitum fuit. ea denique
tribunis materiam criminandi ad plebē consules præbuit. Itaq;
ergo, vt magistratu abiêre, Sp. Tarpeio, A. Æternio consulib. dies
dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis. Vetu-
rio ab L. Alieno, ædili plebis. vterq; magna patrū indignatione
damnatus: Romilius x. millibus æris. Veturius xv. millibus. Nec
hæc priorum calamitas consulum segniores nouos fecerat con- *Consules*
sules; *& se damnari posse* aiebant: *& plebem, & tribunos legem ferre* *damnati.*
non posse. Tum abiecta lege, quæ promulgata consenuerat, tribu-
ni lenius agere cum patribus. *Finem tandem certaminum facerent,*
si plebeia leges displicerent: at illi communiter legumlatores, & ex plebe,
& ex patribus, qui vtrisq; vtilia ferrent: quæq; æquandæ libertatis es-
sent, sinerent creari. Rem non aspernabantur patres, *daturum leges* *Missi A-*
neminem nisi ex patribus aiebant. Quum de legibus conueniret, *thenas qui*
de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius *leges de-*
Albus, A. Manlius, P. Sulpitius Camerinus. iussiq; inclitas leges *scriberent.*
Solonis describere, & aliarum Græciæ ciuitatum instituta, mo-
xxx- res, iuraq; noscere. Ab externis bellis quietus annus fuit, quieti-
ii or insequens, P. Curiatio, & Sex. Quintilio Coss. perpetuo silen-
tio tribunorum. quo primo legatorum, qui Athenas ierant, le-
gumq; peregrinarum exspectatio præbuit, deinde duo simul ma-
la ingentia exorta, fames pestilentiaq; fœda homini fœda peco-
ri. vastati agri sunt: vrbs assiduis exhausta funeribus, multæ &
claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mor-

tuus: augur C. Horatius Puluillus: in cuius locum C. Veturium
eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legére. mortu-
us consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. multiplici clade
fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius,
P. Sextius Capitolinus, neque eo anno quicq̃ belli externi fuit.
domi motus orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus eo in-
tentius instabant tribuni, vt tandem scribendarum legum initi-
um fieret. Placet creari decemuiros sine prouocatione, & ne quis
eo anno alius magistratus esset. admiscerenturne plebeii, con-
trouersia aliquamdiu fuit. postremo concessum patribus: *modo*
ne lex Acilia de Auentino, aliæq; sacratæ leges abrogarentur. Anno tre- XXXIII

Ad decemuiros imperij summa transfertur.

centesimo altero, q̃ condita Roma erat, iterum mutatur forma
ciuitatis, ab consulibus ad decemuiros, quemadmodum ab regi-
bus antè ad consules venerat, translato imperio. minus insignis,
quia non diuturna mutatio fuit. læta enim principia magistratus
eius nimis luxuriauere. eo citius lapsa res est; repertumque, *duo-*
bus vti mandaretur consulum nomen imperiumq;: Decemuiri creati
Ap. Claudius, T. Genutius, P. Sextius, L. Veturius, C. Iulius, A.
Manlius, P. Sulpitius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius.
Claudio & Genutio, quia designati consules in eum annum fue-
rant, ꝓ honore honor redditus: & Sextio alteri consulum prioris
anni, q̃ eam rem collega initio ad patres retulerat. his ꝓximi le-
gati tres habiti, qui Athenas ierant: simul vt pro legatione tam
longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrina-
rum ad condenda noua iura vsui fore credebant. suppleuere ce-
teri numerum. graues quoque ætate electos nouissimis suffragiis
ferunt, quo minus ferociter aliorum scitis aduersarentur. Regi-
men totius magistratus penes Appium erat, fauore plebis. adeo-
que nouum sibi ingenium induerat, vt plebicola repentè, omnis-
que auræ popularis captator euaderet, ꝓ truci sæuoque insecta-
tore plebis. Decimo die ius populo singuli reddebant. eo die pe-
nes præfectum iuris fasces duodecim erãt, collegis nouem singuli
accensi apparebant. & vnica concordia inter ipsos, qui consensus
priuatis interdum inutilis esset, summa aduersus alios æquitas erat.
Moderationis eorum argumentum exemplo vnius rei notasse,
satis erit. Quum sine prouocatione creati essent: defosso cada-
uere, domi apud P. Sextium patriciæ gentis virum inuento, ꝓla-
toque in concionem, in re iuxta manifesta atque atroci C. Iulius
decemuir diem Sextio dixit, & accusator ad populum extitit, cu-
ius rei iudex legitimus erat: discessitq; iure suo, vt demptum de
vi magistratus, populi libertati adiiceret. Quum promptum hoc XXXIV
ius velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique
ferrent, tum legibus cōdendis opera dabatur: ingentiq; hominum
exspectatione ꝓpositis decẽ tabulis populum ad concionem ad-
uocaue-

uocauerunt: &, *quod bonum faustum, felixq́ Reip. ipsis liberisq́ eorũ esset, ire, & legere leges propositas iussêre: se, quantum decem hominum ingenijs prouideri potuerit, omnib. summis infimisq́ iura æquasse. plus pollere multorum ingenia, cõsiliaq́: versarent in animo secum vnamquamq́ rẽ, agitarent deinde sermonibus: atq́ in medium, quid in quaq́ re plus minusue esset, conferrent. eas leges habiturum populum Romanum, quas consensus omnium, non iussisse latas magis, quã tulisse videri posset.* Quum ad rumores hominũ de vnoquoq; legũ capite editos satis correctæ viderentur, cẽturiatis comitijs x. tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoq; in hoc immenso aliarum super alias aceruatarum legum cumulo, fons omnis publici priuatiq; est iuris. Vulgatur deinde rumor, *duas deesse tabulas, quibus adiectis, absolui posse velut corpus omnis Romani iuris.* Ea exspectatio, quũ dies comitiorum appropinquaret, desiderium decemuiros iterũ creandi fecit. Iam plebs, præterquam quod consulum nomen haud secus quam regũ perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium,

Decem tabulæ proponuntur.

xxxv cedentibus inuicẽ appellatione decemuiris, quærebat. Postquã vero comitia decemuiris creandis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, vt primores quoque ciuitatis (metu credo, ne tanti possessio imperij vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis patêret) prensarent homines, honorem summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderent, suppliciter petentes. Dimissa iam in discrimen dignitas, ea ætate, eisq́s honoribus actis, stimulabat App. Claudium, nescires vtrum inter decemuiros, an inter candidatos numerares. propior interdum petendo, quam gerendo magistratui erat, criminari optimates, extollere candidatorum leuissimum quemque humillimumq;, ipse medius inter tribunitios Duellios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui vnice illi dediti fuerant ad id tempus, coniecêre in eum oculos, mirantes quid sibi vellet: apparere nihil sinceri esse; *profecto haud gratuitam in tanta superbia comitatẽ fore: nimium in ordinem seipsum cogere, & vulgari cum priuatis, non tam properãtis abire magistratu. quam viam ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obuiam ire cupiditati parum ausi, obsecundãdo mollire impetum aggrediuntur: comitiorum illi habendorum, quãdo minimus natu sit, munus consensu iniungunt. ars hæc erat, ne semetipse creare posset, quod præter tribunos plebis, & idipsum pessimo exemplo, nemo vmquam fecisset. ille enimuero, *quod bene vertat, habiturum se comitia* professus, impedimentum pro occasione arripuit. deiectisque honore per coitionem duobus Quintijs, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium causa, & alijs eiusdem fastigii ciuibus, nequaquam splendore vitæ pares decemuiros

 creat,

creat, se in primis. quod haud secus factũ improbabãt boni quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Corn. Maluginensis, M. Sergius, L. Minutius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Petilius, T. Anton. Merenda, Cæso Duellius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo iam inde viuere ingenio cœpit, nouosq; collegas iam prius quã inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentib. instructi consilijs, quæ secreto ab alijs coquebant, iã haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentib difficiles, ad idus Majas rem perduxêre. Idus tum

Decemuirorum tyrannis. Majæ solennes ineundis magistratib. erant. Initio igitur magistratus primũ honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecêre. nã quum ita priores decemuiri seruassent, vt vnus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbẽ, suam cuiusq; vicem per omnes iret, subito omnes cũ duodenis fascib. prodiêre, centũ viginti lictores forum impleuerant, & fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim, cum sine prouocatione creati essent, interpretabantur. decem regum species erat: multiplicatusq; terror non infimis solum, sed primorib. patrum, ratis cædis causam ac principium quæri, vt si quis memorem libertatis vocẽ aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgæ securesq; etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nã præterquam quod in populo nihil erat præsidij, sublata prouocatione, intercessionẽ quoq; consensu sustulerant: cum priores decemuiri appellatione collegæ corrigi reddita ab se iura tulissent: & quædam quæ sui iudicij videri possent, ad populum reiecissent. aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebẽ cœpit. abstinebatur à patribus: in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum toti erant: vt apud quos gratia vim æqui haberet. iudicia domi cõflabant, pronunciabant in foro, si quis collegam appellasset: ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, vt pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, *non in præsentis modo temporis eos iniuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberent perpetuoq; decemuiratu possessum semel retinerent imperium.* Circumspectare tum patritiorum vultus plebeij. & inde libertatis captare auram, vnde seruitutem timendo, in eum statum Remp. adduxerant. primores patrum odisse decemuiros: odisse plebẽ: nec probare quæ fierent, & credere haud indignis accidere: auide ruendo ad libertatem, in seruitutem elapsos iuuare nolle: cumulare quoq; iniurias, vt tædio præsentium cõsules duo tandem, & status pristinus rerum in desiderium ve-

Duæ tabulæ prio- niant. Iam & processerat pars maior anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adiectæ, nec quicquam iam super-

XXXVI XXXVII

superet at, si hæc quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, *ribus ad-* cur eo magistratu Reip. opus esset. exspectabant q̃ mox consulib. *iecta.* creandis comitia edicerẽtur. Id modo plebs agitabat *quonã modo tribunitiã potestatẽ, munimentũ libertatis, rẽ intermissam repararent*: quum interim mentio comitiorũ nulla fieri, & decẽuiri: qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentauerãt plebi, patritiis iuuenib. sepserant latera: eorũ cateruæ tribunalia obsidebant. Hi ferre, agere plebẽ plebisq; res; quũ fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. & iam ne tergo quidẽ abstinebatur; virgis cædi alii, alii securi subiici: & ne gratuita crudelitas esset, bonorũ donatio sequi domi suppliciũ. Hac mercede iuuentus nobilis corrupta, non modo nõ ire obuiã iniuriæ: sed propalam licentiã suam malle, quã omnium libertatem. Idus Majæ venẽre, nullis subrogatis magistratib. priuati pro decemuiris, neq; animis ad imperiũ inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus prodeunt. id vero regnũ haud dubie videri. deploratur in perpetuum libertas, nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. Nec ipsi solum desponderant

XXXVIII animos, sed contemni cœpti erant à finitimis populis: imperiumque ibi esse, vbi non esset libertas, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecẽre: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant: spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncij solum, sed per vrbem agrestium fuga trepidationem iniecit. decemuiri consultant quid opus facto sit destitutis inter patrum & plebis odia, addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumq; inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nunciant. Is pauor perculit decemuiros, vt senatum simul duob. circumstantib. vrbem bellis, consulerent. citari iubent in curiam patres, haud ignari quanta inuidiæ immineret tempestas: *omnes vastati agri periculorumq; imminentium causas in se congesturos: tentationemq; eã fore abolẽdi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioq; inhibendo acriter in paucos praferocis animi, conatus aliorum comprimerẽt.* Postquã audita vox in foro est præconis, patres in curiam ad decemuiros vocantis; velut noua res, quia intermiserant iam diu morem consulendi senatus, mirabundã plebẽ conuertit, *quidnam incidisset, cur ex tãto interuallo rem desuetam vsurparent. hostib. belloq; gratiam habendam, quod solitum quicquam liberæ ciuitatis fieret.* circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroq; vsquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemuiros intueri, quum & ipsi consensu inuisum imperium; & plebs, quia priuatis ius non esset

Sabini Romano agrum populantur.

Æqui Tusculanum agrum vastant.

 vocan-

vocandi ſenatum, nõ conuenire patres, interpretarentur, *iã caput fieri libertatẽ repetentium, ſi ſe plebs comitẽ ſenatui det, & quemadmodum patres vocati nõ coeant in ſenatum: ſic plebs abnuat delectum.* Hęc fremebat plebes. Patrum haud fere quiſquã in foro, in vrbe rari erant. indignitate rerum ceſſerant in agros: ſuarumq́; rerum erant, amiſſa publica: tantum ab iniuria ſe abeſſe rati, quantum à cœtu congreſſuq; impotentiũ dominorum ſe amouiſſent. Poſtquã citati non conueniebant, dimiſſi circa domos apparitores ſimul ad pignora capienda, ſciſcitandumq;, *num conſulto detrectarent*: referunt, *ſenatum in agris eſſe.* Lætius id decemuiris accidit, quã ſi præſentes detrectare imperium referrent. iubent acciti omnes, ſenatumq; in diẽ poſterum indicunt. qui aliquanto ſpe ipſorum frequentior conuenit. quo facto proditã à patrib. plebs libertatem rata, quod iis qui iam magiſtratu abiſſent, priuatiſque ius abeſſet,
tanquam iure cogentib. ſenatus paruiſſet. Sed magis obedienter XXX-
ventum in curiã eſt, quã obnoxiè dictas ſententias accepimus. L. IX
Valerium Potitum proditum memoriæ eſt, post relationem Ap. Claudij, priuſquam ordine ſententiæ rogarentur, poſtulando, *vt de Republ. liceret dicere*; prohibentib. minaciter decemuiris, proditurum ſe ad plebem denunciãtem, tumultum exciuiſſe. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum iſſe in certamen, X. *Tar-*

M. Horatij oratio.

quinios appellantem, *admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pulſos reges: nec nominis homines tum pertaſum eſſe: quippe quo Iouem appellari, fas ſit, quo Romulum conditorem vrbis, deincepſque reges appellatos, quod ſacris etiam vt ſolenne retentum ſit: ſuperbiam, violentiamque tum peroſos regis. quæ ſi in rege tum eodem, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot priuatis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam mouerent vocem: neque ſe videre qui ſibi minus priuato ad concionem populum vocare, quam illis ſenatum cogere liceat. vbi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate ſua vindicanda, quam cupiditas in iniuſta dominatione retinenda eſſet. De bello Sabino eos referre, tanquam maius vllum populo Romano bellum ſit, quam cum iis, qui legum ferendarum cauſa creati, nihil iuris in ciuitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magiſtratus, qui viciſſitudinem imperitandi, quod vnum exæquandæ ſit libertatis, ſuſtulerint: qui priuati faſces & regium imperium habeant. Fuiſſe regibus exactis, patritios magiſtratus, creatos poſtea poſt ſeceſſionem plebis, plebeios. cuius illi partis eſſent, rogitare, populares? quid enim eos per populum egiſſe? optimates? qui anno iam prope ſenatum non habuerint, tunc ita habeant vt de Rep. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno ſpei ponerent, grauiora quæ patiantur videri iam hominibus, quam quæ metuant.* Hæc vociferante Horatio, cum XL

C. Claudij oratio.

decemuiri nec iræ, nec ignoſcendi modum reperirent: nec quo euaſura res eſſet, cernerent: C. Claudij, qui patruus Appij decem-

decemuiri erat, oratio fuit precibus quam iurgio similis, *orantis per sui fratris, parentisq́; eius Manes, vt ciuilis pótius societatis, in qua natus esset, quàm fœderis nefariè icti cum collegis, meminisset, multò id magis se illius causa orare, quàm Reipublicæ. quippe Remp. si à volentib. nequeat, ab inuitis ius expetituram, sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum euentum se horrere.* Quum aliud præterquã de quo retulissent, decemuiri dicere ꝓhiberent: Claudium interpellãdi verecundia fuit sentẽtiã igitur peregit, *nullum placere senatusconsultũ fieri.* omnesque ita accipiebãt, priuatos eos à Claudio iudicatos: multiq; ex consularibus verbo assensi sunt. Ita sententia asperior in speciẽ, vim minorẽ aliquanto habuit, q̃ patricios coire ad ꝓdendum interregem iubebat: *censendo enim quoscumque magistratus esse qui senatum haberent, iudicabat; quos priuatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi.* Ita labante iam causa decemuirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelij decẽuiri frater, cum ex consularib. ad vltimum dicendi locum cõsulto seruatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque eius tuebatur: *quonã fato incidisset, mirari se* dictitãs, *vt decẽuiros, qui decemuiratum petissent, aut socii, aut hi maximè oppugnarẽt: aut quid ita, quũ per tot mẽses vacua ciuitate nemo iustine summæ rerum præessent, cõtrouersiã fecerit; nunc demum quum hostes propè ad portas sint, ciuiles discordias serãt: nisi quod in turbido min⁹ perspicuum fore putẽt, quid agatur. Cæterùm neminẽ, maiore cura occupatis animis, verum posse præiudicium rei tantæ afferre, sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusq́; ante Idus Maias decemuiros abisse magistratu insimulẽt, bellis, quæ imminebant perfectis, Rep. in tranquillum redacta, senatu disceptãte agi: & iam nunc ita se parare Ap. Claudium, vt Comitiorum, quæ decemuiris creãdis decemuir ipsi habuerit, sciat sibi rationem reddendã esse, vtrum in vnum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent perferrentur, in præsentia omnia præter bellum omitti placere, cuius si falso famam vulgatã, vanaq́; non nuncios solum, sed Tusculanorum etiã legatos attulisse putent: speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant: sin fides & nuntiis & legatis habeatur, delectum primo quoque tẽpore haberi: decemuiros quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præuerti.* In hanc sententiam vt discederetur, iuniores pa- Variæ in curia sententiæ.

XXI trum euincebant Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusq; vociferari, *vt de Rep. liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. neque n. sibi priuatos aut in curia, aut in concione posse obstare: neque se imaginariis fascib. eorum cessuros esse.* Tum Appius iam propè esse ratus, vt, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset: *Non erit melius,* inquit, *nisi de quo consulimus, vocem emisisse.* & ad Valerium negantẽ *se priuato reticere* lictorẽ accedere iussit. Iam *Quiritium fidẽ implorante* Valerio à curiæ limine, L. Cornelius cõplexus Appium, non cui simulabat

 consu-

consulendo, diremit certamen. factaq; per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet: quū libertas non vltra vocem excessisset, decemuiri propositum tenuere. consulares quoq; ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius, quā cōsularis imperij rebantur esse, prope malebant postmodum ipsos decemuiros voluntate abire magistratu, quam inuidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad cōsules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in obliuionem tribunorum plebem adduci. Silentio patrum edicitur delectus. iuniores, quum sine prouocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionib. scriptis, inter se decemuiri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemuiros erant. Q. Fabius & App. Claudius bellum domi maius, quam foris apparebat. Appij violentiam aptiorem rati ad comprimendos vrbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam gnauum in malitia ingenium esse. hunc n. virum egregium olim domi militiæque, decemuiratus collegæq; ita mutauerant, vt Appij quam sui similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio, & Q. Perilio additis collegis mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minutio, & T. Antonio, & Cæsone, Duellio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorē ad vrbem tuendam æquo omniū decemuirorum imperio decernunt. Nihilo militiæ quam domi melius Resp. administrata est. XLII illa modo in ducib. culpa, quod, vt odio essent ciuibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat: qui ne quid ductu atq; auspicio decemuirorum prospere vsquam gereretur, vinci se per suū atque illorū dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi propius vrbem inter Fidenas Crustumeniamq; loco edito castra communierant. persecutis hostib. nunquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, nō virtute aut armis tutabantur. Maius flagitium in Algido: maior etiā clades accepta: castra quoque amissa erant: exutusq; omnibus vtensilibus miles Tusculum se fide, misericordiaque victurus hospitum, qui tum non fefellerunt, contulerat. Romam tanti terrores allati, *vt posito iam decemuirali odio patres vigilias in vrbe habendas cēserent, omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere iuberent: arma Tusculum ad supplementum* decernerent, *decemuirosq́; ab arce Tusculi digressos in castris militē habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloq́; vltro inferendo deterreri hostes à consilio vrbis oppugnandæ.* Ad clades ab hostib. acceptas, duo nefanda facinora decemuiri belli domique adiiciunt. XLIII L. Siccium in Sabinis per inuidiam decemuiralem tribunorum crean-

Romani milites vinci sese patiūtur.

creandorum, secessionisq; mentiones ad vulgus militum sermonib. occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, vt eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inulti tum interficere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus pari virib. animo circumuentus tutaretur. Nunciant in castra cæteri, *præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesq; quosdã cum eo amissos.* Primo fides nunciantib. fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, decemuirorum permissu: postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio iacentem, armatumque omnib. in eum versis corporibus videre: hostium neque corpus vllum, nec vestigia abeuntium, *profecto ab suis interfectum* memorantes, retulere corpus. inuidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemuiri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemuirorum in vulgus fama est. Sequitur aliud in vrbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo euentu, quam quod per stuprum cædemq; Lucretiæ vrbe regnoq; Tarquinios expulerat: vt non finis solũ idem decemuiris, qui regibus, sed causa etiã eadem imperij amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit. pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. perinde vxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur. desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro causa plebis expertæ virtutis. hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animaduerterat, ad crudelem superbamq; vim animũ conuertit. M. Claudio cliẽti negotium dedit, *vt virginem in seruitutẽ assereret: neq; cederet secundũ libertatem postulantib. vindicias:* quod pater puellæ abesset, locum iniuriæ esse ratus. virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemuiri libidinis manum iniecit; *serua sua natam, seruamq;* appellans esse: *sequiq; se iubebat, cunctantẽ vi abstracturum.* Pauida puella stupente, ad clamorem nutricis *fidem Quiritium* implorantis, fit concursus. Virginij patris sponsiq; Icilij populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Iam à vi tuta erat; quum assertor, *nihil opus esse multitudine concitata* ait, *se iure grassari, non vi.* vocat puellam in ius, actoribus qui aderant, vt sequeretur; ad tribunal Appij peruentum est, notam iudici fabulam petitor (quippe apud ipsum auctorem argumenti) peragit: *puellam domi sua natam, furtoq; inde in domũ Virginii translatam, suppositam esse. id se indicio compertum afferre: probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem maior* pars

XLIV (margin, beside "Sequitur aliud in vrbe nefas")

L. Siccius decemuirorũ fraude occiditur.

Ap. Claudij decemuiri nefandum facinus.

Ad tribunal Appij decemuiri vocatur Virginij filia.

pars iniuria eius pertineat. interim dominum sequi ancillā, æquum esse. Aduocati puellæ, quū *Virginium Reip.* causa dixissent *abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit: iniquū esse, absentē de liberis dimicare:* postulāt *vt rem integram in patris aduentum differat: lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem, neu patiatur virginem adultā famæ prius, quam libertatis periculum adire.* Appius decreto præfatus, XLV *quā libertati fauerit, eā ipsam legē declarare, quam Virginis amici postulationi suæ prætendant. ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. in his n. quæ asserantur in libertatē, quia quiuis lege agere possit, id iuris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminē esse alium, cui dominus possessione cedat. placere itaq; patrem accersiri: interea iuris sui iacturā assertorem nō facere. quin ducat puellam, sistendamq; in aduentum eius, qui pater dicatur, promittat.* Aduersus iniuriā decreti quū multi magis fremerēt, quam quisq̄ vnus recusare auderet: P. Numitorius puellæ auunculus, & spōsus Icilius, interueniūt: dataq; inter turbā via, quū multitudo Icilii maxime interuentu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemq; Icilium summouet. Quum placidū quoq; ingeniū tā atrox iniuria accendisset: *Ferro hinc tibi summouendus sum Appi,* inquit, *vt tacitum feras, quid celari vis, virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamq; habiturus. proinde omnes collegarum quoq; lictores conuoca, expediri virgas & secures iube: non manebit extra domum patris sponsa Icilii: non, si tribunitium auxilium & prouocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum vestræ libidini datum est. sæuite in tergum & in ceruices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro vnica filia, omnes Deorum hominumq; implorabimus fidem: neq; tu istud vnquam decretum sine cæde nostra referes: postulo Appi, etiam atq; etiam consideres quo progrediare. Virginius viderit de filia, vbi venerit, quid agat: hoc tantum sciat sibi, si huius vindiciis cesserit, conditionem filiæ quærendam esse. me vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quam fides.* Concitata multitudo erat, certamenq; instare videbatur. lictores Iciliū circumsteterant. nec vltra minas XLVI tamen processum est, quum Appius *non Virginium defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem locum seditionis quærere,* diceret: *nō præbiturum se illi eo die materiam: sed vt iam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum: ius eo die se nō dicturum, neq; decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, vt decederet iure suo, vindicariq; puellam in posterum diem pateretur, quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio similibusq; Icilij, neq; legi suæ latorem, neq; decemuiro constantiam defore: nec se vtique collegarum lictores conuocaturum ad coercēdos seditionis auctores, cōtentum se suis lictorib. fore.*

Quum

Quum dilatū tempus iniuriæ esset, secessissentq; aduocati puellæ, placuit omnium primum *fratrem Icilij, filiumq́; Numitorij, impigros iuuenes, pergere inde recta ad portam: & quātum accelerari posset, Virginium acciri è castris, in eo verti puellæ salutem, si postero die vindex iniuriæ ad tempus præsto esset.* Iussi pergunt, citatisq; equis nuncium ad patrē perferunt. Quum instaret assertor puellæ vt vindicaret, sponsoresq; daret: atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperēt iter nuncij missi in castra: manus tollere vndiq; multitudo, & se quisque paratum ad spōdendum Icilio ostendere. atque ille lacrymabundus, *Gratum est,* inquit, *crastina die vestra opera vtar: sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia spondentib. propinquis. Appius paulisper moratus, ne eius rei causa sedisse videretur: postq̄ omissis reb. aliis, præ cura vnius nemo adibat, domū se recepit: collegisq; in castra scribit, *ne Virginio cōmeatum dent, atq́; etiam in custodia habeant.* Improbum cōsilium serō, vt debuit, fuit: & iā cōmeatū sumpto profectus Vir-

XLVII ginius prima vigilia erat, cum postero die mane de retinendo eo nequiquam literæ redduntur. At in vrbe prima luce, quum ciuitas in foro exspectatione erecta staret: Virginius sordidatus filiā suam obsoleta veste comitantib. aliquot matronis, cum ingenti aduocatione in forum deducit: circumire ibi & prēsare homines cœpit: & nō orare solum precariam opē, sed pro debita petere; *se pro liberis eorum ac cōiugib. quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. quid prodesse, si incolumi vrbe, quæ capta vltima timeantur, liberis suis sint patienda?* Hæc ꝓpe concionabund⁹ circumibat homines. Similia his ab Icilio iactabantur. comitat⁹ muliebris plus tacito fletu, quā vlla vox mouebat. Aduersus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quam amoris mentē turbauerat) in tribunal ascendit: & vltro querente pauca petitore, *quod ius sibi pridie per ambitionem dictum non esset:* priusquā aut ille postulatū peragerer, aut Virginio respōdendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquē verum auctores antiqui tradiderunt. quia nusquam vllum in tanta fœditate decreti verisimilem inuenio: id quod constat, nudum videtur proponendum, *decresse vindicias secundum seruitutem.* Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. deinde quum M. Claudius circumstantibus matronis iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio,* inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum educaui. placet pecudum ferarumq́; ritu promiscue in concubitus ruere? passurine hæc isti sint, nescio: non spero esse passuros illos qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis a globo

Appij sceleratum iudicium.

mulie-

mulierum circumstantiumq; aduocatorũ, silentium factum per præconem. Decemuir alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantũ conuicio Icilij violentiaq; Virginij, cuius testẽ P.R. habeat, sed certis quoq; indiciis compertum* se habere, *nocte tota cœtus in vrbe factos esse ad mouẽdam seditionem: itaq; se haud inscium eius dimicationis, cum armatis descendisse, non vt quemquã quietum violaret, sed vt turbantes ciuitatis otiũ pro maiestate imperii coerceret: proinde quiesse erit melius, I,* inquit, *lictor, summoue turbam, & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimouit, desertaque præda iniuriæ puella stabat. Tum Virginius, vbi nihil vsquã auxilij vidit: *Quæso,* inquit, *Appi, primũ ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum inuectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei sit? vt si falso pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quib. nunc Nouis est nomen: atq; ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te vno, quo possum,* ait, *modo filia in libertatẽ vindico.* pectus deinde puellæ transfigit, respectansq; ad tribunal, *Te,* inquit, *Appi, tuumq; caput sanguine hoc consecro.* clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, cõprehendi Virginium iubet. ille ferro quacunque ibat, viam facere, donec multitudine ẽt prosequẽtium tuente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusq; exsangue corpus sublatũ ostentant populo: scelus Appij, puellæ infelicem formã, necessitatẽ patris deplorant. sequentes clamitant matronæ *eamne liberorum procreandorũ cõditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* ceteraq; quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subiicit. Virorum & maxime Icilii vox tota tribunitiæ potestatis ac prouocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum erat. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi: postremo quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuuenum per turbam vadens, in vincula duci iubet. Iam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius, & M. Horatius. qui repulso lictore, *si iure ageret, vindicare se à priuato Icilium* aiebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoque haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemuiri inuadit, franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit, sequuntur Horatius Valeriusque eos. concio audit, decemuiro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere à priuato lictores iubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuẽs, in domum se propinquam foro insciis aduersariis capite obuoluto recepit. Sp. Oppius, vt auxilio collegæ esset, in forum ex al-

tera

XLVIII

Virginius filiã transfigit.

tera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatis deinde consilijs, atq; ex omni parte assentiendo, multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari iussit. ea res, quod magnæ parti patrum displicere acta decemuirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis eius multitudinem sedauit. Senatus nec plebem irritandam censuit: & multo magis prouidendum, ne quid Virginij aduentus in exercitu motus faceret. itaq; missi iuniores patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant: nunciant decemuiris, *vt omni ope à seditione milites contineant.* vbi Virginius maiorem quam reliquerat in vrbe, motum exciuit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab vrbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est: strictum etiam telum, respersusq; ipse cruore tota in se castra conuertit. & togæ multifariam in castris visæ, maiorem aliquanto quam erat, speciem vrbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus quid rei esset, flens diu vocem non misit: tandem vt iam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta vt gesta erant exposuit. Supinas de-

Virginius in castra profectus.

L inde tendens manus, commilitones appellans orabat, *ne quod scelus A. Claudij esset, sibi attribuerent: neu se vt parricidam liberũ auersarentur, sibi vitam filiæ suæ cariorem fuisse, si libere ac pudice viuere licitũ fuisset: quum velut seruam ad stuprũ rapi videret, morte amitti melius ratũ, quam cõtumelia liberos: misericordia se in speciem crudelitatis lapsum, nec se superstitem filiæ futurũ fuisse, nisi spem vlciscẽdæ mortis eius in auxilio commilitonum habuisset. illis etiam filias, sorores coniugesq; esse. nec cum filia sua libidinem Appij Claudij extinctã esse, sed quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore: aliena calamitate documentum datum illis cauendæ similis iniuriæ. quod ad se attineat, vxorẽ sibi fato ereptam: filiam, quia non vltra pudica victura fuerit, miserã, sed honestam mortem occubuisse. non esse iam Appij libidini locum in domo sua: ab alia violentia eum, eodem se animo suum corpus vindicaturũ, quo vindicauerit filiæ: ceteri sibi ac liberis suis cõsulerent.* Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et immisti turbæ militum togati quum eadem illa querendo docendoque quanto visa, quam audita indigniora potuerint videri: simul profligatã iam rem nũciando Romæ esse, insecutosq; qui Appium prope interemptũ in exilium abisse dicerent: perpulerũt, vt ad arma cõclamaretur, vellerentq; signa, & Romam proficiscerentur. Decemuiri simul iis quæ videbãt, iisq; quæ acta Romæ audierant, perturbati; alius in aliã partẽ castrorũ ad sedandos motus discurrunt, & leniter agentib. responsum nõ redditur, imperium si quis inhiberet, *& viros & armatos se esse* respondeantur. eunt agmine ad vrbem, & Auentinum insidunt; vt quisq; occurrerat, plebem ad repetẽdam libertatem, creandosq; tribu-

Relictis ca-

stris milites Romani Auentinum insidunt.

tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violenta audita est. senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, P. Sulpicius, qui quærerẽt senatus verbis, *cuius iussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Auentinũ obsedissent? belloq; auerso ab hostib. patriam suam cepissent?* Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullo dũ certo duce, nec satis audentibus singulis inuidię se offerre. id modo à multitudine conclamatum est, *vt L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterẽt, his se daturos responsum.* Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re non maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumq; quãquam nõ inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio esse. placere decẽ creari, qui summæ rei præessent, militariq; honore tribunos militũ appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur: *Melioribus meis vestrisq; rebus reseruate,* inquit, *ista de me iudicia nec mihi filia in vita honorẽ vllum iucundum esse patitur: nec in perturbata Repub. eos vtile est præesse vobis, qui proximi inuidiæ sint. si quis vsus meĩ est, nihilo minor ex priuato capietur.* Ita decẽ numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quieuit exercitus. ibi quoq;, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemuiris facta est: non minore motu animorum Siccij cædes memoria renouata, quam quem noua fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita, accenderat. Icilius vbi audiuit tribunos militum in Auentino creatos, ne comitiorum militarium prærogatiuam vrbana comitia ijsdem tribunis plebis creandis sequerentur; peritus rerum popularium, imminensq; ei potestati, & ipse prius quam iretur ad vrbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina vrbem intrauere sub signis, mediaq; vrbe agmine in Auentinum pergunt, ibi coniuncti alteri exercitui xx. tribunis militum negotium dederunt, vt ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, iurgiis sæpius terunt tempus, quam consilijs. Siccij cædes decemuiris & Appiana libido, & dedecora militiæ obijciebantur. placebat Valerium Horatiumq; ire in Auentinum. illi negabãt *se aliter ituros, quam si decemuiri deponerent insignia magistratus eius, quo anno iam ante abissent.* Decemuiri querentes *se in ordinem cogi, non ante quam perlatis legib. quarum causa creati essent, deposituros imperium* se aiebant. Per M. Duellium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in sacrum montem ex Auentino transit: affirmante Duellio *non prius quam deseri vrbẽ videant, curam in animos patrum descensuram: admoniturum Sacrum montẽ constãtia plebis: scituros, quod sine restituta potestate redigi*

digi in concordiam res nequeant. Via Nomentana, cui tum Ficulnēsi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locauere, modestiam patrum suorum, nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante: prosequuntur coniuges liberique, *cuinam relinquerent in ea vrbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset,* miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset: vocatis vtriq; in senatum patribus, desertum apparuisset forum: plures iam quam Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid exspectabitis P. Conscripti? si decemuiri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est decemuiri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietibus iura dicturi estis? non pudet lictorum vestrorum maiorem prope numerum in foro conspici, quam togatorum, aliorumq́; ? Quid si hostes ad vrbem veniant, facturi estis? quid si plebs mox vbi parum secessione moueamur, armata veniat? occasione vrbis vultis finire imperium? atqui aut plebs nō est ha eda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patricijs magistratib. quā illi plebeis. nouā inexpertamq́; eam potestatē eripuere patrib. nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium: quum præsertim nec nos temperemus imperijs, quo minus illi auxilij egeant.* Quum hæc ex omni parte iactarentur, victi cōsensu decēuiri, *futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant:* id modo simul orāt ac monēt, *vt ipsis ab inuidia caueatur: nec suo san-*

Relicto Auentino plebs in Sacrum mōtem secessit.

LIII *guine ad supplicia patrum plebem assuefaciant.* Tum Valerius Horatiusq; missi ad plebē conditionib. quibus videretur reuocandam, cōponendasq; res, decemuiris quoq; ab ira & impetu multitudinis præcauere iubentur. Profecti gaudio ingenti plebis, in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei: ob hæc ijs aduenientib. gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit, idem quum de conditionib. ageretur, quærētib. legatis quæ postulata plebis essent: cōposito iam ante aduentum legatorum consilio ea postulauit, vt appareret in æquitate rerum plus quā in armis reponi spei: *potestatem enim tribunitiam prouocationemq; repetebant, quæ ante decemuiros creatos auxilia plebis fuerāt. & ne cui fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem.* de decemuirorum modo supplicio atrox postulatū fuit. *dedi quippe eos æquum censebant, viuosq; igni concrematuros* minabantur. Legati ad ea: *Quæ consilij fuerunt, adeo æqua postulastis, vt vltro nobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, nō licentiæ ad impugnandum alios. iræ vestræ magis ignoscendum quā indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatē ruitis & prius pene quā ipsi liberi sitis dominari iam aduersarios vultis. Nunquā ne quiescet ciuitas nostra à suppliciis, aut patrum in plebē Romanā, aut plebis in patres? Scuto vobis magis, quā gladio opus est. satis superq; gis*

Plebis postulata.

Scuto magis quam

humilis

gladio plebi opus est.

humilis est, qui iure æquo in ciuitate viuit, nec inferendo iniuriam, nec patiendo. etiamsi quãdo metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratib. legibusq; vestris, iudicia penes vos erũt. de capite nostro fortunisq;: tunc, vt quæq; causa erit, statuetis. nũc libertatẽ repeti, satis est. Facerent vt vellent permittentibus cunctis, mox redituros se LIV legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis patribus exposuissent: alij decemuiri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mẽtio fieret, haud quicquam abnuere. Appius truci ingenio, & inuidia præcipua, odium in se aliorũ suo in eos metiẽs odio: *Haud ignaue,* inquit, *imminet fortuna. Video donec arma aduersariis tradantur, differri aduersus nos certamen. dandus inuidiæ est sanguis: nihil ne ego quidẽ moror, quo minus decemuiratu abeam.* Factum senatusconsultum, *vt decemuiri se primo quoq; tempore magistratu abdicarent: Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militum plebisque.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu decẽuiri prodeunt in concionẽ, abdicantq; se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in vrbe hominũ supererat, prosequitur. huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamq; ciuitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixq; sit vobis, Reiq; publicæ, redite in patriam ad penates, cõiuges liberosq; vestros: sed qua hic modestia fuistis, vbi nullius ager in tot vsu rerũ necessario tãtæ multitudini est violatus. eam modestiam ferte in vrbẽ. in Auentinum ite, vnde profecti estis. ibi felici loco, vbi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præsto erit põtifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasq; cuncta approbãtium fuit. conuertunt inde signa, profectique Romam certant cum obuiis gaudio. armati per vrbem silentio in Auentinum perueniunt. ibi extemplo pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creauerunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium auunculum Virginiæ, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem eius quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est: & M. Duellium, qui tribunatum insignem ante decemuiros creatos gesserat, nec in decemuiralibus certaminibus plebi defuerat. spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinnius, M. Pomponius, C. Apronius, Ap. Iulius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius, extemplo plebẽ rogauit, & plebs sciuit, *ne cui fraudi esset secessio ab decẽuiris facta.* LV confestim de consulibus creandis cũ prouocatione M. Duellius rogationem pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc Circũ Flaminium appellant. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, & M. Horatius, qui extẽplo magistratũ occeperunt: quorũ consulatus popularis sine vll[illegible]

Plebs Romam reuersa tribunos plebis creat.

Consules sublato decemuiratu

[illegible]

iniuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim libertati plebis caueretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controuerso iure esset, tenerenturne patres plebiscitis: legem centuriatis comitiis tulere, *vt quod tributim plebes iussisset, populum teneret.* qua lege tribunitiis rogarionibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de prouocatione, vnicum præsidium libertatis, decemuirali potestate euersam non restituunt modo, sed etiam in posterum muniunt, sanciendo nouam legem *ne quis vllum magistratum sine prouocatione crearet. qui creasset, eum ius fasq; esset occidi: neue ea cædes capitalis noxa haberetur.* & quum plebem hinc prouocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoq; tribunis vt sacrosancti viderentur (cuius rei prope iam memoria aboleuerat) relatis quibusdam ex magno interuallo cæremoniis, renouarunt, & quum religione inuiolatos eos, tum lege etiam fecerunt: sanciendo, *vt qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus, decemuiris nocuisset, eius caput Ioui sacrū esset: familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæq; venum iret.* hac lege iuris interpretes negant quemquam sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. itaque ædilem prehendi, ducique a maioribus magistratibus: quod etsi non iure fiat (nocere enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere iureiurando plebis, quum primum eam potestatem creauit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque & prætoribus, quia eijsdem auspiciis, quibus consules crearentur, cautum esse: iudicem enim consulem appellari. quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem iudicem, sed prætorem appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuêre. Institutum etiam ab iisdem consulibus: *vt senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur.* quę ante arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duellius deinde tribunus plebis plebem rogauit, plebesque sciuit, *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine prouocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia vt inuitis, ita non aduersantibus patriciis transacta: quia nondum in quemquam vnum sæuiebatur. fundata deinde & potestate tribunitia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque iam rati, accusatorem primum Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis iuuenibus in forum descendisset: redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque eius vidissent. Tum Virginius. *Oratio,* inquit, *rebus dubijs inuenta est, itaque neque ego accusando apud vos eum, tempus teram, à cuius crudelitate vosmetipsi armis vindicastis: nec istum ad*

Ne quis Magistratus sine prouocatione crearetur.

LVI

Appio Virginius diē dixit.

cetera scelera impudentiã in defendendo se adijcere patiar. Omnium igitur tibi Appi Claudi, quæ impie nefarieq; per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio vnius tantum criminis, nisi iudicem vindices te, ab libertate in seruitutem cõtra leges vindicias non dedisse in vincula te duci iubeo. Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in iudicio populi vllam spem habebat: attamẽ & tribunos appellauit: & nullo morãte arreptus à viatore, *Prouoco*, inquit. Audita vox vna vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque *Deos tandem esse, & nõ negligere humana* fremunt, *& superbiæ crudelitatique, etsi seras, non leues tamen venire pœnas: prouocare qui prouocationem sustulisset: & implorare præsidium populi, qui omnia iura populi obtriuisset: rapique in vincula egentem iure libertatis, qui liberum corpus in seruitutem addixisset:* ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur. Maiorum merita in Rempublicam domi militiæque commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanam studium, quod æquandarum legum causa cum maxima offensione patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: ceterum sua propria bona malaq; quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum in præsentia se communi iure ciuitatis ciuem Romanum die dicta postulare, vt dicere liceat, vt iudicium populi Romani experiri: non ita se inuidiam pertimuisse, vt nihil in æquitate & misericordia ciuium suorum spei habeat. quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere imitẽtur quos oderint: quod si tribuni eodẽ fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quam conspirasse decemuiros criminati sint: ait se prouocare ad populum: implorare leges de prouocatione, & consulares, & tribunitias eo ipso anno latas, quẽ enim prouocaturum, si huic indemnato indicta causa nõ liceat? cui plebeio, & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? sed documento futurum, vtrum nouis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio ꝓuocatioq; aduersus iniuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an verè data sit.* Contra Virginius, vnum Ap. Claudium & legum expertem, LVII
& ciuilis & humani fœderis esse aiebat, *respicerent tribunal hominis, castellum omnium scelerum: vbi decemuir ille perpetuus, bonis, tergo sanguini ciuium infestus, virgas, securesque omnibus minitans, Deorum hominumq; contemptor, carnificibus nõ lictoribus stipatus, iam ab rapinis & cædib. animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: vbi crudeli decreto, nefandisque vindicijs dexteram patris in filiam armauerit: vbi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, auunculumque in carcerem duci iusserit. stupro interpellato magis, quam cæde motus, & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde vt*

Appij defensio.

ille

ille iterum ac sæpius prouocet, sic se iterum ac sæpius iudicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in seruitutem dederit. si ad iudicem non eat, pro damnato in vincula duci iubere. Vt haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt, donumq; ob eam Ioui optimo maximo coronã auream in Capitolium tulere parui ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturq; religiones pie magis quam magnifice. iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellũ apparare. Itaque partiri prouincias consules iussi Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique euenere. Quum ad ea bella delectũ edixissent, fauore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere: eoque non copia modo, sed genere etiam militum veteranis admistis firmior exercitus fuit. Priusquam vrbem egrederentur, leges decemuirales quibus tabulis duodecim est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui iussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. *Duodecim tabulæ in publico ponuntur.*

VII C. Claudius, qui perosus decemuirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat: is magno iam natu quum ad pericula eius deprecanda redisset, cuius vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusq; in foro prensabat singulos: orabatque ne *Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, vt carcere & vinculis viderentur digni. virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros legũ latorem conditoremq; Romani iuris, iacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. auerterẽt ab ira parumper ad cognitionẽ cogitationemq; animos: & potius vnum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam propter vnius odium multorum preces aspernarẽtur, se quoq; id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiã rediisse, cuius aduersæ fortunæ velit succursum: virtute libertatem recuperatã esse, clemẽtia concordiã ordinum stabiliri posse.* Erant quos moueret sua magis pietate, quam eius pro quo agebat causa, sed Virginius *sui potius vt misererẽtur,* orabat *filiæq;: nec gentis Claudiæ regnũ in plebẽ sortitæ, sed necessariorũ Virginiæ & trium tribunorũ preces audirent, qui ad auxiliũ plebis creati, ipsi plebis fidẽ atq; auxilium implorarẽt.* Iustiores hæ lacrymæ videbãtur. itaq; spe incisa, priusquã prodicta dies adesset, Appius sibi mortẽ consciuit. *Appius mortem sibi consciscit.* Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius inuidiæ proximus, quod in vrbe fuerat, quum iniustæ vindiciæ à collega decerẽtur. Plus tamẽ facta iniuria Oppio, quam non ꝓhibita, inuidiæ fecit, testis ꝓductus, qui septem & viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu populi scissa veste, tergum laceratũ virgis ostendit, nihilum deprecans,

quin si quam suam noxam reus dicere posset, priuatus in se iterum saeuiret. Oppius quoque ductus in vincula est, & ante iudicii diem finem ibi vitae fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicauere. collegae eorum exilii causa solum verterunt, bona publicata sunt. & Claudius assertor Virginiae, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio vltimam poenam, dimissus Tibur exulatum abiit: Manesque Virginiae mortuae quam viuae, feliciores, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto sonte tandem quieuerunt. Ingens metus incesserat patres, vultusque iam iidem tribunorum erant, qui decemuirorum fuerant, quum M. Duellius tribunus plebis inhibito salubriter modo nimiae potestatis: *Et libertatis,* inquit, *nostrae & poenarũ ex inimicis satis est, itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. nam neque vetera peccata repeti iã obliterata placet, quũ noua expiata sint decemuirorum suppliciis: & nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primũ moderatio tribuni, metum patribus dempsit, eademque auxit consulum inuidiam: quod adeo toti plebis fuissent, vt patrum salutis libertatisq; prior plebeio magistratui quam patricio cura fuisset: & ante inimicos satietas poenarum suarum cepisset, quam obuiam ituros licentiae eorum consules appareret multique erant qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum patres auctores fuissent: neq; erat dubium, quin turbato Reipublicae statu tempori succubuissent. Consules rebus vrbanis compositis, fundatoque plebis statu, in prouincias diuersi abire. Valerius aduersus coniunctos iam in Algido exercitus Aequorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. quod si extemplo rem fortunae commisisset haud scio, an (qui tum animi ab decemuirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen statutum fuerit. Castris mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant, prouocantibusque ad proelium responsum Romanus nemo reddebat, tandem fatigati stando, ac nequicquam exspectando certamen Aequi Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant: pars in Hernicos, pars in Latinos praedatum abeunt. relinquitur magis castris praesidium, quam satis virium ad certamen. Quod vbi sensit consul, reddit illatũ antea terrorem instructaq; acie vltro hostem lacessit. vbi illi, conscientia quid abesset, virium, detrectauere pugnã, creuit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant pauentes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamẽ, nocte cessere: & Romani quidem pleni spei corpora curabant. haud quaquam pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad reuocandos prędatores dimittunt: recur-

LIX (margin, beside "uerunt. Ingens metus")
LX (margin, beside "quin turbato Reipublicae")

Valerius aduersus Aequos & Volscos.

recurritur ex proximis locis, vlteriores non inuenti. Vbi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum inuasurus, ni copia pugnæ fieret. & postquam multa iam dies erat, neque mouebatur quicquam ab hoste, iubet signa inferri consul, motaq; acie indignatio Æquos & Volscos incessit; si victores exercitus vallum potius quam virtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Iamque pars egressa portis erat: deincepsque alii seruabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, inuadit. Retulere primo pedem hostes. deinde quum animos collegissent & vndique duces, *victisne cessuri essent*, increpa-

LXI rent, restituitur pugna. Consul ex altera parte *Romanos meminisse iubebat, illo die primum liberos pro libera vrbe Romana pugnare: sibimetipsis victuros, non vt decemuirorum victores præmium essent: non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso: ostenderent prioribus præliis per duces, non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse, cõtra ciues plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris, seruitutem magis timuisse. Vnam Virginiam fuisse, cuius pudicitiæ in pace periculum esset: vnum Appium ciuem periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ vrbi accidere. Auentini Sacrique montis* admonebat, *vt vbi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemuiros esse, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani esse.* Hæc vbi inter signa peditum dicta dedit, aduolat deinde ad equites. *Agite iuuenes*, inquit, *præstate virtute peditem, vt honore atque ordine præstatis primo concursu pedes mouit hostem, pulsum vos immissis equis exigite è campo non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntque in hostem pedestri iam turbatum pugna: & perruptis ordinibus elati ad nouissimam aciem, pars libero spatio circumuecti, iam fugam vndique capessentes, plerosque à castris auertunt præter equitantesque absterrent. peditum acies & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, maiore præda potitur. Huius pugnæ fama perlata non in vrbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in vrbe lætitia modo celebrata est: in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Iam Horatius eos excursionibus sufficiendo, præliisque leui-

Consulis oratio.

Ad equites consulis oratio.

Volscorum & Æquorum castra expugnantur.

bus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemuirorum ductu acceptæ, paruaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes *quid latrocinij modo procursantes pauci, recurrẽtesq; tererent tempus? & in multa prælia paruaq; carperent summam vnius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamq; semel fortuna rem darent?* Ad id quod LXII
sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. iam alterum exercitum victorem in vrbem rediturum, sibi vltro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si rum non sint, pares hostibus fore? Vbi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione aduocata, *Quemadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos milites audisse, qualẽ liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit, consilio collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilij animiq; habiturus sum, quod vos milites mihi effeceritis & trahi bellũ salubriter, & mature perfici potest, si trahendum est, ego vt indies spes virtusq; crescat, eadem qua institui disciplina efficiam. si iam satis animi est, decernią; placet, agite dum clamorem, qualẽ in aciem sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisq; vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus: *Quod bene vertat, gesturum se illis morem: posteroq; die in aciem deducturum*, affirmat. reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi iam auidi certaminis procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæque alterũ gloriæ, alterum nuper noua victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adiuuere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorũ in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ vbi illatis ex transuerso signis degrauabant prope circumuentũ cornu, equites duarum legionũ sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusq; iam suis prouolant in primum, simulq; & hosti se opponunt: & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. verecundiæ erat, equitem suo alienoq; marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem digresso equiti parem esse. Vadunt igitur in prælium ab sua parte omissum, & locum ex quo LXIII
cesserant, repetunt: momentoq; nõ est restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditũ tectus se ad equos recipit: transuolat inde partem alteram suis victoriæ nuncius, simul & in hostes iam pauidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu impetum facit. non aliorũ eo prælio virtus magis enituit. Consul prouidere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. castigati fortium statim virorum opera edebant: tantumq; hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redin-

Horatij consulis ad milites oratio.

Inter Romanos & Sabinos prælium.

Redintegrato clamore vndiq; omnes connixi hostem auertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum sicut in Algido res, sed suas Romanus populationibus agrorum amissas recipit. Gemina victoria duobus bifariam prælijs parta, malignè senatus in vnum diem supplicationes consulum nomine decreuit. populus iniussu & altero die frequẽs iit supplicatũ. & hæc vaga popularisq; supplicatio studiis propè celebratio fuit. Consules ex composito eodem biduo ad vrbem accessere, senatumq; in Martium campum euocauere. vbi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, *senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi.* itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, vbi nunc ædes Apollinis est (Circum iam tum Apollinarem appellabant) auocauere senatum. vbi quum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum: multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *de patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamque pro priuato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti: nunquam antè de triumpho, per populum actum: semper æstimationem arbitriumque eius honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, vt nullum publicum consilium sinerent esse. ita demum liberam ciuitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque iura ordo, suam maiestatem teneat.* in eandem sententiam multa & à ceteris senioribus patrum cùm essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum

Sabinorum castra diripiuntur.

LXIV sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, vt iidem tribuni reficerentur; & quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum, consensum patrum causabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis labefactata essent. *quid futurum, nondum firmatis legibus si nouos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque Coss. fore, qui libertati plebis suas opes postferrent.* Fortè quadam vtili ad tempus, vt comitiis præesset, potissimum M. Duellio sorte euenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus inuidiam imminentem cernenti, qui quum *ex veteribus tribunis negaret vllius se rationem habiturum*; pugnarentque collegæ vt liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis habiturus è lege potius comitia, quam ex voluntate patrum: iniecta contentione Duellius consules ad subsellia accitos quum interrogasset, *quid de comitiis consularibus in animo haberent*, respondissentque,

se nouos consules creaturos: auctores popularis sententiæ, haud populares nactus, in concionem cum iis processit. vbi quum consules producti ad populum, interrogatiq;, *si eos P.R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumq; gestarum cõsules iterũ faceret, quidnam facturi essent?* nihil sententiæ suæ mutassent: collaudatis consulib. quod perseuerarent ad vltimum dissimiles decemuirorum esse, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, quũ præ studiis apertè petentiũ nouem tribunorum alii candidati tribus nõ explerent, concilium dimisit: nec deinde comitiorum causa habuit. *satisfactũ legi* aiebat, *quæ numero nusquã præfinito tribunis, modo vt relinquerentur, sanciret:* & ab iis qui creati essent, cooptari collegas iuberet recitabatq; rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, si quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum vtique quos sibi collegas cooptassent, vt illi legitimi eadẽ lege tribuni plebei sint, vt illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duellius quum ad vltimum perseuerasset, negando XV. *tribunos plebis Rempub. habere posse,* victa collegarũ cupiditate, pariter patribus plebique acceptus, magistratu abiit. Noui tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem fouerunt. duos etiam patritios consularesque, Sp. Tarpeium & A. Æternium cooptauêre. Consules creati, Sp. Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil magnopere ad patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuêre. L. Trebonius tribunus plebis infestus patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum proditumque à collegis, aiebat: rogationem tulit, *vt qui plebem Romanam tribunos plebis rogaret, is vsque eo rogaret, dum X tribunos plebis faceret,* insectandisque patribus, vnde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macrinus, & C. Iulius Coss. facti, conciones tribunorum aduersus nobilium iuuentutem ortas, sine insectatione potestatis eius, conseruata maiestate patrum, sedauere. plebem decreto ad bellum Volscorum & Æquorum delectu sustinendo, rem ab seditionibus continuere: vrbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias ciuiles externos tollere animos cura pacis, concordiæ quoque intestinæ causa fuit. Sed alter semper ordo grauis alterius modestiæ erat. quiescenti plebi ab iunioribus patrum iniuriæ fieri cœptæ. vbi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inuiolati erant, vtique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum iniuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior fermè esset: iamq; plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomine tantum se biennio habuisse. Seniores contra patrum, vt nimis feroces, suos credere iuuenes esse; ita malle si modus exceden-

LXV

Dissidia inter patres & plebem.

cedendus esset, suis quam aduersariis superesse animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, vt deprimat alium, in difficili est; cauendoq; ne metuant homines, metuendos vltro se efficiunt: & iniuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, iniungimus aliis.

LXVI T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius Coss. inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum acceperunt: sed imminebat vtrumque. Iam non vltra discordia ciuium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in patres, quum dies alicui nobilium dicta nouis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente iam plebe imperium. *eo, aduersus se non esse missos exercitus. dissolui licentia militandi morem, nec pro communi iam patria Romam esse, quicquid irarum simultatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occæcatos lupos intestina rabie opprimendi occasionem esse.* *Æqui & Volsci contra Romanos arma capiunt.*

Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum populati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum vrbi per contumeliam ostentantes. vnde postquam inulti prædam

LXVII præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iêre, Quintius Cos. ad concionem populum vocauit. ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi: hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditũ iri, Æquos & Volscos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum consule ad mœnia vrbis Romæ impune armatos venisse. hanc ego ignominiam (quamquam iamdiu ita viuitur, is status rerum est, vt nihil boni diuinet animus) si huic potissimum imminere anno scissem, vel exilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuêre nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat, mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignauissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? si culpa in nobis est, auferte imperium indignis: & si id parum est, insuper pœnas expetite. si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata Quirites, vosmet tantum pœniteat. Non illi vestram ignauiam contempsere, nec sua virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub iugum missi, & se & vos nouere. discordia ordinum est venenum vrbis huius. patrum ac plebis certamina dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tadet vos patritiorum, nos plebeiorum magistratuum; sustulere illi animos. Pro Deorum fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis; concordiæ causa concessimus. decemuiros desi-* *Quintij oratio.*

derastis: creari passi sumus, decemuirorum vos pertęsum est, coegimus
abire magistratu. manente in eosdem priuatos ira vestra, mori atque
exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. tribunos plebis
creare iterum voluistis, creastis. consules facere vestrarum partium, etsi
patribus videbamus iniquum, patritium quoque magistratum plebi do-
num fieri vidimus. auxilium tribunitium, prouocationem ad populum,
scita plebis iniuncta patribus: sub titulo ęquandarum legum nostra iura
oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? ecquando vnã
vrbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos
ęquiore animo quiescimus, quam victores: satisne est, nobis vos metuen-
dos esse? Aduersus nos Auentinum capitur, aduersus nos Sacer occupatur
mons. Esquilias quidem ab hoste propè captas, & scandentem in aggerem
Volscum hostem nemo submouit. in nos viri, in nos armati estis. Agite- LXVIII
dum, vbi hic curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & car-
cerem impleueritis principibus, iisdem istis ferocibus animis egredimini
extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite
agros vestros, ferro ignique vastatos, prędam abigi, fumare incensa pas-
sim tecta. At enim communis res per hęc loco est peiore: ager vritur,
vrbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem priuatę res ve-
stra quo in statu sunt? iam vnicuique ex agris sua damna nuntiabun-
tur, quid est tandem domi, vnde ea expleatis? tribuni vobis amissa red-
dent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerẽt, & cri-
minum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. sed ex
illis concionibus nunquam vestrûm quisquam re fortunaque domum
auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad coniugem & liberos, prater odia,
offensiones, simultates publicas priuatasque? à quibus semper non vestra
virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, quum
stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris non in foro
faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione patres
Romani horrebant, pręda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum
gloriæq; simul publicę simul priuatę triumphantes domum ad penates
redibatis: nunc oneratum vestris fortunis hostẽ abire sinitis. Hęrete af-
fixi concionibus, & in foro viuite: sequitur vos necessitas militandi quam
fugitis. Graue erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellũ.
si inde non pellitur, iam intra mœnia erit, & arcẽ & Capitolium scãdet
& in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectũ haberi,
& educi exercitũ in Algidũ iussit. sedemus desides domi, mulierũ ritu in-
ter nos altercantes, pręsenti pace lęti, nec cernẽtes ex otio illo breui multi-
plex bellũ rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro
gratis loqui, etsi meũ ingeniũ non moneret, necessitas cogit. vellẽ equidem
vobis placere Quirites, sed multo malo vos saluos esse, qualicũq; erga me
animo futuri estis. Natura hoc ita cõparatum est, vt qui apud multitu-
dinẽ sua causa loquitur, gratior eo sit, cuius mens nihil pręter publicũ cõ-
modũ videt. nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in
armis,

armis, nec in otio esse sinunt, vestra vos causa incitare & simulare putatis: concitati, aut honori aut quæstui illis estis: & quia in cõcordia ordinũ nullos se vsquã esse vident, mala rei se quã nullius, turbarũ ac seditionũ duces esse volunt. Quarũ rerum si vos tædium tandẽ capere potest: & patrũ vestrosq; antiquos mores vultis pro his nouis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorũ nostrorũ fusos fugatosq; castris exuero, & à portis nostris mœnibusq; ad illorum vrbes hunc belli

LXIX *terrorẽ, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.* Rato alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, q̃ tunc seuerissimi consulis fuit. Iuuentus quoq; quæ inter tales metus detrectationẽ militiæ, telum acerrimũ aduersus patres habere solita erat, bellũ & arma spectabat, & agrestium fuga, spoliatiq; in agris & vulnerati, fœdiora iis, q̃ subiiciebantur oculis nunciantes, totam vrbẽ ira impleuere. In senatũ vbi vẽtum est, ibi vero in Quintium omnes versi, vt vnum vindicem maiestatis Romanæ intueri & primores patrũ dignã dicere *concionẽ imperio cõsulari, dignã tot consulatib. ante actis, dignã vita omni plena honorũ sæpe gestorũ, sæpius meritorum alios cõsules aut per proditionẽ dignitatis patrũ plebi adulatos, aut acerbè tuẽdo iura ordinis asperiorẽ domando multitudinẽ fecisse: T. Quintiũ orationem memorem maiestatis; patrũ concordiæq; ordinum, & tẽporum in primis habuisse. orare eum collegamq;, vt capesserent Remp. orare tribunos, vt vno animo cum consulibus bellum ab vrbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida patribus præberet: appellare tribunos, communem patriam auxiliumq; eorum implorare, vastatis agris, vrbe propè oppugnata.* Consensu omnium delectus decernitur habeturq;. Quum consules in concione pronuntiassent, *tempus nõ esse causas cognoscendi, omnes iuniores postero die prima luce in cãpo Martio adessent: cognoscendis causis eorum qui nomina non dedissent, bello perfecto se daturos tẽpus: pro desertore futurũ, cuius nõ probassent causam:* omnis iuuentus affuit postero die. cohortes sibi quæq; centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, vt signa eo ipso die à quæstoribus ex ærario prompta delataq; in campum, quarta diei hora, mota ex campo sint: exercitusq; nouus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentib. manserit ad decimum lapidem, insequens dies hostem in conspectum dedit: castraq; ad Corbionẽ castris sunt coniuncta. tertio die quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpę ac desperatio irritaret, mora dimicãdi nulla est facta. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii concedente Agrippa penes collegam erat, & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrip-

Quintij Coss. laus.

Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum P. Sulpicium equitib. præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnauêre, haud segniter resistentibus Volscis. P. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. vnde quum eadē reuerti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostiū satius visum est. momentoq; temporis in auersam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquandiu tenuissent Ibi vero Sulpicius *negare cunctandi tempus esse, circumuentos interclusosq; ab suis* vociferans, *ni equestre prœlium cōnisi omni vi perficerent: nec fugare equitē interdum satis esse, cōficerent equos virosq; ne quis reueheretur inde ad prœlium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta. impressione vna totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitauêre: ipsos, equosq; spiculis confodere. Is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditū aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, vbi iam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primū acie vinci cœpti, qua præmissus equitatus turbauerat ordines sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum. in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusq; ferox, quum omni parte pugnæ melius rem geri, quam apud se videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam iacere etiam in confertos hostes cœpit. cuius ignominiæ metu concitati milites inuasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quintio venit, *victorem iam se imminere hostium castris, nolle irrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse: si iam fudisset hostes, conferret ad se signa, vt simul omnis exercitus præda potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorē collegam, castraq; hostium venit. ibi paucis defendentib. momentoq; fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: prædaq; ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti, aut non sperati honoris. ego quantum in tanto interuallo temporum conicio, quum Valerio atq; Horatio consulibus, qui prꝍter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulib. petere triumphum: ne etiam si imperassent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur. Victoriam honestam ex hostibus partam turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformauit. Aricini atque Ardeates de ambiguo LXXI.

Volscorum & Æquorum castra expugnantur.

biguo agro quum sæpe bello certassent, multis inuicem cladibus fessi iudicem populum Romanum cœpere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum. iamq; editis testibus quum tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, cōsurgit P. Scaptius de plebe magno natu: *& si licet,* inquit, *consules, de Republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, vt vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque *prodi publicam causam* summoueri iussissent, tribunos appellat. Tribuni, vt fere semper reguntur à multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, vt quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum se tertium & octogesimū agere, & in eo agro de quo agitur militasse non iuuenem, sed vicesima iam stipendia merentem cum ad Coriolos sit bellatum, eò se rem vetustate obliteratam, ceterum sua memoria infixam afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisq; Coriolis iure belli publicum populi Romani factum. mirari se, quonā more Ardeates Aricinīq;, cuius agri ius nunquam vsurpauerint incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse, non potuisse se tamen inducere in animum, quin quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoque voce, qua vna posset, vindicaret. magnoperò se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.* Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam audiri animaduertissent; *Deos hominesq; testantes flagitium ingens fieri.* patrum primores accersunt. cum his circumire tribunos, orare, *ne pessimum facinus peiore exemplo admitterent, iudices in suam rem litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iudici esse; nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria sociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna maiora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc concionali seni assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc priuatæ rei iudicem fecisse, vt sibi controuersiosam adiudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui iam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. vocatæ tribus iudicauerunt agrum publicum populi Romani esse. nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bona causa eleuatur dedecus iudicij: idque non Aricinis Ardeatibusque, quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab vrbanis motibus & ab externis mansit.

Scaptij vanissimi senis oratio.

EPITO-

EPITOME LIBRI IV.

Ex de connubio patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, patrib. repugnantibus, perlata est. Aliquot annis res populi Romani domi militiaq; per hoc genus magistratus administratæ sunt, Itē censores tunc primum creati sunt. Ager Ardeatinus Romani populi iudicio ablatus, missis in eū colonis restitutus est. Cùm fame populus Romanus laboraret, Sp. Melius eques Romanus frumentū popolo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnū affectās à C. Seruilio Ahala magistro equitum iussu Quintij Cincinnati dictatoris occisus est. L. Minucius index boue aurata donatus est. Legatis Romanis à Fidenatib. occisis, quoniam ob Rempublicam occubuerāt, statuæ in rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit: Mamercus Æmilius dictator censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem à censorib. notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ, eoque coloni missi sunt, quib. occisis Fidenates quum defecissent à populo Romano, à Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ. Coniuratio seruorum oppressa est. Postumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. Res præterea gestas aduersum Volscos & Veientes, Fidenates & Faliscos continet.

De connubio patrū cum plebeiis.

1 HOs secuti M. Genutius & P. Curiatius consules. Fuit annus domi forisque infestus, nam anni principio & de connubio patrum & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgauit; qua contaminari sanguinem suum patres, confundique iura gentium rebantur: & mentio primò sensim illata à tribunis, vt alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo processit deinde, vt rogationem nouem tribuni promulgarent, *vt populo potestas esset, seu de plebe, seu de patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Læti ergo audière patres, Ardeatium populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque ob communicatā Verruginem fremere. adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebāt. His itaque in maius etiam acceptis, vt inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellum, armaque vi summa apparari iubent, si quo intentius posit, quam T. Quintio consule, apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequiquam territando consules auertere plebem à cura nouarum legum nunquam eos se viuo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisq; essent, plebes sciuisset:* confestim ad concionem

nem aduocauit. Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *iã ultra ferri posse furores tribunitios: ventum iam ad finẽ esse, domi plus belli concitari, quam foris. id adeo non plebis, quam patrum, neq; tribunorum magis, quã consulum culpa accidere. cuius rei præmium sit in ciuitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. maximũ Romæ præmium seditionum esse: id & singulis vniuersisq; semper honori fuisse. Reminiscerentur quã maiestatem senatus ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent: vt quemadmodum plebs gloriari posset, se auctiorem ampliorémque esse. finẽ ergo non fieri, nec futurum, donec quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasq; res C. Canuleium aggressum? colluuionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum priuatorumq; afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: vt discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos nouerit. quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi vt ferarũ prope ritu vulgentur cõcubitus plebis, patrumq; ? vt qui natus sit, ignoret cuius sanguinis, quorum sacrorum sit, dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia diuina humanaque turbentur, iam ad consulatum vulgi turbatores accingi & primo, vt alter cõsul ex plebe fieret, id modo sermonibus tentasse: nunc rogari, vt seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus cõsules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimũ quemq;. Canuleios igitur Iciliosq; consules fore, ne id Iupiter optimus maximus sineret, regiæ maiestatis imperium eo recidere, & se millies morituros potius, quã vt tãtum dedecoris admitti patiantur. certũ habere, maiores quoq; si diuinassent, cõcedendo omnia non mitiorẽ in se plebem, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulãdo, quum prima impetrasset, futurã: primo quamlibet dimicationẽ subituros fuisse potius, quã eas leges sibi imponi paterẽtur: quia tum cõcessum sit de tribunis, iterum cõcessum esse. Finem non fieri posse, in eadẽ ciuitate tribunos plebis, & patres esse: aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendũ esse, potiusq; sero, quã nunquam obuiã eundum audaciæ temeritatiq;: illi ne vt impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde aduersus ea quæ concitauerint, armari ciuitatẽ, defendiq; prohibeant? & cum hostes tantum nõ accersierint, exercitus cõscribi aduersus hostes non patiantur? sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se nisi suas leges tanquã victoris patres accipi sinãt delectum haberi prohibiturum: quid esse aliud, quã minari se proditurum patriã? oppugnari atq; capi passurum? quid eã vocem animorum, nõ plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Veientibus allaturã? nónne Canuleio duce se speraturos Capitolium atq; arcẽ scandere posse, si patribus tribuni cũ iure maiestate adẽpta, animos et eripuerint? Consules paratos esse duces prius aduersus scelus ciuium, quã aduersus hostium arma.* Quum maxime hæc in senatu agerẽtur, Canuleius pro legib. suis & aduersus cõsules ita disseruit; *Quantopere vos Quirites cõtemnerẽt patres,*

Consules aduersus tribunos plebis senatum incitant.

Canuleij tribuni plebis aduersus Cos. oratio.

quam

qua indignos ducerent, qui vna secum vrbe intra eadem mœnia viueretis, sæpe equidem & antè videor animaduertisse: nunc tamen maximè, quod adeò atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quib. quid aliud quàm admonemus ciues nos eorum esse, & si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus quod finitimis externisq; dari solet. nos quidem ciuitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiã victis, dedimus. Altera nihil noui ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atq; vsurpamus: vt quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manib. temperaturos? violaturosq; denuntient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, vt quib. velit consulatum mandet: & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore, adipiscẽdi summi honoris, stare vrbs hæc nõ poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam seruum, aut libertinum aliquis cõsulem futurum dicat. Ecquid sentitis in quanto contemptu viuatis? Lucis vobis huius partem, si liceat, adimant, quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignãtur, quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad cõmentarios pontificum admittimur, ne ea quidẽ scimus, quæ omnes peregrini ẽt sciunt, consules in locum regum successisse: nec aut iuris aut maiestatis quicquam habere, quod non in regib. antè fuerit? en vmquã creditis fando auditum esse, Numam Pompiliũ non modò non patritiũ, sed ne ciuem quidem Rom. ex Sabino agro accitũ populi iussu, patribus auctorib. Romæ regnasse? L. deinde Tarquinium non modò Romanæ, sed nec Italicæ quidẽ gentis, Demarati Corinthij filiũ, incolam ab Tarquiniis, viuis liberis Anci, regẽ factum: Seruiũ Tulliũ post hunc, captiua Corniculana natũ patre nullo, matre serua, ingenio & virtute regnũ tenuisse? quid n. de T. Tatio Sabino dicam? quẽ ipse Romulus parens vrbis in societatem regni accepit? Ergo dum nullũ fastiditur genus, in quo eniteret virtus, creuit imperium Roman. Pœniteat nunc vos plebeij consulis? quum maiores nostri aduenas reges non fastiderint, & ne regib. quidem exactis clausa vrbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem post reges exactos ex Sabinis non in ciuitatẽ modò accepimus, sed etiam in patritiorum numerum. Ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat? ciuis Rom. si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Vtrum tandem nõ credidimus fieri posse, vt vir fortis ac strenuus, pace belloq; bonus ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Seruio Tullio similis? an, ne sit quidẽ, ad gubernacula Reip. accedere eũ patiemur? potiusq; decẽuiris deterrimis mortaliũ, qui tũ omnes ex patrib. erant, quàm optimis regum nouis hominib. similes cõsules sumus habituri? At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nullane res noua institui debet? & quod nondum est factũ (multa enim nondum sunt facta in nouo populo) ea, ne si vtilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erãt: ab

Numæ

Numa Põpilio creati: census in ciuitate, & descriptio centuriarũ classiumq; non erat; ab Seruio Tullio est facta. Consules numquam fuerãt: regib. exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium, nec nomẽ fuerat: apud patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores nulli erãt: institutũ est vt fierent. Decemuiros legib. scribendis intra decem hos annos & creauimus, & è Republ. sustulimus. Quis dubitat, quin in æternũ vrbe condita, & in immensum crescente, noua imperia, sacerdotia, iura gentium, hominumq; instituantur? hoc ipsum ne connubiũ patrib. cũ plebe esset, non decẽuiri tulerũt pauci his annis pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? an esse vlla maior, aut insignior cõtumelia potest, quã partẽ ciuitatis velut contaminatã, indignã connubio haberi? quid est aliud, q̃ exilium intra eadẽ mœnia, q̃ relegationem pati? ne affinitatib. ne propinquitatib. immisceamur. Cauent ne societur sanguis. quid? hoc si polluit nobilitatẽ istam vestrã, quam pleriq; oriũdi ex Albanis & Sabinis, nõ genere, nec sanguine, sed p̃ cooptatione in patres habetis, aut ab regib. lecti, aut post reges exactos iussu populi: sincerã seruare priuatis consilijs nõ poteratis, nec ducendo ex plebe. neq; vestras filias sororesq; enubere sinendo è patrib. nemo plebeius patritiæ virgini vim afferret: patritiorũ libido est: nemo inuitũ pactionẽ nuptialem quemquã facere coegisset. Verũ enimuero lege id prohiberi, & connubium tolli patrũ ac plebis, id demũ cõtumeliosum plebi est. cur n. non cõfertis, ne sit connubium diuitib. ac pauperibus? Quod priuatorum cõsiliorum vbiq; semper fuit; vt in quam cuiq; femina conuenisset domum; nuberet: ex qua pactus esset vir domo, in matrimoniũ duceret: id vos sub legis superbissimæ vincula coniicitis, qua dirimatis societatem ciuilem, duasque ex vna ciuitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idẽ conuiuium ineat? ne in foro eodem consistat? quid n. in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit? si patriciã plebeius? quid iuris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur liberi. nec quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, præterquam vt hominem, vt ciuium numero simus. nec vos (nisi in cõtumeliam ignominiamq; nostrã certare iuuat) quod contendatis, quicquam est. Deniq; vtrum tandem populi Romani an vestrum summum imperium est? regib. exactis vtrũ vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit iubere legem. an vt quæq; rogatio promulgata erit; vos delictum pro pœna decernetis? & simul ego tribunus vocare trib. in suffragium cœpero, tu statim cõsul sacramento iuniores adiges & in castra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si nõ quantum istæ minæ aduersus plebis cõsensum valerent, bis iam experti essetis? scilicet quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis: an ideo nõ est dimicatum, quod quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebs est si connubiis redditis: vnam hanc ciuitatem tandem

facitis,se coalescere,si iungi, miscerîq; vobis priuatis necessitudinib possunt:si spes,si aditus ad honores viris strenuis & fortib. datur:si in cōsortio,si in societate Reip. esse : si, quod æquæ libertatis est,inuicem annuis magistratib parêre, atq; imperitare licet. Si hæc impediet aliquis,ferte sermonibus,& multiplicate fama bella:nemo est nomen daturus, nemo arma capturus,nemo dimicaturus pro superbis dominis,cū quib.nec in Republ.honorum,nec in priuata connubij societas est Quum in concionem & cōsules processissent,& res à perpetuis orationib.in altercationē vertisset;interroganti tribuno , cur plebeium consulē fieri nō oporteret? vt fortasse vere , sic parum vtiliter in præsens certamen respōdit,q nemo plebeius auspicia haberet.ideoq; decēuiros cōnubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.Plebes ad id maxime indignatione exarsit,quod auspicari tāquā inuisi Diis immortalib. negarētur posse.nec ante finis cōtentionum fuit,quum & tribunū acerrimum auctorē plebs nacta esset:&ipsa cum eo pertinacia certaret,q̄ victi tandem patres, vt de cōnubio ferretur concessêre: ita maxime rati contentionem de plebeiis cōsulib. tribunos , aut totā depositiuros,aut post bellum dilaturos esse, contentamq; interim connubio plebem paratam delectui fore.Quum Canuleius victoria de patribus,& plebis fauore ingens esset,accensi alij tribuni ad certamen pro rogatione sua sum̄a vi pugnant,&crescente indies fama belli,delectum impediunt.Consules,quum per senatum,intercedentib.tribunis nihil agi posset, consilia principum domi habebant:apparebat autem,aut hostib.aut ciuibus , de victoria concedendum esse. Soli ex consularib.Valerius atq; Horatius non intererant consiliis.C. Claudij sententia consules armabat in tribunos : Quintiorum, Cincinnatiq; & Capitolini sententiæ abhorrebant à cæde , violādisq; quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eo deducta res est, vt tribunos militum cōsulari potestate promiscue ex patrib.ac plebe creari finerent, de consulib. creandis nihil mutaretur. eoq; contenti tribuni, contenta plebs fuit.Comitia tribunis consulari potestate trib.creandis indicuntur.quib.indictis , extemplo quicunq; aliquid seditiose dixerat, aut fecerat,q̄ maxime tribunitij & prensare homines,& cōcursare toto foro candidati cœpere:vt patritios desperatio primo irritata plebe adipiscendi honoris , deinde indignatio,si cum his gerēdus esset honos,deterreret: postremo coacti tn̄ à primorib.petiêre,ne cessisse possessione Reipublicæ viderentur. Euentus eorum comitiorum docuit , alios animos in contentione libertatis dignitatisq; , alios secundum deposita certamina incorrupto iudicio esse,tribunos n.omnes patritios creauit populus , contentus eo,quod ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemq; & altitudinem animi vbi nunc in vno inueneris, quæ tunc

De patrū cum plebe connubio lex fertur.

V

VI

tunc populi vniuersi fuit? anno trecentesimo decimo, quam vrbs Roma condita erat, primum tribuni militum pro consulib. magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Attilius, T. Cæcilius, quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adiectum Æquorum Volscorumque bello, & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirēt, tribunos militum tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe: & imperio, & insignib. consularib. vsos. Non rū pro firmato iam stetit magistratus eius ius: quia tertio mense quam inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati honore abiere; ꝙ C. Curiatius, qui comitiis eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset. Legati ab Ardeatib. Romam venerunt, ita de iniuria querentes, vt si demeretur ea, in fœdere atq; amicitia mā-

VII

surros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, *iudicium populi rescindi ab senatu nō posse. præterquā quod nullo nec exemplo, nec iure fieret, concordia et ordinū causa: si Ardeates sua tēpora exspectare velint, arbitriumq; senatui leuandæ iniuriæ suæ permittant, fore, vt postmodū gaudeant se ira moderatos: sciantq; patrib æque curæ fuisse, ne qua iniuria in eos oriretur, ac ne orta, diuturna esset.* Ita legati, quū se rem integram relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricij, quum sine curuli magistratu Respublica esset, coiere, & interregē creauēre. contentio, consulesne, an tribuni militū crearētur, in interregno rem dies cōplures tenuit. Interrex ac senatus, consulū comitia, tribuni plebis & plebs tribunorū, militū vt habeantur, tēdunt. Vicerunt patres, quia & plebs patricijs seu hunc, seu illū delatura honorem, frustra certare supersedit: & principes plebis ea comitia malebant, quib. non haberetur ratio sui, quā quib. vt indigni præterirentur, tribuni quoq; plebis certamē sine effectu in beneficio apud primores patrū reliquēre. T. Quintius Barbatus interrex consules creat. L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinū. His consulib. cū Ardeatib. fœdus renouatū est. idq; monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neq; in annalibus priscis, neq; in libris magistratuum inueniuntur. credo, quod tribuni militum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus; prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & linteis libris ad ad Monetæ inuentos. Et foris, quū tot terrores a finitimis ostentati essent, & domi otium fuit. Hunc annū;

Cum Ardeatibus fœdus renouatur.

VIII

seu tribunos modo, seu tribunis suffectos consules quoq; habuit, sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum Coss. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parua origine ortæ. quæ deinde tanto incremento aucta est, vt morū disciplinæq; Romanæ penes eam

Censuræ initium.

regimẽ, senatus equitumq; cẽturiæ decoris dedecorisq; discrimẽ sub ditione eius magistratus, publicorum ius, priuatorumq; locorũ, & vectigalia populi Romani sub nutu atq; arbitrio essent. Ortum aũt initium rei est, quod in populo per multos annos incenso, neq; differri census poterat, neq; cõsulibus, quum tot populorũ bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *rẽ operosam, ac minime cõsularem suo proprio magistratu egere: cui scribarũ ministerium, custodiaq; & tabularũ cura, cui arbitrium formulæ censendi subijceretur.* Et patres, quamquam rem paruã, tamen quo plures patritij magistratus in Rep. essent, læti accepere; id quod euenit, futurum credo ẽr rati, vt mox opes eorũ qui præessent, ipsi honori ius maiestatemq; adijcerẽt. & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quã speciosi ministerij procurationem intuentes, ne paruis quoq; rebus incommode aduersarentur, haud sane tetendere. Quum à primotib. ciuitatis spretus honor esset, Papirium Semproniumq; quorũ de consulatu dubitabatur, vt eo magistratu parũ solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Cẽsores ab re IX appellati sunt. Dũ hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, *pro vetertima societate, renouatoq; fœdere recenti auxilium prope euersæ vrbi implorantes.* frui namq; pace optimo consilio cum populo Romano seruata, per intestina arma non licuit, quorũ causa atq; initium traditur ex certamine factionum ortum. quæ fuere eritque pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quam fames, orbive, quæque alia in Deûm iras, velut vltima publicorum malorum vertunt. Virginem plebeij generis maxime forma notã petiẽte iuuenes: alter virgini genere par, tutorib. fretus; qui & ipsi eiusdem corporis erãt; nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus. adiuuabant eum optimatium studia, per quæ domum quoq; puellæ certamen partium penetrauit. nobilis superior iudicio matris esse, quæ quam splẽdidissimis nuptiis iungi puellam volebat. tutores in ea quoq; re patrium memores ad suum tẽdere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventũ in ius est. postulatu audito matris, tutorumq; magistratus secundum parẽtis arbitriũ dant ius nuptiarũ. sed vis potẽtior fuit. namq; tutores inter suæ partis homines, de iniuria decreti palam in foro concionati; manu facta virginẽ ex domo matris rapiunt, aduersus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accensum iniuria iuuenẽ. fit prœlium atrox. Pulsa plebs nihil Romanæ plebi similis, armata ex vrbe profecta colle quodam capto in agros optimatium cũ ferro igniq; excursiones facit. vrbẽ quoq; omnis etiam expertem ante certaminis multitudine opificum ad spẽ prædæ euocata, obsidere parat. nec vlla species, cladesq; belli abest, velut contacta ciuitate rabie duorum iuuenum, funestas nuptias ex occasu patriæ

Ob virginis nuptias bellum intestinum.

patriç petentium. Parum parti vtrique domi armorum belliq; est
visum. optimates Romanos auxilium vrbis obsessæ, plebs ad ex-
pugnandã secum Ardeã Volscos exciuêre. Priores Volsci duce Æ-
quo Cluilio Ardeã venerant & mœnib. hostium vallum obiecere.
Quod vbi Romã est nunciatum, extẽplo M. Geganius cõsul cum
exercitu profectus, tria milla passuum ab hoste locũ castris cepit,
præcipitiq; iã die curare corpora milites iubet. quarta deinde vi-
gilia signa profert: cœptumq; opus adeo approperatũ est, vt sole
orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumuallatos,
x quam à se vrbẽ viderẽt. & alia parte cõsul muro Ardeæ brachium
iniunxerat, qua ex oppido sui cõmeare possent. Volscus impera-
tor, quia ad eã diẽ non cõmeatu præparato, sed ex populatione a-
grorum rapto in diẽ frumẽto aluisset militẽ: postquã septus vallo
repente inops omnium rerum erat, ad colloquium consule euo-
cato, si soluẽdæ obsidionis causa venerit Romanus, abducturum
se inde Volscos ait. Aduersus ea consul, *victis conditiones accipien-
das esse, non ferendas,* respondit: *neq; vt venerint ad oppugnandos so-
cios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. dedi imperatorẽ,
arma poni* iubet, *fatentes victos se esse, imperio parêre. aliter tã abeun-
tibus, quam manentib. se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis,
quam pacem infidam Romã relaturum.* Volsci exiguam spem in ar-
mis ponentes, alia vndiq; abscissa, quum tentassent: præter cetera
aduersa, loco quoq; iniquo ad pugnã congressi, iniquiore ad fu-
gã, cum ab omni parte cęderẽtur, ad preces à certamine versi, de-
dito imperatore, traditisq; armis sub iugũ missi cum singulis ve-
stimẽtis ignominiæ cladisq; pleni dimittuntur. & cum haud pro-
cul vrbe Tusculo cõsedissent, vetere Tusculanorũ odio inermes *Volsci sub iugum missi, à Tusculanis occiduntur.*
oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus
consul Ardeæ turbatas seditione res, principib. eius motus securi
percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, cõpo-
suit: demptamq; iniuriam iudicii tanto beneficio populi Romani
Ardeates credebãt. senatui superesse aliquid ad delendũ publicæ
auaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in vrbem
rediit, Cluilio Volscorum duce ante currũ ducto, prælatisq; spo-
xi liis, quib. dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat. Æ-
quauit, ꝙ haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriã *Quintij consulis laus.*
collegæ: qua concordiæ pacisque domesticã curam, iura infimis
summisq; moderando ita tenuit, vt eum & patres seuerum cõsu-
lẽ, & plebs satis comẽ crediderint: & aduersus tribunos auctorita-
te plura quam certamine tenuit. quinque cõsulatus eodẽ tenore
gesti, vitaq; omnis cõsulariter acta, verẽdum pene ipsum magis,
quam honorẽ faciebant. eo tribunorum militarium nulla mẽtio
his consulib. fuit. Cõsules creant M. Fabium Vibulanum, Postu-
mum Ebutium Cornicinem. Fabius & Ebutius cõsules, quo ma-

jori gloriæ rerum domi forisq; gestarum succedere se cernebant (maxime a. memorabilem annum apud finitimos socios hostesq; esse q̃ Ardeatib. in re præcipiti tanta foret cura subuentũ) eo impensius, vt delerent prorsus ex animis hominum infamiam iudicij, senatusc õsultum fecerunt. *vt quoniã ciuitas Ardeatiũ intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa aduersus Volscos scriberentur.* Hoc palã relatum in tabulas, vt plebẽ tribunosq; falleret, iudicij rescindendi consilium initum. consenserant a. vt multo maiore parte Rutulorum colonorum quam Romanorum scripta, nec ager vllus diuideretur, nisi is qui interceptus iudicio infami erat: nec vlli prius Romano ibi, quam omnib. Rutulis diuis[9] esset, gleba vlla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Ebucius Melua. qui præter minime populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, quũ plebẽ offendissent, ne primorib. quidem patrum satis accepti, q̃ nihil gratiæ cuiusquam dederant: vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, colonis ascripti remanẽdo in colonia, quã testem integritatis iustitiæq; habebant, vitauêre. Pax domi forisque fuit. & hoc & insequenti XII anno C. Furio Pacilio, & M. Papirio Crasso, Coss. Ludi ab decemuiris per secessionem plebis à patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequiquam à Petilio quæsita. qui tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque vt de agris diuidendis plebi referrent consules ad senatum, peruincere potuit: & quum magno certamine obtinuisset, vt consulerentur patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi, consules creari iussi sunt. ludibrioque erant minę tribuni denunciantis se delectum impediturum, quum quietis finitimis neque bello, neq; belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato Coss. multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in ceruices accepto. vnum abfuit bellum externum: quo si aggrauatæ res essent, vix ope Deorum omnium res sisti potuisset. Cœpêre à fame mala, seu aduersus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & vrbis, deserto agrorum cultu. nam vtrumque traditur. & patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremo pepulêre plebei haud aduersante senatu, vt L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quam ad curationem ministerij sui: quamquam postremo annonę quoque leuatæ, haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequiquam

Ardeam coloni mittuntur.

Ludi facti.

Annus multiplici clade ac periculo insignis.

quiquam missis (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti aduectum est) nullum momentum annonæ fecisset: & reuolutus ad dispensationem inopię, ꝓfiteri cogendo frumentum, & vendere quod vsui menstruo superesset: fraudandoq; parte diurni cibi seruitia criminando inde, & obiiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam leuaret inopiam, multi ex plebe spe a· missa, potius quam vt cruciarentur trahendo animam, capitibus · uolutis se in Tiberim ꝑcipitauerunt. Tum
XIII Sp. Melius ex equestri ordine, vt illis temporibus prædiues, rem vtilem pessimo exemplo, peiore consilio est aggressus. frumento namque ex Etruria priuata pecunia per hospitum clientiumque ministeria coempto (quæ credo ipsa res ad leuandā publica cura annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque hoc munere delinitam, quacunque incederet conspectus, elatusque supra modum hominis priuati, secum trahere, haud dubium consulatum fauore ac spe despondentem. Ipse, vt est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere; & quoniam consulatus quoque eripiendus inuitis patribus esset, de regno agitare, id vnum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Iam comitia consularia instabant: quæ res eum nec dum compositis maturisue satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir nouanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanaro erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu quoad res posceret, in incertum creatus; nihil enim constat, nisi in libros linteos vtroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem Reipublicæ curationem agens, quam Melius priuatim agendam susceperat: quum in vtraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: *tela in domum Melij conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse: tempus agendæ rei nondum stare, cetera iam cōuenisse: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis ministeria esse. serius se pene, quā tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre.* Quę postquā sunt audita, & vndique primores patrū & prioris anni consules increpabant, quod eas largitiones, cœtusq; plebis in priuata domo passi essent fieri: & nouos cōsules, ꝙ exspectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur: q̄ consulem nō auctorē solū desideraret, sed etiam vindicem: tum T. Quintius, *consules immerito increpari* ait, *qui constricti legibus de prouocatione ad dissoluendū imperium latis, nequaquam tantū virium in magistratu ad eam rē ꝓ atrocitate vindicandam quantum animi haberent: opus esse non forti solum viro, sed etiā libero,*

Sp. Melius regnum largitionibus affectat.
Humanus animus insatiabilis.

exsolutoq; legum vinculis. Itaq; se dictatorem L. Quintium dicturum: ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantib. cunctis, primo Quintius abnuere: & *quid sibi vellent*, rogitare, *qui se ætate exacta tantæ dimicationi obiicerent*: Dein quũ vndiq; pl⁹ in illo senili animo nõ cõsilii modõ, sed etiã virtutis esse, quã in omnib. aliis diceret, laudibusq; haud immeritis oneraret, & cõsul nihil remitteret: precat⁹ tandẽ Deos immortales Cincinnatus: *ne senectus sua in tã trepidis rebus damno dedecoriue Reipub. esset*, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Seruiliũ Ahalã magistrũ equitũ dicit. Postero XIV die dispositis præsidiis quũ in forũ descendisset, cõuersaq; in eum plebs nouitate rei, ac miraculo esset: & Meliani, atq; ipse dux eorum in se intentã vim tãti imperii cernerẽt: expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens ad dictatoriam maiestatẽ, aut Quintium post octogesimum annum rectorem Reipublicæ quæsisset*, rogitarent: missus ab dictatore Seruilius magister equitũ ad Meliũ, *Vocat te*, inquit, *dictator*. Quum pauidus ille *quid vellet*, quæreret: Seruiliusq; *causam dicendam esse* proponeret: *crimenq; à Minucio delatum ad senatum diluendum*: tunc Melius recipere se in cateruã suorũ, & primum circumspectãs tergiuersari: postremo quum apparitor iussu magistri equitũ eum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensq; *fidem plebis Romanæ* implorare: *& opprimi se consensu patrum* dicere; *quod plebi benigne fecisset*: orare, *vt opem sibi vltimo in discrimine ferrent, neue ante oculos suos trucidari sinerent.* Hæc eum vociferantẽ assecutus Ahala Seruilius obtruncat: respersusq; cruore obtruncati, stipatus cateruа patriciorum iuuenum, dictatori renunciat: *vocatum ad eum Melium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere*. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Seruili esto, liberata Republica.* Tumultuantem XV deinde multitudinẽ incerta existimatione facti ad concionẽ vocari iussit: & *Melium iure casum pronunciauit: etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. se ad causam cognoscendam consedisse: qua cognita, habiturum fuisse Melium similem causæ fortunam. vim parantem, ne iudicio se cõmitteret, vi coercitum esse. nec cum eo tanquã cum ciue agendum fuisse. qui nat⁹ in libero populo inter iura legesq;, ex qua vrbe reges exactos sciret; eodemq; anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, ꝑpter pactionẽ indicatã recipiendorũ in vrbẽ regum, à patre securi esse percussos: ex qua Collatinum Tarquinium cõsulẽ nominis odio abdicare se magistratu, atq; exulare iussum: in qua de Sp. Cassio post aliquot annos ꝑpter cõsilia inita de regno, suppliciũ sumptum: in qua nuper decẽuiros bonis, exilio, capite mulctatos ob superbiã regiam: in ea Sp. Melius spem regni conceperit, & quis homo? quamquã nullam nobilitatẽ, nullos honores, nulla merita cuiquã ad dominationẽ pandere viam: sed tamen Claudios, Cassios cõsulatibus, decemuiratibus suis, maiorumq; honoribus,*

Seruilius magister equitum Sp. Meliũ obtruncat.

Dictatoris ad populum oratio.

norib. splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit, Sp. Melium, cui tribunatus plebis magis optādus, quam sperandus fuerit: frumentarium diuitem bilibre farris sperasse libertatē se ciuium suorum emisse vrbē, obtruncādo ratū victorē finitimorū omnium populum in seruitutem pellici posse: vt quem senatorem concoquere ciuitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris ab Diis orti, recepti, insignia atq; imperium habentem, non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum. Nec satis esse sanguine eius expiatū, nisi tecta parietesq; intra quæ tantū amentiæ conceptū esset, dissiparentur; bonaq; contacta precio regni mercādi, publicarentur. Iubere itaq; quæstores vendere ea bona, atq; in pu-

XVI *blicum redigere.* Domū deinde, vt monumēto area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extēplo iussit. id Æquimelium appellatū est. L. Minucius * boue aurato extra portā trigeminā est donat', ne plebe quidē inuita, quia frumentū Melianum assib. in modios æstimatū plebi diuisit. Hunc Minucium apud quosdā auctores transisse à patribus ad plebē, vndecimumq; tribunum plebis cooptatum, seditionē motam ex Meliana cæde sedasse, inuenio. cęterum vix credibile est, numerū tribunorum patres augeri passos: idque potissimum exēplum à patritio homine introductū: nec deinde id plebem cōcessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulū, paucis ante annis lege cautum *ne tribunus collegā cooptare liceret.* Q. Cæcilius, Q. Iunius, Sext. Titinnius, soli ex collegio tribunorū, neq; tulerant de honoribus Minucii legem: & criminati nunc Minucium, nunc Seruilium apud plebē; querique indignam necem Melii non destiterant. peruicerunt igitur, vt tribunorū militum potius quā consulum comitia haberentur: haud dubij, quin sex lectis (tot enim iam creari licebat) & plebeij aliqui profitendo se vltores fore Melianæ cędis, crearentur. Plebs quamquā agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos cōsulari potestate creauit, & in ijs L. Quintium Cincinnati filium; ex cuius dictaturæ inuidia tumultus quęrebatur: prçlatus suffragiis Quintio Mamer-

** Plin. non boue, sed statua donatum scribit.*

XVII cus Æmilius vir summæ dignitatis. L. Iulium tertium creant. In horum magistratu Fidenæ colonia Romana ad Lartē Tolumniū Veientium regē ac Veientes defecere, maius additum defectioni scelus. C. Fulciniū, C. Iulium Tullum, Sp. Nautium, L. Roscium legatos Romanos, causā noui consilii quærentes, iussu Tolumnii interfecerunt. Leuant quidā regis facinus. in tesserarum prospero iactu vocē eius ambiguam, vt occidi iussisse videretur, à Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. rem incredibilem: interuentu Fidenatium nouorū sociorū cōsulentium de cæde ruptura ius gentium, nō auersum ab intentione lusus animum: nec deinde in horrorē versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, nec respicere spem vllam ab Romanis posset

Fidenæ à Romanis deficiunt.

conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorum qui Fidenis cæsi statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquã finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat, itaque ad curam summę rerum quieta plebe, tribunisque eius, nihil cõtrouersiæ fuit, quin consules crearentur, M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatus. hic n. primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prœlio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Maior itaque ex ciuibus amissis dolor, quam lætitia fusis hostib. fuit. & senatus, vt in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium iussit: is magistrum equitum ex collegio prioris anni quo simul tribuni militũ consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum dignum parente iuuenem dixit. Ad delectum à consulib. habitum centuriones veteres belli periti adiecti: & numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. Quum potestas maior, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submouere; collesq; inter Fidenas atq; Anienem cœperunt, referentes castra: nec ante in campos digressi sunt, quã legiones auxilio Faliscorum venerunt. tum demum castra Etruscorum pro mœnib. Fidenarum posita. Et dictator Romanus haud procul inde ad cõfluentes cõsedit in vtriusq; ripis amnis, qua sequi munimento poterat, vallo interposito, postero die in aciẽ eduxit. Inter XVII hostes fuere variæ sententiæ. Faliscus procul ab domo militiam ægre patiens, satisq; fidens sibi, poscere pugnam. Veienti Fidenatiq; plus spei in trahẽdo bello esse. Tolumnius, quamquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam hostis, animi accessêre. posteroq; die iam militib. castra vrbemque se oppugnaturos frementib. ni copia pugnæ fiat, vtrimque acies inter bina castra in medium cãpi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationẽ castra Romana aggrederentur, post montes circummisit. Trium populorũ exercitus ita stetit instructus, vt dextrũ cornu Veientes, sinistrum Falisci tenerent, medij Fidenates essent. Dictator dextro cornu aduersus Faliscos, sinistro cõtra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit: nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris: & dictatore arcẽ Romanam respectante, vt ab auguribus simul aues rite admisissent, ex cõposito tolleretur signũ, quod vbi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit; secuta peditum acies ingẽti vi conflixit. nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romano-

Veientes à Sergio Cos. fusi.

manorum.eques maxime resistebat,equitumq; longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentib.obequitans Romanis.tra-
XIX hebat certamẽ. Erat tum inter equites tribunus militũ A.Cornelius Cossus,eximia pulchritudine corporis,animo ac viribus par memorque generis,quod amplissimum acceptum,maius auctiusque reliquit posteris.is quum ad impetum Tolumnij,quacunq; se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemq; eum regio habitu volitantem tota acie cognouisset:*Hiccine est*,inquit, *ruptor fœderis humani violatorq; gentium iuris?iam ego hanc mactatã victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse Dij volunt) legatorũ Manibus dabo.* Calcarib.subditis infesta cuspide in vnũ fertur hostem,quẽ quum ictum equo deiecisset,confestim & ipse hasta innixus,se in pedes excipit, assurgentẽ ibi regẽ vmbone resupinat, repetitumq; sæpius cuspide ad terram affixit,tum exsangui detracta spolia, caputq; abscissum victor spiculo gerẽs terrore cæsi regis hostes fundit.Itaque equitũ quoq; fusa acies, quæ vna fecerat anceps certamen. Dictator fugatis legionibus instat: & ad castra cõpulsos cædit. Fidenarium plurimi locorum notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cũ equitatu transuectus,ex agro Veientano ingentẽ detulit prædam ad vrbẽ. Inter prœlium & ad castra Romana pugnatũ est aduersus partẽ copiarum ab Tolumnio, vt ante dictũ est,ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primũ vallum defendit:intentos deinde hostes in vallũ, egressus dextra principali cum triariis repente inuadit.quo pauore iniecto,cędes minor,quia pauciores erant: fuga non minus trepida, quã in acie fuit.Omnib.locis re bene gesta,dictator senatusconsulto,iussuq;
XX populi triumphans in vrbẽ redijt.Longe maximum triumphi spectaculũ fuit, Cossus spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incõdita æquantes eum Romulo, canere. Spolia in ęde Iouis Feretrij prope Romuli spolia,quę prima *opima* appellata sola ea tempestate erant,cum solenni dedicatione dono fixit, auerteratq; in se à curru dictatoris ciuium ora,& celebritatis eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronã auream * libræ pondo ex publica pecunia,populi iussu in Capitolio Ioui donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A Cornelium Cossum tribunum militũ,secunda spolia opima Iouis Feretrii templo intulisse,exposui, ceterum, præterquam quod ea rite opima spolia habentur,quæ dux duci detraxerit, nec ducem nouimus, nisi cuius auspicio bellum geritur,titulus ipse spoliis inscriptus,illos,meq; arguit consulẽ ea Cossum cepisse. Hoc ego cum Augustũ Cæsarẽ templorum omniũ cõditorem aut restitutorem,ingressum ędem Feretrij Iouis, quã vetustate dilapsam refecit,seipsum in thorace linteo scriptũ legisse audissem: prope sacrilegium rat⁹ sum, Cossum spoliorũ suorũ, Cæsaremq; ipsius templi auctorẽ subtrahere testem

Cossus regem Veientium interficit.

** Valent circiter 108. coronatos.*

testem.qui si ea in re sit error, quod tam veteres annales, quodq; magistratuum libri, quos linteos in ære repositos Monetæ Macer Licinius citat identidē auctores, septimo post demum anno cum T. Quintio Peno, A. CorneliumCossum consulē habeant: existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaq; frugū circa A. Corneliū consulē fuit: adeo, vt quidam annales velut funesti, nihil præter nomina consulum suggerant. tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet: eodem anno magistrum equitum: quo in imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem, ea libera coniectura est. sed (vt ego arbitror) vana, versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnę recentib. spoliis in sacra sede positis, Iouē prope ipsum, cui vota erant, Romulumq; intuens, haud spernendos falsi tituli testes, sese A. Corneliū Cossum consulem scripserit. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio XXI

Exercitus in agrum Veientem & Faliscum mittuntur.

Crasso consulibus, exercitus in agrum Veientem & Faliscum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumq;, hostis in agris nusquam inuentus, neq; pugnandi copia facta vrbes tamen non oppugnatæ: quia pestilentia populum inuasit. Et seditiones domi quæsitæ sunt, nec motę tamen, ab Sp. Melio tribuno plebis, qui fauore nominis motu rum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat: & rogationem *de publicandis bonis Seruilii Ahala* tulerat: falsis criminibus à Municio circumuentum Melium arguens, Seruilio cædem ciuis indemnati obiiciens: quæ vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterū magis vis morbi ingrauescens curæ erat, terroresq; ac prodigia, maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaq; à populo duumuiris præeuntibus est facta. Pestilentior inde annus C. Iulio iterū, & L. Virginio consulibus, rantum metum vastitatis in vrbe agrisq; fecit, vt non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano nō exiret, belliue inferendi memoria patribus aut plebi esset: sed vltro

Fidenates & Veientes populantur agrum Romanum.

Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderēt in agrum Romanum. deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellū, neq; clade Romanorū, neq; sociorum precib. potuere) duo populi transiēre Anienem: atq; haud procul Collina porta signa habuēre. Trepidatum itaq; non in agris magis, quam in vrbe est. Iulius cōsul in aggere murisq; explicat copias. à Virginio senatus in æde Quirini consulitur. dictatorem dici A. Seruiliū placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomē tradunt. Virginius dū collegam cōsuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorē dixit. is sibi magistrū equitū Postumū Eburium Heluā dicit Dictator XXII omnes luce prima extra portā Collinā adesse iubet. quibuscunq;

vires

vires ſuppetebant ad arma ferenda, præſto fuêre: ſigna ex ærario prompta feruntur ad dictatorē. Quæ quum agerentur, hoſtes in loca altiora cōceſsēre, eo dictator agmine infeſto ſubit: nec procul Numento ſignis collatis fudit Etruſcas legiones, cōpulit inde in vrbem Fidenas, valloq; circumdedit: ſed neq; ſcalis capi poterat vrbs alta, & munita: neq; in obſidione vis vlla erat: quia frumentū nō neceſſitati modo ſatis, ſed copiæ quoq; abunde ex ante conuecto ſufficiebat. Ita expugnandi pariter, cogendiq; ad deditionē ſpe amiſſa, dictator in locis propter proquinquitatē notiš, ab auerſa parte vrbis maxime neglecta, quia ſuapte natura tutiſſima erat, agere in arcē cuniculū inſtituit, ipſe diuerſiſſimis locis ſubeundo ad mœnia quadrifariā diuiſo exercitu, qui alij alijs ſuccederent ad pugnā, continenti die ac nocte prœlio ab ſenſu operis hoſtes auertebat: donec pfoſſo à caſtris mōte erecta in arcā via eſt. intētiſq; Etruſcis ad vanas à certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam vrbem oſtendit. Eo anno C. Furius *Fidenæ capiuntur.*
XXIII Pacilus, & M. Geganius Macetinus cenſores villam publicam in campo Martio probauerunt: ibiq; primū cenſus populi eſt actus. Eoſdē conſules inſequenti anno refectos, Iuliū tertium, Virginiū iterum, apud Marcum Licinium inuenio. Valerius Antias, & Q. Tubero, Marcū Manliū, & Q. Sulpiciū conſules in eum annū edunt. cæterū in tam diſcrepanti editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitētur: neuter tribunos militū eo anno fuiſſe, traditum à ſcriptoribus antiquis. diſſimulat. Licinio libros haud dubiè ſequi linteos placet: & Tubero incertus veri eſt ſed inter cætera vetuſtate incōperta, hoc quoq; in incerto poſitum. Trepidatū in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Veientib. ſolū exterritis metu ſimilis excidij, ſed ēt Faliſcis memoria initi primo cū ijs belli: quamquā rebellantib non affuerant. Igitur quum duæ ciuitates legatis circa XXII. populos miſſis impetraſſent, vt ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici iuſſit. ab eo A. Poſtumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus. bellumq; tanto maiore quam proximo conatu apparatum eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi quam ab duobus populis fuerat. Ea res aliquanto exſpectatione
XXIV omnium tranquillior fuit. Itaq; quum renunciatū à mercatorib. eſſet, negata Veientibus auxilia, *iuſſoſq; ſuo conſilio bellum initum, ſuis virib. exequi: nec aduerſarum rerum quærere ſocios, cū quibus ſpē integram communicati non ſint:* tum dictator, ne nequiquam creatus eſſet, materia quærēdæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum eſſet dictaturæ, cupiens, cenſuram minuere parat, ſeu nimiam poteſtatem ratus: ſeu non tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offenſus. Concione itaque

itaque aduocata, *Remp. foris gerendam*, ait, *tutaq; omnia præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agẽdum esset, libertati pop. Rom. cõsulturũ maximã autẽ eius custodiam esse. si magna imperia diuturna non essent: & temporis modus imponeretur, quib. iuris imponi nõ posset. Alios magistratus annuos esse: quinquennalẽ censurã grauem esse: ijsdem ꝑ tot annos magna parte vitæ obnoxios viuere: se legẽ laturũ, ne plus quã annua ac semestris censura esset.* Consensu ingẽti populi legẽ postero die pertulit. *Et vt reipsa*, inquit, *sciatis Quirites, quam mihi diuturna nõ placeãt imperia, dictatura me abdico.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, fine alteri, cõgratulatione ac fauore ingenti populi domum est reductus. Cẽsores ægre passi, Mamercum, ꝙ magistratum populi Romani minuisset, tribu mouerunt, octuplicatoq; censu ærarium fecerunt. q̃ rem ipsum ingẽti animo tulisse ferunt: causam potius ignominiæ intuente, q̃ ignominiam. ꝑtimores patrum, quamquã diminutum censuræ ius voluissent exemplo acerbitatis cẽsoriç offensos: quippe quum se quisq; diutius ac sępius subiectum censorib. fore cerneret, quam censurã gesturum. Populi certe tanta indignatio coorta dicitur, vt vis à censorib. nullius auctoritate præterquam ipsius Mamerci, deterreri quiuerit. Tribuni plebis assiduis concionib. prohibẽdo cõsularia comitia, quum res prope ad interregnum ꝑducta esset, euicere tandẽ, vt tribuni militum cõsulari potestate crearentur. victoriæ præmium, ꝙ petebatur, vt plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricij creati sunt. M Fabius Vibulanus, M. Folius, L. Sergius Fidenas. Pestilẽtia eo anno aliarum rerum ocium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumuiri ex libris placandæ Deûm iræ, auertendæq; à populo pestis causa, fecẽre. magna tamen clades in vrbe agrisq; promiscue hominum pecorumq; pnicie accepta. famẽ cultorib. agrorum timentes in Etruriam, Põptinumq; agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoq; frumẽti causa misere. Cõsularium comitiorum nulla mẽtio habita est. Tribuni militum cõsulari potestate omnes patricij creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi leuata, neq; à penuria frumenti, quia ante prouisum erat, periculum fuit. Consilia ad mouenda bella in Volscorum Æquorumq; concilijs, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res: decretoq; cautum, *ne quod ante concilium fieret:* nequiquam Veiente populo querente *eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veijs fortunam.* Interim Romæ principes plebis iam diu nequiquã imminẽtes spei maioris honoris, dum foris ocium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis, ibi secreta consilia agitare. Queri *se à plebe adeo spretos, vt quũ per tot annos tribuni militum cõsulari potestate crearentur, nulli vnquã plebeio ad eum honorem*

Margin notes: XXV (beside "Tribuni plebis assiduis"); *Pestilentia.* (beside "bius Vibulanus")

rem aditus fuerit. multum prouidiſſe ſuos maiores, qui cauerint, ne cui patricio plebeij magiſtratus paterent: aut patricios habēdos fuiſſe tribunos plebis. adeò ſe ſuis ēt ſordere, nec à plebe minus, q̃ à patrib. contemni. Alij purgare plebem. culpā in patres vertere, *eorum ambitione artibusq; fieri, vt obſeptum plebi ſit ad honorē iter, ſi plebi reſpirare ab eorū mixtis precib. minisq; liceat, memorē eam ſuorum initurā ſuffragia eſſe, & parto auxilio imperium quoq; aſcituram.* Placet tollendæ ambitionis cauſa tribunos legē promulgare, *ne cui album in veſtimentū addere, petitionis cauſa liceret.* parua nunc res, & vix ſerio agēda videri poſſit, q̃ tunc ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicêre tamen tribuni, vt legē pferrent: apparebatq; irritatis animis plebem ad ſuos ſtudia inclinaturā. quæ ne libera eſſent, ſenatuſconſultum factum eſt, *vt conſularia comitia haberentur.* tumultus cauſa fuit, quem ab Æquis & Volſcis, Latini atq; Hernici nūciârant. T. Quintius Lucij filius, Cincinnatus (eidem M Penno cognomen additur) & Cn. Iulius Mento cōſules facti; nec vltra terror belli eſt dilatus. Lege ſacrata, q̃ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, vtrimq; validi exercit⁹ profecti in Algidum cōuenêre. ibiq; ſeorſum Æqui, ſeorſum Volſci caſtra cōmuniuêre, intentiorq; q̃ vnquā ante, muniendi, exercendiq; militem cura ducib. erat. eo plus nuncij terroris Romā attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etſi ſæpe victi populi, maiore tamen conatu, q̃ alias vnquā rebellarent: & aliquantum Romanæ iuuētutis morbo abſumptum erat. ante omnia priuata conſulum diſcordia, q̃ inter ipſos erat, & certamina in conſilijs omnib. terrebant. Sunt qui male pugnatum ab his conſulib. in Algido auctores ſint, eamq; cauſam dictatoris creandi fuiſſe. Illud ſatis conſtat, ad alia diſcordes, in vno aduerſus patrum voluntatē cōſenſiſſe, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia alijs terribiliora afferrentur, nec in auctoritate ſenat⁹ cōſules eſſent, Q. Seruilius Priſc⁹ ſummis honorib. egregie vſus; *Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema ventū eſt, ſenatus appellat, vt in tanto diſcrimine Reip. dictatorē dicere cōſules pro poteſtate veſtra cogatis.* Qua voce audita occaſionem oblatā rati tribuni augendæ poteſtatis, ſecedunt: proque collegio pronunciant, *placere conſules ſenatui dicto audientes eſſe: ſi aduerſus cōſenſum ampliſſimi ordinis vltra tendāt, in vincula ſe duci eos iuſſuros.* Cōſules ab tribunis, quā ab ſenatu vinci maluerunt: proditum à patrib. ſummi imperij ius, *datumq; ſub iugum tribunitiæ poteſtati conſulatum,* memorātes, *ſiquidē cogi aliquid pro poteſtate ab tribuno cōſules, & (quo quid vlterius priuato timendum foret?) in vincula etiam duci poſſent.* Sors vt dictatorē diceret, (nā ne id quidē inter collegas cōuenerat) T. Quintio euenit. is A. Poſtumium Tubertū, ſocerū ſuum ſeueriſſimi imperij virū, dictatore dixit, ab eo L. Iuli⁹ magiſter equitum eſt dict⁹. ſimul edicitur & iuſti-

XXVI

Aduerſus Æquos & Volſcos dictator creatur.

&iustitium:neq; aliud tota vrbe agi, quã bellum apparari. cognitio vacantiũ militiæ munere post bellũ differtur. ita dubij quoq; inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisq; milites imperati. vtrimq; enixe obeditum dictatori est. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoq; C. Iulio cõsule ad præsidiũ vrbis, & L. Iulio magistro equitũ ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus causa vouit: profectusq; ab vrbe diuiso cũ Quintio cõsule exercitu, ad hostes peruenit. Sicut bina castra hostium paruo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoq; mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuuio propiorẽ locum castris ceperũt. Ita quatuor exercitus totidem munimenta, planitiem in medio non paruis modo excursionib. ad prœlia, sed vel ad explicandas vtrimq; acies patentem habebant. nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à leuibus prœlijs est: facile patiente dictatore, conferendo vires spem vniuersæ victoriæ, tentato paulatim euentu certaminũ suos præcipere. Itaq; hostes nulla in prœlio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis rẽ in casum ancipitis euentus cõmittunt. Clamor subito ortus nõ consulis modo vigiles, exercitũ deinde omnem, sed dictatorẽ quoq; ex somno exciuit. Vbi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec cõsilio, pars militũ portarum stationes firmant: pars corona vallũ cingunt. In alteris apud dictatorẽ castris, quo minus tumultus est, eo plus animaduertitur quid opus facto sit. missum extemplo ad castra subsidium: cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur: ipse parte copiarum paruo circuitu, locum maxime secretũ ab tumultu petit, vnde ex nec opinato auersum hostẽ inuadat. Q. Sulpicium legatũ præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucẽ mouere iubet manũ, inter nocturnos tumultus moderatu difficilẽ. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretq; præcipit ordine, atque agit. illud eximium consilij animiq; specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod vltro ad oppugnanda castra hostium, vnde maiore agmine profectos exploratũ fuerat, M. Geganium cum cohortib. delectis misit. qui postquam intentos homines in euẽtum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigilijs stationibusque est adortus, prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, vt cõuenerat, datum signum, vbi cõspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra: nunciarique passim iubet. Et iam lucescebat, omniaq; sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem parte altera, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus

Prœlium nocturnum. *Dictatoris prudẽtia.*

XXVII XXVIII

multus

multus hosti vndiq; obiecerat victorem peditē equitemq;. Circumuenti igitur iam in medio ad vnum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis nobilior vir factis quam genere, iā orbē voluentes suos increpās clara voce: *Hic prabe[illegible]* inquit, *vos telu hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid vltro bellum intulistis? in otio tumultuosi, in bello segnes? quid hic stantib. spei est? an Deū aliquē protecturū vos, rapturumq; hinc putatis? ferro via facienda est. hac, qua me progressum videritis, agite q; visuri domos, parētes, coniuges, liberos estis, ite mecū: nō murus, nec vallū, sed armati armatis obstant: virtute pares, necessitate, quæ vltimū ac maximū telum est, superiores estis.* Hæc locutū, exsequētemq; dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes obiecerat: & mouerunt victorē, donec dictator pedē iam referentib. suis aduenit: eoq; omne prœlium versum est. Vni viro Messio fortuna hostium innititur. multa vtrimq; vulnera, multa passim cædes est. Iā nec duces quidē Romani incruenti pugnant. Vnus Postumius ictus saxo perfracto capite acie excessit. Non dictatorē humerus vulneratus, non Fabiū prope affixum equo femur, nō brachiū abscissum consulē ex tam ancipiti prœlio submouit. Messiū impetus p stratos cęde hostes cū globo fortissimorum iuuenū extulit ad castra Volscorum, q̄ nondum capta erant. eodē omnis acies inclinatur. Consul effusos vsq; ad vallum persecutus, ipsa castra vallumq; aggreditur. eodē & dictator alia parte copias admouet. non segnior oppugnatio est, q̄ pugna fuerat. consulē signum quoq; intra vallum iniecisse ferunt, quo milites acrius subirent: repetendoq; signo primā impressionē factā. Et dictator perrupto vallo, iam in castra prœlium intulerat. Tū abiici arma passim, ac dedi hostes cœpti. castrisq; & his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prędæ pars, sua cognoscentib. Latinis atq; Hernicis reddita: partē sub hasta dictator vēdidit, præpositoq; cōsule castris, ipse triumphans inuectus vrbē dictaturā se abdicauit. Egregiæ dictaturæ tristē memoriam faciunt, qui filiū A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus, iniussu discesserit præsidio, victorē securi pcussum tradunt. nec libet credere: & licet, in varijs opinionib. & argumento est, q; *imperia Manliana* non *Postumiana* appellata sint: quum qui prior auctor tā sæui exempli foret, occupaturus insignē titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoq; Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius cōsul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicauit. ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in vrbem redisset, nequiquā in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginenses tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis

Vectij Messij Volsci ad suos oratio.

XXIX

Volscorum castra expugnatur.

Carthagi-nen es in Siciliam exercitum traiecere. alretius auxilium in Siciliam exercitum traiecêre. Agitatum in vrbe ab tribunis plebis, *vt tribuni militum consulari potestate crearentur:* nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. XXI Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro foedere deditio ostenraretur, inducias annorum octo impetrauerunt. Volscorum res super acceptã in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in iurgia & seditiones versa. Vndiq; ocium fuit Romanis. Legem *de mulctarum æstimatione* pergratum populo, quum ab tribunis parari cõsules vni' ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupauerunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. *Veientes agrum Rom. populantur.* Nihil dignum dictu actum his cõsulibus. Secuti eos consules, A. Cornel. Cossus, T. Quintius Pennus iterum. Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuuentute participes eius populationis fuisse: cognitioque eius rei L. Sergio & Q. Seruilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Hostiam relegati, q. cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque ijs *Siccitas.* bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes, riuosq; stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta, vulgariq; contactu in homines morbi: & primo in agrestes ingruerant, seruitiaque: vrbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit: nouos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi, donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, *vt animaduerterent, ne qui, nisi Romani Dij, neu quo alio more quam patrio colerentur.* Iræ aduersus Veientes in sequentem annum C. Seruilio Ahala, L. Papilio Mugilano consulibus dilatæ sunt. Tunc quoq; ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: *feciales prius mittendos ad res repetendas censuere.* Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta: quarum & dies exierat, & ante diem rebellauerant. missi tamen feciales: nec eorum quum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. Controuersia inde fuit *vtrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum.* Peruicêre tribuni, denunciando impedituros se delectum, *vt Quintius consul de bello ad populum ferret,* omnes centuriæ iussere. In eo quoq; plebs superior fuit quod tenuit, ne consules

XXXI fules in proximum annũ crearentur. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt. T. Quinti⁹ Penn⁹ ex consulatu, C. Furi⁹, M. Postumius, A. Corn. Cossus: ex ijs Cossus ꝑfuit vrbi. tres delectu habito profecti sunt Veios, documẽtoq; fuere, quã pluriũ imperium bello inutile esset. tendendo ad sua quisq; cõsilia, quum aliud alij videretur, aperuerunt ad occasionẽ locum hosti: incertã namq; aciem, signũ alijs dari receptui, alijs cani iubentib. inuasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos, ac terga dãtes accepêre. Plus itaq; igominiæ quã cladis est acceptum. Mœsta ciuitas fuit, vinci insueta, odisse tribunos, poscere dictatorẽ: in eo verti spes ciuitatis. & quum ibi quoq; religio obstaret ne nõ posset nisi ab cõsule dici dictator, augures cõsulti, eam religionẽ exemêre. A. Corn. dictatorẽ Mamercum Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo simul fortuna ciuitatis virtute vera eguit, vt nihil cẽsoria animaduersio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur. Veientes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis iactando *tres duces Romanos ab se vno prœlio fusos*: quum tamẽ nullã publici cõsilij societatẽ mouissent, voluntarios vndiq; ad spem prædæ adsciuerunt. Vni Fidenatium populo rebellare placuit: & tamquã nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum nouorum colonorum cæde imbutis armis, Veientib. sese cõiungunt. Consultare inde principes duorum populorum, *Veios an Fidenas sedem belli caperẽt*. Fidenæ visæ opportuniores. itaq; traiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat, accito exercitu ab Veis, eoq; ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam: & in muris armati dispositi, & iustitiũm in foro, tabernæque clausæ, fiuntq; omnia castris quàm vrbi similiora. Tum trepidam ciuitatem præconibus per vicos dimissis dictator ad concionem aduocatam increpuit, *quod animos ex tam leuibus fortunæ momentis suspensos gererent, vt parua iactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignauia Romani exercitus, sed discordia imperatorũ accepta sit, Vej entem hostem sexies victum pertimescant. Fidenasque propè sæpius captas, quam oppugnatas: eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere. se quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui ante Vejentium Fidenatiumque adiunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eundẽ in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Iouis Feretrij templo intulerit. proinde memores secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra ius gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas,*

Pro coss. tribuni militum consulari potestate creantur.

Fidenates deficiunt à Romanis.

XXXII Mamerci Æmilij oratio.

 septimam

septimam infelicem defectionem; arma caperent. simul castra castris coniunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostib. diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populũ Romanũ intellecturum, quanto melius de Republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos qui ob ereptum censura regnũ labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, M. & D. passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læua Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum *occupare mõtes* iubet, *occultumq; id iugũ capere, quod ab tergo hostib. foret.* ipse postero die, quum Etrusci pleni animorũ ab pristini diei meliore occasione quam pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium euasisse in iugum propinquum arci Fidenarũ, signa profert: peditumq; aciem instructã pleno gradu in hostẽ inducit: magistro equitum præcepit, *ne iniussu pugnã incipiat: se, quũ opus sit, equestri auxilio signũ daturũ: tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romuliq; ac Iouis Feretrij, rem gereret.* Legiones impetu ingenti cõfligunt. Romanus odio accẽsus, *impium Fidenatem, prædonem Veientẽ, ruptores induciarũ, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorũ suorum, perfidos socios, imbelles hostes* cõpellãs, factis simul dictisq; odium explet. Cõcusserat primo statim congressu hostẽ: quum repente patefactis Fidenatum portis, noua erupit acies, inaudita ante id tẽpus inusitataq;. ignibus armata ingens multitudo, facibusq; ardentib. tota collucẽs, velut fanatico instincta cursu in hostẽ ruit: formaq; insolitæ pugnæ Romanos parũper exterruit. Tum dictator magistro equitũ, equitibusq;, tum ex montib. Quintio accito prœlium ciens, ipse in sinistrũ cornu quod incendio similius quam prœlio territum cesserat flãmis, accurrit: claraq; voce, *Fumõne victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? nõ ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisq;, si igni non telis pugnandum est, ereptas vltro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestraq; memores: vertite incendium hoc in hostium vrbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficijs placare non potuistis. legatorum hoc vos vestrorum, colonorumq; sanguis, vastatiq; fines monent,* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur. vtraq; acies armatur igni. Magister equitum & ipse nouat pugnã equestrẽ. frenos vt detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcarib. subditis euectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alij concitati equi libero cursu ferunt equitẽ in hostẽ. Puluis elatus mistusq; fumo, lucẽ ex oculis virorũ equorumq; aufert. ea quæ militem terruerat species, nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques quacunq; peruaserat, dedit. Clamor deinde accidit nouus, qui quum vtramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat: Quintium legatum

Fidenates ignib. armati exterrere Romanos tẽtant.

XXXIII

gatum & suos ab tergo hostem adortos; ipse redintegrato clamore infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diuersa prœlia circumuectos Etruscos & à fronte & ab tergo vrgerent, neq; in castra retro, neque in montes, vnde se nouus hostis obiecerat, iter fugæ esset: & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt: Fidenatium qui supersunt, ad vrbem Fidenas tendunt. infert pauidos fuga in mediã cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pauor degrauãt: pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in vrbem: eadē & Romanos sequētes impet⁹ rapit. Quintium maxime, & eum eo degressos modo de montib. recentissimum ad laborem militem,
XXXIV quia vltimo prœlio aduenerat. Hi postquam misti hostib. portam intrauēre, in muros euadunt: suisq; capti oppidi signum in muro tollunt. quod vbi dictator conspexit, (iam n. & ipse in deserta hostium castra penetrauerat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe iniecta maioris in vrbe prædæ, ad portã ducit: receptusque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in vrbe quam in prœlio fuit, donec abiectis armis, nihil præter vitam petentes dictatori deduntur. Vrbs castraq; diripiuntur. Postero die singulis captiuis ab equite ad centurionem sorte ductis & quorum eximia virtus fuerat, binis; aliis sub corona venundatis, exercitum victorē opulentumq; præda triumphans dictator Romam reduxit; iussoq; magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisq; rebus acceperat. Classib. quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam in annales retulēre: rem æque difficilem atque incredibilem: nec nunc lato satis ad hoc amne: & tum aliquanto, vt à veteribus accepimus, arctiore. nisi in traiectu forte fluminis prohibendo aliquarum nauium concursum in maius (vt fit) celebrantes. naualis victoriæ vanum titulum appetiuēre. Insequens an-

Fidenatum deditio.

XXXV nus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintium Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum xx. induciæ datæ, & Æquis triennij, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus vrbanis otium fuit. Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, T. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Tullus. spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, aduenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, obiurgantium multitudinem, quod admi-

Veientib. & Æquis dantur induciæ.

Tribunorum plebis seditiosæ conciones.

admiratione eorũ quos odissent, stupens, in æterno seipsa teneret seruitio:
& non modo ad spẽ cõsulatus in partẽ reuocandã adspirare non auderet,
sed ne in tribunis quidẽ militum creandis (quæ cõmunia essent comitia
patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. desineret ergo mirari,
cur nemo de cõmodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, vn-
de emolumentum atque honos speretur. nihil non aggressuros homines, si
magna conatis magna præmia proponantur: vt quidẽ aliquis tribunus
plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo: ex quibus
pro certo habeat, patres aduersus quos tenderet, bello inexpiabili se perse-
cuturos: apud plebem, pro qua dimicauerit, nihilo se honoratiorem fore:
neq; sperandum neq; postulandum esse. magnos animos, magnis honorib.
fieri neminem se plebeium contempturum, vbi contemni desissent. expe-
riendam rem deniq; in vno aut altero esse, sitne aliquis plebeius ferendo
magno honori tan portento simile miraculoq; sit, fortem ac strenuum vi-
rum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, vt
tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur: petisse viros
domi militiaq; spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui patribus
fuisse, desisse postremo præbere ad contumeliam os. nec se videretur non
lex quoq; abrogetur, qua id liceat quod nunquam futurum sit: minorem
quippe ruborem fore in iuris iniquitate, quam super indignitatem ipso-
rum prætereantur. Hui⁹ generis orationes cũ assensu auditæ, inci- XXXVI
tauêre quosdã ad petendũ tribunatũ militũ, aliũ alia de cõmodis
plebis laturũ se in magistratu profitentẽ. Agri publici diuidendi,
coloniarumq; deducendarũ ostentatæ spes: & vectigali possesso-
rib. agrorũ imposito, in stipendiũ militum erogãdi æris. Captatũ
deinde tẽpus ab tribunis militũ quo per discessum hominũ ab vr-
be, quum patres clandestina denunciatione reuocati ad diẽ cer-
tã essent, senatuscõsultum fieret absentib. tribunis plebis: vt quo-
niã Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse, fama esset, ad
rẽ inspiciendã tribuni militum proficiscerentur, consulariaq; co-
mitia haberentur. Profecti Appiũ Claudium filium decẽuiri præ-
fectũ vrbis relinquunt, impigrum iuuenem. & iã inde ab incuna-
bulis imbutum odio tribunorum plebisq;. tribunis plebis nec cũ
absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio
transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules. C. Sem- XXXVII
pronius Atratinus, Qu. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed
memoria digna traditur, eo anno facta. Vulturnum Etruscorum
vrbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque
ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri
agro appellatum. cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in
societatem vrbis agrorumque accepti: deinde festo die graueis
somno epulisq; incolas veteres noui coloni nocturna cæde adori-
ri. His rebus actis, consules ij quos diximus, idibus Decembrib.
magistratum occepêre. Iam non solum qui ad id missi erant, re-
tulerant

Capua à Samnitibus dolo capta.

tulerant imminere Volscum bellū: sed legati quoq; ab Latinis & Hernicis nunciabāt, *non antè vnquā Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgò fremere, aut in perpetuū arma bellumq; oblivioni danda, iugumq; accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedendum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde patres moti sunt; & C. Sempronius cui ea prouincia forte euenit, tanquam cōstantissimæ rei, fortunæ fretus, ꝙ victoris populi exercitū aduersus victos duxisset, omnia temerè ac negligenter egit: adeò vt disciplinæ Romanæ plus in Volsco exercitu, q̄ in Romano esset. ergo fortuna, vt sæpe alias, virtutem est secuta. Primo prælio ꝙ ab Sempronio incautè inconsulteq; cōmissum est, non subsidiis firmata acie, non equite aptè locato, concursum est. clamor indicium primum fuit quò res inclinatura esset, excitatior crebriorq; ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore pdidit pauorē animorum. Eo ferocior illatus hostis vrgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circūspectantib. galeæ, & incerti trepidāt, applicatq; se turbæ: signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur, nōdum fuga certa, nōdum victoria erat. tegi magis Roman' q̄ pugnare. Volscus infert signa. vrgere aciē plus

XXXVIII. cædis hostium videre, quam fugæ. Iam omnib. locis ceditur, nequiq̄ Sempronio cōsule obiurgante atq; hortante: nihil nec imperium, nec maiestatis valebat: dataq; mox terga hostib. forent, ni Sex. Tempanius decurio equitum labente iam re, præsenti animo subuenisset. qui cum magna voce exclamasset, *vt equites, qui saltem Remp. vellent esse, ex equis desilirent:* omnium turmarum equitib. velut ad cōsulis imperium motis: *Nisi hac,* inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisq; neq; equitib. vobis vllos equites, nec peditib. esse pedites pares.* Cum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerēs, quacumque incedunt, vi viam faciunt: eò se inferunt obiectis parmis, vbi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit, nec dubium erat, quin si tam pauci simul obi-

XXXIX. re omnia possent, terga daturi hostes fuerint. Et quum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscis imperator, vt parmatis, nouæ cohorti hostium locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. quod vbi est factum inclusi equites: nec perrumpere eadem quà transierant, posse; ibi maximè confertis hostibus, quà viam fecerant: & consul legionesque Romanæ, quum, ꝙ tegumen modò omnis exercitus fuerat, nusquam viderent: ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum, diuersi Volsci, hinc consulem ac

C. Sempronij Cos. temeritas ac negligentia.

Sex. Tempanii decurionis militis in virtus.

legiones sustinere: altera fronte instare Tempanio atque equitib. qui quum sæpe conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodã occupato, in orbẽ se tutabantur, nequaq̃ inulti nec pugnæ finis ante noctem fuit. cõsul quoque nusquã remisso certamine, dum quicquã superfuit lucis, hostẽ tenuit: nox incertos diremit. tantusque ab imprudentia euentus vtraque castra tenuit pauor, vt relictis sauciis, & magna parte impedimentorũ, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus vltra mediã noctẽ est: quum circumsedentib. nunciatũ esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi qua quemq; in tenebris pauor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarũ suos ad lucẽ tenuit: digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quũ ab sauciis hostibus sciscitando comperisset castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo suos deuocat, & in castra Romana penetrat: vbi quum vasta desertaque omnia, atq; eandem quã apud hostes fœditatem inuenisset, priusquã Volscos cognitus error reduceret, quib. poterat sauciis ductis secum, ignarus quã regionẽ consul petisset, ad vrbem proximis itineribus pergit. Iam eo fama pugnæ aduersę castrorumque desertorum prælata erat: & ante omnia deplorati erant equites, nõ priuato magis quã publico luctu. Fabiusque consul terrori vrbi quoque iniecto, stationẽ ante portas agebat: quum equites procul visi non sine terrore ac dubiis, quinã essent, mox cogniti tantã ex metu lætitiã fecere, vt clamor vrbem peruaderet, gratulantium saluos victoresque rediisse equites: & ex mœstis paulo ante domibus quæ conclamauerant suos, procurreretur in vias: pauidæque matres ac coniuges, oblitæ præ gaudio decoris, obuiã agmini occurrerent, in suos quæque simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes effusæ. Tribunis plebis qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, quod ad Veios eorum opera male pugnatũ esset, occasio visa est per recens odium Sempronii cõsulis renouandæ in eos inuidiæ, itaq; aduocata concione quum *proditam Veis Remp. esse ab ducib. proditum deinde quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad cædem fortissimos equites, deserta fœde castra* vociferati essent, C. Iulius vnus ex Tribunis Tempanium equitem vocari iussit. coramq; eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium cõsulem aut in tempore pugnam iniisse, aut firmasse subsidiis aciẽ? aut vllo boni cõsulis functum officio? & tunc ipse victis legionib. Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris? restitueris q; pugnã? exclusi deinde ab acie nostra tibi atq; equitib. nũ aut cõsul ipse subuenerit, aut miserit præsidium? postero deniq; die ecquid præsidii vsquã habueris, an tu cohorsq; in castra vestra virtute perruperitis? ecquẽ in castris cõsulẽ, ecquẽ exercitum inueneritis? an deserta castra, relictos saucios milites? Hæc p virtute tua fideq; qua vna hoc bello Resp. stetit, dicẽda tibi sunt hodie.*

XI

Romani & Volsci ambo se victos putantes, castra deserunt.

Tempanius à C. Iulio trib. ad concionem vocatur.

hodie. Deniq; vbi C. Sempronius, vbi legiones nostra sint? desertus sis, an deserueris consulē exercitumq;? victi deniq; simus, an vicerimus? Ad-
XLI uersus hæc Tēpanii oratio incopta fuisse dicitur: certū militariter grauis, non suis vana laudib. non crimine alieno læta. *Quanta prudentia rei bellica in C. Sempronio esset, non militis de imperatore æstimationem esse, sed populi Romani fuisse, quum eum comitiis consulem legeret. Itaq; ne ab se imperatoria cōsilia, neu cōsulares artes exquirerēt; qua pensitanda quoq; magnis animis atq; ingeniis essent: sed q viderit, referre posse. Vidisse a. se prius quā ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem: adhortantem, inter signa Romana telaq; hostiū versantem, postea ab conspectu suorū ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse vsq; ad noctē extractum certamen: nec ad tumulum quem ipse tenuerat, pra multitudine hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus vbi esset, se nescire: arbitrari velut ipse in re trepida loci præsidio se suosq; sit tutatus, sic consulem seruandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani fortunam, noctemq; omnia erroris mutui implesse.* precantemq; deinde, ne se fessum labore ac vulnerib. tenerēt, cū ingenti laude non virtutis magis quā moderationis dimissum. Quū hæc agerentur, iā cōsul via Lauicana ad fanum Quietis erat, eo missa plaustra iumentaq; alia ab vrbe, exercitū affectū prælio ac via nocturna excepere. Paulo post in vrbē est ingressus cōsul, nō ab se magis enixe amouens culpā, quam Tempanium meritis laudib. ferēs. Mœstæ ciuitati ab re male gesta, & iratę ducib. M. Postumius reus obiectus, qui tribun⁹ militum pro cōsule ad Veios fuerat, decē millibus æris grauis damnatur. T. Quintium collegā eius, quia & in Volscis cōsul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res prospere gesserat, totā culpā eius tēporis in prædamnatum collegā transferentem, omnes trib. absoluerunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ iā ætatis, Capitolinus Quinti⁹, suppliciter orans, ne se breui reliquo vitæ spatio tā triste nunciū
XLII ferre ad Cincinnatum paterērur. Plebs tribunos plebis absentes. Sex. Tēpanium, A. Selliū Sex. Antistium Sex. Spuriliū fecit, quos & pro centurionib. sibi præfecerant Tēpanio auctore equites. Senatus, quum odio Sēpronii, cōsulare nomen offenderet, tribunos militum cōsulari potestate creari iussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda. L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diē dixit, quē quum quatuor collegæ inspectāte populo Romano orarent, *ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil prater fortunam reprehendi posset, vexaret*: ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseuerantiæ suæ, nec precib. tribunorum, quæ in speciem modo iactentur, sed auxilio con-

Tempanii responsio.

C. Sēpronius ab Hortensio tribuno plebis accusatur.

fidere reum. Itaq; modo ad eum conuersus, *vbi illi patricii spiritus vbi subnixus & fidens innocentia animus esset*, quærebat: *sub tribunicia vmbra consularem virum delituisse*. modo ad collegas: *Vos a. si reum perago, quid acturi estis? an erepturi ius populo, & euersuri tribuniciam potestatem plebis?* Quum illi, *& de Sempronio. & de omnib. summam populi Romani potestatem esse* dicerent: *nec se iudicium populi tollere aut velle aut posse: sed si preces sua pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum eo mutaturos.* tum Hortensi*: *Non videbit*, inquit, *plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, vt tam carus esset militib.* nec pietas quatuor tribunorum, quam Hortensij tam placabile ad iustas preces ingenium, pariter plebi patribusq; gratior fuit. Non diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. proximo anno Cn. Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabij, cui sorte ea prouincia euenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus. Ceterum ob Sempronianæ cladis leuatam ignominiam, vt ouans vrbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore quam timuerant, dimicatione erat perfectum: sic in vrbe ex tranquillo nec opinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, vt præter duos vrbanos quæstores, duo consulib. ad ministeria belli præsto essent, à consulibus relatam, quum & patres summa ope approbassent: consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, vt pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. aduersus quam actionem primo & consules & patres summa ope enixi sunt. concedendo deinde, vt quemadmodum tribunis consulari potestate creandis vsi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi: quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus quum senatus consules quam tribunos creari mallet, neque posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri: Respublica à consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars maior sequentis anni per nouos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo prohibentibus tribunis patricios coire ad prodendum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret: postremo L. Papirius Mugillanus proditus interrex castigando nunc patres, nūc tribunos plebis;

Æqui ab Romanis fusi.

XLIII

plebis; desertam omissamq; ab hominib. Rempublicam Deorum proui-
dentia curaq; exceptam memorabat Veientium induciis, & cunctatione
Æquorum stare: vnde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu
placere Rempublicam opprimi. non exercitum, non ducem scribendo ex-
ercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in
vnum conueniant, vix Deorum opibus quin obruatur Romana res, re-
sisti posse. quin illi remittendo de summa quisq; iuris, medius copularent
concordiam: patres patiendo tribunos militum pro consulib. fieri: tribuni
plebis non intercedendo, quo minus quatuor quæstores promiscue de ple-
LXIV *be ac patrib. libero suffragio populi fierent.* Tribunicia primum comi-
tia sunt habita: creati tribuni consulari potestate omnes patricij,
L. Quinctius Cincinnatus tertium, Sex. Furius Medullinus iterū, *In creandis quæstoribus prælati sunt patritii.*
M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæ-
storum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Anti-
stij tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii,
nec potestas, nec suffragatio horum valuit: quin quorum patres
auosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere o-
mnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antiusque repulsa
suorum accensi: *quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non patrum*
iniuriis, non denique vsurpandi libidine, quum liceat quod antea non
licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam
ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tri-
bunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ.
Fraudem profecto in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhi-
buisse, quam fidei: eius iniuria queri suos honore deiectos. Itaque quum *C. Sempronij singularis cōstantia.*
in ipsum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, im-
petus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium patruelem
Atratini: eique ob ignominiam Volsci belli adiutore collega M.
Canuleio diem dixere. subinde ab eisdem tribunis mentio in se-
natu de agris diuidendis illata est: cui actioni semper acerrime C.
Sempronius restiterat: ratus id quod erat, *aut deposita causa leuio-*
rem futurum apud patres reum, aut perseuerante sub iudicii tēpus ple-
bem offensurum. aduersæ inuidiæ obiici maluit, & suæ nocere causæ
quam publicæ deesse: stetitq; in eadem sententia, *ne qua largitio cessu-*
ra in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi in-
uidiam quæri: se quoq; subiturum eam tempestatem forti animo. nec se-
natui tanti se ciuem aut quemquam alium debere esse, vt in parcendo
vni malum publicum fiat. Nihilo dimissiore animo, quum dies ve-
nit, causa ipse pro se dicta, nequiquam omnia expertis patrib. vt
mitigarent plebem, quindecim millib. æris damnatur. Eodem an- *Vestalis de incestu causam dixit.*
no Postumia virgo Vestalis de incestu causam dixit, crimine in-
noxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumq;
liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Amplia-
tam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus
abs i-

abstinere iociu, coliq; sancte potius quã scite iussit. Eodem anno à Cãpanis Cumæ, quã Græci tum vrbẽ tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippã Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Seruilium. Annus felicitate pop. Rom. periculo potius ingenti, quã clade insignis. Seruitia vrbẽ, vt incenderent distantib. locis, coniurarunt: populoq; ad opẽ passim ferendã rectis intento, vt arcem Capitoliumq; armati occuparent. Auertit nefanda consilia Iupiter: indicioq; duorum cõprehensi sontes, pœnas dederunt indicibus dena millia grauis æris, quæ tum diuitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. Bellum *inde ab Æquis reparari cœptum: & nouos hostes Lauicanos consilia cũ veterib. iungere,* haud incertis auctorib. Romã est allatum. Æquorum iã velut anniuersariis armis assueuerat ciuitas. Lauicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia, quib. necdum bellum parari, nec diuturnã pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum *aduerterent animos, ne quid noui tumultus Lauicis oriretur.* Ad insequẽtis anni tribunos militum cõsulari potestate inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt L. Sergium Fidenatẽ, M. Papirium Mugillanum, C. Seruilium Q. Seruilii Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nunciabant legati Lauicanos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopulatos agrum Tusculanũ, castra in Algido posuisse. Tum Lauicanis bellum indictum: factoque senatusc õsulto, *vt duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur, vnus res Romæ curaret,* certamen subito inter tribunos exortum. se quisq; belli ducẽ potiorem ferre, curã vrbis vt ingratam ignobilemq; aspernari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi patres conspicerẽt, Q. Seruilius; *Quãdo nec ordinis huius vlla, inqt, nec Reip. est verecundia, patria maiestas altercationẽ istã dirimet: filius meus extra sortẽ vrbi præerit. bellũ vtinã qui appetunt, cõsideratius cõcordiusq; quã cupiunt, gerant.* Delectum haberi nõ ex toto passim populo placuit: decẽ trib. sorte ductæ sunt ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxẽre. Cœpta inter eos in XLVI vrbe certamina cupiditate eadẽ imperii multo impensius in castris accendi: nihil sentire idẽ, pro sententia pugnare: sua consilia velle sua imperia sola rata esse; cõtemnere inuicem & contemni; donec castigantib. legatis tãdem ita comparatum est, vt alternis dieb. summam imperii haberent. Quæ cum allata Romam essent, dicitur Q. Seruilius ætate & vsu doctus, precatus ab Dijs immortalibus, *ne discordia tribunorum damnosior Reip. quam ad Veios fuisset:* & velut haud dubia clade imminente, instetisse filio, vt milites scriberet, & arma pararet. nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergij, cui' dies imperij erat, loco iniquo sub hostium castris, quum quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnan-

Cumæ captæ.

Seruorum coniuratio.

Lauicani & Æqui agrum Tusculanum depopulantur.

Inter duces certamen.

expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina maiore q̃ fuga oppressi obtruncatique: castraque eo die ægre retenta. Postero die circumfusis iam magna ex parte hostibus, per auersam portam fuga turpi deseruntur. duces legatique, & q̃ circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculũ periere. Palati alii per agros passim multis itineribus maioris quã accepta erat cladis nuncii Romã contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod euentus timori hominum congruens fuerat; & q̃ subsidia quæ respicerent in re trepida, præparata erãt ab tribuno militum: iussuque eiusdem p minores magistratus sedato in vrbe tumultu, speculatores ꝓpere missi nunciauere Tusculi duces exercitumque esse, hostẽ castra loco non mouisse & q̃ plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Seruilius Priscus, vir cuius ꝓuidentiã in Rep. quum multis aliis tempestatib. ante experta ciuitas erat, tum euẽtu eius belli, quod vni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, â quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, vt tradidere quidam (nam alii Ahalam Seruilium magistrum equitum eo anno fuisse *Romani ab Æquis fusi.*

XLVII scribunt) nouo exercitu ꝓfectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostiũ turbasset, legionũ inde signa inferri ꝓpere iussit: signiferumq; ex suis vnum cunctantem occidit: tantus ardor ad dimicandum fuit, vt impetũ Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, breuior tẽpore & certamine minor castrorũ oppugnatio fuit, q̃ prælium fuerat. captis direptisq; castris, quum pdam dictator militi cõcessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciassent oẽs Lauicanos victos, magnam partem Æquorum Lauicos confugisse: postero die ad Lauicos ductus exercitus, oppidumq; corona circumdatũ, scalis captum ac direptum est. Dictator exercitu victore Romã reducto, die octauo q̃ creatus erat, magistratu se abdicauit, & opportune senatus prius q̃ ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illato de agro Lauicano diuidendo fierent, censuit freq̃ẽs coloniã Lauicos deducendã. coloni ab vrbe mille & quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lauicis, ac deinde tribunis militum creatis, consulari potestate Agrippa Menenio Lanato, & L. Seruilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnib. his & Sp. Rutilio Crasso, & insequenti anno A. Sempronio Atratino tertium, & duob. iterum M. Papirio Mugil-

XLVIII lano, & Sp. Nautio Rutilio, biennium tranquillę externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit. Turbatores vulgi erant Sp. *De agrariis legibus discordia.*

Mecilius

Mecilius quartum, & Metilius tertium tribuni plebis ambo absentes creati; & quum rogationem promulgassent, *vt ager ex hostib. captus viritim diuideretur*, magnæq; partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ (nec enim ferme quicquam agri, vt in vrbe alieno solo posita, non armis partum erat: ne quod venisset assignatumue publice esset, præterquã plebs habebat) atrox plebi patribusq; propositum videbatur certamen: ne tribuni militũ nunc in senatu, nunc in cõciliis priuatis principum cogendis, viam consilij inueniebãt. quum Ap. Claudius, nepos eius, qui decemuir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex patrum concilio, dicitur dixisse: *vet^o se ac familiare cõsilium domo afferre: proauum enim suum Ap. Claudium ostendisse patribus viam vnã dissoluẽdæ tribuniciæ potestatis per collegarum intercessionẽ. facile homines nouos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius quã maiestatis m mor adhibeatur oratio, pro fortuna illis animũ esse: vbi videant collegas principes agendæ rei gratiam omnem ad plebẽ praeoccupasse, nec locum in ea relictum sibi, haud grauate acclinaturos se ad causam senatus, per quã vniuerso ordini cum primorib. se patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Seruilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuuenem, negotium datur, vt, quos quisq; posset ex collegio tribunorum ad intercessionẽ perlicerent. Misso senatu prensantur à princip. tribuni: suadendo, monendo, pollicendoq; *gratum id singulis priuatim, gratum vniuerso senatui fore*, sex ad intercessionem cõparauere. Posteroq; die quum ex cõposito relatum ad senatũ esset de seditione, quam Mecilius Metiliusq; largitione pessimi exempli concirent: eæ orationes à primorib. patrum habitæ sunt; vt pro se quisq; iam nec cõsilium sibi suppetere diceret, nec se vllã opem cernere aliam vsquã, præterquam in tribunicio auxilio: *in eius potestatis fidem circumuentam Remp. tamquam priuatum inopem confugere: praeclarum ipsis potestatiq; esse, non ad vexandum senatum, discordiamq; ordinum mouendam plus in tribunatu virium esse, quã ad resistendum improbis collegis.* Fremitus deinde vniuersi senatus ortus, quum ex omnib. partibus curiæ tribuni appellarentur: cum silentio facto, ij qui præparati erant gratia principum, quam rogationem à collegiis promulgatã senatus censeat dissoluendæ Reip. esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratiæ intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione aduocata *proditores plebis cõmodorum, ac seruos consularium* appellantes, aliaq; truci oratione in collegas inuecti, actionẽ deposuere. Duo assidua bella xl.
insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius ix
Potitus, Quintius Cincinnatus. M. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis super ripas effusus maxime

xime ruinis villarum vastauit. simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo præsidium ferre. Excursiones inde in confinem agrũ Lauicanum factæ erant, nouisq; colonis bellum illatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidẽ bello per obsidionem leuemq; vnam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, vt rogationẽ ferret *qua Volas quoq;, sicut Lauicos coloni mitterentur* per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostẽderunt discussum est. Volis insequente anno receptis, Æqui coloniaq; eo deducta nouis virib. oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. huic bellũ aduersus Æquos permissum est, prauæ mentis homini, quam tum victoria magis, quam bellũ ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoq; ad Volas, quum leuibus prœlijs Æquorũ animos fregisset, postremo in oppidum irrupit: deinde ab hostib. in ciues certamen vertit: & quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido fidẽ mutauit. Eam magis adducor vt credam iræ causam exercitui fuisse, quam quod in vrbe nuper direpta, coloniaq; noua, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam irã postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunitias in vrbem reuertit. audita vox eius in cõcione stolida, ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis legẽ agrariam ferẽti, simul Volas quoq; vt mitterẽtur coloni laturum se dicenti: dignos enim esse qui armis cepissent, eorum vrbem agrumq; Volanum esse: *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieuerint*. quod auditum, non concionem magis, quam mox patres offendit. & tribunus plebis vir acer, nec infacũdus, nactus inter aduersarios superbũ ingenium, immodicamq; linguam, quam irritando agitandoq; in eas impelleret voces, quæ inuidiæ non ipsi tantum, sed causæ atq; vniuerso ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius quam Postumium in disceptationem trahebat. Tum vero secũdum tam sæuum atq; inhumanum dictum. *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut seruis malum minantem militibus? tamen hac bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quã qui vos vrbe agrisq; donatos in colonias mittunt, qui sedẽ senectuti vestræ prospiciũt, qui pro vestris cõmodis aduersus tã crudeles superbosq; aduersarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci iam vestrã suscipiant causam, quid vt à vobis sperent? an honores, quos aduersarijs potius, q̃ populi Romani propugnatorib datis? Ingemuistis modo voce huius audita quid id refert? iam si suffragium detur, hũc qui malũ vobis minatur, ijs q agros sedesq; ac fortunas stabilire volũt, praefertis.* Perlata hęc vox Postumij ad milites, multo

Volani agrum Lauicanum populantur.

Seditiones tribunitiæ.

Castrensis seditio.

multo in castris maiorem indignationem mouit: *prædans interceptorum fraudatoremq; etiam malum minitari militibus*: Itaq; quum fremitus apertè esset & quæstor P. Sextius eadē violētia coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat: misso ad vociferantem quendam militem lictore, quū inde clamor & iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit: insuper increpāte qui vulnerauerat, *habere quæstorem, quod imperator esset militib. minatus*: Ad hūc tumultū accitus Postumius asperiora omnia facit acerbis quæstionibus crudelibus supplicijs. postremo quum modum iræ nullū faceret, ad vociferationem eorū, quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad interpellantis pœnam vecors de tribunali decurrit. ibi quum summouentes passim lictores centurionesq; vexarent turbam, eo indignatio erupit, vt tribunus militū ab exercitu suo lapidibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est Romam nunciatum, tribunis militum de morte collegæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebant. sed ea cōtentio ex certamine alio pendebat: quod cura incesserat patres, ne metu quæstionum plebs irata, tribunos militum ex plebe crearet: tendebantq; summa ope, vt consules crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis nō paterentur, ijdem intercederent consularibus comitiis, res ad interregnum rediit, victoria deinde penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege comi- II
tia habente, consules creati sunt. A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His cōsulib. principio anni senatusconsultū factum

Postumiana cædes vindicatur.

est, *vt de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoq; tempore ad plebē ferrent: plebsq; præficeret quæstioni quem vellet*, à plebe cōsensu populi consulibus negotium mādatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum supplicium, quos sibimetipsos conscisse mortē satis creditū est, trāsacta re, nequiuere tamen consequi, vt nō ægerrime id plebs ferret: *iacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis cōmodis ferrentur: quum interim de sanguine ac supplicio suo latā legem confestim exerceri, & tantā vim habere*. Aptissimū tempus erat, vindicatis seditionibus delinimentū animis Volani agri diuisionē obijci: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per iniuriam agro publico patres pellebat. Tūc hæc ipsa indignitas angebat animos: *non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacē nobilitatem esse: sed ne vacuum quidē agrū nuper ex hostib. captum plebi diuidere, mox paucis: vt cetera, futurum prædæ.*

Aduersus Volscos Furius Cos. legiones duxit.

Eodē anno aduersus Volscos populātes Hernicorū fines, legiones ductę à Furio Cos. quū hostem ibi non inuenissent: Ferentinum, quo magna multitudo Volscorū se cōtulerat, cepere. minus prædæ quam sperauerāt, fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerūt. postero die prope desertū capitur. Hernicis ipse ager dono datus. Annum modestia III

tribu-

tribunorum quietũ excep t trib. pleb. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo Coss. Is tũ principio statim anni velut pẽsum nominis familiæq; seditiones agrariis legib. promulgandis cieret: pestilentia coorta, minacior tñ quam perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusq; publicis ad domum curamque corporum nutriendorum auertit: minusq; eam damnosam fuisse q̃ seditio futura fuerit, credunt. Defuncta ciuitate plurimorum morbis, perpaucis funerib. pestilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorum (vt plerumq; fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Iam fames, q̃ pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscũ mare, quiq; Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ fuisset subuentũ. superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasq; legati ꝓhibiti commercio sunt: contra ea benigne ab Siculorum tyrannis adiuti, maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis deuexit. Solitudinem in ciuitate ægra experti consules sunt: quum in legationes non plus singulis senatorib. inuenientes coacti sunt binos equites adijcere. Præterq̃ ab morbo, annonaq; nihil eo biennio intestini, externiue incõmodi fuit. at vbi hæ sollicitudines discessere, omnia quib. turbari solita erat ciuitas, domi discordia, foris bellum exortum. M. Æmilio. C. Valerio Potito, consulib. bellum Æqui parabant: Volscis quanquam non publico consilio capessentib. arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam hostium (iam n in Latinum Hernicumq; transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Menenius tribunus plebis legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioq; tribuni nemo inuitus sacramento diceret, repente nũciatur, arcem Caruentanam ab hostib. occupatam esse. Ea ignominia accepta, quũ apud patres inuidiæ Menenio fuit, tum cæteris tribunis iam ante præparatis intercessorib. legis agrariæ, præbuit iustiorem causam resistendi collegæ. Itaq; quum res diu ducta p altercationem esset: cõsulib. *Deos hominesq; testantibus, quicquid ab hostib. cladis ignominiæq; aut iam acceptum esset, aut immineret, culpã penes Menenium fore, qui delectũ impediret:* Menenio contra vociferante, *si iniusti domini possessione agri publici cederent, se morã delectui nõ facere:* decreto interposito nouẽ tribuni sustulerũt certamen pronũciaueruntq; ex collegij sentẽtia; *C. Valerio consule se, damnũ aliamq; coercitionẽ, aduersus intercessionẽ collegæ delectus causa detrectãtib. militiã, inhibẽti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus quũ paucis appellantib. tribunum collum torsisset: metu ceteri sacramento dixẽre. Ductus exercitus ad Caruentanam arcem, quamquam inuisus infestusq; cõsuli erat, impigre primo statim aduẽtu, deiectis qui in præsidio erant, arcem recepit. prædatores ex præsidio p negligentiam dilapsi, occasio

Pestilẽtia.

Fames.

Æqui bellũ parant.

Caruentana arx à C. Valerio recipitur.

casionē aperuēre ad inuadendum. Prædæ ex assiduis popula[illegible] nibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliqu[illegible] venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæst[illegible] sū prędicans *participē prædæ fore exercitū, quū militiam nō abnu[illegible]* Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaq; quum [illegible] natus consulto vrbem ouans introiret, alternis inconditi [illegible] militari licentia iactari: quib. consul increpitus, Menenij [illegible] nomen laudib fuit, quum ad omnem mentionem tribuni [illegible] circūstantis populi plausuq; & assensu cum vocib. militum [illegible] taret. plusq; ea res, quam prope solennis militum lasciuia in c[illegible] curæ patrib. iniecit. & tamquam haud dubius inter tribuno[illegible] litum honos Menenij, si peteret, cōsularib. comitijs est ex[illegible] Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Me[illegible] iterum. Non alias ægrius plebs tulit tribunicia sibi com[illegible] cōmissa. eum dolorem quæstoriis comitiis simul ostendit & [illegible] est, tunc primum plebeiis quæstorib. creatis: ita, vt in qu[illegible] creandis vni patricio C. Fabio Ambusto relinqueretur lo[illegible] plebeij, Q. Silius, P. Ælius, P. Pius. clarissimarū fam[illegible] nib. præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suff[illegible] lios accipio; ex familia infestissima patribus, tres in eum a[illegible] tribunos plebis creatos, hi multarum magnarumq; rerum [illegible] auidissimo adeo populo ostentāres, cum affirmassent *nihil [illegible] turos, si ne quæstoriis quidē comitiis, quæ sola promiscua plebi patr[illegible] reliquissent senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu ve[illegible] per leges liceret.* Pro ingenti itaq; victoria id fuit plebi: quæ [illegible] non honoris ipsius finem æstimabant: sed patefactus ad c[illegible] tum ac triumphos locus nouis hominib. videbatur. Patres [illegible] non pro communicatis, sed pro amissis honorib. fremere: *ne[illegible] si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi maiorū loco, cernēte q; a[illegible] possessione dignitatis sua, Sabij, Flaminesq; nusquā alio, quā a[illegible] candum pro populo sine imperiis ac potestatib. relinquantur* [illegible] triusq; partis animis, quum & spiritus plebis sumpsisset, & [illegible] popularem causam celeberrimi nominis haberet duce[illegible] mnia quæstoriis comitiis, vbi vtrumq; plebi liceret, [illegible] cernentes, rendere ad consulum comitia, quæ nondū prom[illegible] essent. Icilij contra tribunos militum creandos dicere, & ta[illegible] aliquando impartiendos plebi honores. Sed nulla erat eo[illegible] actio quam impediendo id quod petebant, exprimerēt: quum [illegible] opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines ex[illegible] agrum Lauicanum Hernicumq; affertur. ad quod bellum vbi [illegible] natusconsulto [illegible] delectum habere ceeperunt: obsta[illegible] enixe [illegible] sibi plebiq; eam fortunam oblatam men[illegible] Tres erant & omnes acerrimi viri, generosique et[illegible] plebeios, duo singuli singulos sibi consules asseruand[illegible]

Ex plebeiis quæstores creati.

op[illegible]

operam desumunt: vni concionib. data nunc detinenda, nunc concienda plebe. Nec delectum consules, nec comitia quę petebant, tribuni expediebant; inclinante deinde fortuna ad causam plebis tribuni nuncij veniunt, *arcē Caruentanam, dilapsis ad prædam militib. qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodib. arcis inuasisse: alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos.* Ea aduersa ciuitati res vires tribunitiæ actioni adiecit, nequiquam n. tentati, vt tum denique desisterent impediendo bello, postquam nō cessere nec publicæ tempestati, nec suæ inuidiæ, peruincunt, vt senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tñ pacto, *ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neue quis reficeretur in annum tribunus plebis:* haud dubie Icilios denotante senatū, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatū insimulant. Tū delectus haberi, bellumq; omnium ordinum consensu apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Caruentanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diuersi auctores faciunt, illa pro certo habenda, in quib. non dissentiunt, ab arce Caruentana quum diu nequiquam oppugnata esset, recessum: Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam; populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas. Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, vt quæ mallent, comitia haberent: ita euentu comitiorum patres vicere. namq; tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricij creati sunt, C. Iulius Tullus, Cn. Cornelius Cossus, C. Seruilius Ahalā. arte in adhibitam ferunt à patriciis, cuius eos Icilij tum quoque insimulabant, *quod turbam indignorum candidatorū intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populū à plebeis auertissent.*

Delectum impediunt tribuni plebis.

XVI Volscos deinde & Æquos, seu Caruentana arx retenta in spem, seu Verruginae amissum præsidium ad iram quum impulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse eorum legatos vtriusq; gentis populos circumisse, castigantes ignauiam, *q abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidiū passi essent: iā non exercitus modo armatos, sed colonias ēt in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua diuisa habere, sed Ferentinū ēt de se captū Hernicis donasse.* Ad hæc quum inflammarentur animi, vt ad quosq; ventū erat, numerus iuniorum cōscribebatur. Ita omnium populorum iuuentus Antium contracta, ibi castris positis hostem operiebantur. Quæ vbi tumultu maiore etiam quam res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in reb. trepidis vltimum consilium erat) dictatorem dici iussit, quam rem ægre passos, Iulium Corneliumque ferunt: magnoque certamine animorum rem actam: quum primores patrū nequiquam conquesti, *non esse in auctoritate senatus tribunos militum.* postremò etiam tribunos plebis

Volsci & Æqui summa vi ad bellum cooriuntur.

appellarent.& cõsulis quoq; ab ea potestate vim super [illegible] bibitam referrent: tribuni plebis læti discordia patrum, [illegible] *in hu auxilij dicerẽt, qui nõ ciuium, nõ deniq; hominũ num[illegible] si quãdo promiscui honores, cõmunicata Resp. esset; tũ [illegible] ros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta [illegible] patricij soluti legũ magistratuumq; verecundia, per se quoq; [illegible] etiam potestatẽ agerẽt.* Hæc cõtentio minime idoneo tẽpore [illegible] tantũ belli in manib. esset, occupauerat cogitationes hom[illegible] donec vbi diu alternis Iulius Corneliusq;, *quum [illegible] bell[illegible] tu idonei duces essent, non esse æquum, mandatũ sibi a populo eripi [illegible] rem,* disseruere: tum Ahala Seruilius trib. mil. *tacuisse se [illegible] nõ quia incertus sentẽtiæ fuerit: (quem n bonum ciuem secerneret [illegible] publica cõsilia:) sed quia maluerit collegas sua spõte cedere au[illegible] natus, quã tribuniciam potestatẽ aduersus se implorari pateretur [illegible] quoq; si res sineret libẽter se daturum tẽpus iis fuisse ad receptum [illegible] pertinacis sententiæ. sed quum belli necessitates n[illegible] ex[illegible]ctent [illegible] cõsilia, potiorẽ sibi collegarũ gratia Remp. fore & si maneant in [illegible] senatus, dictatorem nocte proxima dicturum. ac si qui inte[illegible] tusconsulto; auctoritate se fore cõtentum.* Quo facto, quum h[illegible] meritã laudem, gratiamq; apud omnes tulisset, dictatore P. [illegible] nelio dicto, ipse ab eo magister equitũ creatus est. Exem[illegible] collegis, eumq; intuentib. quam gratia atq; honos oppo[illegible] interdũ non cupientib. essent. Bellum haud memorabil[illegible] atq; eo facili prœlio cæsi ad Antium hostes. victor exe[illegible]

Romani vincunt Volscos.

populatus Volscum agrũ, castellum ad lacum Fucinũ vi ex[illegible] tum: atq; in eo tria millia hominũ capta, ceteris Volscis in[illegible] nia cõpulsis, nec defendentib. agros. Dictator bello ita [illegible] rantum nõ defuisse fortunæ videretur, felicitate quã gl[illegible] ior in vrbẽ redit, magistratuq; se abdicauit. Tribuni mil[illegible] tione nulla comitiorum cõsularium habita (credo ob ira[illegible] toris creari) tribunorum militum comitia edixerunt. T[illegible] grauior cura patrib. incessit: quippe quum pdi causam ab [illegible] nerent. Itaq; sicut priore anno p indignissimos ex plebe[illegible] datos omnium etiam dignorum tædium fecerant: [illegible] moribus patrum splendore gratiaq; ad petendum præp[illegible] mnia loca obtinuere, ne cui plebeio aditus esset. quatuo[illegible] sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, [illegible] lerius Potitus. Cn. Fabius Vibulanus, C. Seruilius Ahala [illegible] ctus continuato honore, quũ ob alias virtutes, tum ob rec[illegible] fauorẽ vnica moderatione partum. Eo anno, quia tempus [illegible] ciarum cum Veienti populo exierat, p legatos fecialesq; [illegible] ti cœptæ. quibus venientib. ad finem, legatio Veienti[illegible] fuit. petiere, *ne prius quã ipsi senatum Romanũ adissent, V[illegible]* Ab senatu impetratũ, *quia discordia intestina laborarent [illegible]* [illegible]

[illegible] *erentur* tantũ abfuit vt ex incõmodo alieno sua oc-
ca[illegible]. Et [illegible] Volscis accepta clades; amisso Verrugine p-
[illegible]um in tempore fuit momenti, vt quum precantib.
[illegible] q[illegible] ibi a Volscis obsidebantur, succurri, si matu-
ra[illegible] potuisset: ad id venerit exercitus subsidio missus, vt
a[illegible] palati ad prædandum hostes opprimerẽtur. Tar-
d[illegible] in senatu magis fuit, q̃ in tribunis. qui, quia summa
v[illegible]bantur, parũ cogitauerunt, nulla virtute supe-
rari [illegible] virium modum. fortissimi milites nõ tñ nec vi-
ui, [illegible] m multi fuẽre. Insequenti anno, P. & Cn. Cor-
n[illegible] C. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis mili-
tum [illegible]otestate, Veiẽs bellum motum, ob superbum re-
s[illegible] senatus, qui legatis repetentib. res, *ni facesserent* *Veientis*
pr[illegible] finibusq; daturos quod Lars Tolumnius dedisset, respon- *senatus*
[illegible] Id patres ægre passi, decreuẽre, vt tribuni militũ de bel- *superbum*
l[illegible]do Veientib. primo quoq; die ad populũ ferrent. Quod *respõsum.*
v[illegible] promulgatũ est, fremere iuuentus, *nondum debellatum*
cu[illegible] esse. mod[illegible] duo præsidia occidione occisa, & quũ periculo reti-
neri [illegible] annum esse. quo non acie dimicetur: & tanquam pœniteat
la[illegible] bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui
o[illegible] *Etruria sit concitaturus*. Hæc sua sponte agitata insuper tri-
bu[illegible] accendunt. Maximũ bellũ patrib. cũ plebe esse dicti-
tant: *[illegible] industria vexandã militia, trucidandamq; hostib. obijci: eã*
pr[illegible] haberi atq; ablegari: ne domi per otium memor libertatis co-
l[illegible] aut agri publici, aut suffragij libere ferendi consilia agitet:
pr[illegible]q, veteranos, stipendia cuiusq;. & vulnera ac cicatrices
num[illegible] *quid iam integri esse in corpore loci ad noua vulnera ac-*
cipien[illegible] quid superesse sanguinis qui dari pro Republica posset? togi-
tant[illegible] quũ in sermonibus, concionibusque interdum agi-
[illegible] auertissent plebem ab suscipẽdo bello, profertur tempus
[illegible]s: quam, si subiecta inuidiæ esset, antiquari appare-
LIX [illegible] tribunos militum in Volscum agrum ducere ex-
e[illegible]t, Cn. Cornelius vnus Romæ relictus. Tres tribu-
ni, p[illegible] nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros
se prœli[illegible]uit, tripartito ad deuastandos fines discessere:
Valerius Anti[illegible]etit, Cornelius Ecetras; quacumque incessere,
late popula[illegible]a agrosque, vt distinerent Volscos. Fabius,
quod maxime petebatur, ad Anxur oppugnandum sine vlla po-
p[illegible]atione accessit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt: vrbs *Anxur*
[illegible]na in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. *captum.*
C[illegible] æ quatuor cohortes quum C. Seruilio Ahala, quum
[illegible]rem vrbi collem cepissent: ex loco altiore, qua nullum
e[illegible]d[illegible]m, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuasere. ad
q[illegible] obstupefacti, qui aduersus Fabium vrbem in-

simam tuebantur, locum dedere scalas admouendi. plenaque [illegible] stium cuncta erant, & in muris diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atq; inermium fuit. cogebantur itaque [illegible] quia cedentib. spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente *ne quis præter armatos violaretur*, reliquā omnē multitudinē voluntariā exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti [illegible] ui capiuntur. a cetera præda Fabius militem abstinuit donec [illegible] legæ venirent: ab illis quoque exercitib. captum Anxur dicti [illegible] esse, qui cæteros Volscos à præsidio eius loci auertissent. Qui [illegible] venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercit [illegible] ripuere: eaq; primum benignitas imperatorum plebē patrib. conciliauit. Additum deinde omnium maxime tempestiuo [illegible] pum in multitudinē munere, vt ante mentionē vllā plebis [illegible] norumve decerneret senatus, *vt stipendium miles de publico ac[illegible] ret* quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere e[illegible]

Stipendiū miles de publico accepit.

Nihil acceptum vmquam a plebe tanto gaudio traditur, [illegible] sum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus [illegible] tres vere appellatos: effectum esse fatentib. *vt nemo pro tā mun[illegible] patria donec quicquā virium superesset, corpori aut sanguini suo par[illegible] ret: quū cōmoditas iuuaret, rē familiarē saltem acquiescere ee tem[illegible] quo corpus addictū atq; operatum Reip. esset.* tum q vltro sibi oblat[illegible] esset, nō a tribunis plebis vmquā agitatū, nō suis sermonib [illegible] gitatum; id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremq; [illegible] tiam rei. Tribuni plebis cōmunis ordinū lætitiæ cōcordiæq; [illegible] expertes, negare *tā id lætum patrib. vniuersis, nec prosperum fore [illegible] ipsi crederent. cōsilium specie prima melius fuisse quā vsu appariturum [illegible] vnde n. eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto. ex [illegible] igitur alius largitos neq; id etiam si ceteri ferant, passuros eos, quib [illegible] emerita stipendia essent, meliore conditione alios n. [illegible] stare quam ip[illegible] litassent: & eo, dem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum [illegible] re.* His vocib. mouerunt partem plebis: postremo indicto iam [illegible] buto, edixerunt etiam tribuni, *auxilio se futuros, si quis in mili[illegible] stipendiū tributum non contul[illegible]sset.* Patres bene cœptam re[illegible] uerantes tueri. contulere ipsi primi. & quia nondum arg[illegible] gnatum erat, æs graue plaustris quidam ad ærarium con[illegible] tes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatu[illegible] ma fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium a[illegible] composito conferre incipiunt. quos quum & à patribus co[illegible] dari, & à militari ætate tanquam bonos ciues conspici [illegible] hominum vidit, repente spreto tribunitio auxilio, certan[illegible] ferendi est ortum. & lege perlata *de indicendo Veientib. bello* [illegible] tum magna ex parte voluntatium noui tribuni mil tum co[illegible] potestate Veios duxere. Fuere autē tribuni T. Q[illegible] [illegible] Quinctius Cincinnatus, C. Iulius Tullus iter[illegible] [illegible]

Veientib. bellum indicitur.

CCCLXXI ...s Medullinus tertium, M. Æmilius Mamercus. Ab ... circumsessi Veij sunt, sub cuius initium obsidionis ... rum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter ... um constitit, bellone publico gentis vniuersæ ... tes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti anno ... unorum exercitusq; ad Volscum auocata bellum. Tribunis militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium ... tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, C. Fabium Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna ... fuit. Artena inde Volscorum oppidū ab tribunis obsideri cœpta, inde inter eruptionē tentatam compulso in vrbem hoste, ... data est Romanis irrumpendi, præterque arcē, cetera capta ... arcem munitam natura globus armatorum concessit. infra ... cæsi captique multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec ... poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat: aut ... at deditionis, omni publico frumento, priusquam vrbs ... in arcem conuecto. tædioq; recessum inde foret, ni seruus ... Romanis prodidisset, ab eo milites per locum arduum ... re a quibus quū custodes trucidarentur, cetera multitudo ... repentino pauore oppressa in deditionem venit. Diruta & ... e & vrbe Artena, reductæ legiones ex Volscis, omnisq; vis Romana Veios conuersa est. Proditori præter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Seruius Romanus vocitatus: Sunt qui Artenam Veientiū, non Volscorum fuisse credant: præbet errorem, quod eiusdem nominis vrbs inter Cære atque Veios fuit sed eam reges Romani deleuere. Cæterumque non Veientium fuerat altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum. *Arx prędita dione serui capitur.*

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Veiorum hybernacula militibus facta sunt. ea res cum esset ... nationem tribunorum plebis mouit, querentium non dari plebi ... hyemem militia requiem. Equites tum primum equis suis merere ... Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem ... interpretaretur, ab hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit, simulacrum Iunonis Romam transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit, statimque deditione facta, Faliscorum victoriam iustitia ... est. Quum alter ex censoribus, C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est, quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies a L. Apuleio trib. pl. dicta esset, in exiliū abijt. Quū Senones Galli Clusium obsiderent, &

legati à Senatu missi ad componendam inter eos, & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent: hoc facto eorum ciuitatis Senones vrbem infesto exercitu petierunt, fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere vrbem, praeter Capitolium, in quod se iuuentus contulerant: maiores natu cum insignib. honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis aedium sedentes occiderunt. & quum per auersam partem Capitolij iam in summum euasissent, proditi clangore anserii, M. Manlij praecipue opera deiecti sunt. coacti deinde propter famē Romani descendere, vt mille pondo auri darent, & hoc precio finē obsidionis emerent. Furius Camillus dictator absens creatus, inter pendendum aurū cum exercitu venit: & Gallos post sextum mensem vrbe expulit, ceciditque. Aedes Aij Locutio facta, quo loco ante vrbem captam vox audita erat, aduentare Gallos. Dictum est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutam vrbem, quod consilium Camillo auctore discussum est. Mouit populum vocis quoque omen ex centurione audita, qui quum in forum venisset, manipularius suis dixerat, Sta miles, hic optime manebimus.

Octo tribuni militum consulari potestate creati.

PAce alibi parta, Romani Veijq; in armis erant, tanta ira odioque, vt victis finem adesse appareret. Comitia vtriusq; populi longe diuersa ratione facta sunt. Romani auxēre tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea, creati, & Aemilius Mamercus iterum, L. Valeri' Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, M. Iulius Tullus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes

Veientes regē creauere.

contra, taedio annuae ambitionis, quae interdum discordiarum causa erat, regem creauere. Offendit ea res populorum Etruriae animos non maiore odio regni quā ipsius regis. grauis iam antea genti fuerat opibus superbiaq;, qui solennia ludorum, quae intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsae, quod suffragio XII. populorū alius sacerdos ei prelatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius serui erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionib. quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decreuit. cuius decreti suppressa fama Veijs propter metum regis; qui à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctore habebat. Romanis etsi quietae res ex Etruria nunciabantur, tamen quia omnibus concilijs eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, vt ancipitia munimenta essent. alia in vrbem & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur. Quum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset, hyberna etiā, res noua militi Rom aedificari coepta, consilium erat hyemando cōtinuare bellum. quod postquam tribunis plebis, iamdiu nullam nouandi res causam inuenientibus,

Romam

[illegible] in concionē prosiliunt, solicitant plebis animos, [illegible] iactantes, *quod æra militib. sint constituta. nec se fefelli*[illegible] *inimicorum veneno illitum fore. venisse libertatem ple-* *Tribunitia conciones.*
[illegible] *perpetuum & ablegatam ab vrbe & ab Repub. iuuen-*
[illegible] *ne hyemis quidē iam tempori anni cedere, ac domos & res in-*
[illegible] *putarent continuatæ militiæ causam esse? nullā pro-*
f[illegible]*, quam ne quid per frequētiam iuuenum eorum,*
in [illegible] *omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. vexari*
præterea [illegible] *multo acrius, quā Veientes. quippe illos hyemem sub*
[illegible] *regiis muris situq; naturali vrbem tutantes. militem*
Romanum in opere ac labore, niuib. pruinisq; obrutum sub pellib. dura-
re, ne hyemis quidem spacio, quæ omnium bellorum terra marique sit
quies, arma reponentem. Hoc neq; reges, neq; ante tribunitiam potestatē
[illegible] *superbos illos cōsules, neq; triste dictatoris imperium, neq; impor-*
t[illegible] *decemuiros iniunxisse seruitutis, vt perennem militiam facerent,*
qu[illegible] *tribuni militū in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi*
[illegible] *dictatore*[illegible] *ne facturi essent, qui proconsularem imaginē tam sæ-*
[illegible] *truce fecerint? Sed id accidere haud immerito, non fuisse ne in octo*
q[illegible] *tribunis militum locum vlli plebeio. Antea trina loca cum cō-*
[illegible] *mma patricios explere solitos: nunc iam octoiuges ad imperia*
obti[illegible] *re. & ne in turba quidē hærere plebeium quemquam: qui, si*
ni[illegible]*, ad*[illegible] *neat collegas, liberos, & ciues eorū, nō seruos militare,*
q[illegible] *em e saltem in domos ac tecta reduci oporteat: & aliquo tempore*
a[illegible] *entes liberosq; ac coniuges inuisere, & vsurpare libertatem, &*
crea[illegible] *strat*us. Hæc, taliaque vociferantes, aduersarium haud
[illegible] *cti* sunt, Ap. Claudium, relictū à collegis ad tribunitias
se[illegible]ones cōprimendas; virum imbutum iam ab iuuenta certa-
min[illegible]is: quem auctorem aliquot annis ante fuisse, memo-
III rat[illegible] per collegarum intercessionē tribunitiæ potestatis dis-
so[illegible]æ. Is tum iam non promptus ingenio tantum, sed vsu etiā
ex[illegible]tatus, talē orationē habuit: *Si vmquam dubitatum est, Qui-* *Ap. Claudy oratio.*
rites, vtrum tribuni plebis vestra, an sua causa seditionū semper aucto-
res fuerint, id e[illegible] *hoc anno desisse dubitari. certum habeo. & quum lætor*
tandem [illegible] *erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissi-*
mum [illegible] *rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos Reipub.*
gratul[illegible] *An* [illegible] *est qui*[illegible] *quā qui dubitet, nullis iniuriis vestris, si quæ forte*
a[illegible] *quando fuerint,* [illegible] *vmquam æque quam munere patrum in plebem,*
quum æra militantib. constituta sunt, tribunos plebis offensos ac conci-
tatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare
v[illegible]*e nisi c*[illegible]*ncordiā ordinum? quā dissoluendæ maxime tribunitiæ pote-*
[illegible] *rentur esse. Sic Hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt:*
[illegible] *semper ægri aliquid esse in Repub. volūt, vt sit ad cuius curationē*
a[illegible] *adhibeantur. Vtrum n. defenditis, an impugnatis plebē? vtrum*
[illegible] *ium aduersarij estis, an causā agitis? nisi forte hoc dicitis: Quic-*

quid patres faciunt, displicet: siue illud pro plebe, siue contra plebē est [illegible]
quemadmodū seruis suis vetant domini quicquā rei cum alienis [illegible]
nibus esse, pariterq; in iis beneficio ac maleficio abstinere, aquū c[illegible]
vos interdicitis patrib. cōmercio plebis: ne nos comitate ac mun[illegible]
nostra prouocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atq; obed[illegible]
Quanto tandem, si quicquā in vobis non dico ciuilis, sed human[illegible]
fauere vos magis: & quantū in [illegible] obis esset, indulgere potius comita[illegible]
trum atq; obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, qu[illegible]
spōdere ausit, maximū hoc imperium inter finitimos breui futuru[illegible]
Atq; ego, quā hoc consilium collegarum meorum, quo abducere en[illegible]
re à Veiis exercitū noluerunt, nō vtile solum, sed etiā necessarium f[illegible]
postea differam: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. qua[illegible]
orationē non apud vos solum, sed etiā in castris si habeatur ipso exer[illegible]
disceptāte, aquā arbitror videri posse in qua si mihi ipsi nihil quod [illegible]
rem, in mentē venire posset, aduersariorum certe orationibus conten[illegible]
essem. Negabant nuper danda esse æra militib. quia nunquam data [illegible]
sent. quonā modo igitur nūc indignari possunt, quibus aliquid noui [illegible]
iectum comodi sit, eis laborem etiam nouum pro portione iniungi [illegible]
quam nec opera sine emolumento, nec emolumētum ferme sine impe[illegible]
opera est. labor voluptasq; dissimillima natura, societate quada[illegible]
naturali sunt iuncta. Moleste antea ferebat miles, se suo sum[illegible]
Respub. præbere: gaudebat idē partē anni se agrum suum colere, quære[illegible]
vnde domi militiaq; se ac suos tueri posset. gaudet nūc fructui sibi Re[illegible]
publicā esse, & lætus stipendiū accipit aque igitur animo patiatur [illegible]
domo, ab re familiari, cui grauis impensa nō est, paulo diutius abe[illegible]
si ad calculos eum Resp. vocet, nō merito dicat, annua æra habes, an[illegible]
operā ede? an tu aquum cēses militia semestri solidum te stipendiu ac[illegible]
pere? Inuitus in hac parte orationis Quirites moror: sic n. agere d[illegible]
qui mercenario milite vtuntur; at nos tamquā cum ciuib. agere [illegible]
mus: agiq; tamquā cum patria nobiscū, aquum cēsemus. Aut n[illegible]
bellum oportuit. aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici qu[illegible]
imum oportet. perficietur a[illegible] si vrgemus obsessos: si non ante abs[illegible]
quam spei nostræ finem ca[illegible] tis Veiis imposuerimus. Si hercule nu[illegible]
causa, ipsa indignitas perseuerantiam imponere debuit. Decem [illegible]
annos vrbs oppugnata est ob vnam mulierem ab vniuersa Græ[illegible]
procul ab d[illegible]mo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesim[illegible]
dem, in conspectu prope v[illegible]bis nostræ annuā oppugnationē perferr[illegible]
[illegible] et quia leuis causa belli est: nec satis quicquā iusti doloris est [illegible]
n[illegible]s ad perseuerādum stim[illegible]et. Septies rebellarunt, in pace numqu[illegible]
fuerunt agros nostros [illegible] depopulati sunt: Fidenates deficere [illegible]
coegerunt; col[illegible] ibi interfecerūt: auctores fuere cōtra iu[illegible]
cædis impiæ [illegible]rum nostrorum: Etruriā omnē aduersus no[illegible]
[illegible] res repetētes legatos [illegible]stros [illegible]
[illegible] mol[illegible] & per dilationes be[illegible]

[illegible]

... um ... um nihil mouet, ne illa quidē otio vos mouent? operi ... sepa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis, agrū ... ulta eius, ata sunt bello. Si reductus exercitū, quis est quī ... cupiditate solū vlciscendi, sed etiam necessitate imposita ... praedandi, qui sua amiserint, agrū nostrū ... uasuros? nō differimus ... bellū isto cōsilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid: illud ... proprie ad milites pertinet, quib boni tribuni plebis quū stipendiū ... voluerint, nūc consultū repente volunt, quale est? vallū fossam ... ingentis vtramq; rem operis, per tantum spatij duxerunt castella ... pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones non ... urbi modo, ... in Etruriā etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant ... posuere quid turres? quid vineas testudinesq;, & aliū oppugnandarum urbiū apparatum loquar? quū tantum laboris exhaustum sit, & ad finem ... operis tandem peruentum: relinquendane haec censetis, vt ad ... ur ... nouus de integro his instituendis exsudetur labor? quanto ... minus operae tueri facta? & instare, & perseuerare, defungiq;? breuis ... profecto res est, si vno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has ... uallaq. lentiorem spem nostrā facimus, loquor de opere, & de temporis ... Quid? periculi, quod differēdo bellū adimus: num obliuisci ... tā crebra Etruriae cōcilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? ... res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantū in illis est ... Veios licet: quis est, qui spondeat, eundū, si differtur bellū, animu ... fore? quum, si laxamentum dederis, maior frequentiorq; legatio ... it: quū, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis spatio mutari interposito possit, vel cōsensu ciuitatis, vt eo reconcilient Etruriae animos, vel ipsius v ... luntate regis, qui obstare regnū suum saluti ciuiū ... Videte quot res, quā inutiles sequantur illā viam consilij: iactura operum ... labore factorum: vastatio imminens finium nostrorum: Etruscum bellum pro Veiente cōcitatum. Haec sunt tribuni cōsilia vestra, nō hercule dissimilia, ac si quis agro qui curari se fortiter passus, ex templo ... cere possit, cibi gratia praesentis aut potionis, longinquū & forsitan ... morbum efficiat.

VI ... Si medius fidius ad hoc bellum nihil pertineret ... ad disciplinā certe militiae plurimū intererat, insuescere militē ... lum parta victoria frui: sed si res etiā lentior sit, pati taedium ... era spei exitum exspectare: &, si non sit aestate perfectum be ... hyemem opperiri: nec, sicut aestiuas aues, statim autumno tecta ac rece ... circumspicere. Obsecro vos, venandi studiū ac voluptas homines per niues ac pruinas in montes syluasq; rapit: belli necessitatib. eā patientiam n ... adhibebimus, quā vel lusus ac voluptas elicere solet ... effoeminata corpora militū nostrorū esse putamus, adeo molles animos ... hyemē vna durare in castris, abesse ab domo nō possint? vt tāquam ... bellum tempestatib. captandis, & obseruando tempore anni ge... aestus, non frig ... pati possint? erubescant profecto, si quis eis haec ... ndantq; & animis, & corporib. suis virilē patientiam esse.

& se iuxta hyeme atq; æstate bella gerere posse, nec se patrocinium [illegible] inertiaq; mandasse tribunum: & meminisse hanc ipsam potestatem [illegible] vmbra, nec in tectis maiores suos creasse. Hac virtute militum [illegible] hac Romano nomine sunt digna: non Veios tãtum, nec hoc bellum [illegible] ri, quod instat; sed famam & ad alia bella, & ad ceteros populos in [illegible] rum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturũ ex hac re [illegible] tis? vtrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cui [illegible] qua vrbs primum illum breuissimi tẽporis sustinuerit impetum, [illegible] deinde timeat? an hic sic terror nominis nostri, vt exercitũ Romanũ [illegible] tædium longinquæ oppugnationis, nõ vis hyemis ab vrbe circumse[illegible] mel amouere possit? nec finẽ vllum alium belli quã victoriam nou[illegible] nec impetu potius bella quam perseuerantia gerat? quæ in omni qu[illegible] genere militiæ, maxime tamen in obsidendis vrbib. necessaria est: q[illegible] plerasq; munitionib. ac naturali situ inexpugnabiles, fame, sitiq; [illegible] pus ipsũ vincit atq; expugnat; sicut Veios expugnabit: nisi auxilio [illegible] bus tribuni plebis fuerint. & Romæ inuenerint præsidia Veiẽtes, quæ [illegible] quiquã in Etruria quærunt. An est quicquam quod Veientib. opta[illegible] æque contingere possit, quam vt seditionib. primum vrbs Romana, d[illegible] de velut ex contagione castra impleantur? At hercule apud hostes ta[illegible] modestia est, vt non obsidionis tædio, non deniq; regni, quicquã apud [illegible] nouatum sit: non negata auxilia ab Etruscis irritauerunt animos [illegible] rietur n. extemplo, quicunq; erit seditionis auctor: nec cuiquam d[illegible] licebit, quæ apud vos impune dicuntur. fustuarium meretur, qui [illegible] relinquit, aut præsidio decedit. auctores signa relinquendi, & de[illegible] castra, non vni aut alteri militi, sed vniuersis exercitib. palam in [illegible] cione audiuntur. adeo quicquid tribunus plebis loquitur, etsi prode[illegible] patriæ, dissoluendaq; Reipublicæ est, assuestis a[illegible] dire: & dulcedine [illegible] status eius capti, quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquũ est vt [illegible] hic vociferantur, eade in castris & apud milites agant, & exercitu[illegible] rumpant, ducibusq; parere non patiantur: quoniã ea demum Rom[illegible] bertas est, non senatus, non magistratus, non leges, non mores ma[illegible] non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ. Par ia[illegible] concionib. erat Appius tribunis plebis, cum subito, vnde [illegible] quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superior [illegible] in causa, & concordiam ordinum maiorem, ardoremque [illegible] dendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger prom[illegible] vrbem, vineæque tantum non iam iniunctæ mœnib. esse[illegible] opera interdiu fiunt intentius, quã nocte custodiuntur: pa[illegible] repente porta, ingens multitudo, fa[illegible]bus maxime armat[illegible] conïecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, ta[illegible] temporis opus incendium hausit: multiq; ibi mortales ne[illegible] opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod vbi Ro[illegible] nunciatum [illegible] mœstitiam omnib. senatui curam metumque [illegible] [illegible] vero iusti. [illegible] nec in vrbe seditio, nec in castris [illegible] & tri-

Vei Romanorum munimẽta incenderunt.

& tribuni plebis velut ab ſe victæ Reipub. inſultarent: quum repente quibus cenſus equeſter erat, equi publici nō erant aſſignati, concilio prius inter ſeſe habito, ſenatum adeunt: factaq; dicendi poteſtate, *equis ſe ſuis ſtipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplisſimis verbis gratiæ ab ſenatu actæ eſſent, famaq; ea forum atq; vrbem peruaſiſſet, ſubito ad curiam concurſus fit plebis, *pedeſtris ordinis ſe aiunt nunc eſſe, operamq; Reipublicæ extra ordinem polliceri, ſeu Veios, ſeu quo alio ducere velint. ſi Veios ducti ſint, negant ſe niſi capta vrbe hoſtium, redituros.* Tū vero iam ſuperfundenti ſe lætitiæ vix temperatum eſt. non enim ſicut equites, dato magiſtratibus negotio, laudari iuſſi neq; aut in curiam vocati, quibus reſponſum daretur, aut limine curiæ cōtinebatur ſenatus: ſed pro ſe quiſq; ex ſuperiore loco ad multitudinē in comitio ſtantē, voce manibuſq; ſignificare publicam lætitiam. *beatā vrbem Romanam & inuictam, & æternam illa concordia* dicere: laudare equites, laudare plebē: diem ipſum laudibus ferre: victam eſſe fateri comitatem benignitatemq; ſenatus. certatim patribus plebiq; manare gaudio lacrymæ, donec reuocatis in curiam patribus, ſenatuſconſultū factū eſt, *vt tribuni militares concione aduocata peditib. equitibuſq; gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriam dicerent ſenatum fore, placere autem omnib. his voluntariam extra ordinem profeſſis militiam æra procedere:* & equis certus numerus æris eſt aſſignatus. Tū primum equis merere equites cœperūt. Voluntarius ductus exercitus Veios, nō omiſſa modo reſtituit opera, ſed noua etiam inſtituit. ab vrbe cōmeatus intētiore ꝗ antea ſubuehi cura, *Equites tum primum equis ſuis merere cœperunt.*
VIII ne quid tā benemerito exercitui ad vſum deeſſet. Inſequēs annus tribunos militum cōſulari poteſtate habuit, C. Seruilium Ahalā tertium, Q. Seruilium, P. Virginium, Q. Sulpitium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. his tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intēta eſt, neglectum Anxuri præſidium vacationibus militum, & Volſcos mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum cuſtodibus oppreſſum eſt. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinaſque vrbes negotiabantur. Nec Veijs melius geſta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter ſe irarum, quā aduerſus hoſtes animi habuerunt: & auctum eſt bellum aduentu repentino Capenatium atq; Faliſcorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, deuictis Veiis, bello quoq; Romano ſe proximos fore credētes: Faliſci propria etiam cauſa infeſti, quod Fidenati bello ſe iam antea immiſcuerant, per legatos vltro citroq; miſſos iureiurando inter ſe obligati cum exercitibus nec opinato ad Veios acceſſere. Forte ea regione, qua M. Sergius tribunus militū præerat, caſtra adorti ingentemq; terrorem intulēre, quia Etruriam omnem excitam

excitam sedib. magna mole adesse Romani crediderant, eadẽ opinio Veiẽtes in vrbe cõcitauit. Ita ancipiti prœlio castra Romana oppugnabantur, concursantesque, quum huc atq. illuc signa transferrent: nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere iam vim, ac tueri se ab exteriore poterãt hoste. vna spes erat, si ex maiorib. castris subueniretur, vt diuersæ legiones, aliæ aduersus Capenatũ ac Faliscũ, aliæ cõtra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris p̃erat Virginius priuatim Sergio inuisus infestusq., is quum pleraq. castella oppugnata, superatas munitiones, vtrimque inuehi hostẽ nunciaretur, in armis milites tenuit: *si opus foret auxilio, collegã* dictitans *ad se missurũ.* Huius arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quã opẽ ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, q̃ vincere p ciuẽ maluit. Diu in medio cæsi milites, postremo desertis munitionibus perpauci in maiora castra: pars maxima atq; ipse Sergius Romam ptenderunt. vbi quum omnẽ culpã in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea p̃esse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis. pauci Reipublicæ, huic atq; illi, vt quosq; studium priuatim aut gratia occupauerunt, adsunt. Primores patrum siue culpa, siue infelicitate imperatorum tã ignominiosa clades accepta esset, cẽsuere *nõ expectandũ iustum tempus comitiorũ: sed extemplo nouos tribunos militũ creandos esse, qui Calendis Octob. magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedib. iretur, cæteri tribuni militum nihil contradicere. at enimuero SergiusVirginiusq;, propter quos pœnitere magistratuum eius anni senatum apparebat: primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare *se ante Idus Decembres, solemnem ineundis magistratib. diem, honore abituros esse.* Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisq; rebus ciuitatis inuiti silẽtium tenuissent, feroces repente minati tribunis militum, nisi in auctoritate senat' essent, se in vincula eos duci iussuros esse. Tum C. Seruilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribũi plebis, minasq; vestras, ne ego libenter experirer quã non plus in his iuris quam in vobis animi esset. sed nefas est tendere aduersus auctoritatem senatus. proinde & vos desinite inter nostra certamina locũ iniuriæ quærere, & collegæ aut facient q censet senatus: aut si pertinacius tendent, dictatorẽ extemplo dicã, q eos abire magistratu cogat.* Quum omnium assensu cõprobata oratio esset, gauderentq; patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inuentam aliam vim maiorem ad coercẽdos magistratus, victi cõsensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Calendis Octob. magistratum occiperent: seq; eam ante diem magistratu abdicauere. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum M'. Æmilio Mamerco tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum,

C. Seruilij oratio ad tribunos.

C Fa-

C Fabio Ambusto, L. Iulio Tullo Tribunis militum cōsulari po-
testate, multa domi militiæq; gesta. nā & bellum multiplex fuit
[illegible] tempore, & ad Veios, & ad Capenā, & ad Falerios, & in Vol-
[illegible] t Anxur ab hostib. recuperaretur, & Romæ simul delectu,
simul [illegible] tributo cō ferendo laboratum est: & de tribunis plebis co-
o[illegible] tentio fuit: & haud paruū motum duo iudicia eorū,
q[illegible] nte cōsulari potestate fuerant, exciuere. Omniū pri-
m[illegible] militum fuit, delectum haberi; nec iuniores modo
c[illegible] sed seniores ēt coacti nomina dare, vt vrbis custodiā
ager[illegible] Quantum autem augebatur militū numer⁹, tanto maio-
re p[illegible] in stipendium opus erat: eaque tributo cōferebatur,
in[illegible] entib. qui domi remanebant, quia tuentib. vrbem
op[illegible] q militari laborādū seruiendumq; Reip. erat. Hæc per
se gra[illegible] indigniora vt viderentur, tribuni plebis seditiosis con-
ci[illegible] ib. f[illegible] ebant: ideo æra militib. constituta esse arguendo, vt
pl[illegible] pa[illegible] militia. partē tributo cōficerent. *Vnū bellū annū iam*
t[illegible] cōsulto malo geri, vt diuti⁹ gerāt. in quatuor deinde bella
[illegible] scriptos, & pueros quoq; ac senes extractos, Iā nō a-
stat[illegible] crimē esse, ne vlla quies vnq̄ miseræ plebi sit: q̄ nunc
ēt [illegible] ad [illegible] emū facta sit, vt quū confecta labore, vulnerib. postre-
mo [illegible] orpora retulerint, incultaq; omnia diutino dominorū deside-
rio [illegible], tributū ex affecta re familiari pendant: æraq; mili-
ta[illegible] ore accepta, multiplicia Reip. reddant. Inter delectū tri-
but[illegible] & [illegible] cupatos animos maiorū rerum curis, comitiis tri-
b[illegible] pleb numer⁹ expleri nequiuit. Pugnatum inde in loca
va[illegible] cooptarentur. postq̄ obtineri nō poterat, tamen
la[illegible] æ legis tribunitiæ causa effectum est, vt cooptarētur
tribu[illegible] L acerti⁹ & M. Acuti⁹, haud dubiè patriciorum o-
21 pi[illegible] vt eo anno trib. pleb. C. Treboni⁹ esset, q nomi-
ni ac fam[illegible] æ [illegible] cātū pstare videretur Treboniæ legis patrocini-
um. [illegible] petissent patres qdam primo incœpto repulsi, rū tribu-
n[illegible] expugnasse vociferās, *legē Treboniā sublatā, & coopta-*
tos [illegible] nō suffragiis populi, sed imperio patriciorū: & eo deuol-
us re[illegible] aut patriciorū assecla habēdi tribunis plebis sint: eri-
pi [illegible] sacratas [illegible] orqueri tribunitiā potestatē: id fraude patriciorū, sce-
lere a[illegible] rū factū arguere. Quum arderent inuidia, non
patres mod[illegible], [illegible] tribuni plebis, cooptari pariter, & q cooptau-
erant: tum ex co[illegible] o tres, P Curiati⁹, M Metili⁹, & M Minuti-
us, trepidi rerum suarum in Sergium, Virginiumq; prioris āni tri- *Sergio.*
b[illegible] militares incurrunt: in eos ab se irā plebis inuidiamq; die *Virginioq;*
dicta auertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina dies dici-*
[illegible] longinquitaque belli sit grauis: qui clade accepta ad Veios do- tur.
l[illegible] amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos
hab[illegible] in publici priuatique doloris exequendi ius potestatemq; ex duo-
bus

bus noxijs capitib. datam ab se memorant. *omnium namq; in Sergio Virginioq; causas esse: nec id accusatorē n agis argu reos: qui noxij ambo, alter in alterum causam conferant: fuga Virginius, Sergius proditionē increpans Virginij. quorū ade amentiam fuisse, vt multo verisimilius sit cōpacto eam rem, & fraude patriciorum actā. Ab his & prius datū locum Veientib dendā opera, belli trahendi causa. & nunc proditū exercitum Faliscis Romana castra, omnia fieri, vt consenescat ad Veios iuuent nec de agris, nec de alijs cōmodis plebis ferre ad popu u tribuni, fre tiaq; urbana celebrare actiones, & resistere c. nisi tionis patric possint. Praiudicium iam de reis & ab senatu, & a populo Roman ab ipsorū collegis factum esse. nā & senatus con ultoe s ab Rep esse. & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu a colle ercitos esse. & populū Romanū tribunos reasse, qui non Idibus Decembrib. die solenni, sed extemplo Calend. Octob. magistratum occipere quia stare diutius Respub. his manentib. in magistratu no posset. Et tamen eos tot iudicijs confossos, prædamnatosq; venire ad populi iudic & existimare defunctos se esse satisq; pœnarum dedisse, quod duob sib. citius priuati facti sint: neq; intelligere, nocendi sibi d ... tum potestatem ereptam esse non pœnā irrogatā: quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent. quum fuga trepidum, plen vulnerum ac pauore incedentem portis exercitum viderint, non fort aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem Pro certo se neminem in concione stare, qui illo die nō caput, domum, fortuna Virginij ac M. Sergij sit execratus, detestatusq; minime cōuenire iratos quisq; Deos precatus sit in ijs sua potestate, quum liceat & ieat nō vti. numquam Deos ipsos admouere nocenti manus. sat*

*Val. 1000 coron. *si occasione vlciscendi læsos armēt.* His orationib. incitata pl nis millib. æris grauis reos condemnat: nequiquam Sergio M *cōmunem belli fortunamq;* accusante: Virginio deprecante, *ne licior domi, q̃ militiæ esset.* In hos versa ira populi cooptatio bunorū, fraudisq; contra legē Treboniam factæ memori

Lex agrária promulgatur. curá fecit. Victores tribuni, vt præsentem mercedem iudicij plebes haberet, legem agrariam promulgāt, tributumq; co hibent. quum tot exercitibus stipendio opus esset, resq; ta prospere gererentur, vt nullo bello veniretur ad ex namq; Veijs castra, quæ amissa erant, recuperata cast disq; firmantur. Præerant tribuni militum, M. Æmili & bius a M. Furio in Faliscis, & Cn Cornelio in Capenate stes nulli extra mœnia inue præda actæ: incendi q ac frugum vastari fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa At in Volscis, depopulato agro Anxur nequiquam oppu loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossaq

cœptum

cœptum. Valerio Potito Volsci ꝓuincia euenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, q̃ bella tractabantur. & quum tributum conferri p tribunos non posset, nec stipendium imperatorib. mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud ꝓcul erat, quin castra quoq; vrbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisq; ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: non tñ vltra processum est, q̃ vt vnus ex pelbe, vsurpandi iuris causa, P. Licinius Caluus tribunus militum cõsulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Manlius & P. Titinius, P. Melius, L. Furius Medullinus, L. Popilius Volscus. ita pelbes mirabatur se tantã rem obtinuisse, non is modo q creatus erat, vir nullis antè honorib. vsus, vetus tantum senator, & ætate iã grauis. Nec satis cõstat, cur primus ac potissimus ad nouum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Corn. fratris, q tribunus militũ priore anno fuerat, triplexq; stipendium equitib. dederat, gratia extractum ad tm̃ honorem credunt, alii orationem ipsum tempestiuã de concordia ordinum, patrib. plebiq; gratã habuisse. Hac victoria comitiorum exultãtes tribuni plebis, quod maxime Remp. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter

Seditio intestina.

P. Licinius primus ex plebe tribunus militum consulari potestate.

XIII missumq; ad exercitum est. Anxur in Volscis breui receptum est, neglectis die festo custodiis vrbis. Insignis annus hyeme gelida ac niuosa fuit: adeo vt viæ clausæ, Tiberis innauigabilis fuerit. Annona ex antè cõuecta copia mutauit. Et quia P. Licini⁹ vt ceperat haud tumultuosè magistratũ maiore gaudio plebis, q̃ indignatione parrũ, ita ẽt gessit: dulcedo inuasit ꝓximis comitiis tribunorũ militum plebeios creandi. vnus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit plebeios alios tribunos militum cõsulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, L. Titinium, P. Menenium Racilium, Cn. Genutium, L. Atilium. Tristẽ hyemẽ, siue ex intẽperie cœli raptim mutatione in cõtrarium facta, siue alia qua de causa grauis pestilensq; omnib. animalib. æstas excepit. cuius insanabili pernicie quando nec causa nec finis inueniebatur, libri Sybillini ex senatusconsulto aditi sunt. duumuiri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in vrbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamq; & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus quã amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placauere. priuatim quoque id sacrum celebratum est. tota vrbe patentibus ianuis, promiscuoque vsu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim aduenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoq; benignè ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litib. temperatum: vinctis quoq; dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dij tulissent,

Plebeij patriciis prælati.

Lectisternium primum Romæ.

bus noxijs capitib. datam ab se memorant. *omnium namq; [illegible] in Sergio Virginioq; causas esse: nec id accusatorē magis argu[illegible] reos: qui noxij ambo, alter in alterum causam conferant: fuga[illegible] Virginius, Sergius proditionē increpans Virginij. quorū ade[illegible] amentiam fuisse, vt multo verisimilius sit cōpacto eam rem, [illegible] fraude patriciorum actā. Ab his & prius datū locum Veentib [illegible] denda opera, belli trahendi causa. & nunc proditū exercitum [illegible] Faliscis Romana castra, omnia fieri, vt consenescat ad V[illegible]os iuuent[illegible] nec de agris, nec de alijs cōmodis plebis ferre ad popu[illegible]u tribunis, frequentiaq; vrbana celebrare actiones, & resisterec. n[illegible] [illegible]tiom patricis [illegible] possint. Praiudicium ia[illegible] de reis & ab senatu, & à populo Roman[illegible] ab ipsorū collegis fa[illegible]um esse. nā & senatusconsulto e[illegible]s ab Rep [illegible] esse. & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu a[illegible] coll[illegible] ercitos esse: & populū Romanū tribunos creasse, qui non Idibus D[illegible] brib. die solenni, sed extemplo Calend. Octob. magistratum occipere[illegible] quia stare diutius Respub. his manentib. in magistratu no posset. Et [illegible] men eos tot iudicijs confossos, prædamnatosq; venire ad populi iud[illegible] & existimare defunctos se esse satisq; pœnarum dedisse, quod duob[illegible] sib. ciuis priuati facti sint: neq; intelligere, nocendi sibi d[illegible] [illegible] tum potestatem ereptam esse non pœnā irrogatā; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent. quum fuga trepidum, [illegible] [illegible] nerum ac pauore incedentem portis exercitum viderint, non fortu[illegible] aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se ha[illegible] neminem in concione stare, qui illo die nō caput, domum, fortuna[illegible] Virginij ac M. Sergij sit execratus, detestatusq; minime cōuenire, qu[illegible] iratos quisq; Deos precatus sit in ijs sua potestate, quum liceat & [illegible] teat nō vti. numquam Deos ipsos admouere nocenti[illegible] manus: sat[illegible] si occasione vlciscendi læsos armēt.* His orationib. incitata pl[illegible]

Val. 1000 æs graue. ... nis millib. æris grauis reos condemnat: nequiquam Sergio *Mar[illegible]* cōmunem belli fortunamq; accusante: Virginio deprecante, *ne s[illegible] licior domi, q̄ [illegible] ilitiæ esset.* In hos versa ira populi cooptation[illegible] tribunorū, fraudisq; contra legē Treboniam factæ memoriam [illegible] curā fecit. Victores tribuni, vt præsentem mercedem iudicij [illegible]

Lex agraria promulgatur. bes haberet, legem agrariam promulgāt, tributumq; conf[illegible] hibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resq; n[illegible] ta prospere gererentur, vt nullo bello veniretur ad ex[illegible] namq; Veijs castra, quæ amissa erant, recuperata castell[illegible] disq; firmantur. Præerant tribuni militum, M. Æmiliu[illegible] & [illegible] bius à M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate [illegible] stes nulli extra mœnia inuenti. prædæ actæ: incendijsq; vi[illegible] ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa [illegible] At in Volscis depopulato agro Anxur nequiquam oppu[illegible] loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossaq[illegible] [illegible]

cœptum

cœptum. Valerio Potito Volsci ꝓuincia euenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina maiore mole coorta, q̃ bella tractabantur. & quum tributum conferri p tribunos non posset, nec stipendium imperatorib. mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud ꝓcul erat, quin castra quoq; vrbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisq; ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: non tñ vltra processum est, q̃ vt vnus ex pelbe, vsurpandi iuris causa, P. Licinius Caluus tribunus militum cõsulari potestate crearetur: ceteri patritii creati P. Manlius & P. Titinius, P. Melius, L. Furius Medullinus, L. Popilius Volscus. ita pelbes mirabatur se tantã rem obtinuisse, non is modo q creatus erat, vir nullis antè honorib. vsus, vetus tantum senator, & ætate iã grauis. Nec satis cõstat, cur primus ac potissimus ad nouum delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Corn. fratris, q tribunus militũ priore anno fuerat, triplexq; stipendium equitib. dederat, gratia extractum ad tm̃ honorem credunt, alii orationem ipsum tempestiuã de concordia ordinum, patrib. plebiq; gratã habuisse. Hac victoria comitiorum exultãtes tribuni plebis, quod maxime Remp. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter

Seditio intestina.

P. Licinius primus ex plebe tribunus militum consulari potestate.

XIII missumq; ad exercitum est. Anxur in Volscis breui receptum est, neglectis die festo custodiis vrbis. Insignis annus hyeme gelida ac niuosa fuit: adeo vt viæ clausæ, Tiberis innauigabilis fuerit. Annona ex antè cõuecta copia mutauit. Et quia P. Licini⁹ vt ceperat haud tumultuosè magistratũ maiore gaudio plebis, q̃ indignatione patrũ, ita ẽt gessit: dulcedo inuasit ꝓximis comitiis tribunorũ militum plebeios creandi. vnus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit plebeios alios tribunos militum cõsulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, L. Titinium, P. Menenium Racilium, Cn. Genucium, L. Atilium. Tristẽ hyemẽ, siue ex intẽperie cœli raptim mutatione in cõtrarium facta, siue alia qua de causa grauis pestilensq; omnib. animalib. æstas excepit. cuius insanabili pernicie quando nec causa nec finis inueniebatur, libri Sybillini ex senatusconsulto aditi sunt. duumuiri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in vrbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamq; & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus quã amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placauere. priuatim quoque id sactum celebratum est. tota vrbe patentibus ianuis, promiscuoque vsu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim aduenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoq; benignè ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litib. temperatum: vinctis quoq; dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dij tulissent,

Plebeÿ patriciÿs prælati.

Lectisternium primum Romæ.

sent,

sent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in vno bellis collatis. namq; eodem quo antea modo circa munimenta, quũ repentè Capenates Falisciq; subsidio venissent, aduersus tres exercitus ancipiti prælio pugnatũ est. ante omnia adiuuit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaq; maiorib. castris, vnde antea cessatũ fuerat, breui spatio circumductę copiæ, Capenates in vallũ Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta, & Faliscis intulit terrorẽ, trepidantesq; eruptio ex castris opportunè facta auertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentẽ ediderunt cędem. Nec ita multo post iã palantes, veluti forte oblati, populatores Capenatis agris reliquias pugnæ absumpsere: & Veientium refugientes in vrbem, multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta. Et iam comitia tribunorum militum aderant, quorum ꝓpè maior patrib. quã belli cura erat: quippe nõ cõmunicatum modo cum plebe, sed ꝓpè amissum cernentib. summum imperium: itaq; clarissimis viris ex cõposito pręparatis ad petendum, quos ꝑtereundi verecundiã crederent fore: nihilominus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, nõ homines modo, sed Deos & exciebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hyemem, prodigiisq; diuinis simile coortam; proximo non ꝓdigia, sed iam euentus, pestilentiã agris vrbiq; illatam, haud dubia ira Deûm, quos pestis eius arcendæ causa placandos esse, in libris Fatalib. inuentũ sit. comitijs, auspicato quæ fierent, indignum Dijs visum honores vulgari, discriminaq; gentium confundi.* Præterquàm maiestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum cõsulari potestate creauere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximũ, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Seruilium Fidenatẽ iterum, Q. Sulpiciũ Camerinum iterum. XII

His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populationib. fuit. duo summi imperatores, Potitus à Valeriis, Camillus à Capena ꝑdas ingentes egẽre, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset. Prodigia interim multa XV nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque & quia hostib. Etruscis, per quos ea ꝓcurarent, aruspices non erãt, in vnum omnium curæ versæ sunt, q; lacus in Albano nemore sine vllis cœlestib. aquis, causave qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creuit. Quidnam eo Dij portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed ꝓpior interpres fatis oblatus senior quidã Veiens, qui inter cauillantes in stationib. ac custodiis milites Romanos Etruscosq; vaticinãtis in modum cecinit, *priusquã ex lacu*

Prodigia.

Senioris cuiusdam Veientis vaticinium.

ex lacu Albano aqua emissa foret, numquã potiturum Veijs Romanum, ꝙ primo velut temerè iactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est, donec vnus ex statione Romana percunctatus ꝓximum oppidanorum (iam per lõginquitatem belli cõmercio sermonum facto) quisnã is esset, qui ꝑ ambages de lacu Albano iaceret: postquam audiuit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, causatus *de priuati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle,* ad colloquium vatem elicuit. quumq; ꝓgressi ambo à suis longius essent inermes, sine vllo metu, ꝑualens iuuenis Romanus senem infirmum in cõspectu omnium raptum, nequiquã tumultuantib. Etruscis, ad suos trãstulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romã ad senatum missus esset, sciscitantibus *quidnã id esset, ꝙ de lacu Albano docuisset:* respõdit, *ꝓfecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eã mentẽ obiecissent, vt exitium patriæ fatale ꝓderet. itaq; quæ tum cecinerit diuino spiritu instinctus, ea se nec vt indicta sint, reuocare posse: & tacendo forsitan quæ Dij immortales vulgari velint, haud minus q̃ celanda effando, nefas cõtrahi. Sic igitur libris fatalib. sic disciplina Etrusca traditum esse, vt quando aqua Albana abundasset, tum si eã Romanus ritè emisisset, victoriam de Veientib. dari: antequam id fiat, Deos mœnia Veientium deserturos nõ esse.* Exsequebatur inde q̃ solẽnis deriuatio esset. Sed auctorem leuem, nec satis fidum super tãta re patres rati, decreuere legatos, sortesq; oraculi Pythici exspectandas. Priusq̃ à Delphis oratores redirent,

XVI Albaniue ꝓdigii piacula inuenirentur, noui tribuni militum consulari potestate, L. Iulius Tullus, L. Furius Medullin⁹ quartum, P. Sergi⁹ Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Corn. Maluginensis, A. Manili⁹, magistratum inierunt. Eo ãno Tarquinienses noui hostes exorti quia multis simul bellis, Volscorũ ad Anxur, vbi ꝓsidium obsidebatur: Æquorũ ad Lauicos, qui Romanã ibi coloniã oppugnabãt: ad hoc Veiẽti quoq; & Falisco, & Capenati bello occupatos videbãt Romanos: nec intra muros quietiora negotia esse certaminib. patrũ ac plebis, inter hęc locũ iniurię rati esse, ꝑdatũ in agrũ Romanũ cohortes expeditas mittũt aut n. passuros inultã eã iniuriã Romanos, ne nouo bello se onerarẽt: aut exiguo, eoq; parũ valido exercitu persecuturos: Romanis indignitas maior, q̃ cura populationis Tarquiniensiũ fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in lõgum dilata res est. A. Postumius, & L. Iul. nõ iusto delectu (etenim ab tribunis plebis impediebãtur) sed ꝓpè voluntariorũ, quos adhortãdo incitauerãt, coacta manu per agrum, Cæretẽ obliquis tramitib. egressi, redeuntes à populationib. grauesq; ꝑda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncãt, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorũ suorum spoliis, Romã reuertuntur. Biduum ad recognoscẽdas res datũ dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub

Tarquinienses opprimuntur.

Responsum Delphicum. hasta veniere. quodq; inde redactum, militibus est diuisum. Cetera bella, maximeq; Veiens, incerti exitus erant. tamq; Romani desperata ope humana, fata & Deos spectabant, quum legati ab Delphis venerunt, sorte oraculi afferentes cõgruentem respõso captiui vatis: *Romane, aquã Albanã caue lacu contineri, caue in mare manare suo flumine sinas: emissam per agros rigabis, dissipatamq; riuis extingues, tũ tu insiste audax hostiũ muris, memor quã per tot annos obsides vrbẽ, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoria datam. bello perfecto, donũ amplum victor ad mea tẽpla portato: sacraq; patria, quorũ omissa cura est, instaurata, vt assolet, facito.* Ingens inde haberi captiuus vates cœptus, eumq; adhibere tribuni militum Corn. Postumiusq; ad prodigii Albani procurationem, ac Deos ritè placandos cœpere. inuentumq; tandem est, vbi neglectas cæremonias, intermissumve solenne Dij arguerent, *nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitiò creatos: Latinas, sacrumq; in Albano monte non ritè concepisse. vnã expiationẽ eorum esse, vt tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnũ iniretur.* Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Seruilius Fidenas, M. Furius Camillus. numquam desitum interim turbari, comitia interpellantib. tribunis plebis, donec cõuenisset prius, *vt maior pars tribunorũ militũ ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, cõcilia Etruriæ ad fanum Volumnæ habita postulantibusq; Capenatib. ac Faliscis, *vt Veios communi animo consilioq; omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperẽt*, respõsum est: *antea se id Veientib. negasse, quia vnde consiliũ non petissent super tanta re, auxiliũ petere non deberent: nunc iam pro se fortunam suam illis negare. maxime in ea parte Etruriæ gentẽ inusitatã, nouos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellũ pro certo sit: sanguini tamen nominiq; & præsentib. periculis consanguineorũ id dari, vt si qui iuuentutis suæ voluntarij ad id bellũ eant, nõ impediant.* Eum magnum aduenisse hostiũ numerũ, fama Romæ erat. eoq; mitescere discordiæ intestinæ metu cõmuni, vt fit, cœptæ. Haud inuitis patribus XVIII P. Licinium Caluum prerogatiua tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterũ iam tum exactæ ætatis, omnesq; deinceps ex collegio eiusdẽ anni refici apparebat, L. Titinium, P. Menenium, Cn. Genutium, L. Attilium: qui priusquã renunciarentur, iure vocatis tribub' permissu interregis P. Licini' Caluus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tẽpus vtilis, memoria nostri magistrat' vos his comitijs petere insequentẽ annũ video: si & collegas eosdẽ reficitis, & vsu meliores factos: me iã non eumdẽ, sed vmbrã nomenq; P. Licinij relictũ videtis. vires corporis affecta: sens' oculorũ atq; auriũ hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus.* En vobis, inquit, iuuenẽ, filium tenens, *effigiẽ atq; imaginẽ eius, quẽ vos antea tribunũ militum ex plebe primũ fecistis.*

Galli noui accolæ Etruriæ.

P. Licinij oratio.

XVII

fecisti.

fecistis, hunc ego institutũ disciplina mea, vicarium pro me Reip. do dicoque: vosq; quæso Quirites delatũ mihi vltro honorẽ huic petenti, meisq; pro eo adiectis precib. mandetis. Datum id petenti patri, filiusq; eius P. Licinius Tr. mil. cõsulari potestate, cum iis quos supra scripsimus, declaratus. Titinius Genutiusque Tr. mil. ꝓfecti aduersus Faliscos Capenatesque, dum bellũ maiore animo gerunt, q̃ cõsilio, ꝓcipitauere in insidias. Genutius morte honesta temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editũ tumulum ex multa trepidatione militib. collectis aciẽ restituit: nec se tamẽ æquo loco hosti cõmisit. Plus ignominiæ erat q̃ cladis acceptũ. q̃ propè in cladẽ ingentẽ vertit: tãtum inde terroris nõ Romę modo, quo multiplex fama peruenerat, sed in castris quoq; fuit ad Veios. ęgre ibi miles retent⁹ à fuga est, quum peruasisset castra rumor ducib. exercituq; cæso victorẽ Capenatẽ ac Faliscũ, Etruriæque omnẽ iuuentutẽ haud ꝓcul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, iam castra ad Veios oppugnari, iam partẽ hostium tendere ad vrbem agmine infesto crediderant: cõcursumque in muros est, & matronarũ quas ex domo conciuerat publicus pauor, obsecrationes in templis factæ: precibusq; ab Diis petitum, *vt exitium ab vrbis tectis templisque ac Romanis mœnib. arcerent, Veiosque eum auerterent terrorẽ, si sacra renouata ritè, si procurata prodigia essent.* Iam

XIX ludi Latinæq; instaurata erãt: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebãt. Igitur fatalis dux ad excidiũ illius vrbis seruandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrũ equitum P. Corn. Scipionem dixit. Omnia repentè mutauerat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia vrbis videri. Omnium primũ in eos qui à Veiis in illo pauore fugerãt, more militari animaduertit, effecitque ne hostis maximè timẽdus militi esset. deinde indicto delectu in diẽ certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam, ad scribendum nouum exercitum redit, nullo detrectãte militiam. peregrina etiam iuuentus Latini Hernicíq; operam suam pollicentes ad id bellum venere, quibus cum gratias in senatu egisset dictator, satis iã omnib. ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatuscõsulto vouit Veiis captis se facturum: ædemq; Matutæ matris refectam dedicaturum, iam antè ab rege Seruio Tullio dedicatam. Profect⁹ cum exercitu ab vrbe exspectatione hominum maiore quã spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa confert. omnia ibi summa ratione cõsilioq; acta, fortuna etiam, vt fit, secuta est. non prælio tantum fudit hostes, sed castris quoq; exuit: ingentiq; præda est potit⁹: cuius pars maxima ad quæstorẽ redacta est: haud ita multũ militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus, densiora q; castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temerè inter murum ac

M. Furius Camillus dictator creatur.

Falisci & Capenates vincuntur.

vallum fiebant, edicto, *ne quis iniussu pugnaret*, ad opus milites traducti. operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimũ, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. q; ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdē conficeret, in partes sex munitorum numerum diuisit. senæ horæ in orbem operi attributæ sunt, nocte ac die numquã antè omissum, q̃ in arcem viam facerent. Dictator cum iã in manib. videret victoriã esse, vrbē opulentissimã capi, tantumq; p̃dæ fore, quantum non omnib. in vnũ collatis antè bellis fuisset, ne quã inde aut militum iram ex malignitate p̃dæ partitæ, aut inuidiam apud patres ex p̃diga largitione caperet; literas ad senatum misit. *Deûm immortalium benignitate suis cõsiliis, & patientia militũ Veios iã fore in potestate populi Romani, quid de p̃da faciendum censerēt?* Duæ senatum distinebãt sententiæ: vna senis P. Licinii, quē primum dixisse à filio interrogatum ferunt, *edici palã placere populo, vt qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret*: altera Ap. Claudii, qui largitionē nouã p̃digam, inæqualem, inconsultam arguens, *si semel nefas ducerent captam ex hostib. in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendij ex ea pecunia militi numerandi: vt eo minus tributi plebes conferret. eius n. doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non auidas in direptiones manus ociosorum vrbanorum prærepturas fortium bellatorũ præmia esse: quũ ita ferme eueniat, vt qui segnior sit, prædæ: fortissimus quisque, laboris periculiq; præcipuã petere partē soleat*. Licinius contra, *suspectam & inuisam semper eam pecuniam fore aiebat: causasq; criminum ad plebem, seditionumq; inde, ac legum nouarum præbituram. satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atq; exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo p̃pè consenuerint, gratius id fore, latiusq;, quod quisq; sua manu ex hoste captum domum retulerit, q̃ si multiplex alterius arbitrio accipiat. ipsum dictatorem fugere inuidiã ex eo criminaq;, eo delegasse ad senatum: senatũ quoq; debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuiq; fors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, q̃ popularem senatum faceret. Edictum itaq; est, *ad prædam Veientem quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur*. ingens profecta multitudo repleuit castra. Tum dictator auspicato egressus, quum edixisset vt arma milites caperent: *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam vrbem Veios: tibiq; hinc decimam partem prædæ voueo. te simul Iuno regina, quæ nunc Veios colis, precor: vt nos victores in nostram, tuamq; mox futuram vrbem sequare: vbi te dignum amplitudine tua templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine ab omnibus locis vrbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari se iam ab suis vatibus, iam ab externis oraculis proditos, iam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios votis ex vrbe sua euocatos hostiũ templa

De Veiorum præda diuidenda.

Camilli dictatoris preces.

XX XXI

templa nouasq; sedes spectare, seque vltimum illum diem agere, nihil minus timentes, q̃ subrutis cuniculo mœnibus arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt, mirantes quidnã id esset, φ quum tot per dies nemo se ab stationib. Romanis mouisset, tũ velut repentino ictі furore improuidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: *immolante rege Veientiũ, vocẽ aruspicis dicentis, qui eius hostiæ exta prosecuisset, ei victoriã dari, exauditam in cuniculo mouisse Romanos milites, vt adaperto cuniculo exta raperẽt, & ad dictatorẽ ferrent*, Sed in rebus tã antiquis, si, q̃ similia veri sunt, ꝓ veris accipiantur, satis habeam hæc ad ostentationem scenæ gaudentis miraculis aptiora, q̃ ad fidem, neq; affirmare, neq; refellere operæ pretium est. Cuniculus delectis militib. eo tempore plenus, in æde Iunonis, quę in Veientana arce erat, armatos repentè edidit: & pars auersos in muris inuadunt hostes: pars claustra portarum reuellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulierib. ac seruitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac pauentium vocibus, misto mulierum ac puerorum ploratu cõplet. Momento temporis deiectis ex muro vndiq; armatis, patefactisq; portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, vrbs hostib. impletur, omnib. locis pugnatur. Deinde multa iam edita cæde, senescit pugna: & dictator ꝓcones edicere iubet, *vt ab inermi abstineatur*. is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos eius aliquãtum spe atque opinione maior, maiorisque precii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse, *vt si cui Deorum hominumq; nimia sua fortuna, populiq; Romani videretur, vt eam inuidiam lenire quã minimo suo priuato incommodo, publicoq; Romani liceret*: conuertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea euentu rem coniectantib. visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde vrbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atq; ille dies cæde hostium, ac direptione vrbis opulentissimæ est cõsumptus. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit: ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis & quod retulere secum prędæ, nec duci, qui ad senatum malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum iam humanæ opes egestæ à Veiis essent, amoliri tum Deûm dona ipsosq; Deos, sed colentium magis, quã rapientium modo, cœpere namq; delecti ex omni exercitu iuuenes purè lotis corporibus, candida veste, quib. deportanda Romã regina Iuno assignata erat, venerabundi templum inire, primò religiose admo-

Veiorum expugnatio.

Camilli dictatoris preces.

XXII

Quanta religione Iuno Veiis Romam deportata.

admouentes manus: ꝙ id signum more Etrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare non esset solitus. deinde quum quidā seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, *Visne Romam ire Iuno?* annuisse ceteri Deā conclamauerunt: inde fabulæ adiectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam: motā certè sede sua parui molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus leuem ac facilem trāslatu fuisse: integrāq; in Auentinum æternā sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocauerat, platam, vbi templum ei postea idem, q vouerat, Camill⁹ dedicauit. Hic Veiorum occasus fuit, vrbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suā vel vltima clade indicantis: ꝙ decem æstates hyemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quā accepisset, postremò iam fato quoque vrgente, operib. tñ. non vi expugnata est. Romam vt nunciatum est Veios captos, quamquam & ꝓdigia procurata fuerant, & vatum respōsa, & Pythicæ sortes notæ, & quantum humanis adiuuari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximum imperatorum omnium legerant: tñ quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquā senatus decerneret plena omnia templa Romanorum matrum gratias Diis agentium erāt. senat⁹ in quatriduum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Aduentus quoq; dictatoris omnib. ordinibus obuiam effusis celebratior, quā vllius vnquam antea fuit: triumphusque omnem cōsuetum honorandi illius diei modum aliquātum excessit. maximè conspectus ipse est, curru equis albis iuncto vrbem inuectus: parumq; id non ciuile modò, sed humanum etiā visum. Iouis Solisq; equis æquiparatum dictatorem in religionem etiā trahebāt, triumphusque ob eam vnā maximè rem clarior quā gratior fuit. Tum Iunoni reginæ templum in Auentino locauit, dedicauitque Matutæ matri, atque his diuinis humanisque reb. gestis, dictatura se abdicauit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decimam vouisse prædæ partem quum diceret Camillus, pōtifices, *soluēdum religione populum* censerent, haud facilè inibatur ratio iubendi referre ꝑdam populum, vt ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandem eò ꝙ leuissimum videbatur, decursum est, *vt qui se domumq; religione exsoluere vellet, quum sibimetipse prædam æstimasset suam, decimæ precium partis in publicum deferret*: vt ex eo donū aureum dignum amplitudine tēpli, ac numine Dei *ex dignitate populi Romani fieret.* ea quoq; collatio plebis animos à Camillo alienauit. Inter hęc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt, impetrataque pax, magis vt fessa tam diutino bello acquiesceret ciuitas, quam quod digni peterent. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum

Volsci & Æqui pacem impetrant.

XXI XXII XXIV

ximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum iterum, L. Furium Medullinum quintum, Q. Seruilium tertium. Corneliis Faliscum bellum, Valerio ac Seruilio Capenas forte euenit. ab iis non vrbes vi aut operib. tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæq; rerum agrestium actę: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentib. data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat, cuius leniendę causa coloniam in Volscos, quò tria millia ciuium Romanorum scriberentur, deducendum censuerãt: triumuirique ad id creati, terna iugera & septunces viritim diuiserant. Ea largitio sperni cœpta: quia spei maioris auertendæ solatium obiectum cẽsebant, *cur n. relegari plebẽ in Volscos, quum pulcherrima vrbs Veij agerq; Veientanus in conspectu sit, vberior ampliorq; Romano agro? vrbem quoque vrbi Romæ vel situ, vel magnificentia publicorum priuatorumque tectorum ac locorum præponebant.* quin illa quoque actio mouebatur, q̃ post captã vtique Romã à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. ceterum *partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios: duasque vrbes cõmunes Reipublicæ incoli à Romano populo posse.* Aduersus q̃ quum optimates ita tenderent, *vt morituros se citius* dicerent *in conspectu populi Romani, quã quicquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in vna vrbe tantum dissensionum esse, quid in duab. vrbib. fore? victamne vt quisquã victrici patriæ præferret? fineretque maiorem fortunã captis esse Veiis, quàm incolumib. fuerit? postremò se relinqui à ciuib. in patria posse: vt relinquãt patriam atque ciues, nullã vim vmquã subacturam: & T. Sicinium* (is n. ex tribunis plebis rogationis eius lator erat) *cõditorẽ Veios sequantur,*
XXV. *relicto Deo Romulo, Deifilio, parẽte & auctore vrbis Romæ.* Hæc quum fœdis certaminib. agerentur, (nam partem tribunorum plebis patres in suam sententiam traxerant, nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, q̃ quòd vbi rixæ committendæ causa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, *peti, feriri, atque occidi* iubebant. ab horum ętatib. dignatibusque & honorib. violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnib. locis concionabatur, *haud mirum id quidem esse: furere ciuitatẽ, quæ damnata voti omnium rerum priorem curam, quam religione se exsoluendi, habeat. nihil de collatione dicere, stipis verius, quã decimæ: quando ea se, quisque priuatim obligauerit, liberatus sit populus. enimuero illud se tacere, suam cõscientiam nõ pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum mouentiũ sit, decima designetur: vrbis atq; agri capti, quæ & ipsa voto cõtineantur, mentionẽ nullã fieri.* Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, *quod eius ante conceptũ votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decimã Apollini sacram*

Capenates bello subacti.

Matronarum religio & liberalitas.

esse. ita in æstimationem vrbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularib. vt aurum ex ea coëmerent, negotium datum cuius quum copia nõ esset, matronæ coetib. ad eam rẽ consultandam habitis, & cõmuni decreto pollicitæ tribunis militum, aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, vt q̃ maximè senatui vnq̃ fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum: vt pilento ad sacra ludosque carpentis festo ꝓfestoq; vterentur. Pondere ab singulis auri accepto, † æstimatoq; vt pecuniæ soluerentur, crateram auream fieri placuit: q̃ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrãt seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum pdam Veientanam publicando sacrandoq; ad nihilum redegisse absentes襲 ferociter increpant: psentium, quum se vltro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt. & patres hoc idem de intercessorib. legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti. Comitiis tribunorũ militum patres summa ope euicerunt, vt M. Furius Camillus crearetur. pp bella simulabant parari ducem, sed togationi tribunitiæ aduersarius q̃rebatur. cum Camillo creati tribuni militum cõsulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil mouerunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, ꝓficisceretur: differendo deinde elanguit res & Camillo, quẽ aduersarium maximè metuerant, gloria in Faliscis creuit. Nam quum primò mœnib. se hostes tenerent, tutissimum id rati populatione agrorum, atq; incendio villarum coegit eos egredi vrbe; sed timor longius ꝓgredi prohibuit. mille ferè passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes, ea satis tuta esse, quã difficultate aditꝰ, asperis cõfragosisque circa, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captiuum indicẽ ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alias exercitus prælio intẽtus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit, fugatque. tantumq; inde pauoris Faliscis iniectum est, vt effusa fuga castra sua, q̃ propiora erant, plati, vrbem peterent. multi cæsi vulneratique, priusquam pauentes portis incíderent. castra capta; præda ad quæstores redacta, cum magna militum ira, sed seueritate imperii victi, eandẽ virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde vrbis, & munitiones, & interdum per occasionẽ impetus oppidanorum in Romanas stationes præliaq; parua fieri, & teri tẽpus, neutrò inclinata spe; quum frumentum, copiæq; aliæ ex ante conuecto largius obsessis

† Plutarchus in Camill. scribit 8. talenta fuisse; quæ valent 4800. coron.

XXVI

Camillo in Faliscos bellum mandatur.

Faliscorum vrbs obsidetur.

obsessis quam obsidentib. suppeterent. videbaturq; æquè diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset; ni fortuna imperatori Rom. si-
XXVII mul & cognitæ reb. bellicis virtutis specimen, & maturam victoriam dedisset. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorũ & comite vti: simulq; plures pueri, quod hodie quoq; in Græcia manet, vnius curæ demandabantur principũ liberos, sicut ferè fit, qui scientia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante vrbem lusus exercendique causa producere: nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modò breuioribus, modo longiorib. spatiis trahendo eos à porta lusu, sermonibusq; variatis longius solito, vbi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraq; inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.* Quæ vbi Camillus audiuit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populũ, nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti, nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas nõ est: quã ingenerauit natura, vtrisq; est, eritq;. sunt & belli, sicut pacis iura: iusteq; ea non minus quã fortiter didicimus gerere: arma habemus non aduersum eam ætatẽ, cui etiam captis vrbib. parcitur: sed aduersus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnarũt, eos tu, quantũ in te fuit, nouo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, sicut Veios, vincam.* Denudatum deinde eũ, manib. post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit, virgasque eis, quibus proditorem agerent in vrbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde à magistratibus de re noua vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, vt qui modo efferati odio iraque, Veientium exitum, penè quàm Capenatium pacem mallent, apud eos pacem vniuersa posceret ciuitas. *fides Romana, iustitia imperatoris, in foro & curia celebrantur:* consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum: qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquam inuideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quam legib. nostris victuros. Euentu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis: nos fide prouocati, victoriam vltro detulimus: sub ditione vestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui vrbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperij vestri pœnitebit.* Camillo & ab hostibus, & à ciuibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum eius
XXVIII anni, vt populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam reductus. Camillus meliore multò laude,

Magistri puerorum scelestum consilium.

Camilli iustitia.

laude, q̃ quum triumphantem albi per vrbem vexerant equi, insignis iustitia fideq; hostibus victis quũ in vrbẽ redisset, tacite eius verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramq; aureã donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi longa vna naue, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti deuehuntur Liparas. mos erat ciuitatis, velut publico latrocinio partã prædam diuidere. Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus q̃dã Romanis vir similior, q̃ suis; qui legatorum nomen, donumq; & Deum cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinẽ quoq; quæ semp̃ ferme regẽti est similis, religionis iustæ impleuit: adductosq; in publicum hospitium legatos, cũ præsidio et nauium Delphos prosecutus, Romam inde sospites restituit. hospitium cum eo senatusconsulto est factum: donaq; publice data. Eodem anno in Æquis varie bellatum: adeò vt in incerto fuerit & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Spurius Postumius. primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. ibi eum incõposito agmine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, terrore iniecto in proximos cõpulere tumulos, pauorq; inde Verruginem et ad præsidium alterum est platus. Postumius suis in tutum receptis, quũ concione aduocata terrorẽ increparet, ac fugã: *fusos esse ab ignauissimo & fugacissimo hoste*: cõclamat vniuersus exercitus, *merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse neque diuturnum id gaudium hostib. fore*: *poscentes vt confestim inde ad castra hostiũ duceret*, in cõspectu erãt posita in plano) *nihil in pœna recusabant, si ea ante noctem expugnasſẽt*. Collaudatos corpora curare, paratosq; esse quarta vigilia iubet. & hostes nocturnã fugã ex tumulo Romanorum vt ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderẽt, fuere obuii: p̃liumq; ante lucẽ, (sed luna pernox erat) cõmissum est: & haud incertius diurno prælium fuit. Sed clamor Verruginẽ perlatus, quum castra Rom. crederent oppugnari, tm̃ iniecit pauoris, vt nequiq̃ retinere atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. inde fama Romã perlata est, *Postumium, exercitumque occisum*. Qui vbi prima lux metum insidiarum effuse sequentibus sustulit: quum perequitasset aciem, p̃missa repetens tm̃ iniecit ardoris, vt non vltra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis vbi irã magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est. tristemque ab Tusculo nuncium nequiquã exterrita ciuitate literæ à Postumio laureatæ sequuntur: *victoriam populi Romani esse: Æquorum exercitum deletum*. Tribunorum plebis actiones quia nondum inuenerant finem, & plebs cõ- XXII

Romani fugantur ab Æquis.

Æqui funduntur.

tinuare latorib. legis tribunatum, & patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit, quem dolorẽ vlti patres sunt, senatusc͠osulto facto *vt consules, inuisus plebi magistrat⁹, crearentur.* annum post quintum decimum creati c͠osules L. Lucretius Flauus, Seruius Sulpicius Cametinus. Principio huius anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad ꝑferendã legem tribunis plebis, nec segnis ob id ipsum c͠osulib. resistentibus, omniq; ciuitate in vnãeam curã c͠oversa Vitelliam coloniã Romanã in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte ꝑditione oppidum captum, liberã per auersa vrbis fugã dederat, Romam perfugere. L. Lucretio c͠osuli ea ꝓuincia euenit. is cum exercitu ꝓfectus, acie hostes vicit: victorq; Romã ad maius aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio, & Q. Põponio: quos defendi patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat. neq; n. eos aut vitæ vllo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam ꝙ gratificantes patribus rogationi tribuniciæ intercessissent. vicit tñ gratiam senat⁹ plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus grauis æris condemnati sunt. id ægre passi patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quæ iam in suos versa non intelligeret se prauo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribunitiam potestatem euertisse. Nam quod illi sperarent effrenatam licentiam eius magistratus patres laturos, falli eos si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inuenturos esse.* consulesq; increpabat, *quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti*

XXX *essent.* Hæc propalam concionabundus indies magis augebat iras hominum. senatum vero incitare aduersus legẽ haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferendæ legis venisset q̃ vt qui meminissent sibi pro aris, focisq;, & Deûm templis, ac solo in quo nati essent, dimicandũ fore. nam quod ad se priuatim attineat: si sua gloria sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoq; esse, vrbem ab se captã frequentari: quotidie se frui monimento gloriæ suæ: & ante oculos habere vrbem latam in triumpho suo: insistere oẽs vestigiis laudum suarum, sed nefas ducere desertam ac relictam ab Dijs immortalibus incoli vrbem: & in captiuo solo habitare populũ Romanũ: & victrice patria victam mutari.* His adhortationibus concitati patres, principes senes, iuuenesq;, qnũ ferretur lex, agmine facto in forũ venerũt; dissipatiq; per tribus, suos quisq; tribules prẽsantes, orare, cũ lacrymis cœpere, *ne eam patriam, ꝓ qua fortissime feliciſſimeq;, ipsi ac patres eorum dimicassent, desererẽt: Capitolium, adẽ Vestæ, cetera circa tẽpla Deorum ostentantes: ne exulem, extorrẽ populum Romanum ab solo patrio, ac dijs penatibus, in hostium vrbẽ agerent: eoq; rem adducerent, vt melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non

Patres prehensant plebem.

viage-

vi agebant, sed precib. & inter preces multa Deorũ mentio erat: religiosum parti maximę fuit. & legẽ vna plures trib. antiquarunt, q̃ iusserunt adeoq; ea victoria læta patribus fuit, vt postero die referentibus consulibus senatusconsultum fieret, *vt agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur: nec patribus familiæ tantum, sed vt omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentque in eam spem liberos tollere.* Eo munere delinita plebe, nihil certatũ est, quo minus consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator vouerat Veienti bello. eodem anno ædes Iunonis reginę ab eodẽ dictatore, eodemq; bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene quã manus consererent. Valerio, quod perseuerantior cędendis hostibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, vt ouans ingrederetur vrbẽ, decretum est. Eodem anno nouum bellum cum Volsiniensibus exortum; quo propter famem, pestilentiamque in agro Romano ex XXXI siccitate caloribusque nimiis ortam, exercitus duci nequiuit. ob quę Volsinienses Salpinatib. adiunctis superbia elati, vltro agros Romanos incursauere. bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus. quę res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde vnquã in demortui locũ censor sufficitur; cõsulibusq; morbo implicitis placuit p̃ interregnũ renouari auspicia. itaq; quum ex senatusconsulto cõsules magistratu se abdicassent. interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionẽ, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate: vt etiam si cui eorum incõmoda valetudo fuisset, copia magistratuum Reip. esset. Calendis Quintilibus magistratum occœpere L. Lucretius, Seruius Sulpicius, M. XXXII Æmilius, L. Furius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio, & C. Æmilio Volsinienses prouincia euenit: Salpinates Agrippæ Furio, & Seruio Sulpicio. Prius cum Volsiniensib. pugnatum est, bellum numero hostium ingẽs, certamine haud sane asperum fuit. fusa cõcursu primo acies in fugã, millia octo armatorum ab equitib. interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati se tutabãtur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, ea conditione vt tres populo Romano redderẽt, stipendiumq; eius anni exercitui p̃starent, in viginti annos inducię datę. Eodem anno M. Cæditius de plebe nunciauit tribunis, *se in Noua via, vbi nunc sacellum est,*

Ager Veientanus plebi diuiditur.

Tribuni militum consulari potestate.

est, supra ædem Vestæ, vocē noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratib. dici iuberet, Gallos aduentare. Id (vt fit) propter auctoris humilitatem spretum & quod longinqua, eoque ignotior gens erat. Neque Deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, q̄ vna erat, M. Furium ab vrbe amouere. qui die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis, ꝑpter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domum tribulibus, & clientibus, q̄ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset *se collaturos quanti damnatus esset, absoluere eum non posse:* in exiliū abiit: precatus ab Diis immortalibus, *si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoq; tempore desideriū sui ciuitati ingratæ facerent.* absens quindecim mil-
XXXIII libus grauis æris damnatur. Expulso eiue quo manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non poterat: aduentante fatali vrbis clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium aduersus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama dulcedine frugum, maximeq; vini noua tum voluptate captā, Alpes trāsisse: agrosq; ab Etruscis ante cultos possedisse: & inuexisse in Galliam vinum illiciendę gentis causa Aruntem Clusinum, ira corruptę vxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente iuuene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis q̄sita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos: sed eos qui oppugnauerint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quā Clusium oppugnarent, vrbemque Romam capęrent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primum Etruscorum, sed multò ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnauere. Tuscorū ante Romanum imperiū late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulę modo cingitur, quātum potuerint, nomina sunt argumento ꝙ alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare ab Adria Tuscorum colonia vocauere Italicę gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticū vocāt. Hi in vtrumq; mare vergentes incoluere vrbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare: postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, vsque ad Alpes tenuere. Alpinis quoq; ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum retinerent. De transitu in Italiam Gallorum hæc ac-
XXXIV cepimus; Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit, ij regē Celtico

Galli cur Alpes transierint.

tico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaq; quum sua tum publica præpollens; ꝙ in imperio eius Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, vt abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam exonerare prægrauante turba regnum cupiens, *Bellouesum ac Sigouesum sororis filios impigros iuuenes missurum se esse, in quas Dij dedissent augurijs sedes.* ostendit, *quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere aduenientes posset.* Tum Sigouesio sortib. dati Hercinii salt⁹. Bellouesio haud paulo lętiorem in Italiā viam Dii dabāt. Is, ꝙ ea gens populis abundabat, Bituriges, Aruernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, exciuit. ꝓfectus ingentibus peditum equitumq; copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositę erant, quas inexsuperabiles visas, haud equidem miror, nulla dum via (ꝙ quidem cōtinens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos mōtium altitudo teneret Gallos, circumspectarentq; quanam per iuncta cœlo iuga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit; ꝙ allarum est, aduenas quęrentes agrum ab Salyum gente oppugnari: Massilienses erant hi, nauibus a Phocide ꝓfecti id Galli fortunę suę omen rati adiuuere, vt quem primum in terrā egressi occupauerant locum, patentibus syluis cōmunirent. ipsi per Taurinos saltusq; Iuliæ Alpis transcenderunt; fusisq; acie Tuscis, haud procul Ticino flumine, quum, in quo cōsederant, agrum Insubriū appellari audissent, cognomine Insubribus pago Heduorum: ibi omen sequentes loci,

Mediolanum quo tempore conditum. cōdidere vrbē, Mediolanum appellarunt. Alia subinde man⁹ Germanorum Elitouio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu fauente Bellouesio cum transcendisset Alpes, vbi nunc Brixa ac Verona vrbes sunt (locos tenuere Libui) cōsidunt: post Sallunij, qui prope antiquā gentem Leuos, Ligures, incolentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boij, Lingonesq; transgressi, quum iā inter Padum atque Alpes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, non Etruscos modo, sed etiam Vmbros agro pellunt: intra Apenninum tñ sese tenuere. Tum Senones recentissimi aduenarum ab Vfente flumine vsq; ad Athesim fines habuere. hanc gentem Clusium, Romamq; inde venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam, Clusini nouo bello exterriti, quum multitudinē, quū formas hominum inusitatas cernerēt, & gen⁹ armorum, audirentq; sępe ab iis eis Padum, vltraq; legiones Etruscorū fusas: quamq̄ aduersus Romanos nullum eis ius societatis amicitięue erat, nisi ꝙ Veiētes consanguineos aduersus populum Romanum non defendissent,

Legati à Romanis ad Gallos. legatos Romā, qui auxilium ab senatu peterēt, misere. De auxilio nihil impetratū. Legati tres M Fabii Ambusti filii missi, qui senat⁹, populiq; Romani nomine agerent cum Gallis, *ne à quibus nullam iniuriam*

XXXV

iniuriam accepissent, socios populi Romani, atq; amicos oppugnarēt. Romanis eos bello quoq;, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum bellum ipsum amoueri, si posset: & Gallos nouam gentē pace potius cognosci, quā
XXXVI *armis.* Mitis legatio ni præferoces legatos, Gallisq; magis quam Romanis similes habuisset. quibus postquam mandata ediderūt in concilio Gallorum, datur responsum: *Etsi nouum nomē audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorū auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratū. & quoniam legatione aduersus se maluerint, quā armis tueri socios, ne se quidē pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quam colāt Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse & responsum coram Romanis se accipere velle: & si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, vt nūciare domū possint, quantum Galli virtute ceteros mortales præstent.* Quodnam id ius esset, agrū à possessorib. pētere, *aut minari arma*, Romanis quærentibus? ecquid in Etruria rei *Gallis esset?* quū illi *se in armis ius ferre, & omnia fortium virorū esse* *In armis* ferociter dicerēt, accensis vtrinq; animis ad arma discurritur, & *ius ferri.* prœlium conseritur. ibi, iam vrgentib. Romanam vrbem fatis, legati cōtra ius gentium arma capiunt, nec id clam esse potuit, quū ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimiq; Romanæ iuuentutis pugnarent. tantū eminebat peregrina virtus, quinetiam Q. Fabius euectus extra aciem equo, ducem Gallorū ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantē, per latus transfixum, hasta occidit, spoliaq; eius legentē Galli agnouere, perq; totā aciem Romanum legatū esse, signum datū est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romā eundū censerent. vicere seniores, vt legati prius mitterētur questum iniurias, postulatumq; *vt pro iure gentium violato Fabij dederentur.* Legati Gallorum cū ea, sicut erant mandata exposuissent; *Galli Le-* senatui nec factum placebat Fabiorum; & ius postulare barbari *gatos Ro-* videbātur. sed nē id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilita- *mam mit-* tis viris, ambitio obstabat. itaq; ne penes ipsos culpa esset cladis *tunt.* forte Gallico bello acceptæ, cognitionē de postulatis Gallorū ad populū reijciunt. vbi tanto plus gratia atq; opes valuere, vt quorum de pœna agebatur, tribuni militū consulari potestate in insequentem annum crearentur. quo facto, haud secus quam dignum erat, infensi Galli, bellū propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cū tribus Fabijs creati P. Sulpicius Longus, Q. Ser-
XXXVII uilius quartum, P. Seruilius Maluginensis. Quū tanta moles mali instaret (adeo occęcat animos fortuna, vbi vim suam ingruentē restringi non vult) ciuitas, quæ aduersus Fidenatem & Veientē hostē, aliosq; finitimos populos vltima experiens auxilia, dictatorē multis tempestatib. dixisset: ea tunc inusitato atq; inaudito hoste, ab Oceano terrarumque vltimis oris bellum ciente, nihil

extraordinarij imperij aut auxilij quæ fuit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumq; nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famã belli, habebant. Interim Galli postquam accepere, vltro honorẽ habitum violatorib. iuris humani, elusamq; suam legationem esse, flagrantes ira, cuius impotẽs est gens, cõfestim signis conuulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorũ prætereuntium raptim tumultũ quum exterritę vrbes ad arma concurrerent, fugaq; agrestium fieret, Romã se ire magno clamore significabant: quacunq; ibant, equis, virisq; longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nuncijsq; Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romã celeritas hostium tulit. quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad vndecimũ lapidem occursum est, qua flumẽ Allia Crustuminis môtibus præalto defluens alueo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia contra, circaq; hostium plena erant. & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusq; varijs, horrendo cuncta compleuerant sono. Ibi tribuni militum non loco castris ante capto, non præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorũ saltem, si non hominum memores, nec auspicato, nec litato instruunt aciem diductam in cornua, ne circumueniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extenuando, infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiarijs repleri placuit, eaq; res vt initium pauoris ac fugæ, sic vna salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorum in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captũ superiorem locum, vt vbi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in auersos transuersosq; impetum darent, ad subsidiarios signa cõuertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilem in æquo campi tantũ superanti multitudine victoriam fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites erat. pauor fugaq; occupauerat animos: tanta hominum obliuio, vt multo maior pars Veios in hostium vrbem, quum Tiberis arceret, quam recto itinere Romã ad coniuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est loc⁹. in reliqua acie simul est clamor proximis ab latere, vltimis ab tergo auditus, ignotũ hostem priusquam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactiq; fugerunt. nec vlla cædes pugnantium fuit. terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugã. circa ripam Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosq; imperitos nandi, aut inualidos, graues loricis, alijsq; tegminibus hau-

Galli Romam petunt. (margin)

xxx. viii (margin)

Brennus Gallorum Rex. (margin)

Galli Romanos in fugam vertunt. (margin)

ſere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit vnde
non modo præſidij quicquam, ſed ne nuncius quidem cladis Ro-
mam eſt miſſus. ab dextro cornu, quod procul a flumine, & ma-
xxx gis ſub monte ſteterat: Romam omnes petiere. & ne clauſis qui-
ix dem portis vrbis in arcem confugerunt. Gallos quoq;, velut ob-
ſtupefactos, miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipſi pa-
uore defixi primum ſteterunt, velut ignari quid accidiſſet: dein-
de inſidias vereri, poſtremo cæſorum ſpolia legere, armorumque
cumulos, vt mos eis eſt, coaceruare. tum demum poſtquam ni-
hil vſquã hoſtile cernebatur; viam ingreſſi, haud multo ante So-
lis occaſum ad vrbem Romam perueniunt. vbi quum prægreſſi
equites non portas clauſas, non ſtationem pro portis excubare,
non armatos eſſe in muris retuliſſent: aliud priori ſimile miracu-
lum eos ſuſtinuit; noctemque veriti, & ignotæ ſitum vrbis, inter
Romam atque Anienem conſedere, exploratoribus miſſis circa
mœnia aliaſq; portas, quæ nam hoſtibus in perdita re conſilia eſ-
ſent. Romani, quum pars maior ex acie Vejos petiſſet nec ſuper- *Romani*
eſſe queniquam præter eos, qui Romam refugerant, crederent, *dependent*
comploratis omnibus pariter viuis mortuiſque totam prope vr- *animos*
bem lamentis impleuerunt. Priuatos deinde luctus ſtupefecit *a luentis*
publicus pauor, poſtquam hoſtes adeſſe nunciatum eſt. mox vlu- *Gallorū.*
latus cantuſq; diſſonos vagantibus circa mœnia turmatim bar-
baris audiebant. omne inde tempus ſuſpenſos ita tenuit animos
vſq; ad lucem alteram, vt identidem iam in vrbem futurus vide-
retur impetus primo aduentu, quo acceſſerant ad vrbem. manſu-
ros enim ad Alliam fuiſſe, niſi hoc conſilij foret. deinde ſub occa-
ſum Solis, quia haud multum diei ſupererat ante noctem rati ſe
inuaſuros: tum in noctem dilatum conſilium eſſe, quo plus pauo-
ris inferrent. poſtremo lux appropinquans exanimare, timoriq;
perpetuo ipſum malum continens fuit, quum ſigna infeſta portis
ſunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neq; inſequenti die ſimi-
lis illi, quæ ad Alliam tam pauide ſugerat, ciuitas fuit, nam quum
defendi vrbem poſſe, tam parua relicta manu ſpes nulla eſſet, pla-
cuit *cum coniugib. ac liberis iuuentutem militarem, ſenatuſq; robur in
arcem, Capitoliumq; conſcendere*: armiſq; & fruméto collatis ex lo-
co inde munito Deos, hominesq; & Romanum nomen defende-
re. flaminem, ſacerdoteſque Veſtales, ſacra publica à cæde, ab in-
cendijs procul auferre: nec ante deſeri cultum eorum, quam non
ſupereſſent qui colerent. *Si arx, Capitoliumq; ſedes Deorum, ſi ſena-
tus caput publici cõſilij, ſi militaris iuuentus ſuperfuerit imminēti rui-
nę vrbis, facilē iacturam eſſe ſeniorū, relicta in vrbe vtiq; peritura tur-
ba. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, ſenes triūphales
cõſulareſq; ſimul ſecū illis* palã dicere *obituros: nec his corporib. quibus
nõ arma ferre, nõ tueri patriam poſſent, oneraturos inopiam armatorū.*

hæc inter seniores morti destinatos iactata solatia. Versę inde adhortationes ad agmen iuuenum; quos in Capitolium atq; in arcē prosequebātur, *commendantes virtuti eorum iuuentaq́ urbis per trecentos sexaginta annos omnib bellis victricis, quæcunq; reliqua esset fortunam.* digredientib. qui spem omnem atq; opem secum ferebant, ab ijs, qui captæ vrbis non superesse statuerant exitio, quum ipsa res specieśq; miserabilis erat, tum muliebris fletus, & cōcursatio incerta, nūc hos nunc illos sequentium rogantiumq; viros natosq; *cui se fato darent?* nihil quod humanis superesset malis, relinquebār. magna pars tamē earum in arcem suos persecutę sunt, nec prohibente vllo, nec vocante: quia quod vtile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumēti poterat, ex vrbe effusa, velut agmine iam vno petiit Ianiculū. inde pars per agros dilapsi, pars vrbes petunt finitimas, sine vllo duce, aut consensu, suam quisq; spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesq; Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum ferenda, q̄ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquenda essent consultantes, quisue ea locus fideli asseruaturus custodia esset, optimū ducūt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, vbi nunc despui religio est, defodere: cętera inter se onere partito ferūt, via quæ sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo cliuo eas cum L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro coniugem ac liberos vehens inter cæteram turbā, quæ inutilis bello vrbe excedebat, saluo etiam tum discrimine diuinarum humanarumq; rerum, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraq; populi Romani pedibus ire, ferriq;, se ac suos in vehiculo conspici, *descendere vxorē ac pueros* iussit, virgines sacraq; in plaustrum imposuit: & Cære, quo iter sacerdotibus erat, peruexit. Romæ interim satis iam omnibus, vt in tali re, ad tuendam arcem cōpositis, turba seniorū domos regressa, aduentum hostium obstinato ad mortē animo exspectabar. qui eorum curules gesserār magistratus, vt in fortunæ pristinæ honorumq; aut virtutis insignibus morerentur, quę augustissima vestis est, thensas ducentibus, triumphantibusue, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui M. Fabio Pontifice maximo p̄fante carmē, deuouisse eos se pro patria, Quiritibusq; Romanis tradant. Galli, & quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti vsquam certauerant prœlio, nec tum impetu aut vi capiebant vrbem sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die vrbem, patente Collina porta in forū perueniunt, circumferētes oculos ad templa Deûm, arcemque solam belli speciem tenentem. inde modico relicto

L. Albinij pietas.

XLI

relicto præsidio, ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad prędam vacuis occursu hominum vijs, pars in proxima quęq; tectorum agmine ruunt: pars vltima, velut ea demum intacta & referta præda, petunt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca cōglobati redibant: vbi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, maior prope cunctatio tenebat, aperta quam clausa inuadendi. adeo haud secus quam venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumq; humano augustiorē, maiestate etiam, quam vultus grauitasq; oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulachra versi quum starent, M. Papirius vnus ex his dicitur Gallo barbam suam, vt tum omnibus promissa erat permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram mouisse: atq; ab eo initiū cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis inij-

Galli Romanos in ædium vestibulis sedentes trucidant.

XLII ci ignes. Ceterum, seu non omnibus delendi vrbem libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent: & non omnia concremari tecta, vt quodcunque superesset vrbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent: nequaquam perinde atque in capta vrbe prima die aut passim, aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostiū vrbem cernentes, vagosq; per vias omnes cursus, quum alia atq; alia parte noua aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne aurib. quidem, atq; oculis satis constare poterant. quocunq; clamor hostium, mulierum puerorumq; ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum auertisset, pauentes ad omnia animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum à fortuna positi occidentis patriæ, nec vllius rerum suarum relicti, præterquā corporum vindices: tanto ante alios miserandi magis, qui vnquam obsessi sunt, quod interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. nec tranquillior nox diem tam fœde actum excepit. lux deinde noctē inquietam insecuta est, nec vllum erat tēpus, quod à nouæ semper cladis alicuius spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atq; obruti malis flexerunt animos: quin etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamuis inopem paruumq;, quem tenebant, collem libertati relictum virtute defenderent: & iam cum eadē quotidie acciderent, velut assueti malis abalienauerant ab sensu rerū suarum animos, arma tantum, ferrumq; in dextris velut solas re-

XLIII liquias spei suę intuētes. Galli quoq; per aliquot dies in tecta modo vrbis nequiquā bello gesto, quū incēdia ac ruinas captæ vrbis nihil superesse præter armatos hostes viderent: nec quicquam tot

Galli dum in arcem impetum faciunt,

à Romanis fun-duntur.

cladib. territos, nec flexuros ad deditionē animos, ni vis adhiberetur: experiri vltima, & impetum facere in arcē statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur, inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt. aduersus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorum opposito scandere hostē sinunt, quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per procliue facilius rati medio fere cliuo restitere: atque inde ex loco superiore, qui prope sua spōte in hostē inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudere Gallos: vt numquā postea nec pars nec vniuersi tentauerint tale pugnæ genus. Omissa itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cuius ad id temp⁹ immemores, & quod in vrbe fuerat frumētum, incēdus vrbis absumpserāt, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diuiso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcē, vt obsidentib. frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscentes Gallos ab vrbe ad Romanā experiendā virtutē, fortuna ipsa Ardeam, vbi Camillus exulabat, duxit, qui mœstior, ibi fortuna publica quā sua, quum Diis hominibusq; accusandis senesceret, indignandoq; mirandoq; vbi illi viri essent, qui secum Veios Faleriosq; cepissent, qui alia bella forti⁹ semper quā felicius gessissent; repente audit Gallorum exercitum aduentare, atque de eo pauidos Ardeates consultare. nec secus quam diuino spiritu tactus, quum se in mediā concionem intulisset, abstinere

Camilli oratio ad Ardeates.

suetus ante talib. conciliis; *Ardeates*, inquit, *veteres amici, noui etiam ciues mei, quando & vestrûm beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrûm conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisq; possit in re trepidā præsidii, in medium conferre. & quando ego vobis pro tātis vestris in me meritis gratiam referam, si nune cessauero? aut vbi vsus erit mei vobis, si in bello non fuerit? hac arte in patria steti, & inuictus bello, in pace ab ingratis ciuibus pulsus sum. Vobis a. Ardeates fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis (nec n. exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ: & huic vrbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine aduentat, gens est, cui natura corpora, animosq; magna magis quā firma dedere. eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. argumento sit clades Romana: patentem cepere vrbem: ex arce Capitolioq; his exigua resistitur manu, iā obsidionis tædio victi abscedunt: vagiq; per agros palantur. cibo, vinoq; raptim hausto repleti, vbi nox appetit, prope riues aquarum sine munimento, sine stationib. ac custodiis passim ferarum ritu sternūtur. nūc ab secundis rebus magis etiā solito incauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliā fieri, prima vigilia capite arma, frequentes; me sequimini ad cædē, nō ad pugnam. nisi vinctos somno velut pecudes tra- idātos tradidero, nō recuso eundē Ardeæ*

XLIV

XLV *verū mearū exitum, quē Romæ habui.* Æquis iniquisq; persuasum erat, tantū bello virū neminē vsq̄ ea tēpestate esse. cōcione dimissa, corpora curāt, intenti quā mox signū daretur. quo dato, primę noctis silentio ad portas cum Camillo præsto fuere. egressi haud procul vrbe, sicut prædictū erat, castra Gallorū intuta neglectaq; ab omni parte nacti, cum ingēti clamore inuadunt. nusquā prœlium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tū pauor cubilib. suis excitos, quæ aut vnde vis esset ignaros, in fugā, & quosdā in hostē ipsum improuidos tulit. magna pars in agrum Antiatē delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumueniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est, qui vrbis iam prope quadringētesimum annum vicinæ oppressæ ab hoste inusitato inauditoq;, adeo nihil miserti sunt, vt in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Veios etiam præsidiumque, & spem vltimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & congregatos agmine prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veijs posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atq; ex ea ira animos cepit, *Etruscisne et, à quibus bellum Gallicum in se auertissent, ludibrio esse clades suas?* vix tēperauere animis, quin extēplo impetū facerent: cōpressiq; à Cędicio Centurione, quē sibimetipsi pręfecerant, rem in noctē sustinuere. tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodē ordine eodemque fortunę euentu gesta. quin et ducib. captiuis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliā manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improuiso maiorem cædē edidere, dupliciq; victoria ouantes Veios redeūt.

Ardeates duce Camillo Gallorum castra inuadunt.

Tusci opprimuntur à Romanis.

XLVI Romæ interim plerumque obsidio segnis, & vtrimque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium euadere inter stationes posset: quum repente iuuenis Romanus admiratione in se ciues, hostesque conuertit: Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ: ad id faciendū C. Fabius Dorsuo, Gabino cinctu sacra manib. gerens quum de Capitolio descendisset, per medias hostiū stationes egressus nihil ad vocē cuiusquā, terrorēve motus, in Quirinalē collem peruenit, ibique omnib. solenniter peractis, eadem reuertens similiter cōstanti vultu graduq;, satis sperans *propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset*, in Capitolium ad suos rediit: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens gens est. Veiis interim non animi tantum indies, sed et vires crescebant: nec Romanis solum eo conuenientibus ex agris, qui aut prœlio aduerso aut clade captæ vrbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentib. vt in parte prædæ essent. Maturum iam videbatur, reperi patriam, eripique

ex hostiũ manib. sed corpori valido caput deerat. loc⁹ ipse admonebat Camilli; & magna pars militũ erat, qui ductu auspicioq; ei⁹ res prospere gesserant & Cęditius *negare se cõmissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquã imperium finiret potius, quã ipse memor ordinis sui posceret imperatorẽ.* Cõsensu omniũ *placuit ab Ardea Camillũ acciri, sed antea cõsulto Senatu, qui Romæ esset.* adeo regebat omnia pudor, discriminaq; rerũ ꝓpe perditis reb⁹ seruabant. Ingenti periculo transeundũ per hostium custodias erat. ad eam rẽ Põtius Cominus impiger iuuenis operã pollicitus, incubans cortici secundo Tiberi ad vrbẽ defertur: inde qua proximũ fuit à ripa, per prçruptum, eoq; neglectum hostium custodiæ saxũ in Capitoliũ euadit, & ad magistratus ductus mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, *vt & comitiys curiatis reuocatus de exilio, iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesq́; haberent imperatorem quem vellent,* eadẽ digressus nunci⁹ Veios cõtendit: missiq; Ardeã legati ad Camillum. Veios eũ perduxere: seu ꝙ magis credere liber, nõ prius profectum ab Ardea, ꝙ̃ cõperit legẽ latã; ꝙ nec iniussu populi mutari finib. posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorque absens dictus. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumq; in ingenti periculo fuit. namq; Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius à Veiis peruenerat, seu sua spõte animaduerso ad Carmentis saxum ascensũ æquo, nocte sublustri quum primo inermẽ, qui tẽtaret viã, præmisissent, tradentes inde arma, vbi quid iniqui esset, alterni innixi, subleuantesque inuicẽ, & trahentes alij alios, prout postularet locus, tãto silentio in summum euasere, vt non custodes solum fallerent, sed ne canes quidẽ, solicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres nõ fefellêre, quib. sacris Iunoni in sum̃a inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. namq; clangore eorũ, alarumq; crepitu excit⁹ M. Manlius, qui triennio ante cõsul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit. & dum ceteri trepidant, Gallũ, qui iã in sum̃o constiterat, vmbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi cũ proximos sterneret, trepidantes alios armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manib. amplexos trucidat. iamq; & alii congregati telis, missilibusq; saxis perturbare hostes, ruinaq; totã prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu reliquũ noctis, quantũ in turbatis mentib. poterat, quum prçteritum quoq; periculum solicitaret, quieti datum est. Luce orta vocatis classico ad concilium militib. ad tribunos, quũ & recte & perperã facto precium deberetur: Manlius primum ob virturem laudatus, donatusq; nõ ab tribunis solum militum, sed cõsensu etiã militari: cui vniuersi selibras farris, & quartarios vini ad ædes eius, quæ in arce erãt, cõtulerunt: rẽ dictu paruã, ceterum

Camillus decreto Senatus ab exilio reuocatur, & dictator creatur.

XLV. II

Manlius arcem seruat.

inopia

inopia fecerat eā argumentum ingens caritatis; cum se quisq; vi-
ctu suo fraudans, detractum corpori atq; vsib. necessariis ad ho-
norē vnius viri conferret. Tum vigiles eius loci, qua fefellerat a-
scendens hostis, citati: & quū *in omnes more militari se animaduer-*
surum P. Sulpicius tribunus militum pronunciasset, cōsentiente
clamore militum in vnum vigilē cōiicientium culpā, deterritus,
à cæteris abstinuit; reum haud dubium eius noxæ approbantib.
cunctis de saxo deiecit. Inde intentiores vtrimq; custodię esse: &
apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamq; nuncios
XLV- cōmeare: & apud Romanos nocturni periculi memoria. Sed ante
III omnia obsidionis bellique mala, fames vtrimq; exercitum vrge-
bat: Gallos pestilentia ēt, quum loco iacente inter tumulos castra
habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque
non puluerem modo ferente, quū quid venti motum esset, quo-
rum intolerantissima gens est, humori ac frigori assueta; (*tum æstu*
& languore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moriebatur. Iā pi-
gritia singulos sepeliendi, promiscue aceruatos cumulos hominū
vrebant: *bustorumq;* inde *Gallicorum* nomine insignē locum fece- *Induciæ*
re. Induciæ deinde cum Romanis factę, & colloquia permissū im- *Gallorum*
peratorum habita: in quib. quum identidem Galli famem obii- *cum Romanis.*
cerent, eaq; necessitate ad deditionem vocarent, dicitur auerten-
dæ eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio iactatus
esse in hostium stationes. Sed iam neq; dissimulari, neque ferri vl-
tra fames poterat: itaq; dum dictator delectū per se Ardeæ habet,
magistrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum iu-
bet: parat instruitque quib. haud impar adoriatur hostes. interim
Capitolinus exercitus stationib. vigiliisq; fessus, superatis tamen
humanis omnib. malis, quum famem vnam natura vinci non si-
neret: diē de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore ap-
pareret, postremo spe quoque iam, non solum cibo deficiente, &
quum stationes procederent prope obruentib. infirmū corpus ar-
mis, *vel dedi, vel redimi se quacumq; pactione possent,* iussit: iactantib.
nō obscure Gallis, *haud magna mercede se adduci posse, vt obsidionem*
relinquant. Tum senatus habitus, tribunisq; militū negotiū datū
vt paciscerētur. Inde inter P. Sulpiciū tribunū militū, & Brennū *112000.
regulū Gallorum colloquio transacta res est, & *mille pōdo auri *coron. aut*
pretiū populi gentib. mox imperaturi factū. Rei fœdissimæ per se, *paulo am-*
adiecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua: & tribuno *plius.*
recusante, additus ab insolente Gallo pōderi gladius: auditaq; in-
XLIX tolerāda Romanis vox *Væ victis* esse. Sed Diiq; & homines prohi-
buere redemptos viuere Romanos. nā forte quadā, priusq̄ infan-
da merces perficeretur, per altercationē nondum omni auro ap-
penso, dictator interuenit: *auferriq; aurū de medio, & Gallos submo-*
ueri iubet. cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat *eam pa-*

ctionē ratā esse, quæ postq̃ ipse dictator creat⁹ esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset denunciatq; Gallis, *vt se ad prœliū expediāt: suos in aceruū coniicere sarcinas, & arma aptare, ferroq; nō auro recuperare patriā iubet, in cōspectu habentes fana Deûm, & coniuges & liberos, & solū patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetiq; & vlcisci fas sit.* Instruit deinde aciē, vt loci natura patiebatur, in semirutæ solo vrbis, & natura in æquali; & omnia quæ arte belli secūda suis eligi præparari ve poterāt, prouidit. Galli noua re trepidi arma capiūt, iraq; magis q̃ cōsilio in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna; iā Deorum opes humanaq; consilia rē Romanā adiuuabāt. Igitur primo cōcursu haud maiore momēto fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde prœlio ad octauū lapidē Gabina via, quo se ex fuga cōtulerant, eiusdē ductu auspicioq; Camilli vincuntur. ibi cædes oīa obtinuit; castra capiuntur, & ne nuncius quidē cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostib. patria, triumphans in vrbē redit: interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, *Romulus ac parens patriæ, conditorq; alter vrbis* haud vanis laudib. appellatur. Seruatā deinde bello patriā, iterū in pace haud dubie seruauit, quum prohibuit migrari Veios: & tribunis rē intentius agentib. post incensam vrbē, & per se inclinata magis plebe ad id cōsilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante *ne Rempublicam in incerto relinqueret statu.* Omnium primū, vt erat diligētissimus I. religionū cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultū facit, *fana omnia quod ea hostes possedissent, restituerētur, expiarenturq;: expiatioq; eorum in libris per duumuiros quæreretur. cū Cæritib. publice hospitiū fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioq; eius populi nō intermissus honos Deū immortalium esset: ludi Capitolini fierent, q Iupiter optimus maximus suā sedē atq; arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eā rem M. Furius dictator cōstitueret ex iis, qui in Capitolio atq; arce habitarent.* Expiandæ ēt vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicū audita neglectaq; esset, mentio illata, iussumque *templū in Noua via Aio Locutio fieri.* Aurum q̃ Gallis ereptum erat, quodq; ex aliis templis inter trepidationē in Iouis cellam collatum, quū in quæ referri oporteret, cōfusa memoria esset, *sacrum omne indicatum, & sub Iouis sella poni* iussum. Iam ante in eo religio ciuitatis apparuerat, quod quū in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperāt, vt sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, vt earū sicut virorū, post mortē solennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad Deos pertinebant, quæq; per senatum agi poterant: tum demum agitantib. tribunis plebem assiduis cōcionibus, *vt relictis ruinis in vrbem paratam Veios transmigrarent*: In concio-

Galli à Camillo fusi.

Camillus religionū cultor diligentissimus.

conciopem, vniuerso senatu prosequente, ascendit, atq; ita verba
LI fecit; *Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cũ tribunis plebis,
vt nec tristissimi exilij solatiũ aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quã
q procul ab his certaminib. erã: & ob eadem hæc, non, nisi me senatusco-
sulto populiq; iussu reuocaretis, rediturus vnquã fuerim: nec nunc me,
vt redirẽ, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe vt
in sua sede maneret patria, id agebatur: non vt ego vtiq; in patria essem
& nunc quiescerem & tacerem libenter, nisi hæc quoq; pro patria dimi-
catio esset: cui deesse quoad vita suppetat, alijs turpe, Camillo etiã nefas est.
Quid n. repetimus? quid obsessam ex hostium manib. eripuimus, si recu-
peratã ipsi deserimus? & cum victorib. Gallis capta tota vrbe, Capitoliũ
tamen atq; arcẽ Dijq; & homines Romani tenuerint, habitauerint: vi-
ctorib. Romanis recuperata vrbe, arx quoq; & Capitolium deseretur? &
plus vastitatis huic vrbi secunda nostra fortuna faciet, quam aduersa
fecerit? Equidẽ si nobis cum vrbe simul posita traditaq; per manus reli-
giones nullæ essent: tamen tã euidens numen hac tempestate rebus affuit
Romanis, vt omnem negligentiam diuini cultus exemptam hominibus
putẽ. intuemini n. horum deinceps annorũ vel secundas res, vel aduer-
sas: inuenietis omnia prospere euenisse sequentib. Deos, aduersa sperne-
tibus. Iã omniũ primum Veiens bellũ, per quot annos, quanto labore ge-
stum: nõ ante cepit finẽ, quã monitu Deorũ aqua ex lacu Albano emissa
est. Quid hæc tandẽ vrbis nostræ clades noua? nũ ante exorta est, q spreta
vox cœlo emissa de aduentu Gallorum? quã gentiũ ius ab legatis nostris
violatum? q à nobis, quum vindicari deberet, eadẽ negligentia Deorum
prætermissum? Igitur victi captiq; ac redempti tantũ pœnarum Dijs ho-
minibusq; dedimus, vt terrarũ orbi documẽto essemus. Aduersæ deinde
res admonuerunt religionum, confugimus in Capitolium ad Deos, ad se-
dem Iouis optimi maximi, sacra in ruina rerum nostrarũ alia terra ce-
lauimus, alia auecta in finitimas vrbes amouimus ab hostium oculis:
Deorum cultum deserti ab Dijs hominibusq;, tamen non intermisimus.
reddidere igitur patriã, & victoriã, & antiquũ belli decus amissum: &
in hostes qui cæci auaritia in põdere auri fœdus ac fidẽ fefellerunt, ver-
LII terunt terrorem, fugamq;, & cædem. Hæc culti neglectiq; numinis tãta
monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis Quirites, quã-
tum vixdũ ex naufragijs prioris culpæ cladisq; emergentes paremus ne-
fas? Vrbem auspicato inauguratoq; conditam habemus: nullus locus in
ea non religionũ Deorumque est plenus: sacrificijs solennib. non dies ma-
gis stati quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes Deos publicos priua-
tosq; Quirites deserturi estis? quam par vestrum factum est, quod in ob-
sidione nuper in egregio adolescente C. Fabio non minore hostium admi-
ratione quam vestra conspectum est? quum inter Gallica tela digressus
ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obijt? An gentilitia sacra
ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in
pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum
religio-*

Camilli oratio non deserendam esse Romam.

religionum esse, quam priuatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrũ fieri saluis cæremoniis potest. & ne omnia generatim sacra, omnesq; percenseã Deos: in Iouis epulo, num alibi, quam in Capitolio, puluinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignib. signoq; quod imperij pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilib. vestris? Mars Gradiue, tuq; Quirine pater? hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia vrbi, quadã vetustiora origine vrbis? Et videte quid inter nos ac maiores intersit: illi sacra quædam in monte Albano Lauinioq; nobis facienda tradiderunt. An ex hostium vrbib. Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostium vrbẽ Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurẽtur, quia aliquid ex patrio ritu neglegẽtia casuve prætermissũ est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumq; renouatio affectæ Veienti bello Reipub. remedio fuit? At etiã tanquã veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romã, & instituimus nouos. Iuno regina transuecta à Veiis nuper in Auentino quam insigni ob excellens matronarum studium, celebriq; dedicata est die? Aio Locutio templum propter cœlestẽ vocem exauditã in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennib. aliis addidim⁹: collegiumq; ad id nouum, auctore senatu, cõdidimus. Quid horũ opus fuit suscipi, si vna cum Gallis vrbem Romanã relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostib. metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandẽ de sacerdotibus? nonne in mentẽ venit, quantum piaculi committatur? Vestalib. nempe vna illa sedes est, ex qua eas nihil vnquam præterquam vrbs capta mouit. flamini diali noctem vnam manere extra vrbem nefas est. hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & Vestales tuæ te deserent Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantũ sibi reiq; publicæ piaculi cõtrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomœrium, cui obliuioni, aut cui neglegẽtiæ damus? Comitia curiata, quæ rẽ militarem continent: comitia centuriata, quib. consules tribunosq; militares creatis: vbi auspicato, nisi vbi adsolent, fieri possent? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab aliis hominibusq; vrbem conueniet? Sed res ipsa cogit va- LIIII
statam incendiis ruinisq; relinquere vrbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autem iactari magis causam, quam veram esse, vt ego non dicam, apparere vobis Quirites puto, qui meministis ante Gallorum aduentum saluis tectis publicis priuatisque stante incolumi vrbe, hanc eandem rem actam esse, vt Veios transmigraremus. Et videte quantum inter meam sententiam vestramq; intersit tribuni: vos etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc vtique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis prius quam quale sit audieritis) etiã si tunc migrãdum fuisset incolumi tota vrbe,

nunc

*nunc has ruinas relinquendas nõ censerem: quippe tum causa nobis in
vrbẽ captã migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris: nũc
hac migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non n. reliquisse
victores, sed amisisse victi patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc
capta vrbs, hoc circũsessum Capitoliũ necessitatis imposuisse, vt desere-
remus penates nostros, exiliumq; ac fugã nobis ex eo loco consciscere mur,
quẽ tueri nõ possemus? & Galli euertere potuerunt Romã, quam Roma-
ni restituere nõ videbũtur potuisse? Quid restat, nisi vt iam nouis copiis
veniant, (constat n. vix credibilem multitudinẽ esse) & habitare in ca-
pta ab se, deserta à vobis hac vrbe velint, sinatis? Quid si nõ Galli hoc,
sed veteres hostes vestri, Æqui Volsciue faciant, vt cõmigrent Romam?
velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? nõ malitis hanc solitudinẽ ve-
stram, quam vrbem hostium esse? nõ equidẽ video quid magis nefas sit.
Hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si tota
vrbe nullũ melius, ampliusue tectũ fieri posset, quã casa illa cõditoris est
nostri, nõ in casis ritu pastorum agrestiumq; habitare est satius inter sa-
cra penatesq; vestros, quã exulatum publice ire? Maiores nostri cõuenæ,
pastoresq;, quum in his locis nihil præter syluas paludesq; esset, nouã vr-
bem tã breui ædificauerũt: nos Capitolio, arce incolumi stantib. tẽplis
Deorũ ædificare incensam piget? & q singuli facturi fuimus, si ædes no-
stræ deflagrassent, hoc in publico incẽdio vniuersi recusam⁹ facere? Quid
LIV tandem, si fraude, si casu Veiis incẽdium ortũ sit, ventoq; (vt fieri potest)
diffusa flãma magnam partem vrbis absumat. Fidenas inde aut Gabios
aliamue q̃ vrbem quæsituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil te-
net solũ patriæ? nec hæc terra quã matrem appellamus? sed in superficie
tignisq; caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, & si minus
iniuriæ vestræ quam meæ calamitatis meminisse iuuat: quũ abessem,
quotiescunq; patria in mentẽ veniret, hæc omnia occurrebãt, colles, cã-
piq;, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum, sub quo natus e-
ducatusq; essem. quæ vos Quirites nunc moueant potius caritate sua, vt
maneatis in sede vestra, q̃ postea quum reliqueritis ea, macerent desiderio.
rio. Nõ sine causa Dij hominesq; hunc vrbi condendæ locũ elegerunt; sa-
luberrimos colles, flumẽ opportunũ, quo ex mediterraneis locis fruges de-
uehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinũ ad cõ-
moditates, nec expositũ nimia ꝓpinquitate ad pericula classium exter-
narũ: regionũ Italiæ medium, ad incrementum vrbis natũ vnice locũ.
argumento est ipsa magnitudo tã nouæ vrbis. trecentesimus sexagesimus
quintus annus vrbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tã-
diu bella geritis, quum interea ne singulas loquar vrbes, nõ coniuncti cũ
Æquis Volsci, tot tã valida oppida, non vniuersa Etruria tantum terra
mariq; pollens, atq; inter duo maria latitudinẽ obtinẽs Italiæ, bello vo-
bis par est. Quod quum ita sit, quæ (malũ) ratio est expertis alia experiri,
quum iam vt virtus vestra transire alio possit, fortuna certè loci huius
transferri hinc non possit? Hic Capitolium est, vbi quondam capite hu-*

mano

mano inuento responsum est, eo loco caput rerũ summamq́; imperij fore: hic quũ augurato liberaretur Capitoliũ Iuuẽtas Terminusq́; maximo gaudio patrum nostrorũ moueri se non passi. hic Vestæ ignes, hic Ancilia cælo demissa, hic omnes propitij manentib. vobis Dij. Mouisse eos Camillus tũ alia oratione, tũ ea quæ ad religiones pertinebãt, maxime dicitur. sed rẽ dubiam decreuit opportune vox emissa, quod quum senatus post paulo de his reb. in curia Hostilia haberetur, cohortesq; ex præsidiis reuertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamauit: *Signifer, statue signũ, hic manebimus optime.* qua voce audita, & senatus *accipere se omẽ* ex curia egressus, conclamauit, & plebes circumfusa, approbauit. Antiquata deinde lege, promiscue vrbs ædificari cœpta. tegula publice præbita est: saxa materiæque cædendæ vnde quisque vellet ius factum, prædib. acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alieniq; discrimine, in vacuo ædificant, ea est causa, vt veteres cloacæ primo per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta: formaque vrbis sit occupatæ magis quam diuisæ similis. 11

Cẽturionis vox pro omine.

EPITOME LIBRI VI.

Res aduersus Æquos & Volscos & Prænestinos prospere gestas cõtinet. Quatuor trib. addita sunt, Stellatina, Sabbatina, Tromẽtina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolueret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est; in cuius notam S. C. factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius, & L. Sextius trib. pleb. legem promulgarunt, vt consules etiam ex plebe fierent, qui ex patrib. creabantur. eamq; cum magna contentione repugnantibus patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerũt; & primus ex plebe cõsul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cuiquã plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

QVæ ab condita vrbe Roma ad captam eandem vrbem Romani sub regib. primum, consulib. deinde ac dictatoribus, decemuirisq; ac tribunis consularib. gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui: res quum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex interuallo loci vix cernuntur: tum quod & raræ per eadem tempora literæ fuere, vna custodia fidelis, memoriæ rerum gestarum; &, quod etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisq; publicis priuatisq; erant monumentis, incensa vrbe pleræq; interiere. clariora deinceps certioraq; ab secunda origine, velut ab stirpib. lætius feraciusque renatæ vrbis, gesta domi militiæq; exponentur. Ceterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu 1

gistratu capta vrbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum ciuitas in opere ac labore assiduo reficiendæ vrbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primũ magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, *quod legatus in Gallos, ad quod missus erat orator, contra ius gentium pugnasset.* cui iudicio eum mors, adeo opportuna, vt voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio: interrex & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat A. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Ii ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius quã de religionibus senatum consulêre. In primis fœdera, ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, iusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, vt religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ad xv. Calendas Sextiles duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabij cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio vrbis fœde pugnatum: à posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemq; rei nulli publicè priuatimque agendæ fecerunt. Quidam, *quod postridie Idus Quintiles nõ litasset Sulpicius tribunus militũ, neq; inuẽta pace Deûm post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiã postridie Idus rebus diuinis supersederi iussum: inde vt postridie Calendas quoq;* *Dies religiosi.*

II *ac Nonas eadẽ religio esset, traditũ*, putant. Nec diu licuit quietis cõsilia erigendæ ex tam graui casu Reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad extinguendum nomẽ Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. nouus quoq; terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam, p annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti vndique terrores circumstarent, appareretq; omnibus non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eiusdem auspiciis defendi Rempublicam, cuius recuperata esset. dictatoremq; dicit M. Furium Camillũ. is dictator C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dixit. iustitioq; indicto, delectum iuniorum habuit: ita vt seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumq; trifariam diuisit; partem vnã in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante vrbem castra locare iussit: tribunus militum his A. Manlius, illi qui aduersus Etruscos mittebantur, Æmilius præpositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: *Camilli. dictator creatur.*

nec

nec procul ab Lanuuio (ad Metium is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. quib. ab contemptu, quod prope omnem deletam à Gallis Romanam iuuentutē crederetur, ad bellum ꝓfectis, tantum Camillus auditus impator terroris intulerat, vt vallo se ipsi, vallū congestis arborib. sepirent, ne qua intrare ad munimēta hostis posset. Quod vbi animaduertit Camillus, ignē in obiectā sepem cōiici iussit, & forte erat vis magna venti versa in hostem. itaq; non aperuit solū incendio viam, sed flāmis in castra tendentibus, vapore ēt ac fumo, crepituq; viridis materiæ flagrantis ita consternauit hostes, vt minor moles supantib: vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, q̃ transcendentib. sepem incēdio absumptam fuerat. Fusis hostib. cæsisque, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam à minime largitore duce, eo militi gratiorem persecutus deinde fugientes, quum omnē Volscum agrū depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex

Volscorum deditio. Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorū ad Bolas oppressit; nec castra modo, sed vrbem ēt aggressus, impetu primo cœpit. Quū in ea parte, in qua caput rei Romanæ III Camillus erat, ea fortuna esset, aliā in partē terror ingens ingruerat. Etruria ꝓpe omnis armata Sutriū socios populi Romani obsidebat, quorum legati opē reb. affectis orātes, quum senatum adissent, decretum tulere, *vt dictator primo quoq; tēpore auxilium Sutrinis ferret.* cuius spei morā quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaq; paucitas oppidanorū opere, vigilijs, vulneribusq; q̃ semper eosdē vrgebant, ꝑ pactionē vrbe hostib. tradita, inermes cum singulis emissi vestimētis; miserabili agmine penates relinquerent: eo forte tempore Camillus cū exercitu Rom. interuenit. cui quū se mœsta turba ad pedes ꝓuoluisset, principūq; orationem necessitate vltimā expressam, fletus mulierum ac puerorū, qui exilij comites trahebantur excepisset: parcere lamentis Sutrinos iussit: *Etruscis se luctū lacrymasq; ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinosq; ibi considere modico ꝑsidio relicto, arma secum militē ferre iubet. ita expedito exercitu, ꝓfectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia reb. (vt fit) secūdis inuenit: nullā stationē ante mœnia, patētes portas, victorē vagum ꝑdam ex hostium te-

Sutrium à Camillo recipitur, victis Etruscis. ctis egerentē. Iterum igitur eodē die Sutriū capitur: victores Etrusci passim trucidātur ab nouo hoste, neq; se cōglobādi coeundiq; in vnū, aut arma capiendi datur spatium quum pro se quisq; tenderēt ad portas, si qua forte se in agros eiicere possent, clausas (id n. primū dictator imperauerat) portas inueniūt. Inde alij arma capere, alij quos forte armatos tumultus occupauerat, cōuocare suos vt prœlium inirent, q accēsum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per vrbem dimissi, *poni arma, & parci inermi* iussissent,

fissent, *nec praeter armatos quemquam violari.* Tum etiam quib. animi in spe vltima obstinati ad decertandum fuerant; postquã data spes vitæ est, iactare passim arma; inermesq; ꝙ tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias diuisa oppidũ ante noctem redditũ Sutrinis inuiolatum, integrumque ab omni clade belli; quia nõ vi captum, sed traditum ꝑ conditiones
IV fuerat. Camillus in vrbem triumphãs rediit, trium simul bellorũ victor. longe plurimos captiuos ex Etruscis ante currum duxit. quib. sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, vt pretio pro auro matronis persoluto, ex eo ꝙ superetat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cũ titulo nominis Camilli ante Capitolium incensum, in Iouis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in ciuitatem accepti, qui Veientium Capenatiumq; ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerq; iis nouis ciuib. assignatus. reuocati quoq; in vrbẽ senatusconsulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis Veios se contulerant. & primo fremitus fuit aspernantium imperium; *dies deinde præstituta, capitalisq; pœna, qui nõ remigrasset Romã,* ex ferocib. vniuersis singulos metu suo quemq; obedientes fecit. Et Roma quum frequẽtia crescere, tũ tota simul exsurgere ędificiis: & Republica impensas adiuuante, & ædilib. velut publicum exigentib. opus, & ipsis priuatis (admonebat n. desiderium vsus) festinantib. ad effectum operis, intraq; annũ noua vrbs stetit. Exitu anni comitia tribunorũ militum cõsulari potestate habita. creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Seruilius Fidenas quintum, Iulius Tullus, L. Aquilius Coruus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Ruffus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namq; se fatebantur) sed ab odio ad peruastandos fines, ne quid ad noua consilia relinquerent virium, duxere: alterũ in agrũ Tarquiniensem. ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit, improuiso adorti, primo clamore atq; impetu cepere, direptum oppidũ atq; incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationẽ sustinuit: laborq; continuus non die, non nocte remissus, subegit eos. cũ in sex partes diuisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem integro sẽp certamini paucitas fessos obiiceret: cessere tandẽ, locusq; inuadendi vrbẽ Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat, sed imperium ꝗ consilium segnius fuit. dum cunctantur, iam militũ præda erat, nec nisi per inuidiam adimi poterat. Eodem anno, ne priuatis tantum operib. cresceret vrbs, Capitolium quoq; saxo quadrato substructũ est, opus vel in hac magnificentia vrbis cõspiciendũ.
V Iam & tribuni plebis ciuitate ædificãdo occupata, cõciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem

Camilli triumphus.

Intra annum Roma instaurata est.

Capitoliũ saxo quadrato substruitur.

P Pompti-

ex hostiũ manib. sed corpori valido caput deerat. loc⁹ ipse admonebat Camilli, & magna pars militũ erat, qui ductu auspicioq; eius res prospere gesserant: & Cęditius *negare se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquã imperium finiret potius, quã ipse memor ordinis sui posceret imperatorẽ.* Cõsensu omniũ *placuit ab Ardea Camillũ acciri, sed antea cõsulto Senatu, qui Romæ esset.* adeo regebat omnia pudor, discriminaq; rerũ ꝓpe perditis reb⁹ seruabant. Ingenti periculo transeundũ per hostium custodias erat. ad eam rẽ Põtius Cominus impiger iuuenis operã pollicitus, incubans cortici secundo Tiberi ad vrbẽ defertur: inde qua proximũ fuit à ripa, per pręruptum, eoq; neglectum hostium custodiæ saxũ in Capitoliũ euadit, & ad magistratus ductus mandata exercitus edit.

Camillus decreto Senatus ab exilio reuocatur, & dictator creatur.

Accepto inde Senatus decreto, *vt & comitijs curiatis reuocatus de exilio, iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesq; haberent imperatorem quem vellent,* eadẽ digressus nunci⁹ Veios cõtendit: missiq; Ardeã legati ad Camillum, Veios eũ perduxere: seu ꝙ magis credere libet, nõ prius profectum ab Ardea, ꝗ cõperit legẽ latã; ꝙ nec iniussu populi mutari finib. posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorque absens dictus. Dum hæc Veiis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumq; in ingenti periculo fuit. namq; Galli, seu vestigio notato humano, qua nuncius à Veiis peruenerat, seu sua spõte animaduerso ad Carmentis saxum ascensũ æquo, nocte sublustri quum primo inermẽ, qui tẽtaret viã, præmisissent, tradentes inde arma, vbi quid iniqui esset, alterni innixi, subleuantesque inuicẽ, & trahentes alij alios, prout postularet locus, tãto silentio in summum euasere, vt non custodes solum fallerent, sed ne canes quidẽ, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres nõ fefellere, quib. sacris Iunoni in sũma inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. namq; clangore eorũ, alarumq; crepitu excit⁹ M. Manlius, qui triennio ante cõsul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit. & dum ceteri trepidant, Gallũ, qui iã in summo constiterat, vmbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi cũ proximos sterneret, trepidantes alios armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manib. amplexos trucidat. iamq; & alii congregati telis, missilibusq; saxis perturbare hostes, ruinaq; totã prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu reliquũ noctis, quantũ in turbatis mentib. poterat, quum prę̨teritum quoq; periculum sollicitaret, quieti datum est. Luce orta vocatis classico ad concilium militib. ad tribunos, quũ & recte & perperã facto precium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatusq; nõ ab tribunis solum militum, sed cõsensu etiã militari: cui vniuersi selibras farris, & quartarios vini ad ædes eius, quæ in arce erãt, cõtulerunt: rẽ dictu paruã, ceterum inopia

XLVII

Manlius arcem seruat.

inopia fecerat eā argumentum ingens caritatis; cum se quisq; victu suo fraudans, detractum corpori atq; vsib. necessariis ad honorē vnius viri conferret. Tum vigiles eius loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: & quū *in omnes more militari se animaduersurum* P. Sulpicius tribunus militum pronunciasset, consentiente clamore militum in vnum vigilē cōiicientium culpā, deterritus, à cæteris abstinuit: reum haud dubium eius noxæ approbantib. cunctis de saxo deiecit. Inde intentiores vtrimq; custodię esse: & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamq; nuncios

XLVIII cōmeare: & apud Romanos nocturni periculi memoria. Sed ante omnia obsidionis bellique mala, fames vtrimq; exercitum vrgebat: Gallos pestilentia ēt, quum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque non puluerem modo ferente, quū quid venti motum esset, quorum intolerantissima gens est, humori ac frigori assueta; (*tum æstu & languore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur.* Iā pigritia singulos sepeliendi, promiscue aceruatos cumulos hominū vrebant: *bustorumq;* inde *Gallicorum* nomine insignē locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factę, & colloquia permissu imperatorum habita: in quib. quum identidem Galli famem obiicerent, eaq; necessitate ad deditionem vocarent, dicitur auertendæ eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes. Sed iam neq; dissimulari, neque ferri vltra fames poterat: itaq; dum dictator delectū per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum iubet: parat instruitque quib. haud impar adoriatur hostes. interim Capitolinus exercitus stationib. vigiliisq; fessus, superatis tamen humanis omnib. malis, quum famem vnam natura vinci non sineret: diē de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque iam, non solum cibo deficiente, & quum stationes procederent prope obruentib. infirmū corpus armis, *vel dedi, vel redimi se quacumq; pactione possent,* iussit: iactantib. nō obscure Gallis, *haud magna mercede se adduci posse, vt obsidionem relinquant.* Tum senatus habitus, tribunisq; militū negotiū datū vt paciscerētur. Inde inter P. Sulpiciū tribunū militū, & Brennū regulū Gallorum colloquio transacta res est, & *mille pōdo auri pretiū populi gentib. mox imperaturi factū. Rei fœdissimæ per se, adiecta indignitas est pondera ab Gallis allata iniqua: & tribuno recusante, additus ab insolente Gallo pōderi gladius: auditaq; in-

XLIX tolerandā Romanis vox *Væ victis* esse. Sed Diiq; & homines prohibuere redemptos viuere Romanos. nā forte quadā, prius q̃ infanda merces perficeretur, per altercationē nondum omni auro appenso, dictator interuenit: *auferriq; aurū de medio, & Gallos submoueri* iubet. cum illi renitentes pactos dicerent sese, negat *eam pactionem*

Induciæ Gallorum cum Romanis.

IIIOOO. coron. aut paulo amplius.

ctionẽ ratã esse, qua postq̃ ipse dictator creat' esset, iniussu suo ab inferioru iuru magistratu facta esset denunciatq; Gallis, *vt se ad prœliũ expediãt: suos in acervũ coniicere sarcinas, & arma aptare, ferroq; nõ auro recuperare patriã iubet, in cõspectu habentes fana Deûm, & coniuges & liberos, & solũ patria deforme belli malis, & omnia qua defendi repetiq; & vlcisci fas sit.* Instruit deinde aciẽ, vt loci natura patiebatur, in semirutæ solo vrbis, & natura in æquali; & omnia quæ arte belli secũda suis eligi præparari ve poterãt, puidit. Galli noua re trepidi arma capiũt, itaq; magis q̃ cõsilio in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna; iã Deorum opes humanaq; consilia rẽ Romanã adiuuabãt. Igitur primo cõcursu haud maiore momẽto fusi Galli sunt, quam ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde prœlio ad octauũ lapi dẽ Gabina via, quo se ex fuga cõtulerant, eiusdẽ ductu auspicioq; Camilli vincuntur. ibi cædes oĩa obtinuit; castra capiuntur, & ne nuncius quidẽ cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostib. patria, triumphans in vrbẽ redit: interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, *Romulus ac parens patria, conditorq; alter vrbis* haud vanis laudib. appellatur. Seruatã deinde bello patriã, iterũ in pace haud dubie seruauit, quum prohibuit migrari Veios: & tribunis rẽ intentius agentib. post incensam vrbẽ, & per se inclinata magis plebe ad id cõsilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante *ne Rempublicam in incerto relinqueret statu.* Omnium primũ, vt erat diligẽtissimus religionũ cultor, quę ad Deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultũ facit, *fana omnia quod ea hostes possedissent, restituerẽtur, expiarenturq;: expiatioq; eorum in libris per duumuiros quæreretur. cũ Caretib publice hospitiũ fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioq; eius populi nõ intermissus honos Deũ immortalium esset; ludi Capitolini fierent, q Iupiter optimus maximus suã sedẽ atq; arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eã rem M. Furius dictator cõstitueret ex iis, qui in Capitolio atq; arce habitarent.* Expiandæ ẽt vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicũ audita neglectaq; esset, mentio illata, iussumque *templũ in Noua via Aio Locutio fieri.* Aurum q Gallis ereptum erat, quodq; ex aliis templis inter trepidationẽ in Iouis cellam collatum, quũ in quæ referri oporteret, cõfusa memoria esset, *sacrum omne iudicatum, & sub Iouis sella poni* iussum. Iam ante in eo religio ciuitatis apparuerat, quod quũ in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis confieret, à matronis collatum acceperãt, vt sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, vt earũ sicut virorũ, post mortẽ solennis laudatio esset. Iis peractis quæ ad Deos pertinebant, quæq; per senatum agi poterant: tum demum agitantib. tribunis plebem assiduis cõcionibus, *vt relictis ruinis in vrbem paratam Veios transmigrarent:* In concio-

Galli à Camillo fusi.

Camillus religionũ cultor diligentissimus.

concionem, vniuerso senatu prosequente, ascendit, atq; ita verba
LI fecit; *Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cũ tribunis plebis,*
vt nec tristissimi exilij solatiũ aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quã
q procul ab his certaminib. erã: & ob eadem hæc, non, nisi me senatuscõ-
sulto populiq; iussu reuocaretis, rediturus vnquã fuerim: nec nunc me,
vt redirẽ, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe vt
in sua sede maneret patria, id agebatur: non vt ego vtiq; in patria essem
& nunc quiescerem & tacerem libenter, nisi hæc quoq; pro patria dimi-
catio esset; cui deesse quoad vita suppetat, alijs turpe, Camillo ẽt nefas est.
Quid n. repetimus? quid obsessam ex hostium manib. eripuimus, si recu-
peratã ipsi deserimus? & cum victorib. Gallis capta tota vrbe, Capitoliũ
tamen atq; arcẽ Dijq; & homines Romani tenuerint, habitauerint: vi-
ctorib. Romanis recuperata vrbe, arx quoq; & Capitolium deseretur? &
plus vastitatis huic vrbi secunda nostra fortuna faciet, quam aduersa
fecerit? Equidẽ si nobis cum vrbe simul posita traditaq; per manus reli-
giones nullæ essent: tamen tã euidens numen hac tempestate rebus affuit
Romanis, vt omnem negligentiam diuini cultus exemptam hominibus
putẽ. intuemini n. horum deinceps annorũ vel secundas res, vel aduer-
sas: inuenietis omnia prospere euenisse sequentib. Deos, aduersa spernen-
tibus. Iã omniũ primum Veiens bellũ, per quot annos, quanto labore ge-
stum: nõ ante cepit finẽ, quã monitu Deorũ aqua ex lacu Albano emissa
est. Quid hæc tandẽ vrbis nostræ clades noua? nũ ante exorta est, q̃ spreta
vox cœlo emissa de aduentu Gallorum? quã gentiũ ius ab legatis nostris
violatum? q̃ à nobis, quum vindicari deberet, eadẽ negligentia Deorum
prætermissum? Igitur victi captiq; ac redempti tantũ pœnarum Dijs ho-
minibusq; dedimus, vt terrarũ orbi documẽto essemus. Aduersæ deinde
res admonuerunt religionum, confugimus in Capitolium ad Deos, ad se-
dem Iouis optimi maximi, sacra in ruina rerum nostrarũ alia terra ce-
lauimus, alia auecta in finitimas vrbes amouimus ab hostium oculis:
Deorum cultum deserti ab Dijs hominibusq;, tamen non intermisimus.
reddidere igitur patriã, & victoriã, & antiquũ belli decus amissum: &
in hostes qui cæci auaritia in põdere auri fœdus ac fidẽ fefellerunt, ver-
LII *terunt terrorem, fugamq;, & cædem. Hæc culti neglectiq; numinis tãta*
monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis Quirites, quã-
tum vixdũ ex naufragiis priorũ culpæ cladisq; emergentes paremus ne-
fas? Vrbem auspicato inauguratoq; conditam habemus: nullus locus in
ea non religionũ Deorumque est plenus: sacrificiis solennib. non dies ma-
gis stati quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes Deos publicos priua-
tosq; Quirites deserturi estis? quam par vestrum factum est, quod in ob-
sidione nuper in egregio adolescente C. Fabio non minore hostium admi-
ratione quam vestra conspectum est? quum inter Gallica tela digressus
ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obijt? An gentilitia sacra
ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in
pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum
religio-

Camilli oratio non deserendam esse Romam.

religionum esse, quam priuatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Veiis nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrū fieri saluis ceremoniis potest. & ne omnia generatim sacra, omnesq́; percenseā Deos: in Iouis epulo, num alibi, quam in Capitolio, puluinar suscipi potest? Quid de aeternis Vestae ignib. signoq́; quod imperij pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilib. vestris? Mars Gradiue, tuq́; Quirine pater? hac omnia in pꝛofano deserri placet sacra, aequalia vrbi, quaedā vetustiora origine vrbis? Et videte quid inter nos ac maiores intersit: illi sacra quaedam in monte Albano Lauinioq́; nobis facienda tradiderunt. An ex hostium vrbib. Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostium vrbē Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurētur, quia aliquid ex patrio ritu negligētia casuve praetermissū est. Modo quae res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumq́; renouatio affectae Veienti bello Reipub. remedio fuit? At etiā tanquā veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romā, & instituimus nouos. Iuno regina transuecta à Veiis nuper in Auentino quam insigni ob excellens matronarum studium, celebriq́; dedicata est die? Aio Locutio templum propter coelestē vocem exauditā in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennib. aliis addidim⁹: collegiumq́; ad id nouum, auctore senatu, cōdidimus. Quid horū opus fuit suscipi, si vna cum Gallis vrbem Romanā relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostib. metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandē de sacerdotibus? nónne in mentē venit, quantum piaculi committatur? Vestalib. nempe vna illa sedes est, ex qua eas nihil vmquam praeterquam vrbs capta mouit. flamini diali noctem vnam manere extra vrbem nefas est. hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & Vestales tuae te deserent Vesta? & flamen peregre habitando, in singulas noctes tantū sibi reiq́; publicae piaculi cōtrahet? Quid alia, quae auspicato agimus omnia fere intra pomoerium, cui obliuioni, aut cui neglegētiae damus? Comitia curiata, quae rē militarem continent: comitia centuriata, quib. consules tribunosq́; militares creatis: vbi auspicato, nisi vbi adsolent, fieri possent? Veiosne haec transferemus? an comitiorum causa populus tanto incommodo in desertam hanc ab aliis hominibusq́; vrbem conueniet? Sed res ipsa cogit vastatam incendiis ruinisq́; relinquere vrbem, & ad integra omnia Veios XLIII *migrare, nec hic aedificando inopem plebem vexare. Hanc a. iactari magis causam, quam veram esse, vt ego non dicam, apparere vobis Quirites puto, qui meministis ante Gallorum aduentum saluis tectis publicis priuatisque stante incolumi vrbe, hanc eandem rem actam esse, vt Veios transmigraremus. Et videte quantum inter meam sententiam vestramq́; intersit tribuni: vos etiam si tunc faciendum non fuerit, nunc vtique faciendum putatis: ego contra (nec id mirati sitis prius quam quale sit audieritis) etiā si tunc migrādum fuisset incolumi tota vrbe,*

nunc

nunc has ruinas relinquendas nō censerem: quippe tum causa nobis in vrbē captā migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris: nūc hac migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non n. reliquisse victores, sed amisisse victi patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta vrbs, hoc circūsessum Capitoliū necessitatis imposuisse, vt desereremus penates nostros, exiliumq; ac fugā nobis ex eo loco consisceremur. quē tueri nō possemus? & Galli euertere potuerunt Romā, quam Romani restituere nō videbūtur potuisse? Quid restat, nisi vt iam nouis copiis veniant, (constat n. vix credibilem multitudinē esse) & habitare in capta abs se, deserta à vobis hac vrbe velint, sinatis? Quid si nō Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volsciue faciant, vt cōmigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? nō malitis hanc solitudinē vestram, quam vrbem hostium esse? nō equidē video quid magis nefas sit. Hac scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si tota vrbe nullū melius, ampliusve tectū fieri posset, quā casa illa cōditoris est nostri, nō in casis ritu pastorum agrestiumq; habitare est satius inter sacra penatesq; vestros, quā exulatum publice ire? Maiores nostri cōuenæ, pastoresq;, quum in his locis nihil præter syluās paludesq; esset, nouā vrbem tā breui ædificauerunt: nos Capitolio, arce incolumi stantib. tēplis Deorū ædificare incensam piget? & q singuli facturi fuimus, si ædes nostra deflagrassent, hoc in publico incēdio vniuersi recusam⁹ facere? Quid
LIV *tandem: si fraude, si casu Veiis incēdium ortū sit, ventoq;(vt fieri potest) diffusa flāma magnam partem vrbis absumat. Fidenas inde aut Gabios aliamve q̄ vrbem quæsituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet solū patriæ? nec hæc terra quā matrem appellamus? sed in superficie tignisq; caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, & si minus iniuriæ vestræ quam meæ calamitatis meminisse iuuat: quū abessem, quotiescunq; patria in mentē veniret, hæc omnia occurrebāt, colles, cāpiq;, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlum, sub quo natus educatusq; essem. quæ vos Quirites nunc moueant potius caritate sua, vt maneatis in sede vestra, q̄ postea quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Nō sine causa Dij hominesq; hunc vrbi condendæ locū elegerunt: saluberrimos colles, flumē opportunū, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinū ad cōmoditates, nec expositū nimia ꝓpinquitate ad pericula classium externarū: regionū Italiæ medium, ad incrementum vrbis natū vnice locū. argumento est ipsa magnitudo tā nouæ vrbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus vrbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tādiu bella geritis, quum interea ne singulas loquar vrbes, nō coniuncti cū Æquis Volsci, tot tā valida oppida, non vniuersa Etruria tantum terra mariq; pollens, atq; inter duo maria latitudinē obtinēs Italia, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malū) ratio est experta alia experiri, quum iam vt virtus vestra transire alio possit, fortuna certè loci huius transferri hinc non possit? Hic Capitolium est, vbi quondam capite humano*

mano inuento responsum est, eo loco caput rerũ summamq; imperij fore: hic quũ augurato liberaretur Capitoliũ Iuuẽtas Terminusq; maximo gaudio patrum nostrorũ moueri se non passi. hic Vestæ ignes, hic Ancilia cœlo demissa, hic omnes propitij manentib. vobis Dij. Mouisse eos Camillus tũ alia oratione, tũ ea quæ ad religiones pertinebãt, maxime dicitur. sed rẽ dubiam decreuit opportune vox omissa, quod quum senatus post paulo de his reb. in curia Hostilia haberetur, cohortesq; ex præsidiis reuertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamauit: *Signifer, statue signũ, hic manebimus optime.* qua voce audita, & senatus *accipere se omẽ* ex curia egressus, conclamauit, & plebes circumfusa, approbauit. Antiquata deinde lege, promiscue vrbs ædificari cœpta. tegula publice præbita est: saxa materiæque cædendæ vnde quisque vellet ius factum, prædib. acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alieniq; discrimine, in vacuo ædificant, ea est causa, vt veteres cloacæ primo per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta: formaque vrbis sit occupatæ magis quam diuisæ similis.

Cẽturionis vox pro omine.

EPITOME LIBRI VI.

RES aduersus Æquos & Volscos & Pranestinos prospere gestas cõtinet. Quatuor trib. additæ sunt, Stellatina, Sabbatina, Tromẽtina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos are alieno liberaret, nexos exsolueret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est, in cuius notam S. C. factum, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius, & L. Sextius trib. pleb. legem promulgarunt, vt consules etiam ex plebe fierent, qui ex patrib. creabantur. eamq; cum magna contentione repugnantibus patribus, quum ijdem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerũt; & primus ex plebe cõsul L. Sextius creatus est. Lata est altera lex, ne cuiquã plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

QVÆ ab condita vrbe Roma ad captam eandem vrbem Romani sub regib. primum, consulib. deinde ac dictatoribus, decemuirisq; ac tribunis consularib. gessere foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui: res quum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex interuallo loci vix cernuntur: tum quod & raræ per eadem tempora literæ fuere, vna custodia fidelis, memoriæ rerum gestarum; &, quod etiam si quæ in commentariis pontificum, aliisq; publicis priuatisq; erant monumentis, incensa vrbe pleræq; interiere. clariora deinceps certioraq; ab secunda origine, velut ab stirpib. lætius feraciusque renatæ vrbis, gesta domi militiæq; exponentur. Cæterum quo primo adminiculo erecta erat, eodem innixa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu

gistratu capta vrbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum ciuitas in opere ac labore assiduo reficiendæ vrbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primũ magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, *quod legatus in Gallos, ad quod missus erat orator, contra ius gentium pugnasset.* cui iudicio eum mors, adeo opportuna, vt voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio: interrex & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat A. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Ii ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius quã de religionibus senatum consulere. In primis fœdera, ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, iusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maxime, vt religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ad XV. Calendas Sextiles duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabij cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio vrbis fœde pugnatum: à posteriore clade Alliensem appellarunt, insignemq; rei nulli publicè priuatimque agendæ fecerunt. Quidam, *quod postridie Idus Quintiles nõ litasset Sulpitius tribunus militũ, neq; inuẽta pace Deûm post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiã postridie Idus rebus diuinis supersederi iussum: inde vt postridie Calendas quoq;* *Dies religiosi.*

11 *ac Nonas eadẽ religio esset, traditũ,* putant. Nec diu licuit quietis cõsilia erigendæ ex tam graui casu Reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad extinguendum nomẽ Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. nouus quoq; terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaque quum tanti vndique terrores circumstarent, appareretq; omnibus non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eiusdem auspiciis defendi Rempublicam, cuius recuperata esset. dictatoremq; dicit M. Furium Camillũ. is dictator C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dixit. iustitioq; indicto, delectum iuniorum habuit: ita vt seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumq; trifariam diuisit, partem vnã in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante vrbem castra locare iussit: tribunus militum his A. Manlius, illi qui aduersus Etruscos mittebantur, Æmilius præpositus. tertiam partem ipse ad Volscos duxit: *Camillus dictator creatur.*

nec

fissent, *nec præter armatos quemquam violari.* Tum etiam quib. animi in spe vltima obstinati ad decertandum fuerant; postquã data spes vitæ est, iactare passim arma; inermesq; quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias diuisa oppidũ ante noctem redditũ Sutrinis inuiolatum, integrumque ab omni clade belli; quia nõ vi captum, sed traditum per conditiones

IV fuerat. Camillus in vrbem triumphãs rediit, trium simul bellorũ victor. longe plurimos captiuos ex Etruscis ante currum duxit. quib. sub hasta venundatis, tantum æris redactum est, vt pretio pro auro matronis persoluto, ex eo quod superérat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cũ titulo nominis Camilli ante Capitolium incẽsum, in Iouis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in ciuitatem accepti, qui Veientium Capenatiumq; ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerq; iis nouis ciuib. assignatus. reuocati quoq; in vrbẽ senatusconsulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis Veios se contulerant. & primo fremitus fuit aspernantium imperium; *dies deinde præstituta, capitalisq; pœna, qui nõ remigrasset Romã,* ex ferocib. vniuersis singulos metu suo quemq; obedientes fecit. Et Roma quum frequẽtia crescere, tũ tota simul exsurgere ędificiis: & Republica impensas adiuuante, & ædilib. velut publicum exigentib. opus, & ipsis priuatis (admonebat n. desiderium vsus) festinantib. ad effectum operis intraq; annũ noua vrbs stetit. Exitu anni comitia tribunorũ militum cõsulari potestate habita. creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Seruilius Fidenas quintum, Iulius Tullus, L. Aquilius Coruus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Ruffus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namq; se fatebantur) sed ab odio ad peruastandos fines, ne quid ad noua consilia relinquerent virium, duxẽre: alterũ in agrũ Tarquiniensem. ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improuiso adorti, primo clamore atq; impetu cepere, direptum oppidũ atq; incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationẽ sustinuit: laborq; continuus non die, non nocte remissus, subegit eos cũ in sex partes diuisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet prœlio, oppidanos eosdem integro semp certamini paucitas fessos obiiceret: cessere tandẽ, locusq; inuadendi vrbẽ Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat, sed imperium quam consilium segnius fuit. dum cunctantur, iam militũ præda erat, nec nisi per inuidiam adimi poterat. Eodem anno, ne priuatis tantum operib. cresceret vrbs, Capitolium quoq; saxo quadrato substructũ est, opus vel in hac magnificentia vrbis cõspiciendũ.

V Iam & tribuni plebis ciuitate ædificãdo occupata, cõciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem

Camilli triumphus.

Intra annum Roma instaurata est.

Capitoliũ saxo quadrato substruitur.

P Pompti-

Pōptinus ager, tum primum post accisas à Camillo Volscorũ res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur *multo eum infestiorem agrũ ab nobilitate esse, q̃ à Volscis fuerit, ab illis n. tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionē agri publici grassari. nec nisi, antequã omnia præripiant, diuisus sit, locũ ibi plebi fore.* Haud magnopere plebē mouerant, & infrequentē in foro, propter ædificandi curã & eodē exhaustam impēsis, eoq; agri immemorem, ad quē instruendum vires non essent. In ciuitate plena religionum, tum ēt ab recenti clade superstitiosis principibus, vt renouarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus. Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Poritus. hic demum tribunorũ militũ consulari potestate comitia ha uit. L. Papir ũ, Cn. Sergiũ, L. Æmilium iterum, L. Licinium, M. Menenium, L. Valerium Publicolã tertium creat. hi ex interregno magistratũ occepēre. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est à T. Quintio duumuiro sacris faciundis. Trib. quatuor ex nouis ciuib. additæ, Stellatina, Tromentina, Sabbatina, Arniensis: eæq; viginti quinq; tribuũ numerum expleuere. De agro Pōptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiorē iam populũ mobilioremq; ad cupiditatem agri quã fuerat. Et de Latino Hernicoq; bello mentio facta in senatu, maioris belli cura, q Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillũ tribunum militũ cōsulari potestate rediit: collegæ additi quinq;, Sergius Cornelius Maluginēsis, Q. Seruilius Fidenas sextum, L. Quintius Cincinnat. L. Horatius Puluillus, P. Valerius: VI

Quatuor tribus ex nouis ciuibus addita.

Principio anni auersæ curæ hominũ sunt à bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pōptino agmē repente illatũ in vrbē attulit, *Antiates in armis esse, Latinorũq; populos iuuētutē submisisse ad id bellũ: eo abnuentes publicũ fuisse consilium; quod nō prohibitos tantũmodo voluntarios dicerēt militare vbi vellent.* Desierant iã vlla contemni bella, itaq; senatus Dijs agere gratias, q Camillus in magistratu esset. dictatorē quippe dicendũ eũ fuisse, si priuatus esset: & collegæ fateri *regimē omniũ rerũ, vbi quid bellici terroris ingruat, in viro vno esse: sibiq; destinatũ in animo esse, Camillo submittere imperiũ: nec quicquã de maiestate sua detractũ credere, quod maiestati eius viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus cōfusus animo, gratias egit. *Ingēs inde* ait *onus à populo Romano sibi, qui se dictatorē iam quartũ creasset, magnum à senatu talib. de se iudicijs eius ordinis, maximũ tam honoratorũ collegarum obsequio iniungi. itaq; si quid laboris vigiliarumq; adijci possit, certantē secũ ipsum annisurum, vt tanto de se cōsensu ciuitatis opinionē, quæ maxima sit, etiã cōstantē efficiat. Quod ad bellum atq; Antiates attineat, plus ibi minarum, quã periculi esse: se tamen, vt nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorē esse. Circumsederi vrbē Romanã ab inuidia & odio finitimorũ:*

itaq;

itaq; ducibus plurib. & exercitib. ad administrandam Remp. opus esse. Camillus Te, inquit, P. Valeri socium imperij consilijq; legiones mecum aduersus colligis Antiatem hostem ducere placet: Te Q. Servili altero exercitu instructo imperi... paratoq; in urbe castra habere, intentu, siue Etruria se interim, ut nuper, siue noua hac cura, Latini atq; Hernici mouerint. pro certo habeo ita cat. rē gesturū, ut patre, auo, teq; ipso ac sex tribunatib. dignū est. tertius exercitus ex causariis senioribusq; à L. Quintio scribatur, qui urbi mœnibusq; præsidio sit, L. Horatius arma, tela, frumētū, quæq; belli alia tēpora poscent, prouideat. Te Sergi Corneli, præsidē huius publici cōsilij, custodē religionū, comitiorum, legū, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus. Cūctis in partes muneris sui benigne pollicentib. operā, Valerius socius imperij lectus adiecit. *M. Furiū sibi pro dictatore, seq; ei pro magistro equitū futurum: proinde quam opinionē de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare patres & de bello, & de pace, uniuersaq; republica* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore unquā opus fore Reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat,*
VII *tam concordib. iunctos animis: parere atq; imperare iuxta paratos: laudemq; conferentes potius in medium, quam ex cōmuni ad se trahentes.* Iustitio indicto, delectoq; habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti, quo non Volscorum modo iuuentutē Antiātes ex noua sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumq; cōciuerant ex integerrimis diutina pace populis: itaq; nouus hostis veteri adiunctus commouit animos militis Romani. Quod ubi aciem iam instruenti Camillo centuriones renunciauerūt, *turbatas militum mētes esse: segniter arma capta, cunctabundosq; & resistentes egressos castris esse. quin voces quoq; auditas, cum centenis hostib. singulos pugnaturos: & ægrè inermem tantam multitudinem, nedū armatam sustineri posse:* in equum insilit: & ante signa obuersus in aciē, ordines inter equitās: *Quæ tristitia milites hæc, quæ insolita cūctatio est? hostem, an me, an vos ignoratis? hostis est: quid aliud quā perpetua materia virtutis gloriaq; vestræ? vos contra, me duce (ut Falerios, Veiosq; captos, & in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo trigemina victoria triplicē triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis & ex Etruria egistis. an me, quod non dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neq; ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet. neq; enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exilium quidem ademit. Iidē igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem euentum belli exspectemus. simul cōcurreritis, quisq; didicit ac cōsueuit, faciet. vos vincetis, illi fugient.* Camilli oratio ad milites.
VIII Dato deinde signo, ex equo desilit & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit: *infer miles*, clamitans, *signum*, quod ubi videre, ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta inualidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter

omnes clamore sublato, *Sequere imperatorẽ*, pro se quisq; clamantes. emissum et signum Camilli iussu in hostium aciem feruntur: idque vt reperetur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremq; nõ in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum mouebat excitata pſentia ducis, sed q Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. ita quocumq; se intulisset, victoriã secum haud dubiã trahebat. maximè id euidens fuit, quum in læuum cornu ppè iam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri aduectus, cõspectu suo prælium restituit, ostentãs vincentem ceterã aciem. Iam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga impediebat; & lõga cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat, quum repente ingentib. pcellis fusus imber, certã magis victoriã quã prælium diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Rom. perfecit bellum. Latini namque & Hernici relictis Volscis domos pfecti sunt, malis consiliis pares adepti euentus. Volsci vbi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellauerant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primò Camillus vallo circundare & aggere atq; operib oppugnare est adortus. q postq̃ nulla eruptione impediri videt minus esse animi ratus in hoste, q̃ vt in eo tã lentæ spei victoriã exspectaret: cohortatus milites, *ne tamq̃ Veios oppugnãtes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manib. esse:* ingenti militum alacritate mœnia vndiq; aggressus scalis oppidum cepit. Volsci abiectis armis sese dediderunt. Cæterum animus ducis rei maiori, Antio imminebat. id caput Volscorum: cam fuisse originem proximi belli, sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisq; tã valida vrbs capi nõ poterat: relicto ad exercitum collega, Romã est pfectus, vt senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes veniunt, *breuẽ occasionẽ esse ferendi auxilij* memorantes, eo vim Camilli ab Antio fortuna auertit. namq; quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæq; essent: & illis occupãdi ea, quum quid noui molirentur, & Rom. recuperandi tuendiq; cura erat. Igitur senatui cũ Camillo agi placuit, *vt omisso Antio bellũ Etruscũ susciperet.* legiones vrbanæ, quib. Quintius pfuerat, ei decernuntur. quamquam expertum exercitum, assuetumq; imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusauit: Valerium tãtummodo imperii socium depoposcit. Quintius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab vrbe Sutrium Furius & Valerius, partẽ oppidi iam captã ab Etruscis inuenere: ex parte altera interseptis itinerib. ægrè oppidanos vim hostium ab se arcentes. tum Rom. auxilii aduentus, tum Camilli nomen celeberrimum apud

Satricum expugnatur.

apud hostes sociosq; , & in præsentia rem inclinatã sustinuit, & spatium ad opem ferendã dedit. Itaq; diuiso exercitu Camillus collegã eam in partẽ circumductis copiis quã hostes tenebant, mœnia aggredi iubet: nõ tanta spe scalis capi vrbẽ posse, quã vt auersis eo hostibus, & oppidanis iã pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium irrũpẽdi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul vtrimq; factum esset, ancepsq; terror Etruscos circumstaret: & mœnia summa vi oppugnari, & intra mœnia esse hostẽ viderent: porta se, q̃ vna forte nõ obsidebatur, trepidi vno agmine eiecere: magna cædes fugientium, & in vrbe & p agros est facta. plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere: nec ante noctẽ, q̃ cõspectum ademit, finẽ cædẽdi fecere. Sutrio recepto, restitutoq; sociis, Nepete exercit⁹ ductus, x q̃ p deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus in ea vrbe recipienda laboris fore, non in eo solum q̃ tota hostium erat, sed etiam q̃ parte Nepesinorum p̃dente ciuitatem facta erat deditio: mitti tñ ad principes eorum placuit, *vt secernerent se ab Etruscis: fidemq; q̃ implorassent ab Romanis ipsi præstarent.* Vnde quum responsum allatum esset, *nihil sua potestatis esse: Etruscos mœnia, custodiasq; portarũ tenere:* primò populationib. agri terror est oppidanis admot⁹: deinde postquam deditionis quam societatis fides sanctior erat, fascib. sarmentorum ex agro collatis duct⁹ ad mœnia exercit⁹, cõpletisq; fossis scalę admotę, & clamore primo impetuq; oppidũ capitur. Nepesinis inde edictũ, *vt arma ponãt*, parciq; iussum inermi: Etrusci pariter armati atq; inermes cęsi. Nepesinorũ quoq; auctores deditionis securi percussi: innoxię multitudini redditæ res, oppidumq; cum pr̃sidio relictum. Ita duab. sociis vrbib. ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisq; res repetitæ, q̃situmq; *cur per eos annos militem ex instituto nõ dedissent.* Responsum frequenti vtriusq; gentis cõcilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consiliũ fuisse, quod sua iuuentutis aliqui apud Volscos militauerint: eos tamen ipsos praui consilij pœnam habere, nec quẽquam ex his reducẽ esse. militis aũt non dati causam, terrorem assiduũ à Volscis fuisse, quã pestem adhærentem lateri suo tot super alia* x i *aliis bellis exhauriri nequisse.* Quæ relata patribus, magis tẽpus, quam causam, non visa belli habere. Insequẽti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum tribunis cõsulari potestate, graue bellum foris, grauior domi seditio exorta: bellum à Volscis adiuncta Latinorũ atq; Hernicorum defectione: seditio, vnde minimè timeri potuit, à patriciæ gentis viro & inclitę famę M. Manlio Capitolino qui nimius animis, quũ alios principes sperneret, vni inuideret, eximio simul honoribus atq; virtutib. M. Furio; ęgrè ferebat solum eum in magistratibus,

Camillus Sutrium recipit fusis Hetruscis.

Nepete à Camillo recipitur cæsis Etruscis.

M. Manlius seditionis auctor.

ſolum apud exercitũ eſſe, *tantũ iam eminere, vt iiſdẽ auſpiciis crea-
tos nõ pro collegis, ſed pro miniſtris habeat: quũ interim, ſi quis vere æſti-
mare velit, à M. Furio recuperari patria ex obſidione hoſtiũ nõ potuerit,
niſi à ſe priùs Capitoliũ atq; arx ſeruata eſſet: & ille inter aurũ accipiẽ-
dum, & ſpẽ pacis ſolutis animis Gallos aggreſſus ſit: ipſe armatos capien-
teſq; arcem depulerit: illius gloriæ pars virilis apud omnes milites ſit, qui
ſimul vicerint, ſuæ victoriæ neminem omnium mortalium ſocium eſſe.*
His opinionib. inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehe-
mens & impotens, poſtquam inter patres, non quantum æquum
cenſebat, excellere ſuas opes animaduertit; primũ omniũ ex pa-
tribus popularis factus, cum plebis magiſtratibus conſilia com-
municare, criminando patres, alliciendo ad ſe plebem, iam aura,
non conſilio ferri, famæq; magnæ malle quam bonæ eſſe: & non
contentus agrariis legibus, quæ materia ſemper tribunis plebis
ſeditionũ fuiſſet, idẽ moliri cœpit. *acriores quippe æris alieni ſtimu-
los eſſe, qui non egeſtatem modo atq; ignominiam minẽtur, ſed neruo ac
vinculis corpus liberũ territent:* & erat æris alieni magna vis, res da-
mnoſiſſima etiam diuitibus, ædificando contracta. Bellum itaq;
Volſcum graue per ſe, oneratum Latinorum atque Hernicorum
defectione, in ſpeciem cauſæ iactatum, vt maior poteſtas quære-
retur; ſed noua conſilia Manlii magis compulere ſenatum ad di-
ctatorẽ creandum. Creatus A. Cornelius Coſſus magiſtrũ equi-
tum dixit T. Quintium Capitolinum. Dictator etſi maiorem di- XII
micationem propoſitam domi, quam foris cernebat: tamen ſeu
quia celeritate ad bellum opus erat, ſeu victoria triumphoq; di-
ctaturæ ipſi vires ſe additurum ratus, delectu habito in agrũ Pō-
ptinum, quo à Volſcis exercitum indictum audierat, pergit. Non
dubito præter ſatietatem tot iam libris aſſidua bella cum Volſcis
geſta legentibus, illud quoq; ſuccurſurũ, quod mihi percenſenti
propiores temporib. harum rerum auctores miraculo fuit, vnde
toties victis Volſcis & Æquis ſuffecerint milites. quod quũ ab an-
tiquis tacitum prætermiſſumq; ſit, cuius tãdem ego rei præter o-
pinionem, quæ ſua cuiq; cõiectanti eſſe poteſt, auctor ſim? Simi-
le veri eſt, aut interuallis bellorum, ſicut nunc in delectib. fit Ro-
manis, alia atq; alia ſobole iuniorũ ad bella inſtaurando toties v-
ſos eſſe: aut nõ ex iiſdẽ ſemper populis exercitus ſcriptos: quanq̃
eadem ſemper gens bellũ intulerit: aut innumerabilem multitu-
dinem liberorum capitũ in eis fuiſſe locis, quæ nunc vix ſemina-
rio exiguo militũ relicto, ſeruitia Romana ab ſolitudine vindi-
cant. Ingens certe (quod inter omnes auctores cõueniat) quam-
quam nuper Camilli ductu atq; auſpicio acciſæ res erãt, Volſcorũ
exercitus fuit ad hoc Latini Herniciq; acceſſerãt, & Circeiẽſium
quidam, & Coloni etiam à Velitris. Romanus dictator caſtris co-
[illegible]politis, poſtero cũ auſpicato prodiſſet, hoſtiaq; cæſa pacem
[illegible], lætus ad milites, iam arma ad propoſitũ pugnæ

Vnde Volſci & Æqui toties victi ſuffecerint milites.

signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit. *Nostra*
victoria est, milites, inquit, *si quid Dii vatesq; eorum in futurũ vidẽt,* *Cornelii*
itaq; vt decet certæ spei plenos, & cum imparib. manus conserturos, pilis *oratio ad*
ante pedes positis, gladiis tantum dextram armemus: ne procurri quidẽ *milites.*
ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetũ hostiũ excipere. vbi
illi vana iniecerint missilia, & effusi stantib. vobis se intulerint, tũ mi-
cent gladii, & veniat in mentem vnicuiq; Deos esse, qui Romanũ adiu-
uent: Deos, qui secundis auib. in prœlium miserint. Tu, Quinti, equitẽ
intentus ad primum initium moti certaminis teneas: vbi hærere iã aci-
em collato pede videris, tum terrorem equestrẽ occupatis alia pauore in-
XIII *fer: inuectusq; ordines pugnantiũ dissipa.* Sic eques, sic pedes, vt præ-
ceperat, pugnãt, nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducẽ. Mul-
titudo hostiũ nulli rei præter quã numero freta, & oculis vtramq;
metiens aciem, temere prœlium iniit, temere omisit: clamore tã-
tum missilibusque telis, & primo pugnæ impetu ferox; gladios &
collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre
non potuit. Impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata &
suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, mo-
taq; omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam ca-
dentibus primis iam ad se quisq; peruenturam cædem cernebat,
terga vertunt. instare Romanus; & donec armati confertiq; abi-
bant, peditum labor in persequendo fuit. postquam iactari arma
passim, fugaq; per agros spargi aciem hostium, animaduersũ est:
tum equitum turmæ emissæ, dato signo, *ne in singulorum morando* *Volsci ter-*
cæde spatium ad euadendũ interim multitudini darent: satis esse missi- *ga vertũt:*
libus ac terrore impediri cursum, obequitãdoq; agmẽ teneri, dum asse- *eorum ca-*
qui pedes & iusta cæde conficere hostem posset. fugæ, sequendiq; nõ an- *stra diri-*
te noctẽ finis fuit: capta quoq; ac direpta eodẽ die castra Volsco- *piuntur*
rum, prædaq; omnis, præter libera corpora, militi cõcessa est: pars
maxima captiuorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominũ
de plebe, vt credi posset mercede militasse, sed principes quidam
iuuẽtutis inuenti, manifesta fides publica ope Volscos hostes ad-
iutos. Circeiensium quoq; quidã cogniti, & coloni à Velitris: Ro-
mamque omnes missi, percunctantib. primorib. patrũ, eadẽ, quæ
XIV dictatori, *defectionem sui quisq; populi* haud perplexe indicauere.
Dictator exercitum in statiuis tenebat, minime dubius bellũ cum
his populis patres iussuros: quũ maior domi exorta moles coegit
acciri Romã eum, gliscente indies seditione, quam solito magis
metuendã auctor faciebat. nõ enim iam orationes modo Manlii,
sed facta popularia in speciẽ, tumultuosa eadẽ qua mente fierent,
intuenda erant. Centurionẽ nobilẽ militarib. factis, iudicatũ pe-
cuniæ quũ duci vidisset, medio foro cũ caterua sua accurrit, & ma-
num iniecit: vociferatusq; de superbia patrũ, ac crudelitate fœ-
neratorum, & miseriis plebis, virtutib. eius viri fortunaque: *Tum*

vero ego, inquit, *nequiquã hac dextra Capitoliũ arcemq; seruauerim, si ciuem commilitonemq; meum tamquam Gallis victorib. captum, in seruitutẽ ac vincula duci videã*, ideo rem creditori palam populo soluit: libraq; & ære liberatũ emittit, Deos atq; homines obtestãtẽ, *vt M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiã referant.* acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultũ augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico aliisq; deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem euersos penates multiplici iã sorte exsoluta, mergentib. semper sortem vsuris obrutum fœnore esse: videre lucẽ, forum, ciuium ora, M. Manlij opera: omnia parentũ beneficia ab illo se habere: illi deuouere corporis vitaq; ac sanguinis quod superesset quodcunq; sibi cum patria, penatib. publicis ac priuatis iuris fuerit; id cum vno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum iam vnius hominis esset; addita alia cõmotioris ad omnia turbanda consilij res. fundũ in Veienti, caput patrimonij, subiecit præconi: *Ne quem vestrûm,* inquit, *Quirites, donec quicquã in re mea superesit, indicatũ addictumue duci patiar.* Id vero ita accendit animos, vt per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. ad hoc domi concionantis in modũ sermones pleni criminum in patres: inter quos, quũ omisso discrimine, vera an vana iaceret, *thesauros Gallici auri occultari à patrib. iecit: nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoq; publicã auertant: ea res si palam fiat, exsolui plebem ære alieno posse.* Quæ vbi obiecta spes est, *enimuero indignum facinus videri, quũ conferendum ad redimendã ciuitatẽ è Gallis aurum fuerit, tributo collationẽ factã: idem aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse.* itaq; exsequebantur *quærendo vbi tãtæ rei furtum occultaretur*: differenteq;, & *tẽpore suo se indicaturum* dicente, ceteris omissis eo versæ erant omniũ curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionẽ fore. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu, in vrbẽ venit. XV postero die senatu habito, quũ satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset: stipatus ea multitudine sella in comitio posita, viatorẽ ad M. Manlium misit: qui dictatoris iussu vocatus, quum signũ suis dedisset *adesse certamen*, agmine ingenti ad tribunal venit: hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuẽtes ducẽ, velut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto: *Vtinam,* inquit, *mihi patribusq; Romanis ita de ceteris rebus cum plebe cõueniat, quemadmodum quod ad te attinet, eamq; rẽ quã de te sum quæsiturus, conuenturum satis confido. Spem factam à te ciuitati video, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primores patrũ occultẽt, creditũ solui posse: cui ego rei tantũ abest vt impedimẽto sim, vt cõtra te, M. Manli adhorter: libera fœnore plebem Romanam: & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina euoluas, quod nisi facis, siue vt & ipse in parte prædæ sis, siue quia vanum indiciũ est, in vincula te duci iubebo*

Manlij Capitolini popularis liberalitas.

Dictatoris oratio in M. Manlium.

nec

nec diutius patiar à te multitudinẽ fallaci ſpe cõcitari. Ad ea Manlius, *nec ſe feſelliſſe* ait, *non aduerſus Volſcos toties hoſtes, quoties patrib. expediat: nec aduerſus Latinos Hernicoſq;, quos falſis criminib in arma agant: ſed aduerſus ſe ac plebem Romanã dictatorẽ creatum eſſe: iã omiſſo bello q́ ſimulatum ſit, in ſe impetum fieri: iam dictatorẽ profiteri patrocinium fœneratorum aduerſus plebem: iã ſibi ex fauore multitudinis crimen & perniciem quæri.* Offendit, inquit, *te A. Corneli, voſq; patres conſcripti, circumfuſa turba lateri meo? quin eã diducitis à me ſinguli veſtris beneficiis? intercedendo, eximendo de neruo ciues veſtros, phibẽdo iudicatos addictoſq; duci, ex eo, quod affluit op ib. veſtris, ſuſtinendo neceſſitates aliorum? Sed quid ego vos, de veſtro impendatis hortor? ſortẽ aliam ferte, de capite deducite quod vſuris pernumeratum eſt: iã nihilo mea turba, quam vllius conſpectior erit. At n. quid ita ſolus ego ciuium curã ago? nihilo magis quod reſpõdeam, habeo, quam ſi quæras quid ita ſolus Capitolium arcemq; ſeruarim: & tum vniuerſis quam potui, opẽ tuli, & nunc ſingulis ferã. Nam quod ad theſauros Gallicos attinet, rem ſuapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur n. quæritis quod ſcitis? cur quod in ſinu veſtro eſt, excuti iubetis potius, quã ponatis? niſi aliqua fraus ſubeſt quo magis argui præſtigias iubetis veſtras, eo pl⁹ vereor ne abſtuleritis, obſeruantib. etiã oculis. Itaq; non ego vobis vt indicẽ*

XVI *prædas veſtras, ſed vos id cogendi eſtis, vt in medium proferatis.* Quum mittere ambages, dictator iuberet, & aut peragere verum indiciũ cogeret, aut fateri facinus inſimulati falſo crimine ſenatus, oblatæq; vani furti inuidiæ: negantem arbitrio inimicorũ ſe locuturũ, in vincula duci iuſſit. Arrept⁹ à viatore: *Iupiter*, inquit, *optime maxime, Iunoq; regina, ac Minerua, cæteriq; Dij Deæq;, qui Capitolium arcemq; incolitis, ſicine veſtrum militẽ ac præſidẽ ſinitis vexari ab inimicis? hæc dextra, qua Gallos fudi à delubris veſtris, iam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatẽ ferebant: ſed inuicta ſibi quædã patientiſſima iuſti imperii ciuitas fecerat: nec aduerſus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipſa plebs attollere oculos aut hiſcere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, ſatis conſtat, magnam partem plebis veſtẽ mutaſſe, multos mortales capillum ac barbã promiſiſſe, obuerſatamque veſtibulo carceris mœſtã turbam. Dictator de Volſcis triumphauit: inuidiæq; magis triumphus quã gloriæ fuit. quippe *domi, non militiæ partum eum: actumq; de ciue, nõ de hoſte* fremebant: *vnum defuiſſe tãtum ſuperbiæ, quod non M. Manlius ante currum ſit ductus.* Iamq; haud procul ſeditione res erat: cuius leniendæ cauſa, poſtulante nullo largitor voluntarius repente ſenatus factus, Satricum coloniã duo millia ciuium Romanorum deduci iuſſit. bina iugera & ſemiſſes agri aſſignati. quod quũ & paruum & paucis datum, & mercedem eſſe prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur ſe ditio: & iam magis inſignis ſordibus & facie reorum turba Manlia-

M. Manlij reſponſio.

Plebis ob Manlium vin Tũ indignatio.

P 5 na erat:

na erat: amotusq; post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberauerat hominum. Audiebantur itaque XVII
propalam voces exprobrãtium multitudini, *quod defensores suos in præcipitẽ semper locũ fauore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Melium ab ore ciuium famẽ suis impensis propulsantẽ oppressos: sic M. Manliũ mersam & obrutã fœnore partem ciuitatis in libertatem ac lucem extrahentem proditum inimicis. saginare plebẽ populares suos vt iugulentur. hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir cõsularis? fingerent mentitum ante, atq; ideo non habuisse quod tum responderet: cui seruo unquã mendacii pœnam vincula fuisse? Non obuersatam esse memoriã noctis illius, quæ pene vltima atq; æterna nomini Romano fuerit? non speciẽ agminis Gallorum per Tarpeiã rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenũ sudoris ac sanguinis, ipso pene Ioue erepto ex hostium manib. vidisset? selibrisne farris gratiã seruatori patriæ relatam? & quem prope cœlestem, cognomine certe Capitolino Ioui parem fecerint, eum pati vinctũ in carcere, in tenebris obnoxiã carnificis arbitrio ducere animã? adeo in vno omnib. satis auxilii fuisse, nullã opem in tam multis vni esse?* Iam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, *refracturosq; carcerem* minabantur: quum remisso, id quod erepturi erãt, ex senatuscõsulto Manlius vinculis liberatur, quo facto seditio non finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdẽ dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & à Velitris pugnantibus se Volsci crimine belli, captiuosq; repetentibus, vt suis legibus in eos animaduerterent, tristia responsa reddita: tristiora colonis, *quod ciues Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent.* Non negatum itaq; tãtum de captiuis: sed, in quo ab sociis tamen temperauerant, denunciatũ senatus verbis, *facesserent propere ex vrbe ab ore atq; oculis populi Rom. ne nihil eos legationis ius, externo nõ ciui comparatũ, tegeret.* Recrudescẽte Manliana seditio- XVI-
ne sub exitu anni comitia habita, creatiq; tribuni militũ cõsulari II
potestate ex patribus Sergius Cornelius Maluginensis II. P. Valerius Potitus iterũ. M. Furius Camillus V. Seruius Sulpicius Ruffus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni & patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non auocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi, patribus, ne quo externo terrore auocarẽtur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quũ pars vtraque acrior aliquanto coorta esset, iam in propinquum certamen aderat: & Manlius aduocata domũ plebe cũ principib. nouandarum rerum interdiu noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumq;, quam antea fuerat. iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliã inexperto spiritus dabat; quod nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Melio Cincinnatus Quintius fecisset: & vinculorũ suorũ inuidi-

Latinis & Hernicis tristia responsa à Senatu redduntur.

iam non dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus, exacerbatusq;, iam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousq; tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot aduersarios habeatis, si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos. quot enim clientes circa singulos fuistis patronos: tot nunc aduersus vnum hostem eritis. ostendite modo bellum, pacē habebitis; videant vos paratos ad vim, ius ipsi remittēt. audendū est aliquid vniuersis, aut omnia singulis patienda. Quousq; me circumspectabitis? ego quidē nulli vestrûm deero. ne fortuna mea desit, videte. ipse vindex vester, vbi visū inimicis est, nullus repente fui: & vidistis in vincula duci vniuersi eū qui à singulis vobis vincula depulerā. quid sperē, si plus in me audeāt inimici? an exitū Cassij Melijq; expectem? bene facitis quod abominamini: Dij prohibebunt hæc: sed nunquā propter me de cœlo descendēt: vobis dent mentē oportet, vt prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoq;, vt vos à barbaris hostibus, à superbis defenderē ciuib. Tam paruus animus tanti populi est, vt semper vobis auxilium aduersus inimicos satis sit? nec vllū, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen aduersus patres nostis? nec hoc natura insitū vobis est, sed vsu possidemini. cur n. aduersus externos tantū animorum geritis, vt imperare illis æquum censeatis? quia cōsuestis cum eis pro imperio certare, aduersus hos tentare magis quam tueri libertatē, tamen qualescunq; duces habuistis, qualescunq; ipsi fuistis omnia adhuc quātacunq; petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra. vnde temp⁹ est etiā maiora conari. experimini modo & vestrā felicitatem, & me (vt spero) feliciter expertum: minore negotio qui imperet patrib. imponetis, quam qui resisterent imperantib. imposuistis. Solo æquanda sunt dictatura consulatusq;, vt caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete ius de pecuniis dici, ego me patronū profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomē induit. vos si quo insigni magis imperij honorisue nomine vestrū appellabitis ducē, eo vtemini potiore ad obtinenda ea quæ vultis.* Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem cōsilia peruenerint, sat planum traditur. At in parte altera senatus de secessione in domum priuatam, plebis, forte etiam in arce positam, & imminenti mole libertati agitat. magna pars vociferatur *Seruilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci iubendo irritet publicum hostē, sed vnius iactura ciuis finiat intestinum bellū.* decurritur ad leniorē verbis sententiā, vim tamen eandem habentem, *vt videant magistratus, ne quid perniciosis consiliis M. Manlij Resp. detrimenti capiat.* Tū tribuni consulari potestate tribuniq; plebis (nam & quia eundem & suę potestatis quē libertatis omnium finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant, hi tum omnes quid opus facto sit, consultant. Quum preter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis

Seditiosa M. Manlij oratio ad plebem.

XIX

Senatus de opprimendis Manlij consilijs agitat.

dimicationis fore appareret: tum M. Menenius & Q. Publilius tribuni plebis: *Quid patrũ & plebis certamen facimus, quod ciuitatis esse aduersus vnum pestiferum ciuẽ debet? quid eum plebe aggredimur, eũ quẽ per ipsam plebẽ tutius aggredi est, vt suis ipse oneratus virib. ruat? diẽ dicere ei, nobis in animo est. nihil minus populare quam regnum est. simul multitudo illa nõ secum certari viderint, & ex aduocatis iudices facti erunt, & accusatores de plebe, patriciũ reum intuebuntur, & regni crimen in medio: nulli magis quam libertati fauebunt suæ.* Approbantibus cunctis, diẽ Manlio dicunt. quod vbi est factum, primo cõmota plebs est, vtique postquam sordidatum reum viderunt: nec cum eo non modo patrum quemquã, sed nec cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidẽ A. & T. Manlios: quod ad eum diem numquã vsu venisset, vt in tanto discrimine non & proximi vestẽ mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamq́ omnem gentem sordidatam fuisse consensu opprimi popularem virum: quod primus à patribus ad plebem defecisset.* Quum dies venit, quæ præter cœtus multitudinis seditiosasque voces & largitionem & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimẽ, ab accusatorib. obiecta sint reo, apud neminẽ auctorem inuenio: nec dubito haud parua fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, vt sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, non ingrata solũ, sed inuisa etiã reddiderit. *Hominis prope* CCCC. *produxisse dicitur, quib. sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset ad hæc decora quoq́ belli non commemorasse tãtum, sed protulisse etiã conspicienda, spolia hostium cæsorum ad* XXX. *dona imperatorum ad* XL. *in quib. insignes duas murales coronas, ciuicas octo. ad hæc seruatos ex hostib. ciues produxisse, inter quos C. Seruilium magistrum equitum, absentem nominatum. & quum ea quoq́, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica facta dictis æquãdo memorassent: nudasse pectus insigne cicatricib. bello acceptis: & identidem Capitolium spectans, Iouẽ Deosq́ alios deuocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusq́ esse, vt quã mentem sibi Capitolinam arcẽ protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos vniuersosq́, vt Capitoliũ atq́ arcem intuentes, vt ad Deos immortales versi de se iudicarent.* In Cãpo Martio quũ centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominib. ad Deos preces auertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoq; hominũ liberasset à tanti memoria decoris, numq̃ fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locũ. ita producta die, in Petelinum lucum extra portã Flumentanã, vnde conspectus in Capitolium nõ esset, concilium populi indictũ est. ibi crimẽ valuit, & obstinatis animis triste iudiciũ inuisumq; etiã iudicib. factum. sunt qui *duumuiros, qui de perduellione anqui-*

xx

Quanta Manlij decora cupiditas regni omnib. inuisa reddiderit.

inquirerent, ereatos, auctores sint damnatum tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt: locusq; idem in vno homine & eximiæ gloriæ monimentum, & pœnæ vltimæ fuit. Adiectæ mortuo notæ sunt: publica vna, quod quum domus eius fuisset, vbi nunc ædes atq; officina Monetæ est, latum ad populū est, *ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret*: gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, *nē quis deinde M. Manlius vocaretur*. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera ciuitate natus esset, memorabilis. Populū breui, postquam periculum ab eo nullum erat, per seipsas recordantē virtutes, desideriū eius tenuit. pestilentia ēt breui consecuta, nullis occurrentib. tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta. *violatū Capitolium esse sanguine seruatoris. nec Dijs cordi fuisse pœnā eius oblatā prope oculis suis, à quo sua templa erepta è manib. hostiū essent.* Pestilentiam, inopiam frugū, & vulgatā vtriusq; mali famā, anno insequente multiplex bellū excepit, L. Valerio IV. A. Manlio III. Ser. Sulpicio III. L. Lucretio, L. Æmilio III. M. Trebonio, tribunis militū cōsulari potestate. Hostes noui præter Volscos, velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosq; & Velitras colonias iādiu molientes defectionē, & suspectum Latium, Lanuuini ēt, quæ fidelissima vrbs fuerat, subito exorti. Id patres rati cōtemptu accidere, quod Veliternis ciuib. suis tamdiu impunita defectio esset, decreuerunt, *vt primo quoq; tēpore ad populū ferretur de bello eis indicendo.* ad quā militiam quo paratior plebes esset, quinqueuiros Pomptino agro diuidendo, & triumuiros Nepete coloniæ deducendæ creauerunt. Tum vt bellum iuberent, latū ad populum est: & nequicquā dissuadentib. tribunis plebis, omnes tribus bellū iusserunt. Apparatum eo anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus; eaq; cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum: & magna hominum pars eo, vt legatio supplex Romā mitteretur, inclinabat: ni priuato (vt fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresq; defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subiecti, piacula iræ Romanorum dederentur, auertissent colonias à cōsilijs pacis, neq; in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, vt prædatū in agrum Romanū exirent, hæc noua iniuria exturbauit omnē spē pacis. De Prænestinorū quoq; defectione eo anno primū fama exorta: arguētibusq; eos Tusculanis & Gabinis, & Lauicanis, quorum in fines incursatum erat ita placide ab senatu respōsum est, vt minus credi, de criminibus quia nollent ea vera esse, appareret. Insequenti anno Sp. & L. Papirij noui tribuni militum consulari potestate Velitras legiones duxēre, quatuor collegis Ser. Corn. Maluginēse IV. Q. Seruilio, C. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium vrbis, & si qui ex Etruria noui motus nunciarentur omnia

Manlio mortuo adiectæ etiam notæ.

XXI Pestilētia.

XXII

(omnia n. inde suspecta erant) relictis. Ad Veliteras aduersus maiora pene auxilia Prænestinorum, q̃ ipsam colonorum multitudinẽ secundo prœlio pugnatum est; ita vt ꝓpinquitas vrbis hosti & causa maturioris fugæ, & vnũ ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere, quia & anceps erat: nec in perniciem coloniæ pugnandũ cẽsebant. Literæ Romã ad senatum cum victoriæ nuntiis acriores in Prænestinum, q̃ in Veliternũ hostem, missæ. Itaq; ex senatuscõsulto, populiq; iussu, bellum Prænestinis indictum: qui coniuncti Volscis anno insequente Satricũ coloniam populi Romani ꝑtinaciter à colonis defensam vi expugnarunt, fœdeq; in captis exercuere victoriã. Eam rẽ ęgre passi Romani, M. Furiũ Camillum VII. tribunũ militum creauêre. additi collegæ, A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscũ bellũ M. Furio extra ordinẽ decretum. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tã ẽ Repub. q̃ vt collegæ materia ad omnem laudẽ esset: & publice, q rem temeritate eius ꝓlapsam restituit: & priuatim, q ex errore gratiã potius eius sibi q̃ suam gloriam petiit. Exactæ iã ætatis Camillus erat, comitiisq; iurare parato in verba excusandæ valetudini solita, cõsensus populi restiterat: sed vegetũ ingenium in viuido pectore vigebat, virebatq; integris sensib. & ciuiles iam res haud magnopere obeuntẽ bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portã Esquilinã, in posterã diem ad Satricum ꝓfectus; ibi eum expugnatores coloniæ haud quaquam ꝑculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum ꝑstabant, opperiebantur: postquã appropinquare Romanos senserunt, extẽplo in aciem ꝓcedunt, nihil dilaturi quin periculũ summæ rerum facerent; ita paucitati hostium nihil artes imperatoris vnici, quibus solis confiderent, ꝓfuturas esse. Idẽ ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec ꝑsentis dimicationis fortunam vlla res, preterquam vnius viri consilium atq; imperium morabatur, qui occasionem iuuandarum ratione virium trahendo bello quęrebat. eo magis hostis instare: nec iam ꝓ castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. hic per se iam milites incitatos insuper instigabat eleuando, qua vna poterat ætate, auctoritatem collegæ: *iuuenibus bella data dictitans, & cum corporibus vigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adueniens castra vrbe, que primo impetu capere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumue hostium viribus speran-*

Volscum bellũ Camillo decernitur.

XXIII

ſperantem? quam occaſionem? quod tempus? quem inſidiis inſtruenti locum? frigere ac torpere ſenis conſilia, ſed Camillo tū vita ſatis, tū gloria eſſe quid attinere cū mortali corpore vno, ciuitatis, q̃ immortalē eſſe deceat, pati conſeneſcere vires? His ſermonib. tota in ſe auerterat caſtra. & quum omnib. locis poſceretur pugna: *Suſtinere*, inquit, *M. Furi, non poſſumus militū impetum: & hoſtis, cuius animos cunctando auximus, iam minimè tolerāda ſuperbia inſultat. cede vnus omnib. & patere te vinci cōſilio, vt maturius bello vincas.* Ad ea Camillus, *Quæ bella ſuo vnius auſpicio geſta ad eā diem eſſent, negare in eis neq; ſe, neq; populū Romanū, aut cōſilij ſui, aut fortunæ pœnituiſſe, nunc ſcire ſe collegā habere iure imperioq; parē, vigore ætatis præſtantē; itaq; ſe quod ad exercitū attineat, regere conſueſſe, non regi. collegæ imperiū ſe non poſſe impedire: Dijs bene iuuātib. ageret, q̃ è Repub. duceret. ætati ſuæ ſe veniā ēt petere, ne in prima acie eſſet, quæ ſenis munia in bello ſint, ijs ſe nō defuturū. Id à Dijs immortalib. precari, ne qui caſus ſuū conſiliū laudabile efficiat.* Nec ab hominib. ſalutaris ſentētia, nec à Diis tā piæ preces auditæ ſunt. primā aciē auctor pugnę inſtruit, ſubſidia Camillus firmat, validamq; ſtationem ꝓ caſtris opponit, ipſe edito
XX loco ſpectator intentus in euentu alieni conſilij conſtitit. Simul
IV primo cōcurſu concrepuêre arma, hoſtis dolo, non metu pedem retulit. lenis à tergo cliuus erat inter aciē & caſtra: & q̄ multitudo ſuppeditabat, aliquot validas cohortes in caſtris armatas inſtructaſq; reliquerant, q̃ inter cōmiſſum iam certamen, vbi vallo appropinquaſſet hoſtis, erumperent. Romanus cedentē hoſtem effuſe ſequendo in locū iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. verſus itaq; in victorē terror, & nouo hoſte, & ſupina valle Romanā inclinauit aciem. Inſtāt Volſci recentes, qui è caſtris impetū fecerant; integrant & illi pugnā, qui ſimulata ceſſerant fuga. Iā non recipiebat ſe Romanus miles, ſed immemor recentis ferociæ veteriſque decoris, terga paſſim dabat, atq; effuſo curſu caſtra repetebat: quum Camillus ſublatus à circumſtantib. in equum, & raptim ſubſidijs oppoſitis, *Hæc eſt*, inquit, *milites pugna quam popoſciſtis? quis homo, quis Deus eſt, quem accuſare poſſitis? veſtra illa temeritas, veſtra ignauia hæc eſt, ſecuti aliū ducē, ſequimini nūc Camillū: & quod ductu meo ſoletis, vincite. quid vallū & caſtra ſpectatis? neminem veſtrûm illa, niſi victorem, receptura ſunt.* Pudor primo tenuit effuſos: inde vt circumagi ſigna, obuertique aciem viderunt, itur in hoſtem, & dux præterquam quod tot inſignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima ſigna, vbi plurimꝰ labor periculumq; erat, ſe offerebat: increpare ſinguli ſe quiſque & alios, & adhortatio inuicem totam alacri clamore peruaſit aciem. Neq; alter tribunus rei defuit: ſed miſſus à collega reſtituente peditū aciem, ad equites, non caſtigando (ad quam rē leuiorem auctorem eum culpæ ſocietas fecerat) ſed ab imperio

Fugientē exercitū Camillus excipit.

totus

totus ad preces versus, orare singulos vniuersosq;, *vt se reū fortunæ eius diei crimine eximeret. Abnuente ac prohibēte collega, temeritatu meo omniū potius socium, q̄ vnius prudētiā dedi, Camillus in vtraq; vestra fortuna suā gloriā videt: ego ni restituitur pugna (q mi, errimū est) fortunā cum omnib. infamiam solus sentiam.* Optimū visum est in fluctuantē aciē tradi equos, & pedestri pugna inuadere hostē. eunt insignes armis animisq;, qua premi parte maxime peditum copias vidēt. nihil neq; apud duces, neq; apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo euētus virtutis enixæ opē: & Volsci, qua modo simulato metu cesserant, ea in verā fugā effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, q̄ capta eodē impetu sunt, plures tamen capti q̄ occisi. Vbi in recensendis captiuis quū Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab alijs ad tribunos adducuntur: pcunctantibusq; fassi *publico consilio se militasse.* cuius tā vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romā captiuos ducturū* ait, *ne patres ignari sint Tusculanos ab societate desciisse: castris exercituiq; interim, si videatur, præsit collega.* documēto vnus dies fuerat, ne sua cōsilia melioribus pferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiq̄ satis placato animo Camill° laturus culpam eius videbatur, qua data in tam pcipitem casum Respub. esset. & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset: *aduersa pugna fugaq; in L. Furio culpā, secūda decus omne penes M. Furium esse.*

Volsci vincuntur.

XXV Introductis in senatum captiuis, quum *bello psequendos Tusculanos* patres censuissent, Camilloq; id bellum mandassent: adiutorem sibi ad eam rem vnum petit: pmissoq; vt ex collegis optaret, quē vellet, cōtra spem omnium L. Furium optauit, qua moderatione animi quū collegæ leuauit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum, pace cōstanti vim Romanā arcuerunt, q̄ armis non poterant. Intrantib. fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorū intermissus: patentibus portis vrbis togati obuiam frequentes imperatorib. processere: commeatus exercitui comiter in castra ex vrbe & ex agris deuehitur. Camillus castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens, ingressus vrbem, vbi patentes ianuas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos literarum strepere discentium vocibus: ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atq; illuc euntium, quà quemq; suorum vsuum causæ ferrent: nihil vsquam, non pauidis modo, sed ne mirantib. quidem simile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, *vbinam bellum fuisset:* adeo nec amotæ rei vsquam, nec oblatæ ad tempus vestigium vllum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, vt

eo vix

XXVI eo vix fama belli perlata videri posset. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari iussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani vera arma, verasq; vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, inuenistis: ite Romam ad senatum. aestimabunt patres, vtrum plus antè poena, an nunc venia meriti sitis. non praecipiam gratiam publici beneficij. deprecandi potestatem à me habueritis, precibus euentū vestris senatus, quem videbitur dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo ante fidelium sociorum moestus in vestibulo curiae est conspectus, moti extemplo patres, vocari eos iam tum hospitaliter magis, quam hostiliter iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisq; patres conscripti, sicut nūc videtis nos stantes in vestibulo curiae vestrae, ita armati paratiq; obuiam imperatoribus legionibusq; vestris processimus. hic noster, hic plebis nostrae habitus fuit, eritq; semper, nisi si quando à vobis, proque vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris, & exercitibus, quod oculis magis quam aurib. crediderunt: & vbi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem quam nos praestitimus, eam à vobis petimus: bellum eo, sicubi est, auertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. haec mens nostra est. Dij immortales faciant, tam felix quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: etsi reuicta rebus, verbis confutare nihil attinet, tamen etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam euidenter poenituerit, tutum censemus. peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. pacem in praesentia, nec ita multo post ciuitatem etiam impetrauerūt. ab Tusculo legiones reductae.

Camilli oratio ad Tusculanos.

Tusculani dictatoris in senatu oratio.

XXVII Camillus cōsilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, vtrobiq; singulari aduersus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abijt, creatis tribunis militaribus in insequentem annum L. & P. Valerijs, Lucio V. Publio III. & C. Sergio III. Licinio Menenio II. P. Papirio, Sergio Cornelio Maluginense. Censoribus quoq; eguit annus, maxime propter incertam famam aeris alieni; aggrauantibus summam etiam inuidiae eius tribunis plebis, quum ab ijs eleuaretur, quib[us] fide magis quam fortuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. coeptaq; iam res morte Postumi, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alij vitio creati non gesserunt magistratum. tertios creari, velut Dijs non accipientibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum, testes, tabulas publicas, census cuiusq;, quia nolint conspici summam aeris alieni, quae indicatura sit demersam partem à parte ciuitatis: quum interim obaratam plebem obiectari alijs atq; alijs hostibus; passim iam sine vllo dis-*

Censores creantur.

Tribunorū seditio.

crimine bella quæri ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinus, Hernicus, Prænestinis iam intentari arma, ciuium magis quam hostium odio, vt in armis terant plebem: nec respirare in vrbe, aut per ocium libertatis meminisse sinant: aut consistere in concione, vbi aliquando audiant vocem tribuniciam de leuando fœnore, & fine aliarum iniuriarum agentẽ. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, sed nec addici quemquam ciuem Romanum ob creditam pecuniam passuros: neq; delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaq; ratione minuendi eius, sciat vnusquisque quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoq; neruo debeatur. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitauit. nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli nouas legiones scribendas patres censuerant. quæ vtraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta. nam neq; duci addictos tribuni sinebant. neq; iuniores nomina dabant, quum patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ iuris exsequendi, quam delectus esset: quippe iam à Præneste profectos hostes in agro Sabino consedisse nunciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritauerat magis ad susceptum certamen, quam deterruerat. neq; aliud ad seditionem extinguendam in vrbe, quam prope illatum mœnibus ipsis bellum valuit. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, *nullum exercitum conscriptũ Romæ, nullum ducem certum esse, patres ac plebem in semetipsos versos*: occasionem rati duces eorum, raptim agmine facto peruastatis protinus agris ad portam Collinam signa intulere. Ingens in vrbe trepidatio fuit, conclamatum *ad arma*, concursumq; in muros atq; portas est. tandemq; ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creauêre. is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod vbi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessêre, & iuniores Romani ad edictũ sine detrectatione conuenêre. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita. inde agrum late populantes *fatalem se vrbi Romanæ locum cepisse* inter se iactabant: *similem pauorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contactum religione, insignemq; nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam monumentum tantæ cladis reformidaturos? species profecto his ibi truces Gallorum, sonumque vocis, in oculis atq; in auribus fore.* Has inanium rerũ inanes ipsas voluentes cogitationes, fortunæ loci delegauerant spes suas. Romani contra, *vbicumq; esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum deuictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam vt timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoria sua. quin ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos, vt Romæ pugnauerint in repe-*

XXVIII

T. Quintius Cincinnatus dictator creatur.

repetenda patria, vt postero die ad Gabios: tunc quum effecerint, ne quis
hostis qui mœnia Romana intrasset, nūcium secundæ aduersæq; fortu-
XX- *na domum perferret.* his vtrimq; animis ad Alliam ventum est. Di-
IX ctator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi,
intentiq;, *Vidésne tu,* inquit, *A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad*
Alliam constitisse? nec illis Dij immortales certioris quicquam fiducia
maiorisve quod sit auxilij dederint. at tu fretus armis animisq; conci-
tatis equis inuade mediam aciem: ego cum legionibus in turbatos, trepi-
dantesq; inferam signa. Adeste Dij testes fœderis? & expetite pœnas de-
bitas simul vobis violatis, nobisq; per vestrum numen deceptis. Non e-
quitem, nō peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac cla-
more dissipati ordines sunt: deinde postquam nullo loco consta-
bat acies, terga vertunt; consternatiq;, & præter castra etiam sua
pauore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in con-
spectu Præneste fuit. ibi ex fuga dissipati locū, quem tumultua-
rio opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepis-
sent, extemplo vreretur ager, depopulatisque omnibus obsidio
vrbi inferretur. Sed postquā direptis ad Alliam castris victor Ro-
manus aderat, id quoq; munimentū relictum: & vix mœnia tuta
rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant
sub ditione Prænestinorū, ad ea circumlatum bellum: deinceps-
que haud magno certamine captis, Velitras exercitus duct⁹. eæ
quoq; expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventū. id non vi,
sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor,
binis castris hostium, nouem oppidis vi captis, Præneste in dedi- *Velitræ ex-*
tionem accepto, Romam reuertit: triumphansque signum Præ- *pugnātur.*
neste deuectum Iouis Imperatoris in Capitolium tulit. dedica- *Præneste*
tum est inter cellam Iouis ac Mineruæ: tabulaq; sub eo fixa, mo- *per dedi-*
numentum rerum gestarum his ferme incisa literis fuit: *Iupiter,* *tionem re-*
atque Diui omnes hoc dederunt, vt T. Quintius dictator oppida nouem *cipitur.*
XXX *caperet.* Die xx quam creatus erat, dictatura se abdicauit. Comi-
tia inde habita tribunorum militum consulari potestate: quibus
æquatus patriciorum plebeiorumq; numerus. ex patribus creati
P. & C. Manlij cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinum,
L. Antistium dedit. Manlijs, quod genere plebeios, gratia Iulium
anteibant, Volsci prouincia sine sorte, sine comparatione extra
ordinem data: cuius & ipsos postmodo, & patres, qui dederant,
pœnituit. Inexplorato, pabulum cohortes misēre, quibus velut
circumuentis, quum id falso nunciatum esset, dum præsidio
vt essent, citati feruntur, ne auctore quidem asseruato, qui eos,
hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias
præcipitauēre. ibi dum iniquo loco sola virtute militum restan-
tes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana iacentia in
campo ab altera parte hostes inuasere. Ab ducibus vtrobi-
que proditæ temeritate atque inscitia res. quicquid superfuit

fortunæ populi Romani, id militum etiam fine rectore ſtabilis virtus tutata eſt. Quæ vbi Romam ſunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, poſtquam quietæ res ex Volſcis afferebantur, & apparuit neſcire eos victoria & tempore vti, reuocati etiam inde exercitus ac duces: ociumque inde, quantum à Volſcis fuit. id modo extremo anno tumultuatum, quod Præneſtini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno etiam ipſis querentibus penuriam hominum, noui coloni aſſcripti. Rebuſq; haud proſperis bello, domeſtica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia maieſtaſq; inter ſuos obtinuit, ſolatium fuit. Inſequentis anni principia ſtatim ſeditione ingenti arſere, tribunis militum conſulari poteſtate, Sp. Furio. Q. Seruilio II. Licinio Menenio III. P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. XXI Erat autem & materia & cauſa ſeditionis æs alienum: cuius noſcendi gratia Sp. Seruilius Priſcus, Q. Clœlius Siculus cenſores facti, ne rem agerent, bello impediti ſunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris, legiones Volſcorum ingreſſas fines populatique paſſim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum abſuit, vt ciuilia certamina terror externus cohiberet, vt contra eo violentior tribunitia poteſtas impediendo delectui eſſet: donec conditiones impoſitæ patribus, *ne quis quoad bellatum eſſet, tributum daret, aut ius de pecunia credita diceret.* eo laxamento plebi ſumpto, mora delectui non eſt facta. Legionibus nouis ſcriptis, placuit *duos exercitus in agrum Volſcum legionibus diuiſis duci.* Sp. Furius, M. Horatius dextrorſus maritimam oram atque Antium, Q. Seruilius & L. Geganius læua ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hoſtis obuius fuit, populatioque non illi vagæ ſimilis, quam Volſcus latrocinii more diſcordia hoſtium fretus, & virtutem metuens per trepidationem raptim fecerat: ſed ab iuſto exercitu iuſta ira facta, ſpatio quoque temporis grauior. quippe à Volſcis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incurſiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hoſtico morandi erat cauſa, vt hoſtem ad certamen eliceret. Itaque omnibus paſſim tectis agrorum, vicifq; etiam quibuſdam exuſtis, non arbore frugifera, non ſatis in ſpem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumq; præda abacta, Romam vtrimq; exercitus reducti. Paruo interuallo ad reſpirandum debitoribus dato, poſtquam quietæ res ab hoſtibus erant, celebrari de integro iuriſdictio: & tantum abeſſe ſpes veteris leuandi fœnoris, vt tributo nouum fœnus contraheretur in murum à cenſoribus locatum ſaxo quadrato faciundum. cui ſuccumbere oneri coacta plebes: quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omneis coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium IV. C. Veturium, Ser. XXXII

Volſci agrum Romanum populantur.

Sulpi-

Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, *vt aduersus Latinos, Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: vnum, ad præsidium vrbis: alterum, qui si qui alibi motus extitisset, ad subita bella mitti posset*, tertium longe validissimum P. Valerius, & L. Æmilius ad Satricum duxere. vbi quum aciem instructam hostium loco æquo inuenissent, extemplo pugnatum: & vt nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maximè legiones, longa societate militiam Romanã edoctæ, restabant: eques immissus ordines turbauit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se inuexit acies, tantum hostes gradu demoti. & vt semel inclinauit pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, cum Satricum, quod duobus millib. inde aberat, non castra peterent, ab equite maximè cæsi. castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quũ Romanus exercitus propè in vestigijs sequeretur, plus tamen timor, quam ira celeritatis habuit. prius itaque mœnia intrauêre hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum. Seditio tum inter Antiates Latinosq; coorta; quum Antiates victi malis, subactiq; bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent: Latinos ex diutina pace noua defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseuerandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam vtrisque apparuit, nihil per alteros stare quo minus incœpta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, vt rebantur, inhonestæ, sese vindicauerunt. Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, vrbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, vt Satricum vrbem, quæ receptaculum primum eis aduersæ pugnæ fuerat, igni concremarent, nec aliud tectum eius superfuit vrbis (quum faces pariter sacris profanisque iniicerent) quam matris Matutæ templum. inde eos nec sua religio, nec verecundia Deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, *ni nefandos ignes procul delubris amouissent*, incensos ea rabie impetus Tusculum tulit, ob iram, quod deserto communi concilio Latinorum non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent. patentib. portis quum improuiso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugêre cum coniugibus ac liberis: nunciosque Romam,

Latini Volsciq; funduntur.

XXXIII

Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misêre. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius, & Seruius Sulpicius tribuni militum duxêre. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere vna ac pauere: aduentus Romanorum mutauerat vtriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem: Latinos ex prope certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de seipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis. excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano. vtrimque vrgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesque obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum. & quum anceps hostis & à fronte & à tergo vrgeret; nec ad pugnam vlla vis. nec ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi ad vnum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

Tusculum recipitur.

XXXIV Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in vrbe vis patrum indies miseriæque plebis crescebant, quum eo ipso, quod necesse erat solui, facultas soluendi impediretur. itaque quum iam ex re nihil dari posset, fama & corpore iudicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, vt non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi vt liceret tetenderant: sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque vlli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris vsurpati modo è plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parua (vt plerumque solet) rem ingentem moliundi causa interuenit. M. Fabij Ambusti potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor eius habebatur, filiæ duæ nuptæ, Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebeio: eaq; ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita incidit, vt in Ser. Sulpicij tribuni militũ domo sorores Fabiæ quum inter se (vt fit) sermonib. tempus tererent, lictor Sulpicij quum is de foro se domum reciperet, forem (vt mos est) virga percuteret. quum ad id moris eius insueta expauisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos paruis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequẽtia quoq; prosequentium rogantiumq; *numquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum: suique ipsam malo arbitrio, quo à proxi-

Plebs ære alieno oppressa omnia patribus concedit.

mis quisq; minime anteiri vult, pœnituisse, confusam eam ex recenti morsu animi, quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salua?* auertentem causam doloris (quippe nec satis piam aduersus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando vt fateretur *eam esse causam doloris, quod iuncta impari esset, nupta in domo, quã nec honos, nec gratia intrare posset.* consolans inde filiam Ambustus, *bonum animum habere* iussit, *eosdem propediem domi visuram honores, quos apud sororem viderat.* Inde cõsilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio strenuo adole-

XXXV scente, & cuius spei nihil præter genus patricium deesset. Occasio videbatur rerum nouandarum propter ingentem vim æris alieni, cuius leuamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis nullum speraret. accingendum ad eam cogitationem esse, conando agendoq; iam eo gradum fecisse plebeios, vnde si porro anniterentur, peruenire ad summa, & patribus æquari tam honore quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgauêre leges omnes aduersus opes patriciorum, & pro commodis plebis: vnam *de ære alieno, vt deducto eo de capite quod vsuris pernumeratum esset, id quod superesset, triennio æquis portionibus persolueretur.* alterã *de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret*; tertiã, *ne tribunorũ militum comitia fierent, consulumq; vtiq; alter ex plebe crearetur.* cuncta ingentia & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum discrimine proposito, conterriti patres quum trepidassent, publicis priuatisq; consiliis nullo remedio alio præter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem inuento, collegas aduersus tribunicias rogationes comparauerunt. qui vbi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioq; viderunt, stipati patrũ præsidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud adsciscendum plebi fieri, passi sunt. Iamque frustra sæpe concilio aduocato, quũ pro antiquatis rogationes essent: *Bene habet,* inquit, *Sextius, quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telò tutabimur plebẽ. agitedum, comitia indicite patres tribunis militũ creandis, faxo ne iuuet vox ista.* Veto, *quã nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidêre minæ: comitia præter ædilium tribunorumq; plebis nulla sunt habita. Licinius Sextiusq; tribuni plebis refecti nullos curules magistratus creari passi sunt, eaque solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribun. militum tollentibus, per

XXXVI quinquennium vrbem tenuit. Alia bella opportune quieuêre: Veliterni coloni gestientes ocio, quod nullus exercitus Rom. esset, & agrum Romanum aliquoties incursauere, & Tusculũ oppugna-

Tribuni plebis leges aduersus opes patriciorum promulgant.

Per quinquennium comitia

tribunorum militum sublatum.

pugnate adorti sunt. eaque res Tusculanis veteribus sociis, nouis ciuibus opem orantib. verecundis maxime non patres modo, sed etiam plebem mouit. remittentib. tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: creatiq; tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius. Ser. Cornelius, A. & C. Valerij, haudquaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: ingentiq; contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submouere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere. obsidebanturque haud paulo vi maiore Velitræ quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. ante noui creati sunt tribuni militum Q. Seruilius, C. Veturius, & A. M. Cornelij, Q. Quintius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. in maiore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum iam octauum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat earum suasorem se haud dubium ferebat. & quum octo ex collegio tribunorum plebis primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant: &(vt ferme solent, qui à suis desciscunt) capti, & stupentes animi vocibus alienis id modo, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse, in aduentum militum comitia differri debere, vt vniuersa plebes de suis commodis suffragium ferret. Sextius Liciniusque cum parte collegarum, & vno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum vsu tractandi animos plebis, primores patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderent ne postulare, & quum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingenta iugera habere liceret? vt singuli prope trecentorum ciuium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? an placeret fœnore circumuentam plebem, ni potius quam sortem creditum soluat, corpus in neruum ac supplicia dare: & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & vbicunque patricius habitet, ibi carcerem priuatum esse?* Hæc indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimetipsos maiore audientium indignatione quam sua increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium patribus vnquam fore* affirmabant: *nisi alterum ex plebe consulem custodem suæ libertatis plebs fecisset. contemni iam tribunos plebis, quippe quæ potestas iam suam ipsa vim frangat intercedendo: non posse æquo iure agi, vbi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit: nisi imperio communicato nunquam plebem in parte pari Reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem vtiq; ex plebe fieri necesse sit, neminem fore*

Velitræ obsidentur.

XXVII

fore. an iam memoriâ exisse, quum tribunos militum idcirco potius quã consules creare placuisset, vt & plebeiis pateret summus honos? IV. & XL. annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? qui crederent, duobus ne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad cõsulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tamdiu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum cõsulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, premium semper potẽtioris futurus sit. nec iam posse dici id, quod antea iactare soliti sint, nõ esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus. nunquid enim socordius, aut segnius Remp. administrari post P. Licinii Calui tribunatũ, qui primus ex plebe creatus sit: quam per eos annos gesta sit, quib. prater patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. quaestores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe cœptos creari: nec vllius eorum populum Romanum pœnituisse. consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo peruentum sit, tum populum Romanum vere exactos ex vrbe reges, & stabilẽ libertatem suã existimaturum. quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quib. patricii excellant imperium atq; honorẽ, gloria belli, genus, nobilitatẽ, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes vbi accipi vidêre, nouam rogationem promulgãt, *vt pro duumuiris sacris faciundis decemuiri creentur: ita vt pars ex plebe, pars ex patribus fiat*: omniumque earum rogationum comitia in aduentum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quam à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res, ad nouos tribunos militum dilata. nam plebes tribunos eosdem, duos vtique qui legum latores erant plebes reficiebat. tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Seruilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad vltimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi patres ad duo vltima auxilia summum imperium, summumque ad ciuem decurrunt, dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores aduersus tantum apparatum aduersariorum & ipsi causam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. quum dictator stipatus agmine patriciorum plenus iræ minarumque consedisset, atq; ageretur res, solito primùm certamine inter se tribunorum plebis ferentium legem, intercedentiumque: & quanto iure potentior intercessio erat, tantum vinceretur fauore legum ipsarum, latorumque: & *Vti rogassent*, primæ tribus dicerent. Tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, iam vos tribunicia libido, non pote-*

Rogatio vt pro duumuiris sacris faciundis decemuiri creentur.

XXXVIII

Camilli oratio.

potestas regit. & intercessionem secessione quondam plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis: non Reip. magis vniuersæ, quàm vestra causa dictator intercessioni vestræ adero: euersumq; vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si aduersus intercessionem, tamquam capta ciuitati, leges imponere tendent, vim tribunitiam à se ipsa dissolui non patiar. Aduersus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent: tum percitus ita Camillus, lictores, qui de medio plebem emouerent, misit, & addit minas: *si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumq; extemplo ex vrbe deducturum.* Terrorem ingentem incusserat plebi, ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit, sed re neutro inclinata, magistratu se abdicauit: seu quia vitio creatus erat, vt scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebis sciuit, *vt si M. Furius pro dictatore quid egisset,* * *quingentûm milliû æris ei mulcta esset.* Sed auspiciis magis quam noui exempli rogatione deterritum, vt potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quod eo tempore, quo promulgatum de mulcta eius traditur, aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit: aut ne illas quidem propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad vsque ad memoriam nostram tribunitiis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam, no- XXXIX
uamq; à Manlio initam ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atque agro rogationes iubebant, de plebeio consulatu antiquabant. & perfecta vtraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinauit, C. Licinio qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre patres passos accipio: dictatorê propinqua cognatione Licinij se apud patres excusare solitum, *simul negantem magistri equitum maius, quam tribuni consularis imperium esse.* Licinius Sextiusque quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, vt, negando iam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id quod dissimulando petebant, plebem. *nonum se annum iam velut in aciem aduersus optimates maximo priuatim periculo, nullo publico emolumento stare: consenuisse iam secum, & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunitiæ potestatis primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse:*

Camillus abdicat se magistratu.

* *Val. 5000. coron.*

esse: deinde ablegatione iuuentutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorum fulmen in se intentatum. iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo dederit. se ipsam plebem, & commoda morari sua. liberam vrbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani id postulare, vt ipse fœnore leuetur: & in agrum iniuria possessum à potentibus inducatur, per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiã sine spe honoris relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatẽ, si coniunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos n. quæ promulgauerint. sin quod cuique priuatim opus sit, id modo accipi velint; opus esse nihil inuidiosa continuatione honoris, nec se tribunatũ,
21 *nec illos ea quæ promulgata sint, habituros.* Aduersus tam obstinatam orationem tribunorum quum præ indignitate rerum stupor, silentiumq; inde ceteros patrum defixisset: App. Claudius Crassus *Ap. Claudij oratio in tribunos.*
nepos decemuiri dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse: & locutus in hanc fere sententiã esse: *Neque nouũ, neq; inopinatum mihi sit, Quirites, si quod vnũ familiæ nostræ semper obiectũ est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoq; audiã: Claudiæ genti iã inde ab initio nil antiquius in Rep. patrum maiestate fuisse: semper plebis cõmodis aduersatos esse, quorum alterum neq; nego, neq; inficias eo. nos, ex quo asciti sumus simul in ciuitatem & patres, enixe operam dedisse, vt per nos aucta potius, quã imminuta maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset illud alterũ pro me maioribusq; meis cõtendere ausim Quirites (nisi quæ pro vniuersa Rep. fiant, ea plebi tamquã aliam incolenti vrbem aduersa quis putet) nihil nos neq; priuatos, neq; in magistratib. quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec vllum factũ, dictumve nostrum contra vtilitatẽ vestrã (etsi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed vnus Quiritium quilibet, qui modo me duob. ingenuis ortum, & viuere in libera ciuitate sciã, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium perpetuos (si Diis placet) tribunos tantum licentiæ nouem annis, quibus regnant, sumpsisse, vt vobis negent potestatem liberam suffragij nõ in comitiis, nõ in legib. iubendis se permissuros esse? sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. quid est aliud dicere? quod petunt alij, nos adeo fastidimus, vt sine mercede magna nõ accipiamus. sed quæ tandẽ ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? vt rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu vtiles, seu inutiles sunt, omnes cõiunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinij tribuni plebis, putate me ex media cõcione vnum ciuem succlamare; bona venia vestra liceat ex his*

roga-

*rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse: antiquare alias.
Non, inquit, licebit. tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes perti-
net, iubeas: & hoc portenti non fiat in urbe, Romana, uti L. Sextium
atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris,
videas aut omnia accipe: aut nihil fero. ut si quis ei, quem urgeat fa-
mes, venenum ponat cum cibo, & aut abstinere eo quod vitale sit, iu-
beat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset libera hæc ciuitas,
non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac roga-
tionibus tuis? quid si non tuleris, quod commodum est populo accipere,
nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt inui-
diosius esse) Claudius diceret, aut omnia accipite, aut nihil fero: quis
vestrûm Quirites ferret? numquamne vos res potius, quam auctores
spectabitis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auri-
bus. quæ ab nostrûm quo dicentur, aduersis accipietis? At hercule sermo
est minime ciuilis. Quid? Rogatio qualis est, quam à vobis antiquatam
indignantur? sermonis Quirites simillima. consules, inquit, rogo, ne vo-
bis, quos velitis, facere liceat. an aliter rogat, qui utiq; alterum ex plebe
fieri consulem iubet: nec duos patricios creandi potestatem vobis permit-
tit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Ianiculum
insedit: quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atque arcem o-
mnia hæc hostium erant: & consulatum cum hoc M. Furio, aut quoli-
bet alio ex patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre Sextium haud
pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in
commune honores vocare? ut duos plebeios fieri consules liceat, duos pa-
tricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex pa-
tribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? pa-
rum est, si cuius pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius venis, nisi
partem petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne si duos licebit creari
patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud? nisi quia in-
dignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi
quos non vultis, imponam. quid sequitur, nisi ut ne beneficium quidem
debeat populo, si cum duobus patriciis unus petierit plebeius, & lege se,
non suffragio creatum dicat? Quomodo extorqueant, non quomodo pe-
tant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro* XII
*minimis quidem debeant; & occasionibus potius quam virtute petere
honores malũt. Est aliquis qui se inspici, qui æstimari fastidiat? qui cer-
tos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse?
qui se arbitrio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro volun-
tariis, & serua pro liberis faciat? omitto Licinium Sextiumq;, quorum
annos in perpetua potestate tanquã regum in Capitolio numeratis: quis
est hodie in ciuitate tam humilis, cui nõ via ad consulatum facilior per
istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat? si quidem nos
ne quum volueritis quidem creare interdum poteritis, istos etiam si no-
lueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est (etenim dignitas ad
homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deo-*

rum

rum immortalium contemptio atq; iniuria est, loquar? auspicijs hanc vrbem conditam esse, auspicijs bello ac pace, domi militiaq; omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more maiorũ? nempe penes patres: nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, vt non solum quos populus creat patricios magistratus; non aliter quã auspicato creet, sed nos quoq; ipsi suffragio populi auspicato interregẽ prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratib. quidem habent. Quid igitur aliud quã tollit ex ciuitate auspicia, qui plebeios consules creando à patrib. qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc libet religiones. quid enim est, si pulli nõ pascentur? si ex cauea tardius exierint? si occinuerit auis? parua sunt hæc: sed parua ista non contemnẽdo maiores nostri maximã hanc rem fecerunt. nũc nos, tamquam iam nihil pace Deorum opus sit, omnes cæremonias polluimus. vulgo ergo põtifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dum modo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos Deorumque curam, quibus nefas est: non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis comitijs patres auctores fiant: Sextius & Licinius tanquam Romulus ac Tatius in vrbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit altera lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finib. dominos: altera fidem abrogari, cum quã omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causa vobis antiquandas censeo istas rogationes. quod faxitis Deos velim fortunare. Oratio Appij ad id modo valuit

XLIII vt tempus rogationum iubendarum proferretur. Refecti decimum ijdem tribuni Sextius & Licinius. de decemuiris sacrorum ex parte de plebe creandis pertulere. creati quinq; patrum, quinque plebis: graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit patribus, vt in præsentia cõsulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelij iterũ: M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius VI. Cum præter Veliternum obsidionem, tardi magis rerum exitus quam dubij, quietæ externæ res Romanis essent: fama repens belli Gallici allata perpulit ciuitatem, vt M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius, inclitamque in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo prouocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliauit, tum pugnatum. Pluribus auctoribus magis adducor, vt credam decem haud minus post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis, quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant, victoria fuit. multa millia Barbarorum in acie, multa captis castris cæsa. palati alij Apuliam maxime peten-

Decemuiri sacrorum.

Galli victi in Albano agro.

petentes, quū fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pauor terrorq; distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu patrum, plebisq; triumphus decretus. Vix dum perfunctum eum bello atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusq; victus, vt rogationes tribuniciæ acciperētur: & comitia consulum aduersa nobilitate habita, quib. L. Sextius de plebe primus Cos. factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit: quia patricij se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesque alias minas ciuilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumq; ab nobilitate plebi de consule plebeio: a plebe nobilitati de prætore vno, qui ius in vrbe diceret, ex patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoq; id si quando vmquam alias, *Deûm immortalium causa libenter facturos fore, vt ludi maximi fierent, & dies vnus ad triduum adijceretur*: recusantib. id munus ædilibus plebis, conclamatum à patricijs est iuuenibus, *sed id honoris, Deûm immortalium causa libenter acturos, vt ædiles fierent.* quibus quum ab vniuersis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, *vt duos viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret patres auctores omnibus eius anni comitijs fierent.*

L. Sextius de plebe primus cō sul factus.

EPITOME LIBRI VII.

Vo noui magistratus adiecti sunt, pretura & ædilitas curulis. Pestilentia ciuitas laborauit, eamq; insignem fecit mors Furij Camilli, cuius remedium & finis quum per nouas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum die L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actū & T. Manlium filium, relegatū sine vllo crimine: adolescens ipse, cuius relegatio patri obijciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoq; gladio coegit eum in verba sua iurare, non perseueraturum se in accusatione. tunc omnia preciosa missa sunt in patentem voraginem vrbis Romæ. in eam Curtius armatus equo se præcipitauit, eaq; expleta est. Mālius adolescens qui patrē à tribunitia vexatione liberauerat, contra Gallū prouocantem aliquem ex militib. Romanis, in singulare certamen descendit, eiq; occiso torquem aureum detraxit: quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nūcupatus. Duæ trib. additæ, Pomtina & Publicia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis. iugera agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallū, à quo prouocatus erat, insidente galeæ coruo, & vnguibus rostroq; infestante hostē, interemit, & ex eo Corui nomen accepit, consulq; proximo anno creatus est ob virtutem, quum XXIII agerent annum. Amicitia cum Carthaginensib. iuncta. Campani, quūm vrgerentur à Samnitib. bello, auxilio aduersus eos à senatu petito, quum id non impetrarēt, vrbem atq; agros populo Romano

Romano

Romano d. dederunt, ob quã causam ea quæ populi Romani facta essent, defendi bello aduersus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locũ deductus, in magno discrimine esset, P. Decij Muris tribuni militũ opera seruatus est, qui occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionẽ consuli in æquiorem locum euadẽdi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, quum de ea occupãda vrbe cõspirassent, & detecto cõsilio, metu supplicij à populo Romano defecissent: per M. Valerium Coruum dictatorẽ, qui cõsilio suo eos à furore reuocauerat, patriæ restituti sunt. Res præterea cõtra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priuernates, & Tarquinienses, & Samnites & Volscos psperè gestas cõtinet.

1 ANnus hic erat insignis noui hominis consulatu, insignis nouis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. hos sibi patricij quæsiuere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni suarum gẽtium viris gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patrib. datus Lucius Æmilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuleiam congregari iam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. Quũ de industria omnia, ne quid per plebeium consulẽ ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum, ac iustitio simile otium fuit: nisi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule vno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tamquã consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam iura reddentẽ, & collegam consulib. atq; ijsdem auspicijs creatum: verecundia inde imposita est senatui ex patribus iubendi ædiles curules creari. primo vt alternis annis ex plebe fierent, conuenerat: postea promiscuum fuit. Inde L. Genucio, & Q. Seruilio Coss. & ab seditione, & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulẽ, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba M. Furij fecit. Fuit enim vere vir vnicus in omni fortuna, princeps pace belloque prius quam exulatum iret: clarior in exilio, vel desiderio ciuitatis, quæ capta absentis implorauit opem: vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum à Romulo *conditorem vrbis Romæ* ferrent.

II Et hoc, & insequenti anno T. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis Deûm exposcendæ causa tertio tum post conditam vrbem lectisternium fuit. & quum vis morbi, nec huma-

M. Furij Camilli mors, & laudes.

Ludi scenici instituti.

humanis consilijs, nec ope diuina leuaretur, victis superstitione animis, ludi quoq; scenici, noua res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parua quoq; (vt ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit. sine carmine vllo, sine imitandorum carminũ actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus, more Tusco dabant. imitari deinde eos iuuentus simul inconditis inter se iocularia fundẽtes, versibus cœpere: nec absoni à voce motus erant. Accepta itaque res, sæpiusque vsurpando excitata, vernaculis artificibus, quia *hister*

Histriones vnde dicti

Tusco verbo ludo vocabatur, nomẽ *histrionibus* inditum: qui nõ sicut ante, Fescennino versu similem incompositũ temere ac rudem alternis iaciebant: sed impletas modis satyras descripto iam ad tibicinem cantu, motuq; congruenti peragebant. Liuius post aliquot annos; qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, quum sępius reuocatus vocem obrudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset; canticum egisse aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis vsus impediebat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diuerbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco res auocabatur, & ludus in artem paulatim verterat, iuuentus histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare cœpit, quæ inde *exodia* postea appellata. conserta que fabellis potissimnm Attelanis sunt, quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuuentus: ne ab histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, vt actores Attellanarum nec tribu moueantur & stipendia tamquam expertes artis ludicræ faciant. Inter aliarũ parua principia rerum ludorum quoq; prima origo ponenda visa est, vt appareret quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit. Nec tamen ludorum primum 111
initium procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit. quin etiam quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero velut auersis iam Dijs, aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. itaque Cn. Genutio, L. Æmilio Mamerco secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, *pestilentiam quondam clauo ab dictatore fixo sedatam*. Ea

Claui figendi causa dictator creatus.

religione adductus senatus dictatorem claui figendi causa dici iussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est priscis literis, verbisque scripta, *vt qui prætor maximus sit, idibus Septembribus clauum pangat*. fixus fuit dextro lateri ædis Iouis optimi maximi ea ex parte qua

Miner-

Mineruę templum est. eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt, eoq; Mineruæ templo dicatã legem, quia numerus à Minerua inuentus sit. Volsiniis quoq; clauos indices numeri annorũ fixos in templo Nortiæ Etruscę Deæ cõparere, diligens talium monimentorum auctor Cincius affirmat. M Horatius cõsul ex lege templum Iouis optimi maximi dedicauit año post reges exactos. à consulib. postea dictatores, quia maius imperium erat, soleñe claui figẽdi trãslatum est: intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res, ꝓpter q̃ dictator crearetur, qua de causa creatus L. Manlius perinde hac Reipublicæ gerendæ, ac non soluendæ religionis gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo iuuentutem agitauit: tandemq; omnib. in eum tribunis plebis coortis,

IV seu vi seu verecundia victus, dictatura abiit. Neq; eo minus principio insequentis anni Q. Seruilio Ahala, L. Genucio II. Cos. dies Manlio dicitur à M. Pomponio trib. plebis. acerbitas in delectu, non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cęsis, qui ad nomina nõ respõdissent, partim in vincula ductis, inuisa erat & ante omnia inuisum ipsum ingenium atrox, cognomenq; *Imperiosi* graue liberę ciuitati ab ostentatione sæuitiæ adscitum; q̃ non magis in alienis, quam in ꝓximis, ac sanguine ipse suo exerceret, criminique ei tribunus inter cetera dabat, *q filium iuuenem nullius ꝓbri compertum, extorrem, vrbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus seruile, ꝓpe in carcerẽ atq; in ergastulum dederit: vbi summo loco natus dictatorius iuuenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natũ esse. at q̃ ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. q natura damnum vtrum nutriendum patri, si quicquã in eo humani esset, an castigandũ, ac vexatione insigne faciendum fuisset? ne mutas quidẽ bestias minus alere, ac fouere, si quid ex progenie sua parũ ꝓsperum sit. at hercule L. Manlium malum malo augere filij, & tarditatẽ ingenij insuper premere: & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita a-*

V *gresti, & rustico cultu inter pecudes habendo.* Omnium potius his criminationibus, quam ipsius iuuenis irritatus est animus. quin contra se quoq; parenti causam inuidiæ atque criminũ esse ægre passus; vt omnes Dij hominesq; scirent, se parenti opem latam quam inimicis eius malle; capit consilium rudis quidem atque agrestis animi, & quamquam non ciuilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro succinctus, mane in vrbem atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: ianitori, *opus esse sibi domino eius conuento extemplo,* ait: *nunciaret T. Manlium Lucij filium esse.* mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid noui, aut consilij ad rem agendam deferre) salute accepta redditaque, *esse* ait, *quæ cum eo* *Manlij filij in patrem pietas.*

agere arbitris remotis velit. ꝓcul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, *nisi qua ipse concepisset verba iuraret, se patris eius accusandi causa cõcilium plebis numquã habiturum,* se eum extemplo transfixurũ minatur. pauidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum inermem, illum præualidum iuuenem, & ꝙ haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adiurat in quę adactus est verba & præ se deinde tulit *ea vi subactum se incœpto destitisse. nec perinde vt maluisset plebes, sibi suffragij ferẽdi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri:* ita ægre habuit filium id ꝓ parente ausum: eoque id laudabilius erat, ꝙ animum eius tanta acerbitas patria nihil à pietate auertisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & quũ eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nã & antea sicut nunc, quos *ruffulos* vocant, imperatores ipsi faciebant) secũdum in sex locis tenuit, nullis domi militiæq; ad cõciliãdum gratiam meritis, vt qui rure, & procul cœtu hominum iuuentam egisset. Eodem anno seu motu terrę, seu qua vi alia forum medium vi ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neq; eam voraginem coniectu terræ, quum ꝓ se quisque gereret, expleri potuisse prius, q̃ Deûm monitu quęri cœptum *quo plurimum populus Romanus posset, id enim illi loco dicandũ* vates canebant, *si Remp. Romanam perpetuã esse vellent.* tum M. Curtium iuuenem bello egregiũ castigasse ferunt dubitantes, *an vllum magis Romanum bonũ, q̃ arma virtusq; esset.* Silentio facto templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumq; intuentẽ & manus nũc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos manes porrigentẽ se deuouisse: equo deinde quã poterat maxime exornato insidentem armatũ se in specum immisisse, donaq; ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas: *lacũq; Curtium* non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. cura non deesset, si qua ad verum via inquirentẽ ferret: nunc famę rerum standum est, vbi certã derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignius fabula est. Post tanti prodigii procurationẽ, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetẽdas nequiquam misisset, *primo quoq; die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis* censuit: populusque id bellum frequẽs iussit. L. Genucio consuli ea ꝓuincia sorte euenit. In exspectatione ciuitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde vt euenisset res. ita communicatos honores probe, aut secus cõsulta habitura. Forte ita tulit casus, vt Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur: legionibus nec opinato pauore fusis, consul circumuentus ab insciis, quem interfecissent, occi-

Lacus Curtius.

Genutius cum exercitu occisus.

occideretur. Quod vbi est Romã nunciatũ, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantũ feroces infelici consulis plebeii ductu, fremunt omnib. locis: *irent, crearẽt consules ex plebe, transferrẽt auspicia quo nefas esset, potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis, num etiã in Deos immortales inauspicatã legem valuisse? vindicasse ipsos suum numẽ, sua auspicia: quæ vt primum contacta sint ab eo à quo nec ius nec fas fuerit, deletũ cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberẽtur.* His vocibus curia & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore nunc auctoritate euẽtum reprehensi ab se cõsilii incusantẽ, dictatorem consensu patriciorum Seruilius cõsul dicit: delectusq; &
VII iustitium indictum. Priusquam dictator legionesq; nouę in Hernicos venirent. ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnãdi spe succedentes, hortante legato, & plenis irę atq; indignitatis militũ animis eruptio est facta. multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit, adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde aduentu nouus veteri exercitus iungitur, & copię duplicantur. & pro cõcione dictator laudib. legati, militumq;, quorum virtute castra defensa erãt, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad ęmulandas virtutes acuit. Neq; segnius & hostes bellũ apparant, qui & parti ante decoris memores, neq; ignari auctarum virium hostis, suas quoq; vires augent. omne Hernicum nomen, omnis militaris ętas excitur, quadringẽtariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur; hunc eximium florem iuuentutis eo etiam, quod vt duplex acciperent stipendium, decreuerant, spei animorumq; impleuere. immunes quoq; operũ militarium erãt, vt in vnum pugnæ laborẽ reseruati, plus sibi, q̃ ꝓ virili parte annitendum scirent, extra ordinem ẽt in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duûm millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat, ibi pari ferme vtrimque spatio in medio pugnatum est. primo stetit ambigua spe pugna, nequiquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem, postquam equestris pugna effectu, quam conatibus vanior erat, consulto prius dictatore equites, permissu deniq; eius, relictis equis, clamore ingenti ꝓuolant ante signa, & nouam integrant pugnam, neq; sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum, animorumque robore se obiecissent. *Acris pugna Romanorum & Hernicorum.*
VIII Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc, aut illinc cõmunis Mars belli aufert, multiplex q̃ pro numero damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegata primorib. pugna, euẽtũ suum in virtute aliena ponit, multi vtrimq; cadũt, plures vulnera accipiũt. Tãdẽ equites alius alium increpãtes, *quid deinde restaret* quęrendo, *si neq; ex equis*

pepulissent hostem, neq; pedites quicquam momenti facerent, quam tertia exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent? & alieno pugnarent loco? His inter se vocibus concitati, clamore renouato, inferunt pedem: & primum gradu mouerunt hostem, deinde pepulerunt; postremo iam haud dubie auerterunt: neque tam vires pares quę superauerint res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna vtriusq; populi & extollere animos, & minuere potuit. Vsq; ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorũ oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucii relicti quidam inuenti: agmenq; fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia signa cõspecta essent fusum, ac per agros trepida fuga palatũ est. nec Romanis incruenta victoria fuit, quarta pars militum amissa: & vbi haud minus iacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere. Insequenti anno quum L. Sulpicius & C. Licinius Caluus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inuentis in agro hostibus, Ferentinum vrbẽ eorum vi cepissent, reuertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea vltima fuit causa, quũ multæ ante querimonię vltro citroq; iactatæ essent, cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis constat, & magistrum equitum Sergium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causa & ab Licinio consule dictũ scribit, quia, collega comitia bello pręferre festinante, vt continuaret cõsulatum obuiam eundum prauæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leuiorem auctorem Liciniũ facit. quum mentionem eius rei in vetustioribus annalibus nullã inueniam, magis vt belli Gallici causa dictatorẽ creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici causa iustitium edixisset, omnes iuniores sacramẽto adegit, ingentique exercitu ab vrbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indiciũ esset: prælia de occupando ponte crebra erant: nec qui poti ẽtur, incertis viribus satis discerni poterat. tũ eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit: & quantum maxima voce potuit, *Quem nunc,* inquit, *Roma fortissimũ virum habet, procedat agedum ad pugnam, vt noster duorum euentus ostendat vtra gens bello sit melior.* Diu inter primores iuuenum Romanorũ silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & pręcipuam sortem periculi petere nollẽt. tum T. Manlius L. filius, qui patrẽ à vexatione tribunitia vindicauerat, ex statione ad dictatorem pergit:

Tiburtibus bellum indicitur.

T. Manlius cum Gallo pugnat.

In-

Iniussu tuo, inquit, *imperator, extra ordinem numquam pugnauerim, non si certam victoriam videam: si tu permittis, volo ego illi belluæ ostendere, quãdo adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorũ agmen ex rupe Tarpeia deiecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *hac pietate in patrẽ patriamq́; T. Manli esto: perge, & nomẽ Romanũ inuictum iuuantib. Dijs, præsta.* Armant inde iuuenem æquales: pedestre scutũ capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. armatũ adornatumq; aduersus Gallũ stolide lætum, & (quoniam id quoq; memoria dignũ antiquis visum est) linguã etiam ab irrisu exerẽtem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem ceteri, & duo in medio armati spectaculi magis more, q̃ lege belli destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque & auro cælatis refulgẽs armis. media in altero militaris statura, modicaq; in armis habilibus magis quã decoris species: non cantus, non exultatio, armorumq; agitatio vana, sed pectus animorũ iræq; tacitæ plenum, omnẽ ferociam in discrimẽ ipsum certaminis distulerat. Vbi cõstitere inter duas acies tot circa mortalium animis spe metuque pendẽtibus: Gall⁹ velut moles superne imminens, proiecto læua scuto in aduenientis arma hostis, vanũ cæsim cum ingenti sonitu ensem deiecit. Romanus mucrone surrecto, quum scutum scuto imum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaq; vno alteroq; subinde ictu ventrẽ atq; inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. iacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactum, vno torque spoliauit, quẽ respersum cruore, collo circumdedit suo. Defixerat pauor cum admiratione Gallos. Romani alacres ab statione obuiam militi suo progressi, laudãtes gratulantesque ad dictatorẽ perducunt. inter carminum propemodum incondita quædam militariter ioculantes, *Torquati* cognomen auditum, celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. dictator coronã auream addidit donum,

T. Manlius Gallum vincit.

XI mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit. Et hercle, tanti ea ad vniuersi belli euentum momenti dimicatio fuit, vt Gallorũ exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atque inde societate belli facta, commeatuque benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa cur proximo anno C. Petilius Balbus Cos. quum collegæ eius M. Fabio Ambusto Hernici prouincia euenisset, aduersus Tiburtes iussu populi exercitum ducere, ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lauicano, Tusculanoque, & Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus sunt factæ. Et quum aduersus Tiburtem hostem duce Cos. contenta respubl. esset, Gallicus tumultus dictatorem creari coegit.

creatus Q. Seruilius Ahala T. Quintium magistrum equitū dixit:
& ex auctoritate patrum *si prospere id bellum euenisset, ludos magnos
vouit.* Dictator ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari
exercitu iussu manere, omnes iuniores nullo detrectante militiā
sacramento adegit. Pugnatum haud ꝓcul porta Collina est totius
viribus vrbis, in conspectu parentum coniugumq; ac liberorum,
quæ magna etiam absentibus hortamenta animi, tum subiecta
oculis, simul verecundia misericordiaque militem accendebant.

Galli Tibur fugati se recipiunt.

Magna vtrimq; edita cæde, auertitur tandem acies Gallorum. fugati
Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt. palati à Cos. Petilio
haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus,
simul cum his intra portas compelluntur. Egregie quum ab
dictatore, tū ab Cos. res gesta est. Et Cos. alter Fabius prælìis primum
paruis, postremo vna insigni pugna quū hostes totis adorti
copiis essent, Hernicos deuicit. Dictator Coss. in senatu & apud
populum magnifice collaudatis, & suarum quoq; rerum illis remisso
honore, dictatura se abdicauit. Petilius de Gallis Tiburtibusq;
geminum triumphum egit, Fabio satis visum, vt ouans vrbem
iniret. Irridere Petilii triumphum Tiburtes: *Vbi enim eum secum
acie cōflixisse? spectatores paucos fuga trepidationiq; Gallorum extra
portas egressos, postquam in se quoq; fieri impetum viderint, & sine
discrimine obuios cædi, recepisse se intra vrbē, eam rem triumpho dignam
visam Romanis? ne nimis mirum magnumq; cēserent, tumultum excire
in hostium portis, maiorē ipsos trepidationē ante mœnia sua visuros.*
Itaq; insequenti anno M. Popilio Lenate, Cn. Manlio Coss. primo XII
silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad vrbem Romam
venerunt. terrorē repente ex somno excitatis subita res, &
nocturnus pauor p̄buit, ad hæc multorum inscitia, qui aut vnde
hostes aduenissent. conclamatum tamen celeriter *ad arma* est, &
portę station. muriq; præsidiis firmati. & vbi prima lux mediocrē
multitudinē ante mœnia, neque alium, quam Tiburtē hostem ostendit,
duabus portis egressi cōsules, vtrimq; aciem subeuntium
iam muros aggrediuntur, apparuitque occasione magis, quā virtute
fretos venisse: ideo vix primum impetum Romanorum sustinuere:
quin ēt bono fuisse Romanis aduentum eorū cōstabat,
orientemque iam seditionē inter patres & plebē, metu tam propinqui
belli cōpressam. Alius aduentus hostium fuit ꝓximo bello

Tarquinienses agrum Romanum populantur.

agris, quā vrbi terribilior. Populabundi Tarquinienses fines Romanos
maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragrauere: rebusq;
nequiquā repetitis, noui consules C. Fabius, & C. Plautius
iussu populi bellū indixere: Fabioq; ea ꝓuincia; Plautio Hernici
euenere. Gallici quoq; belli fama increbrescebat: sed inter multos
terrores solatio fuit pax Latinis petentib. data, & magna vis militum
ab iis fœdere vetusto, ꝙ multis intermiserant annis, accepta.

quo

quo pſidio quum fulta res Romana eſſet, leuius fuit, *quod Gallos mox Præneſte veniſſe, atq; inde circa Pedũ conſediſſe,* auditum eſt. Dictatorẽ dici C. Sulpicium placuit: cõſul ad id accitus C. Plautius dixit. magiſter equitum dictatori additus M. Valerius. hi robora militum ex duob. cõſularib. exercitib. electa aduerſus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, q̃ parti vtriq; placebat, fuit; quum primo Galli tantũ auidi certaminis fuiſſent: deinde Romanus miles ruendo in arma, ac dimicationẽ, aliquantũ Gallicá ferociam vinceret. dictatori neutiq̃ placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ ſe cõmittere, aduerſus hoſtẽ, quem tempus deteriorem indies, & locus alienus faceret, ſine pparato commeatu, ſine firmo munimẽto morantẽ: ad hoc iis animis corporibusq;, quorum omnis in impetu vis eſſet, parua eadẽ lãgueſceret mora. His cõſiliis dictator bellum trahebat, grauemq; edixerat pœnã, *ſi quis iniuſſu in hoſtẽ pugnaſſet,* milites ægrè id patientes, primo in ſtatio nib. vigiliisq; inter ſe dictatorẽ ſermonib. carpere, interdũ patres cõmuniter increpare, q̃ non iuſſiſſent p conſules geri bellum: *electum eſſe eximium imperatorẽ, vnicum ducẽ, qui nihil agenti ſibi de cœlo deuolaturã in ſinum victoriã cenſeat.* eadẽ deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his iactare *ſe iniuſſu imperatoris aut dimicaturos aut agmine Romã ituros:* immiſceriq; militib. centuriones: nec in circulis modo fremere, ſed iam in principiis ac prætorio in vnum ſermones confundi: atque in concionis magnitudinem creſcere turba, & vociferari ex omnibus locis, *vt extemplo ad dictatorẽ iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, vt virtute eius dignum eſſet.*

Dictatoris cunctationem ægerrimè ferunt milites.

XIII Septimum primum pilum iam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidẽ pedeſtria ſtipẽdia feciſſet, vir factis nobilior. is pcedens militum agmen, ad tribunal pergit. mirantiq; Sulpicio, non turbam magis quam turbæ principẽ Tullium imperiis obedientiſſimum militem, *Scilicet dictator,* inquit, *condemnatum ſe vniuerſus exercitus à te ignauia ratus, & prope ignominiæ cauſa deſtitutum ſine armis, orauit me vt ſuam cauſam apud te agerem. Equidem ſicubi loco ceſſum, ſi terga data hoſti, ſi ſigna fœdè amiſſa obiici nobis poſſent, tamen hoc à te impetrari æquum cenſerem, vt nos virtute culpam noſtram corrigere, & abolere flagitij memoriã noua gloria patereris. etiam ad Alliam fuſæ legiones, eandem quam per pauorem amiſerant, patriã, profectæ poſtea ab Veiis virtute recuperauere nobis Deûm benignitate, felicitate tua, populique Rmani, & res & gloria eſt integra: quamquam de gloria vix dicere auſim, ſi nos & hoſtes haud ſecus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noſter, quod ægrius patimur, exercitum tuum ſine animis, ſine armis, ſine manibus, iudicas eſſe: & prius quã expertus nos eſſes, de nobis ita deſperaſti, vt te mancorum ac debilium ducem iudicares eſſe. quid enim aliud eſſe cauſæ credemus, cur veteranus dux, fortiſſimus bello, compreſſis,*

quod aiunt, manib. sedeas? vtcumq; enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, q̃ nos de tua verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicũ est consilium, & consensus aliquis patrũ, non Gallicũ bellum nos ab vrbe, à penatib. nostris ablegatos tenet: quæso vt quæ dicam, non à militib. imperatori dicta censeas, sed à plebe patrib. quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habiturã dicat. Quis tandè succenseat milites nos esse, non seruos vestros ad bellũ, non in exiliũ missos? Si quis det signũ, in aciem educat, vt viris ac Romanis dignum sit pugnaturos: si nihil armis opus sit, ocium Romæ potius q̃ in castris acturos. hæc dicta sint patribus. Te imperator milites tui oramus, vt nobis pugnandi copiã facias: tũ vincere cupimus, tum duce te vincere, tibi laureã insignẽ deferre, tecum triumphantes vrbẽ inire: tum sequentes currum Iouis Opt. Max. templum gratantes ouantesq; adire. Orationem Tullij exceperunt preces multitudinis: & vndiq; vt signum daret, vt capere arma iuberet,

Dictator Sex. Tullium secreto alloquitur.

clamabant. Dictator quamquam rem bonam exemplo haud pro- XIV
babili actam censebat, tamen facturum ꝙ milites vellent, se recepit: Tulliumq; secreto, *quænã hæc res sit, aut quo acta more,* percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, *ne se oblitũ disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ maiestatis* crederet: *multitudini cõcitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem: ne quis alius, qualẽ mota creare multitudo soleret, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum: illi quoq; tamen videndum magnopere esse, vt exercitum in potestate haberet: differri non posse: adeo concitatos animos: ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpsuros, si ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos saxa cõiecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum vtrimque est. Iamq; haud procul iusto prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est, nec recipiente iam dilationem re, in posterum diẽ edicitur acie pugnaturos. Dictator tamen, vt qui magis animis quam viribus fretus, ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, vt arte aliqua terrorem hostibus incuteret. solerti animo rem nouã excogitat: qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate vsi sunt. mulis strata detrahi iubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones partim captiuis, partim ægrotum armis ornatos imponit. his ferè mille effectis, centum admiscet equites: & nocte super castra in mõtes euadere, ac syluis se occultare iubet, neq; inde antè moueri, quã ab se acciperent signum. ipse vbi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulo, vt aduersus montes cõsisteret hostis. Instructo iam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit: primo credere duces Gallorum nõ descensuros in

æquum

æquum Romanos: deinde vbi degressos repentè viderunt, & ipsi
auidi certaminis in prælium ruunt: priusq; pugna cœpit, q̃ signũ
XV ab ducib. daretur. Acrius inuasere Galli dexterũ cornu: neq; susti-
neri potuissent, ni fortè eo loco dictator fuisset, Sex. Tulliũ no-
mine increpans rogitansq;: *siccine pugnaturos milites spopondisset? v-
bi illi clamores sint arma poscentiũ? vbi mina iniussi imperatoris præliũ
inituros? en ipsum imperatorẽ clara voce vocare ad præliũ, & ire armatũ
ante prima signa: ecquis sequeretur eorũ, qui modo ducturi fuerint: in ca-
stris feroces, in acie pauidi?* Vera audiebãt: itaq; tantos pudor stimu-
los admouit, vt ruerent in hostium tela alienatis à memoria peri-
culi animis. hic primo imper⁹ ꝓpè vecors turbauit hostes: eques
deinde emissus turbatos auertit. Ipse dictator postquã labantem
vna parte vidit aciẽ, signa in læuum cornu confert, quo turbã ho-
stium cõgregari cernebat, & iis, q in monte erant, signum ꝓ con-
uenerat, dedit. Vbi inde quoque nouus clamor ortus, & tendere
obliquo mõte ad castra Gallorũ visi sunt: tum metu, ne exclude-
rentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. vbi
quum occurrisset eis M. Valeri⁹ magister equitum, qui profliga-
to dextro cornu obequitabat hostium munimentis, ad mõtes syl-
uasq; vertunt fugã: plurimiq; ibi à fallaci equitum specie, agaso-
nibusque excepti sunt: & eorum, quos pauor ꝑtulerat in syluas, a-
trox cædes post sedatum prælium fuit. Nec ali⁹ post M. Furium, q̃
C. Sulpici⁹ iustiorẽ de Gallis egit triumphum. auri quoq; ex Gal-
licis spoliis satis magnũ pond⁹ saxo quadrato septum in Capito-
lio sacrauit. Eodẽ anno & à Coss. vario euentu bellatũ. nã Herni-
ci à C. Plautio deuicti, subactique sunt. Fabi⁹ collega ei⁹ incautè
atq; incõsultè aduersus Tarquinięses pugnauit, nec in acie tãtum
ibi cladis acceptum, q̃ ꝓ cccvii milites Romanos captos Tarqui-
nienses immolarunt. qua fœditate supplicij aliquanto ignominia
populi Romani insignitior fuit. accessit ad eam cladem & vastatio
Romani agri, quã Priuernates, Veliterni deinde incursione repẽ-
tina fecerunt. Eodem anno duæ tribus Pomptina, & Publicia ad-
ditæ. Ludi votiui, quos M. Furius dictator vouerat, facti: & *de am-
bitu* à C. Pœtilio tribuno plebis auctorib. patrib. tum primum ad
populũ latum est: eaq; rogatione nouorũ maximè hominum am-
bitionẽ, qui nundinas & cõciliabula obire soliti erant, compres-
XVI sam credebant. Haud æquè patribus læta insequenti anno C.
Martio, Cn. Manlio Coss. de vnciario fœnore a M. Duellio, L.
Menenio tribunis plebis rogatio est perlata; & plebs aliquanto
eam cupidi⁹ sciuit, accepitq;. Ad bella noua priore anno destinata
Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine, quod & cum Tar-
quiniensib. iuuentus eorum militauerat: & eos, qui Valerios per-
fugerant, quum malè pugnatum est, repetentibus fetialibus Ro-
manis non reddiderant. ea prouincia Cn. Manlio obuenit, Mar-

Dictatoris ad milites adhortatio.

Galli vincuntur.

Tarquinienses 307. milites Romanos captos immolarunt.

tius exercitum in agrum Priuernatem, integrum pace longinqua induxit: militemq; pda impleuit. ad copiam rerũ addidit munificentiam, φ nihil in publicũ secernendo; augenti rẽ priuatam militi fauit. Priuernates quũ ante mœnia sua castris pmunitis consedissent: vocatis ad concionẽ militib. *Castra nunc*, inquit, *vobis hostiũ, vrbemq; prada do: si mihi pollicemini vos fortiter in acie operã nauaturos, nec prada magis, q̃ pugna paratos esse.* Signum poscunt ingẽti clamore: celsiq; & spe haud dubia feroces in prælium vadunt. ibi ante signa Sex. Tullius, de quo antè dictũ est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quemadmodũ exercitus tuus tibi pmissa prastet:* piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit: sequuntur Tullium antesignani omnes: primoq; impetu auertere hostẽ: fusum inde ad oppidũ psecuti, quum iam scalas mœnibus admouerent, in deditionẽ vrbẽ acceperunt. triumphus de Priuernatib. actus. ab altero Cos. nihil memorabile gestum: nisi φ legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim *de vicesima eorum, qui manumitterentur*, tulit. patres quia ea lege haud paruũ vectigali inopi ærario additũ esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis non tam lege q̃ exemplo moti, *ne quis postea populum seuocaret, capite sanxerunt. nihil n. non per milites iuratos in consulis verba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse.* Eodẽ anno C. Licini⁹ Stolo à M. Popilio Lenate sua lege * decẽ millib. æris ẽst damnatus, φ *mille iugerũ agri cũ filio possideret, emancipandoq; filium fraudẽ legi fecisset.* Noui Coss. inde M. Fabius Ambustus II. & M. Popilius Lenas II. duo bella habuere: facile alterũ cum Tiburtib. φ Lenas gessit: qui hoste in vrbẽ cõpulso, agros vastauit. Falisci, Tarquiniensesq; alterum consulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, φ sacerdotes eorum facib. ardentib. anguibusq; prælatis incessu furiali militẽ Romanũ insueta turbauerunt specie: & tunc quidẽ velut lymphati, & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde vbi cõsules legatiq; ac tribuni, puerorũ ritu vana miracula pauentes irridebant, increpabantque, vertit animos repente pudor: & in ea ipsa, q̃ fugerant, velut cæci ruebant. discusso itaq; vano apparatu hostiũ, quum in ipsos armatos se intulissent, auerterunt totam aciẽ: castrisq; ẽt eo die potiti, pda ingenti parta victores reuerterunt; militarib. iocis quum apparatũ hostiũ, tum suum increpantes pauorẽ. Concitatur deinde omne nomẽ Etruscũ, & Tarquiniẽsib. Faliscisque ducib. ad Salinas perueniunt. aduers⁹ cum terrorem dictator C. Marti⁹ Rutilus prim⁹ de plebe dict⁹, magistrũ equitum itẽ de plebe C. Plautium dixit. Id vero patrib. indignum videri, ẽt dictaturam tam in promiscuo esse: omnique ope impediebãt, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, parareturve. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. profectus ab vrbe vtraque parte Tiberis, ratibus exercitu

Priuernates vincuntur.

* 100. centen.

VII.

Faliscos & Tarquinienses Romani vincunt.

exercitu quocumq; fama hostiũ ducebat traiecto: multos populatores agrorum vagos, palãtes oppressit: castra quoq; nec opinato aggress⁹ cepit: & octo millib. hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate patrum populi iussu triumphauit. Quia nec p dictatorẽ plebeium, nec p cõsulem, comitia cõsularia haberi volebãt: & alter cõsul Fabi⁹ bello retinebatur: res ad interregnũ redit. Interreges deinceps Q. Seruili⁹ Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmili⁹, Q. Seruilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta cõtentio est, q duo patricii cõsules creabãtur: intercedentibusq; tribunis, interrex Fabi⁹ aiebat in duodecim tabulis legẽ esse, vt quodcũq; postremum populus iussisset; id ius ratumq; esset, iussum populi & suffragia esse. Quumq; intercedendo tribuni nihil aliud, quã vt differrẽt comitia, valuissent: duo patricii consules creati sunt, C.

Dictator plebeius triumphat de Faliscis.

XVIII Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemq; die magistratũ inierunt. Quadringentesimo anno, quã vrbs Romana cõdita erat, quinto tricesimo quã à Gallis recepta, ablato post vndecimum annum à plebe cõsulatu, patricii cõsules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpici⁹ Pæticus tertiũ, M. Valerius Publicola. Empulũ eo anno ex Tiburtib. haud memoràdo certamine captũ: siue duorũ cõsulum auspicio bellum ibi gestũ est, vt scripsere quidã: seu per idẽ tẽpus Tarquiniensium quoq; sunt vastati agri ab Sulpicio cõsule, quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamẽ consulib. cũ plebe ac tribunis erat. fidei iam suæ, nõ solum virtutis ducebant esse, vt accepissent duo patricii cõsulatum, ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius iã magistratus cõsulatus fiat: aut possidendũ totũ, quã possessionem integram à patrib. accepissent. Plebs cõtra fremit: *quid se viuere? quid in parte ciuiũ cẽseri: si q duorũ hominum virtute L. Sextij, ac C. Licinij partum sit, id obtinere vniuersi non possint? vel reges, vel decemuiros, vel si q tristius sit imperij nomẽ patiendũ esse potius, q̃ ambos patricios Coss. videant: nec inuicẽ pareatur, atq; imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebẽ nusquã alio natã q̃ ad seruiendum putet.* Nõ desunt tribuni auctores turbarum: sed inter cõcitatos per se oẽs vix duces eminẽt. Aliquoties frustra in cãpum descensum quum esset, multiq; per seditiones acti comitiales dies: postremo victæ perseuerãtia Consulũ plebis eo dolor erupit, vt tribunos *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquẽdumq; nõ campum iam solum, sed etiam vrbem captã atq; oppressam regno patriciorũ*, mœsta plebs sequeretur. Cõsules relicti à parte populi per infrequentiã comitia nihilo segnius perficiunt. creati cõsules ambo patricii M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius: in quibusdam annalibus p T. Quintio M. Popilium Cos. inuenio.

XIX Duo bella eo anno proper è gesta: cum Tiburtibusq; ad deditionem

Tiburtes se dedidere Romanis.

nem pugnatum: Sassula ex his vrbs capta: cęteraq; oppida eandē fortunā habuissent, ni vniuersa gens positis armis in fidem cōsulis venisset. triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sæuitū, multis mortalib. in acie cęsis: ex ingenti captiuorum numero. CCCLVIII delecti nobilissimus quisque, qui Romā mitteretur: vulgus aliud trucidatum, nec populus in eos, qui missi Romā erant, mitior fuit: medio in foro omnes virgis cęsi ac securi percussi. id ꝓ immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, vt Samnites quoq; amicitiā peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu respōsum: fœdere in societatem accepti. Nō eadem domi q̄ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi vnciario fœnore facto leuata vsura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumq; inibant. eo nec patricios ambo cōsules, nec comitiorum curam, publicaue studia ꝓ priuatis incōmodis plebs ad animum admittebat. Consulatus vterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pęticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam ciuitatem, quia Cæritem populū misericordia cōsanguinitatis Tarquiniensib. adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos conuertere, nuntiantes *exercitū, conscriptū armatumq; iam suis finib. imminere: deinde populandos in agrū Romanū venturos esse.* Censuit igitur senatus, neutiā negligendam rem esse. vtroq; legiones scribi: cōsulesq; sortiri prouincias iussit. Inclinauit deinde pars maior curæ in Etruscum bellum: postquā literis Sulpicii cōsulis, cui Tarquinii ꝓuincia euenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas: prædæq; partē in Cęritum fines auectā: & haud dubiè iuuentutem eius populi inter ꝓdatores fuisse. Itaq; Valerium consulem Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, reuocatū inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium Lucij filiū dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu cōtentus, ex auctoritate patrū ac populi iussu Cæritibus bellum indixit. Tum primū Cærites tanquam in verbis hostiū vis maior ad bellū significandum, quam in suis factis, qui per populationē Romanos lacessierant, esset, etiā verus belli terror inuasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant: pœnitebatq; populationis. & Tarquinienses execrabātur defectionis auctores; nec arma, aut bellū quisquam apparare, sed ꝓ se quisq; legatos mitti iubebat ad petendam erroris veniā. Legati senatū quum adiissent: à senatu reiecti ad populū, *Deos rogauerūt, quorū sacra bello Gallico accepta ritè ꝓcurassent, vt Romanos florentes ea sui misericordia caperet, qua se rebus adfectis quōdam populi Romani cepisset,* conuersiq; ad delubra Vestæ hospitium flaminum, Vestaliumq; ab se castè ac religiosè cultū inuocabant.

T. Manlius Cæritibus bellum indixit.

XX

Eam

Eane meritos crederet quisquã, hostes repẽtè sine causa factos? aut si quid hostiliter fecissent, cõsilio id magis, quàm furore lapsos fecisse? vt sua vetera beneficia, locata pѱertim apud tam gratos, nouis corrumperent maleficiis? florẽtemq́; populũ Romanũ ac felicissimũ bello sibi desumerent hostẽ, cuius afflicti amicitiam cepissent? ne appellarẽt consiliũ, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrũ suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestiũ populationis eius, quæ sibi crimini detur. comites eos, seu dedi placeat, dedere separatos esse: seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære sacrariũ populi Romani. diuersoriũ sacerdotũ ac receptaculũ Romanorũ sacrorũ intactum inuiolatumq́; crimine belli, hospitio Vestaliũ cultisq́; diis darent. Mouit populum non tam causa præsens, quàm vetus meritum, vt maleficii quàm beneficii potius immemores essent. itaq; pax populo Cęriti data, *induciasq́; in centũ annos factas*, in senatuscõsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli cõuersa est: sed hostes nusquam inuenti. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione vrbium temperatum: legionibusq; Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis con-

Cæritibus pax data.

XXI sumptum, & ædes Apollinis dedicata est. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus *passuros comitia haberi, ni secundũ Liciniã legẽ haberentur*; dictatore obstinato tollere potius totũ è Republica cõsulatum, quàm promiscuum patrib. ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, quum dictator magistratu abiisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde patrib. plebem interreges quum accepissent, ad vndecimum interregem seditionib. certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni iactabant: ꝓpior dolor plebi fœnoris ingrauescentis erat: curæq; priuatæ in certaminib. publicis erumpebant. quorum tædio patres L. Cornelium Scipionẽ interregem, *concordia causa obseruare legem Liciniam*, comitiis consularib. iussère. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiã animis, noui consules fœnebrẽ quoque rẽ, quæ destinere vnanimos videbatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curã verterunt: quinq; viris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æquitate curaque sunt, vt per omnium annaliũ monumẽta celebres nominib. essent. Fuère aũt C. Duellius, P. Decius Mus, M. Papyrius, Q. Publilius, & T. Æmilius, qui rem difficilimam tractatu, & plerumq; parti vtriq, semper certè alteri, grauem, quum alia moderatione, tũ impendio magis publico, quàm iactura sustinuerunt. tarda n. nomina, & impeditiora inertia debitorum quam facultatibus, aut ærarium mensis cum ære in foro positis, dissoluit, vt populo prius caueretur: aut æstimatio æquis rerum pretiis liberauit: vt non modò sine iniuria, sed etiam sine querimoniis

Consulum alter de plebe creatur.

quetimoniis partis vtriusque exhausta vis ingens æris alieni sit. 'l ettor inde van' belli Etrusci, quum cōiurasse duodecim populos fama esset, dictatorē dici coegit. dictus in castris (eò n. ad cōsules missum senatusconsultum est) C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Æmilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere. XII
Tentatum domi per dictatorē, vt ambo patricii cōsules crearentur, rē ad interregnum perduxit. duo interreges G. Sulpici', & Fabius interpositi obtinuēre, q dictator frustra tetenderat, mitiore iam plebe ob recens meritum leuati æris alieni, vt ambo patricii cōsules crearentur, creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui prior interregno abiit: & T. Quintius Pennus. quidā *Cæsonē*, alii *Caium* nomen Quintio adiiciunt. Ad bellum ambo pfecti, Faliscum Quintius, Sulpici' Tarquiniense. nusquā acie congresso hoste, cum agris magis q̄ cum hominib. vrendo populandoq; gesserunt bella, cui' lentæ velut tabis senio victa vtriusq; pertinacia populi est, vt primum à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos impetrauerunt: ita posita duorum bellorum q̄ imminebant, cura. Dum aliqua ab armis quies esset; quia solutio ęris alieni multarum rerum mutauerat dominos, cēsum agi placuit. ceterum quum censorib. creādis indicta comitia essent: pfessus se petere censuram C. Marcius Rutilus, qui prim' dictator de plebe fuerat, concordiā ordinum turbauit. q videbatur quidem tempore alieno fecisse: quia ambo tum forte patricij cōsules erant, qui rationē eius se habituros negabant: sed & ipse constantia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperādo ius consularib. comitiis amissum, adiuuerunt. & quū ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium nō æquabat, tum per eundē, qui ad dictaturā aperuisset viam, censurā quoq; in partē vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Mālio Næuio censor Martius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis cōsularib. obseruaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Seruilius. nec tū dictatura potentiorem eum consensum patrum consularib. comitiis fecit, quam censoris fuerat. M. Popilius Lenas à plebe consul, à patrib. L. Cornel. Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit: nam quum ingentē Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nuntiatū esset: Scipione graui morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinem datum. Is impigre exercitu scripto, quum omnes extra portā Capenam ad Martis ædem conuenire armatos iuniores iussisset, signaque eodem q̄stores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor patrib. scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli euentus subsidium Reip. esset. Ipse iam satis omnib. instru-XXIII

Falisci & Tarquinienses inducias in 40. annos impetrāt.

Galli in agro Latino castra habent.

ctis, comparatisq;, ad hostem pergit, cuius vt prius nosceret vires q̃ periculo vltimo tentaret: in tumulo, quē ꝓximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenij auidi ad pugnā, quum ꝓcul visis Romanorum signis, vt extemplo prælium initura explicuisset aciem: postquā neq; in æquum demitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, perculsos pauore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maximè operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarii erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui ꝓ munitorib. intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adiuuit, vt pila omnia hastæq; non tanq̃ ex æquo missa vana (q̄ plerumq; fit) caderent, sed omnia librata ponderib. figerentur, oneratiq; telis Galli, quib. aut corpora trāsfixa, aut ꝑgrauata inhærentib. gerebant scuta, quum cursu pene in aduersum subissent, primò incerti restitêre: dein quum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alii super alios strage q; inter se cæde ipsa fœdiorē dare. adeò præcipiti turba obXXIV triti plures, quam ferro necati. Nec dum certa Romanis victoria erat: alia in campum degressis supererat moles. namq; multitudo Gallorum sensum omnē talis damni exsuperans, velut noua rursus exoriente acie, integrum militem aduersus victorem hostem ciebat, stetitq; suppresso impetu Romanus, & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & q̄ consul, dum inter primores incautus agitat, læuo humero matari propè traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamq; omissa cunctando victoria erat, quum consul vulnere alligato, reuectus ad prima signa: *Quid stas miles? inquit, non cum Latino Sabinoq; hoste res est. quē victū armis sociū ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis, pepulistis à castris, supina valle ꝑcipites egistis, stratis corporib. hostium superstatis. cōplete eadē strage cāpos, qua montes replestis. nolite exspectare dū stantes vos fugiant. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationib. iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorū, cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. inde barbari dissipati, quib nec certa imperia, nec duces essent, vertūt impetum in suos: fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, q̄ editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non vltra castra insecutus, quia & vulnus degrauabat, & subiicere exercitum pugna fessum nouo labori nolebat, à persequendo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data, victorē exercitum opulentumque Gallicis spoliis Romam reduxit, moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, vt esset qui ægris consulibus comitia haberet.

Galli vincuntur.

Dictator

Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit patrib. possessionẽ pristinam cõsulatus. ipse ob id meritum ingenti patrum studio creatus cõsul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit. Priusquam inirent noui cõ- XXV
sules magistratum, triumph' à Popilio de Gallis actus magno fauore plebis: mussantesq; inter se cogitabãt, *num quẽ plebeij consulis pœniteret?* simul dictatorem increpabant, qui Legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum priuata cupiditate, q̃ publica iniuria fœdiorem, cepisset, vt se ipse cõsulem dictator crearet. Annus multis

Mare infestum classibus Græcorum.

vatiisq; motib. fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hyemis vim pati nequiuerant, per cãpos maritimaq; loca vagi populabantur. Mare infestum classib. Græcorum erat: oraq; littoris Antiatis, Laurensq; tractus, & Tiberis ostia: vt pdones maritimi cum terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retrò ad naues, victos se, an victores putarent. Inter hæc longè maximus extitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumq; haud ambiguum imperantib. milites Romanis datũ, absisterent imperare iis, quorũ auxilio egerent. Latinos ꝓ sua libertate potius, q̃ ꝓ alieno imperio latutos arma. Inter duo simul bella externa defectione & sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset: extendere omnes imperii vires consules delectu habendo iussit. ciuili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Vndiq; non vrbana tantum, sed & agresti iuuentute decem legiones scriptæ dicuntur, quaternûm millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum: quem nunc nouum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in vnum haud facilè efficiant: adeò in quæ laboramus sola creuimus, diuitias, luxuriamq;. Inter cetera tristia eius anni consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur, redierantque res ad Camillum: cui vnico consuli, vel ob aliam dignationem haud subiiciendã dictaturæ, vel ob omen faustũ ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorẽ arrogari, haud satis decorum visum est patribus. Consul duab. legionib. vrbi ꝑpositis, octo cum L. Pinario prætore diuisis, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit: prætorem maritimã oram tutari, Græcosque arcere littorib. iussit. & quum in agrum Pomptinum descendisset, quia neq; in campis cõgredi nulla cogente re volebat, & ꝓhibendo populationibus, quos rapto viuere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem; locum idoneum

Bellum Gallicum.

statiuis delegit. Vbi quum stationib. quieti tempus tererent, Gal- XXVI
lus processit magnitudine atque armis insignis: quatiensque scutum hasta, quum silentium fecisset, prouocat per interpretem

vnum

vnum ex Romanis, qui secum ferro decernat. Marcus erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se quam T. Manlium ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamẽ humanum numine interposito Deorum factum. namq; conserenti iam manum Romano coruus repente in galea consedit in hostẽ versus; quod primo vt augurium cœlo missum, lætus accepit tribunus: precatus deinde: *si diuus, si diua esset, qui sibi prepetẽ misisset, volẽs propitius adesset.* dictu mirabile: tenuit nõ solum ales captam semel sedem, sed quotiescumq; certamen initum est, leuans se alis, os oculosq; hostis rostro & vnguibus appetijt: donec territũ prodigij talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. coruus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ vtrimque stationes fuere. postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorẽ etiam ocior fuit. ibi circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus vtrimq; effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lętũ tam præsentibus ac secundis Dijs, ire in prœlium iubet, ostentansq; insignem spolijs tribunũ, *hunc imitare miles,* aiebat, *& circa iacentem ducem sterne Gallorum cateruas.* Dij hominesq; illi affuere pugnæ: depugnatumq; haudquaquam certamine ambiguo cũ Gallis est: adeo duorum militũ euentum, inter quos pugnatum erat, vtraq; acies animis præceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciuerat, atrox prœlium fuit: alia multitudo, priusquam ad coniectũ teli veniret, terga vertit primo per Volscos Falernumq; agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul concione aduocata, laudatũ tribunum, decem bobus aureaq; corona donat, ipse iussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore iunxit castra. ibi, quia res trahi segnitia Gręcorum non committentium se in aciem videbatur, dictatorẽ comitiorũ causa T. Manlium Torquatũ ex auctoritate senatus dixit. Dictator magistro equitum A. Cornelio Cosso dicto, consularia comitia habuit, æmulumq; decoris sui absentẽ M. Valerium Coruum (id enim illi deinde cognominis fuit) summo fauore populi tres & viginti natum annos consulem renuntiauit. collega Coruo de plebe M. Popilius Leuas iiii. cõsul futurus datus est. Cũ Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terra, nec Romanus mari bellator erat. Postremo quum littoribus arcerentur, aqua etiam præter cætera necessaria vsui deficiente, Italiam reli-
XXVII quere. Cuius populi ea, cuiusq; gentis classis fuerit, nihil certi est: maxime Siciliæ fuisse tyrannos crediderim, nam vlterior Græcia ea tempestate intestino fessa bello, iam Macedonum opes horrebat. Exercitibus dimissis, quum & foris pax, & domi concordia

M. Valerij cum Gallo singularis pugna.

Nec Græcia terra, nec Romanus mari [illegible] fortis [illegible] erat.

ordinum otium eſſet, ne nimis lætæ res eſſent, peſtilentia ciuitatem adorta coegit ſenatum imperare decemuiris, vt libros Sibyllinos inſpicerent: eorumque monitu lectiſternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reſtitutaq; vrbs, quam Latini diruerant. Et cum Carthaginenſibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac ſocietatem petentes veniſſent. Idem otium domi foriſq; manſit. T. Manlio Torquato, C. Plautio ſecundum Coſſ. ſemunciarium tantum ex vnciario fœnus factum, & in penſiones æquas triennij, ita vt quarta præſens eſſet, ſolutio æris alieni diſpenſata eſt, & ſic quoq; parte plebis affecta, fides tamen publica priuatis difficultatibus potior ad curam ſenatui fuit. leuatæ maximæ res, quia tributo ac delectu ſuperſeſſum. Tertio anno poſt Satricum reſtitutum à Volſcis, M. Valerius Coruus ſecundũ conſul cum C. Petilio factus, cum ex Latio nũtiatum eſſet, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum: priuſquam plus hoſtium fieret, Volſcis arma inferre iuſſus, ad Satricum exercitu infeſto pergit. quo quum Antiates alijq; Volſci præparatis iam ante, ſi quid ab Roma moueretur, copijs occurriſſent, nulla mora inter infenſos diutino odio dimicandi facta eſt. Volſci ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, certamine victi, fuga effuſa Satrici mœnia petunt, & ne in muris quidẽ ſatis firma ſpe, quum corona militum cincta iam ſcalis caperetur vrbs, ad quatuor millia præter multitudinem imbellem, ſeſe dedidẽre. oppidum dirutum atq; incenſum: ab æde tantum matris Matutæ abſtinuere ignem. præda omnis militi data. extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos vinctos conſul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captiuam ſeruorum fuiſſe ſcribant: idque magis veriſimile eſt, quam deditos venuiſſe. XXVIII Hos conſules ſecuti ſunt M. Fabius Dorſuo, Ser. Sulpicius Camerinus: Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi vnius cõſilium omnis nominis Latini eſſet, dictator velut aduerſus armatũ iam Latium L. Furius creatus, magiſtrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit & quum (quod per magnos tumultus fieri ſolitũ erat) iuſtitio indicto, delectus ſine vacationibus habitus eſſet: legiones quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ: ibi prædonum magis, quam hoſtium animi inuẽti, prima itaque acie debellatum eſt. Dictator tamen, quia & vltro bellum intulerant, & ſine detrectatione ſe certamini offerebant: Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipſam dimicationem, ædẽ Iunoni Monetæ vouit: cuius dãnatus voti quum victor Romã reuertiſſet, dictatura ſe abdicauit. Senatus duumuiros ad eandem ędem pro amplitudine P. R. faciendam creari iuſſit. locus in arce deſtinatus, quæ area ædium M. Manlij Capitolini fuerat.

Cũ Carthaginenſib. fœdus ictum.

Conſules

Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum vsi, Soram ex
hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquam vota erat, æ-
des Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo II. T. Manlio Torqua-
to II. Coss. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile
vetusto montis Albani prodigio, namq; & lapidibus pluit, & nox
interdiu visa intendi: librisq; inspectis, quum plena religione ci-
uitas esset, senatui placuit, *dictatorē feriarum constituendarū causa*
dici. dictus P. Valerius Publicola, magister equitum ei Q. Fabius
Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit,
sed finitimos etiam populos: ordoque ijs, quo quisq; die suppli-
carent, statutus. Iudicia eo anno populi Romani tristia in fenera-
tores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esse traduntur. Et res
haud vlla insignis ad memoriam causa ad interregnū rediit. Ex in-
terregno, vt id actum videri posset, ambo patricij consules creati
xx- sunt, M. Valerius Coruinus III. A. Cornelius Cossus. Maiora iam
ix hinc bella & viribus hostium, & lōginquitate, vel regionum, vel
temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namq; eo anno
aduersus Samnites, gentem opibus, armisque validam, mota ar-
ma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum. Pyrrhus hostis,
Pyrrhum Pœni secuti. quanta rerum moles, quoties in extrema
periculorum ventum, vt in hanc magnitudinē, quæ vix sustine-
tur, erigi imperium posset? Belli autē causa cum Samnitibus Ro- *Sānitium*
manis, quū societate amicitiaq; iuncti essent, extrinsecus venit, *bellū, qui-*
non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia vi- *bus de cau-*
ribus plus poterant quum intulissent, coacti inopes ad opulētio- *sis suscc-*
rum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani *ptum.*
magis nomen ad præsidium sociorum, quam vires quum attulis-
sent, fluentes luxu ab duratis vsu armorū in Sidicino pulsi agro,
in se deinde molem omnem belli verterunt. namq; Samnites o-
missis Sidicinis, ipsam arcē finitimorum Campanos adorti, vnde
æque facilis victoria, prædæ atq; gloriæ plus esset. Tifata immi-
nentes Capuæ colles, cum præsidio firmo occupassent, descendūt
inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataq; inter-
iacet, ibi rursus acie dimicatum: aduersoq; prœlio Campani inter
mœnia compulsi. Quum robore iuuentutis suæ acciso, nulla pro-
xx pinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxiliū. Legati *Legatorū*
introducti in senatum, maxime in hanc sententiam locuti sunt. *Campa-*
Populus nos Campanus legatos ad vos P. C. misit, amicitiam in perpe- *norum o-*
tuum, auxilium præsens à vobis petitū, quam si secundis reb. nostris pe- *ratio.*
tissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset, tūc
enim, vt q ex æquo nos venisse in amicitiā meminissemus, amici forsitā
pariter ac nūc, subiecti atq; obnoxij vobis minus essemus. nūc misericor-
dia vestra conciliati, auxilioq; in dubijs reb. defensi, beneficium quoq;
acceptum colamus oportet, ne ingrati atq; omni ope diuina humanaque
indigni videamur. Neq; hercule, q Samnites priores amici socijq; vobis

facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur: sed vt vetustate & gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitium ne qua noua iungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis iusta causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non vrbis amplitudine, non agri vbertate vlli populo, præterquã vobis cedentes, haud parua (vt arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiã venimus vestram. Æquis Volscisque æternis hostibus huius vrbis, quandocunque se mouerint, ab tergo erimus: & quod vos ꝓ salute nostra priores feceritis: id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spõdet, & virtus & fortuna vestra, cõtinens imperium vsque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est Patres cõscripti, vt aut amicorum aut inimicorum Campani simus. si defenditis, vestri; si deseritis, Sãnitium erimus. Capuam ergo, & Campaniam omnem vestris, an Samnitiũ viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumq; auxilium æquum est patere: iis tamen maxime, qui eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquã pugnauimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimũ populum nefario latrocinio Samnitium peti: & vbi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendiũ esse. Nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An si vltio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterũ in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quã per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atq; pecudum actas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro igniq; vastata. Hiscine ira expleri nõ potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandum Capuam rapit. aut delere vrbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius Romani beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum: sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Vsque ad nos cõtemptus Samnitium peruenit, supra non ascendit. Itaq; vmbra vestri auxilij, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua vrbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideq; superet. Annuite Patres Cõscripti, nutum numenq; vestrum inuictum Campanis, & iubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quã omnia votorum lachrymarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumq; Campanum, coniuges, liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad

portas.

portas, viam hinc ferentem prospectãtes certum habeo, quid illis nos Patres Conscripti sollicitis ac pẽdentibus animis renunciare iubeatis. Alterum respõsum salutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde vt aut de vestris futuris sociis atque amicis,
xxxi *aut nusquam vllis futuris nobis consulite.* Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, etsi magnæ parti vrbs maxima opulentissimaque Italiæ vberrimus ager, marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: tamen tanta vtilitate fides antiquior fuit, responditq; ita ex auctoritate senatus, Consul: *Auxilio vos Cãpani dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere iuncti sunt. itaq; arma Deos prius, quã homines violatura, aduersus Samnites vobis negamus: legatos sicut fas iusq; est ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (sic n. domo mandatũ attulerat.) *Quandoquidem*, inquit, *nostra tueri aduersus vim atque iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis. itaque populũ Campanũ, vrbemq; Capuam, agros, delubra Deûm, diuina humanaq; omnia in vestram Patres conscripti, populiq; Romani ditionem dedimus: quicquid deinde patiemur, dediticij vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad Coss. tendentes, pleni lacrymarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaq; clarus, à quo paulo ante auxiliũ finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, vt se ipse suaq; omnia potestatis alienæ faceret. tum iã fides agi visa, deditos nõ prodi, nec facturũ æqua Samnitium populum censebãt, si agrum vrbemq; per deditionẽ factam populi Romani oppugnarent. legatos itaq; extemplo mitti ad Samnites placuit. data mãdata, *vt preces Campanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent: peterent pro societate amicitiaq;, vt dediticiis suis parcerent: neq; in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent, si leniter agendo parum proficerẽt, denunciarent Samnitibus populi Romani senatusq; verbis, vt Capua vrbe Campanoq; agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, vt non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis præfectos cohortium vocarent: iisq; clara voce imperarent, vt prædatum in agrum Cam-
xxxii panum extemplo proficiscerentur. Hac legatione Romam relata positis omnium aliarum rerum curis, patres fetialib. ad res repetendas missis, belloq; quia nõ redderentur solenni more indicto, decreuerunt, vt primo quoq; tempore de ea re ad populum ferretur. iussuq; populi cõsules ambo cum duobus ab vrbe exercitibus profecti Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium: ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Vale-

Campani sese Romanis dedũt.

Samnitibus bellum indicitur.

rio Samnitium legiones (eo namq; omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt, simul in Campanos, stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda aduersus se auxilia. Vt vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare *eadem fortuna Romanum Campano laturũ opem, qua Campanus Sidicino tulerit.* Valerius leuibus certaminibus tentandi hostis causa haud ita multos moratus dies,

Valerij Cos. oratio. signum pugnæ proposuit. paucis suos adhortatus: *Ne nouum bellũ eos, nouusq; hostis terreret. quidquid ab vrbe lõgius proferrẽt arma, magis magisq; in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorũ Campanorumq; cladibus Samnitium æstimarent virtutem, qualescunq; inter se certauerint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluẽtibus rebus, mollitiaq; sua, quam virtute hostium victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium aduersus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures quã annos ab vrbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prœlijs cæsos, postremo in mare ac naues fuga cõpulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemq; fretos ire in aciẽ debere: tum etiã intueri, cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit: vtrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers, an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? Facta mea, nõ dicta vos milites,* inquit, *sequi volo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per cõciones vsitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres cõsulatus summamq; laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodẽ anno familia ista consulatum, quo vrbs hæc cõsulem habuit. Nunc iam nobis patribus. vobisq; plebeijs promiscuus consulatus patet: nec generis, vt ante, sed virtutis est prœmiũ. proinde summum quodq; spectate milites decus. Non si mihi nouum hoc Corui cognomen Dijs auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familia nostra cognomẽ memoria excessit. semper ego plebẽ Romanã militia domiq; priuatus, in magistratibus, paruis magnisq; aque tribunus ac Cos. eodẽ tenore per omnes deinceps consulatus colo atque colui. nunc quod instat, Dijs bene iuuantibus nouum atq; integrum*

Valerij Cos. laudes. *de Samnitibus triumphum mecum petite.* Nõ alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militũ haud grauate munia obeundo. in ludo præterea militari, quum velocitatis viriumq; inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem nec quemquã aspernari parẽ, nec qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quam suæ dignitatis memor: & quo nihil popularius est; quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaq; vniuersus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prœlium, vt quod maxime vmquam, pari spe, vtrimq; æquis XXXIII

viribus

viribus cum fiducia sui, sine cōtemptu hostium commissum est. Samnitibus ferociam augebant nouæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ vrbi æqualis victoria. vtrisque tamen nouus hostis curā addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namq; ita conflixerunt, vt aliquamdiu in neutrā partem inclinaret acies. Tum consul trepidationem iniiciendam ratus, quando vi pelli non poterant: equitibus immissis turbare prima signa hostiū conatur. quos vbi nequiquam tumultuantes in spatio exiguo voluere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viā, reuectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo: *Nostrū, inquit, peditum illud milites est opus: agitedum, vt me videritis, quacumq; incessero, in aciē hostium ferro viam facientem, sic pro se qui q; obuios sternite. illa nunc omnia, quæ nunc erecta micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quū equites cōsulis iussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul inuadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra læuaque ante se quisque memorandum prœlium ciet. stāt obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. Aliquamdiu iam pugnatū erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat: adeo morte sola vinci destinauerant animis. Itaque Romani quum effluere iā lassitudine vires sentirent, & diei haud multū superesse, accensi ira cōcitant se in hostem tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriā magis quam prœlium diremisset. & Romani fatebantur *numquā cum pertinaciore hoste conflictum* & Samnites, quū quæreretur *quæ nam prima causa tam obstinatos mouisset in fugam? oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora*: inde plusquam ex alia vlla re terroris ortum. quem terrorem non pugnæ solum euentu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur, quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

Samnites vincūtur.

XXXIV Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Satricula profectus Cornelius Cos. exercitum incautè in saltum caua valle peruium, circaq; insessum ab hoste induxit: nec prius quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostē vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totū in vallem infimā demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit vnum editum in saltu collē, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaq; consuli territo animi: *Videsne tu, inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei salutisq; nostræ, si eam, quā cæci reliquēre Samnites, impigre capimus, nec tu mihi plusquam vnius legionu principes ha-*

cipes hastatosq; dederis: cum quibus vbi euasero in summum, perge hinc omni liber metu: teq; & exercitum serua. neq; n. moueri hostis subiectus nobis ad omnes ictus sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet. Collaudatus à consule, accepto præsidio vadit occultus per saltus: nec prius ab hoste est visus, quam loco quem petebat, appropinquauit. Inde admiratione pauentibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos: & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt; vtriusque rei omissa occasione; neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed quum ita in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare vndique collem armatis volunt, vt à consule Decium intercludant: nunc viam patefacere, vt degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in aduersum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur; opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis:

Decij tribuni militum ad centuriones oratio.

Quanam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moueri, ac modo in vnum conferri, modo educi videtis, opus quidem incipit nemo: cum iam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam cōmodum sit. agitedum, ite mecum, vt dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus. Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustrauit.

Ad milites.

Vigiliis deinde dispositis, cęteris omnibus tesseram dari iubet: vbi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. quo vbi, sicut edictum erat, taciti cōuenerunt: *Hoc silentium milites,* inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo seruādum est. vbi sententiā meam vobis peregero, tum quib. eadem placebunt in dextrā partē taciti transibitis: qua pars maior erit, eo stabitur consilio. Nunc qua mente agitē, audite:* Non *fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumuenit hostis: virtute cepistis locū: virtute hinc oportet euadatis. veniendo huc exercitum egregium populi Romani seruastis: erumpendo hinc vosmet ipsos seruate. digni estis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam vsus non sit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum à nobis: nos tam paucos, tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit: nec tenētes locū, quum diei tantū superesset,* XXX

vallo

vall[illegible]mdederit, quem videntem ac vigilãtem sic elus eritis, sopitũ op[illegible]: immo necesse est in eo n. loco res sunt nostræ, vt ego vobis ma[illegible]tatis vestræ index, quã consilij auctor sim. neq; n. maneatis, an a[illegible], deliberari potest; quum, præter arma & animos armorum[illegible]es, nihil vobis fortuna reliqui fecerit: fame & siti moriendum[illegible] quam viros ac Roman[illegible]s decet, ferrum timeamus. Ergo vna[illegible]alus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciam[illegible]portet. Ecce hoc aliud minus dubium, quippe si lux exspectetur, quæ spes[illegible], non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corp[illegible]ribus suis subiectus vndique cinxerit, vt videtis, collem. Atqui si nox [illegible]portuna est eruptioni, sicut est; hæc profecto noctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ conuenistis, quod tempus mortales somno altissime premit. per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallẽtes, vel sentientibus clamore subito pauorem iniecturi. me modo sequimini, quẽ secuti estis. ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVII Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt: Iam euaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum, quo excitatus vigil, quum proximum mouisset, erectiq; alios concitaret; ignari ciues, an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset. Decius, quum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno, insuper pauore exanimat: quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obuiis custodibus cæsis, ad castra consulis peruadit. Aliquantum supererat noctis: iamque in tuto videbatur esse, quum Decius: *Macti virtute*: inquit, *milites Romani este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam virtutem, luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat, hic lucem quieti operiamur.* Dictis obtemperatum: atque vbi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, *incolumes reuerti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubie periculo obiecissent.* pro se quisque obuiã effusi laudant, gratulantur, *singulos vniuersosque seruatores suos* vocant: Dijs laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Vbi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem conuocat; orsusque meritas Decij laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, *vt hostes & nocturno pauore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur, credere etiam aliquos ad se sequen-*

Decius cũ suis saluus euasit.

sequendum emissos, per saltū vagari. Iussæ legiones arma capere: egressęq; castris, quū per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostē ducuntur. quem incautum improuiso adortæ, quum palari passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in vnum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, pauentem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. perfertur circa collem clamor; fugatque ex suis quemque præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pauor (fuēre autem ad xxx. millia) omnes cæsi, castra direpta.

Samnitiū castra direpta.

Ita rebus gestis Cos. aduocata concione, P. Decij non cœptas solum ante, sed cumulatas noua virtute laudes peragit: & præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioq; vno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, dupliei frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque priuis tunicis donati. Secundum consulis donationem, legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donū approbantes, Decio imponunt. altera corona eiusdē honoris index à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus, bouem eximium Marti immolauit, centum boues militib. dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. ijsdem militibus legiones libras farris, & sextarios vini contulerunt, omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. XXXVII

Decius donis & laudibus cumulatur.

Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuuentutis domo accito, certamine vltimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium Cos. opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisq; impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, vt quibus præter equos cæterorum iumentorū calonumque turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud vlla mora pugnæ futura esset, aciem instruit, deinde postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit: ibi vt militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum; quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt. fremere omnis acies, *complendas esse fossas. scindendumque vallum, & in castra irrumpendum;* transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus grauis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset, placuit dum inclusus paueret hostis, frumentatū per agros militem duci, interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secū attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequētes relictas,

Samnitiū exercitus fugatus.

Samnites vincuntur.

relictas, paucis milites adhortatus ad castra oppugnanda ducit. quę quum primo clamore atque impetu cepisset, plurib. hostium in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiua in vnum locum conferri iussit, relictisque duab. legionibus. custodiæ & præsidij causa, graui edicto monitis, *vt donec ipse reuertisset, præda abstinerent*: pfectus agmine instructo, quũ præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædẽ ingentem fecit: nam neque quo signo coirent inter se, neque vtrum castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. tantumq; fugæ ac formidinis fuit, vt ad XL millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria cum ijs, quæ in castris capta erant, ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium

XXXVIII reditum: ibique omnis præda militi data. Huius certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coegit: & Latinos iam exercitib. comparatis ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finib. tenuit: sed Carthaginenses quoq; legatos gratulatum Romam misere, cũ coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Iouis cella poneretur. fuit * pondo XXV. Consules ambo de Samnitib. triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque: quũ incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen, quã consulum esset. Campanorum deinde, Suessanorumq; auditæ legationes: precantibusq; datum, vt præsidium eo in hyberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam tum minime salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omniũ voluptatum delinitos militũ animos auertit à memoria patriæ: inibanturq; consilia in hybernis *eodem scelere adimenda Campanis Capua, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autẽ potius Campani agrum Italiæ vberrimum, dignam agro vrbẽ, qui nec se, nec sua tutari possint, quã victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquum esse, deditios suos illa fertilitate atq; amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atq; arido circa vrbẽ solo luctari? aut in vrbe insidentẽ labem crescẽtis indies fœnoris pati*? Hæc agitata occultis coniurationib. nec dum vulgata in omnes cõsilia, inuenit nouus Cos. C. Martius Rutilus: cui Campana sorte prouincia euenerat, Q. Seruilio collega ad vrbẽ relicto. Itaq; quum omnia ca, sicut gesta erant, per tribunos cõperta haberet, & ætate & vsu doctus (quippe qui iam quartũ Cos. esset, dictatorq; & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumq; vellent cõsilij exsequendi, militarẽ impetum frustrari, rumorem dissipat, *in ijsdem oppidis & anno post præsidia hybernatura*. diuisa n. erant per Campaniæ vrbes, manauerantq; a Capua consilia in exercitũ o-

XXXIX mnem. Eo laxamento cogitationib. dato, quieuit in præsentia seditio. Cõsul educto in æstiua milite, dũ quietos Samnites habebat exerci-

Carthaginenses legatos Romam mittunt.

** Val. 2600. coron.*

Milites Romani de occupanda Capua clam ineunt consilia.

exercitum purgare miſſionib. turbulẽtorum hominum inſtituit, aliis emerita dicendo ſtipendia eſſe; alios graues iam ætate, aut virib. parum validis. quidam in commeatus mittebantur, ſinguli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac reb⁹ ſuis hybernaſſent. per ſpeciẽ etiam militarium vſuum quum alij alio mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem conſul alter Romæ, prætorq; alias ex aliis fingendo moras retinebat, & primo quidem ignari ludificationis, minime inuiti domos reuiſebant. poſtquam neq; reuerti ad ſigna primos, nec ferme alium quam qui in Campania hybernaſſent, præcipueq; ex ijs ſeditionis auctores mitti viderunt; primum admiratio, deinde haud dubius timor inceſſit animos, conſilia ſua emanaſſe; iam quęſtiones, iam iudicia, iam occulta ſingulorum ſupplicia, impotenſque & crudele conſulum ac patrum in ſe regnum paſſuros. Hæc qui in caſtris erant, occultis ſermonib. ſerunt, neruos coniurationis electos arte cõſulis cernentes. Cohors vna, quum haud procul Anxure eſſet, ad Lautulas ſaltu anguſto inter mare ac montes conſedit, ad excipiendos quos cõſul aliis atq; aliis (vt ante dictum eſt) cauſis mittebat. Iam valida admodum numero manus erat, nec quicquam ad iuſti exercitus formam, præter ducem, deerat: incõpoſiti itaque prædantes in agrum Albanum perueniunt, & ſub iugo Albę lõgæ caſtra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquũ diei *de imperatore ſumendo* ſententiis decertãt, nulli ex præſentib. ſatis fidentes *quem a. ab Roma poſſe acciri? quem patrum aut plebis eſſe, qui aut ſe tanto periculo ſciens offerat, aut cui ex iniuria inſanientis exercitus cauſa recte cõmittatur?* Poſtero die quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tuſculano agrum colere, vrbis honorumq; immemorem. patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus feciſſet, ruri agere vitã procul ambitione ac foro conſtituit. Nomine audito, extemplo agnouere virum: & *quod bene verteret*, acciri iuſſerunt. ſed parum ſpei erat, voluntate quicquã facturum: vim adhiberi ac metum placuit. Itaque ſilentio noctis, quum tectum villæ, qui ad id miſſi erant, intraſſent ſomno graui Quintium oppreſſum; nihil medium, aut imperium atque honorẽ, aut vbi reſtitaret, mortem, ni ſequeretur, denunciantes, in caſtra pertraxerunt. Imperator extemplo adueniens appellatus: inſigniaque honoris exterrito ſubitæ rei miraculo deferunt, & ad vrbem ducere iubent. Suo magis inde impetu, quam conſilio ducis conuulſis ſignis, infeſto agmine ad lapidem octauum viæ, q̃ nunc Appia eſt, perueniunt; iſſentque cõfeſtim ad vrbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque aduerſus ſe M. Valerium Coruum dictum, audiſſent, & magiſtrum equitum L. Æmilium Mamercum. Vbi 22
primum in conſpectum ventum eſt, arma, ſignaque agnouêre: extem-

Coniuratorum exercitus colligitur.

Coniurati Quintiũ ducem ſibi præficiũt.

extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit. nondum erant tam fortes ad sanguinem ciuilem: nec præter externa nouerant bella: vltimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaq; iam duces, iam milites vtrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum aduersus patriam: Coruus omnes caritate ciues, præcipue milites, & ante alios suum exercitum cõplexus, ad colloquium processit, cognito extemplo haud minor ab aduersariis verecundia, quam ab suis silentium datũ: *Deos,* inquit, *immortales, milites, vestros, publicos, meosque ab vrbe proficiscens ita adoraui, veniamque supplex poposci, vt mihi de vobis concordia parta gloriam, nõ victoriam darent. satis fuit eritq; unde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, eius me cõpotem voti vos facere potestis: si meminisse vultis non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestra esse: si hunc exercitũ ciuium vestrorum: si me consulẽ vestrum, cuius ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Coruus, milites, cuius vos nobilitatẽ beneficij erga vos, non iniuriis sensistis: nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis S. C. auctor: in omnibus meis imperiis in me seuerior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, vt potuerim tres & viginti annos natus consul patribus quoque ferox esse non solum plebi. Quod meum factum, dictumve consulis grauis, quam tribuni audistis? eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura geretur: vt neq; in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. inducite in animum, quod non induxerunt patres auiq; vestri: non illi, qui in Sacrum montem secesserunt: non hi, qui postea Auentinum insederunt. exspectate dum vobis singulis, vt olim Coriolano, matres, coniugesque crinibus passis obuiæ ab vrbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem quieuerunt: vos Romanus exercitus non destiteritis impio bello? T. Quinti quocunque istic loco seu volens, seu inuitus constitisti, si dimicandum erit, tum tu in nouissimos te recipito: fugeris etiã honestius, tergumque ciui dederis, quam pugnaueris contra patriam, nunc ad pacificandũ bene atque honeste inter primos stabis, & colloquij huius salutaris interpres fueris, postulate æqua, & ferte: quamquam vel iniquis*

XLI *standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus.* T. Quintius plenus lacrymarum, ad suos versus: *Me quoque,* inquit, *milites, si quis vsus mei est, meliorem pacis, quam belli habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites: cuius auspicia pro vobis experti*

Dictatoris ad conieratos oratio.

T. Quintii ad suos oratio.

nolite

facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam suscipiamur: sed vt vetustate & gradu honoris nos præstent. neque enim fœdere Samnitum ne qua noua iungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis iusta causa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, non vrbis amplitudine, non agri vbertate vlli populo, præterquã vobis cedentes, haud parua (vt arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiã venimus vestram. Æquis Volscisque æternis hostibus huius vrbis, quandocunque se mouerint, ab tergo erimus: & quod vos ꝓ salute nostra priores feceritis: id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spõdet, & virtus & fortuna vestra, cõtinens imperium vsque ad nos habebitis. Acerbum & miserum est quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est Patres cõscripti, vt aut amicorum aut inimicorum Campani simus. si defenditis, vestri; si deseritis, Sãnitium erimus. Capuam ergo, & Campaniam omnem vestris, an Samnitiũ viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumq; auxilium æquum est patere: iis tamen maxime, qui eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquã pugnauimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimũ populum nefario latrocinio Samnitium peti: & vbi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendiũ esse. Nec enim nunc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An si vltio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterũ in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quã per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, ꝑdas hominum atq; pecudum actas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro igniq; vastata. Hiscine ira expleri nõ potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandum Capuam rapit. aut delere vrbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius Romani beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum: sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Vsque ad nos cõtemptus Samnitium peruenit, supra non ascendit. Itaq; vmbra vestri auxilij, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua vrbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, q̃ nos obsequio erga vos fideq; superet. Annuite Patres Cõscripti, nutum nomenq; vestrum inuictum Campanis, & iubete sperare incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quã omnia votorum lachrymarumque plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumq; Cãpanum, coniuges, liberosque nostros esse? stare omnem multitudinem ad portas.

*portas, viam huc ferentem proſpectãtes certum habeo, quid illis nos Pa-
tres Conſcripti ſollicitis ac pẽdentibus animis renunciare iubeatis. Alte-
rum reſpõſum ſalutem, victoriam, lucem ac libertatem: alterum omina-
ri horreo, quæ ferat. Proinde vt aut de veſtris futuris ſociis atque amicis,*
XXI *aut nuſquam vllis futuris nobis conſulite.* Summotis deinde legatis,
quum conſultus ſenatus eſſet, etſi magnæ parti vrbs maxima o-
pulentiſſimaque Italiæ vberrimus ager, marique propinquus ad
varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: ta-
men tanta vtilitate fides antiquior fuit, reſponditq; ita ex aucto-
ritate ſenatus, Conſul: *Auxilio vos Cãpani dignos cenſet ſenatus: ſed
ita vobiſcum amicitiam inſtitui par eſt, ne qua vetuſtior amicitia ac ſo-
cietas violetur. Samnites nobiſcum fœdere iuncti ſunt. itaq; arma Deos
prius, quã homines violatura, aduerſus Samnites vobis negamus: lega-
tos ſicut fas iusq; eſt ad ſocios atque amicos precatum mittemus, ne qua
vobis vis fiat.* Ad ea princeps legationis (ſic n. domo mandatũ at-
tulerat.) *Quandoquidem*, inquit, *noſtra tueri aduerſus vim atque in-* *Campani*
iuriam iuſta vi non vultis, veſtra certe defendetis. itaque populũ Cam- *ſeſeRoma-*
panũ, vrbemq; Capuam, agros, delubra Deûm, diuina humanaq; omnia *nis dedũt.*
*in veſtram Patres conſcripti, populiq; Romani ditionem dedimus: quic-
quid deinde patiemur, deditiçij veſtri paſſuri.* Sub hæc dicta omnes
manus ad Coſſ. tendentes, pleni lacrymarum in veſtibulo curiæ
procubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, ſi
ille præpotens opibus populus, luxuria ſuperbiaq; clarus, à quo
paulo ante auxiliũ finitimi petiſſent, adeo infractos gereret ani-
mos, vt ſe ipſe ſuaq; omnia poteſtatis alienæ faceret, tum iã fides
agi viſa, deditos nõ prodi, nec factutũ æqua Samnitium populum
cenſebãt, ſi agrum vrbemq; per deditionẽ factam populi Romani
oppugnarent. legatos itaq; extemplo mitti ad Samnites placuit.
data mãdata, *vt preces Campanorum, reſponſum ſenatus amicitiæ Sa-
mnitium memor, deditionem poſtremo factam, Samnitibus exponerent:
peterent pro ſocietate amicitiaq;, vt dediticiis ſuis parcerent: neq; in eum
agrum, qui populi Romani factus eſſet, hoſtilia arma inferrent, ſi leniter
agendo parum proficerẽt, denunciarent Samnitibus populi Romani ſena-
tusq; verbis, vt Capua vrbe Campanoq; agro abſtinerent.* Hæc legatis
agentibus in concilio Samnitium, adeo eſt ferociter reſponſum,
vt non ſolum geſturos ſe eſſe dicerent id bellum, ſed magiſtratus
eorum è curia egreſſi, ſtantibus legatis præfectos cohortium vo-
carent: iiſq; clara voce imperarent, vt prædatum in agrum Cam- *Samniti-*
ix· panum extemplo proficiſcerentur. Hac legatione Romam relata *bus bel-*
I poſitis omnium aliarum rerum curis, patres fetialib. ad res repe- *lum indi-*
tendas miſſis, belloq; quia nõ redderentur ſolenni more indicto, *citur.*
decreuerunt, vt primo quoq; tempore de ea re ad populum ferre-
tur. iuſſuq; populi cõſules ambo cum duobus ab vrbe exercitibus
profecti Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium: ille ad
montem Gaurum, hic ad Saticulam caſtra ponunt. Priori Vale-

 rio

rio Samnitium legiones (eo namq; omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt, simul in Campanos, stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda aduersus se auxilia. Vt vero castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare *eadem fortuna Romanum Campano laturũ opem, qua Campanus Sidicino tulerit.* Valerius leuibus certaminibus tentandi hostis causa haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne nouum bellũ eos, nouusq; hostis terreret. quidquid ab vrbe lõgius proferrẽt arma, magis magisq; in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorũ Campanorumq; cladibus Samnitium æstimarent virtutem, qualescunq; inter se certauerint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluẽtibus rebus, mollitiaq; sua, quam virtute hostium victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium aduersus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures quã annos ab vrbe condita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prœlijs cæsos, postremo in mare ac naues fuga cõpulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemq; fretos ire in aciẽ debere: tum etiã intueri, cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit; vtrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers, an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? Facta mea, nõ dicta vos milites,* inquit, *sequi volo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionibus modo, nec per cõciones vsitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres cõsulatus summamq; laudem peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patriæ ortus: & eodẽ anno familia ista consulatum, quo vrbs hæc cõsulem habuit. Nunc iam nobis patribus, vobisq; plebeijs promiscuus consulatus patet: nec generis, vt ante, sed virtutis est præmiũ, proinde summum quodq; spectate milites decus. Non si mihi nouum hoc Corui cognomen Dijs auctoribus homines dedistis, Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomẽ memoria excessit. semper ego plebe Romanã militiæ domiq; priuatus, in magistratibus, paruis magnisq; æque tribunus ac Cos. eodẽ tenore per omnes deinceps consulatus colo atque colui. nunc quod instat, Dijs bene iuuantibus nouum atq; integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

Valerij Cos. oratio.

Nõ alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militũ haud grauate munia obeundo. in ludo præterea militari, quum velocitatis viriumq; inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodem nec quemquã aspernari parẽ, nec qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quam suæ dignitatis memor: & quo nihil popularius est; quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaq; vniuersus exercitus incredibili alacritate adhortationem prosecutus ducis, castris egreditur. Prœlium, vt quod maxime vnquam, pari spe, viribusq. æquis viribus XXXIII

Valerij Cos. laudes.

viribus cum fiducia sui, sine cōtemptu hostium commissum est. Samnitibus ferociam augebant nouæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contra, quadringentorum annorum decora, & conditæ vrbi æqualis victoria vtrisque tamen nouus hostis curā addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namq; ita conflixerunt, vt aliquamdiu in neutrā partem inclinaret acies. Tum consul trepidationem inijciendam ratus, quando vi pelli non poterant: equitibus immissis turbare prima signa hostiū conatur. quos vbi nequiquam tumultuantes in spatio exiguo voluere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viā, reuectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo: *Nostrū*, inquit, *peditum illud milites est opus: agitedum, vt, me videritis, quacumq; incessero, in aciē hostium ferro viam facientem, sic pro se quisq; obuios sternite. illa nunc omnia, quæ nunc erecta micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quū equites cōsulis iussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul inuadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi, dextra læuaque ante se quisque memorandum prœlium ciet. stāt obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. Aliquamdiu iam pugnatū erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulla dum parte erat: adeo morte sola vinci destinauerant animis. Itaque Romani quum effluere iā lassitudine *Samnites*
vires sentirent, & diei haud multū superesse, accensi ira cōcitant *vincūtur.*
se in hostem tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit: tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriā magis quam prœlium diremisset. & Romani fatebantur *numquā cum pertinaciore hoste conflictum* & Samnites, quū quæreretur *quæ nam prima causa tam obstinatos mouisset in fugam?* *oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora:* inde plusquam ex alia vlla re terroris ortum. quem terrorem non pugnæ solum euentu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur, quo se omnis Campanorum multitudo gratulabunda effudit.

XXXIV Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio fœdatum est. nam ab Satricula profectus Cornelius Cos. exercitum incautè in saltum caua valle peruium, circaq; insessum ab hoste induxit: nec prius quam recipi tuto signa non poterant, imminentem capiti hostē vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totū in vallem infimā demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit vnum editum in saltu collē, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaq; consuli territo animi: *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei salutisq; nostra, si eam, quā cæci reliquêre Samnites, impigre capimus, nec tu mihi plusquam vnius legionis prin-*

cipes hastatosq; dederis: cum quibus vbi euasero in summum, perge hinc omni liber metu: teq; & exercitum serua. neq; n. moueri hostis subiectus nobis ad omnes ictus sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet. Collaudatus à consule, accepto præsidio vadit occultus per saltus: nec prius ab hoste est visus, quam loco quem petebat, appropinquauit. Inde admiratione pauentibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos: & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorem locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt; vtriusque rei omissa occasione; neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare vndique collem armatis volunt, vt à consule Decium intercludant: nunc viam patefacere, vt degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in aduersum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur, operæ se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *Quanam illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moueri, ac modo in vnum conferri, modo educi videtis, opus quidem incipit nemo: cum iam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam cõmodum sit. agitedum, ite mecum, vt dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustrauit. Vigiliis deinde dispositis, cęteris omnibus tesseram da- XII

Decij tribuni militum ad centuriones oratio.

Ad milites.

ri iubet: vbi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. quo vbi, sicut edictum erat, taciti cõuenerunt: *Hoc silentium milites,* inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo seruãdum est. vbi sententiã meam vobis peregero, tum quib. eadem placebunt in dextrã partẽ taciti transibitis: quæ pars maior erit, eo stabitur consilio. Nunc qua mente agitẽ, audite: Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumuenit hostis: virtute cepistis locũ: virtute hinc oportet euadatis. veniendo huc exercitum egregium populi Romani seruastis: erumpendo hinc vosmet ipsos seruate. digni estis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam vsus non sit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum à nobis: nos tam paucos, tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit. nec tenẽtes locũ, quum diei tantũ superesset,*

vallo

vallo circumdederit, quem videntem ac vigilātem sic eluseritis, sopitū op[illegible]: immo necesse est. in eo n. loco res sunt nostræ, vt ego vobis ma[illegible] necessitatis vestræ index, quā consilij auctor sim. neq; n. maneatis, an a[illegible] hinc, deliberari potest; quum, præter arma & animos armorum [illegible]res, nihil vobis fortuna reliqui fecerit: fame & siti moriendum [illegible] quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo vna est salus, erumpere hinc atque abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus [illegible]. Ecce hoc aliud minus dubium, quippe si lux exspectetur, qua spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subiectis vndique cinxerit, vt videtis, collem. Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est; hac profecto noctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ conuenistis, quod tempus mortales somno altissime premit. per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallētes, vel sentientibus clamore subito pauorem iniecturi. me modo sequimini, quē secuti estis. ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hac salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXX- Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca *Decius cū*
VII Decium secuti sunt: Iam euaserant media castra, quum super- *suis saluus*
scandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præ- *euasit.*
buit sonitum, quo excitatus vigil, quum proximum mouisset, erectiq; alios concitaret; ignari ciues, an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset. Decius, quum non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno, insuper pauore exanimat: quo præpediti, nec arma impigre capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obuiis custodibus cæsis, ad castra consulis peruadit. Aliquantum supererat noctis: iamque in tuto videbatur esse, quum Decius: *Macti virtute*; inquit, *milites Romani este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam virtutem, luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat, hic lucem quieti operiamur.* Dictis obtemperatum: atque vbi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, *incolumes reuerti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent.* pro se quisque obuiā effusi laudant, gratulantur, *singulos vniuersosque seruatores suos* vocant: Dijs laudes gratesque agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Vbi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem conuocat; orsusque meritas Decij laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, *vt hostes & nocturno pauore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos ad se*

sequendum emissos, per saltū vagari. Iussæ legiones arma capere: egressęq; castris, quū per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostē ducuntur. quem incautum improuiso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in vnum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, pauentem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pauor (fuēre autem ad xxx. millia) omnes cæsi, castra direpta. Ita rebus gestis Cos. aduocata concione, P. Decij non cœptas solum ante, sed cumulatas noua virtute laudes peragit: & præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centum bobus, eximioq; vno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque priuis tunicis donati. Secundum consulis donationem, legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donū approbantes, Decio imponunt. altera corona eiusdē honoris index à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus, bouem eximium Marti immolauit, centum boues militib. dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. ijsdem militibus legiones libras farris, & sextarios vini contulerunt, omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuuentutis domo acciro, certamine vltimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium Cos. opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisq; impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum, vt quibus præter equos cæterorum iumentorū calonumque turba abesset, castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud vlla mora pugnæ futura esset, aciem instruit, deinde postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit: ibi vt militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum; quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt. fremere omnis acies, *complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum*; transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus grauis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset, placuit dum inclusus paueret hostis, frumentatū per agros militem duci, interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secū attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infreqnēres relictas,

Samnitiū castra direpta.

Decius donis & laudibus cumulatur.

XXXVII

Samnitiū exercitus fugatus.

Samnites vincuntur.

relictas, paucis milites adhortatus ad castra oppugnanda ducit.
quę quum primo clamore atque impetu cepisset, plurib. hostium
in tentoriis suis, quam in portis valloque cæsis, signa captiua in
vnum locum conferri iussit, relictisque duab. legionibus, custo-
diæ & præsidij causa, graui edicto monitis, *vt donec ipse reuertisset,*
præda abstinerent: profectus agmine instructo, quū præmissus eques
velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædē ingentem fecit:
nam neque quo signo coirent inter se, neque vtrum castra pete-
rent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat.
tantumq; fugæ ac formidinis fuit, vt ad XL. millia scutorum, ne-
quaquam tot cæsis, & signa militaria cum ijs, quæ in castris capta
erant, ad CLXX. ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium
XXXVIII reditum: ibique omnis præda militi data. Huius certaminis for-
tuna & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu
coegit: & Latinos iam exercitib. comparatis ab Romano in Peli-
gnum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finib. te-
nuit: sed Carthaginenses quoq; legatos gratulatum Romam mi- *Carthaginenses legatos Romam mittunt.*
sere, cū coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Iouis cella po-
neretur. fuit * pondo XXV. Consules ambo de Samnitib. trium-
pharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque: quū incō-
dito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen, quā con- ** Val. 2600. coron.*
sulum esset. Campanorum deinde, Suessanorumq; auditæ lega-
tiones: precantibusq; datum, vt præsidium eo in hyberna mitte-
retur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam tum minime
salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omniū volupta-
tum delinitos militū animos auertit à memoria patriæ: iniban-
turq; consilia in hybernis *eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ,*
per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neque immerito suum
ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autē potius Campani agrum
Italiæ vberrimum, dignam agro vrbē, qui nec se, nec sua tutari possint,
quā victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites
depulisset? An æquum esse, dedititios suos illa fertilitate atq; amœnitate
perfrui, se militando fessos in pestilenti atq; arido circa vrbē solo luctari?
aut in vrbe insidentē labem crescētu indies fœnoris pati? Hæc agitata *Milites Romani de occupanda Capua clam ineunt consilia.*
occultis coniurationib. nec dum vulgata in omnes cōsilia, inue-
nit nouus Cos. C. Martius Rutilus: cui Campana sorte prouincia
euenerat, Q. Seruilio collega ad vrbē relicto. Itaq; quum omnia
ea, sicut gesta erant, per tribunos cōperta haberet, & ætate & vsu
doctus (quippe qui iam quartū Cos. esset, dictatorq; & censor fu-
isset) optimum ratus, differendo spem quandocumq; vellent cō-
silij exsequendi, militarē impetum frustrari; rumorem dissipat, *in*
ijsdem oppidis & anno post præsidia hybernatura. diuisa n. erant per
Campaniæ vrbes, manaueranq; a Capua cōsilia in exercitū o-
XXXIX mnem. Eo laxamento cogitationib. dato, quieuit in præsentia se-
ditio. Cōsul educto in æstiua milite, dū quietos Samnites habebat
exerci-

extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsit, nondum erant tam fortes ad sanguinem ciuilem: nec præter externa nouerant bella: vltimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaq; iam duces, iam milites vtrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum aduersus patriam: Coruus omnes caritate ciues, præcipue milites, & ante alios suum exercitum cõplexus, ad colloquium processit, cognito extemplo haud minor ab aduersariis verecundia, quàm ab suis silentium datũ: *Deos,* inquit, *immortales, milites, vestros, publicos, meosque ab vrbe proficiscens ita adoraui, veniamque supplex poposci, vt mihi de vobis concordia parta gloriam, nõ victoriam darent. satis fuit eritq; vnde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, eius me cõpotem vos facere potestis: si meminisse vultis non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse: si hunc exercitũ ciuium vestrorum: si me consulẽ vestrum, cuius ductu auspicioque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Coruus, milites, cuius vos nobilitatẽ beneficij erga vos, non iniuriis sensistis: nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis S. C. auctor: in omnibus meis imperiis in me seuerior, quàm in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, vt potuerim tres & viginti annos natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi. Quod meum factum, dictumve consulis grauius, quàm tribuni audistis? eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura geretur: vt neq; in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quàm in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quàm in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est inducite in animum, quod non induxerunt patres auiq; vestri: non illi, qui in Sacrum montem secesserunt: non hi, qui postea Auentinum insederunt. exspectate dum vobis singulis, vt olim Coriolano, matres, coniugesque crinibus passis obuiæ ab vrbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem quieuerunt: vos Romanus exercitus non destiteritis impio bello? T. Quinti quocunque istic loco seu volens, seu inuitus constitisti, si dimicandum erit, tum tu in nouissimos te recipito: fugeris etiã honestius, tergumque ciui dederis, quàm pugnaueris contra patriam. nunc ad pacificandũ bene atque honeste inter primos stabis, & colloquij huius salutaris interpres fueris, postulate æqua, & ferte: quamquam vel iniquis*

XLI *standum est potius, quàm impias inter nos conseramus manus.* T. Quintius plenus lacrymarum, ad suos versus: *Me quoque,* inquit, *milites, si quis vsus mei est, meliorem pacis, quàm belli habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites: cuius auspicia pro vobis experti*

Dictatoris ad concitatos oratio.

T. Quintii ad suos oratio.

nolite aduersus vos velle experiri, qui pugnarent vobiscũ infestius, & alios duces senatus habuit: qui maxime vobis suis militib. parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. pacem, etiã qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? qui omissis ira & spe fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraq; omnia cognita permittimus fidei? Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante signa progressus, *in potestate dictatoris milites fore* dixit: orauitque, *vt causam miserorum ciuium susciperet: susceptamque eadem fide, qua Rempublicam administrare solitus esset, tueretur, sibi se priuatim nihil cauere; nolle alibi, quam in innocentia spem habere. militibus cauendum, quod apud patres semel plebi, iterum legionib. cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quintio collaudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator equo citato ad vrbem reuectus, auctoribus patrib. tulit ad populum in luco Petilino, *ne cui militũ fraudi secessio esset.*

Pacis leges inter patres & cõiuratos.

orauit etiam bona venia Quirites, *ne quis eam rem ioco, seriove cuiquam exprobraret.* Lex quoque sacrata militaris lata est, *ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente deleretur:* additumque legi, *ne quis, vbi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset*, id propter P. Salonium postulatum est ab coniuratis: qui alternis prope annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nũc *primipili* appellant. huic infensi milites erant, quod semper aduersatus nouis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc vnum propter Salonium ab senatu non impetraretur, tum Salonius obtestatus Patres cõscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam ciuitatis æstimarent, perpulit vt id quoque ferretur. Æque impotens postulatum fuit, vt de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod aduersati coniurationi fuissent. Præter hæc inuenio apud quosdam, L. Genucium tribunũ plebis tulisse ad populum, *ne fœnerare liceret,* itẽ aliis plebiscitis cautũ, *ne quis eundẽ magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus vno anno gereret; vtiq; liceret consules ambos plebeios creari.* quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet haud paruas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actã: neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintij villam, sed in ædes C. Manlij nocte impetum factum: eumque a coniuratis comprehensum, vt dux fieret: inde ad quartum lapidẽ profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dexteras iungere, ac complecti inter se lacrymantes milites cœpisse, coactosq; cõsules, quum viderẽt auersos à dimicatione militũ animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, præterquã seditio-

seditionem fuisse, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus graue bellum, aliquot populos ab Romana societate auertit, & præter Latinorum infidum iam diu fœdus, Priuernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulari sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatũ conditionem tulerunt, vt, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, vt exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum aduersum Latinos, quamuis prospere pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius tunc consul cum Manlio deuouit se pro exercitu: & concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in vrbem reuerso, nemo ex iuuentute obuiam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum: quarum plurimæ statim epotis medicaminib. perierunt. Lex de Veneficio tunc primum constituta. Priuernatibus, quum rebellassent, victis ciuitas data est. Palæpolitani bello & obsidione victi in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat primo, & imperium prolatum, & pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter Lucij Papirij creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reuersus in vrbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum occasione rei bene gerendæ inuitatus, contra edictum eius prospere aduersus Samnites pugnauit. ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: & quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

1 IAM Coss. erant C. Plautius II. L. Æmilius Mamercus, quum Setini Norbaniq; Romam, nũcij defectionis Priuernatium cũ querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitũ duce Antiati populo cõsedisse ad Satricum, allatum est. vtrumq; bellum Plautio sorte euenit. Prius ad Priuernum profectus, extẽplo acie conflixit. haud magno certamine deuicti hostes: oppidũ captum, redditumq; Priuernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magna vtrimq; cæde atrox prœlium fuit, & quum tempestas eos neutro inclinata spe dimicantes diremisset, Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum *Priuernates deuicti.*

diem

diem prœlium parant. Volſcis recenſentibus quos viros in acie amiſiſſent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, ſauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæſa corpora hoſtium, tum in caſtris inuenta eſt. *ea Luæ matri dare ſe* conſul dixit, fineſque hoſtium vſque ad oram maritimam eſt depopulatus. Alteri conſuli Æmilio ingreſſo Sabellum agrum, non caſtra Samnitium, non legiones vſquam oppoſitæ, ferro ignique vaſtantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo reiecti ad ſenatum, poteſtate facta dicendi, poſitis ferocibus animis, pacem ſibi à Romanis, belliique ius aduerſus Sidicinos petierunt: *quæ ſe eo iuſtius petere, quod & in amicitiã populi Romani ſecundis ſuis rebus, non aduerſis, vt Campani veniſſent: & aduerſus Sidicinos ſumerẽt arma, ſuos ſemper hoſtes, populi Romani numquam amicos: qui nec, vt Samnites in pace amicitiam, nec vt Cãpani, auxilium in bello petiſſent. nec in fide populi Romani, nec ditione eſſent.* Quum de poſtulatis Samnitium L. Æmilius prætor ſenatum conſuluiſſet, reddendumque his fœdus Patres cenſuiſſent, 21
prætor Samnitibus reſpondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia eſſet, per populum Romanum ſtetiſſe. nec contradici, quin quoniam ipſos belli culpa ſua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium ſit.* Fœdere icto quum domum reuertiſſent; extemplo inde exercitus Romanus ductus, annuo ſtipendio, & trium mẽſium frumento accepto, ꝙ pepigerat conſul, vt tẽpus induciis daret, quoad legati rediſſent. Samnites copiis iiſdem, quib. vſi aduerſus Romanum bellum fuerunt, contra Sidicinos profecti, haud indubia ſpe erant maturè vrbis hoſtium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri: deinde poſtquam patres vt ſeram eam, vltimaq; tandem neceſſitate expreſſam aſpernabantur, ad Latinos iam ſua ſponte in arma motos facta eſt. ne Cãpani quidẽ (adeo iniuriæ Samnitium, quam beneficij Romanorum memoria præſentior erat) his ſe armis abſtinuêre. Ex his tot populis ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingreſſus, plus populationib. quam prœliis cladium fecit. & quamquam ſuperiores certaminibus Latini erant, haud inuiti, ne ſæpius dimicandũ foret, agro hoſtium exceſsêre. Id ſpatium Samnitib. datum eſt Romam legatos mittendi, qui quũ adiiſſent ſenatum, cõqueſti eadẽ ſe fœderatos pati, quæ hoſtes eſſent, precib. infimis petiêre, *vt ſatis ducerent Romani victoriam, quam Samnitib. ex Campano Sidicinoq; hoſte eripuiſſent: ne vinci etiam ſe ab ignauiſſimis populis ſinerẽt. Latinos Campanoſq; ſi ſub ditione populi Romani eſſent, pro imperio arcerent Samniti agro, ſin imperium abnuerent, armis coercerent.* Aduerſus hæc reſponſum anceps datum, quia fateri pigebat, in poteſtate ſua Latinos iam nõ eſſe; time-

Fœdus icitur cum Samnitibus.

timebantque ne arguendo abalienarent. *Campanorum aliam con-*
ditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent. i-
taq; Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil
III *esse, quod bellare cum quibus ipsi velint, prohibeantur.* Quod respon-
sum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum cen-
serent, dimisit, ita Campanos metu abalienauit: Latinos, velut
nihil iã non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaq; per
speciem aduersus Samnites belli parandi crebra concilia indicẽ-
tes, omnibus consultationib. inter se principes occulte Romanũ
coquebant bellum. huic quoque aduersus seruatores suos bello
Campanus aderat. Sed quamquam omnia de industria celaban-
tur, priusque quam mouerentur Romani, tolli ab tergo Samni-
tem hostem volebant: tamen per quosdam priuatis hospitiis ne-
cessitudinibusq; coniunctos indicia coniurationis eius Romam
emanârunt. iussisq; ante tempus consulib. abdicare se magistra-
tu, quo maturius noui consules aduersus tantam molem belli
crearentur: religio incessit ab eis, quorum imminutum impe-
rium esset, comitia haberi. itaque interregnum initum. duo in-
terreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. is creauit consules T.
Manlium Torquatum III. P. Decium Murem. Eo anno Alexan- *Alexan-*
drum Epiri regem in Italiam classe appulisse constat. quod bel- *der Epiri*
lum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos *rex.*
peruenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est, quem so- *Ætas Ma-*
rore huius ortum, in alio tractu orbis inuictum bellis iuuenem *gni Ale-*
fortuna morbo extinxit. Ceterum Romani, etsi defectio socio- *xandri.*
rum nominisque Latini haud dubia erat: tamen tamquam de Sa-
mnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum
Romam euocauerunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætô-
res tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numi-
sium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter
Signiam Velitrasque & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam ex-
citi ad arma erãt. eos nominatim euocari placuit. haud cuiquam
dubium erat super qua re accirentur. itaq; concilio prius habito
prætores, quam Romam proficiscerentur, *euocatos se ab senâtu do-*
cent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea re-
IV *spondere placeat, referunt.* Cum aliud alij censerent, tum Annius:
Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad *Annij ad*
summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, *suos oratio.*
quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare
rebus verba. Nam si etiam nunc sub vmbra fœderis æqui seruitutem
pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis non Romanorum so-
lum, sed Samnitium quoq; dicto pareamus? respondeamusq; Romanis,
nos, vbi innuerint, posituros arma. Sin autem tandem libertatis deside-
rium remordet animos: si fœdus est: si societas æquatio iuris est: si con-
sanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet:

si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quẽ secernere ab se Coss. bellis proprijs ponendis sumendisque nolint, cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis Cos. datur? vbi pars virium, ibi & imperij pars est. Est quidẽ nobis hoc per se haud nimis amplum: quippe concedentibus Romam caput Latio esse: sed vt amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando vnquam consociandi imperij, vsurpandæ libertatis tempus optastis: en hoc tempus adest, & virtute vestra, & Deûm benignitate vobis datũ. Tentastis patientiam negando militem: quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solueremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorum quidem finium per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare aduersus Samnites fœderatos suos audierunt: nec mouerunt se ab vrbe. vnde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarũ & suarũ? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita respõsum ab senatu Romano esse, vt facile appareret ne ipsos quidem iam postulare, vt Latium sub Romano imperio sit. vsurpate modo postulando eo, quod illi vobis tacite concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipso audiente non populo Romano modo senatuque, sed Ioue ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum, vt si nos in fœdere ac societate esse velint, CONSVLEM alterum ab nobis senatusque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, *vt ageret diceretque, quæ è Republica nominis Latini, fideq; sua viderentur.* Vbi est Romam vẽtum, in Capitolio ei senatus datus est. Ibi quum T. Manlius Cos. egisset cum eis ex auctoritate patrum *ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent.* Annius tamquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus iure gentium tutus loqueretur: *Tempus erat,* inquit, *T. Manli, vosq; P.C. tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deûm benignitate, nunc Latium armis virisq; Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisq; socijs, nunc etiam Volscis adiunctis, videretis: colonias quoq; vestras Latinum Romano prætulisse imperium, sed quoniam vos regno impotenti finem vt imponatis, nõ inducitis in animum: nosquãquam armis possumus asserere Latium in libertatẽ, consanguinitati tamen hoc dabimus, vt cõditiones pacis feramus æquas vtrisq;: quoniam vires quoq; æquari Dijs immortalibus placuit. Cos. alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquam ex vtraque gente esse: vnum populum, vnam Rempublicam fieri. & vt imperij eadem sedes sit, idemq; omnib. nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod vtrisq; bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur.*

Consulis T. Manlij responsio.

Forte ita accidit, vt parẽ ferociæ huius & Romani Consulem T. Manlium haberent: qui adeo non tenuit iram, *vt si tãta dementia Patres Cõscriptos cepisset, vt ab Setino homine leges accipe-*

acciperent, gladio cinctum in senatum venturũ se esse palam diceret, *& quemcunq; in curia Latinũ vidisset, sua manu interempturum, &* conuersus ad simulacrũ Iouis: *Audi Iupiter hæc scelera,* inquit, *audire ius fasq; Peregrinos* Cõsules, *& peregrinũ senatum in tuo Iupiter augurato templo captus, atq; ipse oppressus visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis patribus vestris Latini, hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentẽ pugna apud Regillũ lacum? adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*
VI Quum consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset, proditur memoriæ, aduersus crebram implorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius inuocabant Coss. vocem Annij spernentis numina Iouis Romani auditam. certe quum cõmotus ita se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite grauiter offenso, impactus imo ita est saxo, vt sopiretur. Exanimatum auctores quoniam nõ omnes sunt, mihi quoque incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam & vera esse, & apte ad repræsentandã iram Deûm ficta possunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum iacentem Annium vidisset, exclamat, ita, vt populo patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet. Dij pium mouete bellum. est cæleste numen, es magne Iupiter: haud frustra te patrem Deûm hominumq; hac sede sacrauimus. Quid cessatis Quirites, vosq; patres cõscripti arma capere dijs ducibus? sic stratas legiones Latinorũ dabo, quemadmodum legatum iacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, vt legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu consulis prosequebantur, quam ius gentium ab ira impetuq; hominum tegeret. Consensit & senatus bellum: consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adiuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam Latini sociique conuenerant, castra locant. Ibi in quiete vtrique consuli eadem dicitur visa species viri maioris, quam pro humano habitu augustiorisque, dicẽtis: *Ex vna acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi: vtrius exercitus imperator legiones hostium, superq; eas se deuouisset, eius populi partisque victoriam fore.* Hos vbi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit auerruncandæ Deûm iræ victimas cædi: simul vt si extis eadem quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Vbi responsa aruspicum insidenti iam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & imperiis Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret: comparant inter se, vt ab vtra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul deuoueret pro populo Romano, Quiritibusque. Agitatum etiam in concilio est, *vt si*

Consul vterque ad versus Samnites mittitur.

quando vmquam seuero vllum imperio bellum administratum esset, tunc vti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores. Curam acuebat, quod aduersus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares, collegæque iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, *ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.* Forte VII inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius Cos. filius super castra hostium cum suis turmalibus euasit, vt vix teli iactu ab statione proxima abesset: ibi Tusculani erant equites, præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis clarus, is vbi Romanos equites insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, vtique illustres viri noti erant) cognouit: *Vnane, ait, turma Romani cum Latinis sociisq; bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore,* Manlius inquit, *& cum illis aderit Iupiter ipse fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest polletq;. Si ad Regillum lacum, ad satietatem vestram pugnauimus, hic quoque efficiemus profecto, ne quid minus quam mores vobis, & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminius paululum ab suis equo profectus: *Visne igitur dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moueatis, interea tu ipse congredi mecum, vt nostro duorum iam hinc euentu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet?* Mouet ferocem animum iuuenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitib. ceteris velut ad spectaculum summotis, spatio quod vacui interiacebat campi, aduersos concitant equos: & quum infestis cuspidibus concurrissent. Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans ceruicē equi elapsa est. circumactis deinde equis quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sensum quum equus prioribus pedib. erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentem se à graui casu, Manlius ab iugulo, ita vt per costas ferrum emineret, terræ affixit, spoliisq; lectis ad suos reuectus, cum ouante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit: ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset, *Vt me omnes,* inquit, *pater tuo sanguine ortum vere ferrent, prouocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod vbi audiuit consul, extemplo filium auersatus, concionem classico aduocari iussit; quæ vbi frequens conuenit: *Quandoquidem,* inquit, *tu T. Manli neq; imperium consulare, neq; maiestatem patriam veritus, aduersus edictum nostrum extra ordinem*

Ne quis extra ordinem pugnaret, edicitur.

Manlij Cos. ad filium oratio.

dinem in hostem pugnasti: & quantũ in te fuit, disciplinam militarem,
qua stetit ad hanc diem Romana res, soluisti; meq́; in eam necessitatem
adduxisti, vt aut Reip. mihi, aut mei meorumq́; obliuiscendũ sit: nos po-
tius nostro delicto plectemur, quam Respubl. tanto suo damno nostra pec-
cata luat. triste exemplũ, sed in posterum salubre iuuentuti erimus. Me
quidẽ quum ingenita caritas liberûm, tum specimen istud virtutis de-
ceptum vana imagine decoris in te mouet: sed quum aut morte tua san-
cienda sint consulũ imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda:
nec te quidẽ, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeã, quin di-
sciplinam militarẽ culpa tua prolapsam, pœna restituas. I lictor, deliga
ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio: nec aliter quam *Manlius*
in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quam *filium se-*
modestia quieuere. Itaque velut emerso ab admiratione ani- *curi feriri*
mo, quum silentio defixi stetissent, repente postquam ceruice *iubet.*
cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, vt
neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque
contectum iuuenis corpus, quantum militaribus studiis funus
vllum concelebrati potest, structo extra vallum rogo cremare-
tur: *Manliaque imperia* non in præsentia modo horrenda, sed ex-
111 empli etiam tristis in posterum essent. Fecit tamen atrocitas pœ-
næ obedientiorem duci militem: & præterquam quod custodiæ
vigiliæque & ordo stationum intentioris vbique curæ erant, in
vltimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea seue- *Latini*
ritas profuit. fuit enim ciuili maxime bello pugna similis. adeo *persimiles*
nihil apud Latinos dissonum ab Romana Republica, præter ani- *Romanis.*
mos, erat. Clypeis antea Romani vsi sunt: deinde postq̃ stipen-
diarij facti sunt, scuta pro clypeis fecêre: & quod antea phalan-
ges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies
cœpit esse. postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexa-
genos milites, duos centuriones, vexillarium vnum habebat.
Prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter
se modicum spatium: manipulus leues vicenos milites aliam
turbam scutatorum habebat: *leues* autem, qui hastam tantum
gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem
iuuenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde
ætas totidem manipulorum, quibus *principibus* est nomen: hos
sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis: hoc xxx.
manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis
iam alij quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo vnus-
quisque tres partes habebat: earum vnamquamque *primum pi-* *Ordo mi-*
lum vocabant. tribus ex vexillis constabat. vexillũ CLXXXVI. ho- *litaris.*
mines erant. primum vexillum triarios ducebat, veteranum mi-
litem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate
factisq́; tertium accensos, minimæ fiduciæ manum, eo & in po-
stremam aciem reiiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus in-

structus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat: hastati sequebantur. triarij sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde *rem ad triarios rediisse*, quum laboratur, prouerbio increbuit. Triarii consurgentes, vbi in interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: vnoque continente agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos insecuti nouam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adiiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, vniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex vtraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haud quaquam satis validus, ceterũ strenuus vir peritusq; militiæ: Latinus viribus ingens, bellatorq; primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus, iam Romæ permissum erat ab Coss. *vt subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab vno destinato hoste.* isque iuuenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuij montis, qua via ad Veserim ferebat. Romani Coss. prius quam educerent in aciem, immolauerunt. Decio caput iecinoris a familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius *si ab collega prospere litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem: Manlius dextro, Decius læuo cornu præerat, primo vtrimq; æquis viribus, eodẽ ardore animorum gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius Cos. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum, inquit, ope Valeri opus est, agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam.* Pontifex cum togam prætextam sumere iussit, & velato capite manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem sic dicere: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, Dij indigetes, Diui quorum est potestas nostrorũ, hostiumq;*

Decius se pro exercitu deuouet.

hostiumq., Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, vti populo Romano Quiritium vim victoriam prosperetis: hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteq. afficiatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet: matureque collegæ se deuotum pro exercitu nunciare. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab vtraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus, piaculum omnis Deorũ iræ, qui pestem ab suis auersam in hostes ferret. Ita omnis terror, pauorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbauit: deinde in totam penitus aciem peruasit. Euidentissimum id fuit, quod quacumque equo inuectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pauebant: vbi vero corruit, obrutus telis, inde iam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani exsolutis religione animis, velut tum primo signo dato coorti pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii genu dextero innixi, nutum Cos. ad consurgendum ex-
X spectabant. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius Cos audito euẽtu collegæ, quum, vt ius fasq; erat lacrymis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitauit, an consurgendi iam triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad vltimum discrimen seruari, accensos ab nouissima acie ante signa procedere iubet. Qui vbi subiêre, extemplo Latini, tanquam idem aduersarii fecissent, triarios suos excitauerunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum iam rati, peruenerumque ad extremam aciem: tum Cos. triariis: *Consurgite nunc*, inquit, *integri aduersus fessos, memores patriæ parentumque & coniugum ac liberorum, memores* Consulis *pro vestra victoria morte occumbentis.* Vbi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, noua ex improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut inermes prope intacti euasere: tantaque cæde perrupere cuneos, vt vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi præbuêre terrorem Latinis. Ceterum inter omnes ciues sociosque præcipua laus eius belli penes Coss. fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se

Latini vincuntur.

vnum vertit: alter ea virtute, eoque cōsilio in prœlio fuit, vt faci-
Castra Latinorū capta. le conuenerit inter Romanos Latinosque qui eius pugnæ memo-
riam posteris tradiderunt, vtrius partis T. Manlius dux fuisset,
eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Min-
turnas contulerunt. castra secundum prœlium capta, multique
Cæremonia quædam in deuouendis hostib. seruata. mortales ibi viui oppressi, maxime Campani. Decij corpus ne eo
die inueniretur, nox quærentes oppressit: postero die inuentum
inter maximam hostium stragem coopertum telis: funusque par
morti, celebrante collega, factum. Illud adiiciendum videtur, li-
cere cōsuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hostium de-
uoueant, non vtique se, sed quē velit ex legione Romana scripta
ciuē deuouere. *si is homo qui deuotus est moritur, probe factum vide-
ri: ni moritur, tum signū septem pedes altum, aut maius in terram de-
fodi, & piaculum hostia cædi. vbi illud signum defossum erit, eo magi-
stratū Romanum descendere fas non esse.* sin autem sese deuouere vo-
let, sicuti Decius deuouit: *ni moritur, neq; suum, neq; publicū diui-
nū pure faciet, qui sese deuouerit. Vulcano arma, siue cui alij diuo deuo-
uere volet: siue hostia, siue quo alio volet, ius esto. Telo super q stans con-
sul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suouetauri-
libus piaculum fieri.* Hæc etsi omnis diuini humanique moris me-
moria aboleuit, noua peregrinaq; omnis priscis ac patriis præfe-
rendo; haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, vt tradita nuncupata-
que sunt, referre. Romanis post prælium demum factum Samni- XI
tes venisse subsidio, exspectato euentu pugnę, apud quosdam au-
ctores inuenio. Latinis quoq; ab Lauinio auxilium, dum delibe-
rando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cum iam
portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuncio allato de
clade Latinorum, quum conuersis signis retro in vrbem redire-
tur, prætorem eorum nomine Millionium dixisse ferunt, *pro pau-
lula via magnam mercedem Romanis esse soluendam.* Qui Latinorum
pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in vnum
conglobassent, Vescia vrbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis
Numisius imperator eorum, affirmando *communem vere Martem
belli vtramque aciem pari cæde prostrauisse; victoriæq; nomen tantum
penes Romanos esse. ceteram pro victis fortunam & illos gerere: fune-
sta duo consulum prætoria, alterum parricidio filij, alterum consulis de-
uoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque:
stragem & ante signa & post signa factam: triarios postremo rem resti-
tuisse.* Latinorum etsi pariter accisæ copię sint, tamen supplemen-
to vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque *si
videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis iuuentute propere excita,
rediturum infesto exercitu Capuam esse: Romanosque nihil tum mi-
nus quam prœlium expectantes, nec opinato aduentu perculsurum.*
Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia
qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temere faciliores

erant,

erant, tumultuarius vndique exercitus raptim conscriptus conuenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasq; is locus est) occurrit. prius quam castris locus caperetur, sarcinis vtrimq; in aceruum coniectis pugnatum debellatumq; est. adeo enim accisæ res sunt, vt cõsuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini: deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaq; agro mulctati. Latinus ager Priuernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat, vsque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. bina in Latino iugera, ita vt dodrantem ex Priuernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes; Campanorumq; equites, quia non desciuerant. Cum Laurentibus renouari fœdus iussum. renouaturque ex eo quot annis post diem decimum Latinarum. equitibus Campanis ciuitas data: monumentoque vt esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille, & sexcenti) denarios nummos * quadringenos quinquagenos. Ita

XII bello gesto, præmiis pœnaq; pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit. cui venienti seniores tantum obuiam exisse constat: *iuuentutem & tunc & omni vita deinde auersatam execratamque.* Antiates in agrum Hostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius Cos. quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor, dictus. Nihil memorabile aduersus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses statiua in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ab hoc cõsulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere Coss. T. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo: neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in Rep. magis, quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuuentus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusq; populus; venerant & ab Lauinio, Antioque auxilia. Vbi quum prœliis quidẽ superior Romanus esset, ad vrbem ipsam Pedum, castraq; sociorum populorum, quæ vrbi adiuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audiuit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus, negantibusque *nisi Pedo capto aut dedito*

** Val. 45. coron. Quod si legas, vt Glareano placet, quadragenos quinos, valet 4. coron. cum 5. denar.*

dito triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haud quaquam aduersante: quia & ipse de plebe erat: materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi diuisus. & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem aduersus rebellantes Latinos dici iussit: Æmilius, cuius tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis & orationibus in patres criminosis fuit. & quod tres leges secundissimas plebi, aduersas nobilitati tulit: vnam, *vt plebiscita omnes Quirites tenerent*: alteram, *vt legum, quæ comitiis centuriatis ferrent, ante initum suffragium patres auctores fierent*: tertiam, *vt alter vtique ex plebe, quum eo ventum sit vt vtrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur*. plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant. Anno insequenti L. Furio Camillo, C. Mœnio Coss. quo insignius omissa res Æmilio superioris anni Cos. exprobraretur: *Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum* senatus fremit: coactique noui consules omnibus eam rem præuerti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, vt neque bellum, neque pacem pati possent, ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur, vt oppidis se tenerent: ne lacessitus Romanus causam belli haberet: & si cuius oppidi obsidio nunciata esset, vndique ex omnib. populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamē nisi admodum à paucis populis Pedani adiuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum peruenere. Aricinos, Lauiniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Asturæ flumen, Mœnius improuiso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu maiore mole, quamquam æque prospero euentu pugnat. Tumultum maxime repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conuersa Camillus, non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde iā maiore conatu animoq; ab vnius expugnatione vrbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum, nec quieuere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas vrbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphū decessere. additus triumpho honos, *vt statuæ equestres eis*, rara illa ætate res, *in foro ponerentur*. Prius quam comitiis in sequentem annum cōsules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit:

Tres leges tulit dictator aduersas nobilitati.

XIIII

Pedum reliquaq; Latii oppida expugnantur.

P.C.

P. C. quod bello armisque in Latio agendum fuit, id iam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. caesi ad Pedum Asturamq; sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales, ita vos potentes huius consilii fecerunt, vt sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel saeuiendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latiũ: vastas inde solitudines facere, vnde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque saepe vsi estis. Vultis exemplo maiorũ augere rem Romanã, victos in ciuitatẽ accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spẽ metumq; suspensos animi habetis: & vestram vtiq; de eis curam quam primum absolui, & illorum animos, dum exspectatione stupẽt, seu poena, seu beneficio praeoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, vt omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere quod optimum

Camilli oratio de rebus Latinis.

XIV *vobis, reique publicae sit.* Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare: sed quum aliorum causa alia esset, ita experiri posse consilium dicere, vt pro merito cuiusque statueretur si de singulis nominatim referrent populis. Relatũ igitur de singulis, *decretumq́. Lanuinis ciuitas data: sacraq́; sua reddita cum eo, vt aedes lucusque Sospitae Iunonis communis Lanuinis municipib. cum populo Rom. esset. Aricini, Nomentaniq;, & Pedani eodem iure, quo Lanuinii in ciuitatem accepti.* Tusculanis seruata ciuitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos veteres ciues Romanos, quod toties rebellassent, grauiter saeuitum: & muri deiecti, & senatus inde abductus: iussiq; *trans Tiberim habitare: vt eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, vsq; ad* mille pondo clarigatio esset: nec priusquam aere persoluto, is qui cepisset extra vincula captum haberet.* in agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium noua colonia missa, cũ eo vt Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naues inde longae abactae: interdictumq; mari Antiati populo est. & ciuitas data. Tiburtes, Pręnestiniq; agro mulctati: neq; ob recens tantum rebellionis cõmune cum aliis Latinis crimen, sed *quod taedio imperii Rom. cũ Gallis gente efferata arma quondã consociassent.* Ceteris Latinis populis connubia commerciaque, & concilia inter se ademerũt. *Campanis equitibus honoris causa, quia cũ Latinis rebellare noluissent, Fundanisq́;, & Formianis, quod per fines eorũ tuta pacataq́; semper fuisset via, ciuitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosq́; eiusdẽ iuris cõditionisq́; cuius Capuã esse placuit.* Naues Antiatiũ

* 10000. coron.

partim

partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: *Rostraque* id templum appellatum. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto Coss. XV quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio Cos. in deditionem accepti, nihil deinde mouerant: eo petendi auxilij ab Romanis causa iustior fuit. sed prius quam consules ab vrbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur: *Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum coniugib. ac liberis Suessam communisse* (quæ nunc Aurunca appellata) *mœnia antiqua eorum, vrbemque ab Sidicinis deletam.* Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit, dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore & quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minutia Vestalis suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice seruo, quum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: facto iudicio viua sub terram ad portam Collinam dextera via stratam defossa Scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe auersante Sulpicio Cos. qui negabat *rationem eius se habiturum*, est factus: senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, manus in prætura intendente. Insequens annus L. Papirio Crasso, XVI Cæsone Duellio Cos. Ausonum magis nouo quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales vrbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerat: vnoque prœlio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate vrbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa eius belli cura patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi mouerant bellum, aut mouentibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, vt maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Coruum Cos. IV. facerent: collega additus Coruo M. Attilius Regulus. & ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, *vt extra sortem Corui ea prouincia esset.* Exercitu victore à superioribus consulibus accepto ad Cales, vnde bellũ ortum erat, profectus, quum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pauidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus: & militum quidem is erat ardor, vt iam inde cum scalis succedere ad muros vellent, euasurosque contenderent. Coruinus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo peragere inceptum voluit. itaq; aggerem & vineas egit, turresq; muro admouit: qua-

Minutia Vestalis viua humi defossa.

rum vsum forte oblata opportunitas præuertit. namque M. Fa-
bius captiuus Romanus quum per negligentiam custodum festo
die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata
ad pinnam muri teste suspensus manibus se dimisisset; perpulit
imperatorem vt vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec
maiore certamine capti cum vrbe Ausones sunt, quam acie fusi *Cales Ausonum oppidum expugnatur.*
erant. præda capta ingens est. præsidioque imposito Calibus re-
ductæ Romam legiones. Cos. ex S. c. triumphauit: & ne Atilius
expers gloriæ esset, iussi ambo Coss. aduersus Sidicinos ducere
exercitum: dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum ha-
bendorum causa dixerũt L. Æmilium Mamercum: is magistrum
equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia ha-
bente Coss. creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars
cum Sidicinis restabat: tamen vt beneficio præuenirent deside-
rium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque
S.C. *vt duo millia quingenti homines coscriberentur*, triumuiros co-
loniæ deducendæ, agroque diuidundo, creauerunt Cæsonem
XVII Duellium, T. Quintium, M. Fabium. Noui deinde Coss. à veteri-
bus exercitu accepto, ingressi hostium fines populando vsque ad
mœnia atq; vrbem peruenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu com-
parato Sidicini, & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe vide-
bantur, & Samnium fama erat conciti ad bellum: dictator ab
consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus:
magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit vitio eos
creatos: magistratuque se abdicauerunt: & quia pestilentia inse- *Pestilẽtia*
cuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspicijs, res ad inter-
regnum redijt. ab interregno inito per quintum demum inter-
regem M. Valerium Coruum creati Coss. L. Cornelius iterum,
& Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumul-
tu valuit, vt dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Cras-
sus, & magister equitum P. Valerius Publicola, à quibus dum
delectus intentius, quam aduersus finitima bella haberetur, ex-
ploratores missi attulerunt *quieta omnia apud Gallos esse.* Samnium
quoque iam alterum annum turbari nouis consilijs suspectum
erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus,
ceterum Samnites bellum Alexandri Epirẽsis in Lucanos traxit,
qui duo populi aduersus regem excursionem à Pæsto facientem *Alexander Epirensis Rex.*
signis collatis pugnauerunt, eo certamine superior Alexander,
incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pa-
cem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouique ci-
ues censi: tribus propter eos additæ, Metia & Scaptia: censores
addiderunt, Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acer-
VIII rani lege ab L. Papirio prætore lata, qua ciuitas sine suffragio da-
ta. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Fœdus insequens an-
nus, seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio
Marcel-

partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: *Rostraque* id templum appellatum. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto Coss. XV quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio Cos. in deditionem accepti, nihil deinde mouerant: eo petendi auxilij ab Romanis causa iustior fuit. sed prius quam consules ab vrbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur: *Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum coniugib. ac liberis Suessam communisse* (quæ nunc Aurunca appellata) *mœnia antiqua eorum, vrbemque ab Sidicinis deletam*. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit, dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore & quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minutia Vestalis suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice seruo. quum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: facto iudicio viua sub terram ad portam Collinam dextera via stratam defossa Scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe auersante Sulpicio Cos. qui negabat *rationem eius se habiturum*, est factus: senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, manus in prætura intendente. Insequens annus L. Papirio Crasso, XVI Cæsone Duellio Cos. Ausonum magis nouo quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales vrbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerat: vnoque prœlio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate vrbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omissa eius belli cura patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi mouerant bellum, aut mouentibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, vt maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Coruum Cos. IV. facerent: collega additus Coruo M. Attilius Regulus. & ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, *vt extra sortem Coruo ea prouincia esset*. Exercitu victore à superioribus consulibus accepto ad Cales, vnde bellū ortum erat, profectus, quum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pauidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus: & militum quidem is erat ardor, vt iam inde cum scalis succedere ad muros vellent, euasurosque contenderent. Coruinus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quam periculo peragere inceptum voluit. itaq; aggerem & vineas egit, turresq; muro admouit: qua-

Minutia Vestalis viua humi defossa.

rum vsum forte oblata opportunitas præuertit. namque M. Fabius captiuus Romanus quum per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se dimisisset; perpulit imperatorem vt vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec maiore certamine capti cum vrbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. præda capta ingens est. præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Cos. ex S. c. triumphauit: & ne Attilius expers gloriæ esset, iussi ambo Coss. aduersus Sidicinos ducere exercitum: dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerũt L. Æmilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente Coss. creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat: tamen vt beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque S.C. *vt duo millia quingenti homines scriberentur*, triumuiros coloniæ deducendæ, agroque diuidundo, creauerunt Cæsonem

Cales Ausonum, oppidum expugnatur.

XVII Duellium, T. Quintium, M. Fabium. Noui deinde Coss. à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines populando vsque ad mœnia atq; vrbem peruenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini, & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciti ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit vitio eos creatos: magistratuque se abdicauerunt: & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspicijs, res ad interregnum redijt. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Coruum creati Coss. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, vt dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola, à quibus dum delectus intentius, quam aduersus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt *quieta omnia apud Gallos esse*. Samnium quoque iam alterum annum turbari nouis consilijs suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus, ceterum Samnites bellum Alexandri Epirẽsis in Lucanos traxit, qui duo populi aduersus regem excursionem à Pæsto facientem signis collatis pugnauerunt, eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouique ciues censi: tribus propter eos additæ, Mecia & Scaptia: censores addiderunt, Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acer-

Pestilẽtia

Alexander Epirensis Rex.

XVIII rani lege ab L. Papirio prætore lata, qua ciuitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Fœdus insequens annus, seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcel-

Marcello, T. Valerio Coss. Flaccum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis inuento: ceterum in eo parui refert, quid veri sit. illud peruelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogauerim, exponenda est. Quum primores ciuitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes euentu morerentur: ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem *indicaturam se causam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium.* Fabius confestim rem ad Coss. consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude ciuitatem premi: matronasque ea venena coquere. & si sequi extemplo velint manifestò deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdã medicamenta, & recondita alia inuenerunt. quibus in forum delatis, & ab viginti matronis apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis: duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ vtraq; gentis, quũ *ea medicamenta salubria esse* contenderent, ab confutante indice *bibere iussæ, vt se falsum commentam arguerent* spatio ad colloquẽdum sumpto, quũ summoto populo in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicauerunt. ex quibus ad CLXX. damnatæ. Neq; de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. prodigij ea res loco habita captisque magis mentibus quam consceleratis, similis visa. Itaq; memoria ex annalibus repetita, *in secessionibus quondam plebis, clauum ab dictatore fixum, alienatasq; discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse,* dictatorem claui figendi causa creari placuit. creatus Cn. Quintilius, magistrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clauo magistratu se abdicarunt. Creati Coss. L. XIX Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venox. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt, orantes vt in fidem reciperentur: si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atq; obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati: denuntiatumq; Samnitibus, vt eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitq; ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Priuernas bellum initum: cuius socij Fundani, dux etiam Fundanus fuit Vitruuius Vaccus, vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus. ædes fuêre in Palatio eius, quæ *Vacci prata* diruto ædificio, publicatoque solo appellata. aduersus hunc vastatorem effusè Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit, Vitruuio, nec vt vallo se teneret aduersus validiorem hostem,

Veneficiũ matronarum.

Dictator claui figẽdi causa creatus.

Priuernas bellum.

hostem, sana constare mens, nec vt longius à castris dimicaret animus suppeteret, vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat, & vt leui momento, nec ambigue est victus, ita breuitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi, primisque tenebris Priuernum inde petitum agmine trepido, vt muris potius, quam vallo se tutarentur. A Priuerno Plautius alter consul, peruastatis passim agris, prædaq; abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit: ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit, *negant, se pro Vitruuio sectamq; eius secutu precatum venisse, sed pro Fundano populo quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruuium indicasse, cũ receptaculum fuga Priuernum habuerit, non patriam Fundos. Priuerni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis vtriusq; patriæ immemores defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam accepta ciuitatis: orare se consulem, vt bellum ab innoxio populo abstineat: agros, vrbem, corpora ipsorum coniugumq; ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraq;.* Collaudatis Fundanis consul, literisque Romam missis *in officio Fundanos esse*, ad Priuernũ flexit iter. *Prius animaduersum in eos, qui capita coniurationis fuerant à consule.* scribit Claudius *ad CCCL. ex coniuratis vinctos Romam missos: eamq; deditionem ab senatu non acceptam, quod egentium atque humilium pœ-*
xx *na defungi velle Fundanum populum censuerint.* Priuernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter cõsul comitiorum causa Romam reuocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Priuernatis belli, tumultus Gallici fama atrox inuasit, haud ferme vnquam neglecta patribus. Extemplo igitur consules noui L. Æmilius Mamercus, & Cn. Plautius eo ipso die Calend. Quintilibus, quo magistratus inierunt, *comparare inter se prouincias iussi*: & Mamercus, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine vlla vacationis venia quin opificum quoque vulgus, & sellularij, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur. Veiosque ingens exercitus contractus, vt inde obuiam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad vrbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies satis explorata temporis eius quiete, à Gallis Priuernum omnis conuersa vis. Duplex inde fama est, alij *vi captam vrbem, Vitruuiumq; viuum in potestatẽ venisse: alij prius quã vltima adhiberetur vis, ipsos se in deditionẽ consulis caduceum præferentes permisisse*, auctores sunt. *Vitruuiumq; ab suis traditum.* Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus, Cos. Plautium dirutis Priuerni muris, præsidioq; valido imposito, ad triumphum accersit.

Gallici tumultus fama.

Vitru-

structus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat: hastati sequebantur. triarij sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. Inde *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, prouerbio increbuit. Triarii consurgentes, vbi in interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: vnoque continente agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incedebant. id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos insecuti nouam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adiiciebatur, qui ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, vniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex vtraque acie inter triarios erant: Romanus corpore haud quaquam satis va[illegible]dus, ceterũ strenuus vir peritusq; militiæ: Latinus viribus ingens, bellatorq; primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerunt. Romano haud satis fidenti viribus, iam Romæ permissum erat ab Coss. *vt subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab vno destinato hoste.* isque iuuenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuij montis, qua via ad Veserim ferebat. Romani Coss. prius quam II educerent in aciem, immolauerunt. Decio caput iecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioquin acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius *si ab collega prospere litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem: Manlius dextro, Decius læuo cornu præerat, primo vtrimq; æquis viribus, eodẽ ardore animorum gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepêre. In hac trepidatione Decius Cos. M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum, inquit, ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam.* Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedib. stãtem sic dicere: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, diui Nouensiles, Dij Indigetes, Diui quorum est potestas nostrorũ* hostiumq;

Decius se pro exercitu deuouet.

hostiumq́; Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroque, vti populo Romano Quiritium vim victoriamq́; prosperetis: hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteq́; afficiatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet: matureque collegæ se deuotum pro exercitu nunciare. ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes immisit. Conspectus ab vtraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus, piaculum omnis Deorũ iræ, qui pestem ab suis auersam in hostes ferret. Ita omnis terror, pauorque cum illo latus, signa primo Latinorum turbauit: deinde in totam penitus aciem peruasit. Euidentissimum id fuit, quod quacumque equo inuectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pauebant: vbi vero corruit obrutus telis, inde iam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul & Romani exsolutis religione animis, velut tum primo signo dato coorti pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus: & triarii genu dextero innixi, nutum Cos. ad consurgendum expectabant.

x Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo superaret Latinorum, Manlius Cos. audito euentu collegæ, quum, vt ius fasq; erat lacrymis non minus quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem esset, paulisper addubitauit, an consurgendi iam triariis tempus esset: deinde melius ratus integros eos ad vltimum discrimen seruari, accensos ab nouissima acie ante signa procedere iubet. Qui vbi subiêre, extemplo Latini, tanquam idem aduersarii fecissent, triarios suos excitauerunt: qui aliquamdiu pugna atroci quum & semetipsi fatigassent, & hastas aut præfregissent, aut hebetassent, pellerent vi tamen hostem, debellatum iam rati, peruentumque ad extremam aciem: tum Cos. triariis: *Consurgite nunc*, inquit, *integri aduersus fessos, memores patriæ parentumque & coniugum ac liberorum, memores* Consulis *pro vestra victoria morte occumbentis.* Vbi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, noua ex improuiso exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant: hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut inermes prope intacti euasere: tantaque cæde perrupere cuneos, vt vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque sub radicibus montis procul instructi præbuêre terrorem Latinis. Ceterum inter omnes ciues sociosque præcipua laus eius belli penes Coss. fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se vnum *Latini vincuntur.*

Castra Latinorũ capta.

Caeremonia quaedam in deuouendis hostib. seruata.

vnum vertit: alter ea virtute, eoque cõsilio in prœlio fuit, vt facile conuenerit inter Romanos Latinosque qui eius pugnæ memoriam posteris tradiderunt, vtrius partis T. Manlius dux fuisset, eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundum prœlium capta, multique mortales ibi viui oppressi, maxime Campani. Decij corpus ne eo die inueniretur, nox quærentes oppressit: postero die inuentum inter maximam hostium stragem coopertum telis: funusque par morti, celebrante collega, factum. Illud adiiciendum videtur, licere cõsuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hostium deuoueant, non vtique se, sed quẽ velit ex legione Romana scripta ciuẽ deuouere. *si is homo qui deuotus est moritur, probe factum videri: ni moritur, tum signũ septem pedes altum, aut maius in terram defodi, & piaculum hostia cadi. vbi illud signum defossum erit, eo magistratũ Romanum descendere fas non esse.* sin autem sese deuouere volet, sicuti Decius deuouit; *ni moritur, neq; suum, neq; publicũ diuinũ pure faciet, qui sese deuouerit. Vulcano arma, siue cui alij diuo deuouere volet: siue hostia, siue quo alio volet, ius esto. Telo super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suouetaurilibus piaculum fieri.* Hæc etsi omnis diuini humanique moris memoria aboleuit, noua peregrinaq; omnis priscis ac patriis præferendo; haud ab re duxi, verbis quoque ipsis, vt tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis post prælium demum factum Samnites venisse subsidio, exspectato euentu pugnę, apud quosdam auctores inuenio. Latinis quoq; ab Lauinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cum iam portis prima signa, & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, quum conuersis signis retro in vrbem rediretur, prætorem eorum nomine Millionium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse soluendam.* Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in vnum conglobassent, Vescia vrbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum, affirmando *communem vero Martem belli vtramque aciem pari cæde prostrauisse; victoriaq; nomen tantum penes Romanos esse. ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filij, alterum consulis deuoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæsos hastatos principesque: stragem & ante signa & post signa factam: triarios postremo rem restituisse.* Latinorum etsi pariter accisæ copię sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romam. Itaque *si videatur eis, se ex Latinis & ex Volscis populis iuuentute propere excita, rediturum infesto exercitu Capuam esse: Romanosque nihil tum minus quam prœlium exspectantes, nec opinato aduentu perculsurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temere faciliores

XI

erant,

erant, tumultuarius vndique exercitus raptim conscriptus conuenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasq; is locus est) occurrit. prius quam castris locus caperetur, sarcinis vtrimq; in aceruum coniectis pugnatum debellatumq; est. adeo enim accisæ res sunt, vt cõsuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini: deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaq; agro mulctati. Latinus ager Priuernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat, vsque ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. bina in Latino iugera, ita vt dodrantem ex Priuernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq; equites, quia non desciuerant. Cum Laurentibus renouari fœdus iussum, renouaturque ex eo quot annis post diem decimum Latinarum. equitibus Campanis ciuitas data: monumentoque vt esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuêre autem mille, & sex-

XII centi) denarios nummos * quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, præmiis pœnaq; pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit. cui venienti seniores tantum obuiam exisse constat: *iuuentutem & tunc & omni vita deinde auersatam eum exsecratamque.* Antiates in agrum Hostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius Cos. quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor, dictus. Nihil memorabile aduersus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses statiua in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ab hoc cõsulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere Coss. T. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo: neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut patrium in Rep. magis, quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuuentus cæsa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusq; populus; venerant & ab Lauinio, Antioque auxilia. Vbi quum prœliis quidẽ superior Romanus esset, ad vrbem ipsam Pedum, castraq; sociorum populorum, quæ vrbi adiuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audiuit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus, negantibusque *nisi Pedo capto aut de-*

Val. 45. coron. Quod si legas, vi Glareano placet, quadragenos quinos, valet 4. coron. cum 5. denar.

dito triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque quoad fuit consul, criminari apud populum patres destitit, collega haud quaquam aduersante: quia & ipse de plebe erat: materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi diuisus. & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem aduersus rebellantes Latinos dici iussit: Æmilius, cuius tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis & orationibus in patres criminosis fuit. & quod tres leges secundissimas plebi, aduersas nobilitati tulit: vnam, *vt plebiscita omnes Quirites tenerent*: alteram, *vt legum, quæ comitiis centuriatis ferrent, ante initum suffragium patres auctores fierent*: tertiam, *vt alter vtique ex plebe, quum eo ventum sit vt vtrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur*. plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum, bellicisque rebus foris auctum imperium patres credebant. Anno insequenti XIII L. Furio Camillo, C. Mœnio Coss. quo insignius omissa res Æmilio superioris anni Cos. exprobraretur: *Pedum armis, virisque, & omni vi expugnandum ac delendum* senatus fremit: coactique noui consules omnibus eam rem præuerti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerum, vt neque bellum, neque pacem pati possent, ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur, vt oppidis se tenerent: ne lacessitus Romanus causam belli haberet: & si cuius oppidi obsidio nunciata esset, vndique ex omnib. populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamē nisi admodum à paucis populis Pedani adiuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum peruenere Aricinos, Lauiniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Asturæ flumen, Mœnius improuiso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu maiore mole, quamquam æque prospero euentu pugnat. Tumultum maxime repentina inter prœlium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conuersa Camillus, non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde iā maiore conatu animoq; ab vnius expugnatione vrbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum, nec quieuere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas vrbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphū decessere. additus triumpho honos, *vt statuæ equestres eis*, rara illa ætate res, *in foro ponerentur*. Prius quam comitiis in sequentem annum cōsules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit:

Tres leges tulit dictator aduersas nobilitati.

Pedum reliquaq; Latii oppida expugnantur.

P. C.

P. C. quod bello armisque in Latio agendum fuit, id iam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. caesi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem praesidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando saepius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales, ita vos potentes huius consilii fecerunt, ut sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel saeuiendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque: licet delere omne Latiū: vastas inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo maiorū augere rem Romanā, victos in ciuitatē accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppediat. certe id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spē metumque suspensos animi habetis: & vestram vtique de eis curam quam primum absolui, & illorum animos, dum exspectatione stupēt, seu poena, seu beneficio praeoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere quod optimum Camilli oratio de rebus Latinis.

XIV *vobis, reique publicae sit.* Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare: sed quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, vt pro merito cuiusque statueretur si de singulis nominatim referrent populis. Relatū igitur de singulis, *decretumque. Lauiniis ciuitas data: sacraque sua reddita cum eo, ut aedes lucusque Sospitae Iunonis communis Lauiniis municipib. cum populo Rom. esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani eodem iure, quo Lauinii in ciuitatem accepti.* Tusculanis seruata ciuitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos veteres ciues Romanos, quod toties rebellassent, grauiter saeuitum: & muri deiecti, & senatus inde abductus: iussique *trans Tiberim habitare: vt eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad* mille pondo clarigatio esset: nec priusquam aere persoluto, is qui cepisset extra vincula captum haberet.* in agrum senato- * 10000. coron.
rum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquae frequentiae Velitrae receperunt. Et Antium noua colonia missa, cū eo vt Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naues inde longae abactae: interdictumque mari Antiati populo est. & ciuitas data. Tiburtes, Praenestiniq; agro mulctati: neq; ob recens tātum rebellionis cōmune cum aliis Latinis crimen, sed *quod taedio imperii Rom. cū Gallis gente efferata arma quondā consociassent.* Ceteris Latinis populis connubia commerciaque, & concilia inter se ademerūt. *Campanis equitibus honoris causa, quia cū Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorū tuta pacataque semper fuisset via, ciuitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosque eiusdē iuris cōditionisque, cuius Capuā esse placuit.* Naues Antiatiū

partim

partim in naualia Romæ ſubductæ, partim incenſæ, roſtriſque
earum ſuggeſtum in foro exſtructum adornari placuit: *Roſtraque*
id templum appellatum. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto Coſſ. xv
quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta
gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos, Auruncoſque bellum
ortum. Aurunci à T. Manlio Coſ. in deditionem accepti, nihil
deinde mouerant: eo petendi auxilij ab Romanis cauſa iuſtior
fuit. ſed prius quam conſules ab vrbe (iuſſerat enim ſenatus de-
fendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur; *Auruncos
metu oppidum deſeruiſſe, profugoſque cum coniugib. ac liberis Sueſſam
communiſſe* (quæ nunc Aurunca appellata) *mœnia antiqua eorum,
vrbemque ab Sidicinis deletam* Ob ea infenſus conſulibus ſenatus,
quorum cunctatione proditi ſocii eſſent, dictatorem dici iuſſit,
dictus C. Claudius Regillenſis, magiſtrum equitum C. Claudium
Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore & quum au-
gures vitio creatum videri dixiſſent, dictator magiſterque equi-
tum ſe magiſtratu abdicarunt. Eo anno Minutia Veſtalis ſuſpe-
cta primo propter mundiorem iuſto cultum, inſimulata deinde
apud pontifices ab indice ſeruo, quum decreto eorum iuſſa eſſet
ſacris abſtinere, familiamque in poteſtate habere: facto iudicio
viua ſub terram ad portam Collinam dextera via ſtratam defoſ-
ſa Scelerato campo. credo ab inceſto id ei loco nomen factum.
Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe auer-
ſante Sulpicio Coſ. qui negabat *rationem eius ſe habiturum*, eſt
factus: ſenatu, quum in ſummis imperiis id non obtinuiſſet, ma-
nus in prætura intendente. Inſequens annus L. Papirio Craſſo, xvi
Cæſone Duellio Coſ. Auſonum magis nouo quam magno bel-
lo fuit inſignis. ea gens Cales vrbem incolebat: Sidicinis finiti-
mis arma coniunxerat: Vnoque prœlio haud ſane memorabili
duorum populorum exercitus fuſus, propinquitate vrbium & ad
fugam pronior, & in fuga ipſa tutior fuit. nec tamen omiſſa eius
belli cura patribus, quia toties iam Sidicini aut ipſi mouerant
bellum, aut mouentibus auxilium tulerant, aut cauſa armorum
fuerant. Itaque omni ope annixi ſunt, vt maximum ea tempeſta-
te imperatorem M. Valerium Coruum Coſ. iv. facerent: col-
lega additus Coruo M. Attilius Regulus. & ne forte caſu erra-
retur, petitum ab conſulibus, *vt extra ſortem Corui ea prouincia
eſſet.* Exercitu victore à ſuperioribus conſulibus accepto ad Ca-
les, vnde bellũ ortum erat, profectus, quum hoſtes ab ſuperioris
etiam certaminis memoria pauidos clamore atque impetu pri-
mo fudiſſet, mœnia ipſa oppugnare eſt aggreſſus: & militum qui-
dem is erat ardor, vt iam inde cum ſcalis ſuccedere ad muros vel-
lent, euaſuroſque contenderent. Coruinus, quia id arduum factu
erat, labore militum potius, quam periculo peragere inceptum
voluit. itaq; aggerem & vineas egit, turreſq; muro admouit: qua-

Minutia Veſtalis viua humi defoſſa.

quam

rum vsum forte oblata opportunitas præuertit. namque M. Fabius captiuus Romanus quum per neglegentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se dimisisset; perpulit imperatorem vt vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec maiore certamine capti cum vrbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. præda capta ingens est. præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Cos. ex S. c. triumphauit: & ne Attilius expers gloriæ esset, iussi ambo Coss. aduersus Sidicinos ducere exercitum: dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum causa dixerũt L. Æmilium Mamercum: is magistrum equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente Coss. creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat: tamen vt beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque S.C. *vt duo millia quingenti homines coscriberentur*, triumuiros coloniæ deducendæ, agroque diuidundo, creauerunt Cæsonem Duellium, T. Quintium, M. Fabium. Noui deinde Coss. à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines populando vsque ad mœnia atq; vrbem peruenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini, & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit vitio eos creatos: magistratuque se abdicauerunt: & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eò vitio contactis auspicijs, res ad interregnum redijt. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Coruum creati Coss. L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus fama Gallici belli pro tumultu valuit, vt dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola, à quibus dum delectus intentius, quam aduersus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt *quieta omnia apud Gallos esse*. Samnium quoque iam alterum annum turbari nouis consilijs suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus, ceterum Samnites bellum Alexandri Epirẽsis in Lucanos traxit, qui duo populi aduersus regem excursionem à Pæsto facientem signis collatis pugnauerunt, eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouique ciues censi: tribus propter eos additæ, Metia & Scaptia: censores addiderunt, Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio prætore lata, qua ciuitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Fœdus insequens annus, seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcel-

Cales Ausonum, oppidum expugnatur.

XVII (margin, beside "Duellium, T. Quintium, M. Fabium.")

Pestilẽtia

Alexander Epirensis Rex.

XVIII (margin, beside "rani lege ab L. Papirio prætore lata")

hostem, sana constare mens, nec vt longius à castris dimicaret animus suppetere, vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat, & vt leui momento, nec ambigue est victus, ita breuitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremę, quum in castra ruerent, cæsi, primisque tenebris Priuernum inde petitum agmine trepido, vt muris potius, quam vallo se tutarentur. A Priuerno Plautius alter consul, peruastatis passim agris, prædaq; abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit: ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit, *negant, se pro Vitruuio sectamq; eius secutu precatum venisse, sed pro Fundano populo quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruuium indicasse, cũ receptaculum fugæ Priuernum habuerit, non patriam Fundos. Priuerni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis vtriusq; patriæ immemores defecerint Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam accepta ciuitatis: orare se consulem, vt bellum ab innoxio populo abstineat: agros, vrbem, corpora ipsorum coniugumq; ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraq;* Collaudatis Fundanis consul, literisque Romam missis *in officio Fundanos esse*, ad Priuernũ flexit iter. *Prius animaduersum in eos, qui capita comur-tionis fuerant à consule.* scribit Claudius *ad ccco. ex coniuratis vinctos Romam missos: eamq; deditionem ab senatu non acceptam, quod egentium atque humilium pœ-*

xx *na defungi velle Fundanum populum censuerint.* Priuernum duobus consularibus exercitibus cum obsideretur, alter cõsul comitiorum causa Romam reuocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Priuernatis belli, tumultus Gallici fama atrox inuasit, haud ferme vnquam neglecta patribus. Extemplo igitur consules noui L. Æmilius Mamercus, & Cn. Plautius eo ipso die Calend. Quintilibus, quo magistratus inierunt, *comparare inter se prouincias iussi*: & Mamercus, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine vlla vacationis venia quin opificum quoque vulgus, & sellularij, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Veiosque ingens exercitus contractus, vt inde obuiam Gallis iretur. longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad vrbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies satis explorata temporis eius quiete, à Gallis Priuernum omnis conuersa vis Duplex inde fama est, alij *vi captam vrbem, Vitruuiumq; viuum in potestatẽ venisse. alij priusquã vltima adhiberetur vis, ipsos se in deditionẽ consulu caduceum præferentes permisisse*, auctores sunt. *Vitruuiumq; ab suis traditum.* Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus, Cos. Plautium dirutis Priuerni muris, præsidioq; valido imposito, ad triumphum accersit.

Gallici tumultus fama.

Vitru-

Vitruuium in carcerem asseruari iussit, quoad consul redisset,
tum verberatum necari: ædes eius quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque æris
ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sangi
versus ædem Quirini De senatu Priuernate ita decretum, *vt qui
senator Priuerni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim
lege eadem qua Veliterni, habitaret.* His ita decretis, vsq; ad triumphum Plautij silentium & Priuernatibus fuit: post triumphum
Consul necato Vitruuio, socijsque eius noxæ, apud satiatos iam
supplicijs nocentium, tutam mentionem de Priuernatibus ratus; QVONIAM *auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab
Dijs immortalibus, & à vobis habent P.C. quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ,
quam dandæ sunt: tamẽ quum videam Priuernates vicinos Samnitib.
esse, vnde nũc nobis incertissima pax est, quam minimum irarum inter
nos illosq; relinqui velim.* Quum ipsa per se res anceps esset: prout XXI
cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusue suadentibus: tum incertiora omnia vnus ex Priuernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus esset, quam præsentis necessitatis memor: qui
interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnã
meritos Priuernates censeret: eam*, inquit, *quã merentur qui se libertate dignos censent.* cuius quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Priuernatium causam impugnabant:
vt ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret: *Quid,
si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscũ habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si
malam, haud diuturnam.* Tũ vero *minari, nec id ambigue, Priuernatẽ* quidam, *& illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos.*
pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *viri,
& liberi, vocem auditam: an credi posse vllum populum, aut hominem
denique in ea conditione, cuius eum pœniteat, diutius quam necesse
sit mansurum? ibi pacem esse fidam, vbi voluntarij pacati sint: neque eo
loco, vbi seruitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinauit animos, identidem ad principes sententiarum consulares vti exaudiri posset à pluribus dicendo *eos demum qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos
esse qui Romani fiant.* Itaq; & in senatu causam obtinuere: & ex
auctoritate patrum latum ad populum est, *vt Priuernatibus ciuitas daretur.* Eodem anno Anxur trecẽti in coloniam missi sunt:
bina iugera agri acceperunt. Secutus est annus nulla re belli do- XX
miue insignis. P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula Coss. præ- II
terquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta: & populo visceratio data à M. Flauio in funere matris. Erant qui *per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum die dicta*

ab adi-

Priuernatis legati liberius responsum.

Visceratio data populo.

ab ædilibus crimine stuprata matrisfamiliæ absoluisset. Data visce-
ratio in præteritam iudicij gratiam, honoris etiam ei causa fuit:
tribunatuque plebis proximis comitijs, absens petentibus præ-
fertur. Palæpolis fuit haud procul inde, vbi nunc Neapolis si- *Palæpolis.*
ta est: duabus vrbibus populus idem habitabat. Cumis erant o-
riundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe,
qua aduecti à domo fuerant, multum in ora maris eius, quod ac-
colunt, potuêre. Primo in insulas Ænariam & Pithecusas egressi;
deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc ciuitas quum
suis viribus, tum Samnitium infida aduersus Romanos societate
freta, siue pestilentiæ, quæ Romanam vrbem adorta nunciaba-
tur, fidens, multa hostilia aduersus Romanos agrum Campanum
Falernumque incolentes fecit. Igitur L. Cornelio Lentulo, Q.
Publilio Philone iterum Cos. fecialibus Palæpolim ad res repe-
tendas missis, quum relatum esset à Græcis, gente lingua magis
strenua quam factis, ferox responsum, ex auctoritate patrum po-
pulus Palæpolitanis bellum fieri iussit. Inter Consules prouincijs
comparatis, bello Græci persequendi Publilio euenerũt, Corne-
lius altero exercitu Samnitibus si qua se mouerent, oppositus. fa-
ma autem erat, defectioni Campanorum imminentes admotu-
ros castra. ibi optimũ visum Cornelio statiua habere. Ab vtroq;
consule exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit se-
natus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor
Samnitium, magis Nolanis cogentibus quam voluntate Græ-
XX- corum, recepta Palæpoli miserat, Romæ compertum est *delectum*
III *indictum à magistratibus: vniuersum Samnium erectum, ac vicinos
populos, Priuernatem Fundanumq; & Formianum, haud ambigue so-
licitari.* Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, *Ad Samni-*
quam bellum fieret, responsum redditur à Samnitibus ferox, vl- *tes legati.*
tro incusabant iniurias Romanorum: neque eo negligentius ea
quæ ipsis obijcerentur, purgabant. *Haud vllo publico consilio, au-
xilióue iuuari Græcos: nec Fundanum, Formianumue à se solicitatos.
quippe minime pœnitêre se virium suarum, si bellum placeat. Cæterum
non posse dissimulare ægre pati ciuitatem Samnitium, quod Fregellas,
ex Volscis captas dirutasq; ab se, restituerit Romanus populus, coloniam-
que in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appel-
lent: eam se cõtumeliam iniuriamq; ni sibi ab ijs, qui fecerint demantur,
ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptã-
dum eos ad communes socios atq; amicos vocaret: *Quid perplexè
agimus?* inquit, *nostra certamina, Romani, non verba legatorũ, nec ho-
minum quisquã disceptator, sed campus Campanus, in quo concurren-
dum est, & armis, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Ca-
puã Suessulamq; castra castris conferamus: & Samnis Romanus ne im-
perio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum *se non
quo hostis vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, ituros esse* respon-

diſſent: iam Publilius inter Palæpolim Neapolimq; loco opportune capto.d'remeret hoſtibus ſocietatem auxilij mutui: qua vt quiſque locus premeretur, inter ſe vſi fuerant. Itaq; quum & comitiorum dies inſtaret, & Publilium imminentem hoſtium muris auocari ab ſpe capiendæ in dies vrbis, haud è Republica eſſet: actum cum tribunis eſt, ad populum ferrent, *vt quum Publilius Philo conſulatu abiſſet, proconſul rem gereret, quoad debellatum Græcis eſſet.* L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samnium iam ingreſſum reuocari ab impetu belli placebat, literæ miſſæ, vt dictatorem comitiorum cauſa diceret: dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magiſter equitum dictus Sp. Poſtumius. Nec tamen ab dictatore comitia ſunt habita, quia vitione creatus eſſet, in diſquiſitionem venit. conſulti augures, *vitioſum videri dictatorem* pronunciauerunt. Eam rem tribuni ſuſpectam infamemque criminando fecerunt. *nam neq; facile fuiſſe id vitium noſci, quum conſul ineunte nocte ſilentio diceret dictatorẽ: neq; ab conſule cuiquam publice priuatimue de ea re ſcriptum eſſe: nec quemquam mortalium exſtare, qui ſe vidiſſe aut audiuiſſe, quid dicat, quod auſpicium dirimeret: neq; augures diuinare Romæ ſedentes potuiſſe, quid in caſtris cõſuli vitij obueniſſet. cui nõ apparere, quod plebeius dictator ſit, id vitium augurib. viſum?* Hæc, aliaque ab tribunis nequiquam iactata, tamen ad interregnum res redit: dilatiſque alia atque alia de cauſa comitiis, quartus decimus demũ interrex Lucius Æmilius Coſſ. creat, C. Petilium, L. Papirium Mugilanum. Curſorem in alijs annalibus inuenio. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum xx-

Alexandria in Ægypto conditur.

conditam: Alexandrumq; Epiri regem, ab exule Lucano interfe- iv
ctum, ſortes Dodonæi Iouis euentu affirmaſſe. Accito ab Tarentinis in Italiam, data dictio erat, *caueret Acheruſiam aquam, Pandoſiamq; vrbem: ibi fatis eius terminum dari.* eoq; ocius tranſmiſit in Italiam, vt quam maxime procul abeſſet vrbe Pandoſia in Epiro, & Acherõte amni, quem ex Moloſſide fluentem in ſtagna inferna accipit Theſprotius ſinus. Ceterum (vt ferme fugiendo in media fata ruitur) quum ſæpe Brutias Lucanaſque legiones fudiſſet: Heracleam Tarentinorum coloniam, Conſentiam ex Lucanis, Sipontumq;, Bruttiorum coloniam Acetinam, alias inde Meſſapiorum ac Lucanorum cepiſſet vrbes: & trecentas familias illuſtres in Epirum, quas obſidum numero haberet, miſiſſet; haud procul Pandoſia vrbe imminẽtes Lucanis ac Bruttijs finibus treis tumulos aliquantum inter ſe diſtantes inſedit, ex quibus incurſiones in omnem partem agri hoſtilis faceret: & ducentos ferme

Lucanorũ mutabilis cũ fortuna fides.

Lucanorum exules circa ſe pro fidis habebat, vt pleraque eius generis ingenia ſunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. imbres continui campis omnibus inundantes, quum interclusiſſent trifariam exercitum à mutuo inter ſe auxilio, duo præſidia, quæ ſine rege erant, improuiſo hoſtium aduentu opprimuntur: dele-

delectisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conuersi: inde ab Lucanis exulibus ad suos nuncij missi sunt: pactoque reditu, promissum est, *regem aut viuum, aut mortuum in potestatem daturos.* Ceterum quum delectis ipse egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensq; suos ex fuga palatos, peruenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Iure Acheros vocaris,* inquit, quod vbi ad aures accidit regis, adiecit extemplo animum fatis suis: substititque, dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regijs pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur,* interrogans indicat, *Lucanos insidiis quærere locum.* quos vbi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. iamque in vadum egressum, eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ quum iaculis saxisque procul incesseretur, mulier vna vltra humanarum irarum fidem sæuienti turbæ immista, *vt parumper sustinerent* precata flens ait, *virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio vtcumq; mulctato, se suos redempturam.* Is finis lacerationi fuit: sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris vnius: ossaque Metapontum ad hostes remissa: inde Epirum deuecta ad Cleopatram vxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi euentu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

Alexander Epirorum rex occiditur.

XXV Eodem anno lectisternium Romæ quinto post conditam vrbem iisdem, quibus ante, placandis habitum est Dijs. Noui deinde consules iussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum, & ipsi maiore conatu quam aduersus Græcos cuncta parabant; & alia noua nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta, tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrinum: aliusque ager primo aduentu Coss. longe lateque est peruastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, iam finis aderat. nam præterquam quod intersaeptis munimentis hostium pars parti abscissa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis

Lucani & Apuli in amicitiam accepti.

territabat, patiebantur: & velut capti à suismetipsis præsidiis, indigna iam liberis quoque ac coniugibus, & quæ captarũ vrbium extrema sunt patiebantur. Itaq; quum & à Tarẽto, & à Samnitibus fama esset, noua auxilia ventura, Samnitium plus quam vellent intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum iuuentutem Græci, Græcos haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam vt Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo leuissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius principes ciuitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam diuisere, *vt alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbẽ.* Charilaus fuit, qui ad Philonem venit: & *quod bonum, faustum, felix Palæpolitanis, populoque Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse. eo facto vtrum ab se prodita, an seruata patria videatur, in fide Romana positum esse: sibi priuatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere quam pacisci magis, vt si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum.* Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem vrbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L.

Palæpolitani se dedunt Cos. Romano.

Quintius tribunus militum præpositus. Eodem tẽpore & Nym- XI
phius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, *vt quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumuehi ad Romanum agrum: non oram modo maris, sed ipsi vrbi propinqua loca depopulaturum. sed vt falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naues deducendas.* quod quo maturius fieret, omnis iuuentus Samnitium præter necessarium vrbis præsidium ad littus missa. vbi dum Nymphius in tenebris & multitudine semetipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in vrbem receptus, quum summa vrbis Romano milite impleisset, tolli clamorem iussit: ad quem Græci signo accepto à principibus, quieuêre. Nolani per auersam partem vrbis via Nolem ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab vrbe, vt expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo euaserunt, visa: quippe qui inermes nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur; quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est: tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit ipsos in amicitiam redisse. Publilio triumphus decertus, quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum contigere, prorogatio imperii non ante in vllo facta, & acto honore triumphus. Aliud subinde bellum cum

Nolani & Samnites fraude ex Palæpoli eiecti.

XV- cum alterius oræ Græcis exortum. namque quum Tarentini rem *Tarentini.*
I Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos vrbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos, ira atque inuidia in Romanos furere: eo etiam quod Lucanos & Apulos (nam vtraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est *quippe propemodum peruentum ad se esse: iamque in eo rem fore, vt Romani aut hostes, aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, euentuq; eius verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem reuocari adhuc, impelliq; ad abolẽdam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordijs adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum nouandarum valuissent, ex iuuentute quidã Lucanorum precio asciti, clari magis inter populares quam honesti inter se, mulctati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in ciuium cœtum, vociferati sunt *se, quod castra Romana ingredi ausi essent, à Consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse.* Deformis suapte natura res, quum speciem iniuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque, etiam sanos consternante animos, decernitur, *vt societas cum Samnitibus renouetur, legatiq; ad eam rem mittantur.* Repentina res, quia quam causam nullam, tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & ira nihil recusarunt. dilucere deinde breui fraus cepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigrauere: sed amissa omni de se potestare, nihil vltra quam vt pœniteret frustra, restabat. Eo anno

Qua arte Lucani à Romanis defecerũt.

XV-
III plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatũ autem ius ob vnius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit. cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset: quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & cõtumeliam animum accenderunt; & florem ætatis eius fructum aduentitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare atq; identidem admonere fortunæ: postremo quum ingenuitatis magis, quam præsentis conditionis memorem videret, nudari iubet, verberaq; afferri. quibus laceratus iuuenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemq; conquerens fœneratoris, ingens vis hominum quum ætatis miseratione atq; indignitate iniuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberũmque suorũ respectu, in forũ, atque inde agmine facto ad curiam concurrit & quum Coss. tumultu repentino coacti

L. Papirij fœneratoris libido.

vertit. namque Papirius dictator à pullario monitus, quū ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciauit, *vt sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum cōfereret.* Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset: seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse: seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnæ fuit, vt nihil relictū sit, quo si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis: atque ita concitatos calcaribus permisit, vt sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, *bis cum hoste signa collata dictatore absente, bis rem egregie gestam.* Apud antiquissimos scriptores vna hæc pugna inuenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, vt ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem aceruum hostilia arma subdito igne concremauit: seu votum id Deorum cuipiam fuit: seu credere libet Fabio auctore factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem missæ; argumentum fuere minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, vt lætis aliis victoria parta præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero *non Samnitium magis legiones, quam maiestatem dictatoriam & disciplinam militarem a magistro equitum victam & euersam,* dictans, *si illi impune spretum imperium fuisset.* Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra quum maximis itineribus isset; non tamen præuenire famā aduentus sui potuit. præcurrerant enim ab vrbe, qui nunciarent *dictatorem auidū pœnæ venire, alternis*
XXXI *pene verbis T. Manlii factū laudantem.* Fabius concione extemplo aduocata, obtestatus milites est, *vt qua virtute Remp. ab infestissimis hostib. defendissent, eadē se cuius ductu auspicioq; vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentē inuidia, iratum virtuti alienæ felicitatiq; furere, q̄ se absente res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quā Romanos victoriam esse. Imperiū dictitare spretū, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatū doleat: & tunc inuidia impedire virtute alienā voluisse, cupidissimisq; arma ablaturū fuisse militib. ne se absente moueri possent: & nūc id furere, id ægre pati, q̄ sine L. Papirio non inermes,*

Magister equitum milites ad se tuendum cōtra vim dictatoris obtestatur.

non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si quod belli casus ferunt, Marsique communis, aduersa pugna euenisset: qui sibi deuictis hostibus, Republ. bene gesta, ita vt nõ ab illo vnico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitũ, & tunc victori minetur? Neque illum magistro equitũ infestiorem quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si possit, in omnes saeuiturum fuisse: quia id nequeat, in vnum saeuire. etiã inuidiam tamquã ignem summa petere, in caput consilij, in ducem incurrere, si se simul cum gloria rei gestae extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. proinde adessent in sua causa omnium libertati. si consensum exercitus eundem, qui in praelio fuerit in tuenda victoria videat, & salutem vnius omnibus curae esse: inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. postremo se vitam, fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

Clamor è tota concione ortus, vti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum saluis legionibus Romanis. Haud multo post dictator aduenit: classicoque extemplo ad concionem aduocauit. Tum silentio facto, praeco Q. Fabium magistrum equitum citauit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, XXXII

Dictatoris interrogatio ad magistrum equitum.

tum dictator: *Quaere*, inquit, *de te Q. Fabi, cum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei Consules, regia potestas, praetores iisdem auspiciis quibus Coss. creati, aequum censeas necne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo. quũ me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, vtrum mihi turbatis religionibus Respub. in discrimen committenda fuerit? auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem: Simul illud, quae dictatori religio impedimento ad rem gerendã fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego haec interrogo, quum si ego tacitus abiissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meae dirigẽda tua sententia fuerit. quin tu respondes, vetuerimne te quicquam rei me absente agere? vetuerimne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, aduersus morem militarem disciplinamque maiorum, & numen Deorum ausus cum hoste confligere? Ad haec, quae interrogatus es, responde: extra ea caue vocem mittas. Accede lictor.* Aduersus quae singula Q. Fabio quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur *eundem accusatorem capitis sui, ac iudicem esse: modo vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse*, vociferaretur: purgaretque se inuicem, atque vltro accusaret: nunc Papirius redintegrata ira, *spoliari magistrũ equitũ, ac virgas & secures expediri* iussit. Fabius *fidem militum* implorans, lacerantib. vestem lictoribus ad triarios tumultum iam in concionem miscentes sese recepit. inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minae audiebantur. qui proximi forte tribunali steterant, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant vt parce-

parceret magistro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem. nec procul seditione aberant: ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam, orabant vt rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *satis castigatam adolescentiam Fabij esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicij tenderet: neu vnico iuueni, neu patri eius clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam.* Quum parum precibus, parum causa proficerent, *intueri sauientem concionem iubebant: ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditionis, non esse ætatis, non prudentiæ eius: neminē id Q. Fabio pœnā deprecanti suā vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam multitudinē in se prauo certamine c[o]ncisset. postremo, ne id se gratia dare Q. Fabij crederet, se iusiurandū dare paratos es-*
XXX- *se: non videri è Rep. in Q. Fabium eo tēpore animaduerti.* His vocibus
III quum in se magis incitarent dictatorem, quam magistro equitū placarent, iussi de tribunali descendere legati: & silentio nequiquam per præconem tentato, quum præ strepitu ac tumultu neq; ipsius dictatoris, nec apparitorum eius vox audiretur, nox velut in prælio certamini finem fecit. magister equitum iussus postero *Fabius*
die adesse. quū omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, *Romam*
agitatum contentione ipsa, exacerbatumque, clam ex castris Ro- *profugit.*
mam profugit: & patre auctore M. Fabio, qui tertium Cos. dictatorq; fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud patres vim atq; iniuriam dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submouentium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium iussit. vbi quum deprecantibus primoribus patrum, atque vniuerso senatu perstaret in cœpto immitis animus: tum pater M. Fabius, *Quandoquidem,* inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasq; magistri equitū à te ipso nominati valet: nec preces, quæ sæpe hostem mitigauere, quæ Deorum iras placant: tribunos plebis appello, & prouoco ad populū: eumq; tibi fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudiciū, iudicē fero, qui certe vnus plus quā tua dictatura potest polletq; ; videro cessurusne prouocationi sis, cui Rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionem itur, quo quum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit, secutus pater. *Bene agis,* inquit, *quum eo nos deduci iussisti, vnde & priuati vocem mittere possemus.* Ibi primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio exaudiebantur. vicit deinde strepitum vox & indignatio Fa-
bij senis, increpantis superbiam crudelitatemq; Papirij: *se quoque* *Fabij senis*
dictatorē Romæ fuisse, nec à se quemquam ne plebis quidem hominem. *oratio in*

dictatoris crudelitatem.

non centurionem, non militem violatum. Papirium tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, & nouam superbiam crudelitatemque: dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium Consulem *ex obsidione à se ereptum non vltra sauisse, quã vt legatum eum ad exercitum pro* Cos. *relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta sua senectute & auctoritate, fœdissima cum euentu pugnasset, non solum in præsentia moderatũ iræ esse, ne quid de collega secus populo, aut senatui scriberet: sed quum reuertisset, potissimum ex tribunis consularib. habuisse, quem ex collegis optione ab senatu data socium sibi imperij delegerit. Nam populi quidem, penes quẽ potestas omnium rerum esset, ne irã quidem vnquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atq; inscitia exercitus amisissent, quã vt pecunia eos mulctaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam, de imperatore nullum ad eam diem esse. nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidẽ bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & iustissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo vltra iram violentiamque eius excessuram fuisse, quã vt verberaret, necaretque? Quam conueniens esse propter Q. Fabii victoriam ciuitatẽ in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eũ propter quem Deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in cõspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem. Deosque ab se duobus prœliis haud frustra aduocatos? quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisque vicisset, laturum. quẽ luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc simul iurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrymis agebat. Stabat cum eo senatus maiestas, fauor populi, tribunitium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera *imperium inuictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper obseruatum, & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ vtilitati,* iactabantur. *Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles de alieno imperio spreto, t vnquã rei paruæ, disciplinæ militaris euersæ iuuentuti gratiam facere, se tamen perstaturũ in incœpto: nec ei, qui aduersus dictũ suũ turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquã ex iusta pœna remissurum. Maiestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papiriũ nihil de eius iure diminuturũ. optare, ne potestas tribunitia inuiolata ipsa violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus Romanus in se potissimũ dictatorem & ius dictaturæ extinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed prauum populi iudicium nequiquã posteros accusaturos: quum polluta semel militari disciplina nõ miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus* Cos. *non magister equitum dicta-*

XXXIV

dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat, nō edicta imperatorum, non auspicia obseruentur: sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se ubi velint, exauctorent: infrequentia deserant signa neq; conueniant ad edictum, nec discernant interdiu nocte, æquo iniquo loco, iussu iniussu imperatoris pugnent: & nō signa, nō ordines seruent: latrocinij modo cæca, & fortuita, pro sollenni & sacrata militia sit. Horu criminū vos reos in omnia secula offerte tribuni plebis: vestra obnoxia ca-
xxxv *pita pro licentia Q. Fabio obiicite.* Stupentes tribunos, & suam iam vicem magis anxios, quam eius cui auxilium ab se petebatur: liberauit onere consensus populi Rom. ad preces & obtestationē versus, *ut sibi pœnam magistri equitum dictator remitteret.* tribuni quoque inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistunt, *ut veniam errori humano, veniam adolescentiæ Q. Fabij daret: satis eum pœnarum dedisse.* iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator silentio facto: *Bene habet, inquit, Quirites: vicit disciplina militaris: vicit imperij maiestas: quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnauit: sed noxæ damnatus, donatur populo Romano, donatur tribunitiæ potestati, precarium nō iustū auxilium ferenti. Viue Q. Fabi, felicior hoc cōsensu ciuitatis ad tuendū te, q̄ qua paulo ante exultabas victoria: viue id facinus ausus, cuius tibi ne parens quidē, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniā dedisset. Mecum vt voles, reuerteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil maius præstiteris, quam si hic tibi dies satis documenti dederit, vt bello ac pace pati legitima imperia possis.* Quum, *se nihil morari magistrum equitū* pronūciasset, digressum cū templo læt⁹ senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulātes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt. firmatūq; imperiū militare haud minus periculo Q. Fabii, quam supplicio miserabili adolescentis Manlij videbatur. Forte ita eo anno euenit, vt, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio mouerentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quam trucem dictatoris iram timeret.
xxxvi Itaq; frumentatores quum circumuenti ex insidiis cæsi loco iniquo essent, creditum vulgo est, *subueniri eis ab legato potuisse, ni tristitia edicta exhorruisset.* ea quoque ira alienauit a dictatore militū animos iam ante infensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset: & quod suis precibus negasset, eius populo Rom. veniam dedisset. Postq̄ dictator præposito in vrbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere in castra redijt: neque ciuibus satis lætus aduentus eius fuit, nec hostibus quicquam attulit terroris. namque postero die, seu ignari venisse dictatorē, seu adesset, an abesset, parui facientes, instructa acie ad castra

Dictator populi precibus donat Fabiū.

Samnites ad Romanorum castra pugnaturi accedunt.

Dubia victoria. castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in vno viro L. Papirio fuit, vt si ducis consilia fauor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitib. potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco, ac subsidiis: ita omni arte bellica firmauit. cessatum à milite, ac de industria, vt obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & seueritatem miscendam comitati. itaque adhibitis legatis ipse circum saucios milites inferens in tentoria caput, singulos vt sese haberent rogitans, *curam eorum nominatim legatis, tribunisq́, & præfectis demandabat*: rem per se popularem ita dexter egit: vt medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quod grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu cum hoste congressus, haud dubia spe sua militumque ita fudit fugauitq; Sãnites, *Samnites fusi.* vt ille vltimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde qua duxit prędę spes, victor exercitus: perlustrauitque hostium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam, nec insidiis expertus. Addebat alacritatem, q; dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam priuatum compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Samnites, pacem à dictatore petiêre: cum quo pacti, vt singula vestiméta militibus, & annuũ stipendiũ darent: quum ire ad senatũ iussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, vnius eius fidei virtutique causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans vrbem est ingressus: & quum se dicta- XXXVII tura abdicare vellet, iussu patrum prius quam abdicaret, Coss. creauit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cæretanum. Samnites infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab vrbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arrecti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Aulium quidam annales habent) Coss. ad defectionem Samnitium, *Samnitiũ defectio.* Apulum nouum bellum accessit. vtroq; exercitus missi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio sorte euenerunt. Sunt qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque iniuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitiũ vix à seipsis eo tempore propulsantium bellũ, propius vt sit vero facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum vtraq; simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res vlla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumq; euastatum: hostes nec hic nec illic inuenti. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente *Nocturnus terror Romæ.* ciuitatẽ exciuit, vt Capitolium atq; arx, mœniaq; & portæ plena armatorũ fuerint. & quum cõcursatum conclamatumq; *ad arma* omni-

omnibus locis esset, prima luce nec autor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flauia rogatione populi fuit iudicium. M Flauius Tribunus plebis tulit ad populum, *vt in Tusculanos animaduerteretur: quorum ope ac consilio Veliterni Priuernatesq; populo Rom. bellum fecissent.* Populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata, & specie reorum tribus circuit, genibus se omnium aduoluens. Plus itaque misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam antiquarunt legem. Polliæ sententia fuit, *puberes verberatos necari: coniuges liberosq; sub corona lege belli venire:* memoriamque eius iræ Tusculanis in pœnæ iã atrocis auctores mansisse ad patrũ ætatẽ constat: nec quemq̃ ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum. Insequẽti anno Q. Fabio, L. Fuluio Coss. A. Cornelius Aruina dictator, & M. Fabius Ambustus magister equitum metu grauioris in Samnio belli (conducta enim precio à finitimis iuuentus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitũ aduersus Samnites duxerunt: castra in hostico incuriose ita posita, tamquã procul abesset hostis: quum subito aduenere Samnitium legiones tanta ferocia, vt vallum vsq; ad stationẽ Romanã inferrent. nox iam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator vbi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset ignib. crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit eques extemplo insecutus, ita institit agmini, vt donec lucesceret, prœlio abstineret: nec pedestres quidem copiæ ante lucẽ castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo nouissimos, premendoq; iniquis ad transitum locis agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus, & totis iam copiis Samnis vrgebat. Tum dictator postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locũ castris cõmuniri iussit. id vero circumfuso vndique equitatu, vt vallum peteretur, opusq; inciperet, fieri non poterat. Itaq; vbi neq; eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimẽtis ex agmine remotis: instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares. auxerat id maxime animos, quod ignari loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquauit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octauã ita anceps dicitur certamen stetisse, vt neq; clamor, vt primo simul concursu est sublatus, iteratus sit: neq; signa promota loco, retro ve recepta: neq; recursum ab vlla sit parte. in suo quisq; gradu obnixi, vrgentes scutis sine respiratione ac respectu

De Tusculanis iudicium populi.

Samnites iniquo loco Romanos adoriuntur.

XXX VIII

ſpectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorq; idem pugnæ in defatigationem vltimam, aut noctem ſpectabat. Iam vitis vires, iam ferro ſua vis, iam conſilia ducib. deerant, quũ ſubito Samnitium equites, cum turma vna longius prouecta, accepiſſent impedimenta Romanorum, procul ab armatis ſine præſidio, ſine munimento ſtare, auiditate prædæ impetũ faciunt. Quod vbi dictatori trepidus nuncius attulit: *Sine modo*, inquit, *ſeſe præda præpediant.* alij deinde ſuper alios *diripi paſſim, ferriq; fortunas militum* vociferabantur. Tum magiſtro equitum accito, *Videsne*, inquit, *M. Fabi, ab hoſtium equite omiſſam pugnam? hærent impediti impedimentis noſtris. aggredere (quod inter prædãdum omni multitudini euenit) diſſipatos: raros equis inſidentes, raros quib. ferrum in manu ſit, inuenies: equoſq; dum præda onerant, cæde inermes, cruentamq; illis prædã redde. mihi legiones, peditumq; pugna curæ erũt: penes te equeſtre ſit decus.* Equitum acies qualis q̃ eſſe inſtructiſſima poteſt, inuecta in diſſipatos impeditoſq; hoſtes, cæde omnia replet. inter ſarcinas omiſ- XXX
ſas repente obiacentes pedib. fugientium, conſternatorumq; equorũ neq; pugnæ, neq; fugæ ſatis potentes cæduntur. Tũ deleto IX
propè equitatu hoſtium, M. Fabius circumductis paulum alis ab tergo pedeſtrem aciem adoritur. clamor inde nouus accidens & Samnitium animos terruit; & dictator, vbi reſpectantes hoſtium anteſignanos, turbataq; ſigna, & fluctuantẽ aciem vidit, tũ appellare, tũ adhortari milites, tribunos, principeſq; ordinum nominatim ad iterandam ſecum pugnã vocare. Nouato clamore ſigna inferuntur: & quicquid progrediebãtur, magis magiſq; turbatos hoſtes cernebant. Eques ipſe iam primus erat in cõſpectu: & Cornelius reſpiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monſtrabat: *vexilla ſe ſuorum, parmaſq; cernere equitũ.* Quod vbi auditũ, ſimulq; viſum eſt, adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumq; obliti ſunt, vt haud ſecus quam ſi tũ integri è caſtris ſignũ pugnæ accepiſſent, concitauerint ſe in hoſtem. nec vltra Samnis tolerare terrorẽ equitum, peditumq; vim potuit: partim in medio cæſi, partim in fugam diſſipati ſunt, pedes reſtantes, ac circumuẽtos cecidit: ab equite fugientium ſtrages eſt facta: inter quos & ipſe imperator cecidit. Hoc demum prœlium Samnitium res ita infregit: vt omnib. cõcilijs fremerẽt, *minime id quidẽ mirum eſſe, ſi impio bello, & cõtra fœdus ſuſcepto, infeſtiorib. merito Diis quam hominib. nihil proſpere agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumq; eſſe. id referre tantum, vtrum ſupplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant ſanguine:* audebantq; iam quidam nominare auctores armorum. vnum maxime nomen per conſenſum clamantium *Brutuli Papij* exaudiebatur. vir nobilis, potenſq; erat, haud dubie proximarũ induciarum ruptor. de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *vt Brutulus Papius Romanis dederetur: & cũ eo præda omnis Romana, captiuiq;*

Samnites Romanis dedunt Brutulum defectionis auctorem.

primiq; ut Romam mitterentur: quaq; res per fetiales ex fœdere repetitæ essent, secundum ius fasq; restituerentur. Fetiales Romam ut censuerunt missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiæ se, ac supplicio subtraxit. placuit cum corpore bona quoq; eius dedi: nihil tamen earum rerum præter captiuos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita

XL fuit deditio. dictator Senatusconsulto triumphauit. Hoc bellum à Coss. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse. nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, *bellíne gerẽdi causâ creatus sit, an ut esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor graui morbo implicitus erat, signum mittendis quadrigis daret:* functusq; eo haud sane memorandi imperij ministerio, se dictatura abdicaret, nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorumque fallente mendacio trahũt: inde certe & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa, nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctori stetur.

EPITOME LIBRI IX.

TITVS Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum iniquum exercitu, quum nulla spes euadendi esset, fœdere cũ Samnitib. facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur. iidemq; auctore Sp. Postumio Cos. *qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur: quum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spoponderãt, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub iugum missis, receptisq; sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erãt, pudor prioris flagitij abolitus. Tribus duæ adiectæ sunt. Ap. Claudius censor aquã Claudiam perduxit: viam strauit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. ideoq; quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequẽtis anni consules in senatu legendo obseruauerunt, quemadmodũ ante per proximos censores obseruatũ fuerat. Res præterea cõtra Apulos, Etruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat restitutũ, prospere gestas continet. Flauius Scriba libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: quæ quum comitia & campũ turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio cẽsore in quatuor trib. redacta est. eaque res Fabio Max. nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit & æstimatis populi Rom. virib. quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam traiecisset, non tam ei victoriam de populo Rom. fore, quam de iis gentibus, quas ad Orientem imperio suo subiecerat.*

SEQVITVR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, 1 T. Veturio Caluino, Sp. Postumio Coss. Samnites eo anno imperatorem Caium Pontium Herennij filium habuerunt, patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, vbi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum*, inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunque Dijs cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim vltra fieri ad placandos Deos, mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostiũ in præda captas, quæ belli iure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia viuos non potuimus, perfunctos iam fato dedimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portauimus. Quid vltra tibi Romane, quid fœderi, quid Dijs arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram? neminem neque populum, neque priuatum fugio. Quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, vt iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint: quorum sæuitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendũ sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustũ est bellum Samnites quib. necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde quum rerũ humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem, quam aduersis agant Dij: pro certo habete, priora bella aduersus Deos magis, quam homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis Dijs gesturos.* Hæc nõ læta II magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quam potest occultissime locat: inde ad Calatiam, vbi iam Coss. Romanos, castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu mittit, pecoraque diuersos alium alibi haud procul Romanis pascere iubet præsidiis: vbi inciderint in prædatores, vt idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnib. copiis circũsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Iam & iis etiam rumor ante de industria vulgatus venerat ad Romanos, sed fidem auxere captiui, & maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis: simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret. via modo, qua irent consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram superi maris patens apertaque, sed quanto tutior, tanto fere longior: altera pars Furculas Caudinas breuior: sed ita natus locus est: saltus duo alti, angusti syluosique sunt, montibus circa se perpetuis inter se iuncti: iacet inter eos satis patẽs clausus in medio cam-

Ca. Pontij oratio.

Furcularũ Caudinarũ descriptio.

campus, herbidus, aquosusque, per quem medium iter est. sed ante quam venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt, & aut eadem, qua te insinuaueris, retro via repetenda: aut si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem, impeditioremque euadendum. In eum campum via alia per cauam rupem Romani demisso agmine; quum ad alias angustias protinus pergerent, septas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacentem molem inuenêre. quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur: citati inde retrò qua venerant, pergunt repetere viam: eamquoque clausam sua obice, armisque inueniunt. sistunt inde gradum sine vllius imperio, stuporque omniũ animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alii alios, quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilii ducerent, diu immobiles silent. deinde vbi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam vtilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen ne culpam malis adderent, pro se quisque nec hortante vllo, nec imperante ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi opera, laboremque irritum (præterquam quos hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. ad Coss. mœstos ne aduocantes quidem in consilium (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati, ac tribuni conueniunt, militesque in prætorium versi, opem, quam vix Dii immortales ferre poterant, ab

Interceptus Romanus exercitus.

11 ducibus exposcunt. Querentes magis, quàm consultantes nox oppressit. quum pro ingenio quisque fremerent: alius *per obices viarum*; alius *per aduersa montium, per syluas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem peruenire liceat, quem annos iam prope triginta vincimus, omnia æqua ac plana erunt, Romano in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *Quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum hæc imminebunt iuga, qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignaui pariter omnes capti atque victi sumus: ne ferrum quidem ad bene moriendũ oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His inuicem sermonibus qua cibi, qua quietis immemori, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque vniuersi Herennium Pontium patrem imperatoris per literas consulendum censent. Iam is grauior annis non militaribus solum, sed ciuilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. Is vbi accepit ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos exercitus Romanos, consultus ab nuncio filii, *censuit omnes inde quam primum inuiolatos dimittendos.* quæ vbi spreta sententia est, iterumq; eodem remeante nuncio consulebatur, *censuit ad vnum omnes interficiendos.* Quæ vbi tam discordia inter se velut ex ancipiti oraculo responsa data sunt: quamquam fi-

ius ipſe in primis iam animum quoque patris conſenuiſſe in affecto corpore rebatur: tamen conſenſu omnium victus eſt, vt ipſum in concilium acciret. Nec grauatus ſenex, plauſtro in caſtra dicitur auectus: vocatuſque in concilium, ita ferme locutus eſſe, vt nihil ſententiæ ſuæ mutaret, cauſas tantum adiiceret. *Priore ſe conſilio, quod optimum duceret, cum potentiſſimo populo per ingens beneficiũ perpetuam firmare pacem, amicitiamque, altero conſilio in multas ætates, quibus amiſſis duobus exercitib. haud facile receptura vires Romana res eſſet, bellum differre, tertium nullum conſilium eſſe.* Quum filius aliique principes percunctando exquirerent, *quid ſi media via conſilium caperetur? vt & dimitterentur incolumes, & leges iis iure belli victis imponerẽtur? Iſta quidem ſententia,* inquit, *ea eſt, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Seruate modo, quos ignominia irritaueritis. ea eſt Romana gens, quæ victa quieſcere neſciat: viuet ſemper in pectoribus illorum quicquid iſtuc præſens neceſſitas inuſſerit: neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quieſcere ſinet.* Neutra ſen- IV
tentia accepta. Herennius domum è caſtris eſt auectus. Et in caſtris Romanis quum fruſtra multi conatus ad erumpendum capti eſſent, & iam omnium rerum inopia eſſet, victi neceſſitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: ſi pacem non impetrarent, vt prouocarent ad pugnam. Tum Pontius *debellatum eſſe* reſpõdit: *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri ſcirent, inermes cum ſingulis veſtimentis ſub iugum miſſurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore: agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, ſuis deinde legibus Romanum, ac Samnitem æquo fœdere victurum. His cõditionibus paratum ſe eſſe fœdus cum* Coss. *ferire: ſi quod eorum diſpliceat, legatos iam redire ad ſe vetuit.* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium ſubito exortus eſt, tantaque mæſtitia inceſſit, vt non grauius accepturi viderentur, ſi nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam eſſe. Quum diu ſilentium fuiſſet, nec Coss. aut pro fœdere tam turpi, aut contra fœdus tam neceſſarium hiſcere poſſent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: *Patrem meum,* inquit, Coss *ſæpe audiui memorantem, ſe in Capitolio vnum non fuiſſe auctorem ſenatui redimẽdæ auro à Gallis ciuitatis, quando nec foſſa valloque ab ignauiſſimo ad opera ac muniendum hoſte clauſi eſſent: & erumpere ſi non ſine periculo magno, tamen ſine certa pernicie poſſent. Quod ſi vt illis decurrere ex Capitolio armatis in hoſtem licuit (quo ſæpe modo obſeſſi in obſidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoſte copia eſſet, non mihi paterni animi indoles in conſilio dando deeſſet. Equidem mortem pro patria præclaram eſſe fateor: & me vel deuouere pro populo Romano legionibuſque, vel in medios me mittere hoſtes paratus ſum. ſed hic patriam video: hic quicquid Romanarum legionum eſt: quæ niſi pro ſe ipſis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte ſua ſeruent?*

Pacis conditiones inter Samnites & Romanũ,

L. Lentuli oratio.

tecta

tecta vrbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbã, à qua vrbs incolitur. imo hercule produntur magis omnia deleto hoc exercitu, non seruantur. quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo? tam hercule, quã à Gallorum impetu defendit an à Veiis exercitum, Camillumq; ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt: quas seruando, patriam seruamus: dedendo ad necē, patriam deserimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est: sed ea caritas patriæ est, vt tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, seruemus. Subeatur ergo ista quantacumque est indignitas: & pareatur necessitati, quam ne Dij quidem superant. Ite Coss. redimite armis ciuitatem, quam auro maiores vestri redemerunt. Coss. profecti ad Pontium in colloquium, cum de fœdere victor agitaret, negarunt *iniussu populi fœdus fieri posse: nec sine fetialibus, caremoniaq; alia solenni:* Itaque non vt vulgo credunt. Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, vbi precatione res transigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, vt eum ita Iupiter feriat, quemadmodum à fetialibus porcus feriatur?* Spoponderunt Coss. legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui spoponderunt, extant: vbi si ex fœdere acta res esset, præterquã duorum fetialium non extarent. & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam DC. equites imperati: qui capite luerent, si pacto non staretur, tempus inde statutũ tradendis obsidibus, exercituq; inermi mittendo. Redintegrauit luctũ in castris Consulum aduentus, vt vix ab iis abstinerẽt manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent: quorum ignauia fœdius inde, quam venissent, abituri. *illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foueam missos.* alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaq; corpora hosti. proponere sibimetipsi ante oculos iugũ hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermiũ iter inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum vrbes reditum in patriam, ac parentes, quo sæpe ipsi, maioresq; eorum triumphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, non manum cum hoste conferre: sibi nequiquam arma, nequiquã vires, nequiquam animos datos.* Hæc frementibus hora fatalis ignominiæ aduenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperant animis, iam primum cum singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi & primi traditi obsides, atq; in custodiam abducti. Tum à Coss. abire lictores iussi: paludamentaque detracta tantam inter ipsos, qui paulo ante eos exsecrantes, dedendos lacerandosque censuerant, miserationem fecit, vt suæ quisq; conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ maiestatis velut ab nefando spectaculo auerteret oculos. Primi Coss. prope seminudi sub iugum missi: tum

Coss. *cum Pontio de fœdere agitant.*

vt quisq; gradu proximus erat, ita ignominiæ obiectus: tum deinceps singulæ legiones circumstabant armati hostes exprobrantes, eludentesque: gladii etiam plerisq; intentati: & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub iugum, & quod pene grauius erat) per hostium oculos, quum ex saltu euasissent, etsi velut ab inferis extracti, tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentib. agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam peruenire possent, incerti de fide sociorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi prostrauerunt. Quod vbi est Capuam nunciatum, euicit miseratio iusta sociorum superbiam ingenitam Campanis. confestim insignia sua Coss. fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus senatus populusque obuiam egressus, iustis omnibus hospitalibus, priuatisque & publicis fungitur officiis: neque illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne vt oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant, adeò super mœrorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominum cogebat. Postero die quum iuuenes nobiles missi a Capua, vt proficiscentes ad finem Campanum prosequerentur, reuertissent: vocatique in curiam percunctantibus maioribus natu, multo sibi mœstioris & abiectioris animi visos referrent, adeò silens, ac prope mutum agmen incessisse: *tacere indolem illam Romanam: ablatosque cum armis animos; non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tamquam ferentibus adhuc ceruicib. iugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriam non præclaram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim non Romam, sicut ante Gallos: sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.* Quum hæc dicerentur, audirentque, & deploratum pene Rom. vt nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Ofilius Calauius Oui filius, clarus genere factisque, tum etiam ætate verendus, *longe aliter se habere rem dixisse: silentium illud obstinatum, fixosque in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorē intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse. aut se Romana ignorare ingenia: aut silētium illud Samnitibus flebiles breui clamores gemitusq; excitaturum: Caudinæq; pacis aliquanto Samnitibus quā Romanis tristiorem memoriam fore. quippe suos quemq; eorum animos habiturum, vbicumq; congressuri sint: saltus Caudinos non vbique Samnitibus fore.* Iam & Romæ sua infamis clades erat. obsessos primum audierunt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi nuncius fuit. Ad famā obsidionis delectus haberi cœptus erat; dimissus deinde auxiliorum apparatus, post-

quam

quam deditionem tam fœde factam acceperunt: extemploq; si-
ne vlla publica auctoritate concessum in omnem formam lu-
ctus est. Tabernæ circa forum clausæ, iustitiumque in foro sua
sponte cœptum, prius quam indictum: lati claui, annuli aurei
positi, pene mœstior exercitu ipso ciuitas esse: nec ducibus solum
atque auctoribus, sponsoribusque pacis irasci, sed innoxios etiam
milites odisse, & negare vrbe tectisve accipiendos. Quam con-
citationem animorum fregit aduentus exercitus etiam iratis
miserabilis, non enim tanquam in patriam reuertentes ex inspe-
rato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in
vrbem, ita se in suis quisque tectis abdiderunt, vt postero atque
insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicum adspi-
cere vellet. Consules in priuato abditi, nihil pro magistratu age-
re nisi quod expressum senatusconsulto est, vt dictatorem dice-
rent comitiorum causa. Q. Fabium Augustum dixerunt, & P. Æ-
lium Pætum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti
M. Æmilius Pappus dictator, L. Valerius Flaccus magister equi-
tum: nec per eos comitia habita. & quia tædebat populum o-
mnium magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. in-
terreges Q. Fabius Maximus. M. Valerius Coruinus. is Coss. cre- *Interre-*
auit Q. Publilium Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum. *gnum.*
haud dubio consensu ciuitatis, quod nulli ea tempestate duces
11 clariores essent. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patri-
bus) magistratum inierunt, solennibusque S.C. perfectis de pace
Caudina retulerunt. & Publilius, penes quem fasces erant: *Dic* Sp. Po?u-
Spuri Postumi, inquit. Qui vbi surrexit, eodem illo vultu, quo sub *mij con-*
iugũ missus erat: *Haud sum ignarus*, inqt, Coss. *ignominiæ, non ho-* *sul. ora-*
noris causa me primum excitatum, iussumq; dicere non tãquam senato- *tio.*
rem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. ego ta-
men, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retulistis, omissa de-
fensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarũ huma-
narum, necessitatumque, sententiam de eo, de quo retulistis, paucis pera-
gam: quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus vestris pepercerim,
cum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamẽ, quando
iniussu populi facta est, nõ tenetur populus Romanus: nequicquam ex
ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per fe-
tiales nudi vinctique, exsoluamus religione populũ, si qua obligauimus,
ne quid diuini humaniue obstet, quo minus iustum piumq; de integro
ineatur bellũ. interea Coss. *exercitum scribere, armare, educere placet:*
nec prius ingredi hostiũ fines, quam omnia iusta in deditionem nostram
perfecta erunt. Vos Dij immortales precor, quæsoque, si vobis non fuit
cordi Sp. Postumium, T. Veturium Coss. *cum Samnitib. prospere bel-*
lum gerere, at vos satis habeatis: vidisse nos sub iugũ missos, vidisse spon-
sione infami obligatos, videre nudos vinctosq; hostib. deditos, omnẽ iram
hostilem nostris capitibus excipientes: nouos Coss *legionesq; Romanas*

ita cum Samnite gerere bellum velitis, vt omnia ante nos Consules bella gesta sunt. Quæ vbi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit homines, vt modo vix crederent illum eumdem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset, ob iram diremptæ pacis quum omnes laudibus modo prosequentes virum in sententiam eius pedibus irent, tentata paulisper intercessio est ab L. Liuio, & Q. Melio tribunis plebis, qui *neq; exsolui religione populum* aiebant *deditione sua, nisi omnia Samnitibus qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod spondendo pacem, seruassent exercitum populi Rom. pœnam vllam meritos esse: neque ad extremum quũ sacrosancti essent, dedi hostibus, violarive posse.*

Postumii aduersus tribunos plebis oratio.

Tum Postumius: *Interea dedite,* inquit, 1 *profanos nos, quos salua religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, quum primum magistratu abierint: sed, si me audiatis, prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc iam vt intercalatæ pœnæ vsuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolui religione populum, id istos magis ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fetialium expers est, qui ignoret? neq; ego inficias eo, patres conscripti, tam sponsiones, quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. an si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium vrbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hanc vrbem, templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. quid tandem, si spopondissemus vrbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dij meliora, inquis, atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum leuat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. & ne illud quidem, quod quosdam forsitan moueat, refert,* Coss. *an dictator, an prætor spoponderit. & hoc ipsi etiam Samnites iudicauerunt, quibus non fuit satis* Coss. *spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt. Nec à me nunc quisquam quæsiuerit quid ita spoponderim: cum id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrij: nec pro vobis, qui nihil mandaueratis, possem. Nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis consiliis gestum est: Dij immortales & vestris, hostium imperatoribus mentem ademerunt, nec nos in bello satis cauimus: & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacumque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum acciersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace fœdere agere? tridui iter expeditis erat, interea in induciis res fuisset; donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum spon-*

sio

sio esset, quam populi iussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam vt & illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequicquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem quæ impedierat fortuna, expediret. vanam victoriam vanior irritam faceret pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum patres conscripti? quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptum? hostis? an ciuis? hosti nihil spopondistis: ciuem neminem spondere pro vobis iussistis. nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis: nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus spõsores nos sumus rei satis locupletes in id, quod nostrum est: in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos: in hæc sæuiant in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet, consulite vtrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diẽ differatur: nos interim T. Veturi, vosque ceteri vilia hæc capita luen-
X *da spõsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma.* Mouit patres conscriptos tum causa, tum auctor: nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebis, vt se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicauerunt: traditique fecialibus cum cæteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse ciuitati visa est. Postumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: deuotioni P. Decii Cos. aliis claris facinoribus æquabãt. emersisse ciuitatem ex obnoxia pace illius consilio & opera. ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaq; pro populo dare Rom. Arma cuncti spectant, & bellum: *en vnquã futurum, vt congredi armatis cum Samnite liceat?* In ciuitate ira odioq; ardente delectus omnium prope voluntariorũ fuit, rescriptæ ex eodem milite nouæ legiones ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, vbi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus post tergũ vinciri. Quum apparitor verecundia maiestatis Postumium laxè vinciret: *Quin tu*, inquit, *adducis lorum, vt iusta fiat deditio?* Tum vbi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Aruina fecialis ita verba fecit: *Quandoquidẽ hice homines iniussu popul. Rom. Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt, atq; ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem, quo populus Rom. scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali, Postumius genu femur, quanta maxime poterat vi perculit, & clara voce ait, *se Samnitem ciuem esse, illum legatũ, fecialem à se contra ius gentiũ vio-*
XI *latum, eo iustius bellũ gesturos.* Tum Põtius: *Nec ego istã deditionẽ accipia, inquit, nec Samnites ratã habebunt, quin tu Spuri Postumi, si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo oẽs, quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captũ victori tũ qua potes fide restituis? populũ Rom. appello, quẽ si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum,*

Coss reliquique sponsores Caudinæ pacis Samnitibus deduntur.

Pontij responsio.

quo septa fuerunt, nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant. tum bellum & fortia consilia placeant: tūc sponsio & pax repudietur. ea vero fortuna, iis locis, quæ ante pacis mētionem habuimus, geramus bellum. nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne causa deficiet, cur victi pacto nō stetis? obsides Porsennæ dedistis, furto eos subduxistis: auro ciuitatē à Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt. pacem nobiscum pepigistis, vt legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis. & semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa pace legiones seruatas? pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat, hoc fide, hoc fœderibus, hoc fetialibus cærimoniis dignum erat, vt tu quidem, quod petisti, per pactionem habeas tot ciues incolumes, ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, non habeam? hoc tu A. Corneli, hoc vos fetiales iuris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in ciuitatem obligatā sponsione commissa iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. gerite bellū, quando Sp. Postumius modo legatum fetialem genu perculit, ita Dii credent Samnitem ciuem Postumium non ciuem Romanum esse, & à Samnite legatum Romanū violatum. eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum nō pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus vbi visum fuerit, abeant. Et quidem, forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra Romana inuiolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum, omnia, quæ deinde venerūt, non in animis solum sed propter in oculis esse: & serò ac nequicquam laudare senis Pontii vtraque consilia, *inter quæ se medio lapsos victoria possessionem pace incerta mutasse, & beneficii & maleficii occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere.* adeoq; nullo dū certamine inclinatis viribus post Caudinam pacem animi mutauerant, vt clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret, & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent. Samnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia nec opinato aduentu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus vtrosq; vsq; ad lucē quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit. quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adiuuabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinauit, quod vocem audiri præconis passi sunt, *incolumem abiturum qui arma posuisset.*

XLI

Satricani ad Samnites deficiunt.

posuisset. ea spes remisit à certamine animos, & passim arma iactari cœpta. Pertinacior pars armata per auersam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pauor: quos circumdatos igni, nequiquam Deos fidemque inuocantes, Samnites concremauerunt. Coss. inter se partiti prouincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, vbi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit aduersus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis: nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. optimum visum est, committere rem fortunæ, & transigere cum

XIII Publilio certamen. itaque in aciem copias ducunt. Aduersus quos Publilius Cos. quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem aduocari iussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore *poscentium pugnam* nulla adhortatio imperatoris audita est, suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium vrgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset, pila velut dato ad id signo abiiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. nihil illic imperatoriæ artis ordinib. aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidẽ suis fugam impedire ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in vnum agmine est peruentum. *Samnites* Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. *à Publilio* ibi plus quam in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars maior ira corrupta. *Cos. fusi.* Exercitus alter cum Papirio Cos. locis maritimis peruenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis & odio, quam beneficio vllo populi Romani. iam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultu molliore, atque vt euenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur, quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut peruenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus adsumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriã iuxta obsidentes obsessosq; inopia vexauit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur: ceterum adeo exigue, vt militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursu hostium cogeretur abiecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis prius quam alter Consul victore exercitu aduenit, & commeatus ex montibus Samnitium inuecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia aduentus Publilii fecit, qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium

fecerat. Itaque quum ſpes nulla eſſet diutius obſeſſos inopiam la-
turos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, vndi-
que contractis viribus ſigna cum Papirio conferre. Per id tempus XII
Legati Tarentini.
parantibus vtriſque ſe ad prœlium, legati Tarentini interueni-
unt, denunciantes Samnitibus Romaniſque, *vt bellum omitterent:
vtros ſtetiſſet, quo minus diſcederetur ab armis, aduerſus eos ſe pro alteris
pugnaturos.* Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis
eorum, cum collega ſe communicaturum reſpondit: accitoque
eo quum tempus omne in apparatu conſumſiſſet: collocutus de
re haud dubia, ſignum pugnæ propoſuit. Agentibus diuina hu-
manaque, quæ aſſolent cum acie dimicandum eſt, Conſulibus,
Tarentini legati occurſare, reſponſum exſpectantes, quibus Pa-
pirius ait: *Auſpicia ſecunda eſſe, Tarentini, pullarius nunciat, litatum
præterea eſt egregie, auctoribus Dijs, vt videtis, ad rem gerendam proſi-
ciſcimur.* Signa inde ferre iuſſit, & copias eduxit, vaniſſimam in-
crepans gentem, *quæ ſuarum impotens rerum præ domeſticis ſeditioni-
bus diſcordiiſque, alijs modum pacis ac belli facere æquum cenſeret.*
Samnites ex parte altera quum omnem curam belli remiſiſſent,
quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat ſimulare, vt Ta-
rentinos ſibi conciliarent, quum inſtructos repente ad pugnam
Romanos conſpexiſſent, vociferari ſe in auctoritate Tarentino-
rum manere, nec deſcendere in aciem, nec extra vallum arma
ferre: deceptos potius quodcumque caſus ferat paſſuros, quam
vt ſpreuiſſe pacis auctores Tarentinos videantur. *Accipere ſe omen
Coſſ. aiunt, & eam precari mentem hoſtibus, vt ne vallum quidem de-
fendant:* ipſi inter ſe partitis copiis ſuccedunt hoſtium munimen-
tis & ſimul vndique adorti, quum pars foſſas explerent, pars vel-
lerent vallum, atque in foſſas proruerent, nec virtus modo inſita,
ſed ira etiam exulceratos ignominia ſtimularet animos, caſtra
inuaſere: & pro ſe quiſque, *non hæc Furculas, nec Caudium, nec ſaltus
inuios eſſe, vbi errorem fraus ſuperba viciſſet, ſed Romanam virtutem,
quam nec vallum, nec foſſæ arcerent,* memorantes: cædunt pariter re-
ſiſtentes, fuſoſque inermes atque armatos, ſeruos, liberos, pube-
res, impuberes, homines, iumentaque. nec vllū ſuperfuiſſet ani-
mal, ni Coſſ. receptui ſignum dediſſent, auidoſque cædis milites
Samnitium magna strages.
è caſtris hoſtium imperio ac minis expuliſſent. Itaq; apud infen-
ſos ob interpellatam dulcedinem iræ, confeſtim oratio habita
eſt, vt doceretur miles *minime cuiquam militum Coſſ. odio in hoſtes
ceſſiſſe, aut ceſſuros: quin duces: ſicut belli, ita inſatiabilis ſupplicij futu-
ros fuiſſe, ni reſpectus equitum ſexcentorum, qui Luceriæ obſides tene-
rentur, præpediſſet animos: ne deſperata venia hoſtes cæcos in ſupplicium
eorum ageret, perdere prius quam perire, optantes.* Laudare ea milites,
lætarique, obuiam itum iræ ſuæ eſſe, fateri *omnia patienda potius,
quā proderetur ſalus tot principum Romanæ iuuentutis.* Dimiſſa con- II
tione concilium habitum, omnibuſne copiis Luceriam preme-
rent,

rent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius Cos. ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione vna populos aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, breui ad spem euentus respondit, nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subuehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad Cos. Rom. *vt receptis equitibus, qui causa belli essent, absisteret obsidione.* His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub iugum misissent, cōsulere quid victis patiendum censeret, ceterum, quoniam ob hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre maluerint, nunciare Luceriam iussit, arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent, militem se cum singulis vestimentis sub iugum missurum, vlciscentem illatam, non nouam inferentem ignominiam.* nihil recusatum. septem millia militum sub iugum missa prædaque ingens Luceriæ capta; receptis omnibus signis, armisque quæ ad Caudium amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est, siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus inuenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, vt expiaret Consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub iugum, id magis mirabile est ambigi. Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, vltorque vnicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum triumphauerit, an Cos. Papirii præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Æmilio Cæretano iterū ob rem bene gestam, Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugilanus, & in cognomine erratū sit. Conuenit iam inde per consules reliqua belli perfecta. Æmilius cum Ferentanis vno secundo prœlio debellauit: vrbemque ipsam, quo sese fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui ciues Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in vrbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisque missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab Cōsule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent:* plus ea voce, quam armis illatis terroris colonis iniectum. Itaque subinde, quum exsequerentur quærendo a cōsule legati, *quonam se pacto paucos & infirmos crederet, præsidio tam valido*

Septē millia militū Samnitium sub iugū missa.

Æmilius Cos. Ferentanos debellauit.

XVI

Satricum obsidet Papirius consul.

valido & armato vim allaturos? ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus præsidium in vrbem accepissent, discedunt: ægreq; impetrato, vt de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duę factiones senatum distinebāt: vna, cuius principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium ciuium. certatum ab vtrisq; tamen est, vt ad reconciliandam pacem consuli opera nauaretur. Pars altera, quū præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esse, nunciare consuli satis habuit, *qua noctis hora, quamq; per portā, & quam in viam egressurus hostis foret*. altera, quibus inuitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam Consuli aperuerunt, armatosq; clam hostes in vrbem acceperunt. ita duplici proditione & præsidium Samnitium insessis circa viam syluestribus locis, nec opinato oppressum est: & ab vrbe plena hostium clamor sublatus, momentóque vnius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate Consulis erant, qui quæstione habita, quorū opera defectio esset facta: quos sontes comperit virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesq; sub iugum missos, auctores sunt, & fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi viniq; eundem capacissimum: nec cum vllo asperiorem (quia ipse inuicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitiq;. Equites etiam aliquando ausos ab eo petere, vt sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quibus ille; *ne nihil remissum dicatis, remitto*, inquit, *ne vtiq; dorsum demulceatis, quum ex equis descēdetis*. & vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios ciuesque. Pręnestinus prętor per timorē segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem; quem quum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset: lictorem expedire securim iussit; ad quam vocem exanimi stante Prænestino; *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: perfusumque vltimi supplicii metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum feracior fuit, nemo vnus erat vir, quo magis innixa res Rom. staret; quin eum parem destinarant animis Magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset. Nihil minus quæsitum XVII à principio huius operis videri potest, quam vt plus iusto ab rerum ordine declinarem, varietatibusq; distinguendo opera & legentibus velut diuerticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitatio-

Papirij Cursoris laus.

An Alexandro Magno Romana virtus resistere potuisset.

gitationibus voluit animum, eas euocat in medium: vt quærere libeat *quinam euētus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit*. Plurimũ in bello pollere videntur, militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana maxime in res bellicas potens. Ea & singula intuenti, & vniuersa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile præstant inuictum Romanum imperium. Iam primum, vt ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quod vnus fuit, quod adolescens, quod in incremento rerum nondum alteram fortunam expertus decessit. Vt alios reges claros ducesque omittam: magna exempla casuum humanorũ: Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus Coss. aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Coruum, C. Martium Rutilium, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curtium: deinceps ingentes sequuntur viri: si Punicum Romano præuertisset bellum, seniorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem quæ in Alexandro erat animi ingeniique, tum disciplina militaris iam inde ab initiis vrbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum Iunii Valeriique, ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem iuuenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro, (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruus, insignes ante milites, quam duces? cessissent Decii deuotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis iuuenis vnius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, vnus veram speciem Romani senatus cepit. Id vero erat periculum, ne solertius quam quiuis vnus ex iis quos nominaui, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaueret, tempus pugnæ eligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret; non iam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum eneruatum fortunæ suæ apparatibus, prædam verius quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus deuicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine commessabundus incessit, visus illi habitus esset; saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ

Cyrus.

Darius.

Alexandri dedecora. mesticæ cladis, vbi auunculus eius nuper Epiri rex Alexãder absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit, qui si ex habitu nouæ fortunæ, nouique, vt ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis quam Alexandro in Italiã venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graues, nedum victoribus: & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid si vini amor indies fieret acrior? quid si trux ac præferuida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hęc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod leuissimi ex Gręcis, qui Parthorum quoq; contra nomen Romanum gloriæ fauent, dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) sustinere non potuerit populus Romanus, & aduersus quem Athenis, in ciuitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) aduersus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, vnius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorũ felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Rom. etsi nullo bello, multis tamen prœliis victus sit, Alexandro nullius pugnę non secunda fortuna fuerit: non intelligunt se vnius hominis res gestas, & eius iuuenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si quum ex hac parte secula plura numerentur, quam ex illa anni, plus in tam longo spatio, quam in ætate XIII. annorum fortuna variauerit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers? Quot Rom. duces nominem, quibus nunquam aduersa fortuna pugnæ fuit? paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorũ nec virtutis, nec fortunæ vllo die populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam alius rex; denos, vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plusquam annum consulatum gessit, ab tribunis plebis delectus impediti sunt, post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum causa reuocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit annus: collegæ nunc temeritas, nunc prauitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tyronem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis

Alexandri cum Romanis ducibus comparatio.

filiis cuncta, non sequuntur. Inuictus ergo Alexander cum inuictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset, imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones vnum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent Alexandro vel gloria, vel rerum magnitudine pares; quorũ suo quisque fato, sine publico discrimine viueret, moreretur que.

XIX Restat vt copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, vrbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Vmbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Vmbriæ Etruriæque & Picentibus, & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adiunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Hostia tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello inuenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum. hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarrissæque illis: Romano scutum, maius corpori tegumentum, & pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum statarius vterque miles, ordines seruans: sed illa phalanx immobilis, & vnius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti quacunque opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Vno prœlio victus Alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiam si prima prospere euenissent, Persas & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum fœminis sibi bellum fuisse dixisset, quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuuene cum sua conferentem. Equidem quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad vnum bellum. & forsitan quum & fœderibus vetustis iuncta Punica res Romanæ esset, & timor par aduersus communem hostem duas potentissimas armis virisque vrbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem

Alexan-

Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem aduersus Antiochum, Philippum, & Persen, non modo cum clade vlla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant, numquam ab equite hoste; numquam à pedite; numquam aperta acie; numquam æquis vtique, numquam iniquis locis laborauimus. Equidem, sagittas, saltus impeditos, auia commeatibus loca, grauis armis miles timere potest. mille acies grauiores quã Macedonum atque Alexandri, auertit, auertetque; modo sit perpetuus huius, qua viuimus, pacis amor, & ciuilis cura concordiæ. M. Follius Flaccina inde, & L. Plautius Venox Coss. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis *de fœdere renouando* legati quum senatum humi strati mouissent, reiecti ad populum, haud quaquam tam efficaces habebant preces itaque de fœdere negatum: induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio Cos. datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum vtrumque ipsi pro remedio ægris reb⁹ discordia intestina petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, Vfentina ac Faletina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad nouos Coss. C. Iuniũ Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitũ venerunt. pacis per omnem Apuliam præstãdæ populo Romano auctores, id audacter spondendo impetrauerunt, *vt fœdus daretur: neque vt æquo tamen fœdere, sed vt in ditione populi Rom. essent.* Apulia perdomita (nam Tarento quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino aduentu Æmilii Cos. Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgauit, Antiatibus quoque, qui *se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur,* dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniæ patroni: nec arma modo, sed iura etiam Romana late pollebant. C. Iunius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula Coss. exitu anni non Coss. ab se creatis, Sp. Nautio, & M. Popilio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fuluio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit. hinc Saticani magno cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. Inde pars vtraq; spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox prælio inito Romanos vrgent. & quamquam anceps dimicatio erat; tamen vtrimque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumueniendum cepit, & diuersa statuit signa. infestior tamen in erum-

Duæ tribus Romæ additæ.

Apulia perdomita.

Samnites rebellarunt.

erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. tum totam aciem in Samnites obuertit, ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abiecta Satriculæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum,
XX- vt parem dolorem hosti redderent, circumsidunt. Anno cir-
II cumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est. Coss. noui, sicut superiores Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Satriculam cum supplemento venit neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed accitis ab domo nouis militibus multitudine freti, castra eodem quo ante loco posuerunt: lacessentesque prœlio Romanos auertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, id bellum tanti ducere quod vrbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque otium pati. & quum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Æmilius Cærretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum euectus, summouit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, vt insignis vtrimque clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. prior Samnitium imperator ægre patiens, quod tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prœlium integrauit. In quem insignem inter suos cientem pugnam magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, vt vno ictu exanimem equo præcipitaret: nec vt fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo omnis. qui circa erant, in Æmilium temere inuectum per hostium turmas tela coniecerunt, fratrique præcipuum decus vlti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum plenus mœroris atque iræ trucidauit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. & repentina acies circa corpora ducum pedestre prœlium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Æmilij corpus, mista cum dolore lætitia victores in castra referunt. Samnites duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Satricula, quam nequiquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraque paucos dies Satricula
XX- Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur. Mu-
III tata inde belli sedes est, ad Soram è Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. Quo quum prior Romanus exercitus ad vlciscendam ciuium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus peruenisset,

uenisset, & sparsi per vias speculatores *sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse* alij super alios nunciarent, obuiam itum hosti, atq; ad Lautulas ancipiti prœlio dimicatum est non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos victi, victoresne essent, diremit. Inuenio apud quosdam aduersam eam pugnam Romanis fuisse, atq; in ea cecidisse Q. Æmilium magistrum equitum. Suffectus in locum Æmilij C. Fabius magister equitũ cum exercitu nouo ab Roma aduenit: & per præmissos nuncios consulto dictatore, vbi subsisteret, quoue tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, substitit, occultus ad omnia satis exploratis consilijs.

Dictatoris ad milites oratio.

Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit. & efficacius ratus ad accendendos virorũ fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum, nouoque exercitu militem celauit; & tanquã nulla, nisi in eruptione spes esset: *Locis*, inquit, *angustis milites deprehẽsi: nisi quã victoria patefecerimus, viam nullam habemus, statiua nostra munimẽto satis tuta sunt, sed inopia eadẽ infesta. nã & circa omnia defecerunt, vnde subuehi commeatus poterant: & si homines iuuare velint, iniqua loca sunt. Itaq; non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in quæ infecta victoria, sicut pristino die vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant, repetantq; quibus opera est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. ferte signa in hostem: vbi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est, incendant: damna vestra milites omnium circa, qui defecerunt, populorum præda sarcientur.* Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis vltimæ index erat, milites accensi, vadũt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorũ, quamquam proximis tantũ (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud paruum fuit irritamentum. Itaq; velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, & in tẽpore postquam ardentia procul vidit castra magister equitũ (id conuenerat signum) hostium terga inuadit, ita circũuenti Samnites, qua potest quisq; fugam per diuersa

Samnites victi.

petunt. Ingens multitudo in vnum metu conglobata, ac semetipsam turba impediens in medio cæsa. capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salua inuenit. Ad Soram inde reditum, nouiq; Coss. M. Pœ- xx
tilius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, ma- iv
gna parte veterum militum dimissa, nouisq; cohortibus in supplementum adductis. Ceterum quum propter difficilem vrbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset, Soranus trãsfuga

clam

clam ex oppido profectus, quam ad vigiles Romanos penetras- *Soranus*
set, *duci se extemplo ad consules* iubet: deductusque, *traditurum vr-* *spem ca-*
bem promittit. visus inde (*quum quonam modo id præstaturus esset,* *piendæ Sō-*
percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit prope adiun- *ræ facit.*
cta mœnibus Romana castra, vt sex millia ab oppido remouerē-
tur. fore vt minus intentæ in custodiam vrbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent; ipse insequenti nocte sub oppido syluestribus locis cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua, ac prope inuia in arcem ducit, pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo collatis, ad hæc saxa erant, & temere iacentia (vt fit) in aspretis: & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. vbi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu,* inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus est, Romani Romanorumque fortissimi viri estis, & locus pro vobis. & nox erit, quæ omnia ex incerto maiora territis ostentat. ego iam terrore omnia implebo, vos arcem intenti tenete.* decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *ad arma,* & *prô vestram fidem ciues* clamitās, *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* Hæc incidens principum foribus, hæc obuijs, hæc excurrentibus in publicum pauidis increpat. Acceptum ab vno pauorem plures per vrbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, auertunt animos à spe recuperandæ arcis. fuga cuncta complentur, portæque à semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per vnam præsidium Romanum clamore excitatū irrumpit, & concursantes per vim pauidos cædit. Iam Sora capta erat, quum Coss. prima luce aduenēre, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionē accipiunt. ex his ccxxv. qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. Ceteram multitudinem incolumem præsidio imposito Soræ relinquunt. omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis: cuius maxime intererat, tutam vbique,
xxv quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse. Coss. ab Sora profecti, in agros atque vrbes Ausonum bellum intulerunt, mota namque omnia aduentu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factæ, nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos. ventum est. cœterum Ausonum gens proditione vrbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vestina vr- *Ausonum*
bes erant: ex quibus principes iuuentutis duodecim numero in *gens in po-*

 prodi-

testatem populi Romani venit.

proditionem vrbium suarum coniurati ad consules veniunt: docent, *suos iampridem exoptantes Samnitium aduentũ, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, iuuentute & armis Samnites iuuisse. fugatis inde Samnitibus incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne accersant bellum, & obstinatos claudere, si exercitus admoneatur. in ea fluctuatione animorum opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra; missique eodem tempore circa tria oppida milites: partim armati, qui occulta propinqua mœnibus insiderent loca: partim togati tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis vrbes ingrederentur. ab iis simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, *vt ex insidiis concurrerent.* ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio capta; sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset. Eodem anno prodito hostibus Romano præsidio, XXII Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. haud procul inde exercitus Romanus erat: cuius primo impetu vrbs sita in plano capitur. Lucerni ac Samnites ad internecionem cæsi, eoque ira processit, vt Romæ quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur, senatus, multi *delēdam vrbem censerent.* præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo ciuibus inter tam infestas gentes cogebat. vicit tamen sententia, *vt mitterentur coloni.* duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ quoq; occultæ principum coniurationes patefactæ, de quibus quum ad senatum relatum esset, haud quaquam neglecta res est, quæstiones decretæ, *dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit.* C. Mænius dictus. is M. Folium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. itaque siue timore eius, seu conscientia, Calauios, Ouium Nouiumque (ea capita coniurationis fuerant) priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita, iudicio subtraxit. Deinde vt quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: *non nominatim, qui Capuæ, sed in vniuersum, qui vsquam coissent, coniurassentue aduersus Romanum populum, quæri senatum iussisse: & coitiones honorum adipiscendorum causa factas aduersus Remp. esse:* latiorque & re & personis quæstio fieri: haud abnuente dictatore sine fine vlla quæstionis suæ ius esse. postulabantur ergo nobiles homines, appellantibus tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, sed vniuersi simul *negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obsteretur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum nouorum. ipsos adeo dictatorem magistrumq; equitum, reos magis quàm quæsitores idoneos eius*

crimi-

criminis esse, intellecturosque ita esse, simul magistratu abissent. Tum
enimuero Mænius iam famæ magis quam imperii memor, pro- *Manij o-*
gressus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteacta vita vos* *ratio.*
conscios habeo Quirites, & hic ipse honos delatus ad me testis est innocen-
tiæ meæ, neque enim quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant Reip.
qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vi-
tam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoni-
am quidam nobiles homines (qua de causa vos existimare, quam me pro
magistratu quicquam incompertum dicere melius est) primum ipsas ex-
pugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein postquam ad id parum po-
tentes erant, ne causam dicerent, in præsidia aduersariorum, appellatio-
nem & tribunicium auxilium patricij confugerunt, postremo repulsi in-
de (adeo omnia tutiora, quam vt innocentiam suam purgarent, visa) in
nos irruerunt: & priuatis dictatorem poscere reum verecundia nó fuit:
vt omnes Dij hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari,
ne rationem vitæ reddant, me obuiam ire crimini, & offerre me inimicis
reum, dictatura me abdico. Vos quæso Coss. si vobis datum ab senatu ne-
gotium fuerit, in me primum & hunc M. Follium quæstiones exercea-
tis, vt appareat innocétia nostra nos, non maiestate honoris tutos à cri-
minibus istis esse. Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim
Follius magisterio equitum: primique apud Coss. (iis enim ab
senatu mandata res est) rei facti aduersus nobilium testimonia
egregie absoluuntur. Publilius etiam Philo multiplicatis summis
honoribus post res tot domi belloq; gestas ceterum inuisus no-
bilitati causam dixit, absolutusque est. Nec diutius (vt fit) quam
dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde
labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque,
XXVII aduersus quas comparata erat, oppressa est. Earum fama rerum,
magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam coniuratum
erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium reuocauit:
vt inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam
Romanis eriperent. Eo Coss. cum valido exercitu venerunt, &
primo circa saltus, quum vtrimq; ad hosté iniqua via esset, cun-
ctati sunt. deinde Samnites per aperta loca breui circuitu in lo-
ca plana, Campanos campis agmen demittunt; ibique primum
castra in conspectu hostibus data: deinde leuibus prœliis, equi-
tum sæpius quam peditum vtrimque periculum factum, nec aut
euentus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum, pœ-
nitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi paruis quotidie da-
mnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in
aciem procedunt, equitibus in cornua diuisis: quibus præceptum *Samnites*
erat, *intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad* *ineunt pu-*
prœlium starent: aciem pediti tutam fore. Coss. Sulpicius in dextro, *gnam ad-*
Pœtilius in læuo cornu consistunt. dextra pars, qua & Samnites *uersus Ro-*
raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumi- *manos.*

 rentur,

rentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtilij Cos. additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reseruabantur, in primam aciem extemplo emisit: vniuersisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnã succedit. in hunc transuerso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos; signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec vniuersam ab ea parte auertit aciem. In eo cornu non Pœtilius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, auectus ab suis nondum conserentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. vnde haud dubiam victoriam cernens quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam inuenit. Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. ceterum omnia mutauit repente consulis aduentus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & maius quam pro numero auxilium aduenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam prælium restituit. tota deinde iam vincere acie Romanus, & omisso certamine, cædi capique Samnites: nisi qui Maleuentum, cui nunc vrbi Beneuentum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est. Coss. xx egregia victoria parta, protinus inde ad Bouianum oppugnandum legiones ducunt, ibique hyberna egerunt. donec ab nouis iii Coss. L. Papirio Cursore quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtilius cum M. Follio magistro equitum exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano ad Fregellas pergit. vnde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia sub aduentum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator vrbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit, nec ita multo post, siue à Pœtilio dictatore, siue ab C. Iunio Cos. (nam vtrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad Cos. trahunt, adijciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas: Pœtilium autem pestilentia orta claui figendi causa dictatorem dictum. Suessa & Pontia eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa, Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu litoris sui incoluerant, & interamnam Cassinum vt deducerentur coloni, S. C. factum est. sed triumuiros creauere, ac misere colonorum quatuor millia. Insequen- x tes Coss. M. Valerius, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet patribus Romanis, Etrusci belli

Samnites cæsi aut capti.

Nola capta à Romanis.

fama exorta est: nec erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque altero Cos. in Samnio reliquias belli persequente, P. Decius, qui grauiter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit, is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summa industria parat, nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat: quieturus haud dubie, nisi vltro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoque bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finibus egressi. & censura clara eo anno Appij Claudij, & C. Plautij fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appij, quod viam muniuit & aquam in vrbem duxit: eaque vnus perfecit: quia ob infamem, atque inuidiosam senatus lectionem verecundia victus collega, magistratu se abdicauerat. Appius iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cuius ad aram maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, seruos publicos ministerij delegandi causa solennia eius sacri docuerat. traditur inde dictu mirabile, & quod dimouendis statu suo sacris religionē facere posset; *quum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorū essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomē tantum Potitiorum interisse, sed censorem etiā Appium memori Deûm ira post aliquos annos luminibus captum.*

XXX Itaq; Coss. qui eum annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus III. & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populū, *deformatum ordinē praua lectione senat⁹, qua potiores aliquot lectu præteriti essent, negauerunt eā lectionem se, quæ sine recti prauique discrimine ad gratiam & libidinem facta esset, obseruaturos* & senatum extemplo citauerunt eo ordine, qui ante censores App. Claudium & C. Plautium fuerat.

Duo imperia per populum dari cœpta.

Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, vtraque pertinentia ad rem militarē: vnum, *vt tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur*, quæ antea per quā paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogationē tribuni pleb. L. Atilius, C. Marti⁹: alterū, *vt duumuiros nauales classis ornādæ reficiendæq; causa idē populus iuberet*. Lator huius plebiscitii fuit M. Decius tribunus pleb. Eiusdem anni rem dictu paruā præterirē, ni ad religionē visa esset pertinere. Tibicines, quia *phibiti à proximis censorib. erant in æde Iouis vesci*, quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur vno agmine abierunt: adeo, vt nemo in vrbe esset, qui sacrificiis præcineret. Eius rei religio tenuit Senatum, legatosq; Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primū accitos in curiā hortati sunt, vt reuerterentur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio

gellana arx, Soranaq; & vbicunq; iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omniũ immemor difficultatum, vadit aduersus imminentem hostium aciem. vbi paulum laboris fuit, dum in aduersum cliuum erigitur agmen; ceterum postquã prima signa planiciem summam ceperunt, sensitq; acies æquo se iam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemq; latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia hosti quæsita ipsos tum sua fraude impediebant, itaque ergo perpaucis effugium patuit. cęsa ad viginti millia hominum, victorque Romanus ad oblatam

XXX- vltro ab hoste prædam pecorum discurrit. Dum hæc geruntur in

II Samnio, iam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnãdo Sutrio, quæ vrbs socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter consul Æmilius cũ exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Aduenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante vrbem posita aduexere. Etrusci diem primum, consultando maturarent, traherentne bellum, traduxerunt. Postero die, vbi celeriora quã tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositum est: armatique in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari iubet, vt prandeat miles, firmarisq; cibo viribus arma capiat. dicto paretur. Consul vbi armatos paratosq; vidit, signa extra vallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti vtrimq; steterunt, exspectantes vt ab aduersariis clamor & pugna inciperet, & prius sol meridie se inclinauit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abirent, clamor ab Etruscis oritur, concinuntq; tubæ, & signa inferuntur. Nec segnius à Romanis pugna initur. cõcurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. anceps prœlium multos vtrimque, & fortissimum quemque absumit. nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo vnquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset: ita, vt victores prius quam victi pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab vtroque in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta vno prælio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, vt plures post prælium saucij decessserint, quam ceciderant in acie. Q. Fabius insequentis anni Con-

XXX- sul, bellum, ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Martius Rutilus datus est. ceterum & Fabius supplementum ab Roma addu-

III

Etruscum bellum.

xit: & nouus exercitus domo accitus Etruscis venit. Permulti iam anni erant, quum inter patricios magistratus, tribunosque plebis nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis cum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spacium temporis erat, quum C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi compelli vt abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quam iustam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque eius Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem intra sex mensium & anni coegisset spatium: *Dic agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius *interrogationem tribuni magnopere ad causam pertinere suam. nã etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset: quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset; quodq; postremum iussisset, id ius ratumq; esset: non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eã legem latã creati censores essent, teneri ea lege potuisse.* Hæc sine vllius assensu cauillante Appio, *En*, inquit, *Quirites,* XXX

Inter Appium & tribunos plebis certamen.

Sempronii in Appiũ oratio.

illius Appii progenies, qui decemuir in annum creatus, altero anno IV *se ipse creauit; tertio, nec ab se, nec ab vllo creatus, priuatus fasces & imperium obtinuit; nec ante continuando abstitit magistratu, quã obruerunt eum male parta, male gesta, male retenta imperia. hæc est eadem familia, Quirites, cuius vi atq; iniuriis cõpulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc, aduersus quã tribunicium auxilium vobis comparastis; hæc, propter quam duo exercitus Auentinũ insedistis: hæc, quæ fœnebres leges; hæc, quæ agrarias semper impugnauit: hæc connubia patrum & plebis interrupit, hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit. hoc est nomen multo quam Tarquiniorum infestius vestræ libertati. Itane tandem Appi Claudi, quum centesimus iam annus sit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimiq; viri, nemo eorum duodecim tabulas legit: nemo id ius esse, quod postremo populus iussisset, sciuit? immo vero omnes sciuerunt: ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, quia hanc postremum iusseras: & quia vbi duæ contrariæ leges sunt, semper antiqua abrogat noua. An hoc dicis Appi? non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te vnum extra legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furiũ & M. Geganiũ, qui, quid iste magistratus in Rep. malefacere posset, indicarunt: quum ita finita potestatis. Mamercũ Æmilium principem ætatis suæ belli domiq; ærarium fecerunt. tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spacium tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem iure*

creatum

creatum. An hunc non vi optimo iure censor creatus esset, populus creauit? tu vnus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? quẽ tu regem sacrificiorum crees? amplexus regni nomen, vt qui optimo iure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quẽ semestri dictatura, quem interregno quinq; diebus contentum fore putes? quem claui figẽdi, aut ludorum causa dictatorem audacter crees? Quã isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimũ diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicauerũt? aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetã? nuper intra decẽ annos. C. Mæni⁹ dictator, quia quũ quæstiones seuerius, quã quibusdam potentibus tutum erat, exerceret; contagio eius, q̃ quærebat, ipsi criminis obiectata ab inimicis est, vt priuatus obuiã iret crimini; dictatura se abdicauit. Nolo ego istã in te modestiam: ne degeneraueris à familia imperiosissima & superbissima: non die, nõ hora citius, quam necesse est, magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. satis est, aut diem aut mensem censuræ adiicere. Triennium, inquit, & sex menses vltra quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus gerã, hoc quidem iam regno simile est. An collegã subrogabis? quẽ ne in demortui quidem loco subrogari fas est? pœnitet n. quod antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitib. eius sacri ad seruorum minister:ũ religiosus censor deduxisti: gens antiquior originib. vrbis huius, hospitio Deorũ immortaliũ sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi vniuersam Remp. eo nefario obstrinxeris: quod ominari etiã reformidat anim⁹. Vrbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Iulio censore L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Corneliũ Maluginensem collegam subrogauit. & quanto modestior illius cupiditas fuit, quã tua Appi? nec solus, nec vltra finitum lege tempus L. Papirius cẽsurã gessit. tamen neminẽ inuenit, qui se postea auctorẽ sequeretur. omnes deinceps censores post mortẽ collegæ se magistratu abdicarunt. Te nec q̃ dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutẽ in superbia, in audacia, in cõtemptu Deorũ hominumq; ponis. Ego te Appi Claudi pro istius magistratus maiestate ac verecũdia quẽ gessisti nõ modo manu violatũ, sed ne verbo quidẽ inclementiori à me appellatũ vellem: sed hæc quæ adhuc egi, pertinacia tua, & superbia coegit me loqui: & nisi Æmiliæ legi parueris, te in vincula duci iubebo: nec quũ ita cõparatum à maiorib. sit, vt comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, nõ renunciato altero comitia differãtur: ego te, qui solus censor creari non possis, solũ censurã gerere patiar? Hæc taliaq; cũ dixisset, prehẽdi censorẽ, & in vincula duci iussit. Approbantib. sex tribunis actionẽ collegæ, tres appellãti Appio auxilio fuerunt; summaq; inuidia omniũ ordinum solus censuram gessit.

XXXV Dum ea Romæ geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consuliq; Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opẽ sociis, tentandasq; munitiones, si qua posset, acies hostiũ instructa occurrit. quorum ingentem multitudinẽ quum ostenderet subiecta *Sutrium ab Etruscis obsessum.*

late

late planicies: Consul, vt loco paucitatem suorum adiuuaret, flectit paululum in cliuos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obuertit. Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prælium ineunt adeo raptim & auide, vt abiectis missilibus, quo celerius manus cōsererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus cōtra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. igitur scuta, galeæque ictæ, quum etiam quos non vulnerauerant, turbarent: neque subire erat facile ad propiorem pugnam: neq; missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus, quum iam satis nihil tegeret: quosdam etiam pedem referentes fluctuantesque, & instabilē aciem redintegrato clamore strictis gladiis hastati & principes inuadunt. cum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani præuecti per obliqua cāpi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in syluam Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur. Tum de persequendo hoste agitari cœptum. Sylua erat Ciminia magis tum inuia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita eam intrare haud ferè quisquam præter ducem ipsum audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleuerat. Tum ex iis qui aderant, consulis frater (M. Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua Cos. genitum, tradunt) *speculatum se iturum* professus, *breuiq; omnia certa allaturum*. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat: linguamq; Etruscam probe nouerat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. seruus ei dicitur comes vnus fuisse nutritus vna, eoque haud ignarus linguæ eiusdem. nec quicquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere, ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. fere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod adhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Vsque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumque in senatum, consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, *nunciare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intras-*

Etrusci Romanos adoriuntur.

XXXVI

Romani pueri literis Etruscis erudiebantur.

intrasset: iuuentutemq; Camertium Vmbrorum in armis paratā imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimētis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimēta ire iussis, ipse substitit cum equitatu: & luce orta postero die obequitauit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant, & quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. postero die, luce prima, iuga Ciminij montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arua, milites emittit. Ingenti iam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes repente à principibus regionis eius cōcitatæ Romanis occurrunt, adeo incōpositæ, vt vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisq; iis, late depopulato agro victor Romanus, opulentusq; rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denūciatum Fabio senatus verbis, *ne saltum Ciminium transiret* lætati serius se, quam vt impedire bellum possent, venisse, nuncij victoriæ Romam reuertūtur. Hac expeditione con-
xx- sulis motum latius erat, quam profligatum bellum. vastatio-
vii nem namque sub Ciminij montis radicibus iacens ora senserat: conciuerat q; indignatione non Etruriæ modo populos, sed Vmbriæ finitima: itaq; quantus non vnquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neque è syluis tantummodo promota castra, sed etiam auiditate dimicandi quam primum in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendam contra spacio: deinde postquam detrectare hostē sensere pugnam, ad vallum subeunt. vbi postquam stationes quoq; receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, vt eo sibi è castris cibaria eius diei deferre iuberent, māsuros se sub armis: & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium inuasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites iubet, præcipit vt in armis sint, quacumq; diei noctisve hora signum dederit, paucis milites alloquitur, Samnitium bella extollit: eleuat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandam ait esse: præterea telum aliud occultum scituros in tempore, interea taceri opus esse. His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: & quod sine munimento consederant verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabræ calonibus diuiduntur ad vallum proruendum, fossasq; implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstiuis noctibus sopitę maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim inuadit hostes: alios

Etruscus exercitus ad Sutriū cogitur.

immo-

immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximā partem ad arma trepidantes cædes oppressit. paucis armandi se datum spacium est. eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatosque persequitur ad castra, ad syluas diuersi tendebant. syluæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur: aurum argentumq; iussum referri ad consulem. cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam syluam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt: metuq; in magno ciuitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis vndique Tuscis Vmbrisque, opprimeretur. Sed vbicumq; pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque à Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusq; ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetrauerunt. Dum hæc in Etruria geruntur, Consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit, multa alia castella, viciq;, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta, quum appulsa Pompeios esset: socij inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis, vnde reditus tutus ad naues esset, dulcedine (vt fit) prædæ longius progressi, exciuere hostes. palatis per agros nemo obuius fuit, quū occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul nauibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi trepida multitudo ad naues compulsa est. Profectio Q. Fabij trans Ciminiam syluam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisq; imaginem Furculas Caudinas memorabant. eadem temeritate auidam vlteriorum semper gētem in saltus inuios deductam, septā non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Iam gaudium inuidia quadam miscebatur: quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos auertisset. itaq; armis virisque ad obterendum C. Marcium Cos. concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri; si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obuius iis Cos. fuit. dimicatum prœlio vtrimque atroci, atque incerto euentu est: & quum anceps cædes fuisset, aduersæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque vnum legatum, & (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (vt solet) ingens terror patres inuasit: dictatoremque dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquā erat: sed nec in Samnium nuncium pferri omnib. infestis, tutō posse: nec

XXI. VIII

nec viuere Martium Cos. satis fidebant. Alter Cos. Fabius infestus priuatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, *vt memoriam simultatum patriæ remitteret.* Profecti legati ad Fabium Cos quum s.c. tradidissent, adiecissentque orationem conuenientem mandatis, consul demissis in terram oculis, tacitus ab incertis quidnam esset acturus legatis recessit. nocte deinde silentio (vt mos est) L. Papirium dictatorem dixit, cui quũ ob animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facta sui, legatos dimisit: vt appareret insignem dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Faucia curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ vrbis, & Caudinæ pacis: quod vtroque anno eiusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ
XXXIX ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiam facit. Dictator postero die auspicijs repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus ad terrorem traducti syluam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam peruenit. acceptisq; à Martio Cos. veteribus militibus, in aciem copias eduxit: nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde, armatosque: quũ ab neutris prœlium inciperetur, nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidentes viribus: nec hostem spernentes, statiua in propinquo habuere nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est, fusi tamen magis quam cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam. & ad Vadimonis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quãtis nunquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt, tantoque irarum certamine res gesta est, vt ab neutra parte emissa sint tela. gladijs pugna cœpit. & acerrime commissa ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est, vt non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua noua gente videretur dimicatio esse, nihil ab vlla parte mouetur fugæ, cadunt antesignani: & ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies ab vltimis deinde subsidijs cietur miles. adeoq; ad vltimum laboris ac periculi ventum est, vt equites Romani omissis equis ad primos peditum per arma, per corpora euaserint: ea velut noua inter fessos exorta acies turbauit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, vtcumque affecta fuerãt, cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & auerti manipuli quidam: & vt semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundãtes Etru-

Fabius Cos. Papirium dictatorem, quamuis inimicum, dixit.

Etruscorum fregit opes. cæsum in acie quod roboris fuit, castra eo impetu capta, direptaq;. Pari subinde periculo, gloriæque euentu bellum in Samnitibus erat, qui præter cæteros belli apparatus, vt acies sua fulgeret nouis armorum insignibus, fecerunt. XL
duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cœlauerunt. Forma erat scuti; summum latius qua pectus atque humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis causa: spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum: galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique à ducibus erant *horridum militem esse debere, non cælatum auro argẽtoque, sed ferro & animis fretum. quippe illa prædam verius, quã arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. virtutẽ esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi: & ditem hostẽ quamuis pauperis victoris præmium esse.* His Cursor vocibus instinctos milites in prœlium ducit. dextro ipse cornu cõsistit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen. non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab vtra parte victoria inciperet. prior forte Iunius commouit hostem, læuo dextrum cornu, sacratos more Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. *eos se orco mactare Iunius* dictitans, quum intulisset signa, turbauit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod vbi sensit dictator, *Ab læuone cornu victoria incipiet?* inquit, *& dextrũ cornu, dictatoris acies alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites. Nec peditum virtuti equites, aut legatorũ studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab læuo cornu ambo consulares, ad equites in cornib. positos euehuntur: adhortatique eos, *vt partem secum capesserent decoris*, in transuersa latera hostium incurrunt. is nouus additus terror, quum ex parte vtraque circumuasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradũ, tum fuga à Samnitibus cœpta. Iam strage hominum armorumque insignium campi repleti. ac primo pauidos Samnites castra sua accepêre: deinde ne ea quidẽ retenta, captis direptisq; ante noctem iniectus ignis. Dictator ex s.c. triumphauit. cuius triumpho longe maximam speciem captiua arma præbuere, tantum magnificentiæ visum in iis, vt aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur. inde natum initium dicitur fori ornandi ab ædilibus, quum thensæ ducerentur. Et Romani quidem ad honorem Deũm insignibus armis hostium vsi sunt: Campani ab superbia & odio Samnitium gladiatores, quod spectaculum inter epulas erat, eo ornatu armarunt. Samni-

Cum Samnitibus pugnatur.

Samnitiumque nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quæ ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius Cos. nec dubia, nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes vrbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, Cos. præstantiore etiam quã dictator victoria triumphans, vrbem est inuectus. Quinetiam deuictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti cõsensu Consulẽ alterum, alterum prætorem declarauit. Fabio ob egregie perdomitã Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prætor quartum creatus. Coss. partiti prouincias. Etruria Decio, Samnium Fabio euenit. Is profectus ad Nuceriam Alphaternã, iam tum pacem petentes, quod vti ea quum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum. haud magno certamine hostes victi, neq; eius pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prœlio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandem fortunam habuerunt. Decio quoque alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atq; inducias in XL. annos petere, Volsiniensiũ castella aliquot vi cepit: quædam ex ijs diruit, ne receptaculo hostibus essent, circumferendoq; passim bello tantum terrorem sui fecit, vt nomen omne Etruscum fœdus à Consule peteret ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum. & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit. Tranquillas res iam Etruscis turbauit repentina defectio Vmbrorum, gentis integræ à cladibus belli, nisi quod transitum exercitus ager senserat: ij concitata omni iuuentute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerãt, vt relicto post se in Etruria Decio, *ad oppugnandam inde Romam ituros*, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum eorum vbi ad Decium Consulẽ perlatum est, ad vrbem ex Etruria magnis itinerib. pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Vmbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade quam intutam vrbem incolerent. Itaque legati ad Fabium Consulẽ missi sunt: *vt, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Vmbriam properè exercitũ duceret.* Dicto paruit Cos. magnisque itineribus ad Meuaniam, vbi rum copiæ Vmbrorum erant, perrexit. Repens aduentus Consulis, quem procul Vmbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Vmbros, vt alij recedendum ad vrbes munitas, quidam

Perusia deditur.

XL

Vmbri . Ro[illegible] deficiunt.

dam bellum mittendum censerent. plaga vna (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos vbi effusos ruere in munimenta consul vidit, reuocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatus prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, *exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet: & vocis impiæ pœnas expetere, qua se vrbem Romanā oppugnaturos minati sint*. Hæc tanta sunt alacritate militum audita, vt clamor sua sponte ortus loquentem interpellauerit ducem. ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuum, cursu effuso hostem feruntur: non tanquam in viros, aut armatos incurrunt. mirabile dictu: signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. & sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res, vmbonibus incussaque ala sternuntur hostes, plus capitur hominum, quam cæditur: atque vna vox *ponere arma* iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & ceteri Vmbrorum populi deduntur. Ocriculani sponsione in amicitiam accepti. Fabius alienæ sortis victor belli, in suam prouinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuarat consulatum: ita seruatus in insequentem annum, quo Ap. Claudius, L. Volumnius Coss. fuerunt, prorogauit, maxime Appio aduersante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque eius ab L. Furio trib. pleb. interpellata, donec se censura abdicauit, in quibusdam annalibus inuenio. Creatus consul, quum collegæ nouum bellum Salentini hostes decernerentur, Romæ mansit, vt vrbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios esset. Volumnium prouinciæ haud pœnituit. multa secunda prœlia fecit: aliquot vrbes hostium vi cepit. prædæ erat largitor, & benignitatem per se gratam comitate adiuuabat, militemque iis artibus fecerat & periculi & laboris auidum. Q. Fabius proconsul ad vrbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis confligit. minime ambigua res fuit. Fusi hostes, atque in castra compulsi, nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei: ante noctem tamen sunt circumsessa, & nocte custodita, ne quis elabi posset. postero die vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, *vt cum singulis vestimentis emitterentur*. hi omnes sub iugum missi. socijs Samnitium nihil cautum. ad septem millia sub corona veniere. qui se ciuem Hernicum dixerat, seorsim in custodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad senatum misit, & quum quæsitum esset, delectu, an voluntarij pro Samnitibus aduersus Romanos bellassent,

Vmbri se dedunt.

XI. II

lassent, per Latinos populos custodiendi dantur, iussique eam integram rem noui Coss P. Cornelius Aruina, Q. Marcius Tremulus (ij enim iam creati erant) ad senatum referre. id ægre passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant: præter Alatrinatem Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo
XL- Romano bellum indixerunt. In Samnio quoque, quia decesserat
III inde Fabius, noui motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captiuorum corpora militum fœde sæuitum. itaq; eo P. Cornelius cum exercitu missus. Marcio noui hostes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hostes inter consulum castra interceperunt, vt peruadere expeditus nuncius non posset, & per aliquot dies incerti rerum omnium, suspensique de statu alterius, vterque consul ageret, Romamque is metus manaret: adeo, vt omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus. Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præsenti terrore ac vetustate gentis gloriæ fuit. nihil vsquam dictu dignũ ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum indu- cias, ita vt ad senatum Romã legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque, & singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium reiecti: cui s.c. permissum de Hernicis erat: isque gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter Cos. superior viribus, locis impeditior erat. omnia itineta obsepserant hostes: saltusq; peruios ceperant, ne qua subuehi commeatus possent. neq; eos, quum quotidie signa in aciem consul proferret, elicere ad certamen poterat satisq; apparebat neq; Samnitem certamen præsens, nec Romanum dilationem belli laturum. Aduectus Marcij, qui Hernicis subactis maturauit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti exemit. nam, vt qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen credidissent pares, coniungi vtique passi duos consulares exercitus, nihil crederent superesse spei, aduenientem incomposito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, instructa acies clamor primum in statiua perlatus, deinde conspectus procul puluis, tumultum apud alterum consulem in castris fecit, isque confestim *arma capere* iussis, raptimque eductis in aciem militibus, transuersam hostium aciem, atque alio certamine occupatam inuadit: clamitans *summum flagitium fore, si alterum exercitum vtriusque victoriæ compotem sinerent fieri, nec ad se sui belli vindicarent decus.* qua impetum dederat, perrumpit: aciemque per mediam in castra hostium tendit, & vacua defensoribus capit atque incendit. Quæ vbi flagrantia Marcianus miles conspexit, & hostes respexere, tum passim fuga

Hernici victi à Marcio.

cœpta Samnitium fieri, sed omnia obtinet cædes: nec in vllam partem tutum perfugium est. Iam triginta millibus hostium cæsis, signum receptui consules dederant: colligebantque in vnum copias, inuicem inter se gratantes: quum repente visę procul hostium nouæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant, integrauere cædem. in quas nec iussu consulum, nec signo accepto victores vadunt, *malo tyrocinio imbuendum Samnitem* clamitātes. Indulgent Consules legionum ardori, vt qui probe scirent nouum militem hostium inter perculsos fuga veteranos, ne tentando quidem satis certamini fore. nec eos opinio fefellit. omnes Samnitium copiæ veteres nouæque montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies: nec quicquam satis tuti loci victis est: & de iugis, quæ ceperant, funduntur; iamque vna voce omnes pacem petebant. Tum trium mensium frumento imperato, & annuo stipendio, ac singulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in vrbem rediit: statuaq; equestris in foro decreta est, quæ ante templum Castoris posita est. Hernicorum trib. populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam ciuitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquandiu Hernicorum soli habuerunt, permissum. Anagninis, quiq; arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragii latione data: concilia connubiaq; adempta: & magistratibus, præterquam sacrorum curatione interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Iunio Bubulco censore locata est: quam Cos. bello Samnitium vouerat. ab eodem collegaq; eius M. Valerio Maximo viæ per agros publica impensa factæ. Et cum Carthaginensibus eodem anno fœdus tertiò renouatum: legatisque eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter Coss. poterat bello abesse. Creati consules L. Postumius, T. Minutius. Hos Coss. Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit. biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio Coss. factos tradidimus: memoriane fugerit in annalib. digerendis, an consultò binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ, itaque ambo Coss. in Samniū missi, quum diuersas regiones, Tifernum Postumius, Bouianum Minutius petissent: Postumii prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: Alii Marte æquo discessum, & Postumium metum simulantem nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, vt statiua tuta, copiosa-

Samnitiū nouæ cohortes fusæ.

Cum Carthaginensib. fœdus tertio renouatum.

que

que (& ita erant) perisse videretur: postquam & munimentis castra firmauit, & omni apparatu rerum vtilium instruxit: relicto firmo præsidio vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum aduersus alios sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minutius cum hostibus signa confert; & quum anceps prœliũ in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium improuiso inuadit. itaq; quum lassitudo ac vulnera fugã quoq; præpedissent, occidione occisi hostes: signa vnum & viginti capta: atque inde ad castra Postumii perrectum. ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multiq; alii mortales, & castra vtraque capta, & Bauianum, vbi postero die cœptum oppugnari, breui capitur, magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium Cos. cum vulnere graui relatum in castra mortuum, quidã auctores sunt, & M. Fuluium in locum eius consulem suffectum: & ab eo quum ad exercitum Minutii missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis ma-
XLV gnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque. P. Sulpicio Auerrione, P. Sempronio Sopho Cos. Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere, quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione vltro citroq; habita, de pace transigi potuisse. nunc, quãdo verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium Cos. cum exercitu breui in Samnio fore: eum ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum:* decedentem ex Samnio Consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum permultos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine missitauerant simul cum iis Samniti auxilia, & post Hernicos subactos vniuersa prope gens, sine dissimulatione consilii publici, ad hostes defeciuerat: & postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerant res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, vt terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur. quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: cum quibus licuerit, suas leges Romanæ ciuitati præoptauerint: quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pœna necessariam ciuitatem fore.* Ob hæc vulgo in conciliis iactata, populus Romanus bellum fieri Æquis iussit: Consulesq; ambo ad nouum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (vt qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine im-

Samnites de pace legatos Romam misere.

Æquis bellum indicitur.

 perio

perio trepidare. alij exeundum in aciem, alij castra tuenda censent: mouet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum leuibus præsidiis vrbium relictarum excidia. itaque postquã inter multas sententias vna, quæ omissa cura communium ad respectum suarum quemque rerum auertisset, audita; vt prima vigilia diuersi è castris ad deportanda omnia, tuendaque mœnib. in vrbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis in acie consistunt: & vbi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt; ceterum postquam ibi neque stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia inuenissent, pergunt hostẽ vestigiis sequi, sed vestigia in omnes æque ferentia partes, vt in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas vrbes circumferendo bello, vnum & quadraginta oppida intra dies sexaginta omnia oppugnando ceperunt; quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum. exemploq; eorum clades fuit, vt Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum. Eodem anno C. Flauius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterũm callidus vir & facundus, ædilis curulis fuit. Inuenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fieriq; se pro tribu ædilem videret, neq; accipi nomen, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & iurasse, *se scriptũ non facturum*, quẽ aliquanto antea dedisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumuiratibusque; nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum (id q haud discrepat) contumacia aduersus cõtemnentes humilitatem suam nobiles certauit, ciuile ius repositum in penetralibus pontificum euulgauit, fastosq; circa forum in albo proposuit, vt quando lege agi posset sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summa inuidia nobilium dedicauit; coactusq; consensu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire, quum more maiorum negaret, *nisi Consulẽ aut imperatorem posse templum dedicare*. Itaq; ex auctoritate senatus latum ad populum est, *ne quis templum, aramve iniussu senatus, aut tribunorum plebis partis maioru dedicaret*. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit aduersus superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrum visendi causa Flauius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, *curulem afferri sellam* eo iussit, ac sede honoris sui anxios inuidia inimicos spectauit. Ceterum Flauium dixerat ædilem forensis factio,

Flauij factum aduersus nobilium superbiam.

factio, Ap. Claudij censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinauerat. & postquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec incuria adeptus erat, quas petierat opes vrbanas: humilibus per omnes tribus diuisis, forum & campum corrupit. tantumque Flauij comitia indignitatis habuerunt, vt plerique nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius simul concordiæ causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanasque eas appellauit, adeoque eam rem acceptam gratis animis ferunt, vt *Maximi* cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, *vt equites idibus Quintilibus transueherentur.* *In duas partes ciuitas discessit.*

EPITOME LIBRI X.

OLONIÆ deductæ sunt Sora ac Alba Carseoli, Marsi in deditionem accepti. Collegium augurum ampliatum est, vt essent noue m, cum antea quaterni fuissent. Lex de prouocatione ad populum à Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adiectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum, & aduersus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum aduersus Etruscos, Vmbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius secutus exemplum patris, deuouit se pro exercitu, & morte sua victoriam eius pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando obstrictus, quo maior constantia virtutis pugnaret in aciem descenderat, fudit. Census actus est, lustrum conditum censa sunt ciuium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.

1 LVCIO Genucio, Ser. Cornelio Coss. ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus, Trebulanisque ciuitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaque coniurationis eius quæstione ab Coss. ex s. c. habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parua expeditio in Vmbria facta est: quod nunciabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est; & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta. *In Vmbria pugnatum est.*

maximeque lapidum ictu, donec altero specus eius ore (nam peruius erat) inuento, vtræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum ruentia nouissime in ipsas flammas, dum euadere tendunt, absumpta. M. Liuio

Æquorũ redintegratur bellum.

Dentre, & Æmilio Coss. redintegratum Æquorum bellum. Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pelluntur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam afflictis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, vt tumultus eius causa dictator diceretur. C. Iunius Bubulcus: cum M. Titinio magistro equitũ profectus, primo congressu Æquos subegit. ac die octauo triumphans in vrbem quum rediisset, ædem Salutis, quam Cos. vouerat, censor locauerat, dictator dedicauit. Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ littora appulsa, Thurias vrbẽ in Salentinis cepit. Aduersus hũc hostem Cos. Æmilius missus, prælio vno fugatum compulit in naues. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos, in quibusdã annalibus inuenio: & Cleonymum prius, quam confligendum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumuectus inde Brundusij promontorium, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læua importuosa Italiæ littora, dextra Illyrici Liburniq; & Istri,

Ad littora Venetorũ classis Græcorum.

gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum peruenit: ibi expositis paucis qui loca explorarent, quum audissent *tenue prætentum littus esse, quod transgressis, stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritima, agros haud procul proximos campestres cerni: vlteriora colles*: inde est ostiũ fluminis prælati, quo circumagi naues in stationem tutam vidisset, (Meduacus amnis erat) eo inuectam classem subire flumine aduerso iussit. Grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis. in leuiora nauigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros tribus maritimis Patauinorum vicis colentibus eam oram peruenit. Ibi egressi leui præsidio nauibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, & dulcedine prædandi longius vsque à nauibus procedunt. Hæc vbi Patauium sunt nunciata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes iuuentutem diuidunt. altera in regionem, qua effuga populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obuia fieret, altero itinere ad stationem nauium (millia autem XIV. ab oppido aberat) ducta In naues paruas custodibus interemptis impetus factus: territique nautæ cogunt naues in alteram ripam amnis transicere. & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt. Ita in medium circumuenti hostes, cæsique, pars capti, classem indicant,

regem

regemque Cleonymum tria inde millia abesse. Ibi captiuis pro-
ximo vico in custodiam datis, pars fluuiatiles naues ad superan-
da vada stagnorum apte planis alueis fabricatas, pars captiua
nauigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles
naues, & loca ignota plus quam hostem timentes circumuadunt:
fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes, vsque ad osti-
um amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque nauibus ho-
stium, quas trepidatio in vada intulerat, victores reuertuntur.
Cleonymus vix quinta parte nauiũ incolumi, nulla regione ma-
ris Hadriatici prospere adita, discessit, rostra nauium, spoliaque
Laconum in æde Iunonis veteri fixa, multi supersunt qui vide-
runt. Patauij monimentum naualis pugnæ eo die, qua pugnatum
est, quotannis solenni certamine nauium in flumine oppidi me-
III dio exercetur. Eodem anno Romę cum Vestinis petentibus ami-
citiam ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruri-
am rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nunciaba-
tur: vbi Licinium genus prępotens, diuitiarum inuidia pelli armis
cœptum. simul Marsos agrum vi tueri: in quem colonia Carseoli
deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaq; propter
eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum
equitum sibi legit M. Æmilium Paulum. id magis credo, quam
Q. Fabium ea ætate, atque eis honoribus Valerio subiectum. ce-
terum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim.
Profectus dictator cum exercitu, prælio vno Marsos fundit. cõ-
pulsis deinde in vrbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam
intra dies paucos cepit; & parte agri mulctatis Marsis, fœdus re-
stituit. Tum in Etruscos versum bellum, & quum dictator auspi-
ciorum repetendorum causa profectus Romam esset, magister
equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumuenitur: signisq;
aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compul-
sus. qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod si qua alia
arte cognomen suum æquauit, tum maxime bellicis laudibus:
sed etiam quod memor Papirianæ sæuitiæ numquam, vt dicta-
IV toris iniussu dimicaret, adduci potuisset. Nunciata ea clades Ro-
mam, maiorem quam res erat terrorem exciuit. nam vt exercitu
deleto, ita iustitium indictum: custodię in portis, vigiliæ vicatim
exactæ: arma, tela in muros congesta. Omnibus iunioribus sa-
cramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tran-
quilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutio-
rem locum redacta, cohortes, quæ signa amiserant, extra vallum
sine tentoriis destitutas, inuenit: exercitum auidum pugnæ: quo
maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in
agrum Rusellanum promouit. eo & hostes secuti, & quamquam
ex bene gesta re summam & in aperto certamine virium spem
habebant: tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant,
hostem

Etrusci magistrũ equitum circumueniunt.

hostem tentant. Tecta semiruta, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armis, pecus in conspectu præsidii Romani, cui præerat Cn. Fuluius legatus, propulsum. ad quam illecebram quum commoueretur nemo ab Romana statione; pastorum vnus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellẽtes: *quid cessarent, quum per media castra Romana tuto agere possent?* Hæc cum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militum ingens esset indignatio, nec tamen iniussu mouere se auderent: iubet peritos linguæ attendere animum *pastorũ, sermo agresti an vrbano propior esset.* Quum referrent sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam pastoralia esse: *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequiquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis iam dolo capi, quam armis vinci posse.* Hæc vbi audita sunt, & ad eos qui consederant in insidiis perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum vndique campum prolata signa. visa legato maior acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset. itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit, interea ipse impetus hostium sustinet. Nuncio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos iubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. rapta extemplo signa, armaque, & vix ab impetu & cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. vrgent itaq; alij alios, hortanturque signiferos, *vt ocius eant.* quo magis festinantes videt dictator, eo impensius retentat agmen, ac sensim incedere iubet. Etrusci contra, principio exciti pugnæ omnibus copijs aderant: & super alios alij nunciant dictatori *omnes legiones Etruscorũ capessisse pugnã: nec iam ab suis resisti posse.* & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. ceterum satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, vt integris adoriatur viribus fessos. quamquam lente procedunt, iam tamen ad impetum capiendum equiti vtrique modicum erat spacium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed relinqueret interualla inter ordines peditum, qua satis laxo spacio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem inuehitur: incompositisque aduersus equestrem procellam subitum pauorem offundit. Itaque vt prope serum auxilium iam pene circumuentis, ita vniuersa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis cedunt, & in vltimam castrorum partem conglobantur. hærent fugientes in angustijs portarum; pars magna aggerem vallumque conscendunt,

Etrusci Romanũ præsidium adoriuntur.

Etrusci fusi.

dunt. si aut ex superiore loco ruere se, aut superare aliqua & euadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superastantium in fossam procubuit: atque *ea cum Deos pandere viam fugæ* conclamassent, plures inermes quam armati euadunt. Hoc prælio fractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, vt de pace legatos mitterent Romam. pax negata: induciæ biennij datæ. dictator triumphans in vrbem rediit. Habeo auctores, sine vllo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse; seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Licinio genere cum plebe in gratiam reducto. Cos. ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem creatum credidere quidam; & per interregem ea comitia facta: id vnum non ambigitur, consulatum cum Apuleio Pansa gessisse. M. Valerio
VI & Q. Apuleio Coss. satis pacatæ foris res fuêre. Etruscum aduersæ belli res, & induciæ quietum tenebant. Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis noui pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen ne vndique tranquillæ res essent, certamen iniectum inter primores ciuitatis, patricios plebeiosq; ab tribunis pleb. Q. & Cn. Ogulniis qui vndiq; criminandorum patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset. Rogationem promulgarunt, *vt quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent: placeretque augeri sacerdotũ numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes allegerentur.* Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum id redigi collegium potuerit, non inuenio; quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, vt tres antiquæ tribus, Ramnenses, Titienses, Luceres, suum quæque augurem habeant: aut si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent; sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adiecti nouem numerum, vt terni in singulas essent, expleuerunt. Ceterum quia de plebe adlegebantur, iuxta eam rem ægre passi patres, quam quũ consulatum vulgari viderent. simulabant ad Deos id magis, quam ad se pertinere. *ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantum, ne qua in Rempubl. clades veniat.* Minus autem tetendêre, assueti iam tali genere certaminum vinci. & cernebant aduersarios non id, quod olim vix sperauerint, affectantes magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos; multiplices consulatus, censurasque & triumphos. Certatum tamen suadenda dissuadendaq; lege inter Ap. Clau-

Certamen de sacerdotiis cum plebe communicandis.

Ap. Claudium maxime ferunt, & inter Publium Decium Murem, VII
qui cum eadem ferme de iure patrum ac plebis, quæ pro lege Li-
cinia quondam, contraque eam dicta erant, cum plebeiis consu-
latus rogabatur, disseruissent, retulisse dicitur Decius parentis sui
speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, in-
cinctum Gabino cultu, super telum stantem, quo se habitu pro
populo ac legionibus Romanis deuouisset. *tum Publium Decium*
Cos. purum piumque Dijs immortalibus visum, æque ac si T. Manlius
collega eius deuoueretur, eundem P. Decium, qui sacra publica populi
Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces
minus audirent Dij, quam Ap. Claudij? castius eum sacra priuata face-
re, & religiosius Deos colere, quam se? quem pœnitere votorum, quæ pro
Republica nuncupauerint tot Coss. plebeij, tot dictatores, aut ad exer-
citus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorũ,
quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœpta sunt: numerarentur
triumphi: iam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo ha-
bere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque
Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod cum ita se habeat,
cui Deorum hominumue indignum videri potest, inquit, *eos viros, quos*
vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & co-
rona triumphali, laureaque honoraueritis: quorum domos spoliis hostiũ
affixis insignes inter alias feceritis, põtificalia atque auguralia insignia
adijcere? Qui Iouis Optim. Max. ornatu decoratus, curru aurato per vr-
bem vectus in Capitolium ascenderit: si conspiciatur cũ capide ac lituo,
capite velato victimam cædat, auguriumue ex arce capiat? cuius ima-
ginis titulo consulatus, censuraque, & triumphus æquo animo legetur: si
auguratũ aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium ocu-
li? equidem (pace dixerim Deûm) eos nos iam populi Romani beneficio
esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra hono-
ris, quam acceperimus; & Deorum magis, quam nostra causa expeta-
mus, vt quos priuatim colimus, publice colamus. *Quid autem ego sic* VIII
adhuc egi, tamquam integra sit causa patriciorum de sacerdotiis? &
non iam in possessione vnius amplissimi simus sacerdotij? decemuiros sa-
cris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi huius interpre-
tes, antistites eosdem Apollinaris sacri cæremoniarumque aliarum ple-
beios videmus. nec tum patriciis vlla iniuria facta est, quũ duumuiris
sacris faciũdis adiectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus,
vir fortis ac strenuus, quinque augurũ loca, quatuor põtificum adiecit,
in quæ plebeij nominentur: non vt vos Appij vestro loco pellant, sed vt
adiuuent vos homines plebeij diuinis quoque rebus procurandis, sicut in
ceteris humanis pro parte virili adiuuant. Noli erubescere Appi collegã
in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam ha-
bere potuisti: cuius tam dictatoris magister equitum, quam magistri
equitum dictator esse potes. Sabinum aduenam principem nobilitatis
vestræ, seu Ap. Clausum, seu Ap. Claudiũ mauultis, illi antiqui patri-

cij in suum numerum acceperunt. ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus, imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe Cos. *est factus, Caius Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcius Rutilus primus & dictator & censor, Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos iustum imperium & auspicium domi militiaque: æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En Romæ umquam fando audistis patricios primo esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent: id est, nihil vltra quam ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum, auumque iam poterit filius meus. nihil est aliud in re Quirites, nisi vt omnia negata adipiscamur. certamen tantũ*
IX *patricij petunt, nec curant quem euentum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit, vobis ac Reipubl. uti rogata est, iubendam censeo.* Vocare tribus extemplo populus iubebat, appetebatque accipi legem. ille tamen dies est intercessione sublatus, postero die deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius Rutilus, M. Liuius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genutius, P. Ælius Pætus, M. Minutius Fessus, C. Martius, T. Publilius. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius Cos. *de prouocatione* legem tulit diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper à familia eadem. causam renouandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo *Porcia lex.*
ciuium lata videtur. quod graui pœna, si quis verberasset, necassetue ciuem Romanũ sanxit. Valeria lex, quum eum qui prouo- *Valeria*
casset, virgis cædi, securique necari vetuisset, si quis aduersus ea *lex.*
fecisset, nihil vltra, quam improbe factum, adiecit. id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. nunc vix seruo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haud quaquam memorabile aduersus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter Cos. Apuleius in Vmbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atq; in parte vna præceps, vbi nũc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fuluius Pætus, T. Manlius Torquatus noui Coss. acceperunt. In eum annum quũ Q. Fabium Cos. non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: eo anno maiori se vsui Reipublicæ fore, vrbano gesto magistratu: ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit: qui

eo an-

eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium, Cn.F. Caluinum, & Sp. Carnilium, Q.F. Maximum. id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mistam ex ædilicijs & consularibus comitijs, conuenientem errori. Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Auerrione censoribus: tribusq; additæ duæ, Aniensis ac Tarentina. Hæc Romæ gesta. Ceterum ad Nequinum oppidum quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia iuncta muro, specu facto ad stationes Romanas itinere occulto peruenerunt: inde ad consulem deducti, *præsidium armatum se intra mœnia & muros accepturos.* confirmant. Nec aspernanda res visa, neq; incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores per cuniculū missi: per quos satis cōperta re, trecenti armati transfuga duce in vrbem ingressi, nocte portam, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, Cōsul exercitusque Romanus sine certamine vrbem inuasere. ita Nequinum in ditionē populi Romani venit. colonia eo aduersus Vmbros missa, à flumine *Narnia* appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruscis aduersus inducias paratum bellum. sed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingressus, paulisper à proposito auertit. pecunia deinde, qua multum poterant, freti, socios ex hostibus facere Gallos conantur, vt ex adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de societate haud abnuunt barbari: de mercede agitur, qua pacta acceptaque quum parata cetera ad bellum essent, sequique Etruscus iuberet, inficias eunt *mercedē se belli Romanis inferēdi pactos, quicquid acceperint, accepisse ne agrum Etruscum vastarent, armisq; lacesserent cultores. militaturos tamen se, si vtiq; Etrusci velint, sed nulla alia mercede, quam vt in partem agri accipiantur, tandemq; aliqua sede certa consistant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita nec perfici quicquam potuit, nō tam, quia imminui agrum, quā quia accolas sibi quisq; adiungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimissi Galli, pecuniam ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus. ad bellum Etruscum adiecti, eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo est. T. Manlio Consuli Etruria prouincia sorte euenit, qui vix dum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido cursu circumagendo equo effusus, extemplo prope exspirauit. tertius ab eo casu dies finis vitæ Consulis fuit. Quo velut omine belli accepto, *Deos pro se commisisse bellum* memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ tum desiderio viri, tum incommoditate temporis tristis nuncius fuit: vt patres ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia principū habita deterruerint M. Valerium Cos. omnes sententiæ, centuriæque dixēre, quem senatus dictatorem dici iussu-

Etrusci Gallos ex hostibus socios aduersus Romanos facere conātur.

x (beside "Romæ gesta. Ceterum ad Nequinum") — XI (beside "ictum cum Picenti populo est.")

iussurus fuerat. tum extemplo in Etruriam ad legiones proficisci iussit. aduectus eius compressit Etruscos, adeo vt nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum obsidioni similis esset, neq; illos nouus Cos. vastandis agris, vrendisq; tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes quoque vici incendijs fumarent, elicere ad certamen potuit. Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli, quod multis inuicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium nouorum sociorum indicio exorta est; *Samnites arma & rebellionem spectare, seque ab ijs solicitatos esse.* Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ patribus ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ solicitam ciuitatem habuit: ventumque ad inopiæ vltimum foret, vt scripsêre quibus ædilẽ fuisse eo anno Fabium Maximũ placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempestatib. fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præparando ac conuehendo frumento fuisset. Eo anno (nec traditur causa) interregnum initum, interreges fuere. Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. is comitia consularia habuit. creauit L. Cornelium Scipionem, Cn.

Samnites arma, & rebellionẽ spectant.

XII Fuluium Coss. Principio huius anni oratores Lucanorum ad nouos Coss. venerunt questum, *quia conditionibus pellicere se nequiuerint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu ingressos fines suos vastare, belloque ad bellum cogere. Lucano populo satis superq; erratum quendam: nunc ita obstinatos animos esse, vt omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam vt vnquam postea nomen Romanum violẽt. Orare patres, vt & Lucanos in fidẽ accipiant, & vim atque iniuriam ab se Samnitium arceant, Se, quamquã bello cum Samnitibus suscepto necessaria iam facta aduersus Romanos fides sit, tamen obsides dare paratos esse.* Breuis consultatio senatus fuit. ad vnum omnes ineundum fœdus cũ Lucanis, resq; repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lucanis: ictumq; fœdus. Feciales missi, qui Samnitem decedere agro sociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberẽt. quibus obuiam missi ab Samnitibus qui denunciarent: *si quod adissent in Samnio concilium, haud inuiolatos abituros.* Hæc postquam audita sunt Romæ: bellum Samnitibus & patres censuerunt, & populus iussit. Coss. inter se prouincias partiti sunt. Scipioni Etruria, Fuluio Samnites obuenerũt: diuersiq; ad suum quisq; bellum proficiscuntur. Scipioni segne bellum & simile prioris anni militiæ exspectanti, hostes ad Volaterras instructo agmine occurrerunt. pugnatum maiore parte diei, magna vtrimq; cęde, nox incertis qua data victoria esset, interuenit. lux insequens victorem, victumq; ostendit. nam Etrusci silentio noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, vbi profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad castra vacuis cum plurima præda (nã & statiua trepide deserta fuerãt) potitur. inde in Faliscũ agrum copijs reductis, quũ impedimenta

Ictum fœdus cum Lucanis.

Falerijs

Falerijs cum modico præsidio reliquisset, expedito agmine ad populandos hostium fines incedit. omnia ferro ignique vastantur: prædæ vndiq; actæ, nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam vicisque illatus ignis. vrbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruscos compulerat. Cn. Fuluij Cõsulis clara pugna in Samnio ad Bouianum haudquaquam ambiguæ victoriæ fuit. Bouianum inde aggressus, nec ita multo post Aufidenam vi cepit. Eodem anno Carseolos colonia in agrum Æquicolarum deducta Fuluius Cos. de Samnitibus triumphauit. quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesq; ingentes conscribere exercitus. palam omnibus concilijs vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumq; cõditione traxerint ad bellum increpari magistratus Samnitium, *quod exercitum aduersus Lucanum hostẽ comparatum obiecerint Romanis, itaq, suis sociorumq, virib. cõsurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine.* Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde vt inclinata studia vidit, etiam recusantem conuertit: quid *se iam senem, ac perfunctum laboribus laborumque præmijs solicitarent? nec corporis, nec animi vigorẽ remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia iã in se, & constantior quam velint humanæ res, videatur, & se gloriæ seniorum succreuisse; & ad suam gloriam cõsurgentes alios latũ aspicere nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam iusta studia, quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari iussit, *qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret.* vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis nihil id impedimenti futurum aiebant: se ad populum laturos, vti legibus solueretur. & ille quidem in recusando perstabat: *quid ergo attineret leges ferri* rogitãs, *quibus per eosdem qui tulissent, fraus fieret? iam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: & vt quæque intro vocata erat centuria, Consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu ciuitatis victus, *Dij approbent,* inquit, *quod agitis, acturiq, estis, Quirites, ceterũ quoniã in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit mea apud vos gratia locus, P. Decium expertũ mihi cõcordi collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo, quæso mecum consulẽ faciatis.* Iusta suffragatio visa. omnes quæ supererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium Coss. dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus: quia plus quam quod lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: vinculumque ingens immodicæ cupiditatis iniectũ est. Consules noui, Q. Fabius Maximus quartum, & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarẽt, vt alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret; quantæque in hanc aut in illam prouinciam copiæ satis essent, & vter ad vtrum bellum

Cum Samnitibus feliciter pugnatũ.

Q. Fabius consulatũ recusat.

bellum dux idoneus magis eſſet, ab Sutrio, & Nepete, & Falerijs
legati, auctores, concilia Etruriæ populorũ de petenda pace ha-
beri, totam belli molem in Samnium auerterunt. Profecti Con-
ſules quo expeditiores cõmeatus eſſent, & incertior hoſtis, quo
venturum bellum foret; Fabius per Soranum, Decius per Sidici-
num agrũ, in Samnium legiones ducũt. Vbi in hoſtium fines ven-
tum eſt, vterque populabundus effuſo agmine incedit: explorãt
tamen latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum
hoſtes in occulta valle inſtructi, qua ingreſſos Romanos ſuperio-
re ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis in locum tutũ
remotis, præſidioque modico impoſito, præmonitis militibus
adeſſe certamen, quadrato agmine ad prędictas hoſtium latebras
ſuccedit. Samnites deſperantes improuiſo tumultu, quando in a-
pertum ſemel diſcrimen euaſura eſſet res, & ipſi acie iuſta malue-
runt concurrere. itaque & in æquum deſcendunt, ac fortunæ ſe,
maiore animo quam ſpe, committunt. ceterum ſiue quia ex o- *Samnites*
mnium Samnitium populis, quodcunq; roboris fuerat, cõtraxe- *Romanis*
rant, ſeu quia diſcrimen ſummę rerum augebat animos, aliquan- *ſumma vi*
tum aperta quoq; pugna præbuerũt terroris. Fabius, vbi nulla ex *reſiſtunt.*
parte hoſtem loco moueri videt, M. Fuluium & M. Valerium tri-
bunos militum cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad
equites iubet: & adhortari, *vt ſi quando vnquã equeſtri ope adiutã
Rempublicam meminerint, illo die annitantur, vt ordinis eius gloriam
inuictam præſtẽt: peditum certamine immobilem hoſtem reſtare: omnẽ
reliquam ſpem in impetu eſſe equitum.* & ipſos nominatim iuuenes
pari comitate vtrumque nunc laudibus, nunc promiſſis onerat.
Ceterum quando ne ea quoque tentata vis proficeret, conſilio
graſſandum, ſi nihil vires iuuarent, ratus. *Scipionem legatum haſta-
tos primæ legionis ſubtrahere ex acie, & ad montes proximos, quã poſſet
occultiſſime, circumducere* iubet; *inde aſcenſu abdito à cõſpectu erigere
in montes agmen, auerſoque hoſti ab tergo repente ſe oſtendere.* Equites
ducibus tribunis haud multo plus hoſtibus quam ſuis, ex impro-
uiſo ante ſigna euecti, præbuerunt tumultus. Aduerſus incitatas
turmas ſtetit immota Samnitium acies, nec parte vlla pelli aut
perrumpi potuit. Et poſtquam irritum inceptum erat, recepti
poſt ſigna prælio exceſſerunt. Creuit ex eo hoſtium animus, nec
ſuſtinere frons prima tam longum certamen increſcentemque
fiducia ſui vim potuiſſet, ni ſecunda acies iuſſu Conſulis in pri-
mum ſucceſſiſſet. ibi integræ vires ſiſtunt inuehentem ſe iam
Samnitem: & tempore improuiſa ex montibus ſigna, clamorque
ſublatus, non vero tantum metu terruere Samnitium animos.
nã & Fabius *Decium collegam appropinquare* exclamauit, & pro ſe
quiſq; miles, *adeſſe alterũ Conſulem, adeſſe legiones*, gaudio alacres *Samnites*
fremunt, terrorque vtilis Romanis oblatus, fugæ formidiniſque *in fugam*
Samnites impleuit, maxime territos ne ab altero exercitu integro *diſſipati.*

 intacto-

intactoque fessi opprimerentur: & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cędes, quam pro tāta victoria fuit: tria millia & cccc. cæsa; capti trecenti ferme & triginta; signa militaria capta tria & viginti. Samnitibus Apuli se ante prœlium coniunxissent, ni P. XV Decius Cos. ijs ad Maleuentum castra obiecisset, extractosq; deinde ad certamen fudisset. ibi quoque plus fugæ fuit, quam cędis: duo millia Apulorum cæsa. spretoq; eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus diuersis vagati partibus, omnia spacio quinque mensium euastarunt. quadraginta & quinque loca in Samnio fuēre, in quibus Decij castra fuerunt: alterius Cos. sex & octoginta. nec valli tantum, ac fossarū vestigia relicta, sed multa illis insigniora monimēta vastitatis circa, regionumq; depopulatarū. Fabius etiam vrbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia cccc. cæsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum causa Romam profectus, maturauit eam rem agere. quum primo vocatæ Q. Fabium Cos. dicerent omnes centuriæ, Ap. Claudius consularis cādidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam vt patricij recuperarēt duo consularia loca, quū suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, vt se cum Q. Fabio Cos. dicerent. Fabius primo de se eadem fere, quæ priore anno dicendo abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas, orare *vt ex cœno plebeio consulatū extraheret, maiestatemq; pristinam tum honori, tum patricijs gentib. redderet.* Fabius silentio facto media oratione studia hominum sedauit. *facturum enim se fuisse dixit, vt duorū patriciorum nomina reciperet, si alium quam se Consulem fieri videret, nunc se sui rationem comitijs, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo nō habiturum.* Ita Lucius Volumnius de plebe cum Ap. Claudio Cos. est factus; priori item consulatu inter se comparati. Nobilitas obiectare Fabio, *fugisse eum Appium Claudium collegā, eloquentia, ciuilibusq; artib. haud dubie præstantem.* Comitijs perfectis veteres Coss. iussi bellum in XVI Samnio gerere. prorogato in sex menses imperio. Itaq; insequēti quoque anno L. Volumnio & Ap. Claudio Coss. P. Decius, qui Cos. in Samnio relictus à collega fuerat; procōsul idem populari non destitit agro donec Samnitium exercitum nusquam se prœlio committentem, postremo expulit finibus. Etruriam pulsi petierunt: & quod legationibus nequiquam sæpe tentauerant, id se tanto agmine armatorum, mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulauerunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorū virib. tolerare tantam molē belli possent: tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gētium auxilia: petisse pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax seruientibus grauior, quam liberis bellum esset. vnam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire gentem Italiæ opulentissi-*

Cōsulares exercitus omnia in Samnio vastant.

Samnites finib. suis pulsi Etruriam petiere.

lentissimam armis, viris, pecunia esse habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum aduersus Romanũ populum: quem captum à se, auroq; redemptũ haud vana iactãtes memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondam, maioribusq; eorum fuerit: quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitũ paratum, instructum armis, stipendio venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanã vrbem oppugnandam ducant. Hæc eos in

XVII Etruria iactantes, molientesq; bellum domi Romanum vrebat: nam P. Decius vbi comperit per exploratores profectũ Samnitium exercitum, aduocato cõcilio: *Quid per agros, inquit, vagamur, vicatim circũferentes bellum? quin vrbes ac mœnia aggredimur? nullus iam exercitus Samnio præsidet. cessere finibus, ac sibimetipsi exiliũ consciuere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam vrbem oppugnandum ducit: tantusq; ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe maioris quam ex agrestibus populationibus prædæ, vt vno die vi atq; armis vrbem caperent. ibi duo millia Samnitium & centum pugnantes circumuenti, captique: & alia prȩda ingens capta est. quȩ ne impedimentis grauibus agmen oneraret, cõuocari milites Deci⁹ iubet. *Haccine, inquit, victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos ꝑ virtute spes gerere? omnes Samnitium vrbes fortunaq; in vrbibus relictæ, vestra sunt, quãdo legiones eorum tot prœliis fusas, postremo finibus expulistis. vendite ista: & illicite lucro mercatorẽ, vt sequatur agmen. ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam vrbẽ hinc eamus, vbi vos labor haud magnus, præda maior manet.* Diuendita prȩda, vltro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. ibi quoque sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, qua cuiq; proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia euasere. captum oppidum ac direptum est, ad duo millia & ccc occisi; & sex millia hominum capta. & miles ingenti prȩda potitus; quam vendere, sicut priorem, coactus; Ferentinũ inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nam & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimento, naturaq; tut⁹: sed euicit omnia assuetus prȩdȩ miles. ad tria millia hostium circa muros cȩsa: præda militis fuit. Huius oppugnatarũ vrbium decoris pars maior in quibusdã annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinũ Romuleamq; oppugnatas tradunt: sunt qui nouorũ consulũ hanc gloriam faciant. Quidam non ambobus, sed alterius, P. Volumnij: ei

XVIII Samnium prouinciam euenisse. Dum ea in Samnio, cuiuscunque ductu auspicioq; gererẽtur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus cõcitur. cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes coniurauerant bellũ: traxerat contagio proximos Vmbriæ populos: & Gallica auxilia mercede

Samnitiũ præcipua queq; oppida à P. Decio Cõs. expugnantur.

Annaliũ varietas.

Ingens in Hetruria belli apparatus.

Aa 2 solici-

solicitabantur, omnis ea multitudo ad castra Samnitium conueniebat. Qui tumultus recens postquam Romam perlatus est, quum iam L. Volumnius Cos. cum legionibus secunda ac tertia, sociorumq; millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanæ legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est, quod mature ventū erat, vt quosdam spectantes iam arma in Etruria populos, metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu Cos. quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestum sit. Multa prœlia locis & temporibus iniquis commissa; spesque indies grauiorem hostem faciebat, & iam prope erat, vt nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam accersendum ex Samnio missas in trinis annalibus inuenio. piget tamen incertū ponere, quum ea ipsa inter Coss. populi Romani iam iterum eodem honore fungentes disceptatio fuerit: Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant: dimidium fere eius captum. & Lucanorum seditiones, à plebeis & egẽtibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate, per Q. Fabium proconsulem missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio populandos hostiū agros relinquit: ipse cum copiis in Etruriam ad collegam pergit: quem aduenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animum habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. vix enim salute mutua reddita quum obuiam egressus esset: *Satin' salue,* inquit, *Luci Volumni? vt sese in Samnio res habẽt? quæ te causa, vt prouincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis eius accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec vsus sui sit in Etruria, extemplo cõuersis signis abiturum. *Tu vero abeas,* inquit: *neq; te quisquam moratur: etenim minime cõsentaneum est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferẽdam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret,* dicere Volumni': malle frustra operam insumptam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ vnus consularis exercitus: Digredientes iam Coss. legati XIX tribuniq; ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne collegæ auxiliū, quod accipiendū vltro fuerit, sua sponte oblatum sperneretur:* plures abeunti Volumnio obsistere, atque obtestari, *ne prauo cum collega certamine Rempublicā prodat, si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto noxia fore. eo rem adductam, vt omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusq; ad L. Volumnium sit delegatum: neminẽ quæsiturū quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercit' fuerit. dimitti ab Appio eū, sed à Republica & ab exercitu retineri, experiretur modo voluntatem militum.* Hæc monendo, obtestando-

Appio cõsuli milites parum fidentes.

Volumni' cum copiis in Hetruriam ad collegam iuuandum venit.

Appiani exercitus in retinẽdo Volumnio studium,

ſtandoq; prope teſtitantes Conſules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitæ in eandem ferme ſententiam, in quam inter paucos certatum verbis fuerat: Et quum Volumnius cauſa ſuperior, ne infacundus quidẽ aduerſus eximiam eloquentiam collegæ viſus eſſet: cauillansq; Appius *ſibi acceptũ referre diceret debere, quod ex muto atq; elingui facundum etiã Conſulem haberẽt, priore conſulatu primis vtiq; menſibus hiſcere eum nequiſſe, nũc iam populares orationes ſerere. Quam mallem,* inquit Volumnius, *tu à me ſtrenue facere, quam ego ab te ſcite loqui didiciſſem. Poſtremo cõditionem ferre, quæ decretura ſit, nõ orator (neq; enim id deſiderare Rempublicã) ſed imperator vter ſit melior: Etruriã & Samnium prouincias eſſe: vtrã mallet, eligeret: ſuo exercitu ſe vel in Etruria, vel in Samnio rẽ geſturũ.* Tum militum clamor ortus, *vt ſimul ambo bellum Etruſcum ſuſciperent.* quo animaduerſo conſenſu Volumnius: *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda,* inquit, *erraui, non committam vt quid vos velitis, obſcurum ſit manere, an abire me velitis, clamore ſignificate.* tum vero tantus eſt clamor exortus, vt hoſtes è caſtris exciret, armis arreptis in aciem deſcendũt & Volumnius ſigna canere, ac vexilla afferri è caſtris iuſſit. Appium addubitaſſe ferunt, cernentẽ, ſeu pugnante, ſeu quieto ſe, fore collegę victoriam: deinde veritum, ne ſuę quoq; legiones Volumnium ſequerentur, & ipsũ flagitantibus ſuis ſignum dediſſe. Ab neutra parte ſatis cõmode inſtructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatũ cum cohortibus paucis ierat: ſuoq; impetu magis milites, quam cuiuſquam ductu, aut imperio pugnam capeſſebant. & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec ſatis temporis ad inſtruendum fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hoſtẽ perueniret. itaque fronte inæquali concurſum eſt: & velut ſorte quadam mutante aſſuetos inter ſe hoſtes, Etruſci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnę diſcrimine ita vt inter prima ſigna manibus ad cœlum ſublatis conſpiceretur, ita precatus eſſe: *Bellona ſi hodie nobis victoriam duis, aſt ego templũ tibi voueo.* Hęc precatus velut inſtigante Dea, & ipſe collegæ, & exercitus virtutem adæquauit ducis. imperatoria opera exſequitur, & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. ergo fundũt fugantque hoſtes, maiorem molem haud facile ſuſtinentes, quam cum qua manus cõſerere aſſueti fuerant. vrgendo cedentes, inſequendoq; effuſos compulêre ad caſtra, ibi interuentu Gellii, cohortiumq; Sabellarum paulisper recruduit pugna. iis quoq; mox fuſis, iam à victoribus caſtra oppugnabantur. & quum Volumnius ipſe portę ſigna inferret, Appius *Bellonam victricem* identidem celebrans, accenderet militũ animos, per vallũ, per foſſas irruperunt. caſtra capta, direptaque. prǽda ingens parta, & militi conceſſa eſt, ſeptem mil-

XX lia ac trecenti hoſtium occiſi, duo millia & centum viginti capti.

Volumnij argutũ reſponſum.

In Hetruria funduntur fugantique hoſtes: & eorum caſtra diripiuntur.

In Samnio noui exercitus depopulantur Romanos fines.

Dum ea ad Coſſ. omniſq; Romana vis in Etruſcum bellum magis inclinat, in Samnio noui exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fines, per Veſtinos in Campaniam Falernumque agrum tranſcendunt, ingenteſq; prædas faciunt. Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (iam enim Fabio Decioq; prorogati imperij finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibuſq; Campani agri ad tuendos ſocios conuertit. Vt in Calenum agrum venit, & ipſe cernit recentia cladis veſtigia, & Caleni narrant tantũ iam prædę hoſtes trahere, vt vix explicare agmen poſſint: itaque iam propalã duces loqui, *extemplo eundum in Samnium eſſe, vt relicta ibi præda in expeditionẽ redeant, nec tã oneratum agmen dimicationi committant.* Ea quamquã ſimilia veris erant, certius tamen explorãda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo, cognoſcit *ad Vulturnũ flumen ſedere hoſtem, inde tertia vigilia moturũ iter in Samniũ eſſe.* His ſatis exploratis profectus, tanto interuallo ab hoſtibus conſedit, vt nec aduentus ſuus propinquitate nimia noſci poſſet, & egredientem è caſtris hoſtem opprimeret. aliquanto ante lucẽ ad caſtra acceſſit: gnaroſq; Oſcæ linguæ exploratum quid agatur, mittit. Intermiſti hoſtib. (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoſcunt, *infrequentia armatu ſigna egreſſa, prædam prædæq; cuſtodes exire, ignobile agmen, & ſua quemque molientem, nulli inter alios conſenſu, nec ſatis certo imperio.* Tẽpus aggrediendi aptiſſimum viſum eſt: & iam lux appetebat. itaq; ſigna canere iuſſit: agmenque hoſtiũ aggreditur.

Volumni' Samnites aggreditur.

Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ ſe agere prædam: pars ſtare, incerti vtrũ progredi, an regredi in caſtra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani iam tranſcẽderant vallum: cędeſque ac tumultus erat in caſtris. Samnitiũ agmen præterquam hoſtili tumultu, captiuorũ etiam repentina defectione turbatũ erat: qui partim ipſi ſoluti vinctos ſoluebant; partim arma in ſarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipſo terribiliorem intermixti agmini præbebant; memorandum deinde edidere facinus: nam Statium Egnatium ducem adeuntẽ ordines, hortantemque inuadunt: diſſipatis inde equitib. qui cũ eo aderant, ipſum circumſiſtunt, inſidentemque equo captum ad Coſ. Romanũ rapiunt.

Egnatius dux Samnitium captus.

Reuocata eo tumultu prima ſigna Samnitium: præliumque iam profligatum integratũ eſt, nec diutius ſuſtineri potuit: cæſa ad ſex millia hominũ: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: ſigna militaria triginta: & quod lætiſſimum victoribus fuit, captiuorum recepta ſeptẽ millia, & cccc. præda ingens ſociorũ: acciriq; edicto domini ad res ſuas noſcendas, recipiendaſque, præſtituta die quarum rerum nõ extitit dominus, militi conceſſæ: coactique vendere prædam, nec alibi quam in armis animum haberent. Magnum ea populatio XII Campani agri tumultum Romæ præbuerat; & per eos forte dies

ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Vmbros ad defectionẽ vocari, & Gallos pretio ingenti sollicitari. His nunciis senatus conterritus, iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modo aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factæ, libertinique centuriati; & defendendæ vrbis consilia agitabantur, summæq; rerum prætor P. Sempronius præerat. ceterum parte curæ exonerarunt senatum Lucii Volumnii Consulis literæ, quibus cæsos fusosq; populatores Campaniæ cognitum est. Itaq; & supplicationes ob rem bene gestam Consulis nomine decernunt, iustitium remittitur quod fuerat per dies decem & octo; supplicatioq perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. itaq; placuit, *vt duæ coloniæ circa Vestinũ & Falernum agrum deducerentur, vna ad ostium Liris fluuij, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vestino Falernum contingente agrum: vbi Synope dicitur Græca vrbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata.* Tribunis plebis negotium datum est, vt plebiscito iuberetur P. Sempronius prætor triumviros in ea loca colonis deducendis creare. nec qui nomina darent, facile inueniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. auertit ab eis curis senatum Etruriæ ingrauescens bellum; & crebræ literæ Appii, monentis, *ne regionis eius motum negligerent, quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Vmbros, Gallos: iam castra bifariam facta esse, quia vnus locus capere tantam multitudinẽ non possit.* Ob hæc, & iam appetebat tempus, comitiorum causa, L. Volumnius Cos. Romã reuocatus: qui prius q̃ ad suffragium centurias vocaret, in concione aduocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *iam tum quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tãtum bellũ, vt nec duce vno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Vmbros, & ingentem exercitum Gallorum. Aduersus quatuor populos duos Consules illo die deligi meminissent, se, nisi confideret eum consensu populi Romani Consulẽ declaratũ iri, qui haud dubie tum primus omniũ ductor*

Supplicationes ob rem bene gestam aduersus Samnites decernuntur.

Quatuor gentes arma conscribunt in Hetruria aduersus Romanos,

XXII *habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.* Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omniũ consensu destinaretur, eumq; & prærogatiuæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulẽ cum L. Volumnio dicebãt. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde vt vincebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscẽdum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusq; consulatibus simul gestis expertum, se nil cõcordi collegio firmius ad Remp. tuendã esse, nouo imperii socio vix iam assuescere senilẽ animũ posse: cũ morib. notis facilius se cõmunicaturum consilia.* Subscripsit orationi eius Consul cum meritis P. Decii laudibus, tũ q̃ *ex concordia consulum bona, quæq; ex discordia mala in administratione rerũ militariũ euenirẽt*, memorãdo,

Fabius cõsul creatur, P. Decium collegam sibi poscit.

quam prope ad vltimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret: admonēdo Deciū, Fabiumq́, vt vno animo, vna mente viuerent. esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes: ea ingenia consularia esse: callidos solertesque, iuris atq́ eloquentiæ cōsultos, qualis Ap. Claudius esset, vrbi ac foro præsides habendos, prætoresq́ ad reddenda iura creandos esse. His agendis dies est cōsumptus. postridie ad præscriptū Consulis & cōsularia & prætoria comitia habita. Cōsules creati, Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prętor: omnes absentes: & L. Volumnio ex S.C. & scito plebis prorogatū in annum imperium est. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorū auertuncandorū causa supplicationes in biduum senat⁹ decreuit. publice vinū ac thus sacrificiis præbitum. supplicatum iêre frequentes viri fœminæq;. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patritiam plebeio nuptam Volumnio Consuli, matronæ, quòd ē patrib. enupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorū exarsit. quū se Virginia & patritiam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & vni nuptam, ad quem virgo deducta sit: nec se viri, honorumue eius ac rerum gestarum pœnitere vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit in vico Longo, vbi habitabat, ex parte ædiū quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramq; ibi posuit. & cōuocatis plebeiis matronis conquesta iniuriam patriciarū: *Hanc ego aram*, inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: vosq́ hortor, vt quod certamen virtutis viros in hac ciuitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit, detisq́ operā, vt hæc ara quam illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hęc ara, quo illa antiquior culta est, vt nulla nisi spectatæ pudicitię matrona, & quæ vni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solū, sed omnis ordinis fœminis, postremo in obliuionem venit. Eodē anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratorib. diem dixerunt, quorum bonis mulctatis, ex eo quod in publicū redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium cōditorum vrbis sub vberibus lupæ posuerunt: semitamq; saxo quadrato à Capena porta ad Martis strauerūt, & ab ædilibus plebeiis L. Æmilio Pæto, & C. Fuluio Curuo ex mulctatitia itē pecunia, quā exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti: pateræq; aureę ad Cereris positę. Q. indę Fabius quintum, & P. Decius quartum, consulatum ineunt: tribus consulatibus, censuraq; collegæ, nec gloria magis rerum, quę ingens erat, quam concordia inter se clari quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorū inter se certamē interuenisse reor: patri-

Prodigia.

Certamen inter matronas.

Ara pudicitiæ plebeiæ.

Fœneratores bonis mulctantur.

XXII.

XXIII.

patriciis tendentibus, vt Fabius Etruriam extra ordinem prouinciam haberet: plebeiis auctoribus Decio, vt ad sortem reuocaret. Fuit certe cõtentio in senatu; & postquã ibi Fabius plus poterat, reuocata res ad populum est in cõcione, vt inter militares viros, & factis potius quã dictis fretos, pauca verba habita. Fabius *quam arborẽ conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse* dicere, *se aperuisse Ciminiam syluã, viamq; per deuios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sol citassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum aduersarium se, nõ socium imperij legisse* sensim exprobrat: *& inuidisse Decium concordib. collegiis tribus.* Postremo *se tendere nihil vltra, quam vt, si se dignum prouincia ducerent, in eã mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius senatus iniuriam querebatur: *quoad potuerint patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset; postquã ipsa virtus peruicerit, ne in vllo genere hominum inhonorata esset; quæri, quemadmodum irrita sint nõ suffragia modo populi, sed arbitria ẽt fortunæ, & in paucorum potestatẽ vertãtur. Omnes ante se cõsules sortitos prouincias esse: nũc extra sortẽ Fabio senatũ prouinciã dare. Si honoris ei⁹ causa: ita eũ de se deq; Republica meritũ esse, vt faueat Q. Fabij gloriæ: qua modo nõ sua contumelia splendeat cui a. dubium esse, vbi vnum bellum sit asperum ac difficile, quũ id alteri extra sortẽ mãdetur: quin alter cõsul pro superuacaneo atq; inutili habeatur? gloriari Fabium reb. in Etruria gestis. velle & P. Deciũ gloriari: & forsitã quẽ ille obrutum ignẽ reliquerit, ita vt toties nouum ex improuiso incẽdium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiaq; cõcessurum verecundia ætatis eius, maiestatisq;: quum periculum, quũ dimicatio proposita sit, neq; cedere sua spõte, neq; cessurum. & si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, vt quod populi sit, populus iubeat potius, q̃ patres gratificentur. Iouẽ optimum maximum, Deosq; immortales se precari, vt ita sortẽ æquã sibi cum collega dent, si eandẽ virtutẽ felicitatemq; in bello administrãdo daturi sint certe id & natura æquum, & exemplo vtile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum vtrolibet duce bellũ Etruscũ geri recte possit.* Fabius nihil aliud precatus populũ, q̃ *vt prius quã intro vocarentur ad suffragium tribus, Ap. Claudij prætoris allatas ex Etruria literas audirẽt,* comitio abit. nec minore populi consensu, quã senatus, prouincia Etruria extra sortem Fabio

Inter Fabium & Decium orta de prouinciarum partitione cõtentio.

XXV decreta est. Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum, & pro se quisq; nomina dabant. tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciẽdi. qua circumfusus turba: *Quatuor millia,* inquit, *peditum, & sexcẽtos equites duntaxat scribere in animo est. hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducã, maiori mihi cura est, vt omnes locupletes reducã, quam vt multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod nõ desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, vnde haud procul hostes erant, ad castra Appij prætoris pergit. paucis

Populi cõsensu prouincia Hetruria extra sortẽ Fabio decernitur.

citra millib. lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui vt lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse consulẽ accepere, læti atq; alacres Diis populoq; Romano gratias agunt, *quod eum sibi imperatorem misissent.* Circumfusi deinde quum consulẽ salutarent, quærit Fabius quo pergerent, respondentibusque, *lignatum se ire: Ain' tandem,* inquit, *num castra vallata non habetis?* ad hoc quũ succlamatum esset: duplici quidẽ vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: *Habetis igitur,* inquit, *affatim lignorũ; redite, & vellite vallũ.* Redeunt in castra, terroremque ibi vellentes vallum, & iis qui in castris remanserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt. tum pro se quisque alij aliis dicere, *Consulis se Q. Fabij facere iussu.* Postero inde die castra mota: & Appius prætor Romã dimissus. inde nusquã statiua Romanis fuere, negabat vtile esse vno loco sedere exercitũ: itineribus, ac mutatione locorum mobiliorem ac salubriorem esse, fiebant a. itinera, quanta fieri sinebat hyems haud dum exacta. Vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabãt: præpositoq; castris L. Scipione proprætore, Romã ipse ad consultandum de bello rediit: siue ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; siue senatusconsulto accitus. nã in vtrumq; auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidã videri volunt; quum in senatu, & apud populũ (id quod per literas assidue fecerat) terrorẽ belli Etrusci augeret *non suffecturum ducem vnum nec exercitũ vnũ, aduersus quatuor populos. periculosum esse, siue iuncti vnũ premãt, siue id diuersi gerãt bellũ, ne ad omnia simul obire vnus nõ possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinq; millia peditũ, equitũq; cũ Fabio venisse: sibi placere, P. Deciũ consulẽ primo quoq; tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium prouinciã dari. si consul malit in suam prouinciam ire: Volumnium in Etruriã ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci.* Quum magnã partẽ moueret oratio prætoris, P. Deciũ censuisse ferunt, *Vt omnia integra ac libera Q. Fabio seruarentur: donec vel ipse, si per commodum Reip. posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset: à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset: quantisq; administrandum copiis, & quot per duces esset.* Fabius vt Romam rediit, & in XXVI senatu, & productus ad populum, mediam orationem habuit, vt nec augere nec minuere videretur belli famã: magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, q̃ suo aut Reip. periculo cõsulere: *Ceterum si sibi adiutorẽ belli, sociumq; imperij darent: quonã modo se obliuisci P. Decij consulis per tot collegia experti posse? neminẽ omniũ secum coniungi malle: & copiarũ satis sibi cum P. Decio, & nunquã nimiũ hostiũ fore. Sin collega quid aliud malit: at sibi L. Volumnium darent adiutorem:* Omnium rerum arbitrium & à populo, & a senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est, & quum Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratum esse ostẽdisset

Fabius Cos. in castra peruenit.

Fabius ad consultandum de bello Hetrusco Romã rediit.

disset, tãta lætitia ac gratulatio fuit, vt præciperetur victoria animis: triumphusq; nõ bellũ decretum consulib. videretur. Inuenio apud quosdam, extemplo consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine vlla mentione sortis prouinciarũ certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quib. ne hæc quidẽ certamina expõere satis fuerit: adiecerint & Appij criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciam aduersus præsentẽ Consulẽ prætoris, contentionemque aliã inter collegas, tendẽte Decio, vt suæ quisq; prouinciæ sortẽ tueretur. Cõstare res incipit ex eo tẽpore, quo profecti ambo Cõsules ad bellum sunt. Ceterũ antequam Consules in Etruriã peruenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanã castraq; oppugnaturi. Scipio qui castris præerat, loco adiuuandã paucitatem suorum militum ratus: in colle qui inter vrbẽ & castra erat, aciem erexit. Sed, vt in re subita, parum explorato itinere ad iugũ perrexit, ꝙ hostes ceperant parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio atq; in medio, quum hostis vndiq; vrgeret, circumuẽta. Deletam quoque ibi legionem, ita vt nuncius non superesset, quidã auctores sunt: nec ante ad cõsules, qui iã haud procul à Clusio aberant, famã eius cladis perlatam, quã in conspectu fuere Gallorũ equites, pectorib. equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ouantesq; moris sui carmine. Sunt qui Vmbros fuisse, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum. & circumuentis pabulatorib. cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem subsidiũ è castris tulisset: Victoresque Vmbros redintegrato prælio victos esse; captiuosque eis ac prædam ademptã. Similius vero est à Gallo hoste, quã Vmbro eam cladẽ acceptã, quod quum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror ciuitatem tenuit. Itaque præterquã quod ambo cõsules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitib. delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini maiore exercitu, quam Romani: alij duo exercitus haud procul vrbe Etruriæ oppositi; vnus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fuluius, & L. Postumius Megil-

Senones Galli ad Clusium venerunt.

Deleta à Gallis legio Romana, ita vt nuntius non superesset.

XXVII lus, proprætores ambo statiua in eis locis habere iussi. Consules ad hostes transgresso Appẽnino in agrum Sentinatẽ peruenerũt. Ibi quatuor millium ferme interuallo castra posita. Inter hostes deinde cõsultationes habitæ: atq; ita conuenit, vt ne vnis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitib. Galli, Etruscis Vmbri adiecti. dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisq; delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Vmbriq; iussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi, qui editis hostium consiliis dimissi cũ donis, vt subinde, vt quæq; res noua decreta esset, exploratam perferrent. consules Fuluio, vt ex

Hostium consilia produntur à transfugis.

Falisco:

Falisco: Postumio, vt ex Vaticano exercitum ad Clusium admoueant, summaq; vi fines hostium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit. instare inde consules, vt absentib. iis pugnaretur: per biduum lacessiere prælio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci vtrimq; cecidêre: magisq, irritati sunt ad iustum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta, tertio die descensum in campum omnib. copiis est.

Portentum lupi & ceruæ.

Quum instructæ acies starent, cerua fugiens lupum è montib. exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diuersæ feræ, cerua ad Gallos, lup' ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via, ceruã Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles; *Illac fuga,* inquit, *& cædes vertit, vbi sacram Dianæ ferã iacentem videtis: hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gẽtis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.*

Aduersus Samnites Fabius, aduersus Gallos Decius.

Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. aduersus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, aduersus Gallo pro sinistro Decius quintam & sextam instruit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, vt, si affuissent Etrusci & Vmbri, aut in acie, aut in castris, quocumq; se inclinassent, accipienda clades fuerit. Cæte- XXVIII
rum quamquã communis adhuc Mars belli erat: nec dum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam similis pugna, in dextro læuoq; cornu erat: Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturque in quam maxime serum diei certamẽ: quia ita persuasum erat duci, *& Samnitas & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit: lõgiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidẽ ẽt corpora intolerantissima laboris atq; æstus fluere, primaq; eorũ prælia plusquã virorum, postrema minus quã fœminarũ esse.*

Gallos primo impetu feroces.

In id temp' igitur, quo vinci solebat hostis, quã integerrimas vires militi seruabat. ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunq; virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse fortissimæ iuuenum turmæ immistus, orat proceres iuuentutis, *vt secum in hostem impetũ faciant: duplicẽ illorum gloriã fore, si ab læuo cornu, & ab equite victoria incipiat.* Bis auertere Gallicũ equitatum. iterũ longius euectos, & iã inter media equitum agmina prælium cientes, nouũ pugnæ conterruit genus: essedis, carrisq; superstans armatus hostis ingẽti sonitu equorum rotarumq; aduenit, & insolitos eius tumultus Romanorũ cõterruit equos. Ita victorẽ equitatum velut lymphatic' pauor dissipat: sternit inde ruẽtes equos virosq; improuida fuga, turbata hinc ẽt signa legionũ: multiq; impetu equorũ, ac vehiculorũ raptorum per agmen obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullũ spacium

respi-

reſpirandi recipiendiq; ſe dedit. Vociferari Decius, *quo fugerent? quamve in fuga ſpem haberent?* obſiſtere cedentib. ac reuocare fuſos. deinde vt nulla vi perculſos ſuſtinere poterat, patrē P. Deciū nomine cōpellans: *Quid vltra moror,* inquit, *familiare fatū? datum hoc noſtro generi eſt, vt luendis periculis publicis piacula ſimus. iam ego mecū legiones hoſtium mactādas Telluri ac Diis Manib. dabo.* Hæc locutus: M. Liuium Pontificem, quem deſcendēs in aciem digredi vetuerat ab ſe, præire iuſſit verba, quib. ſe legioneſq; hoſtium ꝓ exercitu populi Romani Quiritiū deuoueret. deuotus inde eadē precatione, eodemq; habitu, quo Pater P. Decius ad Veſerim bello Latino ſe iuſſerat deuoueri. Quum ſecundū ſolēnes precationes adiecisset, *præ ſe agere ſeſe formidinē ac fugam, cædemq; ac cruorē: cœleſtium, infernorumq; iras: contacturū funebrib. diris ſigna, tela, arma hoſtium, locumq; eundē ſuæ peſtis, & Gallorum ac Samnitium fore:* hæc exſecratus in ſe, hoſteſq;, qua conferttiſſimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferenſq; ſe ipſe infeſtis telis interfectus eſt. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani duce amiſſo, quæ res terrori alias eſſe ſolet, ſiſtere fugam, ac nouam de integro velle inſtaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumſtans conſulis corpus, velut alienata mente vana incaſſum iactare tela; torpere quidam, & nec pugnæ meminiſſe, nec fugæ. At ex parte altera pōtifex Liuius, cuius lictores Decius tradiderat, iuſſeratq; proprætorē eſſe; vociferari, *viciſſe Romanos, defunctos conſulis fato: Gallos Samniteſq; Telluris matris ac Deorum Manium eſſe: rapere ad ſe ac vocare Decium deuotā ſecū aciem: furiarūq; ac formidinis plena omnia ad hoſtes eſſe.* Superueniunt deinde his reſtituentib. pugnā Cornelius Scipio & C. Marcius, cū ſubſidiis ex nouiſſima acie, iuſſu Q. Fabij cōſulis ad præſidiū collegæ miſſi. ibi auditur P. Decij euentus, ingens hortamen ad omnia pro Republica audenda. itaq; quum Galli ſtructis ante ſe ſcutis conferti ſtarent, nec facilis pede collato videretur pugna, iuſſu legatorū collecta humi pila, quæ ſtrata inter duas acies iacebant atq; in teſtudinem hoſtium cōiecta, quib. pleriq; in ſcuta, pleriq; veruris in corpora ipſa fixis, ſternitur cuneus: ita, vt magna pars integris corporib. attoniti cōciderent. hæc in ſiniſtro cornu Romanorum fortuna variauerat. Fabius in dextro cornu primo (vt ante dictū eſt) cunctando extraxerat diē; deinde, poſtquā nec clamor hoſtium, nec impetus, nec tela miſſa eandem vim habere viſa, præfectis equitum iuſſis ad latus Samnitium circumducere alas, vt ſigno dato in tranſuerſos quanto maximo poſſent impetu incurrerent, ſenſim ſuos ſigna inferre iuſſit, & cōmouere hoſtem. Poſtquam nō reſiſti vidit, & haud dubiam laſſitudinem eſſe, tum collectis omnib. ſubſidiis, quæ ad id tēpus reſeruauerat, & legiones concitauit, & ſignum ad inuadendos hoſtes equitibus dedit. Nec ſuſtinuerunt Samnites impetum, præterq; aciem ipſam Gallorum,

XXXIX

P. Decius ſe pro exercitu Romano Diis Manibus deuouet.

Romani ſiſtunt fugam duce amiſſo.

Samnites rejecti in di-

lorū relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur. Galli testudine facta cōferti stabant. Tū Fabius audita morte collegæ, *Campanorū alam, quingētos fere equites excedere acie iubet: & circumuectos à tergo Gallicā inuadere aciem, tertiæ deinde legionis subsequi principes, & quæ turbatū agmen hostium viderent, impetu equitū instare ac territos cædere.* Ipse ædē Ioui Victori, spoliaq; hostium quum vouisset, ad castra Samnitium pertexit: quo multitudo omnis cōsternata agebatur sub ipso vallo, quia tantā multitudinē portæ non recepere, tētata ab exclusis turba suorum pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallū Samnites: paruoq; certamine capta castra: & Galli à tergo circūuēti. Cæsa eo die hostium xxv. millia, octo capta, nec incruenta victoria fuit; nā ex P. Decij exercitu cæsa septē millia, ex Fabij, mille ac ducenti. Fabius dimissis ad quærendum collegæ corpus, spolia hostium cōiecta in aceruum Ioui Victori cremauit. Cōsulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorū cumulis erat, inueniri nō potuit: postero die inuentū, relatūque est cum multis militum lacrymis. Intermissa inde omnium aliarum cura, Fabius collegæ funus omni honore, laudibusque meritis celebrat. Et in Etruria per eos dies ab Cn. Fuluio proprætore res ex sententia gesta: & præter ingentē allatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumq; & Clusinorum cæsa amplius tria millia: & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum agrum fugeret, circumuentum à Pelignis est. ex millib. quinque ad mille cæsi. Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum fama est, etiam vero stanti. sed superiecere quidam agendo fidem: qui in hostium exercitu peditū quadraginta millia cccxxx. equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse: scilicet cū Vmbris, Tuscisque: quos & ipsos pugnæ affuisse & vt Romanorum quoq; augerent copias, L. Volumnium proconsulem, consulibus, exercitumq; eius legionibus consulum adiiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad vrbem, de Gallis, Etruscisque ac Samnitibus triumphauit. milites triumphantem secuti sunt, celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabij, quam mors pręclara P. Decij est: excitataque memoria parentis, æquata euentu publico priuatoque filij laudibus. Data ex præda militibus * æris octogeni bini, sagaque & tunicæ, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus post deductum ab cōsule exercitum rebellatum

*[Margin notes: micatione Gallu, in castra cō fugiunt. — Samnitiū castra diripiuntur. — Spolia hostium Ioui Victori cremantur. — XII (beside "Et in Etruria... proprætore") — Q. Fabius de Gallis, Etruscis ac Samnitib. triumphauit. — * Val. 39. solid. circiter. — XXX (beside "præda militibus")]*

latum fuerat: & Samnites prædatum in agrum Vestinum Formianumq;,& parte alia in Æserniacum, quæ Vulturno adiacent flumini, descendere. Aduersus eos Appius Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia & quingētos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli æris trecentis decem. præda alia omnis militib. concessa. Samnitium legiones quū partim Ap. Claudius prætor, partim L. Volumnius proconsul sequeretur, in agrum Stellatem cōuenerunt, ibi & Samnitium legiones omnes considunt,& Appius Volumniusq; castra coniungunt. pugnatū infestissimis animis, hinc ira stimulante aduersus rebellantes toties; illinc ab vltima iam dimicantibus spe. Cęsa ergo Samnitium xvi. millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Rom. exercitu accidêre duo millia septingēti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia grauis, prodigiisq; sollicitus. nam *& terram multifariã pluisse, & in exercitu Appij Claudij plerosq; fulminib. ictos,* nunciatum est; libriq; ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges consulis filius aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctauit, ex quo mulctatitio ære Veneris ædem, quæ prope Circum est, faciendam curauit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ cōtinua per quartum iam volumen, annumq; sextum & quadragesimum à M. Valerio, A. Cornelio cōsulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agim⁹: & ne tot annorum clades vtriusq; gentis, laboresq; actos nunc referam, quib. nequiuerint tñ duriora pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionib. misti alienis, ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli Etruscos, Vmbros, Gallos. in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant, nec suis, nec externis vitib. iam stare poterant; tñ bello non abstinebant adeo ne infeliciter quidē defensæ libertatis tædebat: & vinci, q̄ non tentare victoriam, malebant, quinam sit ille, quem non pigeat lōginquitatis bellorum scribendo, legēdoque, quæ gerentes non fatigauerunt?

Fabius quatuor millia & quingētos Perusinorum occidit.

Epilogus bellorum cū Samnitib. gestorum.

xxxii Q. Fabium, P. Decium L. Postumius Megillus, & M. Attilius Regulus, consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta prouincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, vno Etruriam, altero populationem Campaniæ repeti, tertium tuendis parari finibus fama erat. Postumium valetudo aduersa Romæ tenuit. Attilius cum exercitu extemplo profectus, vt in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum egressos opprimeret, velut ex cōposito ibi obuium habuere hostem: vbi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum ꝓhiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumq; populi Romani fines Samnitē prohiberent. quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt,

Samnites castra Romana oppugnant.

(tantum desperatio vltima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quamq̃ non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multũ diei, densa adeo, vt lucis visum eripeter, nõ prospectu modo extra vallũ ad-empto, sed propinquo & congredientium inter se conspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites vix dum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanã in porta segniter agentem vigilias perueniunt. improuiso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. ab tergo castrorũ decumana porta impetus factus. Itaq; captum quæstorium: quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde *ad arma.* Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorũ, Lucanam Suessanamq;, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium iubet: manipulolos legionum principali via inducit. vix dum satis aptatis armis in ordines eunt: & clamore magis quã oculis hostem noscũt: nec quantus numerus sit, æstimari potest. cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostẽ introrsum in media castra accipiunt. inde quum cõsul vociferaretur *expulsine extra vallum castra deinde sua oppugnaturi essent,* rogitãs, clamore sublato cõnixi primo resistũt: deinde inferunt pedem, vigentq;: & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt, expellunt extra portã vallumq;. inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metũ circa insidiarũ faciebat, nõ ausi. liberatis castris cõtenti, receperunt se intra vallũ, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigiliumq;, & eorũ qui circa quæstorium oppressi periere ad ducẽtos triginta. Animos inde Samnitib. non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem p̃ agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quã res erãt, perlata Romã coegit L. Postumium Consulem vix dum validum proficisci ex vrbe: prius tamen quã exiret, militibus edicto Sorã iussis conuenire. Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendã curauerat, dedicauit. Ita ad exercitũ profectus ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. inde postquã Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse recesserunt: diuersi Consules ad vastandos agros, vrbesq; oppugnãdas discedũt. Postumius Milioniam oppugnare adortus vi primo atq; impetu: deinde postquam ea parũ procedebant, opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. ibi capta iã vrbe ab hora quarta diei ad octauã fere horam, omnibus partibus vrbis diu incerto euentu pugnatũ est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia cc. præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones. vnde oppido cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per auersam portã silentio excesserunt. Igitur simul aduenit Cõsul primo ita com-

Milioniã expugnauit Postumius. XXIV

ita compositus instructusq; mœnibus successit, tanquam idem,
quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde vt silentium
vastũ in vrbe, nec arma nec viros in turrib. ac muris vidit, auidũ
inuadendi deserta mœnia militem detinet: ne quã occultam in
fraudẽ incautus rueret. duas turmas sociorũ Latini nominis cir-
cumequitare mœnia atq; explorare omnia iubet. equites portam
vnam alteramq; eadem regione in propinquo patentes conspici-
unt, itineribusq; iis vestigia nocturnæ hostium fugæ, adequitant
deinde sensim portis: vrbemq; ex tuto rectis itineribus peruiam
conspiciunt: & consuli referunt, *excessum vrbe: solitudine haud du-
bia perspicuum esse, & recentib. vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepida-
tione nocturna passim relictarum.* His auditis Cõsul ad eam partem
vrbis, q̃ adierant equites, circumducit agmen: constitutisque
haud procul porta signis, quinq; equites iubet intrare vrbem: &
modicũ spaciũ progressos tres manere eodem loco, si tuta videã-
tur: duos explorata ad se referre. Qui vbi redierũt, retuleruntq; *eo
se ꝑgressos, vnde in omnes partes circumspectus esset, longe lateq; silentiũ
ac solitudinem vidisse:* extẽplo Cõsul cohortes expeditas in vrbem
induxit; ceteros interim castra cõmunire iussit. Ingressi milites
refractis forib. paucos graues ætate, aut inualidos inueniunt, re-
lictaq; q̃ migratu difficilia essent. ea direpta: & cognitum ex ca-
ptiuis est, *cõmuni consilio aliquot circa vrbes conscisse fugã, suos prima
vigilia ꝓfectos: credere eandem in aliis vrbib. solitudinẽ inuenturos.* Di-

Ferentinũ à Samnitib. desertum. Posiumus ingreditur.

XXX- ctis captiuorum fides extitit: desertis oppidis Cõsul potitur. Al-
V teri Cos. M. Attilio nequaq̃ tam facile bellum fuit, quũ ad Luce-
riam duceret legiones, quã oppugnari ab Samnitib. audierat, ad
finẽ Lucerinũ ei hostis obuius fuit. ibi ira vires ęquauit: prœlium
varium & anceps fuit, tristius tamen euẽtu Romanis; & quia in-
sueti erant vinci; & quia digredientes magis quam in ipso certa-
mine senserunt, quãtum in sua parte plus vulnerum ac cædis fu-
isset Itaq; is terror in castris ortus, q si pugnãtes cepisset, insignis
accepta clades foret. tum quoq; solicita nox fuit, iã inuasurũ ca-
stra Samnitẽ credentibus, aut prima luce cum victorib. cõferen-
das manus. Minus cladis, ceterum nõ plus animorum ad hostes
erat. vbi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via v-
na, & ea ipsa præter hostes, erat; q̃ ingressi, præbuere in speciẽ re-
cta tendentiũ ad castra oppugnãda. Cõsul arma capere milites iu-
bet, & sequi se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum
imperat, ꝙ apud quemq; facto opus est. Omnes affirmant *se qui-
dem omnia facturos, sed militum iacere animos tota nocte inter vulnera,
& gemitus morientium vigilatũ esse: si ante lucẽ ad castra ventũ foret,
tantum pauoris fuisse, vt relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga cõti-
neri, alioquin ꝓ victis esse.* Quę vbi cõsul accepit, sibimetipsi circũ-
eundos alloquendosq; milites ratus, vt ad quosq; venerat, cun-
ctantes arma capere, increpabat; *quid cessarẽt, tergiuersarẽturq; ho-*

Attilius militem arma capere cunctantem increpat.

Samnites castra Romana oppugnant.

(tantum desperatio vltima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quamq̃ non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multũ diei, densa adeo, vt lucis visum eriperet, nõ prospectu modo extra vallũ adempto, sed propinquo étcongredientium inter se conspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites vix dum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanã in porta segniter agentem vigilias perueniunt. improuiso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec vitium fuit. ab tergo castrorũ decumana porta impetus factus. Itaq; captum quæstorium: quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde *ad arma*. Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorũ, Lucanam Suessanamq;, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium iubet: manipulolos legionum principali via inducit. vix dum satis aptatis armis in ordines eunt: & clamore magis quã oculis hostem noscũt: nec quantus numerus sit, æstimari potest. cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostẽ introrsum in media castra accipiunt. inde quum cõsul vociferaretur *expulsine extra vallum castra deinde sua oppugnaturi essent*, cogitãs, clamore sublato cõnixi primo resistũt: deinde inferunt pedem, vigentq;: & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt, expellunt extra portã vallumq;. inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metũ circa insidiarũ faciebat, nõ ausi. liberatis castris cõtenti, receperunt se intra vallũ, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigiliumq;, & eorũ qui circa quæstorium oppressi periere ad ducẽtos triginta. Animos inde Samnitib. non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem p̃ agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quã res erãt, perlata Romã coegit. L. Postumium Consulem vix dum validum proficisci ex vrbe: prius tamen quã exiret, militibus edicto Sorã iussis conuenire. Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendã curauerat, dedicauit. Ita ad exercitũ profectus ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. inde postquã Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse recesserunt: diuersi Consules ad vastandos agros, vrbesq; oppugnãdas discedũt. Postumius Milioniam oppugnare adortus vi primo atq; impetu: deinde postquam ea parũ procedebant, opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. ibi capta iã vrbe ab hora quarta diei ad octauã fere horam, omnibus partibus vrbis diu incerto euentu pugnatũ est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia cc. præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones. vnde oppido cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per auersam portã silentio excesserunt. Igitur simul aduenit Cõsul primo ita com-

Milioniã expugnauit Postumius.

ita compositus instructusq; mœnibus successit, tanquam idem,
quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde vt silentium
vastũ in vrbe, nec arma nec viros in turrib. ac muris vidit, auidũ
inuadendi deserta mœnia militem detinet: ne quã occultam in
fraudẽ incautus rueret. duas turmas sociorũ Latini nominis cir-
cumequitare mœnia atq; explorare omnia iubet. equites portam
vnam alteramq; eadem regione in propinquo patentes conspici-
unt, itineribusq; iis vestigia nocturnæ hostium fugæ, adequitant
deinde sensim portis: vrbemq; ex tuto rectis itineribus peruiam
conspiciunt: & consuli referunt, *excessum vrbe: solitudine haud du-
bia perspicuum esse, & recentib. vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepida-
tione nocturna passim relictarum.* His auditis Cõsul ad eam partem
vrbis, q̃ adierant equites, circumducit agmen: constitutisque
haud procul porta signis, quinq; equites iubet intrare vrbem: &
modicũ spaciũ progressos tres manere eodem loco, si tuta videã-
tur: duos exploratã ad se referre. Qui vbi redierũt, retuleruntq; *eo
se ꝑgressos, vnde in omnes partes circumspectus esset, longe lateq; silentiũ
ac solitudinem vidisse:* extẽplo Cõsul cohortes expeditas in vrbem
induxit; ceteros interim castra cõmunire iussit. Ingressi milites
refractis forib. paucos graues ætate, aut inualidos inueniunt, re-
lictaq; q̃ migratu difficilia essent. ea direpta: & cognitum ex ca-
ptiuis est, *cõmuni consilio aliquot circa vrbes conscisse fugã, suos prima
vigilia ꝓfectos: credere eandem in aliis vrbib. solitudinẽ inuenturos.* Di-

Ferentinũ à Samnitib. desertum. Postumius ingreditur.

XXX- ctis captiuorum fides extitit: desertis oppidis Cõsul potitur. Al-
V teri Cos. M. Attilio nequaq̃ tam facile bellum fuit, quũ ad Luce-
riam duceret legiones, quã oppugnari ab Samnitib. audierat, ad
finẽ Lucerinũ ei hostis obuius fuit. ibi ira vires æquauit: prœlium
varium & anceps fuit, tristius tamen euẽtu Romanis; & quia in-
sueti erant vinci; & quia digredientes magis quam in ipso certa-
mine senserunt, quãtum in sua parte plus vulnerum ac cædis fu-
isset Itaq; is terror in castris ortus, q si pugnãtes cepisset, insignis
accepta clades foret. tum quoq; solicita nox fuit, iã inuasurũ ca-
stra Samnitẽ credentibus, aut prima luce cum victorib. cõferen-
das manus. Minus cladis, ceterum nõ plus animorum ad hostes
erat. vbi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via v-
na, & ea ipsa præter hostes, erat; q̃ ingressi, præbuere in speciẽ re-
cta tendentiũ ad castra oppugnãda. Cõsul arma capere milites iu-
bet, & sequi se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum
imperat, ꝙ apud quemq; facto opus est. Omnes affirmant *se qui-
dem omnia facturos, sed militum iacere animos tota nocte inter vulnera,
& gemitus morientium vigilatũ esse: si ante lucẽ ad castra ventũ foret,
tantum pauoris fuisse, vt relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga cõti-
neri, alioquin ꝓ victis esse.* Quę vbi cõsul accepit, sibimetipsi circũ-
eundos alloquendosq; milites ratus, vt ad quosq; veniebat, cun-
ctantes arma capere, increpabat; *quid cessarẽt, tergiuersarẽturq; ho-*

Attilius militem arma capere cunctantem increpat.

Samnites castra Romana oppugnant.

(tantum desperatio vltima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quamq̃ non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multũ diei, densa adeo, vt lucis visum eriperet, nõ prospectu modo extra vallũ adempto, sed propinquo & congredientium inter se conspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites vix dum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanã in porta segniter agentem vigilias perueniunt. improuiso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. ab tergo castrorũ decumana porta impetus factus. Itaq; captum quæstorium: quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde *ad arma*.

Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorũ, Lucanam Suef- XXXIII
sanamq;, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium iubet: manipulos legionum principali via inducit. vix dum satis aptatis armis in ordines eunt: & clamore magis quã oculis hostem noscũt: nec quantus numerus sit, æstimari potest. cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostẽ introrsum in media castra accipiunt. inde quum cõsul vociferaretur *expulsine extra vallum castra deinde sua oppugnaturi essent*, rogitãs, clamore sublato cõnixi primo resistũt: deinde inferunt pedem, vigentq;: & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt, expellunt extra portã vallumq;, inde pergere, ac persequi, quia turbida lux metũ circa insidiarũ faciebat, nõ ausi. liberatis castris cõtenti, receperunt se intra vallũ, trecentis ferme hostium occisis. Romanorum stationis primæ, vigiliumq;, & eorũ qui circa quæstorium oppressi periere ad ducẽtos triginta. Animos inde Samnitib. non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidem ꝑ agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama tumultuosior etiam, quã res erãt, perlata Romã coegit. L. Postumium Consulem vix dum validum proficisci ex vrbe: prius tamen quã exiret, militibus edicto Sorã iussis conuenire. Ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendã curauerat, dedicauit. Ita ad exercitũ profectus ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. inde postquã Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse recesserunt: diuersi Consules ad vastandos agros, vrbesq; oppugnã-

Milioniã expugnauit Postumius.

das discedũt. Postumius Milioniam oppugnare adortus vi primo XXXIV
atq; impetu: deinde postquam ea parũ procedebant, opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. ibi capta iã vrbe ab hora quarta diei ad octauã fere horam, omnibus partibus vrbis diu incerto euentu pugnatũ est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ce. præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones. vnde oppido cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per auersam portã silentio excesserunt. Igitur simul aduenit Cõsul primo ita com-

ita compositus instructusq; mœnibus successit, tanquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde vt silentium vastũ in vrbe, nec arma nec viros in turrib. ac muris vidit, auidũ inuadendi deserta mœnia militem detinet: ne quã occultam in fraudẽ incautus rueret. duas turmas sociorũ Latini nominis circumequitare mœnia atq; explorare omnia iubet. equites portam vnam alteramq; eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusq; iis vestigia nocturnæ hostium fugæ, adequitant deinde sensim portis: vrbemq; ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt: & consuli referunt, *excessum vrbe: solitudine haud dubia perspicuum esse, & recentib. vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarum.* His auditis Cõsul ad eam partem vrbis, q̃ adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinq; equites iubet intrare vrbem: & modicũ spaciũ progressos tres manere eodem loco, si tuta videãtur: duos explorata ad se referre. Qui vbi redierũt, retuleruntq; *eo se ꝓgressos, vnde in omnes partes circumspectus esset, longe lateq; silentiũ ac solitudinem vidisse:* extẽplo Cõsul cohortes expeditas in vrbem induxit; ceteros interim castra cõmunire iussit. Ingressi milites refractis forib. paucos graues ætate, aut inualidos inueniunt, relictaq; q̃ migratu difficilia essent. ea direpta: & cognitum ex captiuis est, *cõmuni consilio aliquot circa vrbes conscisse fugã, suos prima vigilia ꝓfectos: credere eandem in aliis vrbib. solitudinẽ inuenturos.* Di-

Ferentinũ à Samnitib. desertum, Postumius ingreditur.

XXXV ctis captiuorum fides extitit: desertis oppidis Cõsul potitur. Alteri Cos. M. Attilio nequaq̃ tam facile bellum fuit, qui ad Luceriam duceret legiones, quã oppugnari ab Samnitib. audierat, ad finẽ Lucerinũ ei hostis obuius fuit. ibi ira vires æquauit: prœlium varium & anceps fuit, tristius tamen euẽtu Romanis; & quia insueti erant vinci; & quia digredientes magis quam in ipso certamine senserunt, quãtum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset Itaq; is terror in castris ortus, q si pugnãtes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoq; sollicita nox fuit, iã inuasurũ castra Samnitẽ credentibus, aut prima luce cum victorib. cõserendas manus. Minus cladis, ceterum nõ plus animorum ad hostes erat. vbi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via vna, & ea ipsa præter hostes, erat; q̃ ingressi, præbuere in speciẽ recta tendentiũ ad castra oppugnãda. Cõsul arma capere milites iubet, & sequi se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, ꝙ apud quemq; facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum iacere animos tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatũ esse: si ante lucẽ ad castra ventũ foret, tantum pauoris fuisse, vt relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga cõtineri, alioquin ꝓ victis esse.* Quę vbi cõsul accepit, sibimetipsi circũeundos alloquendosq; milites ratus, vt ad quosq; venerat, cunctantes arma capere, increpabat, *quid cessarẽt, tergiuersarẽturq; ho-*

Attilius militem arma capere cunctantem increpat.

 stem

stem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tētoriis suis pugnaturos, si ꝗ vallo nollent, armatis ac dimicantib. haud dubiam victoriam esse. qui nudus atq; inermis hostē maneat, ei aut mortē, aut seruitutem patiendam. Hæc iurganti increpantiq; respōdebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec viriū quicquam, nec sanguinis superesse. maiorem multitudinē hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hęc appropinquabat agmen: & iam breuiore interuallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitē affirmant: nec dubium esse, quin castra circumuallaturi sint. Tunc enimuero Consul *indignū facinus esse,* vociferari, *tātam contumeliā ignominiamq; ab ignauissimo accipi hoste. Etiamne circūsedebimur:* inquit, *in castris, vt fame potius per ignominiam, ꝗ ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dij bene verterent: facerentq; quod se dignum quisq; duceret. Consulem M. Attilium vel solū, si nemo alius sequatur, iturum aduersus hostes: casurumq; inter signa Samnitiū potius, ꝗ circumuallari castra Romana videat.* Dicta Consulis, legati, tribuniq; & omnes turmę equitū, & centuriones primorum ordinum approbauere. tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac ꝑpe victi procedunt versus hostem, nec spe, nec animo certiorem. itaq; simul cōspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitiū agmine ad nouissimum fremitus pfertur: *exire, id quod timuerint, ad impediendū iter Romanos: nullā inde ne fuga quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostib. per corpora eorū euadendū.* in medio sarcinas coniiciunt: armati suis quisq; ordinib. instruunt aciem. Iam exiguum XXXVI inter duas acies erat spatium: & stabant exspectantes dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris anim⁹ est ad pugnandum. Diuersiq; integri atque intacti abiissent, ni cedenti instaturum alterum timuissent. sua spōte inter inuitos tergiuersantesq; segnis pugna, clamore incerto atque impari, cœpit: nec vestigio quisnam mouebatur. Tum Consul Rom. vt rem excitaret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit: quorū quum pleriq; delapsi ex equis essent, & alii turbati, & ab Samnitiū acie ad opprimendos eos qui ceciderant, & ad suos tuendos ab Rom. ꝓcursum est. Inde paululum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures ꝓcurrerunt Samnites, & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis ꝓculcauit. hinc fuga cœpta totam auertit aciem Romanam. Iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, quū Consul equo præuectus ad portā castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, *vt quicumq; ad vallum tenderet, siue ille Romanus, siue Samnis esset, pro hoste haberetur:* hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendentib. suis in castra. *Quo pergis,* inquit, *miles? & hic arma & viros inuenies: nec viuo Consule nisi victor castra intrabis. proinde elige, cū ciue an hoste pugnare malis.* Hæc dicēte Cōsule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem

Samnites instruunt aciem.

Attilius ad fugientes milites.

pedirem in pugnam redire iubent Non virtus solum Consulem.
sed fors etiam adiuuit: quod non institerunt Samnites, spacium,
quę circumagendi signa, vertendiq; aciem à castris in hostē fuit.
Tum alii alios hortari, *vt repeterent pugnam:* centuriones ab signi-
feris rapta signa inferre: & ostēdere suis, paucos & ordinibus in-
compositis effuse venire hostes. Inter hæc Consul manus ad cœ-
lum attollens, voce clara ita vt exaudiretur, templū Ioui Statori
vouet, si constitisset à fuga Romana acies, redintegratoq; prœlio
cæcidisset vicissetque legiones Samnitiū. omnes vndiq; annisi ad
restituendam pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis,
numen etiam Deorum respexisse nomen Romanum visum, adeo
facile inclinata res, repulsique à castris hostes: mox & redacti ad
eum locum, in quo cōmissa pugna erat. Ibi obiacente sarcinarum
cumulo, quas coniecerant in mediū, hæsere impediti: deinde ne
diriperentur res, orbem armatorū sarcinis circūdant. Tum ve-
ro eos à fronte vrgere pedites, ab tergo circūuecti equites. ita in
medio cæsi, captique. Captiuorū numerus fuit septē millia ccc. *Samnites*
qui omnes nudi sub iugū missi, cæsos retulere ad quatuor millia *cæsi capti-*
octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit, recensente *que.*
Consule biduo acceptam cladem, amissorum militū numerus re-
latus septem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebātur, alte-
ro exercitu Samnites Interamnam coloniā Romanam, quæ via
Latina est, occupare conati. vrbē non tenuerunt: agros depopu-
lati quū prædam aliam inde mistam hominū atque pecudum, co-
lonosq; captos agerent, in victorē incidunt Consulem ab Luce-
ria redeuntē: nec prædam solum amittūt, sed ipsi longo ac impe-
dito agmine incompositi cæduntur. Consul Interamnam, edicto
dominis ad res suas noscēdas recipiendasque reuocatis, & exerci-
tu ibi relicto, comitiorū causa Romā est ꝑfectus. Cui de trium- *Attilio de*
pho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & ꝙ *triumpho*
XXXVII captiuos sine pactione sub iugū misisset. Consul alter Postumi[9], *agenti ne-*
quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto ex- *gatur ho-*
ercitu primum peruastauerat Volsiniensem agrum: deinde cum *nos.*
egressis ad tuendos fines, haud ꝓcul mœnib. ipsorum depugnat.
duo millia cc. Etruscorum cæsi: cæteros ꝓpinquitas vrbis tutata *Postumius*
est. In Rosellanum agrum exercitus traductus, ibi non agri tantū *Cos. pro-*
vastati, sed oppidum etiā expugnatum, capta amplius duo millia *spere in*
hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamē clarior *Hetruria*
maiorq; q̄ bellū in Etruria eo anno fuerat, parta est, tres validissi- *res gerit.*
mæ vrbes Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Aretium, pacē petiere,
& vestimentis militū, frumentoque pacti cum Consule vt mitti
Romā oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetra-
uerunt. mulcta præsens * quingentūm millium æris in singulas ** Val.*
ciuitates imposita. Ob hasce res gestas cōsul quū triumphū ab se- *5000.*
natu moris magis causa, q̄ spe impetrādi petisset, videretque alios *coron.*

quod tardius ab vrbe exisset; alios, ꝙ iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoq; negare triumphum: *Non ita, inquit, patres cõscripti vestræ maiestatis meminero, vt me consulem esse obliuiscar; eodẽ iure imperij, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atq; Etruria subactis, victoria & pace parta triumphabo.* Ita senatũ reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est. pars intercessuros, ne nouo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se aduersus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est: vocatusq; eo cõsul, quum L. Horatium, Marcum Valerium cõsules, C. Martium Rutilum nuper patrem eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse diceret, adiiciebat, *se quoq; laturũ fuisse ad populum, ni sciret mãcipia nobiliũ tribunos plebis legẽ impedituros: volũtatẽ sibi ac fauorẽ consentientis populi ꝓ omnib. iussis esse, ac futurã:* posteroq; die auxilio tribunorum plebis trium aduersus intercessionem septem tribunorum, & consensum senatus, celebrante populo diem triumphauit. Et huius anni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot vrbibus, in Apulia fusum fugatumq;, sauciũ ipsum cum paucis Luceriam cõpulsum: ab Attilio in Etruria res gestas; eumq; triumphasse. Fabius ambos Cõsules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit, traductumq; in Etruriam exercitũ: sed ab vtro Cõsule nõ adiecit: & ad Luceriam vtrimq; multos occisos: inq; ea pugna Iouis Statoris ædem votã, vt Romulus ante vouerat; sed fanum tãtum, id est locus templo effatus iam sacratus fuerat. Cæterum hoc demum anno, vt ædẽ etiã fieri senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata Respublica in religionem venit. Sequitur hunc annum Cõsul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens, victoriaq; quãtam de Samnitib. nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem Cõsulem pepererat, & forte eodẽ conatu apparatuq; omni opulentia insignium armorum bellum adornauerant: & opes Deorum ẽt adhibuerãt ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu ꝑ omne Samnium habito noua lege: *vt qui iuniorũ conuenisset ad imperatoriũ edictum, quiq; iniussu abisset, caput Ioui sacratum esset.* tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus, ad quadraginta millia militum, ꝙ roboris in Samnio erat, conuenerunt. ibi mediis fere castris locus est cõspectus cratibus, pluteisq; & linteis cõtectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ouio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitiũ religione: qua quondam vsi maiores eorum fuissent, quum adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent cõsilium. Sacrificio perfecto, ꝑ viatorem imperator acciri iubebat nobilissimum quem-

Scriptorũ varietas.

Samnites conatu & apparatu Samnites bellum adornant.

XXXVIII

quemq; genere factisq;. ſinguli introducebantur. erat quum alius apparatus ſacri, qui perfundere religione animum poſſet: tum in loco circa omni cõtectu. aræ in medio, victimæq; circa cæſæ. & circumſtãtes centuriones ſtrictis gladiis, admouebatur altaribus miles, magis vt victima, q̃ vt ſacri particeps: adigebaturq; iureiurando, *q̃ viſa auditaq́; in eo loco eſſent, non enunciaturum*, dein iurare cogebatur diro quodã carmine in execrationem capitis familiæq; & ſtirpis compoſito, *niſi iſſet in prœliũ, quo imperatores duxiſſent: & ſi aut ipſe ex acie fugiſſet, aut ſi quem fugientẽ vidiſſet, non extemplo occidiſſet*. Id primo quidã abnuentes iuraturos ſe obtruncati circa altaria ſunt: iacentes deinde inter ſtragem victimarum, documento ceteris fuere, ne abnuerent. Primorib. Samnitium ea deteſtatione obſtrictis, decẽ nominatis ab imperatore eis dictũ, *vt vir virũ legerent*, donec ſexdecim millium numerum confeciſſent: ea legio *lintеata* ab integumento cõſepti, quo ſacrata nobilitas erat, appellata eſt. his arma inſignia data, & criſtatæ galeæ, vt inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti milliũ alius exercitus fuit, nec corporum ſpecie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni diſpar. hic hominũ numerus ꝙ roboris erat, ad Aquiloniã cõſedit. Cõſules ꝑfecti ab vrbe: prior Sp. Caruilius, cui

XXXIX veteres legiones, quas M. Attili⁹ ſuperioris anni Cõſul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erãt, cum eis in Samnium ꝑfectus, dum hoſtes operati ſuperſtitionib. cõcilia ſecreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæſa ibi millia hominum duo ferme atq; octingenti: capta quatuor millia ducenti ſeptuaginta. Papirius nouo exercitu (ita decretum erat ſcripto) Duroniam vrbem expugnauit: minus q̃ collega cepit hominum, plus aliquanto occidit. ꝑda opulenta vtrobiq; eſt parta. Inde peruagati Samniũ Conſules maxime depopulato Atinate agro. Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniã, vbi ſumma rei Samnitium erat, peruenit. ibi aliquandiu nec ceſſatum ab armis eſt, neque grauiter pugnatum, laceſſendo quietos, reſiſtentibus cedendo: comminandoq; magis q̃ inferendo pugnam dies abſumebatur, quod quum inciperetur, remittereturque, omnium rerum etiam paruarum euentus proferebatur in dies. Altera Romana caſtra viginti millium ſpatio aberant: & abſentis collegæ conſilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorque Caruilius, quo maiore diſcrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, ꝙ obſidebat, erat. L. Papirius iam per omnia ad dimicãdum ſatis paratus, nuncium ad collegam mittit; *ſibi in animo eſſe, poſtero die, ſi per auſpicia liceret: confligere cum hoſte: opus eſſe & illum quanta maxima vi poſſet Cominium oppugnare: ne quid laxamenti ſit Samnitibus ad ſubſidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiſcendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam conſulta referens. Papirius nuncio miſſo extemplo cõcionẽ habuit; multa de vni-

Caruilius Cos. Amiternum vi cepit.

Papirius conſul Duroniam expugnauit.

Papirius milites ſuos alloquitur

de vniuerso genere belli, multa de præsenti hostiũ apparatu, vana magis specie, quã efficaci ad euentum disseruit. *Non enim cristas vulnera facere, & per picta atq; aurata scuta transire Romanũ pilũ: & cãdore tunicarum fulgentem aciem, vbi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atq; argenteã Samnitiũ aciem à parẽte suo occidione occisam: spoliaq; ea honestiora victori hosti quam ipsis arma fuisse. Datum hoc nomini familiaq; sua, vt aduersus maximos conatus Samnitium opponeretur duces: spoliaq; ea referrent, quæ insignia publicis etiã locis decorãdis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum si qua coiectura mentis diuinæ sit, nulli vnquã exercitui fuisse infestiores, quã qui nefando sacro mista hominũ pecudumq; cæde respersus: ancipiti, Deûm ira deuotus, hinc fœderũ cum Romanis ictorum testes Deos, hinc iurisiurãdi aduersus fœdera suscepti execrationes horrẽs, inuitus iurauerit, oderit sacramentũ; vno tẽpore Deos, ciues, hostes metuat.* Hæc cõperta per fugarum indicia, quum apud infensos iam XL sua sponte milites disseruisset: simul diuinæ humanæq; spei pleni, clamore consentienti pugnã poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen, morã diei noctisq; oderunt. Tertia vigilia noctis iã relatis literis à collega Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimiq; æque intenti erant: dux militũ, miles ducis ardorem spectabat. is ardor omnium ẽt ad eos q auspicio intererant, peruenit. nam quum pulli non pascerentur, pullarius auspiciũ mentiri ausus, tripudiũ solistimũ Consuli nunciauit. Consul lætus auspicium egregium esse, & Deis auctoribus rem gesturos: pnunciat; signumque pugnæ pponit. Exeunti iam in aciem nunciat pfuga. viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas. qđ ne ignoraret collega extẽplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri iubet, subsidiaque suis quæque locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionẽ; equitib. legatos alios, C. Cæditium & Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alatibus in tumulum cõspectum ppere circumducere iubet, atque inde inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto puluere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio ei* diei, exauditaq; ab equitibus Romanis, qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciauerunt. Iuuenis ante doctrinam Deos spernentem natus rem inquisitã, ne quid incompertum deferret, ad consulem detulit. cui ille: *Tu quidem macte virtute diligentiaque esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat in semetipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituique egregium auspicium est:* centurionibus deinde imperauit, vt pullarios inter prima signa constituerent. Promouent & Samnites signa,

Papirianus miles auidus pugnæ.

Altercatio inter pullarios exorta.

insequitur acies ornata, armataque, vt hostium quoq; magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurreretur que, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit, quod vbi Consuli nunciatum est, *Dy in prælio sunt*, inquit, *habet pœnam noxiũ caput*. Ante consulẽ hęc dicentẽ coru' voce clara occinuit; quo lætus augurio cõsul, affirmans *numquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos:* signa canere, & clamorẽ tolli iussit. Prœlium commissum atrox, ceterum lõge disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis, auidos hostium sanguinis in prœliũ rapit. Samnitiũ magnã partẽ necessitas ac religio inuitos magis resistere, quã inferre pugnã cogit. nec sustinuissent primum clamorem atq; impetum Romanorum, per aliquot iã annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret, quippe in oculis erat omnis ille occulti parat' sacri, & armati sacerdotes, & ꝓmiscua hominum pecudumq; strages, & respersæ fando nefandoq; sanguine aræ, & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpiq; compositum, his vinculis fugæ obstricti stabant, ciuem magis q̃ hostem timentes. Instare Romanus a cornu vtroque, à media acie, & cædere Deorum hominumq; attonitos metu, repugnatur segniter, vt ab iis quos timor moraretur à fuga. Iã prope ad signa cędes peruenerat, quum ex trãsuerso puluis, velut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octauium Metium quidã eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: puluerem maiorem quam pro numero excitabãt insidentes mulis calones; frondosos ramos per terram trahebãt: arma signaque per turbidã lucem in primo apparebant: post altior densiorque puluis equitum speciem cogentium agmẽ dabat, fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmauit errorem: clamitans inter prima signa, ita vt vox etiã ad hostes accideret: *captum Cominium, victorem collegam adesse, anniterentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo, inde tribunis, centurionibusq; imperat, vt vias equitibus patefaciãt. Ipse Trebonio Cædicioq; prædixerat, vt vbi se cuspidem erectã quatientem vidissent, quãta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, vt ex ante præparato, fiunt. pãduntur inter ordines viæ: ꝓuolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitq; ordines quacumque impetũ dedit. instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum iam Deorum hominumq; victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter iurati iniuratique fugiunt, nec quemquã præter hostes metuunt. Peditũ agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniã compulsum est. nobilitas equitesq; Bouianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes, ac diuersa cornua, dextrũ ad castra Samnitiũ, læuum ad vrbem tendit. Prior aliquãto Volumnius castra cepit. ad vrbẽ

Atrox prœlium inter Romanos & Samnites.

XLI

Samnites terga vertunt.

Scipioni maiore resistitur vi. nō quia plus animi victis est, sed melius muri q̄ vallum armatos arcent. inde lapidib. propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pauore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ vrbis oppugnationem ratus, interrogat. *Satin' æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse, se victores pelli à portis vrbis?* Reclamantibus vniuersis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portā: secuti alii, testudine facta in vrbem perrumpunt: deturbatisque Samnitibus qui circa portam erant, muros occupauere: penetrare interiora vrbis, quia pauci admodum erant, non audent. Hæc primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: iam enim præceps in occasum Sol erat: & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat, progressus longius ab dextra, castra capta videt: ab læua clamorem in vrbe, mistum pugnantium ac pauentium fremitu esse. & tum forte certamen ad portā erat. aduectus deinde equo propius, vt suos in muris videt: nec iā integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset: acciri quas receperat copias, signaque in vrbem inferri iussit, ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quieuere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. XLII

Aquilonia vrbs Samnitium expugnatur.

Cæsa illo die ad Aquiloniā Samnitiū millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorē in acie visum: seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei. Ab eodem robore animi neq; controuerso auspicio reuocari à prœlio potuit, & in ipso discrimine, quo templa Dijs immortalib. voueri mos erat, vouerat Ioui Victori, *si legiones hostiū fudisset, pocillū mulsi priusq̄ temetum biberet, sese facturum:* id votum Diis cordi fuit; & auspicia in bonum verterunt.

Cominiū oppugnat Caruilius Consul.

Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit vrbem: subsidiaq; firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Iam signū dātem eum nuncius a collega trepidus de viginti cohortium aduentu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum reuocare instructā, intentamq; ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scæuā legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus equitatuq; ire aduersus subsidium hostiū iussit: quocumq; in loco fuisset obuius, obsisteret ac moraretur; manumq;, si forte ita res posceret, consereret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoueri possent. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte vrbis iussit, ac testudine ad portas successit. simul & refringebātur portæ, & vis vndiq; in muros fiebat. Samnites, sicut antequā in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad ꝓhibendos vrbis aditu hostes: ita postquam iam non ex interuallo; nec missilibus, sed cominus gerebatur res: & qui ægre successerant ex plano in muros loco, XLIII

quem

quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant: relictis turribus murisq; in forum omnes compulsi, paulisper inde tentauerunt extremã pugnę fortunam. deinde abiectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerũt. cęsa ad quatuor millia ac trecẽti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas vrbes spatio, vbi tertia exspectata erat pugna, hostes non inuenti. septem millia passuum quũ abessent à Cominio, reuocati ab suis, neutri prœlio occurrerunt. primis ferme tenebris quum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos vtrimq; par accidens sustinuit. deinde è regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi lógius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati, passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoq; lucem egere. prima luce incerti quam in partẽ intenderent iter, repente in fugam consternantur. conspecti ab equitibus: qui egressus nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem non vallo, non stationibus firmatam. conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: iamque etiam legionariæ cohortes sequebantur: ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite nouissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti, arma multa pauidi, ac signa militaria duodeuiginti reliquere: alio agmine incolumi, vix ex tanta trepidatione Bouianũ

XLIV peruentum est. Lætitiam vtriusq; exercitus Romani auxit, & ab altera parte feliciter gesta res. vterq; ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde tectis ignem iniecit. eodemq; die Aquilonia & Cominium deflagrauere: & consules cum gratulatione mutua legionum, suaque, castra coniunxere. In conspectu duorũ exercituum & Caruilius suos pro cuiusq; merito laudauit, donauitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie circa castra, circa vrbem, fuerat certamẽ, Sp. Nautium, Sp. Papirium fratris filium, & quatuor centuriones: manipulumque hastatorum, armillis aureisq; coronis donauit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuuenem Papirium, propter nauatam cum equitatu & in prœlio operam, & nocte qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit. centuriones, militesq; quia primi portam, murumque Aquiloniæ ceperant. equites omnes ob insignem multis locis operam, corniculis, armillisque argenteis donat. Consilium inde habitum, quum iam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus aut vtriusque, aut certe alterius, *optimum visum, quo magis fracta res Samnitiũ essent, eo pertinacius & infestius agere cetera, & persequi: vt perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando iam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, vnum superesse belli genus, vrbium oppu-*

Coss. suos pro cuiusque merito laudant donantque.

oppugnationes, quarum per excidia militẽ locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent. Itaq; literis missis ad senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diuersi Papirius ad Sepinum, Caruilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ. & quatridui supplicatione publicum gaudium priuatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum quonã modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio aduersi venisset, quæ coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis auersa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum à M. Atilio prætore in senatum introductæ, querebantur *vri & vastari agros à finitimis Etruscis, quod desciscere à populo Romano nollent, obtestabanturq́; patres conscriptos, vt se à vi atque iniuria communium hostium tutarentur*. Responsum legatis: *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitiũ, fore*. Segnius tamen, quod ad Etrutiam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi acuit curam patribus, vt fetiales mittendos ad res repetendas censerent, quibus nõ redditis, ex auctoritate patrum iussu populi bellum Faliscis indictum est: iussique consules sortiri, *vter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret*. Iam Caruilius Volanam, & Palumbinũ, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prœlio: & cum maiore sua quam hostium iactura, dimicauit. castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus vrbibus capta, aut cæsa, ad decem millia hominum: ita, vt pauo re admodum plures caperentur. Sortientibus prouincias consulibus, Etruria Caruilio euenit, secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum maior vis hostium restitit: sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam vrbem aduersus eruptiones hostium pugnatum, neque obsidio, neque bellũ ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur randem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque, vi atque operibus vrbem expugnauit. itaque ab ira plus cædis editum capta vrbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in vrbes paucas, militi concessa est. Niues iam omnia oppleuerant, nec durari extra tecta poterat: itaq; consul de Samnio exercitum dedu-

[Margin notes, left:]
Hetruscos rebellasse nunciatur.
Faliscis bellum indicitur.
Quas vrbes in Samnio Caruilius Cos. ceperit.
Sepinum magna vi Papirius Cos. expugnauit.
Papirij triumphus.

[Margin, right:] XLV (beside "in concione auditæ"); XLVI (beside "Niues iam omnia oppleuerant")

deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est de-
latus. triumphauit in magistratu, insigni, vt illorum temporum
habitus erat, triumpho. pedites equitesque insignes donis tran-
siere, ac transuecti sunt: multæ ciuicæ coronæ vallaresq; ac mu-
rales conspectæ. inspectata spolia Samnitium; & decore ac pul-
chritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum or-
natu locorum erant, comparabantur, nobiles aliquot captiui, cla-
ri suis patrumque factis, ducti. æris grauis magna vis transuecta.
* vicies centū millia & quingenta triginta tria millia: id æs reda- *Val.*
ctum ex captiuis dicebatur. argenti, quod captū ex vrbibus erat, *2330. co-*
* P.M. cccxxx omne æs argentumq; in ærarium conditum, mi- *ron.*
litibus nihil datum ex præda est. auctaque ea inuidia est ad ple- *Val.*
bem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est; *3300. co-*
quum, si spreta gloria fuisset captiuæ pecuniæ in ærariū illatæ, & *ron.*
militi tum dari ex præda, & stipendiū militare præstari potuisset.
Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem
veterum auctorum inuenio: (neque hercule tam exiguo tempore
perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius cōsul dedica-
uit, exornauitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit,
vt non templum tantum forumq; his ornaretur, sed sociis etiam
colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum or-
natum diuiderentur. A triumpho exercitum in agrum Vestinum,
quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hybernatum duxit. Inter
hæc Caruilius consul in Etruria Troilium primū oppugnare ad-
ortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pa-
ctos, vt abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem, oppi-
dumque ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis
expugnauit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti: minus
duo millia capti. & Faliscis pacem petentibus annuas inducias de-
dit: pactus * centū millia grauis æris, & stipendium eius anni mi- *Val.*
litibus. His rebus actis ad triumphum decessit, vt minus clarum *1000. co-*
de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo E- *ron.*
trusci belli æquatum æris grauis tulit in ærariū * trecenta nona- *Caruilij*
ginta millia: de reliquo ære ædē Fortis Fortunę de manubiis fa- *trium-*
ciendam locauit, prope ædem eidem Deæ ab rege Seruio Tullo *phus.*
dedicatam & militibus ex præda centenos binos asses: & alterum *Val.*
tantum centurionibus atq; equitibus, malignitate collegæ gra- *3900. co-*
tius accipientibus munus, diuisit. Fauor cōsulis tutatus ad popu- *ron.*
lum est L. Postumium legatum eius: qui dicta die à M. Cantio tri-
buno plebis fugerat in legationem (vt fama ferebat) populi iudi- *Lustrum*
XLV- cium: iactatique magis, quam peragi accusatio eius poterat. Ex- *conditum*
II acto iam anno noui tribuni plebis magistratum inierant; iisque *est, quo*
ipsis, quia vitio creati erāt, quinque post dies alii suffecti. Lustrū *censa sunt*
conditū eo anno est à P. Cornelio Aruina, C. Martio Rutilo, cen- *capita*
soribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta vi- *262322.*
ginti

ginti duo. Censores vicesimi sexti à primis censoribus, lustrum vndevicesimum fuit. Eodem anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectauerunt: palmæque, tum primum translato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bouillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creauit consules, Q. Fabium Maximi filium, Gurgitem, & D. Iunium Brutum Scæuam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium vnius mali, pestilentiæ vrentis simul vrbem atque agros, suffecit, portentoque iam similis clades erat, & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab Diis daretur. inuentum in libris, Æsculapium ab Epidauro Romam accersendum. neq; eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod vnum diem Æsculapio supplicatio habita est.

Pestilentia.

EPITOME AB XI. AD XX. LIBRVM HISTORIARVM AB VRBE CONDITA T. Liuii Patauini; Quas, vt amissæ Historiæ argumentum extaret, hoc in loco placuit inserere.

EPITOME LIBRI XI.

CVm Fabius Gurges consul male aduersum Samnites pugnasset, & senatus de remouendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum mouit, quod iturum se filio legatum pollicitus est: idque præstitit, eius consiliis & opera filius consul adiutus, cæsis Samnitibus triumphauit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho securi percussit. Quum ciuitas pestilentia laboraret; missis legatis, vt Æsculapij signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in nauem eorum contulerat, in quo ipsum numē esse constabat, deportauère: eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est. L. Postumius consularis, quoniam quū exercitui præesset, opera militū in agro suo vsus erat, damnatus est. Cum Samnitib. pacem petentibus fœdus quarto renouatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus cæsis, & Sabinis, qui rebellauerant victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphauit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumuiri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto lustrum conditum est: censa sunt ciuium capita CCLXXIII. millia. Plebs propter æs alienum, & graues & longas seditiones, ad vltimum secessit in Ianiculum, vnde à Q. Hortensio Dictatore deducta est, isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item aduersus Lucanos, contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuerat.

LIBRI

LIBRI XII.

Qvum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab ijs cæsus est. Quum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duumuiro qui præerat classi occiso, legati ad eos à senatu, vt de iis iniuriis quererentur missi, pulsati sunt. ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Aduersus eos & Lucanos, & Brutios, & Etruscos aliquos prœliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, vt auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupauit.

LIBRI XIII.

Valerius Leuinus consul parum prospere aduersus Pyrrhum pugnauit: elephantorum maximè inusitata facie territis militibus. Post prœlium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem inuenit: populabundusq; ad vrbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum, à senatu, vt de redimendis captiuis ageret, frustra vt patriam desereret, à rege tentatus est. captiui sine precio remissi sunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad senatū missus, petijt, vt componendæ pacis causa rex in vrbem reciperetur, de qua re cum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui ꝓpter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, vt id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit, censa sunt ciuium capita CCLXXVIII. *millia,* CCXXII. *Iterum aduersus Pyrrhum dubio euentu pugnatum est. Cum Carthaginensibus quarto fœdus renouatum est. Quum C. Fabricio consuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos, Brutios, & Samnites prospere gestas continet.*

LIBRI XIV.

Pyrrhus in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iouis signum, caput eius per aruspices inuentum est. Curius Dētatus, cum delectum haberet: eius qui citatus non responderat, bono primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reuersum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu mouit, quod is decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita ciuium CCLXXI. *millia,* CCXXIV. *Cum Ptolemæo Ægypti rege societas iuncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viua defossa est. Coloniæ deductæ sunt, Posidonia & Cossa. Carthaginensium classis auxilio Mamertinis venit, quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites, & Brutios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.*

LIBRI

LIBRI XV.

Victis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupauerat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuuenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data: coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneuentum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento vti cœpit. Vmbri & Salentini victi, in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, vt essent octo.

LIBRI XVI.

Origo Carthaginensium, & primordia vrbis referuntur, contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxiliũ Mamertinis ferendũ censuit senatus. Quum de ea re inter suadentes, vt id fieret, dissuadentesque contentio fuisset, transgressique tum primum mare equitibus Romanis, aduersus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt ciuium capita CCXCII. millia, CCXX V. Decimus Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Esernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Volscos prospere gestas continet.

LIBRI XVII.

Cn. Cornelius Cos. à classe Punica circumuentus, & per fraudem veluti in colloquium euocatus, captus est. C. Duilius Cos. aduersus classem Pœnorum prospere pugnauit, primusque omnium Romanorum ducum naualis victoriæ duxit triumphum. ob quam causam ei perpetuus honos habitus est, vt reuertenti à cœna tibicine canente funale præferretur. L. Cornelius Cos. in Sardinia & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonẽ Pœnorum ducem feliciter pugnauit. Attilius Calatinus Cos. quum in locum iniquum à Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnij tribuni militum virtute & opera euasit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se conuerterat. Annibal dux Pœnorum victa classe, cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est. Regulus Cos. victis nauali prœlio Pœnis, in Africam traiecit.

LIBRI XVIII.

Attilius serpentem portentosæ magnitudinis cum maxima militum clade occidit, & quum aliquot prœliis bene aduersum Carthaginẽses pugnasset, successorque ei à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, idipsum per literas ad senatum missas questus est: in quibus inter causas petẽdi successoris, q̃ agellus eius à mercenariis esset desertus. Quærente deinde fortuna, vt magnum vtriusque casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio, & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformauère naufragia classium. Tib. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius

M. Va-

M. Valerius Maximus censores quum senatum legerent, XIII. senatu mouerunt, lustrum cōdiderunt, quo censa sunt ciuium capita CCCXCVII. millia, CCCXCVII. Regulus missus à Carthaginensibus ad senatum, vt de pace, & si eam non posset impetrare, de captiuis commutandis ageret, iureiurando astrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captiuos non placuisset. vtrumque negandi auctor senatui fuit: & quum fide custodita reuersus esset, supplicio à Carthaginensibus de eo sumpto, perijt.

LIBRI XIX.

CÆtilius Metellus, rebus aduersus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, XIII. ducibus hostium, & centum viginti elephātis in eo ductis. Claudius Pulcer Cos. qui contra auspicia profectus iussit immergi pullos, qui cibari nolebant: infeliciter aduersus Carthaginenses classe pugnauit, & reuocatus à senatu, iussusq; dictatorem dicere, C. Glauciam dixit, sortis vltimæ hominem: qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextat⁹ spectauit. Attilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captiuorum cōmutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregellæ, in agro Salētino Brudusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita CCLI millia CCXXII. Claudia soror Claudij, qui contemptis auspiciis male pugnauerat, à ludis reuertens, cum turba premeretur, dixit: Vtinam frater meus viueret, iterumq; classem duceret. ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex Maximus, A. Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in vrbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus aduersus Pœnos prospere pluribus gestis, summam victoriæ C. Luctatius consul victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adiectæ sunt, Velina, & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.

LIBRI XX.

SPoletium colonia deducta est. Aduersus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt. Tutia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter vnum ex legatis, qui ad eos missi erant occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, vt essent quatuor. Galli transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui, Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt. Item Illyrij, cum rebellassent, domiti in deditio-

deditionem venerunt. Lustrum à censorib. conditum est. quo censa sunt ciuium capita CCLXX. *millia* CCXIII. *Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor viam Flaminiam muniuit: & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona.*

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italia belli Punici secundi acta narrantur: & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, à quo Saguntum sociorum populi Romani ciuitas octauo mense capta est. de quibus iniuriis missi legati ad Carthaginenses, qui quererentur, cum satisfacere nollent, bellum iis indictum est. Annibal superato Pyrenæo saltu, per Gallias fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit: & laborioso per eas transitu quum montanos quoq; Gallos obuios aliquot prœliis repulisset, descendit in Italiam, & ad Ticinum amnẽ Romanos equestri prœlio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumq; exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Annibal Apenninum quoque per maximam militum vexationem propter vim tempestatum transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnauit, duce hostium Magone capto.

IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ I
totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime
memorabile omnium, quæ vnquam gesta sint, me scripturum;
quod Annibale duce Carthaginenses cum populo Romano gesſere.
nam neq; validiores opibus vllæ inter se ciuitates gentesque
contulerunt arma: neq; his ipsis tantum vnquam virium aut roboris
fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo
Punico conferebant bello, & adeo varia belli fortuna, ancepsque
Mars fuit, vt propius periculo fuerint, qui vicere. odiis etiã prope
maioribus certarunt, quã viribus: Romanis indignantibus, quod
victoribus victi vltro inferrẽt arma: Pœnis, quod superbe auareque
crederent imperitatũ victis esse. Fama etiam est, Annibalem
annorum ferme nouem, pueriliter blandientẽ patri Amilcari, vt
duceretur in Hispaniam, quum perfecto Africo bello exercitũ eo
traiecturus sacrificaret, altaribus admotũ, tactis sacris iureiurando
adactum, *se quum primũ posset, hostem fore populo Romano.* Augebant
ingentis spiritus virum Sicilia Sardiniaq; amissæ: nam & Siciliam
nimis celeri desperatione rerum concessam, & Sardiniam
inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito,
interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod II
fuit sub recentem Rom. pacem, per quinq; annos: ita deinde nouem
annis in Hispania augẽdo Punico imperio gessit, vt appareret
maius eum, quàm quod gereret, agitare in animo bellum. & si
diutius

Annibal annos nouem natus hostem se pop. Roman. fore iureiurando astringit.

diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuis-
se, quæ Annibalis ductu intulerunt: Mors Amilcaris peropportu-
na, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal
inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore
ætatis (vti ferunt) primo Amilcari cōciliatus: gener inde ob altā
indolem profectus animi ascitus: & quia gener erat, factionis
Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemq; plusquam modicæ
erant, haud sane voluntate principum in imperio positus. Is plura
consilio quam vi gerens, auspicijs regulorū magis, conciliandisq;
per amicitiam principum nouis gentibus, quam bello aut armis
rem Carthaginensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit.
barbarus cum quidā palam ob iram interfecti ab eo domini ob-
truncauit, comprehensusq; à circumstantibus, haud alio quam si
euasisset vultu, tormentis quoq; cum laceraretur, eo fuit habitu
oris, vt superante lætitia dolores, ridentis etiam speciem præbue-
rit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in solicitandis gentibus,
imperioq; iungendis suo fuerat, fœdus renouauerat populus Ro-
manus, *vt finis vtriusq; imperij esset amnis Iberus, Saguntinisq; medijs*
III *inter imperia duorum populorum libertas seruaretur.* In Asdrubalis
locū haud dubia res fuit, quin prærogatiuam militarem, qua ex-
templo iuuenis Annibal intra prætorium delatus, imperatorque
ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, fauor et-
iam plebis sequeretur. Hūc vix dum puberem Asdrubal literis ad
se accersierat: actaq; res in senatu etiam fuerat: Barchinis nitenti-
bus, vt assuesceret militiæ Annibal, atque in paternas succederet
opes. Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum postulare vide-
tur,* inquit, *Asdrubal, & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendū.*
Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes conuer-
tisset, *Florem ætatis,* inquit, *Asdrubal, quē ipse patri Annibalis fruen-
dū præbuit, iusto iure eum à filio repeti censet. nos tamen minime decet
iuuentutē nostram pro militari rudimento assuescere libidini impera-
torum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis sero imperia immo-
dica, & regni paterni speciem videat? & cuius regis genero hæreditarij
sint relicti exercitus nostri, eius filio parū mature seruiamus? Ego istū
iuuenē domi tenendum sub legibus, sub magistratib. docendum, viuere
æquo iure cū ceteris censeo; ne quandoq; paruus hic ignis incendium in-*
IV *gens exsuscitet.* Pauci ac ferme optimus quisq; Hannoni assentie-
bantur: sed (vt plerumq; fit) maior pars meliorem vicit. Missus
Annibal in Hispaniam, primo statim aduentu omnem exercitum
in se conuertit. Amilcarem viuentē redditum sibi veteres milites
credere, eundem vigorem in vultu, vimq; in o . :, habitū oris,
lineamentaq; intueri. deinde breui effecit, vt patri in se minimū
momentum ad fauorem conciliandum esset. Numquam inge-
nium idē ad res diuersissimas, parendum atq; imperandum, habi-
lius fuit itaq; haud facile discerneres, vtrum imperatori, an exer-

Asdrubal octo annis imperium Carthaginense obtinuit.

Asdrubal à barbaro quodam obtruncatur.

Hanno Barchinæ factionis inimicus.

Annibalis ingenium.

citui carior esset: neq; Asdrubal alium quemquam præficere malle, vbi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patientia par. cibi potionisque desiderio naturali, non voluptate modus finitus: vigiliarum somniq; nec die nec nocte discriminata tempora. id quod gerendis rebus superesset, quieti datũ: ea neque molli strato, neq; silentio accersita. multi sæpe militari sagulo opertum humi iacentem inter custodias, stationesq; militum conspexerunt. vestitus nihil inter æquales excellens, arma atque equi conspiciebantur. equitum peditumque idem longe primus erat. princeps prœlium inibat; vltimus conserto prœlio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant, inhumana crudelitas, perfidia plusquam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum iusiurãdum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorũ triennio sub Asdrubale imperatore meruit: nulla re, quæ agenda audendaque magno futuro duci esset, prætermissa. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia v ei prouincia decreta, bellumque Romanum mandatum esset, nihil prolatandum ratus, ne se quoque, vt patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantẽ casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit, quibus oppugnandis quia haud dubie Romana arma mouebantur, in Olcadum fines prius (vltra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginẽsium erat) induxit exercitum, vt non petisse Saguntinos, sed rerũ serie, finitimis domitis gentibus, iungendoque tractus ad id bellum videri posset. Carteiam vrbem opulentam caput gentis eius expugnat, diripitq;. quo metu perculsæ minores ciuitates, stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus opulentusq; præda Carthaginem Nouam in hyberna est deductus. Ibi large partiendo prædam, stipendia præterita cũ fide exsoluendo, cunctis ciuium suorum sociorumq; animis in se firmatis, vere primo in Vacceos promotum bellum, Hermandica & Arbacala Carteiorum vrbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorũ diu defensa. Ab Hermandica profugi exulibus Olcadũ, priore æstate domitæ gentis, quum se iunxissent, concitant Carpetanos: adortiq; Annibalẽ regressum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmẽ graue præda turbauere. Annibal prœlio abstinuit, castrisq; super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, agmen vado traiecit: valloq; ita producto, vt locum ad transgrediendũ hostes haberent, inuadere eos transeuntes statuit. equitibus præcepit, *vt quum ingressos aquam viderent, adorirentur peditum agmen*. in ripa elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appẽdicibus Olcadum Vacceorumq; centum millia fuere:

Annibal Olcadum fines ingreditur.

Carpetanorũ cum

fuère: inuicta acies, si æquo dimicaretur campo, itaq; & ingenio *Annibalis*
feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant ho- *prælium.*
stem, id morari victoriã rati, quod interesset amnis clamore sub-
lato, passim sine vllius imperio, qua cuique proximum est, in a-
mnem ruunt: Et ex parte altera ripæ vis ingens equitum in flumẽ
immissa, medioq; alueo haudquaquam pari certamine concur-
sum; quippe vbi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel inermi
equite, equo temere acto peruerti posset: eques corpore armisq;
liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque
rem gereret. Pars magna flumine absumpta: quidam vorticoso
amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus
regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in
vnum colligerentur, prius quam tanto ex pauore reciperent ani-
mos, Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa
fecit: vastatisq; agris, intra paucos dies Carpetanos quoq; in de-
VI ditionem accepit. Et iam omnia trans Iberũ præter Saguntinos,
Carthaginensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat:
ceterum iam belli causa certamina cum finitimis serebantur, ma-
xime Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator,
nec certamen iuris, sed vim quæri appareret, legati à Saguntinis *Saguntini*
Romam missi, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens o- *Romã le-*
rantes. Consules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sẽ- *gatos mit-*
pronius Longus, qui quum legatis in senatũ introductis de Rep. *tunt.*
retulissent, placuissetq; *mitti legatos in Hispaniam ad res sociorũ in-
spiciendas: quibus si videretur digna causa, & Annibali denunciarẽt,
vt ab Saguntinis sociis populi Rom. abstineret, & Carthaginẽ in Afri-
cã traijcerent, ac sociorũ populi Romani querimonias deferrẽt*: hac le-
gatione decreta, nec dũ missa, omniũspe celerius Saguntinũ op-
pugnari allatũ est. tunc delata ex integro res ad senatũ. Alij *pro-
uincias consulib. Hispaniam atq; Africã decernentes, terra mariq; rẽ
gerendã* censebant. alij *totũ in Hispaniam Annibalemq; intendebant
bellum*. erant qui *non temere mouendam rem tantã, exspectandosq; ex
Hispania legatos censerent*. Hæc sentẽtia, quæ tutissima videbatur,
vicit. legatiq; eo maturius missi P. Valerius Flaccus, & Q. Bebius
Pamphilus, Saguntum ad Annibalem, atque inde Carthaginem,
si nõ absisteretur bello, ad ducẽ ipsum in pœnam fœderis rupti deposcen-
VII *dum*. Dum ea Romani parant, consultantq;, iam Saguntum sum- *Saguntũ*
ma vi oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulentissima vltra Iberũ *oppugna-*
fuit, sita passus mille ferme à mari. oriundi à Zacyntho insula di- *tur ab An-*
cuntur: mistiq; etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. cete- *nibale.*
rum in tantas breui creuerant opes, seu maritimis seu terrestrib.
fructibus, seu multitudinis incremento, seu sanctitate disciplinę,
qua fidẽ socialẽ vsq; ad perniciem suam coluerũt. Annibal infe-
sto exercitu ingressus fines, peruastatis passim agris, vrbẽ tripar-
tito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremq;

 quam

quam cetera, circa vallem vergēs: aduersus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoueri posset. Sed vt loc⁹ procul muro satis ęquus agendis vineis fuit: ita haudquaquā prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, vt in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & iuuētus delecta vbi plurimum periculi ac laboris ostēdebatur, ibi vi maiore obsistebant. ac primo missilibus summouere hostē: nec quicquam satis tutum munientib. pati. deinde iam non pro mœnibus modo atq; turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaq; hostium animus erat. quib⁹ tumultuarijs certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quā Pœni. Vt vero Annibal ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauiter ictus cecidit: tanta circa fugā atq; trepidatio fuit, vt non multum abesset, quin opera ac vineę desererētur. Obsidio deinde per paucos dies magis quā oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur per quod tēpus vt quies certaminum erat, ita ab apparatu operū ac munitionum nihil cessatum. itaq; acrius de integro obortū est bellum, pluribusq; partibus vix accipientibus quibusdam opera locis vineæ cœptæ agi, admoueriq; aries. Abūdabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atq; obeunda multimoda arte destineri cœpti sunt: & non sufficiebant. iam enim feriebantur arietibus muri: quassatæ quoque multę partes erant. vna continentibus ruinis nudauerat vrbem. tres deinceps turres: quantumq; inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderant: captumq; oppidum ea ruina crediderant Pœni, qua, velut si pariter vtrosq; murus texisset, ita vtrimq; in pugnám procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationib. vrbium per occasionem partis alterius conseri solent: sed iustæ acies, velut patēti campo, inter ruinas muri tectaq; vrbis modico distantia interuallo constiterant. hinc spes, hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse iam se vrbē, si paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus: nec vllo pedē referēte, ne relicto a se loco hostem immitteret. Itaq; quo acrius & confertim magis vtrimque pugnabatur, eo plures vulnerabātur, nullo inter arma corporaq; vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili oblōgo, & cetera tereti, pręterquā ad extremum, vnde ferrum extabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantq; pice, ferrum autē tres in longum habebat pedes, vt cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime etiam si hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorem faciebat: q: quum medium accēsum mitteretur, conceptumq; ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat, nudumque militem ad insequentes ictus

Annibal ictus tragula.

Falarica quodnam telum.

VIII

ictus præbebat. Quum ergo diu anceps fuisset certamē, & Sagun-
tinis, quia præter spem resisterent, creuissent animi: Pœnus, quia
non vicisset, pro victo esset: clamorem repente oppidani tollunt,
hostemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidan-
temque exturbant: postremo fusum fugatumq; in castra redigūt.
Interim ab Roma legatos venisse nunciatum est. quibus obuiam
ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, *nec tuto eos adituros inter
tot tam effrenatarum gentium arma. nec Annibali, tāto discrimine re-
rum, operæ esse legationes audire.* Apparebat, non admissos protinus
Carthaginem ituros. literas igitur nunciosq; ad principes factio-
nis Barchinæ præmittit, vt præpararent suorum animos, ne quid
x pars altera gratificari pro Romanis posset. Itaq; præterquā quod
admissi auditiq; non sunt, ea quoq; vana atque irrita legatio fuit.
Hanno vnus aduerso senatu causam fœderis rupti, magno silen-
tio propter auctoritatē suā, cum assensu audientiū egit. *Per Deos
fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniē
ad exercitum mitterent, non manes, non stirpem eius conquiescere viri:
nec vnquā, donec sanguinis nominisq; Barchini quisquā supersit, quie-
tura Romana fœdera. Iuuenem flagrantem cupidine regni, viamq; vnā
ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusq;
viuat, velut materiam igni præbentes, ad exercitum misistis. aluistis er-
go hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsidens ex-
ercitus, vnde arcentur fœdere: mox Carthaginē circumsedebunt Roma-
næ legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt
vlti. vtrū hostem, an vos, an fortunam vtriusque populi ignoratis? Le-
gatos ab sociis, & pro sociis veniētes bonus imperator vester in castra nō
admisit, ius gentiū sustulit. hi tamen, vnde ne hostium quidem legati
arcentur, pulsi ad vos veniūt, res ex fœdere repetūt, publica fraus absit:
auctorē culpæ, & reum criminis deposcunt. quo lenius agunt, segnius in-
cipiūt: eo quū cœperint, vereor ne perseuerātius sæuiant. Ægates insulas
Erycemq; ante oculos proponite, quæ terra mariq; per quatuor & viginti
annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars al-
ter, vt isti volūt. sed Tarento tum in Italia nō abstinueramus ex fœdere:
sicut nunc Sagunto nō abstinemus. vicerunt ergo Dii hominesq;. & id de
quo verbis ambigebatur, vter populus fœdus rupisset: euētus belli, velut
æquus iudex, vnde ius stabat, ei victoriā dedit. Carthagini nūc Anni-
bal vineas turresq; admouit: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagūti
ruinæ (falsus vt nā vates sim) nostris capitib. incident: susceptumq; cū
Saguntinis bellum, habendū cum Romanis est. Dedemus ergo Anniba-
lem? dicet aliquis. Scio meā leuem esse in eo auctoritatem, propter pater-
nas inimicitias. sed & Amilcarē eo periisse lætatus sum: quod si ille viue-
ret, bellum iam cum Romanis haberemus: & hunc iuuenem tamquam
furiā facemq; huius belli odi ac detestor. nec dedendum solum ad piacu-
lū rupti fœderis: sed, si nemo deposcat, deuehendū in vltimas maris ter-
rarumq; oras: ablegādumq; eo, vnde nec ad nos nomē famaq; eius acce-*

Saguntini Pœnos à mœnibus suis exturbant.

Annibal legatos Romanos non admittit.

Hannonis oratio aduersus Annibalem.

dere, nec solicitare quietæ ciuitatis statum possit. Ego a. ita censeo: legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuntient, vt exercitum ab Sagunto abducat: ipsumq; Annibalē ex fœdere Romanis dedant, tertiā legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Quum Hanno perorasset, nemini omniū certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Annibalis erat: infestiusque locutum arguebant Hannonem, quam Flaccum Valerium legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse. populum Rom. iniuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginensiū societati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal quia fessum militem prœliis operibusque habebat, paucorum his dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vinearum aliorumque operum dispositis. interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorū accēdit. vt vero pro concione *prædam captæ vrbis edixit militū fore*, adeo accensi omnes sunt, vt si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini vt à prœliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies, ita non nocte, non die vnquā cessauerant ab opere, vt nouum murum ab ea parte qua patefactū oppidū ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quā ante, adorta est: nec qua primum, aut potissimum parte ferrent opē, quum omnia variis clamoribus streperent, satis scire poterant. Ipse Annibal, qua turris mobilis omnia munimēta vrbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. quę quum admota catapultis balistisq; per omnia tabulata dispositis, muros defensorib nudasset, tum Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit. Nec erat difficile opus, quod cæmēta non calce durata erāt, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere itaque ante quam cæderetur, ruebat: perque patentia ruinis agmina armatorum in vrbē vadebāt. locum quoque editum capiunt: collatisque eo catapultis balistisque, vt castellum in ipsa vrbe velut arcem imminētem haberent, muro circumdant: & Saguntini murum interiorē ab nondū capta vrbis parte ducunt. vtrinque summa vi & muniunt, & pugnant, sed interiora tuendo, minorē indies vrbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium lōga obsidione, & minuitur exspectatio externæ opis, quum tā procul Romani, vnica spes, circa omnia hostium essent. paulisper tamen affectos animos recreauit repentina profectio Annibalis in Oretanos, Capetanosque. qui duo populi delectus acerbitate cōsternati, retentis conquisitoribus metum defectionis quū præbuissent, oppressi celeritate Annibalis omiserūt mota arma. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himilconis filio, quem præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, vt ducem abesse nec ciues, nec hostes sentirēt. Is & præ-

(margin, beside "Quum Hanno perorasset"): XI

Saguntini dirutum murum reficiunt.

(margin, beside "Nec Sagunti oppugnatio"): XII

& prœlia aliquot secunda fecit, & tribus arietibus aliquantũ mu-
ri discussit: strataq; omnia recentibus ruinis aduenienti Annibali
ostendit. itaq; ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atrox-
que prœlium cum multorum vtrin.q; cæde initum, & pars arcis
capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconẽ Sa-
guntinum, & Alorcum Hispanum. Alcon insciis Saguntinis, pre-
cibus aliquid motutum ratus, quum ad Annibalem noctu trans-
isset, postquam nihil lacrymæ mouebant, conditionesq; tristes,
vt ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus, apud
hostem mansit: *moriturũ affirmans, qui sub conditionibus his de pace
ageret*, postulabatur autem *redderent res Turdetanis: traditoq; omni
auro atq; argento, egressi vrbe cum singulis vestimentis ibi habitarẽt, v-
bi Pœnus iussisset*. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Sa-
guntinos, Alorcus *vinci animos, vbi alia vincantur*, affirmans, *se pa-
cis eius interpretem fore pollicetur*. erat autem tum miles Annibalis;
XIII ceterum publice Saguntinis amicus atq; hospes. Tradito palam
telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorem
Saguntinum (& ipse ita iubebat) est deductus, quo quum extem-
plo cõcursus omnis generis hominum esset factus, summota ce-
tera multitudine, senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit:
*Si ciuis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita
pacis conditiones ab Annibale ad vos retulisset, superuacaneum hoc mihi
fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec trãsfuga ad vos venissem. quũ
vero ille aut vestra, aut sua culpa manserit apud hostem, si metũ simula-
uit, sua: vestra, si periculum est apud vos, vera referẽtibus: ego, ne ignora-
retis esse aliquas & salutis & pacis vobis cõditiones, pro vetusto hospitio,
quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me, nec vllius alte-
rius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neq; dũ vestris viri-
bus restitistis, neq; dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis vnquã apud
vos mentionẽ feci, postquã nec ab Romanis vobis vlla spes est, nec vestra
iam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacẽ affero ad vos magis
necessariam quam æquam, cuius ita aliqua spes est: si eam quemadmodũ
vt victor fert Annibal, sic vos vt victi audiatis: si nõ id quod amittitur,
in damna, quum omnia victoris sint: sed quicquid relinquitur, pro munere
habituri estis. Vrbem vobis, quam ex magna iam parte dirutam captam
fere totam habet, adimit; agros relinquit, locum assignaturus, in quo no-
uum oppidum ædificetis: aurum argẽtumq; omne, publicum priuatumq;
ad se iubet deferri: cõiugum vestraq; corpora, ac libererũ vestrorũ seruat
inuiolata, si inermes cum binis vestimentis velitis à Sagunto exire. Hæc
victor hostis imperat, hæc quamquã sint grauia atq; acerba, fortuna ve-
stra vobis suadet. Equidẽ haud despero, quum omniũ potestas ei à vobis
facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potius,
quàm trucidari corpora vestra, rapi trahiq; ante ora vestra cõiuges ac liberos
XIV belli iure sinatis*. Ad hęc audienda quũ circumfusa paulatim multi-
tudine, permistũ senatui esset populi conciliũ: repente primores

Alcon Saguntinus de pace agit cum Annibale.

Alorcus Saguntinis suadet vt pacis leges accipiant.

Saguntini aurū argentumq; omne in ignem cōijciunt.

seceßione facta (priusquam responsum daretur: argentū aurumque omne ex publico priuatoq; in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conijcientes, eodem plerique semetipsos præcipitauerūt. Quum ex eo pauor ac trepidatio totam vrbē peruasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perq; ruinam eius cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nudatam stationib. custodiisque solitis hostium esse vrbem, non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus vrbem, momēto cepit: signo dato, vt omnes puberes interficerētur, quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum in ipso euentu est. cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum coniugib. ac liberis domos

Saguntū capitur.

super seipsos concremauerunt? aut armati nullum ante finem pu- XV
gnæ quam morientes fecerunt? Captum oppidū est cum ingenti præda quamquā pleraq; ab dominis de industria corrupta erant, & in cædib. vix vllum discrimen ætatis ira fecerat, & captiui militum præda fuerāt: tamen ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam pretiosam supellectilem vestemque missam Carthaginem. Octauo mense quam cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem nouam in hyberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quam à Carthagine profectus sit, in Italiam peruenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, vt P. Cornelius, & T. Sempronius Consules fuerint: ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Annibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnauerint, aut omnia breuiora aliquanto fuere: aut Saguntum

Sagunti excidio nuntiato, Romani de rerum summa metuere cœperunt.

principio anni, quo P. Cornelius & T. Sempronius Consules fue- XVI
runt, non cœptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Seruilij & C. Flaminij non potest. quia Flaminius Arimini consulatum inijt, creatus ab T. Sempronio consule: qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam cum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hyberna redijt. Sub idem fere tempus & legati qui redierant à Carthagine, Romam retulerūt omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nunciatum est: tantusq; simul mœror patres misericordiaque sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilij, & ira in Carthaginenses, metusq; de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset: vt tot vno tempore motib. animi turbati, trepidarent magis quā consultarent. *Nam neq; hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum: nec rem Romanam tam desidem vnquam fuisse atq; imbellem. Sardos Corsosq; & Histros atq; Illyricos lacessisse magis quā exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis quā belligeratum. Pœnum hostē veteranum trium & viginti annorū militia durißima inter Hispanas gētes, semper victorē. primū Amilcare,*

deinde

deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentē ab excidio opulentissimæ vrbis Iberum transire: trahere secū tot excites Hispanorum populos: conciturum auidas semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnib. Romanis esse.

XVII Nominatæ iam antea consulib. prouinciæ erant. tum sortiri iussi: Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantum ipsis videretur, & classis quanta parari posset quatuor & viginti peditū Roman. millia sunt scripta, mille & octingenti equites; sociorum XLIV. peditū, & IV. equitum: naues CCXX. quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latum inde ad populum, *vellent, iuberent, populo Carthaginensi bellū induci.* eiusq; belli causa supplicatio per vrbē habita: atq; adorati Dij, vt bene ac feliciter eueniret, quod bellū populus Rom. iussisset. Inter consules ita copiæ diuisæ. Sēpronio datæ legiones duæ: ea quaterna milla erant peditum, & treceni equites: sociorum sexdecem millia peditum, equites mille octingenti, naues longæ CLX, celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis T. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datū, quia L. Manlius prætor, & ipse cum haud inualido præsidio in Galliam mittebatur. Nauium maxime Cornelio numerus diminutus. sexaginta quinqueremes datæ: (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cum suo iusto equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis.

Belli apparatus aduersus Carthaginenses.

XVIII Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia prouincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit. His ita comparatis, vt omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Liuium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Affricam mittunt ad percunctandos Carthaginenses: publicone consilio Annibal Saguntum oppugnasset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, vt indicerent populo Carthaginensi bellum. Romani postquam Carthaginē venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil vltra quam vnum, quod mandatum erat, percunctatus esset: tum ex Carthaginensibus vnus princeps: *Vana Romani,* inquit, *& prior legatio fuit, cum Annibalem tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior est, re asperior. tunc enim Annibal & insimulabatur, & deposcebatur. nunc à nobis & confessio culpæ exprimitur: & vt à confessis, res extemplo repetuntur. Ego autem non priuato publicone consilio Saguntum oppugnatū sit, quærendum censeo: sed vtrū iure, an iniuria, nostra n hæc quæstio atq; animaduersio in ciuem nostrū est: nostroq; an suo fecerit arbitrio vobiscum vna disceptatio est: li-*

Romani legatos mittunt Carthaginem.

Quid responsum legatis Romanis.

est: licueritne per fœdus fieri. Itaq; quoniã discerni placet, quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant: nobis vobiscum fœdus est à Luctatio Cõsule ictum: in quo cautum vtrorumq; sociis. nihil de Saguntinis (necdum erant socij vestri) cautum est. At enim eo fœdere, quod cũ Asdrubale ictum est, Saguntini excipiũtur. aduersus quod nihil ege dicturus sum, nisi quod à vobis didici. vos enim quod C. Luctatius Consul primo nobiscum fœdus icit, quia neq; auctoritate patrũ, nec populi iussu ictũ erat, negastis vos eo teneri. itaq; aliud de integro fœdus publico consilio ictũ est. Si vos non tenent vestra fœdera, nisi aut ex auctoritate aut iussu vestro icta: ne nos quidẽ Asdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligari potuit. Proinde omittite Sagunti atq; Iberi mentionẽ facere, & quod diu parturit animus vester, aliquando pariat. Tum Romanus sinu ex toga facto. *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus; vtrum placet, sumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, *daret vtrum vellet*, succlamatum est. & cum is iterũ sinu effuso *bellum dare* dixisset, *accipere* se omnes responderunt: *& quibus acciperent animis, iisdem se gesturos.*

Bellum indicitur Carthaginẽsibus.

XIX Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani visa est, quam de fœderum iure verbis disceptare; quum ante, tum maxime Sagunto excisa. nam si verborum disceptationis res esset: quod fœdus Asdrubalis cum Luctatij priore fœdere commutatum est, comparandum non erat: quum in Luctatij fœdere diserte additum esset, *ita id ratum fore, si populus censuisset*: in Asdrubalis fœdere, nec exceptum tale quicquam fuerit: & tot annorum silentio ita viuo eo comprobatum sit fœdus, vt ne mortuo quidem auctore quicquã mutaretur, quamquam & si priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, *sociis vtrorumq; exceptis*. nam neque additum erat iis, *qui tunc essent*: nec, *ne qui postea assumerentur*. & cum assumere nouos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginensium socij aut solicitarentur ad defectionem, aut sua sponte desciscentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, sicut his Romæ imperatum erat, in Hispaniam, vt adirent ciuitates, vt in societatem pellicerent, aut auerterent à Pœnis, traiecerunt. Ad Bargusios primum venerunt; à quibus benigne excepti, quia tædebat imperij Punici, multos trans Iberum populos ob cupidinem nouæ fortunæ erexerunt. Ad Volscianos inde est ventum: quorum celebre per Hispaniam respõsum ceteros populos ab societate Romana auertit. ita enim maximus natu ex iis in consilio respondit: *Quæ verecundia est vos Romani postulare, vti vestrã Carthaginensium præponamus amicitiæ? quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius quam Pœnus hostis perdidit, vos socii prodideritis? ibi quæratis socios cẽseo, vbi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentũ Sagunti ruinæ: ne quis fidei Romanæ, aut societati confidat.* Inde extemplo

Legati Romani Hispaniæ populos ad defectionẽ solicitant.

abire

abire finibus Volscianorum iussi: ab nullo deinde cõcilio Hispa-
niç benigniora verba tulere. itaque nequiquã peragrata Hispania
XX in Galliã transeunt. In his noua terribilisque species visa est: quod
armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum verbis
extollentes virtutẽ gloriamque populi Romani ac magnitudinẽ
imperii petissent, *ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros vrbesque
suas trãsitum darent*: tantus cum fremitu risus dicitur ortus, vt vix
à magistratib. maioribusque natu iuuentus sedaretur. adeo stoli-
da impudensque postulatio visa est: censerene in Italiam trans-
mittant Galli bellum, ipsos id auertere in se, agrosque suos ꝓ alie-
nis populandos obiicere. Sedato tandẽ fremitu: respõsum legatis
est: *neq; Romanorum in se meritũ esse, neq; Carthaginensium iniuriã,
ob quæ aut pro Romanis, aut aduersus Pœnos sumant arma. Contra ea
audire sese, gentis suæ homines agris finibusq; Italiæ pelli à populo Roma-
no, stipendiumq; pendere, & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ce-
teris Galliæ conciliis dicta auditaque: nec hospitale quicquam,
pacatumve satis prius auditum, q̃ Massiliam venerunt. ibi omnia
ab sociis inquisita cum cura ac fide, cognita, præoccupatos iã ab
Annibale Gallorum animos esse. sed ne illi quidẽ ipsi satis mitem
gentem fore (adeo ferocia atq; indomita ingenia esse) ni subinde
auro, cuius auidissima gens est, principum animi conciliarentur.
Ita peragratis Hispaniæ & Galliæ populis, legati Romã redeunt.
haud ita multo post, q̃ Consules in prouincias profecti erant, ci-
uitatem omnem in exspectationem belli erectam inuenerunt, sa-
XXI tis constante fama, iam Iberum Pœnos transisse. Annibal Sagun-
to capto, Carthaginem nouam in hyberna cõcesserat. ibiq; audi-
tis, quæ Romæ, quæque Carthagine acta decretaque forent, seque
nõ ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis diuenditis-
que reliquiis prędæ, nihil vltra differendum ratus, Hispani gene-
ris milites cõuocat: *Credo ego vos, inquit, socii, & ipsos cernere, paca-
tis omnib. Hispaniæ populis, aut finiendã vobis militiã, exercitusq; di-
mittendos esse: aut in alias terras transferendum bellum. ita n. hæ gentes
non pacis solum, sed etiã victoriæ bonis florebunt, si ex aliis gentib. prædã
& gloriã quæremus. itaq; quum longinqua ab domo instet militia, in-
certumq; sit, quãdo domos vestras & quæ cuiq; ibi cara sint, visuri sitis:
si quis vestrũ suos inuisere vult, cõmeatum do, primo vere edico adsitis,
vt Diis bene iuuantib. bellũ ingentis gloriæ prædæq; futurũ incipiamus.*
Omnibus fere visendi domos oblata vltro potestas grata erat, &
iã desiderantib. suos, & longius in futurum prouidentibus desi-
derium. Per totum tẽpus hyemis quies inter labores aut iam ex-
haustos, aut mox exhauriendos, renouauit corpora animosque
ad omnia de integro patienda. vere primo ad edictum conuene-
re. Annibal quũ recensuisset omnium auxilia gentiũ, Gades pro-
fectus Herculi vota exsoluit: nouisq; se obligat votis, *si cetera pro-
spere euenissent.* Inde partiẽs curas simul inferendi atq; arcẽdi belli,
ne, dum

Galli veniunt in concilium armati.

Gallorum risus de legatis Romanis.

Massiliæ legati Romani benigne excipiuntur.

Annibalis ad Hispanos milites oratio.

Annibal præsidio Africam firmat.

ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasq; itinere Italiã peteret, nuda apertaq; Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio eam firmare statuit pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime iaculatorum leuium, armis petiit; vt Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior ꝓcul ab domo futurus vterq; miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta: equites mistos ex multis gentibus MCC. has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam iubet. simul conquisitorib. in ciuitates missis, IV.M. conscripta delectæ iuuentutis, præsidium eosdem & obsides duci Carthaginem iubet. Neq; Hispaniam negligendam ratus, atq; ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad solicitandos principum animos, Asdrubali fratri viro impigro eã prouinciã destinat, firmatq; eum Africis maxime præsidiis, peditum Afrorum XI M.DCCC.L. Liguribus trecentis, Balearibus D ad hæc peditum auxilia additi equites Libyphœnices, mistũ Punicum Afris genus, CCC. & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad M.DCCC. & parua Ilergetũ manus ex Hispania ducenti equites: & ne ꝙ terrestris deesset auxilij genus, elephãti XIV. classis præterea data est ad tuendam maritimã oram: quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Rom. credi poterat: quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinq;: sed aptæ instructæq; remigio XXXII quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hyberna exercitus rediit, atq; inde ꝓfectus præter Etouissam vrbẽ ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi fama est, in quiete visum ab eo iuuenem diuina specie qui se ab Ioue diceret ducem in Italiam Annibali missum, *proinde sequeretur, neq; vsquam à se deflecteret oculos*; pauidum primo nusquã circumspicientem aut respicientẽ secutum, deinde cura humani ingenij, quum quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, tẽperare oculis nequiuisse: tum vidisse post se serpentẽ mira magnitudine cũ ingenti arborũ ac virgultorũ strage ferri, ac post insequi eum fragore cœli nymbũ: tum quæ moles ea, quidve prodigii esset, quærentem audisse: *vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec vltra inquireret, sineretq; fata in occulto esse.* Hoc visu lætus tripartito Iberũ copias traiecit, præmissis, qui Gallorũ animos qua traducẽdus exercitus erat, donis cõciliarent, Alpiumq; transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitũ Iberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosq; & Ausetanos & Aquitaniã, quæ subiecta Pyrenæis montib. est, subegit: oræq; huic omni præfecit Hannonẽ, vt fauces, quæ Hispanias Galliis iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postq̃ per Pyrenæũ saltum traduci exerci-

Asdrubal tuendam suscipit Hispaniã.

Classis Punica.

XXII

Spectrum in quiete Annibali apparet.

XXIII

exercitus cœptus est: rumorq; per barbaros manauit certior de *Annibalis*
bello Romano, tria milla inde Carpetanorum peditũ iter auerte- *exercitus.*
runt. constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ,
insuperabiliq; Alpium transitu. Annibal quia reuocare aut vi re-
tinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irrita-
rentur, supra septẽ millia hominum domos remisit, quos & ipse
XXIV grauari militia senserat, Carpetanos quoq; ab se dimissos simulãs.
inde ne mora atq; otium animos solicitarent, cum reliquis copi-
is Pyrænæum transgreditur, & ad oppidũ. Illiberim castra locat.
Galli quamq̃ Italiæ bellum inferri audiebant, tñ quia vi subactos
trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaq; valida imposita,
metu seruituris ad arma consternati, Ruscinonem aliquot popu-
li conueniunt. quod vbi Annibali nunciatum est, moram magis
quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui
semetipsum velle cum his, & vel illi propius Illiberim accederẽt, vel se
Ruscinonem processurum, vt ex propinquo cõgressus facilior esset: nã &
accepturũ eos in castra sua se latum, nec cunctanter seipsum ad eos vẽ-
turum hospitem n. se Galliæ, non hostem aduenisse: nec stricturum ante
gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset.* & per nuntios
quidem hæc. Vt vero reguli Gallorum castris ad Illiberim extẽ-
plo motis, haud grauate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum
XXV bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonẽ oppidum *Galli donis*
transmiserunt. In Italiam interim nihil vltra q̃ Iberum transisse *capti eum*
Annibalem, a Massiliensium legatis Romã perlatum erat: quum *Pœno pacẽ*
perinde, ac si Alpes iam transisset, Boij solicitatis Insubribus de- *ineunt.*
fecerunt, nec tã ob veteres in populũ Romanum iras, quã quod nu- *Boij à Ro-*
per circa Padum, Placentiam, Cremonamq; colonias in agrum *manis de-*
Gallicum deductas ęgre patiebãtur. Itaq; armis repente arreptis, *ficiunt.*
in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus
fecerunt, vt non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumuiri Ro-
mani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœ-
nibus, Mutinã confugerint, C. Luctarius. A. Seruilius. T. Annius.
Luctatij nomẽ haud dubium est. pro A. Seruilio, & T. Annio, Q.
Acilium. & C. Herennium habent quidam annales: alij P. Corne-
lium Asinam, & C. Papirium Masonẽ. id quoq; dubium est, lega-
ti ad expostulandum missi, violati sint, an in triumuiros agrum
metantes impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gẽs *Mutina*
ad oppugnãdarum vrbium artis rudis, pigerrima eadem ad mi- *obsidetur.*
litaria opera segnis intactis assideretur muris, simulari cœptum
de pace agi. euocatiq; ab Gallorum principibus legati ad collo-
quium, nõ contra ius modo gentium, sed violata etiã, quæ data
in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, *nisi
obsides sibi redderentur, eos dimissuros.* Quum hęc de legatis nuntia-
ta essent, & Mutina præsidiumq; in periculo esset, L. Mãlius Præ-
tor ira accensus, effusum agmen ad Mutinã ducit. Syluæ tũc circa
viam

L. Manlij Pr. exercitus caditur.

viam erant, pletisq; incultis: ibi inexplorato profect', in insidias præcipitatus, multaq; cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit: ibi castra communita, & quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. iter deinde de integro cœptum: nec dum per patentia loca ducebatur agmē, quum apparuit hostis: vbi rursus syluæ intratæ, tum postremos adorti cum magna trepidatione ac pauore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademêre. Finis inde & Gallis territandi, & pauendi Romanis fuit, vt ex saltu innio atq; impedito euasere: inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Cannetum vicum propinquum Pado cõtendere, ibi se munimēto ad tēpus, commeatibusq; fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio aduersus crescentē indies multitudinem hostium tutābātur. Qui tumultus repens postq̃ est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctũ patres accepertit, XXVI
C. Attilium pretorē cũ vna legione Romana, & quinq; millib. sociorũ delectu nouo à Cos. conscriptu, auxilium ferre Manlio iubēt: qui sine vllo certamine (abscesserāt n. metu hostes) Cannetum peruenit. Et P. Cornelius in locum eius, quæ missa cũ prætore fuerat trãscripta legione noua, profectus ab vrbe sexaginta longis nauib. præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum mox peruenit

Ostia Rhodani.

Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit) castra locat, vixdũ satis credēs Annibalem superasse Pyrenæos mõtes: quem vt de Rhodani quoq; transitu agitare animaduertit, incertus quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus. trecentos interim delectos equites ducibus Massiliensib. & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosq; ex tuto hostes præmittit. Annibal ceteris metu, aut pretio pacatis, iam in Volcarum peruenerat agrum gentis validæ, colunt autē circa vtrãq; ripam Rhodani. & diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, vt flumen pro munimēto haberent, omnib. ferme suis trãs Rhodanum traiectis, vlteriorem ripam ãnis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Annibal, & eos ipsos quorum sedes tenuerat, simul plicit donis ad naues vndiq; contrahendas, fabricãdasq;: simul & ipsi traijci exercitum, leuariq; quam primum regionē suam tãta vrgente hominum turba cupiebant. Itaq; ingēs coacta vis nauium est, lintriumq; temere ad vicinalem vsum paratarum: nouasq; alias primum Galli inchoãntes cauabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alueos informes (nihil dummodo innare aquæ & capere onera possent curantes) raptim faciebant, quibus se suaq; trãsueherent. Iamq; omnibus satis comparatis ad traiiciendum, terrebant ex aduerso hostes, omnē ripam equis virisq; obtinētes: quos XXVII
vt auerteret, Hannonē *Bomilcaru filiũ vigilia prima noctu cũ parte*

copiarum

copiarum, maxime Hispanis, aduerso flumine ire iter vnius diei iubet
& vbi primo posset quã occultissime traiecto amni, circũducere agmen.
vt quũ facto opus sit, adoriatur ab tergo hostẽ. ad id dati duces Galli
educunt inde millia quinq; & viginti ferme supra paruæ insulæ
circumfusum amnem, latiorem vbi diuidebatur, eoq; minus alto
alueo transitum ostendere, ibi raptim cæsa materia, ratesq; fabri- *Hannonis*
catæ, in quib. equi viriq;, & alia onera traiicerentur. Hispani sine *copia Rho-*
vlla mole in vtres vestimentis coniectis, ipsi ceteris suppositis in *danũ tra-*
cubantes flumen transnatauere. Et alius exercitus ratibus iunctis *iiciunt.*
traiectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque o-
peris labore fessus, quiete vnius diei reficitur, intẽto duce ad cõ-
silium opportune exsequendum. Postero die, pfecti ex loco, pro-
dito fumo significant se transisse, & haud procul abesse, quod vbi
accepit Annibal, ne tẽpori deesset, dat signum ad traiiciendum. *Annibal*
Iã paratas aptatasq; habebat pedes lintres; eques fere pter equos *Rhodanũ*
nãtes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis *cũ exerci-*
parte superiore trãsmittens, tranquillitatẽ infra traiicientib. lin- *tu traiicit.*
tribus præbebat. equorũ pars magna nantes loris à puppibus tra-
hebantur, præter eos, quos instructos frenatosq;, vt extemplo e-
XX- gresso in ripã equiti vsui essent, imposuerãt in naues. Galli occur-
VIII sant in ripã cum variis vlulatibus, cantuq; moris sui, quatientes
scuta supra capita, vibrantesq. dextris tela, quamquam & ex ad-
uerso terrebat tanta vis nauium cũ ingenti sono fluminis, & cla-
more vario nautarum & militum, qui nitebantur perrũpere im-
petũ fluminis, & qui ex altera ripa traiicientes suos hortabantur.
Iam satis pauentes aduerso tumultu, terribilior ab tergo adortus
clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsq;
terror circumstabat: & è nauib. tanta vis armatorum in terram e-
uadens & à tergo improuisa premebat acies. Galli postq̃ vim fa-
cere conati, vltro pellebantur, qua patêre visum maxime iter, p-
rumpunt, trepidiq; in vicos passim suos diffugiunt. Annibal cete-
ris copiis per ocium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus,
castra locat. Elephantorũ traiiciendorũ varia cõsilia fuisse credo: *Elephanti*
certe varia memoria est actæ rei: quidam cõgregatis ad ripam e- *quonam*
lephantis, tradunt ferocissimũ ex iis irritatũ à rectore suo, quum *modo tr*
refugientẽ cum in aquã natantem sequeretur, traxisse gregem, vt *iecti.*
quẽq; timentẽ altitudinẽ destitueret vadũ, impetu ipso fluminis
in alteram ripã rapiente. Ceterum magis constat, ratib. traiectos.
id, vt tutius cõsilium ante rẽ foret: ita acta re, ad fidẽ pronius est.
Ratẽ vnam ducẽtos lõgam pedes, quinquaginta latam, à terra in
amnẽ porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, plurib. re-
tinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modũ
humo iniecta cõstrauerunt, vt belluæ audacter velut p solum in-
grederẽtur. altera ratis æque lata, lõga pedes cẽtum, ad traiicien-
dum flumen apta, huic copulata est: & quum elephanti p stabilẽ
ratem,

ratem, tamquam viam, prægredientibus fęminis, acti, in minorẽ applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leuiter annexa erat vinculis, ab actuariis aliquot nauib. ad alteram ripā pertrahitur: ita primis expositis, alij deinde repetiti ac traiecti sunt. nihil sane trepidabant, donec cōtinenti velut ponte agerentur: primus erat pauor, quū soluta ab ceteris rate in altū raperentur: ibi vrgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspicientib. aquā fecisset. excidere etiā sæuientes quidam in flumẽ sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quærendis pedetẽtim vadis in terram euasêre. Dum elephanti traijciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romanā miserat speculatum, *vbi & quanta copia essent, & quid pararent*. huic alæ equitum missi vt ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorū equites occurrunt. prœlium atrocius q̃ pro numero pugnantium editur. nam præter multa vulnera cædes etiam prope par vtrimq; fuit: fugaq; & pauor Numidarum Romanis iam admodum fessis victoriam dedit: victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum, victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, simulq; omen belli, vt summæ rerū prosperum euentum, ita haud sane incruentam, ancipitisq; certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad vtrumq; ducẽ sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi vt ex consiliis cœptisq; hostis & ipse conatus caperet: & Annibalẽ incertum, vtrum cœptum in Italiam intẽderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus cōfereret, auerterat à præsenti certamine Boiorū legatorum, reguliq; Matali aduẽtus, qui *sedes itinerū, socios periculi fore*; affirmantes, *integro bello, nusquā ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent*. Multitudo timebat quidem hostes, nondū oblitterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama vtriq; inexpertis horrendā, metuebat. Itaq; Annibal, postquā ipsi sentẽtia stetit pergere ire, atq; Italiam petere, aduocata concione, varie militum versat animos, castigando adhortandoq; : *Mirari se quinā pectora semper impauida repens terror inuaserit. per tot annos vincẽtes eos stipendia facere, neq; ante Hispania excessisse, quam omnes gentesq; & terra ea, quas duo diuersa maria amplectātur, Carthaginensiū essent, indignatos deinde, quod quicumq; Saguntū obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus. Ue-ū traiecisse ad delēdū nomen Romanorū, liberandumq; orbẽ terrarū, tū nemini visum id lōgū, quum ab occasu solis ad ortū intenderẽt iter. nunc postq̃ multo maiorẽ partẽ itineris emẽsam cernant, Pyrenæū saltū inter ferocissimas gẽtes superatū: Rhodanū tantum amnẽ, tot millib. Gallorum prohibentib. domita etiam ipsius fluminis vi, traiectū; in conspectu Al.es habeant, quarū alterū latus Italia sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere:* quid

Margin, right, beside "tim vadis in terram euasêre. Dum elephanti…": XXIX

Margin, right, beside "expertis horrendā, metuebat. Itaq; Annibal…": XXX

Margin, left: *Prælium inter Numidas 500. & Romanos 300.*

Margin, left: *Annibal suos ad inuadendam Italiam hortatur.*

Margin, left: *Alpes.*

quid aliud Alpes esse credentes, quam montium altitudines? fingerēt altiores Pyrenei iugis, nullas profectò terras cœlū cōtingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidē habitari, coli, gignere atq; alere animantes: peruias paucis esse, exercitibus inuias? eos ipsos quos cernant, legatos nō pennis sublime elatos Alpes transgressos: nec maiores quidē eorū indigenas, sed aduenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentib. sæpe agminib. cum liberis ac coniugib. migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidē armato, nihil secum præter instrumenta belli portāti, quid inuium aut inexsuperabile esse? Saguntū vt caperetur, quid per octo mēses periculi, quid laborū exhaustū esse? Romam orbis terrarum caput petentibus, quicquā adeo asperum atq; arduum videri, quod inceptū moretur? cepisse quondā Gallos ea, quæ adire posse Pœnus desperet? proinde aut cederent animo atq; virtute genti per eos dies toties ab se victæ; aut itineris finē sperent campum interiacētem Tiberi ac mœnib. Romanis.

xxxi His adhortationib. incitatos corpora curare, atq; ad iter se para-
re iubet. Postero die ꝓfect⁹ aduersa ripa Rhodani, mediterranea
Galliæ petit: nō quia rectior ad Alpes via esset, sed q̄tū à mari re-
cessisset, minus obuiam foreRomanum credens: cum quo, prius-
quam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conse-
rere. Quartis castris ad Insulam peruenit: ibi Arar, Rhodanusque
amnes diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquātulum ample-
xi confluunt in vnum, mediis campis Insulæ nomen inditum. ac-
colunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opi- *Allobro-*
bus aut fama inferior: tum discors erat. regni certamine ambige- *ges.*
bant fratres. maior, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, mi-
nore a fratre & cœtu iuniorum, qui iure minus, vi plus poterat,
pellebatur. huius seditionis peropportuna disceptatio quum ad
Annibalem reiecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus
principumq; sententia futurum, imperium maiori restituit. ob id
meritum commeatu copiáque rerum omnium & vestimentis est
adiutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebāt. Seda-
tis certaminibus Allobrogum, quum iā Alpes peteret, non recta
regione iter instituit, sed ad læuam in Tricastinos flexit: inde per *Tricasti-*
extremam orā Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud v- *ni.*
quam impedita via, priusquā ad Druentiā flumen peruenit. Is &
ipse Alpinus amnis, longe omnium Galliæ fluminum difficilim⁹
trāsitu est. nā quum aquæ vim vehat ingentē, non tamen nauium
patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iis-
dem alueis fluens, noua semper vada nouosq; gurgites faciens,
(& ob eadem pediti quoq; incerta via est) ad hæc glomerosa vol-
uens, nihil stabilis, nec tuti ingredienti præbet, & tum forte im-
bribus auctus, ingentem transgredientibus tumultū fecit, quum
super cetera trepidatione ipsi sua, atq; incertis clamoribus turba-
xxxii rentur. P. Cornelius Consul triduo fere, postquā Annibal ab ripa
Rhodani mouit, quadrato agmine ad castra hostiū venerat, nullā

dimicandi moram facturus. ceterum vbi deserta munimẽta, nec facile se tantum progressos assecuturum videt, ad mare ad naues redit, tutius faciliusq; ita descendenti ab Alpibus Annibali occursurus. ne tamen nuda auxilijs Romanis Hispania esset, quam prouinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduersus Asdrubalem misit: non ad tuendos tãtummodo veteres socios, conciliandosq; nouos, sed ẽt ad pellẽdum Hispania Asdrubalem ipse cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padũ erat, exercitu Italiam defensurus. Annibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum peruenit. Tum, quamquam fama prius, qua quidem incerta in maius vero ferri solent, percepta res erat; tamẽ ex propinquo visa mõtium altitudo, niuesq; cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupibus, pecora iumentaq; torrida frigore, homines intonsi & inculti, animalia inanimaq; omnia rigentia gelu, cetera visu quam dictu fœdiora, terrorem renouauere. Erigentibus in primos agmen cliuos apparuerunt imminentes tumulos insidentes mõtani, qui si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingẽtem fugã stragemq; dedissent. Annibal *consistere signa* iubet: Gallisq; ad visenda loca præmissis, postquam comperit transitum ea non esse, castra inter confragosa omnia, præruptaq; quam extentissima potest valle locat. Tum per eosdẽ Gallos, haud sane multum lingua moribusq; abhorrentes, quũ se immiscuissent colloquiis montanorum, edoctus *interdiu tantũ obsideri saltum, nocte in sua quęq; dilabi tecta*: luce prima subiit tumulos, vt ex aperto atq; interdiu viam per angustias facturus. die deinde simulãdo aliud, quã quod parabatur, consumpto quum eodem quo constiterat, loca castra cõmunisset, vbi primum degressos tumulis mõtanos, laxatasq; sensit custodias pluribus ignibus quã pro numero manẽtium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipse cum expeditis acerrimo quoq; viro raptim angustias euadit: iisq; ipsis tumulis, quos hostes tenuerãt, consedit. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Iã mõtani signo dato ex castellis ad stationem solitam conueniebant; cũ repente conspiciunt alios arce occupata sua super caput imminẽtes, alios via transire hostes. vtraq; simul obiecta res oculis, animis immobiles parũper eos defixit. deinde vt trepidationẽ in angustiis, suoq; ipso tumultu Annibalis misceri agmen videre, equis maxime cõsternatis, quicquid adiecissent ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, peruersis rupibus, iuxta inuia ac deuia, assueti decurrunt. Tũ vero simul ab hostibus, simul ab iniquitate locorũ Pœni oppugnabantur, plusq; inter ipsos, sibi cuiq; tendenti vt periculo prius euaderet, q̃ cum hostib. certaminis erat. equi maxime infestum agmen faciebant, qui & clamoribus

Alpium quam difficilis traiectus.

XXXIII

Galli Alpium incolæ Annibalem oppugnant.

ribus dissonis, quos nemora etiam repercussæq; valles augebant, territi trepidabant; & icti forte aut vulnerati, adeo consternati sunt, vt stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerēt: multosq; turba, quū præcipites diruptæq; vtrimque angustiæ essent, in immensum altitudinis deiecit; quosdā & armatos. inde ruinæ maximæ modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit, ne tumultum ad trepidationem augeret. deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumq; esse, ne exutum impedimentis exercitum nequiquam incolumem traduxisset, decurrit ex superiore loco; & quum impetu ipso fudisset hostem, suis tumultū auxit. sed is tumultus momē- *Annibal*
to temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, *Gallos fu-*
sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio mox omnes tra- *dit.*
ducti. castellum inde, quod caput eius regionis erat, vicosq; circumiectos capit. & captiuorum pecorib. per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere
XXXIV impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit. Peruentum inde ad frequētem cultorib. alium, vt inter montana, populum: ē ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumuentus. Magno natu principes castellorū oratores ad Pœnū veniunt: *alienis malis, vtili exemplo doctos*, memorantes, *amicitiā malle, quam vim experiri Pœnorū: itaq; obedienter imperata facturos, commeatum, itinerisq; duces, & ad fidem promissorū obsides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respōdisset: obsidibus quos dabant acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerāt, vsus: nequaquā, vt inter pacatos incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erāt: ipse post cum robore peditum circumspectās sollicitus omnia incedebat.
Vbi in angustiorē viam ex parte altera subiectā iugo insuper im- *Galli ex*
minenti ventum est, vndiq; ex insidiis barbari à fronte & à tergo *insidiis*
coorti, cominus eminusq; petunt, saxa ingentia in agmen deuol- *Annibalē*
uunt. maxima ab tergo vis hominum vrgebat. in eos versa pedi- *adoriun-*
tum acies haud dubium fecit, quin nisi firmata extrema agmina *tur.*
fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoq; ad extremū periculi, ac prope perniciem ventū est. nā dum cunctarentur Annibal dimittere in angustias agmen: quia nō, vt ipse equitib. præsidio erat, ita peditib. quicquam ab tergo auxilij reliquerat: occursantes per obliqua montani, perrupto medio agmine viam insedere. noxq; vna Annibali sine equitib. ac impedimē-
XXXV tis acta est. Postero die iam segnius intercursantibus barbaris, iunctæ copiæ, saltusq; haud sine clade, maiore tamen iumentorum quam hominum pernicie superatus. inde montani pauciores iā, & latrocinij magis quam belli more concursabant, modo

in primum, modo in nouissimũ agmẽ, vt cuiq; aut locus opportunitatem daret, aut progressi inmatiue aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostib. quacumq; incederẽt, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen prædebant. Nono die in iugum Alpium peruentum est per inuia pleraq; & errores, quos aut ducẽtium fraus, aut, vbi fides iis non esset, temeræ intræ valles à coniectantib. iter faciebant. Biduum in iugis statiua habita: fessis labore ac pugnando quies data militibus iumentaq; aliquot, quæ ꝓlapsa in rupibus erant sequendo vestigia agminis, in castra peruenere. Fessis tædio tot malorum, niuis & casus, occidẽte iam sidere Vergiliarũ, ingentẽ terrorẽ adiecit. Per omnia niue oppleta quũ signis prima luce motis segniter agmẽ incederet, pigritiaque & desperatio in omniũ vultu emineret: ꝓgressus signa Annibal in ꝓmontorio quodã, vnde lõge ac late prospectus erat, cõsistere iussis militib. Italiam ostentat, subiectosq; Alpinis montib. circum Padanos cãpos mœniaq; eos tum transcendere nõ Italiæ modo, sed & vrbis Romæ: cætera plana, ꝓcliuia fore: vnõ, aut ad summum altero prœlio arcẽ & caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere in agmen cepit: iam nihil ne hostibus quidem, præter parua furta per occasionem tentãribus. Cæterum iter multo, q̃ in ascensu fuerat, vt pleraq; Alpium ab Italia sicut breuiora, ita arctiora sunt, difficiliꝰ fuit. omnis n. ferme via præceps, angusta, lubrica erat, vt neq; sustinere se à lapsu possent: nec, si q paulum titubassent, hærere afflicti vestigio suo; aliiq; sup alios & iumenta & homines occiderent. Ventum deinde ad multo angustiorem rupẽ, atq; ita rectis saxis, vt ægre expeditus miles tentabundus, manibusq; retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus iã ante præceps recenti terræ lapsu in pedum mille admodum altitudinẽ abruptus erat. Ibi quũ velut ad finẽ viæ equites cõstitissent, miranti Annibali q̃ res moraretur agmẽ, nunciatur rupẽ inuiam esse. digressꝰ deinde ipse ad locũ visendũ: haud dubia res visa, quin p inuia circa, nec trita antea, quamuis lõgo ambitu circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nã quum super veterẽ niuem intactã noua modicæ altitudinis esset mollі, nec ꝑaltæ niui facile pedes ingredientium insistebãt. vt vero tot hominũ iumẽtorumq; incessu dilapsa est, p nudam infra glaciem, fluentemq; labem liquescentis niuis ingrediebantur. tetra ibi luctatio erat, vt à lubrica glacie non recipiente vestigium, & in prono citius pede se fallẽte: & seu manib. in assurgendo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis ꝓlapsi, si iterũ corruissent. nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisq̃ eniti posset, erant. itaq; in leui tantum glacie tabidaq; niue volutabantur iumenta: secabantur interdum, etiam tum infirmam ingredientia niuẽ: & prolapsa iactandis grauius in conti-

Nono die in iugum Alpium peruenit Annibal.

Annibal suos cohortatur.

XXXVI

Rupes quædã inuia.

nendo

uendo vngulis, penitus perfringebant: vt pleraq; velut pedica ca-
XXX- pta hæreret indurata, & alte cõcreta glacie. Tandem nequiquã
VII. iumentis atq; hominib. fatigatis, castra in iugo posita, ægerrime
ad idipsum loco purgato: tãtum niuis fodiendũ atq; egerendum
fuit. inde ad rupem muniendam, per quã via vna esse poterat, mi-
lites ducti, quum cædendum esset saxum, arborib. circa immani-
bus deiectis detruncatisq; struem ingentẽ lignorum faciunt: eã-
que quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset, succen-
dunt, ardentiaq; saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridã incen-
dio rupem ferro pãdunt, molliuntq; anfractib. modicis cliuos, vt
non iumenta solũ, sed elephanti etiã deduci possent. Quatriduum
circa rupem consumptum; iumenta prope fame absumebantur.
nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli obruunt ni-
ues. inferiores valles apricos quosdã colles habent, riuosq; prope
syluas: etiã humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum
missa, & quies muniendo fessis hominibus, data triduo. inde ad
planum descensum est ẽt locis mollioribus, & accolarum inge-
XXX- nijs. Hoc maxime modo peruentum est in Italiam quinto mense
VIII à Carthagine noua, (vt quidam auctores sunt) quinto decimo die
Alpib. superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali
fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimũ, centum *Quanta*
millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, *copiæ An-*
viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui *nibali fue-*
captum se ab Annibale scribit, maximus auctor, moueret me, nisi *rint in Ita-*
cõfunderet numerum, Gallis Liguribusq; additis. cum his scribit *liam trãs-*
octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: *gresso.*
(magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt) ex i-
pso autem audisse Annibale, *postquam Rhodanum transierit, trigin-
ta sex millia hominũ, ingentemq; numerum equorum, & aliorum iu-
mentorum amisisse in Taurinis*, quæ Gallis proxima gens erat in Ita-
liam digresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror am-
bigi, quanam Alpes transierit; & vulgo credere Pœnino atq; inde
nomen & iugo Alpium inditum, *transgressum*. Cœlius per Cre- *Quaram*
monis iugum dicit transisse. qui ambo saltus cum non in Tauri- *Alpes trãs-*
nos, sed per saltus montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec *ierit An-*
verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: vtriq; quum quæ *nibal.*
ad Pœninum ferant, obsepto gentib. semi Germanis fuissent. ne-
que hercule montib. his (si quem forte id mouit) ab transitu Pœ-
norum vllo Veragri, incolæ iugi eius norunt nomẽ inditum: sed
ab eo, quẽ in summo sacratum vertice Peninum mõtani appel-
XXX- lant. Peropportune ad principia rerum Taurinis proximæ genti
IX aduersus Insubres motum bellum erat, sed armare exercitum An-
nibal, vt parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientẽ
cõtracta ante mala, non poterat. ocium etenim ex labore, copia
ex inopia, cultus ex illuuie tabeq;, squalida & prope efferata cor-

Annibal præsidio Africam firmat.

ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasq; itinere Italiã peteret, nuda apertaq; Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio eam firmare statuit pro eo supplementum ipse ex Africa, maxime iaculatorum leuium, armis petiit; vt Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior ꝓcul ab domo futurus vterq; miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africam, & funditores Baleares octingentos septuaginta: equites mistos ex multis gentibus MCC. has copias partim Carthagini præsidio esse, partim distribui per Africam iubet. simul conquisitorib. in ciuitates missis, IV. M. conscripta delectæ iuuentutis, præsidium eosdem & obsides duci Carthaginem iubet. Neq; Hispaniam negligendam ra- XXII
tus, atq; ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitam ab Romanis eam legatis ad solicitandos principum animos, Asdrubali fratri viro impigro eã prouinciã destinat, firmatq; eum Africis maxime præsidiis, peditum Afrorum XI. M. DCCC. L. Liguribus trecentis, Balearibus D ad hæc peditum auxilia addit equites Libyphœnices, mistũ Punicum Afris genus, CCC. & Numidæ Maurique accolæ Oceani ad M. DCCC. & parua Ilergetũ manus ex Hispania ducenti equites: & ne q̃ terrestris deesset auxilij genus, elephãti XIV. classis præterea data est ad tuendam maritimã oram: quia qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Rom. credi poterat: quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinq;: sed aptæ instructæq; remigio XXXII quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hyberna exercitus redit, atq; inde ꝓfectus præter Etouissam vrbẽ ad Iberum, maritimamque oram ducit. Ibi fama est, in quiete visum ab eo iuuenem diuina specie qui se ab Ioue diceret ducem in Italiam Annibali missum, *proinde sequeretur, neq; vsquam à se deflecteret oculos*; pauidum primo nusquã circumspicientem aut respicientẽ secutum, deinde cura humani ingenij, quum quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, tẽperare oculis nequiuisse: tum vidisse post se serpentẽ mira magnitudine cũ ingenti arborũ ac virgultorũ strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nymbũ: tum quæ moles ea, quidve prodigij esset, quærentem audisse: *vastitatem Italiæ esse. pergeret porro ire, nec vltra inquireret, sineretq; fata in occulto esse.* Hoc visu lætus tripartito Iberũ XX-
copias traiecit, præmissis, qui Gallorũ animos qua traducẽdus ex- III
ercitus erat, donis cõciliarent, Alpiumq; transitus specularentur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitũ Iberum traduxit. Ilergetes inde Bargusiosq; & Ausetanos & Aquitaniã, quæ subiecta Pyrenæis montib. est, subegit: oræq; huic omni præfecit Hannonẽ, vt fauces, quæ Hispanias Galliis iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postq̃ per Pyrenæũ saltum traduci

Asdrubal tuendam suscipit Hispaniã.

Classis Punica.

Spectrum in quiete Annibali apparet.

exerci-

exercitus cœptus est: rumorq; per barbaros manauit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditũ iter auerterunt. constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ, insuperabiliq; Alpium transitu. Annibal quia reuocare aut vi retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septẽ millia hominum domos remisit, quos & ipse grauari militia senserat; Carpetanos quoq; ab se dimissos simulãs. *Annibalis exercitus.*

XXIV inde ne mora atq; ocium animos solicitaret, cum reliquis copiis Pyrænеum transgreditur, & ad oppidũ Illiberim castra locat. Galli quamq̃ Italiæ bellum inferri audiebant, tñ quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaq; valida imposita, metu seruitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conueniunt. quod vbi Annibali nunciatum est, moram magis quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum his, & vel illi propius Illiberim accederẽt, vel se Ruscinonem processurum, vt ex propinquo cõgressus facilior esset: nã & accepturũ eos in castra sua se latum, nec cunctanter seipsum ad eos venturum hospitem n. se Galliæ, non hostem aduenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset.* & per nuntios quidem hæc. Vt vero reguli Gallorum castris ad Illiberim extẽplo motis, haud grauate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum

XXV bona pace exercitum per fines suos præter Ruscinonẽ oppidum transmiserunt. In Italiam interim nihil vltra q̃ Iberum transisse Annibalem, a Massiliensium legatis Romã perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes iam transisset, Boij solicitatis Insubribus defecerunt, nec tã ob veteres in populũ Romanum iras, quã q nuper circa Padum, Placentiam, Cremonamq; colonias in agrum Gallicum deductas ęgre patiebãtur. Itaq; armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, vt non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumuiri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinã confugerint, C. Luctatius, A. Seruilius, T. Annius. Luctatij nomẽ haud dubium est. pro A. Seruilio, & T. Annio, Q. Acilium. & C. Herennium habent quidam annales: alij P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonẽ. id quoq; dubium est, legati ad expostulandum missi, violati sint, an in triumuiros agrum metanteis impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gẽs ad oppugnãdarum vrbium arteis rudis, pigerrima eadem ad militaria opera segnis intactis assideretur muris, simulari cœptum de pace agi. euocatiq; ab Gallorum principibus legati ad colloquium, nõ contra ius modo gentium, sed violata etiã, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, *nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros.* Quum hęc de legatis nuntiata essent, & Mutina præsidiumq; in periculo esset, L. Mãlius Prætor ira accensus, effusum agmen ad Mutinã ducit. Syluæ tũc circa *Galli donis capti eum Pœno pacẽ ineunt. Boij à Romanis deficiunt. Mutina obsidetur.*

viam

L. Manlij Pr. exercitus caditur.

viam erant, plerisq; incultis: ibi inexplorato profect⁹, in insidias præcipitatus, multaq; cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit: ibi castra communita, & quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. iter deinde de integro cœptum: nec dum per patentia loca ducebatur agmē, quum apparuit hostis: vbi rursus syluæ intratæ, tum postremos adorti cum magna trepidatione ac pauore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademēre. Finis inde & Gallis territandi, & pauendi Romanis fuit, vt ex saltu inuio atq; impedito euasere: inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Cannetum vicum propinquum Pado cōtendere, ibi se munimēto ad tēpus, commeatibusq; fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio aduersus crescentē indies multitudinem hostium tutabātur. Qui tumultus repens postq̃ est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctū patres acceperūt, XXVI *C. Attilium pratorē cū vna legione Romana, & quinq; millib. sociorū delectu nouo à* Cos. *conscriptu, auxilium ferre Manlio iubēt*: qui sine vllo certamine (abscesserāt n. metu hostes) Cannetum peruenit. Et P. Cornelius in locum eius, quæ missa cū prætore fuerat trāscripta legione noua, profectus ab vrbe sexaginta longis nauib. præter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum mox peruenit

Ostia Rhodani.

Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit) castra locat, vixdū satis credēs Annibalem superasse Pyrenæos mōtes: quem vt de Rhodani quoq; transitu agitare animaduertit, incertus qu[illegible]nam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus. trecentos interim delectos equites ducibus Massiliensib. & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosq; ex tuto hostes præmittit. Annibal ceteris metu, aut pretio pacatis, iam in Volcarum peruenerat agrum gentis validæ, colunt autē circa vtrāq; ripam Rhodani. & diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, vt flumen pro munimēto haberent, omnib. ferme suis trās Rhodanum traiectis, vlteriorem ripam amnis obtinebant. Ceteros accolas fluminis Annibal, & eos ipsos quorum sedes tenuerat, simul pellicit donis ad naues vndiq; contrahendas, fabricādasq;: simul & ipsi traijci exercitum, leuariq; quam primum regionē suam tāta vrgente hominum turba cupiebant. Itaq; ingēs coacta vis nauium est, lintriumq; temere ad vicinalem vsum paratarum: nouasq; alias primum Galli inchoāntes cauabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alueos informes (nihil dummodo innare aquæ & capere onera possent curantes) raptim faciebant, quibus se suaq; trāsueherent. Iamq; omnibus satis comparatis ad traiiciendum, terrebant ex aduerso hostes, omnē ripam equis virisq; obtinētes: quos XXVII vt auerteret, Hannonē *Bomilcaris filiu vigilia prima noctu cū parte*

copiarum

copiarum, maxime Hispanis, aduerso flumine ire iter vnius diei iubet: & vbi primo posset quàm occultissime traiecto amni, circumducere agmen, vt quum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem. ad id dati duces Galli educunt inde millia quinq; & viginti ferme supra paruæ insulæ circumfusum amnem, latiorem vbi diuidebatur, eoq; minus alto alueo transitum ostendere, ibi raptim cæsa materia, ratesq; fabricatæ, in quib. equi viriq;, & alia onera traiicerentur. Hispani sine vlla mole in vtres vestimentis coniectis, ipsi ceteris suppositis incubantes flumen transnatauere. Et alius exercitus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete vnius diei reficitur, intento duce ad cõsilium opportune exsequendum. Postero die, profecti ex loco, prodito fumo significant se transisse, & haud procul abesse, quod vbi accepit Annibal, ne tẽpori deesset, dat signum ad traiiciendum. Iã paratas aptatasq; habebat pedes lintres; eques fere propter equos nãtes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore trãsmittens, tranquillitatẽ infra traiicientib. lintribus præbebat. equorũ pars magna nantes loris à puppibus trahebantur, præter eos, quos instructos frenatosq;, vt extemplo e-

Hannonis copia Rhodanũ traiiciunt.

Annibal Rhodanũ cũ exercitu traiicit.

XXVIII gresso in ripã equiti vsui essent, imposuerãt in naues. Galli occursant in ripã cum variis vlulatibus, cantuq; moris sui, quatientes scuta supra capita, vibrantesq, dextris tela, quamquam & ex aduerso terrebat tanta vis nauium cũ ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrũpere impetũ fluminis, & qui ex altera ripa traiicientes suos hortabantur. Iam satis pauentes aduerso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsq; terror circumstabat: & è nauib. tanta vis armatorum in terram euadens & à tergo improuisa premebat acies. Galli postq̃ vim facere conati, vltro pellebantur, qua patẽre visum maxime iter, perrumpunt, trepidiq; in vicos passim suos diffugiunt. Annibal ceteris copiis per ocium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorũ traiiciendorũ varia cõsilia fuisse credo: certe varia memoria est actæ rei: quidam cõgregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimũ ex iis irritatũ à rectore suo, quum refugientẽ eum in aquã natantem sequeretur, traxisse gregem, vt quẽq; timentẽ altitudinẽ destitueiat vadũ, impetu ipso fluminis in alteram ripã rapiente. Ceterum magis constat, ratib. traiectos. id, vt tutius cõsilium ante rẽ foret: ita acta re, ad fidẽ pronius est. Ratẽ vnam ducẽtos lõgam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnẽ porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, plurib. retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modũ humo iniecta cõstrauerunt, vt belluæ audacter velut per solum ingrederẽtur. altera ratis æque lata, lõga pedes cẽtum, ad traiiciendum flumen apta, huic copulata est; & quum elephanti per stabilẽ

Elephanti quonam modo traiecti.

iatem,

ratem, tamquam viam, prægredientibus fęminis, acti, in minorẽ applicatam transgressi sunt: ea extemplo resolutis, quibus leuiter annexa erat vinculis, ab actuariis aliquot nauib. ad alteram ripã pertrahitur: ita primis expositis, alij deinde repetiti ac traiecti sunt. nihil sane trepidabant, donec cõtinenti velut ponte agerentur: primus erat pauor, quũ soluta ab ceteris rate in altũ raperentur: ibi vrgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspicientib. aquã fecisset. excidere etiã sæuientes quidam in flumẽ sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quærendis pedetẽtim vadis in terram euasẽre. Dum elephanti traijciuntur, interim XXIX Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, *vbi & quantæ copiæ essent, & quid pararent*. huic alæ equitum missi vt ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorũ equites occurrunt. prœlium atrocius q̃ pro numero pugnantium editur. nam præter multa vulnera cædes etiam prope par vtrimq; fuit: fugaq; & pauor Numidarum Romanis iam admodum fessis victoriam dedit: victores ad centum sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum, victi amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium, simulq; omen belli, vt summæ rerũ prosperum euentum, ita haud sane incruentam, ancipitisq; certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad vtrumq; ducẽ sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi vt ex consiliis cœptisq; hostis & ipse conatus caperet: & Annibalẽ incertum, vtrum cœptum in Italiam intẽderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus cõferret, auerterat à præsenti certamine Boiorũ legatorum, reguliq; Magali aduetus, qui *sedes itinerũ, socios periculi fore*; affirmantes, *integro bello, nusquã ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent*. Multitudo timebat quidem hostes, nondũ obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama vtriq; inexpertis horrendã, metuebat. Itaq; Annibal, postquã ipsi sentẽtia XXX stetit pergere ire, atq; Italiam petere, aduocata concione, varie militum versat animos, castigando adhortandoq; : *Mirari se quinã pectora semper impauida repens terror inuaserit. per tot annos vincẽtes eos stipendia facere, neq; ante Hispania excessisse, quam omnes gentesq; & terra ea, quas duo diuersa maria amplectãtur, Carthaginensiũ essent, indignatos deinde, quod quicumq; Saguntũ obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus. Vetrũ traiecisse ad delendũ nomen Romanorũ, liberandumq; orbẽ terrarũ, tũ nemini visum id lõgũ, quum ab occasu solis ad ortũ intenderẽt iter. nunc postq̃ multo maiorẽ partẽ itineris emẽsam cernant, Pyrenæũ saltũ inter ferocissimas gẽtes superatũ: Rhodanũ tantum amnẽ, tot millib. Gallorum prohibentib. domita etiam ipsius fluminis vi, traiectũ; in conspectu Alpes habeant, quarũ alterũ latus Italiæ sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere: quid*

Prælium inter Numidas 500. & Romanos 300.

Annibal suos ad inuadendam Italiam hortatur.

Alpes.

quid aliud Alpes esse credentes, quam montium altitudines? fingerẽt altiores Pyrenæi iugis, nullas profecto terras cœlũ cõtingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidẽ habitari, coli, gignere atq; alere animantes peruias paucis esse, exercitibus inuias? eos ipsos quos cernant, legatos nõ pennis sublime elatos Alpes transgressos: nec maiores quidẽ eorũ indigenas, sed aduenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentib. sæpe agminib. cum liberis ac coniugib. migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidẽ armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti, quid inuium aut inexsuperabile esse? Saguntũ ut caperetur, quid per octo mẽses periculi, quid laboris exhaustũ esse? Romam orbis terrarum caput petentibus, quicquã adeo asperum atq; arduum uideri, quod inceptũ moretur? cepisse quondã Gallos ea, quæ adire posse Pœnus desperet? proinde aut cederent animo atq; uirtute genti per eos dies toties ab se uictæ; aut itineris finẽ sperent campum interiacẽtem Tiberi ac mœnib. Romanis.

xxxi His adhortationib. incitatos corpora curare, atq; ad iter se parare iubet. Postero die ꝓfect⁹ aduersa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: nõ quia rectior ad Alpes via esset, sed quũ à mari recessisset, minus obuiam fore Romanum credens: cum quo, priusquam in Italiam ventum foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulam peruenit: ibi Arar, Rhodanusque amnes diuersis ex Alpibus decurrentes, agri aliquãtulum amplexi confluunt in vnum, mediis campis Insulæ nomen inditum. accolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tum discors erat. regni certamine ambigebant fratres. maior, & qui prius imperitarat, Brancus nomine, minore à fratre & cœtu iuniorum, qui iure minus, vi plus poterat, pellebatur. huius seditionis peropportuna disceptatio quum ad Annibalem reiecta esset, arbiter regni factus, quod erat senatus principumq; sententia futurum, imperium maiori restituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium & vestimentis est adiutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebãt. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum iã Alpes peteret, non recta regione iter instituit, sed ad læuam in Tricastinos flexit: inde per extremam orã Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud vsquam impedita via, priusquã ad Druentiã flumen peruenit. Is & ipse Alpinus amnis, longe omnium Galliæ fluminum difficilim⁹ trãsitu est. nã quum aquæ vim vehat ingentẽ, non tamen nauium patiens est: quia nullis coercitus ripis, pluribus simul, neque iisdem alueis fluens, noua semper vada nouosq; gurgites faciens, (& ob eadem peditii quoq; incerta via est) ad hæc glomerosa voluens, nihil stabilis, nec tuti ingredienti præbet, & tum forte imbribus auctus, ingentem transgredientibus tumultũ fecit, quum super cetera trepidatione ipsi sua, atq; incertis clamoribus turbarentur.

Allobroges.

Tricastini.

xxxii P. Cornelius Consul triduo fere, postquã Annibal ab ripa Rhodani mouit, quadrato agmine ad castra hostiũ venerat, nullã

dimicandi moram facturus. ceterum vbi deserta munimēta, nec
facile se tantum progressos assecuturum videt, ad mare ad naues
redit, tutius faciliusq; ita descendenti ab Alpibus Annibali oc-
cursurus. ne tamen nuda auxilijs Romanis Hispania esset, quam
prouinciam sortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima
parte copiarum aduersus Asdrubalem misit: non ad tutandos tā-
tummodo veteres socios, conciliandosq; nouos, sed ēt ad pellē-
dum Hispania Asdrubalem. ipse cum admodum exiguis copiis
Genuam repetit, eo qui circa Padū erat, exercitu Italiam defen-
surus. Annibal ab Druentia campestri maxime itinere cum bona
pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorum peruenit. Tum,
quamquam fama prius, qua quidem incerta in maius vero ferri
solent, percepta res erat; tamē ex propinquo visa mōtium altitu-
doq, niuesq; cœlo prope immistæ, tecta informia imposita rupi-
bus, pecora iumentaq; torrida frigore, homines intonsi & in ul-
ti, animalia inanimaq; omnia rigentia gelu, cetera visu quam di-
ctu fœdiora, terrorem renouauere. Erigentibus in primos agmen
cliuos apparuerunt imminentes tumulos insidentes mōtani, qui
si valles occultiores insedissent, coorti in pugnam repente, ingē-
tem fugā stragemq; dedissent. Annibal *consistere signa* iubet: Gal-
lisq; ad visenda loca præmissis. postquam comperit transitum ea
non esse, castra inter confragosa omnia præruptaq; quam exten-
sissima potest valle locat. Tum per eosdē Gallos, haud sane mul-
tum lingua moribusq; abhorrentes, cū se immiscuissent collo-
quiis montanorum, edoctus *interdiu tantū obsideri saltum, nocte in
sua quēq; dilabi tecta*: luce prima subiit tumulos, vt ex aperto atq;
interdiu viam per angustias facturus. die deinde simulādo aliud,
quā quod parabatur, consumpto, quum eodem quo constiterat,
loca castra cōmuniisset, vbi primum degressos tumulis mōtanos,
laxatasq; sensit custodias pluribus ignibus quā pro numero manē-
tium in speciem factis, impedimentisque cum equite relictis, &
maxima parte peditum, ipse cum expeditis acerrimo quoq; viro
raptim angustias euadit: iisq; ipsis tumulis, quos hostes tenuerāt,
consedit. Prima deinde luce castra mota, & agmen reliquum in-
cedere cœpit. Iā mōtani signo dato ex castellis ad stationem so- XXXIII
litam conueniebant; cū repente conspiciunt alios arce occupata
sua super caput imminētes, alios via transire hostes. vtraq; simul
obiecta res oculis, animis immobiles parūper eos defixit. deinde
vt trepidationē in angustiis, suoq; ipso tumultu Annibalis misce-
ri agmen videre, equis maxime cōsternatis, quicquid adiecissent
ipsi terroris, satis ad perniciem fore rati, peruersis rupibus, iuxta in-
uia ac deuia, assueti decurrunt. Tū vero simul ab hostibus, simul
ab iniquitate locorū Pœni oppugnabantur; plusq; inter ipsos, si-
bi cuiq; tendenti vt periculo prius euaderet, q̄ cum hostib. certa-
minis erat. equi maxime infestum agmen faciebant, qui & clamo-
ribus

Alpium quam difficilis traiectus.

Galli Alpium incolæ Annibalem oppugnant.

ribus dissonis, quos nemora etiam repercussæq; valles augebant, territi trepidabant: & icti forte aut vulnerati, adeo consternati sunt, vt stragem ingentem simul hominum ac sarcinarum omnis generis facerent: multosq; turba, quũ præcipites diruptæq; vtrimque angustiæ essent, in immensum altitudinis deiecit; quosdã & armatos. inde ruinæ maximæ modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Quæ quamquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Annibal, ac suos continuit, ne tumultum ad trepidationem augeret. deinde, postquam interrumpi agmen vidit, periculumq; esse, ne exutum impedimentis exercitum nequiquam incolumen traduxisset, decurrit ex superiore loco; & quum impetu ipso fudisset hostem, suis tumultũ auxit. sed is tumultus momẽto temporis, postquam liberata itinera fuga montanorum erant, sedatur: nec per otium modo, sed prope silentio mox omnes traducti. castellum inde, quod caput eius regionis erat, vicosq; circumiectos capit. & captiuorum pecorib. per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculsis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit. Peruentum inde ad frequẽtem cultorib. alium, vt inter montana, populum: ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude, deinde insidiis est prope circumuentus. Magno natu principes castellorũ oratores ad Pœnũ veniunt: *alienu malo, vtili exemplo doctos*, memorantes, *amicitiã malle, quam vim experiri Pœnorũ: itaq; obedienter imperata facturos, commeatum, itinerisq; duces, & ad fidem promissorũ obsides acciperet.* Annibal nec temere credendo, nec aspernando, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respõdisset: obsidibus quos dabant acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerãt, vsus: nequaquã, vt inter pacatos incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erãt: ipse post cum robore peditum circumspectãs solicitus omnia incedebat. Vbi in angustiorẽ viam ex parte altera subiectã iugo insuper imminenti ventum est, vndiq; ex insidiis barbari à fronte & à tergo coorti, cominus eminusq; petunt, saxa ingentia in agmen deuoluunt. maxima ab tergo vis hominum vrgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin nisi firmata extrema agmina fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoq; ad extremũ periculi, ac prope perniciem ventũ est. nã dum cunctarentur Annibal dimittere in angustias agmen: quia nõ, vt ipse equitib. præsidio erat, ita peditib. quicquam ab tergo auxilij reliquerat: occursantes per obliqua montani per rupto media agmine viam insedere. noxq; vna Annibali sine equitib. ac impedimẽtis acta est. Postero die iam segnius intercursantibus barbaris, iunctæ copiæ, saltusq; haud sine cladè, maiore tamen iumentorum quam hominum pernicie superatus. inde montani pauciores iã, & latrocinij magis quam belli more concursabant, modo

Margin notes: XXXIV (beside "impediebantur"); *Annibal Gallos fudit.*; *Galli ex insidiis Annibalẽ adoriuntur*; XXXV (beside "tis acta est").

nendo vngulis, penitus perfringebant: vt pleraq; velut pedica ca-
XXXVII pta hærerent indurata, & alta cõcreta glacie. Tandem nequiquã
iumentis atq; hominib. fatigatis, castra in iugo posita, ægerrime
ad id ipsum loco purgato: tantum niuis fodiendũ atq; egerendum
fuit. inde ad rupem minuendam, per quã via vna esse poterat, mi-
lites ducti, quum cædendum esset saxum, arborib. circa immani-
bus deiectis detruncatisq; struem ingentẽ lignorum faciunt: eã-
que quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset, succen-
dunt, ardentiaq; saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridã incen-
dio rupem ferro pãdunt, molliuntq; anfractib. modicis cliuos, vt
non iumenta solũ, sed elephanti etiã deduci possent. Quatriduum
circa rupem consumptum; iumenta prope fame absumebantur.
nuda enim ferè cacumina sunt: & si quid est pabuli obruunt ni-
ues. inferiores valles apricos quosdã colles habent, riuosq; prope
syluas: etiã humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum
missa. & quies muniendo fessis hominibus, data triduo. inde ad
planum descensum est & locis mollioribus, & accolarum inge-
XXXVIII niis. Hoc maxime modo peruentum est in Italiam quinto mense
à Carthagine noua, (vt quidam auctores sunt) quinto decimo die
Alpib. superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali
fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimũ, centum *Quantæ*
millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt. qui minimum, *copiæ An-*
viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui *nibali fue-*
captum se ab Annibale scribit, maximus auctor, moueret me, nisi *rint in Ita-*
cõfunderet numerum, Gallis Liguribusq; additis. cum his scribit *liam trãs-*
octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam: *gresso.*
(magis affluxisse verisimile est, & ita quidem auctores sunt) ex i-
pso autem audisse Annibale, *postquam Rhodanum transierit, trigin-*
ta sex millia hominũ, ingentemq; numerum equorum, & aliorum iu-
mentorum amisisse in Taurinis, quæ Gallis proxima gens erat in Ita-
liam digresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror am-
bigi, quanam Alpes transierit: & vulgo credere Pœnino atq; inde
nomen & iugo Alpium inditum, *transgressum.* Cœlius per Cre- *Qua ram*
monis iugum dicit transisse. qui ambo saltus eum non in Tauri- *Alpes trãs*
nos, sed per saltus montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec *ierit An-*
verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: vtiq; quum quæ *nibal.*
ad Pœninum ferant, obsepto gentib. semi Germanis fuissent. ne-
que hercule montib. his (si quem forte id mouit) ab transitu Pœ-
norum vllo Veragri, incolæ iugi eius norunt nomẽ inditum: sed
ab eo, quẽ in summo sacratum vertice Penninum mõtani appel-
XXXIX lant. Peropportune ad principia rerum Taurinis proximæ genti
aduersus Insubres motum bellum erat, sed armare exercitum An-
nibal, vt parti alteri auxilio esset, in reficiendo maxime sentientẽ
cõtracta ante mala, non poterat. ocium etenim ex labore, copia
ex inopia, cultus ex illuuie tabeq;, squalida & prope efferata cor-

pora varie mouebant. Ea P. Cornelio Consuli causa fuit, quum Pisas nauibus venisset, exercitu à Manlio Attilioq; accepto tyrone, & in nouis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: vt cum hoste nondum refecto manum consereret. sed quum Placentiam Consul venit, iam ex statiuis mouerat Annibal: Taurinorumque vnam vrbem caput gentis eius, quia volens in amicitiam non veniebat, vi expugnarat: iunxissetque sibi non metu solum, sed etiã voluntate Gallos Padi, ni eos circumspectãtes defectionis tempus subito aduentus Consulis oppressisset. Et Annibal mouit ex Taurinis, incertus quæ pars sequenda esset, Gallos præsertim se secuturos ratus. Iam prope in conspectu erant exercitus, cõuenerantque duces: sicut vterq; inter se nondũ satis noti, ita iam imbutus vterque quadam admiratione alterius. nam Annibalis & apud Romanos iam ante Sagunti excidium celeberrimum nomẽ erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod aduersus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat. & auxerãt inter se opinionem: Scipio, quod relictus in Gallia, obuius fuerat in Italiam transgresso Annibal: Annibal, conatu tam audaci traiiciendarum Alpium, & effectu. Occupauit tamen Scipio Padum traiicere, & ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa talem orationem exorsus est. *Si eum exercitum milites educerem in aciem, quẽ in Gallia me-* XL

Annibal & Scipio clarissimi duces.

Scipionis ad suos oratio.

cum habui, supersedissem loqui apud vos. quid n. adhortari referret: aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quib. fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? nunc quia ille exercitus Hispaniæ prouinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rẽ gerit, vbi eum gerere senatus populusq; Romanus voluit: ego, vt Consulem ducem aduersus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic volũtario certamini obtuli. Nouo imperatori apud nouos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli, neve hostem ignoretis: cum iis est vobis, milites pugnandũ. quos terra marique priore bello vicistis: à quib. stipendium per viginti annos exegistis: à quib. capta belli præmia, Siciliã ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisq; animus, qui victorib. & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audẽt, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnã detrectauere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis (qui plures pene perierint quam supersint) plus spei nactos esse. At n. pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis vlla possit. effigies, imo vmbra hominum. fame, frigore, illuuie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque. ad hæc, perusti artus, niue rigentes nerui, membra torrida gelu, quassata confractaq; arma: claudi ac debiles equi. cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis, ac nihil magis vereor, quam ne an-

tequam

ęquã vos cum hoste pugnaueritis, Alpes vicisse Annibalem videātur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos sine vlla humana ope committere ac profligare bellum: nos autem, qui secundū Deos violati sumus, commissum ac profligatū cōsequi.

XLI Non vereor, ne quis me hæc vestri adhortandi causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam prouinciam meã ire, quo iã profectus eram cum exercitu meo, vbi & fratrem cōsilij participem, ac periculi socium haberem: & Asdrubalem potius quã Annibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli. tamen quum prætervehérer nauibus Galliæ oram, ad famam huius hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum moui castra, equestri prælio, qua parte copiarum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi. peditum agmen quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, neque egressus ad naues erat, quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obuiam fui. Huic timendo hosti vtrum quum declinarem certamē, improuisus incidisse videor, an occurrere in vestigiis eius? lacessere ac trahere ad decernendū? experiri iuuat, vtrum alios repente Carthaginenses per viginti annos terra ediderit; an iidem sint, qui ad Ægates pugnauere insulas, & quos ab Eryce * duodeuicenis denariis æstimatos emisistis, & vtrum Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, vt ipse fert, an vectigalis stipendiariusq́; & seruus populi Romani à patre relictus: quē nisi Saguntinū scelus agitaret, respiceret profecto, si nō patriam victam, domum certe, pacemq́; & fœdera Amilcaris scripta manu: qui iussus à Consule nostro præsidium deduxit ab Eryce: qui graues impositas victis Carthaginensibus leges fremens mœrensq́; accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaq; vos ego milites, non eo solum animo, quo aduersus alios hostes soletis, pugnare velim: sed cū indignatione quadã atque ira, velut si seruos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit, si voluissemus, ad Erycem clausos, vltimo supplicio humanorum, fame interficere: licuit classem victricem in Africam traijcere, atq; intra paucos dies sine vllo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutela nostra deinde duximus: quū Africo bello vrgerentur. Pro his impertitis furiosum iuuenē sequentes, oppugnatū patriã nostram veniunt. Atq; vtinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia nobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari noua possint præsidia. hic est obstãdum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Vnusquisque se nō corpus suum, sed coniugē ac liberos paruos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus Senatum populumq́; Romanum: qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius vrbis ac Roma-

* Val. dub. coronatis minus 10. solid. Turonens. vel circiter.

ni imperij fore. Hæc apud Romanos Consul. Annibal rebus prius, XLII

Miro spectaculo suos Annibal ad pugnam stimulat.

quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captiuos montanos vinctos in medio constituit, armisque Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, *quis, si vinculis leuaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet?* Quum ad vnum omnes ferrum pugnamque poscerent, & delecta esset in id sors, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Vt cuiusque sors ceciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exsultans, quum sui moris tripudiis arma raptim capiebat: vbi vero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, vt non vincentium magis,

Annibalis concio.

quam bene morientium fortuna laudaretur. Dum sic aliquot spe- XLIII
ctatis paribus affectos dimisisset, concione inde aduocata, ita apud eos locutus fertur. *Si quem animum in aliena sortis exemplo paulo ante habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra habueritis, vicimus milites: neque enim spectaculum modo illud, sed quædam velut imago vestræ conditionis erat: ac nescio an maiora vincula, maioresque necessitates vobis quam captiuis vestris fortuna circumdederit. dextra læuaque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem nauem habentib. circa Padus amnis, maior ac violentior Rhodano, à tergo Alpes vrgēt, vix integris vobis, ac vigentib. transitæ. Hic vobis vincendum, aut moriendū, milites, est, vbi primum hosti occurristis, & eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quib. ampliora homines ne à Diis quidem immortalibus optare solent.*

Padus.

Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris ereptas nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamē ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne nostrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem agite, cum Diis bene iuuantib. arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus pecora consectando; nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est iam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque, & tot armatas gentes emensos. hic vobis terminum laborum fortuna dedit, hic dignā mercedem emeritis stipendiis dabit. Ne quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaueritis victoriam fore. sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit, & incliti populi regesque perleui momento victi sunt. Nam dempto hoc vno fulgore nominis Romani, quid est, quod illi vobis comparandi sint? Vt viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque vltimis terrarum, per tot fe[illegible]cissimos Hispaniæ & Galliæ populos vincentes huc peruenistis; pugnabitis cum exercitu tyrone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignorantéque ducem. An me [illegible] prætorio patris clarissimi Imperatoris

prope natū, certe educatum, domitorem Hispaniæ, Galliæque victorem
eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo maius
est, Alpiū, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si
quis demptis signis Pœnos Romanosq́ hodie ostendat, ignoraturum cer-
tū habeo, vtrius exercitus sit Consul. Nō ego illud parui æstimo milites,
quod nemo vestrum est, cuius nō ante oculos ipse sæpe militare aliquod e-
diderim facinus, cui non idē ego virtutis spectator ac testis, notata tem-
poribus locisq; referre sua possim decora: tum laudatus à me milites, dona-
tus. Alumnus prius omnium vestrûm, quam imperator, procedam acie
XLIV *aduersus ignotos inter se, ignorãtesque. Quocumque circumtuli oculos,*
plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditē, generosissi-
marum gētium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos for-
tissimosque, vos Carthaginenses, tum ob patriam, tum ob iram iustissi-
mam pugnaturos. Inferimus bellū, infestisq́ signis descendimus in Ita-
liam, tanto audacius fortiusq́ pugnaturi, quanto maior spes maiorque
animus inferentis est vim, quam arcētis. Accendit præterea animos &
stimulat dolor, iniuria, indignitas. ad supplicium deposcere me ducem
primū, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis, deditos vltimis
cruciatib. affecturi fuere. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia
suiq; arbitrij facit, cum quibus bellum; cum quib. pacem habeamus, se
modum imponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis
montium fluminumq; quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, ter-
minos obseruat. Ne transieris Iberū: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis.
ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moueris. Parum est, quod
veterrimas prouincias nostras Siciliā ac Sardiniam ademit. nisi adimat
etiam Hispaniā: & si inde cessero, in Africam transcendet. transcendet
autē dico? duos Consules huius anni, vnum in Africam, alterum in Hi-
spaniā misere, nihil vsquā nobis relictum est, nisi quod armis vindica-
uerimus. illis timidis & ignauis licet esse, qui receptū habent, quos suus
ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fugiētes accipiēt: vobis necesse
est fortib. viris esse, & omnibus inter victoriam mortemue certa despe-
ratione abruptis, aut vincere, aut si fortuna dubitabit, in prælio potius,
quā in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, destinatum-
que in animo est, iterum dicā, Vicistis: nullum incitamentum ad vin-
XLV *cendum homini à Diis immortalib. acrius datum est.* His adhortatio-
nibus quum vtrimque ad certamen accēsi militum animi essent,
Romani ponte Ticinū iungunt, tutandique pontis causa castel-
lum superimponūt. Pœnus opere occupatis hostibus, Maharba-
lem cum ala Numidarū, equitibus quingentis, ad depopulandos
sociorum P.R. agros mittit. Gallis parci quā maxime iubet, prin-
cipumque animos solicitare ad defectionem. Ponte perfecto tra-
ductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinque millia
passuum à Victumuliis cōsedit. Ibi Annibal castra habebat, reuo-
catoque propere Maharbale, atque equitibus, quū instare certa-
men cerneret, nihil vnquam satis dictum præmonitumque ad co-

Maharbal sociorum P.R. agros depopulatur.

Annibal præmia suis pronunciat.

hortandos milites ratus, vocatis ad concionem, *certa præmia pro-
nunciat, in quorum spem pugnarēt. agrum sese daturum esse in Italia,
Africa, Hispania, vbi quisq; velit, immunē ipsi qui accepisset, liberisq;.
qui pecuniā quam agrum maluisset, ei se argento satisfacturum: qui so-
ciorum ciues Carthaginenses fieri vellent, potestatem facturum: qui do-
mos redire mallent, daturū se operā, ne cuius suorum popularium mu-
tatā secum fortunam esse vellent: seruis quoq; dominos prosecutis liber-
tatē promittit, binaq; pro his mancipia dominis se redditurum.* Eaque
vt rata scirent fore, agnum læua manu, dextera silicem retinens, *si
falleret Iouem ceterosq; precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum
ipse agnum mactasset:* secundū precationē caput pecudis saxo eli-
sit. Tum vero omnes velut Diis auctoribus in spem suam quisque

Romani terrentur prodigiis.

acceptis, id moræ, quod nondum puguarent, ad potienda sperata
rati præliū vno animo & voce vna poscunt. Apud Romanos haud XLVI
quaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam ter-
ritos prodigiis. nam & lupus intrauerat castra, laniatisq; obuiis, i-
pse intactus euaserat, & examen apum in arbore prætorio immi-
nente consederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu iacu-
latoribusq; expeditis profectus ad castra hostiū, exq; propinquo
copias, quantę, & cuius generis essent, speculandas, obuius fit An-
nibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso.
neutri alteros primo cernebāt: densior deinde incessu tot homi-
num equorumque oriens puluis signū propinquantium hostium
fuit. Constitit vtrimq; agmen, & prælio sese expediebant. Scipio

Prælium inter Scipionem & Annibalem.

iaculatores & Gallos equites in frōte locat, Romanos sociorum-
que quod roboris fuit, in subsidiis. Annibal frenatos equites in
mediū accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato,
iaculatores fugere inter subsidia ad secundā aciem: inde equitum
certamen erat aliquamdiu anceps: deinde quia turbabant equos
pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus,
vbi suos premi circūuentos vidissent, iam magna ex parte anceps
pugna erat; donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumuecti
paululū ab tergo se ostēdere. Is pauor perculit Romanos, auxitq;
pauorem Consulis vulnus, periculumque intercursu tum primū
pubescentis filij propulsatum. Hic erat iuuenis, penes quē perfe-
cti huiusce belli laus est, Africanus ob egregiā victoriā de Anni-
bale & de Pœnis appellatus. Fuga tamē effusa iaculatorū maxime
fuit, quos primos Numidæ inuaserunt. Alius confertus equitatus
Côsulem in medium acceptum, non armis modo, sed etiam cor-
poribus suis protegens, in castra nusquā trepide neque effuse ce-
dendo, reduxit. Seruati Consulis decus Cœlius ad seruū natione

Pœnus equitatu melior Romano.

Ligurem delegat. malim equidē de filio verum esse, quod & plu-
res tradidere auctores, seruum fama obtinuit. Hoc primum cum XLV·
Annibale prælium fuit, quo facile apparuit, & equitatu meliorem II
Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum
Alpes·

Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaq; proxima nocte iussis militib. vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est, vt ratibus, quibus iunxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias traijceret. Prius Placentiam peruenere, quum satis sciret Annibal ab Ticino profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa segniter ratem soluentes cepit. transire nõ potuit pontem vt extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu, & Hispanis peditibus flumen extemplo transnatasse, ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea periti amnis ei[*] vix fecerint. nam neque equites armis equisq; saluis tantam vim fluminis superasse, verisimile est; vt iam Hispanos omnes inflati transuexerint vtres. & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant: qua exercitus grauis impedimentis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locũ rate iungendo flumini inuentum tradunt; ea cum Magone equites Hispanorum expeditos præmissos, dum Annibal citra flumen legationib. Gallorum audiendis moratus, traiicit grauius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei vnius itinere Placentiam ad hostes cõtendunt. Annibal paucis post diebus sex millia à Placentia castra communiuit, & postero die in conspectu

Romani Placentiã relicto Ticino perueniunt.

XLVIII hostiũ acie directa, potestatẽ pugnæ fecit. Insequenti nocte cædes castris Romanis, tumultu tamen quam re maior, ab auxiliaribus Gallis facta est.[*] Ad duo millia peditum, & ducenti equites vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & spe ingentium donorũ accensos, in ciuitates quemque suas ad solicitandos populariũ animos dimisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Galorum esse ratus, cõtactosque eo scelere, velut iniecta rabie ad arma ituros, quamquã grauis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluuium in loca altiora, collesque impeditiores equiti castra mouet; Minus quã ad Ticinum fefellit: missisque Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset vtique nouissimum agmen, ni auiditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ diuertissent. Ibi dũ perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manib. est: & quũ iam transgressos Trebiam Romanos, metantesque castra conspexissent, paucos moratorũ occiderunt citra flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via iactantis vltra patiens, & collegam: (iam enim reuocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus statiuis est visus, delectum cõmuniuit. Nec procul inde Annibal quum consedisset, quantũ victoria equest; i

Scipio ad Trebiam fluuium proficiscitur.

equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros
euntem nusquam præparatis cõmeatibus maior indies, excipie-
bat, ad Clastidium vicum, quo magnum frumenti numerũ con-
gesserant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, spes facta pro-
ditionis: nec sane magno pretio * nummis aureis quadringentis
datis P. Brundusino præfecto præsidij corrupto, traditur Annibali
Clastidium, id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In ca-
ptiuos ex tradito præsidio, vt fama clementiæ in principio rerum
colligeretur, nihil sęuitũ est. Quum ad Trebiam terrestre consti- XLIX
tisset bellum, interim circa Siciliam insulasq; Italię imminentes,
& à Sempronio Cõsule, & ante aduentum eius terra marique res
gestæ viginti quinqueremes cum mille armatis ad populandum
oram Italiæ à Carthaginensibus missæ, nouem Liparas, octo in-
sulã Vulcani tenuerunt, tres in fretum auertit æstus. Ad eas con-
spectas à Messana duodecim naues ab Hierone rege Syracusano-
rum missæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Romanũ op-
periens, nullo repugnante naues Messanam in portum deduxe-
runt. Cognitũ ex captiuis, præter viginti naues, cuius ipsi classis
essent, in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes
Siciliam petere, ad solicitandos veteres socios. Lilybæi occupãdi
præcipuam curam esse credere; eadẽ tempestate, qua ipsi disiecti
forent, eam quoq; classem ad Ægateis insulã deiectam. Hæc sicut
audita erant, rex Messanæ Æmilio prætori, cuius Sicilia erat pro-
uincia, perscribit, monetq;, Lilybęum firmo teneret pręsidio. Ex-
templo & circa prætorem ad ciuitates missi legati tribuniq;, qui
suos ad curã custodiæ intenderent. ante omnia Lilybæum teneri
ad apparatum belli: edicto proposito, vt socii nauales decem die-
rum cocta cibaria ad naues deferrent: vbi signum datum esset, ne
quis moram conscendendi faceret: perque omnẽ oram qui erant
ex speculis conspicerent aduentantẽ hostium classem. Simul ita-
que, quamquã de industria morati cursum nauium erant Cartha-
ginenses, vt ante lucem accederent Lilybæum: præsensum tamen
est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamẽtis veniebant: ex-
templo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclama-
tum est, & in naues conscensum; pars militũ in muris portarum-
que stationibus, pars in nauibus erant. Et Carthaginenses, quia
rem fore haud cum imparatis cernebant, vsq; ad lucem portu se
abstinuerunt. demendis armamentis eo tempore, aptandaque ad
pugnam classe absumpto. Vbi illuxit, recepere classem in altũ, vt
spatium pugnæ esset, exitumque liberum è portu naues hostium
haberent. Nec Romani detrectauere pugnã, & memoria circa ea
ipsa loca gestarum rerum freti, & militũ multitudine, ac virtute.
Vbi in altum euecti sunt, Romanus conserere pugnam, & ex pro- L
pinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & arte, nõ vi-
rem gerere, nauiumq; quam virorum aut armorum malle certa-
men

** Val. 1000. coron.*

Carthaginensium classis.

Naualis pugna inter Pœnos & Romanos.

men facere. nam vt socijs naualibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta manus esset, haudquaquã par numerus armatorũ ex ea pugnabat. Quod vbi animaduersum est, & Romanis multitudo sua auxit animũ, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naues Punicæ circumuentę, fugam ceteræ ceperunt. Mille & DCC. fuere in nauibus capti, milites nautæque, in ijs tres nobiles Carthaginensium. Classis Romana incolumis, vna tantum perforata naue, sed ea quoq; ipsa reduce, in portum redijt. Secundum hanc pugnam nondũ gnaris eis qui Messanæ erant, T. Sempronius Consul Messanam venit, & fretũ intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit; transgressusq; ex regia in prætoriam nauem, gratulatus sospitem cum exercitu & nauib. aduenisse, precatusq; prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde insulæ & Carthaginensium conata exposuit: pollicitusque est, *quo animo priore bello populum Romanum iuuenis adiuuisset, eo senem adiuturum: frumẽta vestimentaq; se legionib. consulis socijsque naualibus gratis præbiturum. grande periculum Lilybætum maritimisq; ciuitatibus esse, quibusdam volentibus nouas res fore.* Ob hoc Consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybęum classe peteret: & rex regiaq; classis vna profecti, nauigantes inde, pugnatũ ad Lilybęum, fusasq; & captas hostium naues accepere. *Naues Punica aliquot capta reliqua fugam capessunt.*

LI A Lilybæo Consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoque prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginensib. tenebatur, traiecit. Aduenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidij, quum paulo minus duobus millibus militũ, oppidumq; cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captiuique & à cõsule & prætore, præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquã ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem, traiecit. nec quisquã hostium circa eas insulas inuentus. iam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, vrbem etiam terrebant. Repetenti Siciliam consuli, *excursio hostium in agrũ Vibonensem facta* nunciatur: literæque à senatu de transitu in Italiam Annibalis, & *vt primo quoq; tempore collegæ ferret auxilium*, missæ traduntur. Multis simul anxius curis exercitum extemplo in naues impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis nauibus Vibonensem agrum maritimamq; oram Italiæ tuendam attribuit: M. Æmilio prætori quinquaginta nauium classem expleuit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem nauibus oram Italiæ legens, Ariminum peruenit: inde cũ exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ cõiungitur.

LII Iam ambo consules, & quicquid Romanarũ virium erat, Annibali oppositum; aut illis copijs defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter, *Ambo Coss. Annibali opponuntur.*

equestri

equestri prœlio vno, & vulnere suo minutus, trahi rem malebat: recentis animi alter, eoque ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque agri est, Galli tum incolebant, in duorum præpotentium populorũ certamine, per ambiguum fauorem haud dubie gratiam victoris spectãtes. Id Romani, ne quid modo mouerent æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat: *à Gallis accitũ se venisse ad liberandum eos* dictitans. Ob eam iram, simul vt præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosq; mistos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum vsq; ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, quũ ad id dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriæ, ad vindices futuros declinant: legatisq; ad consulẽ missis, *auxilium Romanorũ terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti*, orant. Cornelio nec causa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaq; ei gens erat, tũ ob infida multa facinora: tum, vt alia vetustate obsoleuissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, *continẽdis in fide socijs maximum vinculum esse, primos qui egissent, ope defensos, censebat.* Tum collega cunctante, equitatum suum, mille peditum iaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Ii sparsos & incompositos oneratosq; præda plerosque, quum inopinantes inuasissent, ingentem terrorem cædemque ac fugam vsque ad castra stationesq; hostium fecere: vnde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorum prœlium restituere. varia inde pugna sequentes, quamquam ad extremum æquassent certamen maior tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit. Ceterum ne- IIII
mini omnium maior iustiorq; quam ipsi consuli videri, gaudio efferri; *qua parte copiarũ alter cõsul victus foret, ea se vicisse. restitutos ac refectos militum animos: nec quemquã esse præter collegã, qui dilatam dimicationẽ vellet, eum animo magis quam corpore ægrũ, memoria vulneris aciem ac tela horrere. sed nõ esse cum ægro senescendũ. quid enim vltra differri ac teri tempus? quem tertium consulem, quẽ alium exercitũ exspectari? castra Carthaginensium in Italia, ac prope in conspectu vrbis esse, non Siciliam ac Sardiniã victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo patrio terraq; in qua geniti forẽt, pelli Romanos. Quantum ingemiscant*, inquit, *patres nostri circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos cõsules cõsularesq; exercitus in media Italia pauẽtes intra castra? Pœnũ quod inter Alpes Apẽninumq; agri sit, suæ ditionis fecisse?* Hæc assidẽs ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. Stimulabat, & tempus propinquum comitiorum, ne in nouos consules bellum differretur: & occasio in se vnum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequiquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites iubet. Annibal quum quid optimum foret hosti, cerneret, vix vllam spem habebat, temere, atq; impro-

Sempronius Cos. dissentiente collega ad certamen milites parari iubet.

improuide quicquam consules acturos. sed quum alterius ingenium fama prius, deinde re cognitum, percitũ ac ferox sciret esse: ferociusq; factum ex prospero cum prædatorib. suis certamine crederet: adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cuius ne quod prætermitteret tempus, solicitusq; & intentus erat, dum tyro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilẽ vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturã: quanto lõgius ab domo traheretur. Quum ob hæc taliaq; speraret propinquum certamẽ & facere, si cessaretur, cuperet: speculatoresq; Galli ad ea exploranda quę vellet, tutiores, quia in vtrisq; castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent: locũ insidijs circumspectare

1. Pœnus cœpit. Erat in medio riuus, prealtis vtrimq; clausus ripis, & circa obsitus palustribus herbis, & quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusq;. quem vbi ad equites quoq; tegendos satis latebrosum locũ circumuectus ipse oculis perlustrauit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. delige centenos viros ex omni pedite atq; equite, cum quibus ad me vigilia prima venias. nunc corpora curare tẽpus est.* Ita prætorium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorũ cerno*, inquit Annibal, *sed vt & numero etiã, non animis modo valeatis, singulis vobis nouenos ex turmis manipulisq; vestri similes eligite: Mago locũ monstrabit, quem insideatis. hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen, obequitare iubet hostium portis, iaculandoq; in stationes elicere ad pugnam hostem; iniecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, *vt prandere omnes iuberet: armatos deinde, instratisq; equis signum exspectare.* Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locum iam ante cõsilio, auidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & niualis dies in locis Alpibus Apenninoq; interiectis: propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis, ad hæc raptim eductis hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope vlla ad arcendũ frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis, vt vero refugientes Numidas insequentes aquã ingressi sunt; (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum vtiq; egressis rigere omnibus corpora, vt vix armorum tenendorũ potentia essent, & simul

Locum insidijs Anibal circũspectat.

Sempronius ad pugnam elicitur.

xx procedẽte iam die, fame etiam deficere. Annibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos vt mollirent artus, misso, & cibo per otium capto, vbi transgressos flumen nũciatum est hostes; alacer animis corporibusq; arma capit, atq; in

aciem

aciem procedit. Baleares locat ante signa, leuem armaturã, octo ferme millia hominum: deinde grauiorem armis peditum, quod virium, quod roboris erat: in cornibus circumfudit decem millia equitum, & ab cornibus in vtramque partem diuisos elephantos statuit. Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, reuocatos circumdedit peditibus. Duodeuiginti millia Romanorum erant, sociũm nominisq; Latini xx. auxilia præterea Cenomanorũ. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copijs concursum est. Prœlium à Balearibus ortum est, quib. quum maiore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leues armaturæ sunt. quæ res effecit, vt equitatus Romanus extemplo vrgeretur. nam quum vix iam per se resisterent decem millibus equitũ quatuor millia, & fessi Romani plerisque integris Pœnis, obruti sunt insuper velut nube iaculorum à Balearibus coniecta. ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus, equis maxime non viso modo, sed odore insolito territis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recens Pœnus paulo ante curatis corporib. in prœlium attulerat: contra, ieiuna fessaq; corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. restitissent tamen animis, si cum pedite solum foret pugnatũ. sed & Baleares pulso equite iaculabantur in latera, & elephanti iam in mediam peditum aciem sese tulerant: & Mago Numidæq; simul latebras eorum improuida præterlata acies est, exorti à tergo ingentẽ tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime præter spem omnium aduersus elephantos, eos pedites ad id ipsum locati verutis coniectis & auertere, & insecuti auersos sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant. Trepidantes propeq; iã LVI in suos consternatos media acie in extremã, ad sinistrum cornu aduersus Gallos auxiliares agi iussit Annibal. extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoq; nouus terror Romanis, vt fusa auxilia sua viderunt. Itaq; quum iam in orbẽ vtrimq; pugnarent, decẽ millia ferme hominũ, quum alias euadere nequiuissent media Afrorum acie, quæ Gallicis auxilijs firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. & quum neq; in castra reditus esset flumine interclusis: neq; præ imbri satis discernere possent, qua suis opẽ ferrent, Placentiam recto itinere petrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumẽ petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erãt, vestigia cedentis sequentes agminis Placentiam contendere. alijs timor hostiũ audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressiq; in castra peruenere. Imber niue mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos & iumenta & elephantos prope omnes consumpsit. Finis insequen-

Prœlium inter Romanos & Pœnos.

Vincũtur Romani.

insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpẽtes gelu,
in castra rediere, vt vix lætitiam victoriæ sentirent itaq; nocte in-
sequenti, quũ præsidium Romanorum castrorũ, & quod reliquũ
ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam traiicerent; aut ni-
hil censere Pœni obstrepente pluuia: aut quia iã moueri præ lassi-
tudine nequibant ac vulnerib. sentire sese dissimulauerunt: quie-
tisq; Pœnis, tacito agmine ab Scipione Cõsule exercitus Placen-
tiam est perductus; inde Pado traiectus Cremonã ne duorum ex-
XVII ercituum hybernis vna colonia premeretur. Romã tantus terror
ex hac clade perlatus est, vt iam ad vrbem Romam crederẽt infe-
stis signis hostem venturum; nec quicquam spei aut auxilij esse,
quo portis mœnibusq; vim arcerent. *vno cõsule ad Ticinum victo,*
altero ex Sicilia reuocato, duobus cõsulibus, duobus consularib. exerci-
tib. victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ accersẽtur: Ita
territis Sempronius Consul aduenit ingenti periculo per effusos *Sempro-*
passim ad prædandum hostium equites, audacia magis quam cõ- *nius ad*
silio aut spe fallendi resistendi ve, si non falleret, transgressus. Id *comitia*
quod vnum maxime in præsentia desiderabatur: comitiis cõsula- *Romam*
ribus habitis, in hyberna rediit. Creati cõsules Cn. Seruilius, & C. *proficisci-*
Flaminius. Ceterũ ne hyberna quidem Romanis quieta erãt: va- *tur.*
gantib. passim Numidis equitibus, & quæ his impeditiora erant,
Celtiberis, Lusitanisque Omnes igitur clausi vndiq; commeatus
erant, nisi quos Pado naues subueherent, Emporium prope Pla-
centiam fuit, & opere valido & magno munitum præsidio. Eius
castelli oppugnandi spe cum equitib. ac leuiarmatura profectus
Annibal, quum plurimum in celando incœpto ad effectum spei
habuisset, nocte adortus non fefellit vigiles. tantus repẽte clamor
est sublatus, vt Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem
cum equitatu cõsul aderat, iussis quadrato agmine legionibus se-
qui. Equestre prælium interim commissum: in quo, quia Annibal
saucius pugna excessit, pauore hostib. iniecto, defensum egregie
præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vixdum *Annibal*
satis percurato vulnere, ad Victumuias ire pergit oppugnãdas. Id *saucius*
emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locũ *pugna ex-*
frequentauerant accolæ misti vndiq; ex finitimis populis; & tum *cessit.*
terror populationum eo plerosque ex agris compulerat. Huius
generis multitudo, fama impigre defensi ad Placentiam præsidij
accensa, armis arreptis obuiam Annibali procedit. Magis agmi-
ne quam acie in via concurrerunt, & quum ex altera parte nihil,
præter inconditam turbam esset: in altera & dux militi, & duci
fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fusæ.
Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere;
iussiq; *arma tradere*, quum dicto paruissent, signum repente vi-
ctoribus datur, vt tamquam vi captam vrbem diriperent. neq; vl-
la quæ in tali re memorabilis scribentib. videri solet, prætermissa

clades est. adeo omnis libidinis, crudelitatisque, & inhumanæ superbiæ editũ in miseros est exemplum. Hæ fuere hybernæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde temporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hybernis, in Etruriam ducit: eam quoq; gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adiuncturus. LVIII

Transeuntem autem Apenninum adeo atrox tempestas adorta est, vt Alpium fœditatem prope superauerit. Vento mistus imber quum ferretur in ipsa ora: primũ, quia aut arma omittenda erant, aut contra enitentes vortice intorti affligebantur, cõstitere: deinde quum iam spiritum intercluderet, nec reciprocare animã sineret, auersi à vento parumper consedere. Tum vero ingenti sono cœlum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset; ipso illo, quo deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris vel de integro initium fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat: omnia perscindente vẽto, & rapiente: & mox aqua leuata vento, quũ super gelida montium cacumina concreta esset tantum niuosæ grandinis deiecit, vt omnibus omissis procumberẽt homines, tegminibus suis magis obruti quã tecti, tantaq; vis frigoris insecuta est, vt ex illa miserabili hominum iumentorũq; strage, quũ se quisq; attollere ac leuare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore neruis vix flectere artus poterant. deinde vi tandem agitando sese mouere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus: ad alienam opem quisq; inops cedere. Biduum eo loco velut obsessi mansere, multi homines, multa iumenta, elephanti quoque ex his, qui prœlio ad Trebiam facto superfuerãt septem absumpti. Digressus Apennino retro ad Placentiam castra mouit, & ad decẽ millia progressus consedit. Postero die duodecim millia peditum, quinq; equitum aduersus hostem ducit. Nec Sempronius Consul (iã enim redierat ab Roma) detrectauit certamẽ, atq; eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. Postero die ingentibus animis, vario euentu pugnatũ est, primo concursu adeo res Romana superior fuit, vt non acie vincerent solũ, sed perculsos hostes in castra persequerentur, mox castra quoq; oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisq; positis, ceteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare iubet. Iam noua ferme diei hora erat, quum Romanus nequiquã fatigato milite, postquã nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod vbi Annibal accepit, laxatamq; pugnam & recessum à castris vidit, extemplo equitibus dextra læuaque emissis in hostem, ipse cum peditũ robore de his castris erupit. Pugna raro vlla magis sæua: & cum vtriusq; partis LIX

Apennini frigora.

Annibal Romanos adoritur.

pernicie

pernicie clarior fuisset, si extendi à die in lõgum spacium quiuis-
set, nox accensum ingentib. animis prœlium diremit. itaq; acrior
concursus fuit quam cædes: & sicut æquata fermè pugna erat, ita
clade pari discessum est ab vtraque parte sexcentis plus peditibus,
& dimidium eius equitum cecidit. sed maior Romanis quam pro
numero iactura fuit: q̃a equestris ordinis aliquot, & tribuni mili-
tum quinque, & præfecti sociorũ tres sunt interfecti. Secundum
eam pugnam Annibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit:
Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæsto-
res Romani, C. Fuluius & L. Lucretius cum duob. tribunis mili-
tum, & quinque equestris ordinis senatorum fermè liberis, quo
magis ratam fore cum his pacem societatemq; crederet, tradun-
XX tur. Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Scipio in Hispaniam cũ clas-
se & exercitu missus, quũ ab ostio Rhodani ꝓfectus, Pyrenæos-
que montes circumuectus, Emporiis appulisset classem, exposito
ibi exercitu, orsus a Lacetanis omnem oram vsque ad Iberũ flu-
men, partim renouandis societatibus, partim nouis instituendis,
Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad
maritimos modò populos, sed in mediterraneis quoq; ac mõtanis
ad ferociores iã gentes valuit: nec pax modò apud eos, sed si-
etas etiã armorum parata est: validæq; aliquot auxiliorum cohor-
tes ex iis cõscriptæ sunt. Hannoni cis Iberum prouincia erat: eum
reliquerat Annibal ad regionis eius præsidium. itaque priusquam
alienarentur omnia, obuiam eundum ratus, castris in conspectu
hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differẽdum certa-
men visum: quippe qui sciret cũ Hannone & Asdrubale sibi dimi-
candum esse, malletq; aduersus singulos separatim, quã aduersus
duos simul rẽ gerere. Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. sex
millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nã & ca-
stra expugnata sunt, atque ipse dux militum cum aliquot pñdiis
capitur: & Scissum ꝓpinquum castris oppidũ expugnarũt. cete-
rum pda oppidi parui precii rerum fuit, supellex barbarica, ac vi-
lium mancipiorum. castra militem ditauere, nõ eius modò exer-
citus, q victus erat, sed & eius, qui cum Annibale in Italia milita-
bat, omnib. ferè caris rebus, ne grauia impedimenta ferentibus es-
XXI sent, circa Pyrenæum relictis. Priusquam certa huius cladis fama
accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus pedi-
tum, mille equitibus, tamquam ad primum aduentum Romano-
rum occursurus, postquã perditas res amissaque castra accepit, i-
ter ad mare conuertit. Haud ꝓcul Tarracone classicos milites na-
ualesq; socios vagos palantesque per agros (quod fermè fit, vt se-
cundæ res negligentiã creent) equite passim dimisso, cum magna
cæde, maiore fuga ad naues compellit. nec diutius circa ea loca
morari ausus, ne a Scipione opprimeretur, trans Iberũ sese rece-
pit. Et Scipio raptim ad famam nouorum hostium agmine acto,

Cn. Scipio cum exercitu in Hispaniam proficiscitur.

Hannone capto castra Pœnorum expugnantur.

Asdrubal palantes classicos milites Romanos intercipit.

quum in paucos præfectos paululũ animaduertisset, ꝓsidio Tar-
racone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vix dum di-
gresso eo, Asdrubal aderat: & Illergetũ populo, qui obsides Sci-
pioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iu-
uentute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde
Scipione hybernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio reli-
ctã ab auctore defectionis Illergetum gentem, quum infesto ex-
ercitu inuasisset, compulsis omnibus, Athanagiam vrbem, quæ
caput eius populi erat, circumsedit: intraq; dies paucos pluribus
q̃ antè obsididibus imperatis, Illergetes pecunia etiam mulctatos in
Ausetani Romanis deduntur. ius ditionemque recepit. inde in Ausetanos prope Iberũ, socios
& ipsos Pœnorum, ꝓcedit: atque vrbe eorum obsessa, Lacetanos
auxilium finitimis ferentes nocte, haud ꝓcul iam vrbe, quum in-
trare vellent, excepit insidiis. Cæsa ad duodecim millia, exuti pe-
nè omnes armis; domos passim palantes per agros diffugere. nec
obsessos alia vlla res, quam iniqua oppugnantibus hyems tuta-
batur. XXX. dies obsidio fuit: per quos rarò vmquam nix minus
quatuor pedes alta iacuit: adeoque pluteos ac vineas Romano-
rum operuerat, vt ea sola ignibus aliquoties coniectis ab hoste, et
tutamentum fuerit. Postremò quum Amusitus princeps eorum
ad Asdrubalẽ ꝓfugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur.
Tarraconem in hyberna reditum est. Romæ autẽ & circa vrbem LXII
multa ea hyeme prodigia facta: aut (quod euenire solet, motis
semel in religionẽ animis) multa nunciata & temere credita sunt.
in queis *ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphũ cla-
masse: & foro boario bouem in tertiã contignationem sua sponte scandis-
se, atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse, & nauium
speciem de cælo affulsisse: & ædem Spei, quæ in foro olitorio est, fulmine
ictam: & Lanuuij hastam se commouisse, & coruum in ædem Iunonis
deuolasse, atque in ipso puluinario cõsedisse, & in agro Amiternino mul-
tis locis hominum species procul candida veste visas, nec tamen cum vllo
congressos, & in Piceno lapidibus pluisse, & Caere sortes extenuatas, & in
Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abstulisse.* Ob cetera ꝓ-
digia *libros adire decemuiri iussi.* quod autem lapidibus pluisset in Pi-
ceno, *nouendiale sacrum edictum,* & subinde aliis procurandis pro-
pe tota ciuitas operata fuit. Iam primum omnium vrbs lustrata
est, hostiæq; maiores, quibus edictum est, Diis cæsæ, & donũ ex
* Val. 4480. coron. * auri pondo XL. Lanuuium Iunoni portatum est, & signũ æne-
um matronę Iunoni in Auentino ædificauerunt, & lectisternium
Cære, vbi sortes extenuatæ erant, imperatũ, & supplicatio Fortu-
næ in Algido: Romæ quoque, & lectisterniũ Iuuẽtæ, & supplica-
tio ad ædem Herculis, nominatim deinde vniuerso populo circa
omnia puluinaria indicta: & Genio maiores hostiæ cæsæ quinq;,
& C. Attili⁹ Seran⁹ prætor vota suscipere iussus, si in decẽ annos
Resp. eodẽ stetisset statu. Hæc ꝓcurata votaq; ex libris Sibyllinis
magna

LXIII magna ex parte leuauerant animum religione. Cōsulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hybernabant, sorte euenerant: edictum & literas ad consulem misit, *ut is exercitus idibus Martiis Arimini esset in castris*, Huic in prouincia consulatum inire consilium erat: memori veterum certaminum cum patribus: quæ tribunus plebis & quæ postea consul, prius de consulatu qui abrogatur, deinde triumpho habuerat: inuisus etiam senatui ob nouam legem, quā inique Q. Claudius tribunus plebis aduersus senatū, vno patrū adiuuante C. Flaminio, tulerat; *ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimā nauem, qua plus ꝙ trecentarum amphorarum esset, haberet*. id satis habitū ad fructus ex agris vectandos. quęstus omnis patrib. indecorus visus est. Res per summam cōtentionē acta, inuidiam apud nobilitatem suasori legis, Flaminio fauorē apud plebem, alterumque inde consulatū peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumque feriarum mora, & consularibus aliis impedimentis retenturos se in vrbe, simulato itinere priuatus, clam in prouinciam abiit. Ea res vbi palam facta est, nouam insuper iram infectis iam antè patribus mouit: *Non cum senatu modò, sed cum Diis immortalibus C. Flaminium bellum gerere, consulem antè inauspicato factum, reuocantib. ex ipsa acie Diis atque hominibus non paruisse, & nunc conscientia præteritorum & Capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die initi magistratus Iouis optimi maximi templum adiret: ne senatum inuisus ipse, & sibi uni inuisum, videret consuleretq́; ne Latinas indiceret, Iouique Latiari solenne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicatò profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad prouinciam iret, lixa modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exilij causa solum vertisset: magis pro maiestate videlicet imperij Arimini, Roma magistratum initurum, & in diuersorio hospitali quam apud penates suos prætextam sumpturū, reuocandum vniuersi retrahendumq́; censuerunt; & cogendum omnibus prius præsentem in Deos hominesq́; fungi officiis, quàm ad exercitum & in prouinciam iret.* In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eum mouere, quam priori consulatu literæ mouerant à senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit: immolantique ei vitulus iam ictus è manibus sacrificantium sese cum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiā maior, apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit id à plerisque *in omen magni terroris acceptum*. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni consule, duabus à C. Atilio prætore acceptis in Etruriam iam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

Flaminius reuocanti senatui nō paruit.

EPITOME LIBRI XXII.

ANNIBAL per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo, & tribus noctibus sine vlla requie iter fecit. C. Flaminius Cos. homo temerarius contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo, quem conscenderat, per caput deuolutus, insidiis ab Annibale circumuentus, ad Thrasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Annibalis vincta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres insperato receptis filiis gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator aduersus Annibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocẽ tot victoriis hostem territum aduersis præliis militem pugnæ committeret, & opponendo se tãtummodo, conatus Annibalis impediret: M. Minutius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem & timidum, effecit, vt populi iussu ei imperium cum dictatore æquaretur, diuisoq; exercitu, quũ in iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones eius essent: superueniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo iunxit, & patrem eum salutauit: idemq; facere milites iussit. Annibal vastata Campania inter Casilinum oppidum & Calliculam montem XI *à Fabio clausus sarmentis ad cornua boum ligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugauit: & sic transgressus est saltum. idemque Fabij Maximi dictatoris, quum circumposita vreret, agro pepercit, vt illum tanquam proditorem suspectum faceret. Æmilio deinde Paulo & Terentio Varrone Coss. & ducibus cum maxima clade aduersus Annibalẽ ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prælio Rom. quadraginta quinq; millia cum Paulo consule & senatorib. LXXX. consularib. atque prætoriis aut ædilitiis triginta. Post quam cladem cum à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur; P. Cornelius Scipio tribunus militum qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iurauit se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset: effecitq; vt omnes minime relictum iri à se Italiam iureiurando astringerentur. Præterea trepidationem, vrbis luctum, & res in Hispania meliore euentu gestas continet. Opimia & FlorOnia Vestales virgines incesti damnatæ sunt. Propter paucitatem vero militum, seruorum octo millia armata sunt. captiui quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obuiam itum est, & gratiæ actæ, quod de Republ. non desperasset.*

Gallis inuisus esse cœpit Annibal.

IAM ver appetebat, quum Annibal ex hybernis mouit, & nequicquam ante conatus transcendere Apenninũ intolerandis frigoribus, & cum ingenti periculo moratus, ac metu. Galli, quos præ- I dæ populationumq; conciuerat spes: postquam pro eo, vt ipsi ex alieno

alieno agro tẽperẽt agerentque, suas terras sedem belli esse, premique vtriusq; partis exercitum viderent hybernis: verterunt retro ad Annibalem ab Romanis odia; petitusque sæpe principum insidiis, ipsorumque inter se fraude, eadẽ leuitate qua consenserant, consensum indicantium, seruatus erat; & mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiã sese ab insidiis muniebat. Ceterũ hic quoque ei timor causa fuit maturius mouendi ex hybernis. Per idem tẽpus Cn. Seruilius Romæ Idibus Martiis magistratũ iniit. Ibi quum de Republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium inuidia est. *Duos se consules creasse, vnum habere. q enim illi iustum imperium, quod auspicium esse? magistratus id à domo, publicis priuatisq; penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in mõte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secũ ferre: nec priuatum auspicia sequi: nec sine auspiciis profectum in externo ea solo noua atq; integra cõcipere posse.* Augebant metum prodigia ex pluribus simul locis nunciata: *in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti equiti, scipionem quem manu tenuerat, arsisse. & littora crebris ignib. fulsisse. & scuta duo sanguinẽ sudasse: & milites quosdam ictos fulminibus. & solis orbẽ minui visum: & Præneste ardentes lapides cœlo cecidisse. & Arpis parmas in cœlo visas, pugnantemq; cũ luna solẽ: & Capenæ duas interdiu lunas ortas. & aquas Cærete sanguine mistas fluxisse. fontemq; ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis, & in Antii agro metentibus cruentas in corbẽ spicas cecidisse: & Faleriis cœlũ findi visũ, velut magno hiatu, quaq; patuerit, ingens lumẽ effulsisse: sortes sua spõte attenuatas, vnamq; excidisse, ita scriptam:* MAVORS TELVM SVVM CONCVTIT. *& per idẽ tempus Romæ signum Martis Appia via ad simulacra luporũ sudasse & Capuæ speciẽ cœli ardentis fuisse, lunæq; inter imbrem cadentis.* Inde minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: *Capras lanatas quibusdã factas, & gallinam in marẽ, gallum in fœminam sese vertisse.* His sicut erãt nunciata expositis, auctoribusq; in curiam introductis, consul de religione patres cõsuluit. Decretũ, *vt ea prodigia partim maioribus hostiis, partim lactentibus procurarentur: & vti supplicatio per triduũ ad omnia puluinaria haberetur. Cetera, quum decemuiri libros inspexissent, vt ita fierent, quemadmodũ cordi esse. Diuis carminib. præfarentur.* id decemuirorũ monitu decretũ est: *Ioui primùm donũ fulmẽ aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni Mineruæq; ex argento. & Iunoni reginæ in Auẽtino, Iunoniq; Sospitæ Lanuuii maiorib. hostiis sacrificaretur. matronæq; pecunia collata, quantũ conferre cuiq; cõmodum esset, donum Iunoni Reginæ in Auentinum ferrent. lectisterniumq; fieret: quin & libertinæ & ipsæ. vnde Feroniæ donũ daretur, pecuniã pro facultatib. suis cõferrent.* Hæc vbi facta, decemuiri Ardeæ in foro maioribus hostiis sacrificarunt. postremò ex libris Decembri iam mense in ędem Saturni Romæ immolatũ est, lectisterniumque imperatum: (& eum lectum senatores strauerunt) & conuiuium publicũ, ac per vrbem *Saturnalia* die ac nocte clama-

Prodigia varia nũciantur.

Annibal ex hybernis mouet.

clamatum, populusque *eum diem festum habere, ac seruare in perpetuū iussus.* Dum consul placandis Romæ Diis, habendoq; delectu at dat operam, Annibal profectus ex hybernis, quia in Flaminium consulem Arretium perueniſſe fama erat, quū aliud longius, ceterum cōmodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludē petit, qua fluui⁹ Arnus per eos dies solito magis inundauerat. Hispanos & Afros, & omne quod veterani erat robur exercitus, admistis ipsorum impedimentis, necubi cōsistere coactis necessaria ad vsus deessent, *primos ire iussit: sequi Gallos, vt id agminis medium esset; nouissimos ire equites. Magonē inde cum expeditis Numidis cogere agmen maxime Gallos, si tædio laboris longaque via (vt est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem.* Primi, qua modo præirent duces, per præaltas fluuij, ac profundas voragines hausti pene limo, immergentesq; se, tamen signa sequebantur. Galli neque sustinere se prolapsi, neque assurgere ex voraginib. poterant, aut corpora animis, aut animos spe sustinebant; alii fessa ęgre trahentes membra; alij vbi semel victis tædio animis procubuissent, inter iumenta & ipsa iacentia passim morientes, maximeq; omnium vigiliæ conficiebant per quatriduū iam & tres noctes toleratæ. Quum omnia obtinentib. aquis, nihil, vbi in sicco fessa sternerent corpora, inueniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. iumentorū itinere toto prostratorum passim acerui, tantum, quod extaret aqua, quærentib. ad quietem, parui temporis necessariū cubile dabant. Ipse Annibal æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque elephanto, qui vnus superfuerat, quod altius ab aqua extaret, vectus: vigiliis tamen & nocturno humore, palustrique cœlo grauante caput, & quia medēdi nec locus nec tēpus erat, altero oculo capitur. Multis hominib. iumentisq; fœde amissis, quum tandem de paludib. III

Annibal altero oculo capitur.

emersisset, vbi primum in sicco potuit, castra locat: certumq; per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanum circa Arretij mœnia esse. consulis deinde consilia atque animum, & situm regionum, itineraque & copias, atque commeatus expediendos, & cetera, quæ cognoscenda in re erant summa oīa cum cura inquirēdo exsequebatur. Regio erat in primis Italię fertilis, Etrusci campi, qui Fesulas inter Arretiumq; iacent: frumenti ac pecoris, & omnium copia rerum opulenti. Cōsul ferox ab consulatu priore, & non modo legum ac patrū maiestatis, sed ne Deorum quidē satis metuēs erat. hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna prospero ciuilib. bellicisque rebus successu aluerat. itaq; satis apparebat, nec Deos nec homines consulentem, ferociter omnia ac præpropere acturū. quoq; pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læua relicto hoste, Fesulas petens, Etruriæ agros prædatum profectus, quantā maximam vastitatē potest, cædibus incendiisque consuli procul ostendit. Flaminius,

Flaminij Cos ferocia & impietas.

qui

qui ne quieto quidem hoste ipse quieturus erat, tum vero posteaq̃
res sociorum ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id
dedecus ratus, per mediam iam Italiam vagari Pœnum: atq; obsi-
stente nullo ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda, ceteris o-
mnib. in consilio salutaria magis, quã speciosa suadentib. *collegam*
exspectandum, ut coniunctis exercitib. communi animo consilioq; rem
gererẽt, interim equitatu auxiliisq; leviũ armorum ab effusa prædandi
licentia hostem cohibendum: iratus se ex consilio proripuit, signumq;
simul itineris pugnæq; proposuit. *Quin imo Arretij ante mœnia sedea-*
mus, inquit. *hic n. patria & penates sunt: Annibal emissus è manibus*
perpopuletur Italiam, vastandoq; & urendo omnia, ad Romana mœnia
perveniat, nec ante nos hinc moverimus, quam sicut olim Camillum ab
Veijs, C. Flaminiũ ab Arretio patres acciverint. Hæc simul increpans *Flaminius*
quũ ocius signa cõvelli iuberet, & ipse in equum insiluisset, equus *ab equo*
repente corruit, consulemq; lapsum super caput effudit. Territis *per caput*
omnib. qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei; insuper *devolvi-*
nunciatur, signũ omni vi moliente signifero cõvelli nequire. Cõ- *tur.*
versus ad nuntium. *Num literas quoque*, inquit, *ab senatu affers, quæ*
me rẽ gerere vetent? abi, nuncia, signũ effodiant: si ad cõvellendum ma-
nus præ metu obtorpuerint. Incedere inde agmen cœpit: primorib.
super quã quod dissenserant à consilio, territis etiam duplici pro-
digio: milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spẽ magis ipsam
IV quam causam spei intueretur. Annibal quod agri est inter Corto-
nam urbem Thrasimenumque lacum, omni clade belli pervastat; *Thrasime-*
quo magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. Et *nus lacus.*
iam pervenerant ad loca insidiis nata, ubi maxime mõtes Corto-
nenses Thrasimenus subit. Via tantum interest perangusta, velut
ad idipsũ de industria relicto spatio: deinde paulo latior patescit
campus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, ubi ipse
cum Afris modo Hispanisque consideret. Baleares ceteramque
levem armaturam post mõtes circumducit: equites ad ipsas fau-
ces saltus, tumulis apte tegentibus, locat: ubi intrassent Romani,
obiecto equitatu clausa omnia lacu ac mõtibus essent. Flaminius
quum pridie solis occasũ ad lacum pervenisset, inexplorato po-
stero die, vix dum satis certa luce angustiis superatis, postquam
in patentiorem campum pandi agmen cœpit, id tãtum hostium,
quod ex adverso erat, aspexit: à tergo ac super caput decepti in-
sidiæ. Pœnus ubi id quod petierat, clausum lacu montibusque, &
circumfusum suis copiis habuit hostem, signũ omnib. dat inva- *Pœni Ro-*
dendi. qui ubi qua cuiq; proximum fuit, decurrẽre, eo magis Ro- *manos*
manis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu nebula, *undique*
campo quam montib. densior sederat, agminaque hostiũ ex plu- *clausos &*
ribus vallib. ipsa inter se satis cõspecta, eoq; magis pariter decur- *imparatos*
rerunt. Romanus clamore prius undiq; orto quã satis cerneret, se *invadunt.*
circumventũ esse sensit, & ante in frõtem lateraque pugnari cœ-

ptum est, quã satis instrueretur acies, aut expediri arma stringiq; gladij possent. Consul perculsis omnibus, ipse satis, vt in trepida re impauidus, turbatos ordines, vertentesq; se quoq; ad dissonos clamores, instruit, vt tẽpus locusq; patitur; & quacunque potest, adhortatur, ac stare & pugnare iubet: *nec n. inde votis, aut imploratione Deûm, sed vi ac virtute euadendum esse, per medias acies ferro viã fieri: & quo timoris minus sit, eo minus ferme periculi esse.* Ceterum præ strepitu ac tumultu, nec consilium, nec imperium accipi poterat, tantumque aberat, vt sua signa atq; ordinẽ & locum nosceret miles, vt vix ad arma capienda aptandaq; pugnæ competeret animus opprimerenturque quidã onerati magis his quã tecti, & erat in tanta caligine maior vsus aurium quã oculorum. ad gemitus vulnerum ictusq; corporum aut armorũ, & mistos strepentiũ pauentiumq; clamores circumferebant ora oculosq;. Alij fugiẽtes, pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnã, auertebat fugiẽtium agmen. Deinde vbi in omnes partes nequiq̃ impetus facti, & ab laterib. montes ac lacus, à frõte & à tergo hostium acies claudebat, apparuitque nullã, nisi in dextra, ferroque salutis spẽ esse: tum sibi vnusquisque dux adhortatorq; factus ad rẽ gerendã, & noua de integro pugna exorta est, nõ illa ordinata per principes hastatosque ac triarios; nec vt pro signis antesignanus; post signa alia pugnaret acies; vt in sua legione miles, aut cohorte aut manipulo esset. fors cõglobabat, & anim' suus cuiq; ante & post pugnãdi ordinẽ dabat: tãtusque fuit ardor animorum, adeo intẽtus pugnę animus, vt eum terrę motum (qui multarum vrbium Italiæ magnas partes prostrauit, auertitque cursu rapido amnes, mare fluminib. inuexit, montes lapsu ingenti proruit) nemo pugnantium senserit. Tres ferme horas pugnatum est, & vbique acriter. circa consulem tamen acrior infestiorq; pugna erat. cum & robora virorum sequebãtur: & ipse quacunq; in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opẽ, insignisque armis, & hostẽ summa vi petebat, & tuebatur suos ciues: donec Insuber eques (Ducario nomẽ erat) facie quoq; noscitãs, *Consul*, inquit, *hic est, popularib. suis, qui legiones nostras cecidit, agrosq; & vrbẽ est depopulatus. iam ego hanc victimã manib. peremptorum fœde ciuiũ dabo*: subditisque calcarib. equo, per confertissimam hostium turbã impetum facit, obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obuiam obiecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cupientem triarij obiectis scutis arcuêre. Magnæ partis fuga inde primum cœpit: & iam nec lacus, nec mõtes obstabant pauori: per omnia arcta præruptaque veluti cæci euadunt, armaq; & viri super alium alij præcipitantur. pars magna, vbi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquã progressi, quoad capitib. humerisque extare possunt, sese immergũt. fuére quos inconsultus pauor nando etiã capessere fugam impulerit. quæ vbi immensa ac sine spe erat,

Flaminius Cos. lancea transfigitur.

Romani in fugam vertuntur.

spe erat, aut deficientib. animis hauriebantur gurgitibus, aut ubi nequiquam fessi nauerant, retro ęgerrime terram repetebant, atq; ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis p aduersos hostes eruptione impigre facta, ignari omniũ quæ post se agerentur, ex saltu euasere. & quum in tumulo quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnæ esset, neq; scire, nec perspicere præ caligine poterant. inclinata ad iniqua re, quũ calescente sole depulsa nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce montes campique perditas res, stratamq; ostendęre fœde Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. postero die quum super cetera, extrema fames etiã instaret: fidem dante Mahatbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, *si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum*, sese dediderunt. quæ Punica religione seruata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes coniecti. Hæc *Punica religio.*
VII est nobilis ad Thrasimenũ pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt: decẽ millia sparsa fugã per omnem Etruriam, diuersis itinerib. Romam petięre; Mille & quingenti hostiũ in acie, multi postea vtrimq; ex vulnerib. periere. Multiplex cædes vtrimq; facta traditur ab aliis. Ego præterquam quod nihil haustũ ex vano velim, quo nimis inclinant ferme scribentium animi: Fabium æqualem temporibus huiusce belli potissimum auctorem habui. Annibal captiuorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coaceruatorum cumulis corpora suorum quũ sepeliri iussisset, Flaminii quoque corpus funeris causa magna cum cura inquisitum non inuenit. Romæ ad primum nunciũ cladis eius cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus esset, obuios percunctãtur, & quum frequẽtis cõcionis modo turba in comitium & curiã versa magistratus vocaret, tandem haud multo ante solis occasum M. Põpon. Prætor, *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*: & quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamẽ alius ab alio impleti rumorib. domos referunt: *Consulẽ cũ magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot cas[us] exercit[us] victi fuerãt, tot in curas dispertiti eorũ animi erãt, quorũ propinqui sub C. Flaminio Cõsule meruerãt: ignorãtium quæ cuiusq; suorũ fortuna esset. nec quisquã satis certũ habet, qd aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot dieb. ad portas maior prope mulierũ q̃ virorũ multitudo stetit, aut suorũ aliquẽ, aut nuncios de his operiẽs: circumfundebanturq; obuiis sciscitãtes, neq; auelli vtiq; à notis, prius quam

Quot millia Romanorum in acie cæsa.

Magnus terror Romæ.

quā ordine omnia inquisissent, poterāt. inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, vt cuique aut læta aut tristia nunciabātur: gratulantesque aut consolantes; redeuntib. domos circumfusos. Fœminarum præcipue & gaudia insignia erant, & luctus. Vnā in ipsa porta, sospite filio repente oblato, in conspectu eius exspirasse ferunt, alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, mœstam sedentem domi, ad primum conspectum redeuntis filij gaudio nimio exanimatam. Senatū prætores per dies aliquot ab orto vsque ad occidentē solē in curia retinent consultantes, quonam duce, aut quibus copiis, resisti victorib. Pœnis posset. Priusquā satis certa consilia essent, repens alia nuntiatur clades; quatuor millia equitū cum C. Centenio proprætore missa ad collegā à Seruilio Consule in Vmbria, quo post pugnā ad Thrasimenum auditā auerterat iter, ab Annibale circumuenta. Eius rei fama varie homines affecit. pars occupatis maiore ægritudine animis, leuem, ex cōparatione priorū ducere recentē equitum iacturā. pars *non id quod acciderat, per se æstimare, sed vt in affecto corpore quamuis leuis causa magis quā valido grauior sentiretur: ita quum ægræ & affectæ ciuitati quodcumq; aduersi inciderit, nō rerū magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil q agrauaret, pati possent, æstimandum esse.* Itaque ad remediū iam diu desideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendū ciuitas confugit: & quia & consul aberat, à quo vno dici posse videbatur: nec per occupatā armis Punicis Italiā facile erat aut nuncium, aut literas mitti: nec dictatorē populus creare poterat; quod numquā ante eam diem factum erat, Prodictatorē populus creauit Q. Fabiū Maximū, & magistrum equitū M. Minuciū Rufum, hisq; negotium ab senatu datum, *vt muros turresq; vrbis firmarēt, & præsidia disponerēt, quib. locis videretur, pontesq; rescinderent fluminum: cum Pœnis pro vrbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequiuissent.* Annibal interim recto itinere per Vmbriā vsque ad Spoletū venit. inde quum perpopulato agro vrbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, coniectans ex vnius coloniæ haud nimis prospere tentatæ virib. quanta moles Romanæ vrbis esset: in agrum Picenum auertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed refertum præda, quam effuse auidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot statiua habita: refectusque miles, hybernis itineribus ac palustri via, prælioque magis ad euentum secundo quam leui aut facili affectus. Vbi satis quieti datum, præda ac populationibus magis, quam ocio aut requie gaudentibus: profectus, Prætutianū Hadrianumque agrū, Marsos inde Marrucinosq; & Pelignos deuastat, circaque Arpos & Lucerīā proximā Apuliæ regionē. Cn. Seruilius Consul leuib. præliis cū Gallis actis, & vno oppido ignobili expugnato, postquā de collegæ exercitusque cæde audiuit, iam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad vrbem

Duæ matres recepti insperato filii gaudio exanimantur.

VIII

Quatuor equitum millia ab Annibale circumuenta.

Q. Fabiū Maximū populus prodictatorē creat.

IX

Annibal agros Italia deuastat.

ad vrbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator quo die ma-
giſtratum iniit, vocato ſenatu ab Diis orſus, quum edocuiſſet pa-
tres, *plus neglegētia cæremoniarū auſpiciorumq; quam temeritate atq;* Cæremo-
inſcitia peccatū à C. Flaminio Conſule eſſe, quæq; piacula iræ Deûm eſ- niarū ne-
ſent, ipſos Deos conſulendos eſſe: peruicit, vt quod nō fermè decerni- glectus.
tur, niſi quū tetra prodigia nunciata ſunt, decemuiri libros Sibyl-
linos adire iuberentur. qui inſpectis fatalibus libris, retulerunt
patribus, *quod eius belli cauſa votū Marti foret, id non rite factum, de*
integro atq; amplius faciendū eſſe: & Ioui ludos magnos, & ædes Veneri
Erycinæ ac Menti vouendas eſſe, & ſupplicationem lectiſterniumq; ha-
bendum & ver ſacrū vouēdum, ſi bellatū proſpere eſſet, resq; publica in
eodem, quo ante bellū fuiſſet, ſtatu permanſiſſet. Senatus, quoniam Fa-
bium belli cura occupatura eſſet, M. Æmilium Prætorem ex col-
legij pontificum ſententia omnia ea vt maturè fiant, curare iubet.
x His ſenatuſconſultis perfectis, L. Cornelius Lētulus Pōtifex Ma-
ximus conſulente collegio pontificū *omnium primum populū con-*
ſulendū de vere ſacro cenſet. iniuſſu populi voueri non poſſe. Rogatus in Ver ſacrū
hæc verba populus: *Velitis iubeatisne hoc ſic fieri? ſi res publica populi Romani* vouetur.
Quiritium ad quinquennium proximū, ſicut velim eam, ſalua ſerua-
ta erit hiſce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium,
quod duellum populo Romano cum Carthaginenſi eſt, quæq; duella cum
Gallis ſunt, qui cis Alpes ſunt: quod ver attulerit ex ſuillo, ouillo, ca-
prino grege, quæq; profana erunt, Ioui fieri, ex qua die ſenatus populuſ-
que iuſſerit, qui ſacret, quando volet, quaq; lege volet, facito: quo modo
faxit, probe factū eſto. ſi id moritur, quod fieri oportebit, profanum eſto,
neque ſcelus eſto: Si quis rumpet occidetve inſciens, ne fraus eſto. Si
quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, neue cui cleptum erit. ſi atro die faxit
inſciens, probe factum eſto, ſi nocte ſiue luce, ſi ſeruus ſiue liber faxit,
probe factum eſto, ſi ante id ea ſenatus populuſq; iuſſerit fieri ac faxit, eò
populus ſolutus, liber eſto. Eiuſdem rei cauſa ludi magni voti, * æris *Val. 333
cccxxxiii. millibus, triente: præterea bubus Ioui ccc. multis aliis coron.
Diuis bubus albis, atque ceteris hoſtijs. Votis rite nuncupatis,
ſupplicatio edicta, ſupplicatumque iit cum coniugibus ac liberis
non vrbana multitudo tantum, ſed agreſtium etiam, quos in ali-
qua ſua fortuna publica quoque contingebat. Curatum lectiſter-
nium, & per triduum habitum, decemviris ſacrorum curantibus;
& puluinaria in conſpectu fuēre: Ioui & Iunoni vnum, alterum
Neptuno ac Mineruæ, tertium Marti & Veneri, quartum Apol-
lini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Veſtæ, ſextum Mercurio ac
Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q. Fabius Max.
dictator vouit: quia ita ex fatalibus libris editum erat, vt is vo-
ueret, cuius maximum imperium in ciuitate eſſet. Menti ædem
xi Otacilius prætor vouit. Ita rebus diuinis peractis, tum de bello,
req; publica dictator retulit, *quibus quotve legionibus victori hoſti*
obuiam eundum eſſe, patres cenſerent. Decretū, *vt ab Cn. Seruilio con-*
ſule exerc-

sule exercitum acciperet: scriberet praeterea ex ciuibus sociisq́, quantū equitū ac peditū videretur: cetera omnia ageret faceretq́, vt è Republica duceret. Fabius duas se legiones adiecturū ad Seruilianum exercitum dixit his per magistrum equitum scriptis. Tibur diē ad cōueniendū edixit, edictoq; proposito, *vt quib. oppida castellaq; immunita essent, in loca tuta cōmigrarēt, ex agru quoq; vti demigrarēt omnes regionis ei⁹, qua iturus Annibal esset: tectis prius incēsis ac frugib. corruptis, ne cuius rei copia esset:* ipse via Flaminia profectus, obuiā consuli exercituique, quum ad Liberim circa Otriculum prospexisset agmen, consulemq; cum equitib. ad se progredientem, viatorem misit, qui consuli nunciaret, *vt sine lictorib. ad dictatorē veniret.* Qui cum dicto paruisset, congressusque eorum ingentē speciem dictaturæ apud ciues sociosque vetustate iam prope oblitos eius imperii fecisset, literæ ab vrbe allatæ sunt: *naues onerarias cōmeatum ab Hostia in Hispaniā ad exercitum portantes à classe Punica circa portum Cossanū captas esse.* Itaque extemplo consul Hostiam proficisci iussus, nauib. quæ ad vrbē Romanā aut Hostiæ essent, completis milite ac naualib. sociis, persequi hostium classem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conscripta Romæ erat. Libertini etiam, quib. liberi essent, & ætas militaris, in verba iurauerant. Ex hoc vrbano exercitū, qui minores quinq; & triginta annis erant, in naues impositi: alii vt vrbi præsiderent, relicti. Di- XII
ctator exercitu consulis accepto à Fuluio Flacco legato, per agrū Sabinum Tibur, quo diē ad conueniendum edixerat nouis militibus venit: inde Præneste transuersis tramitib. in viam Latinam est regressus, vnde itinerib. summa cum cura exploratis ad hostē ducit, nullo loco, nisi quantum necessitas cogeret, fortunæ se cōmissurus. Quo primū die haud procul Arpis in cōspectu hostium posuit castra, nulla mora facta, quin Pœnus educeret in aciem, copiamq; pugnandi faceret. sed vbi quieta omnia apud hostes, nec castra vllo tumultu mota videt: increpans quidem *victos tandem Martios animos Romanorum: debellatumq́; & concessum eu propalā de virtute ac gloria esse.* in castra rediit: ceterum tacita cura animum incensus, quod cum duce haudquaquā Flaminio Sempronioque, simili futura sibi res esset: ac tum demū edocti malis Romani parem Annibali ducē quæsissent, & prudentiā quidem, non vim dictatoris exemplo timuit, constantiamq; eius haud dū expertus, agitare ac tentare animū mouendo crebro castra, populandoque in oculis eius agros sociorū cœpit, & modo citato agmine è conspectu abibat, modo repēte in aliquo flexu viæ, si excipere digressū in æquū posset, occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmē ducebat, modico ab hoste interuallo vt neq; omitteret eū neque cōgrederetur. castris, nisi quantū vsus necessario cogeret, tenebatur miles, pabulum & ligna nec pauci petebāt, nec passim equitū leuisq; armaturæ statio cōposita instructaq; in subitos tumultus, & suo

Consul ad dictatorē sine lictoribus venit.

Annibal nō vim dictatoris sed prudentiā timet.

Fabii cunctatio.

& suo militi tuta oia & infesta effusis hostium populatorib. præbebat, neq. vniuerso periculo sum̃a rerum cõmittebatur:& parua momẽta leuium certaminũ ex tuto cœptorum, finitimorum receptu, assuefaciebãt. territũ pristinis cladib. militẽ, minus iã tandẽ aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed nõ Annibalẽ magis infestum tã sanis cõsiliis habebat, quam magistrum equitum, qui nihil aliud, quã quod non imperabat moræ ad Rempub. præcipitandã habebat, ferox rapidusq; in cõsiliis, ac linguis immodicus. primo inter paucos, dein propalã in vulgus *pro cunctatore segnem, pro cauto timidum affingens vicina virtutib. vitia, compellabat*: premendoq; superiorum arte (quæ pessima ars nimis prosperis multorũ successib. creuit) sese extollebat.

Magister equitum Fabii cũctationem incusat.

XIIII Annibal ex Arpis in Samnium transit. Beneuentanum depopulatur agrum. Telesiã vrbẽ capit: irritat etiã de industria ducẽ, si forte accensum tot indignitatib. cladibusq, sociorum, trahere ad æquum certamẽ possit. Inter multitudinẽ sociorum Italici generis qui ad Thrasimenum capti ab Annibale, dimissiq; fuerant, tres Cãpani equites erant, multis iã tum illecti donis promissisq; Annibalis ad cõciliandos popularium animos. Hi nunciantes, *si in Campaniam exercitum admouisset, Capuæ potiendæ copiã fore*: quum res maior quam auctores esset, dubium Annibalẽ, alternisque fidentẽ ac diffidentẽ; tamen vt Campanos ex Samnio peteret, mouerunt. Monitos vt etiã atque etiã promissa rebus confirmarent, iussosque eum popularib. & aliquib. principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, *vt se in agrum Casinatem ducat*: edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, *Casilinum* pro *Casino* accipere ducem fecit: auersusque ab itinere, per Allifanum, Calatinumque, & Calenum agrum in campum Stellatem descendit, vbi quum montib. fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, vbi terrarum esset, cum is *Casilini eo die mansurum eum* dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse, virgisque cęso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris cõmunitis Mahatbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea peruenit. ingentem cladem, fugam tamen, terroremq; latius Numidæ fecerunt nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarẽt, fide socios dimouit, videlicet quia iusto & moderato regebantur imperio, nec abnuebant, quod vnum vinculum fidei est, melioribus parẽre. Vt vero ad Vulturnum flumẽ castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, prope de integro est orta seditio: ac duces seditionis accensi quidam. fuerat n. silentiũ per paucos dies: quia quum celerius solito ductum agmẽ

fuisset,

fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant: vt vero in extrema iuga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta vrentes, nec vlla erat mentio pugnæ: *Spectatumne huc,* inquit Minucius, *ad rē fruēdam oculis sociorū cædes, & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne ciuium quidem horum pudet? quos in Sinuessam colonos patres nostri miserūt, vt ab Samnite hoste tuta hæc ora esset, quā nunc non vicinus Samnis vrit, sed Pœnus aduena, ab extremis orbis terrarū terminis nostra cunctatione & socordia iā huc progressus. Tantum (pro dolor) degeneramus à parentibus nostris, vt præter quam orā illi Punicas vagari classes dedecus esse imperij sui duxerint, eam nos nunc plenā Numidarum hostium ac Maurorum iam factā videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando nō homines tantū, sed fœdera, & Deos ciebāmus, scandentē ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumq; in oculos atq; ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorū: sæpius nos, quam Deorum inuocantium opem. nos hic pecorum more per æstiuos saltus, deuiasq; calles exercitum ducimus, conditi nubibus, syluisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusq; Furius recipere à Gallis vrbē voluisset, quo hic nouus Camillus, nobis dictator vnicus in rebus affectis quæsitus Italiam ab Annibale recuperare parat, Gallorū Roma esset: quā vereor ne sic cunctantib. nobis, Annibali ac Pœnis toties seruauerint maiores nostri. Sed vir, ac vere Romanus, quo die dictatorē eum ex auctoritate patrū, iussuq; populi dictum, Veios allatus est nūcius, quū esset satis altum ianiculū, vbi sedens prospectaret hostē, descendit in æquū: atq; illo ipso die media in vrbe, quia nunc busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios cæcidit Gallorū legiones. Quid post multos annos, quū ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub iugū missi sumus? vtrum tandē Lucius Papirius Cursor iuga Samnij perlustrādo, an Luceriam premendo obsidendoq; & lacessendo victorē hostem, depulsum ab Romanis ceruicibus iugum superbo Samniti imposuit? Modo cōsuli Luctatio quæ alia res, quam celeritas victoriam dedit? quod postero die quā hostem vidit, classem grauem commeatibus, impeditam suo ipsam instrumēto atq; apparatu, oppressit. Stultitia est, sedēdo aut votis debellari credere posse. armari copias oportet, deducēdas in æquum, vt vir cū viro congrediatur. Audendo, agendoq; res Romana creuit, nō his segnib. consiliis, quæ timidi cauta vocant.* Hæc velut concionanti Minucio circumfundebatur tribunorum, equitumq; Romanorū multitudo, & ad aures quoq; militum dicta ferocia voluebātur: ac, si militaris suffragij res esset, haud dubie ferebātur, Minucium Fabio duci prælaturos. Fabius pariter in suos haud minus, quā in hostes intentus, prius ab alijs inuictum animum præstas, quāquā probe XV scit, nōn in castris modo suis, sed etiam Romæ suam cunctationē infamem esse, obstinatus tamen eodē consiliorum tenore æstatis reliquū extraxit: vt Annibal destitutus ab spe summa appetiti certa-

Magistri equitum oratio, qua Fabij cunctationem reprehendit.

Fabij cunctatio & in castris & in vrbe infamis.

certaminis iam hybernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ non perpetuæ, arbusta vineæque & consita omnia magis amœnis quam necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata fama Fabio, quum satis sciret per easdē angustias, quibus intrauerat Falernum agrũ, rediturum, Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ vrbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Cāpano agro diuidit: & ipse iugis iisdem exercitum reducit. misso exploratum cum cccc equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba iuuenum audientiũ sæpe ferociter concionantem magistrum equitum, ꝓgressus primo exploratoris modo, vt ex tuto speculaeretur hostē, vbi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionē etiam paucos occidit, exemplo occupatus certamine est animus, exciderantque præcepta dictatoris: *qui quã tuto posset progressum prius recipere sese iusserat, quàm in conspectum hostium veniret.* Numidæ alii atq; alii occursantes, refugientesque, ad castra propè ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Carthalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis inuectus, quum prius quam ad coniectum teli veniret, auertisset hostem, quinque millia fermè continenti cursu secutus est, fugientes. Mancinus postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prælium rediit omni parte virium impar. itaque ipse, & delecti equitum circumuenti occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde ꝓpè inuiis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minuci⁹ se coniunxerat Fabio missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam in arctam coactus fauces imminet mari, ne immunito Appiæ limite, Pœnus peruenire in agrum Romanum posset. Coniunctis exercitibus dictator, ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Annibal ducturus erat, duo inde millia hostes

Mancinus cum delectis equitibus occiditur.

XVI aberant. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine compleuere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubiè æquiore loco, successit tamē Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendum hostē raptim & ꝓcursando, recipiendoque sese pugnauere. Restitit suo loco Romana acies, lenta pugna, & ex dictatoris magis, quam Annibalis fuit voluntate. cc ab Romanis, dccc hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, & ad Casilinum obsessus: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo diuitum sociorum Romanis commeat⁹ subueheret. Pœnus contra intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaq; perhorrida hybernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque quum per Casilinum euadere nō posset, petendique montes, & iugum Calliculæ superandũ esset: nec vbi Romanus inclusum vallib. agmen aggrederetur; ludibrium oculorũ, specie terribile, ad frustrandum hostē commentus, principio noctis fur-

Qua arte eluserit Romanos Annibal.

tim succedere ad montes statuit. fallacis cōsilii talis apparatus fuit. Faces vndiq; ex agris collectæ, facesq; virgaru, atq; arida sarmenta præligantur cornibus boum, quos domitos, indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat ad duo millia fermè boum effecta. Asdrubaliq; negotium datum, *vt primis tenebris noctis id armentū accensis cornib. ad montes ageret: maximè, si posset, super salt⁹ ab hoste insessos.* Primis tenebris silētio mota castra boues XVII aliquanto ante signa acti vbi ad radices mōtium, viasq; angustas, ventum est, signum extemplo datur, vt accensis cornibus armenta in aduersos concitentur montes, & metus ipse relucentis flam̄æ ex capite, calorque iam ad viuum, ad imaq; cornuum adueniens, velut stimulatos furore agebat boues, quo repentè discursu haud secus, quàm syluis montibusque accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumque inquietatio excitans flam̄am hominum passim discurrentium speciem præbebat. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant, vbi in sum̄is montibus, ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumuentos se esse rati, præsidio excessere: qua ingens emicabat flamma, velut tutissimū iter petentes summa montium iuga. tum in quosdā boues palantes a suis gregibus inciderunt, & primò quum procul cernerent, veluti flam̄as spirantium miraculo attoniti constiterunt. deinde vt humana apparuit fraus, tum vero insidias rati esse, cum multo maximoq; strepitu cōcitant se in fugā, leuiq; armaturæ hostium incurrere. ceterum nox æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal, traducto ꝑ saltū, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Alifano posuit castra. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterū & insidias esse ratus, & ab XVIII nocturno vtiq; abhorreus certamine, suos munimētis tenuit. Luce prima sub iugo mōtis prœlium fuit, quo interclusam ab suis leuem armaturā facilè (etenim numero aliquantum ꝑstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum remissa ab Annibale peruenisset. ea assuetior mōtibus, & ad cōcursandū inter saxa rupesque aptior ac leuior, quum velocitate corporū tum armorum habitu cāpestrem hostē, grauem armis statariumque pugnæ genere facilè elusit. Ita haudquaq̄ pari certamie digressi, Hispani ferè oēs incolumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contenderunt. Fabius quoq; mouit castra: transgressusq; saltum super Alifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samniū Romam se petere simulans Annibal, vsque in Pelignos populabūdus rediit. Fabius medius inter hostiū agmē, vrbemq; Romā iugis ducebat, nec absistēs nec cōgrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroq; Apuliam repetēs Gerionē peruenit, vrbē metu, quia collapsa ruinis pars mœniū erat, ab suis desertā. Dictator in Latinate agro castra communit, inde sacrorū causa Romā reuocatus, non imperio modo, sed consilio etiā, ac propè precibus agens cū magistro

Hispani ad concursandum inter saxa rupesque apti.

Fabius sacrorum causa Romam reuocatur.

gistro equitum, *ut plus consilio quã fortunæ confidat: & se potius ducẽ, quam Sempronium Flaminiumq; imitetur. ne nihil actũ censeret extracta ꝓpe æstate per ludificationẽ hostis: medicos quoq; plus interdũ quiete, q̃ mouendo atq; agendo proficere, haud paruam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab cõtinuis cladib. respirasse.* Hæc nequiquã
XIX præmonito magistro equitum, Romã est ꝓfectus. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra mariq; cœptum bellum est. Asdrubal ad eum nauium numerum, quem à fratre instructum paratumq; acceperat, decem adiecit, quadraginta nauium classem Hiłconi tradidit, atq; ita Carthagine ꝓfectus nauibus propè terram, exercitum in littore ducebat, paratus confligere quacumq; parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni postquam mouisse ex hybernis hostẽ audiuit, primò idem consilii fuit: deinde minus terra ꝓpter ingentem famam nouorum auxiliorũ concurrere ausus, delecto milite in naues imposito, quinquẽ & triginta nauium classe ire obuiam hosti pergit. Altero ab Tarracone die ad stationem decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis peruenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerũt, *classem Punicam stare in ostio fluminis, castraq; in ripa posita.* Itaq; vt improuidos incautosq; vniuerso simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostẽ vadit. Multas & locis aliis positas turres Hispania habet, quibus & speculis & ꝓpugnaculis aduersus latrones vtuntur. inde primò conspectis hostiũ nauibus, datum signũ Asdrubali est: tumultusq; prius in terra & castris, quam ad mare & ad naues est ortus: nõdum aut pulsu remorum strepituq; alio nautico exaudito, aut aperientib. classem promõtoriis: quũ repentè eques alius super alium ab Asdrubale missus, vagos in littore, quietosq; in tentoriis suis, nihil minus quàm hostẽ aut prœliũ eo die expectãtes, *conscendere naues properè, atque arma capere* iubet; classem Romanã iam haud procul à portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant, mox Asdrubal ipse cũ omni exercitu aderat, varioq; omnia tumultu strepunt, ruentib. in naues simul remigib. militibusque fugientiũ magis terra, quam in pugnam euntiũ modo. Vix dum omnes cõscenderant: quũ alii resoluunt, aut ancorã vellũt. alii, ne qd teneat, ancoralia incidũt: raptimq; omnia præpropere agendo, militũ apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarũ capere & aptare arma miles ꝓhibetur. Et iam Romanus nõ appropinquabat modo, sed direxerat etiã in pugnam & naues. itaque non ab hoste & prœlio magis Pœni, quàm suomet ipsi tumultu turbabãtur. tentata verius pugna, quam inita, in fugam auerterunt classem. & quum auersi, ac diuerso late agmine à tam multis simul venientib. haud sanè impetrabiles essent, in litus passim naues egerunt: atque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per littus aciẽ suorum perfugere. Duæ tamẽ primo

Cn. Scipio Asdrubalem nauali certamine adoritur.

Pœni in fugam auertunt classem.

concursu captæ erant Punicæ naues, quatuor suppressæ. Romani XX
quamquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentā in littore cernebant, haud cunctanter tamen insecuti trepidam hostium classem, naues omes q̃ non aut perfiegerant proras littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad v. & xx. naues ex xxx cepere. Neque id pulcherrimū eius victoriæ fuit, sed q̀ vna leui pugna toto eius oræ mari potiti erant. Itaque ad Honoscam classe profecti, excensu è nauibus in terrā facto, quum vrbem vi cepissent, captamq; diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnē agrum circa depopulati, postremò tecta quoq; cōiuncta muro, portisq; incēderunt. Inde iam præda grauis ad Longunticam puenit classis: vbi vis magna sparti fuit, ad rem nauticam cōgesta ab Asdrubale. quod satis in vsum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo proiectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. vbi vrbe, quæ caput insulæ est, biduum nequiquam summo labore oppugnata, vbi in spē irritam frustra teri tempus animaduersum est, ad populationē agri versi, direptis aliquot incensisq; vicis, maiore q̃ ex continenti præda parta, quum in naues sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petētes ad Scipionem venerūt. Inde flexa retro classis, reditūq; in citeriora puinciæ: quo omniū populorum, qui Iberum incolunt, multorum & vltimæ Hispaniæ legati cōcurrerunt. Sed qui verè ditionis imperiiq; Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centū viginti. Igitur terrestrib. quoq; copiis satis fidens Romanus, vsq. ad saltum Castulonensem est pgressus. Asdrubal in Lusitaniā, ac ppius Oceanū cōcessit. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tēpus, XXI
fuissetq; prope per Pœnum hostem: sed præterquam q̀ ipsorum Hispanorum inquieta auidaq; in nouas res sunt ingenia, Mandonius vir nobilis, qui antea Illergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, cōcitis popularibus in agrum pacatum Romanorum sociorum ad populādum venit. Aduersus eos tribus millib. cum expeditis auxiliis à Scipione missis, leui certamine, vt tumultuariam manū, fudere, multis occisis, quibusdam captis: magnaq; parte armis exuta. Hic tamē tumultus cedentem ad Oceanum Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensiū, castra Romana ad nouā classem erant. quum fama repens alio vertit bellū. Celtiberi principes, qui regionis suæ legatos, obsidesque dederāt Romanis, nuncio misso à Scipione exciti arma capiunt, puinciamq; Carthaginensium valido exercitu inuadunt: tria oppida vi expugnant, inde cum ipso Asdrubale duob. prœliis egregiè pugnātes, xv. millia hostium occiderūt, quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in XXII
prouinciam venit, prorogato post consulatum imperio, ab senatu missu

Ex Balearibus insulis & vltima Hispania legati pacem petentes ad Scipionem veniunt.

P. Scipio in Hispaniā venit.

missus cum xx. longis nauibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia ciuium sociorumque, portum Taraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri coniungitur: ac deinde cõmuni animo, consilioque gerebãt bellum. Occupatis igitur Carthaginensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec vllo viso hoste Saguntũ pergũt ire, quòd ibi obsides toti⁹ Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale fama erat, modico in arce custodiri præsidio. id vnũ pign⁹, inclinatos ad Romanã societatẽ omnium Hispaniç populorũ animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis lueretur. En vinculo Hispaniã vir vnus, solerti magis q̃ fideli consilio, exsoluit. Abelox erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia pleraq; sunt barbarorum ingenia) cũ fortuna mutauerat fidem. ceterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes nihil aliud quã vnum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat vt quam maximum emolumẽtum nouis sociis esset. circumspectis igitur omnibus, q̃ fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animũ adiecit: eam vnam rem maximè ratus cõciliaturã Romanis Principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum iniussu Bostaris præfecti satis sciret, nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarẽ ipsum arte aggreditur. Castra extra vrbem in ipso littore habebat Bostar, vt aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet in quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberũ castra Romana esse, arcẽ tutam, perfugiumq; nouas volentib. res. itaq; quos metus non teneat, beneficio & gratia deuinciendos esse.* Miranti Bostari, percunctantique, quodnã id subitum tantæ rei donum posset esse: *Obsides,* inquit, *in ciuitates remitte, id priuatim parentibus, quorum maximum nomẽ in ciuitatibus est suis, & publicè populis gratum erit. Vult sibi quisq; credi, & habita fides ipsam plerumq; obligat fidem. Ministeriũ restituendorũ domos obsidũ mihimet deposco ipse, vt operà quoq; impensa consiliũ adiuuẽ meum, & rei suapte natura grata, quantã insuper gratiã possim, adiiciam.* Homini non ad cetera Punicã ingenia callido vt persuasit, nocte clã progressus ad hostium stationes, cõuentis quibusdã auxiliarib. Hispanis, & ab iis ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit. Fide accepta dataque, ac loco & tẽpore constituto ad obsides tradendos, Saguntũ redit, diẽ insequentem absumpsit cum Bostare mãdatis ad rem agendam accipiendis. dimissus, quũ se nocte iturum, vt custodias hostium falleret, cõstituisset, ad cõpositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti, cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum

Abelox obsides totius Hispaniæ liberat.

 erat,

erat, acta per eundem ordinē, quasi Carthaginensium nomine sic agerentur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Carthaginensium fuerat, illos enim graues superbosque in reb⁹ secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primo aduentu, incognitus antè, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelox vir prudēs haud frustra videbatur socios mutasse, itaq; ingenti consensu ad defectionē omnes spectare; armaq; extemplo mota forent, ni hyems, quæ Romanos quoq; & Carthaginenses concedere in tecta coegit, interuenisset. Hæc in Hispania quoq; secunda æstate Punici belli gesta, quum in Italia paululū interualli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset; quæ vt Annibalē non mediocri sollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem; qui bellum ratione, nō fortuna gereret: ita cōtempta erat inter ciues armatos pariter togatosque, vtiq; postquā absente eo, temeritate magistri equitum læto, vt verius dixerim, quā prospero euentu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam inuidiam dictatoris; vna fraude ac dolo Annibalis: quòd quū a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquātis, ab vno eo ferrum ignemq; & vim omnē hostiū abstineri iussit; vt occulti alicui⁹ pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primò fortitan dubio, quia non expectata in eo senatus auctoritas est: ad extremum haud ambiguè in maximam laudem verso, in permutandis captiuis: qp sicut primo Punico bello factum erat, cōuenerat inter duces Romanos, Pœnumque, *vt qua pars plus reciperet q̄ daret.* * *argēti pondo bina & selibras in militē præstaret* CCXXVII, quum plures Romanus quam Pœnus recepisset, argentumque ꝓ eis debitū, sæpe iactata in senatu re, quoniam nō consuluisset patres, tardius rogaretur: inuiolatū ab hoste agrum misso Romā filio vendidit, fidemq; publicā impendio priuato exsoluit: Annibal ꝓ Gerionis mœnibus, cuius vrbis captę atq; incensæ ab se in vsum horreorū pauca reliquerat tecta, statiua habebat. inde frumentatū duas exercitus partes mittebat: cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris ꝓsidio, & circūspectans, nec vnde impetus in frumētatores fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. pẽrat Minucius magister equitū, profecto, sicut ante dictum est, ad vrbē dictatore. Cæterū castra, quæ in monte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planū deferuntur: agitabanturq; ꝓ ingenio ducis cōsilia calidiora, vt impetus aut in frumentatores palātes, aut in castra relicta cum leui manu præsidioque fieret. Nec Annibalē fefellit, cū duce mutatam esse belli rationem, & ferocius: quā consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem (quòd minimè quis crederet) quum hostis ꝓpius esset, tertiam partem militū frumentatum, duob. in castris retentis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem mouit, duo ferme à Gerio-

Marginalia (left): *Hispaniæ populi ad defectionem Carthaginensium spectant.* — *Annibalis dolus ad augendam dictatoris inuidiam.* — * Val. 25. coio. — *Magister equitum ex alto monte in planum castra defert.*

Marginalia (right): XXIII (beside "Hæc in Hispania…"); XXIV (beside "Romanus tunc exercitus…").

Gerione millia, in tumulum hosti conspectum: vt interum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutãdos. Propior inde ei, atque ipsis imminens Romanorũ castris tumulus apparuit: ad quẽ capiendum, si luce palã iretur, quia haud dubiè hostibus breuiore via præuentus esset, nocte clam missi, Numidæ ceperunt. quos tenentes locum contẽpta paucitate Romani postero die quum eiecissent, ipsi eo transferunt castra. Tum itaq; vt exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum ꝓpè cõpleuerat Romana acies, simul & per auersa castra à castris Annibalis equitat⁹ cum leui armatura emissus in frumẽtatores latè cædẽ fugamq; hostiũ palatorum fecit, nec acie certare Annibal ausus: quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarẽtur, tutari poterat. iamq; artib. Fabij pars exercit⁹ aberat, iam fermè sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatq; suos in priora castra, q̃ pro Gerionis mœnibus erant. Iusta quoq; acie, & collatis signis dimicatũ, quidã auctores sunt. primò cõcursu Pœnum vsq; ad castra fusum, inde eruptione facta repentè versum terrorẽ in Romanos: Numerii Decimi Samnitis deinde aduentu prœlium restitutum, hunc principẽ genere ac diuitiis non Boviani modò, vnde erat, sed toto Sãnio, iussu dictatoris octo millia peditum, & equites ducentos adducentẽ in castra, ab tergo quũ apparuisset Annibali, spem parti vtriq; præbuisse non subsidii: tumq; Fabio ab Roma veniente, Annibalẽ insidiarum quoq; aliquid timentẽ recepisse suos: Romanum insecutũ, adiuuante Samnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinq; admodum Romanorum. tamen in tam pari ꝓpè clade famam egregiæ victoriæ cum vaniotibus litteris

XXV magistri equitum Romam perlatam. De his rebus persæpè & in senatu & in concione actum est. Quũ læta ciuitate dictator vnus nihil nec famæ, nec litteris crederet, *vt si vera omnia essent, secunda se magis, quam aduersa timere, diceret*: tum M. Metellus tribunus plebis, id vnum enimuerò ferendum esse negat: *non præsentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentẽ etiã gestæ obstare: & in ducendo bello sedulo tẽpus terere, quo diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in exercitu imperium habeat. quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia ablegatum duos prætores Siciliа atq; Sardiniæ occupatos. quorum neutra hoc tempore prouincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitũ, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, propè in custodia habitum. Itaque hercule non Samnium modo, quo iam tanquam trans Iberum agros Pœnis concessum sit, sed Campanum, Calenumque, & Falernum agrum peruastatos esse, sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitũ, clausos propè intra vallum retentos tanquã hostibus captiuis arma adempta, tandem vt abscesserit inde dictator, vt obsidione liberatos extra vallum egressos fudisse, ac fugasse hostes. Quas*

M. Metellus trib. pleb. in dictatorem concio.

Fabius in actione minime popularis.

ob res. si antiquus animus plebi Romanæ esset, audacter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabij imperio: nunc modicã rogationem promulgaturũ de æquando magistri equitũ & dictatoris iure: nec tamen ne ita quidem prius dimittendũ ad exercitum Q. Fabium, quàm cõsulem in locum C. Flaminij suffecisset. Dictator concionibus se abstinuit, in actione minime popularis; ne in senatu quidẽ satis æquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atq; inscitiam ducum acceptas referret; *magistroq; equitum quod contra edictum suum pugnasset, rationẽ diceret reddẽdam esse. si penes se summa imperij consilijq; sit, propediẽ effecturum, vt sciant homines, bono imperatori haud magni fortunã momenti esse: mentẽ, rationemq; dominari. se sano tẽpore, & sine ignominia seruasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, ducere maiorem gloriam esse.* Hu- XXVI
ius generis orationib. frustra habitis, & consule creato M. Atilio
Regulo, ne præsens de iure imperij dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abijt. Luce orta, quum plebis concilium esset, magis tacita inuidia dictatoris, fauorq; magistri equitum animos versabat, quàm satis audebãt homines ad suadẽdum, quod vulgo placebat, prodere: & fauore superãre, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inuentus est suasor legis C. Terẽtius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorẽ mercis, filioq; hoc ipso in seruili eius artis ministerio vsum. Is iuuenis vbi ex eo genere quæstus pecunia à patre relicta, animum ad spẽ liberalioris fortunæ adiecit, togaq; & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisq; aduersus rem & famam bonorum, primum in notitiam populi; deinde ad honorem peruenit. quæstura quoq; & duob. ædilitatibus plebeia & curuli, postremò & prætura perfunctus. iam ad consulatus spẽ quum attolleret animos, haud parum callidè auram fauorabilis populi ex dictatoria inuidia petiit, sicq; plebis vnus gratiã tulit. Omnes eam rogationẽ, quique Romæ, quiq; in exercitu erant, æqui atq; iniqui, præter ipsum dictatorẽ, in contumeliam eius latã acceperunt. ipse qua grauitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadẽ & populi in se sæuientis iniuriam tulit: acceptisq; in ipso itinere literis senatusconsulti *de æquato imperio,* satis fidens haud quaquam cum imperij iure artem

Æquatur imperium magistro equitum cum dictatore.

imperandi æquatam, cumq; inuicto à ciuibus, hostibusque ani- XXVII
mo ad exercitũ rediit. Minucius verò quum jam antè vix tolerabilis fuisset, secundis rebus ac fauore vulgi: tum vtiq; immodicè immodesteque non Annibale magis victo ab se q̃ Fabio gloriari. *Illum in rebus asperis vnicum ac parẽ ducẽ quæsitum Annibali, maiorẽ minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi æquatum in eadẽ ciuitate, in qua magistri equitũ virgas ac secures dictatoris tremere atq; horrere soliti sunt, in tãtũ suam feliciter*

Magistri equitum insolentia.

felicitatem virtutemq́; enituisse. ergo secuturum se fortunam suam, si dictatoris cunctatio in segnitie Deorū hominumq́; iudicio damnata perstaret. Itaque quo die primum congressus est cum Fabio, *statuendum omnium primum* ait *esse, quemadmodum imperio adaequato vtantur, se optimum ducere, aut diebus alternis, aut si maiora interualla placerent, partitis temporibus alternis summum ius imperiumq́; esse, vt par hosti non solùm cōsilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendae habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quacumq́; temeritas collegae habuisset. sibi communicatum cum illo, sed non ademptum imperium esse. itaque se numquam volentem parte qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora, aut dies imperij cum eo, sed exercitus diuisurū: suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quae posset, seruaturum.* Ita obtinuit vt legiones, sicut consulibus mos esset, inter se diuiderent. prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio euenerunt. item equites pari numero, sociûmq; & Latini nominis auxilia diuise-

Exercitū inter se diuidunt dictator & magister equitum.

XXVIII runt. castris se quoque separari magister equitum voluit. Duplex inde Annibali gaudium fuit (neque enim quicquam eorum, quae apud hostes agerentur, eum fallebat, & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantē) nam & liberam Minucii temeritatem se suo modo capturum, & solertiae Fabii dimidium viriū decessisse. Tumulus erat inter castra Minutii, Pœnorumque, eum qui occupasset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locū facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Annibal, quamquam id operaepretium erat, quam causam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, cōtrahere. Ager omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia nō modò syluestre quicquā, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat. & erant in anfractibus cauae rupes, vt quaedam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè insidere poterant, quinque millia cōduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicuius temerè egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendum, quē ante diximus, tumulum, auertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta paucitas; ac sibi quisq; deposcere pellendos inde hostes, ad locū capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque *ad arma* vocat, & vanis animis & minis increpat hostē. Principio leuem armaturam demittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremò cum hostib. quoq; subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborātibus suis, alia atque alia crescente certamine mittens auxilia peditum equitumque, iam iustam expleuerat aciem, ac totis vtrimq; viribus certabatur. Prima leuis armatura Romanorum praeoccupatum infe-

Annibal prolicit ad certamen magistrū equitum.

riore loco ſuccedens tumulum, pulſa detruſaq; terrorẽ in ſuccedentem intulit equitem, & ad ſigna legionum refugit. peditum acies inter perculſos impauida ſola erat, videbaturq;, ſi iuſta, aut ſi recta pugna eſſet, haudquaquã impar futura: tantum animorum fecerat ꝓſperè ante paucos dies res geſta. ſed exorti repente inſidiatores, eum tumultum terroremq; in latera vtrimque, ab tergoque incurſantes fecerunt, vt neq; animus ad pugnam, neq; ad fugã ſpes cuiquam ſupereſſet. Tunc Fabius primo clamore pauentium audito, dein conſpecta procul turbata acie: *Ita eſt*, inquit, *nõ celerius quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt: ſed aliud iurgandi ſuccenſendique tempus erit: nunc ſigna extra vallum proferte: victoriã hoſti extorqueamus: confeſſionem erroris ciuibus.* Iam magna ex parte cæſis aliis, aliis circumſpectantib. fugam: Fabiana ſe acies repentè velut cœlo demiſſa ad auxilium oſtẽdit. itaq; priuſquam ad coniectũ teli veniret, aut manum confereret, & ſuos à fuga effuſa, & à feroci pugna hoſtes cõtinuit. Qui ſolutis ordinibus vagè diſſipati erant, vndiq; confugerant ad integram aciem, qui plures ſimul terga dederant, conuerſi in hoſtem, voluenteſque orbem, nunc ſenſim referre pedem, nunc conglobati reſtare. ac iam ꝓpè vna acies facta erat, victi atq; integri exercitus, inferebantque ſigna in hoſtẽ: quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, *ab ſe Minucium, ſe à Fabio victum.* Ita per variã fortunam diei maiore parte exacta, quum in caſtra reditũ eſſet, Minucius cõuocatis militibus: *Sæpè ego*, inquit, *audiui milites, eum primum eſſe virum, qui ipſe conſulat, quid in rem ſit: ſecundum eum, qui benè monenti obediat: qui nec ipſe conſulerẽ, nec alteri parere ſcit, eum extremi ingenij eſſe. Nobis quoniam prima animi ingenijq; negata ſors eſt, ſecundam ac mediam teneamus: & dum imperare diſcimus, parere prudenti in animũ inducamus. Caſtra cum Fabio iungamus: ad prætorium eius ſigna quum tulerimus, vbi ego eum parentẽ appellauero, quòd beneficio eius erga nos, ac maieſtate eius dignum eſt: vos milites eos, quorum vos modò arma dexteraq; texerunt, Patronos ſalutabitis: & ſi nihil aliud, gratorũ certè nobis animorum gloriam dies hæc dederit.* Signo dato, conclamatur: inde, vt colligantur vaſa profecti agmine incedentes ad dictatoris caſtra, in admirationem & ipſum, & omnes qui circa erant, conuerterunt. Vt conſtituta ſunt antè tribunal ſigna, progreſſus ante alios magiſter equitum, quum patrẽ Fabium appellaſſet, circumfuſoſq; militum eius totum agmen patronos conſalutaſſet: *Parentibus*, inquit, *meis dictator. quibus te modò nomine, quo fando poſſum, æquaui, vitã tantum debeo: tibi quum meam ſalutem, tum omnium horũ itaq; plebiſcitum, quo oneratus magis, quàm honoratus ſum, primus antiquo, abrogoq;: & quod tibi mihiq;, quod meo exercitui tuoq;, cõſeruato ac conſeruatori ſit felix, ſub imperiũ auſpiciumq; tuum redeo, & ſigna hæc legioneſq; reſtituo, tu quæſo placatus me magiſtrũ equitum,*

hos

Marginal notes: *Fabius magiſtro equitum fert ſuppetias.* (beside "Tunc Fabius primo clamore", margin number XXIX) — *Magiſter equitum communicatum ſibi imperium abrogat.* (beside "Parentibus, inquit"); margin number XXX beside "inde, vt colligantur vaſa".

hos ordinibus suis quemq; teneri iubeas. Tum dextrę interiunctę, milites q; concione dimissa a notis ignotisq; benignè atq; hospitaliter inuitati: lætusque dies ex admodum tristi paulò ante, ac propè execrabili fact°. Romæ vt est plata fama rei gestæ, dein literis nõ magis ipsorum imperatorum, q̃ vulgo militum ex vtroque exercitu affirmata, pro se quisq; Maximum laudibus ad cœlum ferre. par gloria apud Annibalem, hostesque Pœnos erat: ac tum demũ sentire cum Romanis, atque in Italia bellum esse. nã biennio antè adeò & duces Romanos, & milites spreuerãt, vt vix cum eadem gente bellum esse crederẽt, cuius terribilem eam famam à patrib. accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferũt,
XXXI *tandem eam nubem, quæ sederet in iugis montium, solicitatam procella imbrẽ dedisse.* Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Seruilius Geminus consul cum classe nauium circũuectus Sardiniæ, & Corsicæ orã, & obsidibus vtrimque acceptis, in Africã transmisit: & priusquã in cõtinentem descensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentib. Cercinam, ne & ipsorum vreretur diripereturq; ager, * decẽ talentis argẽti acceptis, ad littora Africæ accessit, copiasque exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, nauales que socii iuxta effusi, ac si insulas cultorum egentes prædarentur. itaque in insidias temerè illati, quum à frequentib. palantes, & locorum ignari circumuenirentur, cum multa cæde, ac fœda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille hominum, cum his Sempronio Blæso quæstore amisso, classis à littoribus hostium plenis trepidè soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaque Lilybæi, T. Otacilio prætori, vt ab legato eius P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliã pedibus profectus, freto in Italiam traiecit: literisque Fabii accitus & ipse, & collega eius M. Attilius, *vt exercitũ ab se exacto iam propè semestri imperio acciperẽt.* Omnium propè annales Fabium dictatorem aduersus Annibalẽ rem gessisse tradunt. Cœlius etiã eum à populo creatum dictatorem scribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, vni consuli Cn. Seruilio, qui tunc procul in Gallia prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris; quam moram quia exspectare territa iam clade ciuitas nõ poterat, eo decursum esse, vt à populo crearetur, qui pro dictatore esset: res inde gestas, gloriamq; insignem ducis, & augendæ titulum imaginis posteris, vt dictator pro prodictatore diceretur, facilè obtinuisse. Cõsules M. At-
XXXII tili° Fabiano, Gemin° Seruilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturè cõmunitis (tum n. autumni erat tempus) Fabii artib. cum summa inter se concordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali diuersis locis opportunè aderant, carpẽtes agmen, palantesque excipientes. in casum vniuersæ dimicationis, quam omnibus artibus petebat hostis, nõ veniebãt. adeoque inopia est coactus Annibal, vt nisi tum fugæ speciẽ abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi

exer-

Annibalis de Fabij virtute testimoniũ.

* Val. 600. coron.

In Africa male gesta res a Seruilio Gemino Cos.

Fabius exacto semestri imperio dictatura se abdicat.

exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artib. bellum gererent. Quũ ad Gerionẽ iam hyeme impẽdente cõstitisset bellũ, Neapolitani legati Romã venere. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni põderis in curiã illatæ, atque ita verba facta, vt dicerent: *Scire se Romani populi ærarium bello exhauriri: & quùm iuxta pro vrbibus agrisq; sociorum, ac pro capite atque arce Italiæ vrbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad ipsorum ornatum stum, ad subsidium fortunæ à maioribus relictum foret, eo iuuare populum Romanum: si quã opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si oẽs res Neapolitanorum suas duxissent: dignosq; iudicauerint, à quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, quàm re maius ampliusq;, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia, XII curaque. patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta. Per eosdem III dies speculator Carthaginensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisq; manib. dimissus: & serui quinque & viginti in crucem acti, quod in campo Martio coniurassent. indici data libertas, & * æris grauis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: alii in Ligures, ad expostulandũ quod Pœnum opibus auxiliisque suis iuuissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boijs atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyricos legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum, aut si diem proferre vellet, obsides accipiendos. adeò, etsi bellum ingens in ceruicibus erat, nullius vsquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vouisset, locatam ad id tempus non esse: itaque duumuiri ad eam rẽ creati ab Æmilio prætore vrbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flaminius, ædem in arce faciendam locauerunt. Ab eodem prætore ex senatuscõsulto literæ ad cõsules missæ: *vt si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romã veniret. se in eam diẽ, qua iussissent, comitia edicturum.* Ad hæc à consulibus rescriptum, *sine detrimento Reipublicæ abscedi non posse ab hoste, itaque per interregem comitia habenda esse potius, quàm consulum alter à bello auocaretur.* Patribus rectius visum est, *dictatorẽ à Consule dici comitiorum habendorum causa.* Dictus L. Veturius Philo; M. Pomponium Mathonẽ magistrum equitum dixit. His vitio creatis, iussisque die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit. Consu- XIII libus prorogatum in annum imperium. interreges proditi à patri- IV bus, Cn. Claudius, Appii filius, Cento: inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita, magno certamine patrum ac plebis. C. Terentium Varronẽ, sui generis hominem, plebi insectatione principum popularibusq; artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus

Neapolitani Legati Romã veniunt.

* Val. 200. coron.

Romani Punico bello pressi, aliarũ rerum curam non posuere.

Interregnum.

opibus & dictatorio imperio concussit, aliena inuidia splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatũ nitebatur. patres summa ope obstabant, ne se insectãdo, sibi æquari assuescerent homines, Bibius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terẽtii, criminando non senatum modò, sed etiã augures, quod dictatorem ꝓhibuissent comitia perficere, per inuidiam eorum fauorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus per multos annos bellũ quærentibus, Annibalem in Italiam adductum: ab iisdem, quum debellari posset, fraude id bellum trahi. quum quatuor militũ legionibus vniuersis pugnari posse apparuisset, ac eò quòd M. Minutius absente Fabio prosperè pugnasset, duas legiones hosti ad cædẽ obiectas: deinde ex ipsa cæde ereptus, vt pater patronusq; appellaretur, qui prius vincere ꝓhibuisset Romanos quàm vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quũ debellare possent, bellũ traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem antè belli habituros, quàm consulem verè plebeium, id est, hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo cõtemni desierint à patribus, cœpisse. Cui non id apparet? id actum & quæsitum esse, vt interregnum iniretur: vt in patrum potestate comitia essent. id consules ambos ad exercitum morando quæsisse, id postea, quia inuiti iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum esse, vt vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos: consulatum vnum certè plebis Romanæ esse: populum liberius habiturum, ac daturum ei, qui magis vincere quàm diu imperare malit.*

XXXV Quum his orationibus accẽsa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volsone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus iam familiarium plebi, C. Attilio Serrano, & Q. Ælio Pæto, quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul vnus creatur, vt in manu eius essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus eius, L. Æmiliũ Paulum, qui cum M. Liuio consul fuerat, & damnatione collegæ, & sua propè ambust⁹ euaserat, infestum plebi, diu ac multũ recusantem ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cũ Varrone certauerant, parque magis in aduersando, quã collega, datur consuli. Inde prætoria comitia habita, creati M. Pomponius Matho, & P. Furius Philus. Romæ iuris dicundi vrbana sors Põponio, inter ciues Romanos, & inter peregrinos P. Furio Philo euenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum præter Terentium cõsulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset, prȩteritis aliquot fortibus ac strenuis viris: quia in tali tẽpore nullus nouus magistratus videbatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ

XXXVI autem peditum equitumq; additæ sint copiæ, adeò & numero, & genere copiarum variant auctores, vt vix quicquam satis certum affirmare

C. Terentius plebeius homo. Consul vnus creatur.

Exercitus suos multiplicarũt Romani.

affirmare ausim. Decem millia nouorum militum alii scripta in
supplementum: alii nouas quatuor legiones quinque legionibus
additas, vt nouem legionibus rem gererent. numero quoq; pedi-
tum equitumq; legiones auctas, millibus peditum, & centenis e-
quitibus in singulas adiectis, vt quina millia peditū, treceni equi-
tes essent: socii duplicē numerum equitum darēt, pedites æqua-
rent. Septem & octoginta millia armatorum, & ducentos in ca-
stris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores
sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu atque impetū
rem actam, quam prioribus annis, quia spem posse vinci hostem
dictator præbuerat. Ceterum prius quā signa ab vrbe nouæ legio-
nes mouerent, decemuiri libros adire atque inspicere iussi,
propter territos vulgo homines nouis prodigiis: nam & Romæ in
Auentino, & Ariciæ nunciatū erat, *sub idem tempus lapidibus pluis-*
se, & multo cruore: signa in Sabinis cadis, aquas è fonte calidas manasse.
id quidem & quòd sæpiʼ acciderat, magis terrebat. & in via For-
nicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti, ex-
animatique fuerant. Et prodigia ex libris procurata. Legati a Pe-
sto pateras aureas Romam attulerunt. iis sicut Neapolitanis, gra-

Classis ab Hierone cum commeatu Romam missa.

tiæ actæ, aurum non acceptum. Per eosdem dies ab Hierone clas- XXXVII
sis Hostiam cum magno commeatu accessit. Legati Syracusani in
senatum introducti nunciarunt; *cædem C. Flaminij consulis exerci-*
tusque allatā adeo ægrè tulisse regem Hieronem, vt nulla sua propria, re-
gniq; sui clade moueri magis potuerit. itaque, quamquā probe sciat ma-
gnitudinem populi Romani admirabiliorem prope aduersis rebus, quam
secundis esse, missa tamen à se omnia, quibus à bonis fidelibusq; sociis bel-
la iuuari soleant. quæ ne accipere abnuant, magnopere se P. C. orare. Iam

** Val. 35840. coron.*

*omnium primum, ominis causa Victoriam auream * pondo CCCXX. affer-*
re sese: acciperent eam tenerentq; & haberent propriam & perpetuā. ad-
uexisse etiā trecenta millia modiūm tritici, ducenta hordei, ne commea-
tus deessent & quantū præterea opus esset, & quo iussissent, subuecturos.
Milite atque equite scire nisi Romano Latinique nominis non vti populū
Romanum: leuiū armatorum auxilia etiā externa vidisse in castris Ro-
manis. itaq; misisse mille sagittariorum ac funditorum aptā manum ad-
uersʼ Baleares ac Mauros, pugnacesq; alias missili telo gētes. Ad ea dona
consiliū quoq; addebant, *vt prætor, cui prouincia Sicilia euenisset, clas-*
sem in Africā traiiceret, vt & hostes in terra sua bellum haberēt, minus-
que laxamēti daretur iis ad auxilia Annibali submittenda. Ab senatu
ita respōsum regi est: *Virū bonū, egregiumq; socium Hieronē esse, atq;*
vno tenore, ex quo in amicitiā populi Romani venerit, fidem coluisse, ac
rem Romanā omni tempore ac loco munifice adiuuisse: id perinde ac debe-
ret, pergratum populo Romano esse aurū & à ciuitatib. quibusdā alla-
tum, gratia rei accepta, non accepisse populū Romanū: Victoriam, omenq;
accipere: sedemq; ei se Diuæ dare, dicare Capitoliū: templum Iouis Optimi
Maximi, in ea arce vrbis Romæ sacrata, volentem propitiamq;, firmam
ac sta-

ac stabilem fore populo Romano. Funditores, sagittariiq;, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad nauiũ classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinq; & viginti additæ, permissumq; est, *vt si è Republ. censeret esse, in Africam traiiceret.* Delectu pfecto, cõsules paucos morati dies, dum socii ab no-
XXX-VIII mine Latino venirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, iureiurando a tribunis militum adacti, *iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros.* nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat: & vbi ad decuriatum aut centuriatum conuenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, cẽturiati pedites coniurabant, *sese fugæ atq; formidinis ergò non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumẽdi, aut petẽdi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi caussa.* id ex volũtario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimam iurisiurandi adactionem translatum. Conciones prius quam vrbe signa mouerentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuẽre, denunciantes, *bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumq; in visceribus Reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet: se quo die hostem vidisset, profligaturum.* Collegæ eius Pauli vna, pridie quam ex vrbe proficisceretur, concio fuit verior, quàm gratior populo, qua nihil inclementer in Varronẽ dictum; nisi id modò; *Mirari se, quomodo quis dux, prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset: iam nunc locatus in vrbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoq; prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se quæ cõsilia magis res dent hominibus, quàm homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum, optare, vt quæ cautè atq; cõsultè gesta essent, satis prosperè euenirẽt. temeritatem præterquam quod stulta sit, infelicem etiam ad id locorũ fuisse.* Eum sua spõte apparebat tuta celeribus consiliis præpositurum: & quo id cõstantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentẽ allocutus fertur:
XX-X *Si aut collegam (id quod mallem) tui similẽ L. Æmili haberes, aut tu collegæ tui similis esses, supernacanea esset oratio mea. nam & duo boni consules etiam me tacẽte omnia è Republica fide vestra faceretis; & mali, nec mea verba auribus vestris, nec cõsilia animis reciperetis. nunc & collegam tuum, & te talem virum intuenti mihi tecum omnis oratio est: quem video nequiquam & virum bonum, & ciuem fore, si altera parte claudicet Respublica malis consiliis idem ac bonis iuris & potestatis erit. Erras enim L. Paule, si tibi minus certaminis cũ C. Terentio, quàm cum Annibale futurũ censes. nescio an infestior hic aduersarius, quam ille hostis maneat & cum illo in acie tantũ, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es. & aduersum Annibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiam tibi causa absit C. Flaminij memoria. tamen ille consul demum, & in prouincia, & ad exercitum cœpit furere: hic prius quàm peteret consulatum, deinde in petendo consulatu: nunc quoq; consul, priusquã castra videat, aut hostẽ, insanit.*

Varronis Cos. conciones multæ ac feroces erant.

Q. Fabij ad L. Æmilium oratio.

insanit, & qui tantas iam nunc procellas, prœlia atque acies iactãdo inter togatos ciet, quid inter armatam iuuentutem censes facturum? & vbi extemplò verba res sequitur: Atqui si hic, q facturum se denunciat, extemplò pugnauerit: aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem hunc ignoro, aut nobilior aliis Thrasimeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus vnum est: vt ego contemnendo potius quàm appetendo gloriam, modum excesserim, sed ita res habet. vna ratio belli gerendi aduersus Annibalem est, qualeq; gessi, nec euentus modo hoc docet.

Euentus stultorum magister.

stultorum iste magister est: sed eadem ratio quæ fuit, futuraque, donec eadem res manebunt: immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt armis, viris, equis, commeatibus iuuant, iuuabuntq;: id iam fidei documentum in aduersis rebus nostris dederunt. meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesq; facit. Annibal contra, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica, infestaq;, procul à domo, procul à patria. neque illi terra, neque mari est pax: nulla eum vrbes accipiunt, nulla mœnia: nihil vsquam sui videt, in diem rapto viuit, partem vix tertiam exercitus eius habet, quem Iberum amnem traiecit. plures fames, quàm ferrum assumpsit: nec his paucis iam victum suppeditat. Dubitas ergò quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat indies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quàm diu pro Gerionis, castelli Apuliæ inopis, tanquã pro Carthaginis mœnibus pugnatum est? Sed ne aduersus te quidem ego gloriabor. Cn. Seruilius, atq; Attilius proximi Consules, vide quemadmodum eum ludificati sint. Hæc vna salutis est via, L. Paule, quàm difficilem infestamq; ciues sibi magis quàm hostes facient. idem enim tui, q hostium milites, volent: idem Varro consul Romanus q Annibal Pœnus imperator, cupiet, duobus ducibus vnus resistas oportet: resistes autẽ aduersus famam rumoresq; hominum, si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria, neq; tua falsa infamia mouerit à veritate. Laborare nimis ius sæpe aiunt, extingui nunquam. Gloriam qui spreuerit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quàm stulti ciues laudent, omnia audentem contemnet Annibal: nil temerè agentem metuet. Nec ego, vt nihil agatur, moneo, sed vt agentem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaq; omnia sint. armatus intentusq; sis, neq; occasioni tuæ desis, neq; tuam occasionem hosti des. omnia non properanti clara, certaq; erunt. festinatio improuida est, & cæca. Aduersus ea oratio consulis haud sanè læta fuit. magis fatentis *ea quæ diceret vera, quàm facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse, quid consilij aduersus collegam seditiosum ac temerarium virum, atq; auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare vt omnia prosperè euenirent. at si quid aduersi caderet, hostium se telis potius, quàm suffragiis iratorum ciuium caput obiecturum.* Ab hoc sermone profectum Paulum tradunt, prosequentibus primoribus patrum. Plebeium consulem sua plebs prosecuta,

ſecuta, turba quàm dignitate conſpectior. vt in caſtra venerunt, permiſto nouo exercitu ac vetere, caſtris bifariam factis, vt noua minora eſſent propius Annibali, in veterib. maior pars, & omne robur virium eſſet: tum anni prioris cõſulem M. Attilium, ætatẽ excuſantem, Romã miſerunt: Cn. Seruilium in minoribus caſtris legioni Romanæ, & ſocium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Annibal quamquã parte dimidia auctas hoſtium copias cernebat, tamen aduentu conſulum mire gaudere. nõ ſolum enim nihil ex raptis in diem commeatibus ſuperabat, ſed ne vnde raperet quidem, quicquam reliqui erat: omni vndique frumento poſteaquam ager parum tutus erat, in vrbes munitas cõuecto: vt vix decem dierum (quod compertum poſtea eſt) frumẽtum ſupereſſet. Hiſpanorumq; ob inopiam tranſito parata fue-

Annibalis exercitus omnium rerum penuria laborat.

XLI rit, ſi maturitas temporum expectata foret. Ceterum temeritati conſulis ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quod in prohibendis prædatoribus tumultuario prœlio, ac procurſu magis militum quam ex præparato, aut iuſſu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & ſeptingentos cæſi: non plus centũ Romanorum, ſociorumq; occiſis. ceterum victoribus effuſe ſequentibus metu inſidiarum obſtitit Paulus conſul: cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante ac vociferante, *emiſſã hoſtem è manibus: debellarique, ni ceſſatum foret, potuiſſe.* Annibal id damnum haud ægerrime pati: quin potius credere, velut ineſcatã temeritatem ferocioris conſulis, ac nouorum maxime militum eſſe: & omnia ei hoſtium haud ſecus quam ſua, nota erant: *diſſimiles diſcordesq; imperitare, duas prope partes tyronũ militum in exercitu eſſe,* itaq; locum & tempus inſidiis aptum ſe habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes ſecum milites ducens, caſtra plena omnis fortunæ publicæ priuatæque relinquit, tranſq; proximos montes læua pedites inſtructos cõdit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmẽ traducit: vt diripiẽdis velut deſertis fuga dominorum caſtris occupatum, impeditumque hoſtem opprimeret. Crebri relicti in caſtris ignes: vt fides fieret, dum ipſe longius ſpatium fuga præriperet, falſa imagine caſtrorũ, ſicut Fabium priore anno fruſtratus eſſet, tenere in locis con-

Annibal fugam ſimulat.

XLII ſules voluiſſe. Vbi illuxit, ſubductæ primo ſtationes, deinde propius adeuntib. inſolitum ſilentium admirationem fecit. Iam ſatis comperta ſolitudine in caſtris concurſus fit ad prætoria Conſulũ nunciantium *fugã hoſtium adeo trepidam, vt tabernacula ſtantia caſtra reliquerint: quoq; fuga obſcurior eſſet, crebros etiã relictos ignes.* Clamor inde ortus, *vt ſigna proferri iuberẽt, ducerentq; ad perſequẽdos hoſtes, ac protinus caſtra diripienda &* Cõſul alter velut vnus turbæ militaris erat. Paulus etiam atq; etiã dicere, *prouidendũ præcauendumque eſſe.* poſtremo, cum aliter neque ſeditionem neque

ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium præfectum cum turma Lucanorũ exploratum misit. qui vbi adequitauit portis, subsistere extra munimẽta ceteris iussis, ipse cum duobus equitibus vallum intrauit: speculatusq; omnia cum cura, renunciat *insidias ꝓfecto esse: ignes in parte castrorũ, quæ vergat in hostem, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argẽtum quibusdam locis temere per vias velut obiectum ad prædam vidisse.* Quæ ad detinendos a cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore sublato à militibus, *nisi signum detur, sine ducibus ituros*, haud quaquã dux defuit. nam extemplo Varro signum dedit proficiscendi. Paulus, quum ei sua spontè cunctanti pulli quoq; auspicio non addixissent, *obnunciari iã efferenti portã signa collegæ* iussit. quod quamquam Varro ægrè est passus, Flaminii tamen recens casus, Claudiiq; Consulis primo Punico bello memorata naualis clades religionẽ animo incussit. Dii propè ipsi eo die magis distulere, quã prohibuere imminentem pestem Romanis. nam fortè ita euenit, vt quum referri signa in castra iubenti Consuli milites non parerent, serui duo, Formiani vnus, alter Sidicini equitis, qui Seruilio atq; Attilio Consulibus inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, ꝓfugerent eo die ad dominos: qui deducti ad Cõsules denunciant, omnem exercitum Annibalis trans proximos montes sedere in insidiis. Horum opportunus aduentus, Cõsules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primũ apud eos parua indulgentia maiestatem soluisset. Annibal posteaquam motos magis inconsultè Romanos quã ad vltimum temere euectos vidit: nequiquã detecta fraude in castra rediit. ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequibat, nouaque cõsilia indies non apud milites solum mistos ex colluuione omnium gentium, sed etiam apud ipsum ducem oriebantur. nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentiũ stipẽdium debitum, querentiumq; annonam primò postremò famẽ: & mercenarios milites, maximè Hispani generis de transitione cepisse cõsilium fama esset: ipse etiã interdũ Annibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita vt relicto peditatu omni, cũ equitatu se proriperet. Quum hæc consilia atq; hic habitus animorum esset in castris, mouere inde statuit in calidiora, atque eo maturiora messibus Apuliæ loca, simul vt quo longius ab hoste recessisset, trãsfugia impeditiora leuibus ingeniis essẽt. Profectus est nocte, ignib. similiter factis, tabernaculisq; paucis in speciẽ relictis, vt insidiarũ par priori metus cõtineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus vltra castra, transq; montes exploratis. quum relatum esset, *visum ꝓcul hostiũ agmen*, tum die sequenti eius insequendi consilia agitari cœpta. Quum vtriusque Consulis eadem, quæ semper ante fuisset sentẽtia: ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo, præter Seruiliũ prioris anni Consulẽ assentiretur,

Annibalis insidiæ deteguntur.

Annibal ad Cannas castra ponit.

XL

XL

tiretur, maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas vrgête fato profecti sunt. Prope eum vicum Annibal castra posuerat auersa Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulueres vehit. id quum ipsis castris percommodũ fuit: tũ salutare precipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi auersi terga tantum afflante vento, in obcæcatum puluere effuso hostẽ pugnaturi. Consules satis exploratis itineribus sequentes Pœnum, vt ventum ad Cannas est, vbi in conspectu Pœnum habebãt, bina castra communiunt eodem ferme interuallo, quo ad Gerionem, sicut ante copijs diuisis. Aufidus amnis vtrisq; castris affluens aditum aquatoribus ex sua cuiusq; opportunitatẽ haud sine certamine dabat, ex minoribus tamen castris, quæ posita trãs Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa vlterior nulla habebat hostium præsidium. Annibal spem nactus loci ad equestrẽ pugnam, qua parte virium inuictus erat, facturus copiam pugnãdi consulibus, dirigit aciem, lacessitq; Numidarum procursatio-

XLV ne hostes. Inde rursus solicitari seditione militari, ac discordiã cõsulum Romana castra, quum Paulus Sẽpronii & Flaminij temeritatem Varroni, Varro speciosum timidis ac segnib. ducibus exemplum Fabii obiiceret: *testâretur q; Deos & homines, hic, nullam penes se culpam esse, quod Annibal iam velut suam cepisset Italiam, se cõstrictum à collega teneri, ferrũ atq; arma iratis & pugnare cupientibus ademi militibus*: ille, *si quid proiectis ac proditis ad incõsultã atq; improuisam pugnam legionib. accideret se omnis culpa exortem, omnis tamen euẽtus participẽ fore* diceret. *videret, vt quibus lingua prompta ac temeraria esset, æque in pugnã vigerent manus.* Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad inuadendos ex minorib. castris Romanorũ aquatores flumen mittit. quam inconditam turbã quum vix dum in ripã egressi, clamore ac tumultu fugassent, in stationẽ quoq; pro vallo locatam, atq; ipsas prope portas euecti sunt. Id vero indignũ visum, *ab tumultuario auxilio iam etiã castra Romana terreri*, vt eã modo vna causa, ne extẽplo transirent flumẽ, dirigerẽtq; aciem, tenuerit Romanos, quod summa imperii eo die penes Paulum fuerit. Itaq; Varro postero die, cui sors eius diei Imperij erat, nihil consulto collega, signum pugnæ proposuit, instructisq; copiis flumen transiuit, sequente Paulo: quia magis nõ probare, quam non adiuuare consilium poterat. Transgressi flumen eas quoq; quas in castris minorib habuerant copias, suis adiungunt: atq; ita instructa acie, in dextero cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locãt, deinde pedites. læuũ cornu extremi equites sociorũ, intra pedites, ad medium iuncti legionib. Romanis tenuerũt iaculatores. ex ceteris leuium armorum auxilijs prima acies facta. Consules cornua tenent: Terentius læuũ,

Consules Annibalẽ insequuntur.

Consulum discordia.

Varro Cos. Annibalẽ adoritur.

Annibal aciem instruit. Æmilius dexterum. Cn. Seruilio media pugna tuenda data. Annibal luce prima Baleatibus, leuique alia armatura præmissa, transgressus flumen, vt quosque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hispanosq; prope ripam læuo in cornu aduersus Romanũ equitatum; dextrum cornu Numidis equitibus datũ, media acie peditibus firmata; ita, vt Afrorum vtraq; cornua essent, interponerentur his medij Galli atq; Hispani. Afros Romanam magna ex parte crederes aciem, ita armati erant, armis & ad Trebiam, ceterum magna ex parte ad Thrasimenum, captis. Gallis Hispanisq; scuta eiusdẽ formæ fere erant: dispares ac dissimiles gladij: Gallis prælongi, ac fine mucronibus: Hispano punctim magis quam cęsim assueto petere hostem, breuitate habiles, & cũ mucronibus. ante ceteros armati (is gẽtium harum habitus tum magnitudine corporum, tũ specie terribilis erat) Galli super vmbilicum erant nudi: Hispani linteis prætextis purpura tunicis cãdore miro fulgentibus constiterant. Numerum omnium, qui tum peditũ equitumq; in acie stetere, illum ferunt; videlicet quadraginta peditũ millia, decẽ equitum. Duces cornibus præerant: sinistram Asdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciem Annibal ipse cũ fratre Magone tenuit. Sol seu de industria ita locatis, seu forte ita stando, peropportune vtriq; parti obliquus erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis. ventus, quem *Vulturnum* incolæ regionis vocant, aduersus Romanos coortus, multo puluere in ipsa ora voluendo prospectum ademit. Clamore sublato, procursum ab auxiliis, & pugna leuib. primum armis cõmissa: deinde equitum Gallorum Hispanorumq; læuum cornu cũ dextro Romano concurrit, minime equestris more pugnę: frontib enim aduersis concurrendum erat. quia nullo circa ad euagandũ relicto spatio hinc amnis, hinc peditum acies claudebant, in directũ vtrimq; nitentes, stantibus ac cõfertis, postremo turbatis equis, vir virũ amplexus detrahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen factum erat, acrius tamen quam diutius pugnatum est, pulsique Romani equites terga vertunt. Sub equestris finẽ certaminis coorta est peditum pugna. primo & viribus & animis pares constabant ordines Gallis, Hispanisque: tandem Romani diu ac sæpe consilio agitabant, qua fronte acieque densa impellerẽt hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validũ, à ceteris prominentem acie. impulsis deinde ac trepide referentibus pedem insistere, ac tenore vno per præceps pauore fugientium agmen in mediam primum aciem illati, postremo nullo resistente ad subsidia Afrorum peruenerunt: qui vtrimque reductis alis constiterant, mediique Galli Hispanique steterunt, aliquantum prominente acie: qui cuneus vt pulsus æquauit frõtem primum, deinde nitẽdo etiam sinũ in medio dedit, Afri circa iam cornua vim fecerant: irruentibusq; incautè in medium Romanis circũdedere alas:

Cannense prælium.

alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequiquam prælio vno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiã aduersus Afros integram pugnam ineunt; non tantum eo iniquam, quod inclusi aduersus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugna-
V- bant. Iam & in sinistro cornu Romano, vbi sociorum equites aduersus Numidas steterant, consertum prælium erat: segne primo, & à Punica cœptũ fraude. Quingenti ferme Numidæ præter cõsueta arma telaque gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmisq; & iaculis ante pedes hostium proiectis in mediã aciem accepti, ductiq; ad vltimos, considere ab tergo iubentur. ac dum prælium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupauerat certamẽ; tum arreptis scutis, quæ passim inter aceruos cæsorum corporum strata erant, auersam adoriuntur Romanã aciem, tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentẽ dederunt, ac maiorem aliquanto pauorẽ ac tumultum fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iã spe prælium esset: Asdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum aduersis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit, Hispanos & Gallos pedites iam Afris
IX prope fessis cędemagis quam pugna adiungit. Parte altera pugnę Paulus, quanquã primo statim prælio funda grauiter ictus fuerat: tamen & occurrit sæpe cũ confertis Annibali, & aliquot locis prælium restituit, protegentib. eum equitibus Romanis. omissis postremo equis, quia Consulẽ ad regẽdum equum vires deficiebant: tum denuncianti cuidam, iussisse Consulẽ *ad pedes descendere equites:* dixisse Annibalẽ ferunt: *Quam mallẽ vinctos mihi traderet.* Equitum pedestre prælium, quale iã haud dubia hostium victoria fuit, quum victi mori in vestigio mallent, quã fugere: victores morantib. victoriã irati, trucidarẽt quos pellere non poterant, pepulerunt tamen iã paucos superatos, & labore ac vulnerib. fessos. inde dissipati omnes sunt: equosque ad fugã, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus trib. militum quum prætervehens equo sedentem in saxo cruore oppletum Consulẽ vidisset: *L. Æmili,* inquit, *quẽ vnum insontẽ culpa cladis hodiernæ Dii respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnã morte* Consulis *feceris. etiã sine hoc lacrymarum satis luctusq; est.* Ad ea Consul. *Tu quidẽ Cn.* Pauli Cos.
Corneli, macte virtute esto. Sed caue frustra miserãdo exiguũ tempus è iamiam
manib. hostiũ euadendi absumas. Abi, nuncia publice Patrib. vrbẽ Ro- morituri
mam muniant: ac prius quam hostis victor adueniat, præsidiis firment: ad Cn.
priuatimque Q. Fabio, L. Æmilium præceptorũ eius memorẽ extitisse, Corneliũ
& vixisse, & adhuc mori, & sume in hac strage militũ meorum patere oratio.

 exspira-

exspirare, ne vt reus interea: causaque cõsulatus accusator collega existam, vt alieno crimine innocentiam meam protegam. Hæc exigentē prius turba fugientium ciuiũ, deinde hostes oppressere Consulē, ignorantes quis esset, obtueruntq; telis. Lentulũ abripuit equus, tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumuenti sunt. Consul alter, seu forte, seu cõsilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingẽti equites, & tanta prope ciuium sociorumq; pars cæsi dicũtur. in his alter consulũ, quæstores L. Attilius, & Furius Bibaculus, XXI. Tribuni militum, cõsulares quidam prætorq; & ædilitij: inter eos Cn. Seruilius, & C. Minutius Numatius, qui magister equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat: LXXX. præterea senatores, aut qui eos magistrat⁹ gessisset, vnde in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites in legionib. facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites treceni dicuntur. Hæc est pugna Cannensi clade nobilitata, par Alliensi, vtque hæc illa tis, quæ post pugnam accidere, leuior, quia ab hoste cessatum est: sic strage exercitus grauior fœdiorq; fuit fuga. namque ad Alliã fuga sicut vrbem prodidit, ita exercitum seruauit: ad Cannas fugientē Consulē vix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis, prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset: nuncium, qui maiorib. præerát, mittunt: dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, vt ad se transirẽt: vno agmine Canusiũ abituros esse. Eam sententiam alij totã aspernari. *cur n illos, qui se accersant, ipsos non venire, quum æque coniungi possent? quia videlicet plena hostium cũa in medio essent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent obijcere.* Alijs non tam sentẽtia displicere, quã animis deesse. P. Sempronius Tuditanus Tribunus militum: *Capi ergo mauultis,* inquit, *ab auarissimo & crudelissimo hoste: æstimarique capita vestra & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus soci⁹? vt ex tua cõtumelia & miseria alteri honos quæratur? Non: siquidē vos L. Æmilij, qui sibi bene mori, quã turpiter viuere maluit: & tot fortissimorum virorũ, qui circa eum cumulati iacẽt, ciues estis. Sed antequã opprimat lux, maioraq; hostium agminia obsepiãt iter, per hos, qui inordinati atq; incõpositi obstrepũt portu, erũmpamus. Ferro atq; audacia via fit, quamuis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atq; solutum agmen, ac si nihil obstet, transibimus. itaq; ite mecũ, qui & vosmet ipsos & Rempublicam saluam vultis.* Hęc vbi dicta dedit. stringit gladiũ, cuneoq; facto per medios vadit hostes. & quũ in latus dextrum, quod patebat, Numidæ iacularentur: translatis in dexteram partem scutis, in maiora castra ad sexcentos euaserunt:

P. Sempronij oratio.

runt: atque inde protinus alio magno agmine adiuncto, Canuſiũ
incolumes perueniunt. Hęc apud victos magis impetu animorũ,
quẽ ingenium ſuum cuique, aut ſors dabat, quã ex cõſilio ipſorũ,
LI aut imperio cuiuſquã agebantur. Annibali victori quum ceteri
circumfuſi gratularentur, ſuaderentque, *vt tanto perfunctus bello,
diei quod reliquum eſſet, noctiſq; inſequentis, quietem & ipſe ſibi ſume-
ret,* *& feſſis daret militibus,* Maharbal præfectus equitum minime
ceſſandum ratus: *Imo, vt quid hac pugna ſit actum ſcias: die quinta,*
inquit, *victor in Capitolio epulaberis. ſequere cũ equite, vt prius te ve-
niſſe quam venturum ſciant. Præcedant.* Annibal inquit, *nuncq; læta-
res eſt. ſed via maior, quam vt eam ſtatim capere animo poſſim. itaque
voluntatem ſe laudare Maharbalis,* ait, *ad cõſilium penſandum tem-
pus opus eſſe.* Tum Maharbal *Non omnia nimirum eidem Dij dedere,
vincere ſcis Annibal, victoria vti neſcis.* Mora eius diei ſatis credi-
tur ſaluti fuiſſe vrbi atque imperio. Poſtero die vbi primum illu-
xit, ad ſpolia legenda, fœdamque etiam hoſtib. ſpectandam ſtra-
gem inſiſtunt. Iacebant tot Romanorum millia, pedites paſſim
equiteſque, vt quem cuique ſors, aut pugna iunxerat, aut fuga,
aſſurgentes quidam ex ſtrage media cruenti, quos ſtricta matuti-
no frigore excitauerant vulnera, ab hoſte oppreſſi ſunt. Quoſdam
& iacentes viuos ſuccisis fœminibus poplitibuſque inuenerunt,
nudantes ceruicẽ iugulumque, & reliquum ſanguinem inuitan-
tes haurire. Inuenti ſunt quidam merſis in effoſſam terram capi-
tibus, quos ſibi ipſos feciſſe foueas, obruentesq; ora ſubiecta ſu-
per humo iniecta interclusiſſe ſpiritum apparebat. Pręcipue con-
uertit omnes ſubſtratus Numida mortuo ſuper incumbenti Ro-
mano viuus, naſo auribuſque laceratis: cum manib. ad capiẽdum
telum inutilib. in rabiem ira verſus, laniando dentib. hoſtem ex-
LII ſpiraſſet. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit
caſtra oppugnanda, & omnium primum brachio fluminis obie-
cto, eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneri-
bus etiam feſſis, maturior ipſius ſpe deditio eſt facta. pacti vt ar-
ma atque equos traderent, in capita Romana * trecenis nummis
quadrigatis, in ſocios ducenis, in ſeruos centenis: & vt eo precio
perſoluto, cum ſingulis abirent veſtimentis, in caſtra hoſtes ac-
ceperunt, traditique in cuſtodiam omnes ſunt, ſed ſeorſum ciues
ſociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex maioribus
caſtris, quibus ſatis virium aut animi fuit, ad quatuor millia ho-
minum, & cc. equites, alii agmine, alii palantes paſſim per agros,
quod haud minus tutum erat, Cannuſium profugiſſent, caſtra i-
pſa ab ſauciis timidiſque eadem conditione, qua altera, tradita
hoſti. Præda ingens parta eſt: & præter equos viroſque, & aliquid
argenti quod plurimum in phaleris equorum erat: (nam ad veſti-
endum facto perexiguo vtique militantes vtebantur) omnia cete-
ra præda diripienda data eſt. Tum ſepeliendi cauſa conferri in

Maharbal ſuadet Annibali, vt quam primum Romam adeat.

Caſtra minora ac maiora hoſti deduntur.

** Val. 26. Coron. vel circiter.*

Pœnorũ cæsa octo millia. vnum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicũtur fortissimorum virorũ. Consulem quoque Romanum conquisitum, sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac diuitiis, mœnibus tantum tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuuit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt. Ceterum quum ibi tribuni militum LIII quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Publicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcer, qui proxime ædilis fuerat: omniũ consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem & ad Ap. Claudium summa imperij delata est. quibus consultantib. inter paucos de summa rerum nunciat P. Furius Philus consularis viri filius, *nequiquam eos consultare: perditam spem fouere: desperatam comploratamque rem esse publicã, nobiles iuuenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naues spectare, vt deserta Italia, ad regum aliquẽ transfugiant.* *(Metelli formido.)* Quod malum prætetquam quod atrox super tot clades, etiam nouum cum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, concilium aduocandum de eo censerent: negat concilij rem esse Scipio, iuuenis fatalis dux huiusce belli, *audendum atque agendum, non consultandum* ait *in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui Rempubl. saluã vellent, nusquã verius, quã vbi ea cogitentur, hostium castra esse.* *(Scipionis animositas.)* Pergit deinde ire sequentib. paucis in hospitium Metelli, & quum concilium ibi iuuenum, de quib. allatum erat, inuenisset: stricto super capita consultantium gladio, *Ex mei animi sententia,* inquit, *iuro. vt ego Rempubl non deserã, neq; alium ciuẽ Romanũ deserere patiar, si sciens fallo, tum me Iupiter* OPT. MAX. *domum, familiam, remq; meam pessimo leto afficias. In hæc verba L. Cæcili iures expostulo, ceterique qui adestis: qui non iurauerit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pauidi, quam si victorem Annibalem cernerent, iurãt omnes: custodiendosque semetipsos contra Annibalem Scipioni tradunt. Eo tempore, quo hæc LIV Canusij agebantur, Renusiam ad Consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque, quum diuisissent in singulos equites togas & tunicas, & quadrigatos nummos* quinos vicenos: & peditibus denos, & arma quib. deerant, dederunt, ceteraque publice ac priuatim hospitaliter facta, certatumq; ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed Canusij grauius onus Busæ multitudo faciebat, & iam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio postquam incolumem esse alterum Consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: sciscitatumque simul, *vtrum Venusiam adduci exerci-*

**25. nummi valent duob soron. cum aliquot solid.*

exercitum, an manere iuberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. Et iā aliqua species consularis exercitus erat: mœnibusque se certe, si non armis ab hoste videbātur defensuri. Romā ne has quidem reliquias superesse ciuiū sociorumque, sed *occidione occisum cum duobus exercitibus Consules; deleta'q; omnes copias,* allatum fuerat. Numquā salua vrbe tantum pauoris tumultusq; intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ differendo minora vero facio. Consule exercituque ad Thrasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duob. Consulib. consulares exercitus amissi annunciabantur: nec vlla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac iam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægateis insulas Carthaginensium prælio nauali acceptam: qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessēre: hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt. aut pugnā aduersam in Africa? cui postea hic ipse Annibal succubuit: nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quod minore animo

LV latæ sunt. P. Furius Philus, & M. Pōponius Prætores, senatū in curiam Hostiliā vocauerunt, *vt de vrbis custodia consulerent,* neque n. dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romā, quod vnum opus belli restaret, venturum. Quum malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consilium quidem satis expedirent, obstreperetque lamentantium mulierum: & nondum palā facti viui mortuique per omnes pene domos promiscue complorarentur, tum Fabius Maximus censuit *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui obuiam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos: si forte referant, qua fortuna consulum atque exercituum sit, & si quid Dij immortales miseri imperij reliquum Romano nomini fecerint: vbi ea copia sint, quo se Annibal post prælium contulerit, quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros iuuenes esse. Illud per patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, vt tumultum ac trepidationem in vrbe tollant, matronas publico arceant, contineriq; intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant, silentium per vrbem faciant: nuncios rerum omniū ad Prætores deducēdos curent, sua quisq; fortunæ domi auctorem exspectet: custodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi vrbem: cogantque homines nullam, nisi vrbe ac mœnibus saluis, salutem sperare. vbi conticuerit tumultus, recte tum in curiam patres reuocandos, cōsulendumque de vrbis custodia* *Fabij Maximi consilium.*

LVI *esse.* Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro per magistratus turba, patres diuersi ad sedandos tumultus discessissent: tum demum literæ a Terentio Consule allatæ sunt; *L. Æmiliū Consulē exercitumq; cæsum: Canusiiq; se esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio collegētē: ad x. millia militū ferme esse incō-* *Literæ à Terentio Cons. Romam missa.*

 positorum,

positorum, inordinatorumq; sed Annibalem nunc sedere ad Cannas, in captiuorũ precio, pradaq; alia: victoriã nec victoris animo, nec magni ducis more metientẽ. Tum priuatæ quoque per domos clades vulgatę sunt; adeoq; totã vrbẽ oppleuit luctus, vt sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentib. id facere est fas, nec vlla in illa tẽpestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandẽ causam alia quoque sacra aut priuata desererentur. senatusconsulto dieb. xxx. luctus est finitus. Ceterum quum sedato vrbis tumultu, reuocati in curiã patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *regnum Hieronis classe Punica vastari, cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliã classem ad Ægates insulas stare paratã instructamque, vt vbi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybaum extemplo prouinciamq; aliã Romanã aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.* Literis Consulis & prætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiã stanti pesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque cõsuli, vt quum prætori exercitũ tradidisset, primo quoque tẽpore, quantum per cõmodum Reip. fieri posset, Romam veniret. Territi etiã super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno Opimia & Feronia, stupri cõpertæ: & altera sub terram, vt mos est, ad portam Collinam necata fuerat; altera sibimetipsa mortem cõsciuerat. L. Cantilius scriba pontificum, quos nunc minores Põtifices appellant, qui cum Feronia stuprum fecerat, à Põtifice Maximo eousq; virgis in comitio cęsus erat, vt inter verbera exspiraret. Hoc nefas, quũ inter tot, vt fit, clades in prodigiũ versum esset, decemuiri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, *quibus precib. suppliciisque Deos possent placare. & quanam futura finis tantis cladibus foret.* Interim ex fatalib. libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario sub terra viui demissi sunt in locum saxo conseptum, ibi ante hostiis humanis minime Romano sacro imbutum. Placatis satis, vt rebantur, Diis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille, & quingentos milites, quos in Classem scriptos habebat, Romam, vt qui pſidio essent, mittit; ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribuno militũ, Theano Sidicino præmissa: classe tradita P. Furio collegæ, paucos post dies Canusium magnis itinerib. contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, & T. Sẽpronius magister equitum, delectu edicto iuniores ab annis xvii. & quosdã prætextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. itẽ ad socios Latinumque nomẽ ad milites ex formula accipiendos mittunt, arma, tela, alia parari iubent: & vetera hostiũ spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliã formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia iuue-

Hieronis regnum classe Punica vastari nunciatur.

LVII

Duæ Vestales stupri compertæ.

Delphicũ oraculum.

M. Iunius dictator.

iuuenum validorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos *vel-*
lentne militare? empta publice armauerunt. Hic miles magis pla-
XVIII cuit, cum precio minore redimendi captiuos copia fieret. Namq;
Annibal secundum tam prosperã ad Cannas pugnã victoris ma-
gis quã bellum gerentis intentus curis, quum captiuis productis
segregatisque sociis, eos, sicut ante ad Trebiam Thrasimenumq;
lacũ, benigne allocutus, sine precio dimisisset: Romanos quoque
vocatos, quod nunquã alias antea, satis miti sermone alloquitur. *Nõ*
internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio
certare: & patres virtuti Romanæ cessisse: & si id adniti, vt sua inuicẽ
simul felicitati & virtuti cedatur, itaque redimendi se captiuis copiam
facere, precium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos,
trecenos pediti, seruo centum. Quamquam aliquantum adijciebatur
equitib ad id precium, quod pepigerant dedentes se: læti tamen quã-
cunque conditionẽ paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eo- *De captiuis redimendis legati mittuntur.*
rum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud
fidei, quã vt iurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Car-
thalo nobilis Carthaginensis: qui, si forte ad pacem inclinarent a-
nimos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, vnus ex ijs
minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, iurisiuran-
di soluendi causa quum in castra redisset, ante noctem comites
assequitur. Vbi eos Romã venire nunciatum est, Carthaloni ob-
uiam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, vt ante noctẽ
XIX excederet finib Romanis. Legatis captiuorum senatus ab dicta-
tore datus est. Quorum princeps M. Iunius P.C. inquit, *nemo ve-* *M. Iunij de captiuis redimendis oratio.*
strũm ignorat, nulli vnquã ciuitati viliores fuisse captiuos, quam no-
stra. ceterum nisi nobis plus iusto nostra placet causa, non alij vnquam
minus negligendi vobis, quã nos, qui in hostium potestatẽ venerunt. non
n. in acie per timorem arma tradidimus, sed quum prope ad noctem su-
perstantes, cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in castra
recepimus nos. diei reliquum, ac noctem insequentẽ fessi labore ac vulne-
ribus vallum sumus tutati. postero die cum circumsessi ab exercitu vi-
ctore aqua arceremur, nec vlla alia iam per confertos hostes erumpendi
spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millib hominũ ex acie
nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem resta-
re: tum demum pacti sumus precium, quo redempti dimitteremur: ar-
ma, in quibus nihil iam auxilii erat, hosti tradidimus. Maiores nostros
quoque acceperamus se à Gallis auro redemisse: & patres nostros, asper-
rimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captiuorum redimendo-
rum gratia Tarentum misisse, atque in Italia cum Gallis, & ad Hera-
cleam cum Pyrrho, vtraque non tam clade infamis, quam pauore & fu-
ga, pugna fuit. Cannenses campos acerui Romanorum corporum tegunt:
nec superfumus pugna, nisi in quib trucidãdis & ferrum & vires hostẽ
defecerunt. Sunt etiã de nostris quidam, qui nec in acie quidem refuge-
runt: sed præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem
hostium

hostium venerunt. Haud equidem ullius ciuis, aut cōmilitonis fortunæ
aut conditioni inuideo, nec premendo aliū me extulisse velim videri: ne
illi quidem (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod præmium est) qui
plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiæ aut Canusij
constiterunt, se nobis merito prætulerint: gloriatiq; sint, in se plus quā in
nobis præsidij Reipub. esse, sed illis vt bonis ac fortib. viris militibusque
vtemini: & nobis iam promptiorib. pro patria quod beneficio vestro re-
dempti, atq; in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate &
fortuna habetis: octo millia seruorū audio armari: non minor numerus
noster est, nec maiori precio redimi possumus, quam hi emuntur: nam si
conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam. Illud etiā in
tali consilio animaduertendum vobis censeam P. C. si tam duri oris esse
velitis, quod nullo nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis. Pyr-
rho videlicet? qui nos hospitum numero habuit captiuos: an barbaro, ac
Pœno? qui vtrū auarior, an crudelior sit, vix æstimari potest. Sed videa-
tis catenas, squalorē deformitatemq; ciuium vestrorum, non minus pro-
fecto vos ea species moueat, quā si ex altera parte cernatis stratas Can- XIX
nensibus campis legiones vestras. Intueri potestis solicitudinem & lacry-
mas in vestibulo curiæ stantium cognatorū nostrorum, exspectantiumq;
responsum vestrū, quum ij pro nobis, proq; ijs qui absunt, ita suspensi ac
soliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine
vita libertasq; est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal cōtra natu-
ram suā esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse cēseamus, quum in-
digni vt à vobis redimeremur, visi sumus. Rediêre Romam quondā re-
missi à Pyrrho sine precio capti: sed rediêre cum legatis, primorib. ciuita-
tis ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam trecentis nummis
nō æstimatus ciuis? Suū quisque habet animum P. C. scio in discrimine
esse vitam corpusq; meum. magis me fama periculum mouet, ne à vobis
damnati ac repulsi habeamur, neq; n. vos precio pepercisse homines cre-
dent. Vbi is finē fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, LX
clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiā tendebant oran-
tes, vt sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Fœminas quoq; metus
ac necessitas turbæ huic virorū in foro immiscuerat. Senatus sum-
motis arbitris cōsuli cœptus. Ibi quū sententiis variaretur: & alij,

T. Manlii Torquati oratio.

redimendos de publico: alij, nullam publicam impensam faciendam, nec
prohibendos ex priuato redimi: si quibus argentum in præsentia deesset,
dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusq; ac prædiis cauendū
populo, censerent: tū T. Manlius Torquatus priscæ ac nimis duræ,
vt plerisq; videbatur, seueritatis, interrogatus sententiā, ita locu-
tus fertur: Si tātummodo postulassent legati pro iis qui in hostium pote-
state sunt, vt redimerentur, sine ullius insectatione, eorū breui sententiā
peregissem: quid enim aliud quam admonendi essetis, vt morem traditū
à patribus necessario ad rem militarem exemplo seruaretis? nunc autem
cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferriq; non captis
modo in acie ab hostibus, sed etiā iis qui Venusiam Canusiumq; peruene-
runt,

runt, atq; ipsi C. Terentio Consuli aequum censuerint: nihil vos eorũ P. C. quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atq; utinã haec quae apud vos acturus sum, Canusij apud ipsum exercitũ agerem, optimũ testẽ ignauiae cuiusq; & virtutis: aut vnus hic saltẽ adesset P. Sempronius, quẽ si isti ducẽ secuti essent, milites, hodie in castris Romanis, nõ captiui in hostiũ potestate essent, & quũ fessis, pugnando hostib. tum victoria laetis, & ipsis plerisq; regressis in castra sua, noctẽ ad erumpendum liberã habuissent, & septena armatorum hominum millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent, neq; enim per se ipsi id facere conati sunt, neq; alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere, adhortariq; eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentiũ esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerẽtur: ante lucem peruenire in tuta loca, in sociorum vrbes posse. Sicut auorũ memoria P. Decius Tribun. militum in Samnio, sicut nobis adolescẽtibus priore Punico bello. Calpurnius Flamma trecẽtis voluntariis, quũ ad tumulum eos capiendum, sitũ inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circũuentas legiones. Si hoc P. Sempronius diceret: nec viros quidẽ, nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis existeret comes. viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat: ducem se in patriam, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit. vt seruemini, deest vobis animus: quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia ciuiũm sociorumq; circa vos eo ipso die caesa iacẽt. si tot exẽpla virtutis nõ mouent, nihil vnquam mouebit: si tanta clades vobis vilẽ vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atq; incolumes desiderate patriam: imo desiderate, dum patria est, dum ciues eius estis. sero nunc desideratis deminuti capite, abalienati iure ciuium, serui Carthaginensium facti. Precio redituri estis eo, vnde ignauia ac nequitia abistis? Publium Sempronium ciuem vestrũ non audistis, arma capere, ac se iubentem sequi: Annibalem paulo post audistis, castra prodi, & arma tradi iubentẽ. Quam ego ignauiam istorum accuso, quum scelus possim accusare? non enim modo sequi recusarunt bene monentẽ, sed subsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summouissent. Et prius, inquã, Publio Sempronio per ciuium agmen, quam per hostium fuit erumpendũ. Hos ciues patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnauerunt, ciuem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti extiterũt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atq; armati redirent. neque iis quadraginta millia hostium obstitere: quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurũ censetis fuisse? haberetis hodie viginti millia armatorum Canusij, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi boni, fidelesq; (nam fortes ne ipsi quidẽ dixerint) ciues esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, qui erumpentib. ut ne erumperent, obsistere conati sunt: aut non inuidere eos quum incolumitati, tum gloriae illorum per virtutem partae, quum sibi timorẽ ignauiamq; seruitutis ignominiosae causam esse sciãt. Maluerũt

in tento-

in tentoriis latẽtes simul lucem atq; hostem exspectare, quum silẽtio no-
ctis erumpendi occasio esset At enim ad erumpendũ è castris defuit ani-
mus: ad tutanda fortiter castra animũ habuerunt. dies noctesq; aliquot
obsessi, armati se ipsi tutati vallo sunt: tandem vltima ausi passiq;, quũ
omnia subsidia vita deessent, affectisq; fame viribus arma iã sustinere
nequirent, necessitatibus magis humanis quàm armis victi sunt. Orto
sole hostis ad vallum accessit. ante secũdam horam nullam fortunã cer-
taminis experti, tradid-runt arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorũ per bi-
duum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tũ in castra
refugerunt? quum pro vallo pugnandũ erat, castra tradiderũt, neq; in
acie, neq; in castris vtile: Vos redimã? quum erũpere castris oportet, cũ-
ctamini, ac manetis, quum manere & castra tutari armis necesse est, &
castra, & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego nõ magis istos redimẽdos
P.C. censo, quã illos dedendos Annibali, qui per medios hostes è castris e
ruperunt, ac per summam virtutem se patriæ restituerunt. Posteaquã LXI
Manlius dixit, quamquam patrum quoque plerosq; captiui co-
gnatione attingebant, præter exemplum ciuitatis minime in ca-
ptiuos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa
homines mouit: quia nec ærarium exhaurire magna iam summa
erogata in seruos ad militiam emendos armandosque, nec Anni-
balem maxime huiusce rei, vt fama erat, egentem locupletari vo-
lebant. Quum triste responsum, *non redimi captiuos*, redditũ esset,
nouusque super veterem luctus tot iactura ciuium reiectus esset,
cum magnis fletibus questibusq; legatos ad portã prosecuti sunt,
vnus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra iureiurãdo
se exsoluisset. quod vbi innotuit, relatum ad senatum est. omnes

De legatis captiuorũ varia opiniones.

censuerunt comprehendendum, & custodib. publice datis dedu-
cendum ad Annibalem esse. Est & alia de captiuis fama x. primos
venisse, de ei quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in
vrbẽ, necne: ita admissos esse, nec tamen ijs senatus daretur. mo-
rantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos
venisse, L. Scribonium, & Calpurnium, & L. Manlium. tum de-
mũ ab cognato Scribonij Trib. plebis de redimendis captiuis re-
latum esse, nec censuisse redimendos senatum: & nouos legatos
tres ad Annibalem reuertisse, decem veteres remansisse: quod per
causam recognoscendi nomina captiuorum ad Annibalem ex i-
tinere regressi religione sese exsoluissent. de ijs dedendis magna
contentione actum in senatu esse: victosq; paucis sentẽtiis, & qui
dedendos censuerint. ceterum proximis censoribus adeo omni-
bus notis ignominiisq; confectos esse, vt quidam eorum mortẽ
sibiipsi extemplo consciuerint: ceteri non foro solum, omni de-
inde vita, sed prope luce ac publico caruerint. Mirari magis adeo
discrepare inter auctores, quam quid veri sit, discernere queas.
Quanto autem maior hæc clades superiorib. cladibus fuerit, vel
ea res indicio est; quod qui sociorum ad eam diem firmi steterãt,
tum la-

cum labare cœperunt: nulla profectò alia de re, quā quod desperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Attelani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites, præter Pentros; Brutij omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis fermè ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. nec tamen hæc clades defectionesque sociorum mouerunt, vt pacis vnquam mentio apud Romanos fieret; neque ante Consulis Romani aduentum, nec postquam is rediit renouauitq; memoriam acceptæ cladis, quo in tempore ipso, adeo magno animo ciuitas fuit, vt consuli ex tanta clade, cuius ipse magna causa fuisset, redeunti, & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit; & gratiæ actæ, *quod de Republica non desperasset.* cui, si Carthaginensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicij foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

CAMPANI ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modij mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginensium, vt pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam eruptione aduersus Annibalem ex oppido facta prosperè pugnauit. Exercitus Annibalis per hyberna Capuæ ita luxuriatus est, vt corporum viribus atque animorum eneruaretur. Casilinum à Pœnis obsessum: ita fame vexatum est, vt lora & pelles scutis detractas, & mures inclusi essent: nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est: L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegata sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regē & Annibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus Cos. Campano cecidit. Praterea in Sardinia feliciter à T. Manlio pratore aduersus Pœnos Sardosq; res gestas continet. à quo Asdrubal dux, & Mago & Hanno capti: Claudius Marcellus prætor Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

ANNIBAL post Cannensem pugnam castra capta ac direpta confestim ex Apulia in Samnium mouerat: accitus in Hirpinos a Statio, pollicēte se *Compsam traditurum.* Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Cōpsanorū factio, familiæ per gratiā Romanorū potētis post famā Cannēsis pugnæ, vulgatumq; Trebij sermonib. ad aduentū Annibalis, quū Cōpsani vrbe excessissent, sine certamine tradita vrbs Pœno, præsidiūq; *Compsa Pœno tradita.*

acceptum,

exspirare, ne vt reus interẽã: causaque cõsulatus accusator collega existam, vt alieno crimine innocentiam meam protegam. Hæc exigentẽ prius turba fugientium ciuiũ, deinde hostes oppressere Consulẽ, ignorantes quis esset, obrueruntq; telis. Lentulũ abripuit equus, tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Carthalone atque equitibus, nullo munimento regente vicum, circumueniri sunt. Consul alter, seu forte, seu cõsilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingẽti equites, & tanta prope ciuium sociorumq; pars cæsi dicũtur. in his alter consulũ, quæstores L. Attilius, & Furius Bibaculus, XXI. Tribuni militum, cõsulares quidam prætorq; & ædilitij: inter eos Cn. Seruilius, & C. Minutius Numatius, qui magister equitum priore anno aliquot diebus ante fuerat; LXXX. præterea senatores, aut qui eos magistrat⁹ gessissẽt, vnde in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites in legionib. facti essent. Capta eo prælio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. Hæc est pugna Cannensi clade nobilitata, par Alliensi, vtque hæc illa iis, quæ post pugnam accidere, leuior, quia ab hoste cessatum est: sic strage exercitus grauior fœdiorq; fuit fuga. namque ad Alliã fuga sicut vrbem prodidit, ita exercitum seruauit: ad Cannas fugientẽ Consulẽ vix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis, prope totus exercitus fuit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset: nuncium, qui maiorib. præerãt, mittunt: dum prælio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, vt ad se transirẽt: vno agmine Canusiũ abituros esse. Eam sententiam alij totã aspernari. *cur n illos, qui se accersant, ipsos non venire, quum æque coniungi possent? quia videlicet plena hostium oĩa in medio essent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent obijcere.* Aliis non tam sentẽtia displicere, quã animis deesse. P. Sempronius Tuditanus Tribunus militum: *Capi ergo mauultis,* inquit, *ab auarissimo & crudelissimo hoste: æstimarique capita vestra & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus soci⁹? vt ex tua cõtumelia & miseria alteri honos quæratur? Non: si quidẽ vos L. Æmilij, qui si bene mori, quã turpiter viuere maluit: & tot fortissimorum virorũ, qui circa eum cumulati iacẽt, ciues estis. Sed antequã opprimat lux, maioraq; hostium agminia obsepiãt iter, per hos, qui inordinati atq; incõpositi obstrepũt portu, erumpamus. Ferro atq; audacia via fit, quamuis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxum atq; solutum agmen, ac si nihil obstet, transibimus. itaq; ite mecũ, qui & vosmetipsos & Rempublicam saluam vultis.* Hęc vbi dicta dedit, stringit gladiũ, cuneoq; facto per medios vadit hostes. & quũ in latus dextrum, quod patebat, Numidæ iacularentur: translatis in dexteram partem scutis, in maiora castra ad sexcentos euaserunt:

P. Sempronij oratio.

runt: atque inde protinus alio magno agmine adiuncto, Canusiũ
incolumes perueniunt. Hęc apud victos magis impetu animorũ,
quē ingenium suum cuique, aut sors dabat, quã ex cõsilio ipsorũ,
LI aut imperio cuiusquã agebantur. Annibali victori quum ceteri
circumfusi gratularentur, suaderentque, *vt tanto perfunctus bello,*
diei quod reliquum esset, noctisq; insequentis, quietem & ipse sibi sume-
ret, & fessis daret militibus, Maharbal præfectus equitum minime
cessandum ratus: *Imo, vt quid hac pugna sit actum scias: die quinta,*
inquit, *victor in Capitolio epulaberis. sequere cũ equite, vt prius te ve-*
nisse quam venturum sciant. Præcedam. Annibal inquit, *nunc ęlæta-*
res est, sed via maior, quam vt eam statim capere animo possim. itaque
voluntatem se laudare Maharbalis, ait, ad cõsilium pensandum tem-
pus opus esse. Tum Maharbal. *Non omnia nimirum eidem Dij dedere.*
vincere scis Annibal, victoria vti nescis. Mora eius diei satis credi-
tur saluti fuisse vrbi atque imperio. Postero die vbi primum illu-
xit, ad spolia legenda, fœdamque etiam hostib. spectandam stra-
gem insistunt. Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim
equitesque, vt quem cuique sors, aut pugna iunxerat, aut fuga,
assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matuti-
no frigore excitauerant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam
& iacentes viuos succisis fœminibus poplitibusque inuenerunt,
nudantes ceruicē iugulumque, & reliquum sanguinem iubentes
haurire. Inuenti sunt quidam mersis in effossam terram capi-
tibus, quos sibi ipsos fecisse foueas, obruentesq; ora subiecta su-
per humo interclusisse spiritum apparebat. Pręcipue con-
uertit omnes substratus Numida mortuo super incumbenti Ro-
mano viuus, naso auribusque laceratis: cum manib. ad capiēdum
telum inutilib. in rabiem ira versus, laniando dentib. hostem ex-
LII spirasset. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit
castra oppugnanda, & omnium primum brachio fluminis obie-
cto, eos excludit. Ceterum ab omnibus, labore, vigiliis, vulneri-
bus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti vt ar-
ma atque equos traderent, in capita Romana * trecenis nummis
quadrigatis, in socios ducenis, in seruos centenis: & vt eo precio
persoluto, cum singulis abirent vestimentis, in castra hostes ac-
ceperunt, tradirique in custodiam omnes sunt, sed seorsum ciues
sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex maioribus
castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia ho-
minum, & cc. equites, alii agmine, alii palantes passim per agros,
quod haud minus tutum erat, Cannusium profugissent, castra i-
psa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita
hosti. Præda ingens parta est: & præter equos virosque, & aliquid
argenti quod plurimum in phaleris equorum erat: (nam ad vesti-
endum facto perexiguo vtique militares vtebantur) omnia cete-
ra præda diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in

Maharbal suadet Annibali, vt quam primum Romam adeat.

Castra minora ac maiora hosti deduntur.

** Val 26. Coron. vel circiter.*

Pœnorũ cæsa octo millia. vnum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicũtur fortissimorum virorũ. Consulem quoque Romanum conquisitum, sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac diuitiis, mœnibus tantum tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuuit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt. Ceterum quum ibi tribuni militum LIII quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Publicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcer, qui proxime ædilis fuerat: omniũ consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem & ad Ap. Claudium summa imperij delata est. quibus consultantib. inter paucos de summa rerum nunciat P. Furius Philus consularis viri filius, *nequiquam eos consultare: perditam spem fouere: desperatam comploratamque rem esse publicã, nobiles iuuenes quosdam, quorum principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naues spectare, vt deserta Italia, ad regum aliquẽ transfugiant.* *(Metelli formido.)* Quod malum præterquam quod atrox super tot clades, etiam nouum eum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, concilium aduocandum de eo censerent: negat concilij rem esse Scipio, iuuenis fatalis dux huiusce belli, *audendum atque agendum, non consultandum ait in tanto malo esse. irent secum extemplo armati, qui Rempubl. saluã vellent, nusquã verius, quã vbi ea cogitentur, hostium castra esse.* *(Scipionis animositas.)* Pergit deinde ire sequentib. paucis in hospitium Metelli, & quum concilium ibi iuuenum, de quib. allatum erat, inuenisset: stricto super capita consultantium gladio, *Ex mei animi sententia*, inquit, *iuro. vt ego Rempubl non deserã, neq; alium ciuẽ Romanũ deserere patiar, si sciens fallo, tum me Iupiter* OPT. MAX. *domum, familiam, remq; meam pessimo leto afficias. In hac verba L. Cæcili iures exposulo, ceterique qui adestis: qui non iurauerit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pauidi, quam si victorem Annibalem cernerent, iurãt omnes: custodiendosque semetipsos contra Annibalem Scipioni tradunt. Eo tempore, quo hæc LIV Canusij agebantur, Venusiam ad Consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes Venusini per familias benigne accipiendos curandosque, quum diuisissent in singulos equites togas & tunicas, & quadrigatos nummos* quinos vicenos: & peditibus denos, & arma quib. deerant, dederunt, ceteraque publice ac priuatim hospitaliter facta, certatumq; ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed Canusij grauius onus Busæ, multitudo faciebat, & iam ad decem millia hominum erant. Appiusque & Scipio postquam incolumem esse alterum Consulem acceperunt, nuncium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque copiæ essent: sciscitatumque simul, *vtrum Venusiam adduci exerci-*

*25. nummi valent duob. coron. cum aliquot solid.

exercitum, an manere iuberet Canusii? Varro ipse Canusium copias traduxit. Et iã aliqua species consularis exercitus erat: mœnibusque se certe, si non armis ab hoste videbãtur defensuri. Romã ne has quidem reliquias superesse ciuiũ sociorumque, sed *occidione occisum cum duobus exercitibus Consules; deletas'q; omnes copias*, allatum fuerat. Numquã salua vrbe tantum pauoris tumultusq; intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neque aggrediar narrare, quæ disserendo minora vero facio. Consule exercituque ad Thrasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duob. Consulib. consulares exercitus amissi annunciabantur: nec vlla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac iam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægateis insulás Carthaginensium prælio nauali acceptam: qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessẽre: hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt. aut pugnã aduersam in Africa? cui postea hic ipse Annibal succubuit: nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quod minore animo

LV latæ sunt, P. Furius Philus, & M. Põponius Prætores, senatũ in curiam Hostiliã vocauerunt, *vt de vrbis custodia consulerent*, neque n. dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad oppugnandam Romã, quod vnum opus belli restaret, venturum. Quum malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consilium quidem satis expedirent, obstreperetque lamentantium mulierum: & nondum palã facti viui mortuique per omnes pene domos promiscue complorarentur, tum Fabius Maximus censuit *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui obuiam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos: si forte referant, qua fortuna consulum atque exercituum sit, & si quid Dij immortales miseri imperij reliquum Romano nomini fecerint: vbi ea copia sint, quo se Annibal post prælium contulerit, quid paret, quid agat, acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros iuuenes esse. Illud per patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, vt tumultum ac trepidationem in vrbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamque limen cogant: comploratus familiarum coerceant, silentium per vrbem faciant: nuncios rerum omniũ ad Prætores deducẽdos curent, sua quisq; fortunæ domi auctorem exspectet: custodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi vrbem: cogantque homines nullam, nisi vrbe ac mœnibus saluis, salutem sperare. vbi conticuerit tumultus, recte tum in curiam patres reuocandos, cõsulendumque de vrbis custodia*

Fabij Maximi consilium.

LVI *esse.* Cum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro per magistratus turba, patres diuersi ad sedandos tumultus discessissent: tum demum literæ à Terentio Consule allatæ sunt; *L. Æmiliũ Consulẽ exercitumq; cæsum: Canusiiq; se esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligẽtẽ: ad x. millia militũ ferme esse incõpositorum.*

Literæ à Terentio Cons. Romam missæ.

positorum, inordinatorumq́, sed Annibalem nunc sedere ad Cannas, in captiuorũ preciũ, prædaq́ alia: victoriã nec victoris animo, nec magni ducis more metientẽ. Tum priuatæ quoque per domos clades vulgatę sunt; adeoq; totã vrbẽ oppleuit luctus, vt sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentib. id facere est fas, nec vlla in illa tẽpestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandẽ causam alia quoque sacra aut priuata desererentur, senatusconsulto dieb. xxx luctus est finitus. Ceterum quum sedato vrbis tumultu, reuocati in curiã patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *regnum Hieronis classe Punica vastari, cui quum opem imploranti ferre vellet, nunciatum sibi esse, aliã classem ad Ægateu insulas stare paratã instructamque, vt vbi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilybaum extemplo prouinciamq́, aliã Romanã aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.* Literis Consulis ꝓprætorisque lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiã stanti ꝑesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumque cõsuli, vt quum prætori exercitũ tradidisset, primo quoque tẽpore, quantum per cõmodum Reip. fieri posset, Romam veniret. Territi etiã super tantas clades, quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo anno Opimia & Feronia, stupri cõpertæ: & altera sub terram, vt mos est, ad portam Collinam necata fuerat; altera sibimetipsa mortem cõsciuerat. L. Cantilius scriba pontificum, quos nunc minores Põtifices appellant, qui cum Feronia stuprum fecerat, à Põtifice Maximo eousq; virgis in comitio cęsus erat, vt inter verbera exspitaret. Hoc nefas, quũ inter tot, vt fit, clades in prodigiũ versum esset, decemuiri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, *quibus precib. suppliciisque Deos possent placare. & quanam futura finis tantis cladibus foret.* Interim ex fatalib. libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario sub terra viui demissi sunt in locum saxo conseptum, ibi ante hostiis humanis minime Romano sacro imbutum. Placatis satis, vt rebantur, Diis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille, & quingentos milites, quos in Classem scriptos habebat, Romam, vt qui ꝓsidio essent, mittit; ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribuno militũ, Theano Sidicino præmissa: classe tradita P. Furio collegæ, paucos post dies Canusium magnis itinerib. contendit. Dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius, & T. Sẽpronius magister equitum, delectu edicto iuniores ab annis XVII. & quosdã prætextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. itẽ ad socios Latinumque nomẽ ad milites ex formula accipiendos mittunt, arma, tela, alia parari iubent: & vetera hostiũ spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliã formam noui delectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit: octo millia iuue-

Hieronis regnum classe Punica vastari nunciatur.

LVII

Duæ Vestales stupri compertæ.

Delphicũ oraculum.

M. Iunius dictator.

iuuenum validorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos *vellentne militare:* empta publice armauerunt. Hic miles magis pla-
LVIII cuit, cum precio minore redimendi captiuos copia fieret. Namq; Annibal secundum tam prosperā ad Cannas pugnā victoris magis quā bellum gerentis intentus curis, quum captiuis productis segregatisque sociis, eos, sicut ante ad Trebiam Thrasimenumq; lacū, benigne allocutus, sine precio dimisisset: Romanos quoque vocatos, q̄ nunquā alias antea, satis miti sermone alloquitur. *Nō internecinum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atque imperio certare. & patres virtuti Romanæ cessisse: & si id adniti, vt sua inuicē simul felicitati & virtuti cedatur, itaque redimendi se captiuis copiam facere, precium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, seruo centum.* Quamquam aliquantum adijciebatur equitib. ad id precium, q̄ pepigerant dedentes se: læti tamen quācunque conditionē paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quā vt iurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quum egressi castris essent, vnus ex ijs minime Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi causa quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Vbi eos Romā venire nunciatum est, Carthaloni obuiam lictor missus, qui dictatoris verbis nunciaret, vt ante noctē

De captiuis redimendis legati mittuntur.

LIX excederet finib. Romanis. Legatis captiuorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius P.C. inquit, *nemo vestrûm ignorat, nulli vnquā ciuitati viliores fuisse captiuos, quam nostra. ceterum nisi nobis plus iusto nostra placet causa, non alij vnquam minus negligendi vobis, quā nos, qui in hostium potestatē venerunt. non n. in acie per timorem arma tradidimus, sed quum prope ad noctem superstantes, cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos. diei reliquum, ac noctem insequentē fessi labore ac vulneribus vallum sumus tutati. postero die, cum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec vlla alia iam per confertos hostes erumpendi spes esset. nec esse nefas duceremus, quinquaginta millib. hominū ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demum pacti sumus precium, quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil iam auxilii erat, hosti tradidimus. Maiores nostros quoque acceperamus se à Gallis auro redemisse: & patres nostros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captiuorum redimendorum gratia Tarentum misisse, atque in Italia cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, vtraque non tam clade infamis, quam pauore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos acerui Romanorum corporum tegunt: nec superstimus pugnæ, nisi in quib. trucidandis & ferrum & vires hostē defecerunt. Sunt etiā de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt: sed præsidio castris relicti, quum castra traderentur, in potestatem hostium*

M. Iunij de captiuis redimendis oratio.

hostium venerunt. Haud equidem vllius ciuis, aut cõmilitonis fortunæ
aut conditioni inuideo, nec premendo aliũ me extulisse velim videri: ne
illi quidem (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod præmium est) qui
plerique inermes ex acie fugientes non prius, quam Venusiæ aut Canusij
constiterunt, se nobis merito prætulerint: gloriatiq; sint, in se plus quã in
nobis præsidii Reipub. esse, sed illis vt bonis ac fortib. viris militibusque
vtemini: & nobis iam promptiorib. pro patria quod beneficio vestro re-
dempti, atq; in patriam restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate &
fortuna habetis: octo millia seruorũ audio armari: non minor numerus
noster est, nec maiori precio redimi possumus, quam hi emuntur: nam si
conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam. Illud etiã in
tali consilio animaduertendum vobis censeam P. C. si tam duri oris esse
velitis, quod nullo nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis. Pyr-
rho videlicet? qui nos hospitum numero habuit captiuos: an barbaro, ac
Pœno? qui vtrũ auarior, an crudelior sit, vix æstimari potest. Sed videa-
tis catenas, squalorẽ deformitatemq; ciuium vestrorum, non minus pro-
fecto vos ea species moueat, quã si ex altera parte cernatis stratas Can- XIX
nensibus campis legiones vestras. Intueri potestis solicitudinem & lacry-
mas in vestibulo curiæ stantium cognatorũ nostrorum, exspectantiumq;
responsum vestrũ, quum ij pro nobis, proq; ijs qui absunt, ita suspensi ac
soliciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine
vita libertasq; est? Si medi⁹ fidius ipse in nos mitis Annibal cõtra natu-
ram suã esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse cẽseamus, quum in-
digni vt à vobis redimeremur, visi sumus. Rediere Romam quondã re-
missi à Pyrrho sine precio capti: sed rediere cum legatis, primorib. ciuita-
tis ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam trecentis nummis
nõ æstimatus ciuis? Suũ quisque habet animum P. C. scio in discrimine
esse vitam corpusq; meum. magis me famæ periculum mouet, ne à vobis
damnati ac repulsi habeamur, neq; n. vos precio pepercisse homines cre-
dent. Vbi is finẽ fecit, extemplo ab ea turba, quæ in comitio erat, LX
clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiã tendebant oran-
tes, vt sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Fœminas quoq; metus
ac necessitas turbæ huic virorũ in foro immiscuerat. Senat⁹ sum-
motis arbitris cõsuli cœptus. Ibi quũ sententiis variaretur: & alij,
T. Manlii Torquati oratio. redimendos de publico: alij, nullam publicam impensam faciendam, nec
prohibendos ex priuato redimi: si quibus argentum in præsentia deesset,
dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusq; ac prædiis cauendũ
populo, censerent: tũ T. Manlius Torquatus priscæ ac nimis duræ,
vt plerisq; videbatur, seueritatis, interrogatus sententiã, ita locu-
tus fertur: Si tãtummodo postulassent legati pro iis qui in hostium pote-
state sunt, vt redimerẽtur, sine vllius insectatione, eorũ breui sententiã
peregissem: quid enim aliud quam admonendi essetis, vt morem traditũ
à patribus necessario ad rem militarem exemplo seruaretis? nunc autem
cum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferriq; non captis
modo in acie ab hostibus, sed etiã iis qui Venusiam Canusiumq; peruene-
runt,

runt, atq; ipsi C. Terentio Consuli aequum censuerint: nihil vos eorũ P. C. quae illic acta sunt, ignorare patiar. Atq; utinã haec quae apud vos acturus sum, Canusij apud ipsum exercitũ agerem, optimũ testẽ ignauiae cuiusq; & virtutis: aut vnus hic saltẽ adesset P. Sempronius, quẽ si isti ducẽ secuti essent, milites, hodie in castris Romanis, nõ captiui in hostiũ potestate essent, & quũ fessi, pugnando hostib. tum victoria laetis, & ipsis plerisq; regressis in castra sua, noctẽ ad erumpendum liberã habuissent, & septem armatorum hominum millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent, neq; enim per se ipsi id facere conati sunt, neq; alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere, adhortariq; eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegeret, se ducem sequerẽtur: ante lucem peruenire in tuta loca, in sociorum vrbes posse. Sicut auorũ memoria P. Decius Tribun. militum in Samnio, sicut nobis adolescẽtibus priore Punico bello, Calpurnius Flamma trecẽtis voluntariis, quũ ad tumulum eos capiendum, sitũ inter medios hostes, duceret, dixit: Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circũuentas legiones. Si hoc P. Sempronius diceret: nec viros quidẽ, nec Romanos vos duceret, si nemo tantae virtutis existeret comes. viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat: ducem se in patriam, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit. ut seruemini, deest vobis animus: quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia ciuiũm sociorumq; circa vos eo ipso die caesa iacẽt. si tot exẽpla virtutis nõ mouent, nihil vnquam mouebit: si tanta clades vobis vilẽ vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atq; incolumes desiderate patriam: imo desiderate, dum patria est, dum ciues eius estis. sero nunc desideratis diminuti capite, abalienati iure ciuium, serui Carthaginensium facti. Precio redituri estis eo, unde ignauia ac nequitia abistis? Publium Sempronium ciuem vestrũ non audistis, arma capere, ac se iubentem sequi: Annibalem paulo post audistis, castra prodi, & arma tradi iubentẽ. Quam ego ignauiam istorum accuso, quum scelus possim accusare? non enim modo sequi recusarunt bene monentẽ, sed subsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summouissent. Et prius, inq̃. Publio Sempronio per ciuium agmen, quam per hostium fuit erumpendũ. Hos ciues patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas pugnauerunt, ciuem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti extiterũt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atq; armati redirent. neque iis quadraginta millia hostium obstitere: quam tutum iter duarum prope legionum agmini futurũ censetis fuisse? haberetis hodie viginti millia armatorum Canusij, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi boni, fidelesq; (nam fortes ne ipsi quidẽ dixerint) ciues esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, qui erumpentib. quum erumperent, obsistere conati sunt: aut non inuidere eos quum incolumitati, tum gloriae illorum per virtutem partae, quum sibi timorẽ ignauiamq; seruitutis ignominiosae causam esse sciãt. Maluerũt in tente-

cum labare cœperunt: nulla profectò alia de re, quã quod desperate cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Attelani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites, præter Pentros; Brutij omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis fermè ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. nec tamen hæc clades defectionesque sociorum mouerunt, vt pacis vnquam mentio apud Romanos fieret; neque ante Consulis Romani aduentum, nec postquam is rediit renouauitq; memoriam acceptæ cladis, quo in tempore ipso, adeo magno animo ciuitas fuit, vt consuli ex tanta clade, cuius ipse magna causa fuisset, redeunti, & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit; & gratiæ actæ, *quod de Republica non desperasset.* cui, si Carthaginensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicij foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

CAMPANI ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modij mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginensium, vt pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam eruptione aduersus Annibalem ex oppido facta prospere pugnauit. Exercitus Annibalis per hyberna Capuæ ita luxuriatus est, vt corporum viribus atque animorum eneruaretur. Casilinum à Pœnis obsessum: ita fame vexatum est, vt lora & pelles scutis detractas, & mures inclusi essent: nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est: L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt; & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regẽ & Annibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus Cos. Campanos cecidit. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore aduersus Pœnos Sardosq; res gestas continet. à quo Asdrubal dux, & Mago & Hanno capti: Claudius Marcellus prætor Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

ANNIBAL post Cannensem pugnam castra capta ac direpta confestim ex Apulia in Samnium mouerat: accitus in Hirpinos a Statio, pollicẽte se *Compsam traditurum.* Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eum Cõpsanorũ factio, familiæ per gratiã Romanorũ potẽtis post famã Cannẽsis pugnæ, vulgatumq; Trebij sermonib. ad aduentũ Annibalis, quũ Cõpsani vrbe excessissent; sine certamine tradita vrbs Pœno, præsidiũq; acceptum, *Compsa Pœno tradita.*

acceptum est. Ibi præda omni atq; impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius vrbes aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectãtes cogere ad defectionẽ iubet ipse, per agrum Campanum, mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, vt vrbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum intrauit, Numidas partim in insidijs (& pleræque cauæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunq; arte poterat, disposuit; alios præ se actam prædã ex agris ostentãtes obequitare portis iussit: in quos, quia nec multi & incompositi videbantur, quum turma equitũ erupisset, à cedentib. consulto tracta in insidias, circumuenta est: nec euasisset quisquã, nisi mare propinquum, & haud procul littore naues piscatoriæ pleræq; conspectæ, peritis nandi dedissent effugium. aliquot tamẽ eo prœlio nobiles iuuenes cæsi sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitũ intẽperantius cedẽtes secutus, cecidit. Ab vrbe oppugnanda Pœnum absterruere cõspecta mœnia, haud quaquam prompta oppugnanti. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atq; indulgentia fortunæ, maxime tamen inter corrupta omnia, licẽtia plebis sine modo libertatẽ exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuuius Calauius fecerat, nobilis item ac popularis homo, cæterum malis artibus nactus opes. is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Thrasimenum est, in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui plebẽ ratus per occasionem nauandi res magnum ausuram facinus, vt si in ea loca Annibal cũ victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis: improbus homo, sed nõ ad extremũ perditus, quum mallet incolumi, quã euersa Rep. dominari, nullam autẽ incolumem esse orbatam publico cõsilio crederet, rationẽ inijt, qua & senatum seruaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, *quũ sibi defectionis ab Romanis consilium placiturũ nullo modo, nisi necessarium fuisset*, præfatus esset: *quippe qui liberos ex Appij Claudij filia haberet, filiamque Romã nuptum Liuio dedisset: caeterum maiorem multo rem magisque timendã instare. non enim per defectionẽ ad tollendum ex ciuitate senatũ plebem spectare: sed per cædẽ senatus vacuam Rempublicã tradere Annibali ac Pœnus velle. eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in Republ oblati credant.* Quum omnes victi metu permitterẽt: *claudã in curia vos*, inquit, *& tamquã & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequicquam aduersarer, viam saluti vestræ inueniam; in hoc fidem, quam vultu ipsi, accipite.* Fide data egressus, claudi curiam iubet, præsidiumq; in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam iniussu suo, neve inde egredi possit. Tunc vocato ad concionem populo: *Quod sæpe*, inquit, *optastis Campani, vt supplicij sumẽdi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc, non per tumultũ expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium seruorumq; tuentur, cũ summo vestro periculo: sed*

Neapolis conspecta mœnia Annibalẽ ab eius oppugnatione absterruerunt.

Capua.

Pacuuij Campani consilium.

lo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos inermes: ne quicquam raptim, aut forte temere egeritis de singulorum capite vobis iussententia decendo; faciam, vt quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, vt potiorem ira salutem atque vtilitatem vestram habeatis. Etenim hos (vt opinor) odistis senatores, nõ senatũ omnino non habere non vultis. quippe aut rex (quod abominandũ) aut quod vnum liberæ ciuitatis cõsilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, vt & veterẽ senatum tollatis, & nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo, de quorum capite vos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum virum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis, quã de noxio supplicium sumatur. Inde consedit, & nominibus in vrnam coniectis citari quod primum sorte nomen excidit, ipsumque è curia produci iussit. Vbi auditum est nomen malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tunc Pacuuius: *Video quæ sententia de hoc sit data. eijcitur pro malo atque improbo, bonum senatorem & iustum eligite.* Primo silentium erat, inopia potioris subiiciendi: deinde quum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur, quum alij negarent *nosse*, alij nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæstus genus obiicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio senatore factum est: vt ipsius pœnitere homines appareret: quẽ autem in eius substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, & multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, *notissimum quodque malum maxime tolerabile,*
IV dicentes esse, iubentesque senatum ex custodia dimitti. Hoc modo Pacuuius, cum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis iam omnibus concedentib. dominabatur. Hinc senatores omissa dignitatis libertatisque memoria plebẽ affari, salutare, benigne inuitare: apparatis accipere epulis, eius causas suscipere, ei semper parati adesse: secundũ eam in litem iudicẽ dare, qui magis popularis aptiorque in vulgus fauori conciliando esset. Iam vero nihil in senatu actum aliter, quã si plebis ibi esset cõcilium. Prona semper ciuitas in luxuriam, nõ *Capua* ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatũ, & illece- *perditi* bris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque: tum vero ita obse- *mores.* quio principũ, & licẽtia plebis lasciuire, vt nec libidini, nec sumptibus modus esset, ad contemptum legum, magistratuum senatusque, accessit tum post Cannensem cladem, vt, cuius aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerẽt, id modo erat in mora, ne id extẽplo efficerent, quod connubium vetustũ multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quod quũ militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant

trecenti equites: nobilissimus quisque Campanorum in præsidia Sicularum vrbium delecti ab Romanis ac missi. Horum parentes cognatique ægrè peruicerunt, vt legati ad Consulem Romanum mitterentur. Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus Consulem inuenerunt: quàm poterat maximè miserabilē bonis sociis; superbis atque infidelibus, vt erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum Consul nimis detegendo cladem, nudandoque. nam quum legati *ægre ferre senatū populumq́; Campanum, aduersi quicquam euenisse Romanis nunciassent, pollicerenturq́; omnia, quæ ad bellū opus essent: Morem,* inquit, *magis loquendi cum sociis seruastis Campani, iubentes quæ opus essent, ad bellum, imperare, quàm conuenienter ad præsentē fortunæ nostræ statū locuti estis. quid n. nobis ad Cannas relictum est: vt quasi aliquid habeamus, id q̄ deest, expleri ab sociis velimus? pedites vobis imperemus: tanquā equites habeamus? pecuniā deesse dicamus, tāquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna, legiones, equitatus, arma, signa, equi viriq́;, pecunia, commeatus, aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris perierunt. Itaq́; nos iuuetis non in bello oportet Campani, sed cum Pœnis bellū pro nobis suscitatis. Veniat in mentem, vt trepidos quondam maiores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitē modo hostē, sed etiam Saducinum pauentes, receptos in fidem apud Satriculam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitib. bellum per centum propè annos, variante fortuna euentum, tulerimus. Adijcite adhac, quòd fœdus æquum dedimus, quod leges nostras, quod ad extremū, id quod ante Cannensem certè cladem maximum fuit, ciuitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicauimusq́; vobiscum. Itaque communem vos hanc cladē, quæ accepta est, credere Campani oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, vt quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenā, ab vltimis terrarum oris freto Oceani, Herculisq́; columnis, expertum omnis iuris & conditionis, & linguæ propè humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumq́;, insuper dux ipse efferauit, pontibus ac molibus ex humanorū corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine iura petere, & Italiā Numidarū ac Maurorum pati prouinciā esse, cui non, genito modò in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retētum ac recuperatum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania vos scripsisse: iam pecuniæ affatim est, frumentique, qui si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani se victos esse.* Hac oratione Consul dimissis redeuntibusque domum legatis, vnus ex iis, Sabius Virius, *tempus venisse,* ait, *quo Campani non*

Varronis Cos. oratio ad legatos Campanos.

Campani legati de occu-

non agrũ solum ab Romanis quondam per iniuriam ademptũ recupera- *pando Ita-*
re, sed imperio etiã Italiæ potiri possint. fœdus enim cũ Annibale quib. *liæ imperio*
velint legib. facturos, neq; controuersiam fore quin ipse cõfecto bello An- *cogitant.*
nibal victor in Africã hinc decedat, exercitumq; deportet: Italiæ impe-
rium Cãpanis relinquatur. Hæc Virio loquenti assensi omnes, ita
renunciant legationẽ, vti deletũ omnib. videretur nomẽ Roma-
nũ. Extemplo plebes ad defectionẽ, ac pars maxima senatus spe-
ctare. extracta tamen auctoritatib. seniorũ per paucos dies est res:
postremo vicit sentẽtia plurium, *vt ijdem legati, qui ad Cõsulẽ Ro-*
manũ ierant, ad Annibalem mitterentur. Quo prius quàm iretur,
certumq; defectionis consilium esset, Romam legatos missos à
Campanis, in quibusdã annalib. inuenio, postulantes, *vt alter Cõ-*
sul Cãpanus fieret, si rẽ Romanã adiuuari vellet. indignatione orta,
summoueri à curia iussos esse: missumq; lictorẽ, qui ex vrbe edu-
ceret eos, atq; eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia
nimis cõpar Latinorũ quondã postulationi erat, Cœliusq; & alij
id haud sine causa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum
VII veritus. Legati ad Annibalẽ venerunt, pacemq; cũ eo his condi- *Pacis leges*
tionib. fecerũt. *Ne quis imperator magistratusve Pœnorũ ius vllũ in* *inter Cã-*
ciuẽ Cãpanum haberet, neve ciuis Cãpanus inuitus militaret, munusq; *panos &*
ve faceret: vt suæ leges, sui magistratus Cãpanis essent: vt trecentos ex *Annibalẽ.*
Romanis captiuis Pœnus daret Cãpanis, quos ipsi elegissent: cum quib. e-
quitum Cãpanorum, qui in Sicilia stipẽdia facerẽt, permutatio fieret. Hæc
pacta. Alia insuper, quàm quæ pacta erant, facinora Cãpani ediderũt.
nã præfectos socium ciuesq; Romanos alios, partim aliquo mili-
tiæ munere occupatos, partim priuatis negotiis implicitos, plebs
repẽte omnes cõprehensos, velut custodiæ suæ causa, balneis in-
cludi iussit: vbi feruore atq; æstu anima interclusa, fœdũ in mo-
dũ exspirarẽt. Ea ne fierẽt, neu legatio mitteretur ad Pœnũ, sũma
ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatẽ nihil præter *Decij Ma-*
sanã ciuium mentẽ defuit, restiterat. vt vero præsidium mitti ab *gij Cam-*
Annibale audiuit, Pyrrhi superbam dominationẽ miserabilemq; *pani erga*
Tarentinorũ seruitutẽ, exempla referẽs, primo *ne reciperetur præ-* *Romanos*
sidium, palã vociferatus est: deinde *vt receptum aut eijceretur, aut, si* *fides.*
malũ facinus, quod à vetustissimis sociis cõsanguineisq; defecissent, forti ac
memorabili facinore purgare vellẽt, vt interfecto Punico præsidio restit-
uerẽt se Romanis. Hæc (neq; enim occultẽ agebãtur) quũ relata Anni-
bali essent, primo misit, qui vocarẽt Magium ad sese in castra. dein-
de quũ is ferociter negasset *se iturum (nec n. Annibali ius esse in ciuẽ*
Cãpanum) concitatus ira Pœnus, cõprehendi hominẽ, vinctũmq;
attrahi ad se iussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atq; ex
cõcitatione animorũ inconsulti certaminis oriretur, ipse, præmisso
nũcio ad Mariũ Blosium Prætorẽ Cãpanũ, postero die se Capuæ
futurũ, proficiscitur è castris cũ modico præsidio. Marius cõcione ad-
uocata edicit, vt frequẽtes cum coniugib. ac liberis obuiam irẽt

 Annibali

Annibali. Ab vniuersis id nō obedienter modo, sed enixe, fauore etiam vulgi, & studio visendi tot iā victorijs clarum imperatorē factum est. Decimus Magius nec obuiam egressus est: nec quo timorem aliquem ex conscientia significare posset: priuatim se tenuit, in foro cum filio clientibusque paucis ociose inambulauit, trepidante tota ciuitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus vrbē, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorū, *ne quid eo die ferè gereret, diemque vt ipse aduentu suo festum laetus ac libens celebraret:* quamquam præceps ingenio in iram erat, tamē ne quid in principio negaret: visendo vrbem, magnam diei partem consumpsit. Diuersatus est VIII apud Minios Celeres, Stenium Pacullumque, inclitos nobilitate ac diuitiis: Eo Pacuuius Calauius, de quo ante dictū est, princeps factionis eius quæ attraxerat rem ad Pœnos, filium iuuenem adduxit: *abstractumq; ab se à Decimi ait latere, cum quo ferocissime pro Romana societate aduersus Punicū fœdus steterat:* nec eum aut inclinata in partē alterā ciuitas, aut patria maiestas sententia depulerat. Huic dum pater iuueni Annibalem deprecando magis quam purgando placauit, victusq; patris precibus lacrymisq;, etiam ad cœnam eum cum patre vocari iussit: cui cōuiuio neminem Campanum, præterquam hospites, Iubelliumque Tauream insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & conuiuium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed vt in ciuitate, atq; etiam domo diu ad varias omnium voluptatum illecebras instructum. Vnus nec dominorū inuitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calauij filius Perolla vinci potuit: ipsiq; valetudinem excusans patri, animi quoq; eius mirabilem perturbationem quum quæreret, ante solis ferme occasum patrē Calauium ex cōuiuio egressum secutus, filius, vbi in secretum (hortus erat posticis ædium) peruenerunt: *Consilium*, inquit, *affero pater, quo non veniam solū peccati, quo defecimus ad Annibalē, impetraturi à Romanis, sed in multo maiore dignitate & gratia simus Campani, quā vnquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam esset consilij,* quæreret: toga reiecta ab humero, latus succinctū gladio nudat. *Iā ego,* inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanū fœdus, te id prius scire volui, si forte abesse, dum facinus patratur, malles.* Quæ vbi vidit IX audiuitque senex, velut si iam agendis, quæ audiebat, interesset, cū metu, inquit, *fili, quaecumq; iura liberos iungunt parentib. precor, quæsoq;, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis, pauca hora sunt, intra quas iurantes per quidquid Deorū est, dextras dextra iungentes fidē obstrinximus. vt sacratis de mensis essemus: digressi à colloquio extemplo in eum armamur? surgis ab hospitali mēsa, ad quā tertius Campanorū adhibitus ab Annibale es: eam ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Annibalē modo pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pie-*

Calauij filius de interficiendo Annibale consilium capit.

non pietas: audeantur infanda, si non perniciem vobis cum scelere afferunt. Vnus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum, seruorumque? quid in vnum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? vultũ ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? & si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? atqui per meũ pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quã illic vinci, valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt. Lacrymantem inde iuuenẽ cernens, medium complectitur, atque osculo hærens nõ ante precibus abstitit, quam peruicit, vt gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum iuuenis; *Ego quidem,* inquit, *quam patriæ debeo pietatem exsoluam patri, tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, quum defectionem inisti ab Romanis, iterum, quum pacis cum Annibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebã, hosti minime parcens; quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: & quo minus res suspecta

2 esset, se ipse cõuiuio reddidit. Postero die senatus frequens datus Annibali. Vbi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua *gratias egit Cãpanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cetera magnificè promissa pollicitus, breui caput Italiæ omnis Capuam fore: iuraque inde cum ceteris populum Romanum etiam petiturum. Vnum esse exortem Punicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quẽ neque esse Campanum, neque dici debere; Magium Deciũ eum postulare, vt sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultũ fiat.* omnes in eam sententiam ierunt: quamquam magnæ parti, & vir indignus ea calamitate, & haud paruo initio minui videbatur ius libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit: cõprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum, causam dicere iussit. Qui quum manente ferocia animi, negaret *lege fœderis id cogi posse:* tum iniectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est iussus. Quoad capite aperto est ductus, cõcionabundus incessit, ad circumfusam vndique multitudinem vociferans: *habetis eam libertatem Campani, quam petistis foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. quid violentius Capua capta fieret? ite obuiam Annibali, exornate vrbem, diemque aduentus eius consecrate, vt hunc triumphum de ciue vestro spectetis.* Hæc eo vociferante quũ moueri vulgus videretur, obuolutum caput est, ociusque rapi extra portã iussus. ita in castra perducitur, extemploque impositus in nauim, & Carthaginẽ missus, ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primam peterent,

Annibalis in Campano senatu oratio.

Magius vinctus in Annibalis castra ducitur.

offendendi sibi noui socij, aut tribuendo habēdus, Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Nauem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regū erant. ibi quum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæū, dum eum docuisset, *contra ius fœderis vinctū se ab Annibale esse*, vinculis liberatur: permissumq; vt rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec Magius Capuam sibi tutam dicere: & Romā eo tempore, quo inter Romanos Cāpanosq; bellum sit, transfugæ magis quā hospitis fore domicilium, nusquā malle, quam in regno eius viuere, quē vindicē atq; auctorē habeat libertatis.* Dum hæc geruntur,

Q. Fabius legatus à Delphis Romam redit. Q. Fabius Pictor à Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitauit: (Diui quoq; in ea erāt, quibus quoq; modo supplicaretur. *Tum si ita faxitis Romani, vestræ res meliores felicioresq; erūt: magis sententia Resp. vestra vobis procedet, victoriaq; duelli pop. Rom. erit. Pythio Apollini, Rep. vestra bene gesta seruataq; lucris meritis donum mittitote, deq; præda, manubijs, spolijsq; honorē habetote.* Hæc vbi ex Græco carmine interpretata recitauit, tū dixit, *se oraculo egressum extēplo his omnib. Diis rem diuinā thure ac vino fecisse: iussumq; ab antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculū adisset, & rem diuinā fecisset: ita coronatum nauim ascendere, nec ante deponere eā, quam Romā peruenisset, se quæcumq; imperata sint, cū summa religione ac diligentia exsecutū, coronā Romæ in ara Apollinis deposuisse.* Senatus decreuit, vt eæ res diuinæ, supplicationesque primo quoq; tempore cum cura fierent. Dum hęc Romę atq; in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginē venerat. Mago Amilcaris filius,

XI

Mago res à fratre in Italia gestas Carthaginensibus exponit. non ex ipsa acie a fratre missus, sed retētus aliquot dies in recipiendis ciuitatib. Brutiorum, quæ deficiebat. Is quū ei senatus datus esset, res gestas in Italia a fratre exposuit. *Cum sex imperatorib. eum, quorum quatuor cōsules, duo dictator ac magister equitū fuerint: cum sex consularib. exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium. supra L. millia cepisse. ex quatuor cōsulib. duos occidisse, ex duob. saucium alterum, alterū toto exercitu amisso vix cū L. hominibus effugisse. magistrū equitum, qui cōsularis potestatis sit, fusum fugatumq;: dictatorē, quia se in aciem nunquā commiserit, vnicum haberi imperatorem. Brutios Apulosq;, partē Samnitiū ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Cāpaniæ modo, sed post afflictam rem Romanā Cannensi pugna Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totq; victoriis, verū sacrum diis immortalib. agi haberiq;.* Ad fidem deinde tam lætarū rerum, effundi in vestibulo curiæ iussit annulos aureos, qui tantus aceruus fuit, vt metientibus *dimidium super tres modios explesse*, sint quidā auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indicium esset, *neminē nisi equitem atq; eorum ipsorū primores id gerere insigne.* Sum̄a fuit orationis, *quo propius spes belli perficiēdi sit, eo magis omni ope iuuandū Annibalē esse. procul n. ab domo mi-* XII

mo miles iã esse, in media hostium terra, magnã vim frumenti pecuniaq;
absumi: & tot acies, vt hostium exercitus delesse: ita victoris etiã copias
parte aliqua minuisse. mittendum igitur supplementum esse, mittendam
in stipendium pecuniam, frumentumq; tam bene meritis de nomine Pu-
nico militibus. Secundũ hæc dicta Magonis lætis omnib. Himil-
co vir factionis Barchinæ, locum Hannonis increpandi esse rat⁹: Himilco Hannonẽ increpat.
Quid est Hanno? inquit, et nunc te pœnitet belli suscepti aduersus Ro-
manos? iube dedi Annibalē: veta in tam prosperis rebus gratias Diis im-
mortalibus agi. audiamus Romanũ senatorẽ in Carthaginẽsium curia.
Tũ Hanno: Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in cõmuni gau-
dio, minus lætum q esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœ-
niteatne me adhuc suscepti aduersus Roman. belli? si reticeã, aut superbus
aut obnoxius videar. quorum alterũ est hominis alienæ libertatis obliti,
alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli,
neq; desiturum ante inuictum nostrum imperatorẽ incusare, quam fini-
tum aliqua tolerabili conditione bellũ videro: nec mihi pacis antiquæ de-
siderium vlla alia res, quã pax noua finiet. Itaq; ista quæ modo Mago ia-
ctauit, Himilconi ceterisq; Annibalis satellitib. iam læta sunt, mihi pos-
sunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna vti, pacẽ nobis
æquiorem dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare
quã accipere possumus videri pacem, vereor ne hæc quoq; lætitia luxuriet
nobis, ac vana euadat. quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exerci-
tus hostium: mittite milites mihi, quid aliud rogares, si esses victus? Ho-
stium cepi bina castra, prædæ videlicet plena: & commeatum, frumentum,
& pecuniam date. quid aliud, inquam, si spoliatus, si exutus castris esses,
peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi quoque enim, quoniã respõdi Hi-
milconi, interrogare ius fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respõde-
at: quum ad internecionem Romani imperij pugnatum ad Cannas sit,
constetq; in defectione totã Italiam esse, primum ecquis Latini nominis
populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex v. & xxx. tribubus ad
XIII Annibalem transfugerit? Quum vtrumq; Mago negasset: Hostium
quidẽ ergo, inquit, adhuc multum superest, sed multitudo ea quid ani-
morũ, quidve spei habeat, scire velim. Quum, id nescire se, Mago dice-
ret: Nihil facilius scitu est, inquit, ecquos legatos ad Annibalẽ Romani
miserunt de pace? ecquam denique mentionẽ pacis Romæ factam esse, al-
latum ad vos est? Quum id quoque negasset: Bellum igitur, inquit,
tã integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiã est
ingressus. Quàm varia priore Punico bello fuerit, plerique qui memineri-
mus, superstites sumus. numquam terra mariq; magis prosperæ res nostræ visæ
sunt, quàm antè consules C. Luctatium & A. Postumium fuerunt. Lu-
ctatio & Postumio Cos. deuicti ad Ægateis insulas sumus. Quod si (id
quod Dij omen auertant) nunc quoque fortuna aliquid variauerit, tum
pacem speratis, quum vincimur: quam nunc, quum vicimus, dat nemo?
Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo
quid sententiæ dicã. si de iis, q Mago postulat, refertis, nec victorib. mitti

attinere puto, & frustrantib. nos falsa atq; inani victoria multo minus censeo mittenda esse. Haud multos mouit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barchina leuiorē auctorē faciebat: & occupari animi pręsenti lętitia, nihil quo vanius fieret gaudium suum, aurib. admittebant: debellatumque mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit S.C. vt Annibali XL. Numidarum millia in supplementum mitterentur: & XL. elephanti: & argenti multa talenta. Dictatorque cum Magone in Hispaniā præmissus est ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur. Ceterum hæc, vt in secundis rebus, segniter XIV ocioseque gesta sunt. Romanos præter insitā industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul vlli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Iunius rebus diuinis perfectis, latoque, vt solet, ad populum, *vt equum ascendere liceret,* præter duas vrbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptæ fuerant, & seruorum delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad vltimū prope desperatæ Reipubl. auxilium, quum honesta vtilib. cedunt, descēdit equo, dixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quiq; pecunia iudicati in vinculis essent: qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exsolui iussurum:* & sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminij translata erant, armauit. itaque cum XXV. millibus armatorum ab vrbe proficiscitur. Annibal Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequiquā tētasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & vt nō hostiliter statim, quia nō desperabat voluntariam deditionem, ita si morarentur spē, nihil eorum, quę pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maxime primores eius in societate Romana cum fide perstare. plebs nouarum, vt solet, rerum, atq; Annibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa grauia indignaque proponere animo. neq; auctores defectionis deerant. Itaque vbi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse, clam simulando dilationem mali inueniunt. placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant: quibus a. conditionib. in fœdus amicitiamque nouam transeant, parum cōstaret. Ita spatio sumpto, legatos propere ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt: docentque *quanto in discrimine sit Nolana res. agrum Annibalis esse, & Pœnorum vrbem extemplo futuram, ni subueniatur. concedendo plebi senatum, vbi velint, defecturos se: ne deficere præfestinarent, effecisse.* Marcellus collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit, interim celari, quæ secum acta essent, spemque omnem auxilij Romani. Ipse a Casilino Calatiam petit: atque inde Vulturno amne

Iunius dictator aduersus Annibalem etiam sceleratos armat.

Annibal in Nolanū agrū traducit exercitum.

Marcellus Nolam peruenit.

amne traiecto, per que agrum Satriculanum, Trebianumq; super
XV Suessulā per montes Nolā peruenit. Sub aduentum prætoris Ro-
mani, Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proxime Neapo-
lin descēdit, cupidus maritimi oppidi potiūdi, quo cursus nauib.
tutus ex Africa esset. Ceterū postea quā Neapolim à præfecto Ro-
mano teneri accepit (M. Iunius Syllan' erat, ab ipsis Neapolitanis
accitus) Neapolim quoque sicut Nolam, non admissus, petit Nu-
ceriam. Eam cum aliquandiu circumsedisset; sæpe vi, sæpe solici-
tandis nequiquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in
deditionē accepit: pactus *vt inermes cum singulis abirent vestimē-
tis*: deinde, vt qui à principio mitis omnib. Italicis, præter Roma-
nos, videri vellet; *præmia atq; honores iis, qui remansissent, ac militare
vellent secum*, proposuit. nec ea spes quemquam tenuit, dilapsi oēs
quocumq; hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Cam-
paniæ vrbes maxime Nolam Neapolimque. Quum ferme trigin-
ta senatores, ac forte primus quisque Capuā petissent, exclusi in-
de, quod portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nu-
ceriæ præda militi data est, vrbs direpta atq; incensa. Nolā Mar-
cellus non sui magis fiducia præsidii, quam voluntate principum
habebat. plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quē consen-
sus attētatæ defectionis ac metus à prætore Romano, nunc ad p-
ditionē patriæ, nunc si ea die fortuna defuisset, ad transfugiendū
stimulabat. Erat iuuenis acer, & sociorum ea tēpestate nobilissi-
mus eques. semincēē enim ad Cannas in aceruo cæsorum corpo-
rum inuentum, curatumque benigne, etiam cum donis Annibal
domum remiserat: ob eius gratiam meriti rem Nolanā in ius di-
tionemque dare voluerat Pœno: anxiumq; eum & solicitum cura
nouandi res prætor cernebat. Ceterum quum aut pœna cohiben-
dus esset, aut beneficio conciliandus; sibi assumpsisse, quam hosti
ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumq; ad se be-
nigne appellat. *Multos eum inuidos inter populares habere, inde existi-
matu facile esse, quod nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit, quam multa
ei' egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis militauerit ca-
stris, non posse obscurā eius virtutē esse. multos sibi qui cum eo stipendia
fecerint, referre, qui vir esset ille: quaque & quoties pericula pro salute
ac dignitate populi Romani adisset; vtiq; Cānensi pugna nō prius prælio
abstiterit, quā prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equo-
rum, armorumq; sit oppressus. Itaq; macte virtute esto*, inquit, *apud me
tibi omnis honos atque omne præmium erit; & quo frequentior mecum
fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.* Læto que
iuueni promissis, equum eximium dono dat, *bigatosque quin-
gentos quæstorem numerare iubet. lictoribus imperat, *vt eum se
XVI adire, quoties velit, patiātur.* Hac comitate Marcelli ferocis iuuenis
animus adeo est mollitus, vt nemo inde sociorum rē Rom. forti-
us ac fidelius iuuerit. Quum Annibal ad portas esset. (Nolā enim

Nuceriam in deditionem accepit Annibal.

L. Bantiū Nolanum sibi conciliat prætor Romanus.

** Val. 43. coron cum dimidio, ter.*

Nolam oppugnat Annibal.

rurſus à Nuceria mouerat caſtra) plebſque Nolana de integro ad defectionem ſpectaret, Marcellus ſub aduentum hoſtium intra muros ſe recepit, nõ caſtris metuens, ſed ne prodendę vrbis occaſionem nimis multis in eam imminentibus daret. Inſtrui deinde vtrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum ante caſtra ſua. prælia hinc parua inter vrbẽ caſtraque, & vario euentu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere rogantes, nec dare ſignum vniuerſæ pugnæ volebant. In hac continua iã duorum exercituum ſtatione, principes Nolanorum nunciant Marcello: *Nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: ſtatutumq́; eſſe, vt quum Romana acies egreſſa portu iret, impedimenta eorũ ac ſarcinas diriperent: clauderentq́; deinde portas, muroſq́; occuparent, vt potientes rerum ſuarum atq́; vrbis, Pœnum inde p o Romano acciperent.* Hæc vbi nunciata ſunt Marcello, collaudatis ſenatoribus Nolanis, priuſquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnę experiri ſtatuit. Ad treis portas in hoſtes verſas tripartito exercitũ inſtruxit, impedimenta ſubſequi iuſſit: calones lixaſq; & inualidos milites vallum ferre. media porta robora legionum & Romanos equites, duab. circa portis nouos milites, leuemq; armaturam ac ſociorum equites ſtatuit. Nolani muros portaſque adire vetiti; ſubſidiaque deſtinata impedimẽtis data, ne occupatis prælio legionib. in ea impetus fieret. ita inſtructi intra portas ſtabant. Annibali ſub ſignis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie ſtanti, primo miraculo eſſe, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quiſquam in muris eſſet. ratus deinde prodita colloquia eſſe, metuque reſides factos, partem militum in caſtra remittit, iuſſos propere apparatum omnem oppugnandæ vrbis in primam aciem afferre: ſatis fidens, ſi cunctantibus inſtaret, tumultum aliquem in vrbe plebem moturam. Moxque dum in ſua quiſque miniſteria diſcurſu trepidat ad prima ſigna, ſuccedirque ad muros acies, patefacta repente porta, Marcellus *ſigna canere, clamoremq́; tolli, ac pedites primum, deinde equites, quanto maximo poſſent impetu, in hoſtem erumpere* iubet. Satis terroris tumultuſque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hoſtium erupere. Addidere clamorẽ lixæ caloneſque, & alia turba cuſtodiæ impedimentorum appoſita, vt paucitatem maxime ſpernentib. Pœnis, ingentis repente exercitus ſpeciem fecerint. Vix equidem auſim affirmare: quod quidam auctores ſunt, duo millia & ccc. hoſtium cæſos: non plus vno Romanos amiſiſſe. Siue tãta, ſiue minor victoria fuit, ingens eo die res, ac neſcio an maxima illo bello geſta ſit, non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quam poſtea vincere. Annibal ſpe potiundæ XII
Nolæ adempta, quum Acerras receſſiſſet: Marcellus extemplo clauſis portis, cuſtodibuſq; diſpoſitis, ne quis egrederetur, quæſtionem

Marcellus prætor ſuos in Annibalem educit.

Duo millia & trecenti Pœnorum cæſi, unus tantum Romanorum amiſſus.

ſtionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hoſtium fuerant, habuit: ſupra LXX. damnatos proditionis ſecuri percuſſit, bonaque eorum iuſſit publica eſſe: & ſum̃a rerum ſenatui tradita, cum exercitu omni profectus ſupra Sueſſulã, caſtris poſitis conſedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariã deditionem conatus perlicere, poſteaquam obſtinatos vidit, obſidere inde atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaq; deſperata tutela vrbis, vt circumuallari mœnia viderunt, priuſquã continuarentur hoſtium opera, per intermiſſa munimẽta, neglectaſque cuſtodias, ſilentio noctis dilapſi, per vias inuiaque, qua quemque aut cõſilium, aut terror tulit, in vrbes Campaniæ, quas ſatis certum erat nõ mutaſſe fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atque incenſis, quum à Caſilino dictatorẽ Romanum legioneſq; eminus accipi nunciaſſent, ne quis tam propinquis hoſtium caſtris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Caſilinum ducit. Caſilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannenſis clades contulerat. hi non confecto Præneſte ad diem delectu, ſerius profecti domo, quũ Caſilinum ante aduerſæ pugnæ famam veniſſent, & aliis aggregarent ſeſe Romanis ſociiſque, profecti à Caſilino quum ſatis magno agmine irent: auertit eos retro Caſilinum nuncius Cannenſis pugnæ. ibi quum dies aliquot ſuſpecti Campanis, timenteſque cauendis ac ſtruendis inuicem inſidiis traduxiſſent; iamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem ſatis pro certo habuere: interfectis nocte oppidanis, partem vrbis quæ citra Vulturnum eſt, (eo enim diuiditur amni) occupauere. idque præſidium Caſilini habebant Romani. Additur & Peruſina cohors, homines CCCC. & LX. eodem nuncio, quo Præneſtini paucos ante dies Caſilinũ compulſi. & ſatis ferme armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta, tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiã vt videretur hominum, efficiebat.

Acerras obſidet Annibal.

Acerræ direpta & incenſa.

Præneſtini quingenti interfectis oppidanis Caſilinũ occupant.

VIII Annibal quum iam inde haud procul eſſet, Gætulos cum præfecto nomine Iſalca præmittit: primo, ſi fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præſidiumque accipiendum perlicere iubet: ſin in pertinacia perſtent, rem gerere ac tentare, ſi qua parte inuadere vrbem poſſit. Vbi ad mœnia acceſſere, quia ſilentium erat, ſolitudo viſa, metuque conceſſum barbarus ratus, moliri portas & ſeras clauſtraque effringere parat. Quũ patefactis repẽte portis cohortes duæ ad idipſum inſtructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, ſtragemque hoſtium faciunt. Ita primis repulſis, Maharbal cum maiore robore virorum miſſus, nec ipſe eruptionem cohortium ſuſtinuit. poſtremo Annibal caſtris ante ipſa mœnia oppoſitis, paruam vrbem paruumque præſidium ſumma vi atque omnib. copiis oppugnare parat. ac dum inſtat laceſſitq; coronã vndique circumdatis mœnibus, aliquot

Annibal Caſilinũ oppugnat.

aliquot milites & promptissimum quemque é muro turribusque ictos amisit. Semel vltro erumpentes agmine elephantorũ opposito prope interclusit, trepidosque cõpulit in vrbem: satis multis, vt ex tanta paucitate, interfectis, plures cecidissent, ni nox prælio interuenisset. Postero die omnium animi ad oppugnãdum accenduntur; vtique posteaquã corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux, *castelli plano loco positi segnẽ oppugnationẽ Sagunti expugnatorib. exprobrabat. Cannarum Thrasimenique & Trebiæ singulos admonens, vniuersosque.* Inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique; nec ad varios conatus hostiũ aut vis vlla, aut ars deerat. Socij Romani propugnacula aduersus vineas statuere, trãsuersis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obuiã ire, donec pudor etiam Annibalem ab incœpto auertit, castrisque cõmunitis ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hyberna Capuam concessit, ibi partem maiorẽ hyemis exercitum in tectis habuit, aduersus oĩa humana mala sæpe ac diu durantẽ, bonis inexpertum atque insuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ: & eo impensius, quo auidius ex insolẽtia in eas se immerserãt. somnus n. & vinum, & epulæ, & scorta, balneaque, & ocium consuetudine indies blandius, ita eneruauerunt corpora animosq;, vt magis deinde præteritæ eos victoriæ, quam præsentes tutarentur vires. maiusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium habebetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad vrbem Romã duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit, hic error vires ademisse ad vincendum. Itaque hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil vsquã pristinæ disciplinæ tenuit, nam & redierunt plerique scortis impliciti: & vbi primum sub pellib. haberi cœpti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tyronum modo corporib. animisque deficiebant: & deinde per omne æstiuorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quam Capua desertorib. erant. Ceterũ mitescente iam hyeme, ducto ex hybernis milite, Casilinum redit. vbi quamquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad vltimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis T. Sempronius præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto Romã. Marcellum & ipsum cupientẽ ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant; Campanos timentium, si præsidium Romanum abscessisset; Gracchus assistens tãtum Casilino, quia edictum erat dictatoris, *ne quid absente eo rei gereret:* nihil mouebat, quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Casilino. nam & præcipitasse se quosdã non tolerantes famem, constabat; & stare inermes in muris, nuda corpora ad missiliũ telorum ictus præben-

Annibalis exercitum Campanæ delitiæ eneruarũt.

XIX *Annibal Casilinũ rediit oppugnaturus.*

præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neq; pugnam cōserere dictatoris iniussu auderet: pugnandum autem esse, si palam frumentum importare vellet, videret; neq; clam importandi spes esset, farre ex agris circa vndique conuecto; quum cōplura dolia complesset, nuncium ad magistratū Casilinum misit, *vt exciperēt dolia, quæ amnu deferret*. Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factam, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentū diuisum. id postero quoq; die ac tertio factum est. nocte & mittebantur & perueniebant, eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis transuerso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes seruabant. ibi hærētia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Annibali est, & deinde intentiore custodia cautum, neq; id falleret Vulturno ad vrbē missum. Nuces inde fusæ ab Romanis castris: quum medio amni ad Casilinū defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id ventū inopiæ est, vt lora detractasq; scutis pelles, vbi feruida mollissent aqua, mandere conarentur: nec muribus aliove animali abstinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimi muri eruerēt; & quū hostes obarassent, quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, vt Annibal, *Eone vsq; dū ea nascātur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret & qui nullā antea pactionem aurib. admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitū.* Septunces auri in singulos pretium conuenit. fide accepta, sese tradiderunt: donec omne aurū persolutum est, in vinculis habiti: tū remissi Cumas cum fide. Id verius est, q̃ ab equite in abeuntes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuêre ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium, ferrum famesq; absumpsit. ceteri incolumes Præneste cū prætore suo Manitio (scriba is antea fuerat) redierunt. Statua eius indicio fuit Præneste in foro statuta, loricata amicta toga, velato capite: & tria signa cū titulo laminæ æneæ inscripto, *Manitium pro militib. qui Casilini in præsidio fuerint,*
xx *votū vouisse.* Idē titulus tribus signis in æde Fortunæ positus fuit subiectus. Casilinū oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne vbi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipēdium, & quinquēnij militiæ vacationem decreuit. ciuitate quum donarentur ob virtutē, non mutauerūt. Perusinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumēto vllo est illustratus, nec decreto Romanorū. Eodem tēpore Petellinos, qui vni ex Brutijs manserant in amicitia Romana: non Carthaginenses modo, qui regionem obtinebant, sed Brutij quoque ceteri ob separata ab se consilia oppugnabant: quum obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romā ad præsidium

Casilini omnium rerum inopes lora pellesque mandunt.

* Val. 63. coron.

Casilinum Annibali deditur.

Petellini soli ex Brutijs manserunt in Romana amicitia.

dum petendum miserunt. Quorũ preces lacrymæq; (in questus n. flebiles, quum sibimetipsi cõsulere iussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiam patribus ac populo mouerunt, cõsultiq; iterũ à M. Æmilio Prætore patres, circũspectis omnib. imperij viribus fateri coacti, *nihil iam longinquis socijs in se præsidij esse, redire domum, fideq; ad vltimum expleta, consulere sibimetipsos in præsenti fortuna iusserunt*. Hæc posteaquã renunciata legatio Perellinis est, tantus repẽte mœror pauorq; senatum eorum cepit, vt pars profugiendi qua quisq; posset, ac desertẽdæ vrbis auctores essent; pars quãdo deserti à veterib. socijs essent, adiungendi se ceteris Brutijs, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamẽ ea pars, quæ nihil raptim, nec temere agendum cõsulendumque de integro cẽsuit: Re laxata postero die per minorẽ trepidationem retinuerunt optimates, vt conuectis omnibus ex agris; vrbem ac muros firmarent. Per idem ferè tempus literæ ex Sici- XXI
lia Sardiniaq; Romam allatæ. Priores ex Sicilia Otacilij Proprætoris in senatu recitatæ sunt: L. Furium Prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse, ipsum grauiter saucium in discrimine vltimo vitæ esse. militi & naualibus socijs neq; stipendium neq; frumentum ad diem dari; neq; vnde detur, esse. magnopere suadere, vt quam primum ea mittantur: sibiq; si ita videatur, ex nouis prætoribus successorem mittant. Eademq; ferme de stipendio frumentoq; ab A. Cornelio Mãmula Proprætore ex Sardinia scripta. Responsum vtrisque, *non esse vnde mitteretur*, iussique ipsi, *classibus atq; exercitibus suis consulerẽt*. Otacilius ad vnicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipẽdium quantum argenti opus fuit, & sex mẽsium frumẽtum accepit. Cornelio in Sardinia ciuitates sociæ benigne contulerunt. Et

Triumuiri mensarij ob argenti penuriam facti.

Romæ quoq; propter penuriam argẽti, triumuiri mensarij rogatione Minutij trib. pleb. facti, L. Æmilius, qui consul censorque fuerat: & M. Attilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum trib. pleb erat. Et duumuiri creati, M. & C. Atilij, ædẽ Cõcordiæ, quam L. Manlius Prætor vouerat, dedicauerũt. Et tres põtifices creati, Q. Cæcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fuluius Flaccus, in locum P. Scatinij demortui, & L. Æmilij Pauli Cõsulis, & Q. Ælij Pæti, qui ceciderant in pugna Cannensi. Quum cetera q̃ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, partes explessent,

Magna solitudo curiæ.

tandem se quoq; & solitudinem curiæ, paucitatemq; conuenientium ad publicum concilium respexerunt. neque enim post L. Æmilium & C. Flaminium cẽsores senatus lectus fuerat, quum tãtum senatorum aduersæ pugnæ, ad hoc sui quemq; casus ꝑ quinquẽnium absumpsissent. Quũ de ea re M. Æmil. Prætor dictatore XXII
post Casilinum amissum ꝓfecto iam ad exercitum, exposcentib. cunctis retulisset: tum Sp. Caruilius, quum lõga oratione nõ solũ inopiam,

inopiam, ſed paucitatem etiam ciuium, ex quibus in patres lege-
rentur, conqueſtus eſſet: *explēdi ſenatus cauſa, & iungendi arctius*
Latini nominis, pro magna re ſuadere dixit, vt ex ſingulis populis Lati-
norum binis ſenatoribus, ſi patres Romani cenſuiſſent, ciuitas daretur:
atq; in demortuorum locum in ſenatum legerentur. Eam ſententiam
haud æquiorib. animis, quam ipſorum quondam poſtulatum La-
tinorum patres audierunt: & quum fremitus indignantium tota
curia eſſet; & præcipuè Manlius, *eſſe etiā nunc ſtirpis eius virū*, di-
ceret, *ex qua quondā in Capitolio Conſul minatus eſſet, quem Latinū*
in curia vidiſſet, eum ſua manu ſe interfecturū: Q. Fabius Maximus
numquā rei vllius alieniore tempore mentionem factam in ſenatu, di-
xit, *quam inter tam ſuſpenſos ſociorum animos, incertamq; fidem id ta-*
ctum, quod inſuper ſolicitaret eos, eam vnius hominis temerariam vocē
ſilentio omnium extinguendam eſſe: & ſi quid vnquā arcani ſanctive
ad ſilentium in curia fuerit, id omnium maxime tegendum, occulendū,
obliuiſcendum, pro non dicto habendum eſſe. ita eius rei oppreſſa mē-
tio eſt. Dictatorem qui cenſor ante fuiſſet, vetuſtiſſimuſq; ex eis
qui viuerent cenſorijs eſſet, creari placuit, qui ſenatū legeret: ac-
citique C. Terentium Cōſulem ad dictatorē dicendum iuſſerūt.
qui quum ex Apulia, relicto ibi præſidio, magnis itinerib. Romā
rediſſet, nocte proxima, vt mos erat, M. Fabium Buteonē ex S.C.
XX- ſine magiſtro equitum dictatorē in ſex menſes dixit. Is, vbi cum
III lictoribus in roſtra aſcendit, *neq; duos dictatores tempore vno, quod*
numquam antea factum eſſet, probare ſe dixit: *neq; dictatorē ſe ſine ma-*
giſtro equitū. nec cenſoriam vim permiſſam vni & eidē iterum: nec di-
ctatori, niſi rei gerendæ cauſa creato, in ſex menſes datū imperium. quæ
immoderata fors, tēpus ac neceſſitas fecerint, iis ſe modum impoſiturum.
nam neq; ſenatu quemquā moturū ex iis, quos C. Flaminius, L. Æmi-
lius cenſores in ſenatum legiſſent, tranſcribi tātum recitariq; eos iuſſu-
rum, ne penes vnum hominē iudicium arbitriumq; de fama ac morib.
ſenatoris fuerit: & ita in demortuorum locū ſublecturū, vt ordo ordini,
nō homo homini prælat⁹ videretur. Recitato vetere ſenatu, inde pri- *Quoſnā in*
mum in demortuorū locum legit, qui poſt L. Æmilium & C. Fla- *ſenatum*
minium cēſores curulē magiſtratum cepiſſent, necdum in ſena- *legerit di-*
tum lecti eſſent: vt quiſq; eorum primus creatus erat. tū legit qui *ctator.*
ædiles, tribuni plebeij, quæſtoreſve fuerāt; tū ex ijs, qui ſpolia ex
Romano hoſte fixa domi haberent, aut ciuicam coronā accepiſ-
ſent. Ita CLXXVII. cum ingenti approbatione omnium in ſenatum
lectis, extēplo ſe magiſtratu abdicauit, priuatuſq; de roſtris de-
ſcendit, lictorib. abire iuſſis, turbæq; ſe immiſcuit priuatas agen-
tium res tēpus hoc ſedulo terens, ne deducēdi ſui cauſa populū de
foro abduceret, neq; tamē elāguit cura hominū ea mora, frequē-
teſq; eum domū deduxerunt. Conſul nocte inſequēti ad exerci-
tū redit, nō facto certiore ſenatu, ne comitiorū cauſa in vrbe re-
XXIV tineretur. Poſtero die conſultus à M. Pomponio Prætore ſenatus
decre-

decreuit dictatori scribendum, *uti si è Republica censeret esse, ad cõsules subrogandos veniret cũ magistro equitum, & pratore M. Marcello, ut ex iu præsentib. noscere patres possent, quo statu Respublica esset, consiliaq; ex rebus caperent.* Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis qui legionibus præessent. Dictator de se pauca ac modice locutus in magistrum equitum T. Sempronium Gracchũ magnã partẽ gloriæ vertit: comitiaq; edixit, quibus L. Postumius III. absens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat; & T. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitũ eo accurrerat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Læuinus, Ap. Claudius Pulcer, Q. Fulvius Flaccus, Q. Mutius Scæuola. Dictator creatis magistratib. Theanum in hyberna ad exercitũ rediit, relicto magistro equitũ Romę: qui quũ post paucos dies magistratũ initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisq; in annum, patres consuleret. Quum ex res maxime agerentur, noua clades nũciata: alia super alia cumulante in eum annum fortuna. L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum atq; exercitum deletos. Sylua erat vasta (Litanam Galli vocant) qua exercitũ traducturus erat, eius syluæ dextra læuaq; circa viam Galli arbores ita inciderant, vt immotæ starent, momẽto leui impulsæ occiderẽt. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociumq; ab supero mari tantũ cõscripserat, vt xxv. millia armatorũ in agros hostium induxisset. Galli oras extremæ syluæ quum circumsedissent, vbi intrauit agmen saltum, tum extremas arborũ succisarum impellunt, quæ alia in aliam instabilem per se ac male hærentem incidentes, ancipiti strage arma, viros equos obruerunt, vt vix decẽ homines effugerẽt. nam quum exanimati pleriq; essent arborum truncis, fragmentisq; ramorum, ceteram quoq; multitudinem inopinato malo trepidam, Galli saltum omnem armati circumsidentes interfecerunt: paucis è tanto numero captis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ante ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius omni vi ne caperetur obnixus occubuit. spolia corporis caputq; ducis præcisum Boij ouantes templo, quod sanctissimũ est apud eos, intulere: purgato inde capite, vt mos ijs est, caluam auro cœlauere, idq; sacrum vas ijs erat, quo solennibus libarent: poculumque idem sacerdoti esse, ac templi antistitib. Præda quoq; haud minor Gallis quam victoria fuit: nã etsi magna pars animalium strage syluæ oppressa erat, tamen cæteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem iacẽtis agminis ordinem inuentæ sunt. Hac nunciata clade, cum per dies multos XX in tanto pauore fuisset ciuitas, vt tabernis clausis, velut nocturna solitudine per vrbem acta, senatus ædilib. negotium daret, *vt vrbem circumirent, apeririq; tabernas, & mæstitiæ publicæ speciem vrbi demi iuberent:* tum T. Sempronius senatum habuit, consolatusq; patres est & adhortatus, *ne, qui Cannensi ruinæ nõ succubuissent, ad minora*

L. Postumius cum exercitu deletus.

T. Sempronius in senatu

minores calamitates animos summitterẽt, quod ad Carthaginenses hostes Annibalemque attinet. prospera modo esset, sicut speraret, fortuna: Gallicum bellũ & omitti tuto & differri posse: ultionemq; eam fraudis eoſque ad- in Deorũ ac populi Romani potestate fore: de hoste Pœno exercitibusq;, per quos id bellũ gereretur, consultandũ atq; agitandum. Ipse primum quid peditum equitumq;, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tum Marcellus suarũ copiarũ summã exposuit. Quid in Apulia cum C. Terẽtio consule esset, à peritis quæsitum est, duone cõsulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent, inibatur ratio itaq; Galliam, quamquã stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris Cõsuli decretus est. *De exercitu Marcelli, qui ex fuga Cannẽsi essent, in Siciliam eos traduci, atq; ibi militare, donec in Italia bellũ esset, placuit. eodẽ ex dictatoris legionib. reijci militẽ minimi quemq; roboris: nullo præstituto militiæ tẽpore, nisi quod stipẽdiorũ legitimorum esset. Duæ legiones vrbanæ alteri Consuli, qui in locũ L. Postumij suffectus esset, decretæ sunt: eumq; quũ primũ saluis auspicijs posset, creari placuit. legiones præterea duas primo quoq; tempore ex Sicilia acciri: atq; inde consulũ, cui legiones vrbanæ euenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Te-*
XXVI *rentio* Cõsuli *prorogari in annũ imperium: neq; de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ haberet, quicquã minui.* Dum hæc in Italia geruntur, apparanturq;, nihilo segnius in Hispania bellũ erat, sed ad eam diem magis prosperũ Romanis P. & Cn. Scipiones inter se partiti copias, vt Cn. terra, P. mari, nauibusq; rẽ gereret. Asdrubal Pœnorum imperator neutri parti virium satis fidẽs, procul ab hoste interuallo, ac locis tutis tenebat se cui multum ac diu obre- stanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplemẽtum missi ex Africa sunt. tũ refecta tandẽ spe, castra propius hostem mouit: classemq; & ipse instrui pararique iubet, ad insulas maritimamq; oram tutandã. In ipso impetu mouendarum de integro rerum, perculit eum præfectorum nauium trãsitio: qui post classem ad Iberum per pauorẽ desertam grauiter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginensium rebus fuerant. Fecerant ij transfugæ motum in Carpesiorum gẽte, desciuerantq; iis auctorib. vrbes aliquot: vna etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gẽtem versum ab Romanis bellum est: infestoq; exercitu Asdrubal ingressus agrũ hostium, pro captæ ante dies paucos vrbis mœnib. Gallum nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris se detinẽtem aggredi statuit. Præmissa igitur leui armatura, quæ eliceret hostes ad pugnam, peditum partẽ ad depopulandum per agros passim dimisit, vt palãtes exciperẽt. simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugaq; & cædes. deinde vndiq; diuersis itineribus quum in castra se recepissent, adeo repẽte decessit animis pauor, vt non ad munimẽta modo defendenda satis animorum esset, sed etiam ad lacessendum hostem prœlio;

Patres consolatur, hortatur, vt de rerũ summa deliberent.

In Hispania prospere pugnatum est à Scipionib.

Erumpunt igitur agmine è castris tripudiantes more suo: repēti-
naq; eorum audacia terrorē hosti paulo ante vltro lacessenti in-
cussit. itaq. & ipse Asdrubal in collem satis arduum tutumq; flu-
mine etiam obiecto tū copias subducit, & præmissam leuem ar-
maturam equitesq; palatos eodem recepit: nec aut colli aut flu-
mini sati fidens, vallo castra pmuniit. In hoc alterno pauore cer-
tamina aliquot sunt contracta nec Numida Hispano eques par

Asenam Romani vi capiūt.

fuit: nec iaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi
viriumque aliquantum præstanti. Posteaquam neq; elicere Pœ- XXVII
num ad certamen obuersati castris poterant, neq; castrorum op-
pugnatio facilis erat: vrbē Asenam, quo fines hostium ingrediens
Asdrubal frumentum commeatusq; alios cōuexerat, vi capiunt,
omniq; circa agro potiuntur. nec iam aut in agmine, aut in ca-
stris vllo imperio contineri. Quam vbi negligētiam ex re (vt fit)
bene gesta oriri senserat Asdrubal, cohortatus milites, *vt palātes
sine signis hostes aggrederētur*, degressus colle, pergit ire acie instru-
cta ad castra. quē vt adesse tumultuosi nuncij refugientes ex spe-
culis stationibusq; attulere, *ad arma* conclamatū est. Vt quisque
arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi inordinati in
prœlium ruunt. Iā primi conseruerant manus, quum alij caterua-
tim currerent, alij nondum è castris exissent. tū primo ipsa auda-
cia terruere hostē. deinde rari in confertos illati: quum paucitas
parum tuta esset, respicere alij alios, & vndiq; pulsi coire in orbē,
& dum corporib. applicantur, armaq; armis iungunt, in arctum
compulsi, quum vix mouendis armis satis spatij esset, corona ho-
stium cincti, ad multū diei cæduntur. Exigua pars eruptione facta,
syluas ac montes petit: pariq; terrore & castra sunt deserta. & vni-
uersa gens postero die in deditionē venit. nec diu in pacato man-
sit. nam subinde ab Carthagine allatum est, *vt Asdrubal primo quo-
que tempore in Italiam exercitum duceret.* quæ vulgata res per Hi-

Asdrubal iubetur in Italiam exercitum ducere.

spaniam, omnium ferme animos ad Romanos auertit. Itaque
Asdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans, *quanto
fama profectionis sua damno fuisset. si vero inde pergeret, priusquam I-
berum transiret, Romanorū Hispaniam fore, nā praterquam quod nec
præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se: imperatores esse
Romanos quib. vix aquis virib. resisti posset. itaq; si vlla Hispania cura
esset, successorem si i cū valido exercitu mitterent, cui si omnia prosperè
euenirent, non tamen ociosam prouinciam fore.* Hæ literæ quamquā XXVIII
primo admodū mouerunt senatum, tamen quia Italiæ cura prior
potiorque erat: nihil de Asdrubale, neque de copijs eius muta-

Himilco in Hispaniā cum iusto exercitu mittitur.

tum. Himilco cum exercitu iusto, & aucta classe ad retinendam
terra mariq;, ac tuendam Hispaniam est missus, qui vt pedestres
naualesq; copias traiecit, castris communitis, nauibusque sub-
ductis, & vallo circumdatis, cum equitibus delectis ipse quātum
maxime accelerare poterat, per dubios infestosq; populos iuxta
inten-

intentus ad Aſdrubalem peruenit. Quum decreta ſenatus mãda-
taque expoſuiſſet, atq; edidiciſſet ipſe inuicem, quemadmodum
tractandum bellũ in Hiſpania foret, retro in ſua caſtra rediit, nul-
la re quam celeritate tutior, quod vndiq; abierat, antequam po-
puli conſentirent. Aſdrubal priuſquam moueret caſtra, pecunias
imperat populis omnibus ſuæ ditionis, ſatis gnarus Annibalem
tranſitus quoſdam precio mercatum: nec auxilia Gallica aliter
quàm conducta habuiſſe; inopē tantum iter ingreſſum, vix pene-
traturum ad Alpes fuiſſe. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberũ *Duo Sci-*
deſcendit. Decreta ad Carthaginenſium & Aſdrubalis iter vbi ad *piones iun-*
Romanos ſunt perlata, omnib. omiſſis rebus, ambo duces iunctis *ctis copiis*
copiis ire obiam cœptis, atq; obſiſtere parant: rati ſi Annibali vix *obſiſtere*
per ſe ipſi tolerando Italiæ hoſti, Aſdrubal dux atq; Hiſpanienſis *parant Aſ-*
exercitus eſſet iunctus, illico Romani finem imperij fore. His an- *drubali.*
xij curis ad Iberum cõtrahunt copias, & trãſito amne quum diu
conſultaſſent, *vtrum caſtra caſtris conferrent, an ſatis haberent, ſocijs*
Carthaginenſium oppugnandis morari ab itinere propoſito hoſtem: vrbē
è propinquo flumine Iberam appellatam, opulentiſſimam ea tē-
peſtate regionis eius, oppugnare parãt. quod vbi ſenſit Aſdrubal,
pro ope ferenda ſocijs, pergit ipſe ire ad vrbem deditam nuper in
fidem Rom. oppugnandam. ita iam cœpta obſidio omiſſa ab Ro-
xxix manis eſt, & in ipſum Aſdrubalem verſum bellum. Quinq; mil-
lium interuallo caſtra diſtantia habuere paucos dies: nec ſine le-
nibus prœliis, nec vt in aciem exirent. tandem vno eodemq; die
velut ex compoſito vtrinque ſignum pugnæ propoſitum eſt, atq;
omnibus copiis in campum deſcenſum eſt. Triplex ſtetit Roma-
na acies, peditum pars ante ſigna locata; pars poſt ſigna accepta,
equites cornua cinxere. Aſdrubal mediam aciem Hiſpanis firmat:
in cornibus, dextro Pœnos locat, læuo Afros: mercenariorumq;
auxilia equitum, Numidas Pœnorũ peditibus: cæteros Afros pro
cornib. opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, ſed
quibus deſultorum in modum, binos trahentibus equos inter a-
cerrimam ſæpe pugnam in recentem equum ex feſſo armatis trã-
ſultare mos erat: tanta velocitas ipſis, tamq; docile equorum ge-
nus eſt. Quum hoc modo inſtructi ſtarent, imperatorum vtriuſ-
que partis haud ferme diſpares ſpes erant. nam ne multum qui-
dē aut numero, aut genere militum, hi aut illi præſtabant militi-
bus longe diſpar animus erat. Romanis enim, quamquam procul
à patria pugnarent, facile perſuaſerant duces pro Italia, atq; vrbe
Roma eos pugnare. itaq; velut quibus reditus in patriam eo diſ-
crimine pugnę verteretur, obſtinauerãt animis vincere aut mori.
Minus pertinaces viros habebat altera acies. nã maxima pars Hi-
ſpani erant: qui vinci in Hiſpania, quã victores in Italiam trahi,
malebant. Primo igitur concurſu quum vix pila coniecta eſſent,
retulit pedem media acies, inferentibuſque ſeſe magno impetu

Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornib. prælium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer vrget: & velut in circumuentos prœlio ancipiti pugnant. sed quum in medium tot iã coisset Romana acies, satis virium ad dimouenda hostium cornua habuit. itaq; duo diuersa prœlia erant: vtroq; Romani, vt qui pulsis tandem mediis, & numero & robore virorum præstarēt, haud dubie superarūt. Magna vis hominum ibi occisa. & nisi Hispani vix dum conserto prœlio tã effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit, quia simul inclinatã mediam aciem Mauri Numidæq; viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoq; præ se actis deseruere. Ea Asdrubal vsq; ad vltimum euentum pugna moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atq; inde diripuere. Et pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit: Asdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidē satis tuto in Hispania spem reliquit. Quæ posteaquam literis Scipionum Romæ vulgata sunt: non tam victoria, quam prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur. Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Brutiis aliquot post mensibus quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Annibalis expugnata est. multorumq; sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec vlla magis vis obsessos, quàm fames expugnauit; absumptis enim frugum alimentis, carnisq; omnis generis quadrupedum, sutrinæ postremo coriis, herbisq; & radicibus, & corticibus teneris, strictisq; rubis vixere: nec antequam vires ad standum in muris ferendaq; arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit, iisdem ferme dieb. & Brutiorum exercitus Crotonem Græcam vrbem circumsedit, opulentam quondam armis virisque: tum iam adeo multis magnisq; cladib. afflictam, vt omnis ætatis minus viginti millia ciuium superessent. itaque vrbe defensoribus vacua, facili potiti sunt hostes: arx tantū retenta, in quam inter tumultū captæ vrbis è media cæde quidam effugere. Et Locrēses desciuere ad Brutios Pœnosque, prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis eius & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad vltimum manserunt. In Siciliam quoq; eadem inclinatio animorum peruenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namq; Gelo maximus stirpis contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit: mouissetq; in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, vt patrem quoq; suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, solicitantem socios absumpsisset. Hæc eo añno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario euentu acta. Exitū anni Q. Fabius Maximus à senatu postulauit, *vt ædem Veneris Erycinæ,*

Scipiones Asdrubalis copias superant.

Petellia à Pœnis expugnatur. XXI

Cōsentiam Annibal in deditionem accepit.

Locrenses defecerunt ad Pœnos.

quam

quàm dictator voluisset, dedicari liceret. Senatus decreuit, *vt T. Sem-
pronius* Consul *designatus, quum primùm magistratū iniisset, ad popu-
lum ferret, vt Fabium duumuirū esse iuberent ædis dedicandæ causa.* Et
M. Æmilio Lepido, qui bis cōsul augurque fuerat, filii tres, Luci-
us, Marc⁹, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorum
paria duo & viginti per triduum in foro dederūt. Ædiles curules
C. Lectorius, & T. Sempronius Gracchus Consul designatus, qui
in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerūt, qui
per triduū instaurati sunt. Plebeii ludi à M. Aurelio Cotta, & M.
Claudio Marcello ter instaurati sunt. Circūacto tertio anno Pu-
nici belli, T. Sempronius Consul Idibus Martiis magistratū iniit.
Prætores Q. Fuluius Flaccus, qui antea consul censorque fuerat,
vrbanam: M. Valerius Leuinus peregrinam sortem in iurisdictio-
ne habuit. Ap. Claudius Pulcer Siciliā, Q. Mutius Scæuola Sar-
diniam sortiti sunt. M. Marcello Procōsuli imperium esse popu-
lus iussit, quòd post Cannensem cladem vnus Romanorū impe-
XXI ratorum in Italia prosperè rem gessisset. Senatus quo die primum *Duplex*
est in Capitolio consultus, decreuit, *vt eo anno duplex tributū impe- tributum*
raretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendiū præsens omnibus imperetur
militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent. Inde de *Romanis.*
exercitibus ita decretū est, *vt duabus legionibus vrbanis T. Sempro-
nius* Consul *Cales ad conueniendū diē ediceret. inde sex legiones in ca-
stra Claudiana supra Suessulam deducerētur, q̃ ibi legiones essent.* (erant
autē Cannensis maximè exercitus) *eas Ap. Claudius Pulcer Præ-
tor in Siciliam traiiceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportaren-
tur.* Ad exercitum, cui ad conueniendum Cales edicta dies erat,
M. Claudius Marcell⁹ missus: isque iussus in castra Claudiana de-
ducendumq; in Siciliam. T. Metilius Croto legatus ab Ap. Clau-
dio est missus: Taciti primò exspectauerant homines, vti consul
comitia collegæ creando haberet. deinde vbi ablegatum, velut de
industria, M. Marcellum viderunt, quē maximè consulem in eum
annum ob egregiè in prætura res gestas creari volebant, fremitus
in curia est ortus. Quod vbi sensit cōsul: *Vtrumq;*, inquit, *è Repu-
blica fuit, Patres conscripti, & M. Claudiū ad permutandos exercitus in
Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quàm is inde confecto,
quod mandatum est, negotio, reuertisset: vt vos consulem, quem tempus
Reipublicæ postularet, quē maximè vultis, haberetis.* Ita de comitiis,
donec rediit Marcellus, silentium fuit. Interea duumuiri creati
sunt Q. Fabius Maxim⁹ & T. Otacilius Crassus, ædibus dedican- *Ædes de-*
dis, Menti Otacilius, Fabi⁹ Veneri Erycinæ. Vtraq; in Capitolio *dicantur*
est, canali vno discretæ. Et de trecētis equitibus Cāpanis, qui in *Menti &*
Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, delatum *Vener. E-*
ad populū, *vt ciues Romani essent:* item, *vti municipes Cumani essent, rycinæ.*
pridie quā populus Campanus à populo Romano defecisset. Maximè vt

hoc ferretur, mouerat: quorum hominum esset, scire se ipsi ne-
gabant: vetere patria relicta, in eã, in quã redierant, nondum ad-
sciti. Postequã Marcellus ab exercitu rediit, comitia vni consuli
rogando in locum L. Postumij edicuntur. Creatur ingenti cõsen-
su Marcellus, qui extemplo magistratum occiperet. cui ineunti
cõsulatum quum tonuisset, vocati augures *vitio creatũ videri pro-*
nunciauerunt: vulgoq; patres ita fama ferebant, *quod tum primum*
duo plebeij cõsules facti essent, id Deis cordi nõ esse. In locum Marcelli,
vbi is se magistratu abdicauit, suffectus Fabius Maximus tertium.
Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa La-
nuuij ad Iunonis Sospitæ cruore manauere, lapidibusque circa id
templum pluit, ob quem imbrem nouemdiale, vt assolet, sacrum
fuit. ceteraq; prodigia cum cura expiata. Cõsules exercitus inter
se diuiserunt. Fabio exercitus, cui M. Iunius dictator præfuerat, XXII
euenit. Sẽpronio volonum qui fuerat, & sociorum xxv. millia. M.
Valerio Prætori legiones quæ ex Sicilia redissent, decretæ. M. Clau-
dius Procõsul ad eum exercitum, qui supra Suessulã Nolæ præsi-
deret, missus. Prætores in Siciliã ac Sardiniã profecti. Cõsules edi-
xerunt, *quoties senatũ vocassent, vti senatores, quibusq; in senatu di-*
cere sententiã liceret, ad portã Capenã conuenirent. Prætores quorum
iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinã publicã posuerunt. eo vadi-
monia fieri iusserunt: ibique eo anno ius dictum est. Interim Car-
thaginẽ, vnde Mago frater Annibalis xi. millia peditum, & mille
Val. 60000. coron. quingentos equites, xx elephantos, *mille argenti talenta in Ita-
liã transmissurus erat cum præsidio lx. nauium longarũ, nuncius
affertur, *in Hispania re male gestã, omnesque ferme eius prouinciæ po-*
pulos ad Romanos defecisse. Erant qui Magonem cum classe ea, co-
piisque omissa Italia, in Hispaniã auerterent, quum Sardiniæ re-
cipiendæ repentina spes affulsit. *Paruum ibi exercitum Romanum*
Sardorum clandestina legatio ad Pœnos. *esse: veterem prætorem inde Cornelium prouinciæ peritum decedere, no-*
uum exspectari ad hoc, fessos iam animos Sardorũ esse diuturnitate im-
perij: & proximo iis anno acerbe atque auare imperatum: graui tributo
& collatione iniqua frumenti oppressos, nihil deesse aliud quam auctorẽ,
ad quẽ deficerent. Hæc clandestina legatio per principes missa erat:
maxime eam rem moliente Harsicora, qui tum auctoritate atque
opibus longe primus erat. His nuntiis prope vno tempore turba-
ti, erectique, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam
mittunt. in Sardiniã Asdrubalem cognomento Caluum deligunt
ducem: & tantum ferme copiarum, quantum Magoni, decernunt.
Et Romæ cõsules transactis rebus, quæ in vrbe agendæ erant, mo-
uebant iam sese ad bellum. T. Sempronius militib. Sinuessam diẽ
ad cõueniendum edixit & Q. Fabius cõsulto prius senatu, *vt fru-*
menta omnes ex agris ante Calendas Iulias primas in vrbes munitas cõ-
ueherent, qui non iunxissent, eorum se agrum populaturum: seruos sub
hasta venditurum, villas incensurum. Ne prætoribus quidẽ, qui ad
ius di-

ius dicendũ creati erant, vacatio à belli administratione data est. Valerium prætorẽ in Apuliam ire placuit ad exercitum à Terentio accipiendũ. cum ex Sicilia legiones venissent: iis potissimum vti ad regionis eius præsidium: Terentianũ mitti cum aliquo legatorum. Et viginti quinque naues M. Valerio datæ sunt, quibus oram maritimã inter Brundusium ac Tarentum tutari posset. Par nauium numerus Q. Fuluio Pr. vrbano decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio Proconsuli negotium datũ, vt in Piceno agro conquisitionẽ militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus posteaquã ædem Mentis in Capitolio
XXXI dedicauit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus. In hanc dimicationem duorum opulẽtissimorum in terris populorum, omnes reges gentesque animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quod propior Italiæ ac mari tãtum Ionio discretus erat. Is vbi primum fama accepit, Annibalem Alpes transgressum, vt bello inter Romanum Pœnumque orto lætatus erat: ita vtrius populi mallet victoriã esse incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat. posteaquã tertia iam pugna, tertia victoria cum Annibale & Pœnis erat, ad fortunã inclinauit, legatósque ad Annibalẽ misit, qui vitantes portus Brundusinum Tarentinumque, quia custodiis nauium Romanarũ tenebantur: ad Laciniæ Iunonis in terrã egressi sunt. inde per Apuliam petentes Capuam, media in præsidia Romana illati sunt, deductique ad M. Valerium Læuinum prætorẽ, circa Nuceriam castra habentem. Ibi intrepide Xenophanes legationis princeps *à Philippo rege se missum ait, ad amicitiã societatemque iungendã cum populo Romano, mãdata habere ad consules, ac senatum populumque Romanũ.* Inter defectiones veterũ sociorum Valerius noua societate tam clari regis lætus admodum, hostẽ pro hospite comiter accepit. dat qui prosequantur, itineraque cum cura demonstrent, quæ loca, quósque saltus, aut Romani, aut hostes teneant. Xenophanes per præsidia Romana in Campaniam, inde qua proximum fuit, in castra Annibalis peruenit, fœdusque cum eo atque amicitiã iungit legibus his: *vt Philippus rex quã maxima classe (ducentas a. naues videbatur effecturus) in Italiã traiiceret, & vastaret maritimam orã, bellum pro parte sua terra mariq; gereret. vbi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa vrbe Roma Carthaginensiũ atq; Annibalis esset, prædaq; omnis Annibali cederet. perdomita Italia nauigarent in Græciã, bellumq; cũ quibus regib. placeret, gererent: quæ ciuitates cõtinentis, quæ insulæ ad Mace-*
XXXIV *doniã vergunt, eæ Philippi regniq; eius essent.* In has ferme leges inter Pœnũ ducem, legatosq; Macedonum ictũ fœdus, missiq; cum iis ad regis ipsius firmandã fidẽ legati, Gisgo, & Bostar, & Mago, eodẽ ad Iunonis Laciniæ vbi nauis occulta in statione erat, perueniunt: inde profecti quũ iam altũ tenerent, cõspecti à classe Romana sunt. quæ præsidio erat Calabriæ littorib. Q. Valerius Flaccus

Philippus Macedonum rex legatos ad Annibalẽ misit.

Xenophanis mendacium.

Fœderis inter Annibalem & Philippum leges.

Corcyreos ad persequendã retrahendamque nauem quum misisset, primo fugere regij conari: deinde vbi celeritate victi essent, tradunt se Romanis: & ad præfectũ classis adducti, quum quæreret, *qui, & vnde, & quo tenderẽt cursum*: Xenophães primo satis iã semel felix mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem vnum iter tutum fuerit, peruenisse: Campaniã superare nequisse, septã hostium præsidiis.* deinde vt Punicus cultus, habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosq; sermo prodidit: tum comitib. eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inuentæ de pace inter regem Macedonum, Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captiuos, comitesque eorum Romam ad senatum, aut ad consules, vbicumque essent, quã primum deportare. ad id celerrimæ quinque naues delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eique mandatum, vt in oẽs naues legatos separatim custodiendos diuideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve cõmunicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quũ A. Cornelius Mammula ex Sardinia prouincia decedens retulisset, qui status rerum in insula esset, ad bellum ac defectionem oẽs spectare: Q. Mutium, qui successisset sibi, grauitate cœli aquarumque aduenientem exceptum, non tam in periculosum, quam longum morbũ implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi vt satis firmum pacatæ prouinciæ præsidem esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreuerunt patres, *vt Q. Fuluius Flaccus quinq; millia peditũ, quadringentos equites scriberet, eamq; legionẽ primo quoq; tempore in Sardiniã traijciendam curaret, mitteretq; cum imperio quem ipsi videretur, qui rem gereret, quoad Mutius conualuisset.* Ad eam rẽ missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul, censorque fuerat, subegeratque in cõsulatu Sardos. Sub idem fere tempus & à Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Caluo cognomẽ erat, fœda tẽpestate vexata ad Baleares insulas eiicitur. ibiq; (adeo non armamenta modo, sed etiã aluei nauium quassati erant) subductæ naues dum reficiuntur, aliquantum temporis triuerunt.

Xenophanes & Annibalis ad Philippũ legati intercipiuntur.

In Sardiniam subsidia metu defectionis mittuntur.

In xxxv
Italia quum post Cannensem pugnã fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset; Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere, primo solicitantes, vt ab Romanis deficerent. vbi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eo senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt: petieruntque, vt & Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter, vt eosdem vterque populus socios hostesque haberet. præsidiũ ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romanis noui periculi esset. Cumani, quamquam suspecta fraus erat, nihil abnuere, ita tegi fallax consiliũ posse rati. Interim T. Sem-

Campani Cumanã rem suæ ditionis facere cogitant.

T. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quoad conueniendũ
diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen,
circa Linternum castra posuit. Ibi, quia ociosa statiua erant, cre-
bro decurrere milites cogebat, vt tyrones (ea maxima pars volo-
num erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines
suos. inter quæ concordiæ maxima erat cura duci, itaque legatis,
tribunisque præceperat, *ne quam exprobratio cuiquã veteris fortunæ
discordiã inter ordines sereret: vetus miles tyroni, liber voloni sese exæ-
quari sineret. omnes satis honestos, generosoſq; que ducerent, quibus arma
sua signaq; populus Romanus cõmisisset, quæ fortuna coegisset ita fieri,
eandem cogere tueri factum.* Ea non maiore cura præcepta à ducib.
sunt, quam à militibus obseruata, breuique tanta concordia coa-
luerant omnium animi, vt prope in obliuionem venirent, qua ex
conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho lega-
ti Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies
venisset, & quid iis ipsi respõdissent: *Triduum post eum diẽ festũ esse:
non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam & exercitum
Campanum.* Gracchus iussis Cumanis omnia ex agris in vrbẽ con-
uehere & manere intra muros: ipse pridie quã statutum sacrificiũ
Campanis esset. Cumas mouet castra. Hamæ inde tria millia pas-
suum absunt. Iam Campani eo frequentes ex cõposito conuene-
rant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus magi-
stratus erat Campanis, cum XIIII. millibus militũ habebat castra.
In sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquãto in-
tentior, quã muniendis castris, aut vlli militari operi fuit. Triduũ
sacrificiũ ad Hamas, nocturnum erat sacrum, ita vt ante mediam
noctem cõpleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus,
custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, à sexta ad
decimam diei horam coactis militib. corpora curare, somnoque
operã dare, vt primis tenebris conuenire ad signum possent: vigi-
lia ferme prima tolli iussit signa, silentiq; profectus agmine, quũ
ad Hamas media nocte peruenisset, castra Cãpana, vt in peruigi-
lio neglecta, simul omnibus portis inuadit; alios somno stratos, a-
lios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat hominum eo
tumultu nocturno cęsa plus duo millia, cũ ipso duce Mario Alfio:
XXXVI capta sunt signa militaria quatuor & triginta. Gracchus minus
centũ militum iactura castris hostium potitus, Cumas se propere
recepit; ab Annibale metuens, qui super Capuã ac Tifata habebat
castra. Nec eum prouida viri fefellit opinio. nam simul Capuã ea
clades est nunciata, ratus Annibal ab re bene gesta insolenter lęrũ
exercitum tyronum magna ex parte seruorumque spoliantẽ vi-
ctos, prædasque agentem ad Hamas se inuenturum, citatum a-
gmen præter Capuam rapit: obuiosque ex fuga Campanorum per
duo præsidia Capuã duci, saucios vehiculis tolli, portatiq; iubet.
ipse ad Hamas vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter re-

Campanos opprimit Gracchus.

Annibal Campanis opem laturus ad Hamas venit.

 centis

centis vestigia cędis, strataque passim corpora sociorum inuenit. Auctores erant quidā, *vt protinus inde Cumas duceret, vrbemq; oppugnaret.* Id quamquam haud modice Annibal cupiebat, vt quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem maritimā vrbem haberet: tamen quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra supra Tifata se recepit, inde fatigatus Campanorum precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ vrbis, Cumas redit: populatoque agro Cumano, mille passus ab vrbe castra locat. Tum Gracchus, magis verecundia in tali necessitate deserendi socios implorantes fidem suā populiq; Romani substitit, quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitum: occupatus primo auspiciis repetendis Romæ: dein prodigiis, quæ alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litari aruspices respōdebant. Hæ causæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat, & iam operibus oppugnabatur. Aduersus ligneam ingētem turrim admotam vrbi, aliam turrim ex ipso muro excitauit consul Romanus aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo vsus erat. inde primum saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores vrbem ac mœnia tuebantur: postremo vbi promouendo adiunctam muro viderunt turrim, facib. ardentib. plurimum simul ignem cōiecerunt, quo incendio trepida armatorum multitudo quū de turri sese pręcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugauitq; in castra, vt eo die obsesso, quam obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille cccc. Carthaginēsium cæsi: vnde quadraginta viui capti, qui circa muros & in stationib. solute ac negligenter agentes, quum nihil minus quā eruptionē timuissent, ex improuiso oppressi sunt. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pauore colligerent, receptui signum dedit ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatum secunda re consulem iusto prælio ratus certaturum, aciem inter castra atq; vrbē instruxit. ceterum posteaquam neminem moueri ab solita custodia vrbis vidit, nec cōmitti quicquā temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdē dieb. & in Lucanis ad Grumentum T. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat. supra duo millia hominum occidit: & cclxxx milites amisit. signa militaria ad xli cepit. Pulsis finibus Lucanis Hanno, retro in Brutios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valeriū prętorē. Vercellius, Siciliusque auctores defectionis securi percussi. supra mille captiuorū sub hasta venierunt. præda alia militi concessa, exercitusq; Cumas reductus. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quæ Macedonum atq; Pœnorum ca-

Annibal Cumas oppugnat.

xxxvii

Annibal ab obsidione Cumarum discedit.

Hanno pulsus finibus Lucanis à T. Sempronio.

xxxviii

rum captos legatos Romam portabant, à supero mari ad inferum circumuectæ. prope omnẽ Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferretur, neque hostium an sociorũ essent, satis sciretur, Gracchus obuiam ex classe sua naues misit. Quum percunctãdo inuicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naues Cumas appulsæ, captiuique ad consulem deducti & literæ datæ. Consul literis Philippi atq; Annibalis perlectis, consignata omnia ad senatũ itinere terrestri misit: nauibus deuehi legatos iussit. Quùm eodem fere die literæ legatiq; Romã venissent, & percunctatione facta, dicta cum scriptis cõgruerent, primo grauis cura Patres incessit, cernentes, quanta, vix tolerantib. Punicum bellum, Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo nõ succubuerunt, vt extemplo agitaretur, quemadmodum vltro inferendo bello auerterent ab Italia hostẽ. Captiuis in vincula conditis, comitibusq; eorum sub hasta vẽditis, ad naues xxv. quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque nauibus, quæ aduexerant captiuos legatos, quinquaginta naues ab Ostia Tarentũ profectæ: iussusq; Q. Fuluius militib. Varronianis, quib. L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naues impositis, quinquaginta nauium classe nõ tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis, legatorumque indiciis Philippi consilia essent, vt M. Valerium prætorẽ literis certiorem faceret: isque L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operã, vt Philippum in regno cõtineret. Pecunia ad classem tuendã bellumq; Macedonicũ ei decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliã missa erat, vt redderetur Hieroni regi & hæc per L. Apustium legatũ

De bello Macedonico agitant Patres.

xxx-ix Tarentum est deuecta, ab Hierone missa ducenta millia modiûm tritici, & hordei centum. Dum hæc Romani parant, aguntque; ad Philippũ captiua nauis vna ex iis, quæ Romã missæ erant, ex cursu fugit: inde scitum, legatos cum literis captos. itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis suis cõuenissent, quæque legati eius ad se allaturi fuissent, legationẽ aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomẽ erat & Crito Berræus: & Sositheus Magnes: hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se æstas circumegit, quã mouere ac moliri quicquam rex posset. tãtum nauis vna capta cum legatis momenti fecit, ad dilationẽ imminentis Romani belli. Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio, post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Conbulteriã, & Trebulam, & Austiculã vrbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit: præsidiaque in iis Annibalis, Campani permulti capti, & Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Annibalis erat: consiliaque occulta de cæde principum, & proditione vrbis inibantur

Nolanus senatus Roma-

norum plebs Annibalis erat.

bantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuuium in castris Claudianis consedit. inde M. Marcellum proconsulem cum iis copiis quas habebat, Nolam in præsidium misit. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ, quæ omissę erant, postea quam Q. Mucius prætor graui morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Caraleis subductis, naualibusq; sociis armatis, vt terra rem gereret, & à prętore exercitu accepto, duo & viginti millia peditū, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitū peditumq; copiis profectus in agrū hostiū, haud procul ab Harsicoræ castris castra posuit. Harsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad iuuentutem armandam, qua copias augeret. Filius eius nomine Hiostus castris præerat. is adolescentia ferox, temere prælio inito fusus, fugatusque, ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, trecenti ferme viui capti. Alius exercitus primo per agros syluasq; fuga palatus: dein, quo ducem fugisse fama erat, ad vrbem nomine Cornū, caput eius regionis, confugit, debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tępestate deiecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi aduenisset. Manlius post famā appulsæ Punicæ classis, Caraleis se recepit. ea occasio Harsicoræ data, Pœno se iungendi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissa Carthaginē, duce Harsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis peruenturus erat, ni Manlius obuio exercitu ab effusa eū populatione cōtinuisset. Primo castra castris modico interuallo sunt obiecta, deinceps procursationes leuiaq; certamina vario euētu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis iusto prelio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt: postremo & ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorū repleta essent, fusi. ceterū terga dantes circūducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: cædes inde magis, quā pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorū simul, Pœnorumq; ferme III. millia, & DCC. capti, & signa militaria septem & viginti. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginēses; Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Annibali iunctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, bellique eius haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilē eam pugnā cladibus suis fecerunt: nam & filius Harsicoræ Hiostus in acie cecidit, & Harsicora cum paucis equitibus fugiens, vt super afflictas res necē quoq; filii audiuit: nocte, ne cuiusquā interueniens cœptū impediret, mortem sibi consciuit. Ceteris vrbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque

Sardorum 3000. à T. Manlio cæsa.

Sardi debellantur à T. Manlio, captis Pœnorum nobilissimis.

XI

quoq; ciuitates, quæ ad Harſicoram Pœnoſq; defecerant, obſidibus datis, dediderunt ſeſe. quibus ſtipẽdio frumentoq; imperato pro cuiuſq; aut virib. aut delicto, Carales exercitum reduxit. ibi nauib. longis deductis, impoſitoq; quem ſecum aduexerat milite, Romam nauigat, Sardiniamq; perdomitam nuntiat patribus: & ſtipendium quæſtoribus, & frumentum ædilibus, captiuoſq; Fuluio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta nauium ab Lilybæo claſſe in Africam tranſuectus, depopulatuſq; agrum Carthaginenſem, quũ Sardiniam inde peteret, quo fama erat Aſdrubalem à Balearib. nuper traieciſſe, claſſi Africam repetẽti occurrit, leuiq; armatura certamine in alto cõmiſſo, ſeptem inde naues cum ſocijs naualib. cepit ceteras metus haud ſecus quam tempeſtas, paſſim diſiecit. Per eoſdẽ forte dies & Bomilcar cum militib. ad ſupplementum Carthagine miſſis, quadragintaq; elephantis, & commeatu Locros, acceſſit. quẽ vt incautum opprimeret Ap. Claudius per ſimulationem prouinciæ circũeundæ Meſſanam raptim exercitu ducto, æſtu ſecũdo Locros traiecit. Iam inde Bomilcar ad Hannonem in Brutios profectus erat, & Locrenſes portas Romanis clauſerũt. Appius magno conatu nulla re geſta, Meſſanam repetit. Eadem æſtate Marcellus ab Nola, quã præſidio obtinebat, crebras excurſiones in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos fecit, adeoq; omnia ferro atq; igni vaſtauit, vt antiquarũ cladium Samnio memoriam renouaret itaq; extemplo legati ad Annibalem miſſi ſimul ex vtraq; gẽte, ita Pœnum allocuti ſunt. *Hoſtes populi Romani, Annibal, fuimus primum per nosipſi, quoad noſtra arma, noſtra vires nos tutari poterãt. poſteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus: à quo relicti, pacem neceſſariam accepimus, fuimuſque in ea per annos prope quinquaginta, ad id tempus quo in Italiam veniſti. Tua nos non magis virtus fortunaq;, quã vnica comitas ac benignitas erga ciues noſtros quos captos nobis remiſiſti, ita conciliauit tibi, vt te ſaluo atq; incolumi amico, nõ modo populum Romanum, ſed ne Deos quidẽ iratos (ſi dici fas eſt) timeremus. At Hercule non ſolum incolumi & victore, ſed præſente te, quum ploratum prope coniugum ac liberorũ noſtrorum exaudire, & flagrãtia tecta poſſes conſpicere: ita ſumus aliquoties hac æſtate deuaſtati, vt M. Marcellus, non Annibal viciſſe ad Cannas videatur: glorienturq; Romani, te ad vnũ modo ictum vigentẽ, velut iaculo emiſſo torpere. per centũ propè annos cũ populo Romano bellũ geſſimus, nullo externo adiuti nec duce, nec exercitu, niſi quod per bienniũ Pyrrhus noſtro magis milite ſuas auxit vires, quam ſuis virib. nos defendit. Non ergo ſecũdis reb. noſtris gloriabimur: duos cõſules, ac duos conſulares exercitus à nobis ſub iugũ miſſos. & ſi qua alia aut læta aut glorioſa nobis euenerũt, quæ aſpera aduerſaq; tunc acciderũt, minore indignatione referre poſſumus, quam quæ hodie eueniunt. Magni dictatores cũ magiſtris equitum, bini conſules cum binis conſularib. exercitib. ingrediebantur fines*

noſtros

Sardinia perdomita.

XLII *Legatorũ Samnitiũ ad Annibalem oratio.*

nostros antè explorato & subsidiis positis, & sub signis ad populandum ducebant. nunc prope vnius & parui ad tuendam Nolam præsidij prædæ sumus tam, ne manipulatim quidem, sed latronū modo percursant totis finibus nostris neglegentius, quam si in Romano vagarētur agro. Causa autē hæc est, quod neq; tu defendis: & nostra iuuentus, quæ si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim: nisi à quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamuis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumq; missum nobis erit, & Nolæ ademeris: si modo, quos vt socios haberes dignos duxisti, haud indignos iudicas quos in fidem receptos tuearis. Ad ea Annibal respondit: *Omnia si-* XLIII

Annibalis responsio. *mul facere Hirpinos, Samnitesq;: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se, neglectosq;. indicandum autem fuisse primum, deinde petendum præsidium: postremò ni impetraretur, tū deniq; querendum frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum, Samnitemve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis & militē suum repleturū se, & metu procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Romanum attineret, si Thrasimeni quàm Trebiæ, si Cannarum quā Thrasimeni pugna nobilior esset: Cannarum se quoq; memoriam obscuram maiore & clariore victoria facturum.* Cum hoc responso, muneribusque amplis legatos dimisit. ipse præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cum cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Brutijs cum supplemento Carthagine aducto atq; elephantis venit. ibi castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti comperta sunt, quàm quæ à legatis sociorum audierat nihil enim Marcellus ita gerebat, vt aut fortunæ aut temere hosti cōmissum dici posset. explorato, cū firmisq; præsidijs tuto receptu prædatū ierat: omniaq; velut aduersus præsentem Annibalē cauta prouisaq; fuerunt. tum vbi sensit hostē aduentare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos iussit, & omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murum successisset, Herennium Bassum, & Herium Petrium ad colloquium euocatos, permissuq; Marcelli egressos, p interpretē alloquitur. Annibalis virtutē, fortunamq; extollit: populi Romani obterit senescentē cum virib. maiestatem, *quæ si plura essent, vt quondā fuissent, tamen expertis quam graue Romanū imperium sociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captiuos omnes Italici nominis fuisset: Punicam Romanæ societatem atq; amicitiam præoptandā esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen nō magis pares Annibali futuros, quā ad Cannas fuissent: nedum prætor vnus cū paucis & nouis militib. Nolam tutari possit. Ipsorum magis, quam Annibalis interesse, capta an tradita Nola potiretur, potiturum enim, vt Capua Nuceriaque potitus esset, sed quid inter Capuæ Nuceriaque fortunam*

Annibal cū exercitu Nolam oppugnaturus accessit.

Hannonis cū Nolanis colloquiū.

fortunam interesset, ipsos propè in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari quæ captæ urbi cessura forēt: sed potius spondere, si Marcellũ cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminē aliũ quã ipsos, legē qua in socie-
XL- *tatem amicitiamq; Annibalis venirent, dicturum.* Ad ea Herennius
IV Bassus respondit: *Multos annos iam inter Romanum Nolanumq́; populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem pœniteret: & sibi si cũ fortuna mutanda fides fuerat: sero iam esse mutare eam, dedituris se Annibali, non fuisse accersendũ Romanum præsidium: cũ iis qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad vltimũ fore.* Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionē recipiendæ Nolæ. itaq; oppidũ corona circumdedit, vt simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quē vt successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit, aliquot primo impetu perculsi, cæsiq; sunt, deinde concursu ad pugnã facto, æquatisq; viribus, atrox cœpit esse pugna, memorabilisq; inter paucas fuisset, ni ingētibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in vrbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt, haud plus quàm triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam vsque ad horam tertiam diei insequentis tenuit. itaq; quamquam vtraq; pars auida certaminis erat, eo die tamen tenuerunt se munimentis. tertio die Annibal partem copiarum prædatum in agrum Nolanum misit. Quod vbi animaduertit Marcellus, extemplo in aciem copias eduxit: neq; Annibal detrectauit. Mille fere passuum inter vrbem erant, castraque. eo spatio, (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte vtraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatũ exierant, ad prœlium iam commissum reuocauit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt, quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre iussit, pugna abstinerent, nisi ab se signum accepissent. Prœlium erat anceps: summa vi & duces
LV adhortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare iubet. *Non omnes esse in acie, prædantes vagari in agro, sed qui pugnant, marcere Campana luxuria, vino, scortis, omnibusq; lustris per totam hyemem confectos, abisse illam vim, vigoremque: delapsa esse robora corporum animorumq;, quibus Pyrenæi, Alpiumq; superata sint iuga. reliquias illorum virorũ, vix arma membraq; sustinentes pugnare Capuam Annibali Cannas fuisse ibi virtutē bellicam, ibi militarē disciplinam, ibi præteriti tēporis famã, ibi spem futuri extinctã.* Quum hæc exprobrãdo hosti Marcellus suorũ militum animos erigeret, Annibal multo grauioribus probris increpabat. *Arma signaq; eadē se aiebat noscere, quæ ad Trebiam Thrasimenumq;, postremo ad Cannas viderit, habueritque,*

Annibal Nolam oppugnat.

Anceps prœlium inter Pœnos & Marcelli exercitũ.

militem

nō ferro decerneret? daretq́; opima spolia victus? aut victor caperet? Hæc vbi Asello nunciata sunt in castra, id modò moratus, vt consulē percunctaretur, *liceretne extra ordinem in prouocantē hostem pugnare?* permissu eius arma extemplò cepit: prouectusque ante stationes equo, *Tauream* nomine compellauit, congredique vbi vellet, iussit. Iam Romani ad spectaculum pugnæ eius frequentes exierant: & Campani non vallum modò castrorum, sed mœnia etiā vrbis prospectantes repleuerant. Quum iam ante ferocib. dictis rē nobilitassent infestis hastis concitarunt equos, dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *equorum,* inquit, *hoc, non equitum erit certamen, nisi e cāpo in cauam hanc viam dimittimus equos: ibi nullo ad euagandum spatio comminus conserentur manus.* Dicto propè citius equum in viam Claudius egit. Taurea verbis ferocior quā re, *Minime sis,* inquit, *canterium in fossa:* q̄ vox in rusticum inde prouerbium p̄dita. Claudius quum ex via longè perequitasset, nullo obuio hoste in cāpum rursum euectus, increpans ignauiam hostis, cū magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem, quam satis certam, communis existimatio est, mirabilem certe, adiiciunt quidam annales; quum refugientē ad vrbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portę inuectum, per alterā stupentibus miraculo hostibus intactum euasisse.

Iubellius Campanus equites & Cl. Asellus Romani equestris pugna.

XLVIII Quieta inde statiua fuere, ac retro etiā consul mouit castra, vt sementē Campani facerent: nec antè violauit agrum Campanum, quàm iam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere potērant. id conuexit in Claudiana castra super Suessulam, ibique hyberna ædificauit, M. Claudio p̄consuli imperauit, *vt retento Nolæ necessario ad tuendā vrbē præsidio, cæteros milites demitteret Romam, ne oneri sociis, & sumptui Reipublicæ essent.* Et T. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones dum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo, quē Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Salentini, & prouidere quod ad Philippum bellumque Macedonicū attineret, iussit. Exitu æstatis eius, qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, *quantas, quāque p̄speras in Hispania res gessissent: sed pecuniā in stipendium, vestimentaq́; & frumētum exercitui, & sociis naualibus, omnia deesse: quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quomodo ab Hispanis sumant: cetera vtique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum, aut prouinciā retineri posse.* Literis recitatis, nemo omniū erat, qui non & vera scribi, & postulari æquā fateretur: sed occurrebat animis, quātos exercitus terrestres, naualesque tuerentur, quantaq. noua classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moueretur. *Siciliam & Sardiniā, quæ antè bellum vectigales fuissent, vix præsides prouinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. verùm quum ipsum tributū*

Literæ à Scipionib. ex Hispania ad Senatum.

 conse-

conferentium numerũ tantis exercituum stragibus, & ad Thrasimenum
lacum, & ad Cannas, imminutũ: tum qui superessent pauci, si multipli-
ci grauarentur stipẽdio, alia perituros peste. itaq; nisi fide staret Respubli-
ca, opib. non staturã. Prodeundum in concionem Fuluio prætori esse, in-
dicandasq; populo publicas necessitates, exhortandosq;, qui redemptu rũ
auxissent patrimonia, vt Reipublicæ ex qua creuissent, ad id opus comoda-
rent: conducerentq; ex lege præbenda, quæ ad exercitũ Hispaniensem opus
essent: vt quum pecunia in ærario esset, iis primis solueretur. Hæc præ-
tor in concione edixit, *qua die vestimẽta, frumentum, Hispaniensi ex-*
ercitui præbenda, quæq; alia opus essent naualibus sociis, esset locaturus.
Vbi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderãt homi- XIII
nũ vndeuiginti, quorum duo postulata fuere: vnum, *ne alij trien-*
nio eo publicani essent: alterum, *vt quæ in naues imposuissent, ab hostiũ*
tempestatisq; vi, publico periculo essent. Vtroque impetrato, condu-
xerunt: priuataque pecunia Respublica administrata est. Hi mo-
res, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore vno per-
tinebat. Quemadmodum cõducta omnia magno animo sunt, sic
summa fide præbita: nec quicquam desideratum, ac si ex opulen-
to ærario, vt quondam, alerentur. Quum hi commeatus vene-
runt, Illiturgi oppidũ ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bo-
milcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter
hæc terna castra hostium Scipiones, quum in vrbem sociorum
magno certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumen-
tum, cuius inopia erat, aduexerunt. cohortatique oppidanos, vt
eodem animo mœnia tutarentur, quo pro se pugnantem Roma-
num exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnãda, quibus
Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus
Carthaginensium, ibi rem summam agi cernentes, conuenerunt.
itaque eruptione è castris pugnatum est. sexaginta hostium millia
eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. tamen adeo
haud dubia victoria fuit, vt plures numero, quàm ipsi erãt Roma-
ni, hostiũ occiderint, ceperint amplius tria millia hominum, pau-
lo minus mille equorũ, vnde sexaginta militaria signa, elephãtis
v. in prœlio occisis, ternisq; castris eo die potiti sunt. Illiturgi ob-
sidione liberato, ad Incibili oppugnandũ Punici exercitus tradu-
cti, suppletis copiis ex prouincia, vt quę maximè omnium belli a-
uida, modò præda aut merces esset, & tum iuuentute abundante.
Iterum signis collatis eadem fortuna vtriusq; partis pugnatum.
supra tredecim millia hostium cæsa, supraq; tria capta, cum signis
duobus & quadraginta. & nouem elephantis. Tum verò omnes
propè Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque
maiores ea æstate in Hispania quàm in
Italia res gestæ.

Illiturgi oppidum à Pœnis obsidetur.

Scipiones prospere pugnauerunt aduersus tres Pœnorum exercitus.

EPITOME LIBRI XXIV.

HIERONYMUS, *Syracusanorum rex, cuius auus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginenses defecit: & propter crudelitatē superbiamq; à suis interfectus est. T. Sempronius Gracchus Proconsul prosperè aduersus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneuentū pugnauit, seruorum maximè opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus* Consul *in Sicilia, q̄ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonum regi bellum indictum est: qui ad Apolloniam nocturno prœlio oppressus, fugatusque, in Macedoniam cum propè inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerēdum Valerius Prætor missus. Res præterea in Hispania à P. & Cn. Scipionibus aduersus Carthaginenses gestas continet. Syphax rex Numidarū in amicitiam ascitus, & à Masanissa rege Massiliorum pro Carthaginensibus pugnante victus, in Hispaniam ad Scipionē cum maxima manu transit contra Gades: ubi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti quorum auxiliis accitis, tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.*

Hanno ad defectionē solicitat Græcas in Brutiis urbes.

1 VT ex Campania in Brutios reditum est, Hanno adiutoribus & ducibus Brutiis Græcas vrbes tētauit, eò faciliùs in societate manentes Romana, quod Brutios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesq; aliquot ibi nequiquam absumti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cetera necessaria vsib. ex agris in vrbem rapere, etiam ne quid relictū prędæ hostibus esset: & in dies maior omnibus portis multitudo effundi. postremò ii modò relicti in vrbe erant, qui reficere muros ac portas, telaq; in ꝓpugnacula congerere cogebātur. In permistam omniū ætatum ordinumq; multitudinem, & vagantē in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit, qui *violare quemquā vetiti, tantùm vt excluderēt ab vrbe fuga dissipatos,* turmas obiecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, vnde agros vrbemq; possit cōspicere, Brutiorum cohortem adire muros, atque euocare principes Locrensium ad colloquium iussit, & pollicētes amicitiā Annibalis, adhortari ad vrbem tradendā. Brutiis in colloquio nullius rei primò fides: deinde vt Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci *aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse* afferebant, tū metu victi, cōsulturos se populū responderunt, aduocataq; extemplò concione, quum & leuissimus quisq; nouas res, nouāque societatem mallet: & quorum ꝓpinqui extra vrbē interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti ꝓbarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent: haud dubiò in speciem cōsensu fit ad Pœnos deditio. L. Attilio præfecto præsidii, quique cum eo milites

Locrensium multitudinem intercipit Amilcar.

Romani erant, clam in portum deductis, atq; impositis in naues, vt Rhegium deueherentur. Amilcarem, Pœnosq; ea conditione, vt fœdus extemplò æquis legibus fieret, in vrbe acceperunt. cuius rei propè non seruata fides deditis est, quū Pœnus dolo *dimissum Romanum* incusaret: Locrenses *profugisse ipsum* causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naues in terram posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti. alias à Messana traiicientes freto Rhegiū naues conspexerunt, milites erant Romani à Claudio prætore missi ad obtinendā vrbem præsidio. itaque Rhegio extemplò abscessum est. Locrensibus iussu Annibalis data pax, *vt liberi suis legibus viuerēt: vrbs pariter & port⁹ in potestate Locrēsium esset: societas eo iure staret, vt Pœnus Locrensē, Locrensisq; Pœnū pace ac bello iuuaret.* Sic à freto Pœni reducti, frementibus Brutiis, quod Rhegium ac Locros, quas vrbes direpturos se destinauerant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi cōscriptis armatisq; iuuētutis suæ quindecim millibus, ad Crotonē oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam vrbem, & maritimā: plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac vrbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque nō accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis quā adiutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sic antè Locrorum, frustra pugnaretur. itaq; optimum visum est, ad Annibalem mitti legatos: caueriq; ab eo, *vt receptus Croto Brutiorū esset.* Annibal quum *præsentiū eam consultationem esse* respondisset, & ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi allatum. nec n. diripi volebant nobilem atque opulentam vrbem: & sperabant, quum Brutius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec iuuare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consiliū vnum inter populares nec voluntas erat. Vnus velut morbus inuaserat omnes Italiæ ciuitates, vt plebes ab optimatib. dissentiret: senatus Romanis faueret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in vrbe perfuga nunciat Brutiis, *Aristomachū esse principem plebis, tradendæq; auctorē vrbis: & in vasta vrbe, lateque omnibus disiectis mœnibus partitas stationes custodiasq; senatorum ac plebis esse. quacumq; custodiant plebis homines, ea patere aditū.* Auctore ac duce perfuga Brutii corona cinxerūnt vrbem: acceptique à plebe primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato iam antè ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tamquam Pœnis, non Brutiis auctor vrbis tradendæ fuisset. Vrbs III Croto murum in circuitu patentē duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiā aduentum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis quæ

Crotonem Brutij oppugnare statuunt.

Crotonis ambitus.

iis quæ inhabitabantur. sex millia aberat ab vrbe nobile templũ,
ipsa vrbe nobilius, Laciniæ Iunonis, sanctum omnib. circa popu-
lis. lucus ibi frequenti sylua, & ꝓceris abietis arboribus sept⁹. læ-
ta in medio pascua habuit, vbi omnis generis sacrũ Deę pasceba-
tur pecus sine vllo pastore: separatimque egressi cuiusq; generis
greges, nocte remeabant ad stabula, numquam insidiis ferarum,
non fraude violati hominum, magni igitur fructus ex eo pecore
capti: columnaq; inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitum-
que tẽplum diuitiis etiã, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula
aliqua affingontur plerumque tam insignibus locis. Fama est,
*aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullus vnquã moueat ven-
tus.* Et arx Crotonis vna parte imminet mari, altera vergẽte in a-
grum, situ tãtum naturali quõdam munita, postea & muro cin-
cta, quà per auersas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum
fuerat capta. Eam tum arcem satis, vt videbatur, tutã Crotonia-
tum optimates tenebant, circumsedente cum Brutiis eos etiam
plebe sua. Postremò Brutii, quum suis virib. inexpugnabilem vi-
derent arcẽ, coacti necessitate Hannonis auxilium implorant. is
conditionibus ad deditionem cõpellere Crotoniatas conatus, vt
coloniã Brutiorum eo deduci, antiquamque frequentiam eorum
recipere vastam ac desertam bellis vrbem paterẽtur, omnium ne-
minem præter Aristomachũ mouit. *morituros se affirmabant citius,
quàm immisti Brutiis in alienos ritus, mores, legesq;, ac mox linguam et-
iam verterentur.* Aristomachus vnus, quãdo nec suadẽdo ad dedi-
tionem satis valebat: nec sicut vrbem prodiderat, locum ꝓden-
dæ arcis inueniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses breui
pòst legati quum permissu Hannonis arcẽ intrassent, persuadent,
vt traduci se in Locros paterentur. nec vltima experiri vellẽt. iam
hoc vt sibi liceret, impetrauerãt & ab Annibale, missis ad idipsum
tum legatis. Ita Crotone excessum est: deductique Crotoniatæ
ad mare, naues conscendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In
Apulia ne hyems quidem quieta inter Romanos atq; Annibalem
erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hy-
bernabat. Inter eos leuia prœlia ex occasione, aut opportunitate
huius aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & in-
VI dies cautior, tutiorq; ab insidiis fiebat. In Siciliã Romanis omnia
mutauerat mors Hieronis, regnumq; ad Hieronymum nepotem
eius translatum, puerum vixdum libertatem, nedum dominatio-
nem modicè laturum. Læte id ingenium tutores atque amici ad
præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens
Hiero, vltima senecta *voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne
sub dominatu puerili per ludibrium bonis artibus partum firmatumque
interiret regnum.* Huic consilio eius summa ope obsistere filiæ: no-
men regium penes puerũ futurum ratæ, regimen rerum omnium
penes se, virosq; suos, Andronodorũ, & Zoilum: nam ij tutorum

Laciniæ Iunonis templum.

Crotoniatæ in Locros traducuntur.

Hieronymus Syracusarum rex in Sicilia omnia turbauit.

primi relinquebantur. Non facile erat nonagesimum iam agenti annum, circumsessum dies noctesq; muliebribus blanditiis liberare animum, & conuertere ad publicam priuatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus est moriens, *vt fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab se cultam inuiolatam seruarent, iuuenemque suis potissimum vestigiis insistere vellent: disciplinaque, in qua edoctus esset.* Post hæc mandata quum exspirasset, tutores prodeunt: testamento prolato, pueroque in concionem producto, (erat autem xv tunc fermè annorũ) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores dispositi erãt, approbantibus testamẽtum, ceteris velut patre amisso in orba ciuitate omnia timẽtibus: funus fit regium magis amore ciuium & caritate, quàm cura suorum celebre. Deinde ceteros tutores summouet Andronodorus: *iuuenem iam esse* dictitans *Hieronymũ, ac regni potentem:* deponendoque tutelam, quæ ipsi cum pluribus communis erat, in se vnum omnium vires conuertit. Vix quidem vlli bono, moderatoque regi facilis erat fauor apud Syracusanos, succedendi tanta caritate Hieronis. verum enimuerò Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilẽ efficere vellet auum, primo statim conspectu omnia quàm dispatia essent, ostendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque eius Gelonem, nec vestis habitu, nec alio vllo insigni differentes à ceteris ciuibus vidissent, cõspexere purpuram, ac diadema, ac satellites armatos: quadrigisque etiam alborum equorum interdum ex regia procedentem, more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatum, habitumque conuenientes sequebantur mores: contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta: aditus non alienis modò, sed tutoribus etiam difficiles: libidines nouæ, inhumana crudelitas. itaque tantus omnes terror inuaserat, vt quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præuerterent metum suppliciorum. Tres ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generi Hieronis, & Thraso quidam, de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. tendendo autem duo ad Carthaginenses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se conuertebant animum adolescentis. Coniuratio in tyranni caput facta indicatur per calonem quendam æqualem Hieronymi, & iam inde à puero in omnia familiaria iura assuetum. Index vnum ex coniuratis, Theodotum, à quo ipse appellatus erat, nominare potuit. qui comprehensus extemplò, traditusque Andronodoro torquẽdus de se ipse haud cunctanter fassus, conscios celabat. postremò quũ omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus lacerarctur, victũ malis se simulans, auertit ab consciis in insontes indicium. *Thrasonem esse auctorem consilij* mentitus. *nec nisi tam potenti duce confisos, rem tantam ausuros.* ab latere inde eos nominat tyranni, quorum

Hieronymi Syracusani regis tyrannici mores.

Coniuratio in Hieronymũ.

quorum capita vilissima fingenti inter dolores gemitusq; occur-
rere. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraso nomina-
tus fecit: itaq; extemplo traditur ad supplicium. adiectiq; pœnæ
ceteri iuxta insontes. Consciorum nemo, quum diu socius cõsilii
torqueretur, aut latuit, aut fugit; tantum illis in virtute ac fide *Hieronymus desicit à Romanis.*
VI Theodori fiduciæ fuit: tantumque ipsi Theodoro virium ad arca-
na occultanda. Itaque quod vnum vinculũ cum Romanis socie-
tatis erat, Thrasone sublato è medio, extemplo haud dubiè ad de-
fectionem res spectabat. legatique ad Annibalem missi: ac remissi
ab eodem, cum Annibale nobili adolescẽtulo, Hippocrates & E-
picides nati Carthagine, sed oriũdi ab Syracusis exule auo, Pœni
ipsi materno genere. per hos iuncta societas Annibali ac Syracusa-
no tyranno. nec inuitò Annibale apud tyrannum manserunt. Ap-
pius Claudius prætor, cuius Sicilia prouincia erat, vbi ea accepit,
extemplo legatos ad Hieronymũ misit, qui quum sese ad reno-
uandam societatem, quæ cum auo fuisset, venisse dicerent, per lu-
dibrium auditi, dimissique sunt, ab quærẽte per iocum Hierony-
mo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset: vix credibilia n. legatos
Annibalis narrare. velle quid veri sit scire, vt ex eo vtrã spem sequatur,
consilium capiat.* Romani, quum serio legationes audire cœpisset,
redituros se ad eum dicẽtes esse: monito magis eo, quàm rogato,
ne fidem temere mutaret, ꝓficiscuntur. Hieronym' legatos Cartha-
ginem misit, ad fœdus ex societate cum Asdrubale faciendũ. Pa-
cto conuenit, vt cum Romanos Sicilia expulissent (id autẽ breui
fore, si naues atque exercitũ misissent) Himera amnis, qui fermè
insulam diuidit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. A-
liam deinde inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hiero-
nis tantum, sed Pyrrhi etiã regis materni aui iubebant meminis-
se, legationem misit: quia æquum censebat, *Siciliam sibi omnem ce-*
VII *di: Italiæ imperium propriũ quæri Carthaginensi populo.* Hanc leuita-
tem ac iactationem animi neq; mirabantur in iuuene furioso ne-
que arguebant, dummodo auerterent eum ab Romanis. Sed o-
mnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam cum præmissis
Hippocrate atq; Epicide cum binis millibus armatorum ad ten-
tandas vrbes, quæ præsidiis tenebãtur Romanis, & ipse in Leon-
tinos cum cetero omni exercitu (erant autem ad xv millia peditũ
equitumque) profectus esset; liberas ædes coniurati (& omnes
fortè militabant) imminẽtes viæ angustæ, qua descendere ad fo-
rum rex solebat, sumpserunt. ibi, quum instructi armatique cete-
ri transitum exspectantes starent, vni ex eis (Indigemini fuit no-
men) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, vt quum appro-
pinquaret ianuæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret *Hieronymus à coniuratis interficitur.*
ab tergo agmen. Ita vt cõuenerat, factum est. tamquam laxaret
elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbã Indigemines, tan-
tum interualli fecit, vt quum in prætereuntẽ sine armatis regem

impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem iam haud dubiè obstantem tela coniiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, euasit. fuga satellitum, vt iacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forũ ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupãda Andronodori, regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex ꝓpinquo quum cerneret, senatũ literis certiorem fecit, Siciliam Carthaginensi populo, & Annibali conciliari: ipse aduersus Syracusana consilia prouinciam, regnique fines omnia conuertit pręsidia. Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequẽtari emporium, cõmuniit, præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum causa veniens, in eum quem primum diẽ comitialem habuit, comitia edixit. atque ex itinere prӕter vrbem in campum descendit. Eo die quum sors prærogatiuæ ante iuniorũ exisset, eaque T. Otacilium, & M. Æmilium Regillum Consules diceret, tum Q. Fabius silentio facto, tali oratione est vsus: *Si aut pacem in Italia aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentia aut errori locus esset: qui vestris studiis, qua in campum ad mandandos, quibus velitis honores affertis, morã vllam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis: sed quum in hoc bello, in hoc hoste nunquam ab vllo duce sine ingenti nostra clade erratum sit: eadẽ vos cura, quâ in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos* Consules *decet, & sibi sic quemq;* VIII *dicere,* Annibali imperatori parem consulem nomino. *Hoc anno ad Capuam Iubellio Taureæ Campano summo equiti prouocanti, summus Romanus eques Asellus Claudius oppositus. Aduersus Gallum quondam prouocantẽ in ponte Anienis, Manlium fidentẽ & animo & viribus misere maiores nostri. Ob eandem causam haud multis annis post fuisse non negauerim, cur M. Valerio non diffideretur, aduersus similiter ꝓuocantẽ arma capienti Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesq; optamus vt validiores, si minus, vt pares hosti habeamus: ita duci hostiũ parem imperatorem quaramus. Quum qui est summus in ciuitate dux, eum legerimus: tum repente lectus, in annum creatus aduersus veterẽ ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neq; iuris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat, administretque, vt tempora postulabunt belli: nobis autem in apparatu ipso, ac tantũ inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos consules deceat, satis est dictũ: restat vt pauca de eis, in quos prærogatiua fauor inclinauit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis; quem neque mittere à sacris, neque retinere possumus: vt non Deum, aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam vxorem, atque ex ea liberos habet, ceterùm non ea vestra in me, maioresq; meos merita sunt, vt non potiorem priuatis necessitudinibus Rempublicam habeam. Quilibet nautarũ vectorumq; tranquillo mari gubernare potest: vbi sæua orta tẽpestas*

Q. Fabij oratio de creandis consulib.

pestas est ac turbato mari rapitur vento nauis, tum viro & gubernatore
opus est. Non tranquillo nauigamus: sed iam aliquot procellis submersi
pene sumus. itaq; quis ad gubernacula sedeat, summa cura prouidendum,
ac praecauendū nobis est. In minore re experti T. Otacili operam tuam
sumus, haud sanè, cur ad maiora tibi fidamus, documenti quicquā dedi-
sti. Classem hoc anno, cui tu praefuisti, trium rerum causa parauimus:
vt Africae oram popularetur: vt tuta nobis Italiae littora essent: ante o-
mnia, ne supplementum cum stipendio commeatuq; ab Carthagine An-
nibali transportaretur. Create Consulem T. Otacilium: nō dico si omnia
haec, sed si aliquid eorum Reipublicae praestitit. Sin autem te classem ob-
tinente, etiam velut pacato mari quaelibet Annibali tuta atque integra
ab domo venerunt: si ora Italiae infestior hoc anno, quam Africae fuit:
quid dicere potes, cur te potissimum ducem Annibali hosti opponant? Si
consul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorum censere-
mus. nec tu id indignari posses, aliquem in ciuitate Romana meliorem
bello haberi, quam te. magis nullius interest, quàm tua T. Otacili, non
imponi ceruicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo,
eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repentè delegendi
duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie
quoque consules creetis: quib. sacramenta liberi nostri dicant, ad quorum
edictum conueniant, sub quorum tutela atq; cura militent. Lacus Thra-
simenus, & Cannae, triste ad recordationē exemplar: at ad praecauēdum
IX *similia, vtiles documento sunt.* Praerogatiua iuniorum in suffragium
reuocata, quum T. Otacilius ferociret *eum continuare consulatum*
velle vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere
consul iussit. & quia in vrbem non inierat protinus in campum
ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces praefer-
ri. Interim praerogatiua suffragiū init; creatiq; in ea consules Q.
Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertium, eosdem cōsu- *Q. Fabius*
les caeterae centuriae sine variatione vlla dixerunt. & praetor vnus *& M.*
refectus, Q. Fuluius Flaccus. noui alii creati; T. Otacili' Cras- *Marcell.*
sus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum aedilis curulis erat: *consules*
P. Cornelius Lentulus Comitiis praetorum perfectis. S.C. factum *designan-*
est, vt Q. Fuluio extra ordinem vrbana prouincia esset: isq; potis- *tur.*
simum consulibus ad bellum profectis, vrbi praeesset. Aquae ma-
gnae, & niues eo anno fuerunt: Tiberisque agros inundauit cum
magna strage tectorum, pecorumq; & hominum pernicie. Quin-
to anno secundi Punici belli. Q. Fabius Maximus quartum, M.
Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito
conuerterant in se ciuitatis animos. multis enim annis tale con-
sulum par non fuerat. Referebant senes: sic Maximum Rullum
cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Carui-
lium aduersus Samnites, Brutiosque, & Lucanum cum Tarenti-
no populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul crea-
tus, quum ad exercitum esset: praesenti Fabio, atque ipso comitia

 habente,

habente, consulatus continuatus. Tempus ac necessitas belli, ac discrimen summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectum cupiditatis imperii consulem haberet, quin *laudabāt potius magnitudinē animi, quòd quum summo imperatore esse opus Republicæ sciret; seque eū haud dubiè esse: minoris inuidiā suam, si qua ex re oriretur, quam vtilitatem Republicæ fecisset.* Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus decretumque omnium primū, *vt consules sortirentur, compararentue inter se, vter censoribus creandis comitia haberet, priusquā ad exercitum proficisceretur.* Prorogatū deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant; iussiq; in ꝓuinciis manere. T. Gracchus Luceriæ, vbi cum volonum exercitu erat, T. Terentius Varro in agro Piceno. M Pomponius in Gallico. ex prætorib. prioris anni proprætor Q. Mucius obtineret Sardiniā, M. Valerius ad Brundusiū oræ maritimæ, intentus aduersus omnes mot' Philippi Macedonū regis præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta ꝓuincia. T. Otacilio classis eadem, quam aduersus Carthaginenses priore anno habuisset.

Prodigia.

Prodigia eo anno multa nunciata sunt, q̄ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo etiā plura nunciabantur. *Lanuuij in æde intus Sospitæ Iunonis coruos nidum fecisse. In Apulia palmam viridem arsisse. Mantuæ stagnum effusum Mincio amni, cruentū visum. Et Calibus creta, & Romæ in foro Boario sanguine pluisse. Et in vico Istrico fontē sub terra tanta vi aquarū fluxisse, vt serias doliaq; q̄ in eo loco erant, prouoluta velut impetus torrētis tulerit. Tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamq; viam, murum ac portam Gabiis.* Iam alia vulgata miracula erant: *hastam Martis Prœneste sua sponte promotā, bouem in Sicilia locutum: infantem in vtero matris in Marrucinis, Io triumphe, clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, speciesq; hominū circum eam cum candida veste visas esse. Quin Romæ quoq; in ipsa vrbe secundum apum examē in foro visum,* affirmantes quidam *legiones se armatas in Ianiculo videre,* cōcitauerunt ciuitatē ad arma: qui quum in Ianiculum iuissent, negarunt quemquam ibi, præter assuetos collis eius cultores, apparuisse. Hæc ꝓdigia hostiis maioribus procurata sunt, ex aruspicum responso: & supplicatio omnib. Diis, quorū puluinaria Romæ sint, indicta est. Perpetratis, quæ ad pacē Deûm pertinebant, *de Repu-* XI
blica belloque gerendo, & quantum copiarum, & vbi quæque essent, Consules ad senatum retulerūt.

Duodeuiginti legionibus hoc anno bellum gerebant Romani.

Duodeuiginti legionibus bellum geri placuit: binas Coss. sibi sumere: binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri: duabusque Q. Fabium Prat. Apuliæ, duabus volonum T. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum, & M. Valerio ad classem circa Brundusium: & duas vrbi præsidium relinqui. Hic vt numerus legionum expleretur, sex nouæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore

Consules

Consules scribere iussi, & classem parare, vt cũ eis nauib. quæ pro
Calabriæ littorib. in statione essent, centũ quinquaginta longarũ
nauium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & nauib. nouis
deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M.
Attili⁹ Regulus, & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor,
bellũ in Sicilia esse, T. Otacilius eo cum classe ꝓficisci iussus est.
Quũ deessent nautæ, Coss. ex Senatuscõsulto edixerunt, *vt qui L.*
Æmilio, C. Flaminio censoribus, * *millibus æris quinquaginta ipse, aut* * Val.
pater eius census fuisset vsque ad * *centum millia; aut cui postea res tãta* 500. co-
esset facta, nautam vnum cum sex mensium stipendio daret, qui supra ron.
centũ millia vsque ad * *ccc millia, tres nautas cum stipẽdio annuo: qui* * Val.
supra trecenta millia vsq; ad * *decies æris, quinque nautas: qui supra de-* 1000. co-
cies, septẽ: senatores octo nautas cũ annuo stipendio darent. Ex hoc edi- ron.
cto dati nautæ armati instructiq; ab dominis, cum triginta dierũ * Val.
coctis cibariis naues conscenderunt. Tum primum est factũ, vt 3000. co-
classis Romana sociis naualibus priuata impensa paratis cõplere- ron.
XII tur. Hic maior solito apparatus præcipuè conterruit Campanos, * Val.
ne ab obsidione Capuæ bellum eius anni Romani inciperẽt. itaq; 10000.
legatos ad Annibalẽ oratum miserunt, *vt Capuam exercitum ad-* coron.
moueret, ad eam oppugnandam nouos exercitus scribi Romæ; nec vllius
vrbis defectioni magis infensos eorum animos esse. Id quia tam trepidi
nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne præuenirent Roma-
ni, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam
consedit. inde Numidis Hispanisque ad præsidium simul castro-
rum, simul Capuæ relictis, cũ cetero exercitu ad lacum Auerni,
per speciem sacrificandi; res ipsa, vt tentaret Puteolos, quiq; ibi
præsidio erant, descendit. Maximus postquam Annibalem Ar-
pis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec
nocte intermisso itinere, ad exercitum redit: & T. Gracchum ab
Luceria Beneuentũ copias admouere, Q. Fabium Prætorẽ (is fi-
lius Cos. erat) Luceriã Graccho succedere iubet. In Siciliã eodẽ
tẽpore duo Prætores profecti, P. Cornelius ad exercitũ: Otacili⁹,
qui maritimæ oræ reique nauali præesset; & ceteri in suas quisq;
prouincias profecti. & quibus prorogatum imperium erat, eas-
XIII dem quas priore anno regiones obtinuerunt. Ad Annibalẽ, quum *Tarentini*
ad lacum Auerni esset, quinq; nobiles iuuenes ab Tarento vene- *quinque*
runt, partim ad Thrasimenum lacum, partim ad Cannas capti: *nobiles ad*
dimissiq; domos cum eadẽ comitate, qua vsus aduersus omnes *Anniba-*
Romanorum socios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorũ eius, *lem ve-*
perpulisse magnam partem se iuuentutis Tarentinæ, referunt, *vt* *niunt.*
Annibalis amicitiam ac societatem, quam populi Romani mallent, le-
gatosque ab suis missos rogare Annibalem, vt exercitum propius Taren-
tũ admoueat. si signa eius, si castra conspecta à Tarento sint, haud vllã
intercessuram moram, quin vrbs dedatur. in potestate iuniorũ plebem, in
manu plebis rẽ Tarentinã esse. Annibal collaudatos eos, oneratosq;
ingen-

ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire iubet: *se in tempore affuturum esse.* Hac cum spe dimissi Tarentini: ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. vrbem esse videbat quum opulentam nobilemque, tum maritimã, & in Macedoniã opportunè versam: regemque Philippum hunc portũ, si transiret in Italiam, quum Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato ad quod venerat, & dum ibi moratur, peruastato agro Cumano vsq; ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munimento quoque, nõ natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio: deinde vt nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira quam potiundæ vrbis spe processit. Aduentu eius in propinquum agrum Nolana mota est plebs. iamdiu auersa ab Romanis, & infesta senatui suo. itaq; legati ad accersendum Annibalem cum haud dubio promisso tradẽdæ vrbis venerunt. Præuenit inceptum eorũ Marcellus Consul à primoribus accitus die vno Suessulam à Calibus, cum Vulturnus amnis traiicientem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque ccc. qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: & vti à Consul. omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam: ita Annibal tẽpus terebat, bis iam ante nequiquam tentata re segnior ad credendum Nolanis factus. Iisdem XII diebus & Q. Fabius Consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit. Et ad Beneuentum, velut ex composito, parte altera Hanno ex Bruttiis cum magna peditum equitumque manu: altera T. Gracchus ab Luceria accessit, qui primo oppidum intrauit. deinde, vt Hannonem tria millia fermè ab vrbe ad Calorem fluuium castra posuisse, & inde agrũ populari audiuit: & ipse egressus mœnibus, mille ferme pass' ab hoste castra locat: ibique cõcionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri, quàm postulare palam maluerant, senserat tamen hybernis egrediens murmur in agmine esse querentium, *numquamne liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tã quid desiderarent, quã quid meruissent, *bona fortiq; opera eorum se ad eam diem vsum: neq; ad exemplum iusti militis quicquam eis praeter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret quod è Republica duceret esse. Itaque prius quàm cum hoste manum consereret, pronunciat; *tempus venisse eius libertatis, quam diu sperassent, potiunda. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, vbi sine vllo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse: qui loco cessisset, in eum seruili supplicio animaduersurum. Suam cuiq; fortunam in manu esse, libertatis auctorẽ iis non se fore solum, sed Consulem M. Marcellum, & vniuersos patres,*

Puteolos oppugnat Annibal.

Nolana plebs defectionis ad Annibalem cupida.

Volonibus libertatẽ promittit Gracchus, qui caput hostis è prælio retulisset.

qui consulti ab se de libertate eorũ sibi permisissent. Literas inde Consulis ac Senatusconsultũ recitauit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus pugnã poscebant, signumq; vt daret extẽplò, ferociter instabant. Gracchus prœlio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites læti, præcipuè quibus merces nauatæ in vnum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum diei fuit, consumpserunt. Postero die vbi signa cœperunt canere, primi omniũ parati instructiq; ad prætorium conueniunt. sole orto Gracchus in aciem copias eduxit. Nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditũ erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodũ Italici, ceteri Numidæ ferè oẽs, Maurique. Pugnatum est & acriter, & diu. quatuor horis neutrò inclinata est pugna: nec alia magis Romanum impediebat res, q̃ capita hostium pretia libertati facta. nam vt quisque hostem impigrè occiderat, primùm capita ægrè inter turbam tumultumque abscindendo tempus terebat, deinde occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. quod vbi tribuni militum Graccho nunciauerunt, *neminẽ stantem iam vulnerari hostem: carnificari iacentes, & in dextris militũ pro gladiis humana capita esse,* signum dari properè iussit: *proijcerent capita, inuaderentq; hostem. claram satis & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus quum impigre Numidæ cõcurrissent, nec segnior equitũ quã peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: quum vtrimque duces Romanus Brutium Lucanumq; toties à maioribus suis victos subactosque, Pœnus mancipia Romana, & ex ergastulo militem verbis obtereret. Postremò pnunciat Gracchus, *esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatiq; hostes essent.*

Acris pugna inter Gracchũ & Hannonem.

XV

XVI Ea demum vox ita animos accendit, atq; renouato clamore, velut alii repentè facti, tanta vi se in hostem intulerunt, vt sustineri vltra non possent. Primò antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota impulsa acies: inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra; adeo pauidi trepidiq;, vt ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit; ac prope continenti agmine Romani insecuti, nouum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adiuuere captiui, qui rapto inter tumultũ ferro conglobati, & à tergo ceciderunt Pœnos, & fugã impedierunt: itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitũ, & ea maior pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi, aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia fermè cecidere, præda omnis (præterquam hominum captorum) militi concessa est, & pecus exceptum est, quod intra dies triginta

Hannonis exercitus fusus à Graccho.

triginta domini cognouissent. Quum prǽda onusti in castra redissent, quatuor millia fermè volonum militũ, qui pugnauerant segnius, nec in castra irruperant simul; metu pœnæ collē haud procul castris ceperunt. postero die per Tribunũ militum inde deducti, cōcione militum aduocata à Graccho, superueniunt. Vbi cum proconsul veteres milites primũ, prout cuiusque virtus atque opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc quod ad volones attineret, *omnes ait malle laudatos à se, dignos indignosque, quàm quemquam eo die castigatum esse. quod bonum faustum, felixque Reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatꝰ esset: ac nunc cōplexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur: tum Gracchus: *Prius quàm omnes iure libertatis æquassem, inquit, neminem notam strenui aut ignaui militis notasse volui: nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignauiæque pereat, nomina eorũ, qui detrectata pugna memores secessionem paulo antè fecerunt, referri ad me iubebo: citatosq; singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus causæ erit, non aliter, quàm stantes cibum potumq́, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignauiæ nota leuiore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit; militesque prædã portantes agentesque, per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum rediere; vt ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie reuerti viderentur. Beneuentani omnes turba effusa quum obuiã ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea inuitabant, Gracchumque orabant, *vt epulari permitteret militibus.* Et Gracchus ita pmisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes, qui simul ministrabant, vescebanturque. Digna res visa, vt simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi iuberet in æde Libertatis, quam pater eius in Auentino ex multaticia pecunia faciendam curauit, dedicauitque. Dum hæc ad Beneuentum XVII geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra mouet: quem vbi aduentare Consul sensit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obuiam hosti parat, ne morã dimicandi faceret. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis per auersam maximè ab hoste portam emittit: circumuectumq; occultè subsequi sensim agmen hostium iubet: & quum coortũ prœlium videret, ab tergo se obiicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis Nero exsequi non potuerit, incertum est. Absente eo quum prœlium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus

Libertate donantur serui à victore Graccho.

Marcellus consul aduersus Annibalem copias educit.

manus erat: sed quia equites non affuere in tempore, ratio cõpositæ rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincẽtibus suis signum receptui dedit. plus tamen duo millia hostium eo die cæsa tradũtur: Romanorum minus cccc. Solis ferè occasu Nero diem noctemque nequiquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem hoste rediens, adeo grauiter est ab Consule increpatus, *vt per eum stetisse* diceret, *quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades* Postero die Romanus in aciẽ descendit: Pœnus tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei numquã prosperè tentatæ. Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur.
VIII Nec minore animo res Romanæ domi, quàm militiæ gerebantur. Censores vacui ab operum locãdorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum aduerterunt, castigandaque vitia; quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citauerũt, qui post Cannensem pugnam Rempublicam deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur, principes eorum L. Cæcili⁹ Metellus, qui quæstor tum fortè erat: iussu deinde eo, cæterisque eiusdem noxæ reis causam dicere, quum purgari nequissent, pronunciarunt, *verba orationemque eos aduersus Rempublicam habuisse, quo coniuratio deserendæ Italiæ causa fieret*. Secundum eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiurandi interpretes: qui captiuorum ex itinere regressi clàm in castra Annibalis, solutum quod iurauerunt redituros, rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebãt: tribuq; moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modò, aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent: quibus neque vacatio iusta militiæ, neq; morbus causa fuisset. & ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. additumque inerti censoriæ notæ triste senatusconsultũ: *vt ij omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias*: cui militum generi non prius quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorũ tempus erat. Quum censores ob inopiã ærarii se iam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curuliumque equorũ præbendorum, ac similiũ his rerum: cõuenere ad eos frequentes, qui hastæ hui⁹ generis assueuerãt: hortatiq; censores, *vt omnia perinde agerent locarentq;, ac si pecunia in ærario esset, neminẽ nisi bello confecto pecuniam ab ærario petiturum esse*. Cõuenire deinde domini eorũ, quos T. Sẽpronius ad Beneuentum manu emiserat: accersitosque se ab triũuiris mensariis esse dixerũt, vt precia seruorũ acciperẽt, cæterum non ante quam bello confecto accepturos esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoq; pupillares primò, deinde viduarum cœptæ

Censores ad mores ciuium regendos, castigandaque vitia intenti.

Omnium ordinum liberalitas in sustinẽda ærarij inopia.

conferri

conferri: nusquam eas tutius sanctiusq; depromere credentibus, qui deferebant, quàm in publica fide. inde si quid emptum paratumq; pupillis ac viduis foret, à quæstore perscribebatur. Manauit ea priuatorũ benignitas ex vrbe etiam in castra, vt non eques, non Centurio stipendium acciperent, mercenariumq; increpantes vocarent, qui accepisset.

Q. Fabius Casilinũ oppugnat. Q. Fabius Cósul ad Casilinum castra ix habebat, quod duûm millium Campanorum, & septingẽtorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius, missus ab Cn. Magio Atellano: qui eo anno Mediastuticus erat, seruitiaque & plebem pmiscuè armabat, vt castra Romana inuaderet, intento Consule ad Casilinum oppugnãdum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. vel ipse relicto Nolæ præsidio modico veniret: vel si eũ Nola teneret, & nec dũ secura res ab Annibale essent, T. Gracchũ Proconsulẽ à Beneuento acciturũ.* Hoc nuncio Marcellus duob. militum millib. Nolæ in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, aduentuq; eius Cãpani iam mouentes sese quieuerunt. ita à duobus Cõsulib. Casilinũ oppugnari cœptum; vbi quum multa succedentes temerè mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius *omittendam rem paruam, ac iuxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res maiores instarent,* Marcellus *multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse* dicendo, *quia magna famæ momenta in vtramque partem fierent,* tenuit ne incœpto abiretur. Vineæ inde, omniaq; alia operum machinationumque genera quũ admouerentur, Campanique Fabium orarent, *vt abire Capuam tuto liceret,* paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupauit, cædesque promiscuè omnium circa portam primò, deinde irruptione facta, etiam in vrbe fieri cœpta est. Quinquaginta ferè primo egressi Cãpanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio eius Capuam peruenerunt.

Casilinum captum. Casilinum inter colloquia, cunctationemque petentium fidem, per occasionem captum est. capiiui quique Campanorum, quiq; Annibalis militum erant, Romam missi, atque ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam diuisa. Quibus diebus à Ca- xx silino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum pfecto sociorum in agros hostium prædatum misit, eos effusè palatos Hañо adortus, haud multò minorem quàm à Beneuento acceperat, reddidit hosti cladem; atque in Brutios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit.

Quas vrbes cepit Fabius in Samnio. Consul Marcellus retrò vnde venerat, Nolam redit. Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis, q̃ defecerant, vrbes processit. Caudinus Samnis grauius deuastatus: perusti populatique lati agri, prædæ pecudum hominumque actæ

actæ, oppida vi capta, Compulteria, Thelesia, Cōpsa, Melæ, Fulfulæ & Orbitanium ex Lucanis Blandæ: Apulorum Ancæ oppugnatæ. Millia hostium in his vrbibus viginti quinq; capta, aut occisa: & recepti perfugæ CCCLXX. quos quum Romam misisset Cōsul virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo deiecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellū ab gerendis rebus valetudo aduersa Nolæ tenuit. Ea a Prætore Q. Fabio, cui circa Luceriam prouincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: statiuaque ad Ardoneas communita. Dum hæc alijs locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum peruenerat Annibal, cum maxima omnium quacumq; ierat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neq; vsquam via excessum est. apparebatque non id modestia militum aut ducis, *Tarentum venit Annibal.*

XXI nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri. Ceterum quum prope iam mœnib. accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, vt rebatur, motu facto, castra ab vrbe fermè passus mille locat. Tarentum triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio Proprætore, qui classi ad Brūdusium præerat, T. Valerius legatus missus. Is primorum iuuenture conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros qua res postulabat, stationibus: die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Sicque diebus aliquot frustra ibi absumptis, Annibal, quum eorū nemo, qui ad lacum Auerni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasue mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde mouit. Tum quoque intacto agro Tarentino (quamquam simulata lenitas nondum profuerat: tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiam tendit: eoque frumentum ex agris Metapōtino atq; Heracleensi (iam media æstas exacta erat, & hybernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum, proximosque Apuliæ saltus dimissi: vnde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus diuisa. Romani quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur: morsq; tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quā causam aut animos mutasset: M. Marcello alteri consulum eam prouinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædē primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumq; ferociter: *parentandum regi sanguine cōiuratorum esse.* Deinde libertatis restitutæ dulce auditū nomen, crebro vsurpatum, spe facta ex pecunia regia largitionis militi: atq; fungendi potioribus ducibus: & relata tyranni fœda scelera, fœdioresque libidines adeò mutauere animos, vt insepultū iacere corpus paulo ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex cōiuratis ad exercitum obtinendū remāsissent, Theodorus & Sosis regiis equis quāto maximo *Quid in Sicilia gestum post Hieronymi cædem.*

 ximo

ximo cursu poterant, vt ignaros omnium regios opprimerẽt, Syracusas cõtendunt. ceterum præuenerat non fama solum (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nũcius ẽt ex regiis seruis. Itaque Andronodorus & insulam & arcem, & alia quæ poterat, quæque opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum iam obscura luce inuecti, quum cruentã regiam vestem, atq; insigne capitis ostẽtarent, translucti per Thicam, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Acradinam conuenire iubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in ædiũ vestibulis stat: pars ex tectis fenestrisq; prospectãt, & quid rei sit rogitant. omnia luminibus collucent, strepituq; vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Iouis tẽplo spolia Gallorum Illyriorumq;, dono data Hieroni à populo Romano fixaq; ab eo, detrahunt, precãtes Iouem, *vt volens propitius præbeat sacra arma pro patria, pro Deum delubris, pro libertate sese armantibus.* Hæc quoq; multitudo stationib. per principes regionum vrbis dispositis adiungitur. In insula inter cetera Andronodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus capitur ab iuuentute, quæ præsidio eius loci attributa erat, mittuntq; nuncios in Acradinam: horrea frumentumq; in senatus potestate esse. Luce prima XXII populus omnis armatus inermisq; in Acradinam ad curiam conuenit. ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus vnus nomine Polyneus cõcionem & liberam & moderatam habuit. *Seruitudinis indignitatisq; homines expertos, aduersus notum malũ irritatos esse. Discordia ciuilis quas importet clades, audisse magis à patrib. Syracusanos, quã ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare magis laudaturũ, si non vtantur, nisi vltima necessitate coacti. in præsenti legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denũcient, vt in potestate senatus ac populi sit: portæ insulæ pateant, reddat præsidiũ. si tutelã alieni regni suum regnũ velit facere, eundẽ se cẽsere: multo acrius ab Andronodoro, quã ab Hieronymo repeti libertatẽ.* Ab hac concione legati missi sunt. senatus inde haberi cœptus est. quod sicut regnante Hierone manserat publicum concilium, ita post mortem eius ante eam diem nulla de re, neque conuocati, neq; consulti fuerant. Vt ventum ad Andronodorum est, ipsum quidẽ mouebat & ciuium consensus. & quum aliæ occupatæ vrbis partes, tum pars insulæ, velut munitissima prodita atq; alienata: sed euocatum eum ab legatis Demarata vxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis, ac muliebri spiritu, admonet sæpe vsurpatæ Dionysii tyranni vocis: *qua pedibus tractum, non insidentẽ equo relinquere tyrannidem dixerit debere: facile esse momento quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eã, difficile atq; arduũ esse. paululum sumeret spatii ad consultandũ ab legatis. eo vteretur ad accersendos ex Leontinis milites: quib. si pecuniã regiam pollicitus esset. omnia*

Polyneus ad concordiam hortatur.

Demarata Andronodorum ad tyrannidẽ retinendã stimulat:

omnia in potestate eius futura: Hæc muliebria cõsilia Andronodorus neq; tota aspernatus est, neq; extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. itaque legatos renunciare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis insulæ portis, in forum Acradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, ascendit: orationemq; tam orsus est, qua primum cunctationis suæ veniam petiuit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed stricto semel gladio timentem, qui finis cædibus esset futurus: verum, quod satis libertati foret, cõtesti nece tyranni essent, an quicumq; aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquib. ministeriis regiam contigissent, aliena culpa trucidarentur: postq̃ animaduerterit, eos qui liberassent patriam, seruare etiam liberatã velle, atq; vndiq; consuli in mediũ: non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quæ suæ fidei tutelæq; essent, quãdo eum, qui mãdasset, suus furor absumpsisset, patriæ restitueret.* Cõuersus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorum ac Sosim: *Facinus,* inquit, *memorabile fecistis: sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondũ perfecta est: periculumq; ingens manet, nisi cõmuni cõcordia consulitis, ut libera efferatur Respublica.*

XXIII Post hanc orationẽ claues portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti circa omnia fana Deũm supplicauerunt cum coniugibus ac liberis. postero die comitia Prætoribus creandis habita. creatus in primis Andronodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni. duos etiam absentes, Sopatrum ac Deomenem fecerũt. *Syracusani prætores creantur.* Qui auditis iis, quæ Syracusis acta erãt, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas deuectã quæstoribus ad idipsum creatis tradiderunt, & ea quæ in insula erat, & Acradina tradita est. muriq; ea pars, quæ ab cetera vrbe nimis firmo munimento intersepiebat insulam, consensu omnium deiecta est. secutæ & ceteræ res hanc inclinationẽ animorum ad libertatem. Hippocrates atq; Epicides audita morte tyranni, quã Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat, deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. vbi ne suspecti obseruarentur, tamquam nouandi res aliquam occasionẽ quærentes, prætores primum, dein per eos senatũ adeunt. *Ab Annibale se missos prædicant ad Hieronymum, tanquam amicũ ac socium, paruisse imperio eius, cuius imperator suus voluerit. velle ad Annibalem redire. ceterum quum iter tutũ non sit, vagantibus passim per totã Siciliam Romanis armis, petere ut præsidij dẽt aliquid, quo Locros in Italiã perducãtur, gratiã magnã eos parua opera apud Annibalem inituros.* Facilè res impetrata: abire n. duces regios, quũ peritos militiæ, tum egentes eosdẽ atq; audaces cupiebant: sed q volebant, non quam maturato opus erat, nauiter expediebant: interim iuuenes militares, & assueti militibus, nunc

apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorũ maxima pars ex naualibus socijs Romanorum erat: nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina ferebant in senatum optimatesque: *moliri clam eos atq; struere, vt Syracusæ per speciem recõciliandæ societatis in deditione Romanorũ sint: dein factio, & pauci auctores fœderis renouati dominentur.* His audiendis credendisq; opportuna multitudo maior indies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum xxiv
spem nouãdarum rerum, sed Andronodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem vxoris vocibus monẽtis, *nunc illud esse tempus occupandi res, dũ turbata omnia noua atq; incognita libertate essent, dum regijs stipendijs pastus obuersaretur miles: dũ ab Annibale missi duces assueti militib. iuuare possent incœpta:* cũ Themistio, cui Gelonis filia nupta erat, rem cõsociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana cõmittere assueuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prætores defert.

Andronodorus interficitur. Qui vbi rem haud vanam esse certis indicijs compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistium atque Andronodorum interfecerunt, & quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam alijs ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset *& principium coniurationis factum ab Harmonia Gelonis filia nuptijs, quæ Themistio iuncta esset: Afrorum Hispanorumq; auxiliares instructos ad cædem, Prætorum principumq; aliorum: bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum: iam mercenariorum manum assuetam imperiis Andronodori paratũ fuisse ad insulam rursus occupandã: singula deinde, quæ, per quosq; agerentur, totamq; viris armisque instructam coniurationem ante oculos posuisset*, senatui quidem tã iure cæsi quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atq; incertæ rerum multitudinis clamor erat, quam ferociter minitantem, in vestibulo curiæ corpora coniuratorum eo metu cõpresserunt, vt silentes integram plebem in concionem sequerẽtur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, vt verba faceret. Is XXV
(tamquam reos agebat) ab ante acta vita orsus, quæcumq; post Hieronis mortem scelestè atque impie facta essent, Andronodorum ac Themistium arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix dum pubescentẽ facere potuisse? tutores ac magistratus eius sub aliena inuidia regnasse. itaq; aut ante Hieronymũ, aut certe cũ Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos iã morti destinatosq; alia noua scelera post mortẽ tyranni molitos. palam primo, cum clausis Andronodorus insula portis hereditatẽ regni creuerit, quæq; procurator tenuerat, pro domino possederit: proditus deinde ab eis, qui in insula erant, circũsessus ab vniuersa ciuitate, quæ Acradinã te-*

Sopatri oratio de Andronodori & Themistij cæde.

nuerit

nuerit, nequiquā palā atq; aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atq; honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset Prætor, Sed *animos eis regios regias coniuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas*. Sub hanc vocem ex omnib. partibus concionis clamor oritur, *nullā earum viuere debere, nec quemquā superesse tyrannorū stirpis*. Hæc natura multitudinis est: aut seruit humiliter, aut superbe dominatur: libertatē, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt; & nō ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui auidos atq; intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritent; sicut tum extemplo Prætores rogationē promulgarunt. acceptaq; pene prius quam promulgata est, *vt omnis regia stirps interficeretur*. missique à Prætoribus Demaratam

Stirps regia interficitur.

XXVI Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andronodori & Themistij, interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis, vxor Sosippi, qui legatus ab Hieronymo ad regē Ptolemæum missus, voluntarium consciuerat exilium. Ea quum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisq; fratris, ne se innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare sinerent, nihil se ex regno illius, præter exilium viri, habere: neque fortunā suam eandem viuo Hieronymo fuisse, quam sororis, neque interfecto eo causam eandē esse. Quid? quod si Andronodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura: sibi cū ceteris seruiendum. Si quis Sosippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas: cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit nauim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! in liberata patria coniugem eius, ac liberos de vita dimicare? quid obstātes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquā periculum, à sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi quidē nihil ab se timeri: inuisam tantum regiā stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaq;, & asportari Alexandriam iuberent, ad virum vxorem, ad patrem filias*. Auersis auribus animisque cassis, ne tempus tereretur, (ferrum n. quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, *puellis vt saltem parcerent*, orare institit: *à qua ætate etiam hostes irati abstinerent, ne tyrannos vlciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur*. Inter hæc abstractam à penetralib. iugulant: in virgines deinde respersas matris cruore impetum faciunt, quæ alienata mēte simul luctu metuque velut captę furore eo cursu se ex sacrario proripuerunt: vt, si effugium patuisset in publicum, impleturæ vrbem tumultu fuerint. tum quoq; haud magno ædium spatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore euaserunt: tenentibusque quū tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt. tandem vulnerib. confectæ, quum omnia replessent sanguine, exa-

Crudele mortis exemplum.

nimes corruerunt, cædemq; per se miserabilem miserabiliorē casus fecit: quod paulo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neq; locus pœnitendi, aut regressus ab ira relict⁹ esset. itaq; fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistij (nam ambo Prætores fuerunt) comitia poscere: quæ nequaquā ex sententia prætorum futura essent. Statutus est comitiis dies: quo nec opinantib. omnib. vnus ex vltima turba Epicidē nominauit, tum inde alius Hippocratē: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio: nō populari modo, sed militari quoq; turba, magna ex parte etiā perfugis, qui omnia nouare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo: & trahendam rem esse: postremo victi consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare quid vellent: quamquā ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium: & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renouando agerent, missos. Ad Murgantiā tum classē nauium centum Romanus habebat, quo euaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret noua atq; insolita libertas, operiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum venientē in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionib. pacis; Marcellus posse rem cōuenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætorib. de renouando fœdere agerent, misit. Et iam ibi nequaquā eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicides, nunc apud mercenarios milites: nunc apud transfugas, *prodi Romanis Syracusas* criminabantur. At vero Appius naues ad ostium portus, quid aliæ partis hominib. animi accederet opperiēs, in statione haberi cœpit. Ingens in speciē criminibus vanis accesserat fides: ac primo ēt tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. vbi quum alij alio tēderent, nec procul à seditione res esset, Appollonides principū vnus orationē salutarē, vt in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem vnquam ciuitati vlli fuisse. si enim vno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginenses inclinent, nullius ciuitatis statum fortunatiorem, gratioremve fore. si alia alio trahat res, non inter Pœnos Romanosq; bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos, quum intra eosdem muros pars vtraque suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaque vt oēs idē sentiant, summa vi agendum esse: vtra societas sit vtilior, lōge minoris adeo rem momenti consultatione esse. tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli preferen-*

XXVIII

Appollonides ad concordiā hortatur.

præferendam. Esse etiã momenti aliquid ad consilium quo Carthaginiensibus ita pax negari possit, vt nõ vtiq; in præsentia bellũ cũ iis geratur: cum Romanis extemplo aut pacẽ, aut bellũ habendum. Quo minus cupiditatis ac studij visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium, iussi & duces ordinum præfectiq; auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset mediis certaminibus, postremo quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirman-
XXIX dam. Dies haud ita multi intercesserant, quum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes venerunt. Legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque eius ablegandos. Hippocrates Prætor ducere eos transfugas iussus: secuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentib. & missis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod iã diu cupiebant, nouandi res occasio data est, & hi sentinam quandam vrbis rati exhaustam, lætabantur. ceterum leuauerunt modo in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in grauiorẽ morbum recideret. Hippocrates n. finitima prouinciæ Romanæ primo furtiuis excursionib. vastare cœpit: deinde quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnib. copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui *pacis fidem ruptam esse dicerent: nec belli futurã vnquã causam, nisi Hippocrates atq; Epicides nõ ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur.* Epicides ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua cõcitando bello: profectus & ipse in Leontinos. quia satis eos aduersus populum Romanum concitatos cernebat: auertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nã ita eos pacem pepigisse cum Romanis, vt quicumq; populi sub regib. fuissent, & sua ditionis essent, nec iam libertate contentos esse, nisi etiã regnent ac dominentur. Renunciãdum igitur eis esse, Leontinos quoq; æquum cẽsere liberos esse: vel quod in solo vrbis suæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primũ conclamatũ ad libertatẽ relictisq; regiis ducib. Syracusas sit concursum. itaq; aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facile multitudini persuasum legatisq; Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ quærentib. & Hippocratem atque Epicidem, seu abire, seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus, ferociter responsum est: *Neq; mãdasse sese Syracusanis, vt pacẽ pro se cum Romanis facerent: neq; teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leõtinos in sua potestate esse. *itaq; integro secũ fœdere bellũ Romanos cũ iis gesturos, neq; sese defuturos ei bello: ita, vt in potestatẽ redacti, sua rursus di-*
XXX *tionis essent, sicut pax cõuenisset.* Marcellus cũ omni exercitu profect.

Syracusani legati mittuntur ad pacem cum Romanis confirmandam.

Leontini desciscunt à Syracusanis.

Marcellus Leontinos oppugnat.

in Leontinos, Appio quoq; accito, vt altera parte aggrederetur;
tanto ardore militum est vsus ob iram inter conditiones pacis in-
terfectæ stationis, vt primo impetu vrbem expugnarent. Hippo-
crates atq; Epicides, postequā capi muros, refringiq; portas vi-
derunt in arcē sese cum paucis recepere. inde clā nocte Herbesum
perfugiunt, Syracusanis octo millium armatorum agmine profe-
ctis domo, ad Mylani flumen nuncius occurrit, *captā vrbem esse*,
cetera falsa mista veris ferens: *cadē promiscuā militum atq; oppida-
norum factā, nec quemq; iā puberem arbitrari superesse: direptā vrbem,
bona locupletū donata.* Ad nuncium tam atrocem constitit agmen:
concitatisque omnibus, duces (erant a. Sosis ac Dinomenes) quid
agerent cōsultabant. Erroris speciem haud vnam mendacio præ-
buerant verberati ac securi percussi trāsfugæ ad duo millia homi-
num. ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo post ca-
ptam vrbem violatus fuerat: suaq; omnia eis, nisi quæ primus tu-
multus captæ vrbis absumpserat, restituebantur. Nec vt in Leon-
tinos irent, *proditos ad cædem commilitones* querentes, perpelli po-
tuere, nec vt eodē loco certiorem nuntium exspectarent. Quum
ad defectionē inclinatos animos cernerent Prætores, sed eū mo-
tum haud diuturnum fore, si duces amētiæ sublati essent, exerci-
tum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitib. Herbesum profi-
ciscuntur: spe territis omnibus per proditionem vrbis potiundæ.
quod vbi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die

Syracusani prætores Herbesum proficiscuntur.

Megaris castra mouent, vt Herbesum omnibus copiis oppugna-
rent. Hippocrates & Epicides non tam tutū prima specie, quam
vnum spe vndique abscissa consiliū esse rati, vt se militib. permit-
terent, & assuetis magna ex parte sibi, & tū fama cædis cōmilito-
num accensis, obuiā agmini procedunt. Prima forte signa sexcē-
torum Cretensium erant, qui apud Hieronymū meruerāt sub eis,
& Annibalis beneficiū habebāt, capti ad Thrasimenum inter Ro-
mana auxilia, dimissique, quos vbi ex signis armatorumq; habitu
cognouere Hippocrates atq; Epicides, ramos oleæ ac velamēta a-
lia supplicū porrigētes, orare, *vt reciperent sese, receptosq; tutarētur,
neu proderent Syracusanis: à quib. mox ipsi trucidādi populo Romano de-
derentur.* Enimuero cōclamant, *bonum vt animum haberent: omnē
secum illis fortunā subituros.* Inter hoc colloquium signa constite- XXXI
rant, tenebaturque agmen: necdum quæ moræ causa foret, perue-
nerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicedem adesse
peruasit rumor, fremitusq; toto agmine erat haud dubie appro-

Ob Hippocratem seditio mota in Syracusano exercitu.

bantium aduentum eorum: extēplo Prætores citatis equis ad pri-
ma signa perrexerunt, *qui mos ille, quæ licētia Cretensiū esset* rogitā-
tes, colloquia serendi cum hoste, iniussuq; prætorū miscēdi eos
agmini suo: cōprehendi vincirique catenis iusserunt Hippocratem.
ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretensibus clamor
est ortus, deinde exceptus ab aliis, vt facile, si vltra tenderent,
appare-

appareret eis timendum esse. Soliciti incertiq; rerum suarum Megarâ, vnde profecti erant, referri signa iubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse cõposuerat, recitat: *Prætores Syracusani Marcello cos.* secundũ salutẽ, vt assolet, scriptum erat. *Recte eum atq; ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandẽ esse causam, nec vnquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in vrbe, aut in exercitu suo esset, itaq; daret operam, vt eos qui cum suis prætorib. castra ad Megaram haberent, in suã potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc quum recitata essent, tanto clamore ad arma discursũ est, vt prætores inter tumultum pauidi obequitauerint Syracusas, & ne fuga quidẽ eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebat: nec ab vllo tẽperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates iræ multitudinis obuiam issent: non à misericordia, aut humano consilio, sed ne spẽ reditus præciderent sibi, & quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides: tum cognatos quoq; eorum, atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi cõciliarent, experti que quam vana, aut leui aura mobile vulgus esset, militẽ nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant: vt Syracusas perferret nuncium conuenientem eis, quæ ad Mylã falso nunciata erant: auctoremque se exhibendo, ac velut visa quæ dubia erant, narrando, cõcitaret iras homi-

XXXII num. Huic nõ apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoq; in curiã introductus mouit, vt vani quidam homines palam ferrent, *perbene detectã in Leontinis esse auaritiam & crudelitatẽ Romanorum. eadem si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo maius ibi auaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque *claudẽdas cunctis portas, & custodiendam vrbem* censere. sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdẽ odisse, apud militares pene omnes, partemque magnã plebis inuisum esse nomen Romanum. prætores optimatumque pauci quamquã inflati vano nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicides: ferebanturq; colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, vt portas aperirent, sinerentque cõmunem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam vnis forib. Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum Prætores interuenerũt. & primo imperio minisq;, deinde auctoritate deterrẽdo: postremo, vt oĩa vana erant, obliti maiestatis precib. agebant, *ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, & tum corruptorib. exercitus.* Sed surdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quod non minore intus vi, quam foris portæ effringerentur, effractisque omnib. toto in Hexapylo agmen receptum est.

Hippocratis dolus.

Syracusanorum seductio.

Ll 5 Præto-

Prætores in Acradinam cum iuuentute popularium confugiunt. mercenarij milites perfugæq;, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostiū augent. ita Acradina quoq; primo impetu capitur, prętoresq;, nisi qui inter tumultū effugerunt, omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Postero die serui ad pileū vocati: & carcere vincti emissi: confusaq; omnis multitudo Hippocratem atq; Epicidem creant prætores, Syracusæq;, quū breue tempus libertas affulsisset, in antiquam seruitutem reciderunt.

Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. xx-III
Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erāt, præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et iam non modo pacis, sed ne belli quidē iura relicta erāt; quum Romanus exercitus ad Olympiū (Iouis id templum est) mille & quingentis passibus ab vrbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit, quibus ne intrarent vrbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obuiam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opē auxiliumq; afferre*, ait: *& iis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & iis qui metu oppressi fœdiorem non exilio solum, sed etiā morte seruitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultā Romanos passuros. Itaque si iis qui ad se perfugerunt, tutus in patriā reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legesq; Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse; si ea nō fiant, quicumq; in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicides, *si qua ad se mādata habere nt, responsum iis*, ait, *se daturos fuisse: quū n. eorū ad quos venerint manu, res Syracusana esset, tū reuerterētur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquā idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra, marique simul cœptę oppugnari Syracusæ: terra ab Hexapylo, mari ab Acradina, cuius murus fluctu alluitur: & quia sicut Leōtinos terrore ac primo impetu cœperant, non diffidebant vastam disiectamque spatio vrbē parte aliqua se inuasuros, omnē apparatum oppugnandarum vrbium muris admouerunt. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi vnus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes xxx-
is erat, vnicus spectator cœli siderumq;, mirabilior tamen inuentor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quib. ea quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perleui momēto ludificaretur. Murum per inęquales ductum colles, pleraq; alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallib. adire possent, vt cuiq; aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Acradinæ murum, qui vt ante dictū est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex ceteris nauib. sagittarij funditoresque, & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquā sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, pcul muro tenebant

Legatus Romanus ad Syracusanos.

Syracusæ terra mariq; oppugnantur à Romanis.

Archimedes.

Archimedis solertia in tuendis Syracusis.

tenebant naues. iunctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interioribus remis, & latus lateri applicaretur: quum exteriore ordine remorum velut naues agerentur, turres contabulatas, machinamentaq; alia quatiendis muris portabant. Aduersus hunc naualem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quæ procul erant naues saxa ingenti pondere emittebat propiores leuioribus, eoq; magis crebris petebat telis. postremo vt sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit, per quæ caua pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quidem subibant naues, quo interiores ictibus tormentorum essent: in eas tollendas desuper murum eminentē ferrea manus firmæ catenæ illigata quum iniecta proræ esset, grauique libramento plumbi recelleret ad solum: suspensa prora, nauim in puppim statuebat: dein remissa subito, velut ex muro cadentem nauim cum ingenti trepidatione nautarū ita vndæ affligebant, vt etiam si recta recederet, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est auersa, vt totis virib. terra aggrederentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormētorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis vnica arte. natura etiam adiuuabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita procliue est, vt non solum missa tormenta, sed etiā quæ pondere suo peruoluta essent grauiter in hostem inciderent. eadem caussa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebant. Ita consilio habito, quum oīs conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo
XXXV tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas vrbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginenses defecerāt, Pelorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium, classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinq; & viginti millia peditum, tria equitum, xii. elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant: profectus Carthaginem, accitusque ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, vt quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam traiicerentur. Adueniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarumque ciuitatum, quæ partis Carthaginensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, vt postremo etiam qui obside-

Marcellus quas vrbes in Sicilia recepit.

Carthaginensium classis Heracleam appulit.

obsidebantur, Syracusis animos sustulerint: & parte copiarū satis xxv defendi vrbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint, vt Epicedes præesset custodię vrbis, Hippocrates Himilconi coniunctus bellum aduersus Consulē Romanū gereret. Cum decē millibus peditum, quingentis equitib. nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Accillas vrbem ponebat. Munientib. superuenit Marcellus, ab Agrigento iā occupato, quum frustra eo peruenire hostē festinans tetendisset, rediens nihil minus ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obuiam fore: sed tamen metu Himilconis Pœnorumque, vt quib. nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset, quā poterat maxime intentus, atq; agmine ad omnes casus cōposito ibat. Forte ea cura, quæ erat aduersus Pœnos præparata, aduersus Siculos vsui fuit. Castris ponēdis incōpositos ac dispersos nactus eos & plerosque xxxvi inermes, quod peditum fuit, circumuenit. eques leui certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficiētes ab Romanis quū cohibuisset Siculos Marcellus, Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anatim, octo ferme inde millia castra posuit. Sub idem fere tempus & naues longæ quinque & quinquaginta Carthaginensium cum Bomilcare classis præfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere, & Romana item classis xxx quinqueremes legionē primam Panormi exposuere: versumq; ab Italia bellum, adeo vterque populus in Siciliā intentus fuisse videri poterat. legionē Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientē Syracusas prædæ haud dubie sibi futurā Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namq; Pœnus itinere duxit: legio, maritimis locis classe prosequente, ad Appium Claudium Pachynum cum parte copiarum obuiam progressum, peruenit. Nec diutius Pœni Syracusis morati sunt, & Bomilcar simul parum fidens nauib. suis, duplici facile numero classe aduentantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia aggrauari socios, velis in altum datis in Africam transmisit. & Himilco secutus nequiquam Marcellus Syracusas si qua, prius quam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset: postquam ea nulla contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde mouit: vt quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoueret exercitum, ac præsens suas res fouentib. adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: vbi frumenti magna vis commeatusque omnis generis conuecti erant à Romanis. Ad hanc defectionem erecti xxxvii sunt & aliarum ciuitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac prærupto vndiq; sita, quum loco inexpugnabilis erat,

Alia Carthaginensium classis Syracusas adyt.

Pœni Syracusis abscedunt.

erat, tum præsidium in arce validum, præfectumq; præsidij haud
sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer,
& qui plus in eo, ne posset decipi, quã in fide Siculorum reponeret.
& cum intenderant eum ad cauendum omni cura tot auditæ
proditiones, defectionesq; vrbium, & clades præsidiorum. itaque
nocte dieque iuxta parata instructaq; omnia custodiis ac vigilijs
erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod vbi En- Ennenses
nensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione præ- defectionis
sidii animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, cupidi.
aperte ac propalam placuerat agendum. *Vrbem arcemque sua pote-
state*, aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non serui in custodiam tra-
diti essent Romanis, itaque claues portarum reddi sibi æquum censent.
bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse. & ita sibi populum
Romanum senatumq; gratias habiturũ, si volentes, ac non coacti mã-
sissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *se in præsidio impositum esse dicere,
ab imperatore suo: clauesq; portarum & custodiam arcis ab eo accepisse,
quæ nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed eius qui commisisset.
præsidio decedere apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam
suorum eam legem parentes sanxisse, consulem Marcellum haud procul
esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atq; arbitrij esset.* Se vero
negare illi missuros: testariq;, si verbis nihil agerent, vindictam
aliquã libertatis suæ quæsituros. Tũ Pinarius ait illis: *si ad consulẽ
grauarentur mittere, sibi saltem darent populi consilium: vt sciretur,
vtrum paucorum ea denunciata, an vniuersæ ciuitatis essent.* Cõsensu
XXXVIII in posterum diem concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in Pinarij ad
arcem sese recepit, cõuocatis militibus: *Credo ego vos audisse mili-* suos ora-
tes, inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumuẽta &* tio.
*oppressa sint per hos dies, eam vos fraudẽ Deûm primo benignitate, dein
vestra ipsi virtute dies noctesq; perstando ac peruigilando in armis, vi-
tastis vtinã reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo tra-
duci possit. Hæc occulta fraude cautio est: quæ, quia adhuc minus cui-
quam successit, aperte ac propalã claues portarum reposcunt, quas simul
tradiderimus, Carthaginensium extemplo Enna erit, fœdiusq; hic tru-
cidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. noctem vnam
ægre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instãtis facerẽ.
Orta luce concionẽ habituri sunt ad criminandum me, concitandumq;
in vos populum itaq; crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine
Enna inũdabitur. nec præoccupati peculij, nec occupãtes. periculi quic-
quam habebitis. qui prior strinxerit ferrũ, eius victoria erit. Intenti er-
go omnes, armatiq; signum exspectabitis; ego in concione ero: & tempus,
quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoq; trahã. quum toga
signum dedero, tũ mihi vndique clamore sublato turbam inuadite, ac
sternite omnia ferro: & cauete, ne quisquam ex iis supersit, à quib. aut
vis aut fraus timeri possit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, cæteri
superni, inferniq; Dij, qui hãc vrbẽ, hos sacratos lacus lucosq; colitis, vt*
ita nobis

apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorũ maxima pars ex naualibus socijs Romanorum erat: nunc etiam apud infimæ plebis homines criminaferebant in senatum optimatesque: *moliri clam eos atq; struere, vt Syracusæ per speciem recõciliandæ societatis in deditione Romanorũ sint: dein factio, & pauci auctores fœderis renouati dominentur.* His audiendis credendisq; opportuna multitudo maior indies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem nouãdarum rerum, sed Andronodoro etiam præbebat. Qui fessus tandem vxoris vocibus monẽtis, *nunc illud esse tempus occupandi res, dũ turbata omnia noua atq; incognita libertate essent, dum regijs stipendijs pastus obuersaretur miles: dũ ab Annibale missi duces assueti militib. iuuare possent incœpta:* cũ Themistio, cui Gelonis filia nupta erat, rem cõsociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana cõmittere assueuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat itaque fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prætores defert. Qui vbi rem haud vanam esse certis indicijs compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistium atque Andronodorum interfecerunt, & quum tumultus ab re in speciem atrociore, causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, *& principium coniurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptijs, quibus Themistio iuncta esset: Afrorum Hispanorumq; auxiliares instructos ad cædem, Prætorum principumq; aliorum: bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum: iam mercenariorum manum assuetam imperiis Andronodori paratũ fuisse ad insulam rursus occupandãs singula deinde, quæ, per quosq; agerentur, totamq; viris armisque instructam coniurationem ante oculos posuisset*, senatui quidem tã iure cæsi quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atq; incertæ rerum multitudinis clamor erat, quam ferocitet minitantem, in vestibulo curiæ corpora cõiuratorum eo metu cõpresserunt, vt silentes integram plebem in concionem sequerẽtur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, vt verba faceret. Is XXV (tamquam reos agebat) ab ante acta vita orsus, quæcumq; post Hieronis mortem scelestè atque impie facta essent, Andronodorum ac Themistium arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix dum pubescentẽ facere potuisse? tutores ac magistratus eius sub aliena inuidia regnasse. itaq; aut ante Hieronymũ, aut certe cũ Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos iã morti destinatosq; alia noua scelera post mortẽ tyranni molitos. palam primo, cum clausis Andronodorus insula portus hereditatẽ regni creuerit, quaq; pcurator tenuerat, pro domino possederit: proditus deinde ab eis, qui in insula erant, circũsessus ab vniuersa ciuitate, quæ Acradinã tenuerit*

Andronodorus interficitur.

Sopatri oratio de Andronodori & Themistij cæde.

nuerit, nequiquã palã atq; apertepetitum regnum. clam & dolo affecta-
re conatus ſit, & ne beneficio quidem atq; honore potuerit vinci, quum
inter liberatores patriæ inſidiator ipſe libertatis creatus eſſet Prætor, Sed
animos eis regios regias coniuges feciſſe: alteri Hieronis, alteri Gelonis,
filias nuptas. Sub hanc vocem ex omnib. partibus concionis cla-
mor oritur, *nullã earum viuere debere, nec quemquã ſupereſſe tyran-*
norũ ſtirpis. Hæc natura multitudinis eſt: aut ſeruit humiliter, aut *Stirps re-*
ſuperbe dominatur: libertatẽ, quæ media eſt, nec ſpernere modi- *gia inter-*
ce, nec habere ſciunt; & nõ ferme deſunt irarum indulgentes mi- *ficitur.*
niſtri; qui auidos atq; intemperantes plebeiorum animos ad ſan-
guinem & cædes irritent; ſicut tum extemplo Prætores rogationẽ
promulgarunt. acceptaq; pene prius quam promulgata eſt, *vt o-*
XXVI *mnis regia ſtirps interficeretur.* miſſique à Prætoribus Demaratam
Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andronodori
& Themiſtij, interfecerunt. Heraclea erat filia Hieronis, vxor
Soſippi, qui legatus ab Hieronymo ad regẽ Ptolemæum miſſus,
voluntarium conſciuerat exilium. Ea quum ad ſe quoque veni-
re præſciſſet, in ſacrarium ad penates confugit cum duabus filia-
bus virginibus, reſolutis crinibus miſerabilique alio habitu: & ad
ea addidit preces, *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisq; fra-*
tris, ne ſe innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare ſinerẽt, nihil ſe ex
regno illius, præter exilium viri, habere: neque fortunã ſuam eandem
viuo Hieronymo fuiſſe, quam ſororis, neque interfecto eo cauſam eandẽ
eſſe. Quid? quod ſi Andronodoro conſilia proceſſiſſent, illa cum viro fue-
rit regnatura: ſibi cũ ceteris ſeruiendum. Si quis Soſippo nunciet, inter-
fectum Hieronymum, ac liberatas Syracuſas: cui dubium eſſe, quin ex-
templo conſcenſurus ſit nauim, atque in patriam rediturus? Quantum
ſpes hominum falli! in liberata patria coniugem eius, ac liberos de vita
dimicare? quid obſtãtes libertati, aut legibus? quod ab ſe cuiquã pericu-
lum, à ſola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus eſſe? At e-
nim periculi quidẽ nihil ab ſe timeri: inuiſam tantum regiã ſtirpem eſ-
ſe. Ablegarent ergo procul ab Syracuſis, Siciliaq; & aſportari Alexan-
driam iuberent, ad virum vxorem, ad patrem filias. Auerſis auribus
animiſque caſte, ne tempus tereretur, (ferrum n. quoſdam expe-
diẽtes cernebat) tum omiſſis pro ſe precibus, *puellis vt ſaltem par-*
cerent, orare inſtitit: *à qua ætate etiam hoſtes irati abſtinerent, ne ty-*
rannos vlciſcendo, quæ odiſſent ſcelera, ipſi imitarentur. Inter hæc ab-
ſtractam à penetralib. iugulant: in virgines deinde reſperſas ma- *Crudelis*
tris cruore impetum faciunt, quæ alienata mẽtę ſimul luctu me- *mortis ex-*
tuque velut captę furore eo curſu ſe ex ſacrario proripuerunt: vt, *emplum.*
ſi effugium patuiſſet in publicum, impleturæ vrbem tumultu fu-
erint. tum quoq; haud magno ædium ſpatio inter medios tot ar-
matos aliquoties integro corpore euaſerunt: tenentibuſque quũ
tot ac tam validæ eluctandæ manus eſſent, ſeſe eripuerunt. tan-
dem vulnerib. confectæ, quum omnia replęſſent ſanguine, exa-

 nimes cor-

nimes corruerunt, cædemq; per se miserabilem miserabiliorē casus fecit: quod paulo post nuncius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, *ne interficerentur*. Ita deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neq; locus pœnitendi, aut regressus ab ira relict⁹ esset. itaq; fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistij (nam ambo Prætores fuerunt) comitia poscere: quæ nequaquā ex sententia prætorum futura essent. Statutus est comitiis dies: quo nec opinantib. omnib. vnus XXVII
ex vltima turba Epicidē nominauit, tum inde alius Hippocratē: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio: nō populari modo, sed militari quoq; turba, magna ex parte etiā perfugis, qui omnia nouare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo: & trahendam rem esse: postremo victi consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare quid vellent: quamquā ægre ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium: & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renouando agerent, missos. Ad Murgantiā tum classē nauium centum Romanus habebat, quo euaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret noua atq; insolita libertas, operiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum venientē in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionib. pacis; Marcellus posse rem cōuenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætorib. de renouando fœdere agerent, misit. Et iam ibi nequaquā eadem quies & tranquillitas erat, postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, dempto timore Hippocrates & Epicides, nunc apud mercenarios milites: nunc apud transfugas, *prodi Romanis Syracusas* criminabantur. At vero Appius naues ad ostium portus, quid aliæ partis hominib. animi accederet opperiēs, in statione habere cœpit. Ingens in speciē criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur. In hac turbatione rerum in concionem vocari pla- XXVIII
cuit. vbi quum alij alio tēderent, nec procul à seditione res esset,
Appollonides principū vnus orationē salutarē, vt in tali tempore, habuit: *Nec spem salutis, nec perniciem propiorem vnquam ciuitati illi fuisse. si enim vno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginenses inclinent, nullius ciuitatis statum fortunatiorem, gratioremve fore. si alia alio trahat res, non inter Pœnos Romanosq; bellum atrocius fore, quam inter ipsos Syracusanos. quum intra eosdem muros pars vnaquaq; suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces: itaque vt oēs idē sentiant, summa vi agendum esse: vtra societas sit vtilior, lōge minoris adeo rem momenti consultatione esse. tamen Hieronis potius quam Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli preferen-*

Appollonides ad concordiā hortatur.

præferendam. Esse etiã momenti aliquid ad consilium quo Carthaginiensibus ita pax negari possit, vt nõ vtiq; in præsentia bellũ cũ eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacẽ, aut bellũ habendum. Quo minus cupiditatis ac studij visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium, iussi & duces ordinum præfectiq; auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset mediis certaminibus, postremo quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit, mittique cum eis legatos ad rem confirman-
XXIX dam. Dies haud ita multi intercesserant, quum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes venerunt. Legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam, ducesque eius ablegandos. Hippocrates Prætor ducere eos transfugas iussus: secuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentib. & missis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod iã diu cupiebant, nouandi res occasio data est, & hi sentinam quandam vrbis rati exhaustam, lætabantur. ceterum leuauerunt modo in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in grauiorẽ morbum recideret. Hippocrates finitima prouinciæ Romanæ primo furtiuis excursionib. vastare cœpit: deinde quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnib. copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui *pacis fidem ruptam esse* dicerent: *nec belli futurã vmquã causam, nisi Hippocrates atq; Epicides nõ ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur.* Epicides ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua cõcitando bello, profectus & ipse in Leontinos. quia satis eos aduersus populum Romanum concitatos cernebat: auertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nã ita eos pacem pepigisse cum Romanis, vt quicumq; populi sub regib. fuissent, & sua ditionis essent, nec iam libertate contentos esse, nisi etiã regnent ac dominentur. Renunciãdum igitur eis esse, Leontinos quoq; æquum cẽsere liberos esse: vel quod in solo vrbis suæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primũ conclamatũ ad libertatẽ relictisq; regiis ducib. Syracusas sit concursum. Itaq; aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facile multitudini persuasum legatisq; Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ quærentib. & Hippocratem atque Epicidem, seu abire, seu Locros, seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus, ferociter responsum est: *Neq; mãdasse sese Syracusanis, vt pacẽ pro se cum Romanis facerent: neq; teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leõtinos in sua potestate esse. *itaq; integro secũ fœdere bellũ Romanos cũ iis gesturos, neq; sese defuturos ei bello: ita, vt in potestatẽ redacti, sua rursus di-*
XXX *tionis essent, sicut pax cõuenisset.* Marcellus cũ omni exercitu profect.

Syracusani legatos mittunt ad rem cũ Romanis confirmandam.

Leontini deficiunt à Syracusanis.

Marcellus Leontinos oppugnat. in Leontinos, Appio quoq; accito, vt altera parte aggrederetur; tanto ardore militum est vsus ob iram inter conditiones pacis interfectæ stationis, vt primo impetu vrbem expugnarent. Hippocrates atq; Epicides, postea quã capi muros, refringiq; portas viderunt in arcẽ sese cum paucis recepere. inde clã nocte Herbesum perfugiunt, Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumen nuncius occurrit, *captã vrbem esse*, cetera falsa mista veris ferens: *cædẽ promiscuã militum atq; oppidanorum factã, nec quemquã puberem arbitrari superesse: direptã vrbem, bona locupletũ donata.* Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant a. Sosis ac Dinomenes) quid agerent cõsultabant. Terroris speciem haud vnam mendacio præbuerant verberari ac securi percussi trãsfugæ ad duo millia hominum. ceterum Leontinorum militumque aliorum nemo post captam vrbem violatus fuerat: suaq; omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ vrbis absumpserat, restituebantur. Nec vt in Leontinos irent, *proditos ad cædem commilitones* querentes, perpelli potuere, nec vt eodẽ loco certiorem nuntium exspectarent. Quum ad defectionẽ inclinatos animos cernerent Prætores, sed eũ motum haud diuturnum fore, si duces amẽtiæ sublati essent, exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitib. Herbesum proficiscuntur. spe territis omnibus per proditionem vrbis potiundæ. quod vbi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra mouent, vt Herbesum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicides non tam tutũ prima specie, quam vnum spe vndique abscissa consiliũ esse rati, vt se militib. permitterent, & assuetis magna ex parte sibi, & tũ fama cædis cõmilitonum accensis, obuiã agmini procedunt. Prima forte signa sexcẽtorum Cretensium erant, qui apud Hieronymũ meruerãt sub eis, & Annibalis beneficiũ habebãt, capti ad Thrasimenum inter Romana auxilia, dimissique, quos vbi ex signis armatorumq; habitu cognouere Hippocrates atq; Epicides, ramos oleæ ac velamẽta alia supplicũ porrigẽtes, orare. *vt reciperent sese, receptosq; tutarẽtur, nec proderent Syracusanis: à quib. mox ipsi trucidãdi populo Romano dederentur.* Enimuero cõclamant, *bonum vt animum haberent: omnẽ secum illis fortunã subituros.* Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturque agmen: ne dum quæ moræ causa foret, perueneratad duces. Postquam Hippocratem atque Epicedem adesse peruasit rumor, fremitusq; toto agmine erat haud dubie approbãntium aduẽtum eorum: extẽplo Prætores citatis equis ad prima signa perrexerunt, *qui mos ille, quæ licẽtia Cretensiũ esset* rogitãtes, colloquia serendi cum hoste, iniussuq; prætorũ miscẽdi eos agmini suo: cõprehendi vinciriq; catenis iusserunt Hippocratem. ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, vt facile, si vltra tenderent, appare-

Syracusani prætores Herbesum proficiscuntur.

XXXI

Ob Hippocratem seditio mota in Syracusano exercitu.

appareret eis timẽdum esse. Soliciti incertiq; rerum suarum Megarã, vnde profecti erant, referri signa iubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse cõposuerat, recitat: *Prætores Syracusani Marcello* suo S. secundũ salutẽ, vt assolet, scriptum erat. *Recte eum atq; ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militum eandẽ esse causam, nec vnquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in vrbe, aut in exercitu suo esset, itaq; daret operam, vt eos qui cum suis prætorib. castra ad Megaram haberent, in suã potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc quum recitata essent, tanto clamore ad arma discursũ est, vt prætores inter tumultum pauidi obequitauerint Syracusas, & ne fuga quidẽ eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebat: nec ab vllo tẽperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates iræ multitudinis obuiam issent: non à misericordia, aut humano consilio, sed ne spẽ reditus præciderent sibi, & quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides: tum cognatos quoq; eorum, atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi cõciliarent, expertique quam vana, aut leui aura mobile vulgus esset, militẽ nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant: vt Syracusas perferret nuncium conuenientem eis, quæ ad Mylã falso nunciata erant: auctoremque se exhibendo, ac velut visa quæ dubia erant, narrando, cõcitaret iras hominum.
XXXII Huic nõ apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoq; in curiã introductus mouit, vt vani quidam homines palam ferrent, *perbene detectã in Leontinis esse auaritiam & crudelitatẽ Romanorum. eadem si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo maius ibi auaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaque *claudẽdas cunctis portas, & custodiendam vrbem* censere. sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdẽ odisse, apud militares pene omnes, partemque magnã plebis inuisum esse nomen Romanum. prætores optimatumque pauci quamquã inflati vano nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epicides: serebanturq; colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, vt portas aperirent, sinerentque cõmunem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam vnis forib. Hexapyli apertis, cœpti erant recipi, cum Prætores interuenerũt. & primo imperio minisq;, deinde auctoritate deterrẽdo: postremo, vt oĩa vana erant, obliti maiestatis precib. agebant, *ne proderent patriam tyranni ante satellitibus, & tum corruptorib. exercitus.* Sed surdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quod non minore intus vi, quam foris portæ effringerentur, effractisque omnib. tuto in Hexapylo agmen receptum est.

Hippocratis dolus.

Syracusanorum seditio.

Prætores in Acradinam cum iuuentute popularium confugiunt. mercenarij milites perfugæq;, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostiũ augent. ita Acradina quoq; primò impetu capitur, prętoresq;, nisi qui inter tumultũ effugerunt, omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Postero die serui ad pileũ vocari: & carcere vincti emissi: confusaq; omnis multitudo Hippocratem atq; Epicidem creant prætores, Syracusæq;, quũ breue tempus libertas affulsisset, in antiquam seruitutem reciderunt.

Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi forte in quinqueremi erãt, præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati ægre effugerunt. Et iam non modo pacis, sed ne belli quidẽ iura relicta erãt; quum Romanus exercitus ad Olympiũ (Iouis id templum est) mille & quingentis passibus ab vrbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit, quibus ne intrarent vrbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obuiam cum suis processerunt. Romanus orator *non bellum se Syracusanis, sed opẽ auxiliumq; afferre*, ait: *& iis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi fœdiorem non exilio solum, sed etiã morte seruitutem patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultã Romanos passuros. Itaque si eis qui ad se perfugerunt, tutus in patriã reditus patêret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legesq; Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse; si ea nõ fiant, quicumq; in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicides, *si qua ad se mãdata haberent, responsum eis*, ait, *se daturos fuisse: quũ n. eorũ ad quos venerint manu, res Syracusana esset, tũ reuerterẽtur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquã idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra, marique simul cœptę oppugnari Syracusæ: terra ab Hexapylo, mari ab Acradina, cui9 murus fluctu alluitur: & quia sicut Leõtinos terrore ac primo impetu cœperant, non diffidebant vastam disiectamque spatio vrbẽ parte aliqua se inuasuros, omnẽ apparatum oppugnandarum vrbium muris admouerunt. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi vnus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes XXXIV is erat, vnicus spectator cœli siderumq;: mirabilior tamen inuentor ac machinator bellicorum tormentorum, operumque, quibus ea quæ hostes ingenti mole agerent, ipse perleui momẽto ludificaretur. Murum per inęquales ductum colles, pleraq; alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallib. adire possent, vt cuiq; aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Acradinæ murum, qui vt ante dictũ est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex ceteris nauib. sagittarij funditoresque. & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittendum imperitis est, vix quemquã sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spatio missilibus opus est, pcul muro tenebant

Legatus Romanus ad Syracusanos.

Syracusæ terra mariq; oppugnantur à Romanis.

Archimedes.

Archimedis solertia in tuendis Syracusis.

XXXIII (right margin, beside "Hæc nunciata…")

tenebant naues. iunctæ aliæ binæ ad quinqueremes, demptis interiorib. remis, & latus lateri applicaretur: quum exteriore ordine remorum velut naues agerentur, turres contabulatas, machinamentaq; alia quatiendis muris portabant. Aduersus hunc naualem apparatum Archimedes variæ magnitudinis tormēta in muris disposuit. in eas quæ procul erant naues saxa ingenti pondere emittebat propiores leuioribus, eoq; magis crebris petebat telis. postremo vt sui vulnere intacti tela in hostem ingererent. murum ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cauis aperuit, per quæ caua pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quidem subibant naues, quo interiores ictibus tormentorum essent: in eas tollendas desuper murum eminentē ferrea manus firmæ catenæ illigata quum iniecta proræ esset, grauique libramento plumbi recelleret ad solum: suspensa prora, nauim in puppim statuebat: dein remissa subito, velut ex muro cadentem nauim cum ingenti trepidatione nautarū ita vndæ affligebant, vt etiam si recta recideret, aliquantum aquæ acciperet. Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque vis est auersa, vt totis virib. terra aggrederentur. sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormētorum instructa erat, Hieronis impensis curaque per multos annos, Archimedis vnica arte. natura etiam adiuuabat loci: quod saxum, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita procliue est, vt non solum missa tormenta, sed etiā quæ pondere suo peruoluta essent grauiter in hostem inciderent. eadem causa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebant. Ita consilio habito, quum oīs conatus ludibrio esset, absistere oppugnatione, atque obsidendo

XXXV tantum arcere terra marique commeatibus hostem placuit. Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad recipiendas vrbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginenses defecerāt, Pelorum atque Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maxime Syracusanorum terrorem. Per idem fere tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium, classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinq; & viginti millia peditum, tria equitum, xii. elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copiis ante tenuerat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant: profectus Carthaginem, adiutusque ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud vanus præsens monitor facile perpulerat, vt quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam traiicerentur. Adueniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recepit: aliarumque ciuitatum, quæ partis Carthaginensium erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, vt postremo etiam qui obside-

Marcellus quas vrbes in Sicilia recepit.

Carthaginensium classis Heracleam appulit.

erat, tum præsidium in arce validum, præfectumq; præsidij haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quã in fide Siculorum reponeret. & tum intenderant eum ad cauendum omni cura tot auditæ proditiones, defectionesq; vrbium, & clades præsidiorum. itaq; nocte dieque iuxta parata instructaq; omnia custodiis ac vigilijs erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod vbi Ennensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione præsidii animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat agendum. *Vrbem arcemque sua potestatis,* aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non serui custodiam traditi essent Romanis; itaque claues portarum reddi sibi æquum censent. bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse. & ita sibi populum Romanum senatumq; gratias habiturũ, si volentes, ac non coacti mãsissent in amicitia.* Ad ea Romanus, *se in præsidio impositum esse dicere, ab imperatore suo: clauesq; portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed eius qui commisisset. præsidio decedere apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse, consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atq; arbitrij esset.* Se vero negare illi missuros: testariq;, si verbis nihil agerent, vindictam aliquã libertatis suæ quæsituros. Tũ Pinarius ait illis: *si ad consulẽ grauarentur mittere, sibi saltem darent populi concilium: vt sciretur, vtrum paucorum ea denunciata, an vniuersæ ciuitatis essent.* Cõsensu in posterum diem concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in

XXXVIII arcem sese recepit, cõuocatis militibus: *Credo ego vos audisse milites,* inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumuẽta & oppressa sint per hos dies, eam vos fraudẽ Deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute dies noctesq; perstando ac peruigilando in armis, vitastis vtinã reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo traduci possit. Hæc occulta fraude cautio est: quæ, quia adhuc minus cuiquam successit, aperte ac propalã claues portarum reposcunt, quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit, fœdiusq; hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. noctem vnam ægre ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instãtis facerẽ. Orta luce concionẽ habituri sunt ad criminandum me, concitandumq; in vos populum itaq; crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inũdabitur. nec præoccupati peculij, nec occupãtes. periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrũ, eius victoria erit. Intenti ergo omnes, armatiq; signum exspectabitis; ego in concione ero: & tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoq; traham. quum toga signum dedero, tũ mihi vndique clamore sublato turbam inuadite, ac sternite omnia ferro: & cauete, ne quisquam ex iis supersit, à quib. aut vis aut fraus timeri possit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, ceteri superni, inferniq; Dij, qui hãc vrbẽ, hos sacratos lacus lucosq; colitis, vt ita nobis*

Ennenses defectionis cupidi.

Pinarij ad suos oratio.

ita nobis volentes propitij adsitis, si vitandæ, non inferẽdæ fraudis causa hoc cõsilij capimus. Pluribus vos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset, inermes incautos ad satietatem trucidabitis. Et cõsulis castra in propinquo sunt, nequid ab Himilcone & Carthaginẽsibus timeri possit. Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alij alijs locis ad obsidenda itinera, claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaque, assueti & ante spectaculis concionum consistunt. Productus ad populum à magistratib. præfectus Romanus, quum *consulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam,* & pleraq; eadem, quæ pridie prius dixisset: primo sensim ac plures *reddere claues,* dein iam vna voce id omnes iuberent: cunctantique ac differenti ferociter minitarentur, nec viderentur vltra vim vltimam dilaturi: tum præfectus toga signũ, vt conuenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alij superne in aduersam concionem clamore sublato decurrũt, alij ad exitus theatri conferti obsistunt. Cæduntur Ennenses cauea inclusi: coaceruanturq; non cæde solum, sed etiam fuga, quum alij super aliorum capita ruerẽt, atq; integri saucijs, viui mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & vrbis captæ modo, fugaq; & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quod iure turbam inermem cædebant, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbauit; & prædam Ennensium militib. concessit: ratus timore deterritos temperaturos proditionib. præsidiorum Siculos. Atq; ea clades, vt vrbis in media Sicilia sitæ, claræq; vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proserpinæ, prope vno die omnem Siciliam peruasit: & quia cæde infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum vero qui etiam ante dubij fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentum sese recepit: quum acciti à proditorib. nequiquam ad Ennam exercitum admouissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoq; & ceteris commeatibus aliis in castra conuectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. inde Appio Claudio Romam ad consulatum petẽdum misso, T. Quintium Crispinum in eius locum classi castrisq; præfecit veteribus. ipse hybernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam vocant locum) cõmuniit, ædificauitq;. Hæc in Sicilia vsq; ad principium hyemis gesta. Eadem æstate & cum Philippo rege, quod iam ante suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium Prætorẽ venerunt, præsidentem classi Brundusio, Calabriæque circa littoribus, nunciantes, *Philippum primũ Apolloniam tentasse, lembis biremibus CXX. flumine aduerso subuectum: deinde, vt ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse:*

Ennenses cæduntur à Romanis militibus.

Siculorum pleraq; vrbes desciunt ad Pœnos.

Bellum cũ Philippo Macedonũ rege motũ.

XIII
XI

eamque

eamque vrbem sitam in plano, neq; mœnibus, neque viris, neque armis
validam primo impetu oppressam esse. Hæc nunciantes orabant, vt
opem ferret, hostemq; haud dubium Romanis terra, aut maritimis vi-
ribus arceret, qui ob nullā aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ
peterētur. M. Valerius præsidio loci eius relicto T. Valerio legato,
cum classe instructa parataq;, & quod lōgæ naues militem cape-
se non poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum perue-
nit: vrbemq; eam leui tenente præsidio, quod recedens inde reli-
querat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eo ab A-
pollonia venerūt nunciantes *in obsidione sese, quod deficere ab Roma-*
nis nollent, esse: neq; sustinere vltra vim Macedonū posse, nisi præsidium
mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent, pollicitus, mille de-
lectorum militum nauib. longis mittit ad ostium fluminis, cum
præfecto sociûm Næuio Crispo, viro impigro & perito militiæ.
Is expositis in terrā militib. nauibusq; Oricum retro vnde vene-
rat ad ceterā classem remissis, milites procul à flumine per viam
minime ab regiis obsessam duxit: & nocte (ita vt nemo hostium
sentiret) vrbem ingressus. Die insequenti quieuēre, dum pfectus
iuuentutem Apolliniatum, armaque & vrbis vires inspiceret. vbi
ea visa inspectaq; satis animorum fecere: simulq; ab exploratori-
bus cōperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset: si-
lentio noctis ab vrbe sine vllo tumultu egressus, castra hostium
adeo neglecta atque aperta intrauit, vt satis constaret prius plus
mille hominum vallum intrasse, q̄ quisq̄ sentiret: ac si cæde absti-
nuissent peruenire ad tabernaculum regium potuisse. Cædes p-
ximorum portæ excitauit hostes. inde tantus terror pauorque o-
mnes occupauit, vt non modo alius quisq̄ arma caperet, aut ca-
stris pellere hostem conaretur: sed etiam ipse rex, sicut somno
excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoq;, nedum regi
vix decoro habitu, ad flumen nauesq; perfugerit. eodē & alia tur-
ba effusa est. Paulo minus tria millia militum in castris aut capta,
aut occisa. plus tamē hostium aliquātū captum, q̄ cęsum est. Ca-
stris direptis, Apolloniatæ catapultas, balistas, tormentaque alia,
q̄ oppugnandæ vrbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quan-
do similis fortuna venisset, Apolloniam deuexere. cetera omnis
præda castrorū Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent
nunciata M. Valerius classē extemplo ad ostium fluminis duxit,
ne nauibus capessere fugam rex posset. Itaq; Philippus neq; ter-
restri, neque nauali certamine satis fore parem se fidens, subdu-
ctis aut incensis nauibus, terrā Macedoniam petijt, magna ex
parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cū M. Valerio
Orici hybernauit. Eodem anno in Hispania variè res gestæ. nam
XLI prius quum Romani amnē Iberum transirēt, ingētes copias Hi-
spanorum Mago & Asdrubal fuderunt. defecissetq; ab Romanis
vlterior Hispania, nisi P. Cornel. raptim traducto exercitu Iberum,
dubiis

Appolloniam Philippus oppugnat.

Philippi fuga.

Res in Hispania gesta.

dubiis sociorum animis in tempore aduenisset. Primo ad castrũ Altum (locus est insignis cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & conuexerant ante frumentum, tamẽ quia omnia circa hostium plena erant: agmenq; Romanum impune incursatum ab equitib. hostium fuerat: & ad duo millia, aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani propius pacata loca, & ad montem victoriæ castra cõmuniuere. Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginensiũm dux, cum exercitu iusto aduenit: contraque castra Romana trans fluuium omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clã profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentque eum in patentib. campis, ni tumulum in propinquo cepisset. ibi quoq; circumsessus aduẽtu fratris, obsidione eximitur. Castulo vrbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo coniuncta societate Pœnis, vt vxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginenses Illiturgum oppugnare adorti, quia præsidium ibi Romanum erat; videbanturque inopia eum locum maxime expugnaturi. Cn. Scipio, vt socijs præsidioque ferret opem, cum legione expedita profectus, inter bina castra cũ magna cæde hostium vrbem est ingressus, & postero die eruptione æque felici pugnauit, supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœlijs: plus decem millia capta, cum sex & triginta militarib. signis. ita ab Illiturgi recessũ est obsidione. Bigerra inde vrbs (socia & hæc Romanorum erat) à Carthaginensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine adueniens Cn. Scipio soluit. Ad Mundam exinde castra Punica mota. Et Romani eo cõfestim XLII secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quatuor fermè horas, egregieq; vincentibus Romanis signum receptui est datũ, quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pauorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus. ceterũ haud dubium fuit, quin, nisi ea mora interuenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam enim non milites solum, sed elephanti etiam vsq; ad vallum acti erant, superq; ipso nouem & trigintã elephanti pilis confixi. Hoc quoq; prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa: prope tria millia capta, cum signis militarib. septem & quinquaginta. Ad Auringẽ inde vrbẽ Pœni recessere: & vt territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit, nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quã antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum fratre misso, breui repleuit exercitum, animosq; ad tentandum de integro certamen fecit. Alij pleriq; milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, eisdem animis quibus prius, eodemque euentu pugnauere. plus octo millia hominum cęsa: haud multo minus quam mille capta, & signa

Cn. Scipionis femur tragula confixum.

& signa militaria quinquaginta octo, & spolia plurima Gallica fuere: annuli aurei, torques armillæq; magnus numerus. duo etiã insignes reguli Gallorũ (Mœnicapto & Ciuismaro nomina ei ãt) eo prœlio ceciderunt, octo elephanti capti, tres occisi. Quũ iam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandẽ cepit, Saguntum oppidum, quod causa belli esset, octauum iã annũ sub hostium potestate esse, itaq; id oppidum vi pulso præsidio Punico receperũt: cultoribusq; antiquis quos vis reliquerat belli, restituerunt: & Tudetanos, qui cõtraxerant eis cum Carthaginensib. bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, *Saguntum recipiunt Romani.*

XLIII vrbemq; eorum deleuere. Hæc in Hispania Q. Fabio, M. Claudio Cõsulib. gesta. Romæ quum tribuni plebis noui magistratũ inissent, extẽplo cẽsoribus. P. Furio & M. Atrilio à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. quæstorẽ eum proximo anno adempto equo tribu mouerãt, atq; ærarium fecerant ptopter coniurationẽ deserendæ Italiæ ad Cannas factam. sed nouem tribunorum auxilio vetiti causam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerẽt mors prohibuit P. Furij. M. Attilius magistratu se abdicauit. Cõsularia comitia habita à Q. Fabio Maximo Consule. creati consules ambo absentes, Q Fabius Maximus consulis filius, & T. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Atrilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tudiranus, & Cn. Fuluius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tudiranus hic erat, qui ad Cannas, pauore alijs in tanta clade torpentib. per medios hostes erupit. Comitiis perfectis ab Q. Fabio Consule designati cõsu les Romam accersiti, magistratum inierũt: senatumq; de bello ac prouincijs suis prætorumque, & de exercitibus quib.

XLIV quiq; præessent consuluerunt. Itaq; prouinciæ atq; exercitus diuisi. Bellum vndecumq; cum Annibale consulibus mandatum; & exercitus vnus, quem ipse Sempronius habuerat, alter quẽ Fabius Consul: eæ binæ erant legiones. M. Æmilius Prætor cuius peregrina sors erat, iurisdictionem Atrilio collegæ prætori vrbano mandatar, vt Luceriam prouinciam haberet, legionesq; duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. prætori Sempronio prouincia Ariminum, Cn. Fuluio Suessula, cum binis item legionibus euenerunt: vt Fuluius vrbanas legiones duceret, Tudiranus à M Pomponio acciperet Prorogata imperia prouinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis quib. regnum Hieronis fuisset. Lentulo. Proprætori prouincia vetus: T. Otacilio classis, exercitus nulli additi noui: M. Valerio Græcia Macedoniaq; cum legione & classe, quã haberet. Q. Mucio cum vetere exercitu (duę autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio cum legione vna cui iam diu præerat, Picenum. Scribi præterea duæ legiones vrbanæ *Prouinciarũ atq; exercituũ Romanorũ diuisio.*

iussę, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis aduersus multa simul aut mora aut suspecta bella muniebant Romanũ imperium.

Prodigia.

Consules duabus vrbanis legionib. scriptis, supplementoq; in alias lecto, priusquam ab vrbe mouerent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactæ. & Ariciæ etiã Iouis ædes de cælo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriũque credita pro veris. nauium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ. & in Iouis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma concrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto põtificum ꝓfecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. quum obuiam filius progrederetur, lictoresq; verecundia maiestatis eius taciti anteirent, nõ summouentes patrem, præter vndecim fasces equo pręuectus senex: vt consul *animaduertere primũ lictorem* iussit. & is, *vt descenderet ex equo*, inclamauit: tum demũ desiliens, *Experiri* (inquit) *volui fili, satin' scires consulẽ te esse.* In ea castra Cassius Altinius Arpinas clam nocte cum tribus seruis venit, promittens, *si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse.* Quum eã tunc rem ad concilium retulisset Fabius, aliis *ꝓ transfuga verberandus necandusq; videri, ancipitis animi cõmunis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Annibalẽ discessisset, traxissetq; ad defectionem Arpos: tum posteaquam res Romana contra spem votaq; eius velut resurgeret, turpius videatur nouã referre proditionẽ: vt proditio pro septemuirali iudicio esset, semperq; aliud sentiret: infidus socius, vanꝰ hostis, ad Faleriorum, Pyrrhive proditorẽ tertium transfugis documentum esset.* xlv

De proditore quodam Arpinate varia sententia.

Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines: in medio ardore belli tãquam in pace libera de quoque arbitrari & agere*, aiebat: *Quum illud potius agendum atq; eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socij à populo Romano desciscant, & nõ vocitent. documentũ autem ducant statui oportere, quis resipiscat, & antiquam societatẽ respiciat. quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos nõ liceat, cui dubiũ esse, quin breui deserta ab sociis Romana res fœderibus Punicis omnia in Italia iuncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquã cẽseat habendum, sed mediã consecuturum consilij viam. neq; eum pro hoste, neq; pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud ꝓcul à castris placere in aliqua fida ciuitate seruari per belli tempus: perpetrato bello, tum cõsultandum, vtrũ defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ.* Fabio assensum est, catenisque ligatus traditus & ipse & comites: & auri satis magnum pondus, quod secum tum attulerat, ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutum custodes sequebantur, nocte clausum asseruabant. Arpis domi primum desiderari quæriq; est cœptus: dein fama per totã vrbẽm vulgata, tumultum ꝓ principe amisso fecit: metuq; rerum nouarum extemplò nuncii ad Annibalem missi. Quib. nequa-

qua-

quaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, vt ambiguæ fidei virum
suspectum iam pridem habebat, & causam nactus erat tam ditis
hominis bona possidendi, vendendiq; ceterum vt iræ magis, quã
auaritiæ datum crederẽt homines, crudelitati quoq; grauitatem
addidit: coniugemq; eius ac liberos in castra accitos, quæstione *Arpos oppugnat Fabius consul.*
prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri argentiq; do-
XLVI mi relictum esset: satis cognitis omnibus, viuos combussit. Fa-
bius ab Suessula profectus, Arpos primũ institit oppugnare, vbi
quum a mille fere passib. castra posuisset, cõtemplatus ex propin-
quo situm vrbis mœniaque: quæ pars tutissima mœnib. erat, quã
maxime neglectã custodia vidit, ea potissimum aggredi statuit.
Comparatis omnibus, quæ ad vrbes oppugnãdas vsui sunt, cen-
turionũ robora ex toto exercitu delegit, tribunosq; viros fortes
eis præfecit: & milites sexcentos, quantum satis visum est, attri-
buit: eosq;, vbi quartæ vigiliæ signũ cecinisset, ad eum locũ sca-
las iussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, via infrequenti
per desertam partem vrbis, *eam portam scalis prius transgressos, ad
murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere* iubet: *& te-
nẽtes partẽ vrbis, cornu signũ dare, vt cætera copia admouerentur. pa-
rata omnia atq; instructa sese habiturum.* Ea impigre facta: & quod
impedimentum agentib. fore videbatur, id maximè ad fallendum
iuuit, imber à nocte media coortus, custodes, vigelesq; dilapsos
è stationibus suffugere in tecta coegit: sonituq; primo largioris
procellæ strepitum demolientium portam, exaudiri prohibuit:
lentior deinde æqualiorque accidens auribus, magnam partem
hominum sopiuit. Posteaquam partem tenuerunt, cornicines *Arpi nocte capti.*
in via paribus interuallis dispositos canere iubent, vt consulem
excirent. Id ibi factum ex composito est, signa efferri consul iu-
bet: ac paulò ante lucem per effractam portam vrbem ingredi-
XLVII tur. Tum demum hostes excitati sunt, iam & imbre conquie-
scẽte, & propinqua luce Præsidium in vrbe erat Annibalis, quin-
que millia fermè armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum
armabant. eos primos Pœni, nè quid ab tergo fraudis esset, hosti
opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque viis est:
quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam proxima portæ
occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter
se quidam Arpiniq; & Romani, atq; inde colloquia cœpta fieri:
percunctantib. Romanis, *quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam
Romanorum, quod ob meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris
Italici aduersus veteres socios Romanos bellũ gererent, & vectigalẽ ac
stipendiariam Italiam Africæ facerent?* Arpinis purgantib. *ignaros o-
mnium se venum à principib. datos, penè captos oppressosq; à paucis esse.*
Initio otto plures cum plurib. colloqui: postremo prætor Arpinus
ab suis ad consulẽ deductus, fideq; data inter signa aciesq; Arpini
repente pro Romanis aduersus Carthaginenses arma verterunt.

 Hispani

Hispani quoq; paulò minus mille homines, nihil prætera cum consule pacti, q̃ *vt sine fraude Punicum emitteretur præsidiũ* ad consulem transtulerunt signa. Carthaginensibus portæ patefactæ, emissiq; cum fide incolumes ad Annibalem Salapiã venerunt. Arpi sine clade vllius, præterquã vnius veteris proditoris noui perfugæ, restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari iussa, operaq; eorum forti ac fideli persæpè Respublica vsa est. Quum consulũ alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites centũ ac duodecim nobiles Campani per speciem prædandi ex hostiũ agro, p̃missu magistratuum ab Capua ꝓfecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum, qui essent, dixerunt, colloqui se cũ prætore velle. Cn Fuluius castris præerat. cui vbi nunciatum est, decẽ ex eo numero iussis inermib. deduci ad se, vbi quæ postularent, audiuit: (nihil autem aliud petebant, quã vt Capua recepta bona sibi restituerẽtur) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternũ expugnatum, amplius septẽ millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romę fœdum incẽdium per duas noctes ac diem vnum tenuit, solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem, cum Æquimelio Iugarioq; vico & in tẽplis Fortunæ ac matris Matutæ & Spei extra portam, latè vagatus ignis sacra profanaq; multa absumpsit. Eodem anno P. & Cn. Cornelii, quum in Hispania res prosperę essent, multosq; & veteres recipperent socios, & nouos adiicerent, in Africam quoq; spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subitò Carthaginensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiã societatemque facerent: & pollicerentur, *si perseueraret vrgere bello Carthaginenses, gratam eam rem fore senatui populoque Romano, & adnixuros, vt in tempore, & bene cumulatam gratiam referãt.* Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusq; cum legatis de ratione belli gerendi, vt veterum militum verba audiuit, q̃ multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tum ordinatæ disciplinæ animaduertit. Tũ primùm, vt ꝓ bonis ac fidelib. sociis facerent, orauit, *vt duo legationẽ referrẽt ad imperatores suos: vnus apud sese magister rei militaris remaneret, rudẽ ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita iam inde à principiis gentis maiores suos bella gessisse: ita se à pueris insuetos: sed habere hostem pedestri fidentem marte, cui se æquari robore viriũ velit, & sibi pedites cõparandos esse: & ad id multitudine hominũ regnũ abundare: sed armãdi ordinandiq; & instruendi eos, artẽ ignorare. omnẽ, velut fortè congregata turba sua inscia ac temeraria esset. Facturos se in præsentia q̃ vellet,* legati respõderunt, fide accepta, vt remitteret extemplo eum, si imperatores sui nõ comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regẽ remansit. Cum duob. Romanis relata Numidasque legatos in Hispaniã misit ad accipiendam fidem ab impera-

Romæ incendium.

XLVIII

Syphax rex Numidarum.

Numidarum gens ad pedestria bella rudis.

ratori-

ratorib. Romanis, iisdem mandauit *vt protinus Numidas, qui intra portas, seu præsidia Carthaginensiũ auxiliares essent, ad transitionẽ perlicerent.* Et Statorius ex multa iuuẽtute regi pedites cõscripsit: ordinatosq; proximè morem Romanum, instruendo & decurrendo signa seq. & seruare ordines docuit: & operi, aliisq; institutis militaribus ita assuefecit, vt breui rex nõ equiti magis fideret, quàm pediti: collatisq; æquo campo signis, iusto prœlio Carthaginensem hostem superaret. Romanis quoq; in Hispania legatorum regis aduentus magno emolumento fuit. namq; ad famam eorum trãsitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis iuncta amicitiã est. Quod vbi Carthaginẽses acceperunt, extemplo Galam in parte altera Numidiæ (Massyla ea gens vocatur) regnantem legatos mittunt. Filium Gala Masanissam habe- *Masanissa regis Gala filius.*
:LIX bat, septem & decem annos natũ, ceterum iuuenem ea indole, vt iam tum appareret, eius regnũ opulentius quàm quod accepisset, facturum. Legati quoniam Syphax se Romanis iunxisset, vt potentior societate eorũ aduersus reges populosque Africæ esset, docent: *melius fore Galæ quoq; Carthaginensibus iungi quamprimùm, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galæ, filio deposcente id bellum, vt exercitum mitteret. Q. Carthaginensium legionibus coniunctis, magno prælio Syphacem deuicit triginta millia eo prœlio hominum cæsa dicuntur. Syphax cum paucis equitib. in Maurusios ex *Syphax à Masanissa victus.* acie Numidas (extremi prope Oceanum aduersus Gadeis colũt) refugit: affluentibusq; ad famam eius vndique barbaris, ingentes breui copias armauit. cum quib. antequam in Hispaniam angusto diremptam freto traiiceret, Masanissa cum victore exercitu aduenit. isque ibi cũ Syphace ingenti gloria per se, sine vllis Carthaginensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quòd Celtiberum iuuentutem eadem mercede, quæ pacta cum Carthaginensib. erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos supra trecentos. inde in Italiam ad solicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modò eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem antè, quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt. *Celtiberum iuuentus descivit ad Romanos.*

EPITOME LIBRI XXV.

PVB. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos ædilis factus est. Annibal vrbem Tarẽtum præter arcem per Tarentinos iuuenes, qui se noctu venatum ire simulauerant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcij carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fuluio & Ap. Claudio Consulibus aduersus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. T. Sempronius Gracchus proconsul ab

hoſpite ſuo Lucano in inſidias deductus, à Magone interemptus eſt. Centenius Penula, qui centurio militauerat, quum petiſſet à ſenatu, vt ſibi exercitus daretur, pollicitusq; eſſet, ſi hoc impetraſſet, de Annibale victoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, & cum exercitu caſus eſt. Cn. Fuluius pr. male aduerſus Annibalem pugnauit: in quo prælio hominum ſexdecim millia ceciderunt; ipſe cum equitibus ducentis effugit. Capua obſeſſa eſt à Q. Fuluio, & Ap. Claudio Coſſ. Claudius Marcellus Syracuſas expugnauit anno tertio, & ingentem ſe virum geſſit in eo tumultu vrbis captæ. Archimedes intentus formis quas in puluere deſcripſerat, interfectus eſt. P. & Cn. Scipiones in Hiſpania tot tantarumque rerum feliciter geſtarum triſte exitium tulerunt, prope cum toto exercitibus cæſi, anno octauo, quam in Hiſpaniam inierant. amiſſaque prouinciæ poſſeſſio foret, niſi L. Marcij equitis Romani virtute, & induſtria, contractus exercituum reliquiis, eiuſdem hortatu, bina caſtra hoſtium expugnata eſſent, ad triginta ſeptem millia cæſa, ex mille octingentis præda ingens capta. dux Marcius appellatus eſt.

Salentinorum ignobiles vrbes ad Pœnum deficiunt.

DVM hæc in Africa atq; in Hiſpania geruntur, Annibal in agro Tarentino æſtatem conſumpſit, ſpe per proditionem vrbis Tarentinorum potiundæ. ipſorũ interim Salentinorũ ignobiles vrbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Brutiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos deſciuerant, Conſentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. & plures rediiſſẽt, ni L. Pomponius Veientanus præfectus ſociũm, proſperis aliquot populationib. in agro Brutio iuſti ducis ſpeciẽ nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone conflixiſſet. Magna ibi vis hominum, ſed inconditæ turbæ agreſtium ſeruorumq; cæſa aut capta eſt: minimumq; iacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros eſt captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & ante publicanus, omnibus malis artib. & Reipub. & ſocietatibus infidus, damnoſuſque. Sempronius Conſul in Lucanis multa prælia parua, haud vllum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorũ aliquot expugnauit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabãt ſecundæ aduerſæq; res, nõ fortunã magis quam animos hominum: I

Externis religionib. Roma inceſſitur.

tãta religio, & ea magna ex parte externa, ciuitatẽ inceſſit, vt aut homines, aut Dij repente alij viderentur facti. nec iam in ſecreto modo atq; intra parietes ac poſtes contemnebãtur Romani ritus; ſed in publico etiam ac foro Capitolioq; mulierum turba erat, nec ſacrificantiũ nec precãtium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mentes, quorum numerũ auxit ruſtica plebs, ex incultis diutino bello infeſtiſq; agris egeſtate & metu in vrbẽ cõpulſa: & quæſtus ex alieno errore facilis, quẽ velut ex conceſſæ artis vſu exercebant. Primo ſecretæ bonorũ indignationes exaudiebantur, deinde ad patres etiam, & ad publicam querimoniam exceſſit res. Incuſati grauiter ab ſenatu ædiles triumuirique capitales,

les, *quod non prohiberent*: quum euomere eam multitudinem e foro, ac disiicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit quin violarentur. Vbi potentius iam esse id malum apparuit, quam vt minores per magistratus sedaretur. M. Æmilio Prætori vrbis negotium ab senatu datum est, vt his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultum recitauit, & edixit, *vt quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscripta haberet, eos libros omnes literasque ad se ante Calendas Apriles deferret: ne quis in publico sacrove loco, nouo aut externo ritu sacrificaret.*

XI Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus Pontifex Maximus & C. Papirius C.F. Masso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius, Luci filius Masso decemuir sacrorum. In Lentuli locum Marcus Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Seruilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quintius Flaminius, decemuir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium iam appetebat tempus, sed quia consules bello intentos auocare non placebat. T. Sempronius Consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem, ab eo magister equitum est dictus Q. Fuluius Flaccus. Dictator primo comitiali die creauit consules, Q. Fuluium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulcrum, cui Sicilia prouincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fuluius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Syllanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego, P. Cornelius Scipio, cui post African⁹ fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem cum obsisterent tribuni plebis, negantes *rationem eius habendam esse, quòd nondum ad petendum legitima ætas esset: Si me,* inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum habeo.* Tanto inde fauore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, vt tribuni repente incœpto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem vnum instaurati, & congii olei in vicos singulos, dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fundulus ædiles plebeii aliquot matronas apud populum probri accusarunt: quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati, & Iouis epulum fuit ludorum causa. Q. Fuluius Flaccus tertium, Ap. Claudius

Scipio qui post Africanus dictus est, ante ætatem ædilis factus.

III consulatum ineunt. Et prætores prouincias sortiti sunt: P. Cornelius Sulla vrbanam & peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat: Cn. Fuluius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Sillanus Tuscos. Consulib. bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ; alter à Q. Fabio superioris anni consule, alter à Fuluio Centimalo acciperet. Prætorum, Fuluii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio Prætore: Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Iunio in Tuscos legiones vrbanæ prioris anni datæ.

Prouincia & exercitus diuisi.

T. Sempronio Graccho & P. Sempronio Tuditano imperium, prouinciæque Lucani & Galliæ cum suis exercitib. prorogatæ. item Publio Lentulo, qua vetus prouincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusæ, & qua Hieronis regnũ fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mutio Scæuolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus, duæ vrbanæ legiones à consulibus scriptæ, summaq; trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumij Pyrgensis cum magno prope motu iterum factum impedijt. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parẽ fraude auaritiaq; neminem in ciuitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populantẽ temere agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginenses. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant facta naufragia, & ea ipsa quæ vera renunciauerant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassatasq; naues paucis, & parui pretij rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, *multiplices fuisse merces* ementiebãtur. Ea fraus indicata M. Æmilio Prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen vllo senatusconsulto notata: quia patres ordinẽ publicanorum in tali tempore offensum nolebãt. populus seuerior vindex fraudis erat, excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Caruilij, quum rem inuisam infamemq; cernerent, * ducentûm millia æris multam M. Postumio dixerunt. cuius certandæ quũ dies aduenisset, conciliumq; tam frequens plebis adesset, vt multitudinem area Capitolii vix caperet: perorata causa, spes vna videbatur esse, si C. Seruilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summouerunt: sitellaque allata est, vt sortirentur, vbi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare, *vt concilio diem eximeret.* populus reclamare: & forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat. Quum in eo parum præsidij esset, turbandæ rei causa publicani per vacuum vi summo occupato loco, in eos irruperunt, iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fuluius consul tribunis, *Nonne videtis*, inquit, *vos in ordinẽ coactos esse? & rem ad seditionẽ spectare? ni propere dimittitis plebis concilium?* Plebe dimissa, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato vi atq; audacia publicanorum *M. Furium Camillũ, cuius exilium ruina vrbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis ciuib. passum esse. Decemuiros ante eum, quorum legib. ad eã diem viuerent; multos postea principes ciuitatis iudiciũ de se populi passos. Postumiũ Pyrgensem suffragiũ populo per vim extorsisse, conciliũ plebis sustulisse, tribunos in ordinẽ coegisse, cõtra populũ Romanũ aciẽ instruxisse,* IV

Postumij publicani fraus scelerata.

** Val. 2000. coron.*

locum

locum occupasse, vt tribunos à plebe intercluderet: tribus in suffragium
vocari prohiberet. nihil aliud à cæde ac dimicatione cótinuisse homines,
nisi patientia magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atq; au-
dacia paucorum: vinciq; se ac populum Romanum passi sint: & comitia,
quæ reus vi atq; armis prohibiturus erat, ne causa quærentib. dimica-
tionem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Hæc quum ab optimo
quoq; pro atrocitate rei acta essent, vimq; eam cõtra Rempubli-
cam pernicioso exemplo factã, senatus decerneret: cõfestim Car-

Rei capitalis dies Postumio dicitur.

uilij tribuni plebis omissa mũltæ certatione, rei capitalis diẽ Po-
stumio dixerunt: ac *ni vades daret, prehendi à viatore, atq; in carcerẽ*
duci iusserunt. Postumius vadib. datis nõ affuit. Tribuni vocaue-
runt plebẽ, quæ ita sciuit, *Si M. Postumius ante Calendas Maias nõ*
prodisset, citatusq; eo die nõ respõdisset, neq; excusatus esset, videri eum
in exilio esse: bonaq; eius venire, ipsi aqua & igni placere interdici. Sin-
gulis deinde eorũ qui turbę ac tumult⁹ cõcitatores fuerãt, rei ca-
pitalis diẽ dicere, ac vades poscere cœperũt. primo nõ dãtes, de-
inde etiã eos qui dare possent, in carcerẽ cõiiciebant; cuius rei pe-
riculũ vitantes, pleriq; in exiliũ abierunt. Hunc fraus publicano-

Pontifex maximus creatur Licinius Crassus.

V rum, deinde fraudẽ audacia protegẽs, exitũ habuit. Comitia inde
pontifici maximo creando sunt habita. Et comitia nouus põtifex
M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierũt:
Q. Fuluius Flaccus consul, qui & ante bis consul & cẽsor fuerat: &
T. Manlius Torquatus, & ipse duob consulatib. & cẽsura insignis:
& P. Licinius Crassus, qui & ædilitatẽ curulẽ petiturus erat. Hic
senes honoratosq; iuuenis in eo certamine deuicit. Ante hũc in-
tra centũ annos & viginti nemo præter P. Corneliũ Calussã pon-
tifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli nõ sedisset. Cõsules

Inopia iuniorum Romæ delectus ægre confectus.

quũ ægre delectum cõficerent, quod inopia iuniorum nõ facile in v-
trumque, vt & nouæ vrbanæ legiones, & supplementum veterib.
scriberetur, sufficiebat: senatus: senatus absistere eos incœpto ve-
tuit, *& triumuiros binos creari iussit: alteros qui citra, alteros qui vltra*
quinquagesimum lapidem in pagos foraq; & in conciliabula omnem
copiam ingenuorum inspicerent: & si qui roboris satis ad ferenda arma
habere viderentur, etiamsi nõdum militari ætate essent, milites facerent.
Tribuni plebis, si iis videretur, ad populũ ferrent: vt qui minores septem
& decẽ annis sacramento dixissent, iis perinde stipẽdia procederent, ac si
septem & decem annorum, aut maiores, milites facti essent. Ex hoc se-
natusconsulto creati triumuiri bini conquisitionem ingenuorum
per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literę M. Marcelli
de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu
recitatę sunt. Cannensis reliquiæ cladis, is exercitus erat relegat⁹
in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finem in Ita-
VI liam reportaretur. Hi permissu Lentuli primores equitũ centu-
rionumque, & robora ex legionib. peditum legatos in hyberna ad
M. Marcellum miserunt. è quibus vnus potestate dicendi facta,

Oratio pro militibus in Siciliã relegatis.

Consulẽ, inquit, te M. Marcelle in Italiã adissemus, quum primum de nobis, etsi nõ iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus in prouinciam nos morte regum turbatam ad graue bellum aduersus Siculos simul Pœnosq; mitti: & sanguine nostro vulneribusq; magistratib. satisfacturos esse: sicut patrum memoria qui capti à Pyrrho ad Heracleã erant, aduersus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quamquã quod ob meritum nostrum succensuistis Patres conscripti nobis, aut succensetis? Ambos mihi consules, & vniuersum senatũ intueri videor, quum te M. Marcelle intueor: quẽ si ad Cannas cõsulem habuissemus, melior & Reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine quæso priusquã de conditione nostra queror, noxam cuius arguimur, nos purgare. Si non Deûm ira nec fato, cuius lege immobilis rerũ humanarum ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit: militum, an imperatorum? Equidem miles nihil vmquam dicam de imperatore eo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperauerit de Republica: cui post fugam actam sit per omnes annos prorogatum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, & prouincias obtinere audiuimus. An vobis vestrũq; liberis ignoscitis facile patres conscripti, in hac vilia capita sæuitis? & cõsuli primoribusq; aliis ciuitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit: milites vtique morituros in aciẽ misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidem certamen, arma tradidit hosti (vt alias pudendas clades exercituum taceã) tamen tantum abfuit ab eo, vt vlla ignominia iis exercitibus quæreretur, vt vrbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur, & Caudinæ legiones quæ sine armis redierant Romã, armatæ remissæ in Samnium, eumdem illum hostem sub iugum miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem vero quisquã exercitum fugæ, aut pauoris insimulare potest? vbi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? vnde consul cũ equitibus quinquaginta fugit? vnde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captiuis redemptio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod Reipublicæ nos seruassemus: quod ad Consulem Venusiam redissemus, & speciem iusti exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quam apud patres nostros fuerant captiui, quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque in quo tenderent, in castris est mutatus: quæ tamen semel nauata Reipublicæ opera, & vno felici prælio recuperarunt. nemo eorum relegatus in exilium est: nemini spes emerendi stipendia adempta. hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus, vt quisquã ex Cannensi acie miles Romanus superesset, nihil obiici potest: non solum à patria procul Italiaque, sed ab hoste etiã relegati sumus: vbi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolẽdæ ignominiæ, ne qua placãdæ ciuium iræ, ne qua deniq; bene moriendi sit. Neq; ignominiæ finẽ, nec virtutis præmium petimus: modo experiri animum,

*mum, & virtutē exercere liceat. laborem & periculum petimus, vt vi-
rorum, vt militum officio fungamur. Bellū in Sicilia iam alterum an-
nū ingenti dimicatione geritur. vrbes alias Pœnus, alias Romanus ex-
pugnat: peditū & equitum acies concurrunt: ad Syracusas terra mariq;
res geritur. clamorē pugnantium, crepitumq; armorum exaudimus re-
sides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Seruorum
legionib. T. Sempronius Consul toties iā cum hoste signis collatis pugna-
uit: operæ pretium habent, libertatē, ciuitatemq;. pro seruis saltē ad hoc
bellum emptis nobis simul congredi cum hoste liceat, & oppugnādo quæ-
rere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis vrbib. oppugnandis
experiri virtutē: asperrima quæq; ad laborem periculumq; deposcimus,
vt quod ad Cannas faciendum fuit, quamprimum fiat. quoniam quic-*
VII *quid postea viximus, id omne destinatū ignominiæ est.* Sub hæc dicta
ad genua Marcelli procubuerunt. Marcellus id nec iuris, nec po-
testatis suæ esse dixit; senatui scripturum se, omniaq; de sentētia
patrum facturum esse. Hæ literæ ad nouos consules allatæ, ac
per eos in senatu recitatæ sunt, consultusque de his literis ita de-
creuit senatus: *Militibus qui ad Cannas commilitones suos pugnan-
tes deseruissent, senatui nihil videri Rempublicam committendam es-
se. si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod è Republica
fideque sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono mi-
litari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis
intra Italiam esset.* Comitia deinde à prætore vrbano de senatus
sententia, plebisque scito sunt habita: quibus creati sunt quinq;
viri muris turribusque reficiendis: & triumuiri bini, vni sacris
conquirendis, donisque persignandis: alteri reficiendis ædibus
Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed &
Spei erat extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ
fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum
continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa: duæ in Capi- *Prodigia.*
tolio ædes: vallum in castris, multis locis supra Suessulam, &
duo vigiles exanimati: murus turresque quædam Cumis non
ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens
visum volitare: sed rubere solito magis, sanguineoque similis.
Horum prodigiorum causa diem vnum supplicatio fuit, & per
aliquot dies consules rebus diuinis operam dederunt: & per eos-
dem dies sacrum nouendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio
iam diu & in spe Annibali, & in suspicione Romanis esset, causa
forte extrinsecus maturandæ eius interuenit. Phileas Tarentinus
diu iam per speciem legationis Romæ quū esset, vir inquieti ani-
mi & minime ocium, quo tum diuturno senescere videbatur,
patientis, aditum sibi ad obsides Tarentinos inuenit. custodie- *Obsides*
bantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec ciuita- *Tarentini*
ti eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis *custodia*
solicitatos, corruptis ædituis duob. quū primis tenebris custodia *educti.*
eduxisset.

eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima
vulgata per vrbem fuga est: emissiq; qui sequerentur. à Tarracina
cōprehensos omnes rettraxerunt, deducti in comitio, virgisq; ap-
probante populo cæsi, de saxo deiiciuntur. Huius atrocitas pœnæ VIII
duarum nobilissimarum in Italia Græcarum ciuitatum animos ir-
ritauit, tum publice, tum etiam singulos priuatim, vt quisq; tam
fœde interemptos aut propinquitate, aut amicitia contingebat.

Nobiles quidam Tarentini cum Annibale colloquuntur de prodendo Tarento.

Ex iis tredecim fere nobiles Tarentini coniurauerunt, quorum
Principes Nico & Philomenes erant, hi prius quam aliquid moue-
rent, colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciē venandi
vrbe egressi, ad eum proficiscuntur, & quum haud procul castris
abessent, ceteri sylua propè viā sese occuluerunt: Nico & Philo-
menes progressi ad stationes, comprehensiq;, vltro id petētes, ad
Annibalem deducti sunt. Qui quū & causas consilii sui & quid pa-
rarent, exposuissent: collaudati, oneratiq; promissis iubētur, vt fi-
dem popularib. facerent, prædandi causa se vrbe egressos: pecora
Carthaginensium, quæ pastum propulsa essent, ad vrbē agere. tu-
to ac sine certamine id facturos, promissum est. Cōspecta ea præ-
da iuuenum est: minusq; iterū ac sæpius id eos audere, miraculo
fuit. Cōgressi cum Annibale, rursus fide sanxerunt, *liberos Taren-
tinos, leges suaq; omnia habituros, neq; vllū vectigal Pœno pensuros, præ-
sidiumve inuitos recepturos: prodita præsidia Carthaginensiū fore.* Hæc
vbi conuenerunt, tunc vero Philomenes consuetudinem nocte
egrediundi redeundiq; in vrbē frequentiorem facere (& erat ve-
nandi studio insignis) canesq; & alios apparatus sequebatur: ca-
ptumq; ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatū reportā-
do, donabat aut præfecto, aut custodib. portarum. nocte maxime
commeare, propter metum hostium credebant. Vbi iam eo con-
suetudinis adducta res est, vt quocumq; noctis tēpore sibilo de-
disset signum, porta aperiretur: tēpus agendæ rei Annibali visum
est. Tridui via aberat: vbi, quo minus mirum esset vno, eodemq;
loco statiua eum tamdiu habere, ægrū simulabat, Romanis quo-
que, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora

Annibal Tarentū proficiscitur.

eius desierat. Ceterum posteaquam Tarentum ire constituit, de- IX
cem millib. peditum atq; equitum, quos in expeditione velocita-
te corporum ac leuitate armorū aptissimos esse ratus est, electis,
quarta vigilia noctis signa mouit. præmissisq; octuaginta fere Nu-
midis equitib. præcepit, vt discurrerēt circa vias, perlustrarentq;
oīa oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret,
progressus retraherent, obuios occiderent, vt prædonum magis
quam exercitus accolis species esset. ipse raptim agmine facto.
quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit, & ne
ibi quidem nunciato quo pergerent, tantum conuocatos milites
monuit, *via omnes irent, ne diuerti quemquā aut excedere ordinem a-
gminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipiēda essent: neu*

quid

quid nisi ducum iussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi.
Eadem ferme hora Tarentum fama peruenerat, *Numidas equites*
paucos populari agros, terroremq; latè agrestib. iniecisse. Ad quem nun-
cium nihil vltra motus præfectus Romanus, quam vt partē equi-
tum postero die luce prima iuberet exire ad arcendū populatio-
nib. hostē. interea adeo nihil obedienter curatū est, vt cōtra pro
argumento fuerit illa ꝓcursatio Numidarū, Annibalē exercitūq;
castris nō mouisse. Annibal cōcubia nocte mouit. dux Philome-
nes erat cum solito captæ venationis onere. ceteri proditores ea,
quæ composita erant, exspectabant. conuenerat autem, vt Philo-
menes portula assueta venationem inferens, armatos induceret:
parte alia portā Temenida adiret Annibal. Ea mediterranea re-
gione orientem spectabat, aliquantum intra mœnia includitur.
Quū portæ appropinquaret, editus ex cōposito ignis ab Annibale
est, refulsitq; idem redditum ab Nicone signum. extinctæ deinde
vtrimq; flammæ sunt. Annibal silentio ducebat ad portam. Nico
ex improuiso ad portas sopitos vigiles in cubilib. suis obtruncat,
portamq; aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equi-
tes subsistere iubet: vt quo res postulet, occurrere libero campo
possent. Et Philomenes portulæ parte alia qua cōmeare assuerat,
appropinquabat. nota vox eius, & familiare iā signū quū excitas-
set vigilē, dicētis, *vix sustinere grande bestia onus*, portula aperitur.
inferentes aprū duos iuuenes secutus ipse cū expedito venatore,
vigilem incautiùs miraculo magnitudinis in eos, qui ferebāt ver-
sū, venabulo traijcit. ingressi deinde triginta ferè armati, ceteros
vigiles obtruncant, refringuntq; portā maximā: & agmen sub si-
gnis confestim irrupit. inde cum silentio in forū ducti, Annibali
sese coniunxerūt. Tum duo millia Gallorū Pœnus in tres diuisa
partes per vrbē dimittit. Tarentinos & Afros q̄ maxima frequen-
tia occupare iubet; tumultu orto, Romanos passim cædi, oppida-
nis parci. sed vt fieri id posset, præcipit iuuenibus Tarentinis, *vt*
2 *vbi quē suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse*
iuberēt. Iam tumultus erat, clamorq;, qualis esse in capta vrbe so-
let: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Roma-
nos ad diripiendam vrbem credere coortos: Romanis seditio ali-
qua cū fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excita-
tus tumultu, in portū effugit, inde acceptus scapha, in arcē con-
fugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Roma-
na erat, à proditorib. ad hoc ipsū præparata, & inscienter à Græco
inflata, quis aut quib. signū daret, incertū efficiebat. Vbi illuxit,
& Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem
exemerunt & Græci Romanos passim cæde stratos cernentes, ab
Annibale captam vrbem senserūt. Posteaquam lux certior erat,
& Romani, qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant,
conticescebatq; paulatim tumultus: tum Annibal Tarētinos sine

Annibal ex insidiis Tarentum ingreditur.

Romani cæduntur capto Tarento.

armis

armis conuocare iubet. Conuenêre omnes, præterquam qui ce-
dentes in arcem Romanos ad omnem adeundam simul fortunam
prosecuti fuerant Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, te-

Annibal benigne alloquitur Tarentinos.

statusq;, *quæ præstitisset ciuibus eorum, quos ad Thrasimenum aut ad
Cannas cepisset:* simul *in dominationem superbã Romanorũ inuectus,
recipere se in domos suas quemq; iussit, & forib. nomen suum inscribere,
se domos eas, quæ inscripta nõ essent, signo extẽplo dato, diripi iussurum.
si quis in hospitio ciuis Romani* (vacuas autem tenebat domos) *no-
men inscripsisset, eum se pro hoste habiturum.* Concione dimissa, quũ
titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecisset, si-
gno dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est.

Arx Tarentina.

& fuit prædæ aliquantum. Postero die ad oppugnandam arcẽ du- XI
cit. q̃ quum & mari, quo in peninsulæ modum pars maior circũ-
luitur, & præaltis rupibus, & ab ipsa vrbe muro & fossa ingẽti se-
ptam videret: eoq; nec vi, nec operibus expugnabilem esse, ne aut
seipsum cura tuendi Tarentinos à maiorib. rebus moraretur: aut
in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce quũ
vellẽt, Romani facerent: vallo vrbem ab arce intersepire statuit,
non sine vlla etiam spe, cum prohibentib. opus Romanis manum
posse conseri: & si ferocius procurrissent, magna cæde ita atte-
nuari præsidij vires, vt facile per se ipsi Tarentini vrbẽ ab iis tueri
possent. Vbi cœptũ opus est, patefacta repente porta, in munien-
tes impetum fecerunt Romani: pelliq; se statio passa est, quæ pro
opere erat, vt successu cresceret audacia, pluresq; & lõgius pulsos
prosequerentur. Tum signo dato coorti vndiq; Pœni sunt, quos
instructos ad hoc Annibal tenuerat: nec sustinuere impetũ Roma-
ni, sed ab effusa fuga loci angustię eos, impedimentaq; alia opere
iam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam
præcipitati, occisiq; sunt plures in fuga quã in pugna. Inde & o-
pus nullo prohibente fieri cœptum, fossa ingens ducta, & vallum
intra eam erigitur: modicoq; post interuallo murum etiam eadẽ
regione addere parat, vt vel sine præsidio tueri se aduersus Ro-
manos possent. reliquit tamen modicum præsidium, vt simul in
faciendo muro adiuuaret. ipse profectus cũ ceteris copiis ad Ga-
lesum flumẽ (quinq; millia ab vrbe abest) posuit castra. Ex iis sta-
tiuis regressus ad inspiciendũ opus (quod aliquantũ opinione e-
ius celerius creuerat) spem cepit etiam arcem expugnari posse Et
est non altitudine, vt cetera tuta: sed loco plano posita, & ab vrbe
muro tantum ac fossa diuisa. Quum iam machinationũ omni ge-
nere & operibus oppugnaretur, missum à Metaponto præsidium
Romanis fecit animũ, vt nocte ex improuiso opa hostium inua-

Arcẽ Tarentinam oppugnat Annibal.

derẽt, alia disiecerunt, alia igni corruperũt. isq; finis Annibali fuit
ea parte arcem oppugnãdi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea
satis efficax, quia arcẽ tenentes, quia in peninsula posita imminet
faucibus portus mare liberũ habebant: vrbs cõtra exclusa mari-

timis

timis commeatibus, propiusq; inopiam erant obsidẽtes, quã obsessi. Annibal conuocatis principibus Tarentinis, omnes præsentes difficultates exposuit: *neq; arcē tã munitā expugnãdæ viam cernere, neq; in obsidione quicquã habere spei, donec mari potiãtur hostes. quod si naues sint quibus cõmeatus inuehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini, ceterum *ei qui consilium afferret, opem quoq; in eam rem afferendam esse* cẽsebãt. *Punicas enim naues ex Sicilia accitas id posse facere: suas quæ sinu exiguo intercluſæ essent, quũ claustra portus hostes haberent, quẽadmodũ inde in apertũ mare euasuras? Euadent,* inquit Annibal: *multa, quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. vrbem enim in campo sitã habetis, planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes. via quæ in portũ per mediam vrbem ad mare transmissa est, plaustris transueham naues haud magna mole. & mare nostrum erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcẽ. imo breui, aut relictã ab hostibus, aut cum hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extẽplo vndiq; plaustra iunctaq; inter se: & machinæ ad subducendas naues admotæ, munitumq; iter: quo faciliora plaustra minorq; moles in transitu esset. iumenta inde & homines cõtracti, & opus impigrè cœptũ: paucosq; post dies classis instructa ac parata circumuehitur arcem, & ante ipsum portũ anchoras iacit. Hunc statum rerum Annibal Tarẽti reliquit, regressus ipse in hyberna. Ceterum defectio Tarentinorum vtrum priore anno, an hoc facta sit, in diuersum auctores trahunt. plures propioresque

Annibalis industria

XII ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factum. Romæ cõsules prætoresq; vsq; ante diẽ quintũ Calẽdas Maias Latinæ tenuerũt. eo die perpetrato sacro in mõte, in suas quisq; prouincias proficiscũtur. Religio deinde noua obiecta est ex carminib. Marciani Vates hic Marcius illustris fuerat, & quũ inquisitio priore ãno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Æmilij prætoris vrbis, qui eam rẽ agebat, manus venerãt, is protinus nouo prætori Sullæ tradiderat. Ex huius Marcii duobus carminibus alterius postea aucta declarato auctoritas euẽtu, alteri quoq; cuius nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnẽ Troiugena Cannã Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in cãpo Diomedis cõserere manus. sed neq; credes tu mihi, donec cõpleris sanguine campum: multaq; millia occisa tua deferet amnis in pontũ magnum ex terra frugifera, piscib. atque auibus ferisq;, quæ incolunt terras, iis fiat esca caro tua. nã mihi ita Iupiter fatus est.* Et Diomedis Archiui campos, & Cannam flumẽ, qui militauerant in iis locis, iuxta atq; ipsam cladẽ agnoscebant. Tum alterum carmen recitatũ, nõ eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius ẽt scripturæ genere. *Hostẽ Romani si expellere vultis, vomicamq;, quæ gentium venit longe*

Marciana carmina.

Apollini

gressus. Ex propinquo cognoscit, *Hannonē cum exercitus parte profectum frumentatū: duo millia plaustrorum, inconditā inermemq́; aliam turbam aduenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumq́; formam, & militarem ordinē, immistis agrestibus iis ex terris, sublatū.* His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaq; in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus, impedimentisq; Beneuenti relictis, paulo ante lucem quum ad castra peruenissent, tantum pauoris iniecerunt, vt si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderūt: quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu poterant. Luce prima prœlium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed vt quibus locus æ-

Fuluius oppugnat Hannonis castra.

XIV quior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vicit tamen omnia pertinax virtus: & aliquot simul partibus ad vallū ac fossas peruentum est: sed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque conuocatis tribunis militum, consul absistendū temerario incœpto ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneuentum: dein postero castris se hostium iungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi possit. id quo facilius obtineatur, collegam quoque & exercitum eius se acciturum, totumq́; eo versurum bellum.* hæc consilia ducis, quum iam receptui caneret, clamor militum aspernātium tam segne imperium disiecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cuius præfectus Vibius ereptum vexillum trans vallum hostium traiecit: execratus inde seque & cohortem, si eius vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumq; in castra irrumpit. Iamq; intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignauiam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius princeps, primus cēturio, quum signifero signum ademisset: *Iam hoc signum, & hic cēturio,* inquit, *intra vallum hostium erit: sequātur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Iam & consul ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab reuocandis ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & ciuium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum vndique tela conicerentur, armaq; & corpora hostes obiicerēt, peruadunt, irrumpuntque. multi vulnerati; etiam quos vires sanguisq; desereret, vt intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaq; momento temporis, velut in plano sita, nec permunita castra. Cædes inde, non iam pugna erat, omnibus intra vallū permistis. supra sex millia hostium cæsa, supra septem millia capiuntur, cum frumentatoribus Campanis, omniq; plaustrorum

& iumentorum apparatu. capta & alia ingens præda fuit, quam Hanno populabundus passim quũ isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. inde deiectis hostium castris, Beneuentum reditum est. prædamq; ibi ambo consules (nam & Ap. Claudius eo post paulos dies venit) vendiderunt, diuiseruntque. & donati quorum opera castra hostium capta erant: ante alios Vibius Peli-gnus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Brutios rediit. Et Campani audita sua pariter sociorumq; clade, legatos ad Annibalem miserunt, qui nunciarẽt, *duos consules ad Beneuentum esse, diei iter à Capua: tantum non ad portas & muros bellum esse: ni properè subueniat, celerius Capuam q̃ Arpos, in potestatẽ hostium venturã ne Tarentum quidem, non modo arcẽ, tanti debere esse, vt Capuam, quã Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamq; populo Romano tradat.* Annibal *curæ sibi fore rem Campanã pollicitus*, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique quod ibi obsideretur, cura esse. C. Seruilius legatus ex auctoritate patrum à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot nauibus onustis in portũ Tarentinum inter hostium custodias peruenit. Cuius aduentu, qui antè in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant: vltro ad transeundum hostes vocabant, solicitabantq;. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaq; Metapontini extemplò metu quo tenebantur liberati, ad Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt: mouit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriũdi etiam cognatione iuncti erant, quàm ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici, cognatiq; litteras ac nuncios ad Hannonem Magonemq; qui in propinquo in Brutiis erant, miserunt, si exercitum ad mœnia admouissent, se in potestatem eorum vrbem tradituros esse. M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat quem facilè elici ad certamen temere ineundum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuuentutis Thurinæ eam ex industria cẽturiauerat, armaueratq; ad tales casus. Diuisis copiis inter se duces Pœni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad vrbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudis intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis

Hanno in Brutios redit.

XV

Metapontini ad Pœnos deficiunt.

paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis quam adiuuantibus euentum: & Carthaginensium acies de industria pedē referebat, vt ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret. Quo vbi ventum est, coorti cum clamore equites propere incōditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo vnde pugnabat stantem, extemplo in fugam auerterunt. Romani, quanquam circumuentos hinc pedes, hinc eques vrgebat, tamen aliquamdiu pugnam traxere, postremo & ipsi terga vertunt, atq; ad vrbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent: vbi Romanos fusos ad vrbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnū: permistosq; hostes vrbē inuasuros, ni propere portas claudāt.* ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, quum alij *vrbem tuendam,* inde alij *cedendum fortunæ, & tradendam vrbem victorib. censerent.* ceterum, vt plerumque, fortuna, & consilia mala vicerunt, Atinio cum suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mitē ac iustum consultum volebant, quàm respectū Romanorum, Carthaginenses in vrbem accipiunt. Consules à Beneuento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quę iam in hybernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consulatum tam opulentæ vrbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperio dempturos, quod vrbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Ceterum ne Beneuentum sine præsidio esset, & vt ad subita belli, si Annibal, (quod facturum haud dubitabant) opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, T. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui armatura Beneuentum venire iubent: legionibus statiuisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret. *Thurini Pœnis deditur.*

VI Graccho, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edere iecur, conspectique repente ex oculis abierunt. id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta seruata seruarentur: iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque iecinore intactos angues abisse. Quum aruspices *ad imperatorem id pertinere prodigium* præmonuissent, *& ab occultis cauendum hominibus, consilijsque,* nulla tamen prouidentia fatum imminens moueri potuit. Flauius Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum, quum pars ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat, & iam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus prætor. Is mutata repente voluntate locum gratiæ apud Pœnum quærens, neq; transire ipse, neq; trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris, & eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset, ad Magonem, qui in Brutijs *Prodigiū.* *Flauij Lucani proditio aduersus Gracchum.*

præerat, clam in colloquium venit: fideque ab eo accepta, si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum, in locum pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesque armare, & capere eas latebras, vbi ingentem numerum occuleret, iubet. Loco satis inspecto, atque vndique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flauius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se, ait, magnam inchoasse, ad quam perficiendã ipsius Gracchi opera opus esset, omniũ populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent: persuasisse, vt redirẽt in amicitiam Romanorũ: quando res quoq; Romana, quæ propè exitium clade Cannensi venisset, indies melior atque auctior fieret: Annibalis vis senesceret, ac propè ad nihilum venisset. veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam vnquã gentem magis exorabilem promptioremq; veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam maiorum suorum ignotũ? Hæc ab se,* ait, *dicta. ceterum ab ipso Graccho eadẽ hæc audire malle eos, præsentisq; contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consiliis edixisse è conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. ibi paucis verbis trãsigi rem posse, vt omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit.* Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatus. Hostes subito exorti: & ne dubia proditio esset, Flauius his se adiungit. tela vndiq; in Gracchum atq; equites coniiciuntur. Gracchus ex equo desiliit, idem ceteros facere iubet: hortaturque, *vt quod vnum reliquum fortuna fecerit, id honestent virtute. reliquum autẽ quid esset, paucis à multitudine in valle sylua ac montib. septa circumuentis, præter mortem? id referre, verũ præsenti torpore pecorũ modo inulti trucidẽtur, an toto animo à patiendo exspectandoq; euentu in impetum atque irã verso, agẽtes audentesq;, perfusi hostiũ cruore inter exspirantium inimicorũ cumulata armaq; & corpora cadant.* Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent, qui eam victimã præ se ad inferos misisset. eum decus eximium, egregiumq; solatium suæ morti inuenturum. inter hæc dicta paludamento circum læuum brachium intorto (nã ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Maior quàm pro numero hominum editur pugna. iaculis maximè aperta corpora Romanorum: & quum vndique ex altioribus locis in cauam vallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum præsidio viuum capere Pœni nituntur: ceterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeò infestus confertos inuasit, vt parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplò ad Annibalem misit, poniique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocant, periit. Sunt qui in agro Beneuentano prope Calorem flu-

Gracchus in insidias præcipitatus.

Gracchus occiditur.

nium

uium ostendant à castris cum lictoribus ac tribus seruis lauandi causa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atq; inermem, saxisque, quæ voluit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, vti loco puro, ea quæ antè dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumuentum scribant. adeò nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia fama est. Alii in castris Romanis sepultum ab suis: alii ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuiq; genti assuetis, ipso Annibale omni rerũ verborumq; honore exequias celebrãte. Hæc tradunt qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis qui ad Calorem fluuium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad C. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantib. cum exercitu Beneuentanis, fecit. *Coss. agrũ Campanum populantur.*

XVIII Consules agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim reuocarunt: & vix dum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti creuit; multisq; prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cauendum consules vna pugna fecerat, incaute atque inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parua vna res. sed in bello nihil tam leue est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. creuerat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterq; curatus fuerat. tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, euocari Crispinum iussit. quod vbi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in dissidio publicorum fœderum priuati iuris, paulum à ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Prouoco te*, inquit, *ad pugnam Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisq; aliis, vter bello melior sit, decernamus*. Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi ait hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se ab eo, etiam si acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet*. conuersusq; abibat. Enimuero ferocius tum Cãpanus *increpare mollitiem, ignauiamq;*, & se digna probra in insontem iacere, *hospitalem hostem* appellãs, *simulantemq; parcere cui sciat parem se non esse. si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & priuata iura esse putet, Badium Campanum*, *Badij Capani, & Crispini Romani duellum.*

num, T. Quintio Crispino Romano palam omnib. duobus exercitib. audientib. renunciare hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cũ hoste, cuius patriam ac penates publicos priuatosque oppugnatum venisset. si vir esset, congrederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur, itaq; tantum moratus, dum imperatores consuleret, *permitterentne sibi extra ordinem in prouocantem hostem pugnare*: permissu eorum arma cepit, equumq; conscendit, & *Badium* nomine compellans, ad pugnam euocauit. Nulla mora à Campano facta est, infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superque delapsum cum vulnere ex equo desiliit, vt pedes iacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atq; equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaque capta, cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus. Annibal ex agro Beneuentano castra ad Capuam quum XIX mouisset, tertio post die quã venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum posteaquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu quum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, vt in hostem admitterent equos. itaque equestre prælium erat, quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, vtrique parti parem metum præbuit, ne hostes noui aduentarent. velut ex composito vtrimq; signum receptui datum: reductique in castra prope æquo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, vt auerterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die quum vacua castra Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diuersos abiisse, incertus primo vtrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in aliis locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones, & magnitudine corporis & animi. is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à patrib. *vt sibi quinq; millia militum darentur: peritum & hostis & regionum breui opera pretium facturum: & quibus artib. ad id locorũ nostri & duces, & exercitus capti forẽt, iis aduersus inuentorẽ vsurũ.* Id non promissum magis stolide quã stolide creditum: tanquã eędẽ militares & imperatoriæ artes essent. data pro quinque octo millia militum, pars dimidia ciues, pars socij & ipse aliquantum volunta-

Prælium inter Consules & Annibalem.

M. Centenij postulatum in senatu.

luntariorum itinere in agris cóciuit: ac propè duplicato exercitu in Lucanos peruenit, vbi Annibal nequiquam fecutus Claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Annibalem ducem, & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranũ, alterum nouum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectauit pugnam, extemplò instructæ acies. pugnatum tamen, vt in nulla pari re duas amplius horas: concitata etiam, donec dux stetisset, Romana acie. postea quã is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit: fusa extemplò est Romana acies, sed adeò ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, vt ex tanta multitudine vix mille euaserint. *Centenius exercitus fusus.*

XX ceteri passim, alii alia peste absumpti sunt. Capua à consulib. interim summa vi obsideri cœpta est: quæq; in eam rem opus erant comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum conuectũ, ad Vulturni ostium, vbi nunc vrbs est, castellum communitum: (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, vt & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodq; Mutius prætor ex Etrũria coemerat, ab Ostia cõuectum est, vt exercitui per hyemem copia esset. Ceterum super eã cladem, q̃ in Lucanis accepta erat, Volonũ quoq; exercitus, qui viuo Graccho summa fide stipendia fecerat (velut exauctoratus morte ducis) ab signis decessit. Annibal nõ Capuam neglectam, neq; in tanto discrimine desertos volebat socios: sed prospero ex temeritate vnius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusq; opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium prætorem Apuli legati nunciabant *primo dum vrbes quasdam Apulorum quæ ad Annibalem desciuissent oppugnaret, intentius rẽ egisse: postea nimio successu & ipsum & milites præda impletos in tantam licentiam so-* *Capua à Coss. obsessa.* *Volonum exercitus à signis decessit.*

XXI *cordiamq; effusos, vt nulla disciplina militia esset.* Annibal quum sæpè aliàs, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra mouit. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fuluius erant. quò vbi allatum est, hostes aduentare, propè est factum, vt iniussu prætoris signis conuulsis in aciem exirent. nec res vlla magis tenuit, q̃ spes haud dubia, suo arbitrio, vbi vellent, acturos. Nocte insequenti Annibal quũ tumultuatũ in castris, & plerosq; ferociter signum vt daret instititisse duci ad arma vocãtes sciret: haud dubius prosperæ pugnæ occasionẽ dari: tria millia expeditorũ militum in villis circa vepribusq; & sylnis dispont, q signo dato simul omnes è latebris exilirent & Magonẽ, ac duo fermè millia equitum, qua fugam inclinaturã credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fuluius est cunctatus,

Fuluij exercitus ab Annibale fusus.

non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumq; quo loco ipsorum tulisset animus: deinde per libidinem aut metum deserentium locum prima legio, & sinistra ala primo instructæ, & in longitudinem porrectæ acies: clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac virium esse: & quacumq; impetum fecissent, hostes perrupturos: nil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal quidem haud quaquam simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam cōparandus, vbi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit: cetera à fronte pulsa, à tergo atque alis circumuenta acies eo vsque est cęsa, vt ex duodeuiginti millibus hominum duo millia haud amplius euaserint. castris hostes potiti sunt. Hæc clades su- XXII
per aliam alia Romam quum essent nunciatæ, ingens quidē & luctus & pauor ciuitatem cepit. sed tamen quia consules, vbi summa rerum esset, ad id locorū prospere gererent, minus his cladibus cōmouebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lectorium, M. Mitilium, qui nuntiarent, *vt reliquias duorum exercituum cum cura colligerent; darentq; operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladē) & vt desertores de exercitu volonū conquirerent.* Idem negotij P. Cornelio datum. cui & delectus mandatus erat. isq; per fora conciliabulaque edixit, *vt conquisitio volonum fieret, iiq; ad signa reducerentur.* Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui vt quæq; naues ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam.

A consulibus & Nerone prætore Capua oppugnatur.

Tum ambo consules circumsederunt vrbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciuerunt. Is quoq; modico ibi præsidio ad tuendum locum relicto, ceteris cum omnib. copiis ad Capuā descendit, ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres exercitus diuersis partibus opus aggressi, fossa, valloque circumdare vrbem parant: & castella excitant modicis interuallis. multisque simul locis cū prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant, vt postremo portis, muroque se contineret Campanus. Prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi: qui quererentur, *desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, vt tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumuallatis ferret.* Consulibus literæ à P. Cornelio prætore missæ,

vt prima-

vt priusquā clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, vt qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasq; res secū auferrent. liberos fore suaq; omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent: post eam diem quiq; exissent, quique ibi māsissent, hostium futuros numero. ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, vt vltro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, spe aut vi, aut dulo arcis Tarentinæ potiundæ. quod vbi parum processit, ad Brundusium flectit iter: prodi id oppidū ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque, quib. Annibal magnifice respondit: *& antea soluisse obsidionem, & nunc aduentum suum consules non laturos.* cum hac spe dimissi legati, vix regredi

Campani legatos mittunt ad Annibalem.

XXIII Capuam, iam duplici fossa valloq; cinctam potuerunt. Quū maxime Capua circumuallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem venit. prærerquam vi ac virtute ducis exercitusque intestina etiā proditione adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, vtrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ vrbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, qui ab nouis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos iussit: & fidem dare *si tradita forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse.* Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque conuerterant, ne quid falleret tale admissum. Seruus vnus exulum pro transfuga intromissus in vrbem, conuentis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam naui retibus operti, circumuectiq; ita ad castra Romana, collocutiq; cum transfugis. & idem sæpius eodē modo alii atque alii, postremo ad octuaginta facti. & quum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana euaserat, excepit. Damasippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat, huius vtiq; redimendi & Epicidæ cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, iam tum Ætolorum, cuius gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. ad colloquium de redemptione eius missis medius maxime, atque vtrisque opportunus locus ad portam Trogilorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo quum sæpius cōmearent, vnus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerādo lapides, æstimandoq; ipse secum qui in fronte paterent:

Damasippus Lacedæmoni⁹.

ſimul altitudinem muri, quantum proxime coniectura poterat, permenſus, humilioremq; aliquanto priſtina opinione ſua & ceterorum omnium ratus eſſe, & vel mediocribus ſcalis ſuperabilem: ad Marcellum rem refert. Haud ſpernenda res viſa, ſed quũ adiri locus, qui ob idipſum intentius cuſtodiebatur, non poſſet, occaſio quærebatur, quam obtulit transfuga, nuncians, *diem feſtum Dianæ per triduum agi, & quia alia in obſidione deſint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito vniuerſo plebi, & per tribus à principib. diuiſo.* Id vbi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electiſque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibuſq;, & ſcalis in occulto comparatis, ceteris ſignum dari iubet, vt mature corpora curarent, quietiq; darent: nocte in expeditionem eundum eſſe. Inde vbi temporis viſum, quo de die co* iam vini ſatias, principiumque ſomni eſſet, ſigni vnius milites ferre ſcalas iuſſit, & ad mille fere armati tenui agmine per ſilentium eo deducti. Vbi ſine ſtrepitu ac tumultu primi euaſerunt in murum, ſecuti ordine alij; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

Romani Syracuſarum mœnia nocte ſcalis admotis ingrediuntur.

Iam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, XXIV pluribuſque ſcalis in murum euadebant, ſigno ab Hexapylo dato: quo per ingentem ſolitudinem erat peruentum, quia magna pars in turribus epulati, aut ſopiti vino erant, aut ſemigraues potabant. paucos tamen eorum comprehenſos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon eſt portula, ea magna vi refringi cœpta: & è muro ex compoſito tuba datum ſignum erat: & iam vndique nec furtim, ſed vi aperte gerebatur res, quippe ad Epipolas, frequentem cuſtodiis locum, peruentum erat: terrendiq; magis hoſtes erant, quam fallendi; ſicut territi ſunt. nam ſimul ac turbatum eſt auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque vrbis: omnia teneri cuſtodes rati, alij per murum fugere, alij ſalire de muro, præcipitarique turba pauentium. magna pars tamen ignara tanti mali erat. & grauatis omnibus vino ſomnoq; & in vaſtæ magnitudinis vrbe partium ſenſu non ſatis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis vrbẽ ingreſſus, excitauit conuertitq; omnes ad arma capienda, opemque, ſi quam poſſent, iam captæ prope vrbi ferendam. Epicides ab inſula, quã ipſi Naſon vocant, citato profectus agmine: haud dubius quin paucos per negligentiam cuſtodum tranſgreſſuros murum expulſurus foret, occurrentib. pauidis tumultum augere eos dictitans, & maiora ac terribiliora vero afferre: poſtquam conſpexit omnia circa Epipolas armis completa, laceſſito tantum hoſte paucis miſſilib. retro in Acradinam agmen conuertit: non tam vim, multitudinemque hoſtium metuens, quam ne qua inteſtina fraus per occaſionem oriretur, clauſaſque inter tumultum Acradinæ atque inſulæ inueniret portas.

Marcel-

Marcellus vt mœnia ingressus ex superioribus locis vrbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis vidit, illacrymasse dicitur: partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria vrbis. Atheniēsium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginensibus tanto cum discrimine gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesq; præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea quum vniuersa occurrerent animo, subiretq; cogitatio, iā illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura: priusquam signa Acradinæ admoueret præmittit Syracusanos, qui inter præsidia Romana, vt ante dictum est, fuerant, vt alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam vrbem. *Marcellus Syracusas intuitus illacrymat.*

XXV Tenebant Acradinæ portas, murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ij nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in extrema parte vrbis versus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneæque insulæ, percommodus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argiuus ab Epicide impositus, ad quem missus à Marcello Sosis, vnus ex interfectorib. tyranni. quum lōgo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello *tempus eum ad deliberandum sumpsisse.* Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admouerent castra, legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse: Marcellus vt Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim & Thicam (nomina partium vrbis, & instar vrbium sunt) posuit castra: timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri à discursu miles auidus prædæ non posset. Legati ab Thica & Neapoli cum infulis, & velamentis venerunt, precantes, *vt à cædibus & ab incendiu parceretur.* De quorum precib. quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret, cetera præda futura*; castraq; tectis parietum pro muro septa, portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque forib. quum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta *vt inuiolatus ad Epicidem rediret*, reducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Auersis omnibus ad tumulum ex parte captæ vrbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad an- *Philodemus tradito Romanis Euryalo*

ad Epicidem redit. ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque nauibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta nauib. Epicide & Syracusanis relictis. edoctisque Carthaginensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum nauibus post paucos dies redit, multis (vt fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus. Marcellus Euryalo recepto, præsidioq; addito, vna cura erat liber, ne qua a tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Acradinam inde ternis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturũ se, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes vtrimque fuissent, repente aduentus Hippocratis & Himilconis, vt vltro vndique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates castris ad magnum portum communitis, signoq; ijs dato qui Acradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat: & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit. & classis Punica littori, quod inter vrbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidij Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen maiorem hostes præbuerunt, quam certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum à munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in vrbem compulit, satisq; iam etiam in posterum videbatur prouisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile vtrorumque animos auerteret à belli consilijs. nam tempore autumni, & locis natura grauibus, multo tamen magis extra vrbem, quam in vrbe intoleranda vis æstus per vtraque castra omnium ferme corpora mouit. & primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: vt aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur: aut assidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaq; funera, & mors ob omnium oculos esset, & vndique dies noctesque ploratus audirentur. postremo ita assuetudine mali effetauerant animos; vt non modo non lacrymis, iustoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent: iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem exspectantium; mortuique ægros ægri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent, & vt ferro potius morerentur, ferro quidam inuadebant soli hostium stationes. Multo tamen maior vis pestis Pœnorum castra quam Romana, diu circumsedendo Syracusas cæde aquisque affecerat magis. Ex hostium exercitu Siculi vt primum videre ex grauitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas vrbes dilapsi sunt. at Carthaginenses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus

Pestilentia.

XIII

cibus

cibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes
perierunt. Marcellus, vt tanta vis ingruebat mali, adduxerat in
vrbem suos: infirmaq; corpora tecta & vmbræ recreauerãt. mul-
XXVII ti tamẽ ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt. Deleto
terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerãt,
haud in magna oppida, ceterum & situ & munimentis tuta: tria
millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab Ostio & com-
meatus, è ciuitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant.
Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita
exposita fortuna sociorum, vt spem faceret, *non ipsis modo saluta-
rem opem ferri posse. sed Romanos quoque in capta quodammodo vrbe
capi:* perpulit, vt onerarias naues quam plurimas omni copia re-
rum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur
centum triginta nauibus longis, & septuaginta onerarijs profe-
ctus à Carthagine, prosperos satis ventos ad traijciendum in Si-
ciliam habuit, sed iidem venti superare eum Pachynum prohibe-
bant: Bomilcaris aduentus fama primo, dein præter spem mora,
quum gaudium & metũ inuicem Romanis Syracusanisque præ-
buisset: Epicides metuens, ne, si pergerent iidem qui tum tene-
bant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Afri-
cam repeteret: tradita Acradina mercenariorum militum duci-
bus, ad Bomilcarem nauigat, classem in statione versa in Africam
habentem, atque timentem nauale prœlium, non tam quod im-
par viribus aut numero nauium esset (quippe etiam plures habe-
bat) quam quod venti aptiores Romanæ quam suæ classi flarent:
perpulit tandem, vt fortunam nanalis certaminis experiri vellet.
Et Marcellus quum & Siculum exercitum ab tota insula conciri
videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam aduentare,
ne simul terra marique inclusus vrbe hostium vrgeretur, quanq̃
impar numero nauium erat, prohibere aditu Syracusarum Bo-
milcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium
Pachynum stabant, vbi primum trãquillitas maris in altum eue-
xisset, concursuræ. Itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot
sæuierat, prior Bomilcar mouit: cuius prima classis petere altum
visa est, quo facilius superaret promontorium. ceterum postquã
tendere ad se Romanas naues vidit, incertum qua subita territus
re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nunciis Heracleam,
qui onerarias naues retro Africam repetere iuberent, ipse Sici-
liam præteruectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repente de-
stitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ vrbis redi-
XXVIII ret, Agrigentum nauigat, exspectaturus magis euentum, quàm
inde quicquam moturus. Quæ vbi in castra Siculorum sunt nun-
ciata, *Epicidẽ Syracusis excessisse, à Carthaginensibus relictam insu-
lam, & prope iterum Romanis traditam,* legatos de conditionibus
dedendæ vrbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum,

qui

Bomilcaris classis fugit, ne re, cũ Romana pugnaret.

De conditionib. dedendæ vrbis Syracusarum agitur.

qui obsidebantur, ad Marcellū mittunt. Quū haud fermè discre-
paret, quin quæ vbiq; regum fuissent, Romanorum essent: Siculis cete-
ra cum libertate ac legibus suis seruaretur: euocatis ad colloquium
iis, quibus ab Epicide credita res erat, missos se simul ad Marcellum, xxx
simul ab eo ad exercitum Siculorū, aiunt, vt vna omnium qui obside-
rentur, quiq; extra obsidionem essent, fortuna esset: ne ve alteri propriè
sibi paciscerentur quicquā. Recepti deinde ab iis, vt necessarios ho-
spitesque alloquerentur, expositis quæ pacta iam cum Marcello
haberent, oblata spe salutis perpulere eos, vt secum præfectos
Epicidis, Polycletum & Philistionem & Epicidem cui Sydon co-
gnomen erat, aggrederētur. interfectis iis, & multitudine ad con-
cionem conuocata: & inopiam, qua ipsi inter se fremere occultè
soliti erant conquesti: & quamquam tot mala vrgerent, negarūt
fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea
paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatē Sy-
racusanorum, non odium: nam vt occupatas res ab satellitibus Annibа-
lis, deinde Hieronymi, Hippocrate atq; Epicide audierint, tum bellum
mouisse, & obsidere vrbē cœpisse: vt crudeles tyrannos eius, nō vt ipsam
vrbē expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicide intercluso ab
Syracusis, & præfectis eius occisis, Carthaginensib. omni possessione Sici-
liæ terra mariq; pulsis quā superesse causam Romanis, cur non perinde
ac si Hiero ipse viueret, vnicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Sy-
racusas esse velint? Itaq; nec vrbi nec hominib. aliud periculi, quā ab se-
metipsis esse, si occasionē recōciliandi se Romanis prætermisissent. eam au-
tē, qualis illo momento hora sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab
impotentib. tyrannis apparuisset. Omnium ingēti assensu oratio au-
dita est. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, xxxi
placuit. ex ipsorum deinde Prt. numero missi oratores ad Mar-
cellum, quorum Princeps. Neque primo, inquit, Syracusani à vobis
defecimus; sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quàm in
nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam,
sed satellites regij Hippocrates atque Epicides, oppressis nobis hinc metu,
hinc fraude, turbauerunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis
libertatis tēpus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde
eorum qui oppressas tenebant Syracusas, quumprimum arbitrij nostri
esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma: dedendos nos, vr-
bem, mœnia: nullam recusandam fortunam, quæ imposita à vobis fue-
rit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæq; vrbis Græcarum Dij tibi
dederunt Marcelle, quicquid vmquam terra mariq; memorādum ges-
simus, id tuis triumphi titulo accedit fama ne crede malis, quanta vrbs
à te capta sit, quàm posteris quoq; eam spectaculo esse. quo quisquis ter-
ra, quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginen-
sibusq; trophæa, nunc tua de nobis ostendat, incolumesq; Syracusas fa-
miliæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum, tutelaq; habēdas tra-
das. ne plus apud vos Hieronymi quam Hieronis memoria momēti fa-
ciat.

Syracusanorum oratores ad Marcellū missi.

*ciat. diutius ille multo amicus fuit, quàm hostis, & illius etiã benefa-
cta persensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.*
Omnia & impenetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos
plus belli ac periculi erat. namque transfugæ tradi se Romanis
rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem com-
pulere metum. arreptisque armis prætores primum obtruncant,
inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtu-
lit, irati interfecerunt, atque omnia, quæ in promptu erant, di-
ripuere. tum ne sine ducibus essent, sex præfectos creauere, vt
terni Acradinæ ac Nasso præessent. Sedato tandem tumultu ex-
sequentibus sciscitando mercenariis, *quæ acta cum Romanis essent,*
dilucere id quod erat, cœpit: aliam suam, ac transfugarum cau-
XXX sam esse. In tempore legati à Marcello redierunt, *falsa eos suspi-
cione incitatos* memorantes: *nec causam expetendæ pœnæ eorum vl-
lam Romanis esse.* Erat ex tribus Acradinæ præfectis Hispanus,
Mericus nomine, ad eum inter comites legatorum de industria
vnus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Me-
ricum nactus, primum quo in statu reliquisset Hispaniam, (&
nuper inde venerat) exponit. *omnia Romanis ibi obtineri armis. pos-
se eum, si operæ precium faciat, principem popularium esse: seu militare
cum Romanis, seu in patriam reuerti libeat. contra si malle obsideri
pergat: quam spem esse terra mariq; clauso?* Motus hic Mericus, quũ
legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit:
qui per eundem illum Hispanum secretus ab alijs ad Marcellum
deductus quum fidem accepisset, composuissetq; agendæ rei or-
dinem, Acradinam redit. Tum Mericus, vt ab suspicione prodi-
tionis auerteret omnium animos, negat *sibi placere legatos com-
meare vltro citroq;, neque recipiendum quemquam, neq; mittendum:
& quo intentius custodiæ seruentur, opportuna loca diuidenda præfectis
esse, vt sua quisq; partis tutandæ reus sit.* Omnes assensi sunt par-
tibus diuidendis: ipsi regio euenit ab Arethusa fonte vsque ad
ostium magni portus, id vt scirent Romani, fecit. Itaque Mar-
cellus nocte nauim onerariam cum armatis remulco quadrire-
mis trahi ad Acradinam iussit: exponitque milites regione por-
tæ, quæ propè fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia
factum esset, expositosque milites porta vt conuenerat, rece-
pisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia A-
cradinæ aggreditur, ità vt non eos solum, qui Acradinam tene-
bant, in se conuerteret, sed ab Nasso etiam agmina armatorum
concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Ro-
manorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naues instructæ
iam ante, circumuectæque, ad Nassum armatos exponunt, qui
improuiso adorti semiplenas stationes, & ad apertas fores por-
tæ, qui paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine
Nassum cepere, desertam trepidatione & fuga custodum, neque
vllis

Trãsfugæ & mercenarij milites obuium quemq; interficiunt.

Mericus Hispanus prodidit Acradinam.

num, T. Quintio Crispino Romano palam omnib. duobus exercitib. audientib. renunciare hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cū hoste, cuius patriam ac penates publicos priuatosque oppugnatum venisset. si vir esset, congrederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur, itaq; tantum moratus, dum imperatores consuleret, *permitterentne sibi extra ordinem in prouocantem hostem pugnare*: permissu eorum arma cepit, equumq; conscendit, & *Badium* nomine compellans, ad pugnam euocauit. Nulla mora à Campano facta est, infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superque delapsum cum vulnere ex equo desiliit, vt pedes iacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atq; equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaque capta, cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus. Annibal ex agro Beneuentano castra ad Capuam quum XIX

Prælium inter Consules & Annibalem.

mouisset, tertio post die quā venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum postea quam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu quum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, vt in hostem admitterent equos. itaque equestre prælium erat, quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, vtrique parti parem metum præbuit, ne hostes noui aduentarent. velut ex composito vtrimq; signum receptui datum: reductique in castra prope æquo Marte discessere. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, vt auerterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die quum vacua castra Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diuersos abiisse, incertus primo vtrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille circumducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in aliis locis bene gerendæ rei fortuna oblata est.

M. Centenij postulatum in senatu.

M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones, & magnitudine corporis & animi. is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à patrib. *vt sibi quinq; millia militum darentur: peritum & hostis & regionum moreni opera pretium facturum: & quibus artib. ad id locorū nostri & duces, & exercitus capti forēt. ijs aduersus inuentorē vsurū.* Id non promissum magis stolide quā stolide creditum: tanquā eędē militares & imperatoriæ artes essent. data pro quinque octo millia militum, pars dimidia ciues, pars socij & ipse aliquantum volunta-

luntariorum itinere in agris cóciuit: ac propè duplicato exercitu in Lucanos peruenit, vbi Annibal nequiquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Annibalem ducem, & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranū, alterum nouum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectauit pugnam, extemplò instructæ acies. pugnatum tamen, vt in nulla pari re duas amplius horas: concitata etiam, donec dux stetisset, Romana acie. postea quā is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractę cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit: fusa extemplò est Romana acies, sed adeò ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, vt ex tanta multitudine vix mille euaserint. *Centenius exercitus fusus.*

XX ceteri passim, alii alia peste absumpti sunt. Capua à consulib. interim summa vi obsideri cœpta est: quæq; in eam rem opus erant comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum conuectū, ad Vulturni ostium, vbi nunc vrbs est, castellum communitum: (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, vt & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodq; Mutius prætor ex Etruria coemerat, ab Ostia cōuectum est, vt exercitui per hyemem copia esset. Ceterum super eā cladem, q̄ in Lucanis accepta erat, Volonū quoq; exercitus, qui viuo Graccho summa fide stipendia fecerat (velut exauctoratus morte ducis) ab signis decessit. Annibal nō Capuam neglectam, neq; in tanto discrimine desertos volebat socios: sed prospero ex temeritate vnius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusq; opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium prætorem Apuli legati nunciabant *primo dum vrbes quasdam Apulorum quæ ad Annibalem desciuissent oppugnaret, intentius rē egisse: postea nimio successu & ipsum & milites præda impletos in tantam licentiam socordiamq; effusos, vt nulla disciplina militia esset.* *Capua à Coss. obsessa.* *Volonum exercitus à signis decessit.*

XXI Annibal quum sæpè aliàs, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra mouit. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fuluius erant. quò vbi allatum est, hostes aduentare, propè est factum, vt iniussu prætoris signis conuulsis in aciem exirent. nec res vlla magis tenuit, q̄ spes haud dubia, suo arbitrio, vbi vellent, acturos. Nocte insequenti Annibal quū tumultuatū in castris, & plerosq; ferociter signum vt daret institisse duci ad arma vocātes sciret: haud dubius prosperæ pugnæ occasionē dari: tria millia expeditorū militum in villis circa vepribusq; & syluis disponit, q̄ signo dato simul omnes è latebris exilirent & Magonē, ac duo fermè millia equitum, qua fugam inclinaturā credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fuluius est cunctatus,

Fului exercitus ab Annibale fusus.

non tam sua vlla spe, quam militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurrentium, consistentiumq; quo loco ipsorum tulisset animus: deinde per libidinem aut metum deserentium locum prima legio, & sinistra ala primo instructæ, & in longitudinem porrectæ acies: clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac virium esse: & quacumq, impetum fecissent, hostes perrupturos: nil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal quidem haud quaquam simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam cõparandus. vbi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit; cetera à fronte pulsa, à tergo atque alis circumuenta acies eo vsque est cęsa, vt ex duodeuiginti millibus hominum duo millia haud amplius euaserint. castris hostes potiti sunt. Hæc clades super aliam alia Romam quum essent nunciatæ, ingens quidẽ & luctus & pauor ciuitatem cepit. sed tamen quia consules, vbi summa rerum esset, ad id locorũ prospere gererent, minus his cladibus cõmouebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lectorium, M. Mitilium, qui nuntiarent, *vt reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentq; operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladẽ) & vt desertores de exercitu voloнũ conquirerent.* Idem negotij P. Cornelio datum. cui & delectus mandatus erat. isq; per fora conciliabulaque edixit, *vt conquisitio volonum fieret, ijq; ad signa reducerentur.* Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui vt quæq; naues ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo consules circumsederunt vrbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciuerunt. Is quoq; modico ibi præsidio ad tuendum locum relicto, ceteris cum omnib. copiis ad Capuã descendit, ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres exercitus diuersis partibus opus aggressi, fossa, valloque circumdare vrbem parant: & castella excitant modicis interuallis. multisque simul locis cũ prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant, vt postremo portis, muroque se contineret Campanus. Prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi: qui quererentur, *desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, vt tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumuallatis ferret.* Consulibus literæ à P. Cornelio prætore missæ, *vt prius-*

XXII (right margin, beside "Hæc clades su-")

A consulibus & Nerone pratore Capua oppugnatur.

vt priusquã clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, vt qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasq; res secũ auferrent. liberos fore suaq; omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent: post eam diem quiq; exissent, quique ibi mãsissent, hostium futuros numero. ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, vt vltro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, spe aut vi, aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. quod vbi parum processit, ad Brundusium flectit iter: prodi id oppidũ ratus. ibi quoque cum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque, quib. Annibal magnifice respondit: *& antea soluisse obsidionem, & nunc aduentum suum consules non laturos.* cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, iam duplici fossa valloq; cinctam potuerunt. *Campani legatos mittunt ad Annibalem.*

XXIII Quũ maxime Capua circumuallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem venit. præterquam vi ac virtute ducis exercitusque intestina etiã proditione adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, vtrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ vrbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, qui ab nouis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos iussit: & fidem dare *si tradita forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse.* Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque conuerterant, ne quid falleret tale admissum. Seruus vnus exulum pro transfuga intromissus in vrbem, conuentis paucis, initium colloquendi de tali re fecit, deinde in piscatoria quidam naui retibus operti, circumuectiq; ita ad castra Romana, collocutiq; cum transfugis. & idem sæpius eodẽ modo alii atque alii. postremo ad octuaginta facti. & quum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana euaserat, excepit. Damasippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat, huius vtiq; redimendi & Epicidæ cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, iam tum Ætolorum, cuius gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. ad colloquium de redemptione eius missis medius maxime, atque vtrisque opportunus locus ad portam Trogilorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo quum sæpius cõmearent, vnus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerãdo lapides, æstimandoq; ipse secum qui in fronte paterent: *Damasippus Lacedæmonius.*

Nn 5 simul

simul altitudinem muri, quantum proxime coniectura poterat, permensus, humilioremq; aliquanto pristina opinione sua & ceterorum omnium ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellum rem refert. Haud spernenda res visa, sed quū adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, non posset, occasio quærebatur, quam obtulit transfuga, nuncians, *diem festum Dianæ per triduum agi, & quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito vniuerso plebi, & per tribus à principib. diuiso.* Id vbi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusq;, & scalis in occulto comparatis, ceteris signum dari iubet, vt mature corpora curarent, quietiq; darent: nocte in expeditionem eundum esse. Inde vbi temporis visum, quo de die co* iam vini satias, principiumque somni esset, signi vnius milites ferre scalas iussit, & ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi euaserunt in murum, secuti ordine alij; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

Romani Syracusarum mœnia nocte scalis admotis ingrediuntur.

Iam mille armatorum ceperant partem, quum ceteræ admotæ, pluribusque scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato: quo per ingentem solitudinem erat peruentum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraues potabant. paucos tamen eorum comprehensos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula, ea magna vi refringi cœpta: & è muro ex composito tuba datum signum erat: & iam vndique nec furtim, sed vi aperte gerebatur res, quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, peruentum erat: terrendiq; magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt. nam simul ac turbatum est auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque vrbis: omnia teneri custodes rati, alij per murum fugere, alij salire de muro, præcipitarique turba pauentium. magna pars tamen ignara tanti mali erat. & grauatis omnibus vino somnoq; & in vastæ magnitudinis vrbe partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis vrbē ingressus, excitauit conuertitq; omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, iam captæ prope vrbi ferendam. Epicides ab insula, quā ipsi Nason vocant, citato profectus agmine: haud dubius quin paucos per negligentiam custodum transgressuros murum expulsurus foret, occurrentib. pauidis tumultum augere eos dictitans, & maiora ac terribiliora vero afferre: postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilib. retro in Acradinam agmen conuertit: non tam vim, multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Acradinæ atque insulæ inueniret portas. XXIV

Marcel-

Marcellus vt mœnia ingressus ex superioribus locis vrbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis vidit, illacrymasse dicitur: partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria vrbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant: & tot bella cum Carthaginensibus tanto cum discrimine gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesq; præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis. ea quum vniuersa occurrerent animo, subiretq; cogitatio, iã illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura: priusquam signa Acradinæ admoueret præmittit Syracusanos, qui inter præsidia Romana, vt ante dictum est, fuerant, vt alloquio leni pellicerent hostes ad dedendam vrbem. *Marcellus Syracusas intuitus illacrymat.*

XXV Tenebant Acradinæ portas, murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ij nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus postquam id incœptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in extrema parte vrbis versus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneæque insulæ, percommodus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argiuus ab Epicide impositus, ad quem missus à Marcello Sosis, vnus ex interfectorib. tyranni. quum lõgo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello *tempus eum ad deliberandum sumpsisse.* Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admouerent castra, legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse: Marcellus vt Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim & Thicam (nomina partium vrbis, & instar vrbium sunt) posuit castra: timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri à discursu miles auidus prædæ non posset. Legati ab Thica & Neapoli cum infulis, & velamentis venerunt, precantes, *vt à cædibus & ab incendiis parceretur.* De quorum precib. quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret, cetera præda futura*; castraq; tectis parietum pro muro septa, portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque forib. quum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta *vt inuiolatus ad Epicidem rediret*, reducto præsidio tradidit tumulum Romanis. *Philodemus tradito Romanis Euryalo* Auersis omnibus ad tumulum ex parte captæ vrbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad an-

Ad Epicidem redit. ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque nauibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta nauib. Epicide & Syracusanis relictis. edoctisque Carthaginensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum nauibus post paucos dies redit, multis (vt fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus. Marcellus Euryalo recepto, præsidioq; addito, vna cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Acradinam inde ternis castris per idonea disposítis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturũ se, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes vtrimque fuissent, repente aduentus Hippocratis & Himilconis, vt vltro vndique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates castris ad magnum portum communitis, signoq; ijs dato qui Acradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat: & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit. & classis Punica littori, quod inter vrbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidij Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen maiorem hostes præbuerunt, quam certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum à munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in vrbem compulit, satisq; iam etiam in posterum videbatur prouisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. *Pestilentia.* Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile vtrorumque animos auerteret à belli consilijs. nam tempore autumni, & locis natura grauibus, multo tamen magis extra vrbem, quam in vrbe intoleranda vis æstus per vtraque castra omnium ferme corpora mouit. & primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: vt aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur: aut assidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaq; funera, & mors ob omnium oculos esset, & vndique dies noctesque ploratus audirentur. postremo ita assuetudine mali efferauerant animos; vt non modo non lacrymis, iustoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent: iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem exspectantium: mortuique ægros ægri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent. & vt ferro potius morerentur, ferro quidam inuadebant soli hostium stationes. Multo tamen maior vis pestis Pœnorum castra quam Romana, diu circumsedendo Syracusas cæde aquisque affecerat magis. Ex hostium exercitu Siculi vt primum videre ex grauitate loci vulgati morbos, in suas quisque propinquas vrbes dilapsi sunt. at Carthaginenses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus

cibus

cibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, vt tanta vis ingruebat mali, adduxerat in vrbem suos: infirmaq; corpora tecta & vmbræ recreauerât. mul-
XX- ti tamē ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt. Deleto
VII terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerât, haud in magna oppida, ceterum & situ & munimentis tuta: tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab Ostio & commeatus, è ciuitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, vt spem faceret, *non ipsis modo salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo vrbe capi:* perpulit, vt onerarias naues quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemque suam augerent. Igitur centum triginta nauibus longis, & septuaginta onerarijs profectus à Carthagine, prosperos satis ventos ad traijciendum in Siciliam habuit, sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant: Bomilcaris aduentus fama primo, dein præter spem mora, quum gaudium & metū inuicem Romanis Syracusanisque præbuisset: Epicides metuens, ne, si pergerent iidem qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret: tradita Acradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem nauigat, classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem nauale prœlium, non tam quod impar viribus aut numero nauium esset (quippe etiam plures habebat) quam quod venti aptiores Romanæ quam suæ classi flarent: perpulit tandem, vt fortunam naualis certaminis experiri vellet. Et Marcellus quum & Siculum exercitum ab tota insula conciri videret, & cum ingenti commeatu classem Punicam aduentare, ne simul terra marique inclusus vrbe hostium vrgeretur, quanq̃ impar numero nauium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, vbi primum trāquillitas maris in altum euexisset, concursuræ. Itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot sæuierat, prior Bomilcar mouit: cuius prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. ceterum postquā tendere ad se Romanas naues vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nunciis Heracleam, qui onerarias naues retro Africam repetere iuberent, ipse Siciliam præteruectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ vrbis rediret,
XX- ret, Agrigentum nauigat, exspectaturus magis euentum, quàm
VIII inde quicquam moturus. Quæ vbi in castra Siculorum sunt nunciata, *Epicidē Syracusis excessisse, à Carthaginensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam,* legatos de conditionibus dedendæ vrbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui

Bomilcaris classis fugit, ne cū Romanis pugnaret.

De conditionib. dedenda vrbis Syracusarum agitur.

ciat. diutius ille multo amicus fuit, quàm hostis, & illius etiã benefa-
cta persensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.
Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos *Trãsfuga*
plus belli ac periculi erat. namque transfugæ tradi se Romanis *& merce-*
rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem com- *narij mili-*
pulere metum. arreptisque armis prætores primum obtruncant, *tes obuium*
inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtu- *quemq; in-*
lit, irati interfecerunt, atque omnia, quæ in promptu erant, di- *terficiunt.*
ripuere. tum ne sine ducibus essent, sex præfectos creauere, vt
terni Acradinæ ac Nasso præessent. Sedato tandem tumultu ex-
sequentibus sciscitando mercenariis, *quæ acta cum Romanis essent,*
dilucere id quod erat, cœpit: aliam suam, ac transfugarum cau-
XXX sam esse. In tempore legati à Marcello redierunt, *falsa eos suspi-*
cione incitatos memorantes: *nec causam expetendæ pœnæ eorum vl-*
lam Romanis esse. Erat ex tribus Acradinæ præfectis Hispanus,
Mericus nomine, ad eum inter comites legatorum de industria
vnus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Me-
ricum nactus, primum quo in statu reliquisset Hispaniam, (&
nuper inde venerat) exponit. *omnia Romanis ibi obtineri armis. pos-*
se eum, si operæ precium faciat, principem popularium esse: seu militare
cum Romanis, seu in patriam reuerti libeat. contra si malle obsideri
pergat: quam spem esse terra mariq; clauso? Motus hic Mericus, quũ *Mericus*
legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: *Hispanus*
qui per eundem illum Hispanum secretus ab alijs ad Marcellum *prodidit*
deductus quum fidem accepisset, composuissetq; agendæ rei or- *Acradi-*
dinem, Acradinam redit. Tum Mericus, vt ab suspicione prodi- *nam,*
tionis auerteret omnium animos, negat *sibi placere legatos com-*
meare vltro citroq;, neque recipiendum quemquam, neq; mittendum:
& quo intentius custodiæ seruentur, opportuna loca diuidenda præfectis
esse, vt sua quisq; partis tutandæ reus sit. Omnes assensi sunt par-
tibus diuidendis: ipsi regio euenit ab Arethusa fonte vsque ad
ostium magni portus, id vt scirent Romani, fecit. Itaque Mar-
cellus nocte nauim onerariam cum armatis remulco quadrire-
mis trahi ad Acradinam iussit: exponitque milites regione por-
tæ, quæ propè fontem Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia
factum esset, expositosque milites porta vt conuenerat, rece-
pisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia A-
cradinæ aggreditur, ita vt non eos solum, qui Acradinam tene-
bant, in se conuerteret, sed ab Nasso etiam agmina armatorum
concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Ro-
manorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naues instructæ
iam ante, circumuectæque, ad Nassum armatos exponunt, qui
improuiso adorti semiplenas stationes, & ad apertas fores por-
tæ, qui paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine
Nassum cepere, desertam trepidatione & fuga custodum, neque

Nassus capitur à Romanis.

vllis minus præsidij, aut pertinaciæ ad manendum: q̃ transfugis fuit: quia ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus vt captam esse Nassum didicit, & Acradinæ regionem vnam teneri, Mericumque cum præsidio suis adiunctum, receptui cecinit: ne regiæ opes, quarum fama maior q̃ res erat, diriperentur. Suppresso impetu militũ, & ijs qui in Acradina erant transfugis spacium locusque fugæ datus est: & Syracusani tandem liberi metu, portis Acradinæ apertis, oratores ad Marcellum mittunt: *nihil petentes aliud, quam incolumitatem, sibi, liberisq; suis.* Marcellus concilio aduocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo inter præsidia Romana fuerant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quam paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse, sed pleraq; eorum quo debuerint, recidisse: fœderumq; ruptorum ipsos ab se grauiores multo, quam populus Romanus voluerit, pœnas exigisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas, non vt populus Romanus seruam ciuitatem haberet, sed ne transfugarum duces captã & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia Romana fuerint: vel Hispanũ ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorũ postremo serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumq;, circa mœnia Syracusana terra mariq; tam diu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse, quã capere Syracusas potuisse.*

Syracusæ diripiendæ militi Romano data.

Inde quæstor cũ præsidio ad Nassum ad accipiendam pecuniam regiam, custodiendamq; missus: diripiendaq; vrbs militi data est, custodibusq; diuisis per domos eorũ, qui intra præsidia Romana fuerunt. Quũ multa iræ, multa auaritiæ fœda exempla ederentur; Archimedẽ memoriæ proditũ est, in tanto tumultu; quantum capta vrbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentũ formis, quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectũ. ægre id Marcellum tulisse, sepulturæq; curam habitam, & propinquis etiam inquisitis, honori p̃sidioq; nomen ac memoriã eius fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ. in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cũ qua viribus æquis certabatur.

T. Otacilius agrũ circa Vticã depopulatur.

Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Vticam ab Lilybæo transmisit. & quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusq; in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Vticam, prædamq; omnis generis retro ad naues egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerarijs nauibus frumẽto prædaq; onustis [illegible]:idq; frumentum extemplo Syracusas misit, quod ni tam [illegible] pore subuenisset, victorib. victisq; pariter perniciosa tam [illegible] at.

Quæ in Hispania gesta sint.

Eadem æstate in Hispania, cum biennio ferme nihil [illegible] um memora-

morabile factum eſſet, conſiliiſq; magis quàm armis bellum gereretur. Romani imperatores egreſſi hybernis copias coniunxerunt ibi conſilium aduocatum, omniumq; in vnum congruerunt ſententiæ: *quando ad id locorum id modo actum eſſet, vt Aſdrubalem tendentem in Italiã retinerent: tempus eſſe id iam agi, vt bellũ in Hiſpania finiretur.* & ſatis ad id virium credebãt acceſſiſſe, triginta millia Celtiberorum ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erant Aſdrubal Giſgonis filius, & Mago coniunctis caſtris quinque fermè dierum iter ab Romanis aberat. Propior erat Amilcaris filius Aſdrubal, vetus in Hiſpania imperator, ad vrbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani, & ſpes erat ſatis ſuperq; ad id virium eſſe: illa reſtabat cura, ne fuſo eo perculſi, alter Aſdrubal & Mago, in auios ſaltus monteſq; recipientes ſeſe, bellum extraherent. Optimum igitur rati diuiſis bifariam copiis totius ſimul Hiſpaniæ amplecti bellum, ita inter ſe diuiſerunt: vt P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum ſociorumq; aduerſus Magonem duceret, atque Aſdrubalem: Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus Celtiberis adiunctis cum Aſdrubale Barchino bellũ gereret. Vna profecti ambo duces exercituſq; Celtiberis prægredientibus, ad vrbem Anitorgin in conſpectu hoſtium, dirimenti amne, ponunt caſtra. Ibi Cn. Scipio cum quibus antè dictum eſt copiis ſubſtitit, *Scipiones exercitum partiuntur.*

XXXII & P. Scipio profectus ad deſtinatam belli partem. Aſdrubal poſtquam animaduertit exiguum Romanum exercitum in caſtris, & ſpem omnem in Celtiberorum auxiliis eſſe: peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio: cum vtraque caſtra plena Hiſpanorum eſſent, per occulta colloquia paciſcitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, *vt copias inde abducant:* Nec atrox viſum facinus: non enim vt in Romanos verterent arma agebatur: & merces, quanta vel pro bello ſatis eſſent, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipſa, tum reditus domum fructuſq; videndi ſuos ſuaq; grata vulgo erant; itaq; non ducibus facilius quam multitudini perſuaſum eſt: ſimul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, ſe ne retinerent. Id quidem cauendum ſemper Romanis ducibus erit, exemplaq; hæc vere pro documentis habenda, *ne ita externis credãt auxiliis, vt non plus ſui roboris, ſuarumq; propriè viriũ in caſtris habeant.* *Celtiberorum perfidia.*

Signis repentè ſublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus cauſam, obteſtantibuſq; vt manerent, Romanis reſpõdentes, quã *domeſtico ſe auocari bello.* Scipio poſtquam ſocii nec precibus nec vi retineri poterant, nec ſe aut parem ſine illis hoſti eſſe, aut fratri rurſus coniungi vidit poſſe; nec vllum aliud ſalutare conſilium in promptu eſſe, retro quantum poſſet, credere ſtatuit, in id omnis cura intentus, nec vbi hoſti æquo ſe cõmitteret loco, qui tranſ-

Masanissa socius Carthaginensium.

gressus flumen propè vestigiis abeuntium insistebat. Per eos forte dies P. Scipionem par terror, periculum maius ab nouo hoste vrgebat. Masanissa erat iuuenis, qui eo tempore erat socius Carthaginensium, quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum equitatu Numidarum & aduenienti P. Scipioni occurrit. & deinde assiduè dies noctesq; infestus aderat vt non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos exciperet, sed ipsis obequitaret castris, inuectusq; in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpè incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tẽpus vllum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsique intra vallum, adempto rerum omnium vsu, quum propè iusta obsidio esset, futuramq; arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum aduentare fama erat, Pœnis coniunxisset: dux cautus & prudens Scipio, victus necessitatibus temerarium capit consilium, vt nocte Indibili obuiam iret, & quocumque occurrisset loco, prœlium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoq; T. Fonteio legato, media nocte profectus cum obuiis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies pugnabant, superior tamen, vt in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum & equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto aduersus Numidas certamine nouo, tertius insuper aduenit hostis. duces Pœni assecuti ab tergo iam pugnantes, ancepsq; prœlium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quàmve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori & offerenti se vbi plurimus labor erat, latus dextrum lancea traiicitur, cuneusq; is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, vt exanimem labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, *imperatorem Romanum cecidisse.* Hæc peruagata passim vox, vt & hostes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie duce amisso fieri cœpta est. ceterũ vt ad erumpendum inter Numidas, aliaq; leuium armatorũ auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantũ equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant, cæsique propè plures in fuga, quam in pugna sunt. nec superfuisset quisquam ni præcipiti iam ad vesperum die nox interuenisset. Haud segniter inde duces Pœni fortuna vsi, confestim è prœlio, vix necessaria quiete data militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt: nõ dubia spe quũ copias coniunxissent, debellari posse. Quo vbi est ventum, inter exercitus ducesq; victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu de-

Indibilis.

Victores Pœni Cn. Scipionem insequuntur.

tu delecto, & aliquam pro haud dubio parem victoriam exspectare. Ad Romanos, nondum quidem fama tantæ cladis peruenerat, sed tamen mœstum quoddam silentium erat, & tacita diuinatio: qualis iam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, coniectura etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quàm ad vllam bonam spem pronior erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem nisi defunctos fraterno bello: sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse? aut ab tergo non secutum fratrem? vt si prohibere quominus in vnum coirent & duces, & exercitus hostium non posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias.* His anxius curis, id modo esse salutare præsens credebat, cedere inde quantum posset, & inde vna nocte ignaris hostibus & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, vt senserunt, profectos hostes præmissis Numidis, quam poterant maximè citato agmine sequi cœperunt, ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen quantum possent: tamen tuto vt simul pugnarent, procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur.

xxxvi Ceterum nunc agendo nunc sustinendo agmen, quum aliquandiu haud multum procederetur, & nox iam instaret, reuocat a prœlio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis, & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant, dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitib. aderant, apparebatque parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse: circumspectare atq; agitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circum inucere. sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, vt nec virgula vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ aliive vlli operi apta inueniri posset: nec natura quicquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet: omnia fastigio leni subuecta. vt tamen aliquam imaginem valli obiicerent: clitellas iumentis alligatas velut struentes ad altitudinem solitam circumdabant: cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, vbi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam aduenere, in tumulum quidem perfacile agmen erexere. munitionis vero facies noua primo eos velut miraculo quodam tenuit: quum duces vndique vociferarentur, *quid starent? & non ludibrium illud vix feminis puerisve morandis satis validum distraherent, diriperentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant. ceterum neque transilire, neque

Cn. Scipionis exercitus funditur.

 molm

moliri onera obiecta: nec cedere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facilè erat. Tardatis diu quum amoliri obiecta onera, armatis dedissent viam, pluribusq; idem partibus fieret, capta iam vndique castra erant: pauci ab multis, perculsique a victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset syluas, in castra P. Scipionis, quib' T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. *Cn. Scipionem alii in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinqua castris turrim perfugisse. hanc igni circumdatam, atq; ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captā. omnesq; intus cum ipso imperatore occisos.* Anno septimo postquam in Hispaniam venerat Cn. Scipio, vndetrigesimo die post fratris mortem est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ maior quam per totam Hispaniam fuit. Quin apud ciues partem doloris & exercitus amissi, & alienata prouincia, & publica trahebat clades Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantq; duces: Cneum tamen magis quod diutius præfuerat iis, priorq; & fauorem occupauerat, & specimen iustitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat. Quum deleti exercitus, amissæque Hispaniæ viderentur, vir vnus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis, animique & ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, maioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omneis militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, iunxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atq; honore, vt castris citra Iberum communitis: quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset: subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum fuit) muniendis castris, conuehendisque commeatibus consumptum: & omnia imperia milites quum impigrè, tum haud quaquam abiecto animo exequebantur. Ceterum postquā Asdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab nouo duce milites viderunt: recordati quos paulo antè imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent: flere omnes repente, & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes: alii strati humi suum quisq; nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso minitante & increpante Marcio, *quod in muliebres & inutiles se proiecissent fletus, potius quàm ad tutandos semetipsos & Rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores*

Cn. Scipionis mors.

L. Marcius res Hispaniæ perditas restituit.

Asdrubal reliquias exercitus Scipionum aggreditur.

ratores fu... fierent: quum subito clamor tubarumque sonus (iam enim prope vallum hostes erant) exauditur. inde verso repente in iram ..., discurrunt ad arma: ac velut accensi rabie discurrunt ad portas, & in hostem negligenter atque incompositè venientem incurrunt. Extemplò improuisa res pauorem incutit Pœnis: mirabundique *vnde tot hostes tam subito exorti propè deleto exercitu forent: unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis: quis imperator ... Scipionib. cæsis extitisset: quis castris præesset: quis signū ... dedisset pugnæ.* ad hæc tot iam nec opinata, primò omnium incerti, stupentesque referunt pedem: dein valida impressione pulsi, terga vertunt & aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra auidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Carthaginenses trepidè primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderent, metu substitisse rati, cõtemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit, nam etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum, succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quàm audax animum adiecit, vt vltro castra hostium oppugnaret, *simul faciliùs esse ratus vnius Asdrubalis expugnari castra, quam si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi: simul aut si successisset cœptis, recepturum se afflictas res: aut si pulsus esset, tamen vltro inferendo arma contemptum sui dempturum.* Ne tamen subita res, & nocturnus terror etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosq; sibi milites ratus, concione aduocata ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros viuos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrū, milites fortuna fidem cuiuis facere potest, mihi hoc imperium, vt amplū iudicio vestro, ita re ipsa graue ac solicitum esse. quo enim tempore, nisi metus mœrorē obstupefaceret, vix ita compos mei essem, vt aliqua solatia inuenire ægro animo possem: cogor vestram omnium vicem quod difficillimum in luctu est, vnus consolari. & ne tum quidem, vbi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conseruare possim, cogitandum est: auertere animum ab assiduo mœrore libet, præsto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesq; curis insomnem agitant, & excitant sæpe somno, neu se, neu inuictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu Rempublicam patiar inultam: & suā disciplinam suaq; instituta sequi iubent. Et vt imperio ... nemo obedientior me vno fuerit, ita post mortem suam quod quisq; in re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere ... velim milites, non lamentis lacrymisq; tanquam extinctos prosequi (viuunt enim vigentq; fama rerum gestarum)*

Asdrubalis exercitus repellitur.

XXXVIII

Marcij ad milites oratio.

sed

sed quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia profecto species hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prælium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus extinctum esse nomen Romanum: & cuius populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto sæuitia fortunæ emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die quum signum receptui dedi, sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in maiorem gloriam atque opportunitatem volui: vt postmodum præparati incautos, armati inermes, atque etiam sopitos per occasionem aggredi possitis. Nec huius occasionis spem milites forte temere, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci, a multis victi, à victoribus castra tutati sitis: nihil aliud respondeatis, quam id ipsum, timentes vos, omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosque fuisse. Et ita se res habet. ad id, quod ne timeatur fortuna facit, minime tuti sunt homines. quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua vltro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos: eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes iustas esse. clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, pauentesque ad necopinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos illa cædes edatur, à qua vos hesterno die reuocatos ægre ferebatis. Scio audax videri consilium: sed in rebus asperis & tenui spe fortissima quæque consilia tutissima sunt. quia si in occasionis momento, cuius prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam quæraris. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est: & iam tentastis vestras atque illorum vires. si diem proferimus, & hesternæ eruptionis fama contemni desierimus, periculum est, ne omnes duces omnesque copiæ conueniant. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium: quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt diuidendo copias periere duces nostri, ita separati ac diuisi opprimi possent hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil præter noctis proximæ opportunitatem exspectemus. Ite Diis bene iuvantibus, corpora curate, vt integri vigentesque eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis. Læti & audiere ab nouo duce nouum consilium, & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & maior pars noctis quieti data est, quarta vigilia mouere. Erant vltra proxima castra sex millium interuallo distantes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis caua intererat condensa arboribus, in huius syluæ medio fermè stadio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto ce-

Marcius Asdrubalis castra

[illegible]

terræ capti ... ne ad proximos hostes ductæ. & quum sta- *noctu in-*
tio ... in vallo custodiæ essent: velut in sua *vadit.*
castra ... penetrauere. inde signa canunt,
& ... pars semisopitos hostes cædunt, pars ignis es-
cas, ... ijciunt: pars portas occupant, vt fugā
inter... simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos
sensibus ... nec prouidere quicquam sinunt. incidunt in-
ermes ... armatorum. alii ruunt ad portas, alii obse-
ptis itineribus ... vallum saliunt. & vt quisque euaserat, proti-
nus ad castra ... vna cohorte & equitibus ex occul-
to prouenienti ... cæsiq; ad vnum omnes sunt. quam-
quam etiam ... ex cæde effugisset, adeo raptim captis pro-
prioribus castris ... altera transcursum castra ab Romanis est, vt
præuenire ... non posset. Ibi verò longius ab hoste *Altera ca-*
aberant, & quia ... pabulatum, lignatum & prædatum *stra prio-*
quidam ... neglecta magis omnia ac soluta inuene- *ribus vi-*
re: arma ... posita: milites inermes, aut humi *ctrix capit*
sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portas- *Marcius.*
que. Cum his ... solutisq; Romani calentes adhuc ab re-
centi pugna, ferocesque victoria prœlium ineunt. itaque nequa-
quam resisti ... potuit. intra portas concursu ex totis ca-
stris ad primum clamorem, ex tumultu facto, atrox prœlium o-
ritur: diuq; tenuisset, ni cruenta scuta Romanorū visa indicium
alterius cladis ... atq; inde pauorem iniecissent. hic terror in
fugam ... effusiq; qua iter est, nisi quos cædes oppres-
sit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expu-
gnata ductu L. Marcij. Ad triginta septem millia hostiū cæsa, au-
ctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinū ser-
monem vertit, captos ad mille octingentos triginta, prædam in-
gentem partam ... clypeum argenteum * pondo centum ** Val.*
triginta ... cum imagine Barchini Asdrubalis. Valerius Antias *1380. co-*
vna castra Magonis capta tradit, septem millia cæsi hostium: al- *ron.*
tero prœlio eruptione pugnatum cum Asdrubale, decem millia
occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque
millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequere-
tur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcij *Marcij*
ducis est. & ... gloriæ eius etiam miracula addunt: *flammam* *gloria.*
ei ... sine ipsius sensu, cum magno pauore circum-
stantium ... victoria eius de Pœnis, ... sque
ad incendium Capitolij fuisse in templo clypeum, Marcium appella-
tum, cum imagine Asdrubalis. Quietæ deinde aliquamdiu in Hi-
spania res fuere, ... post tantas acceptas inuicem illa-
tasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

XL Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis
quum cetera ... tanta fide atq; integritate composuisset,

Syracuſana ſpolia.

vt nō modò ſuā gloriam, ſed etiā maieſtatem populi Romani augeret: ornamenta vrbis, ſigna tabulaſq;, quibus abundabāt Syracuſæ, Romā deuexit. hoſtium quidem illa ſpolia, & parta belli iure: ceterū inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæque hinc ſacra profanaque omnia vulgo ſpoliandi, factum eſt, quæ poſtremò in Romanos Deos, templum idipſum primum, quod à Marcello eximiè ornatum eſt, vertit. videbātur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa: propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium fermè ciuitatum Siciliæ ad eum conueniebant. diſpar vt cauſa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracuſas aut non deſciuerant, aut redierant in amicitiam, vt ſocii fideles accepti, cultique: quos metus poſt captas Syracuſas dediderat, vt victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud paruæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicides & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius nouus ab Annibale in locum Hippocratis miſſus, Libyphœnicū generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & ſub Annibale magiſtro omneis belli artes edoctus. Huic ad Epicide & Hannone Numidæ dati auxiliares, cum quibus ita peruagatus eſt hoſtium agros, ita ſocios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempore cuique auxilium, adiit: vt breui tempore totam Siciliam impleret nominis ſui. nec ſpes alia maior apud fauentes rebus Carthaginienſium eſſet. Itaque incluſi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracuſanuſque, non conſilio Mutinis, quam fiducia magis, auſi egredi extra muros, ad Himeram amnem poſuerunt caſtra. Quod vbi perlatum ad Marcellum eſt, extemplò copias mouit: & ab hoſte quatuor fermè millium interuallo conſedit, quid agerent pararentve exſpectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi conſiliove dedit Mutines, tranſgreſſus amnem, ac ſtationibus hoſtium cum ingenti terrore ac tumultu inuectus. Poſtero die prope iuſto prœlio compulit hoſtem intra munimenta. inde reuocatus ſeditione Numidarum in caſtris facta, quum trecenti fermè eorum Heracleam Minoam conceſſiſſent, ad mitigandos reuocandoſque eos profectus, magnopere monuiſſe duces dicitur: *ne abſente ſe cum hoſte manum conſererent.* id ambo ægrè paſſi duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius: *Mutinem ſibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginenſi miſſo ab ſenatu populoque.* Is perpulit cunctantem Epicidem, vt tranſgreſſi flumen in aciem exirent. nam ſi Mutinem opperirentur, & ſecunda pugnæ fortuna eueniſſet, haud dubie Mutinis gloriam fore. Enimuero indignum ratus Marcellus ſe, qui Annibalem ſubnixum victoria Cannenſi ab Nola repuliſſet, his terra marique victis ab ſe hoſtibus cedere, arma ra-

Hipponiates ab Annibale in Siciliam miſſus.

pere

petè capere milites, & efferri signa iubet. Ad instruentem exercitum decem [illegible] equis aduolant ex hostium acie Numidę, nunciantes, *populares suos primum ea seditione motos: qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam: dein quòd præfectum suum ab obtrectantibus [illegible] eius sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna.* Gens fallax promissi, fidem præstitit. itaque & Romanis creuit animus, nuncio celeri per ordinem misso, *destitutum ab equite hostem esse,* quem maximè timuerant; & territi hostes, præter quam quod maxima parte virium suarum non iuuabantur, timore etiam incusso ne a suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna vis certaminis fuit. Primus clamor atq; impetus rem decreuit. Numidæ quũ in concursu quieti stetissent in cornibus, vt terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti. postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in ciuitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaq; & VIII. elephanti. Hæc vltima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas redit. Iam fermè in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decreuit, vt P. Cornel. Prætor literas Capuam ad Consules mitteret, dum Annibal ꝓcul abesset, nec vlla magni discriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romã veniret. Literis acceptis, inter se Consules compararunt, vt Claudius comitia perficeret, Fuluius ad Capuam maneret. Coss. Claudius creàuit, Cn. Fuluium Centimalum, & P. Sulpicium Seruii filium, Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lẽtulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni iurisdictio vrbana Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia euenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

Marcellus Hannonem & Epicidem fudit.

EPITOME LIBRI XXVI.

NNIBAL *ad tertium ab vrbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse verò cum duobus millib. equitum vsq; ad ipsam Capenam portam, vt vrbis situm exploraret, obequitauit. & quum per triduum in aciem vtrinq; exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam quùm in castra redissent, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fuluio & Ap. Claudio* Coss. *Principes Campanorũ veneno sibi consciuerunt mortem. Quum senatus Cãpanorum delegatus esset ad palos, vt securi ferretur: literas à senatu missas Q. Fuluius* Cos. *quibus iubebatur parcere, antequã legeret, in sinu posuit, & lege agi iussit, & supplicium peregit. Quum in Comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere P. Scipio, P. filius qui in Hispania ceciderat, professus est*

se iturum. & suffragio populi consensuq; omnium missus. Nouam Carthaginē vno die expugnauit, quum ageret vigesimum quartum annum, videreturq; diuina stirpe creatus: quoniam & ipse postea quam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris eius anguis saepenumero videbatur. Res praeterea in Sicilia gestas continet: & amicitiam cum Aetolis iunctam, bellumq; gestum aduersum Acarnanas, & Philippum Macedoniae regem.

CN. Fuluius Centimalus, P. Sulpicius Galba Consules quum idib. Martiis magistratū iniissent, senatu in Capitolium vocato, de Republica, de administratione belli, de prouinciis exercitibusq; patres consuluerunt, Q. Fuluio, & Appio Claudio prioris anni Consulib. prorogatum imperium est: atque exercitus, quos habebant, decreti. adiectumq; *ne à Capua, quam obsidebant, abscederent, priusquam expugnassent.* Ea tum cura maximè intentos habebat Romanos: non tam ob iram, quae in nullam vnquam ciuitatem iustior fuit, quàm quòd vrbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquos populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et praetoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum est imperium. prorogatum & M. Marcello, *vt proconsul in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu, quem haberet si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quib. P. Cornelius propraetor in Sicilia praeesset, dum ne quem militē legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumq; in patriam negasset ante belli finem.* C. Sulpicio, cui Sicilia euenerat, duae legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretae: & supplementum de exercitu Cn. Fuluii, qui priore anno in Apulia foede caesus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiae, additum etiam vtrorum ignominiae est, *ne in oppidis hybernarent, neve hyberna propius vllam vrbem decem millibus passuum aedificarent.* L. Cornelio in Sardinia duae legiones datae, quibus Q. Mutius praefuerat supplementum, si opus esset, consules scribere iussi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliae Graeciaeque ora cum legionibus classibusque, quibus praeerant, decreta. Quinquaginta Graeci cum legione vna, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naues. Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum. Principio eius anni cum de literis L. Marcij referretur, res gestae magnificae senatui visae: titulos honoris, quòd imperio, non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato, Propraetor senatui scripserat, magnam partem hominum offendebat. *Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus. & solenne auspicatorum comitiorum in castra & prouincias, procul ab legib. magistratibusq. ad militarem temeritatem transferri.* & quum quidam referendum ad se-

Exercituum & prouinciarum diuisio.

L. Martij litera multos offendunt.

natum cen[illegible] melius visum differri eam consultationem, donec pro[illegible] equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de [illegible] & vestimentis exercitus placuit: *vtramq; rem eam [illegible]* adscribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit: ne id [illegible] d consultationi reliquerant, pro præiudicato ferrent. D[illegible] quibus, de nulla re prius consules retulerunt omnium [illegible] vnum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis [illegible] esse *primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imper[illegible] in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imp[illegible]*. Ea res cum tribunis acta, promulgataque est. S[illegible] aliud [illegible] occupauerat animos. C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. [illegible]uium ob exercitum in Apulia amissum in concionibus [illegible] multa imperatorem temeritate atque inscitia exerc[illegible] locum præcipitē perduxisse dictitans. *Neminem, præter [illegible]um: ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam prod[illegible] vere dici posse, prius eos perisse, quàm viderent hostem [illegible] ale, sed ab imperatore suo victos esse. Neminem, cum suff[illegible] su cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Q[illegible] r T Sempronium? Quùm ei seruorum exercitus datus e[illegible] sciplina atque imperio, vt nemo eorum generis ac sang[illegible] nor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori esset. Quum a[illegible] ntum aliasq; vrbes eos velut è faucibus Annibalis erepto[illegible] restituisset, Cn. Fuluium Quiritium Romanorum ex[illegible] entos, liberaliter educatos, seruilibus vitiis imbuisse. ergo eff[illegible] feroces & inquietos inter socios ignaui, & imbelles inter hoste[illegible] impetum modò Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere p[illegible]. Nec hercule mirum esse, milites in acie non stetisse. quum primus omni[illegible] imperator fugeret. magis mirari se, aliquos stantes cecidisse, & non omnes comites Cn. Fuluij fuisse pauoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumuentos hostibus suos exercitus. Cn. F[illegible]um prope vnum nuncium deleti exercitus Romam redisse. Facinus in[illegible]num esse. Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam de[illegible]rtatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit. & ho[illegible] dem in Cn. Fuluij leg[illegible]bus nuper decretum: Cn. Fuluio fu[illegible]m ex p[illegible]lio[illegible] sua temeritate commisso, impunitam esse: & eum in [illegible]ea l[illegible]strusq;, vbi iuuentam egerit, senectutem acturum: milites, qui n[illegible] aliud peccauerint, quàm quod imperatoris similes fuerint, relegatos pro[illegible] in exilium ignominiosam pati militiam. adeò imparem li-*

III *bertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.* Reus ab se culpam in milites transferebat. *Eos ferociter pugnam poscentes pro[illegible] in aciem, non eo quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed p[illegible] & tempore & loco æquo instructos, seu famam, seu vim host[illegible]m r[illegible]nuisse, quam effuse omnes fugerent, se quoque turba [illegible]blatum [illegible] Varronem Cannensi pugna, vt multos alios imperatores,*

qu:d

Cn. Fuluium amissi in Apulia exercitus reum agit Cn. Sempronius.

Cn. Fuluij rei defensio.

quid autem solum se restantem prodesse Reipublicæ potuisse? nisi mora sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Non se inopia [illegible]meatus, non in loca iniqua incautè deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumuentum. vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse, suum cuiq; ingenium audaciam aut pauorem facere. Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum. tertio testib. datis, quum præterquam quod omnibus probris onerabatur iurati permulti dicerent, *fugæ pauorisq; initium a prætore ortum: ab eo desertos milites, quùm haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse:* tanta ira accensa est, vt capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoq; nouum certamen ortum. nam quùm tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capi[illegible] se anquirere diceret: tribuni plebis appellati quùm collegæ *negarent se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret: quoad vel capitis vel pecuniæ iudicasset priuato:* tum Sempronius *perduellionis se iudicare Cn. Fuluio* dixit, *diemq; comitiis ab C. Calpurnio prætore vrbis* petit. Inde al[illegible]a spes ab reo tentata est: si adesse iudicio Q. Fuluius frater posset, florens tum & fama rerum gestarum, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id quùm per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fuluius, negassentq; patres *è Republica esse, absce[illegible] Capua,* priusquam dies comitiorum aderat: C. Fuluius ex[illegible]tum Tarquinios abiit. *id ei iustum exilium esse* sciuit plebs. [illegible] hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur t[illegible] acrius quam oppugnabatur. nec aut famem tolerare seruitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Annibalem per custodias tam arctas. Inuentus est tandem quidam Numida, qui acceptis literis euasurum se professus, vt promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceterum in multis certaminibus equestria prœlia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci vlla parte erat, ab obsesso & propè expugnato hoste. Inita tandem ratio est, vt quod viribus deerat, arte æquaretur. ex omnibus legionibus electi sunt iuuenes maximè vigore ac leuitate corporum veloces: eis parmæ breuiores, quam equestres, & septena iacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerũt, & vehi post sese, & desilire perniciter, vbi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepidè visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, aduersus instructos Campanorum equites processerunt, vbi ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites incurrit: iaculaq; cum impetu alia super alia emittunt.

Capua obsessa acrius quàm oppugnata.

runt, quibus plurimis in equos virosq; passim cõiectis permultos vulnerauerunt, pauoris tamen plus ex re noua atq; inopinata iniectum est. & in perculsum hostem equites inuecti, fugam stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, *vt velites in legionibus essent*. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem

V Q. Nauium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuisse. *Q. Nauius.* Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalẽ in diuersum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæq; retinendæ trahebant curæ, vicit tamen respectus Capuæ, in quam omniũ sociorũ hostiũque conuersos videbat animos: documento futuræ qualemcumque euentum defectio ab Romanis habuisset. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Brutiis, & omni grauiore armatura, cum delectis peditum equitumque quàm poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit, secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit. Adueniens quum castellum Galatiam, præsidio inde vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit: præmissis ante nunciis Capuam, *quo tempore castra Romana aggressurus esset, vt eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent*. *Annibal in Campaniam contendit* Res nec explorata Romanis ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes pedites equitesq;, & cum iis Punicum præsidium, cui Bostar & Hanno præerant, erupit. Romani vt in re trepida, ne ad vnam concurrendo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Appius Claudius Campanis, Fuluius Annibali est oppositus. Claudius Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis via, quæ Suessulã fert: Caius Fuluius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prœlium non solito modò clamore ac tumultu est cœptum, sed alium virorum, equorum, armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, vt auerteret etiã pugnantium animos. Campanos facilè in vallo Appius arcebat. Maior vis ab altera parte Fuluium Annibal & Pœni vrgebant. legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis vsq; ad vallum peruasit, ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti spe & periculo erat, vtrum in castra perrumperet, an

VI intercluderetur a suis. Quem pauorem legionis, periculumque castrorum Fuluius vbi vidit, Q. Nauium primoresque alios centurionum hortatur, *vt cohortem hostium sub vallo pugnantem inuadant ac trucident: in summo discrimine rem verti: aut viam dandam iis esse, & minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub vallo esse, nec magni certaminis rẽ fore:*

paucos

paucos esse, & ab suis interclusos, & quæ dum paueat, Romana ... tertia acies videatur: etiam si se vtrimq; in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumuenturam. Nauius vbi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans, ni se properè sequantur milites & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma h... nestabant, & sublatum alte signum conuerterat ad spectaculum ciues hostesque. ceterum postquam iam ad signa peruenerat Hispanorum, tum vndique in eum tragulæ coniectæ, & propè tota in vnum acies versa, sed neque hostium multitudo, neq; telorum vis arcere impetū eius viri potuerunt. Et M. Attilius legatus primi principis ex eadem legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris præerāt, L. Porcius Licinus, & T. Popilius legati pro vallo acriter pugnant, elephantosq; transgredientes in ipso vallo conficiunt: quorum corporibus cum oppleta esset fossa, velut aggere, aut ponte iniecto, transitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum iam pulsi erant Campani, Punicumque præsidium: & sub ipsa porta Capuæ, quæ ad Vulturnum fert, pugnabatur; neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quàm quod porta balistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat: & suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Appii Claudii; cui suos ante prima signa adhortanti, sub læuo humero summum pectus pœso ictum est. magna tamen vis hostium ante portam est cæsa: ceteri trepidi in vrbem compulsi. Et Annibal postea quàm cohortis Hispanorum stragem vidit, summaq; vi castra hostium defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & conuertere agmen retro peditum, obiecto à tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingēs ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit, satis ad vtrumque profectum ratus: vt & Campani quam haud multum in Annibale præsidii esset, & ipse Annibal sentiret. Cæsa eo die, qui huius pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaque Carthaginensibus quindecim adempta, duodeuiginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inuenio, plusque pauoris quàm certaminis fuisse, quum inopinatò in castra Romana Numidæ Hispaniq; cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fuga abrumpentium vincula iumentorum fecerent. fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot ... gnari Latinæ linguæ iuberent consulum verbis: *quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere.* sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressamque magna cæde hostium, elephantos igni e castris

Nauij virtus bellica.

Ap. Claudius vulneratur.

ftris erectos. Hoc vltimum (vtcumque initum finitumque eft) ante deditionem Capuæ prœlium fuit. Mediaftuticus, qui fummus magiftratus apud Campanos eft, eo anno Seppius Lefius erat, loco obfcuro, tenuique fortuna ortus. Matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare oftentum, quum refpondiffet arufpex *fummum quod effet imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum*, nihil ad eam fpem agnofcentem dixiffe ferunt, *Ne tu perditas res Campanorũ narras, vbi fummus honos ad filium meum perueniet.* Ea ludificatio veri, & ipfa in verum vertit. nam quum fame ferroque vrgerentur, nec fpes vlla fupereffet, iis, qui nati in fpem honorum erant, honores detrectantibus; Lefius querendo *defertam ac proditam à primoribus Capuam*, fummum magiftratum vltimus omnium Campanorum cepit. Ceterùm Annibal vt nec hoftes elici amplius ad pugnam vidit, nec per caftra eorum perrumpi ad Capuam poffe: ne fuos quoq; commeatus intercluderent noui confules, abfcedere irrito incœpto, & mouere a Capua ftatuit caftra. multa fecum quò iam inde ire pergeret voluenti, fubiit animum impetus, caput ipfum belli Romã petendi; cuius rei femper cupitæ prætermiffam occafionem poft Cannenfem pugnam, & alii vulgo fremebant, & ipfe non diffimulabat: *nec difperato pauore ac tumultu, non effe defperãdum aliquam partem vrbis occupari poffe. Eo fi Roma in difcrimine effet, Capuam extemplò miffuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis, qui fi diuififfent copias, vtrumque infirmiorem factum, aut fibi, aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturos effe.* Vna ea cura angebat, ne vbi abfceffiffet, extemplò dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, vt literis acceptis, fpecie transfugæ caftra Romana ingreffus, altera parte Capuam clam peruadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ. *Profectionem fuam, quæ falutaris illis foret, abftracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atq; exercitus Romanos: ne defponderent animos: tolerando paucos dies, totam foluturos obfidionem.* Inde naues in flumine Vulturno comprehenfas duci Cafilinum, quo iam ante præfidii caufa fecerat caftellum, iuffit: quarum vbi tantam copiam effe, vt vna nocte traiici poffet exercitus, allatum eft, cibariis decem dierum præparatis, deductis nocte ad fluuium

VIII legionibus ante lucem traiecit. Id priufquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fuluius Flaccus fenatui Romã quum fcripfiffet, variè hominũ animi pro cuiufque ingenio affecti funt. Vt in re tam trepida, fenatu extemplò vocato, P. Cornelius, cui Afina cognomen erat, omnes duces exercitufque ex tota Italia, neque Capuæ, neque vllius alterius rei memor, ad vrbis præfidium reuocabat. Fabius Maximus abfcedi à Capua, terrerique & circumagi ad nutus comminationefque Annibalis, flagitiofum ducebat. *Qui à Cannis victor, ire tamen ad vrbem aufus non effet, eum*

Seppius Lefius.

Annibal Romam tendit.

eum à Capua repulsum spem potiundæ vrbis Romæ cepisse; Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione ire Romanum cum eo exercitu, qui ad vrbem esset. Iouem fœderum ruptorũ ab Annibale testem Deosq; alios defensuros esse. Has diuersas sententias media sententia P. Valerij Flacci vicit, qui vtriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *quid ad vrbem præsidij esset. quantas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, vt ab reliquo & duce & exercitu Capua rectè obsideretur: inter se compararent Claudius Fuluiusq;, vtri obsidenda Capua, vtri ad prohibendã obsidione patriã Romam veniendum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fuluius proconsul, cui collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat: è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites Vulturnum traducit. inde quum Annibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lauinium præmisit, vt commeatus paratos & in vrbib. haberent, & ex agris deuiis in viam proferrent: præsidiaque in vrbes contraherent, vt sua cuique Respublica in manu esset. Annibal quo die Vulturnum est transgressus, haud procul à flumine castra posuit. postero die præter Cales in agrum Sidicinum peruenit. ibi diem vnum populando moratus, per Suessulam Allifanumque & Casinatem agrũ via Latina ducit. sub Casinum biduo statiua habita, & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluuium ventum. vbi intercisum pontem à Fragellanis morandi itineris causa inuenit. Et Fuluium Vulturnus tenuerat amnis, nauibus ab Annibale incensis, rates ad traiiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægrè comparantem. traiecto ratibus exercitu, re[illegible]uum Fuluio expeditum iter, non per vrbes modò, sed circa viam expositis benignè commeatibus erat, alacresque milites alius alium, *vt adderet gra[illegible]um memor ad defendendam ire patriam,* hortabantur. Romam Fregellanus nuncius diem noctemque itinere continuato ingentem attulit terrorem, tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum effingentium vana auditis totam vrbem conciuerat. ploratus mulierum non ex priuatis solum domibus exaudiebatur: sed vndiq; matronæ in publicum effusæ circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passim aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, *vt vrbem Romanam e manibus hostium eriperẽt: matresq; Romanas, & liberos paruos inuiolatos seruarent.* Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. alii accipiunt imperia, discedunrque ad suas quisq; officiorum partes. alii offerũt se: si quo vsus operæ sit, præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa vrbem, in monte etiam Albano atque

Q. Fuluius relicto Capuæ collega Ap. Claudio Romam contendit.

11

Terror mulierum Romanarum.

atque arce Tusculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu à Capua affert, cui *minueretur imperium, si in vrbem venisset*, decreuit senatus, *vt Q. Fuluio par cũ consulib. imperium esset*. Annibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatẽ Ferentinatemq; & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus infra Tusculum dextrorsum Gabios descendit, inde Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum à Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

Annibal octo millia passuum à Roma posuit castra.

x In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media vrbe per Carinas Exquilias contendit. inde egressus inter Exquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt. Consules senatusque in castra venerunt. ibi de summa Reipublicæ consultatum. Placuit Cõsulibus *circa portas Collinam Exquilinamq; ponere castra: C. Calpurnium pratorem vrbanum Capitolio atq; arci præesse: & senatũ frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis reb. cõsulto opus esset*. Inter hæc Annibal ad Anienem fluuium tria millia passuum ab vrbe castra admouit. ibi statiuis positis, ipse cũ duobus millibus equitum ad portam Collinam vsque ad Herculis templum est progressus: atque vnde proxime poterat, mœnia situmq; vrbis obequitans contemplabatur. Id cum tam licenter atque ociose facere, Flacco indignum visum est: atque immisit equites, summouerique atq; in castra redigi hostium equitatum iussit. Quum commissum prœlium esset, Consules transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad mille & cc. erant, media vrbe transire Exquilias iusserunt: nullos aptiores inter conualles tectaq; hortorum & sepulchra & cauas vndique vias ad pugnandum futuros rati. quos quum ex arce Capitolioque cliuo publico in equis decurrentes quidam, vidissent, *captum Auentinum* conclamauerunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, vt nisi castra Punica extra vrbem fuissent, effusura se omnis pauida multitudo fuerit. Tunc in domos atq; in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pauor in vrbem compulerat. Equestre prœlium secũdum fuit, summotique hostes sunt: & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur: placuit, *omnes qui dictatores*, Consules *censoresve fuissent, cũ imperio esse, donec recessisset à muris hostis*. Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt, compressique.

xi Postero die transgressus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesq; certa-

Instructas acies Annibalis & Romanorum tempestas acris diremit.

men detrectauere. Instructis vtrimq; exercitibus in eius pugnæ casum, in qua vrbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mistus ita vtramq; aciem turbauit, vt vix armis retentis in castra sese receperint: nullius rei minore quam hostiū metu. & postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. vbi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaq; vox Annibalis fertur: *potiundæ sibi vrbis Romæ modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem eius & aliæ paruæ magnæq; res. magna illa, quod quū ipse ad mœnia vrbis Romæ armatus sederet, *milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos* audiuit. parua autem, *quod per eos dies eum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id diminuto pretio,* cognitum ex quodam captiuo est. Id vero adeo superbum atq; indignum visum, eius soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inuentum Romæ emptorē: vt extemplo vocato præcone, *tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent,* iusserit venire.

Quonam Annibalis spem minuerunt.

His motus ad Tutiam fluuium castra retulit, sex millia passuum ab vrbe. inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tēpestate inclitum diuitiis. Capenates aliqui accolæ eius erant, primitias frugum eo, donaq; alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatum templum, æris aceruí, quum rudera milites religione inducti iacerent, post profectionem Annibalis magni inuenti. Huius populatio tēpli haud dubia inter scriptores est. Cœlius Romam euntem ab Ereto diuertisse eo Annibalem tradit: iterque eius ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur ex Campania in Samnium, inde in Pelignos peruenisse: præterq; oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neq; ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam breuis æui memoriam potuerint confundi. iste enim ea constat. tantum id interest: veneritne eo itinere ad vrbem, an ab vrbe in Campaniam redierit. Ceterùm XII non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. namq; ex Lucanis in Brutium agrum: ad fretum verò ac Rhegium eo cursu contendit, vt propè repentino aduentu incautos oppresserit. Capua etsi nihil segnius oppressa per eos dies fuerat, tamen aduentum Flacci sensit, & admiratio orta est, non simul regressum Annibalem. inde per colloquia intellexerunt, *relictos se desertosque, & spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse.* Accessit edictum proconsulis ex Senatusconsulto propositum, vulgatumq; apud hostes: *vt qui ciuis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.* nec vlla facta est transitio, metu magis eos, quam fide continente: quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus

Feroniæ templum spoliatur.

Flaccus Capuam redit.

igno-

ignosci posset. ceterum quemadmodum nemo priuato consilio
ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur.
Nobilitas Rempublicam deseruerat, neque in senatum cogi po-
terat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adie-
cisset, sed in dignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat,
dempsisset. iam ne in foro quidem, aut publico loco principum *Bostaris &*
quisquam apparebat, domibus inclusi patriæ occasum cum suo *Hannonis*
exitio indies exspectabant. summa curæ omnis in Bostarem *literæ ad*
Hannonemque præfectos præsidij Punici versa erat: suo, nō so- *Annibalē.*
ciorum periculo solicitos. Hi conscriptis ad Annibalem litte-
ris, non libere modo, sed etiam aspere, quibus, *non Capuam solum*
traditam in manū hostibus, sed se quoq; & præsidium in omnes crucia-
tus proditos incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut auertentem se-*
se, ne Capua in oculis eius caperetur. at hercule Romanos ne oppugna-
tione quidē vrbis Romæ abstrahi à Capua obsidenda potuisse: tanto cō-
stātiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum esse. Si redeat
Capuam, bellumq; omne eo vertat: & se, & Campanos paratos eru-
ptioni fore. Nō cum Rheginis neq; Tarentinis bellum gesturos transisse
Alpes. vbi Romanæ legiones sint, ibi & Carthaginensium exercitus de-
bere esse sic ad Cannas, sic ad Thrasimenum rem bene gestam coeundo,
conferendo cum hoste castra, fortunam tentando. In hanc sententiam *Numidā-*
literæ cōscriptæ Numidis, proposita mercede iam professis ope- *rū trans-*
ram, dantur. hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra *fugarum*
venissent, vt inde tempore captato abirent: famesque, quæ tam *fraus dete-*
diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis face- *cta.*
ret, mulier repente Campana in castra venit, scortum transfuga-
rum vnius: indicatq; imperatori Romano *Numidas fraude compo-*
sita transisse, literasq; ad Annibalem ferre id vnum ex iis, qui sibi rem
aperuisset, arguere sese paratum esse. Productus primo, satis constan-
ter ignorare se mulierem simulabat: paulatim deinde conui-
ctus veris, quum tormenta posci & parari videret: fassus id ita es-
se, literæque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur,
& alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Roma-
nis. hi supra septuaginta comprehensi, & cum transfugis nouis
III mulctati virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur. Con-
spectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum:
Concursus ad curiam populi factus, coegit Lesium senatum vo-
care: & primoribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, pro-
palam minabantur, *nisi venirent in senatum, circa domos eorū ituros*
se, & in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor frequentem
senatum magistratui præbuit. Ibi quū ceteri de legatis mittendis
ad imperatores Romanos agerent. Vibius Virius, qui defectionis *Vibij Virij*
ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, *negat eos qui* *oratio.*
de legatis & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi
fuerint, si Romanos in potestate habuissent: nec quid ipsis patiendū sit.

Quid vos, inquit, eam deditionem fore censetis, qua quondam, vt aduersus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraq; omnia Romanis dedidimus? Iam è memoria excessit quo tempore, & in qua fortuna à populo Romano defecerimus? iam quemadmodũ in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum, & ad contumeliam necauerimus? quoties in obsidentes, quam inimice eruperimus? castra oppugnauerimus? Annibalem vocauerimus ad opprimendos eos, hoc quod recẽtissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infestè in nos fecerint repetite: vt ex eo quid speretis habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, & Annibal hostis, & cũcta bello arderent, omissis omnib. omisso ipso Annibale ambos Consules & duos consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum circumuallatos inclusosq; nos fame macerant: & ipsi nobis cum vltima pericula, grauissimos labores perpessi: circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & propè ad extremũ castris exuti. Sed omitto hæc, vetus atq; vsitata res est, in oppugnãda hostium vrbe labores ac pericula pati. illud iræ atque odij execrabilis indicium est. Annibal ingentibus copiis peditum equitumq; castra oppugnauit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. profectus trans Vulturnum, perussit Calenum agrum: nihil tanta sociorũ clade auocati sunt. ad ipsam vrbẽ Romam infesta signa ferri iussit: eam quoq; tempestatem imminentem spreuerunt. transgressus Anienem, tria millia passuum ab vrbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa & ad portas accessit: Romam se adempturum eis, nisi omitterent Capuam ostendit, & non omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie concitatas si ad cubilia & catulos earũ ire pergas, ad opem suis ferendam auertas. Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum ploratus hic quoq; propè exaudiebantur: aræ, foci, Deûm delubra, sepulchra maiorum temerata ac violata, à Capua non auertẽrũt. tanta auiditas supplicij expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsitan. nos quoq; idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaq; quando aliter Diis immortalibus visum est, quam mortẽ ne recusare quidem debeam, cruciatus contumeliasq; quas sperat hostis dum liber, dum mei potens sum, effugere morte præterquam honesta, etiam leni possum: non videbo App. Claudium & Q. Fuluium, victoria insolenti subnixos: neq; vinctus per vrbem Romam triumphi spectaculum trahar: vt deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, ceruicẽ securi Romanæ subijciam: nec dirui incendiq; patriam videbo? nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesq; & ingenuos pueros. Albam, vnde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini sunt. Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot & tam acerba videant, in animo est: ijs apud me hodie epulæ instructæ parataque sunt, satiatis vino ciboq; poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus à cruciatu, animum à contumelijs, oculos, aures, à videndo audien-

diendiſq; omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accẽſo corpora exanima injiciãt. Hæc una via & honeſta & libera ad mortẽ & ipſi virtutẽ mirabuntur hoſtes, & Annibal fortes ſocios ſciet ab ſe deſertos ac proditos eſſe.

XIV Hanc orationem viri plures audierunt cum aſſenſu, quã forti animo id quod probabant exſequi potuerunt. Maior pars ſenatus multis ſæpe bellis expertam populi Romani clementiam, haud diffidentes quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreuerunt, miſeruntque. Vibium Virium ſeptem & viginti ferme ſenatores domum ſecuti ſunt, epulatique cum eo, & , quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis ſenſu mali, venenum omnes ſumpſerunt. inde miſſo cõuiuio, dextris inter ſe datis, vltimoq; complexu, collacrymantes ſuum, patriæque caſum, alij vt eodem rogo cremarentur, manſerunt, alij domos digreſſi ſunt. Impletæ cibis vinoq; venæ, minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerũt. itaque noctem totam plerique eorum, & diei inſequentis partem quum animam egiſſent, omnes tamen priuſquã aperirentur hoſtibus portæ exſpirarunt. Poſtero die porta Iouis, quæ aduerſus caſtra Romana erat, iuſſu proconſulis aperta eſt. ea intromiſſa legio vna, & duæ alæ cum C. Fuluio legato. Is quum omnium primum arma telaque quæ Capuæ erant, ad ſe conferenda curaſſet, cuſtodiis ad omnes portas diſpoſitis, ne quis exire aut emitti poſſet, præſidium Punicum comprehendit: *ſenatum Campanum ire in caſtra ad imperatores Romanos* iuſſit. quo quum veniſſent, extemplo his omnibus catenæ iniectæ, iuſſitq; ad quæſtores deferre quod auri argentique haberent. * auri pondo LXX. fuit. * argenti tria millia pondo. & CC. ſenatores quinque & viginti Cales in cuſtodiam, duodetriginta Theanum miſſi: quorum de ſententia maxime defectum ab Romanis conſtabat.

Vibius cũ 27. Senatoribus venenum ſumpſit.

Capua deditur Romanis.

** Val. 7840. coron.*

** Val. 32000. coron.*

XV De ſupplicio Campani ſenatus haud quaquam inter Fuluium Claudiumque conueniebat. facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fuluij durior ſententia erat. Itaque Appius Romam ad ſenatum arbitrium eius rei totum reiiciebat: percunctandi etiam æquum eſſe poteſtatem fieri patribus, *num cõmunicaſſent conſilia cum aliquibus ſociorum Latini nominis municipiorum: & num ope eorũ in bello forent, & municipiorum adiuti. Id vero minimè commitendum eſſe.* Fuluius dicere, *vt ſolicitarentur criminib. dubiis ſociorum fidelium animi: & ſubijcerentur indicibus, queis neq; quid facerent, neque quid dicerent, quicquam vnquã penſi fuiſſet. itaque ſe eam quæſtionem oppreſſurum, extincturumque.* Ab hoc ſermone quum digreſſi eſſent: & Appius quamuis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen literas ſuper tanta re ab Roma exſpectaturum. Fuluius ne id ipſum impedimentum incepto foret, dimittens prætorium, tribunis militum ac præfectis ſociorum imperauit, *vti duo millia equi-*

tum delectus denunciarent, vt ad tertiam buccinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portā intrauit, atq; in forū perrexit: cōcursuque ad primū equitū ingressum facto, magistratum Sipicinum citari iussit: imperauitque vt produceret Campanos, quos in custodia haberet. producti omnes, virgisq; cæsi, ac securi percussi. Inde citato equo Cales percurrit: vbi cum in tribunali consedisset, productiq; Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit: literasq; à C. Calpurnio Prætore Fuluio q...ū tradidisset, murmur à tribunali totā cōcionē peruasit, *deferri rem integrā ad patres de Campanis.* & Fuluius id ita esse ratus, acceptas litteras, neque resolutas quū in gremio reposuisset, præconi imperauit, *vt lictorē lege agere iuberet.* ita de iis quoque qui Calibus erant, sumptum supplicium. cum literæ lectæ senatusque consultū seruum ad impediendā rem actam: quæ summa ope appropetata erat, ne impediri posset. Consurgentem iam Fuluium Taurea Iubellius Campanus per mediam vadens turbā nomine inclamauit: & quū mirabundus *quidnā sese vellet* inquireret, residens Flaccus: *Me quoq;*, inquit, *iube occidi, vt gloriari possis, multo fortiorē ipse q̃ es virū ab te occisum esse.* Quum Flaccus negaret *profecto satu cōpotem mentis esse: modo prohiberi etiam se, si id vellet, Senatusconsulto* diceret: tum Iubellius, *Quandoquidem*, inquit, *capta patria, propinquis amicisq; amissis, quum ipse manu mea cōiugem liberosq; interfecerim, ne quid indigni paterentur: mihi ne mortis quidē copia eadem est, quæ his ciuibus meis: petatur à virtute inuisa huius vitæ vindicta.* atq; ita gladio, quem veste texerat, per aduersum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia X & quod ad supplicium attinet Campanorum, & pleraque alia de Flacci vnius sententia acta erant: mortuum Appium Claudium sub deditionem Capuæ quidā tradunt: hunc quoq; ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu interfectū: sed dum inter cæteros ad palum deligatur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ vociferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse: tum Tauream illa quæ ante memorata sunt, dixisse: *virū se fortissimum à nequaquā pari ad virtutem occidi.* sub hæc dicta iussu proconsulis præconem ita pronunciasse: *Lictor viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoq; senatusconsultū, priusquā securi feriret, quidā auctores sunt. sed quia adscriptū in senatuscōsulto fuerit, *si ei videretur, integram rem ad senatum reijceret*, interpretatum esse, quid magis e Rep. duceret, æstimationē sibi permissam. Capuam à Calibus reditum est. Atellaq; & Calatia in deditionē acceptæ. ibi quoq; in eos qui capita rerū erāt, animaduersum. ita ad octuaginta principes senatus interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerē conditi. alij per sociorū Latini nominis vrbes in custodias dati, varijs casib. interierunt. multitudo alia ciuiū Campanorum venundata. De vrbe quoq; reliqua con-

Fuluij in puniendis Campanis seueritas.

Iubellius sibi mortē consciscit.

Multitudo Campana.

consultatio fuit: quibusdam *delendā cēsentibus praualidam, propinquam, inimicam.* ceterum præsens vtilitas vicit. nam ꝓpter agrū, quem omni fertilitate terræ satis constabat primū in Italia esse, vrbs seruata est, vt esset aliqua aratorum sedes. vrbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumq; & institorū opificumq; retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Ceterùm *habitari tantum, tanquā vrbem, Capuam, frequētariq; placuit: corpus nullū ciuitatis, nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse, sine consilio publico, sine imperio multitudinē nullius rei inter se sociā ad consensum inhabilem fore. præfectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros.* Ita ad Capuam res cōpositæ consilio ab omni parte laudabili, seuere & celeriter in maximè noxios animaduersum: multitudo ciuiū dissipata in nullā spem reditus: non sæuitū incendiis ruinisq; in tecta innoxia, murosq;: & cū emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate vrbis nobilissimæ opulentissimæq;, cuius ruinis omnis Campania, omnis qui Campaniā circa accolunt, populi ingemuissent, confessio expressa hosti, *quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quā nihil in Annibale auxilij ad receptos in fidem tuendos esset.*

rum vrundata.

XVII Romani proconsules perfuncti, quod ad Capuam attinebat cura, Claudio Neroni ex iis duab. legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditū, & trecentos equites quos ipse legisset, & sociū Latini nominis peditū numerum parē, & octingentos equites decernunt eum exercitū Puteolis in naues impositum. Nero in Hispaniam trāsportauit. Quum Tarraconem nauib. venisset, expositisq; ibi copiis, & nauibus subductis, socios quoq; nauales multitudinis augendæ causa armasset: profectus ad Iberum flumen, exercitū ab T. Fonteio & L. Marcio accepit. inde pergit ad hostes ire. Asdrubal Amilcaris ad Lapides atros castra habebat in Ausetanis. is locus est inter oppida Illiturgi & Mentissam. huius saltus fauces Nero occupauit. Asdrubal ne in arcto res esset, caduceatorē misit, qui promitteret, *si inde missus foret, se omnem exercitū ex Hispania deportaturū.* Quam rem quū læto animo Romanus accepisset. diem posterū Asdrubal colloquio petiuit, *vt Romani leges conscriberent de tradendis arcibus vrbiū, dieq; statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent.* Quod vbi impetrauit, extemplò primis tenebris, atq; inde tota nocte, quod grauissimum exercitus erat, Asdrubal quacumq; posset, euadere e saltu iussit. data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, vt ipsa paucitas, tum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad euadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquiū est: sed loquendo plura scribendoq; dedita opera, quæ in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. addita insequens nox spatium dedit & alios emittendi: nec postero dies res finē inuenit. ita aliquot dies disceptando

Claudius Nero in Hispaniā mittitur.

Asdrubalis fides Punica.

 palam

palam de legibus, noctesque emittendis clam è castris Carthaginensibus absumptæ. & posteaquam maior pars emissa exercitus erat, iam ne iis quidem quæ vltro dicta erant stabatur: minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conueniebat. Iam ferme pedestres omnes copiæ euaserant è saltu: quum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexuit. quod vbi sensit Asdrubal, mittit ad Neronem qui in posterum diem colloquium differret. *illum diem religiosum Carthaginensibus ad agendum quicquam rei, feriatum esse.* ne tum quidem suspecta fraus. quum data esset venia eius diei, extemplo Asdrubal cum equitatu elephantisq; castris egressus, sine vllo tumultu in tutū euasit. Hora ferme quarta depulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudē agnoscens, vt se dolo captum sensit, proficiscentem instititit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam. leuia tamen prælia inter extremum Punicum agmen, præcursoresque Romanorum fiebant.

Nero Asdrubalem persequitur.

Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec vlli noui deficiebant. Et Romæ senatui populoque post receptam Capuam non Italiæ iam maior, quam Hispaniæ cura erat. & exercitum augeri & imperatorem mitti placebat. nec tamen quē mitterent, satis constabat: quoniam illuc, vbi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset. Quum alij alium nominarent, postremum eo decursum est, *vt populus procōsuli creando in Hispaniam comitia haberet.* diemq; comitiis cōsules edixerunt. Primo exspectauerant, vt qui se tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur. quæ vt destituta exspectatio est: redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumq; imperatorum amissorum. Mœsta itaque ciuitas prope inops consilij, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, *adeo perditas res, desperatumq; de Republica esse, vt nemo auderet in Hispaniam imperium accipere.* Quum subito P. Cornelius, illius qui in Hispania ceciderat filius, quatuor & viginti ferme annos natus, *professus se petere,* in superiore vnde conspici posset loco constitit. In quem postquam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extemplo sunt felix faustumq; imperium. iussi deinde inire suffragium, ad vnum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, *Scipioni imperium esse in Hispaniam iusserunt.* Ceterum post rem actam, vt iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum & tacita cogitatio, *quidnam egissent noui,* quod fauor plus valuisset, quam ratio. ætatis maxime pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis in eas prouincias,

XVIII

P. Scipio in Hispaniam mittitur.

eias, vbi inter ſepulchra patris patruique res gerendæ eſſent, pro-
XIX ficiſcentis. Quam vbi ab re tanto impetu acta ſolicitudinem eu-
ramque hominum animaduertit, aduocata concione ita de ætate
ſua imperioque mandato, & bello quod gerendum eſſet, magno,
elatoque animo diſſeruit: vt ardorem eum qui reſederat, excita-
ret rurſus, innouaretque: & impleret homines certioris ſpei, quã
quantã fides promiſſi humani, aut ratio ex fiducia rerum ſubijce- *Scipionis*
re ſolet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, *virtus.*
ſed arte quoque quadam ab iuuenta in oſtentationem earum
compoſitus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas vi-
ſa ſpecies, aut velut diuinitus, mente monita, agens: ſiue & ipſe
capti quadam ſuperſtitione animi, ſiue vt imperia conſiliaque
velut ſorte oraculi miſſa, ſine cunctatione aſſequeretur. ad hæc
iam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem ſum-
pſit, nullo die prius vllam publicam priuatamque rem egit, quam
in Capitolium iret, ingreſſuſque ædem conſideret: & plerumque *Diuina*
tempus ſolus in ſecreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vi- *ſtirpe ſa-*
tam ſeruabatur, ſeu conſulto, ſeu temere, vulgatæ opinioni fidẽ *tus credi-*
apud quoſdam fecit, *ſtirpis eum diuinæ virum eſſe.* retulitque fa- *tur Scipio.*
mam, in Alexandro Magno prius vulgatam, & vanitate & fabula
parem: *anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris
eius perſæpe viſam prodigij eius ſpeciẽ, interuentuq; hominum euolutã
repente, atque ex oculis elapſam.* His miraculis nunquam ab ipſo e-
luſa fides eſt: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale
quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia eiuſdem generis,
alia vera, alia aſſimulata, admirationis humanæ in eo iuuene ex-
ceſſerant modum. quibus freta tunc ciuitas, ætati haudquaquam
maturæ tantam molem rerum, tantumque imperium permiſit.
Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hiſpania habebat, quæque
à Puteolis cum Claudio Nerone traiectæ erant, decem millia pe-
ditum, & mille equites adduntur. & M Iunius Sillanus Proprætor
adiutor ad res gerendas datus eſt. Ita cum triginta nauium claſſe
(omnes autem quinqueremes erant) oſtiis Tiberinis profectus
præter oram Tuſci maris, Alpes atque Gallicum ſinum, & deinde
Pyrenes circumuectus promontorium, Emporiis vrbe Græca (o-
riundi & ipſi à Phocæa ſunt) copias expoſuit. inde ſequi nauibus
iuſſis, Tarraconem pedibus profectus, conuentum omnium ſo-
ciorum (etenim legationes ad famam aduentus eius ex omni ſe
prouincia effuderant) habuit. naues ibi ſubduci iuſſit: remiſſis
quatuor triremibus Maſſilienſium, quæ officij cauſa ab domo p-
ſecutæ fuerant. Reſponſa inde legationibus ſuſpenſis varietate
tot caſuum dare cœpit: ita elato ab ingenti virtutum ſuarum fi-
ducia animo, vt nullum ferox verbum excideret: ingensque o-
XX mnib. quæ diceret, quũ maieſtas ineſſet, tum fides. Profectus ab
Tarracone, & ciuitates ſociorum & hyberna exercitus adiit: col-

laudauitque milites, *quod duabus tantis cladib. deinceps istis prouinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosq; cum fide tutati essent.* Marcium secum habebat cum tanto honore, vt facile appareret, nihil minus eum vereri, quam ne quis obstaret gloriæ suę. Successit inde Neroni Sillanus, & in hyberna noui milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agendaq; erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud ciues sociosq; : & diuinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportune maiorem inferens metum. In hyberna diuersi concesserant; Asdrubal Gisgonis vsque ad Oceanum & Gades; Mago in mediterranea maxime supra Castolunensem saltum. Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hybernauit. Æstatis eius extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit: Punica classis ex Sicilia Tarentum accita, ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat; clauserat quidem omnes ad arcem à mari aditus: sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis quam hosti faciebat. non enim tantum subuehi oppidanis per pacata littora, apertosque portus præsidio nauium Punicarũ poterat, quantum frumenti classis ipsa turba nauali mista ex omni genere hominum absumebat: vt arcis præsidium etiam sine inuecto (quia ibi pauci erant) ex ante præparato sustẽtari posset: Tarentinis classiq; ne inuectum quidem sufficeret. tandem maiore gratia quam venerat, classis dimissa est, annona haud multum laxauerat: quia remoto maritimo præsidio, subuehi frumentum non poterat. Eiusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia XXI prouincia quum ad vrbem venisset, à C. Calpurnio Prætore senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. ibi quum de reb. à se gestis disseruisset, questus leniter *non suã magis quam militum vicem, quod prouincia confecta exercitum deportare non licuisset*, postulauit, *vt triumphanti vrbem inire liceret.* id non impetrauit. Quum multis verbis actum esset, *vtrũ minus conueniret, cuius nomine absentis ob res gestas ductu eius gestas supplicatio decreta foret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphũ: an quẽ tradere exercitum successori iussissent, quod nisi manente in prouincia bello non decerneretur, eum quasi debellato triumphare, quũ exercitus testis meriti atq; immeriti triumphi abesset:* mediũ visum *vt ouans vrbem iniret.* Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, *vt M. Marcello, quo die vrbem ouans iniret, imperium esset.* Pridie quam vrbem iniret, in monte Albano triumphauit. inde ouans multam præ se prædam in vrbem intulit. Cum simulachro captarum Syracusarum catapultæ balistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisq; fabrefacta vasa. & alia supellex preciosaque vestis, & multa nobilia

Marcius Scipioni familiarissimus.

Hyberna Pœnorum in tres partes diuisa.

Marcello triũphus negatur.

Marcellus ouans vrbem inijt.

nobilia signa. quibus inter primas Græciæ vrbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus: quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat: alter Nassum, quodque ibi præsidij erat, prodiderat. His ambobus ciuitas data, & quingenta iugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset: & ædes Syracusis cuius vellet eorum, in quos belli iure animaduersum esset: Merico, Hispanisque, qui cum eo transierant, vrbs agerque in Sicilia ex ijs, qui à populo Romano defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum, *vt vbi ei videretur, vrbem agrumq́; eis assignaret.* in eodē agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat. cccc iugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis, octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciuerunt terræ, secutæ defectionem earum Hybla & Macella sunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutine vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros vrebant. Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quod cum imperatore non deuectus ex prouincia esset: partim quod in oppidis hybernare vetiti erant, segni fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditionem, quam animus deerat. Inter has difficultates M. Cornel. Prætor, & militum animos nunc consolando, nunc castigando sedauit: & ciuitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus vrbs agerq; debebatur, ex S.C. tribuit.

Numidæ populantur agros sociorum populi Romani in Sicilia.

XXII Consules quum ambo Apuliam prouinciam haberent, minusque iam terroris à Pœnis & Annibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque Prouincias: Sulpicio Macedonia euenit, isque Læuino successit. Fuluius Romam comitiorum causa accersitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, prærogatiua centuria iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius qui præsens erat, gratulandi causa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit: petitque *vt pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, reuocari iuberet.* Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusauit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorē esse, qui quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas cōmitti proinde si videretur, & redire in suffragium centuriam iuniorum iuberet, & meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque Reipublicæ. vix dum requiescere aures à strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana.* Post hæc quū cēturia frequens succlamasset, *nihil se mutare sententia, eosdemque consules dicturos esse.*

T. Manliꝰ Torquatus consulatum recusat.

tun-

tum Torquatus: *Neq; vestros, inquit, mores consul ferre potero, neque vos imperium meum, redite in suffragium, & cogitate bellum Punicũ in Italia, & hostium ducem Annibalem esse.* Tum centuria & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit à cõsule, *vt centuriã seniorum citaret, velle sese cum maiorib. natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis centuriæ senioribus, datum secreto in ouili cum his colloquendi tempus. Seniores *de tribus consulendũ,* dixerunt esse, *duobus iam plenis honorum, Q. Fabio, & M. Marcello, & si vtiq; nouũ aliquem aduersus Pœnos consulem creari vellent, M. Valeriũ Lauinum egregie aduersus Philippum regẽ terra mariq; res gessisse.* Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis iuniores suffragium ineunt, M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentem consules dixerunt. auctoritatem prærogatiuæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant nunc, antiqua mirantes, non equidem si qua sit sapientium ciuitas (quam docti fingunt magis quam norunt) aut principes grauiores temperatioresque à cupidine imperii; aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero iuniorum seniores consulere voluisse, quib. imperium suffragio mãdaret, vix vt verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis leuisque apud liberos auctoritas fecit. Prætoria inde co- XX-
mitia habita, P. Manlius Volso, & L. Manlius Acidinus, & C. Le- III
ctorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, vt comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus; mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares & priore anno fuerant, *& eo anno vt fierent*, referente Calpurnio Prætore, senatus decreuit, *vt in perpetuum vouerentur.*

Apollinares ludi.

Eodem anno prodigia aliquot visa nunciataq; sunt. In æde Concordiæ Victoria quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque ad Victorias quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagniæ & Fregellis nunciatum est, *murum portasq; de cœlo tactas. & in foro Sudertano sanguinis riuos per diem totum fluxisse, & Ereti lapidib. pluisse, & Reate mulam peperisse.* Et prodigia hostiis maioribus sunt procurata, & obsecratio in vnum diem populo indicta, & nouendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquanti eo anno mortui sunt, nouiq; suffecti: in locum M. Æmilij Numidæ decemuiri sacrorum, M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponij Mathonis pontificis, C. Liuius: in locum Sp. Caruilij maximi auguris, M. Seruilius. T. Otacilius Crassus pontifex, quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius nõ est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit. Per XX-
idem tempus M. Valerius Læuinus, tentatis prius per secreta IV
colloquia principum animis ad indictum ante ad ipsum id concilium Ætolorum classe expedita venit. Vbi cum Syracusas Capuam

puamq; captas in fidem, in Italiaque rerum secundarum successum ostentasset: adiecissetq; *iam inde à maioribus traditum morem Romanis colendi socios: ex quibus alios in ciuitatem, atq; æquum secum ius accepissent, alios in ea fortuna haberēt, vt socij esse quam ciues mallent: Ætolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippū eis & Macedonas graues accolas esse, quorum se vim ac spiritus etiam fregisse: & eo redactos esse, vt non his modo vrbibus quas per vim ademissent Ætolis, excedant: sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægrè ferrēt Ætoli à corpore suo diremptos restituturum se in antiquam formulam iurisq; ac ditionis eorum.* Hæc dicta promissaque ab Romano Imperatore, Scopus, qui tū prætor gentis erat & Dorimachus princeps Ætolorum affirmauerūt auctoritate sua; minore cum verecundia & maiore cum fide vim maiestatemq; P.R. extollentes. maxime tamen spes potiundæ mouebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ conditiones quibus in amicitiam societatemque populi Romani venirent: additumq;, *vt si placeret, vellentq; eodē iure amicitiæ Elei, Lacedæmonijq;, & Attalus & Pleuratus Scerdiletus essent.* Asiæ Attalus, hi Illyriorum reges. *Bellum vt extemplo Ætoli cum Philippo terra gererēt. Nauibus ne minus XX quinqueremibus adiuuaret Romanus. Vrbium Corcyra tenus ab Ætolia incipienti solū tectaq;, & muri cum agris, Ætolorum: alia omnis præda populi Romani esset. Darentq; operam Romani, vt Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent: ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque quique eorum ditionis essent, abstinuisset.* Item *si populus Romanus fœdere iungeretur regi, vt caueret ne ius ei belli inferendi Ætolis socijsq; eorum esset.* Hæc conuenerunt, conscriptaq; biennio post, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, vt testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum, nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplo mouerunt aduersus Philippum bellum, & Leuinus Zacynthum (parua insula est propinqua Ætoliæ: vrbē vnam eodem quo ipsa est nomine habet, eam præter arcem vi cepit) & Oeniada Naxumq; Acarnanum captas Ætolis contribuit. Philippū quoq; satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosq; & pa-

Ætolorum cū populo Romano societatis cōditiones.

XXV cta cum Annibale posset respicere: Corcyram ipse se recepit. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hybernanti allata est. itaq; quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimasque ei vrbes alieno metu quietas vt Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atq; Apolloniatum fines fecit: egressosq; Apolloniatas cum magno terrore atque pauore compulit intra muros. vastatis proximis Illyriis, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum vrbem sitam in Macedonia, transitu Dardanis facturam, cepit. His raptim actis,

Expeditiones Philippi.

memor

memor Ætolici iunctique cum eo Romani belli per Pelagoniam
& Nymphæum & Boleam in Thessaliam descēdit. ad bellum secum
aduersus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat:
& relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus
armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse priusquam maioribus
occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam
exercitum ad Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam
solita erat, vbi regem occupatū externo bello, ac sine præsidio
esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros,
& vrbem Iamphorinam, caput arcemq; Medicæ oppugnare cœpit.
Scopas vbi profectum in Thraciam regem occupatumq; ibi
bello audiuit, armata omni iuuente Ætolorum, bellum inferre
Acarnaniæ parat. Aduersus quos Acarnanum gens & viribus

Acarnanū execratio.

impar, & iam mœnia Oeniadon Naxumq; amissa cernens, Romanaq;
insuper arma ingruere, ira magis instruit quam consilio
bellum, coniugibus liberisq; & senioribus supra sexaginta annos
in propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos
coniurant, *nisi victores, se non redituros, qui victus acie excessisset, eū ne
vrbe, tecto, mensa, lare reciperet*; diram execrationem in populares,
obtestationem quam sanctissimam potuerunt, aduersus
hospites composuerunt, precatique simul Epirotas sunt, *vt qui
suorum in acie cecidissent, eos vno tumulo contegerent, adhiberentq; humatis
titulū: Hic siti sunt Acarnanes, qui aduersus vim atq; iniuriam
Ætolorum pro patria pugnantes, mortem oppetierunt.* Per hæc incitatis

Acarnanes accersunt Philippū aduersus Ætolos.

animis, castra in extremis finibus suis obuiam hosti posuerunt.
nuncijs ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset,
omittere Philippum id, quod in manibus erat, coegerunt bellū
Iamphorina per deditionē recepta, & prospero alio successu rerum:
Ætolorum impetum tardauerat primo coniurationis fama
Acarnanicæ: deinde auditus Philippi aduentus, regredi etiam
in intimos coegit fines. Nec Philippus quamquam ne opprimerentur
Acarnanes; itineribus magnis ierat: vltra Clinen est
progressus. inde quum audisset reditum Ætolorum, ex Acarnania
& ipse Pellam rediit. Læuinus veris principio à Corcyra profe- XXVI
ctus nauibus, superato Leucate promontorio, quū venisset Naupactum,
Anticyram inde se petiturū edixit, vt præsto ibi Scopas
Ætoliq; essent. Sita Anticyra est in Locride læua parte sinum Corinthiacum
intrantibus. breue terra iter eo, breuis nauigatio ab
Naupacto est. Tertio ferme post die vtrimque oppugnari cœpta
est, grauior à mari oppugnatio erat, quia & tormenta machinæq;
omnis generis in nauibus erant, & Romani inde oppugnabant.

Læuino mittitur successor P. Sulpicius.

itaq; intra paucos dies recepta vrbs per deditionem, Ætolis
traditur. præda ex pacto Romanis cessit. Literæ Læuino redditæ,
consulem eum absentem declaratum, & successorem venire P.
Sulpicium. Ceterum diuturno ibi morbo implicitus serius spe
omnium

omnium Romam venit. M. Marcellus quum Idib. Martiis consulatum iniisset, senatum eo die, moris modo causa, habuit: professus *nihil se absente collega, neq; de Republica neq; de prouinciis acturũ. Scire se frequentes Siculos prope vrbem in villis obtrectatorum suorum esse. quibus tantum abesse, vt per se nõ liceat palàm Romæ crimina edita fictaq; ab inimicis vulgare; vt ni simularent aliquem sibi timorẽ absente collega dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit, vbi quidẽ collega venisset, non passurum quicquam prius agi, q̃ Siculi in senatum introducantur. delectum propè à M. Cornelio per totã Siciliam habitum, vt quãplurimi questum de se Romam venirẽt. eundem literis falsis vrbem implesse, bellum in Sicilia esse, vt suam laudẽ minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit, ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec alter consul ad vrbem venisset. Ocium, vt solet, excitauit plebis rumores: *belli diuturnitate & vastatos agros circa vrbem, quà infesto agmine isset Annibal. & exhaustam delectibus Italiam, & pro Republica Cannis exercitus caesos querebantur: & consules bellicosos ambos, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel in pace tranquilla bellũ excitare possent, nedum in bello respirare ciuitatem forẽt passuri.*

XXVII Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinq;: & argentariæ, quæ nũc nouæ appellantur, arsere. comprehensa postea priuata ædificia: (neq; enim tum basilicæ erant) comprehensæ latumiæ, forumq; piscatorium, & atrium regium. ædes Vestæ vix defensa est. tredecim maxime seruorum opera, qui in publicum redempti, ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. nec vlli dubium erat, humana id fraude factũ esse, quod plurimis simul locis, & iis diuersis ignes coorti essent. Ita consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, *qui quorum opera id conflatũ incendium profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, seruo libertatem.* Eo præmio inductus Campanorum Calauiorum seruus (Manus ei nomen erat) indicauit, *dominos, & quinq; præterea iuuenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fuluio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoq; facturos alia, ni comprehendantur.* Cõprehensi, familiæq; eorum. & primo eleuabatur index, indiciumq;: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac leuitatem ex re fortuita crimen commentum.* ceterum vt coram coarguebantur, & quęstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes. atq; in dominos seruosq; conscios animaduersum est. indici libertas data, & * viginti millia æris. Consuli Læuino Capuã prætereunti circumfusa multitudo Cãpanorũ est obsecrantium cũ lacrymis, *vt sibi Romam ad senatũ ire liceret oratum, si qua misericordia tandẽ flecti possent, ne se ad vltimũ perditũ irent, nomenq; Campanorum à Q. Flacco deleri sinerent.* Flaccus

Incẽdium Romæ.

Incendij auctores cõprehensi.

* Val. 20 coron.

sibi

sibi priuatam simultatem cũ Campanis negare vllã esse: publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quoad eo animo in populum Romanũ esse sciret. nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia si qui euasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & laniare & trucidare quodcumq; obuium detur, alios ad Annibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inuenturum in semiusto foro cõsulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitã, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperij Romani ipse minime cẽsere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri.

Campani & Siculi Romam introducti, vt de Flacco & Marcello colloquerentur.

Læuinus Campanos iureiurando à Flacco adductos quinto die q̃ à senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obuiam egressis, potestatem Romam adeundi fecit: clarissimarũ vrbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in vrbem adducens. De Republica tamen primũ ac de prouinciis ambo consules ad senatum retulere. Ibi Læuinus quo in statu Macedonia, Græcia, Ætoli, Acarnanes Locriq; essent, quasq; ibi res ipse egisset terra marique exposuit. *Philippum inferentem bellum Ætolis in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abiisse legionemq; inde deduci posse classem satis esse ad arcendum Italia regem.* XXVIII Hæc de se, deque prouincia cui præfuerat. Consulum de prouinciis communis relatio fuit, decreuere patres, *vt alteri consulum Italia bellumq; cum Annibale, prouincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamq; prouinciam cũ L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, quæ in Etruria Galliaq; essent: eæ quatuor erant legiones. vrbanæ duæ superioris anni Etruriam: duæ quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præesset, quem consul, cuius Italia prouincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius post præturam, prorogato in annum imperio, missus: & Q. Fuluio Capua prouincia decreta, prorogatumq; in annum imperium. Exercitus ciuium sociorumq; minui iussus, *vt ex duabus legionib. vna legio, quinq; millia peditum, & trecenti equites essent:* dimissis qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militib. dimittendis. Cn. Fuluio Consule superioris anni, nec de prouincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega eius omnem exercitum, præter socios nauales, iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset: vbi consul in prouinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio Prætori ad obtinendam Siciliam, Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volsoni Prætori decretæ: quibus L. Cornelius in eadẽ prouincia priore anno

re anno præfuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules iussi, ne
quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudij, M. Valerij,
Fuluijq; fuissent: neve eo anno plures quam vna & viginti Roma-
xx- næ legiones essent. His senatusconsultis perfectis, sortiti prouin-
ix cias cōsules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello aduersus
Annibalem Læuino euenit. Quæ sors, velut iterum captis Syra-
cusis, ita exanimauit Siculos exspectatione sortis in consulum *Siculorum*
conspectu stantes, vt comploratio eorum flebilesq; voces, & ex- *cōploratio.*
templo oculos hominum conuerterent, & postmodum sermo-
nes præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida,
affirmantes *se non modo suam quisq; patriam, sed totam Siciliam reli-
cturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. nullo suo merito eum
ante implacabilem in se fuisse, quid iratum, quod Romam de se questum
venisse Siculos sciat, facturum? obrui Ætna ignibus, aut mergi freto,
satius illi insulæ esse, quā velut dedi noxæ inimico.* Hæ Siculorū que-
relæ, per domos primum nobilium circumlatæ, celebratæq; ser-
monibus (quos partim misericordia Siculorum, partim inuidia
Marcelli excitabat) in senatum etiam peruenerunt. Postulatum à
consulibus est, *vt de permutandis prouincijs senatum consulerent.*
Marcellus, *si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futu-
ram fuisse sententiam suam,* dicere. *nunc ne quis timore frenari eos di-
cere posset, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox fu-
turi sint: si collegæ nihil intersit, mutare se prouinciam paratū esse.* De-
precari senatus præiudicium, *nam quum extra sortem collegæ optionē
dare prouinciæ iniquum fuerit, quanto maiorē iniuriam, immo contu-
meliam esse, sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, quum quid
placeret, magis ostendisset, quam decreuisset, dimittitur. inter i-
psos consules permutatio prouinciarum, rapiente fato Marcellū
ab Annibalem, facta est, vt ex quo primus aduersæ pugnæ glo-
riam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperato-
xxx rum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet. Permutatis *Siculorum*
prouinciis, Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis regis *oratio in*
fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gra- *Marcellū.*
tiam publicam auertentes. *Hieronymum ac postea Hippocratem &
Epicidē tyrannos, quum ob alia, tū propter defectionem ab Romanis ad
Annibalem, inuisos fuisse sibi. ob eam causam & Hieronymū à princi-
pibus iuuentutis propè publico consilio interfectam: & in Epicidis Hip-
pocratisq; cædē septuaginta nobilissimorū iuuenum coniurationem fa-
ctam: quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exerci-
tū ad Syracusas non admouisset, indicio facto, omnes ab tyrannis inter-
fectos. Eam quoque Hippocratis atq; Epicidis tyrannidem Marcellum
excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Nūquam deinde principes Syra-
cusanorum desisse ad Marcellum transire: pollicerique, se vrbē, quum vel-
let, ei tradituros. sed eum primo vi capere maluisse: dein quū id neq; ter-
ra, neq; mari, omnia expertus potuisset, auctores traditarū Syracusarū*

fabrum ærarium Sosin & Mericum Hispanum, quam principes Syracu-
sanorum habere, toties id nequiquam vltro offerentes, præoptasse: quo
scilicet iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret,
ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defecisset, sed populus
Syracusanus & senatus: si portas Marcello Syracusani publice, & non
oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides clausis-
sent: si Carthaginensium animis bellum cum populo Romano gessis-
sent: quid vltra quam quod fecerit, nisi vt deleret Syracusas, facere ho-
stiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia & tecta exhausta vr-
bis, & refracta spoliataq; Deûm delubra. Dijs ipsis ornamentisq; eorum
ablatis, nihil relictum Syracusis: bona quoq; multis adempta: ita vt ne
nudo quidẽ solo, reliquiis direptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare
se patres conscriptos, vt si nequeant omnia, saltem quæ cõpareant cogno-
sciq; possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos quum ex-
cedere templo, vt de postulatis eorum patres consuli possent, Le-
uinus iussisset: *Imo maneant,* inquit Marcellus, *vt coram his respon-*
deam: quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus,
vt victos armis accusatores habeamus. duæ captæ hoc anno vrbes, Capua

Marcelli responsio aduersus Siculos.

Fuluium reum, Marcellum Syracusæ habeant. Reductis in curiam le- XIX
gatis, tum cõsul: *Non adeo maiestatis,* inquit, *populi Romani imperij-*
que huius oblitus sum Patres cõscripti, vt si de meo crimine ambigeretur,
consul dicturus causam, accusantibus Græcis, fuerim. sed non quid ego
fecerim, in disquisitionem venit: quem quicquid in hostibus feci, ius belli
defendit: sed quid isti pati debuerint, qui si non fuerunt hostes, nihil in-
terest, nunc, an viuo Hierone Syracusas violauerim. sin autem defecerunt,
runt, legatos nostros ferro atq; armis petierunt, vrbem ac mœnia clause-
runt, exercitumq; Carthaginensium aduersus nos tutati sunt: quis passos
esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes vrbẽ principes Syra-
cusanorum auersatus sum: Sosin, & Mericum Hispanum, quibus tan-
tam rem crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum,
quippe qui aliis humilitatem obijciatis. quis est vestrûm, qui se mihi por-
tas aperturum, qui armatos milites meos in vrbẽ accepturum promise-
rit? Odistis, & execramini eos qui fecerunt: & ne hic quidem contumeliis
eos dicendis parcitis: tantum abest, vt & ipsi tale quicquam facturi fue-
ritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti obijciunt, maxi-
mo argumento est, me neminem, qui nauatam operam Reipublicæ nostræ
velit, auersatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis
mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentaui pacem: & postea quam ne-
que legatos violandi verecundia erat: nec mihi ipsi congresso ad portas
cum principibus respõsum dabatur: multis terra mariq; exhaustis labo-
ribus, tandem vi atq; armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud
Annibalem & Carthaginenses, victosq; iustius quam apud victoris po-
puli Romani senatum quererentur. Ego patres conscripti Syracusas spo-
liatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum vrbem Romam exor-
narem, quæ autẽ singulis victor aut ademi aut dedi, quum belli iure, tum
ex cu-

ex cuiusq; merito satis scio me fecisse. ea vos rata habeatis Patres cōscripti nec ne, magis Respublica interest, quā mea. mea quippe fides exsoluta est: ad Rempublicam pertinet, ne acta mea rescindēdo, alios in posterū segniores duces faciatis. Et quoniam coram, & Siculorum, & mea verba audistis Patres conscripti, simul tēplo excedemus, vt me absente liberius consuli senatus possit. Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad

XXXII delectum discessit. Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi quum diu de sententijs certatum esset, & magna pars senatus, principe eius sententiæ T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostib. & Syracusanorū & populi Romani: & vrbem recipi, non capi: & receptam legib. antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda seruitute bello affligi: inter tyrannorū & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam vrbē pulcherrimā ac nobilissimā perisse, horreum atq; ærarium quondam populi Romani, cuius munificentia ac donis multis tēpestatibus, hoc deniq; ipso Punico bello adiuta ornataq; Respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperij Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posset? quum vbi semirutam ac spoliatā patriam respexisset, ingrediens Romā in vestibulo vrbis, prope in portā, spolia patriæ suæ visurus sit?* Hæc taliaque quum ad inuidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreuerunt patres causa Marcelli. *Quæ is gerens bellum victorq; egisset rata habenda esse. in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosq; consuli Lauino, quoad sine iactura Reipublicæ fieri posset, fortunis eius ciuitatis consuleret.* Missis duobus senatorib. in Capitolium ad consulem, vt rediret in curiam: & introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est. legatique benignē appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis proiecerunt, obsecrantes, *vt quæ deplorandæ ac leuādæ calamitatis caussa dixissent, veniam eis daret, & in fidē, & clientelam se vrbemq; Syracusas acciperet.* post

Senatusconsultum de rebus Syracusanis.

XXXIII hæc consul clementer appellatos eos dimisit. Cāpanis deinde senatus datus est, quorū oratio miserabilior, causa durior erat. neq; enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpā conferrēt, sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebāt. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec sua cōscientia, vt quicquā de se grauius cōsulerēt, impulerit: nec victoris ira capitis dānauerit. eos libertatē sibi suisq; & bonorū aliquam partē orare, ciues Romanos affinitatib. plerosq; & propinquis iam cognationibus connubio vetusto iunctos.* Summotis deinde ē tēplo paulisper dubitatū, *an accersendus à Capua Q. Fabius esset.* (mortuus enim post captā Claudius cōsul erat) *vt coram imperatore, qui res gessisset, sicut inter Marcellū Siculosq; disceptatū fuerat, disceptaretur:* dein quū M. Atilium, C. Fuluium fratrē Flacci, legatos eius, ac Q. Minutium & L. Veturium Philonē, item Claudij legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in senatu viderent

Campanis datur senatus.

nec Fuluium auocari à Capua, nec differri Campanos vellent. in-

M. Attilij sententia de Capanis.

terrogatus sententiam M. Attilius Regulus, cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant maxima auctoritas erat: *In consilio, inquit, arbitror me fuisse consulib. Capua capta, quum quæreretur, ecquis Campanorum de Republica nostra bene meritus esset, duas mulieres compertum est, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantē, & Fauculam Cluuiam, quæ quondam quæstum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse pro salute & victoria populi Romani. hanc captiuis egentibus alimenta clam suppeditasse: ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum, quem Carthaginensium, fuisse: securiq; percussos à Q. Fuluio fuisse magis, quorū dignitas inter alios: quam quorum culpa eminebat. Per senatū agi de Campanis, qui ciues Romani sunt, iniussu populi non video posse. idq; & apud maiores nostros in Satricanis factum est, quū defecissent: vt M. Antistius tribunus plebis prius rogationē ferret: sciretq; plebs, vti senatui de Satricanis sententia dicendæ ius esset. Itaq; censeo cū tribunis plebis agendum esse, vt eorum vnus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis ius fiat.* L. Attilius tribunus pl. bis ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogauit:

Senatusconsult. de rebus Campanis.

Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderūt in arbitrium ditionemq; populi Romani Fuluio proconsuli, quæq; vna secum dediderunt, agrum vrbemq;, diuina humanaque, vtensiliaq; siue quid aliud dediderūt. de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites. Plebs sic iussit: *Quod senatus maxima pars censeat, qui assidetis id volumus* XXII

iubemusque. Ex hoc plebiscito senatusconsultus: *Oppia Cluuiaq;* IV

primum bona ac libertatem restituit si qua alia præmia petere à senatu vellent, venire eas Romam. Campanis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ precium est omnia enumerare. *Aliorū bona publicanda, ipsos liberosq; eorum & coniuges vendendas, extra filias quæ nupsissent priusquā in populi Romani potestatem venirent. alios in vincula condendos, ac de his posterius consulendum.* Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt, publicanda necne bona essent, *pecua captiua, præter equos & mācipia, præter puberes virilis sexus, & omnia, quæ solo non continerentur, restituenda censuerūt dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quā qui eorum aut ipsi, aut parentes eorū apud hostes essent liberos esse iusserunt: ita vt nemo eorum ciuis Romanus, aut Latini nominis esset. neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in vrbe agrove Campano intra certam diem maneret. locus vbi habitarent, trans Tiberim, qui nō contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in vrbe Cāpana, quæ à populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnē Romam versus, qui ad Romanos transissent prius, quam Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emouendos cēsuerunt. ne quis eorū propius mare quindecim millib. passuum agrum ædificiumve haberet, qui eorū trans Tiberim moti essent, ne ipsi posterive eorū vspiam pararent, haberentve, nisi in Veiente, aut Sutrino Nepesinove agro: dū*

ne cui

ne cui maior, quam quinquaginta iugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quiq; magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ iusserunt. libera corpora quæ venundari placuerat, *Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificũ collegiũ* reiecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fuluij sæuitiam in sese sed iniquitatem Deûm: atq; execrabilem fortunam suam incusabant.

Romanorum indignatio, quod remiges à priuatis cum stipendiis dari edictum esset à Coss.

xxv Dimissis Siculis Campanisq;, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quam rem quũ neq; hominũ satis, nec ex qua pararentur stipendiumq; acciperent pecuniæ quicquam ea tempestate in publico esset: dixerunt consules *vt priuati ex censu ordinibusq́, sicut antea, remiges darent cũ stipendio cibariisq; dierũ triginta.* Ad id edictũ tantus fremitus hominum, tantaque indignatio fuit, vt magis dux, quam materia seditioni deesset: *Secundum Siculos Campanosq́; plebem Romanam perdendam, lacerandamq; sibi consules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos, nil reliqui, præter terram nudam ac vastam habere. tecta hostes incendisse. seruos agricultores Rempublicam abduxisse: nunc ad militiã paruo ære emendo, nunc remiges imperando. si quid cui argẽti æris ve fuerit, stipendio remigum, & tributis annuis ablatum. se vt dent quod non habent, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona sua venderent: in corpora quæ reliqua essent, sæuirent. ne vnde redimantur quidẽ quicquã superesse.* Hæc non in occulto, sed propalam in foro atq; oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare cõsules nunc castigando, nunc consolando poterant. *Spatium deinde his tribuere se, dareq; ad cogitandum* dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamq; vsi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: vbi quũ multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, vt dicerent: *priuatis id, seu æquum, seu iniquum onus iniungendum esse. nã vnde, quum pecunia in ærario non esset, paraturos nauales socios? quomodo autẽ sine classibus, aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse? aut tuta Italiæ littora esse?*

Læuini Cos. oratio.

xxxvi Quum in hac difficultate rerum cõsilium hæreret ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Læuinus Consul. *Magistratus senatui, & senatus populo, sicut honore præstet, ita ad oĩa quæ dura atque aspera essent, subeunda ducẽ debere esse. si quid iniungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse iuris statueris, facilius eõs obedientes habeas. nec impensa grauis est, quum ex ea plus quã pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaq; vt classem habeat quã ornari volumus, populus Romanus, priuatos sine recusatione remiges dare nobismet ipsis primum imperemus. aurũ, argentum, æs signatum omnes senatores crastina die in publicũ conferamus: ita vt annulos sibi quisq; & coniugi & liberis & filio bullã: & quibus vxor filiave sunt singulas* * *vncias auri,*

* Val. 9. coron.

*auri, pondo relinquant: argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta & libras pondo, vt salinum patellamq; Deorum causa habere possint. ceteri senatores * libram argenti tantum, * aris signati quina millia in singulos patres familia relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, a signatum, ad triumuiros mensarios extemplo deferamus nullo ante senatusconsulto facto, vt voluntaria collatio, & certamen adiuuanda Reipublica excitet ad amulandum animos: primum equestris ordinis, dein, reliqua plebis. hanc vnam viam, multa inter nos collocuti, consules inuenimus. Ingredimini Dijs bene iuuantibus: Respublica incolumis & priuatas res facile saluas prastat publica prodendo, tua nequiquam serues.* In hæc tanto animo consensum est, vt gratiæ vltro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisq; aurum, argentum & æs in publicum conferunt: tanto certamine iniecto, vt prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse: vt nec triumuiri accipiendo, nec scribæ referendo sufficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine coërcitione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio Respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in prouincias profecti sunt. Neque aliud magis XXXVII
tempus belli fuit, quo Carthaginenses Romanique pariter variis
casibus immistis, magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis & prouinciis, hinc in Hispania aduersæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum & lætitiam miscuerant: & in Italia, quum Tarentum amissum damno & dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: & terrorem subitum pauoremq; vrbis Romæ obsessæ & oppugnatæ, Capua post dies paucos capta in lætitiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Ætoli noui adsciti socij. Attalusque Asiæ rex, iam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginenses quoque Capuam amissam, & Tarentum captum æquabant: & vt ad mœnia vrbis Romæ nullo prohibente se peruenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incœpti: pudebatq; adeo se spretos, vt sedentib. ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoq; Hispaniæ quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse, eo plus ab L. Marcio tumultuario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia vtrimque erant: integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent. Annibalem ante omnia angebat, quod Capua pertina- XXXVIII
cius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Ita-
liæ populorum animos auerterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas paruasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat: nec deductis præsidiis spei libe-

** Val. 10. coron.*

** Val. 50. coron.*

Senatus ac reliquorum ordinum liberalis erga Remp. voluntas.

Enumeratio rerum à Romanis & Pœnis paulo ante gestarum.

liberam, vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in auaritiam & crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinauit. Id fœdum consilium quum incœpto, tunc etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam: quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis vrbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erát, Dasius & Blasius: Dasius Annibali amicus, Blasius quantum ex tuto poterat, rem Romanam fouebat: & per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille quum ab re auersus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Accersito vtroque, Annibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blasio cogniturus, starentque summoto populo accusator & reus; Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimuero ille velut in manifesta re exclamat, *sub oculis Annibalis secum de proditione agi.* Annibali atq; eis qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. *æmulationē profecto atq; odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur.* Ita deinde dimissi sunt. nec Blasius ante abstitit tam audaci incœpto, quàm idem obtundendo, docendoque *quàm ea res ipsis patriæq; salutaris esset*, peruicit, vt præsidium Punicum, (hi autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit. longè fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaq; quamquam improuisa res fuit, nec vsus equorum in vrbe erat, tamen armis inter tumultum captis & eruptionem tentauerunt: & quum euadere nequirent, pugnantes ad vltimum occubuerunt: nec plus quinquaginta ex his in potestatē hostium viui venerunt. plusq; aliquanto damni hæc ala equitum amissa Annibali, quam Salapia fuit: nec deinde vmquam Pœnus, quo

XXXIX longè plurimum valuerat, equitatu superior fuit. Per idem tempus quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem, præsidium quod ibi erat Roman. præfectusq; præsidii atque arcis M. Liuius in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui vt tuto præteruherentur oram Italiæ, classis viginti fermè nauium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusq; D. Quintius obscuro genere ortus, ceterùm multis fortibus factis gloria militari illustris. primo quinque naues, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit; postea rem impigrè sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremò ipse à sociis, Rheginisq;, & à Velia & à Pesto, debitas ex fœdere exigēdo, classem viginti nauium, sicut antè dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari classe nauium Tarentina-

Salapia & præsidium Punicum traditur Marcello.

tinarum numero, quindecim millia ferme ab vrbe ad Sacriportum obuius fuit. Velis tum forte improuidus futuri certaminis Romanus veniebat: sed circa Crotonem Sibarimque suppleuerat remigio naues: instructamq; & armatam egregie pro magnitudine nauium classem habebat. & tum forte sub idem fere tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere: vt ad componenda armamenta, expediendumq; remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis iustæ concurrerunt classes: quippe quum in maioris discrimen rei, quã ipsæ erant, pugnarent. Tarentini *vt recuperata vrbe ab Romanis post centesimũ prope annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoq; hostibus, si nauali prælio possessionem maris ademissent, interclusuri*: Romani *vt retẽta possessione arcis ostenderent, nõ vi aut virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum*. Itaque ex vtraq; parte signo dato quum rostris concurrissent, neq; retro nauem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu: ita conserebant ex propinquo pugnam, vt non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede prœliarentur. Proræ inter se iunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto stipatæ erant naues, vt vix vllum telum in mari vanum intercideret, frontibus velut pedestris acies vrgebant: peruiæque naues pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. in Romana naue ipse Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed priuato etiam odio inuisus atq; infestus Romanis: quod eius factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit. ille simul atque præceps cum armis procidit ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amisso nauem impigre transgressus, quũ summouisset hostes, & prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani; repente & alia à puppi triremis hostium apparuit: ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc ceteris terror iniectus, vt prætoriam nauem captam videre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere. Thurinis Metapontinisq; ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atq; illinc obliqua transferentes vela, in altum euectæ sunt. Nequaq̃ pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur: Liuius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium impigrum virũ cum duobus millibus armatorum arce emisit. qui vage effusos per agros, palatosq; adortus, quũ diu passim cecidisset, paucos ex multis

Naualis pugna inter Romanos & Tarentinos.

Romani vincuntur.

multis trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in vrbem compulit: ne vrbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum: Romanis victoribus terra, Tarētinis mari: frumenti spes quæ in oculis fuerat, vtroſq; frustrata pariter.
XL Per idē tempus Læuinus Consul iam magna parte anni circumacta, in Sicilia veteribus nouiſq; sociis exſpectans, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusanis noua pace inconditas componere res Agrigentum inde, quod belli reliquum erat (tenebaturque à Carthaginensium valido præsidio) duxit legiones, affuit fortuna incœpto. Hanno erat imperator Carthaginensium, sed omnem in Mutiua Numidiſque spem repositam habebat. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neq; intercludi ab Agrigento vi aut arte vlla, nec quin erūperet vbi vellet, prohiberi poterat. hæc eius gloria, quia iam imperatoris quoq; famæ officiebat, postremo in inuidiam vertit: vt ne bene gestæ quidem res iam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent, propter quæ postremo præfecturam eius filio suo dedit, ratus *cum imperio auctoritatē quoq; ei inter Numidas erepturum.* quod longe aliter euenit, nam veterem fauorem eius sua insuper inuidia auxit, neque ille indignitatem iniuriæ tulit: confestimq; ad Læuinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. per quos vt est facta fides, compositusque rei gerendæ modus, portā ad mare ferentem Numidæ quū occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad idipsum missos in vrbem acceperunt; & quū agmine iam in media vrbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud quam tumultum ac secessionem (id quod & ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atq; ille, quum ei multitudo maior, q̄ Numidarum procul visa, & clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, prius quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per auersam portam emissus, assumpto comite Epicide, cum paucis ad mare peruenit: nactique opportune paruum nauigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam traiecerunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque ne tentato quidem certamine quū cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Læuinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: ceteros, prædamq; vendidit, omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum peruasisset, omnia repente ad Romanos inclinauerunt. Prodita breui sunt xx oppida, sex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. quarum ciuitatum principibus quum pro cuiusque merito cōsul præmia pœnasque exsoluisset, coegissetq; Siculos positis tandem armis, ad agrum colendum animos conuertere: vt esset nō incolarum modo alimentis frugifera insula, sed vrbis Romæ, atque

Agrigentum Læuinus oppugnat.

Agrigentum proditur.

Sicilia tota ad Romanos inclinat.

Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam leuaret: ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transuexit. Quatuor millia hominum erant, misti ex omni colluuione exsules, obærati, capitalia ausi plerique, & quũ in ciuitatibus suis, ac sub legib. vixerant; & postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobauerat, Agatirnæ per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Læuinus in insula, tum primum noua pace coalescente, velut materiam nouandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis vsui futuri erant ad populandum Brutium agrum, assuetam latrocinijs quærentibus m[illegible]ũ.

Agatirna colluuieis hominum perfugum.

Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est. In Hisp[illegible]nia XLI principio veris P. Scipio nauibus deductis, euocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hybernis conuenire quũ iussisset, ipse cum quinque millib. sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est, quo quum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione aduocata ita disseruit: *Nemo ante me nouus imperator militibus suis, prius quam opera eorum vsus esset, gratias agere iure ac merito potuit. me vobis, priusquam prouinciam aut castra viderem, obligauit fortuna: primũ, quod ea pietate erga patrẽ patruumq; meum viuos mortuosq; fuistis: deinde, q amissam tãta clade prouinciæ possessionem integram & populo Romano, & successori mihi virtute vestra obtinuistis. Sed quum tam benignitate Deũm id paremus atq; agamus, nõ vt ipsi maneam' in Hispania, sed nec Pœni maneãt: nec vt pro ripa Iberi stantes arceamus transitum hostis, sed vt vltro transeamus, transferamusq; bellum: vereor, ne cui vestrûm maius id, audaciusq; consilium, quam aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea videatur. Aduersa pugnæ in Hispania nulli ius in animo, quã meo, minus obliterari possunt. quippe cui pater & patruus intra triginta dierũ spatium, vt aliud super aliud cumularetur familia nostra funus, interfecti sunt. sed vt familiaris pene orbitas ac solitudo frangit animum: ita publica quum fortuna tum virtus desperare de summa rerũ prohibet, eo fato, quo donata nobis sors est, vt magnis omnib. bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: à Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? iam quid hoc de bello memorem? omnib. aut ipse affui cladibus: aut quibus absfui, maxime vnus omnium eas sensi. Trebia, Thrasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum, consulumq; Romanorum? adde defectionem Italiæ, Siciliæ, maioris partis Sardiniæ: adde vltimum terrorẽ ac pauorem, castra Punica inter Anienem & mœnia Romana posita, & visum prope in portis victorem Annibalem. in hac ruina rerũ stetit vna integra atq; immobilis virtus populi Romani. hæc omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi milites post Cannensem cladẽ vadenti Asdrubali ad Alpes Italiamq;, qui si se*

Scipionis ad milites oratio.

cum

cum fratre coniuncto vicit, nudum iam nomen esset populi Romani, ductu auspicioq; patris mei substitistis. & hæ secūdæ res illas aduersas sustinuerunt. Nunc benignitate Deum omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora [illegible] geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentūq; captum, pulsi tota insula hostes. receptaq; prouincia in ditionem populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab vrbe Roma trepida fuga emensus Annibal, in extremum angulum agri Brutij compulsus, nihil iam maius precatur Deos, quam vt incolumi cedere atq; abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conueniat milites, quā quum aliæ super alias clades cumularētur, ac Dij prope ipsi cū Annibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim ipsi etiam honore nominis) sustinuisse labentem fortunā populi Romani: nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaq; sunt, animis deficere? Nuper quoq; quæ acciderunt, vtinam tam sine meo luctu, quam vestro transissent. Nunc Dij immortales imperij Romani præsides, qui centuriis omnib. vt mihi imperiū iuberent dari, fuere auctores, idem auguriis auspiciisq;, & per nocturnos etiā visus omnia læta ac prospera portendunt. animus quoq; meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse. breui extorre hinc omne Punicum nomē, maria terrasq; fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte diuinat, idem subiicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socij nostram fidem per legatos implorant. duces discrepantes, prope vt defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diuersissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit. nā & deseruntur ab sociis, vt prius ab Celtiberis nos: & diduxēre exercitus, quæ patri, patruoq; meo causa exitii fuit. nec discordia intestina coire eos in vnum sinet, neq; singuli nobis resistere poterunt. Vos modo milites fauete nomini Scipionū, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. agite milites veteres, nouum exercitum, nouumq; ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortib. factis sæpe à vobis peragratas. Breui faciā vt quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruiq; similitudinē oris vultusq;, & lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisq; exemplū, expressam ad effigiem vobis reddam; vt reuixisse, aut renatum sibi quisq;
XLII *Scipionem imperatorem dicat.* Hac ratione accensis militū animis relicto ad præsidium regionis eius M. Sullano cum trib. millibus peditum, & trecentis equitib. ceteras omnes copias (erant autem viginti quinq; millia peditū, duo millia & quingēti equites) Iberum traiecit. Ibi quibusdā suadentibus, vt, quoniam in tres tam diuersas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur: periculum esse ratus, ne eo facto in vnum omnes cōtraheret, nec par esset vnus tot exercitibus, Carthaginem Nouā interim oppugnare statuit: vrbem quū ipsam opulentā suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam. ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant. sitam præterea quum opportune ad traijciendum in Africam, tum super portum satis amplum

Carthaginem Nouā oppugnat Scipio.

amplum quantæuis classi, & nescio an vnum in Hispaniæ ora, qua nostro adiacet mari. Nemo omnium quo iretur sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus, ita moderari cursum nauium iussus erat, vt eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est. simul terra mariq; castra ab regione vrbis, qua in Septentrionem versa est, posita, ab his tergo (nam frons natura tuta erat) vallum obiectum. Ceterum sita Carthago sic est: Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. huius in ostio sinus parua insula obiecta ab alto, portum ab omnibus ventis præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita vrbs est: ab ortu solis & à meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum & ad septentrionem fusum, incertæ altitudinis vtcumque exæstuat aut deficit mare, continenti vrbem iugum ducentos fere & quinquaginta passus patens coniungit. Vnde quum tam parui operis munitio esset, non obiecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, siue vt subeunti sæpe ad mœnia vrbis recursus pateret. Cetera, quæ XI
munienda erant, quum perfecisset, naues etiã in portu, velut maritimam quoq; ostentans obsidionem, instruxit: circumuectusq; classem, cum monuisset præfectos nauium, vt vigilias nocturnas intenti seruarent (*omnia vbique primo obsessum hostem conari*) regressus in castra, vt consilij sui rationem, quod ab vrbe potissimũ oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione aduocata ita disseruit:

Carthaginis Nouæ situs.

Scipionis ad milites oratio.

Ad vrbem vnam oppugnandum, si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam milites habet. oppugnabitis n. vere mœnia vnius vrbis, sed in vna vrbe vniuersã ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumq; : qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia quæ nunc sub Carthaginensibus sunt, in deditionem tradent. hic pecunia omnis hostium, sine qua neq; illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; & quæ nobis maximo vsui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est; qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque vrbe, tum opportunissima portu egregio: vnde terra mariq;, quæ belli vsus poscãt, suppeditẽtur. quæ quũ magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo maiora. hæc illis arx, hoc horreũ, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est, huc rectus ex Africa cursus est, hæc vna inter Pyrenæũ & Gades statio, hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed quoniã vos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem Nouam oppugnandam totis viribus & bono animo transeamus. Quumq; omnes vna voce hoc

facien-

faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. tum terra ma-
riq; eam oppugnari, iubet. Contrà Mago Pœnorũ dux, quũ terra *Mago Car-*
XLIV mariq; instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita dispo- *thaginem*
nit: Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana *Nouam*
erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos *tuetur.*
tumulo vrbis in orientem verso imponit: multitudinẽ aliam quo
clamor, quo sub ita vis aduocasset, resistentem ad omnia occur-
rere iubet. Patefacta deinde porta, eos quos in via ferente ad ca-
stra hostium instruxerat, mittit. Romani duce ipso præcipiente,
paulũper cessere, vt propiores subsidiis in certamine ipso submit-
tendis essent. Et primo haud impari stetere acie, subsidia deinde
identidem summissa, è castris non auerterunt solũ in fugam ho-
stes, sed adeo effusis institerunt, vt nisi receptui cecinisset, permi-
sti fugientibus irrupturi fuisse in vrbem viderentur. Trepidatio
vero non prœlio maior, quam tota vrbe fuit, multæ stationes pa-
uore atque loca deserta sunt, relictiq; muri, quum qua cuiq; erat
proximũ, desiluissent. Quod vbi versus Scipio in tumulum, quẽ *Carthagi-*
Mercurium Teutatem appellant, aduertit, multis partibus nu- *nis oppu-*
data defensoribus mœnia esse, omnes è castris excitos *ire ad oppu-* *gnatio.*
gnandum vrbem, & ferre scalas iubet. ipse trium præ se iuuenum
validorum scutis oppositis (ingens enim iam vis omnis generis
telorum e muris volabat) ad vrbem succedit, hortatur, imperat
quæ in rem sunt: quodq; plurimum ad accendẽdos militum ani-
mos intererat, testis spectatorq; virtutis atq; ignauiæ cuiusq; ad-
est. itaq; in vulnera ac tela ruunt, neq; illos muri, neq; superstan-
tes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab naui-
bus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars vrbis oppugnari
cœpta est, ceterum tumultus inde maior q̃ vis, videri poterat:
dum applicant, dum partim exponunt scalas militesq;, dum qua
cuiq; proximum est, in terram euadere properant: ipsa festinatio-
XLV ne & certamine alij alios impediunt. Inter hæc repleuerat iã Pœ-
nus armatis muros, & vis magna & ingens copia congesta telo-
rum suppeditabat. Sed neq; viri, nec tela, nec quicquam aliud æ-
que quam mœnia ipsa sese defendebant. raræ enim scalæ altitu-
dini æquari poterant: & quo quæq; altiores: eo infirmiores erant.
itaq; quũ summus quisq; euadere non posset, subirẽt tamen alij,
onere ipso frangebantur, quidam stantib. scalis, quum altitudo
caliginẽ oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim
homines, scalæq; ruerent, & ipso successu, audacia atq; alacritas
hostium cresceret, signum receptui datũ est, quod spem non præ-
sentis modo ab tãto certamine ac labore quietis obsessis, sed et-
iam in posterũ dedit, scalis & corona capi vrbem non posse: *opera
& difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus
suis.* Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis iam
vulneratisq; recentes integrosq; alios accipere scalas iubet, & vi
maiore

maiore aggredi vrbem, ipse, vt ei nunciatum est *æstum decedere*
quod per piscatores Tarraconenses, nunc leuib. cymbis, nũc, vbi
eæ sederent, vadis peruagatos per stagnum, compertũ habebat,
facilem pedibus ad murum trãsitum dari: eo armatos duxit. Me-
dium ferme diei erat: & ad id quod sua sponte cedẽte in mare æ-
stu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum sta-
gnum eodem quo æstus ferebat: & adeo nudauerat vada, vt alibi
vmbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc cura ac
curatiore compertũ in prodigium ac Deos vertens Scipio, *qui ad
transitum Romanis mare verterent, & stagna auferrent, viasq́; ante
numquam initas humano vestigio aperirent: Neptunum* iubebat *du-
cem itineris sequi, ac medio stagno euadere ad mœnia.* Ab terra ingens
labor succedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impe- XL
diebantur, sed quod euntes ad ancipites vtrimq; ictus subiecti VI
habebant Romanos, vt latera infestiora subeuntibus, quàm ad-
uersa corpora, essent. At parte in alia quietus, & per stagnum fa-
cilis transitus, & in murum ascensus inde fuit. nam neque opere
emunitus erat, vt vbi loci ipsius ac stagni præsidio satis creditum
foret: nec vlla armatorum statio, aut custodia opposita, intentis
Carthago Noua capitur. omnibus ad opem eõ ferendam, vnde periculum ostendebatur.
Vbi vrbem sine certamine intrauere, pergunt inde quanto maxi-
mo cursu poterant, ad eam portam circa quã omne contractum
certamen erat. in quod adeo intenti omnium non animi solum
fuerant, sed etiam oculi, auresque pugnantium, spectantiumque,
& adhortantium pugnantes: vt nemo ante ab tergo senserit ca-
ptam vrbem, quam tela in auersos inciderunt, & vtrimque anci-
pitem hostem habebant. tunc turbatis defensorib. metu & mœ-
nia capta, & porta intus forisque pariter refringi cœpit: & mox
cædendo confractis, ne iter impediretur foribus, armati impe-
tum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi
passim ad cædem oppidanorum versi. illa, quæ portam ingressa
erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinib. media vrbe in forum
processit. Inde quum duob. itineribus fugientes videret hostes, a-
lios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingento-
rum militum præsidio: alios in arcem, in quam & ipse Mago
cum omnib. ferè armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat: par-
Mago se, arcem & præsidium Scipioni dedit. tem copiarum ad tumulum expugnandum mittit. ipse ad arcem
ducit & tumulus primo impetu est captus. & Mago arcem cona-
tus defendere, quum omnia hostium plena videret, neq; spẽ vl-
lam esse, se arcemque & præsidium dedit. Quoad dedita arx est,
cædes tota vrbe passim factæ: nec vlli puberum, qui obuius fuit,
parcebatur: tum signo dato cædibus finis factus. ad prædam vi-
ctores versi, quæ ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum XL
virilis sexus ad decem millia capta. inde qui ciues Nouæ Cartha- VII
ginis erant, dimisit: vrbemque, & sua omnia, quæ reliqua eis bel-

lum

lum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant, *eos publicos fore populo Romano* edixit, *cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixè operam nauassent.* ceterum multitudinem incolarum iuuenum, ac validorum seruorum in classem ad supplementum remigum dedit. & auxerat nauibus octo captiuis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum perinde ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultæ maximæ fermè centum viginti, minores CCLXXXI. balistæ maiores XXIII. minores LII. scorpionum maiorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus, signa militaria LXXIV. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis. pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI. * librales ferè omnes, pondo argenti facti, signatique * decem & octo millia & CCC. pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa adnumerataque sunt. tritici XL. millia modiorum, hordei CCLXX. Naues onerariæ CXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis; & sparto, & nauali alia materia ad classem ædificandam, vt minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipsa fuerit. Eo die Scipio

XL- C. Lælio cum sociis naualibus vrbem custodire iusso, ipse in ca-

VIII stra legiones reduxit: fessosque milites omnibus vno die belli operibus (quippe qui & acie dimicassent, & in capienda vrbe tantum laboris periculique adiissent: & capta, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die militibus, naualibusque sociis conuocatis, *primum Diis immortalibus laudes, gratiasque egit, qui se non vrbis solum opulentissimæ omnium in Hispania vno die compotem fecissent, sed ante eo congessissent omnis pene Africæ atq; Hispaniæ opes; vt neq; hostibus quicquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent.* Militum deinde virtutem collaudauit, *quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentq;. Itaque quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum tamen muralis coronæ decus eius esse, qui primus murũ ascendisset, profiteretur, qui se dignum eo duceret dono.* Duo professi sunt. Q. Trebellius centurio legionis quartæ, & Sex. Digitius socius naualis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quàm studia excitauerant vterq; sui corporis hominum. Sociis, C. Lælius præfectus classis: legionariis, M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contẽtio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quũ se daturum pronunciasset: qui cognita causa, testibusque auditis iudicarent, *vter prior in oppidum transcendisset*: C. Lælio, & M. Sempronio aduocatis partis vtriusq;, P. Cornelium Claudium de medio adiecit: eosque tres recuperatores consi-

Constabant ergo hæ pateræ coronatis 30912.

** Val. 183000. coron.*

Contentio pro murali corona.

considere,& causam cognoscere iussit. Quū res eo maiore ageretur certamine, quod admoti tantæ dignitatis non tam aduocati, quā moderatores studiorum fuerant: C. Lælius relicto concilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumq; docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac propè esse, vt manus inter se cōserant: ceterum etiam si vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi: quippe vbi fraude ac periurio decus petatur virtutis. Stare hic legionarios milites, hinc classicos per omnes Deos paratos iurare magis quæ velint, quā quæ sciant verà esse; & obstringere periurio non se solum, suumq; caput, sed signa militaria & aquilas, sacramētique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelij, & M. Sempronij deferre.* Scipio collaudato Lælio, ad concionem vocauit, pronunciauitq;: *se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sext. Digitium pariter in murum ascendisse: seque eos ambos virtutis causa coronis muralibus donare.* tum reliquos, prout cuiusq; meritum virtusq; erat, donauit. ante omnes C. Lælium præfectum classis, & omni genere laudis sibimetipsi æquauit & corona aurea ac triginta bobus donauit. tum obsides ciuitatum Hispaniæ vocari iussit. quorum quantus numerus fuerit, piget scribere: quippe quum alibi ccc. ferme, alibi DCCXXV fuisse inueniam. Æque & alia inter auctores discrepant. Præsidium Punicū alius x. alius VII. alius haud plus quam duûm millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra v & xx inuenio. Scorpiones maiores minoresque ad LX. captos scripserim, si auctorem Græcum sequar Silenum. si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex millia. minorum XIII. adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem conuenit. plerique Lælium præfuisse classi. sunt qui M. Iunium Sillanum dicant. Armē præfuisse Punico præsidio, deditumq; Romanis, Antias Valerius: Magonem alii scriptores tradunt. Nō de numero nauium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia conuenit. Si aliquib. assentiri necesse est, media similia veri sunt.

Auctorū inter se discrepantia.

Ceterum Scipio vocatis obsidibus, primum *vniuersos bonum animum habere iussit: venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines mallt: exterasq; gentes fide ac societate iunctas habere, quam tristi subiectas seruitio.* deinde acceptis nominibus ciuitatum, recensuit captiuos; quot cuiusq; populi essent: & nunctos domum misit, vt ad suos quisq; recipiendos veniret: si quarū forte ciuitatū legati aderant, eis præsentibus suos restituit: ceterorum curam benignè tuendorū C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc è media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii vxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique cepit: *Vt curam cultumque fœminarū impensius custodibus commendaret.* quum Scipio *nihil profecto defuturū* iis diceret: tum rursus mulier: *Haud magni ista facimus,* inquit, *quid enim huic fortunæ nō satis est? alia me*

Scipionis in obsides humanitas.

angit

tingit cura, ætatē harum intuentem: nam ipsa iam extra periculū iniuriæ muliebris sum, simul ætate & forma florentes circa eam Indibilis filiæ erant: aliæque nobilitate pari, quæ omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio: *Meæ, populiq́; Romani disciplinæ causa facerem*, inquit, *ne quid, quod sanctum vsquā esset, apud nos violaretur. nunc vt id curem impensius, vestra quoq; virtus dignitasq; facit: quæ nec in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.* Spectatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tueriq; haud secus verecundè

L ac modestè, quam hospitum coniuges ac matres iussit. Captiua deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, vt quacumque incedebat, conuerteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parentesque: inter cetera accepit, *desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat.* Extemplo igitur parentibus, sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret deperire eum sponsæ amore: vbi primum venit, accuratiore eum sermone quàm parentes alloquitur. *Iuuenis*, inquit, *iuuenem appello: quo minus sit inter nos huius sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta à militibus nostris ad me deducta esset, audiremq; eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse, si frui liceret ludo ætatis (præsertim recto & legitimo amore) & non Respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impē- sius amādi vellem: tuo, cuius possum, amori faueo. Fuit spōsa tua apud me eadē, qua apud soceros tuos parentesq; suos verecundia: seruata tibi est, vt inuiolatum & dignum me teq; dari tibi donum posset, hanc mercedem vnam pro eo munere paciscor, amicus populo Romano sis: & si me virum bonum credis esse, quales patrē, patruumq; meum iam antè hæ gentes norāt, scias multos nostri similes in ciuitate Romana esse: nec vllum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisq; esse velis, aut amicū malis.* Quum adolescens simul pudore, gaudioque perfusus, dextram Scipionis tenens, *Deos omnes inuocaret ad gratiam illi pro se referendam: quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atq; illius ergà se merito, esset.* parentes inde, cognatiq; virginis appellari. qui quoniam gratis sibi redderetur virgo: ad quā redimendam satis magnum attulissent auri pondus: orare Scipionem, *ut id ab se donum acciperet*, cœperunt: *haud minorem eius rei apud se gratiam fore* affirmantes, *quam redditæ inuiolatæ foret virginis.* Scipio, *quando tantopere peterent, accepturum se* pollicitus, poni ante pedes iussit: vocatoq; ad se Allucio: *Super dotē*, inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedēt, aurumq; tollere, ac sibi habere iussit.* His lætus donis honoribusq; dimissus domum, impleuit populares laudibus & meritis Scipionis: *Venisse Dijs simillimum iuuenem, vincentē omnia quum armis, tū benignitate ac beneficijs.* Itaq; delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitib. intra paucos dies ad Scipionē

LI rediit. Scipio retentum secum Lælium, dum captiuos obsidesq; &

Captiuam virginem eximiæ formæ spōso reddidit Scipio.

Scipionis liberalitas.

prædam ex consilio eius disponeret, rebus omnibus compositis, data quinqueremi, captiuis cum Magone, & quindecim ferè senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in naue impositis, nuncium victoriæ Romam mittit. ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis naualibus pedestribusque copiis absumpsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt. secundo die arma curare & tergere ante tentoria iussit. tertio die sudibus inter se in modum iustæ pugnæ cõcurrerunt: præpilatisq; missilibus iaculati sunt. quarto diequies data. quinto iterum in armis concursum est. Hunc ordinem laboris, quietisque, quoad Carthagine morati sunt, seruauerunt. Remigio classici milites tranquillo in altum euecti, agilitatem nauium simulacris naualis pugnæ experiebantur. Hæc extra vrbem terra marique, corpora simul, animosque ad bellum acuebant. vrbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe ac naualí erat: nunc cum legionibus decurrebat: nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac naualibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque quos quassauerat muris, dispositisque præsidiis ad custodiam vrbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in via aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus nouis veteribusque sociis, edixerat conuentum. Et cuncti ferè, qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam vlterioris Hispaniæ conuenerunt. Carthaginensium duces, primo ex industria famam captæ Carthaginis compresserant: deinde vt clarior res erat, quàm vt tegi ac dissimulari posset, eleuabant verbis. *Nec opinato aduentu ac prope furto vnius diei vrbem vnam Hispaniæ interceptam. cuius rei tam paruæ præmio, elatum insolentẽ iuuenem immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse. at vbi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam.* Hæc in vulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

Scipio proficiscitur Tarraconem, quo conuentum sociis edixerat.

EPITOME LIBRI XXVII.

N. *Fuluius Proc. cum exercitu ab Annibale ad Herdoneã cæsus est. Meliore euẽtu à Cl. Marcello* Cos. *aduersus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Annibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Annibal superior fuit, Marcellus insequenti. Fabius Maximus pater* Cos. *Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Betulam Scipio cum Asdrubale Amilcaris conflixit & vicit. inter alia captũ puerum*

rum regalẽ eximia forma ad auunculum Masanissam cum donis dimisit, Claudius Marcellus, T. Quintius Crispinus Cos. speculandi causa egressi è castris, insidijs ab Annibale circumuenti sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res praterea à P. Sulpicio Pr. aduersus Philippum & Achaos gestas continet. Lustrum à censoribus conditum est: censa sunt ciuium capita centum triginta septem millia. centum & octo ex quo numero apparuit quantum hominum tot praliorum aduersa fortuna populo Romano abstulisset. Asdrubal, qui cum exercitu nouo transcẽderat Alpes, vt se Annibali coniungeret, cum millibus hominum LVI. *casus est, M. Liuij consulis ductu: sed non minore opere Claudij Neronis consulis: qui quum Annibali oppositus esset, relictis castris, ita vt hostem falleret, electa manu profectus, Asdrubalem circumuenit.*

Marcellus Salapiam recepit.

1 HIc status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præsidij causa relicta erant, oppressa. prædæ aliquantum eius militi fuit concessum. tritici quoque CCXL. millia modiûm; & CX. millia hordei inuenta. Ceterum nequaquam inde tantum gaudij fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul ab Herdonea vrbe. Castra ibi Cn. Fuluius proconsul habebat, spe recipiundæ Herdoneæ: quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, non præsidijs firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare ius aduersus Pœnum fidem senserat. Postquam Salapia amissa excessisse his locis Annibalem in Brutios auditum est, ab Herdonea ea omnia per occultos nuncios delara Annibali, simul curam sociæ retinẽdæ vrbis, & spem fecere incautũ hostẽ aggrediendi exercitu expedito (ita vt famã propè præueniret) magnis itineribus ad Herdoneã contendit. & quo plus terroris hosti obiiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio & viribus impar, copiis raptim eductis conflixit. quinta legio & sinistra ala acriter pugnã inierũt. Ceterum Annibal signo equitibus dato, vt quũ pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosq; circũuecti, pars castra hostium, pars terga pugnãtium inuaderent: ipse Cn. Fuluij similitudinem nominis, quòd Cn. Fuluium prætorẽ biennio ante in iisdem deuicerat locis, increpans *similem euentum pugnæ fore* affirmabat. neq; ea spes vana fuit. nã quum eo minus acie & peditũ certamine multi cecidissent Romanorũ; stabant tamẽ ordines signaq; equestris à tergo tumultus, simul à castris clamor hostilis auditus, sextã ante legionem, quæ in secũda acie posita, prior ab Numidis turbata est: quintã deinde, atq; eos qui ad prima signa erant, auertit. Pars In fugam effusi pars in medio cæsi: vbi & ipse Cn. Fuluius cũ duodecim tribunis militũ cecidit. Romanorũ sociorumq; quot cæsa in eo prælio millia sint,

Annibal Cn. Fuluium cum exercitu fudit.

quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud
plus quam septem inueniam? Castris, prædaque victor potitur.

Herdonea inceditur ab Annibale.

Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit:
nec mansuram in fide, si inde abscessisset: multitudine omni Me-
tapontum ac Thurios traducta, incendit, occiditque principes,
qui cum Fuluio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Ro-
mani, qui ex tanta clade euaserant, diuersis itineribus semiermes
ad Marcellum consulem in Samnium confugerunt. Marcellus II
nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad Senatum
de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit, ceterum *eun-
dem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Annibalem con-
tudisset, ire aduersus eum, breuem illi lætitiam qua exultet facturum.*
Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor
in futurum erat. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad
Numistronem in conspectu Annibalis loco plano, quum Pœnus
collem teneret, posuit castra. addit & aliam fideris speciem, quod
prior in aciem eduxit. nec detrectauit Annibal, vt signa portis
efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, vt Pœnus dextrum
cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum appli-

Marcelli cum Hannibale pugna.

carent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fes-
sæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio &
dextera ala, ab Annibale Hispani milites & funditores Baleares,
elephanti quoque, commisso iam certamine, in prœlium acti.
Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legioni tertia, dexteræ
alæ sinistra subiit, & apud hostes integri à fessis pugnam accepe-
re. Nouum atque atrox prœlium ex tam segni repente exarsit, re-
centibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit
pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diem
stetere in acie: vbi nemo hostium aduersus prodiit, spolia per o-
cium legere, & cōgestos in vnum locum cremauere suos. Nocte

Annibal silentio castra mouit.

insequenti Annibal silentio mouit castra, & in Apuliam abiit:
Marcellus vbi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio
modico Numistrone relictis, præpositoque his L. Furio Purpu-
rione tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam ade-
ptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationib. procursare-
tur, mista equitum peditumq; tumultuosa magis prœlia, quam
magna, & fermè omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apu-
liam ducti exercitus, sine vllo memorando certamine, quū Anni-
bal nocte signa moueret, locum insidiis quærens: Marcellus nisi

Capua bona principum vēdit Flaccus.

certa luce, & explorata ante, nō sequeretur. Capuæ interim Flac- III
cus dum bonis principum vendēdis, agro, qui publicatus fuerat,
locando (locauit autem omnem frumento) tempus terit, ne dees-
set materia in Campanos sæuiendi, nouum in occulto gliscens p
indicium protractum est facinus. milites ædificiis emotos, simul
vt cum agro tecta vrbis fruenda locarentur: simul metuens, ne
suum

suum quoque exercitum, sicut Annibalis, nimia vrbis amœnitas emolliret: in portis murisq; sibimet ipsos tecta militariter coegerat ædificare. erat autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis vna hora vt omnia incenderent, CLXX Capuani, principibus fratribus Blosiis, coniurauerant. indicio eius rei ex familia Blosiorũ facto, portis repente iussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent, comprehensi omnes qui in noxa erant, & quæstione acriter habita, damnati necatique. indicibus libertas, & * æris dena millia data. Nucerinos, & Acerranos querentes *vbi habitarent non esse*, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fuluius ad senatum misit. Acerranis permissum, vt ædificarent quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant (Atellanis Calatiã migrare iussis) traducti. Inter multas magnasque res, quæ nunc secundæ, nunc aduersæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Æroliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum portaretur, profecti: & mille milites de exercitu vrbano, par numerus Romanorum, sociorumque eodem in præsidium

Campanorum indicata coniuratio.

**Val. 100. coron.*

IV cum frumento missi sunt. Iam æstas in exitu erat, comitiorumq; consularium instabat tempus. sed litteræ Marcelli negantis *e Republica esse, vestigium abscedi ab Annibale, cui cedenti, certaminque abnuenti grauius ipse instaret*: curam iniecerant, ne aut consulem tum maxime res agentem à bello auocarent, aut in annum consules deessent. optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia reuocari. Ad eum literæ iussu senatus ab L. Manlio prætore vrbis missæ cum literis consulis M. Marcelli: vt ex iis nosceret, quæ causa patribus eum potius quam collegam reuocandi ex prouincia esset. Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prælia rex cum Carthaginensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem ulli populo quam Carthaginensi, nec amiciorem quam Romano*, affirmabant *esse. misisse eum ante a legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanorum amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modo benigne respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Petellium, P. Popilium. Dona tulere, togã & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream ex * quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regulos iussit adire. iis quoq; quæ darentur, portata, togæ prætextæ, & ternum pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Atilius, & M. Acilius legati *ad commemorandam renouandamq; amicitiam missi*, dona tulere: Regi togam, & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ pallam pictam cum ami-

Legati ab Rege Syphace Romam veniunt.

** Valebat ergo coronatis 560.*

dictatorem dicturum esse aiebat: patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis, quum de ea re consuleret, ita decreuit senatus, *vt consul priusquam ab vrbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumq; quem populus iussisset, dictatorem diceret, si consul noluisset, prætor vrbanus populum rogaret: si ne is quidē vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum cōsul se populū rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare: tribuni plebis rogarunt, plebesque sciuit, *vt Q. Fuluius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur.* Sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutique patres literas ad Marcellum mittendas censuerunt, vt desertæ à collega Reipublicæ subueniret, diceretque, quem po- *De dictatore dicendo maxima contentio.*

VI pulus iussisset, dictatorem. Ita à Marcello consule Q. Fuluius dictator dictus, & ex eodē plebiscito à Q. Fuluio dictatore P. Licinius Crassus Pontifex maximus magister equitum dictus. Dictator posteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Blæsum legatū, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam prouinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnij prætoris: quem, vt Capuæ exercituiq; suo præesset, literis exciuit, ipsi comitia in quem diem primum potuit, edixit: quæ certamine inter tribunos dictatoremque iniecto, perfici non potuerant. Galeria iuniorum, quæ forte prærogatiua erat, Q. Fuluium & Q. Fabium consules dixerat eodemq; iure vocatæ reliquæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Atiani se interposuissent: qui *neque magistratum continuari satis ciuile esse* aiebant: *& multo fœdioris templi, eum ipsum creari qui comitia haberet. itaque si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator causam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplisq; tutabatur. *nam Cn. Seruilio* Consule *quum Flaminius alter consul ad Thrasimenū cecidisset: ex auctoritate patrum ad plebem latum, plebemq; sciuisse, vt quoad bellum in Italia esset, ex iis qui consules fuissent, quos & quoties vellet reficiendi cōsules populo ius esset. exemplaq; ea in re se habere: vetus L. Postumij Megilli, qui interrex ijs comitiis quæ ipse habuisset, consul cum Cn. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabij, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto nunquam siuisset.* His orationibus quū diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos conuenit, *vt eo quod censuisset senatus, staretur.* Patribus id tempus Reipublicæ visum est, vt per veteres, & expertos, bellique peritos imperatores Respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fuluius Flaccus III. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum *Certamen inter dictatorem & tribunos plebis.*

Classis Punica in Sardiniã traiecta.

creatis. Q. Fuluius dictatura se abdicauit. Extremo æstatis huius classis Punica nauium quadraginta cum præfecto Amilcare in Sardiniam traiecti, Olbiensem primo, dein postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterũ insulæ latus Caralitanum agrum vastauit: & cum præda omnis generis in Africam redit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Seruilius Pontifex factus in locum T. Otacilij Crassi. Decemuir item sacris faciũdis in locum T. Sempronij T. F. Longi T. Sempronius C. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est: & M. Æmilius Pappus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti.

Censores.

Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum, pontificem maximum. Crassus Licinius nec cõsul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus, ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quicquam publicæ rei egerunt: mors diremit L. Veturij, inde & Licinius censura se abdicauit. Ædiles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus, ludos Romanos diem vnum instaurarunt. Ædiles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinius ex multaticio argento signa ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis eius copia magnifice apparatos fecerunt. Exitu anni huius, die iv. & xxx. quam VII

Lælius cũ captiuis Romã venit.

ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romã venit. isque cum agmine captiuorum ingressus vrbem, magnum cõcursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, *captam Carthaginem, caput Hispaniæ, vno die, receptasq́; aliquot vrbes, quæ defecissent, nouasq́; in societatem ascitas,* exposuit. Ex captiuis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerij Messalæ. Maxime mouit patres Asdrubalis transitus in Italiam, vix Annibali atque eius armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadem disseruit.

Supplicatio in vnũ diem ob res feliciter à Scipione gestas decreta.

Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas supplicationem in vnum diem decreuit. C. Lælium primo quoque tempore cum quibus venerat nauibus, redire in Hispaniam iussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus: haud nescius quosdã esse, qui anno insequẽti captam tradiderint. Sed mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerendo in Hispania consumpsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fuluio Flacco III consulibus. Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus prouincia decreta, regionibus tamen partitum imperium. Fabius ad Tarentum, Fuluius in Lucanis ac Brutiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium.

Prouinciarum & exercituum distrib.

Prætores sortiti prouincias: C. Hostilius Tubulus vrbanam. L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia. T. Quintius Crispinus Capuam; C. Aruncuteus Sardiniam. Exercitus ita per prouincias diuisi. Fuluio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Læuinus haberet: Q. Fabio, quibus in

bus in Etruria C. Calpurnius præfuisset. Exercitus vrbanus vt in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset prouinciæ, Capuam exercitumque quem Q. Fuluius habuisset, T. Quintius obtineret. C. Hostilius ab C. Lectorio proprætore prouinciam, exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est in annum prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus, eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fuluij superessent, iussi. Conquisitos eos, consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quique ex prætoris Cn. Fuluij exercitu ob similis itam fugæ missi eo ab senatu fuerant. C. AruncuLeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Volso eam prouinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere iusso, prorogatū in annū imperium, triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussæ: cetera classe placere prædatum in Africam, aut ipsum M. Valerium Læuinum traiicere: aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam vellet. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Sillanoque, sed donec reuocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. ita prouinciæ exercitusque in eum annū

VIII partita imperia. Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilij sacerdos crearetur, vetus excitauerunt certamen, patriciis negantibus *C. Mamilij Atelli, qui vnus ex plebe petebat, habendam rationē esse: quia nemo ante eum, nisi ex patribus id sacerdotium habuisset.* Tribuni appellati, ad senatum reiecerunt. Senatus populo potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Atilius. Et flaminem dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum: decemuir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucij Scæuolæ demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem, luxuriosamq; C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo, erat, L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis ob eadem vitia inuisus. Is, vt animum eius cura sacrorum & cæremoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, vt nemo tota iuuentute haberetur prior; nec probatior primoribus patrum, suis pariter, alienisque esset. Huius famæ consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob dignitatem flaminum priorum repetiuit, vt in senatum introiret. Ingressum eum curiam quum L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit flamē. *Vetustum ius sacerdotij repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli & flaminio.* Prætor, *non exoletis vetustate annalium exem-*

Maximi curionis comitia.

plis stare ius, sed recentissima cuiusque consuetudinis vsu volebat: nec patrum, nec auorum memoria Dialem quemquã id ius vsurpasse Tribuni *rem inertia flaminum obliteratam, ipsis, non sacerdotio damno fuisse,* quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu patrum, plebisque, flaminem in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotij iure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius quam in prouincias irent, duas vrbanas legiones in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus, militum scripserunt. Vrbanum veterem exercitum Fuluius consul C. Fuluio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum: & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fuluiani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia CCCXXXVI.) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus, nec specie eius prouinciæ præsidium. nam quum præter egregie suppletas duas veteres legiones transfugarum, etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque qui in exercitu Epicidis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionib. adiunxisset, duorum speciem exercituum seruauit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, diuisam quondam Romani Puniciq; imperii finibus. Classis quoq; nauium septuaginta parata, vt omni ambitu littorum præsidio oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu prouinciam peragrabat, vt viseret agros, cultaq; ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti prouenit, vt & Romam mitteret, & Catanam conueheret, vnde exercitui, qui ad Tarentum æstiua acturus esset, posset præberi. Ceterum transportati milites 21 in Siciliam (& erat maior pars Latini nominis, sociorumque) prope magni motus causa fuere: adeo ex paruis sæpe magnarum momenta rerum pendent. fremitus enim inter Latinos, sociosque in cõciliis ortus. *Decimum annum delectibus & stipendiis exhaustos esse: quotannis ferme clade magna pugnare: alios in acie occidi, alios morbo absumi; magis perire sibi ciuem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui à Pœno captus, quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quam in militiam ablegari. Octauum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum antequam Italia hostis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat; si veteres milites non redeant in patriam, noui legantur, breui neminem superfuturum. Itaque quod propediem res ipsa negatura sit, priusquam ad vltimam solitudinem atque egestatem perueniant, negandum*

Latinorũ sociorumque fremitus in pop. Roman.

gandum populo Romano esse, si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginensibus iungenda cogitaturos. aliter nunquam viuo Annibale sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant, ex iis duodecim quum omnium legationes Romæ essent, negauerunt consulibus esse, vnde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepet, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Seria, Cales, Narnia, Interamna. Noua re consules icti, quum absterrere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere,* aiebant, *quod consules in senatu vt pronunciarent, in animum inducere non possent, non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem à populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias, & tamquam integra re locuti magis quã ausi tantum nefas, cum suis consulerent; admonerent, non Campanos, neq; Tarentinos eos esse, sed Romanos: inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si vlla pietas, si memoria antiqua patriæ esset. Cõsulerent igitur de integro. nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperij Romani, tradendæ Annibali victoriæ esse.* Quũ alternis hæc consules diu iactassent, nihil moti legati, *neque se quod domum renunciarent, habere dixerunt, neque senatum suum quid noui consuleret, vbi nec miles qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendiũ esset.* Quũ obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt. vbi tantus pauor animis hominum est iniectus, vt magna pars actum de imperio diceret. *idem alias colonias facturas, idem socios cõsensisse omnes, ad prodendam Annibali vrbem Romã.*

Coloniarum nomina, quæ milites pecuniamque negabant Romanis.

XII Consules hortari & consolari senatum, & dicere, *alias colonias in fide atque officio pristino fore. eas quoque ipsas quæ ab officio decesserint, si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperij habituras esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, agerent, facerentque, vt è Republica ducerent: pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citauerunt legatos: quæsiueruntque ab iis, *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeuiginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit; *& milites ex formula paratos esse: & si pluribus opus esset, plures daturos: & quicquid aliud imperaret, velletq; populus Romanus, enixe facturos, ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse.* Consules *sibi parum* videri præfati *pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi vniuersi patres in curia gratias egissent,* sequi in senatum iusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos, mandat consulibus, vt ad populum quoque eos producerent: & inter multa alia præclara, quæ ipsis maioribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in Rempublicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot secula sileantur, fraudenturve

laude

laude sua, Signini fuere, & Nolani, & Norbani, Satriculanique, & Brundusini, & Fregellani, & Lucerini, & Venusini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenses: & ab altero mari Pontiani, & Pæstani, & Cossani: & mediterranei, Beneuētani, & Aesernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tū imperium populi Romani stetit: iisque gratiæ & in senatu, & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectauerunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt, neq; illos dimitti, neque retineri, neque appellari à consulibus. ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani visa est. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, *aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad vltimos casus seruaretur, promi placuit.* prompta ad* quatuor millia pondo auri. Inde *quingena pondo data consulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio Procoss. & L. Veturio prætori, qui Galliam prouinciam sortitus erat; additumque Fabio Cos. c pondo auri præcipuum, quod in arcem Tarentinam portaretur: cetero auro vsi sunt ad vestimenta præsenti pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama, ducisque gerebat. Prodigia quoque, prius quam ab vrbe Consules proficiscerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant, signum Iouis, arborque templo propinqua XIII & Hostiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinuessæ murus portaque hæc de cœlo tacta. *Cruentam etiam fluxisse aquā Albanam*, quidam auctores erant; *& Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in manus sponte sua prolapsum.* Et Priuerni satis constabat *bouem locutum, Volturimque frequenti foro in tabernam deuolasse, & Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac fœminam sexu infantem: quos androgynos vulgus, vt pleraque faciliore ad duplicanda verba Græco sermone, appellat, & lacte pluisse, & cum elephanti capite puerum natum*, Et prodigia hostiis maioribus procurata, & supplicatio circa omnia puluinaria, & obsecratio in vnum diem indicta: & decretum, vt C. Hostilius Pr. ludos Apollinis, sicut his annis voti factique erant, voueret faceretque. Per eos dies & censoribus creandis Q. Fuluius Consul comitia habuit. Creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores, *vt agrum Campanum fruendum locarent*, ex auctoritate patrum latum ad plebem est, plebesque sciuit. Senatus lectionē contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronij lectio erat. ceterum Cornelius *morem traditum à patribus sequendum* aiebat, *vt qui primus censor ex iis qui viuerent fuisset, eum principē legerent:* is Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dij sortē legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse Deos: se id suo arbitrio facturū: lecturumq; Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ ciuitatis esse vel Annibale iudice dicturus esset.* Quū diu certatum

Aurum vicesimarium.

* *Valen.* 448000. *coron.*

* *Valet* 56000. *coron.*

* *Valet* 11200. *coron.*

Prodigia.

Androgyni.

Censores creantur.

tum esset verbis, cōcedente collega, lectus à Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus Consul: inde alius lectus senatus, octo praeteritis, inter quos L. Caecilius Metellus erat, infamis auctor deserendae Italiae post Cannensem cladem. In equestribus quoq; notis eadem seruata causa. sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant, addiderunt acerbitati etiam tempus, *ne praeterita stipendia procederent ijs qui equo publico meruerunt, sed dena stipendia equis priuatis facerent.* Magnū praeterea numerum eorum conquisiuerunt, qui equo merere deberent: atque ex ijs qui principio eius belli septemdecim annos nati fuerant, neq; militauerant, omnes aerarios fecerunt. Locauerunt inde reficienda, quae circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium. Trāsactis omnibus, quae Romae agenda erant, consules ad bellum profecti: prior Fuluius praegressus Capuam post paucos dies consecutus Fabius, qui & collegam coram obtestatus, & per literas Marcellum, *vt quam acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret. ea vrbe adempta hosti vndiq; pulso, nec vbi consisteret, nec quid fidum respiceret habenti, nec morandi quidem causam in Italia fore.* Rhegium etiam nuncium mittit ad praefectum praesidii, quod ab Laeuino Consule aduersus Brutios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agatirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, & rapto viuere hominum assuetorum. additi erant Brutiorum indidem perfugae, & audacia & audēdi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Brutium primum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Cauloniam vrbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam auide exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi vrbem oppugnabant. Marcellus consulis literis excitatus, & quia ita in animum induxerat, *neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam se esse:* vbi primum in agris pabuli copia fuit, ex hybernis profectus, ad Canusium Annibal occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Poenus. ceterum vt appropinquare Marcellum audiuit, castra inde mouit. Aperta erat regio sine vllis ad insidias latebris: itaq; in loca saltuosa cedere inde coepit. Marcellus vestigijs instabat, castraque castris conferebat: & opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque iaculatores leuia certamina serens, casum vniuersae pugnae non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id quod vitabat certamen. Nocte praegressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus: castra inde ponentem, pugnando vndiq; in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copijs: & cum iam nox instaret, Marte aequo discessum est. castra exiguo distantia spacio raptim ante noctem permunita.

XIV (margin, beside "rant, septem tabernas…")

Marcellus cōtra Annibalem castra mouet.

Postero

Marcellus cũ Annibale æquo Marte pugnat.

Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. nec
Annibal detractauit certamen, multis verbis adhortatus milites,
*vt memores Thrasimeni Cannarumq;, contunderent ferociam hostiu,
vrgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere
pati, non respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem, &
Romanam aciem in campis videndam esse. si vno prælio haud incruen-
tus abeat, quietius deinde tranquilliusq; eum bellaturum.* His irrita-
ti adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie
instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum
amplius duabus horis est. cedere inde ab Romanis dextera ala, &

Marcellus vincitur.

extraordinarij cœpere. quod vbi Marcellus vidit, duodenicesi-
mam legionem in primam aciem inducit. dum alij trepide ce-
dunt, alij segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus
fusa, & vincente pudorem metu, terga dabant, cecidereque in
pugna fugaq; ad duo millia & septingenti ciuium, sociorumq;:
in his quatuor Romani centuriones fuere: duo tribuni militum.
M. Licinius & M. Fuluius. signa militaria quatuor de ala prima,

Marcelli grauis oratio in milites.

quæ fugit: duo de legione quæ cedentibus sociis successerat, a-
missa. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem ad- II
eo sæuam atq; acerbam apud milites habuit, vt prœlio per diem
totam infeliciter tolerato, tristior ijs irati ducis oratio esset.
Dijs immortalibus vt in tali re laudes gratesq;, inquit, *ago, quod vi-
ctor hostis cum tanto pauore incedentibus vobis in vallum portasq;, non
ipsa castra est aggressus. deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo
omisistis pugnam. Quis pauor hic? qui terror? quæ repente, qui, & cum
quibus pugnaretis, obliuio animos inuasit? nempe ijdem sunt ij hostes,
quos vincendo & victos sequendo priorem æstatem absumpsistis: quibus
dies noctesq; fugientib. per hos dies institistis: quos leuibus prœlijs fuga-
stis, quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto
ea quibus gloriari potestis: cuius & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet,
nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnam. quid hæc nox,
quid hæc dies abstulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt an illorũ auctæ?
Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis
militibus corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos
habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo, aut co-
horti abstulisset? Non adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur; vos
illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde
ortus, vt veniam eius diei daret; vbi vellet deinde experiretur mi-
litũ suorum animos. *Ego vero experiar,* inquit, *milites: & vos crasti-
na die in aciem educã, vt victores potius quàm victi veniam impetre-
tis, quàm petitis.* Cohortibus quæ signa amiserant, hordeum dari
iussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fue-
rãt, districtis gladiis discinctos destituit: & vt postero die omnes
pedites equitesque armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fa-
tentium *iure ac merito sese increpitos: neq; illo die virum quemquã in*

acie

acie Romana fuisse, præter vnum ducem, cui aut morte satisfaciendũ, aut egregia victoria esset. Postero die armati ornatiq; ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronunciatq;, *à quibus orta pridie fuga esset, cohortesq; quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum: edicere iam sese, omnib. pugnandum ac vincendum esse: & adnitendũ singulis vniuersisq;, ne prius hesterna fuga quàm hodierna victoria fama Romam perueniret.* Inde cibo corpora firmare iussit, vt si longior esset pugna, viribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaque sunt, quib. excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XVI Quod vbi Annibali nunciatum est: *Cum eo nimirum*, inquit, *hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu vicit, ferociter insistat victis: seu victus est, instaurat cũ victoribus certamẽ.* Signa inde canere iussit, & copias educit. Pugnatum vtrimq; aliquanto quàm pridie acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternum decus adnitentibus: Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis & cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, & legio vicesima à dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus, & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator testisq; præsens firmabat. Ab Annibale Hispani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Annibal elephantos in primam aciem induci iussit: si quem inijcere ea res tumultum ac pauorem posset. Et primo turbarunt signa, ordinesque, & partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudauerant vna parte aciem, latiusq; fuga manasset, ni C. Decimius Flauus tribunus militum signo arrepto primi hastati manipulum eius signi se sequi iussisset. duxit vbi maxime tumultum cõglobatæ belluæ faciebant: pilaq; in eas coniici iussit. Hæsere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam confertã turba, sed vt nõ omnes vulnerati sunt: ita in quorum tergis infixa stetere pila, vt est genus anceps, in fugam versi etiam integros auertere. Tum iam non vnus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conijcere. eo magis ruere in suos belluæ: tantoq; maiorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pauor consternatas agit, quam insidentis magistri imperio regũtur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt Romani pedites: & haud magno certamine dissipatos, trepidantesq; auertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus, quam in castra pauentes compulsi sunt. nam super alia, quæ terrorem trepidationemq; facerent, elephanti forte duo in ipsa porta corruerant, coactiq; erant milites per fossam, vallumq; ruere in castra, ibi maxima hostium cædes facta. cæsa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruẽta victoria fuit, mille fermè, & septingẽti de duabus

De Marcello Annibalis iudicium.

Marcellus compellit in castra Annibalẽ.

duabus legionibus, & sociorum supra M. & ccc. occisi: vulnerati permulti ciuium, sociorumq;. Annibal nocte proxima castra mouit. Cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum. Speculatores, qui sequerentur agmen missi, postero die retulerunt, *Brutios Annibalem petere*. Iisdem ferè diebus & ad Q. Fuluium cõsulem Hirpini & Lucani, & Volscentes, traditis præsidijs Annibalis, quæ in vrbibus habebant, dediderunt sese, clementerque à consule cum verborum tantum castigatione, ob errorem præteritum, accepti. Et Brutijs similis spes veniæ facta est, quum ab ijs Vibius & Pactius fratres, lõge nobilissimi gentis eius, eandem quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit, ibi ad quatuor millia hominum capta: & ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra, naues, quas Liuius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuq; mœnium oppugnandorum; partim tormentis & saxis, omnique missilium telorum genere instruit: onerarias quoq;, non eas solum quæ remis agerentur; vt alij machinas scalasque ad muros ferrent, alij procul ex nauibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naues ab aperto mari, vt vrbem aggrederentur, instructæ paratæq. sunt. Et erat liberum mare classe Punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Brutijs interim Cauloniæ impugnatores sub aduentũ Annibalis, ne opprimerẽtur, in tumulum à præsenti impetu tutum, ad cetera inopẽ, concessere. Fabium Tarentum obsidentem leue dictu momentum ad rem ingentem potiundam adiuuit. Præsidium Brutiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. eius præsidij præfectus deperibat amore mulierculæ, cuius frater in exercitu Fabij consulis erat. Is certior literis sororis factus de noua consuetudine aduenæ locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse; quid speraret, ad consulem detulit. quæ cum haud vana cogitatio visa esset, perfuga iussus Tarentum transire, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum eius tentando, dein satis explorata leuitate, blandiciis muliebribus perpulit eum ad proditionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Vbi & ratio agendæ rei, & tẽpus conuenit, miles nocte per interualla stationum clam ex vrbe emissus, ea quę acta erant, quæque, vt agerentur, conuenerant, ad consulẽ refert. Fabius vigilia prima dato signo iis qui in arce erãt, quiq; custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione vrbis in orientẽ versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, & à portu & à nauibus, quæ aperto mari appulsæ erant, clamorque vndique cum ingenti tumultu, vnde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos.

Annibal nocte castra mouit.

Fabius Mãduriam vi capta obsidet Tarentum.

XIII

suos. Igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illi loco præpositus, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, vt captæ vrbis interdum excitaretur clamor, veritus ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret, ac signa inferret, præsidium ad arcem, vnde maximè terribilis accidebat sonus traducit. Fabius, quū ex temporis spacio & ex silentio ipso (quod vbi paulo antè strepebant excitantes vocantesq; *ad arma*, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Brutiorum cohortem præsidium agitare proditionis conciliator nunciauerat, iubet. Ea primùm est captus murus, adiuuantibus recipientibusque Brutiis & transcensum in vrbem est. deinde proxima refracta porta, vt frequenti agmine signa inferrentur. Tum clamore sublato, sub ortum fermè lucis nullo obuio armato in forum perueniunt: omnesque vndique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se conuerterunt. Prælium in aditu fori maiore impetu, quàm perseuerantia commissum est. non animo, non armis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum coniectis, prius penè quam consererent manus, terga dederunt, dilapsiq; per nota vrbis itinera in suas amicorumq; domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenes, qui proditionis ad Annibalem auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio euectus esset, vacuus paulo post equus erransq; per vrbem cognitus, corpus nusquam inuentum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalonem autem præfectum Punici præsidii cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem, miles obuius obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos inermesq; cædunt, Carthaginenses Tarentinosque pariter. Brutii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio: seu ad proditionis famam (vt vi potius atq; armis captum Tarentum videretur) extinguendam. Tum à cæde ad diripiēdam vrbem discursum. Triginta millia seruilium capitum dicuntur capta, ingens argenti vis facti signatique, * auri LXXXVII millia pondo, signa tabulæque, propè vt Syracusarum ornamenta æquarent. Sed maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius quàm Marcellus: qui interroganti scribæ, *quid fieri de signis vellet* (ingentis magnitudinis Dij sunt, suo quisq; habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui iussit*. Murus inde, qui vrbem ab arce dirimebat dirutus est ac disiectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis audita oppugnatione Tarenti, dies noctesq; cursim agmine acto quum festinans ad opem ferendam, captam vrbem audisset: *Et Romani, inquit, suum Annibalem habent: eadem, qua ceperamus, arte*

Margin notes: XVIII (beside "in se conuerterunt"); *Tarentum proditione captum à Fabio Cos.*; * *Valen. 9246000. coron.*

Tarentum amisimus. Ne tamen fugientis modo cõuertisse agmen videretur, quo constiterat loco, quinq; millia fermè ab vrbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, *impunita priora fore, si Metapontũ ei cum præsidio Punico prodidissent.* Fabius vera quæ afferrent esse, ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: litterasque ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ sunt. Enimuero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo inuictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti, prius quam egrederetur ab Tarento, aues semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque cæsa cõsulenti deos, aruspex *cauendum à fraude hostili, & ab insidiis,* prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi vt cunctantem hortarentur, repente comprehensi metu grauioris quæstionis detegunt insidias.

Metapontinorum dolus.

XI Æstatis eius principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania, quum hyemem totam reconciliandis barbarorum animis partim donis, partim emissione obsidum captiuorumque absumpsisset: Edesco ad eum clarus inter duces Hispanos venit. Erant coniux liberique eius apud Romanos. sed præter eam causam etiam, velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem auerterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioq; fuit (haud dubiè omnis Hispaniæ principibus) cum omni popularium manu relicto Asdrubale, secedendi in imminentes castris eius tumulos, vnde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Asdrubal quum hostium res tacitis augescere incrementis cerneret, suas imminui: ac fore, vt nisi audendo aliquid moueret, qua cœpissent, ruerent: dimicare quamprimum statuit. Scipio auidior etiam certaminis erat, quum à spe, quam successus rerum augebat: tum quod prius quam iungerentur hostium exercitus, cum vno dimicare duce, exercituque, quam simul cum vniuersis malebat. Ceterùm etiam si cum plurib. pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam quum videret nullum esse nauium vsum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis nauibus Tarraconem, nauales socios terrestribus copiis addit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis Scipio veris principio ab Tarracone egressus (iam enim & Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, vt cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis & Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro vtroque locutus, haudquaquã vt barbarus stolidè incauteque, sed potius cum verecunda grauitate: pro-

Hispaniæ principes ab Asdrubale ad Scipionem secedunt.

Indibilis ad Scipionem oratio.

propiorque *excusanti transitionem vt necessariam, quam glorianti ea velut ad primam occasionem rapta. Scire enim se, transfugæ nomen execrabile veteribus sociis, nouis suspectum esse. neq; eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium causa non nomen faciat. Merita inde sua in duces Carthaginenses* commemorauit, *auaritiã contra eorũ, superbiamque, & omnis generis iniurias in se atq; populares. Itaq; corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum iam pridem ibi esse, vbi ius ac fas crederet coli. ad Deos quoq; cõfugere supplices, qui nequeant hominũ vim atq; iniurias pati. se id Scipionem orare, vt transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit, quales ex ea die experiundo cognouerit, perinde opera eorum precium faciat.* Ita prorsus respondet facturum Romanus: *nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, vbi nec diuini quicquam nec humani sanctum esset.* Productæ deinde in conspectum eius coniuges, liberique, lacrymantibus gaudio reddũtur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die fœdere accepta fides, dimissiq; ad copias adducendas. Iisdem deinde in castris tendebant, donec duci- *Scipio Asdrubalem adoritur.*

22 bus iis ad hostem peruentum est. Proximus Carthaginensium exercitus Asdrubalis prope vrbem Betulam erat. pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignanique, & qui primi agminis erant: aduenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptum impetum fecerunt, vt facile appareret, quid vtriq; parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt: signaq; Romana portis prope ipsis illata. Atque illo quidem die irritatis tantum ad certamen animis castra Romani posuerunt. Nocte Asdrubal in tumulum copias recepit, plano campo in summo patentem; fluuius ab tergo, antè circaq; velut ripa præceps oram eius omnem cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Asdrubal, postquam stantem pro castris hostiũ aciem vidit: equites Numidas, leuiumq; armorũ Baleares, & Afros de- *Scipio suos hortatur.* misit. Scipio circumuectus ordines signaq;, ostendebat hostem, *prædamnata spe æquo dimicãdi campo, captantẽ tumulos, loci fiducia, nõ virtutis aut armorũ, stare in conspectu. sed altiora mœnia habuisse Carthaginẽ, quæ transcendisset miles Romanus. nec tumulos, nec arcem, nec mare quidẽ armis obstitisse suis, ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus, vt per præcipitia & prærupta salientes fugerẽt. eam quoq; se illis fugã clausurum.* Cohortesq; duas, alteram tenere fauces vallis, per quam defertur amnis, iubet: alteram viam insidere, quæ ab vrbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad leuem armaturam infimo stantem supercilio ducit. Per aspreta primum, nihil aliud quam via impediti iere. deinde vt sub iactum venerunt telorum, primò omnis generis vis ingens effusa est in eos. ipse contra saxa, quæ locus

strata passim omnia fermè missilia præbet, ingerere: non milites solum, sed etiam turba calonũ immista armatis. Ceterùm quamquam ascensus difficilis erat, & propè obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi subierunt primi. Qui simul cepere aliquid æqui loci, vbi firmo consisterent gradu, leuem & concursatorem hostem, atque interuallo tutum quum procul missilib. pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. inde Scipio iussis aduersus mediam euadere aciem victorib. ceteras copias cum Lælio diuidit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec molliotis ascensus viã inueniret, iubet ipse ab læua circuitu haud magno in transuersos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem vndique clamorem flectere cornua & obuertere ordines volunt. Hoc tumultu & Leuius subiit & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusque ad euadendum & mediis datus est: qui per tam iniquum locum stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam euasissent. Quum ab omni parte cædes fierent, Scipio, qui læuo cornu in dextrum incurrerat, maximè in nuda hostium latera pugnabat. Et iam ne fugæ quidem patebat locus. nam & stationes vtrimque Romanæ dextra læuaque insederant vias: & portam castrorum ducis principumq; fuga clauserat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æquè atq; hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum. Asdrubal XXI iam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantisq; præmissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagum flumẽ ad Pyrenæum tendit. Scipio castris hostium potitus, quum prꝫter libera capita omnem prꝫdam militib. concessisset, in recensendis captiuis decẽ millia peditũ, duo millia equitũ inuenit. ex iis Hispanos sine precio omnes domũ dimisit. Afros vendere quæstorẽ iussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorũ & antè deditorũ, & pridie captorum, *regem* cum ingenti consensu appellauit. Tum Scipio silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse* dixit, *quo se milites sui appellassent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum esse. regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacitè iudicarent; vocis vsurpatione abstinerent.* Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum diuisa, & ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilẽ iussit. Quùm Afros venderet iussu imperatoris quæstor, puerũ adultum inter eos forma insigni, quùm audisset regii generis esse, ad Scipionem misit, quem cùm percunctaretur Scipio, *quis & cuias, & cur id ætatis in castris fuisset: Numidam se lacry-*

Asdrubal in fugam versus.

Scipio rex ab Hispanis appellatus, regium nomen deprecatur.

se lacrymãs esse ait: Massiuam populares vocare. orbum à patre factum, apud maternum auum Galam regem Numidarum educatum: cum auunculo Masanissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginensibus venisset, in Hispaniam traiecisse. prohibitum propter ætatem à Masanissa: numquam ante prœlium iniisse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio auunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse: ibi prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse. Scipio quum asseruari Numidam iussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. inde quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *vellet ne ad Masanissam reuerti?* Quum effusis gaudio lacrymis, *cupere vero*, diceret: tum puero annulum aureum, tunicam lato clauo cum Hispano sagulo, & aurea fibula, equumque ornatum donat, iussisque prosequi quoad vellet equitibus dimisit. *Scipio Massiuam ad Masanissam remittit.*

XXII De bello inde consilium habitum & auctoribus quibusdam *vt confestim Asdrubalem persequeretur*, anceps id ratus, ne Mago atque Asdrubal cum eo iungerent copias, præsidio tantùm ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis assumpsit. Paucis post prœliũ factum ad Bæculam diebus, quum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset: Asdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex vlteriore Hispania ad Asdrubalem venere: serum post male gestam rem auxilium: cõsilio in cætera exsequenda belli haud parum oportuni. Ibi conferentibus, quid in cuiusque prouinciæ regione animorum Hispanis esset, vnus Asdrubal Gisgonis *vltimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoq; Carthaginensibus satis fidam* censebat. Inter Asdrubalem alterum, & Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publicè priuatimq; esse: nec transitionis finẽ antè fore, quam omnes Hispani milites aut in vltima Hispania amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiam si senatus Carthaginensium non censuisset, eundum tamen Asdrubali fuisse in Italiam, vbi belli caput & rerum summa esset: simul vt Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret: exercitum eius quum transitionibus, tum aduerso prœlio imminutum, Hispaniæ repleri militibus. Et Magonem, Asdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares traijcere. Asdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire: nec cum Romano manus conserere. Masanissa ex omni equitatu quod roboris esset, tria millia equitum expleri: eumq; vagum per citeriorẽ Hispaniam sociis opem ferre, hostiũ oppida atq; agros populari.* His decretis, ad exsequenda quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis indies crescere, Fabio Tarentum captum astu magis quàm virtute, gloriæ tamen esse. Fuluii senescere fama. Marcellus etiam aduerso rumore esse, super quam quòd primò malè pugnauerat, quia vagante per *Asdrubal vterq; & Mago de rerũ summa consultant.* *Marcellus accusatur à Bibulo tribuno plebis.*

 Italiam

Italiam Annibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is iam a prima pugna quæ aduersa fuerat, assiduis concionibus infamem inuisumq; plebi Claudium fecerat, & iam de imperio abrogando eius agebat: quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, *vt relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam veniret ad purganda ea, quæ inimici obiicerēt: nec de imperio eius abrogādo absente ipso ageretur*. Fortè sub idem tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q Fuluius consul comitiorum causa Romam venit. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque & omnium ordinum. Accusauit tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum, & cunctatione fieri, vt Annibal decimum iam annum Italiam prouinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit. habere fructum imperij prorogati Marcello populum Romanum. bis cæsum exercitū eius, æstiua Venusiæ sub tectis agere.*

Marcellus consul creatur.

Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarum, vt non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quintius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Diues, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Iulius Cæsar, Q. Claudius Flamen.

Etruria deficit.

Comitiorum ipsorum diebus solicita ciuitas de Etruriæ defectione fuit. Principium eius rei ab Aretinis fieri C. Calpurnius scripserat, qui eam prouinciam proprætor obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret. ac si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieuerunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis, responsum ab senatu est, *vt redirent, quum Fabius consul Romā venisset*. Ludi & Romani & plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Seruius Sulpicius Galba: plebeii, C. Seruilius & Q. Cæcilius Metellus. *Seruilium* negabant *iure aut tribunū plebis fuisse, aut ædilem esse, quod patrem eius, quem triumuirum agrarium occisum à Boijs circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat, viuere, atque in hostium potestate esse satis constabat*. Vndecimo anno Punici belli consulatum inierunt M. Marcellus quintum (vt numeretur consulatus, quem vitio creatus non gessit) & T. Quintius Crispinus. Vtrique consulum Italia decreta prouincia est, & duo consulum prioris anni exercitus: tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat: ita vt ex tribus eligerēt duos quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentini ꝓuincia euenisset.

Prouinciarum diuisio.

Cæteræ prouinciæ ita diuisæ prætorib. P. Licinio Varo vrbana, P. Licinio Crasso pontifici max. peregrina, & quo senatus cēsuisset: Sex. Iulio Cæsari Sicilia, Q. Clau-

Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatū imperium in annum est Q. Fuluio Flacco, vt prouinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum vna legione obtineret. prorogatū & C. Hostilio Tubulo est, vt proprætor in Etruriam ad suas legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, vt proprætor Galliam eandem prouinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeo decretū ab senatu, latumq; de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam prouinciam cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præsidium prouinciæ quinquaginta longæ naues, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, & M. Sillano suæ Hispaniæ, suiq; exercitus in annum decreti. Scipio ex octuaginta nauibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere iussus: quia fama erat, magnum naualem apparatum eo anno Carthagine esse: ducentis nauibus omnem oram Italiæ, Siciliæq; ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita diuisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus, M. Valerius Læuinus (ei quoque enim in annum prorogatum imperium est) classem, quæ ad Siciliam erat nauium LXX obtineret. adderet eo XXX naues, quæ ad Tarentum priore anno fuerant. cum ea centum nauium classe, si videretur ei, prædatum in Africam traiiceret. Et P. Sulpicio, vt eadem classe Macedoniam Græciamque prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus quæ ad vrbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, vt scriberent, consulibus præmissum. Vna & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori vrbis negotium datum, *vt naues longas triginta veteres reficeret, quæ Hostiæ erant, & viginti nouas naues sociis naualibus compleret, vt quinquaginta nauium classe oram maris vicinā vrbis Romæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio mouere exercitum, nisi Prodigia.
XXV cum successor venisset. Idem & Tubulo imperatum, *vt inde præcipue caueret, ne qua noua consilia orirentur.* Prætores in prouincias profecti Consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nūciatis, non facilè litabant. Ex Campania nunciata erant. *Capuæ duas ædes, Fortunæ, & Martis, & sepulchra aliquot de cœlo tacta: Cumis* (adeo minimis etiam rebus praua religio inserit Deos) *mures in æde Iouis aurum rosisse. Cassini examen apum ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum, portamq; de cœlo tactam. Cære vulturium volasse in ædem Iouis, Vulsiniis sanguine lacum manasse.* Horum prodigiorum causa diem vnū supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ maiores sine litatione cæsæ, diuq; non impetrata pax Deûm in capita cōsulū, Repub. incolumi, exitiabilis ꝓdigiorum euentus vertit. Lu- Apollinares ludi.
di Apollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio Consulibus à P. Cornelio

Pestilentia.

Sulla prætore vrbis primùm facti erãt. inde omnes deinceps prætores vrbani fecerant: sed in vnum annum vouebant, dieq; incertã faciebant. Eo anno pestilentia grauis incidit in vrbem, agrosque, quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales euasit. Eius pestilentiæ causa, & supplicatum per compita tota vrbe est, & P. Licinius Varus prætor vrbis legem ferre ad populum iussus, *vt hi ludi in perpetuum in statam diem vouerentur*. Itaque ipse XII
primus ita vouit, fecitq; ante diem tertium Nonas Quintiles, is dies deinde solennis seruatus.

C. Hostilius obsides Arretinis imperat.

De Arretinis, & fama indies grauior, & cura crescere patribus. Itaq; C. Hostilio scriptum est *ne differret obsides ab Arretinis accipere:* cui traderet Romam deducẽdos, C. Terentius Varro cum imperio missus, qui vt aduenit, extemplò Hostilius legionem vnam, quæ ante vrbem castra habebat, signa in vrbem ferre iussit. præsidiaq; locis idoneis disposuit. tum in foro citatis senatoribus obsides imperauit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, *aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorũ omnes liberos sumpturum* edixit, inde portas custodire iussit tribunos militum, præfectosq; sociûm & centuriones, ne quis nocte vrbe exiret. Id segnius, negligentiusq; factum. septem principes senatus, priusquam custodię in portis locarentur, ante noctem cum liberis euaserũt. Postero die luce prima quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaq; eorum venierunt. à ceteris senatorib. cxx obsides, liberi ipsorum accepti, traditiq; C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quàm antè fuerant, in senatu fecit. itaq; tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex vrbanis Arretiũ ducere iussus, ipse C. Terentius, eamq; habere in præsidio vrbis. C. Hostilium cum cetero exercitu placuit totã prouinciam peragrare, & cauere ne qua occasio nouare cupientibus res daretur. C. Terentius vt Arretium cum legione venit, claues portarum quum magistratus poposcisset, negantib. iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claues omnibus portis imposuit: cauitq; cum cura, vt omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, *vt in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si ne quid mouere possent, præcauisset*.

De Tarentinis senatus consultum.

De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum XXVII
coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisq; æquantibus eos Campanorum noxæ, pœnæque. S.C. in sententiam M. Acilii factum est, *vt oppidum præsidio custodiretur: Tarentiniq; omnes intra mœnia cõtinerentur: res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset*.

Liuius arcis Tarentinæ præfectus accusatur.

Et de M. Liuio præfecto arcis Tarentinę haud minore certamine actum est, aliis sentẽtiis notantibus præfectum, *quòd eius socordia Tarentum proditum hosti esset*: aliis præmia decernentibus, *quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeq; vnius eius opera receptum Tarentum foret*: mediis

diis *ad censores, non ad senatum cognitionem de eo pertinere dicentibus.* cuius sententiæ & Fabius fuit adiecit tamen, *fateri se, opera Liuij Tarentum receptum (quod amicis eius vulgo in senatu iactassent) neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret.* Consuluum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo religiones tenebant, in quibus, quod quum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vouisset, dedicatio eius à pontificib. impediebatur: quòd negabant *vnam cellam amplius quàm vni Deo ritè dedicari. quia si de cœlo tacta, aut prodigij aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod vtri Deo diuina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis Diis ritè vna hostia fieri.* Ita addita Virtutis ædes approperato opere; neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorum, machinarumque ex Sicilia accersierat: & naues indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem vrbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Annibal admouerat copias: & collegam eduxisse iam à Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttiis reditum, & inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum interuallo, consules binis castris consederant. In eandem regionem & Annibal rediit, auerso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces propè quotidiè milites in aciem excire, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse. Annibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat, victusque erat: vt cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet: ita duobus consulibus haud quaquam sese parem futurum credebat. Itaque totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Leuia tamen prœlia inter bina castra vario euentu fiebant, quib. quùm extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, vt ex Sicilia Locros cum classe traiiceret, scribunt. Et vt ab terra quoque oppugnati mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eò iusserunt. Et ita futura per quosdam Thurinos comperta Annibali quùm essent, mittit ad insidendam à Tarento viam. Ibi sub tumulo Petelliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani quū incidissent, ad duo millia armatorū cæsa, & mille ducenti fermè viui capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediêre. Tumulus erat syluestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primò occupatus: quia Romani qualis

Virtutis ædes.

XXVIII

Annibal collem inter castra situm occupat.

pars eius, quę vergeret in hostium castra, esset, ignorabant. Annibal insidiis, quam castris aptiorem eum crediderat, itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione mouebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, *occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Annibale foret, velut in ceruicibus haberent hostem.* Mouit ea res Marcellum, & collegæ, *Quin imus,* inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis certius dabit consilium.* Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die quidã memorię prodidere consulem Marcellũ, & prima hostia cæsa, iecur sine capite inuentum, in secunda omnia comparuisse, quæ assolent, auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod secundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent. Ceterùm consulem Marcellum tanta XII cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, vt numquam satis castra castris collata duceret. Tum quoque vallo egrediens signum dedit, vt ad locum miles esset paratus: si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat, inde in collem aperta vndique & conspecta ferebat via. Numidis speculator nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius à castris progressos possent excipere. signum dat, vt pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non antè apparuere, quibus obuiis ab iugo ipso consurgendum erat, quam circumire qui à tergo intercluderent viam. Tum vndiq. omnes exorti, & clamore sublato impetum fecêre. Quùm in ea valle consules essent, vt neque euaderent in iugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumuẽti haberẽt: extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pauorem ceteris iniecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambos consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto, & Marcello adolescente, saucio & ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis sociûm M. Aulius occisus, L. Arennius captus & lictores cõsulum quinque viui in hostium potestatem venerunt. ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt, equites tres & XL aut in prœlio, aut in fuga ceciderunt: duodeuiginti viui capti. Tumultuatum & in castris fuerat,

Marcelli cupiditas dimicandi.

Marcellus consul lancea transfixus.

fuerat, vt consulibus iret subsidio: quū consulem, & filium alterius consulis saucios, exiguasq; infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quū alioqui miserabilis fuit; tum quòd nec pro ætate, (maior iam enim ex annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improuidè se collegamque, & prope totam Rempublicā in præceps dederat. Multos circa vnam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Vt omittam alios, L. Cælius triplicem rei gestæ ordinem edit: vnam traditam fama: alteram scripta laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit: tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterùm ita fama variat, vt tamen plerique *loci speculandi causa castris egressum*; omnes
XXX *insidiis circumuentum* tradant. Annibal magnum terrorem hostibus morte consulis vnius, vulnere alterius, iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulū, in quo pugnatum erat, extemplò transfert. ibi inuentum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes in iis loco alto & tuto vndique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter mori sunt, alter ad inferendam, alter ad cauendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Annibal potitus erat. eius signi errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus, circa ciuitates proximas miserat nuncios: *occisum collegam esse, annuloque eius hostem potitum: ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis.* Paulò antè hic nuncius consulis Salapiam venerat, quùm literæ ab Annibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositę: se nocte, quæ diem illum secutura esset, *Salapiam venturū, parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapiani fraudē: & ab ira non defectionis modò, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retrò nuncio, (perfuga autem Romanus erat) vt sine arbitrio milites quæ vellent, agerent, oppidanos per muros vrbisque opportuna loca in stationibus disponunt; custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt: circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia fermè ad vrbem accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ij, vbi ad portam est ventum, Latinè omnes loquentes excitant vigiles: *aperirique portam iubent, consulem adesse.* Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri. porta cataracta deiecta clausa erat. eam partim vectibus leuant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, vt subire recti possent. Vix dum satis patebat iter, cum perfugę certatim ruunt per portā: & cùm sexcēti fermè intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magna sonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negli-

Salapiani fraudem Annibalis eludunt.

negligenter ex itinere suspensa humeris, vt inter pacatos, gerentes arma inuadunt: alii è turribus portæ murisque saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum soluendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumq; omni genere ex Sicilia aduecto oppugnabat. Magoni iam haud fermè fidenti, retenturum defensurumque se vrbem, prima spes morte nunciata Marcelli affulsit, secutus inde nuncius, *Annibalem Numidarum equitatu præmissos ipsum quantũ accelerare posset, cum peditum agmine sequi.* Itaque vbi primum Numidas edito è speculis signo aduentare sensit, & ipse patefacta repentè porta ferox in hostes erumpit. Et primò, magis, quia improuiso id fecerat, quàm quod par viribus esset, anceps certamen erat. deinde vt superuenere Numidæ, tantus pudor Romanis est iniectus, vt passim ad mare ac naues fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita aduentu Annibalis soluta Locrorum obsidio est. Crispinus postquam in Brutios profectum Annibalem sensit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum mil. Venusiam adducere iussit, ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem prę grauitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, *quantoq; ipse in discrimine esset, se comitiorum causa non posse Romã venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, ne in Brutiis Annibal eo conuerteret agmen. legatos opus esse ad se mitti viros prudentes, cum quibus, quæ vellet, de Republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ, & magnũ luctum alterius consulis, & metum de altero fecerunt Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante dieb. ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli iussi, *vt si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorẽ in agro Romano diceret comitiorũ causa, si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium pratorẽ placere in eam regionẽ inde abducere, legiones in qua plurimas sociorum vrbes tueri posset.* Eadem æstate M. Valerius cum classe centum nauium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeiam vrbem exscensione facta, agrum latè nullo fermè obuio armato vastabat. inde ad naues raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam aduentare. LXXX erant & tres naues. Cum iis haud procul Clupea prosperè pugnat Romanus. Decem & octo nauibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri naualique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate & Philippus implorãtibus Achæis auxilium tulit. quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello vrebat: & Ætoli nauibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exercitu traiecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asię, quia Ætoli summum gentis suæ magi-

Annibal ad soluendam Locrorum obsidionẽ proficiscitur.

Crispini Cos. literæ ad senatum.

XXII

Nauali pugna Pœnos Romani vincunt.

magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in
xx- Europam traiecturum. Ob hæc Philippo in Græciam descen-
II denti ad Lamiam vrbem Ætali duce Physia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & Attalo auxilia secum; & mille fermè ex Romana classe à P. Sulpicio missos. Aduersus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero euentu pugnauit: multos admodum hostium vtraque pugna occidit. Inde quùm Ætoli metu compulsi Lamiæ vrbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phaletam exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes, & aliam opportunitatem maritimam, terrestremque. Eò legati ab rege Ægypti Ptolemæo Rhodiisque & Atheniensibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quam pro ingeniis Græcorum gentis: quàm ne Philippus regnumque eius, graue libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum: concilioque ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœę venit, vt Attalum, quam classe Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulsu arceret. Inde præsidio relicto aduersus Attalum, si fortè interim traiecisset, profectus, ipse cum paucis equitum, leuisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Hereorum, Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia *se Macedonum reges ex ea ciuitate oriundos referunt:* Hereis peractis, ab ipso ludicro extemplò Rhium profectus est ad indictum multò ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia vix dum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbauere: postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactum audiuere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phaletam egerant de pace, primum questi sunt, *quædam parua contra fidem conuentionis tempore induciarum facta:* postremò negarunt *dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achai Pylum redderent. Sationis restitueretur Athamanis, Scerdileto & Pleurato Parthini.* id verò indignum ratus Philippus, victos victori sibi vltro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse,* dixit, *spem vllam habentem quieturos Ætolos; sed vt omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse.* Ita infecta pace concilium dimisit. quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis nauibus acceptis. quas si adiecisset missæ nuper

Philippus prospere pugnat aduersus Ætolos & socios.

De dirimendo inter Ætolos & Philippum bello legationes.

nuper ad se classi Carthaginensium, & ex Bithynia ab rege Prusia venientibus nauibus statuerat nauali prælio lacessere Romanos, iam diu in ea regione potentes maris, ipse ab eo concilio Argos
Ludi Nemei. regressus: iam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua. Occupato rege apparatu ludorum, & XX-
per dies festos licentius quam inter belli tempora remittente a- III
nimum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus, classem appulit inter Sicyonem & Corinthum. agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastauit. Fama eius rei Philippum a ludis exciuit: raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim per agros, grauesque præda (vt qui nihil tale metuerent) adortus Romanos compulit ad naues. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus ludorum quoque qui reliqui erant, celebritatem quantæcumque de Romanis tum victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni,
Philippi libidines. purpura atque alio regio habitu, a quo erat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est ciuitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. Vagabatur enim cum vno aut altero comite per maritas domos dies noctesque: & submittendo se in priuatum fastigium, quo minus suspectus, eo solutior erat: & libertatem quã aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommoda seueritate libidini regiæ fecisse. vni etiam principi Achæorum Arato adempta vxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in vrbem erat, eiiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achęique ad Dymas regi occurrere: & Eleorum accensi odio, quod à cæteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoque aduersus se mouisse bellum credebant. Profecti à Dymis coniuncto exercitu transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populan-
Philippus Eleum agrum populatur. do absumpserunt. Postero die acie instructa ad vrbem accesse- XX
runt, præmissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad IV
excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim nauibus ab Naupacto Cyllenen traiecisse: & expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improuisa res ingentem iniecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognouere. Et primò recipere suos voluerat

luerat rex: dein contracto iam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum vrgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo traiectus, quùm prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna vtrimque accensa est: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. Insignis & ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prœlium inire. deinde quum iam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo iniectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum vb vrbe Eleorum posuit. postero die omnes copias ad propinquum Eleorum castellum, (Pyrgum vocant) duxit: quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adueniens cepit: compensaueratq; ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptum fuerat. Diuidenti prædam, captiuosque (fuerunt autem quatuor millia hominũ, pecorumq; omnis generis ad viginti millia) nuncius ex Macedonia venit: *Eropum quendam corrupto arcis præsidijq; præfecto, Lychnidum cepisse, tenere & Dassaretiorum quosdam vicos, & Dardanos etiam concire.* Omisso igitur Achaico atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad præsidium sociorum profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamque & Bebœidem, decimis castris Demetriadem in Thessaliam peruenit. *Philippus in cohortem Romanam incurrit.* *Philippus ab Ætolico bello reuocatur ob domesticas seditiones.*

XXXV Ibi alii maiorem afferentes tumultum nuncii occurrunt: *Dardanos in Macedoniam effusos, Orestidem iam tenere, ac descendisse in Æstraeum campum: famamq; inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum.* Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sycionem pugnauit: in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramum, cornu alterum galeæ perfregit, id inuentum ab Ætolo quodam perlatumque in Ætoliam ad Scerdiletum, cui notum erat insigne galeæ: famam interfecti regis vulgauit. Post profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Æginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. Achæi cum Ætolis, Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex, & P. Sulpitius Æginæ hybernarunt. Exitu huius anni T. Quintius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. Alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat; duo consules sine memorando prœlio interfecti, velut orbam Rempubl. reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum Cn. Seruilium (qui tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus quo die primùm est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit, quos M. Æmilius prætor vrbis, C. Flaminio, Cn. Seruilio consulibus fecerat, & in quinquenniũ vouerat. Tum *Ludi magni.*

Tum dictator & ludos fecit, & insequens lustrum vouit. Ceterum quùm duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, vna præcipua cura patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi: & vt potissimum crearent, quorum virtus satis tuta à fraude Punica esset. *Quùm toto eo bello damnosa, præpropera ac feruida ingenia imperatorum fuisse: tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse. ceterùm Deos immortales misertos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.* Quùm cir- XXVI
cumspicerent patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quærebatur, & virum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorem acrioremque quam tempora belli postularent, aut hostis Annibal. temperandum acre eius ingenium moderato & prudenti viro adiuncto collega censebant. M. Liuius erat multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus quā ignominiam adeò ægrè tulerat, vt & rus migrarit: & per multos annos & vrbe, & omni cœtu caruerit hominum. octauo fermè post damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Læuinus consules reduxerant eum in vrbem, sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in vultu habituq; insignem memoriam ignominię acceptę. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tōdere, & squalorē deponere, & in senatū venire, fungiq; aliis publicis muneribus coegerunt. sed tū quoq; aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiā ibat, donec cognati hominis cū causa M. Liuii Macati, quū de fama eius ageretur, stantē coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto interuallo auditus conuertit ora hominum in se, causamq; sermonibus præbuit, *indigno iniuriam à populo factam, magnoq; id damno fuisse, quod tam graui bello nec opera nec consilio talis viri vsa Respublica esset. C. Neroni neq; Q. Fabiū, neq; M. Valer. Læuinū dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret, eandē causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusq; esset, egregium par consulū fore, si* M. *Liuiū C. Claudio collegam adiunxissent.* Nec populu[s] mentionem eius rei ortam à patrib. est aspernatus. Vnus eā rem in ciuitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: *leuitatem ciuitatis accusans. Sordidati rei non misertos, candidam togam inuito offerre: eodem honores, pœnasq; congeri, si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita male credito prio[r]e consulatu, alterū crederent?* Hæc taliaq; arguentem, & querentē castigabāt patres, *& M. Furium memorātes reuocatū de exilio, patria pulsum sede sua restituisse. vt parentū sæuitiam, sic patriæ patiendo ac ferendo leniendam esse.* Adnixi omnes XXVII
cum C. Claudio M. Liuium consulem fecerunt. Post diem tertium eius diei prætorū comitia habita, Prætores creati L. Porcius Licinus,

M. Liuius consulatum recusat.

Licinius, C. Mālius, A. & C. Hostilij Catones. Comitijs perfectis ludisq; factis, dictator & Magister equitum magistratu abierunt. C. Terētius Varro in Etruriam proprætor missus, vt ex ea prouincia C. Hostilius Tarētum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat. & L. Manlius trās mare legatus iret, viseretque quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græcia celebraretur: vt si tuto per hostē posset, adiret id concilium: vt qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini ciues relegati ab Annibale essent, domos redirēt: scirētq; *suā omnia, quæ ante bellū habuissent, reddere populū Romanū.* Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neq; consules in Republica erant: in consules designatos omnes versi, quamprimum eos sortiri prouincias & præscisceie quam quisque eorum prouinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatū actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo inimicitiæ ante nobiles inter eos erāt, & acerbiores eas, indignioresq; Liuio sua calamitas fecerat, quod sprētū se in ea fortuna credebat. itaq; is magis implacabilis erat: & *nihil opus esse recōciliatione* aiebat: *acrius & intentius omnia gesturos, timētes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamē auctoritas senatus, vt positis simultatibus, communi animo consilioq; administrarent Rempublicam. Prouinciæ iis non permistę regionibus, sicut superiorib. annis, sed diuersæ extremis Italiæ finibus, alteri aduersus Annibalem Brutij, Lucani, alteri Galliæ aduersus Asdrubalē, quem iam Alpib. appropinquare fama erat, decreta. Exercitū ex duobus, qui in Gallia, quiq; in Etruria essent, addito vrbano, *eligeret quē mallet,* qui Galliam esset sortitus. Cui Brutij prouincia euenisset, nouis legionib. vrbanis scriptis, vtrius mallet consulum prioris anni exercitū sumeret. Relictum à consule exercitum Q. Fuluius procōsul acciperet: eiq; in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutauerāt prouinciam, pro Tarento Capuam mutauerunt. legio vna datā, cui Fuluius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis aduentu in Italiam cura indies crescebat. Massiliensium primum legati nū ciauerant, *eum in Galliam transgressum: erectosq; aduentu eius, quia magnū pondus auri attulisse diceretur, ad mercede auxilia conducenda Gallorū animos.* missi deinde cum ijs legati ab Roma Sex. Antistius & M. Retius ad rem inspiciendam retulerant, *misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorū principes Gallorum omnia explorata referunt pro comperto habere, Asdrubalē ingenti iam coacto exercitu proximo vere Alpes traiecturum: nec tum eum quicquā aliud morari, nisi quod clausæ hyeme Alpes essent.* In locū M. Marcelli L. Aquilius Pætus augur creatus inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorū inauguratus est in locū M. Martij, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditū est à censoribus

Prouinciarum & exercituū diuisio.

Asdrubalis in Italiam aduentus nūciatur Romæ.

Lustrum conditur.

XXXVIII

Tum dictator & ludos fecit, & insequens lustrum vouit. Ceterum quùm duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, vna præcipua cura patres populumque incessit, consules primo quoque tempore creandi: & vt potissimum crearent, quorum virtus satis tuta à fraude Punica esset. *Quùm toto eo bello damnosa, præpropera ac feruida ingenia imperatorum fuisse: tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in nec opinatam fraudem lapsos esse. ceterùm Deos immortales misertos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnasse.* Quùm circumspicerent patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quærebatur, & virum quidem eum egregium ducebant: sed promptiorem acrioremque quam tempora belli postularent, aut hostis Annibal. temperandum acre eius ingenium moderato & prudenti viro adiuncto collega censebant. M. Liuius erat multis ante annis ex consulatu populi iudicio damnatus quā ignominiam adeò ægrè tulerat, vt & rus migrarit: & per multos annos & vrbe, & omni cœtu caruerit hominum. octauo fermè post damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Læuinus consules reduxerant eum in vrbem, sed erat veste obsoleta, capilloque & barba promissa, præferens in vultu habituq; insignem memoriam ignominię acceptę. L. Veturius, & P. Licinius censores eum tōdere, & squalorē deponere, & in senatū venire, fungiq; aliis publicis muneribus coegerunt. sed tū quoq; aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiā ibat, donec cognati hominis eū causa M. Liuii Macati, quū de fama eius ageretur, stantē coegit in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto interuallo auditus conuertit ora hominum in se, causamq; sermonibus præbuit, *indigno iniuriam à populo factam, magnoq; id damno fuisse, quod tam graui bello nec opera nec consilio talis viri vsa Respublica esset. C. Neroni neq; Q. Fabiū, neq; M. Valer. Læuinū dari collegas posse, quia duos patricios creari non liceret, eandē causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum, recusaturusq; esset, egregium par consulū fore, si M. Liuiū C. Claudio collegam adiunxissent.* Nec populus mentionem eius rei ortam à patrib. est aspernatus. Vnus eā rem in ciuitate, is cui deferebatur honos, abnuebat: *leuitatem ciuitatis accusans. Sordidati rei non misertos, candidam togam inuito offerre: eodem honores, pœnasq; congeri. si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita male credito priore consulatu, alterū crederent?* Hæc taliaq; arguentem, & querentē castigabāt patres, *& M. Furium memorātes reuocatū de exilio, patria pulsum sede sua restituisse. vt parentū sæuitiam, sic patriæ patiendo ac ferendo leniendam esse.* Adnixi omnes cum C. Claudio M. Liuium consulem fecerunt. Post diem tertium eius diei prætorū comitia habita. Prætores creati L. Porcius Licinus,

M. Liuius consulatum recusat.

Licinius, C. Mālius, A. & C. Hostilij Catones. Comitijs perfectis ludisq; factis, dictator & Magister equitum magistratu abierunt. C. Terētius Varro in Etruriam proprætor missus, vt ex ea prouincia C. Hostilius Tarētum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat. & L. Manlius trās mare legatus iret, viseretque quæ res ibi gererentur: simul, quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu Græcia celebraretur: vt si tuto per hostē posset, adiret id concilium: vt qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini ciues relegati ab Annibale essent, domos redirēt: scirētq; *sua omnia, quæ ante bellū habuissent, reddere populū Romanū.* Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neq; consules in Republica erant: in consules designatos omnes versi, quamprimum eos sortiri prouincias & præsciscere quam quisque eorum prouinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo inimicitiæ ante nobiles inter eos erāt, & acerbiores eas, indigniorésq; Liuio sua calamitas fecerat, quod spretū se in ea fortuna credebat. itaq; is magis implacabilis erat: & *nihil opus esse recōciliatione* aiebat: *acrius & intentius omnia gesturos, timētes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamē auctoritas senatus, vt positis simultatibus, communi animo consilioq; administrarent Rempublicam. Prouinciæ iis non permistę regionibus, sicut superiorib. annis, sed diuersæ extremis Italiæ finibus, alteri aduersus Annibalem Brutij, Lucani, alteri Galliæ aduersus Asdrubalē, quem iam Alpib. appropinquare fama erat, decreta. Exercitū ex duobus, qui in Gallia, quiq; in Etruria essent, addito vrbano, *eligeret quē mallet,* qui Galliam esset sortitus. Cui Brutij prouincia euenisset, nouis legionib. vrbanis scriptis, vtrius mallet consulum prioris anni exercitū sumeret. Relictum à consule exercitum Q. Fuluius procōsul acciperet: eiq; in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutauerāt prouinciam, pro Tarento Capuam mutauerunt. legio vna datā, cui Fuluius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis aduentu in

Prouinciarum & exercituū diuisio.

XXXVIII Italiam cura indies crescebat. Massiliensium primum legati nūciauerant, *cum in Galliam transgressum: erectosq; aduentu eius, quia magnū pondus auri attulisse diceretur, ad mercede auxilia conducenda Gallorū animos.* missi deinde cum ijs legati ab Roma Sex. Antistius & M. Retius ad rem inspiciendam retulerant; *misisse secum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorū principes Gallorum omnia explorata referunt pro comperto habere, Asdrubalē ingenti iam coacto exercitu proximo vere Alpes traiecturum: nec tum eum quicquā aliud morari, nisi quod clausæ hyeme Alpes essent.* In locū M. Marcelli L. Aquilius Pætus augur creatus inauguratusque. Et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorū inauguratus est in locū M. Martij, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditū est à cēsoribus

Asdrubalis in Italiam aduentus nūciatur Romæ.

Lustrum conditur.

soribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego. Cẽsa ciuium capita cxxxvii. millia, & cviii. minor aliquanto numer⁹ quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Annibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditũ est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello, & C. Seruilio, & plebeiis ludis biduum instauratũ ab Q. Manlio, & M. Cæcilio Metello ædilib. plebis. & tria signa ad Ceteris ædem dederunt. & Iouis epulum fuit ludorum causa. Cõsulatum inde ineunt C. Claudius Nero, & M. Liuius iterũ. qui, quia iam designati prouincias sortiti erant, prætores sortiri iusserunt. C. Hostilio vrbana iurisdictio euenit: addita & peregrina, vt tres in prouincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Manlio Sicilia, L. Porcio Gallia euenit. Summa legionum trium & viginti, ita per prouincias diuisa, vt binæ consulum essent, quatuor Hispania haberet. tres prætores binas in Sicilia, in Sardinia, & Gallia: duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fuluius in Brutijs: duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos, vnam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ vrbanæ vt scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creauit. in ceteras cõsules miserunt. Priusquã xxx
consules proficiscerentur, nouendiale sacrum fuit: quia Veiis de ix
cœlo lapidauerat. Sub vnius prodigij (vt fit) mentionẽ alia quoq; nunciata, *Minturnis ædem Iouis, & lucũ Maricæ, item Atellæ murũ, & portam de cœlo tactã.* Minturnenses terribilius quod esset, adijciebant *sanguinis riuum in porta fluxisse.* & Capuæ lupus nocte portam ingressus, vigilem laniauerat. Hæc procurata hostiis maioribus prodigia, & supplicatio diem vnũ fuit, ex decreto pontificũ. inde iterum nouendiale instauratũ, quod in armilustro lapidib. visum pluere. Liberatas religione mẽtes turbauit rursus nunciatum, *Frusinone infantẽ natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tã mirandũ, quã quod is quoq;, vt Sinuessæ biennio ante, incertus mas an fœmina esset, natus erat.* Id vero aruspices ex Etruria acciti *fœdũ ac turpe prodigium dicere: extorrẽ agro Romano procul terra cõtactu alto mergendũ.* viuum in arcã condidere, prouectumq; in mare proiecerunt. Decreuere itẽ pontifices, *vt virgines ter nouenæ per vrbẽ euntes carmen canerẽt.* Id quum in Iouis Statoris æde discerẽt cõditum ab Liuio poeta carmen, tacta de cœlo ædes in Auẽtino Iunonis Reginæ. prodigiumq; id ad matronas pertinere aruspices quũ respondissent, donoq; diuam placandã esse, ædilium curuliũ edicto in Capitolium conuocatæ, quib. in vrbe Roma, intraq; decimum lapidem ab vrbe domicilia essent, ipsæ inter se quinq; & viginti delegerũt, ad quas ex dotib. stipem conferrent. inde donum peluis aurea facta, lataq; in Auentinũ, pureq; & caste à matronis sacrificatũ. Confestim ad aliud sacrificiũ eidẽ Diuæ ab decẽuiris edicta dies, cuius ordo talis fuit: Ab æde Apollinis boues fœminæ albæ duæ porta Carmentali in vrbẽ ductæ. post eas duo signa

Iouis epulum.

ſigna cupreſſea Iunonis reginæ portabantur. tum ſeptē & viginti
virgines longam indutæ veſtem, carmen in Iunonem reginam
canentes ibant, illa tempeſtate forſitan laudabile rudib. ingeniis
nunc abhorrens & inconditū, ſi referatur. virginum ordinem ſe-
quebantur decemuiri coronati laurea, prætextatique à porta Iu-
gario vico in forū venere. in foro pompa conſtitit: & per manus
reſte data, virgines ſonū vocis pulſu pedū modulātes inceſſerūt.
inde vico Tuſco, Velabroq; per Boarium forū in cliuum publicū,
atq; ædem Iunonis reginæ perrectum. ibi duæ hoſtiæ à decemui-
XL ris immolatæ, & ſimulacra cupreſſea in ædem illata. Diis rite pla-
catis delectū conſules habebant acrius intentiuſque, quam prio-
rib. annis quiſquam meminerat habitū. nam & belli terror dupli-
catus noui hoſtis in Italiam aduentu: & minus iuuētutis erat, vn-
de ſcriberent milites. itaq; colonos etiam maritimos, qui ſacro-
ſanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant.
quib. recuſantibus, edixere in diem certam, *ut quo quiſq; iure va-*
cationē haberet, ad ſenatū deferret. Ea die hi populi ad ſenatū vene- *Satroſancta vacatio.*
runt: Oſtienſis, Alſienſis, Antias, Anxurus, Minturnenſis, Sinueſ-
ſanus, & à ſupero mari Senenſis. Quū vacationes ſuas quiſq; po-
pulus recitaret, nullius, quū in Italia hoſtis eſſet, præter Antiatē
Oſtienſemq;, vacatio obſeruata eſt. & earū coloniarum iuniores
iureiurando adacti, *ſupra dies triginta non pernoctaturos ſe eſſe extra*
mœnia coloniæ ſuæ, donec hoſtis in Italia eſſet. Quū omnes cēſerent,
primo quoq; tempore conſulib. eundum ad bellū (*nam & Aſdru-*
bali occurrendū eſſe deſcendenti ab Alpibus, ne Gallos Ciſalpinos, neve
Etruriam erectā in ſpē rerum nouarū ſolicitaret: & Annibalē ſuo pro-
prio occupādū bello, ne emergere ex Brutijs atq; obuiam ire fratri poſſet)
Liuius cūctabatur, parū fidēs ſuaiū prouinciarū exercitibus: col-
legā ex duobus conſularibus egregiis exercitib. & tertio, cui Q.
Claudius Tarenti præeſſet, electionē habere. intuleratq; mentio-
nē de volonib. reuocandis ad ſigna. Senatus liberā poteſtatē con-
ſulib. fecit, & ſupplendi vnde vellent, & eligēdi de omnib. exer-
citib. quos vellēt, permutandiq;: & ex prouincijs, quos è Republ.
cenſerent eſſe, traducendi. Ea omnia cum ſumma concordia cō-
ſulū acta. Volones in vndeuiceſimam & viceſimam legiones ſcri-
pti. Magni roboris auxilia ex Hiſpania quoq; a P. Scipione Liuio
miſſa, quidam ad id bellum auctores ſunt: octo millia Hiſpanorū
Gallorumq;, & duo millia de legionib. militum, equitū ad mille
octingentos, miſtos Numidas Hiſpanoſq;. M. Lucretium has co-
pias nauib. aduexiſſe: & ſagittariorū, funditorūq; ad quatuor mil-
XLI lia ex Sicilia C. Manliū miſiſſe. Auxerūt Romæ tumultū literæ ex
Gallia miſſę ab L. Porcio prętore: *Aſdrubalē mouiſſe ex hybernis, &* *Aſdrubal Alpes trāſire nunciatur.*
iam Alpes tranſire: octo millia Ligurū conſcripta armataq;, coniunctu-
raq; ſe trāſgreſſo in Italiā eſſe, niſi mitteretur in Ligures qui eos bello oc-
cuparet. ſe cū inualido exercitu, quoad tutū putaret, progreſſurum. Hæ

literæ cõsules,raptim cõfecto delectu,maturius, quã constituerant,exire in prouincias coegerunt:ea mente, vt vterq; hostẽ in sua prouincia contineret,neq; coniungi,aut cõferre in vnum vires pateretur. Plurimum in eam rem adiuuit opinio Annibalis: quod etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat,recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium cum hominib.locisq; pugnando per quinq; menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumq; transitum exspectabat,ea tardius mouendi ex hybernis causa fuit. Ceterũ Asdrubali & sua,& aliorum spe omnia celeriora,atq;expeditiora fuere.non enim receperunt modo Aruerni eum,deincepsq; aliæ Gallicæ atq;Alpinæ gẽtes,sed etiam secutæ sunt ad bellum. & quũ per munita pleraque transitu fratris,quæ antea inuia fuerant, ducebat:tum etiam duodecim annorum assuetudine peruiis Alpibus factis, inter mitiora iam hominum transibat ingenia.inusitati namq; antea alienigenis,nec videre ipsi aduenam in sua terra assueti,omni generi humano insociabiles erant. & primo ignari quo Pœnus pergeret,suas rupes suaque castella, & pecorum hominumq; prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quod duodecimum annum Italia vrebatur,satis edocuerat, *viam tantũ Alpes esse: duas præualidas vrbes, magno inter se maris terrarumq; spatio discretas, de imperio & opibus certare.* Hæ causæ aperuerant Alpes Asdrubali. Ceterum quod celeritate itineris profectum erat,id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationẽ esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, *magnum se excidio eius vrbis terrorem ceteris iniecturũ*,non ipse se solum ea oppugnatione impediit. sed Annibalem post famam transitus eius tãto spe sua celeriorem, iam mouentem ex hybernis, cõtinuerat quippe reputantem non solum quam lenta vrbium oppugnatio esset,sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus tentasset. Cõsules diuersis itineribus profecti ab vrbe velut, in duo pariter bella distenderant curas hominum: simul recordantium, XLI
quas primus aduentus Annibalis intulisset Italiæ clades: simul quum II
illa angeret cura, *quos tã propitios vrbi atq; imperio fore Deos, vt eodem tẽpore vtrobiq; Respublica prospere gereretur. aduersa secũdis pensando,rem ad id tempus extractam esse.quum in Italia ad Thrasimenũ & Cannas præcipitasset Romana Respublica,prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse postea quũ in Hispania alia super aliam clades, duob. egregijs ducib.amissis,duos exercitus ex parte delesset,secunda in Italia Siciliaq; gesta quassatã Rẽpublicã excepisset: & ipsum interuallũ loci,quod in vltimis terrarũ oris alterũ bellũ gereretur, spatium dedisse ad respirandũ nũc duo bella in Italiam accepta,duos celeberrimi nominis duces circumstare vrbẽ Romam, & vnum in locum totam periculi molẽ,omne onus incubuisse.qui eorũ prior vicisset,intra paucos dies castra cum*

Placẽtiam obsidet Asdrubal.

Romanorũ solicitæ mentes ob Asdrubalis aduentum.

ſtrarũ altero iuncturũ. Terrebat & proximus annus lugubris duorum conſulum funeribus. His anxij curis homines, digredientes in prouincias conſules proſecuti ſunt. Memoriæ proditũ eſt, plenum adhuc ira in ciues M. Liuium ad bellum proficiſcentem monenti Q. Fabio, *ne priuſquã genus hoſtium cognoſſet, temere manũ cõſereret*, reſpondiſſe: *vbi primũ hoſtium agmen cõſpexiſſet, pugnaturũ*, quũ quæreretur, *quæ cauſa feſtinãdi eſſet: Aut ex hoſte egregiã gloriã* inquit, *aut ex ciuib. victis gaudium, meritum certe, etſi non honeſtum capiam.* Priuſquã Claudius conſul in prouinciam perueniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Salentinos exercitũ Annibalẽ cum expeditis cohortib. adortus C. Hoſtilius Tubulus, incompoſito agmini terribilem tumultũ intulit. ad quatuor millia hominum occidit, nouẽ ſigna militaria cœpit. Mouerat ex hybernis ad famam hoſtis Q. Claudius, qui per vrbes agri Salentini caſtra diſpoſita habebat. Itaq; ne cũ duob. exercitib. ſimul confligeret Annibal, nocte caſtra ex agro Tarentino mouit, atq; in Brutios conceſſit. Claudius in Salentinos agmen conuertit. Hoſtilius Capuam petens, obuius ad Venuſiam fit conſuli Claudio. Ibi ex vtroq; exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingenti equites, quibus conſul aduerſus Annibalẽ res gereret. reliquas copias Hoſtilius Capuam ducere iuſſus, vt Q. Fuluio ꝓconſuli traderet.

Liuius conſul ira in ciues plenus.

Hoſtilius Tubulus proſpere cum Annibale pugnauit.

XLIII Annibal vndiq; contracto exercitu, quem in hybernis, aut in præſidiis agri Brutij habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, ſpe recipiendi oppida, quæ per metũ ad Romanos defeciſſent. eodem à Venuſia cõſul Romanus exploratis itinerib. contendit & mille fere & quingentos paſſus caſtra ab hoſte locat. Grumenti mœnibus prope iunctum videbatur Pœnorum vallũ, quingẽti paſſus erãt inter caſtra Punica, ac Romana. interiacebat campus, colles imminebant nudi, ſiniſtro lateri Carthaginenſiũ, dextro Romanorũ, neutris ſuſpecti: quod nihil ſyluæ, neq; ad inſidias latebrarum habebant. In medio campo ad ſtationibus procurſantes, certamina haud ſatis digna dictu ſerebãt. Id modo Romanũ quærere apparebat, ne abire hoſtem paterentur. Annibal inde euadere cupiens, totis viribus in aciem deſcendebat. Tum cõſul ingenio hoſtis vſus, quo minus in tam apertis collibus timeri inſidiæ poterant: quinq; cohortes additis quinque manipulis, nocte iugum ſuperare, & in auerſis vallib. conſidere iubet: tẽpus exurgendi ex inſidiis, & aggrediendi hoſtẽ, T. Claudiũ Aſellũ tribunũ militũ, & P. Claudium præfectum ſociũ edocet, quos cum iis mittebat. Ipſe luce prima copias omnes peditum, equitumque in aciẽ eduxit. Paulo poſt & ab Annibale ſignũ pugnæ propoſitũ eſt: clamorq; in caſtris ad arma diſcurrentium eſt ſublatus. inde eques, pedeſq; certatim portis ruere, ac palati per cãpum ꝓperare ad hoſtes. Quos vbi effuſos cõſul videt, tribuno militũ tertiæ legionis C. Auruncleio imperat, *vt equites legionis quãto maximo*

Caſtra Punica Romanis oppoſita.

Prælium inter Nerone cõſ. & Annibalem.

impetu poſſit, in hoſtem emittat. ita pecorum modo incōpoſitos toto paſſim campo ſe fudiſſe: vt ſternt opprimiq́; priuſquā inſtruantur poſſint. Nondum Annibal è caſtris exierat, quum pugnantium clamorē xu andiuit. itaque excitus tumultu raptim ad hoſtē copias agit. Iam primos occupauerat equeſtris terror. peditum etiā prima legio, & dextra ala prælium inibant. incōpoſiti hoſtes vt quemque aut pediti, aut equiti caſus obtulit, ita cōſerunt manus. creſcit pugna ſubſidijs & procurrentium ad certamē numero augetur, pugnanteſque (quod niſi in veteri exercitu, & duce vetere haud facile eſt)

Pœnorum fuga & cædes.

inter tumultum ac terrorē inſtruxiſſet Annibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor abtergo auditus metum, ne intercluderētur à caſtris, iniecisset. Inde pauor incuſſus, & fuga paſſim fieri cœpta eſt. minorq; cædes fuit, quia ꝓpinquitas caſtrorum breuiorem fugam perculſis fecit. equites enim in tergo inhærebant; in tranſuerſa latera inuaſerant cohortes ſecundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen ſupra octo millia hominū occiſa: ſupra ſeptingētos capti: ſigna militaria nouē adempta. elephanti &, quorum nullus vſus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occiſi, duo capti. Romanorum ſociorumq; ducenti ceciderunt. poſtero die Pœnus quieuit. Romanus in aciem copiis eductis, poſteaquā neminem ſigna contra efferre vidit, ſpolia legi cæſorum hoſtiū, & ſuorū corpora collata in vnum ſepeliri iuſſit. inde inſequentibus continuis dieb. aliquot ita inſtitit portis, vt ꝓpe inferre ſigna videretur: donec Annibal tertia vigilia crebris ignib. tabernaculiſq;, quæ pars caſtrorum ad hoſtes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portiſq; ſe oſtenderent, relictis, ꝓfectus Apuliā petere intendit. Vbi illuxit, ſucceſſit vallo Romana acies. & Numidæ ex compoſito pauliſper in portis ſe valloq; oſtētauere: fruſtratiq; aliquādiu hoſtē, citatis equis agmē ſuorum aſſequuntur. Conſul vbi ſilentium in caſtris, & ne paucos quidē qui prima luce obambulauerant, partē vlla cernebat: duobus equitibus ſpeculatum in caſtra præmiſſis, poſtquā ſatis tuta omnia eſſe exploratum eſt, inferri ſigna iuſſit, tantumque ibi moratus, dum milites ad prædā diſcurrunt. receptui deinde cecinit: multoque ante noctē copias reduxit. Poſtero die prima luce profectus, magnis itinerib. famam & veſtigia agminis ſequens, haud procul Venuſia hoſtem aſſequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. ſupra duo millia Pœnorum cæſa. Inde nocturnis, montaniſque itinerib. Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petit. Hanno inde (is enim præſidio eius loci præfuerat) in Brutios cum paucis ad exercitum nouum comparandum miſſus. Annibal copiis eius ad ſuas additis, Venuſiā retro quibus venerat itineribus repetit: atque inde Canuſium procedit. Nunquam Nero veſtigiis hoſtis abſtiterat: & Q. Fuluium, quū Metapontū ipſe proficiſceretur, in Lucanos, ne regio ea ſine

Annibal relictis caſtris Apuliam petit.

præſidio

XLV præsidio esset, accersierat. Inter hæc ab Asdrubale, postquam à Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites: duo Numidæ cum literis ad Annibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapõtum cedentem Annibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, à vagis per agros pabulatorib. Romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, vt metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerũt, *literas se ab Asdrubale ad Annibalẽ ferre.* Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium Consulem traduntur. duæ simul turmæ Samnitium præsidij causa missæ: qui vbi ad consulẽ peruenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, & ex captiuis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse Reipublicæ ratus, quo consiliis ordinariis prouinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret. audendum ac nouandum aliquid inprouisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud ciues, quam hosteis, terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret. literis Asdrubalis Romã ad senatum missis, simul & ipse patres conscriptos quid paret, edocet, *vt quũ in Vmbria se occursurũ Asdrubal fratri scribat, legionẽ à Capua Romã accersant, delectum Romæ habeant, exercitum vrbanũ ad Narniam hosti opponant.* Hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua exercitum ducturus erat, vt omnes ex agris vrbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumẽtaque alia producerent, vt vehiculorum fessis copia esset. ipse de toto exercitu ciuium, sociorumq; quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam vrbem, Punicumq; in ea præsidiũ velle, vt ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem quantis maximis poterat itineribus, ad collegam duce-

XLVI bat, relicto Q. Catio legato, qui castris preesset. Romę haud min^9 terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica obiecta Romanis mœnib. portisq; fuerant. neq; satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentue. apparebat (quo nihil iniquius est) ex euẽtu famã habiturũ. *Castra prope Annibalẽ hostẽ relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostendisse iter, quũ Picenũ & Galliã peteret, castra relinquentẽ nulla alia re tutiora, quã errore hostis, qui ducem inde atq; exercitus partẽ abisse ignoraret. Quid futurum, si id palã fiat? & aut insequi Neronẽ cum sex millib. armatorum profectũ, Annibal toto exercitu velit: aut castra inuadere, præda relicta, sine virib. sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. & ea omnia*

Asdrubalis literæ interceptæ.

Nero relicto Annibale aduersus Asdrubalem properat.

accidisse, quũ vnus imperator, vn' exercitus hostiũ in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Annibales in Italia esse. quippe & Asdrubalem patre eodem Amilcare genitum, aque impigrum ducẽ, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina victoria insignẽ, duobus exercitib. cum clarissimis ducib. deletis, nã itineris quidem celeritate ex Hispania & cõcitatu ad arma Gallicis gentibus, multo magis quam Annibalem ipsum gloriari posse. quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quib. ille maiorem partem militum fame, ac frigore, qua miserrima mortis genera sunt, amisisset. Adiiciebãt etiam periti rerũ Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone cõgressurum: sed quem in saltu impedito deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacib. conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia maiora etiam vero, præsidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant. Nero post- XIII
Neronis Cos. ad milites oratio. quam iam tantum interualli ab hoste fecerat, vt detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. *Negat vllius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quã suum. Ad certam eos se victoriã ducere. quippe ad quod bellum collega nõ antequam ad satietatem ipsius peditum atq; equitũ data ab senatu copia fuissent, maiores, instructioresq; quam si aduersus ipsum Annibalem iret, profectus sit: eo ipsos, quantumcunq; virium momẽtum addiderint, rẽ omnẽ inclinaturos. auditum modo in acie (nã & ante audiatur, daturum operã) alterum cõsulem, & alterum exercitum aduenisse haud dubiã victoriam facturum. Famã bellum conficere, & parua momenta in spem metumq; impellere animos. Gloria quidẽ ex re bene gesta parta fructum prope omne ipsos laturos. Sẽper quod postremum adiectũ sit, id rem totã videri traxisse. Cernere ipsos, quo cõcursu, qua admiratione, quo fauore hominum iter suũ celebretur.* Et hercule per instructa oĩa ordinib. virorum mulierumq; vndiq; ex agris effusorum, inter vota ac preces & laudes ibãt: *illos præsidia Reipublicæ vindices vrbis Romæ imperiiq; appellabãt, in illorum armis dextrisq; suam liberorumq; suorum salutẽ ac libertatẽ repositã esse:* Deos oẽs Deasq; precabãtur, *vt illis faustũ iter, felixq; pugna, matura ex hostib. victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent: vt quẽadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ouantibus victoria obuiã irent.* Inuitare inde pro se quisque, & offerre & fatigare precibus, *vt quæ ipsis iumentisq; vsui essent, ab se potissimũ sumerent, benigne omnia cumulata dare.* Modestia certare milites, ne quid vltra vsum necessariũ sumerent, nihil morari, nec ab signis absistere, cibũ capientes diẽ ac noctẽ ire, vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegã præmissi erant, qui nunciarent aduentum, percunctarenturque, *clã an palã, interdiu an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris.* Nocte clam ingredi me- VI
lius visum est. Tessera per castra ab Liuio cõsule data erat, vt tri- III
bunũ tribunus, cẽturio centurionẽ, eques equitẽ, pedes peditem

accipe-

acciperet. neque enim dilatari caſtra opus eſſe, ne hoſtis aduentū alterius conſulis ſentiret: & coartatio plurium in anguſto tendētium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, ſecum in expeditionem tulerat. Ceterum in ipſo itinere auctum voluntariis agmē erat, offerentibus ſeſe vltro & veteribus militibus perfunctis iam militia: & iuuenibus, quos certatim nomina dantes, ſi quorum corporis ſpecies, roburq; virium aptum militiæ videbatur, conſcripſerat. Ad Senam caſtra alterius conſulis erant: & quingentos inde ferme paſſus Aſdrubal aberat. Itaque quum iam appropinquaret, tectus montib. ſubſtitit Nero, ne ante noctem caſtra ingrederetur. Silentio ingreſſi, ab ſui quiſque ordinis hominibus in tentoria adducti, cum ſumma omniū lætitia hoſpitaliter excipiuntur. Poſtero die concilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Caſtra iuncta conſulū caſtris habebat: & ante aduentum eorū per loca alta ducendo exercitum, quū modo inſideret anguſtos ſaltus, vt tranſitū clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hoſtem omnib. artibus belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorum eo inclinabāt ſententiæ, *vt dum feſſum via ac vigiliis reficeret militem, Nero ſimul & ad noſcendum hoſtem paucos ſibi ſumeret dies, tēpus pugnādi differretur.* Nero nō ſuadere modo, ſed ſumma ope orare inſtitit, *ne conſilium ſuum, quod tutum celeritas feciſſet, temerarium morando facerent. Errore, qui nōn diuturnus futurus eſſet, velut torpētem Annibalē, nec caſtra ſua ſine duce relicta aggredi, nec ad ſequendū ſe iter intendiſſe, antequā ſe moueat, delere exercitum Aſdrubalis poſſe, rediređ; in Apuliā. Qui prolatando ſpatium hoſti det, eum & illa caſtra prodere Annibali, & aperire in Galliam iter, vt per otium ibi velit, Aſdrubali coniungatur. Extemplo ſignum dandum, & exeundū in aciem: abutendumq; errore hoſtium abſentium, præſentiumq;: dum neque illi ſciāt cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validiorib. rem eſſe.*

De oppugnando Aſdrubale conſules deliberāt.

Concilio dimiſſo, ſignum pugnæ proponitur, confeſtimq; in aciem procedunt. Iam hoſtes ante caſtra inſtructi ſtabant. Moram pugnæ attulit, quod Aſdrubal profectus ante ſigna cum paucis equitibus ſcuta vetera hoſtiū notauit, quæ ante nō viderat, & ſtrigoſiores equos: multitudo quoq; maior ſolito viſa eſt. Suſpicatus, id quod erat, receptui propere cecinit, ac miſit ad flumen, vnde aquabātur: vbi & excipi aliqui poſſent, & notari oculis, ſi qui forte aduſtioris coloris, vt ex recenti via, eſſent. ſimul circumuehi procul caſtra iubet, ſpeculariq; *num auctum aliqua parte ſit vallū*, & attendāt, *ſemel bisne ſignum canat in caſtris.* Et quum ordine omnia relata eſſent; caſtra nihil aucta errorem faciebant. Bina erāt, ſicut ante aduentum conſulis alterius fuerant: vna M. Liuij, altera L. Porcij, neutris quicquā quo latius tenderetur, ad munimēta adiectum. Illud veterem ducem aſſuetumq; Romano hoſti mouit: quod ſemel in prætoriis caſtris ſignum, bis in conſularibus refe-

LIX

Aſdrubalis mira ſolertia.

rebant cecinisse: *duos profecto consules esse, & quonam modo alter ab Annibale abscessisset, cura angebat.* minime id quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Annibalem elusum, vt vbi dux, vbi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. *profecto haud mediocri clade absterritum insequi nō ausum. magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisq; eadem iam fortuna in Italia, qua in Hispania esset.* interdum *literas suas ad eum non peruenisse; credere: interceptisque iis, cōsulem ad sese opprimendum accelerasse.* His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, vt taciti vasa colligerēt, signa ferri iussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces, parum intēte asseruati, alter in destinatis iam inde ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranauit. ita desertum à ducib. agmen primo per agros palatur: fessiq; aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atq; infrequentia relinquunt signa. Asdrubal dum lux viā ostēderet, ripa fluminis signa ferri iubet, & per tortuosi amnis sinus flexusq; quum errore obiēs haud multum processisset: & vbi prima lux trāsitum opportunum ostendisset, transiturus erat. sed quum, quantum à mari abscedebat, tanto altioribus coercentib. amnem ripis, non inueniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendū sese hosti. Nero primū cum omni equitatu aduenit. Porcius deinde assecut' cū leui armatura. Qui quū fessum agmen carperent ab omni parte, incursarentq;, & iā omisso itinere, quod fugæ simile erat, castrametari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet: aduenit Liuius peditū omnib. copiis, non itineris modo, sed ad conferendum extemplo prælium instructis, armatisq;. Sed vbi omnes copias cōiunxerunt, directaq; acies est, Claudius dextro in cornu, Liuius ab sinistro pugnā instruit, media acies prætori tuenda datur. Asdrubal omissa munitione castrorum, postq̄ pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephātos locat. circa eos læuo in cornu aduersus Claudiū Gallos opponit, haud tantū eis fidens, quantū ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrū cornu aduersus M. Liuium sibi, atque Hispanis (& ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi. sed lōgior quam latior acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prælium eminens cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut à fronte, aut ab latere aggrederentur. Inter Liuium, Asdrubalemq; ingens contractū certamen erat, atroxq; cædes vtrimq; edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior peditum, equitumque Romanorū: ibi Hispani, vetus miles peritusq; Romanæ pugnæ, & Ligures, durū in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbauerant antesignanos, & iā signa mouerant loco: deinde crescente certamine & clamore, impotētius iā regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum

Ambo cō-sules & prætor Asdrubalem assequuntur ad Metauri ripas.

Asdrubalem adoriuntur.

quorum essent, haud dissimiliter nauib. sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tā longum iter emensi sumus?* clamirans militib. quum in aduersum collē frustra signa erigere conatus esset; postquā ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes aliquot subductas è dextro cornu, vbi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit: & non hostibus modo, sed etiam suis inopinantib. in sinistrum hostium latus incurrit. tātaque celeritas fuit, vt quū ostendissent se in latere, mox in terga iam pugnarēt. Ita vt omnib. partib. ab fronte, ab latere, ab tergo trucidarentur Hispani, Liguresque: & ad Gallos iā cædes peruenerat. Ibi minimum certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis fessi intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gerebant.

XI Et iam diei medium erat, sitisque & calor hianteis cædēdos, capiendosque affatim præbebat. Elephanti plures ab ipsis rectoribus quam ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebāt, id, vbi sæuire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipsa in compage qua iungitur capiti ceruix, quanto maximo poterat, ictu adigebat. ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inuenta erat, vbi regendi spem vi vicisset. primusque id Asdrubal instituerat, dux quū sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. ille pugnantes hortando, pariterq; obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuenteisque tædio & labore, nunc precando nunc castigādo accendit: ille fugiētes reuocauit omissamque pugnā aliquot locis restituit. postremo quū haud dubia fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. ibi vt patre Amilcare & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. *Asdrubal pugnans cecidit.* Numquā eo bello vna acie tantum hostium interfectum est, *redditaq; æqua Cannēsi clades vel ducis vel exercitus interitu videbatur.* quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti. præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. ciuium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erant, supra quatuor millia capitum recepta. id solatii fuit pro amissis eo prælio militibus. nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo ferme millia Romanorum, sociorumque occisa. *Pœnorum & sociorum occisa 56000. capta 5400.* Adeoque etiam victores sanguinis cædisque cœperat satietas, vt postero die, quum esset nunciatum Liuio consuli: *Gallos Cisalpinos, Liguresq;, qui aut prælio non adfuissent, aut inter cædē effugissent, vno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine vllo aut imperio, posse si vna equitū ala mittatur, oēs deleri: Supersint*, inquit, *aliqui nuncij, & hostiū cladis, & nostræ virtutis.*

III Nero ea nocte quæ secuta est pugnā, citatiore quam inde venerat agmine, die sexto ad statiua sua atque ad hostem peruenit. Iter eius frequentia minore, nemo enim *Nero ad statiua sua redit.*

enim præcesserat nuncius, lętitia vero tanta, vix vt cõpotes men-
tiũ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi ha-
bitus satis dici, narratiq; potest: nec quo incerta exspectatione e-
uentus ciuitas fuerit, nec quo victoriæ famam acceperit. Num-
quam per omnes dies, ex quo Claudiũ consulem profectum fama
attulit, ab ortu sole ac occidentem, aut senator quisquã à curia,
atque à magistratibus abscessit, aut populus è foro. Matronæ,
quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesq; versæ, per
omnia delubra vagæ suppliciis votisq; fatigauere Deos. Tam so-
licitæ ac suspẽsæ ciuitati fama incerta primo accidit: duos Narni-
enses equites in castra, quæ in faucibus Vmbrię opposita erãt, ve-
nisse ex prælio nunciãtes, *cæsos hostes*, & primo magis aurib. quam
animis id acceptum erat, vt maius, lætiusque, quam quod mente
capere, aut satis credere possent, & ipsa celeritas fidẽ impediebat.
quod biduo ante pugnatum dicebatur. literæ deinde ab L. Manlio
Acidino missæ ex castris afferuntur de Narniensium equitum ad-
uentu. Eæ literæ per forum ad tribunal Pręętoris latæ, senatum cu-
ria exciuerũt: tantoq; certamine ac tumultu populi ad fores cu-
riæ concursum est, vt adire nuncius non posset percunctantibus
vociferantibusq;, *vt in rostris, priusquã in senatu literæ recitarentur.*
tandem summoti, & coerciti à magistratibus: dispensatiq; læti-
tia inter impotentes eius animos potuit: In senatu primum, dein-
de in concione literæ recitatæ sunt: & pro cuiusque ingenio aliis
iã certum gaudium, aliis *nulla ante futura fides erat, quam legatos cõ-
sulum, vel literas audissent.* Ipsos deinde appropinquare legatos al- LIII
latum. Tum enimuero omnis ætas currere obuiam, primus quis-
que oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. Ad
Miluium vsq; pontem continens agmen peruenit. Legati erant,
L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus. Circũ-
fusi omnis generis hominum frequentia in forum peruenerunt,
quũ alii ipsos, alij comites eorũ, quæ acta sint, percunctarentur,
& vt quisq; audierat, *exercitum hostium, imperatoremq; occisum, le-
giones Romanas incolumes, saluos consules esse,* extemplo aliis porro
impertiebant gaudiũ suũ. Quum ægre in curiã peruentum esset,
multo ægrius summota turba, ne patrib. misceretur, literæ in se-
natu recitatę sunt inde traducti in concionem legati: L. Veturius
literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit, cum
ingenti assensu: postremo etiã clamore vniuersæ concionis, quũ
vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa tẽpla
Deũm, vt grates agerent: ab aliis domos, vt coniugibus liberisq;
tam lætum nuntium impertirent. Senatus, *quod M. Liuius, & C.*

Supplicatio in triduum decreta, ob

*Claudius cõsules incolumi exercitu, ducem hostium legionesq; occidis-
sent, supplicationem in triduum decreuit.* Eam supplicationẽ C. Ho-
stilius prætor pro concione edixit; celebrataq; à viris fœminisq;
est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbã habuere,
quum

quum matronæ amplissima veste cũ liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoq; ciuitatis ea victoria mouit: vt iam inde haud secus quàm in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuũ dando, argentum creditum soluẽdo auderent. C. Claudius cõsul quum in castra redisset, caput Asdrubalis, quod seruatũ cum cura attulerat, proijci ante hostium stationes, captiuosque Afros vinctos, vt erant, ostendi: duos etiam ex iis solutos ire ad Annibalem, & expromere quæ acta essent, iussit. Annibal tanto simul publico familiariq; ictus luctu, *agnoscere se fortunam Carthaginis*, fertur dixisse: castrisq; inde motis, vt omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Brutios, contraheret. & Metapontinos ciuitatem vniuersam, excitos sedibus suis, & Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Brutium agrum traduxit.

deletum Asdrubalē & eius exercitum.

EPITOME LIBRI XXVIII.

Res in Hispania prospere gestæ à Sullano Scipionis legato, & ab L. Scipione fratre aduersus Pœnos, à Sulpicio Procos. & ab Attalo Rege Asiæ aduersus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referũtur. Quum M. Liuio, & Claudio Neroni Coss. triumphus decretus esset, Liuius, qui in prouincia sua rem gesserat, quadrigis inuectus est, Nero qui in collegæ prouinciam, vt victoriam eius adiuuaret, venerat, equo est secutus: & in hoc habitu plus gloriæ reuerentiæq; habuit. nam & plus in bello, quàm collega, fecerat. Ignis ædes Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est, virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellauit decimoquinto anno eius belli, anno quinto postquam ierat exclusisq; in totum possessione eius hostibus, Hispaniam recepit: & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Numidarum duobus nauigijs transuectus, fœdus iunxit. Asdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris, patruiq; Carthagine Noua dedit, non ex gladiatoribus, sed ex ijs qui aut in honorem ducis, aut ex prouocatione in certamen descendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. Cum Astapa vrbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & coniuges rogo extructo occiderunt, & se insuper præcipitauerunt. Ipse Scipio dum graui morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesq; Hispaniæ populos coegit in deditionem venire. Et amicitia facta est cum Masanissa rege Numidarum qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoq; post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, vt in Italiam traijceret, Romam reuersus, consulq; creatus. Africam prouinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumq; vt in Africam traijceret, si ex Republica esse censeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari insula, vbi hyemarat, in Italiam traiecit.

CVM

QVum transitu Asdrubalis, quantũ in Italiam inclinauerat bel- I
li, tantum leuatæ Hispaniæ viderẽtur, renatũ ibi subito par
priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebãt Roma-
ni, Pœnique. Asdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus, Ga-
desq; cõcesserat. Nostri maris ora, omnisq; fermè Hispania, qua
in orientẽ vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat. Nouus im-
perator Hanno in locum Barchini Asdrubalis nouo cũ exercitu
ex Africa transgressus, Magoniq; iunctus, quũ in Celtiberia, quæ
media inter duo maria est, breui magnum hominũ numerum ar-
masset; Scipio aduersus eum M. Sullanum cum decem millib. pe-
ditum, equitibus quingentis misit. Sullanus quantis maximis po-
tuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & an-
gustæ saltibus crebris, vt pleraq; Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen
non solum nuncios, sed etiam famam aduentus sui ꝑgressus, du-
cibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem peruenit. Eis-
dem auctorib. compertum est, quum decẽ circiter millia ab ho-
ste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: leua Celtibe-
ros, nouum exercitum supra nouẽ millia hominum, dextra Pu-
nica tenere castra. hæc stationib. vigiliis, omni iusta militari cu-
stodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaq;, vt barbaro-
rum & tyronum, & minus timentium, quod in sua terra essent.
Ea prius aggredienda ratus Sullanus, signa quam maxime ad læ-
uam iubebat ferri, nec vnde ab stationibus Punicis cõspiceretur.
ipse præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.
Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquã hostium sen- II
serat. confragosa loca, & obsita virgultis tenebãt colles. ibi in ca-
ua valle, atq; ob id occulta, considere militem, & cibum capere
iubet. interim speculatores, transfugarũ dicta affirmantes, vene-
runt. Tum sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt:
acieq; iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab
hoste conspecti sunt, trepidariq; repente cœptum. Mago ex ca-
stris citato equo ad primum clamorem & tumultum aduehitur.
Erant autem in Celtiberorum exercitu quatuor millia scutatorũ
& ducenti equites. hanc iustam legionẽ (& id ferme roboris e-
rat) in prima acie locat: ceteros, leuem armaturã, in subsidiis po-
suit. Quũ ita instructos educeret castris, vix dũ in egressos valle
Romani pila coniecerunt. Subsidunt Hispani aduersus emissa te-
la ab hoste, inde ad remittenda ipsi consurgunt; quæ quũ Roma-
ni conferti, vt solent, densatis excepissent scutis, tum pes cum
pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Ceterum asperitas
locorum & Celtiberis, quibus in prœlio cõcursare mos est, velo-
citatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis
stabili pugnæ assuetis, nisi quod angustiæ & internata virgulta or-
dines dirimebant: & singuli biniq; velut cum paribus conserere
pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus
erat,

erat, id ad cædē eos, velut vinctos, præbebat. Et iā fermè omni- *Mago in*
bus scutatis Celtiberorū interfectis leuis armaturæ, & Carthagi- *fugā ver-*
nenses qui ex alteris castris subsidio venerāt, perculsi cædebātur. *titur.*
duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito
prælio, cùm Magone effugerunt. Hanno alter imperator cum eis *Hanno ca-*
qui postremi iā profligato prælio aduenerant, viuus capitur. Ma- *pitur.*
gonem fugientē equitatus fermè omnis, & quod veterum pedi-
tum erat secuti, decimo die in Gaditanā prouinciam ad Asdruba-
lē peruenerūt. Celtiberi nouus miles, in proximas dilapsi syluas,
inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaq̄ tantum
iam conflatum bellū, quanta futuri materia belli, si licuisset eis,
Celtiberorū gente excita, & alios ad arma solicitare populos, op-
presserat, itaq; collaudato benignè Sullano, Scipio spem debellā- *Scipio ad-*
di, si nihil etiam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod *uersus As-*
reliquum belli erat, in vltimam Hispaniam aduersus Asdrubalem *drubalem*
pergit. Pœnus quū castra sua forte ad sociorum animos in Bætica *Gisgonis*
continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis *pergit.*
quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Cete-
rum quoad continuisset exercitum, propositū bello se fore ratus,
antequam freto Gades traijceret, exercitum omnem passim in ci-
III uitates dimisit; vt & muris seipsi, & armis muros tutarētur. Scipio
vbi animaduertit, dissipatum passim bellum, & circūferre ad sin-
gulas vrbes arma, diutini magis quā magni esse operis, retro ver-
tit iter. ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipio- *L. Scipio*
nem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad *Oringin*
oppugnandam opulentissimam in ijs locis vrbem, quam Oringin *oppugnat.*
barbari appellabāt, mittit. sita in Melessum finibus est, Hispaniæ
gentis, ager frugifer, argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit
Asdrubali ad excursiones circa in mediterraneos populos faciē-
das. Scipio castris prope vrbem positis, prius quā circumuallaret
vrbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tenta-
rent, suaderentq;, *vt amicitiam potius quam vim experirentur Ro-*
manorum. Vbi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo
circumdata vrbe in treis parteis exercitum diuidit: vt vna semper
pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cū adorta
oppugnare est, atrox sane & anceps prœlium fuit. non subire, nō
scalas ferre ad muros præ incidentib. telis facile erat. & iam qui
erexerant ad murum scalas, alij furcis ad idipsum factis detru-
debātur, in alios lupi supernè ferrei iniecti, vt in periculo essent.
ne suspensi in murum extraherentur. quod vbi animaduertit
Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse: &
iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret: duabus si-
mul partibus, prima recepta, vrbem est aggressus. quæ res tan-
tum pauoris iniecit fessis iam cū primis pugnando, vt & oppida-
ni mœnia repentina fuga desererent: & Punicū præsidium metu,

ne pro-

ne prodita vrbs esset, relictis stationibus in vnum locũ se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis vrbẽ intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obuij passim cæderẽtur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese eiecerunt: scuta præ se tenentes ne tela procul conijcerentur: dextras nudas ostẽtãtes, vt gladios abiecisse appareret: id vtrum parum ex interuallo sit cõspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam aduersa acies, cæsi: eademq; porta signa infesta vrbi illata. & alijs partibus securibus dolabrisq; cædebantur & refringebantur portæ, & vt quisq; intrauerat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii ceteram partẽ vrbis peruadunt direptione & cæde obuiorum nisi qui armis se tuebãtur: Carthaginenses omnes in custodiã dati sunt: oppidanorũ quoq; trecenti fermè, qui clauserant portas. ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in vrbis eius oppugnatione hostiũ duo millia fermè, Romanorum haud plus nonaginta. Læta & ipsis qui rem gessere vrbis eius expugnatio fuit: & imperatori ceteroq; exercitui speciosum aduentũ suum, ingentem turbam captiuorum præ se agentes, fecerũt. Scipio collaudato fratre, quũ quanto poterat verborum honore Carthagini ab se captæ, captam ab eo Oringin æquasset, quia & hyems instabat, vt nec tentare Gades, nec disiectum passim per prouinciam exercitũ Asdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam recipit exercitum: dimissisq; in hyberna legionib. L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, ceterisq; nobilibus captiuis, ipse Tarraconem cõcessit. Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Læuino pro consule ex Sicilia in Africam transmissa in Vticensi Carthaginensique agro latè populationes fecit. extremis finib. Carthaginensium circa ipsa mœnia Vticæ, prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naues) occurrit. decem & septem naues ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ. cetera fusa ac fugata classis. Terra mariq. victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium nauib. magni commeatus frumenti Romam subuecti. Principio æstatis eius, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul, & Attalus rex quũ Æginæ (sicut ante dictum est) hybernassent, Lemnum inde classe iunctaRomanæ v. & xx. quinqueremes, regiæ v. & xxx. transmiserunt. Et Philippus, vt, seu terra seu mari obuiam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit, Larissam diem ad conueniendum exercitui edixit. Vndiq; ab socijs legationes Demetriadem ad famam regis conuenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, quũ ab Romanis societate, tum post Attali aduẽtum: finitimosq; depopu-

Oringis capitur.

Romana classis Carthaginensem populatur.

Res in Græcia gesta aduersus Philippum.

depopulabantur. nec Acarnanes solum Bœotiq;, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erant, sed Achæi quoq; quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argiuorum fine positis castris terrebat. hi omnes suis quisque vrbibus, quæ pericula terra mariq; portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Nec ex regno quidem ipsius tranquillæ nuntiabantur res. *& Serdiletum, Pleuratumq; motos esse, & Thracum maximè Medos, si quod longinquum bellum regē occupasset, proxima Macedoniæ incursuros.* Bœoti quidem ipsi, & interiores Græciæ populi, Thermopylarū saltum, vbi angustæ fauces coartant iter, fossa valloq; intercludi ab Ætolis nunciarāt, ne transitum ad sociorum vrbes tuendas Philippo darent. Vel seguem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterāt. Legationes dimitit: pollicitus *pro vt tempus ac res se daret, omnib. laturum auxilium. in præsentia quæ maxime vrgebant, res pararent.* Tū præsidium vrbi mitti, vnde allatum erat, *Attalum ab Lemno classe transmissa omnē circa vrbem agrum depopulatum.* Polyphantum cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regijs ducib. cum mille peltatis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chalcidem mittit. additi quingenti Ænianum: vt omnes insulæ partes tueri possent. ipse Scotusam est profectus: eodemq; ab Larissa Macedonū copias traduci iussit. Eo nunciatum est, *concilium Ætolis Heracleam indictum, regemq; Attalum ad consultandum de summa belli venturum.* Hunc conuentum vt turbaret subito aduentu, magnis itineribus Heracleam duxit. & concilio quidem dimisso iam venit: segetib. tamen, quæ iam prope maturitatem erant, maxime in sinu Æniano euastatis, Scotusam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde vt ad omnes hostium mot⁹ posset occurrere, etiā in Phocidem, atq; Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, vnde editi ignes apparerent. ipse in Cissæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: vt ignib. procul sublatis signum, vbi quid molirentur hostes, momēto temporis acciperet. Romanus imperator, & Attalus rex à Peparetho Nicæam traiecerunt. inde classem in Eubœam ad vrbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum peteti ad læuam prima vrbiū Eubœæ posita est. Ita inter Attalū ac Sulpicium cōuenit, *vt Romani à mari, regij à terra oppugnārent.* Quatriduo postquam appulsa classis est, vrbem aggressi sunt. id tempus occultis cum Platore, qui à Philippo præpositus vrbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces vrbs habet, vnam imminentem mari, altera vrbis medio est: cuniculo inde via ad mare ducit, quā à mari turris quinq; tabulatorum, egregium propugnaculū claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis, machinisque ad oppugnandam

Oreum oppugnatur à Romanis & Attalo.

Vu

Opuntiorum urbs diripitur.

gnandam eam ex nauib. expositis. Quum omnium animos, oculosque id certamen auertisset, porta maritimae arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portae obijcerent: ita exclusi in medio caeduntur, capiunturque. Macedonum praesidium conglobatum sub arcis muro stetit, nec fuga effuse petita, nec pertinaciter praelio inito. Eos Plator venia a Sulpicio impetrata in naues impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protinus victrici classe petit. ubi haudquaquam ad spem euentus respondit. Ex patenti vtrimque coactam in angustias mare, vt speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi praebuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est. nam & venti ab vtriusque terrae praealtis montibus subiti ac procellosi decidunt, & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporib. statis reciprocat: sed temere in modum venti nunc huc nunc illuc verso mari, velut monte praecipiti deuolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies nauib. datur. Quum classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum alia parte clausum mari, alia a terra egregie munitum, praesidioque valido firmatum, & praecipue fide praefectorum principumque, quae fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, vt in temere suscepta re, Romanus fecit, qui circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incoepto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est Opuntiorum, vrbis mille passuum a mari sitae) traiecit. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: & impari maritimis viribus, haud facilis erat in insulam classis accessus. ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium vbi signum accepit, impigre est motus. nam & ipsa Chalcis, quamquam eiusdem insulae vrbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, vt ponte continenti iungatur, terra aditum faciliorem quam mari habeat. igitur Philippus deiecto praesidio, fusis Aetolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade Scotussam, inde tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse vno die Phocidis Elatiam millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum vrbs capta diripiebatur. concesserat eam praedam regi Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Romano milite, expertibus regijs, direptum fuerat. Romana classis Oreum sese receperat, & Attalus ignarus aduentus Philippi, pecunijs a principibus exigendis terebat tempus. adeoque improuisa res fuit, vt nisi Cretensium quidam forte pabulatum ab vrbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus, cursu effuso mare ac naues petit. & molientibus ab terra naues Philip-

Philippus aduexit, metumq; etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, *Deos hominesq; accusans, quod tantæ rei fortunã ex oculis propè raptã amisisset.* Opuntij quoq; ab eadem ira increpiti, quod *quum trahere obsidionem in aduentum suum potuissent, viso statim hoste propè in voluntariam deditionem concessissent.* Cõpositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primo Oreum se recepit. inde quum fama accidisset, *Prusiam Bithyniæ regẽ in fines regni sui transgressum*, omissis Romanis reb. atq; Ætolico bello, in Asiam traiecit. Et Sulpicius Æginam classem recipit, vnde initiò veris profectus erat. Haud maiore certamine q̃ Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronen cepit. Incolebant vrbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. vrbe sua capta à Philippo, quum in fidem Ætolorum peruenissent, sedem eis Ætoli eam dederãt, vrbis vastæ ac desertæ priore quidem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo ante dictũ est, recepta profectus, Tritonon, & Drymas, Doridis parua atq; ignobilia oppida cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumq; legatis, venit. quum de finiendo Ætolico bello ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ cõcilio Romanorum, Ætolorumq;) nuncius affertur, Machanidam, Olympiorum solenne ludicrum parantes Eleos, aggredi statuisse. Præuertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis: *se neq; causam eius belli fuisse: nec moram, si modo æqua & honesta conditione liceat, paci facturum:* cum expedito agmine profectus per Bœotiam Megarã, atq; inde Corinthum descendit. vnde commeatibus sumptis, Phliunta, Pheneumq; petit. Etiam quum Heream venisset, audito *Machanidam fama aduentus sui territũ refugisse Lacedæmonem*, Ægium se ad cõcilium Achæorum recepit: simul classem Punicã, vt mari quoq; aliquid posset, accitam, ibi ratus se inuẽturum. Paucis ante dieb. in Phoceas traiecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectũ Attalum Romanosq; audissent, veriti ne in se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthij sinus) opprimerentur. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tam. ẽ se rei in tẽpore occurrisse, & rapientẽ omnia ex oculis elusisse celeritatẽ suam fortunam. In concilio tamen dissimulans ægritudinẽ, elato animo disseruit: *testatus Deos hominesq;, se nullo loco, nec tẽpori defuisse, quũ vbi hostium arma cõcrepuissent, eo quãta maxima posset celeritate cõtenderet: sed vix rationẽ iniri posse, vtrum ab se audacius, an fugacius ab hostib. geratur bellũ. sic ab Opũte Attalũ, sic Sulpiciũ à Chalcide, sic ipsis dieb. Machanidã e manib. suis elapsũ. Sed nõ semper felicẽ esse fugã: nec pro difficili id b. llũ habendũ, in quo, si modo congressus cũ hoste sis, viceris quod primũ esses, confessionẽ se hostiũ habere, nequaquã pares esse eos: breui & victoriam haud dubiam habiturũ, nec meliore euẽtu eos secũ quã sperent pugnaturos.* Læti regẽ socij audierunt. Reddidit inde Achæis Heream, &

Philippus in Asiam traijcit.

VIII

Philippi ad socios oratio.

Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum ius esse finium satis probabant, restituit inde nauibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidē) Anticyram traiecit. inde quinqueremibus septem, & lembis viginti amplius, quos vt adiungeret Carthaginensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorū, quæ prope Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in syluas montesq; refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiuerant, sunt direpta, & in naues compulsa. Cum his, ceteraque præda Nicia prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci iussit. ipse à Cenchreis præter Atticen super Sunium nauigās, inter medias propè hostium classes Chalcidem peruenit. inde *collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos, hortatusq; in posterum, vt eadē constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorū atq; Opontiorum fortunam mallent*, ab Chalcide Oreum nauigat. principiumque ijs qui fugere capta vrbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia vrbis permissa: ipse Demetriadem ab Eubœa, vnde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, traiecit. Cassandreæ deinde centum nauium longarum carinis positis, contractaq; ad effectum eius operis & multitudine fabrorum naualium, quia res in Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, vt Dardanis bellum inferret. Extremo iam æstatis eius, qua hæc in Græcia sunt gesta, quum Q. Fabius Maximus pater legatus ab M. Liuio cōsule Romam ad senatum missus nunciasset, *consulē satis præsidij Galliæ prouinciæ credere L. Portium cum suis legionibus esse, decedere se inde, ac deduci exercitū consularē posse*: patres non M. Liuium tantum redire ad vrbem, sed collegam quoq; eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Liuij exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppositas manere in prouincia iusserunt. Inter consules ita per literas conuenit, *vt quemadmodum vno animo rem gessissent: ita, quamquam ex diuersis regionib. cōuenirēt, vno tempore ad vrbē accederēt. Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus.* Forte ita euenit, vt eodem die ambo Præneste venirent. inde præmisso edicto, *vt triduo post frequens senatus ad ædē Bellonæ adesset*, omni multitudine obuiam effusa, ad vrbem accessere. Non salutabant modo vniuersi, sed contingere pro se quisq; victrices dextras consulum suscipientes, alij gratulabantur: alij gratias agebant, *quod eorū opera incolumis Respublica esset*. Ibi senatu quum more omnium imperatorū expositis rebus ab se gestis postulassent, *vt pro Republica fortiter fideliterq; administrata: & Dijs immortalib. haberetur honos, & ipsis*

Ambo cōsules in vrbē redire senatus iussit.

& ipsis triumphantib. urbē inire liceret; se vero ea quæ postularent, decernere patres merito Deorum primū, dein secundum Deos, consulū respondetum: & supplicatione amborum nomine, & triumpho vtrique decreto. Inter ipsos, ne, quum bellum cōmuni animo gessissent, triumphum separarent, ita cōuenit: *quoniā in prouincia M. Liuij res gesta esset & eo die, quo pugnatū foret, eius forte auspicium fuisset: exercitus Liuianus deductus Romā venisset, Neronis de prouincia deduci non potuisset: vt M. Liuium quadrigis urbē ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militib. inueheretur.* Ita consociatus triumphus, quum vtrique, tum magis ei, qui quātum merito antecibat, tātum honore collegæ cesserat, gloriā auxit: *illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse, longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eū castra aduersus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset. ita vnum consulem pro vtraq; parte Italiæ aduersus duos duces, duos imperatores, hinc cōsilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Annibalem: Asdrubalem vero qua alia re, quā aduentu eius obrutum, atq; extinctum esse? Itaq; iret alter consul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis, vno equo per urbē verum triumphum vehi: Neronemq; etiā si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem vsq; in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt *sestertium tricies * octoginta millia æris, militibus M. Liuius * quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus militib. suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum ea die plura carmina militaribus iocis in C. Claudium, quam in consulem suum iactata. equites L. Veturium, & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosq; esse plebem, *vt eos consules in proximum annum crearent:* adiecisse equitum prærogatiuæ auctoritatem consules. postero die in concione, quā fori fideliq; duorum præcipue legatorum opera vsi essent, commemorantes.

Liuius quadrigis, Claudius equo triumphat.

* Tricies sestertium val. 75000. cor.

*80000. æris valēt 8000. cor.

*56. asses valent paulò minus dimidio coronato.

x Quum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Liuium collegā dictatorem dixit: Liuius Quintum Cæcilium magistrum equitum. A M. Liuio dictatore creati consules L. Veturius, Quintus Cæcilius, is ipse qui tum erat magister equitum. Inde prætorū comitia habita. Creati C. Seruilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Quintus Manlius Thurinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator magistratu abdicato, dimissoque exercitu in Etruriā prouinciā ex S.C. est profectus, ad quæstiones habendas, *qui Etruscorū Vmbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalē sub aduentū eius cōsilia agitassent, quiq; eum auxiliis aut commeatu, aut ope aliqua iuuissent.* Hæc eo anno domi, militiæq; gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Seruilio Cæpione, Ser. Cornelio Lētulo. Itē ludi plebeij semel toti instaurati ab

Ludi Roman & plebeij.

rati ab ædilib. plebis M. Pomponio Mathone, & Quinto Manlio Thuino, Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone, & Quinto Cæcilio Metello consulibus, Brutij, ambob. vt cum Annibale bellum gererẽt, prouincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus vrbanam, Q. Manlius peregrinam, C. Seruilius Siciliam, T. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diuisi: consulum alteri quem C. Claudius prioris anni consul: alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum. in Etruria duas volonum legiones à C. Terentio proprætore M. Liuius procõsul, cui prorogatum in annum imperium erat acciperet. & Q. Manlio vt collegæ iurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: iussusque *populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub aduentũ Asdrubalis defecissent* C. Seruilio cum Cannensib. duabus legionibus, sicut P. Manlius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. nouam legionẽ, quam T. Claudius traijceret secum, cõsules cõscripserunt. Q. Claudio, vt Tarentum: C. Hostilio Tubulo, vt Capuam prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta nauib. C. Seruilio traditis, cum cetera o-

Exercituum diuisio.

Prodigia.

mni classe redire ad vrbẽ iussus. In ciuitate tanto discrimine belli IX
solicita, quum omnium secundorum aduersorumque causas in Deos verterent, multa prodigia nuntiabantur. *Tarracinæ Iouis ædem, Satrici matris Matutæ de cœlo tactam.* Satricanos haud minus terrebant in ædem Iouis forib. ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nuntiatum est, *cruentas spicas metentib. visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas idemq; fœmina natus erat. Et Albæ duos soles visos* referebãt: *& nocte Fregellis lucẽ obortã Et bos in agro Romano locutus & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio* dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactę Prodigia cõsules hostiis maiorib. procurare iussi, & supplicationem vna die habere. & ex senatusconsulto facta Plus omnib. aut nuntiatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus. ob quã causam cæsa flagro est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. Licinij pontificis Id quamquam nihil portendentib. Deis, ceterũ negligentia humana acciderat, tamen & hostiis maiorib. procurari, & Supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Priusquã proficiscerentur consules ad bellũ, admoniti ab senatu sunt, *vt in agros reducendæ plebis curã haberẽt: Deûm benignitate summotum bellũ ab vrbe Roma, & Latio esse, & posse sine metu in agris habitari, minime conuenire, Siciliæ, quã Italiæ colendæ maiorem curã esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultorib. bello absumptis, & inopia seruitiorum, & pecore direpto, villisque dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate con-

Ignis in æde Vestæ extinctus.

In agros plebs educitur.

sulum

ſulum compulſa in agros remigrauit. Mouerāt eos huiuſce rei mē-
tionem Placentinorum & Cremonenſium legati, querentes *agrū*
ſuum ab accolis Gallis incurſari, ac vaſtari: magnamq; partem colono-
rum ſuorum dilapſam eſſe, & infrequentes ſe vrbes, agrum vaſtum ac
deſertum habere. Malio prætori mandatum, *vt colonias ab hoſte tue-*
retur. Conſules ex S.C. edixerunt, *vt qui ciues Cremonenſes atq; Pla-*
centini eſſent, ante certā diem in colonias reuerterentur. principio de-
inde veris & ipſi ad bellum profecti ſunt. Q. Cæcilius conſul ex-
ercitū ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore acce-
pit, nouiſque militib. quos ipſe conſcripſerat, ſuppleuit. In Con-
ſentinum agrum cōſules exercitum duxerunt, paſſimq; depopu-
lati, quum agmen iam graue præda eſſet, in ſaltu anguſto à Brutiis,
iaculatoribusq. Numidis turbati ſunt, ita vt non præda tantum,
ſed armati quoq; in periculo fuerint: maior tamen tumultus, quā
pugna fuit. & præmiſſa præda, incolumes legiones in loca tuta e-
uaſere. inde in Lucanos profecti, ea ſine certamine tota gēs in di- *Annibalis*
XII tionem populi Romani rediit. Cum Annibale nihil eo anno rei *laudes.*
geſtum eſt. nam neq; ipſe ſe obtulit in tam recenti vulnere publi-
co priuatoque, neq; laceſſierunt quietum Romani. *tantam ineſſe*
vim, & ſi omnia alia circa eū ruerēt, in illo duce cēſebant. Ac neſcio
an mirabilior fuerit aduerſis, quam ſecundis rebus. quippe qui,
quū & in hoſtium terra per annos tredecim, tā procul ab domo,
varia fortuna bellū gereret exercitu non ſuo ciuili, ſed miſto ex
colluuione omnium gentium, quib. nō lex, non mos, non lingua
cōmunis. alius habitus, alia veſtis, alia arma, alij ritus, alia ſacra,
alij prope dij eſſent: ita quondam vno vinculo copulauerit eos, vt
nulla nec inter ipſos, nec aduerſus ducē ſeditio extiterit: quum &
pecunia ſæpe in ſtipendium, & commeatus in hoſtium agro deeſ-
ſent. quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter du-
ces militeſq; cōmiſſa fuerāt. Poſt Aſdrubalis vero exercitū cū du-
ce, in quib. ſpes oīs repoſita victoriæ fuerat, deletum, cedendoq;
in angulū Brutium, cetera Italia conceſſum, cui nō videatur mira-
bile, nullum motum in caſtris factum? nam ad cetera id quoq; ac-
ceſſerat, vt ne alendi quidē exercitus, niſi ex Brutio agro ſpes eſ-
ſet, qui vt omnis coleretur, exiguus tamē tanto alendo exercitui
erat: tum magnā partem iuuētutis abſtractam à cultu agrorū bel-
lum occupauerat, & mos vitio etiā inſitus genti inter latrocinia
militiam exercendi. nec ab domo quicquā mittebatur, de Hiſpa-
nia retinenda ſolicitis, tamquam omnia proſpera in Italia eſſent. *Hiſpania*
In Hiſpania res quadam ex parte eandem fortunam, quadam lon- *bello repa-*
ge diſparem habebant: eandē, quod prælio victi Carthaginenſes *rando ap-*
duce amiſſo in vltimā Hiſpaniæ orā vſque ad Oceanum cōpulſi *tiſſima*
erant, diſparem autē, quod Hiſpania non quam Italia modo, ſed
quā vlla pars terrarum bello reparando aptior erat, locorum ho-
minumq; ingenijs. itaq; ergo prima Romanis intra prouinciarum.

quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate ductu, auspicioq; Augusti Cæsaris perdomita est. Ibi tũ Asdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusq; eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiuuante Magone Amilcaris filio, delectib. per vlteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armauit. De equestrib. copiis ferme inter auctores conuenit, peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam vrbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt. Scipio, quum XIII ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neq; Romanis legionib. tantæ se parem fore multitudini ratus, vt non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia: neq; in iis tamen tantum virium ponendum, vt mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri patruoq;, magnum momentum facerent: præmisso Sullano ad Coleam duodetriginta oppidis regnantem, vt equites peditesq; ab eo, quos se per hyemem conscripturum pollicitus erat, acciperet: ipse à Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem peruenit. Eo adducta ab Sullano auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. Inde ad Betulam vrbem processum eum omni exercitu ciuium, sociorum, peditum equitumq; quinq; & quadraginta millibus. Castra ponẽtes eos Mago & Masanissa cum omni equitatu aggressi sunt, turbassentq; munientes, ni abditi post tumulum opportune ad id positi ab Scipione equites, improuiso in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemq;, & proxime vallum, atq; in ipsos munitores primum inuectum, vixdum prælio inito fuderunt: cũ ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, lõgior & diu ambigua pugna fuit, sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures, & vsq; integri fessis subirent, magnumque iam agmen armatorum à castris in prælium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pauorem, festinationemve confusis ordinibus: dein post quam acrius vltimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat: nihil iã ordinum memores, passim qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prælio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostib. animi erant, tamen numquam per aliquot insequẽtes dies ab excursionibus equitum leuisque armaturæ cessatum est. Vbi satis tentatæ XIV per hæc leuia certamina vires sunt: prior Asdrubal in aciẽ copias eduxit: deinde & Romani processere, sed vtraq; acies pro vallo stetit instructa, & quũ à neutris pugna cœpta esset, iã die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. prior semper Pœnus copias

Punicus exercitus in Hispania.

Romanus exercitus in Hispania.

Pœni in fugam versi.

copias castris educebat. prior fessis stãdo signum receptui dabat.
ab neutra parte procursum, telũve missum, aut vox vlla orta. me-
diam aciem hinc Romani, illinc Carthaginenses misti Afris, cor-
nua socij tenebant. erant autem vtrimque Hispani pro cornibus.
ante Punicam aciem elephanti castellorum procul speciem præ-
bebant. Iam hoc in vtrisque castris sermonis erat, *ita vt instructi
stetissent, pugnaturos medias acies Romanum Pœnumque, quos inter Scipio As-
belli causa esset, pares robore animorum armorumq́; concursuras.* Scipio *drubalem*
vbi hæc obstinate credita animaduertit, oĩa de industria in eum *adoritur.*
diem, quo pugnaturus erat, mutauit. Tesseram vesperi per castra
dedit, *vt ante lucem viri equiq́; pransi essent; armatus eques frenatos
stratosque teneret equos.* Vixdum satis certa luce, equitatum omnẽ
cum leui armatura in stationes Punicas immisit, inde cõfestim i-
pse cum graui agmine legionum procedit. prętet opinionẽ desti-
natã sociorum hostiumque, Romano milite cornib. firmatis, so-
cijs in mediam aciem acceptis. Asdrubal clamore equitum exci-
tatus, vt ex tabernaculo prosiluit, tumultumq; ante vallũ: & tre-
pidationẽ suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque
hostium cãpos vidit, equitatum omnẽ extemplo in equites im-
mittit. ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine
solito quicquam acie instruenda mutat. Equitum iã diu anceps
pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (ꝙ prope
inuicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat, sed vbi iam
haud plus quingẽtos passus acies inter sese aberãt, signo receptui
dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnẽ leuemq;
armaturã in medium acceptam diuisamque in partes duas in sub-
sidiis post cornua locat. Inde vbi incipiendæ iam pugnæ tempus
erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere iubet,
ipse è dextro cornu (ibi namque præerat) nunciũ ad Sullanum &
Marcium mittit, *vt cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodũ
se tendentẽ à dextra vidissent: & cum expeditis peditũ equitumq́; prius
pugnã consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent.* Ita
diductis cornib. cum ternis peditum cohortibus, ternisq; equitũ
turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostẽ ducebant, sequen-
tibus in obliquũ aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispano-
rum signa incedebant, & iam conflixerant cornua; quum, ꝙ ro-
boris in acie hostium erat, Pœni veterani, Afrique nõdum ad teli
cõiectum venissent, neque in cornua, vt adiuuarẽt pugnãtes, dis-
currere auderent. ne aperirent mediam aciẽ venienti ex aduerso
hosti. Cornua ancipiti prælio vrgebãtur. eques, leuisq; armatura,
& velites circumductis alis in latera incurrebant; cohortes à frõ-
XV te vrgebant, vt abrumperẽt cornua à cetera acie. Et tum ab omni
parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba lixarum, ty-
ronumq; Hispanorum Romano Latinoque militi obiecta erat, &
procedente iam die vires etiã deficere Asdrubalis exercitum cœ-

perant, oppressos matutino tumultu, coactosque priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, vt sera pugna esset. nam ab septima demum hora peditum signa cornibus cócurrerunt. ad medias acies aliquanto serius peruenit pugna: ita vt prius æstus à meridiano sole, laborq; standi sub armis, & simul fames sitisq; corpora afficeret, q̃ manus cum hoste consererent. itaque steterunt scutis innixi. nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum velitumque & leuis armaturæ consternati, è cornib. in mediā aciem sese intulerant. Fessi igitur corporib. animisque retulére pedem: ordines tamen seruantes, haud secus, quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipso acrius, vbi inclinatā sensere, victores se vndique inueherēt; nec facile impet' sustineri posset: q̃q̃ retinebat, obsistebatque cedentib. Asdrubal, *ab tergo esse colles tutumq́ receptum, modice se reciperent*, elamitans: tamen vincente verecundiā metu, quum proximus quisque hostē cæderet, terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac reuocare in ordines militum ceperant, cunctantibus in aduersum collem erigere aciem Romanis. deinde vt inferri impigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pauidi compelluntur. Nec procul valloRomanus aberat cepissetq; tanto impetu castra, nisi ex vehementi sole, quales inter graues imbre nubes effulget, tanta vis aquæ deiecta esset, vt vix in castra sua receperit se victor. quosdam etiā religio ceperat, vlterius quicq̃ eo die conandi. Carthaginenses, q̃q̃ fessos labore ac vulneribus, nox imberque ad necessariam quietem vocabat: tamen quia metus & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostib. castra, saxis vndique circa ex ꝓpinquis vallib. congestis augent vallum, munimento sese, quādo in armis parum præsidij foret defensuri. Sed transitio sociorum, fuga vt tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis tradita à præfectis Romano. Et ne lati', inclinatis semel ad defectionem animis serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra mouet. Scipio, vt prima luce qui in stationib. erant, retulerunt, XII *profectos hostes*, præmisso equitatu signa ferri iubet. adeoq; citato agmine ducti sunt, vt si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assecuturi fuerint. ducib. est creditū, breuius aliud esse iter ad Bætim fluuium, vt transeuntes aggrederentur. Asdrubal clauso transitu fluminis ad Oceanum flectit. & iam inde fugientium modo effusi abibant: idque aliquantum ab legionib. Romanis interualli fecit eques, leuisq; armatura nunc ab tergo, nunc ab laterib. occurrendo, fatigabat morabaturq;, sed quum ad crebros tumultus signa consisterent, & nunc equestria, nunc cum velitibus

Pœni in fugam versi.

Asdrubal noctu silentio castra mouet.

auxi-

auxiliisq; peditu prælia cósererét, superuenerunt legiones. Inde nõ iam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum septé millib. ferme semiermium euasit. ceteri cæsi captiq;. castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo cómuniuerunt; atq; inde, quum hostes nequiq̃ subire iniquo ascensu conati essent, haud difficulter sese tutati sunt. sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hostes fiebant. Postremo ipse dux nauib. acceptis (nec ꝓcul inde aberat mare) nocte relicto exercitu Gadeis perfugit. Scipio fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Sullano ad castrorũ obsidionem. ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris, protinus causis regulorum ciuitatumque cognoscendis, vt ꝓmia ad veram meritorum æstimationé tribui possent, Tarraconẽ rediit. Post ꝓfectioné eius Masanissa cum Sullano clam cógressus, vt ad noua consilia genté quoque suam obedienté haberet, cum paucis popularib. in Africam traiecit: non tam euidenti eo tempore subitæ mutationis causa, quã documẽto. post id tempus constantissimæ ad vltimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde remissis ab Asdrubale nauib. Gades petit. Ceteri deserti ab ducib. pars transitione, pars fuga dissipati per proximas ciuitates sunt, nulla manus numero aut virib. insignis. Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginenses sunt, tertiodecimo anno post bellum initum, quinto postquã P. Scipio prouinciam & exercitum accepit. Haud multo post Sullanus debellatum referens, Tarraconem ad

Asdrubal relicto exercitu Gadeis perfugit.

XVII Scipionem rediit. L. Scipio cum multis nobilib. captiuis nuncius receptæ Hispaniæ Romã est missus. Et cum ceteri lætitia gloriaq; ingenti eã rem vulgo ferrent, vnus qui gesserat, inexplebilis virturis veræq; laudis, paruum instar eorum quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam magnamq; Carthaginẽ, & in suum decus nomenq; velut cõsummatã eius belli gloriã spectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus iã res, cõciliandosque regum gentiumque animos, Syphacé primum regem statuit tentare. Masæsylorum is rex erat. Masæsyli gens affinis Mauris, regionem Hispaniæ, maxime quã sita Noua Carthago est spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginensib. erat ꝙ haud grauius ea sanctiusq;, q̃ vulgo barbaris, quib. ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quib. barbarus lætus, & quia res tam prosperæ vbique Romanis, Pœnis in Italia aduersæ, in Hispania nullæ iã erant, *amicitiam se Romanis accipere annuit, firmandæ eius fidem nec dare, nec accipere, nisi cũ ipso corã duce Romano.* Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, *tutum aduentum fore*, ad Scipionẽ rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat.

Masæsylorum rex Syphax.

Opu-

opulentissimus eius terræ rex, bello iam expertus ipsos Carthaginenses, finibus etiã regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniã nõ aliter posset, magno periculo peteretur: L. Marcio Tarracone, M. Sullano Carthagine Noua, quo pedib. ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis: ipse cum C. Lælio duab. quinqueremib. ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum & leni iuuante vento in Africam traiecit. Forte ita incidit, vt eo ipso tempore Asdrubal pulsis Hispania septem triremib. portum inuectus, anchoris positis terræ applicaret naues; quum cõspectæ duæ quinqueremes haud cuiquã dubio, quin hostium essent, opprimiq; a plurib. priusquã portum intrarent, possent, nihil aliud quã tumultum ac trepidationẽ simul militum ac nautarum, nequiquam armaque & naues expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto vela paulo acriori vẽto prius in portum intulerunt quinqueremes, quã Pœni anchoras molirentur, nec vltra tumultum agere quisquicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio, & Lælius egressi, ad regem pergunt. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum vno die suam pacem amicitiamque petẽteis venisse. Vtrumque in hospitium inuitat, & quoniam fors eos sub vno tecto esse, atque ad eosdem penates voluisset, contrahere in colloquium dirimendarum simultatum causa est conat᷒: Scipione abnuente, *aut priuatim sibi vllam cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret: aut de Republica se quicquam cum hoste agere iniussu senatus posse.* Illud magnopere contendente rege, *ne alter hospitum exclusus mensa videretur,* vt in animum induceret ad eãdẽ venire epulas, haud abnuit. cœnatumque simul apud regem est: eodem etiam lecto Scipio atque Asdrubal, quia ita cordi erat regi, accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenij dexteritas, vt non Syphacem modo barbarum, insuetumque morib. Romanis, sed hostem etiam infestissimum facunde alloquendo sibi conciliarit. *mirabilioremq́; sibi eum congressu coram visum præ se ferebat, quam bello rebus gestis. nec dubitare, quin Syphax, regnumq́; eius in Romana esset potestate. eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quo modo Hispania amissa sit, quærendum magis Carthaginensibus esse, quam quo modo Africam retineant, cogitãdum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta prouincia noua ditionis, relictis exercitibus, duabus nauibus in Africam traiecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam: sed potiundæ Africæ spem affectantẽ. hoc eum iam pridem voluntare in animo, hoc palam fremere, quod non quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellũ gereret.* Scipio fœdere icto cum Syphace profectus

Scipio & Asdrubal eodem die ad Syphacem veniunt.

Scipio & Asdrubal eodem lecto accũbunt apud Syphacem.

Fectus ex Africa dubijsq; & plerumq; sæuis in alto iactatus vẽtis, *Scipio fœ-*
dre quarto Nouæ Carthaginis portam tenuit. Hispaniæ sicut à *dus icit cũ*
bello Punico quietæ erant, ita quasdã ciuitates, propter cõscien- *Syphace.*
tiam culpæ, metu magis quàm fide quietas esse apparebat: quarũ
maximè insignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Castulo e-
rãt. Castulonenses quũ prosperis reb. socij fuissent, post cæsos cũ
exercitib. Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodẽdis,
qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisq;, scelus etiam
defectioni addiderant. In eos populos primo aduentu, quũ dubię
Hispaniæ essent, merito magis quàm vtiliter sæuitum foret: tunc
iam tranquillis reb. quia tempus expetendæ pœnæ videbatur ve-
nisse, accitũ ab Tarracone L. Marcium cũ tertia parte copiarum
ad Castulonem oppugnandũ mittit: ipse cũ cetero exercitu quin-
tis ferme ad Illiturgim castris peruenit. Clausæ erant portæ, o- *Illiturgim*
mniaq; instructa & parata ad oppugnationem arcendã: adeo cõ- *oppugnat*
scientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc *Scipio.*
exhortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudẽdo portas indicasse Hi-*
spanos, quid vt timerent meriti essent. itaq; multò infestioribus animis cũ
eis, quàm cum Carthaginensibus bellum gerendum esse quippe cum illis
propè sine ira de imperio & gloria certari: ab ijs perfidiæ & incredulitatis
& sceleris pœnas expetendas esse. venisse tempus, quo & nefandũ cõmili-
tonum necẽ, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructã frau-
dem vlciscerentur, & in omne tẽpus graui documento sancirẽt, ne quis
vnquã Romanũ ciuem, militemve in vlla fortuna opportunũ iniuriæ
duceret. Ab hac exhortatione ducis incitati, scalas electis per ma-
nipulos viris diuidunt: partito exercitu, ita vt parti alteri Lælius
præesset legatus; duobus simul locis ancipiti terrore vrbẽ aggre-
diuntur. Non dux vnus, aut plures principes oppidanos, sed suus
ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendã impigre vr-
bem hortatur, & meminerant, & admonebãt alij alios *supplicium*
ex se, nõ victoriam peti: vbi quisq; mortem oppeteret, id referre, verũ in
pugna & in acie, vbi Mars cõmunis & victum sæpe erigeret, & afflige-
ret victorẽ. an postmodum cremata & diruta vrbe ante ora captarum
coniugum liberorumq; inter verbera & vincula, omnia fœda atq; in-
digna passi exspirarẽt. Igitur non militaris modo ætas, aut viri tan-
tum, sed fœminæ quoq; puerīq; supra animi corporisq; vires ad-
sunt: propugnantib. tela ministrant, saxa in muros munientib. ge-
rũt. non libertas solũ agebatur, quæ virorũ fortium tantũ pecto-
ra acuit. sed vltima omnib. supplicia, & fœda mors ob oculos e-
rat. accendebãtur animi & certamine laboris ac periculi, atq; ipso
inter se conspectu. itaq; tanto ardore certamẽ initũ est, vt domi-
tor ille totius Hispaniæ exercitus ab vnius oppidi iuuẽtute sæpe
repulsus a muris, haud satis decoro prœlio trepidarit. Id vbi vi-
dit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus suorum, hostib. cresce-
ret animus, & segnior miles fieret; sibimet conandum ad partem
pẽriculi

periculi capessendū esse ratus, increpita ignauia militū, ferri scalas iubet: *seipsum, si ceteri cunctentur, ascensurum minatur.* Iā subierat haud mediocri periculo mœnia, quū clamor vndiq; ab sollicitis vicē imperatoris militib. sublatus: scalæq; multis simul partib. erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius instit. Tū victa oppidanorū vis, deiectisq; propugnatorib. occupantur muri. arx etiam ab ea parte, quâ inexpugnabilis videbatur, inter tumultū capta est. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, vnde periculum videbatur, versis, & Romanis subeuntibus qua adire poterant, conspexerūt editissimam vrbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neq; opere vllo munitā, & ab defensoribus vacuam leuium corporum homines, & multa exercitatione pernicium, clauos secum ferreos portātes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt si cubi nimis arduum & leue saxum occurrebat, clauos per modica interualla figentes, quum velut gradus fecissent: primi insequētes extrahētes manu, postremi subleuantes eos, qui præ se irent, in summū euadūt. inde decurrunt cum clamore in vrbem iam captā ab Romanis. Tum vero apparuit, ab ira & ab odio vrbē oppugnatam esse, nemo capiendi viuos, nemo patentib ad direptionem omnibus, prædæ memor est, trucidant inermes iuxta atq; armatos. fœminas pariter ac viros: vsq; ad infantium cædē ira crudelis peruenit. Ignem deinde tectis inijciunt, ac diruunt quæ incēdio absumi nequeant, adeo vestigia quoq; vrbis extinguere, ac delere memoriā hostium sedis cordi est. Castulonē inde Scipio exercitum ducit. quam vrbē non Hispani modo conuenæ, sed Punici etiam exercitus è dissipata passim fuga reliquiæ tutabātur, sed aduentū Scipionis præuenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorq; inde ac desperatio inuaserat omnes, & in diuersis causis quum sibi quisq; consultū sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginenses atq; Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor, Himilco Punicis auxiliatib. præerat: quos vrbemq; clā fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxæ admissum erat & aliquantū iræ lenierat volūtaria deditio. Marcius inde in barbaros, si qui nondū perdomiti erant, sub ius, ditionemq; redigendos missus. Scipio Carthaginem ad vota soluenda Dijs, munusq; gladiatorium, quod mortis causa patris, atruiq; parauerat, edendum redijt. Gladiatoriū spectaculū fuit nō ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est, seruorum delectu ac liberorum, qui venalem sanguinem habent. voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alij missi ab regulis sunt ad specimē insitæ gēti virtutis ostendendæ: alij ipsi pfessi, *se pugnaturos in gratiam ducis:* alios æmulatio & certamen, vt prouocarent, prouocatique haud abnuerent, traxit, quidam

Scipio Illiturgim capit, & solo æquat.

Castulonē Scipio deditione accipit.

Munus gladiatorium Scipionis.

quidam quas disceptando controuersias finire nequierant, aut noluerant, pacto inter se, *vt victorem res sequeretur*, ferro decreuere. Neq. obscuri generis homines, sed clari illustresq;, Corbis & Orsua patrueles fratres, *de principatu ciuitatis quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt*. Corbis maior erat ætate. Orsuæ pater princeps proxime fuerat, à fratre maiore post mortem eius principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras, *negatũ id ambo dicere communibus cognatis: nec alium deorũ hominumve, quàm Martem se iudicẽ habituros esse*. Robore maior, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam vt alter alterius imperio subijceretur præoptãtes, quod ab tanta rabie dirimi nequiuerũt, insigne spectaculũ exercitui præbuerũt, documentumq;, *quantum cupiditas imperij malũ inter mortales esset*. Maior vsu armorũ & astu facile stolidas vires minoris superauit. Huic gladiatorũ spectaculo ludi funebres additi ꝓ copia, & prouinciali & castrensi apparatu. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius superato Bæte amni, quẽ incolæ Circium appellãt, duas opulentas ciuitates sine certamine in deditionẽ accepit. Astapa vrbs erat, Carthaginensium semper partis: neq; id tã dignum ira erat, q̃ quod, extra ciuitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. nec vrbẽ aut situ, aut munimento tutam habebant, quę ferociores ijs animos faceret: sed ingenia incolarũ latrocinio læta, vt excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos, lixasq;, aut mercatores exciperẽt, magnum ẽt comitatũ, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines positis insidijs circumuentum iniquo loco interfecerant. Ad hanc vrbẽ oppugnãdã quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerũ, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur: nec spes mœnib. aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locũ in foro destinãt, quo preciosissima rerum suarum congererent. super eum cumulum coniugés ac liberos considere, quum iussissent, ligna circa extruunt, falcesq; virgultorum coniiciunt, quinquaginta deinde armatis iuuenibus præcipiunt, *vt donec incertus euentus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarũ suarum, corporumq;, quæ cariora fortunis essent, seruarẽt, si rem inclinatã viderent, atq; in eo iam esse vt vrbs caperetur, scirent, omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. illos se per Deos superos inferosq; orare, vt memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut seruitute infami finienda esset, nihil relinquerẽt, in quod sæuire iratus hostis posset. ferrum ignemq; in manibus esse. amica, ac fideles potius ea, quæ peritura forent, assumerent manus, quã insultarẽt superbo ludibrio hostes*. His adhortationib. execratio dira adiecta, si quẽ à proposito spes mollitiave animi flexisset. inde cõcitato agmine patentib. portis ingẽti cũ tumultu erumpunt. Neq; erat vlla satis firma

Inter fratres patrueles de ciuitatis principatu duellum.

Astapæ oppugnatio.

firma statio opposita: quia nil minus quàm egredi mœnib. auderent, timeri poterat. perpaucæ equitum turmæ, leuisq; armatura repentè è castris ad ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quàm compositior ordine vllo pugna fuit. Itaq; pulsus eques, qui primum hosti se obtulerat, terrorē intulit leui armaturæ. pugnatumq; sub ipso vallo foret, ni robur legionū, perexiguo ad instruendum dato tēpore aciem direxisset. Ibi quoq; trepidatum parumper circa signa est, quū cæci furore in vulnera ac ferrū vecordi audacia ruerēt. diu vetus miles aduersus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit. conatus paulo post vltro inferre pedem, vt neminem cedere, atq; obstinatos mori in vestigio quenq; suo vidit: patefacta acie (quod vt facere posset, multitudo armatorū facile suppeditabat) cornua hostiū amplexus, in orbem pugnantes ad vnum omnes occi lit. Atq. hæc tamen hostium iratorū, ac tum maxime dimicantium iure belli in armatos, repugnantesq; edebātur. fœdior alia in vrbe trucidatio erat; quum turbā fœminarum puerumq; imbellē, inermemq; ciues sui cæderēt, & in succensum rogum semianima pleraq; inijcerent corpora, riuiq; sanguinis flammā orientē restinguerent: postremo ipsi cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio iniecerunt. Iam cædi perpetratæ victores Romani superuenerūt. ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parūper obstupuerunt. dein quū aurum argentumq; cumulo rerum aliarū interfulgēs auiditate ingenij humani rapere ex igne vellēt, correpti alij flamma sunt, alij ambusti afflatu vaporis: quum receptus primis, vigente ab tergo ingenti turba, non esset: Ita Astapa sine præda militum ferro igniq; absumpta est. Marcius ceteris eius regionis metu in deditionē acceptis, victorem exercitū Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, *pollicentes vrbem, Punicumq; præsidium, quod in ea esset, & imperatorem præsidij cum classe prodituros esse.* Mago ibi ex fuga substiterat: nauibusq; in Oceano collectis, aliquantū auxiliorum & trans fretum Africæ oræ, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectū coegerat. Fide accepta dataq; perfugis, & Marcius eo cum expeditis cohortibus, & Lælius cū septem triremibus, & quinqueremi vna est missus, vt terra mariq; cōmuni consilio rem gererent. Scipio ipse graui morbo implicitus, grauiore tamen fama, quum ad id quisq; quod audierat, insita hominibus libidine alendi de industria rumores, adijceret aliquid, prouinciam omnem ac maxime longinqua eius turbauit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quū vanus rumor tantas procellas exciuisset nō socij in fide, nō exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus, quia regnū sibi Hispaniæ pulsis inde Carthaginensibus, destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & iuuen-

Astapenses ad vnum omnes occisi.

Scipio graui morbo implicitus.

iuuentute Celtiberorum excitata, agrū Suessitanū Sedetanumq; sociorum populi R. [illegible] hostiliter depopulati sunt. Ciuilis alius furor in castris ad Sucronem ortus. Octo ibi millia militum erāt, præsidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes fuere, nō tum quum primum de vita imperatoris dubij rumores allati sunt: sed iā antè, licētia ex diuturno, vt fit, ocio collecta, & non nihil, q in hostico laxius rapto suetis viuere arctiora in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti serebantur, *si bellū in prouincia esset, quid sese inter pacatos facere, si debellatum iā & confecta prouincia esset, cur in Italiā nō reuehi?* Flagitatum quoq; stipendium procacius, quam ex more & modestia militari erat: & à custodib. probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta: & noctu quidā prędatum in agrum circa pacatum ierant: postremo interdiu, ac propalā sine cōmeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum cōstabat vna ex spe, q tribunos cōtagione furoris haud expertes seditionis defectionisq; rati fore, & iura reddere in principijs sinebāt, & signum ab eis petebāt, & in stationes ac vigilias ordine ibant: & vt vim imperij abstulerant, ita speciem dicto parētium vltro ipsi imperantes seruabant. Erupit deinde seditio, postquā reprehēdere atq; improbare tribunos ea, q fierent, & conari obuiam ire, & propalā abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaq; ex principijs ac paulo post e castris tribunis, ad principes seditionis gregarios milites, C. Albium Calenū. & Atrium Vmbrum, delatū omnium consensu imperium est. qui nequaquā tribunicijs cōtenti ornamentis, insignia etiam summi imperij, fasces securesq; attrectare ausi: neq; ijs venit in mentem, suis tergis, suis ceruicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos. sub cuius vulgatæ iam famam non dubitabant totā Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu & socijs pecunias imperari, & diripi propinquas vrbes posse & turbatis rebus, quū omnia omnes auderent, minus
XXV insignia fore, quæ ipsi fecissent. Quū alios subinde recentes nuntios necis mortis modo, sed & funeris expectarent, neq; superueniret qui, [illegible] euanesceretq; temerè ortus rumor: tum primi auctores requiri cœpti. & subtrahēscētes quoq,, vt credidisse potius temere, quam finxisse rem talem videri possent: destituti duces iam sua ipsi insignia: & pro vana imagine imperij quod gererent, verā iustam [illegible] mox in se versuram potestatem exhorrebant. Stupentibus ita seditionibus, quum *viuere* primo, mox etiam *valere Scipionē*, certi auctores afferrent, tribuni militum septem, ab ipso Scipione missi superuenerunt. Ad quorum primum aduentum exasperati animi: mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum qui-

Castrensis tumultus.

Auctores seditionis.

Septē tribuni militum.

 bus con-

ad compescendam seditionem missi.

bus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim t... pri mo, deinde in principiis prætorioque, vbi sermones inter se sere-tium circulos vidissent, alloquebantur: percunctantes magis, q... *causa iræ consternationisque subitæ foret*, quam factū accusantes. Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur: *& quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanum extitisset, post duorum imperatorum d... rumque exercituū stragem, sua virtute defensum nomen Romanum ... retenta prouincia esset: Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere, ... factis gratiam qui exsoluat non esse.* Talia querentes *æqua orare* ... *relaturos ad imperatorem* respondebant *lætari, quod nihil tristius, ... insanabilius esset: & P. Scipionem Deûm benignitate, & Rempublic... esse gratiæ referendæ.* Scipionem bellis assuetum, ad seditionu... procellas rudem, solicitum habebat res, ne aut exercitus pec... do, aut ipse puniendo modum excederet. in præsentia vt cœpis... set, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias ciuitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subin... propositum, *vt ad stipendium petendum conuenirent Carthaginem, ... carptim partes, seu vniuersi mallent.*

Seditiosi ad stipendium petendum conuenire Carthaginem Nouam, iubentur.

Tranquillam seditionem ... per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines omisso incœpto Mandonius & Indibilis, postquam viuere Scipionem allatum est. nec iam erat a... ciuis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes cōsilia nihil reliqui habebant, præter vulgatissimum à malis consiliis receptum, *vt imperatoris vel iustæ iræ, ... desperandæ clementiæ sese cōmitterent. etiam hostib. cum ignou... quibus ferro dimicasset suam seditionē sine vulnere, sine sanguine ... nec ipsam atrocē, nec atroci pœna dignā:* vt ingenia humana sunt ad suam cuique leuandam culpā nimio plus facunda. Illa dubitatio e... rat, *singulæne cohortes, an vniuersi ad stipendiū petendū irent.* inclinauit eo sententia, quod tutius censebant, *vniuersos ire.* Per eos ... dies, quib. hæc illi consultabant, cōsilium de iis Carthagine e... certabantque sententiis, *vtrum in auctores tantū seditionis* (erant ... tem hi numero haud plus quam quinque & triginta) *animaduerteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli d... magis quam seditio esset.* Vicit sententia lenior, *vt vnde orta culpa esset, ... pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse.* Concilio dimisso, vt id actum videretur, expeditio aduersus Mandoniū Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria d... aliquot parare iubentur, tribunis septem, qui & antea Sucronē ad leniendam seditionem ierāt, obuiā exercitui missis (quina nomina principum seditionis edita sunt) vt eos per idoneos homines benigno vultu ac sermone in hospitiū inuitatos, sopitosque vino vincirent. Haud procul iam Carthagine aberant, quū ex obuiis auditū, *postero die omnem exercitum cum M. Sullano in L... pr...* *set*, non metu modo omni, qui tacitus incidebat animis, libera... cos

cum se lenitatem ingentē fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate eius essent. Sub occasum solis vrbem ingressi sunt, exercitumq; alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, *lætum opportunumq; aduentū eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent:* corpora curant. à tribunis sine vllo tumultu auctores seditionis per idoneos homines inducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci cœpere. sub lucem signa mota. & ad portam retentū agmen: custodesq; circa omnes portas missi, ne quis vrbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, vt vltro territuri succlamationib. concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscendit: & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tū omnis ferocia concidit, & (vt postea fatebantur) *nihil æque eos terruit, quam præter spē robur & color imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusq; qualē ne in acie quidem aiebant meminisse.* Sedit tacitus paulisper, donec nūciatum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata iam

Auctores seditionis comprehēsi.

XXVII omnia esse. Tum silentio per præconem facto, ita cœpit: *Nunquam mihi defuturam orationē, qua exercitum meum alloquerer, credidi: non quod verba vnquā potius quam res exercuerim, sed quia propè à pueritia in castris habitus assueuerā militarib. ingenijs apud vos quēadmodum loquar, nec consilium, nec ratio suppeditat: quos nec quo nomine quidem appellare debeam scio: ciues? qui à patria vestra descivistis, an milites? qui imperium auspiciumq; abnuistis, sacramēti religionē rupistis. hostes? corpora, ora, vestitū, habitū ciuium agnosco: facta, dicta, cōsilia, animos hostiū video. Quid n. vos, nisi quod Illergetes & Lacetani, aut optastis aliud aut sperastis? & illi tamen Mandonium, atq; Indibilē, regiæ nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Vmbrū Atrium, & Calenū Albium detulistis. Negate vos id omnes fecisse aut factū voluisse milites: paucorum eum furorem atq; amentiam esse, libenter credam negātibus, nec enim ea sunt cōmissa, quæ vulgata in omnē exercitum sine piaculis ingentib. expiari possint. inuitus ea, tanquā vulnera attingo: sed nisi tacta, tractataq; sanari nō possunt. Et quidem pulsis Hispania Carthaginēsibus, nullum locum in tota prouincia, nullos homines credebam esse, vbi vita inuisa esset mea, sic me nō solum aduersus socios gesseram, sed etiam aduersus hostes. In castris meis (en quantū me opinio fefellit) fama mortis meæ non accepta solum, sed etiā exspectata est, nō quod ego vulgari facinus per omnes velim. equidē si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic statim ante oculos vestros morerer: nec me vita iuuaret inuisa ciuib. & militib. meis. sed multitudo omnis, sicut natura maris per se immobilis est, vt venti & auræ cient, aut tranquillis, aut procellosis: & causa in vobis atque origo omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis. Quin mihi*

Scipionis ad seditiosos milites oratio.

mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentia progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam, parentesq; ac liberos vestros, quid in Deos sacramenti testes, quid aduersus auspicia, sub quibus militastis, quid aduersus morē militiæ disciplinamq; maiorum, quid aduersus summi imperij maiestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temerè potius, quam auidè credideritis: is denique ego sum, cuius imperij tædere exercitū minime mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indibili consociando consilia prodebatis? quid populus Romanus? quum imperium ablatu ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines priuatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus seruus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetēderunt Albius & Atrius: classicū apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali proconsulis Scipionis: lictor apparuit: submouente eo incesserunt: fasces & secures prælatæ sunt. Lapides pluere, & fulmina iaci de cœlo, & insuetos fœtus animalia edere, vos portēta esse putatis? hoc est portentū, quod nullis hostiis, nullis supplicationib. sine sanguine eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit. Atq; ego, quanquā nullum scelus rationem habet: tamen vt in re nefaria, quæ mens, quod consiliū vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondā in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus ciuitatis, vrbem opulentam per decem annos tenuit, propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Vmbrū semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Iubellium tribunum militū secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani se coniunxerant. vos cum Mandonio & Indibili consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Cāpani Capuam Tuscis veterib. cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanen, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani vltro lacessituri bello. Sucronemne vos domiciliū habituri eratis? vbi si vos decedens confecta prouincia imperator relinqueret, Deûm hominumq; fidē implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberosq; vestros, sed horum quoq; memoriā, sicut patriæ meique, exterratis ex animis vestris. Viam consilij scelerati, sed non ad vltimum dementis exequi volo. Mene viuo, & cetero incolumi exercitu, cū quo ego die vna Carthaginē cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginensium fudi, fugaui, Hispania expuli, vos octo millia hominum, maioris certè omnes pretij, quā Albius & Atrius sunt, quibus vos subiecistis. Hispaniā prouinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoueo nomen meum, nihil vltra facile creditam mortem meam à vobis violatus sim quid? si ego morerer, mecū exspiratura Respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iuppiter Optimus Maximus sierit, vrbem auspicato Dijs auctorib. in æternum conditam fragili huic & mortali corpori æqualē esse. Flaminio, Paulo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, Cn. Fuluio,

Scip-

S[illegible] cer tam clari imperatorib. vno bello absumptis super-st[illegible] ius, ertisq; mille alius nunc ferro nunc morbo mori-e[illegible] re. Ita populi Romani esset Respublica? Vos ipsi hic in H[illegible] & patruo meo. duobus imperatorib. interfectis, Se-ptimum M[illegible] vobis aduersus exultātes recenti victoria Pœ-no[illegible] & [illegible] tanquam sine duce Hispania futura fuerint. [illegible] codem [illegible] eodem imperio mecum in prouinciam missus, L. Scip[illegible] alius legati, vindices maiestatis imperij deessent? [illegible] an duces ducibus, an dignitas, an causa compa-r[illegible] omnibus superiores essetis, arma tamē Pœnis con-tra [illegible] nes vestros ferretis? Africam Italia, Carthaginem

XIX *[illegible] imperare velletis? quam ob noxam patria? Coriolanum q[illegible] damnatio iniusta, miserum & indignum exilium, vt iret ad [illegible] patriam, impulit: reuocauit tamen à publico parricidio pri-[illegible] vos [illegible] dolor, quæ ira incitauit? stipendium ne diebus paucis [illegible] agro [illegible] numeratum, satis digna causa fuit, cur patria in-d[illegible] ur ad Ilergetes desciscereti is à populo Romano? cur nibil di[illegible] rum b[illegible] arumve rerum inuiolatū vobis esset? insanistis pro-fect[illegible] in[illegible] in corpus meum vis morbi, quā in vestras men-tes inu[illegible] [illegible] referre. quid crediderint homines, quid spera-uerint, qu[illegible] [illegible]. auferat omnia irrita obliuio, si potest: si non, vt cum [illegible] tum tegat. Non negauerim, tristem atrocemq; vobis vi-sam [illegible] quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta me[illegible] que fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidē omnia æqu[illegible] sed ne ea quidē ipsa vltra exprobrabuntur. vtinam tam [illegible] scamini eorum, quam ego obliuiscar. Itaque quod ad vos [illegible] attinet, si erroris pœnitet, satis superq; pœnarū habeo. Al-bius Calen[illegible] & Atrius Vmber, & ceteri nefariæ seditionis auctores san-guine [illegible] quod admiserunt, vobis supplicij eorum spectaculum nō mo-do nō acerbum [illegible] lætum etiam, si sana mens redijt, debet esse: de nullis n. quam de [illegible] ius, aut iniquius consuluerunt.* Vix finem dicendi fec[illegible] x præparato simul omnium rerū terror oculis auri-busq; [illegible] Exercitus, qui corona concionem circumdede-rat, [illegible] ad scuta concrepuit, præconis audita vox citantis no-mina [illegible] atorum in concilio. nudi in medium protrahebantur, & [illegible] apparatus supplicii expromebatur. deligati ad pa-lū v[illegible] cæsi & securi percussit adeo torpentib. metu qui ade-ra[illegible] mo[illegible] ferocior vox aduersus atrocitatē pœnæ, sed ne g[illegible] quidē exaudiretur. Tracti inde de medio oēs, purgato-q[illegible] milites nominatim apud tribunos militū in verba P. S[illegible] arunt, stip[illegible]diumq; ad nomē singulis persolutum.

XX Hunc [illegible] tumq; seditio militū cœpta apud Sucronē habuit. Per [illegible] ad Bætim fluuium Hanno profectus à Magone, missus a [illegible] cum parua manu Afrorum, mercede Hispanos so-licitado ad quatuor millia iuuenum armauit. castris deinde exu-

Seditionis auctores sublati.

Hanno à Martio in fugam versus.

tus ab L. Marcio, maxima parte militū inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit. Quū hæc ad Bætim fluuiū geruntur, Lælius interim freto in Oceanum euectus, ad Carteiam classe accessit. Vrbs ea in ora Oceani sita est, vbi primum è faucibus angustis panditur mare. Gadeis sine certamine proditione recipiendi, vltro qui eā rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictū est, fuerat. sed patefacta immatura proditio est, comprehensosque oēs Mago Adherbali prætori Carthaginē deuehendos tradit. Adherbal coniuratis in quinqueremem

Adherbalis & Lælij naualis pugna. impositis, præmissaq; ea, quia tardior q̄ triremis erat, ipse cū octo triremibus modico interuallo sequitur. Iā fretum intrabat quinqueremis, quū Lælius & ipse in quinqueremi è portu Carteiæ sequentib. septem triremibus euectus, in Adherbalē ac triremes inuehitur, quinqueremem satis credēs deprehensam rapido in freto in aduersum æstū reciprocari nō posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidauit, vtrū quinqueremē sequeretur, an in hostes rostra conuerteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. iam n. sub ictu teli erant, & vndiq; instabāt hostes. æstus quoq; arbitrium moderandi naues ademerat, neq; erat nauali pugna similis: quippe vbi nihil voluntarium, nihil artis aut consilij esset. vna natura freti, æstusq; totius certaminis potēs suis alienis nauib. nequiquā remigio in cōtrarium tendentes inuehebat, vt fugientē videres retro vertice intortā victricibus illatā: & sequentē: si in cōtrarium tractum incidisset maris, fugiētis modo sese auertētem. Iā in ipsa pugna hæc quum infesto rostro peteret hostium nauē, obliqua ipsa ictū alteri⁹ rostri accipiebat: illa cum transuersa obijceretur hosti, repente intorta in prorā circumagebatur. Quū inter triremes fortuna regēte anceps præliū misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu plurib. remorum ordinib. scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes suppressit, vnius prælata impetu lateris alterius remos detersit. ceterasq., quas indepta esset, mulctasset, ni cum re-

Adherbal fugam vertit. liquis quinq; nauib. Adherbal velis in Africā transmisisset. Lælius XXXI victor Carteiam reuectus, auditis quæ acta Gadib. erant, patefactam proditionem, coniuratosque missos Carthaginē, spe in irritum redacta, qua venissent, nuncijs ad L. Marcium missis, *nisi tererent frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundū ad imperatorē esse:* assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorū discessum nō respirauit modo Mago, quum terra mariq; accipiti metu vrgeretur: sed etiam audita rebellione Illergetum, spē recuperandæ Hispaniæ nactus, nuncios Carthaginem mittit ad senatum: qui simul seditionē ciuilē in castris Romanis, simul defectionē sociorum in maius verbis extollentes, hortarentur, *vt auxilia mitterent, quib. traditum à patribus imperiū Hispaniæ*

repete

repeti posset. Mandonius & Indibilis in fines regressi, paulisper, dum *Man do-*
quidnam de sontibus statueretur, scirent, suspensi quieuerunt: *si ciui- &*
um militum errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse: post- *Ind ibilis*
quam vulgata est atrocitas supplicii, *suam quoq; noxã pari pœna a- pro, alam*
stimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque *à Roma-*
quæ ante habuerant auxiliis, in Sedetanum agrum, vbi principio *nis d fici-*
defectionis statiua habuerant, cum viginti millib. peditum, duo- *unt.*
XXXII bus millibus equitum quingentis transcenderunt. Scipio cum fi-
de soluendi pariter omnibus noxiis innoxiisq; stipendii, tum vul-
tu ac sermone in omnes placato facilè reconciliatis militum ani-
mis, priusquam castra a Carthagine moueret, concione aduoca-
ta, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum inuectus,
nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo
ciuile errorem nuper sanauerit. Tum se haud secus quam viscera secan- *Scipionis*
tem, cum gemitu & lacrymis triginta hominũ capitib. expiasse octo *ad milites*
millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cæ- *oratio.*
dem Illergetum ire. non n. eos neq; natos in eadẽ terra, nec vlla secum so-
cietate iunctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidem, atq; amicitiã ipsos per sce-
lus rupisse in exercitu suo se, preterquã quod omnes ciues, aut socios, La-
tiniq; nominis videat, etiã eo moueri: quod nemo fere sit miles, qui non
aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eã prouin-
ciam venerit, aut a patre consule, aut à se sit ex Italia aduectus. Scipionum
nomini auspiciisq; omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritũ trium-
phum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium cõmunis
agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionẽ eam attineat, quæ
instet, memorem esse rerum suarum gestarum, qui ad bellum ducat. Ma-
gonis hercule sibi, qui extra orbẽ terrarũ in circumfusam Oceano insulã
cum paucis perfugerit nauibus, maiorẽ curam esse, quã Illergetũ. quippe
illic & ducẽ Carthaginensem, & quantũcunq; Punicũ præsidium esse:
hic latrones, latronumq; duces: quib. vt ad populandos finitimorũ agros,
tectaq; vrenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis col-
latis nullã esse: magis velocitate ad fugã, q̃ armis fretos, pugnaturos esse.
Itaq; non quod vllum inde periculũ, aut semẽ maioris belli videat, ideo se pri-
usquam prouincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primũ, ne im-
punita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in prouincia simul virtute
tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene
iuuantib. sequeretur. non tã ad bellũ gerendũ, neq; n. cum pari hoste cer-
XXXIII *tamen esse, q̃ ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas.* Ab hac ora-
tione dimissos, ad iter cõparare in diem posterũ iubet, profectusq;
decimis castris peruenit ad Iberum flumen, inde superato amni,
die quarto in cõspectu hostium posuit castra. Campus a. montib. *Scipio ad-*
circumseptus erat, in eam vallẽ Scipio quũ pecora, rapta pleraq; *uers' Mã-*
ex ipsorum hostium agris, propelli ad irritandã feritatẽ barbarorũ *donũ &*
iussisset, velites subsidio misit, à quib. vbi per procursationẽ com- *Indibilem*
missa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto fa- *ducit.*

cere iubet. mons opportune prominens equitum insidias texit. nec vlla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. primo missilibus territauere: deinde missis leuib. telis, quæ irritari magis quam decernere pugnam poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: ancepsque pedestre certamen erat, ne equites superuenissent, neq; ex aduerso tantum illati obuios obtriuere, sed circumuecti etiam quidam per infima cliui ab tergo se, vt plerosque intercluderēt, obiecere. maiorq; cædes fuit, quā quanta edere leuia per excursiones prælia solent. Ira magis accensa aduerso prælio barbaris est, quam imminuti animi. itaq; ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciē processere. Nō capiebat oēs copias angusta, sicut ante dictum est, vallis: duæ ferme peditum partes, & omnis equitatus in aciem descendit: quod reliquum peditum erat, obliquo constiterunt colle. Scipio pro se esse loci angustias ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur: & quod in eum locū detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet: nouo etiā consilio adiecit animum: *equitem nec se posse circumdare in tā angusto spatio: & hosti quem cum pedite eduxisset, inutilem fore.* itaque imperat Lælio, *vt per colles quā occultissimo itinere circūducat equites: segregetq́, quantum possit, equestrē à pedestri pugna.* ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, vt ipse certamine auerteret à conspectu transeuntiū per colles equitum. nec ante circumductos sentire, quam tumultum equestris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo diuersa prælia erant. duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere vtroq; prælium angustiæ nō patiebātur) pugnabant. Hispanorum, quum neq; pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset: pedes fiducia equitis temere commissus campo cæderetur, eques circumuentus nec peditem fronte (iam prostrata pedestres copiæ erāt) nec ab tergo equitē sustineret: & ipsi quum diu in orbē sese stantib. equis defendissent, ad vnum omnes cæsi sunt: nec quisquā peditū equitūve superfuit, qui in valle pugnauerunt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum q̄ ad partem pugnæ capessendā steterat, & locum & tēpus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquā tota circumueniretur acies, inter tumultum elapsi. Castra eadem die Hispanorum præter cæterā prędam cum trib. ferme millib. hominū capiuntur. Romani sociique ad mille ducētos eo prælio ceciderunt, vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis abiectis belli consiliis, nihil tutius afflictis reb. experta fide & clementia Scipionis ratus, Madonium fratrem

Mandoni' ad Scipionem supplex venit.

XXXIV

fratrem ad eum mittit: qui aduolutus genib. *fatalem rabiem temporis eius accusat, quum velut contagione quadā pestifera, nō Illergetes modo et Lacetani, sed castra quoq; Romana insanierint suā quidem & fratris, & ceterorum popularium eā conditionem esse: vt aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodē illo acceptum: aut seruati bis vni debitam vitam pro eo in perpetuum deuoueāt. antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia eius: nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia victoru spem repositam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legib. iungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquā pacatum vti, quā oīa diuina humanaque dedisset: obsides accepti, arma adempta, præsidia vrtib. imposita forent. Scipio multis inuectus in præsentem Mandonium, absentemque Indibilem verbis, *illos quidem merito perituros fuisse ipsorum maleficio, ait, victuros suo atq; populi Romani beneficio. ceterum se neq; arma iis adempturum: quippe ea pignora timentiū rebellionē esse, sed libera arma relinquere, solutosq; metu animos. neq; se in obsides innoxios, se in ipsos, si defecerint sæuiturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expetiturum. vtramq; fortunam expertis permittere sese, vtrum propitios, an iratos habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius, pecuniam tantummodo imperata, ex qua stipendium militi prēstari posset: ipse Marcio in vlteriorē Hispaniā præmisso, Sullanum Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniā Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur. Inchoata res iam ante de Masanissa aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso vtique congredi Scipione volebat, atque eius dextra fidē sancire. ea tum itineris tam longi, ac tam deuij causa Scipioni fuit. Masanissa quum Gadibus esset, certior a duentare eum à Marcio factus, causando *corrumpi equos inclusos in insula, penuriamq; omnium rerū & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia*; Magonē perpulit, vt se traiicere in continentē ad depopulandos proximos Hispanos agros pateretur. Traīgressus tres principes Numidarum præmittit ad tempus locumque colloquio statuendum: duos pro obsidibus retineri a Scipione iubet, remisso tertio, qui quo iussus erat adduceret Masanissā; cū paucis in colloquium venerunt. Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri; substituerat que animo *speciem quoq; corporis amplā ac magnificā.* ceterum maior præsentis veneratio cepit; & præterquā quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusq; corporis nō cultus munditiis, sed virilis ac vere militaris: & ætas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiusq; ex morbo velut renouatus flos iuuentæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida *gratias de fratris filio remisso agit, Ex eo tempore affirmat eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam Deūm im-*

Scipionis clementia in Mandonium.

XXXV *Scipionis & Masanissæ colloquium.*

Masanissæ ad Scipionem oratio.

mortalium beneficio non omiserit. cupere se illi, populoq; Romano operam nauare: ita, vt nemo vnus externus magis enixe adiuuerit rem Romanam, id se, etiamsi iampridem vellet, minus præstare in Hispania, terra aliena atq; ignota potuisse, in qua a genitus educatusq; in spem paterni regni esset, facile præstaturum. siquidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbreuis æui Carthaginem esse. Lætus cum Scipio vidit, audiuitq;. quũ caput rerum in omni hostiũ equitatu Masanissam fuisse sciret. & ipse iuuenis speciem animi præ se ferret. Fide data acceptaq;, profectus retro Tarraconem est. Masanissa permissu Romanor. ne sine causa traiecisse in cõtinentẽ videretur, populatus proximos agros, Gades rediit. Magoni desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, parãti traijcere in Africã nunciatum ab Carthagine est, *iubere senatum, vt classem quam Gadibus haberet, in Italiam traiiceret: conductaq; ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuuentute, cõiungeret se Annibali: neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna cœptũ sineret* Ad eam rẽ & à Carthagine pecunia Magoni aduecta est: & ipse quantã potuit, à Gaditanis exegit: non ærario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, & priuatim omnib. coactis aurum argentumq; in publicum cõferre. Quum prætervehereturHispaniæ oram, haud procul Carthagine Noua expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad vrbem classem appulit. ibi quũ interdiu milites in nauib. tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eã muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: *nec præsidio satis valido vrbẽ teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem nouandi res aliquid moturos.* Cæterum nuncij ex agris trepidi simul populationem agrestiumque fugam & hostium aduentum attulerant: & visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante vrbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare versam continebantur. Vbi effusi hostes, mista inter milites nauali turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt, patefacta repẽte porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosque hostes, & ad primum incursum coniectumque telorum auersos, vsque ad littus cum multa cæde persequuntur. nec, nisi naues litori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset fugæ ac pugnæ quisquã. In ipsis quoque trepidatum nauib. est, dum ne hostes cum suis simul erumperẽt, trahunt scalas orasque: & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. multique adnantes nauib. incerti præ tenebris quid aut peterent, aut vitarent, fœde interierunt. Postero die quũ classis inde retro ad Oceanum, vnde venerat, fugisset, ad octingẽtos hominum cæsi, inter murum litusque ad duo millia armatorum inuenta. Mago quũ Gades repetisset, exclusus inde ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittẽdis legatis, querendoq;

Mago iubetur in Italiam traiici.

XXXVI

Gaditani portas claudunt Magoni.

XXXVII

quod

quod portæ sibi socio atq; amico clausæ forent: purgantibus iis *multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quadam & cõscendentib. naues militibus*, ad colloquiũ Suffetes eorum, qui sumus Pœnus est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosque verberib. cruci affigi iussit. inde nauib. ad Pityusam insulam centum millia fer- *Pityusa.*
me a continenti (Pœni tum eam incolebant) traiecit: itaq; classis bona cum pace accepta est, nec cõmeatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis iuuẽtus armaq; data quorum fidu- *Baleares*
cia Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) *insulæ.*
transmisit. Duæ sunt Baleares, maior altera atque opulentior armis virisq; & portum habet, vbi commode hybernaturum se (& iam extremum autumni erat) cẽsebat. ceterum haud secus quam si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. fundis vt nunc plurimũ, ita tunc solo eo telo vtebantur. nec quisquã alterius gentis vnus tantum ea arte, quantum inter alios oẽs Baleares excellunt. itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem iam terræ classem effusa est, vt intrare portum non ausi, auerterent in altum naues. In minorẽ inde Balearium insulam traiecerunt, fertilem agro; viris, armisq; haud æque validam. itaque egressi nauib. supra portum loco munito castra locant, ac sine certamine vrbe agroq; potiti, duob. millib. auxiliarium inde conscriptis, missisque Carthaginem ad hybernandum, naues subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora dis- *Gaditani*
xxx- cessum Gaditani Romanis deduntur. Hæc in Hispania P. Scipio- *Romanis*
viii nis ductu auspicioque gesta. Ipse L. Lentulo & L. Manlio Acidino *deduntur.*
prouincia tradita, decem nauib. Romam rediit. & senatu extra vrbẽ dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: *quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostib. vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset, aduersus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam iuisse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter: quia neminem ad eã diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, vrbem est ingressus, argentiq; præ se in ærarium tulit *xiv millia pondo ccccxlii. & signati argenti magnum numerũ. **Valet*
Comitia inde creandis consulib. habuit. L. Veturius Philo: centu- *143420.*
riæque oẽs ingenti fauore P. Scipionem consulem dixerunt, col- *coron.*
legaque additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterum comitia maiore quam vlla per id bellum celebrata frequentia, proditum memoriæ est. conuenerant vndique nõ suffragandi modo, sed etiam spectandi caussa P. Scipionis: concurrebantque & domum frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum cẽtum bobus votis in Hispania Ioui sacrificaret: *despondebantq; animis, sicut C. Luctatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret P. Cornelium finiturum: atq; vt Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia*
pulsurum

pulsurum esse: Africamq; ei, perinde ac debellatum in Italia foret, prouinciã destinabant. Prætoria inde comitia habita. creati duo, qui tũ ędiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octauius, & ex priuatis Cn. Seruilius Cepio & L. Æmilius Pappus. Quartodecimo anno

Prouinciarum diuisio.

Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus cõsulatum inierunt. nominatæ consulib. prouinciæ sunt. Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat: Brutij Crasso. Tum prætoriæ prouinciæ in sortẽ coniectæ. vrbana Cn. Seruilio obtigit: Ariminum (ita Galliã appellabant) Sp. Lucretio; Sicilia L. Æmilio: Cn. Octauio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ita referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, *vt quos ludos inter seditionẽ militarem in Hispania vouisset, ex ea pecunia quã ipse in ærarium detulisset, faceret.*

Legatorũ Saguntinorum oratio.

Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit ex eis maximus natu: *Etsi nihil vltra malorum est, Patres cõscripti, quã* XXX
quod passi sumus, vt ad vltimum fide vobis præstaremus: tamen ea IX
vestra merita, imperatorumq; vestrorũ erga nos fuerunt, vt nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tã pertinaciter geritis, vt sæpe ad vltimũ discrimen & ipsi veneritis, & populum Carthaginensem adduxeritis. Quũ in Italia tam atrox bellum & Annibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniã, velut ad colligẽdas reliquias naufragij nostri misistis. P. & Cn. Cornelij, ex quo in prouinciã venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæq; aduersa hostib. nostris essent, facere. iã omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam ciues nostros venundatos, dimissis qui cõquirerent, ex seruitute in libertatẽ restituerunt. Quum iã prope esset, vt optabilẽ ex miserrima fortunam haberemus: P. & Cn. Cornelij imperatores vestri luctuosius nobis prope quam vobis perierunt. tum vero ad hoc retracti ex distantib. locis in sedem antiquã videbamur, vt iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus: nec ad perniciem nostram Carthaginensi vtiq; aut duce aut exercitu opus esse, ab Turdetanis veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidij causa nobis fuerant, extingui posse: quum ex insperato repente misistis nobis P. hunc Scipionẽ: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia consulẽ declaratum vidimus, ac vidisse nos ciuibus nostris renunciaturi sumus, spem, opem, salutem nostrã. qui quum plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania vrbes, vbiq; ex captiuorum numero excerptos Saguntinos in patriã remisit. postremo Turdetaniã adeo infestam nobis, vt illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, vt nõ modo nobis, (absit verbo inuidia) sed ne posteris quidẽ timenda nostris esset. deletam vrbem cernimus eorum, quorum in gratiã Saguntum deleuerat Annibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu iucundius est, quam vltione. Ob hæc quibus maiora neq; spectare, neq; optare ab Dijs immortalibus poteramus. gratias actum nos decẽ legatos Saguntinus senatus populusque ad

que ad [illegible] *simul gratulatũ, q ita res per hos annos in Italia atq; Hi*[illegible] *vt Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarũ* [illegible] *Oceanus, domitam armis habeatis: Italia nisi quatenus* [illegible] *cingit, nihil reliqueritis Pœno. Ioui Optimo Maximo* [illegible] *arcis non grates tantum ob hac agere iussi sumus, sed* [illegible] *permitteretis, coronã auream in Capitolium vi-*[illegible] *ferre* [illegible] *quæsumus: vtiq; si vobis ita videtur,* [illegible] *vestri cõmoda tribuerũt, ea rata atq; perpetua* [illegible] natus legatis Saguntinis respondit: *&* [illegible] *fidei socialis vtrimq; seruata docu-*[illegible] *suos imperatores recte & ordine, & ex* [illegible] *Saguntum restituerint, ciuesq; Sagũtinos* [illegible] *benigne fecerint, ea senatũ ita voluisse fieri* [illegible] *permittere, vt in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque [illegible] iussa, & muneris ergo in singulos dari ne min* *Val. 10 coron.
* [illegible] æris. Legationes deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæq; [illegible] petentibus Saguntinis, *vt quatenus tuto possent. Ital*[illegible]: duces dati, literæq; per oppida missæ, *vt Hi*[illegible] *acciperent.* Tũ de Republica, de exercitib. scribẽ-

21 di, de prouincijs relatum. Quum Africã nouã prouinciam extra sortem P. Scipioni destinari, homines fama ferrent: & ipse nulla [illegible] modica gloria contentus *non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum diceret se consulẽ declaratum esse: neq; aliter finiri id posse, quum si* [illegible] *in Africam exercitum transportasset: & acturum se id per populum aperte ferret, si senatus aduersaretur:* idque consilium haud quaquam [illegible] oribus patrum placeret: ceteriq; per metum aut ambitionem [illegible] ssarent: Q. Fabius Maximus rogatus sentẽtiam:

Scio [illegible] *multis vestrûm videri Patres conscripti, rẽ actã hodierno* [illegible] *frustra habiturum orationem qui tamquã de integra re, de Africa pro*[illegible] *sententiam dixerit. Ego autem primum illud ignoro,* *Q. Fabij Maximi oratio.*
que[illegible] *iam certa prouincia Africa consulis viri fortis ac strenui* [illegible]*, senatus censuit in hũc annũ prouinciam esse, nec populus* [illegible] *si est, consulẽ peccare arbitror, qui de re transacta simulãdo* [illegible] *senatũ ludibrio habet: non senatorem, qui de quo consulitur* [illegible] *sententiam. Atq; ego certum habeo, dissentienti mihi ab* [illegible] *in Africam traijciendi, duarũ rerum subeundã opin*[illegible]*, insita ingenio meo cunctationis: quam metũ pigri-*[illegible]*, ceteri sane appellent, dum me pœniteat: adhuc a-*[illegible] *a primo adspectu cõsilia semper visa, mea vsu meliora. Alter*[illegible] *atq; inuidia aduersus crescentem indies gloriam fort*[illegible] *qua suspicione, si me neq; vita acta & mores mei, neq;* [illegible] *cum quinq; consulatibus, tantumq; gloria belli domique* [illegible] *cat, vt propius fastidium eius sim, quam desiderium, ætas* [illegible]*. quæ enim mihi æmulatio cũ eo esse potest, qui ne filio quidẽ* [illegible] *fit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viri*[illegible]

& in

& in cursu maximarum rerum essem, recusantē nemo aut in senatu, aut ad populũ audiuit, quo minus iniectanti me magistro equitũ quod fando nunquã ante auditum erat, imperium mecum æquaretur rebus quàm verbis assequi malui, vt qui aliorũ iudicio mihi cõparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret. nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atq; æmulationes, cũ adolescente florentissimo proponã videlicet vt mihi iã viuendo non solũ reb. gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa prouincia decernatur. cũ ea gloria quæ parta est, viuendum atq; moriendum est. Vincere ego prohibui Annibalem, vt à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset. Illud te mihi ignoscere P. Corneli æquum erit, si quum in me ipso numquam pluris famam hominum quam Rempublicam fecerim: ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quamquam si aut bellum nullũ in Italia, aut is hostis esset ex quo victo nihil gloriæ quæreretur: qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cũ bello materiam gloriæ tuæ ire ereptũ videri posset. Quum vero Annibal hostis incolumi exercitu decimum quartũ annũ Italiam obsideat, pœnitebit te P. Corneli gloriæ tuæ, si hostē eum, qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu cõsul Italia expuleris? & sicut penes C. Luctatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Amilcar Annibali dux est præferẽdus, aut illud bellum huic, aut victoria illa maior clariorq;, quam hæc modo contingat vt te consule vincamus) futura est. Ab Drepano atq; Erycē detraxisse Amilcarem, quam Italia expulisse Pœnos atque Annibalem malis? Ne tu quidem, & si magis partam quàm speratam gloriam amplecteris: Hispania potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Annibal, quem non magis timuisse videatur, quàm contempsisse, qui aliud bellũ maluerit: Quin igitur ad hoc accingeris? nec per istos circuitus, vt quũ in Africam traieceris, secuturũ te illuc Annibalem speres, potius quã recto hinc itinere, vbi Annibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? & natura prius est, tua quùm defenderis, aliena ire oppugnatũ. pax ante in Italia quam bellum in Africa sit: & nobis prius decedat timor, quam vltro aliis inferatur. si vtrumq; tuo ductu auspicioq; fieri potest: Annibale hic victo, illic Carthaginē expugna. si alterutra victoria nouis consulibus relinquẽda est: prior quum maior clariorq; tum causa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod & in Italia & in Africa duos diuersos exercitus alere ærarium nõ potest, præterquã quod vnde classes tueamur, vnde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est, periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? si, quod omnes Dii omẽ auertant, & dicere etiam reformidat animus, sed quæ acciderunt, accidere possunt) victor Annibal ire ad vrbem pergat: tum demum te consulē ex Africa, sicut Q. Fuluium à Capua, accersemus? Quid: quod in Africa quoq; Mars communis pars belli erit? Domus tibi tua, pater patruusq; intra triginta dies cum exercitibus cæsi, documento sint, vbi per aliquot

aliquot annos maximis rebus terra mariq; gerendis amplissimum nomē apud exteras gentes populi Romani vestraeq; familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges, imperatoresq; temere in hostium terras trāsgressos cum maximis cladibus suis exercituumq; suorum, enumerare velim. Athenienses, prudentissima ciuitas, bello domi relicto, auctore æquè impigro ac nobili iuuene, magna classe in Siciliam transmissa, vna pugna nauali florentem Rempublicam suam in perpetuum afflixerunt. Externa & nimis antiqua repeto. Africa eadem ista, & M. Attilius insigne v-
21. *triusq; fortunæ exemplum, nobis documento sint. Ne tibi P. Corneli, quū*
11 *ex alto Africam cōspexeris, ludus & iocus fuisse Hispania tua videbū-*
tur. quid enim simile? Pacato mari præter oram Italiæ, Galliæq; vectus Emporias in vrbem sociorum classem appulisti: expositos milites per tutissima omnia ad socios & amicos populi Romani, Tarraconē duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberū exercitus patris patruiq; tui, post amissos imperatores feroces calamitate ipsa facti: & dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tēpus electus, cæterum si nobilitas ac iusti honores adornarēt, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summū ocium Carthago, nullo trium Punicorū exercituū socios defendēte. Cætera, neq; ea eleuo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; vbi non portus vllus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non ciuitas socia, non rex amicus, non consistendi vsquam locus, non procedendi. quacumq; circumspexeris hostilia omnia atq; infesta. An Syphaci Numidisq; credis? satis sit semel creditum. non semper temeritas est felix, & fraus fidem in paruis sibi præstruit. vt quū opera precium sit, cū mercede magna fallat. Non hostes patrem patruumq; tuum armis prius, quam Celtiberi socij fraude circumuenerunt, nec tibi ipsi à Magone & Asdrubale hostium ducibus, quantum ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Masanissa, se, quam Carthaginenses, malunt potentissimos in Africa esse: Carthaginenses, quam quemquā alium. nunc illos æmulatio inter sese, & omnes causa certaminū acuunt, quia procul externus metus est. ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: iam velut ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter ijdē illi Carthaginenses Hispaniam defenderunt, aliter mœnia patria, templa Deûm, aras, focos defendent: quum euntes in prœlium pauida prosequetur coniunx, & parui liberi occursabunt. Quid porro? si satis cōfisi Carthaginenses consensu Africæ, fide sociorum regum mœnibus suis, quum tuo exercituq; tui præsidio nudatam Italiam viderint: ipsi vltro nouum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint, aut Magonem, quem a Balearibus classe transmissa iam præter oram Ligurū Alpinorū vectari constat, Annibali se coniungere iusserint? nempe in eodē terrore erimus, in quo nuper fuimus, quū Asdrubal in Italiam transcendit: quē tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, è manibus tuis in Italiam emisisti. Victum à te dices: eo quidē minus

minus vellem & id tua, non Reipublicæ solū causa, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia quæ prospera tibi ac Reipublicæ in imperio euenere, tuo consilio assignare: aduersa casib. incertis belli & fortunæ legare quo melior fortiorq; es, eo magis talem præsidem sibi patria atque vniuersa Italia retinet. Non potes ne ipse quidē dissimulare, vbi Annibal sit, ibi caput atq; arcē huius belli esse: quippe qui præ te feras, eam tibi causam traijciendi in Africam esse: vt Annibalē eo trahas. Siue igitur hic, siue illic, cū Annibale est tibi futura res. vtrum ergo tandē firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegeq; exercitu coniūcto. ne Claudius quidem & Liuius Consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documēto sunt? Quid? Annibalem, vtrum tandem extremus angulus agri Brutij frustra iamdiu poscētem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis virisq; faciet. Quod istuc consiliū est, ibi malle decernere, vbi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo maiores: quàm vbi duobus exercitib. aduersus vnum tot prœlijs & tam diuturna & graui militia fessum, pugnandum sit? Quàm compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, vt Annibali ab Alpibus descendēti occurreret, in Italiam ex prouincia rediit: tu, quū Annibal in Italia sit, relinquere Italiam paras. non quia Reipublicæ id vtile, sed quia id amplū & gloriosum censes esse. sicut quum prouincia & exercitu relicto sine lege, sine senatusconsulto, duabus nauibus populi Romani imperator fortunam publicam & maiestatē imperij, quæ tum in tuo capite periclitabātur, commisisti. Ego P. Cornelium & P.C. Reipublicæ nobisq; non sibi ipsi priuatim creatum consulem existimo: exercitusq; ad custodiam vrbis atq; Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules quo terrarum velint, trayciant. Quum oratione ad tēpus parata Fabius, tam auctoritate & inueterata prudentiæ fama magnā partem senatus, & seniores maxime mouisset: pluresq; consilium senis quàm animum adolescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis P.C. commemorauit, in sententia sua posse obtrectationē suspectam esse, cuius ego rei non tam ipse ausim tātum virum insimulare, quū quod ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sane purgata est. sic enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis ad extinguendū inuidiæ crimen, tamquā mihi ab infimo quoq; periculum sit, ne mecum æmuletur: & non ab eo qui, quia super cæteros excellat, quo me quoq; niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum, & me infra ætatem filij sui posuit, tamquā non longius quàm quantum vita humana spacium est, cupiditas gloriæ extendatur: maximaq; pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuiq; id accidere animo certum habeo, vt se nō cum præsentibus modo, sed cum omnis æui claris viris cōparet. Equidem haud dissimulo, me tuas Q. Fabi laudes non assequi solum velle sed (bona venia tua dixerim) si possim, etiā exsuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, vt nolimus quemquā nostri simile̅ euadere*

Scipio Fabiana respondet.

euadere ciuem: id enim non eorum modo quibus inuiderimus, sed Reipublica, & penè omnis generis humani detrimentum sit. Commemorauit quantū essem periculi aditurus, si in Africā traijcerem: vt meam quoq; non solum Reipub. & exercitus vicem videretur solicitus. Vnde hac repētè de me cura exorta? quū pater patruusq; me' interfecti: quū duo exercitus eorum propè occidione occisi essent: quum amissæ Hispaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorū, quatuor duces omnia metu armisque tenerent? quū quæsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me: nemo profiteri nomē ausus esset: quū mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum nemo ætatē meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruiq; recentem cladem commemorabat? vtrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quā tunc in Hispania erat? an maiores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresq;, quam tunc in Hispania fuerunt? an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est, an cum Carthaginensi hoste in Hispania, quam in Africa bellum geri aptius est? Facile est post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot vrbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia vsq; ad Oceanum, tot regulos, tot sæuas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita vt vestigium nullum belli reliquum sit, eleuare meas res gestas: tam Hercule quam victor ex Africa redierim, ea ipsa eleuare, quæ nunc retinendi mei causa, vt terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat vllos patere portus. M. Attilium captum in Africa commemorat, tamquam M. Attilius primo accessu ad Africam offenderit: neq; recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & res egregias primo anno gessisse: & quantū ad Carthaginenses duces attinet, inuictum ad vltimum permansisse. Nihil igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello, non priore: si nuper, nō annis ante quadraginta ista clades accepta foret: quin eo minus in Africam Regulo capto, quam Scipionibus occisis in Hispaniam traijcerem: nec felicius Xantippū Lacedæmonium Carthagini, quam me patria mea sinerem natum esse: cresceretq; mihi ex eo ipso fiducia, q possit in hominis vnius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiēdi sunt, temerè in Siciliā omisso domē bello transgressi. Cur ego, quoniam Græcas fabulas narrare vacat, non Agathoclem potius Syracusanū regem, quum diu Sicilia Punico bello vreretur, transgressum in hanc eandē Africā, auertisse eo bellū
XLIV *vnde venerat, refers? Sed quid vltro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimine adducere, quale sit, veteribus externisq; exemplis admonere opus est? maius præsentiusve vllum exemplum esse quā Annibal potest? multū interest, alienos populari fines, an tuos vri exscindi videas. plus animi est inferēti periculum, quam propulsanti. Ad hoc maior ignotarum rerum est terror. bona malaq; hostium ex ꝓpinquo ingressus fines aspicias. Non sperauerat Annibal fore, vt tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem: quanto minus quicquam in Africa Carthaginensibus firmum ac stabile est infidus sociis*

 grauibus

grauibus ac superbis dominis? Ad hæc nos etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus, Carthagine nihil ciuilis roboris est, mercede paratos milites habent, Afros Numidasq́;, leuissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil mora sit, vna & traiecisse me audietis, & ardere bello Africam, & molientē huc Annibalem, & obsideri Carthaginem. lætiores, & frequētiores ex Africa exspectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subycit fortuna populi Romani. Dÿ fœderis ab hoste violati testes: Syphax & Masanissa reges: quorū ego fidei ita innitor, vt veriturus perfidiam sim. Multa quæ nunc ex interuallo non apparent, bellum aperiet. & id est viri & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & oblata casu flectere ad consilium. Habebo Q. Fabi, parem quidem Annibalem: sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. in sua terra cogam pugnare eum: & Carthago potius præmium victoriæ erit, quam semiruta Brutiorum castella. Ne quid interim dum traÿcio, dum expono exercitum in Africam, dum castra ad Carthaginem promoueo. Respublica hic detrimenti capiat, quod tu. Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Annibal, potuisti præstare: hoc vide ne contumeliosum sit concusso iam, & penè fracto Annibale negare, posse P. Licinium consulem virū fortissimum præstare. qui ne à sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ prouinciæ non venit. Si hercule nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellū: tamen ad dignitatem populi Romani, famamq́; apud reges gentesq́; externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi vulgarique: quod Annibal ausus sit, neminem ducem Romanorū audere: & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitibus & classibus oppugnatam: nunc quum de Italia certatur, Africam pacatā esse. Requiescat aliquando diu vexata Italia, vratur, populeturque inuicem Africa. castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quā nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaq́;, populatio agrorum, defectio sociorum, cetera belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertātur. Quæ ad Rempublicam pertinent, & bellum quod instat, & prouincias de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad vos pertinens sit: si quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania eleuauit, sic & ego contra gloriam eius eludere, & meam verbis extollere velim: neutrum faciam P. C. & si nulla alia re, modestia certè & temperamento linguæ adolescēs senem vicero. ita & vixi, & res gessi, vt tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptā animis haberetis, facilè contentus essem. Minus æquis XLV animis auditus est Scipio, quia vulgatū erat, *si apud senatum non obtinuisset, vt prouincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo latum.* Itaque Q. Fuluius qui consul quater, & censor fuerat, postulauit à consule, vt palam in senatu diceret, permitteretne patribus, vt de prouinciis decernerent: staturusque eo esset quod censuissent, an ad populum laturus? Quum Scipio respondisset,

distet, se quod è Republica esset facturũ: tum Fulvius: *Non ego ignarus quid responsurus facturusve esses, quæsivi: quippe quum præ te feras tentare magis, quã consulere senatum & : ni provinciam tibi quã volueris, extemplo decernimus, paratã rogationem habeas. Itaq; à vobis tribuni plebis postulo,* inquit, *vt sententiam mihi ideo nõ dicenti, quod si in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum cõsul *negaret æquum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisq; loco senator rogatus sentẽtiam diceret.* Tribuni ita decreuerunt: *Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo quod senatus censuerit, placet: nec de ea referre ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ: Alteri consuli Sicilia, & triginta rostratæ naues, quas C. Servilius superiore anno habuisset: permissumq; *vt in Africam, si id è Republica esse censeret,* traiiceret. Alteri Brutii, & bellum cum Annibale cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius habuit: & vt L. Veturius & Q. Cæcilius sortirentur inter se, compararentve, vt in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumq; in annum ei prorogaretur, cui ea provincia euenisset. Et ceteris prætoribus consulibusque, qui exercitibus provinciisq; præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte euenit, vt cum consule in Bruttiis aduersus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & fauore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Asdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho, & Q. Catulus, tulerunt coronam auream * cc. põdo, & simulacra spoliorum, ex * M. pondo argenti facta. Scipio, quum vt delectum haberet, neq; impetrasset, neq; magnopere tetendisset: vt voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: & quia impensæ negauerat Reipublicæ futurã classem, vt quæ à sociis darentur ad nouas fabricandas naues, acciperet. Etruriæ primum populi, pro suis quisq; facultatibus consulem adiuturos polliciti. *Cærites frumentũ sociis naualibus, cõmeatumq; omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani armamenta nauium & frumentum: Aretini triginta millia scutorũ, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, milliũ quinquaginta summã pari cuiusq; generis numero expleturos: secures, rutra, falces, alueolos, molas quantũ in quadraginta longas naues opus esset: tritici centum & viginti millia modiũ, & in viaticum decurionib. remigibusq; collaturos. Perusini, Clusini, Rusellani, abietẽ in fabricandas naues, & frumẽti magnum numerum:* abiete ex publicis syluis est vsus. Vmbriæ populi Nursiniq; & Reatini, & Amiternini, Sabinusque omnis ager, milites polliciti, Marsi, Peligni, Marruciniq; multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes quum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt.

Senatusconsultum de provinciis.

Scipionis ludi.

* *Valet 224000. coron.*

* *Valet 1000. coron.*

Scipio in Siciliam proficiscitur.

triginta nauium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes quũ essent positæ, ipse ita institit operi, vt die quadragesimo quinto, quam ex syluis detracta materia erat, naues instructæ armatæq; in aquam deductæ sint. Profectus in Siciliam est triginta XLIV
nauibus longis, voluntariorum septem fermè millibus in naues impositis. Et P. Licinius in Brutios ad duos exercitus consulares venit. ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius Cõsul habuerat. Metello, quibus præfuisset, legionibus iis præesse, facilius cum assuetis imperio rem gestum ratus, permisit. Et prætores diuersi in prouincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem à fossa Græca ad mare versam vendere quæstores iussi. indicio quoque permisso, qui ager ciuis Campani fuisset, vt is publicus populi Romani esset: indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et C. Seruilio Prætori vrbis negotium datum, *vt Campani ciues vbi cuique ex senatusconsulto liceret, habitarent: animaduerteretq; in eos, qui alibi habitarent.* Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium insula, vbi hybernarat, iuuentute lecta in classem imposita in Italiam triginta fermè rostratis nauibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo fermè equitũ traiecit: Genuamq; nullis præsidiis maritimam oram tutantibus repentino aduẽtu cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus Sauone oppido Alpino præda deposita, & decẽ longis nauibus in statione ad præsidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat, *Scipionem traiecturum esse:* ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit oppugnare. Et crescebat exercitus indies, ad famam nominis eius Gallis vndique confluentibus. Ea l[illegible]tis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio antè forent læti, si par aliud inde bellum duce tantũ mutato oriretur, curam ingẽtem accenderunt patribus. Itaq; & M. Liuium Proconsulẽ ex Etruria volonum exercitũ admouere Ariminum iusserunt, & Cn. Seruilio prætori negotium datum, *vt si è Republica censeret esse, duas vrbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex vrbe duci iuberet.* M. Valerius Leuinus Aretiũ eas legiones duxit. Eisdem diebus naues onerariæ Pœnorum ad octuaginta circa Sardiniam ab Cn. Octauio, qui prouinciæ præerat, captæ. Eas Cælius frumento misso ad Annibalem, commeatuq; onustas: Valerius prædam Etruscam Ligurumq; montanorum captiuos, Carthaginem portantes, captas tradit. In Brutiis nihil fermè anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniæ templum

Genua à Magone capta.

Pœnorum naues onerariæ 80. captæ.

Pestilentia.

templum æstatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicauitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisque literis insculpto.

EPITOME LIBRI XXIX.

EX Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportauit: & mandata Masanissæ Scipioni exposuit, conquerentis quod nondum exercitum in Africã traiecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, q Indibilis excitauerat, ipse in acie occisus: Mandonius exposcentib. Romanis à suis deditus est. Magoni, qui in Gallia & in Ligurib. erat, ex Africa & militũ ampla manus missa, & pecunia quibus auxilia conduceret: præceptumque, vt se Annibali iungeret. Scipio à Syracusis in Brutios traiecit, & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Annibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romã à Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis inuento, pelli Italia alienigenam hostẽ posse, si mater Idæa deportata Romam esset. tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem Matrem Deum incolæ dicebant. excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius qui in Hispania perierat, vir optimus à senatu iudicat⁹, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebat: vt numen id ab optimo viro reciperetur, consecraretur que. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminij legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum ac coniuges stuprauerat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione Proconsule, qui in Sicilia erat, in vrbẽ perlatus esset, tamquam is luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africã traiecit senatus permissu. Syphax accepta in matrimonium filia Asdrubalis Gisgonis, amicitia quam cum Scipione ipse iunxerat, renunciauit. Masanissa rex Masæsylorum, dum pro Carthaginensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellũ sæpe repetito, aliquot prælijs à Syphace rege Numidarum victus, in totum priuatus est: & cum ducentis equitib. exul Scipioni se iunxit: & cũ eo primo statim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio aduentu Asdrubalis & Syphacis, qui propè cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Vticæ depulsus, hyberna cõmuniuit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere aduersus Annibalẽ pugnauit. Lustrum à censorib. conditum est. censa sunt ciuium capita CCXV millia. Inter censores Marcum Liuium & Claudium Neronem notabilis discordia fuit. nam & Claudius Liuio collegæ equum ademit, quod à populo damnatus, actusque in exilium fuerat: & Liuius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset: & quod non bona fide secum in gratiam redisset. idem omnes tribus, extra vnam ærarias reliquit, quod & innocentem se damnassent, & postea consulem censoremque fecissent.

Scipionis strategema.

SCIPIO posteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinauit, centuriauitq; ex iis trecentos iuuenes florentes ætate, & virium robore insignes circa se habebat, ignorantes quem ad vsum neq; centuriati, neque armati seruarentur. tum ex totius Siciliæ iuniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traiicerent, legit: diemque iis qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Grauis ea militia, procul domo terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur: neque ipsos modo, sed parentes cognatosq; eorum ea cura angebat. Vbi dies quæ dicta erat, aduenit, arma equosq; ostenderunt. tum Scipio, *renuntiari sibi dixit, quosdam equites Siculorũ tamquam grauem & duram horrere eam militiam. si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tunc fateri, quã postmodum querentes, segnes atq; inutiles milites Reipublicæ esse. expromerent quid sentirent, cum bona venia se auditurum.* Vbi ex his vnus ausus est dicere, se prorsus. *si sibi vtrum vellet, liberum esset, nolle militare*, tum Scipio ei. *Quando igitur adolescens quid sentires nõ dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumq; & cetera instrumẽta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas: docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti vnum ex trecentis quos inermes habebat, tradit. vbi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt: se quisq; excusare, & vicariũ accipere. ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine publica impensa. docendorum atq; exercẽdorum curam Siculi habuerunt: quia edictum imperatoris erat, *ipsum militaturum qui ita non fecisset.* Egregiam hanc alam equitum euasisse ferunt, multisq; prœliis Rempublicam adiuuisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maximè qui sub duce Marcello militauerant: quos quum optima disciplina institutos credebat: tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse vrbium oppugnandarum. nihil n. paruum, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitũ per oppida dispertit: frumentum Siculorum ciuitatib. imperat: ex Italia aduecto parcit, veteres naues reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prędatum mittit. nouas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erant, vt in sicco hybernarẽt. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Græci res, a quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinẽtibus, concessas sibi ab senatu reperebant. Omnium primum ratus, tueri publicã fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinẽdam iniuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis rãtum ea res sed omnib. Siciliæ populis grata fuit, eoq; enixius bellum adiuuarunt. Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Illergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem

Marcelli milites.

Indibilis deficit.

rationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *eum superesse unum ducẽ Romanis, ceteris ab Annibale interfectis, rebantur. eo nec in Hispaniã cæsis Scipionibus aliũ, quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia grauius bellum vrgeret, aduersus Annibalem eum accersitum, præterquam quod nomina tantũ ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoq; inde veterem deductum. trepida omnia & inconditam turbam tyronum esse. numquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. seruitum ad eam diem aut Carthaginensibus, aut Romanis: nec inuicem his, aut illis, sed interdum vtrisq; simul. pulsos ab Romanis Carthaginenses: ab Hispanis, si cõsentirent, pelli Romanos posse: vt ab omni externo imperio soluta in perpetuũ Hispania in patrios rediret mores ritusq;.* Hæc taliaq; dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoque vicinam gentem concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia

11 peditum, quatuor fermè equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, conuenerunt. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret, prima negligendo, bellum; iunctis & ipsi exercitibus per agrum Ausetanum hostico, tamquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium peruenere. trium millium spatio procul à castris eorũ posuerunt castra. Primo per legatos nequiquam est tentatum, vt discederetur ab armis. deinde quum in pabulatores Romanos impetus repentè ab equitib. Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu prœlium equestre fuit, haud sane memorando in partem vllã euentu. Sole oriente postero die armati instructique omnes mille fermè passus procul à castris Romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Illergetes, læuum ignobiles tenebant Hispani populi, inter cornua & mediam aciem interualla patentia satis latè fecerunt: qua equitatum, vbi tempus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitũ quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, vt inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent vias. Cæterùm Lentulus ei parti vsum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem interuallis hostium aciem equites immisisset: Ser. Cornelio tribuno militum imperat, *equites per patentes in hostiũ acie vias permittere equos iubeat*: ipse cœpta parum ꝓsperè pedestri pugna, tantũ moratus, dũ cedẽti duodecimæ legioni, quæ in læuo cornu aduersus Illergetes locata erat, tertiam decimã legionẽ ex subsidiis in primam aciem firmamentũ ducit. posteaquam æquata ibi pugna est ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ad subsidia quib. res postulabat locis inducentem, venit, indicat *tuta ab læuo cornu esse iam missum ab se Ser. Corneliũ, procella equestri hostes circumfusurum.* Vix hæc dicta dederat, quũ Romani eqtes in medios inuecti hostes, simul pedestres acies turbatunt, simul equitib. Hispanorum viã immittendi equos clauserunt. itaq; omissa pugna equestri, ad

Hispani in fugā versi compluribus caesis,

pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores vt turbatos hostium ordines, & trepidationem pauoremq; & fluctuantia viderunt signa, hortātur, orant milites, *vt perculsos inuadant, neu restitui aciem patiantur.* non sustinuissent tam infestum imperum barbari, ni regulus ipse Indibilis, cum equitibus ad pedes degressis, ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii qui circa regem seminecem restantem, deinde pilo terrae affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta: plures caesi, quia equos cōscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani, nec antè abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorū caesa eo die, DCCC. ferme capti. Romanorum sociorumq; paulo amplius CC maximè in laeuo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani aut qui ex prœlio III effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisq; ciuitates redierunt. Tum à Mandonio euocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctorib. belli, *legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemq; faciendam censuerunt.* Quibus, culpam in auctores belli Indibilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusq; arma & dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosq; belli cōcitatores tradidissent viuos: sin minus, exercitum se in agrum Illergetum Ausetanorumque & deinceps aliorum populorum ducturos.* Haec dicta legatis, renunciataq; in concilium. Ibi Mandonius, ceterique principes comprehensi, traditi ad supplicium.

Mandonius caeteriq; belli auctores deduntur Romanis.

Hispanis populis reddita pax: stipēdium eius anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togae exercitui: & obsides ab triginta fermè populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito & compresso, in Africā omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Rhegium cùm accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites, sociosq; nauales duxit. Omnibus pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nunciique trepidi Carthaginem terrore ingenti cōpleuere, *classem Romanam Scipionemque imperatorem* (& fama fuerat iam in Siciliam transgressum) *aduenisse.* Nec quot naues vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius metu augente, accipiebant. Itaque primo terror pauorque, deinde mœstitia animos incessit: *tantum fortunā mutasse, vt qui modo ipsi exercitū ante mœnia Romana habuissent victores, stratis tot hostiū exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionē accepissent: ij verso Marte, Africae populationes, & obsidionē Carthaginis visuri forent: nequaquā pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanā plebem, illis Latiū iuuentutē praebuisse, maiorē semper, frequentioremq; pro tot caesis exercitibus subolescentem: ceterum suam plebem imbellem in vrbe, imbellem*

in agris

in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem aurã spei mobili atq; infida. iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum: Masanissam aperta defectione infestissimum hostem, nihil vsquã spei, nihil auxilij esse. nec Magonem ex Gallia mouere tumultus quicquam, nec coniungere se Annibali: & Annibalem ipsum iam & fa-
IV ma senescere, & viribus. In hæc deflẽda prolapsos ab recenti nun-
cio animos, rursus terror instans reuocauit ad consultandũ, quonam modo obuiã præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in vrbe agrisq; haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire vrbem, frumentum conuehere, tela, arma parare, instruere naues, ac mittere ad Hipponem aduersus Romanam classem. Iam hæc agentibus nuncius tandem venit, Lælium nõ Scipionem, copiasq;, quant a ad incursiones agrorum satis sint, transuectas: summam belli molem adhuc in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosq; regulos firmãdæ societatis causa cœptæ. Ad Philippum quoq; missi, qui * ducenta argenti talẽta pollicerentur, vt in Siciliam aut Italiam traiiceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, vt omni terrore Scipionem retinerent. ad Magonem non legati modò, sed vigintiquinq; naues longæ, sex millia peditũ, octingenti equites, septẽ elephanti, adhæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quib. fretus ꝓpius vrbẽ Romam exercitũ admoueret cõiungeretq; se Annibali. Hæc Carthagine parabant, agitabantq;, quum ad Lælium prædas ingẽtes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masanissa fama Romanæ classis exercitus, cum equitibus paucis venit. Is segniter rem agi à Scipione questus, quòd non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certũ haberet, si spatium ad sua vt velit componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem non cessare, se quamquã regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumq;. nec ipsi Lælio morandum in Africa esse. classem credere profectam à Carthagine, cum qua absente Scipione nõ satis tutum
V esset contrahi certamen. Ab hoc sermone dimisso Masanissa, Lælius
postero die naues præda onustas ab Hippone soluit, reuectusq; in Siciliam, mandata Masanissæ Scipioni exposuit. Eisdem fermè diebus naues, quæ ab Carthagine ad Magonẽ missæ erant, inter Albingaunos, Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum fortè Mago tenebat classem, qui legatorũ auditis verbis, iubentium exercitus quã maximos comparare, extemplò Gallorũ & Ligurum (namq; vtriusq; gẽtis ingens ibi multitudo erat) conciliũ habuit. & missum se ad vindicãdos in libertatem ait: & vt ipsi cernãt, mitti sibi ab domo præsidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, vnum in Gallia, alterum in Etruria esse, satis scire: Sp. Lucretium se cum M. Liuio iuncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, vt duobus du-

* Valer. 120000. coron.

Masanissa ad Lælium venit.

Mago Gallos & Ligures in concilium vocat.

cibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli *summam ad id suam voluntatē esse* dicere, *sed quùm vna castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria propè in conspectu habeant, si palàm fiat auxiliis adiutum ab sese Pœnum, extemplò infestos vtrimq; exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occultè adiuuari posset. Liguribus, quod procul agro, vrbibusq; eorum castra Romana sint, libera consilia esse, illos armare iuuentutē, & capessere pro parte bellum, æquum esse.* Ligures haud abnuere, tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clàm per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occultè ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Liuius exercitum volonum ex Etruria in Galliā traducit: iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius vrbem moueat, obuiam ire parat. si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminiū Italiæ præsidio futurus. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione VI stimulato Masanissæ adhortationibus, & militibus prædā ex hostium terra cernentibus tota classe effecti, accensis ad traiiciendum quamprimum, interuenit maiori minor cogitatio, Locros vrbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciuerat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima re affulsit: quod latrociniis magis q̄ iusto bello in Brutiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Brutiis non societate magis Punica, q̄ suopte ingenio promptis in eum morem. postremò Romani quoque milites iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam vrbe Locrenses circumuenti, Rhegiūq; abstracti fuerant. in eo captiuorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorū facere. ii cogniti ab Locrēsium principibus, qui exulabant Rhegii pulsi ab aduersa factione, quæ Annibali Locros tradiderat: quùm cetera percunctantibus (vt mos est iis qui diu absunt) quę domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, *si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros, ibi se habitare, fidemq; sibi rerum omniū inter Carthaginenses esse.* Itaque vt qui simul desiderio patriæ agerentur, simul cupiditatę inimicos vlciscendi arderent, redemptis extemplò iis, remissisq;, quùm ordinem agēdæ rei composuissent, signaq; quę procul edita obseruarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti apud quem pars exulum erat, referētes ibi pmissa captiuorū, quùm spē ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus missi iussiq; ab Rhegio tria milliū militū Locros ducere, & Q. Pleminio proprętori scriptum, *vt rei agendæ adesset.* Profecti ab Rhegio, scalas ad dictam altitudinem arcis fabricatas portātes, media fermè nocte ex eo loco, vnde conuenerat, signum dedere pditoribus arcis, qui parati inten-

Locrorum arx capitur à Romanis.

intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas quũ demisissent, pluribusq; simul locis scandentes accepissent, priusquã clamor orireturin vigiles Pœnorũ, vt in nullo tali metu sopitos, impetus est factus, quorũ gemit⁹ primò morientiũ exauditus: deinde subita cõsternatio ex somno, & tumult⁹, quũ causa ignoraretur, postremò certior res aliis excitantib. alios, iamq; *ad arma* pro se quisq; vocabat, *hostes in arce esse, & cædi vigiles*. oppressiq; forent Romani, nequaquã numero plures, ni clamor ab iis qui extra arcem erant sublatus, incertus vnde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque velut plena iam hostiũ arce territi Pœni, omisso certamine in alteram arcem (duæ sunt haud multũ inter se distantes) confugiunt. Oppidani vrbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie leuibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia: copias augebant. Ipse postremò veniebat Annibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrẽsium multitudo exacerbata superbia atque auaritia Pœnorum ad Romanos inclinasset. Scipioni vt nuntiatũ est, *in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumq; Annibalẽ aduentare*: ne præsidium etiã periclitaretur haud facili inde receptu; & ipse à Messana, L. Scipione fratre in p̃sidio ibi relicto, quũ primũ æstu fretum inclinatum est; naues mari secũdo transmisit. Et Annibal à Butroto amni (haud ꝓcul is ab vrbe Locris abest) nuncio præmisso, *vt sui luce prima summa vi prœliũ cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, auersis omnibus, in eum tumultum ab tergo vrbem incautã aggrederetur*; vbi luce cœptam inuenit pugnam, ipse nec in arcẽ se includere, turba locũ arctũ impeditur⁹, voluit: neq; scalas, quib. scanderẽt muros, attulerant, sarcinis in aceruum cõiectis, quum haud ꝓcul muris ad terrorẽ hostium aciẽ ostendisset, cum equitib. Numidis circumequitabat vrbẽ, dum scalæ, quæq; alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maximè parte aggrederetur, ꝓgressus ad murum, scorpione ictus, qui ꝓximus eum fortè steterat territus inde tã periculoso casu, receptui canere quum iussisset, castra ꝓcul ab ictu teli communiit. Classis Romana à Messana Locros multa die superãte accessit: expositi omnes nauib. & ante occasum solis vrbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce à Pœnis pugna, & Annibal iã scalis, aliisq; omnib. ad oppugnationẽ paratis, subibat muros: quum repentè in eum nihil minus q̃ tale quicq̃ timentẽ, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducẽtos imꝓuidos cum inuasissent, occidunt. ceteros Annibal, vt consulem adesse sensit, in castra recipit: nuncioq; misso ad eos, qui in arce erãt, *vt sibimetipsis cõsulerẽt*, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant igni iniecto tectis, quę tenebant, vt is tumultus hostem moraretur, agmẽ suorum, fugæ simili cursu, ante noctem assecuti sunt. Scipio vt & arcẽ relictam ab ho-

Annibal Locros contendit.

Annibal scorpione ictus.

VII

VIII

ab hostibus,& vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locren-
ses, grauiter ad defectionem incusauit: de auctoribus supplicium
sumpsit, bonaq; eorum alterius factionis principibus ob egregiā
fidem aduersus Romanos concessit: *publice nec dare, nec eripere se*
quicquā Locrensibus, dixit: *Romam mitterent legatos: quam senatus*
æquam censuisset, eam fortunā habituros. illud satis scire, & si male de
populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futu-
ros, q̄ sub amicis Carthaginensibus fuerint. Ipse Q. Pleminio legato
præsidioq;, quod arcem ceperat, ad tuendam vrbem relicto, cum
quibus venerat copiis, Messanam traiecit. Ita superbè crudeliter-
que habiti Locrenses à Carthaginensibus post defectionē ab Ro-
manis fuerāt, vt modicas iniurias nō æquo modò animo pati, sed

Pleminij & præsidiariorū in Locrenses crudelitas.

ppè libenter videri possent. verum enimuerò tantum Pleminius
Amilcarem præsidii præfectū, tantum præsidiarii milites Romani
Pœnos scelere atq; auaritia superauerunt, vt non armis, sed vitiis
videretur certari. nihil omniū q̄ inopi inuisas opes potentioris fa-
ciunt, prætermissū in oppidanos est ab duce, aut à militibus, in
corpora ipsorū, in liberos, in coniuges infandæ cōtumeliæ editæ.
Iam auaritia ne sacrorū quidē spoliatione abstinuit: nec alia mo-
dò templa violata, sed Proserpinæ etiam intacti omni ætate the-
sauri; præterquā quòd *à Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegij sui*
manubias retulit; *spoliati* dicebantur. Ergo sicut antè regiæ naues
laceratæ naufragiis nihil in terram integri, præter sacrā pecuniam
Deæ, quam asportauerant, extulerunt: tum quoq; alio genere cla-
dis eadem illa pecunia omnib. contactis ea violatione templi fu-
rorem obiecit: atq; inter se ducē in ducē, militem in militem ra- IX
bie hostili vertit. Summę rei Pleminius præerat: militum pars sub
eo quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto
poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, se-
quentibus quorum erat, obuius fortè Sergio & Matieno tribunis
militum fuit. cui quū iussu tribunorū ademptum poculum esset,
iurgiū inde & clamor, pugna postremò orta inter Pleminii mili-
tes, tribunorūq;, vt suis quisq; opportunus aduenerat, multitu-
dine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites, quùm ad
Pleminium cruorem & vulnera ostētantes nō sine vociferatione
atq; indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in
iurgiis referentes, accensus ira, domo se proripuit, vocatosq; tri-
bunos nudari, ac virgas expediri, iubet. Dum spoliandis iis (re-
pugnabāt enim, *militumq; fidē implorabant*) tempus teritur, repen-
te frequentes milites feroces recenti victoria ex omnib. locis, ve-
lut aduersus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt &
quùm violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum verò
in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu
non maiestatis modò, sed etiam humanitatis, in legatum impe-
tum, lictoribus prius indignum in modum mulctatis, faciunt.
tum

tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & propè exsangem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nũciatis, Scipio post paucos dies Locros hexeri aduectus, quum causam Pleminii & tribunorũ audisset, Pleminio noxa liberato, relictoq; in eiusdem loci præsidio, tribunis sontibus iudicatis, & in vincula coniectis, vt Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, *neglectam ab Scipione & nimis leuiter latã suam iniuriam ratus: nec quemquã æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset*, tribunos attrahi ad se iussit: laceratosque omnibus, quę pati corpus vllum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus viuorum pœna, insepultos proiecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est vsus, quos ad conquerendas iniurias ad Scipionem profectus audiuit. & quæ antea per libidinem atq; auaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atq; inuidiæ non sibi modò, sed etiam imperatori esse. *Pleminius relinquitur.* *Pleminij crudelitas.*

X Iam comitiorum appetebat tempus, quùm à P. Licinio Consule literæ Romam allatæ sunt: *se, exercitumq; suũ graui morbo afflictari: nec subsisti potuisse, nisi eadem vis mali, aut grauior etiam in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorẽ comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Cæcilij dimitti, è Republica esse. nam neque vsum eius vllum in præsentia esse, quùm Annibal iam in hyberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra vim morbi, vt nisi maturè dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* Ea consuli à patribus facienda, vt è Republica fideque sua duceret, permissa. Ciuitatem eo tempore recens religio inuaserat, inuento carmine in libris Sybillinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. *Quandocumque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia; vinciq; posse, si mater Idea Pessinunte Romam aduecta esset.* Id carmen ab decemuiris inuentum eo magis patres mouit, quòd & legati, qui donum Delphos portauerant, referebant: & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia læta exta fuisse, & responsum oraculo editum, *maiorem multo victoriam, quã cuius ex spoliis dona portarẽt, adesse populo Romano.* In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quòd depoposcisset prouinciam Africam. Itaq; quo maturius fatis omnibus oraculisq; portendentis sese victoriæ cõpotes fierent, id cogitare, *qua ratio transportandæ Romam Deæ esset.* *Idæa mater.*

XI Nullas tum in Asia ciuitates socias habebat popul° Romanus: tamen memores, Æsculapium quoq; ex Græcia quondam haud dum vllo fœdere sociata valetudinis populi causa accersitum: & iam cum Attalo rege propter commune aduersus Philippum bellum cœptam amicitiam esse, facturum cũ quæ posset, populi Romani causa: legatos ad eum decernunt. M. Valeriũ Lęuinum; qui bis *Legati Romani ad ad-*

uehendum Romam matrem Ideam. *Delphicum oraculum.*

bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat: M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbā ædilitiū; duos quæstorios; C. Tremelium Flaccū, & M. Valerium Falconē. His quinq; naues quinqueremes, *ut ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano esset,* decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos cum exscendissent, oraculum adierunt, consulentes, *ad quod negotium domo missi essent, perficiendæ eius quam sibi spem, populoq; Romano portenderet.* Responsum esse ferunt, *per Attalum Regē compotes eius fore quod peterent. quum Romam Deam deuexissent, tum curarent, ut eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio acciperet.* Pergamum ad regē venerunt. is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumq; iis lapidē, quem matrem Deûm, incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romā iussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falco nunciauit *Deam apportari, quærendum virū optimum in ciuitate esse, qui eam ritè hospitio acciperet.* Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comitiorum causa dictus, exercitusq; eius dimissus; magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, cū prouinciā Græciam haberet. Prætores inde creati, T. Claudius Nero, M. Martius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis perfectis dictator sese magistratu abdicauit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erāt ædiles Cn. & L. Cornelij Lētuli. Lucius Hispaniā prouinciam habebat absens creatus, absens eum honorē gessit, T. Claudius Asellus, & M. Iunius Penius Plebeij ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimodecimo anno postquam à patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus, M. Æmilius Regillus. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant, itaq; Philippus Ætolos desertos ab Romanis, cui vni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacē. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul successor imperii missus Sulpicio, cum decem millib. peditum, & mille equitibus, & triginta quinq; rostratis nauibus, haud paruū momentum ad opem ferendam sociis, oppressisset. Vixdū pace facta nuncius regi venit, *Romanos Dyrrhachiū venisse: Parthinosq; & propinquas alias gentes motas esse ad spem nouandi res: Dimallumq; oppugnari.* eò se auerterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio. irati, quod sine auctoritate sua aduersus fœdus cū rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentib. populisq; oriretur, magnis itinerib. Apolloniam cōtendit: quo Sempronius se receperat, misso Lætorio Legato cū parte copiarū, & quindecim nauib. in Ætoliā ad visēdas res, pacēque

Philippus cum Ætolis pacem facit.

211

que si posset, turbandā. Philippus agros Apolloniatum vastauit, & ad vrbē admotis copiis, potestatem pugnę Romano fecit. quem posteaquam quietū muros tantummodo tueri vidit: nec satis fidens virib. vt vrbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere: nihil vltra irritatis nouo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippū misere, *satis confidere conuenturā eam affirmantes, si ad colloquiū cum P. Sempronio Imperatore Romano venisset*. Facilè impetratum (neq; enim nec ipsius quidē regis abhorrebat animus) vt in Epirū transiret. Phœnice vrbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarū prætorib. postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Animāder Athamanū rex. & magistratus alii Epirotarū, & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege, & ab imperatore Romano, *vt finē belli facerent, darentq; eam Epirotis veniā*. P. Sempronius conditiones pacis dixit, *vt Parthini, & Dimallū, & Bargulum, & Eugeniū, Romanorū essent. Atintanas, missis Romā legatis ab senatu impetrasse, vt Macedoni accederent*. In eas conditiones quū pax cōuenisset, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Iliēses, Attalus rex, Pleurat*, Nabis Lacedæmoniorū tyrānus, Elei, Messenij, Atheniēses. Hæc conscripta cōsignataq; sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romā mitterentur legati, *vt populus in has conditiones pacē iuberet*. Iusseruntq; omnes tribus, quia verso in Africā bello, omnib.

Epirotæ legatos ad Philippū mittunt.

XIII aliis in præsentia leuari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad cōsulatum Romam decessit. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintus decimus is annus Punici belli erat) prouinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu: Sempronio Brutij, vt nouas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio vrbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, T. Claudio Neroni Sardinia euenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cumque ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, vt Brutios, cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in prouincia cum imperio morari consuli è Republica visum esset. Et M. Liuio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus aduersus Magonē Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperiū est. Et Cn. Octauio, vt cum Sardiniam, legionemq; T. Claudio tradidisset, ipse nauibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretę. T. Quintius Tarentū, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprętores, sicut priore anno, cum vetere vterq; præsidio obtinerent. De Hispaniç imperio, quos in eam prouinciam

Pax cum Philippo & Romanis.

Prouinciarum & legionum diuisio.

ciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manliū Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas prouincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad nouas scribendas in Brutios legiones, & ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum. Quamquam nondum aperte Africa prouincia decreta erat, occultantibus id credo, patribus, ne præscirent Carthaginenses; tamen in eam spem erecta ciuitas erat, *in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse.* Impleuerat ea res superstitione animos: pronique & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant, eo plura vulgabantur. *duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu Solis in occidētem porrigi visam, Tarracinæ portam, Anagninæ & portam, & multis locis murum de cœlo tactum. in æde Iunonis Sospitæ Lanuuij cum horrido fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum causa diem vnum supplicatio fuit: & nouendiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda. quam præterquam quòd M. Valerius vnus ex legatis prægressus, actutum in Italia fore nunciauerat, recens nuncius aderat, Tarracinæ iam esse. Haud paruæ rei indicium senatum tenebat, *qui vir optimus in ciuitate esset, veram certè victoriam eius rei sibi quisq; mallet, quam vlla imperia, honoresve suffragio seu patrum, seu plebis delatos.* P. Scipionem, Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, iudicauerunt in tota ciuitate virum optimum esse. id quibus virtutib. inducti ita iudicauerint, sicut proditum memoriæ à proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim; ita meas opiniones, coniectando rem vetustate obrutam, non interponam. *P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire deæ iussus; isque eam de naue accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis.* Postquam nauis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat iussus, in salum naue euectus ab sacerdotibus Deam accepit, extulitq; in terram. Matronæ primores ciuitatis, inter quas vnius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (vt traditur) antè fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit: Eę per manus succedētes deinceps aliæ aliis, omni effusa ciuitate obuiam, thuribulis antè ianuas positis, qua pręferebatur, atque incenso thure, precantibus, *vt volens propitiaq; vrbem Romam iniret,* in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pertulere Deam pridie idus Aprilis, isque dies festus fuit. popul' frequens dona Deæ in palatium tulit, lectisterniumq; & ludi fuere, Megalesia appellata. Quum de supplemento legionum, quæ in prouinciis erant, ageretur, *tempus esse,* à quibusdam senatorib. subiectum est, *quæ dubijs in rebus vtcumq; tolerata essent, ea dempto iam tandem Deum benignitate metu, non vltrà pati.*

Prodigia.

P. Scipio Cn. filius in tota ciuitate optimus vir iudicatus.

Idæa mater in adē Victoriæ delata.

fati. Erectis expectatione patribus, subiecerunt: *colonias Latinas*
duodecim, quæ & Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites da-
re, eas annum iam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris &
beneficij causa habere: quum interim boni, obedientesque socij pro fide *Senatus-*
atque obsequio imperij Romani continuis omnium annorum delecti- *consultum*
bus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis patri- *in duode-*
bus renouata rei propè iam obliteratæ, quam ira irritata est. itaq; *cim colo-*
nihil prius referre consules passi, decreuerunt, *vt consules magi-* *nias Lati-*
stratus, denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Car- *nas.*
seolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna, (eænamque
coloniæ in ea causa erant) *Romam exirent: ijs imperarent, quan-*
tum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo
Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ nume-
rum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum
equitum explere non posset, equite vno tres pedites liceret dare, pedites,
equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, vbicum-
que extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex ijs recusarent, retine-
ri eius coloniæ magistratus, legatosque placere: neque, si depostula-
rent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præ-
terea ij colonijs terna millia æris, asses singulos imperari, exigiq; quotan-
nis: censumq; in ijs colonijs agi ex formula ab Romanis censoribus
data, dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique
Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abi-
rent. Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, pri-
moribusque earum coloniarum, consules quum milites stipen-
dium imperassent, alij alijs magis recusare ac reclamare. *negare*
tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, e-
nixuros. orare, atq; obsecrare, vt sibi senatum adire ac deprecari liceret.
nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed si pereundum etiam
foret, neq; suum delictum, neq; iram populi Romani, vt plus militum
darent, quam haberent, posse efficere. Cõsules obstinati manere lega-
tos Romæ iubent, *magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi*
summa militum, quæ imperata esset, Romam adductã, neminem ijs se-
natum daturũ. Ita præcisa spe senatũ adeundi, deprecandiq;, de-
lectus in ijs duodecim colonijs, per longam vacationem numero
XVI iuniorũ aucto, haud difficulter est perfectus. Alterã itidẽ res, pro-
pe æquè longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Læuino est.
qui priuatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consule, reddi
tandem æquum esse dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica*
obligata fide suam præcipuam curã esse. nam præterquam quod aliquid
propriè ad consulem eius anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret: et-
iam se auctorem ita conferẽdi fuisse inopi ærario, nec plebe ad tributum *Senatus-*
sufficiente. Grata ea patribus admonitio fuit, iussisq; referre con- *cõs. de red-*
sulibus, decreuerunt: *vt tribus pensionib. ea pecunia solueretur: pri-* *dẽdu pecu-*
mã præsentẽ ij qui tum essent, duas tertij & quinti cõsules numeraret. *nia, quam*

pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores vt turbatos hostium ordines, & trepidationem pauoremq; & fluctuantia viderunt signa, hortatur, orant milites, *vt perculsos inuadant, neu restitui aciem patiantur.* non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis, cum equitibus ad pedes degressis, ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii qui circa regem seminecem restantem, deinde pilo terrae affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim coepta: plures caesi, quia equos cōscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani, nec antè abscessum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorū caesa eo die, DCCC. fermè capti. Romanorum sociorumq; paulo amplius CC maximè in laeuo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani aut qui ex proelio III effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisq; ciuitates redierunt. Tum à Mandonio euocati in concilium, conquestique ibi clades suas, increpitis auctorib. belli, *legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemq; faciendam censuerunt.* Quibus, culpam in auctores belli Indibilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusq; arma & dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosq; belli cōcitatores tradidissent viuos: sin minus, exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumque & deinceps aliorum populorum ducturos.* Haec dicta legatis, renunciataq; in concilium. Ibi Mandonius, ceterique principes comprehensi, tradiri ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: stipēdium eius anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togae exercitui: & obsides ab triginta fermè populis accepti. Ita Hispaniae rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito & compresso, in Africā omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Rhegium cùm accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites, sociosq; nauales duxit. Omnibus pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nunciique trepidi Carthaginem terrore ingenti cōpleuere, *classem Romanam Scipionemque imperatorem* (& fama fuerat iam in Siciliam transgressum) *aduenisse.* Nec quot naues vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius metu augente, accipiebant. Itaque primo terror pauorque, deinde moestitia animos incessit: *tantum fortunā mutasse, vt qui modo ipsi exercitū ante moenia Romana habuissent victores, stratis tot hostiū exercitibus, omnes Italiae populos aut vi aut voluntate in deditionē accepissent: ij verso Marte, Africae populationes, & obsidionē Carthaginis visuri forent: nequaquā pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanā plebem, illis Latiū iuuentutē praebuisse, maiorē semper, frequentioremq; pro tot caesis exercitibus subolescentem: ceterum suam plebem imbellem in vrbe, imbellem in agris*

Hispani in fugā versi compluribus caesis,

Mandonius ceteriq; belli auctores deduntur Romanis.

in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem aurã spei mobili atq. infida. iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum: Masanissam aperta defectione infestissimum hostem, nihil vsquã spei, nihil auxilij esse. nec Magonem ex Gallia mouere tumultus quicquam, nec coniungere se Annibali: & Annibalem ipsum iam & fama senescere, & viribus. IV In hæc deflẽda prolapsos ab recenti nuncio animos, rursus terror instans reuocauit ad consultandũ, *quonam modo obuiã præsentibus periculis iretur.* Delectus raptim in vrbe agrisq; haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire vrbem, frumentum conuehere, tela, arma parare, instruere naues, ac mittere ad Hipponem aduersus Romanam classem. Iam hæc agentibus nuncius tandem venit, *Lælium nõ Scipionem, copiasq́, quanta ad incursiones agrorum satis sint, transuectas: summam belli molem adhuc in Sicilia esse.* Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosq; regulos firmãdæ societatis causa cœptæ. Ad Philippum quoq; missi, qui * ducenta argenti talẽta pollicerentur, vt in Siciliam aut Italiam traiiceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, vt omni terrore Scipionem retinerent, ad Magonem non legati modò, sed vigintiquinq. naues longæ, sex millia peditũ, octingenti equites, septẽ elephanti, adhæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quib. fretus ꝓpius vrbẽ Romam exercitũ admoueret cõiungeretq; se Annibali. Hæc Carthagine parabant, agitabantq;. quum ad Lælium prædas ingẽtes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem Masanissa fama Romanæ classis exercitus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi à Scipione questus, quòd non tam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certũ haberet, si spatium ad sua vt velit componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem non cessare, se quamquã regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumq;. nec ipsi Lælio morandum in Africa esse, classem credere profectam à Carthagine, cum qua absente Scipione nõ satis tutum* V *esset contrahi certamen.* Ab hoc sermone dimisso Masanissa, Lælius postero die naues præda onustas ab Hippone soluit, reuectusq; in Siciliam, mandata Masanissæ Scipioni exposuit. Eisdem fermè diebus naues, quæ ab Carthagine ad Magonẽ missæ erant, inter Albingaunos, Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum fortè Mago tenebat classem, qui legatorũ auditis verbis, iubentium *exercitus quã maximos comparare,* extemplò Gallorũ & Ligurum (namq; vtriusq; gẽtis ingens ibi multitudo erat) conciliũ habuit. *& missum se ad e[illegible]vindicados in libertatem ait: & vt ipsi cernãt, mitti sibi ab domo præsidia: sed quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, vnum in Gallia, alterum in Etruria esse, satis scire: Sp. Lucretium se cum M. Liuio iuncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, vt duobus du-*

* Valet. 120000. coron.

Masanissa ad Lælium venit.

Mago Gallos & Ligures in concilium vocat.

Yy 5 *cibus*

cibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli *summam ad id suam voluntatē esse* dicere, *sed quùm vna castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria propè in conspectu habeant, si palàm fiat auxiliis adiutum ab sese Pœnum, extemplò infestos vtrimq; exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occultè adiuuari posset. Liguribus, quod procul agro, vrbibusq; eorum castra Romana sint, libera consilia esse, illos armare iuuentutē, & capessere pro parte bellum, æquum esse.* Ligures haud abnuere, tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clàm per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occultè ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Liuius exercitum volonum ex Etruria in Galliā traducit: iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius vrbem moueat, obuiam ire parat. si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadem statione circa Ariminiū Italiæ præsidio futurus. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulato Masanissæ adhortationibus, & militibus prædā ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiiciendum quamprimum, interuenit maiori minor cogitatio, Locros vrbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciuerat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima reaffulsit: quod latrociniis magis q̃ iusto bello in Brutiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Brutiis non societate magis Punica, q̃ suopte ingenio promptis in eum morem. postremò Romani quoque milites iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam vrbe Locrenses circumuenti, Rhegiūq; abstracti fuerant. in eo captiuorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorū facere. ii cogniti ab Locrēsium principibus, qui exulabant Rhegii pulsi ab aduersa factione, quæ Annibali Locros tradiderat: quùm cetera percunctantibus (vt mos est iis qui diu absunt) quę domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, *si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros, ibi se habitare, fidemq; sibi rerum omniū inter Carthaginenses esse.* Itaque vt qui simul desiderio patriæ agerentur, simul cupiditate inimicos vlciscendi arderent, redemptis extemplò iis, remissisq;, quùm ordinem agēdæ rei composuissent, signaq; quę procul edita obseruarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti apud quem pars exulum erat, referētes ibi ꝓmissa captiuorū, quùm spē ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni

Locrorum arx capitur à Romanis.

militum cum iis M. Sergius & P. Matienus missi iussiq; ab Rhegio tria milliū militū Locros ducere, & Q. Pleminio proprętori scriptum, *vt rei agendæ adesset.* Profecti ab Rhegio, scalas ad dictam altitudinem arcis fabricatas portātes, media fermè nocte ex eo loco, vnde conuenerat, signum dedere ꝓditoribus arcis, qui parati inten-

incentique, & ipsi scalas ad idipsum factas quũ demisissent, pluribusq; simul locis scandentes accepissent, priusquã clamor oriretur in vigiles Pœnorũ, vt in nullo tali metu sopitos, impetus est factus, quorũ gemit⁹ primò morientiũ exauditus: deinde subita cõsternatio ex somno, & tumult⁹, quũ causa ignoraretur, postremò certiores res aliis excitantib. alios. iamq; *ad arma* pro se quisq; vocabat, *hostes in arce esse, & cædi vigiles.* oppressiq; forent Romani, nequaquã numero plures, ni clamor ab iis qui extra arcem erant sublatus, incertus vnde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque velut plena iam hostiũ arce territi Pœni, omisso certamine in alteram arcem (duæ sunt haud multũ inter se distantes) confugiunt. Oppidani vrbem habebant, victoribus præmium in medio positam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie leuibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia: copias augebant. Ipse postremò veniebat Annibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrẽsium multitudo exacerbata superbia atque a- *Annibal Locros contendit.*

VII uaritia Pœnorum ad Romanos inclinasset. Scipioni vt nuntiatũ est, *in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumq; Annibalẽ aduentare:* ne præsidium etiã periclitaretur haud facili inde receptu; & ipse à Messana, L. Scipione fratre in p̃sidio ibi relicto, quũ primũ æstu fretum inclinatum est; naues mari secũdo transmisit. Et Annibal à Butroto amni (haud p̃cul is ab vrbe Locris abest) nuncio præmisso, *vt sui luce prima summa vi prœliũ cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, auersis omnibus, in eum tumultum ab tergo vrbem incautã aggrederetur;* vbi luce cœptam inuenit pugnam, ipse nec in arcẽ se includere, turba locũ arctũ impeditur⁹, voluit: neq; scalas, quib. scanderẽt muros, attulerant, sarcinis in aceruum cõiectis, quum haud p̃cul muris ad terrorẽ hostium aciẽ ostendisset, cum equitib. Numidis circumequitabat vrbẽ, dum scalæ, quæq; alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad visendum qua maximè parte aggrederetur, p̃gressus ad murum, scorpione ictus, qui p̃ximus eum fortè steterat territus inde tã periculoso casu, receptui canere quum iussisset, castra p̃cul ab ictu reli communiit. Classis Romana à Messana Locros multa die superãte accessit: expositi omnes nauib. & ante occasum solis vrbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce à Pœnis pugna, & Annibal iã scalis, aliisq; omnib. ad oppugnationẽ paratis, subibat muros: quum repentè in eum nihil minus q̃ tale quicq̃ timentẽ, patefacta porta erumpunt Romani. ad ducẽtos im p̃uidos cum inuasissent, occidunt. ceteros Annibal, vt consulem adesse sensit, in castra recipit: nuncioq; misso ad eos, qui in arce erãt, *vt sibimetipsis cõsulerẽt,* nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant igni iniecto tectis, quę tenebant, vt is tumultus hostem moraretur, agmẽ suorum, fugæ *Annibal scorpione ictus.*

VIII simili cursu, ante noctem assecuti sunt. Scipio vt & arcẽ relictam ab ho-

ab hostibus, & vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses, grauiter ad defectionem incusauit: de auctoribus supplicium sumpsit, bonaq; eorum alterius factionis principibus ob egregiã fidem aduersus Romanos concessit: *publice nec dare, nec eripere se quicquã Locrensibus*, dixit: *Romam mitterent legatos: quam senatus aequam censuisset, eam fortunã habituros. illud satis scire, & si male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, q̃ sub amicis Carthaginensibus fuerint*. Ipse Q. Pleminio legato praesidioq;, quod arcem ceperat, ad tuendam vrbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam traiecit. Ita superbè crudeliterque habiti Locrenses à Carthaginensibus post defectionẽ ab Romanis fuerãt, vt modicas iniurias nõ aequo modò animo pati, sed ꝓpè libenti videri possent. verum enimuerò tantum Pleminius Amilcarem praesidii praefectũ, tantum praesidiarii milites Romani Poenos scelere atq; auaritia superauerunt, vt non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omniũ q̃ inopi inuisas opes potentioris faciunt, praetermissũ in oppidanos est ab duce, aut à militibus, in corpora ipsorũ, in liberos, in coniuges infandae cõtumeliae editae. Iam auaritia ne sacrorũ quidẽ spoliatione abstinuit: nec alia modò templa violata, sed Proserpinae etiam intacti omni aetate thesauri; praeterquã quòd *à Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegij sui manubias retulit; spoliati* dicebantur. Ergo sicut antè regiae naues laceratae naufragiis nihil in terram integri, praeter sacrã pecuniam Deae, quam asportauerant, extulerunt: tum quoq; alio genere cladis eadem illa pecunia omnib. contactis ea violatione templi furorem obiecit: atq; inter se ducẽ in ducẽ, militem in militem rabie hostili vertit. 11 Summę rei Pleminius praeerat: militum pars sub eo quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obuius fortè Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui quũ iussu tribunorũ ademptum poculum esset, iurgiũ inde & clamor, pugna postremò orta inter Pleminii milites, tribunorũq;, vt suis quisq; opportunus aduenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites, quùm ad Pleminium cruorem & vulnera ostẽtantes nõ sine vociferatione atq; indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referentes, accensus ita, domo se proripuit, vocatosq; tribunos nudari, ac virgas expediri, iubet. Dum spoliandis iis (*repugnabãt enim, militumq; fidẽ implorabant*) tempus teritur, repente frequentes milites feroces recenti victoria ex omnib. locis, velut aduersus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt & quùm violata iam virgis corpora tribunorum vidissent, tum verò in multo impotentiorem subito rabiem accensi, sine respectu non maiestatis modò, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulctatis, faciunt. tum

Pleminij & praesidiariorũ in Locrenses crudelitas.

tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & propè exsangem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nũciatis, Scipio post paucos dies Locros hexeri aduectus, quùm causam Pleminii & tribunorũ audisset, Pleminio noxa liberato, relictoq; in eiusdem loci præsidio, tribunis sontibus iudicatis, & in vincula coniectis, vt Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, *neglectam ab Scipione & nimis leuiter latã suam iniuriam* ratus: *nec quemquã æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset*, tribunos attrahi ad se iussit: laceratosque omnibus, quę pati corpus vllum potest, suppliciis interfecit: nec satiatus viuorum pœna, insepultos proiecit. Simili crudelitate & in Locrensium principes est vsus, quos ad conquerendas iniurias ad Scipionem profectus audiuit. & quæ antea per libidinem atq; auaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atq; inuidiæ non sibi modò, sed etiam impera-

Pleminius relinquitur.

Pleminij crudelitas.

X tori esse. Iam comitiorum appetebat tempus, quùm à P. Licinio Consule literæ Romam allatæ sunt: *se, exercitumq; suũ graui morbo afflictari: nec subsisti potuisse, nisi eadem vis mali, aut grauior etiam in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorẽ comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Cæcilij dimitti, è Republica esse. nam neque vsum eius vllum in præsentia esse, quùm Annibal iam in hyberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra vim morbi, vt nisi maturè dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* Ea consuli à patribus facienda, vt è Republica fideque sua duceret, permissa. Ciuitatem eo tempore recens religio inuaserat, inuento carmine in libris Sybillinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum inspectis. *Quandocumque hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia; vinciq; posse, si mater Idæa Pessinunte Romam aduecta esset.* Id carmen ab decemuiris inuentum eo magis patres mouit, quòd & legati, qui donum Delphos portauerant, referebant: & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia læta exta fuisse, & responsum oraculo editum, *maiorem multo victoriam, quã cuius ex spoliis dona portarẽt, adesse populo Romano.* In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagientem animum de fine belli, quòd depoposcisset prouinciam Africam. Itaq; quo maturius fatis omnibus oraculisq; portendentis sese victoriæ cõpotes fierent, id cogitare, *quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.*

Idæa mater.

XI Nullas tum in Asia ciuitates socias habebat popul' Romanus: tamen memores, Æsculapium quoq; ex Græcia quondam haud dum vllo fœdere sociata valetudinis populi causa accersitum: & iam cum Attalo rege propter commune aduersus Philippum bellum cœptam amicitiam esse, facturum eũ quæ posset, populi Romani causa: legatos ad eum decernunt. M. Valeriũ Læuinum: qui

Legati Romani ad ad-

bis

Vehendum Romam matrem Idaam.

Delphicum oraculum.

bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserit: M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbã ædilitiũ; duos quæstorios; C. Tremelium Flaccũ, & M. Valerium Falconẽ. His quinq; naues quinqueremes, *vt ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano esset,* decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos cum exscendissent, oraculum adierunt, consulentes, *ad quod negotium domo missi essent, perficiendæ eius quam sibi spem, populoq; Romano portenderet.* Responsum esse ferunt, *per Attalum Regẽ compotes eius fore quod peterent. quum Romam Deam deuexissent, tum curarent, vt eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio acciperet.* Pergamum ad regẽ venerunt. is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumq; iis lapidẽ, quem matrem Deûm, incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romã iussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falco nunciauit *Deam apportari, quærendum virũ optimum in ciuitate esse, qui eam ritè hospitio acciperet.* Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comitiorum causa dictus, exercitusq; eius dimissus; magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus; P. Sempronius Tuditanus absens, cũ prouinciã Græciam haberet. Prætores inde creati, T. Claudius Nero, M. Martius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis perfectis dictator sese magistratu abdicauit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erãt ædiles Cn. & L. Cornelij Lẽtuli. Lucius Hispaniã prouinciam habebat absens creatus, absens eum honorẽ gessit, T. Claudius Asellus, & M. Iunius Penius Plebeij ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimodecimo anno postquam à patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus, M. Æmilius Regillus. Neglectæ eo biennio res in XII

Philippus cum Ætolis pacem facit.

Græcia erant. itaq; Philippus Ætolos desertos ab Romanis, cui vni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacẽ. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul successor imperii missus Sulpicio, cum decem millib. peditum, & mille equitibus, & triginta quinq; rostratis nauibus, haud paruũ momentum ad opem ferendam sociis, oppressisset. Vixdũ pace facta nuncius regi venit, *Romanos Dyrrhachiũ venisse: Parthinosq; & propinquas alias gentes motas esse ad spem nouandi res: Dimallumq; oppugnari.* eò se auerterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio. irati, quod sine auctoritate sua aduersus fœdus cũ rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentib. populisq; oriretur, magnis itinerib. Apolloniam cõtendit: quo Sempronius se receperat, misso Lætorio Legato cũ parte copiarũ, & quindecim nauib. in Ætoliã ad visẽdas res, pacẽque

que si posset, turbandã. Philippus agros Apolloniatum vastauit, & ad vrbẽ admotis copiis, potestatem pugnę Romano fecit. quem posteaquam quietũ muros tantummodo tueri vidit: nec satis fidens virib. vt vrbem oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere: nihil vltra irritatis nouo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippũ misere, *satis confidere conuenturã eam affirmantes, si ad colloquiũ cum P. Sempronio Imperatore Romano venisset.* Facilè impetratum (neq; enim nec ipsius quidẽ regis abhorrebat animus) vt in Epirũ transiret. Phœnice vrbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarũ prætorib. postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Animãder Athamanũ rex. & magistratus alii Epirotarũ, & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege, & ab imperatore Romano, *vt finẽ belli facerent, darentq́; eam Epirotis veniã.* P. Sempronius conditiones pacis dixit, *vt Parthini, & Dimallũ, & Bargulum, & Eugeniũ, Romanorũ essent. Atintanas, missis Romã legatis ab senatu impetrasse, vt Macedoni accederent.* In eas conditiones quũ pax cõuenisset, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis, Iliẽses, Attalus rex, Pleurat⁹, Nabis Lacedæmoniorũ tyrãnus, Elei, Messenij, Atheniẽses. Hæc conscripta cõsignataq; sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romã mitterentur legati, *vt populus in has conditiones pacẽ iuberet.* Iusseruntq; omnes tribus, quia verso in Africã bello, omnib. aliis in præsentia leuari bellis volebant. P. Sempronius pace facta ad cõsulatum Romam decessit. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintus decimus is annus Punici belli erat) prouinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu: Sempronio Brutij, vt nouas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio vrbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, T. Claudio Neroni Sardinia euenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cumque ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. Item P. Licinio, vt Brutios, cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in prouincia cum imperio morari consuli è Republica visum esset. Et M. Liuio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus aduersus Magonẽ Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperiũ est. Et Cn. Octauio, vt cum Sardiniam, legionemq; T. Claudio tradidisset, ipse nauibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duæ legiones decretę. T. Quintius Tarentũ, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere vterq; præsidio obtinerent. De Hispanię imperio, quos in eam prouinciam

Epirotæ legatos ad Philippũ mittunt.

Pax cum Philippo & Romanis.

Prouinciarum & legionum diuisio.

fati. Erectis expectatione patribus, subiecerunt: *colonias Latinas
duodecim, quæ & Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites da-
re, eas annum iam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris &
beneficij causa habere: quum interim boni, obedientes'que socij pro fide* Senatus-
atque obsequio imperij Romani continuis omnium annorum delecti- consultum
bus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis patri- in duode-
bus renouata rei propè iam obliteratæ, quam ira irritata est. itaq; cim colo-
nihil prius referre consules passi, decreuerunt, *vt consules magi-* nias Lati-
stratus, denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Car- nas.
seolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna, (eæ namque
coloniæ in ea causa erant) *Romam exirent: ijs imperarent, quan-
tum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo
Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summa nume-
rum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum
equitum explere non posset, equite vno tres pedites liceret dare, pedites,
equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, vbicum-
que extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex ijs recusarent, retine-
ri eius coloniæ magistratus, legatosque placere: neque, si depostula-
rent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præ-
terea ijs colonijs in millia æris, asses singulos imperari, exigiq; quotan-
nis: censumq; in ijs colonijs agi ex formula ab Romanis censoribus
data, dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique
Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abi-
rent.* Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, pri-
moribusque earum coloniarum, consules quum milites stipen-
dium imperassent, alij alijs magis recusare ac reclamare. *negare
tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, e-
nixuros. orare, atq; obsecrare, vt sibi senatum adire ac deprecari liceret.
nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed si pereundum etiam
foret, neq; suum delictum, neq; iram populi Romani, vt plus militum
darent, quam haberent, posse efficere.* Cõsules obstinati manere lega-
tos Romæ iubent, *magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi
summa militum, quæ imperata esset, Romam adductã, neminem ijs se-
natum daturũ.* Ita præcisa spe senatũ adeundi, deprecandiq;, de-
lectis in ijs duodecim colonijs, per longam vacationem numero
XVI iuniorũ aucto, haud difficulter est perfectus. Alterã iridẽ res, pro-
pè æquè longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Læuino est.
qui priuatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consule, reddi
tandem æquum esse dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica
obligata fide suam præcipuam curã esse. nam præterquam quod aliquid
propriè ad consulem eius anni, quo collata pecunia essent, pertineret: et-
iam se auctorem ita conferẽdi fuisse inopi ærario, nec plebe ad tributum* Senatus-
sufficiente. Grata ea patribus admonitio fuit, iussisq; referre con- cõs. de red-
sulibus, decreuerunt, *vt tribus pensionib. ea pecunia solueretur: pri-* dẽdu pecu-
mã præsentẽ ij qui tum essent, duas tertij & quinti cõsules numerarẽt. niæ, quam

pati. Erectis exspectatione patribus, subiecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ & Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites dare eas annum iam ferme sextum vocationem militiæ, quasi honoris & beneficij causa habere: quum interim boni, obedientesque socij pro fide atque obsequio in imperij Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis patribus renouata rei prope iam obliteratæ, quam ira irritata est. itaque nihil prius referre consules passi, decreuerunt, *vt consules magistratus, denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna,* (hæ namque coloniæ in ea causa erant) *Romam excirent: ijs imperarent, quantum quaque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, equite vno tres pedites liceret dare, pedites, equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, vbicumque extra Italiam supplemento opus esset. si qui ex ijs recusarent, retineri eius coloniæ magistratus, legatosque placere: neque, si depostularent, senatum dare, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea ijs colonijs in annos singulos imperari, exigique quotannis: censumque in ijs colonijs agi ex formula ab Romanis censoribus data, dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.* Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, primoribusque earum coloniarum, consules quum milites stipendium imperassent, alij alijs magis recusare ac reclamare. *negare tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur. enixuros orare, atque obsecrare, vt sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, vt plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Cōsules obstinati manere legatos Romæ iubent, *magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adductā, neminem ijs senatum daturū.* Ita præcisa spe senatū adeundi, deprecandique, delectus in ijs duodecim colonijs, per longam vacationem numero
XVI iuniorū aucto, haud difficulter est perfectus. Alterā itidē res, propè æquè longo neglecta silentio, relata à M. Valerio Læuino est. qui priuatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consule, reddi tandem æquum esse dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curā esse. nam præterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret: etiam se auctorem ita conferēdi fuisse inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente.* Grata ea patribus admonitio fuit, iussisque referre consulibus, decreuerunt: *vt tribus pensionibus ea pecunia solueretur: primā præsentē ij qui tum essent, duas tertij & quinti cōsules numerarēt.*

Senatusconsultum in duodecim colonias Latinas.

Senatuscōs. de reddēda pecunia, quam

Z z Omnes

priuati pro Republica contulissent.

Omnes deinde alias curas vna occupauit, postquam Locrensium clades, quæ ignotæ ad eam diem fuerant, legatorum aduentu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in ea aut ambitio, aut negligentia iras hominum irritauit. Decem legati Locrensium obsiti squalore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus, velamenta supplicum ramos oleæ (vt Græcis mos est) porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus, *Locrenses se dixerunt esse, ea passos à Q. Pleminio legato, Romanisq; militibus, quæ pati ne Carthaginenses quidem velit populus Romanus: orare, vt sibi patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.* Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio, inquit, quanti æstimentur nostra apud vos querelæ, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probè sciatis, & quomodo proditi Locri Annibali sint: & quomodo pulso Annibalis præsidio, restituti in ditionem vestram quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas iniurias ab legato vestro, militibusque fieri. Sed ego causam vtriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: vnius, vt coram P. Scipione, qui Locros recepit, quique omnium nobis rectè perperamque factorum est testis, agatur: alterius, quod qualescumque sumus, tamen hæc quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare P.C. nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna & à præfecto præsidii Amilcare & ab Numidis Afrisque passos esse. sed quid illa sunt, collata cum iis quæ hodie patimur? Cum bona venia quæso audiatis P. C. id quod inuitus eloquar. In discrimine est nunc humanum omne genus, vtrum vos, an Carthaginenses principes orbis terrarum videat, sed si ex iis quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro præsidio nunc cùm maximè patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos præoptet. Et tamen videte quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum à Carthaginensib. iniurias multo minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum à vestro præsidio plusquam hostilia patiamur, nusquam alio quam ad vos querelas detulimus. aut vos respicietis perditas res nostras P.C. aut ne ab Diis quidem immortalib. quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius legatus missus est cū præsidio ad recuperandos à Carthaginensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. in hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum liberè vltimæ miseriæ) nec hominis quicquam est P. C. præter figuram & speciem, neq; Romani ciuis, præter habitum & sonum Latinæ linguæ, pestis, ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia diuidimur, ad perniciem nauigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinem, & auaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, vnam profundam quidem*

Locrensium legatorum oratio de Pleminij crudelitate.

voraginem tamen patientia nostra expleremus. nūc omnes centuriones
militesq́; vestros (adeo in promiscuo licentiam atq; improbitatē esse vo-
luit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, oc-
cidunt, constuprant matronas, virgines, ingenuos, raptos ex cōplexu pa-
rentum. quotidie capitur vrbs nostra, quotidie diripitur: dies noctesq; o-
mnia passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atq; asportantur,
ploratibus sonant. Miretur qui nesciat, quomodo aut nos ad patiendum
sufficiamus, aut illos qui faciunt, nondum tātarum iniuriarum satie-
tas ceperit. Neque ego exequi possum, nec vobis operæ est audire singu-
la, quæ passi sumus: communiter omnia complectar. Nego domum vl-
lam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriæ esse: neq; vllū
genus sceleris, libidinis, auaritiæ superesse, quod in vllo, qui pati potue-
rit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, vter casus ciuitatis sit de-
testabilior: quum hostes bello vrbem cepere: an quum exitiabilis tyran-
nus vi atque armis oppressit. omnia, quæ captæ vrbes patiuntur, passi
sumus, & nunc quum maximè patimur P.C. omnia quæ crudelissimi
atq; importunissimi tyrāni scelera in oppressos ciues edunt, Pleminius in
XVIII nos liberosque nostros & coniuges edidit. Vnum est, de quo nomina-
tim & nos queri religio infixa animis cogat: & vos audire, & exsoluere
Rempublicam vestrā religione, si ita vobis videbitur, velimus P.C. Vi-
dimus enim cum quanta ceremonia non vestros solum colatis Deos, sed
etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cuius san-
ctitate templi credo aliquam famam ad vos peruenisse Pyrrhi bello: qui
quū ex Sicilia rediens Locros classe præteruheretur, inter alia fœda, quæ
propter fidem nostrā erga vos in ciuitatem nostram facinora edidit, the-
sauros quoq; Proserpinæ intactos ad eam diem spoliauit: atq; ita pecunia
in naues imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo euenit P.C.? Clas-
sis postero die fœdissima tempestate lacerata: omnesque naues, quæ sa-
cram pecuniam habebant, in littora nostra eiectæ sunt. qua tanta clade
edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisi-
tam in thesauros Proserpinæ referri iussit. nec tamen illi vnquā posteà
prosperè quicquam euenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta
morte temere nocte ingressus Argos occubuit. Hæc quū audisset legatus
vester, tribunique militum, & mille alia, quæ non augendæ religionis
caussa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis maioribusq; no-
stris referebantur: ausi sunt nihilominus sacrilegas admouere manus
intactis illis thesauris: & nefanda præda seipsos, ac domos cōtaminare
suas, & milites vestros, quibus per vos fidemque vestram P.C. priusquam
eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei
gesseritis, ne quod piaculi commiserunt, non suo solū sanguine, sed etiam
publica clade luant. quamquam ne nunc quidem P.C. aut in ducibus,
aut in militibus vestris cessat ira Deæ. Aliquoties iā inter se signis colla-
tis concurrunt, dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni mi-
litum erant. non acrius cum Carthaginensibus, quam ipsi inter se ferro
dimicauerunt, præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi

Annibali, nisi accitus à nobis Scipio interuenisset. At hercule milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducib. ipsis puniendis nullum Deæ numẽ apparuit? imo ibi præsens maximè fuit. virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidijs tribunorum interceptus, præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusq; decisis exsanguis est relictus, recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militum in vincula coniectos, dein verberatos, seruilibusque omnibus supplicijs cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas à templi sui spoliatoribus habet. nec ante desinet omnib. eos agitare furijs, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores quondam nostri graui Crotoniensium bello, quia extra vrbem templum est, transferre in vrbem eam pecuniam voluerunt. nocte audita ex delubro vox est, abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. quia mouẽdi inde thesauros religio incussa erat, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantam iam altitudinem excitata erãt mœnia, quum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & sæpe alias Dea suam sedem, suumq; templum aut tuta est, aut à violatorib. grauia piacula exegit. nostras iniurias nec potest nec possit alius vlcisci, quam vos P.C. ad vos, vestramq; fidem supplices confugimus. nihil nostra interest, vtrum sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Annibali & Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus vt extemplo nobis, vt de absente, vt indicta causa credatis. veniat, coram ipse audiat, ipse diluat. si quicquã sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit, nõ recusam' quin & nos omnia eadem iterũ, si pati possumus, patiamur, & ille omni diuino humanoq; liberetur scelere. Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetq; ab ijs Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, responderunt: missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse, & in Africam aut iam traiecisse, aut intra paucos dies traiecturum & legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse. quum inter eum & tribunos cognita causa, tribunos in vincula coniecerit: legatũ æque sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit. Iussis excedere e templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius natum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere. sic & in Hispania plus prope per seditionẽ militum, quam bellum amissum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & sæuire in eos. Sententiam deinde trucem orationi adiecit. Pleminium legatũ vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis causam dicere: ac si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque eius publicari. P. Scipionem quod de prouincia decessisset iniussu senatus, reuocari: agiq; cũ tribunis plebis, vt de imperio eius abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respõdere: quas iniurias sibi factas quererẽtur, neq; senatum neq; populum Romanũ factas velle. viros bonos, sociosq; & amicos eos appellari. liberos, cõiuges, quæq; alia erepta essent, restitui. pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri; duplamque pecuniam

Scipio à Fabio absens accusatur.

pecuniam in thesaurum reponi: & sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontifices referretur, quæ sacri thesauri mota, aperta, violataque essent, quæ piacula, quibus Diis, quibus hostiis fieri placeret. milites qui Locris essent omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ accensis studiis pro Scipione & adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrensiumque cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus iactabatur; *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis etiam palæstræque operam dare: æque segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucroni in Hispania fue-

XX rit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendus.* Hæc quanquam partim vera, partim mixta, eoque similia veris iactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia; qui de ceteris Maximo assensus, de Scipionis causa dissensit. *Qui enim convenire, quem modo civitas iuvenem admodum, unum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Annibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum: eum repente, tanquam Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum ex provincia revocari? quum ea, quæ in se nefarie facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset, triduo proximo in provinciam proficisci: consules, decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebis, atque ædilem, cum eo concilio prætorem cognoscere, si ea quæ Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere iuberent. Si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis, atque ædilis, cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius, & decem legati comperissent, neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut in exercitu Scipio maneret, bellumque, ut proposuisset, gereret.* Hoc facto S.C. cum tribunis plebis actum est, *aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent.* Ad collegium pontificum relatum *de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataque inde essent.* Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus, iisque ædilis plebis datus est: quem si aut in Sicilia prætoris dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africam traiecisset, comprehendere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messa-

XXI nam consiliū erat. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium

Q. Metelli de Scipione sententia.

attinet, alij, auditis quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum vnum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum. alij, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes conijcerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu cum prętoris iussu traditi in custodiam Rheginis sunt. Prætor legatiq; Locros profecti, primum, sicuti mandatum erat religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæq; apud milites erat, conquisitam cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt, tum vocatos in concionem milites: prætor signa extra vrbē efferre iubet: castraq, in campo locat, *cum graui edicto, si quis mi'es aut in vrbe restitisset, aut secū extulisset quod suū non esset: Locrensib. se permittere, vt quod suum quisq; cognosceret, prehenderet si quid nō compareret, repeteret ante omnia libera corpora placere sine mora Locrensib. restitui, non leui defuncturum pœna, qui non restituisset* Locrensium deinde cōcionem habuit, atq; *vt libertatem legesq; suas populum Romanū senatumq; restituere* dixit. *si qui Pleminium aliumve quē accusare vellet, Rhegiū se sequerētur, si de P. Scipione publice queri vellent, ea quæ Locris nefarie in Deos hominesq; facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanā. ibi se cum cōsilio cogniturum*, Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusādum ituros. Scipionem, quamquā parum iniurijs ciuitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quā inimicum malint esse. pro certo se habere, neq; iussu, neq; voluntate P. Scipionis tot iā nefanda cōmissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. nat ... insitum quibusdam esse, vt magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & concilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, & ad duos & triginta homines cum eo damnauerunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, vt ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris, solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam. 22

Locrensib. libertas restituitur.

Venientibus in Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum se parauit. exercitum omnem eo conuenire, classem expediri iussit, tanquā dimicandum eo die terra marique cum Carthaginensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter accepti, postero die terrestrem naualemque exercitus non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu simulacrum & ipsam edentem naualis pugnæ ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti, tantaque admiratio singularum vniuersarumque rerum incussa, vt satis crederent, *aut illo duce atq; exercitu vinci Carthaginensem populum, aut nullo alio posse.* iuberentque, *quod Dij bene verterent, traijceret.* ...

coue pr

[illegible] q[illegible] omnes centuria priore consulem dixissent: primo quoq; temp[illegible] c[illegible]tem populum Romanum faceret: adeoq; lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nunciaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi: ac primo producti ad populum ab tribunis apud pr[illegible] occupatos Lu[illegible]nsium clade animos, nullum misericordiæ lo[illegible] habuerunt, postea quũ sæpius producerentur, iã senescente [illegible] mollebatur ira: & ipsa deformitas Pleminii, memoriaque absentis Scipionis fauorem ad vulgum conciliabat. [illegible] mortuus tamen [illegible] in vinculis est, quàm iudicium de eo perficeretur. Hunc Plem[illegible] Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum ref[illegible], *[illegible],quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum, [illegible] quos precio corruperat, aliquot locis vrbẽ incendere, vt fra[illegible] fugiendiq; haberet occasionẽ: patefacto dein scelere, delegatum [illegible] Tullianum ex S. C.* De Scipione nusquam, nisi in senatu actum: vbi omnes legatiq; & tribuni classem, exercitum, ducemque [illegible] extollentes, effecerunt, vt senatus censeret *primo quoq; tempore in Africam traiiciendum: Scipioniq; permitteretur, vt ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africã secum traiiceret. qu[illegible] relinqueret præsidio.*

Pleminius in vinculis moritur.

XXIII Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginenses quoque quum speculis per promontoria omnia positis, percunctantes pauentesq; ad singulos nuncios solicitam hyemem egissent, haud paruũ & ipsi tuendæ Africæ momẽtum adiecerunt societate Syphacis regis, cui[*] maximè fiducia traiecturum in Africã Romani crediderunt. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo antè dictũ est, quum ex Hispania fortè in idẽ tempus Scipio atq; Asdrubal conuenerunt: sed mentio quoq; inchoatæ affinitatis, vt rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rẽ consummandam, tempusq; nuptiis statuendum (iam enim nubilis erat virgo) profectus Asdrubal, vt accensum cupiditate (& sunt ante omnes barbaros Numidæ effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine accersit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, vt publicum quoq; fœdus priuato adiiceretur, societas inter populum Carthaginensem regemque, *data vltro citroq; fide, eosdem amicos inimicosq; habituros,* iureiurando affirmatur. Ceterum Asdrubal memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quam vana & mutabilia barbarorum ingenia essent: veritus, ne si traiiceret in Africam Scipio, paruum vinculum ex nuptiæ essent: dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoq; puellæ adhibitis, vt legatos in Siciliam ad Scipionẽ mittat, per quos moneat eum, *ne prioribus [illegible] promissis fretus in Africam traiiciat. se & nuptiis ciuis Carthaginiensis filiæ Asdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginensi iunctum hortari primũ, vt pro-*

Syphax Asdrubalis filiam ducit.

Syphax ad Scipionem legatos mittit.

cul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginensibus gerãt: ne sibi interesse certaminib. eorum, armaq; aut hac, aut illa abnuentem alteram societatem sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoueat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria coniuge sua, proq; parente ac penatibus dimicare. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum conuenerunt. Scipio quanquam magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaque spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem: quib. etiam atque etiã monet eum, *ne iura hospitij secum, neu cum populo Romano inita societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atq; arbitros conuentorum fallat.* Ceterum quando neque celari aduentus Numidarum poterat (vagati n. in vrbe, obuersatique prætorio erant) &, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent: timorq; in exercitum incideret, ne simul cum rege & Carthaginensibus foret bellandum: auertit à vero falsis præoccupando mentes hominum. Et vocatis ad concionẽ militib. *non vltra esse cunctandum ait: instare, vt in Africam quamprimum traijciat, socios reges. Masanissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos. idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa: postulantemque, vt aut traijciatur tandem in Africam exercitus: aut, si mutata consilia sint, certior fiat, vt & ipse sibi ac regno possit cõsulere. Itaq; iã satis omnib. instructis apparatisque, & rei iam non vltra recipienti cunctationẽ, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta, eodemq; omnib. peditũ equitumq; copiis cõtractis, quæ prima dies cursum nauibus daret, Diis bene iuuantib. in Africã traijcere.* Literas ad M. Pomponium mittit, *vt si ei videretur, Lilybæum veniret: vt communiter consuleret, quas legiones potissimum, & quantum militum numerũ in Africam traijceret.* item circum orã omnem maritimã misit, *vt naues onerariæ comprehensæ, Lilybæum omnes traherentur.* Quicquid militum nauiumq; in Sicilia erat, cum Lilybæum cõuenissent, & nec vrbs multitudinem hominum, nec portus naues caperet, tãtus omnibus ardor erat in Africã traiiciendi, vt non ad bellũ duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant nauatã Reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, vt qui neq; ad Cannas ignauia eorum cladem acceptam sciret, neque vllus æque veteres milites in exercitu Romano esse, expertosque non variis prælii modo, sed vrbib. etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se traiecturum in Africã quũ dixisset, singulos milites inspexit: relictosque quos nõ idoneos credebat, in locum eorum subiecit, quos secũ ex Italia adduxerat: suppleuitq; [illegible] legiones

Scipionis ad milites oratio.

Cannenses legiones.

legiones, vt singulæ [illegible] millia & ducenos pedites, trecenos haberet equites [illegible] tem Latini nominis pedites equitesque de
XV [illegible] legit. Quantum militum in Africam transportatum [illegible] numero inter auctores discrepat. alibi decem mil[illegible] du[illegible] millia & ducẽtos equites: alibi quindecim millia [illegible] & quingẽtos equites: alibi parte plus dimidia aucta. quinq[illegible] & [illegible] nta millia peditũ equitumq; in naues imposita [illegible] non adiecẽte numerũ, inter quos me ipse in re dubia pon[illegible] malim. Cœlius vt abstinet numero ita ad immensũ multit[illegible] dinis speciem auget; volucres ad terrã delapsas clamore militum [illegible] tant[illegible] mque multitudinem cõscendisse naues, vt nemini mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites vt in naues ordine ac sine tumultu cõscenderẽt, ipse eã sibi curã [illegible], nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, nauibus ante co[illegible]scendere coactos cõtinuit. cõmeatus imponendi M. Põponio prætori [illegible] ra data, quinque & quadraginta dierũ cibaria, è qui[illegible] xv di[illegible] m [illegible] cocta, imposita, vt oẽs iã in nauib. erant, scaphas circumi[illegible], & [illegible] x omnib. nauib. gubernatoresque & magistri nauium, & [illegible] milites in forum conuenirent ad imperia accipienda. Post[illegible] erunt, primum ab iis quæsiuit, *si aquã hominibus, iumentisq; in totidẽ dies, quot frumentũ, imposuissent.* vbi respõsum est, *aquã dierum quinq; & quadraginta in nauib. esse:* tum edixit militi[illegible] *silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequ[illegible]da bene obedi[illegible]tes præstarent. cũ viginti rostratis se ac L. Scipionẽ ab dextro cornu, ab læuo totidẽ rostratis C. Læliũ præfectũ classis cũ M. Porcio Catone* (quæstor tum is erat) *onerariis futurum præsidio, lumina in nauis singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria naue insigne nocturnum trium luminum fore.* Emporia vt peterent, gubernatorib. edixit. [illegible] tilissimus ager, eoque abundãs omnium copia rerum est regio, & imbelles, (quod plerumq; in vbere agro euenit) barbari sunt: priusque quã Carthagine subueniretur, opprimi videbantur posse. Jis editis imperijs, redire ad naues iussi: & postero *Emporia.*
XXVI die Dis bene iuuantibus signo dato soluere naues. Multæ classes Romanæ e Sicilia, atque ipso illo portu profectæ erant: ceterum [illegible] eo bello solum (nec id mirum, prædatum enim tãtummodo ple[illegible] q[illegible]e classes ierant) sed ne prior quidem vlla profectio tanti spectaculi fuit. quanquam si magnitudine classes æstimares, & bini consules cum binis exercitib. ante traiecerant: & prope totidẽ rostratæ in illis classib. fuerãt, quot onerariis Scipio tum traijciebat. nã præter quinquaginta longas naues, quadringentis ferme onerariis exercitum transuexit. sed & bellũ bello, secundum priore vt atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bell[illegible], tum [illegible] strages tot exercituũ simul cæsis ducib. [illegible] & Scipio dux partim factis fortib. partim suapta fort[illegible] ingenii, [illegible] gloriæ celebratus cor[illegible]

Scipionis classis alias priores antecellit.

ſimul & mens ipſa traijciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod *ad Annibalē detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum, ſe tranſire* vulgauerat. Concurrerat ad ſpectaculum in portum oſs turba, non habitantium modo Lilybæi, ſed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad proſequendum Scipionem officij cauſa cōuenerant, & prætorem prouinciæ M. Pōponium ſecutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad proſequendos commilitones proceſſerant, nec claſſis modo proſpectantibus è terra, ſed terra etiam omnis circa referta turba ſpectaculo nauigantibus erat. Vbi illuxit, Scipio è prætoria

Scipionis precatio. naue, ſilentio per præconē facto, *Dij Deæq;*, inquit, *qui maria terraſq; colitis, vos precor: quæſoq;, quæ in meo imperio geſta ſunt, gerūtur, poſtque gerētur, ea mihi, populo plebiq; Romanæ, ſocijs nominiq; Latino, qui populi Romani, quique meā ſectā, imperiū auſpiciumq; terra, mari, amnibuſq; ſequuntur, bene verruncent: eaq; vos oīa bene iuuetis: bonis auctib. auxitis: ſaluos incolumeſq; victis perduellib. victores ſpolijs decoratos, præda onuſtos triumphāteſque mecum domos reduces ſiſtatis: inimicorum hoſtiumque vlciſcendorū copiā faxitis: quæq; populus Carthaginenſis in ciuitatē noſtrā facere molitus eſt, ea vt mihi populoq; Romano in ciuitate Carthaginenſiū exēpla edēdi facultatē detis.* Secundū eas preces cruda exta cæſa victima (vti mos) in mare porricit, tubaq; ſignū dedit proficiſcendi. Vēto ſecundo vehemēti ſatis profecti, celeriter cōſpectu terræ ablati ſunt, & à meridie nebula occepit, ita vt vix cōcurſus nauiū inter ſe vitarent, lenior ventus in alto factus, noctē inſequentē eadē caligo obtinuit: ſole orto eſt diſcuſſa, & addita vis vento, iā terrā cernebāt, haud ita multo poſt gubernator Scipioni ait; *nō plus quinque millia paſſuum Africā abeſſe, Mercurij promontoriū ſe cernere, ſi iubeat eo dirigi, iā in portu fore omnem claſſem.* Scipio vt in conſpectu terra fuit, *precatus Deos, vti bono Reipublicæ ſuoq; Africā viderit, dare vela, & alium infra nauib. acceſſum petere iubet.* vento eodem ferebātur, ceterum nebula ſub idem ferme tempus, quo pridie, exorta cōſpectū terræ ademit, & ventus premente nebula cecidit, nox deinde incertiora oīa fecit, itaq; anchoras, ne aut inter ſe cōcurrerent naues, aut terræ inferrentur, iecere, vbi illuxit, ventus idem coortus, nebula diſiecta aperuit oīa Africæ littora. Scipio q̃ eſſet proximum promontorium percunctatus, cum Pulcri promontorium id vocari audiſſet: *Placet omen*, inquit, *huc dirigite naues*, eo claſſis decurrit: copiæ omnes in terram expoſitæ ſunt. Proſperam nauigationem ſine terrore ac tumultu fuiſſe, permultis Græcis Latiniſq; auctorib. credidi: Cælius vnus, *præterquā quod non merſas fluctibus naues, ceteros omnes cæleſtes maritimoſque terrores, poſtremo abreptam tempeſtate ab Africa claſſem ad inſulam Ægimurum, inde ægre correctum curſum exponit: & prope obrutis nauib. iniuſſu imperatoris ſcaphis haud ſecus quam naufragos milites ſine armis cum ingenti tumultu in terrā euaſiſſe,*

sisse Expositis copijs Romani castra in proximis tumulis metantur. Iam non in maritimos modo agros cõspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terra pauor terrorq; peruenerat, sed in ipsas vrbes. neq; n. hominum modo turba mulierũ puerorumq, agminib. immista, oẽs passim cõpleuerat vias, sed pecora quoq; præ se agrestes agebant, vt relinqui subito Africã diceres. vrbibus vero ipsis maiorem quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthagini prope vt captæ tumultus fuit. na post M. Attilium Regulum & L. Manlium Consules annis ꝑpe quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderãt, præter prædatorias classes, quib. exscensiones in agros maritimos factę erant, raptisq; quæ obuia fors fecerat, prius recursum semper ad naues, quam clamor agrestes conciret, fuerat. eo maior tum fuga pauorque in vrbe fuit. Et hercule neque exercitus domi validus, neque dux quem opponerent, erat. Aldrubal Gisgonis filius, genere, fama, diuitiis, regia tum etiam affinitate longe primus ciuitatis erat. *sed eum ab illo ipso Scipione aliquot prælijs fusum, pulsumque in Hispania meminerant. nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum suũ Romano exercitui esse* itaq; velut si vrbẽ extemplo aggressurus Scipio foret, ita *ad arma* est conclamatum: portęq; raptim clausæ, & armari in muris, vigiliæq; & stationes dispositæ, ac nocte insequenti vigilatũ est. Postero die quingenti equites speculatũ ad mare turbãdosq; egrediẽtes ex nauib. missi, in stationes Romanorum inciderunt. iam n. Scipio classe Vticã missa, ipse haud ita multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum. Ii cum Carthaginensi equitatu prælium quum cõmisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem iuuenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vastauit, sed vrbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. vbi prẹter cetera quę extemplo in naues onerarias imposita, missaque in Siciliã erant, octo millia liberorum capitum seruorumq; sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerẽdarum aduentus Masanissæ fuit. quem quidã cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duũm millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam iuuerit: operæ precium videtur excedere paululum ad enarrandum, quam varia fortuna vsus sit in amittẽdo recuperandoq; paterno regno. Militante eo pro Carthaginensibus in Hispania, pater eis moritur. (Galæ nomen erat) regnum ad fratrem reges Desalcem pergrandẽ natu (mos ita apud Numidas est) peruenit. haud multo post Desalce quoq; mortuo maior ex duobus filijs eius Capusa puero admodum altero, paternum imperium accepit. cæterum magis iure

Carthaginensium pauor.

Masanissa ad Scipionem accedit.

De varia Masanissæ fortuna in

amittendo iure gentis auctoritate inter suos quam virib. obtineret [illegible]
recuperā- extitit quidam Mezetulus nomine, non alienus sanguini [illegible]
doque re- familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum ijs qui
gno pater- tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularib. apud quos in-
no. uidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palam positis, desce-
dere regem in aciem, ac dimicare de regno cogit. in eo prælio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massyliorum ois in deditionẽ imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginensem nobilem fœminā, sororis filiam Annibalis, quæ proxime Desalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginensium societatis: & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renouat, omnia ea auxilia præparans aduersus Masanissam. Et Masanissa audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bochar ea tempestate rex Maurorum erat) traijcit. ab eo supplex infimis precib. auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetrauit. Cum ijs, præmisso nuncio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni peruenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum conuenerunt. Igitur Mauris inde, sicut conuenerat, retro ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conueniret: ratus agendo se moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, p[illegible]

Masanissa ciscenti ad Syphacẽ, Lacumaci regulo ad Thapsum occurrit. tre-
Thapsum pidum agmen quũ in vrbem refugisset, & vrbem Masanissa primo
vrbem impetu capit, & ex regiis alios tradentes se recepit, alios vim pa-
capit. rantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, peruenerunt. Fama huius modicæ rei in principio rerum prospere actæ, cõuertit ad Masanissam Numidas. affluebantque vndique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & incitabant iuuenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum quo Capusam vicerat, & ex receptis post cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. quindecim millia peditum, Mezetulo decem millia equitum erant. Quibuscum Masanissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masæsylorum manu in Carthaginensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno Masanissa, quia sibi cum Syphace haud paulo maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam recõciliare, missis qui & puero spem facerent, *si in fide Masanissa se permisisset, futurum in eodem honore*

q[illegible]

quo a[illegible]ud Galam De[illegible]alces quõdam fuisset: & qui Mezetulo præter im-
p[illegible] sua omnia cum fide restitui spo[illegible]derent: ambo præoptãtes
exi[illegible]io [illegible]cam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginẽ-
xxi [illegible] de [illegible] entibus, ad sese perduxit. Asdrubal cum forte
q[illegible]um hæc [illegible]tur, apud Syphacem erat. qui Numidæ haud *Syphax*
[illegible] nihil [illegible] pertinere credenti, verũ penes Lacumacen, an *aduersus*
M[illegible] Massyliorum esset. *falli eum magnopere, ait, si Masanis-*
[illegible] fore, quibus patrẽ Galam, aut patruum sam bellũ
ei[illegible] De[illegible]alcem credat. multo maiorem indolem in eo animi ingeniique suscipit.
[illegible], quam in [illegible]o [illegible] eius vnquam fuisset. sæpe eum in Hispania rara
[illegible]nes virtutis speciem dedisse socijs pariter hostibusque. & Sy-
p[illegible]m & Carthaginen[illegible]es, nisi orientem illum ignem oppressissent, in-
ge[illegible] incendio, cum iam nullam opem ferre possent, arsuros. adhuc
[illegible] vires esse: vixdum coalescere fouenti regnum.
I[illegible]andoq; peruicit, vt exercitũ ad fines Massyliorũ
ad[illegible]ret, in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modo
di[illegible], [illegible] etiam armis certatum fuerat, tãquam haud dubie
[illegible] locet. si quis arceat, quod maxime opus sit, acie di-
n[illegible] per metum agro cedatur, in mediam regni eundũ.
au[illegible] ne concessuros in ditionem eius Massylios, aut
n[illegible] futuros armis. His vocib. incitatus Syphax, Masa-
n[illegible] err: & primo certamine Massylios fundit, fugat-
q[illegible]e M[illegible]nissa cum paucis equitib. ex acie in montem (Balbum
[illegible] vo[illegible]) perfugit. familiæ aliquot cum mapalib. pecoribus-
que [illegible] (c[illegible] unia [illegible]lis est) persecuti sunt regem. cetera Massy- *Masanissa*
l[illegible]tudo in ditionem Syphacis concessit. Quem cepe- *victus.*
rant ex[illegible]es montem, herbidus aquosusquẽ est: & quia pecori bo-
n[illegible] erat, hominum quoq; carne ac lacte vescentium abũ-
de [illegible] tebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtiuis incur-
si[illegible]inde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maxime
v[illegible] Carth[illegible]giniensis ager, quia & plus prædæ quã inter Numidas
& latroci[illegible]um tutius erat. iamq; adeo licenter eludebant, vt ad
m[illegible] deuectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus
n[illegible] in id ipsum. pluresq; quam iusto sæpe in bello Carthaginẽ-
si[illegible] cæderentur, caperenturque. Deplorabant ea apud Sypha-
cem Carthaginienses, infensum q; & ipsum ad reliquias belli per-
sequendas instigabant, sed vix regium videbatur, latronẽ vagum
xxx- in m[illegible]ib. consectari. Bocchar ex præfectis regijs, vir acer & im-
ii p[illegible]a[illegible]d delectus est: data quatuor millia peditum, duo equi-
tum [illegible]iorumq; ingentium spe oneratus, *si caput Masanissæ re-*
tul[illegible] id vero inæstimabile gaudiũ fore) *cepisset.* Pala-
tos [illegible] q[illegible] a[illegible]ẽres improuiso adortus, pecorum hominumq;
ingenti [illegible] à præsidio armatorũ exclusa, Masanissam i-
psum cum paucis in verticẽ montis compellit, inde prope vt iam
debellato, nec præda modo pecorũ hominumq; captorum missa
ad regem

ad regem, sed copijs etiam, vt aliquanto maiorib. quàm pro reliquijs belli. remissis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisq; equitibus digressum iugis Masanissam persecutus in valle arcta, faucibus vtrimq; obsessis, inclusit. ibi ingens cædes Masæsyliorum facta. Masanissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentib. se eripuit. Tenuit tamen vestigia Boechar: adeptusq; eum patentibus prope Clupeam vrbem campis ita circumdedit, vt præter quatuor equites, omnes ad vnum interfecerit. cum ijs ipsum quoq; Masanissam saucium propè è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientis alæ equitum dispersæ lato campo, quibusdam ut occurrerent per obliqua tendentibus, quacumq; hostis flectebat amnis ingens fugientes accepit (neq; enim cunctanter, vt quos maior metus vrgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati, duob. in conspectu hostium in præruptum gurgitem haustis, ipse perisse creditus. duo reliqui equites cum eo virgulta interioris ripæ tenuerunt. Is finis Boechari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se iam quem sequeretur. inde *vanus auctor absumpti Masanissæ* ad regē redit: missique qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarēt: totaq; Africa fama mortis Masanissæ repleta, varie animos affecit. Masanissa in spelunca occulta quū herbis curaret vulnus, duorum equitū latrocinio per dies aliquot vixit. vbi primum ducta cicatrix, patiq; posse visus est iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum, atq; in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, quū in Massylios palā iā quis esset ferens venisset, tantū motū quū fauore prist.no, tū gaudio insperato, quē perisse crediderant, incolumē cernebāt, fecit vt intra paucos dies sex millia peditū armatorū quatuor equitū ad eum cōuenirent: atq; non in possessione modo paterni regni esset, sed & socios Carthaginensium populos, Masæsylorumq; fines (id Syphacis regnū erat) vastaret. irritato ad bellū Syphace, inter Cirthā Hipponemq; in iugis opportuniorum ad omnia montium consedit. Maiorē igitur eam rem Syphax ratus, quàm vt per præfectos ageret, cum filio iuuene (nomē Verminæ erat) parte exercit⁹ missa, illū circūducto agmine, in se intentū hostē, ab tergo inuadere iubet. Nocte profect⁹ Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax aūt interdiu aperto itinere, vt qui signis collatis acie dimicatur⁹ esset, mouit castra. Vbi tēpus visum est; quo peruenisse iam circumeuntes videri poterāt: & ipse leui cliuo ferente ad hostē quum multitudine fretus, tū præparatis à tergo insidijs, per aduersum montem erectā aciem ducit. Masanissa fiducia maxime loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prœlium & anceps fuit; loco & virtute militū Masanissam, multitudine quæ nimio maior erat, Syphacē iuuāte. Ea multitudo diuisa, quū pars à fronte

Masanissa cum solis quatuor equitibus effugit.

Masanissæ mors falso credita.

Masanissa Syphacis agros deuastat.

a fronte vrgeret, pars à tergo se circumfudisset, victoriā haud dubiam Syphaci dedit & ne effugium quidē patebat, hinc à fronte, hinc a tergo inclusis itaq; cęteri pedites, equitesq; cæsi aut capti ducentos ferme equites Masanissa circa se cōglobatos, diuisosq; turmatim in tres partes erūpere iubet, loco prędicto in quē ex dissipata conuenirent fuga. ipse qua intenderat, inter media tela hostiū euasit. duæ turmæ hæsere. altera metu dedita hosti, altera pertinacior in repugnando telis obruta & cōfixa est. Verminā prope vestigijs instantem in alia atq; alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandē fessum, absistere sequendo coegit, ipse cum xxx. equitib. ad minorē Syrtim peruenit, ibi cum cōscientia egregie sæpe repetiti regni paterni, inter Punica emporia, gentēque Garamantū omne tēpus vsq; ad C. Lælij, classisq; Romanæ aduentum in Africā consumpsit. Hæc animū inclinant, vt cū modico potius q̃ cū magno pręsidio equitū ad Scipionē quoq; postea venisse Masanissam credā. quippe illa regnanti multitudo, hæc
XXXIV paucitas exulis fortunæ conueniens est. Carthaginenses ala equitū cum pręfecto amissa, alioq; equitatu per nouum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium pręficiunt Asdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosq;, postremo etiam per legatos accersunt, *Asdrubalē opem ferrē prope circumsessæ patriæ iubet: Syphacē orāt, vt Carthagini & vniuersæ Africæ subueniat.* Ad Vticā tum castra Scipio, fermè mille passus ab vrbe habebat: translata a mari, vbi paucos dies statiua cōiūcta classi fuerāt. Hāno neququā satis valido, nō modo ad lacessendū hostē, sed ne ad tuēdos quidē a populationib. agros, equitatu accepto, id omnium primū egit, vt per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarū gentium aspernatus, maxime tamen Numidas (id longe primū equitū in Africa est genus) cōducit. Iam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine vrbem occupauit, xv ferme millia ab Romanis castris. Quod vbi Scipioni relatum est, æstiua sub tectis agere equitatus: *Sint*, inquit, *vel plures, dū talem ducē habeant*. eoq; minus cessandū ratus, quo illi segnius rē agerent: *Masanissam cū equitatu præmissum portis obequitare, atq; hostem ad pugnā elicere* iubet. *vbi omnis multitudo se effudisset, grauiorq; iā in certamine esset quā vt facile sustineri posset, cedere paulatim: se in tēpore pugnæ venturū.* Tantum moratus, quantū satis tēporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cū Romano equitatu secutus, tegentib. tumulis q̃ opportune circa viæ flexus oppositi erāt, occultus processit. Masanissa ex cōposito nunc terrētis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedēdo cum timoris simulati specie audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondū omnes egressi erant, varieq; dux fatigabatur: alios vino & somno graues arma capere: & frenare equos cogendo: aliis, ne sparsi inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent,

obsi-

Masanissa victus ad minorem Syrtim perfugit.

Hanno ad Salerā castra ponit.

Masanissa Hannonē ad pugnā elicit.

obsistendo. primò incautè se inuehentes Masanissa excipiebat: mox plures simul cōferti porta effusi, æquauerant certamē. postremo iam omnis equitatus prœlio quū adesset, sustineri vltra nequiuêre. Non tamē effusa fuga Masanissa, sed cedēdo sensim impetus eorū excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipsi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisq; pūgnando ac sequendo fessis se circumfundere: & Masanissa flexis subito equis in pugnam rediit. Mille fermè qui primi agminis fuerant, vt quib. haud facil[is] receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. ceteros, ducis pręcipue territos cæde, effusè fugientes p[e]r tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non min[us] ducentos Carthaginensium equites fuisse, & diuitijs quosdam & genere illustres. Eodem ferè quo hæc gesta sunt die, naues quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediêre: ve[lut] ut nominatæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem numero Carthaginensium duces duobus equestrib. prœliis interfectos, non omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captum Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesq; prout cuiusque opera fuerat, & ante omnes Masanissam insignibus donis donat. & firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modo quacumque incedebat populatis, sed vrbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, latè fuso terrore belli, septimo die quam profectus erat, magnam vim hominum, & pecoris, & omnis generis prædæ trahens in castra redit: graues[que] iterum hostium spoliis naues dimittit: inde omissis expeditionibus paruis populationibusque, ad oppugnandam Vticam omnes belli vires conuertit: eam deinde si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & à classe nauales socij, qua ex parte vrbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus ab imminēte prope ipsis mœnib. tumulo est admotus. tormenta machinasque & aduexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missæ erāt: & nouæ in armamentario multis talium operum artificib. de industria inclusis, fiebant. Vticensibus tanta vndique mole circumsessis in Carthaginensi populo, Carthaginensib. in Asdrubale, ita si is mouisset Syphacē, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilij tardius cuncta mouebantur. Asdrubal intentissima inquisitione quum ad xxx. millia peditum, tria equitum effecisset: non tamen ante aduentū Syphacis castra propius hostē mouere est ausus. Syphax cum quinquaginta millib. peditū. decem equitum aduenit: confestimq; motis ab Carthagine castris, haud procul Vtica munitionibusq; Romanis consedit. Quorum aduentus hoc tamen momenti fecit, vt Scipio, quū quadraginta ferme

Hanno interficitur.

Scipio Saleram firmo præsidio munit.

Vticā obsidet Scipio.

Scipio abscedit Vtica.

ferme [illegible] qu[illegible]m omnia experiens obsedisset Vticam absce-dere [illegible] cepto. iā enim hyems instabat. castra hyber-na [illegible], quod tenui iugo continenti adhærens in ali-quantum [illegible] spatium extenditur, cōmunit: vno vallo & naua-lia castra [illegible]itur, iugo medio legionū castris impositis, lit-tus ad [illegible] versum subductæ naues naualesq́, socij te-neb[illegible], meri[illegible] vallem ad alterum littus deuexam equitatus.

xxxvi Hæc in A[illegible] ad extremum autumni gesta. Præter conue-ctum [illegible] agris circa frumentum, commeatusq́; ex S[illegible] Ital[illegible] aduectos, Cn. Octauius proprætor ex Sardinia a[illegible] T. [illegible]dio præ[illegible]re cuius ea prouincia erat, ingētē vim frumēti ad[illegible] horre[illegible] solum ea, quæ iam facta erant, repleta, sed [illegible] V[illegible]menta exercitui deerant. id mandatū Octa-uio [illegible] *[illegible]eret, si quid ex ea prouincia comparari ac mitti p[illegible]*, ea quoq[illegible] [illegible]ter curata res. mille ducentæ togæ bre-ui spatio, [illegible]m n[illegible] tunicarū missa. Æstate ea qua hæc in Afri[illegible] gest[illegible]nt, P. Sēpronius Consul cui Brutij prouincia erat, in agro Crotoniensi [illegible] Annibale in ipso itinere tumultuario præ-li[illegible]xit. a[illegible] militibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi [illegible] tumulto verius q pugna, ad mille & ducētos de exercitu consulis interfectis, in castra trepidi rediere. neq; oppugnare ta-men ea host[illegible] ausi. Ceterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad P. Licinium procōsulem, vt suas legiones admoueret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exer-citus ad Annibal[illegible] redierunt. nec mora dimicandi facta est: quum cōsul[illegible] [illegible] vires, Pœno recens victoria animos face-ret. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in sub-sidiis locatæ P. Licinij legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vouit, si eo die hostes fudisset: composque eius voti fuit: fusi ac fugati Pœni. supra quatuor millia armato-rum cæsa: paulo minus trecenti viui capti, equi quadraginta, & vndecim militaria s[illegible]gna. Perculsus aduerso prœlio Annibal, Cro-tonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius Cōsul altera parte Italiæ, [illegible] iam armis quam iudiciorum terrore Etru-riam continuit, totam ferme ad Magonem, ac per eum ad spem [illegible] res versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto minime an[illegible] habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut [illegible] ad Magonem de populorum suorum defectione, pri-mo [illegible]es condemnati: postea conscientia sibimetipsi e[illegible] c[illegible]entes, quum absentes damnati essent, corporibus

xxxvii subtra[illegible] bona tantum quę publicari poterant, pignoranda pœ-næ pr[illegible]bant. Dum hæc consules diuersis regionibus agunt, cē-sores [illegible] Ro[illegible]æ M. Liuius & C. Claudius senatum recitauere. princeps [illegible] lectus Q. Fabius Maximus, notati septem, nemo tam[illegible] q[illegible] curuli sedisset. sarta tecta acriter, & cū summa fide

Semprōnius cum Annibale conflixit.

Pœnos fu-dit ac fu-gat.

Vectigal nouum ex salaria annona.

exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Matris magnæ in Palatio faciendam locauerunt. vectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt, sextante sal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi pretio præbendum locauerunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondã damnatus esset: & in precio salis maxime oneratas tribus, quarũ opera damnatus erat, credebant. inde *Salinatori* Liuio inditum cognomen.

Lustrum conditur.

Lustrum cõditum serius, quia per prouincias dimiserunt censores, vt ciuium Romanorum in exercitibus, quantus vbiq; esset & referretur numerus. censa cum iis CCLXV. millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nunquam antea factum erat, deferentib. censoribus, censum receperunt: vt quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitũ deinde cẽsus agi cœptus est,

Certamen notarum inter censores.

& ambo forte censores equum publicum habebãt. quum ad tribũ Polliam ventum est, in qua M. Liuij nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem: *Cita*, inquit Nero, *M. Liuium*. & siue ex residua & vetere simultate, siue intẽpestiua iactatione seueritatis inflatus; *Liuium quia populi iudicio esset condemnatus, equum vendere iussit*. Item M. Liuius quum ad tribum Narniensem & nomen collegæ ventum est, *vendere equum C. Claudiũ iussit, duarum rerum causa: vnius, quod falsum aduersus se testimoniũ dixisset: alterius, quod nõ sincera fide secum in gratiam redisset*. itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno, factum est. Exitu cẽsuræ quum in leges iurasset C. Claudius, & in ærarium ascendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Liuius in ærarium venit, & præter Metiam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum consulem aut censorẽ fecisset: *populum Romanum omnẽ, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quod & innocentem se condemnassent, & condemnatum consulem & censorem fecissent: neq; inficiari possent, aut iudicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. inter quatuor & triginta tribus & C. Claudium ærarium fore, quod si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum*. Parum in certamen notarum inter censores, castigatio inconstantiæ populi censoria grauitate temporum illorũ digna.

Censorib. dies dictus à tribuno plebis.

In inuidia cẽsores quum essent, crescendi ex his ratos esse occasionẽ, Cn. Bæbius tribunus plebeis diẽ ad populum vtrique dixit. Ea res cõsensu patrũ discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset. Eadem æstate in Bruttiis XIII
iam Petilia à consule vi capta; Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ ciuitates volũtate in deditionẽ venerunt. Et quum comitiorum iam appeteret tempus, Corneliũ potius ex Etruria, vbi nihil

belli